ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม ๑

แต่ง
ดี.จี. อี. ฮอลล์

แปล
คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา·ชูสิริ จามรมาน
เพ็ชรี สุมิตร·ม.ล.รสสุคนธ์ อิศรเสนา
วิลาสวงศ์ พงศะบุตร·เพ็ญศรี ดุ๊ก
แถมสุข นุ่มนนท์·ศรีสุข ทวิชาประสิทธิ์

บรรณาธิการ
ชาญวิทย์ เกษตรศิริ·อานันท์ กาญจนพันธ์

ราคา ๑๒๕.๐๐ บาท

ปก : กู้ ยงทรัพย์อนันต์

ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เล่ม ๑

การแปลนี้ได้รับอนุญาตจากสำนักพิมพ์
เจ้าของลิขสิทธิ์แล้ว

© D.G.E. Hall 1955, 1964, 1968
Third Edition 1968
Reprinted 1970

ISBN 974-07-5286-1

พิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๕๒๖
จำนวนพิมพ์ ๓,๐๐๐ ฉบับ
ลิขสิทธิ์ภาษาไทยเป็นของมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

บริษัทสำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด
๕๙๙ ถนนไมตรีจิต กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๐๐
เป็นผู้แทนจำหน่าย

ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เล่ม ๑

คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา　　วิลาสวงศ์ พงศะบุตร

ชูศิริ จามรมาน　　เพ็ญศรี ดุ๊ก

เพ็ชรี สุมิตร　　แถมสุข นุ่มนนท์

ม.ล. รสสุคนธ์ อิศรเสนา　　ศรีสุข ทวิชาประสิทธิ์

แปลจาก

A History of South-East Asia

โดย

D. G. E. Hall

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ　　อานันท์ กาญจนพันธ์

บรรณาธิการ

กาญจนี ละอองศรี　　ยุพา ชุมจันทร์

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

มูลนิธิโครงการตำรา

สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

กรุงเทพมหานคร ๒๕๒๒

รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

นายเสน่ห์ จามริก	ประธานกรรมการ
นางเพ็ชรี สุมิตร	รองประธาน
นางสาวกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายธวัชชัย ยงกิตติกุล	กรรมการ
นางสาวสดชื่น ชัยประสาธน์	กรรมการ
นายสุเทพ สุนทรเภสัช	กรรมการ
นายนรนิติ เศรษฐบุตร	กรรมการ
นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	กรรมการ
นายวิทยา สุจริตธนารักษ์	กรรมการ
นางอารี สันหฉวี	กรรมการ
นางอมรา พงศาพิชญ์	กรรมการ
นางสาวศุภลักษณ์ เลิศแก้วศรี	กรรมการ
นายเฉลิม ทองศรีพงษ์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
นายบดินทร์ อัศวาณิชย์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
นายเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการและเหรัญญิก
นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
นายรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์	กรรมการและผู้จัดการ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
เลขที่ ๔๑๓/๓๘ ถนนอรุณอมรินทร์ บางกอกน้อย กรุงเทพ ฯ ๑๐๗๐๐

คำแถลงของมูลนิธิโครงการตำรา ฯ

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ด้วยความร่วมแรงร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคลในหมู่ผู้มีความรักในภารกิจบริการศึกษาจากสถาบันต่างๆ เมื่อเริ่มดำเนินงาน โครงการตำราฯมีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อคกี้เฟลเลอร์ เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องแรกของมูลนิธิโครงการตำราฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีหนังสือตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพดี โดยเฉพาะในทางวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้เพราะต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่า คุณภาพของหนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้น ย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัยไปโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยการสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยส่วนรวม

พร้อมกันนี้มูลนิธิโครงการตำราฯ ก็มีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นแหล่งชุมนุมงานเขียนของนักวิชาการต่างๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึงทั้งในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของมูลนิธิโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่งๆขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้านการกำหนดนโยบาย สร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำรานั้นๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของมูลนิธิโครงการตำราฯ คือ ส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภททั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปล–เรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่ง และงานวิจัย ในช่วงแรกๆเราได้เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่นๆด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่งของนักวิชา

การหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม–กลั่นกรอง–ตรวจสอบ–และจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบายได้ครบทุกประเภทและมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่าง ๆ ถึง ๘ สาขา ดังต่อไปนี้ คือ ๑) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ ๒) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ๓) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ ๔) สาขาวิชารัฐศาสตร์ ๕) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ๖) สาขาวิชาปรัชญา ๗) สาขาวิชาจิตวิทยา ๘) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่น ๆ เพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะ ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงาน และยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น "ชุด" ต่อ ซึ่งมีเนื้อหาคาบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น "ชุดชีวิตและงาน" ของบุคคลที่น่าสนใจ ดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้ว่าจะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเรามิใช่กิจการแสวงหาผลกำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราในราคาย่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ทุกท่านได้เข้ามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่าง ๆ ช่วยแต่งแปล เรียบเรียง หรือรวบรวมตำราสาขาวิชาต่าง ๆ ให้เรา หรือเข้ามาช่วยบริหารงานร่วมกับเรา

ประธานกรรมการ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

คำนำของบรรณาธิการ

ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย เท่าที่ผ่านมานั้นเรามักจะเน้นความสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ของประเทศใหญ่ ๆ เช่น ประเทศในยุโรปและอเมริกา ส่วนการศึกษาที่เกี่ยวกับเอเชียก็จะเน้นแต่เพียงของไทย และประเทศสำคัญ เช่น อินเดีย จีน ญี่ปุ่น อยู่บ้างพอประมาณ แต่ประวัติศาสตร์ของประเทศข้างเคียงที่สำคัญกลับถูกละเลยไปอย่างน่าเสียดาย ซึ่งก็หมายความว่าประวัติศาสตร์ของพม่า ลาว กัมพูชา เวียดนาม ตลอดจนมาเลเซีย อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ ซึ่งผู้คนพลเมือง วัฒนธรรม และระบบการปกครองมีส่วนละม้ายคล้ายคลึงกับไทยเป็นอย่างยิ่ง ถูกปล่อยปละละเลยมาเป็นเวลานาน

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นดินแดนที่รวมประเทศต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกับประเทศไทยที่สุด เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นศัพท์ค่อนข้างใหม่ ซึ่งเริ่มใช้กันอย่างเป็นทางการก็เมื่อประมาณสงครามโลกครั้งที่ 2 ในปัจจุบันหมายถึงประเทศต่าง ๆ นับตั้งแต่ พม่า ลาว กัมพูชา เวียดนาม มาเลเซีย สิงคโปร์ อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ ตลอดจนประเทศไทยของเรา

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นถือว่าเป็นดินแดนที่มีลักษณะภูมิศาสตร์ของตนเองโดยเฉพาะ ในอดีตดินแดนนี้เป็นกึ่งกลางระหว่างโลกอารยธรรมที่เจริญแล้วจาก 2 ประเทศมาบรรจบพบกัน นั่นคือ ระหว่างอารยธรรมอินเดีย กับอารยธรรมจีน ครั้นล่วงมาในสมัยของลัทธิอาณานิคมตะวันตก เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลและวัฒนธรรมนั้น ดินแดนนี้กลายเป็นทางผ่านของประเทศในยุโรป และอเมริกา ที่ต้องการเข้าพิชิตและแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าจาก อินเดีย จีน และ ญี่ปุ่น และผลสุดท้ายก็ทำให้หลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกไม่โดยทางตรงก็ทางอ้อม

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ความสำคัญทางภูมิศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะเห็นได้อย่างชัดเจน ในเมื่อคู่กรณีสงครามคือญี่ปุ่นฝ่ายหนึ่ง และสัมพันธมิตร อันมีอังกฤษและสหรัฐอเมริกาอีกฝ่ายหนึ่ง ทำสงครามช่วงชิงดินแดนแถบนี้

ในสมัยปัจจุบัน ความสำคัญของดินแดนแถบบ้านเรากลายเป็นสมรภูมิของสงครามสมัยใหม่ ที่มาในรูปของอิทธิพลทางเศรษฐกิจ สังคม และ วัฒนธรรม เป็นปัญหาที่สลับซับซ้อนที่มหาอำนาจ เช่น สหรัฐอเมริกา สหภาพโซเวียต ญี่ปุ่น และจีน ต่างก็พยายามเผยแพร่และรักษาซึ่งอิทธิพลของตนไว้

ดังนั้น จึงเป็นที่น่ายินดีที่บรรดานักวิชาการหลายท่านได้ร่วมมือกันจัดแปลหนังสือ A History of South-East Asia ของท่านศาสตราจารย์ D.G.E. Hall ขึ้นมาทั้งนี้เพื่อใช้ประกอบการศึกษาในมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยทั่วไป ตลอดจนใช้เป็นคู่มือของผู้ที่ใฝ่ใจจะศึกษาเรื่องราวของประเทศต่าง ๆ ในดินแดนแถบบ้านเรา

A History of South-East Asia ของท่านศาสตราจารย์ฮอลล์นั้น เป็นหนังสือที่สำคัญที่สุดเล่มหนึ่งในโลกของวิชาการ และเป็นที่แน่นอนว่าเกือบจะไม่มีนักประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้คนใดที่ไม่เคยได้ยินหรือได้ใช้ศึกษาหนังสือเล่มนี้ นาม D.G. E. Hall มีความสำคัญในโลกที่ใช้ภาษาอังกฤษเท่า ๆ กับนามของยอร์ช เซเดส์ ในโลกภาษาฝรั่งเศส ท่านศาสตราจารย์ทั้งสองมีสานุศิษย์อยู่เกือบจะแทบทุกมุมโลกทีเดียว

หนังสือของท่านศาสตราจารย์ฮอลล์เล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์มาแล้วเกือบ 10 ครั้ง โดยเริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ. 2498 ซึ่งเป็นฉบับพิมพ์ครั้งแรก และก็ได้รับการพิมพ์ซ้ำแล้วซ้ำอีก ทั้งนี้เพราะหนังสือเล่มนี้ได้กลายเป็นหนังสืออ้างอิงที่สำคัญ และเพราะดินแดนแถบนี้ได้มีความสำคัญในด้านการเมืองระหว่างประเทศขึ้นมาอย่างยิ่งยวด ในปี พ.ศ. 2507 ท่านศาสตราจารย์ฮอลล์ได้แก้ไขปรับปรุงหนังสือเล่มนี้ใหม่ และในปี พ.ศ. 2511 ก็ได้แก้ไขปรับปรุงเป็นครั้งที่ 3 จนหนังสือเล่มนี้มีความหนามาก ศาสตราจารย์ฮอลล์กล่าวว่าที่ต้องปรับปรุงอยู่เรื่อย ๆ ก็เป็นเพราะมีการวิจัยค้นคว้าอย่างมากมายโดยนักวิชาการ ทำให้หนังสือที่พิมพ์ครั้งแรกและครั้งที่สองล้าสมัยไป เมื่อมีผู้สนใจมากขึ้น หน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ก็จำต้องตอบสนองความสนใจอันนี้ และทำงานทางประวัติศาสตร์ให้ใกล้เคียงกับข้อเท็จจริงใหม่ ๆ ที่ปรากฏขึ้นมาให้ดีที่สุดเท่าที่จะดีได้ นี่เป็นคุณสมบัติอันเป็นเลิศยิ่งของนักประวัติศาสตร์และของศาสตราจารย์ที่อุทิศชีวิตของตนให้กับงานด้านวิชาการอย่างแท้จริง เช่น ศาสตราจารย์ฮอลล์

ศาสตราจารย์ฮอลล์เป็นชาวอังกฤษโดยกำเนิด* ท่านเกิดเมื่อวันที่ 17 พฤศ-

*ชีวประวัติและผลงานของศาสตราจารย์ฮอลล์นี้เก็บความมาจาก **C.D. Cowan and D. W. Wolters, ed.** *Southeast Asian History and Historiography* **(Ithaca and London : Cornell University Press, 1976).** หน้า 11–23.

จิกายน พ.ศ. 2434 ท่านเป็นบุตรของกสิกรอังกฤษ ซึ่งมิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะมาเป็นนักประวัติศาสตร์แต่อย่างใด ท่านเป็นคนที่มีร่างกายสมบูรณ์และมีเสียงนุ่มนวลไพเราะมากคล้ายเสียงเบส และท่านเกือบจะต้องกลายเป็นนักดนตรีอาชีพไปแล้ว เพราะท่านเคยได้รับทุนให้เรียนวิชาดนตรีที่ Trinity College ในลอนดอน และครั้งหนึ่งท่านก็เคยร้องเพลงเลี้ยงชีพร่วมกับกลุ่มนักดนตรีอังกฤษ

แต่อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ. 2456 เมื่ออายุได้ 22 ปี ท่านได้เข้าศึกษาในคณะประวัติศาสตร์ ที่ King's College ของมหาวิทยาลัยลอนดอน และท่านได้ทุ่มเทความสนใจให้แก่การศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์สมัยใหม่ ครั้นจบปริญญาตรีในปี พ.ศ. 2459 แล้ว ท่านก็เรียนปริญญาโทต่อ และจากจุดนี้เองที่ทำให้ท่านเริ่มสนใจประวัติศาสตร์ของเอเชียอันจะนำไปสู่การเขียน A History of South-East Asia ผลงานอันมีชื่อเสียงและทรงคุณค่าของท่านในเวลาต่อมา

จุดเริ่มต้นของความสนใจในประวัติศาสตร์เอเชียของท่านศาสตราจารย์ฮอลล์นั้น เริ่มจากการที่ท่านเขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาโทในหัวข้อ "การแข่งขันด้านโพ้นทะเลระหว่างอังกฤษกับฮอลันดา" ซึ่งทำให้ท่านต้องค้นคว้าเรื่องราวของ East India Company ของทั้งสองประเทศที่ได้มาทำการค้าขายทางเรือในเอเชีย และมีการแข่งขันแย่งชิงผลประโยชน์และกำไรทางการค้า

หลังจากจบการศึกษาขั้นปริญญาโทแล้ว ศาสตราจารย์ฮอลล์ก็เริ่มประกอบอาชีพอย่างจริงจังด้วยการสอนวิชาประวัติศาสตร์ตามมหาวิทยาลัยบางแห่งในอังกฤษ ในขณะเดียวกันก็ร้องเพลงเป็นรายได้พิเศษเป็นบางครั้งด้วย ระยะนี้เป็นระยะของสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งท่านก็เข้าฝึกเป็นทหารอยู่ด้วย แต่ท่านได้ตัดสินใจเลือกที่จะทำหน้าที่นักวิชาการมากกว่าการเป็นทหาร หรือพูดตามสำนวนของอังกฤษว่า "เลือกใช้ปากกามากกว่าจะใช้ดาบ" นั่นเอง

โอกาสอันยิ่งใหญ่ของท่านศาสตราจารย์ฮอลล์มาถึงในปี พ.ศ. 2463 ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งเป็นปีที่มีการตั้งมหาวิทยาลัยย่างกุ้งขึ้นในพม่า สมัยนั้นพม่ายังเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษอยู่ การศึกษายังอยู่ในสภาพของการจัดตั้งเพิ่งจะเริ่มเดินตั้งไข่ หานักวิชาการที่มีความรู้ประวัติศาสตร์พม่าไม่ได้แม้แต่คนเดียว ท่านศาสตราจารย์ฮอลล์พร้อมด้วยภริยาต้องเริ่มต้นทุกสิ่งทุกอย่างในมหาวิทยาลัยย่างกุ้ง

เริ่มตั้งแต่การค้นคว้าประวัติศาสตร์พม่า วิ่งเต้นหาเงินสร้างตึกมหาวิทยาลัย รวบรวมเอกสารหนังสือประกอบการเรียนการสอน เขียนหนังสือแนะนำวิชาประวัติศาสตร์เอง และผลที่สุดคือการตั้งคณะประวัติศาสตร์ขึ้นมา

ท่านศาสตราจารย์ฮอลล์ทำงานสอนอยู่ในพม่าถึง 13 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2464—2477 สานุศิษย์ที่เป็นชาวพม่าของท่านหลายคนได้กลายเป็นผู้นำของพม่าต่อมา ท่านได้ผ่านและเห็นขบวนการชาตินิยมพม่าที่ก่อตัวขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ขบวนการนักศึกษาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการชาตินิยมได้ช่วยให้พม่าได้รับเอกราชภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ในปี พ.ศ. 2477 ศาสตราจารย์ฮอลล์ลาออกจากตำแหน่งของมหาวิทยาลัยย่างกุ้ง และกลับไปทำงานสอนที่อังกฤษ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2492 ท่านก็ได้รับตำแหน่งประจำสำคัญเป็นอาจารย์ประจำของ School of Oriental and African Studies (SOAS) ของมหาวิทยาลัยลอนดอน ณ ที่นี้เองที่ท่านใช้เวลาบรรยายรวบรวมเอกสารเพื่อเขียนงานประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระหว่างปี พ.ศ. 2495—2496 ท่านได้เดินทางท่องเที่ยว บรรยาย พบปะและปรึกษากับนักวิชาการของพม่า ไทย มลายู และ อินโดนีเซีย (ครั้งหนึ่งท่านได้มาบรรยายที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) และในปี พ.ศ. 2498 A History of South-East Asia หนังสือเล่มสำคัญของท่านจึงได้รับการตีพิมพ์ขึ้นมาเป็นครั้งแรก และได้กลายเป็นผลงานชั้นคลาสสิคที่ผู้สนใจประวัติศาสตร์ของดินแดนแถบนี้จะต้องอ่าน

ท่านศาสตราจารย์ฮอลล์สอนอยู่ที่ SOAS เป็นเวลานานถึง 10 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2492—2502 ซึ่งท่านมีตำแหน่งประจำอยู่จนกระทั่งครบเกษียณอายุราชการ เมื่อท่านครบเกษียณแล้วก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์เกียรติคุณ (Professor Emeritus) ซึ่งก็หมายความว่าท่านยังคงดำเนินการสอนอยู่เป็นครั้งคราวมิได้ปลดเกษียณไปเฉย ๆ ในช่วงชีวิตการทำงานนั้นท่านได้เขียนหนังสือและบทความมากมาย จนสุดที่จะนำมากล่าวไว้ในที่นี้ได้ อาจจะไม่เกินความจริงนักที่จะกล่าวว่าผลงานของท่านได้บุกเบิกให้สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นสาขาวิชาที่เด่นเป็นตัวของตัวเอง และเป็นสาขาวิชาที่มีการประสาทปริญญาของตนเองได้โดยอิสระ

ภายหลังเกษียณอายุราชการแล้ว ท่านศาสตราจารย์ฮอลล์ก็ยังคงมีบทบาทในวงวิชาการในฐานะอาจารย์ชั้นนำอยู่ ท่านได้รับเชิญไปสอนที่มหาวิทยาลัยคอร์แนลล์ มลรัฐนิวยอร์ก และได้ช่วยพัฒนาให้การศึกษาด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของ

คอร์แนลล์มีชื่อเสียงและผลงานทางวิชาการที่ถือได้ว่าเป็นอันดับหนึ่งของอเมริกา คอร์แนลล์ได้กลายเป็นบ้านที่สองของท่านสลับกันปีเว้นปีกับมหาวิทยาลัยลอนดอน ชาวต่างชาติที่ไปเรียนที่คอร์แนลล์หรือลอนดอนจะต้องเคยเห็นท่านศาสตราจารย์ผู้สูงอายุผู้นี้ ท่าทางแข็งแรง รูปร่างผอมมีสง่า น้ำเสียงกังวานมีอำนาจ แต่เมตตา บางครั้งท่านจะเดินฝ่าลมหนาว ฝ่าหิมะไปทำงานสอน ราวกับว่าสังขารที่ร่วงโรยมาแล้วกว่า 80 ปีนั้น มิได้กระทบกระเทือนหรือบ่อนทำลายจิตใจอันแข็งแกร่งของท่านที่จะทำงานทางด้านวิชาการและผลิตลูกศิษย์ลูกหาแต่อย่างใดเลย

ในวัยที่ล่วงไปกว่า 80 ปี ในขณะที่ตาท่านเสียไปข้างหนึ่งแล้ว และตาอีกข้างก็อ่านหนังสือไม่สะดวก ท่านก็ยังผลิตผลงานออกมาอีกเรื่อย ๆ ดังจะเห็นได้จากการแก้ไข A History of South-East Asia เป็นครั้งที่ 3 ในปี พ.ศ. 2511 ที่ท่านได้เพิ่มเติมข้อมูลใหม่ ๆ ที่นักวิชาการค้นพบ ท่านยินดีที่จะดัดแปลงแก้ไขวิชาการให้ถูกต้อง เปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา และสมเหตุสมผล ไม่ดื้อดึงหรือยึดอยู่กับความเป็น "หัวเก่า" แม้แต่เรื่องสงครามเวียดนามท่านก็กล้าที่จะยืนยันด้วยหลักเหตุผลวิชาการว่าสิ่งใดถูกต้องและเหมาะสมกับสถานการณ์เช่นนั้น นี่เป็นคุณสมบัติที่หาได้ยากยิ่งประดุจจะงมเข็มในมหาสมุทร เป็นคุณสมบัติที่จะหาได้ยากจากศาสตราจารย์ที่ผ่านชีวิตมาแล้วเกือบหนึ่งศตวรรษ และเป็นศาสตราจารย์ที่ประสบความสำเร็จในชีวิตการงานจนได้รับการยกย่องจากทั่วโลกอย่างยิ่งยวด ไม่เป็นที่น่าแปลกใจเลยที่จะมีคนขนานนามท่านว่า "A Chief Historian of South-East Asia"

ด้วยข้อเท็จจริงดังกล่าวข้างต้น **โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย** จึงมีความปีติอย่างล้นพ้นที่ได้รับอนุญาตให้แปลหนังสือเล่มนี้ เราได้แบ่งงานแปลออกแจกจ่ายและได้รับความช่วยเหลือจากอาจารย์มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ของไทยหลายท่าน ดังรายนามต่อไปนี้

1. อาจารย์คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ฯ	แปล	บทที่	1 — 5
2. อาจารย์ชูสิริ จามรมาน	„	„	6 — 9
3. อาจารย์คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ฯ	„	„	10 — 12
4. อาจารย์เพ็ชรี สุมิตร	„	„	13 — 19
5. อาจารย์ ม.ล. รสสุคนธ์ อิศรเสนา ฯ	„	„	20 — 26
6. อาจารย์วิลาสวงศ์ พงศะบุตร	„	„	27 — 32
7 อาจารย์เพ็ญศรี ดุ๊ก	„	„	33 — 39

8. อาจารย์แถมสุข นุ่มนนท์ แปล บทที่ 40—44
9. อาจารย์ศรีสุข ทวิชาประสิทธิ์ „ „ 45—50

และเนื่องจากหนังสือของท่านศาสตราจารย์ฮอลล์มีความยาวมาก เป็นภาษาอังกฤษหนาถึง 1,019 หน้า ดังนั้น ในการจัดพิมพ์เป็นภาษาไทยจึงต้องแบ่งออกเป็น 2 เล่ม โดยถือว่าเล่มละ 2 ภาค หนังสือของท่านศาสตราจารย์ฮอลล์มีทั้งหมด 4 ภาครวม 50 บทด้วยกัน

บรรณาธิการทั้งสองต้องขอขอบคุณบุคคลต่างๆ ที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการช่วยแปลและจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ อาจารย์กาญจนี ละอองศรี และ อาจารย์ยุพา ชมจันทร์ แห่งคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ทำหน้าที่ผู้ช่วยบรรณาธิการอย่างดียิ่ง อาจารย์กุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา แห่งคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ อาจารย์เพ็ชรี สุมิตร แห่งคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ช่วยวิ่งเต้นผลักดันให้หนังสือเล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์ออกมา ส่วนอาจารย์วิมล พงศ์พิพัฒน์ ได้ช่วยอ่านต้นฉบับแปล และติชม เสนอคำแก้ไขอย่างละเอียดถี่ถ้วน ทั้งหมดนี้ขอได้รับความขอบคุณจากบรรณาธิการเป็นอย่างมากมา ณ ที่นี้ด้วย

ท้ายที่สุดหวังว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่ออาจารย์ นักศึกษา และประชาชนทั่วไปที่สนใจประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และหนังสือเล่มนี้คงทำให้วงวิชาการของไทยเข้มแข็งขึ้นอย่างมากต่อไป

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ
อานันท์ กาญจนพันธ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
1 กุมภาพันธ์ 2520

ศาสตราจารย์ ฮอลล์ ถึงแก่กรรม
เมื่อ พ.ศ. 2522 เมื่ออายุได้ 88 ปี

สารบาญ

บัญชีภาพประกอบ

บัญชีแผนที่

คำนำ

บทที่ หน้า

1 การตั้งถิ่นฐานของชนชาติต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 1

2 สมัยเริ่มประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 14
ก. การเผยแพร่อิทธิพลอินเดีย 14
ข. รัฐที่เก่าแก่ที่สุด ฟูนันและลินยี่ 31
ค. สมัยที่มีจารึกรุ่นแรก 39

3 จักรวรรดิหมู่เกาะตอนที่ 1 53
ก. กำเนิดของศรีวิชัยและราชวงศ์ไศเลนทร์ 53
ข. ความรุ่งเรืองและความเสื่อมอำนาจของอาณาจักรศรีวิชัย 71

4 จักรวรรดิหมู่เกาะตอนที่ 2 84
ก. ชวาจนถึงสมัยที่พวกมองโกลรุกรานเมื่อ ค.ศ. 1293 84
ข. มัชปาหิต ค.ศ. 1293 – ค.ศ. 1520 102

5 ชนชาติเขมรและสมัยพระนคร 121
ก. อาณาจักรกัมพูชาสมัยโบราณ 121
ข. กัมพูชาตั้งแต่ ค.ศ. 1001 จนถึงสมัยถอนตัวจากบริเวณพระนคร ใน ค.ศ. 1432 141
ค. รากฐานทางเศรษฐกิจของอารยธรรมกัมพูชา 168
ง. กัมพูชาตั้งแต่ ค.ศ. 1494 จนถึงชัยชนะของไทยใน ค.ศ. 1594 171

บทที่		หน้า
6	พม่าและยะไข่	177
	ก. ระยะเวลาก่อนสมัยอาณาจักรพุกาม	177
	ข. จักรวรรดิพุกาม ค.ศ. 1044	185
	ค. ตั้งแต่ชาวมองโกลเข้าครอบครองพุกาม (1287) จนถึงชาวไทยใหญ่ทำลายเมืองอังวะ (1527)	199
7	ชนชาวไทยและอาณาจักรอยุธยา	214
8	อาณาจักรจามปา	234
9	อันหนำและตังเกี๋ย	248
10	อาณาจักรมะละกาและการแพร่หลายของศาสนาอิสลาม	259
11	เศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนที่จะได้รับการกระทบกระเทือนจากยุโรป	279
12	สมัยชาวยุโรปเริ่มเข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	290
13	ชาวโปรตุเกสและชาวสเปนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	300
	ก. ชาวโปรตุเกส	300
	ข. ชาวสเปนในหมู่เกาะฟิลิปปีน	310
	ค. สเปนเข้าแทรกแซงกัมพูชา	319
14	อาณาจักรพม่าและอาณาจักรไทยในคริสต์ศตวรรษที่ 16	325
	ก. ก่อน ค.ศ. 1570	325
	ข. จาก ค.ศ. 1570 — ค.ศ. 1599	335
15	อินโดนีเซียตั้งแต่สิ้นสมัยมัชปาหิตจนถึงสมัยมะตะรัมเริ่มมีอำนาจ	344
	ก. แคว้นต่าง ๆ ในอินโดนีเซีย	344
	ข. การโจมตี "วงล้อม" ของอังกฤษและฮอลันดา	353

บทที่		หน้า
	ค. การต่อสู้แย่งชิงการค้าเครื่องเทศระหว่างอังกฤษกับฮอลันดา	365
16	อาณาจักรมะตะรัมและการขยายกิจกรรมของบริษัท วี.โอ.ซี. ค.ศ.1623 — ค.ศ. 1684	385
17	ความเจริญขั้นสูงสุดและความเสื่อมของบริษัท วี.โอ.ซี. ค.ศ. 1684—ค.ศ. 1799	402
18	อำนาจของแว่นแคว้นต่าง ๆ ในแหลมมลายูหลังจากสิ้นสมัยอาณาจักรมะละกา (ค.ศ. 1511) จนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18	421
19	ไทยกับชาติมหาอำนาจในคริสต์ศตวรรษที่ 17	437
20	พม่า สมัยราชวงศ์ตองอูกลับรุ่งโรจน์ขึ้นใหม่ ค.ศ. 1600— ค.ศ. 1752	457
21	ความเจริญและความเสื่อมของราชอาณาจักรมรหังแห่งยะไข่	475
22	สมัยต้น ๆ ของราชวงศ์อลองพญาในพม่า ค.ศ. 1752— ค.ศ. 1782	494
23	อันหนำและตังเกี๋ย ค.ศ. 1620 — ค.ศ. 1820	509
	ก. การต่อสู้ระหว่างตระกูลตรินท์และตระกูลเหงียน ค.ศ. 1620 —ค.ศ. 1777	509
	ข. การสถาปนาจักรวรรดิเหงียนที่ในอินโดจีน อันหนำ และตังเกี๋ย ค.ศ. 1777 — ค.ศ. 1820	523
24	การย้อแย่งกัมพูชา	536
25	ราชอาณาจักรลาว ค.ศ. 1591 — ค.ศ. 1863	546
26	ราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1688—ค.ศ. 1851	559
27	อินโดนีเซียนับตั้งแต่บริษัท วี.โอ.ซี. ถูกยุบเลิกจนถึงปีที่แรฟเฟิลพ้นจากตำแหน่ง ค.ศ. 1799— ค.ศ. 1816	578

บัญชีภาพประกอบ

	หน้า
จันทิ เมนดุต	70
จันทิ เมนดุต (ภายใน)	70
พระบรมรูปสลักหินของพระเจ้าไอร์ลังคะ ณ ที่ฝังพระศพที่เบลาหัน	88
พระบรมรูปสลักหินของพระเจ้าเกียรตินคร	103
อารามแบบบาหลี	111
พระพุทธรูปนาคปรกที่พระนครหลวง	134
ปราสาทบันทายศรี	138
รูปสลักนูน หน้าบันปราสาทบันทายศรี	141
นครวัด	146
ยอดปราสาทบายน นครธม (พระนครหลวง)	154
ประตูสะระบาในพุกามเก่า	184
วัดอนันทะที่พุกาม	193
พระปรางค์สามยอด ลพบุรี	215
พ้อนจาม คริสต์ศตวรรษที่ 7	236
มะละกาของโปรตุเกส	303
เทอร์เนตในคริสต์ศตวรรษที่ 17	366
กรุงศรีอยุธยาในคริสต์ศตวรรษที่ 17	449
พระเจดีย์ดวงมุดอใกล้สะแคง	470
มรหังในคริสต์ศตวรรษที่ 17	486
ทางเข้าและกำแพงเมืองโบราณโคราช	554
พระพุทธรูปมงคลบพิตรที่อยุธยา(ก่อนมีการซ่อมและสร้างโบสถ์ใหม่)	565

บัญชีแผนที่

		หน้า
แผนที่	เอเชียภาคตะวันออกยุคก่อนประวัติศาสตร์	1
,,	ชวายุคกลาง	86
,,	แผนผังกลุ่มปราสาทแห่งพระนครหลวง	151
,,	ราชอาณาจักรบนแผ่นดินใหญ่	218
,,	การขยายตัวของอิสลาม	260
,,	การขยายตัวของฮอลันดา	404
,,	แผนที่ประเทศไทยของลาลูแบร์ ค.ศ. 1691	454

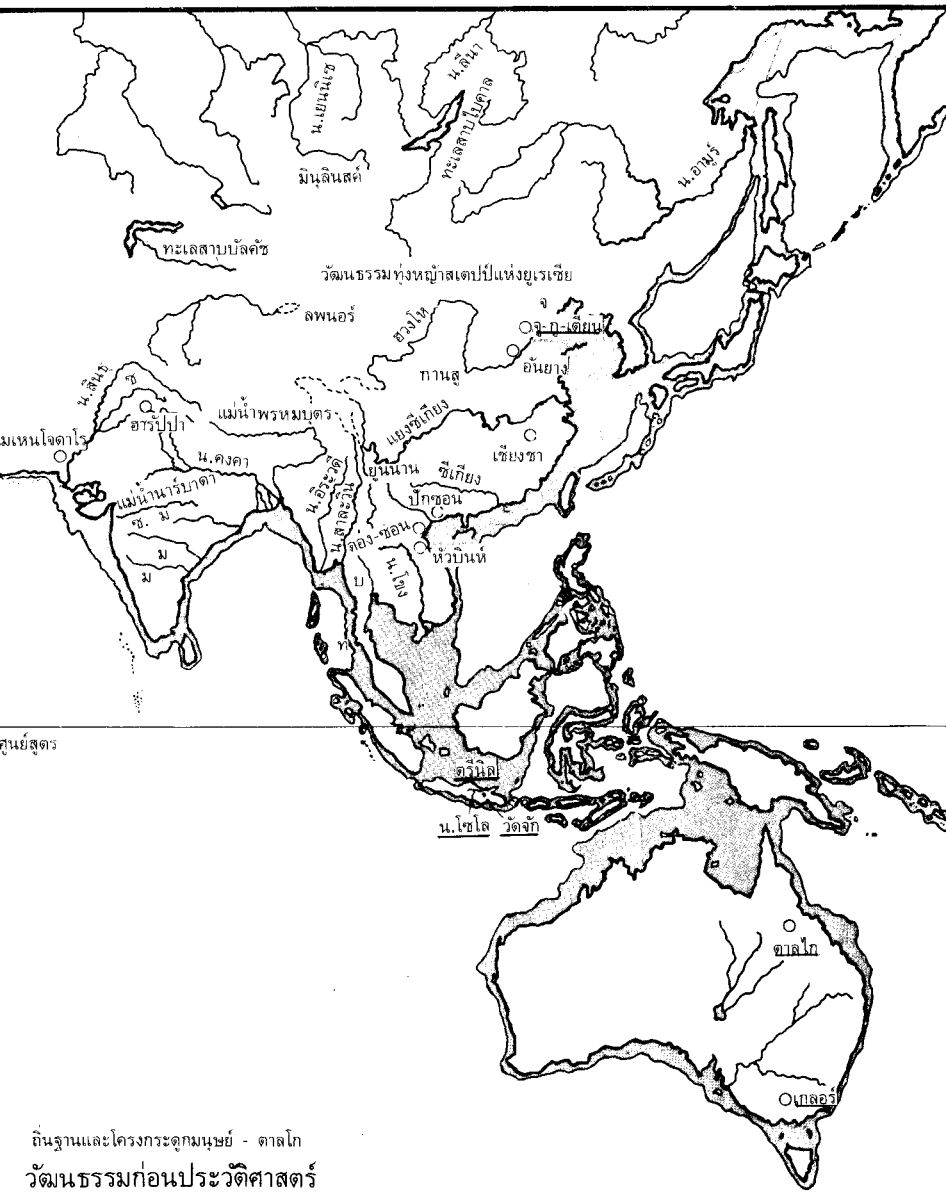

ถิ่นฐานและโครงกระดูกมนุษย์ - ดาลโก

วัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์

อ อันยาชา	ม.มัทราส
บ บ้านเก่า	ป ปัตจิตาน
ก โจว-เกา-เทียน	ซ โซน
จ โจมอน	ต โคตะ ตัมปัน

เอเชียภาคตะวันออกยุคก่อนประวัติศาสตร์

บทที่ 1
การตั้งถิ่นฐานของชนชาติต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

คำว่า "เอเชียตะวันออกเฉียงใต้" (South—East Asia) เริ่มใช้กันทั่ว ๆ ไปในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง โดยหมายถึงดินแดนในเอเชียตะวันออกส่วนที่อยู่บนผืนแผ่นดินใหญ่ อันประกอบกันขึ้นเป็นแหลมอินโดจีนและดินแดนที่เป็นกลุ่มเกาะขนาดใหญ่รวมทั้งอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ ในภาษาอังกฤษนักเขียนอเมริกันเขียนคำนี้รวมเป็นคำเดียวเป็นแบบฉบับไว้ว่า "ตะวันออกเฉียงใต้" (Southeast) วิคเตอร์ เพอร์แชลล์[1] และ อี. เอช. จี. ดอบบี้[2] ก็เขียนตามแบบนี้ แต่ดูไม่มีเหตุผลอันใดที่จะต้องคิดวิธีเขียนคำนี้ขึ้นมาใหม่แทนการใช้ว่า "South—East" หรือ "South East" การใช้ทั้งสองแบบนี้ได้ใช้กันมานานแล้ว กองทัพเรืออังกฤษเขียนแบบมีขีดกลาง "South—East" ในระหว่างสงครามกองบัญชาการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (SEAC) เขียนแบบไม่มีขีดกลาง "South East" แต่ในรายงานของลอร์ดเมานท์แบตเทน[3] กลับไปใช้แบบที่มีขีดกลาง คำนี้ก็เช่นเดียวกับคำอื่น ๆ ที่ใช้เรียกดินแดนอันกว้างใหญ่และใช้เพื่อความสะดวกอย่างนี้ ย่อมจะต้องมีผู้ไม่เห็นด้วย จึงไม่จำเป็นจะต้องกล่าวถึงปัญหาเกี่ยวกับการเขียนคำนี้ เพราะเราจะเขียนโดยถือเอาความสะดวกเป็นเกณฑ์

ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่หนังสือเล่มนี้จะกล่าวถึง ได้แก่ ประเทศบนผืนแผ่นดินใหญ่ คือ พม่า ไทย ลาว กัมพูชา เวียดนามเหนือและเวียดนามใต้ มาเลเซีย รวมทั้งหมู่เกาะใหญ่ทั้งสอง คือ สาธารณรัฐอินโดนีเซีย และสาธารณรัฐฟิลิปปินส์ อย่างไรก็ตาม ฟิลิปปินส์ไม่เข้ามาเกี่ยวข้องในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากนัก ตราบจนกระทั่งสเปนเข้ามายึดได้ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 และเมื่อสเปนนำฟิลิปปินส์ไปเกี่ยวข้องใกล้ชิดกับเม็กซิโก และต่อมาสหรัฐอเมริกาก็ได้

---

[1] Victor Purcell, **The Chinese in Southeast Asia**, (1951).

[2] E.H.G. Dobby, **Southeast Asia**, (1950).

[3] Report to the Combined Chiefs of Staff by the Supreme Allied Commander South—East Asia, (1951).

ครอบครองฟิลิปปินส์ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ฟิลิปปินส์จึงมีบทบาทน้อยมากในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะหลังจากคริสต์ศตวรรษที่ 17 เมื่อฮอลันดาแย่งฟิลิปปินส์ไปจากสเปนไม่สำเร็จ ในส่วนอื่น ๆ ของดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อันกว้างใหญ่นี้ อิทธิพลจีนและอินเดียได้แพร่เข้ามาถึงตั้งแต่สมัยโบราณ ในส่วนหนึ่ง คือ อันหนำ และโคจินจีนนั้น อิทธิพลจีนและอิทธิพลอินเดียแข่งขันช่วงชิงความเป็นใหญ่กันอยู่เป็นเวลาหลายศตวรรษ ดังนั้น ประวัติศาสตร์ทางด้านวัฒนธรรมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงน่าสนใจมาก โดยเฉพาะในสมัยที่ตรงกับยุคกลางของยุโรป คือ ในสมัยที่ดินแดนนี้ได้รับแรงกระตุ้นจากอิทธิพลอินเดีย ทำให้ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีการพัฒนาสูงถึงขั้นที่ไม่ด้อยกว่าวัฒนธรรมในส่วนอื่น ๆ ของโลกหากจะมีการเปรียบเทียบกัน

ในตอนปลายยุคกลาง เมื่อโปรตุเกสเริ่มเข้ามา ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แบ่งออกเป็นสองส่วนใหญ่ๆ หากถือเอาวัฒนธรรมเป็นเกณฑ์ ส่วนหนึ่ง คือ ดินแดนที่พวกฝรั่งเศสเรียกว่า “อินเดียไกล หรือ อินเดียส่วนนอก” ได้แก่ ส่วนที่อิทธิพลอินเดียเป็นที่นิยมมาก อีกส่วนหนึ่ง ได้แก่ ตังเกี๋ย อันหนำ และโคจินจีน ซึ่งตั้งแต่อาณาจักรจามปาที่รับวัฒนธรรมฮินดูสูญหายไปแล้วในคริสต์ศตวรรษที่ 15 อิทธิพลจีนก็มีมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

ในขั้นนี้เป็นการสมควรที่จะเตือนผู้อ่านมิให้พลอยหลงไปกับแนวโน้มผิด ๆ ที่ย้ำถึงบทบาทวัฒนธรรมจากต่างถิ่นที่เข้ามามีอิทธิพลในดินแดนแถบนี้มากจนเกินไป และให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมพื้นเมืองน้อยกว่าความเป็นจริง การใช้คำบางคำ เช่น “อินเดียไกล” “อินเดียอันไพศาล” หรือ “จีนน้อย” เป็นสิ่งที่ควรจะหลีกเลี่ยงให้มากที่สุด แม้กระทั่งคำบางคำที่ใช้กันมานมนานแล้ว เช่น อินโดจีนและอินโดนีเซีย ก็ยังมีผู้คัดค้านอย่างรุนแรง เพราะทำให้เข้าใจผิดไปจากความเป็นจริงที่ว่า ดินแดนเหล่านี้ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของอินเดียหรือจีน แต่เป็นดินแดนที่มีลักษณะเฉพาะของตนเองที่เห็นได้อย่างเด่นชัด ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่เจริญงอกงามอย่างมหัศจรรย์ ดังเช่น ในบริเวณเมืองพระนคร พุกาม ชวากลาง และจามปานั้นก็แตกต่างไปอย่างแปลกประหลาดจากศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของอินเดียไม่ว่าจะเป็นแบบฮินดูหรือแบบพุทธ เพื่อจะให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ เราจึงจะต้องศึกษาวัฒนธรรมพื้นเมืองแบบต่าง ๆ ของชนชาติที่สร้างวัฒนธรรม

เหล่านั้นขึ้นมา และจะต้องคำนึงถึงด้วยว่าวัฒนธรรมพื้นเมืองทุก ๆ แบบพัฒนาขึ้นมาตามแนวทางของตนโดยเฉพาะ

อิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียแตกต่างจากของจีนในข้อที่ว่าไม่มีอิทธิพลทางการเมืองแอบแฝงอยู่ด้วยเลย วัฒนธรรมอินเดียที่ค่อย ๆ แทรกซึมเข้าไปมีอิทธิพลในสังคมพื้นเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นเป็นวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปจากวัฒนธรรมเดิม ทำนองเดียวกันกับวัฒนธรรมของกรีกโบราณที่เข้าไปมีอิทธิพลในยุโรปตะวันตกแตกต่างไปจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของกรีก ดังเช่นที่ ยอร์ช เซเดส์ กล่าวไว้[1] ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะชนชาติต่าง ๆ ที่ได้รับแรงจูงใจจากวัฒนธรรมอินเดียนั้นมิได้เป็น "คนป่า" แต่เป็นชุมชนที่มีความเจริญของตนสูงพอสมควรอยู่แล้ว แม้แต่พวกญวนที่เคยอยู่ใต้อำนาจจีนมาตั้งแต่ 111 ปีก่อนคริสต์กาลจนถึง ค.ศ. 939 และในสมัยราชวงศ์ฮั่น ญวนก็ได้ถูกบังคับให้รับอารยธรรมจีนอย่างจริงจัง แต่ญวนก็ยังรักษาวัฒนธรรมของตนเองไว้ได้ วัฒนธรรมญวนนี้มีรากฐานย้อนหลังไปถึงสมัยก่อนที่จีนจะเข้ามาครอบครอง

เหตุผลสำคัญที่ทำให้วัฒนธรรมพื้นเมืองไม่ได้รับการยกย่องเท่าที่ควรนั้นมองเห็นได้ง่าย ไม่ว่าในด้านการเมืองหรือด้านวัฒนธรรม ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้ถูกอินเดียและจีนซึ่งเป็นมหาอำนาจยิ่งใหญ่ และมีอารยธรรมสูงมั่นคงบดบังอยู่ตั้งแต่ก่อนที่ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะเริ่มต้นเสียด้วยซ้ำ นอกจากนั้น การที่วัฒนธรรมพื้นเมืองพัฒนาขึ้นก็เพราะได้รับอิทธิพลจากจีนและอินเดียซึ่งเปรียบเสมือนปุ๋ยที่ทำให้วัฒนธรรมพื้นเมืองเจริญขึ้นจนถึงขีดสุด และด้วยเหตุผลที่เห็นได้ชัดเจนอีกเช่นเดียวกัน เมื่อนักวิชาการชาวยุโรปได้เริ่มเห็นความสำคัญของวัฒนธรรมพื้นเมือง ความสนใจของนักวิชาการเหล่านี้ ก็มุ่งไปที่ชนชั้นปกครอง ราชสำนักและโบสถ์วิหาร ซึ่งล้วนแต่เป็นที่ที่ได้รับวัฒนธรรมต่างถิ่นไว้มากที่สุด จึงจำเป็นอยู่เองที่การค้นคว้าจะต้องเริ่มต้นจากการอ่านเอกสารที่เป็นภาษาจีนและภาษาสันสกฤตก่อน

หลักฐานที่เกี่ยวกับชีวิตของคนสามัญนั้นหาได้ยากกว่ามาก และจนกระทั่งปัจจุบันก็ยังค้นพบได้น้อยเหลือเกิน อย่างไรก็ตาม หลักฐานเท่าที่มีอยู่แสดงให้เห็นชัดโดยไม่มีข้อถกเถียงเลยว่า ในบรรดารัฐทั้งหลายซึ่งเรียกกันว่า "รัฐที่ได้รับ

---

[1] George Coedès, **Les Etats hindouisés d' Indochine et d' Indonésie**, (1948), หน้า 27.

วัฒนธรรมฮินดู" นั้น เมื่อวัฒนธรรมอินเดียแพร่เข้ามาแล้วเป็นเวลานาน ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนส่วนใหญ่ก็ยังคงเป็นไปตามเดิมมิได้มีการเปลี่ยนแปลงเพราะอิทธิพลจากภายนอกนี้เลย หรือรัฐใดที่รับอิทธิพลของอินเดียเข้าไปก็ได้นำไปเปลี่ยนแปลงเสียให้เข้ากับความคิดและขนบธรรมเนียมพื้นเมือง ฉะนั้น เมื่อกล่าวโดยส่วนรวมแล้ว โครงสร้างของสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงมิได้เปลี่ยนแปลงไปเพราะอิทธิพลของอินเดีย ระบบวรรณะซึ่งเป็นลักษณะพื้นฐานของลัทธิฮินดูก็มีอิทธิพลต่อสังคมพื้นเมืองน้อยมาก และผู้หญิงก็ยังคงมีฐานะสูงในสังคมอย่างที่เคยเป็นมาตั้งแต่ก่อนที่จะได้มีการเกี่ยวข้องและรับอิทธิพลอินเดีย อันเป็นฐานะที่สูงกว่าในอินเดียเท่าที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ นอกจากนั้นแม้แต่เมื่อศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาได้แพร่อิทธิพลเข้ามาในแถบนี้แล้ว ความเชื่อและการปฏิบัติตามศาสนาเก่าแก่ก็ยังคงดำรงอยู่อย่างมั่นคง และเพื่อที่จะให้เข้ากันได้กับความเชื่อพื้นเมือง ศาสนาใหม่ทั้งสองก็ได้เปลี่ยนแปลงหลักความเชื่อถือที่สำคัญหลายประการ

ทุกวันนี้ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นแดนสวรรค์ของนักมานุษยวิทยาในป่าเขาของดินแดนแถบนี้ ยังคงมีเผ่าพันธุ์มนุษย์มากมายหลายเผ่า ซึ่งสืบพันธุ์มาจากมนุษย์เผ่าต่าง ๆ ในสมัยต้นประวัติศาสตร์มนุษยชาติ เช่น พวกเผ่านิกริโตขนาดแคระที่ยังคงดำเนินชีวิตอยู่อย่างพวกเร่ร่อนในสมัยดึกดำบรรพ์ เผ่านี้เป็นชนชาติที่คล้ายกับพวกมนุษย์พื้นเมืองดั้งเดิมของทวีปออสเตรเลีย และยังมีเผ่าอื่น ๆ ที่คล้ายจะเป็นเผ่าอินโดนีเซียที่ยังคงอยู่ในสภาพล้าหลัง เราทราบแน่ชัดว่าได้มีการผสมกันมากระหว่างชนพื้นเมืองดั้งเดิมกับชนชาติที่อพยพเข้ามาในสมัยหลัง จึงได้มีผู้กล่าวถึงดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมดไว้ว่าเป็นที่ที่มีเชื้อชาติและภาษาต่าง ๆ ปะปนกันอย่างวุ่นวายที่สุด

ในชวาได้มีผู้ขุดพบร่องรอยของมนุษย์เผ่าพันธุ์แรก ๆ คือ มนุษย์ที่ เออแชน ดูบัวส์ เป็นผู้ค้นพบ ที่เรียกกันว่า "มนุษย์ปีเธคันโตรพุส อีเรคตุส" และมนุษย์ที่ ฟอน คือนิควาลด์ ค้นพบก็มีชื่อเรียกว่า "มนุษย์มอดโจเคอร์เตนซิส" เป็นพวกที่มีอายุเก่าแก่กว่าพวกแรกและอยู่ในยุคไพลสโตซีนระยะแรก ซึ่งครั้งหนึ่งเคยมีผู้เข้าใจว่ามนุษย์พวกนี้เป็นมนุษย์เผ่าพันธุ์พิเศษเผ่าพันธุ์หนึ่งต่างหากในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ สำหรับยุคไพลสโตซีนยุคหลังนั้นได้ค้นพบกะโหลกศีรษะ 11 ชิ้นด้วยกันที่ตำบลงันดอง แถบลุ่มน้ำโซโล และเป็นของมนุษย์จำพวกที่เจริญกว่ามนุษย์สองจำพวกแรก แต่ก็มีอะไรที่คล้ายคลึงกันมากกับมนุษย์ปีเธคันโตรพุสอีเรคตุส

นอกจากนี้ก็มีกะโหลกมนุษย์ที่พบที่ตำบลวัดจัด อยู่ในสมัยไพลสโตซีนตอนปลาย หรือสมัยหลังจากนั้น และดูจะมีเค้าว่าเกี่ยวข้องกับมนุษย์เผ่าออสเตรเลียรุ่นแรกด้วย

มนุษย์มอดโจเคอร์เตนซิสและมนุษย์ปีเธคันโตรพุส อีเรคตุสนั้นพิสูจน์ได้ว่าคล้ายกับมนุษย์ปักกิ่งมาก เครื่องมือเครื่องใช้เช่นเดียวกันกับของมนุษย์ปักกิ่งที่คล้ายคลึงกับวัฒนธรรมโซนทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียและกับวัฒนธรรมอันยาเธียนในพม่า จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ค้นพบ เราอาจจะตั้งข้อสมมติฐานที่น่าสนใจได้ 2 ประการ คือ

ก. ชนเผ่ามองโกลนั้นคงจะสืบมาจากมนุษย์จำพวกนี้ และ

ข. มนุษย์เหล่านี้อาจจะเป็นเครื่องเชื่อมโยงที่เห็นได้ชัดว่า มนุษย์ปีเธคันโตรพุส อีเรคตุสเกี่ยวข้องกับมนุษย์ออสเตรเลีย

ถ้าข้อสมมติฐานเป็นจริง ก็จะได้ข้อมูลความจริงต่อไปว่า

ก. ลักษณะแบบมองโกลที่ปรากฏทั่ว ๆ ไปจนทุกวันนี้ไม่ได้ถูกนำเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นครั้งแรกโดยพวกมนุษย์ยุคหินใหม่ หรือโดยพวกมนุษย์ยุคสำริดที่อพยพเข้ามาในดินแดนแถบนี้อย่างที่เข้าใจกัน

ข. สาขาหนึ่งของมนุษย์โฮโมเซเบียน ต้องมีการวิวัฒนาการขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง เพราะไม่มีหลักฐานว่าเกิดการวิวัฒนาการเช่นนั้นขึ้นในทวีปออสเตรเลีย

ค. ทฤษฎีที่ว่าชนชาติจำพวกเวดดะ ในสมัยยุคหินกลางเป็นชาวพื้นเมืองดั้งเดิมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น เป็นอันว่าใช้ไม่ได้อีกต่อไป

ร่องรอยของวัฒนธรรมยุคหินกลางปรากฏว่าอยู่กระจายตามที่ต่าง ๆ และมีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า "วัฒนธรรมบักซอนและหัวบินเฮียน" ซึ่งเป็นชื่อที่เรียกตามตำบลที่พบเครื่องมือเครื่องใช้เป็นจำนวนมากและอยู่ในยุคนี้ ตำบลบักซอน และหัวบินห์ อยู่ในตังเกี๋ย ลักษณะเด่นของเครื่องมือหินยุคนี้ก็คือ ขัดแต่เพียงด้านเดียว นอกจากนั้นก็ค้นพบพวกเครื่องมือทำด้วยกระดูกและมีเครื่องปั้นดินเผาปนอยู่ด้วย จากโครงกระดูกมนุษย์ต่าง ๆ ที่พบนั้น ท่านผู้รู้สันนิษฐานว่า ชนเผ่านี้มีผิวคล้ำ ร่างเล็กและเป็นจำพวกเผ่าออสเตรเลียปนเผ่าเวดดะ และยังพบร่องรอยของพวกเผ่าเมลานีเซียน ในอินโดจีน เครื่องมือเครื่องใช้ของพวกนี้ก็มีผู้ขุดพบในแถบอันหนำเหนือ

หลวงพระบาง ไทย มลายู และทางฝั่งตะวันออกของสุมาตรา นักมานุษยวิทยาได้นับชนชาติของแถบนี้เข้าอยู่ในมนุษย์จำพวกเวดดะ โดยถือว่าเป็นพวกเดียวกับเผ่าเวดดะในเกาะลังกา เผ่าเซนอยด์ และเผ่าซาไก เผ่าชาวเขาต่าง ๆ ในมลายู และพวกเผ่าอื่น ๆ ที่ยังด้อยความเจริญในเกาะเซลีเบสตอนใต้ เกาะเอนกาโน เกาะเมนตาวีที่อยู่ใกล้ ๆ ฝั่งตะวันตกของเกาะสุมาตราก็นับอยู่ในพวกนี้ด้วย

ผู้คนเหล่านี้ยังคงถือและปฏิบัติตามลัทธิการกินเนื้อมนุษย์ พวกผู้ชายล่าสัตว์ หาปลาและเก็บอาหาร พวกผู้หญิงในบางครั้งก็เพาะปลูกโดยใช้จอบเสียมแบบที่ยังหยาบล้าหลัง ใช้เรือแคนูที่ขุดจากไม้ทั้งต้น นักค้นคว้าบางท่านได้พยายามค้นหาว่ามีอะไรหรือไม่ที่จะมาเชื่อมวัฒนธรรมขั้นนี้กับยุคหินใหม่ที่ติดตามมา เช่น ฟอน ไฮน์–เกลเดอร์น มีทฤษฎีว่าวัฒนธรรมยุคหินใหม่ที่นิยมขวานรูปไข่แบบที่พบกันมากในพม่าตอนเหนือในดินแดนของเผ่านาคา ในแคว้นอัสสัม ในกัมพูชา และในหมู่เกาะตะวันออกของอินโดนีเซียนั้นเกี่ยวเนื่องกับการรู้จักใช้ไม้แผ่นในการทำเรือ และทั้งสองประการนี้แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาของยุคหินกลาง แต่มีผู้ไม่เห็นด้วยเป็นจำนวนมากกับทฤษฎีนี้ของ ไฮน์–เกลเดอร์น

มีหัวขวานหินอีกสองแบบที่นับว่าอยู่ในยุคหินใหม่ คือ ขวานมีบ่า ขวานแบบนี้ค้นพบในที่ต่าง ๆ หลายแห่งจากแม่น้ำคงคาไปจนถึงญี่ปุ่น แต่ไม่พบในเขตใต้เส้นที่ลากผ่านตอนกลางของแหลมมลายู ขวานอีกแบบหนึ่งที่แพร่หลายมาก คือ ขวานรูปตัดเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า พบแถบลุ่มแม่น้ำเหลือง แม่น้ำแยงซีเกียง แม่น้ำโขง แม่น้ำสาละวิน แม่น้ำอิระวดี และแม่น้ำพรหมบุตร และตลอดอินโดนีเซีย ขวานแบบเหลี่ยมที่มีลักษณะเก่าแก่ที่สุดค้นพบในแหลมมลายูและในสุมาตราตอนใต้ จึงทำให้เข้าใจว่าแถบที่กล่าวถึงนี้คงจะเป็นเส้นทางที่ขวานแบบเหลี่ยมนี้ผ่านเข้าไปยังดินแดนอินโดนีเซีย

นักโบราณคดีได้ถกเถียงกันมากในข้อที่ว่าจะมีความสัมพันธ์ระหว่างขวานมีบ่ากับขวานมีหน้าตัดสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือไม่ และจะมีข้อเกี่ยวพันกันระหว่างขวานทั้งสองแบบนี้กับการแผ่ขยายของภาษาจำพวกออสโตรเอเชียติคหรือไม่ ฟอน ไฮน์–เกลเดอร์น ให้ความเห็นว่าขวานมีบ่านี้เป็นของวัฒนธรรมมอญ–เขมร ที่อยู่บนผืนแผ่นดินใหญ่ และเขาคิดว่ามนุษย์ยุคหินใหม่ที่นำวัฒนธรรมแบบขวานที่มีหน้าตัดสี่เหลี่ยมแบบนี้เข้ามานี้เอง คงจะเป็นผู้เผยแพร่ภาษาสาขาออสโตรนีเซียนด้วย แต่ในอีกด้านหนึ่ง วัน ฮิกเกอเรน ก็มีส่วนถูกที่เตือนให้ระมัดระวังให้มากในการที่จะ

สรุปเอาว่า วัฒนธรรมที่กระจายมาเป็นทอด ๆ และการอพยพที่มาเป็นคราว ๆ เช่นนี้ จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับการแพร่หลายของภาษา เขาชี้ให้เห็นว่า ทฤษฎีของ ไฮน์–เกลเดอร์น นั้นไม่มีหลักฐานทางด้านโบราณคดีมาสนับสนุน[1]

เป็นความจริงที่ว่าการกระจายของวัฒนธรรมแบบขวานเหลี่ยมนั้น ไปประจวบกับการแพร่หลายของภาษาออสโตรนีเซียนพอดี และก็น่าสังเกตว่าอิทธิพลของวัฒนธรรมขวานเหลี่ยมนี้ไม่ได้มีในเขตอินโดนีเซียเท่านั้น ยังปรากฏในถิ่นที่ห่างไกลกัน เช่น เกาะมาดากัสการ์ที่อยู่ทางตะวันตกและเกาะอีสเตอร์ที่อยู่ทางตะวันออก ข้อที่น่าสนใจอีกข้อหนึ่งก็คือพวกอพยพที่นำวัฒนธรรมแบบนี้เข้ามามีความสามารถพัฒนาทางด้านศิลปะได้สูงมาก ชนพวกนี้คือพวกเผ่ามลายูหรือนักวิชาการชอบเรียกเผ่าอินโดนีเซียน แต่ทั้งสองคำนี้ก็มีปัญหาด้วยกันทั้งคู่ คำว่า "อินโดนีเซียน" นั้นชวนให้เข้าใจว่าหมายถึงดินแดนสาธารณรัฐปัจจุบันก็ได้ สำหรับผู้อ่านบางท่านคำว่า "มลายู" ก็อาจเข้าใจว่าหมายถึงประชากรในมลายู หรือพวกเผ่ามลายูตามฝั่งทะเลในหมู่เกาะต่าง ๆ ก็ได้ อย่างไรก็ดี ตั้งแต่ เอฟ. และ พี.อี. สารสิน เริ่มศึกษาถึงองค์ประกอบของเชื้อชาติต่าง ๆ ในอินโดนีเซีย[2] คำว่า "มลายู" ก็เลยมีความหมายในทางเผ่าพันธุ์ที่กินความออกไปกว้างขวาง การอพยพของเผ่ามลายูเข้ามาในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แบบนี้กินเวลานานหลายร้อยปีก่อนคริสต์กาล ถึงแม้ว่าทุกวันนี้ทฤษฎีการอพยพเป็นครั้งใหญ่ 2 ครั้งของเผ่ามลายูของสารสินทั้งสองจะไม่ค่อยมีผู้นิยมก็ตาม แต่ก็ไม่มีทางที่จะบ่งให้แน่ลงไปได้ว่า มีอะไรเกิดขึ้นในครั้งกระโน้น ทฤษฎีการอพยพเป็น 2 คลื่นใหญ่ของเผ่ามลายูนี้ ครั้งแรก คือ การอพยพของพวกเผ่ามลายูรุ่นเก่า หรือโปรโตมาเลย์ ซึ่งเป็นผู้นำวัฒนธรรมยุคหินใหม่ระยะหลังที่ก้าวหน้ามากแล้วเข้ามาในแถบนี้ ครั้งที่สอง คือ การอพยพพวกเผ่ามลายูรุ่นใหม่ หรือเดอเทอโรมาเลย์ ผู้นำวัฒนธรรมสำริดและเหล็กเข้ามา เฮนดริก เคอร์น ผู้ริเริ่มการค้นคว้าถึงต้นตอของภาษาสาขาอินโดนีเซียต่าง ๆ คิดว่าถ้าพิจารณาจากหลักฐานทางด้านภาษาแล้วจะเห็นว่า ดินแดนแถว ๆ จามปา โคจินจีนและกัมพูชา เป็นถิ่นกำเนิดของวัฒนธรรมยุคหินใหม่ ฟอน ไฮน์–เกลเดอร์น แกะร่องรอยหาแหล่งเดิมของชาวยุคหินใหม่ที่เป็นผู้นำวัฒนธรรมนี้มา ย้อนกลับไปถึงทางตะวันตกของจีนในบริเวณต้นน้ำของแม่น้ำสายใหญ่ ๆ ของเอเชียตะวันออกและ

---

[1] van Heekeren, **The Stone Age of Indonesia**, (1957), หน้า 131.

[2] F. & P.E. Sarasin, **Reisen in Celebes**, หน้า 1905.

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เครื่องมือเครื่องใช้ของพวกนี้แสดงว่าเป็นผู้ที่เชี่ยวชาญมากทางการทำเครื่องไม้ ประดับประดาบ้านด้วยการแกะสลักที่งดงาม ทำเครื่องปั้นดินเผา และเข้าใจว่าคงจะทำผ้าโดยการทอได้แล้ว นอกจากนี้ยังมีหลักฐานด้วยว่าก่อนที่พวกนี้จะเข้ามายังบริเวณหมู่เกาะ เขารู้จักปลูกข้าวได้แล้ว[1]

ไม่มีหลักฐานอันใดสนับสนุนทฤษฎีที่ว่า วัฒนธรรมโลหะถูกนำเข้ามาโดยการอพยพครั้งใหม่ ยิ่งกว่านั้น ดุยเวนดัก ไม่เพียงแต่จะปฏิเสธเด็ดขาดไม่รับรองทฤษฎีการอพยพเป็น 2 ระลอกของพวกมลายูที่เข้ามาอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เท่านั้น แต่เขายังกล่าวด้วยว่า ความรู้เกี่ยวกับการใช้โลหะนั้นแพร่มาถึงพวกชาวพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ตามชายฝั่งทะเลโดยการติดต่อค้าขายกับชนต่างชาติ วัฒนธรรมนี้มีกำเนิดในประเทศจีนและในตังเกี๋ยเมื่อราว ๆ 300 ปีก่อนคริสต์กาล และใน **พงศาวดารราชวงศ์ฮั่น** สมัยแรกมีหลักฐานที่เชื่อถือได้ว่า ในเวลานั้นได้มีการค้าขายแบบแลกเปลี่ยนตามชายฝั่งทะเล ซึ่งเป็นสื่อนำวัฒนธรรมโลหะมาสู่ดินแดนทางใต้[2]

วัฒนธรรมนี้ไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นสำริดโดยเฉพาะ เพราะปรากฏว่า มีการใช้เหล็กปนอยู่ด้วยในเวลาเดียวกัน วัฒนธรรมนี้ได้ชื่อว่าวัฒนธรรม "ดองซอน" ซึ่งเป็นชื่อตำบลแห่งหนึ่งในตังเกี๋ย ที่ขุดพบหลักฐานที่น่าทึ่งที่สุดของยุคนี้ สิ่งของทำด้วยทองสำริดด้วยฝีมือชั้นยอดเยี่ยม วัตถุสำริดที่เด่นมากที่พบในตำบลนี้ก็คือกลองมโหรทึก แบบแปลก ๆ และขนาดต่าง ๆ กัน ซึ่งเป็นกลองที่ใช้ในพิธีศาสนาตลอดทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้[3] ชนชาติที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมนี้มีความชำนาญมากในการเดินเรือและต่อเรือ เป็นชาวเรือที่ทรหดอดทนมาก และมีความรู้ทางดาราศาสตร์พอควร ชนพวกนี้ท่องเที่ยวไปแดนไกลเพื่อค้าขาย เป็นที่น่าสนใจมากว่าศัพท์ทางการค้า เช่น การเรียกมาตราชั่ง ตวง วัด ของชนพวกนี้ยังคงใช้กันอยู่จนทุกวันนี้ในจีนและอินเดีย

ลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่งที่เด่นมากของพวกนี้ก็คือ มีการสร้างอนุสาวรีย์หินตั้งหรือหินใหญ่ ซึ่งเกี่ยวข้องกับศาสนาของพวกเขา สิ่งก่อสร้างเหล่านี้มีทั้งพวก

---

[1] van Heekeren, **The Stone Age of Indonesia,** หน้า 131.

[2] J. Ph. Duyvendak, **Inleiding tot de Ethnologie van de Indonesische Archipel,** 1946.

[3] van Heekeren, "Bronzen Keteltrommen" ในวารสาร **Orientatie,** อันดับที่ 46 (January 1954), หน้า 615—625 นอกจากนี้ดูจากบัญชีหนังสือค้นคว้า มีของ Goloubew, von Heine—Geldern, van der Hoop, Lévy, Mansuy และ Tweedie,

รูปคนซึ่งส่วนมากเป็นพวกบรรพบุรุษ หินบดที่มีความสำคัญทางเวทมนตร์ รางรูปยาวสำหรับใส่กะโหลกที่ต้องเก็บไว้ หินตั้งนั้นอาจจะเป็นสัญลักษณ์ของลึงค์ก็ได้ มีหีบหินตามที่ฝังศพ ดูหาสำหรับฝังศพทำด้วยหินเรูปแบนๆ ยาวๆ และหลุมฝังศพตามเชิงเขา ฟอน ไฮน์-เกลเดอร์น คิดว่าแม้ส่วนใหญ่ของวัฒนธรรมนี้จะอยู่ในยุคสำริดและเหล็ก แต่บางอย่างอาจจะย้อนหลังไปถึงยุคหินใหม่ก็ได้ เขาชี้ให้เห็นด้วยว่าสิ่งที่ทำด้วยหินรุ่นแรกมีลักษณะที่เด่นออกมา คือ มักจะชอบทำเป็นชิ้นใหญ่โต และทำเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ส่วนสิ่งที่ทำสมัยหลังนั้นมักจะทำแบบที่มีชีวิตชีวาและมีลักษณะเป็นเครื่องประดับมากกว่า วัน ฮิกเกอเรน ชี้แจงว่าพบหินตั้งหรือหินใหญ่ของยุคหินใหม่ในแถบตะวันออกของหมู่เกาะทะเลใต้ (โพลีนีเซีย) แต่ยังไม่เคยพบหินตั้งประเภทนี้เลยในอินโดนีเซีย หรือในแหลมอินโดจีน[1]

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า เมื่อดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดียนั้น ดินแดนนี้มีความเจริญของตัวเองขึ้นมาแล้ว เซเดส์[2] สรุปลักษณะความเจริญเฉพาะของแถบนี้ก่อนที่วัฒนธรรมอินเดียจะเข้ามาถึงว่า

ทางด้านวัตถุ

1. รู้จักปลูกข้าวโดยการทดน้ำเข้านา
2. รู้จักเอาวัวควายมาเลี้ยงเป็นสัตว์บ้าน
3. มีความรู้ในการใช้โลหะขั้นต้น
4. มีความชำนาญในการเดินเรือ

ทางด้านสังคม

1. สตรีมีความสำคัญในสังคมและการสืบตระกูลทางมารดา
2. มีระบบการดำเนินงานหรือการปกครองที่มีระเบียบอันเกิดจากการรู้จักเพาะปลูกที่ใช้การทดน้ำ

ทางด้านศาสนา

1. นับถือผี วิญญาณ
2. บูชาบรรพบุรุษและเทพเจ้าแห่งแผ่นดิน
3. สร้างศาลเทพเจ้าตามที่สูง
4. ฝังศพในไห โอ่ง หรือหีบหิน

---

[1] Heekeren, **The Stone Age of Indonesia**, หน้า 131.

[2] G. Coedès, เรื่องเดิม, หน้า 25–6.

5. ความเชื่อทางเทพนิยายที่ว่าจะต้องมีการขัดแย้งกันในจักรวาลระหว่างสิ่งที่เป็นคู่ เช่น ภูเขากับทะเล สัตว์ปีกกับสัตว์น้ำ มนุษย์ที่อยู่บนภูเขากับมนุษย์ที่อยู่ริมทะเล ยิ่งกว่านั้นภาษาซึ่งแตกต่างกันออกไปเป็นหลายภาษาแสดงว่า ผู้ที่อาศัยอยู่ในดินแดนเหล่านี้มีความสามารถอย่างน่าทึ่งในการปรับปรุงภาษาให้แตกต่างกันออกไปจากรากเดิมโดยวิธีเติมคำทั้งข้างหน้า กลาง และข้างหลัง ได้มีการค้นพบว่ามีมนุษย์ที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมเดียวกันนี้แยกออกเป็นเชื้อชาติต่าง ๆ มากมายอาศัยอยู่ทั่วไปในเกือบทุกส่วนของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผู้ที่อยู่ในดินแดนที่ลึกเข้าไปและตามภูเขาก็มีความเจริญน้อยลงไปในระดับต่าง ๆ กัน

กรอม ผู้ซึ่งศึกษาอารยธรรมชวาก่อนที่จะได้รับอิทธิพลอินเดีย ได้เพิ่มเติมบางข้อจากที่เซเดส์กล่าวไว้ คือมี

1. วาหยัง หรือหนังตะลุง
2. วงปี่พาทย์ชวาที่เรียกว่า กาเมอลัน
3. การทำผ้าปาเต๊ะ[1]

ในอาณาบริเวณที่กว้างใหญ่เช่นนี้ เป็นธรรมดาอยู่เองที่จะต้องมีวัฒนธรรมท้องถิ่นแตกต่างกันออกไปเป็นหลายแบบ แต่ข้อที่น่าสังเกตก็คือการที่จีนดูเหมือนจะคิดว่าดินแดนแถบนี้มีวัฒนธรรมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะจีนเรียกชนชาติและภาษาต่าง ๆ ในแถบนี้รวมกันเป็นชื่อเดียวว่า "คุน–ลุ้น" แต่ในเรื่องนี้ก็ยังไม่แน่ว่าการที่ท่านผู้เชี่ยวชาญทั้งหลายตีความหมายของคำว่า "คุน–ลุ้น" ไว้อย่างกว้างขวางนั้นเป็นการถูกต้องหรือเปล่า[2] ข้อความที่ อิ–จิง เขียนไว้เมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่ 7 อาจจะมีความสำคัญอยู่มาก อิ–จิง กล่าวไว้ว่า คำนี้ชาวจีนใช้เรียกคนทางใต้ที่เดินทางมาถึงตังเกี๋ยและกวางตุ้ง ซึ่งคงจะหมายถึงพวกพ่อค้า ฉะนั้น คำนี้ในชั้นแรกคงจะหมายถึงพวกชาวทะเลที่มาจากฝั่งอินโดจีน และต่อมาจึงนำไปใช้กับผู้ที่มาจากอินโดนีเซียด้วย ซึ่งรวมถึงชนเผ่ามลายูทั้งหมด

มีการอภิปรายกันมากทางวิชาการเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่กล่าวมาแล้วนี้ กับวัฒนธรรมอินเดียในสมัยก่อนที่พวกอารยันจะเข้ามา เพื่อที่จะหาทางอธิบายถึงหลักฐานจำพวกเครื่องมือเครื่องใช้ที่ค้น

---

[1] **Hindoe-Javaansch Geschiedenis,** หน้า 47–8.

[2] G. Coedès, เรื่องเดิม, หน้า, 26–7 ได้อภิปรายถึงเรื่องนี้ไว้ด้วย

พบ และภาษาที่แสดงว่ามีลักษณะทางด้านวัฒนธรรมร่วมกันทั้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และในอินเดีย ทฤษฎีหนึ่งกล่าวว่า คงจะมีการอพยพของกลุ่มชนชาติที่มาจากอินโดจีนหรือหมู่เกาะเข้ามาในอินเดียก่อนที่พวกอารยันจะเข้ามา อีกทฤษฎีหนึ่งกล่าวว่า มีการอพยพใหญ่ของพวกเผ่าพื้นเมืองดั้งเดิม จากอินเดียไปยังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะพวกเผ่าดราวิเดียน หรือไม่ก็พวกอารยันอพยพเข้ามาในอินเดีย ทฤษฎีเหล่านี้เป็นแต่เพียงการคาดคะเนเท่านั้น บาทหลวงชมิดต์ใช้คำว่า "ออสตริด" เมื่อกล่าวถึงมนุษย์กลุ่มใหญ่ๆ สองพวก คือ พวกที่ใช้ภาษาออสโตร-เอเชียติคและภาษาออสโตรนีเซียน ซึ่งกระจายกันอยู่จากทิวเขาหิมาลัยจนถึงเกาะอีสเตอร์ และจากเกาะมาดากัสการ์ไปจนถึงฮาวาย เพื่อพยายามจะชี้ให้เห็นว่ามีลักษณะร่วมกันในบรรดาชนชาติต่างๆ เหล่านี้อย่างไรบ้าง ฟรานซ์ เฟลิกซ์ อเดลเบิร์ต คีห์น นักนิรุกติศาสตร์ชาวออสเตรียนเป็นคนแรกที่พยายามค้นหาร่องรอยของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มภาษาออสตริคกับภาษามุนฑะ ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้กันในอินเดียก่อนที่พวกดราวิเดียนจะอพยพเข้ามา แต่บัดนี้ได้สูญหายไปหมดแล้วเป็นส่วนมาก คีห์นถึงแก่กรรมใน ค.ศ. 1886 ต่อมาเมื่อบาทหลวงชมิดต์แสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวพันทางด้านศัพท์ต่างๆ ระหว่างกลุ่มภาษาออสตริคกับภาษามุนฑะแล้ว เขาได้ตั้งทฤษฎีต่อไปว่า ชนชาติต่างๆ ที่พูดภาษาเหล่านี้เกี่ยวดองกันทั้งทางวัฒนธรรมและทางมานุษยวิทยา อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีพยานหลักฐานที่แน่นอนในเรื่องนี้แต่อย่างใดเลย ทุกวันนี้วงวิชาการไม่สู้เห็นด้วยกับการที่จะพยายามพิสูจน์ว่าคลื่นวัฒนธรรมหรือการอพยพของชนชาติต่างๆ น่าจะมีส่วนเกี่ยวพันกับการกระจายของภาษา เราต้องคำนึงว่าในดินแดนส่วนใหญ่ของอินเดีย เช่นเดียวกับทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ในเขตลมมรสุมซึ่งมีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์เป็นอย่างมาก จึงไม่เป็นของประหลาดที่ดินแดนทั้งสองภาคนี้จะมีลักษณะที่คล้ายกันหลายอย่างในการดำรงชีวิต อาจจะเป็นได้ว่าพื้นภูมิแบบเอเชียตะวันออกของวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แบบต่างๆ กันในยุคแรกๆ เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดวัฒนธรรมคล้ายคลึงกันในอินเดียและในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากกว่าการกระจายของภาษา

เมื่อวัฒนธรรมอินเดียขยายอิทธิพลมานั้น การอพยพรุ่นต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ได้ยุติลงแล้ว ในหมู่เกาะต่างๆ พวกเผ่าอินโดนีเซียที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่สมัยยุคหินใหม่ได้ตั้งรกรากเป็นประชากรพื้นเมือง แบ่งเป็นสอง

พวกด้วยกัน พวกแรกได้แก่พวกที่ยังคงรักษาความบริสุทธิ์ของเชื้อชาติไว้ได้พอสมควร เช่น พวกบาตัก ในสุมาตรา พวกดยัก ในเกาะบอร์เนียว พวกอัลเฟอร์ ในเกาะเซลีเบส และในหมู่เกาะโมลุกกะ พวกที่สองก็คือพวกมลายูที่อยู่ตามชายฝั่งทะเล ซึ่งมีหลายจำพวกและยังมีเผ่าผสมอีกมากมาย เช่น พวกมลายูในสุมาตรา พวกซุนดา พวกชวา พวกชาวเกาะมาดูรา พวกบาหลี ชนชาติเหล่านี้ได้รับวัฒนธรรมออสโตร–เอเชียติคไว้ไม่มากก็น้อย และเป็นพวกที่จีนเรียกว่า "คุน–ลุ้น" และพวกอินเดียเรียกว่าพวก "ทวิปันตระ" หรือ "ชนที่มาจากหมู่เกาะ"

บนผืนแผ่นดินใหญ่ พวกชนชาติต่าง ๆ ก็มีพวกเผ่าจาม อยู่ในตอนกลางและตอนใต้ของอันหนำปัจจุบัน พวกเขมรอยู่แถบปากแม่น้ำโขงในประเทศกัมพูชาปัจจุบัน และในลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง พวกมอญ ซึ่งเป็นเผ่าพันธุ์ใกล้เคียงกับพวกเขมรมากอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและในดินแดนบีจจุบันที่เป็นพม่าตอนล่าง พวกปยู ซึ่งเป็นพวกด่านหน้าของชนเผ่าทิเบต–พม่า อาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำอิระวดีและลุ่มแม่น้ำสะโตง และพวกมลายูในแหลมมลายู ดังนั้นจะเห็นได้ว่าชนชาติสำคัญส่วนใหญ่แต่ไม่ทั้งหมดได้ตั้งถิ่นฐานลงแล้วในเขตที่ยังคงอยู่อาศัยมาจนทุกวันนี้

การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญเกิดขึ้นบนผืนแผ่นดินใหญ่ เราจะได้เห็นว่าพวกจามถูกพวกญวนขับไล่ไปจากดินแดนอันหนำตอนกลาง พวกมอญในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแพ้พวกไทย และพวกมอญในลุ่มแม่น้ำอิระวดีก็แพ้พวกพม่า พวกปยูนั้นสูญหายไปสิ้น "การดิ้นรนที่จะขยายลงทางใต้" ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของสมัยก่อนประวัติศาสตร์นั้นจะเกิดขึ้นอีกในสมัยประวัติศาสตร์ และเป็นสิ่งที่จะอธิบายถึงการรวมกลุ่มของชนชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีนและในหมู่เกาะอินโดนีเซียทุกวันนี้ แม้ในบางกรณีจะมีข้อยกเว้นที่ควรจะใส่ใจ แต่โดยทั่วไปอาจกล่าวได้ว่าเส้นทางของการอพยพลงใต้ครั้งใหม่นี้ลงมาตามหุบเขาแคบ ๆ ที่อยู่ระหว่างลำน้ำที่มีต้นน้ำอยู่ในจีนและพรมแดนทิเบต โดยมีที่ราบลุ่มตามปากแม่น้ำและทะเลเป็นเครื่องจูงใจ

อย่างไรก็ตาม การอพยพนี้มิใช่การอพยพที่เข้าใจกันในความหมายทั่ว ๆ ไป แต่เป็นการย้ายถิ่นฐานอย่างค่อยเป็นค่อยไปช้า ๆ และในช่วงระยะเวลาที่ยาวนานนี้ก็ได้เกิดการผสมกลมกลืนกันเข้าระหว่างผู้ชนะและผู้แพ้ จนกระทั่งในที่สุดเจ้าของถิ่นเดิมได้หันมารับเอาภาษาและขนบธรรมเนียมของผู้ที่อพยพเข้ามาใหม่ไว้ใช้ เป็นการอพยพที่เกือบจะไม่มีการประหัตประหารกันจนฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดสูญสิ้นพันธุ์ไป

ดังนั้น ประชากรที่เป็นกระดูกสันหลังของแหลมอินโดจีนทุกวันนี้ก็ยังคงเป็นชนเผ่าอินโดนีเซียอยู่ ประวัติของพวกไทยในยุคประวัติศาสตร์ เป็นตัวอย่างที่ดีที่จะแสดงให้เห็นว่าเกิดอะไรขึ้นในดินแดนส่วนอื่น ๆ ดังเช่นที่เซเดส์กล่าวไว้ "พวกชนชั้นปกครองที่นิยมการยุทธ์สามารถที่จะนำภาษาของตนมาเผยแพร่ จนปรากฏเป็นรอยด่างอยู่ตามกลุ่มชนชาติอื่น ๆ"[1]

[1] เรื่องเดิม, หน้า 30.

บทที่ 2

สมัยเริ่มประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ก. การเผยแพร่อิทธิพลอินเดีย

"การรับวัฒนธรรมฮินดู" เป็นข้อความที่ใช้กันทั่ว ๆ ไปในหมู่พวกนักวิชาการเมื่อกล่าวถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เซเดส์ถึงกับเรียกรัฐต่างๆ ที่เจริญขึ้นมาภายใต้อิทธิพลนี้ว่า "รัฐที่รับวัฒนธรรมฮินดู" ทั้งๆ ที่ตามความจริงแล้วศาสนาพุทธนั้นมีบทบาทสำคัญยิ่งในกระบวนการรับวัฒนธรรมนี้ และในที่สุดพุทธศาสนาแบบเถรวาท[1] ได้กลายเป็นศาสนาที่มีอิทธิพลมากที่สุดในพม่า ยะไข่ รัฐไทยต่าง ๆ และกัมพูชา นอกจากนั้น ในขณะที่ศาสนาฮินดูเสื่อมอิทธิพลไป เพราะมีศาสนาอิสลามเข้ามาแทนที่ในแหลมมลายู และในดินแดนอินโดนีเซียในตอนปลายสมัยกลางของทางยุโรป พุทธศาสนายังคงเป็นที่นับถือกันอย่างเคร่งครัดในบรรดาประเทศที่รับอิทธิพลพุทธศาสนา

การนำคำว่า "ฮินดู" มาใช้ในความหมายที่กว้างเช่นนี้ไม่สู้จะปลอดภัยนักทั้งนี้เพราะคำว่า "ฮินดู" และ "พุทธ" ที่ใช้กันทั่วไปนั้นมีความหมายต่างกันอย่างชัดแจ้ง และที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะศาสนาทั้งสองนี้มีข้อแตกต่างกันในประการสำคัญจริง ๆ แต่เมื่อพิจารณาตามประวัติความเป็นมาของศาสนาทั้งสองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว ในบางครั้งก็ยากที่จะลากเส้นแบ่งให้ชัดเจน โดยเฉพาะในกรณีศาสนาพุทธนิกายตันตระซึ่งปรากฏลักษณะแบบฮินดูที่เห็นเด่นชัดปะปนอยู่ และยิ่งกว่านั้นในบางกรณี เช่น ลัทธิศิวะ–พุทธ ในชวาสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 13 ก็ยิ่งแยกออกจากกันอย่างชัดเจนไม่ได้เลย แม้ในบรรดารัฐต่าง ๆ ที่นับถือศาสนาพุทธแบบหินยาน พวกพราหมณ์ก็ยังคงมีบทบาทสำคัญในพิธีกรรมต่าง ๆ อยู่ โดยเฉพาะในราชสำนัก และยังคงเป็นเช่นนั้นอยู่ในพม่า ไทย และกัมพูชา จนทุกวันนี้ ถึงแม้ว่าพราหมณ์

---

[1] ทุกวันนี้ประชาชนแถบนี้ไม่นิยมคำว่า "หินยาน" (ยานเล็ก) และใช้คำว่าพุทธศาสนาแบบ "เถรวาท" แทน ซึ่งมีความหมายว่าพุทธศาสนาของเถระหรือครู

พวกนี้จะแตกต่างมากที่เดียวกับพราหมณ์ในอินเดีย ในหนังสือเล่มนี้การใช้คำว่า "ฮินดู" คงจะทำให้เกิดความคลุมเครือขึ้นบ้างโดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะ "ฮินดู" มีความหมายหลายแง่เช่นนี้ แต่ก็หวังว่าเนื้อเรื่องที่เกี่ยวข้องคงจะช่วยป้องกันมิให้เกิดความสับสนขึ้นได้

การติดต่อระหว่างเมืองท่าตามฝั่งทะเลตะวันตกของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับอินเดียอาจจะมีมานานแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ผู้ที่เกี่ยวข้องมีทั้งพ่อค้าและนักเดินเรือ ทั้งจากอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และวิธีการก็เช่นเดียวกับที่เราจะได้พบในสมัยหลัง คือ ทุกๆ ปีพ่อค้าจากถิ่นใดต่างก็จะไปค้าขายยังเมืองท่าที่พวกตนได้เคยไปติดต่ออยู่เป็นประจำแล้ว และจะตั้งหลักแหล่งอาศัยอยู่ในเมืองนั้นจนตลอดฤดูค้าขายซึ่งขึ้นอยู่กับลมมรสุมเป็นใหญ่ แต่เราจำเป็นที่จะต้องระมัดระวังไม่นำคำว่า "อาณานิคม" มาใช้เมื่อพูดถึงการค้างแรมตลอดฤดูของพวกพ่อค้าในสมัยก่อนประวัติศาสตร์นี้ และไม่ควรนำวิธีการนี้ไปปนกับระยะต่อมา ซึ่งมีหลักฐานที่แสดงว่าตามศูนย์การค้าบางแห่ง ยังมีพ่อค้าบางกลุ่มไม่กลับบ้านเมืองของตนแม้ฤดูมรสุมมาถึงแล้วก็ตาม แต่ยังคงอยู่ที่เมืองท่านั้นตลอดฤดูเพื่อทำหน้าที่เป็นตัวแทนพ่อค้าอื่นๆ ทั้งหมด โดยเฉพาะเพื่อรวบรวมผลิตผลพื้นเมืองไว้คอยเรือสินค้าที่จะกลับมาอีกเมื่อถึงฤดูค้าขาย นอกจากนั้นเพราะเหตุที่เชื่อกันมาเป็นนิยายปรัมปราว่าทั้งการติดต่อค้าขายในระยะแรก และการเผยแพร่วัฒนธรรมอินเดียในสมัยต่อมาเป็นผลมาจากการริเริ่มและการกระทำของทางอินเดียแต่ฝ่ายเดียว จึงจำต้องชี้ให้เห็นแจ่มแจ้งว่า ชาวมลายู (อินโดนีเซีย) เป็นนักเดินเรือทะเลโดยกำเนิด และเราก็มีหลักฐานที่แสดงว่าพวกนี้เดินทางไปค้าขายยังเมืองท่าในอินเดีย และในเกาะลังกาบ่อยๆ พอๆ กับชาวเรือจากอินเดียและลังกามาค้าขายตามเมืองท่าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เรื่องราวที่แน่นอนเกี่ยวกับดินแดนทางตะวันออกของมหาสมุทรอินเดียไม่ปรากฏในหนังสือหรือวรรณคดีของอินเดียเลย จะมีบ้างก็ในวรรณคดีจำพวกกาพย์กลอนสันสกฤตและโคลงกลอนแบบราชสำนักทมิฬ[1] แต่เป็นเพียงเอ่ยพาดพิงไปถึงบางครั้งเป็นนัยๆ ซึ่งเกือบจะตีความไม่ได้ว่าหมายถึงอะไรแน่ ตัวอย่าง เช่น หนังสือเรื่อง "รามเกียรติ์" กล่าวถึง "ยวทวีป" อันหมายถึงเกาะเงินและเกาะทอง

[1] Paul Wheatley, **The Golden Khersonese**, (Kuala Lumpur1961), บทที่ 3, หน้า 176–184.

และในหนังสือ "วายุ ปุราณะ" กล่าวถึง "ทวีป" นี้แต่สะกดเสียว่า "ยมทวีป" ยังได้กล่าวถึง "มลยทวีป" อีกด้วย เซอร์ โรแลนด์ แบรดเดล ผู้ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับภูมิประวัติศาสตร์ของดินแดนแถบนี้มาอย่างลึกซึ้งที่สุดผู้หนึ่งได้เทียบไว้ว่า "มลยทวีป" คือ สุมาตรา และท่านผู้รู้อื่นก็ว่า "ยวทวีป" นั้นหมายถึงชวาและสุมาตรารวมกัน[1] สิ่งที่น่าสนใจเป็นพิเศษก็คือการเน้นถึงความสำคัญของเกาะสุมาตรา เพราะเอกสารที่หาได้ทางจีนเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยต้น ๆ ซึ่งมีอยู่มากกว่าทางอินเดียมาก ก็บ่งว่าการค้าสมัยแรกๆ ระหว่างอินเดียและอินโดนีเซียนั้นเจริญรุ่งเรืองขึ้นที่สุมาตราก่อนที่อื่น ที่เกาะนี้มีเมืองท่าหลายแห่งทางฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ และการบุกเบิกเส้นทางค้าขายโดยตรงกับเมืองจีนโดยข้ามทะเลจีนตอนใต้ในสมัยแรกเริ่มก็จะออกไปจากเมืองท่าเหล่านี้เช่นเดียวกัน

ชื่อที่ใช้เรียกดินแดนบางส่วนของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคต้น ๆ เท่าที่มีในหนังสือ "รามเกียรติ์" ได้แก่ "สุวรรณทวีป" ซึ่งหมายถึงเกาะหรือแหลมทอง และ "สุวรรณภูมิ" หรือ "ดินแดนทอง" ในหนังสือชาดกต่าง ๆ ของพุทธศาสนาซึ่งรวมพวกนิทานของอินเดียสมัยโบราณไว้ มักจะกล่าวถึงการเดินเรือมายัง "สุวรรณภูมิ" อยู่เสมอ ชื่อนี้ปรากฏในหนังสืออื่น ๆ พร้อมกับนามสถานที่แห่งอื่น ๆ ที่ชาวอินเดียใช้เรียกเป็นดินแดนส่วนต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่จากหนังสือเหล่านี้เราเก็บความได้แต่เพียงว่าในอินเดียสมัยนั้นคิดกันอย่างเลือนรางว่ามีดินแดนทองที่อยู่ไปทางทิศตะวันออกของมหาสมุทรอินเดีย แต่ก็ไม่ได้บอกอะไรไว้เลยถึงการเผยแพร่อารยธรรมอินเดียมาทางตะวันออก ข้อความตอนหนึ่งในหนังสือ "อรรถศาสตร์" ของเกาฏิญญะ แนะนำกษัตริย์ถึงวิธีหาผู้คนมาตั้งบ้านเรือนไม่ว่าจะเป็นบ้านเมืองเดิมหรือในดินแดนใหม่ก็ดีว่า จะทำได้โดยเข้ายึดดินแดนของพวกอื่น หรือไม่ก็โดยวิธีอพยพผู้คนที่มีมากเกินไปในอาณาจักรของตนเอง ไปไว้ในดินแดนอื่น มีผู้ตีความหมายข้อความตอนนี้ว่า หมายถึงการอพยพของชาวอินเดียรุ่นแรก ๆ ไปยังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่ก่อนคริสต์กาล แต่ก็เป็นการตีความหมายที่อาศัยจินตนาการซึ่งมีความรู้สึกชาตินิยมเป็นแรงผลักดันมากกว่าอาศัยการวิเคราะห์ในแง่ประวัติศาสตร์ เพราะในเรื่องนี้ข้อหนึ่งที่เรามีความรู้แน่นอนก็คือ ชาวอินเดียที่อพยพเข้ามาเป็นระลอก[2] ยังมิได้นำวัฒนธรรมอินเดียมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 178–9.

[2] ข้อความจาก "อรรถศาสตร์" นี้ ในปัจจุบันตีความหมายว่า หมายถึงนิคมที่ตั้งขึ้นใหม่ในอินเดียเองในถิ่นที่ยังไม่เคยมีคนเข้าไปทำมาหากิน

เอกสารพื้นเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกี่ยวกับยุคแรกนี้ ไม่สู้เป็นประโยชน์มากนัก เพราะเท่าที่มีอยู่เป็นเอกสารที่เรียบเรียงขึ้นใหม่ ไม่มีเอกสารใดที่มีอายุเกิน 200 ปี และสภาพของสมัยโบราณที่ปรากฏจากเอกสารเหล่านี้ ก็คือสภาพที่กษัตริย์ในราชวงศ์หลัง ๆ ต้องการให้ประชาชนในสมัยของตนเชื่อถือในเรื่องความรุ่งเรืองของราชวงศ์ของตนแต่เก่าก่อน ส่วนหลักฐานที่ได้จากทางจีนนั้นแม้ว่าจะมีค่ายิ่งในด้านภูมิศาสตร์การเมืองและสภาพการค้าขาย ทั้งที่ในบางครั้งยากแก่การตีความหมาย แต่เอกสารเหล่านี้ก็มีเรื่องราวเกี่ยวกับการเผยแพร่อิทธิพลของอินเดียน้อยอย่างน่าผิดหวัง จริงอยู่เราพอจะเห็นภาพของราชสำนักแบบฮินดูที่เก่าแก่ที่สุด คือ ราชสำนักของอาณาจักรฟูนัน ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของกัมพูชา หลักฐานจีนได้กล่าวถึงเรื่องพราหมณ์ โกณฑิญญะ ว่าเดินทางมาถึงฟูนันในคริสต์ศตวรรษที่หนึ่ง และยังกล่าวถึงรัฐต่าง ๆ ในแหลมมลายูซึ่งมีชื่อเป็นภาษาสันสกฤต แต่ความสัมพันธ์ระหว่างอินเดียกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในระยะก่อนที่จะมีจารึกสันสกฤตรุ่นแรกในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 4 หรือหลังจากนั้น เป็นเรื่องที่ยังมืดมนอยู่เป็นอันมาก[1]

ได้มีผู้พยายามค้นคว้าหาหลักฐานในเรื่องนี้จากตำราภูมิศาสตร์ยุคคลาสสิคโบราณของทางยุโรป ตำราเหล่านี้เขียนขึ้นในสมัยที่จักรวรรดิโรมันอยู่ในยุคมั่งคั่งพุ่มเพือย และมีความต้องการสินค้าจากตะวันออกมากขึ้น แต่เมื่อเกิดสถานการณ์วุ่นวายทางพรมแดนด้านปาร์เธียนในระยะ 100 ปีก่อนคริสต์กาลนั้น ทำให้ทางโรมต้องสนับสนุนการเดินเรือไปในมหาสมุทรอินเดีย หรือที่เรียกว่าทะเลอีรีเธียน เพื่อเสาะแสวงหาดินแดนใหม่ ๆ จึงเกิดมีศัพท์ เช่น ครีเซ แปลว่า ทอง และ อาร์กีเร แปลว่า เงิน ขึ้นเพื่อใช้เรียกดินแดนที่อยู่เลยอินเดียไป แต่ก็ยังอีกนานกว่าพวกนักเขียนจะมีความรู้เกี่ยวกับดินแดนที่อยู่เลยแม่น้ำคงคาและเกาะลังกา หนังสือเรื่อง "The Periplus of the Erythean Sea" ที่รวบรวมขึ้นในราว ๆ ค.ศ. 70—71 เป็นหนังสือเก่าที่สุดที่กล่าวถึงการค้าขายระหว่างเมืองท่าในอินเดีย กับดินแดนที่อยู่เลยไปทางตะวันออก หนังสือเล่มนี้เป็นคู่มือการค้าขายของกรีกกับอียิปต์ และเป็นคู่มือการเดินเรือในมหาสมุทรอินเดีย แต่ไม่ทราบนามผู้รวบรวม ตัวผู้แต่งเองนั้นเคยเดินทางมาทางตะวันออกเพียงแค่ผึ้งมะละบาร์ในอินเดีย ไม่เคยไปไกลกว่านั้น แต่เขาได้รวบรวมความรู้เกี่ยวกับดินแดนที่ไกลออกไปได้บ้างจากพวกพ่อค้าที่เคย

---

[1] ในฟูนัน จารึกเก่าที่สุดที่พบอาจจะมีอายุอยู่ในคริสต์ศตวรรษที่ 3

ไปทางตะวันออก พวกซึ่งเขาได้พบที่แถบมะละบาร์ เมื่อได้กล่าวถึงเมืองท่าใหญ่ในอินเดีย 3 แห่ง คือ บรอช คราณคะนอร์ โประกัท อันเป็นเมืองท่าที่เรือของพวกกรีกเคยเดินทางมาถึงแล้ว ผู้แต่งได้กล่าวต่อไปว่าชาวพื้นเมืองเดินเรือจากเมืองท่าทั้งสามแห่งนี้ไปยังเมืองท่าอีกสามแห่งที่อยู่ทางฝั่งตะวันออกเลยอ่าวมะนาร์ไป ได้แก่เมือง กาเวริบัตนัม ปอนดิเชอรี่ และเมืองท่าที่ผู้แต่งเรียกว่า "โสปัตมา" เมืองหลังนี้จากการค้นคว้าของฝ่ายอินเดียปรากฏว่า คือ เมืองมาร์กานัม จากเมืองท่าทางฝั่งตะวันออกเหล่านี้มีเรือขนาดใหญ่เรียกว่า "โคลันเดีย" ไปค้าขายกับดินแดนทางแถบปากแม่น้ำคงคา และบางลำก็ไปค้าขายกับเกาะครีเซ ที่อุดมด้วยกระดองเต่า พวกพ่อค้าไม่เคยเดินทางไปทางตะวันออกไกลไปกว่านี้ ครีเซ หรือดินแดนทองเป็นชื่อที่ในสมัยต่อมาใช้เรียกดินแดนส่วนหนึ่งของพม่า และ**เกาะทอง** หมายถึงสุมาตรา กระดองเต่า เป็นผลิตผลของกลุ่มเกาะในแถบนี้ ฉะนั้น นักค้นคว้าชาวฮอลันดาจึงมีความเห็นไปในทำนองว่า ข้อความตอนนี้คงจะหมายถึงการค้าขายในแถบนี้อย่างกว้าง ๆ ไดโอนิซัส เปรีเอจีติส นักเขียนชาวกรีกสมัยศตวรรษที่สองก็กล่าวถึง "เกาะทอง" แต่ไม่มีความรู้ใหม่เพิ่มเติมขึ้นจากที่กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง "Periplus"

เรื่องราวที่แรกที่ดูจะเชื่อถือได้แน่นอนนั้นได้มาจากหนังสือ **ภูมิศาสตร์** ของโตเลมี นักภูมิศาสตร์ชาวเมืองอเล็กซานเดรียซึ่งเขียนเมื่อ ค.ศ. 165 หรืออาจจะก่อนหน้านั้น เป็นที่แน่นอนว่าโตเลมีได้ใช้เอกสารจากสมัยก่อน ๆ ประกอบการเขียนหนังสือเล่มนี้ แต่อย่างไรก็ตามจากผลการค้นคว้าใหม่ของ ปอล วีทลีย์[1] เมื่อไม่นานมานี้ ปรากฏว่าหนังสือภูมิศาสตร์เล่มนี้ในรูปที่ยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบันนั้น เป็นหนังสือที่รวบรวมขึ้นโดยนักเขียนชาวไบแซนไทน์ ในคริสต์ศตวรรษที่ 10 และที่ 11 โดยยึดเอาหนังสือของโตเลมีเป็นหลัก และมีต้นฉบับเดิมรวมอยู่ด้วยเพียงบางส่วนเท่านั้น วีทลีย์กล่าวว่าแผนที่ในต้นฉบับที่ยังเหลืออยู่จนทุกวันนี้ ก็เพิ่งมาเขียนขึ้นเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13[2] ตอนที่ 7 ของหนังสือเล่มนี้ว่าด้วยเรื่อง "แหลมทอง" ซึ่งเคยเข้าใจว่าหมายถึงพม่าตอนล่าง แต่บัดนี้ก็เป็นที่ยอมรับกันว่าหมายถึงแหลมมลายู แผนที่ของอินเดียที่เลยข้ามฝั่งแม่น้ำคงคาออกไป ซึ่งเราพอจะวาดขึ้นได้จากข้อมูลที่มีอยู่ในตารางเส้นรุ้งเส้นแวงของโตเลมีนั้น แสดงให้เห็นลักษณะที่เด่น ๆ ของผืนแผ่นดินใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้อย่างชัดเจน และวีทลีย์เองก็

[1] เรื่องเดิม, บทที่ 10, และภาคผนวกที่ 1, 2 และ 3.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 138.

แน่ใจว่าในการเขียนแผนที่นั้น โตเลมีคงจะได้เขียนขึ้นจากคำบอกเล่าที่เชื่อถือได้[1] แต่ปัญหาอยู่ที่ว่า สภาพที่โตเลมีเขียนไว้นั้นเป็นสภาพของสมัยใดแน่ ในประวัติความเป็นมาของสภาพภูมิศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ วีทลีย์ตอบคำถามนี้ว่า เท่าที่เกี่ยวกับแหลมมลายูนั้น คงจะเป็นสมัยหลังจากคริสต์ศตวรรษที่ 2 มาก ตอนที่โตเลมีกล่าวถึงหมู่เกาะในแถบนี้ก็ยากที่จะจับใจความให้ชัดแจ้งได้ ฉะนั้นเราจำต้องยอมรับว่าสำหรับหลักฐานเกี่ยวกับการแผ่กระจายของวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น งานของนักภูมิศาสตร์ชาวยุโรปในสมัยแรกได้ให้เรื่องราวที่มีสาระมากกว่าเอกสารทางอินเดียสมัยคลาสสิคเองเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อนักค้นคว้าทางยุโรปได้เริ่มศึกษาอย่างจริงจังเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โบราณ และเริ่มรับรู้ว่าวัฒนธรรมสันสกฤตมีอิทธิพลต่อศาสนา ศิลปะ และสถาปัตยกรรมของแถบนี้เพียงใด ท่านเหล่านี้ก็มีความเห็นโน้มเอียงไปในทางที่ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นผลมาจากการขยายตัวของอินเดียไปทางตะวันออก จึงได้มีผู้พยายามที่จะอธิบายว่าการขยายตัวนี้มีสาเหตุมาจากสถานการณ์ภายในทางอินเดียเอง เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นแต่เพียงที่รองรับเท่านั้น ไม่มีบทบาทอะไร ในสมัยต่อมานักวิชาการชาวอินเดียก็เข้ามาร่วมในการค้นคว้าที่น่าทึ่งนี้และได้ผลิตผลงานที่สำคัญ ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้ขึ้นมามาก งานเขียนเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความกระตือรือร้นซึ่งส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากความสนใจในการค้นคว้าเรื่องที่น่าตื่นเต้นเช่นนี้ แต่โดยส่วนใหญ่แล้วสาเหตุของความกระตือรือร้นนี้ก็คือ ความรู้สึกรุนแรงทางชาตินิยมของอินเดียซึ่งแพร่กระจายอยู่ทั่วไปในบรรดาชนชั้นที่มีการศึกษาของอินเดีย ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ซึ่งเป็นศตวรรษของความยุ่งยากเป็นต้นมา หนังสือเรื่อง ประวัติการค้าทางทะเลและกิจกรรมทางน้ำของชาวอินเดียตั้งแต่สมัยแรกเริ่มที่สุด ของ ราธกุมุท มุขจี ซึ่งพิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1912 แสดงให้เห็นได้อย่างดีว่าจินตนาการของผู้ที่ยึดมั่นในเรื่องชาตินิยมนี้ไปได้ไกลเพียงใด ในการประชุมที่มหาวิทยาลัยไลเดน ประเทศเนเธอร์แลนด์เมื่อเดือนมีนาคม ค.ศ. 1946 ระหว่างการบรรยายในหัวข้อว่า "ปัญหาเกี่ยวกับการรับอารยธรรมอินเดียในอินโดนีเซีย" ศาสตราจารย์ เอฟ. ดี. เค. บอสช์ ได้อ้างถึงภาพของกองเรือค้าขายอันมหึมาของชาวอินเดียตามจินตนาการของมุขจีซึ่งวาดไว้ว่า เป็นกองเรือของนักผจญภัยในทำนองเดียวกับพวกเดรค และคาเวนดิช นักผจญภัยชาว

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.

อังกฤษในยุคหลัง ตามเรื่องของมุขจีนั้น พวกพ่อค้าอินเดียในยุคนี้ข้ามทะเลไปยัง "อินเดียไกล" และ อินโดนีเซีย ไปสร้างอาณาจักร สร้างนิคม ขยายการค้าขายของเมืองแม่ และต่อมาก็นำเอาศิลปินที่มีความสามารถพิเศษจากเบงกอล กลิงคะ และกุจะราท มาสร้างอนุสาวรีย์ที่ใหญ่โตงดงามจนไม่มีสิ่งใดจะมาทัดเทียมได้[1]

สิ่งที่น่าสนใจประการหนึ่งในกระบวนการชาตินิยมของอินเดียก็คือ การตั้งสมาคมค้นคว้าขึ้น ใน ค.ศ. 1926 มีชื่อว่า "สมาคมอินเดียอันไพศาล" ชื่อของสมาคมนี้ก็ชี้ให้เห็นได้ดีเพียงพอว่า แนวของการศึกษาเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของสมาคมนี้จะมีแนวโน้มไปในทางใด สมาชิกของสมาคมมีความเห็นว่าอาณาจักรต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น คือ "อาณานิคมของอินเดียสมัยโบราณ" อาร์ซี มาจุมดาร์ ถึงกับใช้ข้อความนี้เป็นชื่อเรื่องของงานค้นคว้าทางวิชาการของเขาที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ตอนต้นของจามปาและชวา และบรรยายถึงศิลปะและสถาปัตยกรรมของชวาและกัมพูชาว่า ได้มาจากอินเดียและได้รับการทำนุบำรุงจากประมุขชาวอินเดียในอาณานิคมเหล่านี้ จริงอยู่สมาคมนี้ได้กระตุ้นการค้นคว้าทางวิชาการมาก แต่ก็ได้ก่อให้เกิดการเข้าใจผิด ๆ ไว้มากเหมือนกัน และนิยายปรัมปราอันมิได้มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประกอบ ซึ่งสมาคมนี้ได้เผยแพร่ออกไปอย่างกว้างขวาง ก็ได้เป็นที่เชื่อถือเลื่อมใสกันต่อมาจนทุกวันนี้อย่างน่ามหัศจรรย์ แม้กระทั่งประเทศไทย ผณินทร์ นาถ โบ๊ส ก็อ้างว่าเป็นอาณานิคมของอินเดีย[2] และในคำนำหนังสือของเขา ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับขอบเขตและความยิ่งใหญ่ของอินเดียอันไพศาลที่ชาวอินเดียผู้กล้าหาญและรักการผจญภัยในสมัยโบราณได้จัดตั้งขึ้นนอกอินเดีย พี. ซี. บัคซี เขียนไว้ในคำนำหนังสือเล่มหนึ่งของเขาว่า "ประวัติการสร้างอาณานิคมในอินโดจีนและแหลมมลายูนั้น นับว่าเป็นสมัยที่เกรียงไกรมากสำหรับประวัติศาสตร์ของอินเดีย"

แต่เมื่อเราตรวจดูในประวัติศาสตร์อินเดียเพื่อหาคำอธิบายเกี่ยวกับการอพยพถิ่นฐาน ก็ปรากฏว่าทฤษฎีต่าง ๆ ที่เสนอไว้นั้นไม่สอดคล้องกับกระบวนการขยายอาณาเขตอันเกรียงไกรของอินเดียเลย มีสองทฤษฎีที่เสนอขึ้นโดยอาศัยพื้นฐานจากข้อสมมติที่ว่า กระบวนการขยายอาณาเขตนี้เกิดจากสภาพการณ์จลาจลในอินเดีย ซึ่ง

---

[1] Bosch, **Selected Studies in Indonesian Archaeology,** (1961) หน้า 5.

[2] **The Indian Colony of Siam, Lahore,** (1927).

ทำให้เกิดมีผู้ลี้ภัยเป็นจำนวนมากเข้ามาทะเลเพื่อไปหาที่อยู่ใหม่ ทฤษฎีหนึ่งว่า การจลาจลนี้เกิดขึ้นเมื่อพวกกลิงคะแพ้พระเจ้าอโศกแห่งวงศ์โมริยะในการยุทธ์อันนองเลือด เมื่อราว ๆ 300 ปี ก่อนคริสต์กาล และเหตุการณ์อันนี้อาจจะทำให้เกิดการอพยพใหญ่ดังกล่าวแล้ว แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีหลักฐานเกี่ยวกับกระบวนการเคลื่อนไหวเช่นนี้เลย และอิทธิพลอินเดียก็ยังไม่ได้เริ่มปรากฏขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จนกระทั่งอีกหลายศตวรรษต่อมา อีกทฤษฎีหนึ่งว่า คงจะเป็นเพราะความกดดันในตอนที่พวกกุษาณะ เข้ามารุกรานอินเดียในคริสต์ศตวรรษที่หนึ่ง พวกเผ่าเร่ร่อนเยอะชี ได้เข้ามาครอบครองแคว้นแบคเทรีย เมื่อประมาณศตวรรษสุดท้ายก่อนคริสต์กาล[1] และต่อมาอีกเล็กน้อยได้เริ่มขยายลงมาทางใต้ในความบังคับบัญชาของพวกกุษาณะ ใน ค.ศ. 50 มีกษัตริย์ชาวกุษาณะองค์หนึ่งครอบครองดินแดนในหุบเขากาบุล ต่อมาไม่ช้าพวกนี้เข้ามาเป็นใหญ่ในแคว้นปัญจาบ และขยายเข้ามาทางกุจะราทและในที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา ประมุขของเผ่านี้ตั้งตนเป็นจักรพรรดิกนิษกะใน ค.ศ. 78 และตั้งเมืองหลวงอยู่ที่เปษวาร์ พระองค์ได้ครอบครองดินแดนในอินเดียทางเหนือเป็นส่วนใหญ่ ถ้าเรามีหลักฐานที่จะพิสูจน์ให้เห็นว่าชัยชนะของพระองค์ก่อให้เกิดการอพยพใหญ่ข้ามทะเลของชาวอินเดีย ก็คงจะไม่มีปัญหาอะไร เพราะกาลเวลาก็ดูพอเหมาะสมอยู่ แต่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานอย่างไรเลยในเรื่องนี้ ยังมีทฤษฎีอื่นที่เชื่อว่า คงจะมีการอพยพใหญ่ของชาวอินเดีย เนื่องมาจากการรณรงค์ของพระเจ้าสมุทรคุปต์ซึ่งไม่มีทางเป็นไปได้ ถึงแม้ว่าเหตุการณ์นี้จะอยู่ตรงกับสมัยแรกที่สุดที่อิทธิพลของอินเดียเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ตาม

ในหนังสือ "รัฐที่ได้รับวัฒนธรรมอินเดีย" ของเซเดส์ ได้เสนอข้อสันนิษฐานที่เข้าทีว่า มีอะไรเกิดขึ้นในดินแดนแถบนี้[2] เซเดส์มีความเห็นว่าการแพร่ของวัฒนธรรมอินเดียนั้น เนื่องมาจากการเพิ่มปริมาณการค้าขายระหว่างอินเดียกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในตอนต้นคริสต์กาล เขาไม่เห็นด้วยกับทฤษฎีที่ว่ามีการอพยพใหญ่ของพวกลี้ภัยจากอินเดีย แต่เขาเข้าใจว่านิคมค้าขายของชาวอินเดียเกิดขึ้น

---

[1] ถ้ายอมรับว่า ค.ศ. 78 เป็นปีที่พระเจ้ากนิษกะขึ้นครองราชย์ พวกเยอะชีนี้ก็ได้เข้าไปในแคว้นแบคเทรียก่อนศตวรรษสุดท้ายก่อนคริสต์กาล

[2] เซเดส์, เรื่องเดิม, หน้า 41—44, ในหนังสือ **Les Peuples de la Peninsule Indochinoise**, (1962) บทที่ 2, เซเดส์ ได้เขียนถึงปัญหานี้โดยละเอียด และแก้ไขความคิดเห็นของเขาในเรื่องนี้.

ตามเมืองท่าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อน และ ณ เมืองท่าค้าขายเหล่านี้เองที่ทำให้พวกนักบวชและพวกปราชญ์บรรดาที่เข้ามาเผยแพร่วัฒนธรรมอินเดียในเวลาต่อมาได้ตั้งถิ่นฐานโดยสะดวก การติดต่อกันระหว่างดินแดนแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ประกอบกับการก่อตั้งจักรวรรดิของราชวงศ์โมริยะและกุษาณะในอินเดีย และความรุ่งเรืองของจักรวรรดิเซลูสิด กับจักรวรรดิโรมัน ทำให้เกิดการค้าที่สำคัญระหว่างตะวันตกกับตะวันออก และสินค้าที่สำคัญคือสินค้าประเภทของฟุ่มเฟือย ในระยะ 200 ปีก่อนคริสต์กาล อินเดียเสียแหล่งสำคัญที่เคยได้รับโลหะอันมีค่ายิ่ง คือ ทองคำ เพราะพวกเผ่าเร่ร่อนต่าง ๆ ย้ายภูมิลำเนาและปิดเส้นทางจากแบคเทรีย ไปยังไซบีเรีย ดังนั้น ในคริสต์ศตวรรษที่ 1 อินเดียจึงหาซื้อทองคำจากจักรวรรดิโรมัน ทำให้เศรษฐกิจของอาณาจักรโรมันกระทบกระเทือนมาก จนจักรพรรดิเวสปาเซียน (ค.ศ. 69—ค.ศ. 79) ต้องหาทางระงับไม่ให้ทองคำออกนอกราชอาณาเขต พวกอินเดียจึงต้องหันไปซื้อทองคำจากที่อื่น เซเดส์เข้าใจว่าพวกอินเดียหันมาซื้อทองคำจาก "แหลมทอง" ชื่อภาษาสันสกฤต เช่น "สุวรรณภูมิ" "สุวรรณทวีป" ซึ่งเป็นชื่อที่อินเดียเรียกดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นชี้ให้เห็นว่าพวกอินเดียเชื่อว่า ดินแดนแถบนี้อุดมไปด้วยทองคำ

ทฤษฎีนี้ก็เช่นเดียวกับทฤษฎีอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว มีข้อบกพร่องอยู่ที่ว่าเป็นทฤษฎีที่สมมติขึ้นว่า การติดต่อระหว่างอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เองนั้นชาวอินเดียเป็นผู้ริเริ่มมิใช่ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง ในเรื่องนี้วันเลอร์วิจารณ์ไว้ว่า "ไม่ได้เคยมีผู้ยกปัญหาขึ้นมาเลยว่า การเดินเรือของพวกอินโดนีเซียมีส่วนช่วยให้เกิดการค้าขายขึ้นมากน้อยเพียงใด"[1] เรื่องนี้เป็นประเด็นที่สำคัญมาก และเราจะเห็นในตอนท้ายบทนี้ว่า ความจริงแล้วพวกมลายูจากสุมาตราเป็นผู้ก่อให้เกิดวิวัฒนาการทางการค้าขายทางเรือโดยตรงกับจีน และหลักฐานที่เรามีอยู่ชี้ให้ให้เห็นว่า กะลาสีและเรือมลายูนั้นมีบทบาทสำคัญเท่ากับพวกอินเดียทุกประการในการค้าระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับอินเดียและกับลังกา[2] ในเรื่องการแพร่หลายของวัฒนธรรมอินเดียก็เช่นเดียวกัน วันเลอร์ไม่เห็นด้วยกับข้อคิดเห็นที่ว่าการค้าและพวกพ่อค้าเป็นผู้เผยแพร่วัฒนธรรมอินเดีย เพราะพ่อค้าเป็นพวกที่มาจากชั้นต่ำของสังคม และลูกเรือนั้นส่วนมากก็เป็นพวกนิโกรจากแอฟริกาและพวก

[1] J.C. van Leur, **Indonesian Trade and Society**, (The Hague, Bandung, 1955), หน้า 92.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 98—9.

ทาส ดังนั้น บุคคลจาพวกนี้ไม่สามารถจะทำหน้าที่เกี่ยวกับพิธีศาสนา พิธีราชาภิเษกอันศักดิ์สิทธิ์ และไม่สามารถจะเป็นผู้เผยแพร่วิทยาการที่มีเหตุผลอันปราดเปรื่องและเต็มไปด้วยปัญญา[1] สิ่งเหล่านี้เป็นผลงานของพวกพราหมณ์ อย่างไรก็ดี เขาชี้แจงต่อไปว่า การค้าขายเป็นสื่อที่ทำให้เกิดการติดต่ออันสำคัญนี้ขึ้น แต่เป็นการติดต่อที่ทำกันในระดับราชสำนัก เพราะพวกประมุขและพวกขุนนางเป็นผู้ที่มีอิทธิพลมากที่สุดในการค้าต่างประเทศ วันเลอร์อธิบายต่อว่า ในตอนต้นคริสต์กาล อินเดียใต้กำลังหันมานับถือศาสนาพราหมณ์อยู่ และอินเดียใต้นี้เป็นแถบที่อินโดนีเซีย มาค้าขายมากกว่าแถบอื่น ๆ ของอินเดีย ดังนั้น บรรดาเจ้าผู้ครองของอินโดนีเซียคงจะทราบดีว่ากำลังเกิดอะไรขึ้นในอินเดียตอนใต้ และคงจะเลียนแบบพวกดราวิเดียน โดยเชิญพวกนักบวชศาสนาพราหมณ์มายังราชสำนัก การถ่ายทอดวัฒนธรรมจึงมีขึ้นในระดับราชสำนัก และเป็นผลงานของพวกพราหมณ์

ตอนนี้เรามาถึงแก่นของเรื่อง คือ เนื้อหาของวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ถูกถ่ายทอดจากอินเดียมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เซเดส์แยกไว้ 4 ประการด้วยกัน คือ

ก. คติการมีกษัตริย์ตามแบบฮินดูหรือแบบพุทธ

ข. การใช้สำนวนการเขียนโดยการอาศัยภาษาสันสกฤต

ค. นิยายต่าง ๆ ที่รับมาจาก "รามายณะ" และ "มหาภารตะ" "ปุราณะ" และหนังสือสันสกฤตอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับธรรมเนียมของกษัตริย์ การสืบราชวงศ์ตามแบบธรรมเนียมโบราณของราชวงศ์ในลุ่มแม่น้ำคงคา

ง. การเคารพและเลียนแบบ "ธรรมศาสตร์" หรือกฎหมายอันศักดิ์สิทธิ์ของฮินดู และโดยเฉพาะ "มานวธรรมศาสตร์" หรือ "กฎหมายพระมนู"[2]

จะเห็นได้ว่าล้วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์และราชสำนักทั้งสิ้น ไม่เกี่ยวกับประชาชนเลย ชาวอินเดียผู้ทำหน้าที่ถ่ายทอดวัฒนธรรมเป็นเจ้าหน้าที่ในราชสำนัก ไม่ใช่พวกสอนศาสนา บ่อยครั้งที่เดียวที่เป็นเรื่องประมุขผู้มีความทะเยอทะยานต้องการเลียนแบบแผนอันภูมิฐานของราชสำนักทางอินเดีย จึงว่าจ้างพวกพราหมณ์เข้ามาทำพิธีราชาภิเษกให้เป็นประหนึ่ง "เทวราช" ตามคติและพิธีในสมัย

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 99.

[2] **Les États hindouisés** หน้า 36.

อินเดียโบราณยุคคลาสสิค เมื่อจะกดให้ประมุขอื่น ๆ ยอมมาเป็นรัฐเมืองขึ้น ก็จำต้องมีการราชาภิเษกแบบนี้เพื่อจะได้มีการสถาปนาลึงค์ ซึ่งหมายถึงบุคลิกภาพอันศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์ขึ้นไว้เป็นสำคัญ และพระองค์เองก็ได้รับการยกย่องว่าคือพระศิวะผู้เป็นเจ้าด้วย

คำคัดค้านที่หลักแหลมของวันเลอร์ เกี่ยวกับทฤษฎีการตั้งนิคมของอินเดียนั้นมีคุณค่ามาก เพราะเขามิได้เพียงแต่ค้านทฤษฎีเก่าเท่านั้น แต่ได้ให้ข้อคิดใหม่โดยเน้นถึงบทบาทของพวกพราหมณ์ อย่างไรก็ดี ผู้ที่ได้พิจารณาปัญหาเรื่องการถ่ายทอดวัฒนธรรมอินเดียอย่างละเอียดลออที่สุด คือ บอสช์ ผู้ซึ่งได้แสดงความคิดเห็นของเขาไว้ในคำบรรยายที่มหาวิทยาลัยไลเดนดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น บุคคลทั้งสองศึกษาเรื่องนี้แต่เฉพาะที่เกี่ยวแก่อินโดนีเซียก็จริง แต่ข้อคิดเห็นส่วนใหญ่สามารถนำไปใช้กับรัฐอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่รับวัฒนธรรมฮินดูได้ บอสช์ได้พิจารณาอย่างระมัดระวังเป็นพิเศษถึงทฤษฎีการอพยพทั้งสองทฤษฎีที่คิดขึ้นโดยนักวิชาการจากฮอลันดา ซึ่งเขาขนานชื่อว่า "ทฤษฎีวรรณะกษัตริย์" และ "ทฤษฎีวรรณะไวศยะ" ทฤษฎีแรกเป็นข้อเสนอของศาสตราจารย์ ซี.ซี. แบร์ก ซึ่งเชื่อว่า ผู้ที่นำอารยธรรมอินเดียเข้ามา คือ พวกวรรณะกษัตริย์ ได้แก่ พวกนักรบที่อพยพเข้ามาประพฤติตนเป็น "โจรผู้ดี" ดังเช่นที่ปรากฏอยู่ในนิทานพื้นเมืองของชวาจำนวนมากที่มีปันหยีเป็นตัวเอก และนักรบเหล่านี้มาแต่งงานกับหญิงพื้นเมือง เกิดเป็นสังคมเลือดผสมแบบราชสำนักขึ้น และมูนส์ได้เสริมทฤษฎีนี้ขึ้นมาอีกขั้นหนึ่ง คือ พยายามเชื่อมโยงการสถาปนาราชวงศ์ใหม่ ๆ ในอินโดนีเซียกับการเสื่อมอำนาจของราชวงศ์ต่าง ๆ ในอินเดีย โดยตั้งสมมติฐาน (ที่ไม่มีหลักฐานยืนยัน) ว่าบรรดาเชื้อสายในราชวงศ์เหล่านั้นอพยพมายังหมู่เกาะอินโดนีเซีย ส่วน "ทฤษฎีวรรณะไวศยะ" นั้นเป็นข้อเสนอของศาสตราจารย์ เอน. เจ. กรอม มีใจความว่าการแทรกซึมของชาวอินเดียนี้เป็นไปโดยสันติ เริ่มต้นด้วยพ่อค้ามาตั้งถิ่นฐานและแต่งงานกับหญิงพื้นเมือง และวัฒนธรรมอินเดียก็แพร่หลายเข้ามา กรอมมีความเห็นว่า โดยวิธีนี้ชาวอินโดนีเซียคงจะได้ยอมรับวัฒนธรรมฮินดู ซึ่งสูงกว่าวัฒนธรรมพื้นเมืองของตนโดยสมัครใจ

บอสช์วิจารณ์ทฤษฎีทั้งสองไว้สรุปได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

ก. เจ้าชายผู้ที่เก่งกล้าในการสงครามเช่นนั้นน่าจะได้กล่าวถึงผลสำเร็จของพระองค์ไว้ในจารึก หรือมิฉะนั้นผู้สืบสายโลหิตของพระองค์ก็น่าจะกล่าวไว้บ้าง

ข. ไม่มีร่องรอยของการผสมระหว่างเผ่าดราวิเดียนกับชาวพื้นเมืองชวาหรือชาวบาหลีทิ้งไว้เลย

ค. ศัพท์ที่ยืมมาและมีต้นตอจากอินเดียเท่าที่มีในภาษาอินโดนีเซียนั้น เป็นศัพท์ในรูปสันสกฤตบริสุทธิ์ แสดงว่าได้มาจากวงราชสำนักที่มีการศึกษา พวกมาตั้งถิ่นฐานนั้นคงจะใช้ภาษาถิ่นดราวิเดียน หรือไม่ก็ภาษาถิ่นอื่น ๆ ที่มีต้นตอมาจากภาษาอารยัน

ง. โครงสร้างของสังคมอินโดนีเซียเอาแบบอย่างอินเดียในทฤษฎี แต่ไม่ได้เอาแบบอย่างทางด้านปฏิบัติ เพราะถึงจะมีร่องรอยของการแบ่งชั้นเป็น 4 ชั้นตามแบบสังคมฮินดูบ้างก็ตาม แต่ไม่ปรากฏหลักฐานเลยแม้แต่น้อยว่าได้มีการแบ่งวรรณะอย่างจริงจัง แบบมีกฎเกณฑ์ และพิธีกรรมที่แน่นอนอย่างในอินเดีย

จ. แบบอย่างและรายละเอียดของศิลปะและสถาปัตยกรรมของอินโดนีเซียแสดงว่า ไม่ได้สร้างขึ้นโดยชาวอินเดีย แต่เป็นฝีมือของชาวอินโดนีเซียเอง ในบางกรณี เช่น บรรดาโบราณสถานในชวากลาง มีความคล้ายคลึงกับแบบที่สร้างขึ้นในอินเดีย แต่ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะสถาปนิกชวารู้จักตำรา "ศิลปศาสตร์" เป็นอย่างดี ตำรานี้คือตำราโบราณของอินเดียเกี่ยวกับความรู้ทางเทคนิคทางสถาปัตยกรรมและประติมากรรม

ฉ. หากพวกพ่อค้ามีบทบาทในการถ่ายทอดวัฒนธรรม ศูนย์กลางของวัฒนธรรมฮินดูในสมัยแรก ๆ ก็น่าจะอยู่ตามเมืองท่าริมฝั่งมากกว่า แต่กลับค้นพบว่าศูนย์กลางวัฒนธรรมเหล่านี้อยู่ในเขตพระราชวังในใจกลางของเกาะ โดยเฉพาะในเกาะชวาแล้ว ศูนย์กลางนี้อยู่บนที่ราบสูงที่เกือบจะไม่มีทางเข้าไปถึง มีชื่อว่าที่ราบสูงเกฑุ และ ปรัมบะนัน

ช. การติดต่อค้าขายนั้นไม่เพียงพอที่จะถ่ายทอดวัฒนธรรมชั้นสูงของชนชาติหนึ่งไปยังอีกชนชาติหนึ่งได้ เช่น พวกชาวจีนในอินโดนีเซีย ไม่มีอิทธิพลเหนือวัฒนธรรมพื้นเมืองเลย และในกรณีพวกพ่อค้าอินเดียก็คงเช่นเดียวกัน[1]

บอสช์สรุปว่า ด้วยเหตุนี้พระราชวังจึงเป็นที่ที่เราได้พบวัฒนธรรมแบบใหม่ คือ แบบพื้นเมืองปะปนกับแบบฮินดู และสิ่งที่วัฒนธรรมผสมนี้ทิ้งไว้เตือนใจ

---

[1] Bosch, เรื่องเดิม, หน้า 8–10.

คนรุ่นหลังก็คือ ข้อเขียนที่เต็มไปด้วยความรู้ประมวลกฎหมาย กุฎิสำหรับผู้รักสันโดษและวัด วัฒนธรรมผสมนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวพันกับศาสนา และผู้ที่เป็นหลักสำคัญก็คือผู้ที่ทำหน้าที่ "อาลักษณ์" เช่นเดียวกับผู้เป็นอาลักษณ์ และผู้มีความรู้ของยุโรปในสมัยกลาง[1]

เท่าที่เป็นมาจนทุกวันนี้ นักวิชาการมุ่งที่จะลกเถียงกันแต่ในเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ แต่โดยแท้ที่จริงแล้วศาสนาพุทธมีบทบาทที่สำคัญมาก เซเดส์ถึงกับมีความเห็นไปในแนวที่ว่า ศาสนาพุทธนั้นเบิกทางให้วัฒนธรรมอินเดียและแพร่หลายเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนศาสนาพราหมณ์ การที่ได้ขุดพบพระพุทธรูปแบบอมราวดีเป็นจำนวนมาก ในเขตที่นักโบราณคดีเชื่อว่าเป็นเขตแรกที่สุดที่ได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียนั้น เป็นสิ่งที่มีน้ำหนักอย่างมากในการพิจารณาปัญหานี้ อมราวดีตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำกฤษณะ ห่างจากฝั่งทะเลราว ๆ 80 ไมล์ เป็นถิ่นกำเนิดของสกุลช่างประติมากรรมทางพุทธศาสนาที่มีชื่อมาก และรุ่งเรืองอยู่โดยเฉพาะระหว่าง ค.ศ. 150 – ค.ศ. 250 บอสช์บรรยายถึงบทบาทของผู้จาริกบุญฝ่ายพุทธศาสนาที่ชวนกันมาทางตะวันออกเพื่อจะเผยแพร่ศาสนาพุทธ พวกนี้แตกต่างกับพวกพราหมณ์ เพราะเป็นพวกสอนศาสนา ผู้นับถือศาสนาพุทธเหล่านี้จะไปยังราชสำนักอินโดนีเซีย เทศนาสั่งสอนพระธรรมจนประมุขและพระราชวงศ์เลื่อมใสยอมเปลี่ยนศาสนา และจัดตั้งคณะสงฆ์ขึ้น บอสช์กล่าวต่อไปว่า พวกนักธรรม นักเทศน์จากอินเดียเหล่านี้คงจะได้จูงใจให้พวกภิกษุพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นจำนวนมากเดินทางมาอินเดีย เพื่อมาเยี่ยมดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธเจ้า และสำนักธรรมหรือวัดในอินเดียที่มีชื่อต่าง ๆ และพวกภิกษุก็คงจะพักอยู่กันครั้งละนาน ๆ ในอินเดีย

วัดนาลันทาใกล้ ๆ เมืองราชคฤห์ในอาณาจักรมคธโบราณนั้นได้ดึงดูดพวกจาริกบุญจากต่างประเทศมากที่เดียว ในระยะหนึ่งนาลันทาเป็นสำนักศึกษาพุทธศาสนาที่ใหญ่ที่สุดและสำคัญที่สุดของลัทธิมหายาน พวกนี้มาแสวงหาต้นฉบับหนังสือที่เชื่อกันว่าศักดิ์สิทธิ์ แสวงหาพระบรมสารีริกธาตุและพระพุทธรูป พวกจาริกบุญจากอินโดนีเซียมีจำนวนมาก จนกระทั่งมีวัดเฉพาะของตัวเอง และในจารึกสลักไว้เมื่อประมาณ ค.ศ. 860 ซึ่งในวงการศึกษาศิลาจารึกเรียกกันว่า "กฎบัตรของพระเจ้าพลบุตร" มีบันทึกเรื่องกษัตริย์แห่งวงศ์ปาละ[2] ของอินเดียอุทิศหมู่บ้าน

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

[2] ใต้ลงไป, หน้า 59.

จำนวนหนึ่งเป็นกัลปนาแก่วัดของชาวอินโดนีเซีย บอสช์มีความเห็นว่าคงจะเป็นพวกนี้เองที่นำเอาศิลปะทางพุทธศาสนากลับไปบ้านเมืองของตน และวางรากฐานไว้ "อย่างมหัศจรรย์" จนก่อให้เกิดความรุ่งเรืองทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และกวีนิพนธ์[1] พุทธศาสนาได้รับความนิยมจากประชาชนมากกว่าศาสนาฮินดู ซึ่ง"เป็นลัทธิสำหรับกลุ่มอภิสิทธิ์ที่ต้องถ่ายทอดจากครูไปยังลูกศิษย์"และจำกัดอยู่ในวรรณะพราหมณ์เท่านั้น[2] แต่ถ้าพุทธศาสนาเบิกทางให้ ศาสนาฮินดูก็เป็นสื่อสำคัญที่ทำให้อิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียแพร่หลายทั่วไป ในระยะที่ศาสนาฮินดูฟื้นฟูขึ้นในอินเดียโดยได้รับความอุปถัมภ์จากราชวงศ์คุปตะ คือ จากคริสต์ศตวรรษที่ 4 – 6 นั้น มีนักจาริกบุญชาวจีน ชื่อ ฟาเซิน เดินทางจากอินเดียกลับเมืองจีน เขาพบว่าที่ชวาพวกนอกศาสนาและลัทธิพราหมณ์รุ่งเรืองมาก บอสช์มีความเห็นว่าศาสนาฮินดูคงจะเพิ่งแพร่หลายมายังอินโดนีเซีย โดยพวกอาจารย์ทางลัทธิไศว–สิทธันตะ นำมาและก่อให้เกิดความสนใจกันมากในหมู่ชนชั้นปกครองในราชสำนัก เนื่องจากพวกนี้อ้างว่าเขาเชี่ยวชาญในอำนาจไสยศาสตร์ โดยการทำพิธีผ่านทางพราหมณ์ พระศิวะเป็นเจ้าจะสามารถเข้ามาอยู่ในองค์ของกษัตริย์ และให้ความเป็นอมตะแก่กษัตริย์ พราหมณ์จะอัญเชิญพระเจ้าที่ศักดิ์สิทธิ์ให้มาเป็นผู้พิทักษ์รักษาความสงบสุขในโลก พิธีฉลองต่าง ๆ ในศาสนาเดิมของชาวเมืองหากมีพราหมณ์เข้าร่วมทำพิธีกรรมด้วยก็จะมีความศักดิ์สิทธิ์เพิ่มขึ้น ดังนั้น ในแถบกลุ่มเกาะจึงเริ่มมีความต้องการผู้รอบรู้ทางพิธีกรรมในลัทธิสิทธันตะ พวกประมุขจึงส่งคนไปอินเดียเพื่อไปเชิญพวกพราหมณ์มารับตำแหน่งใหญ่โตในราชสำนัก[3] ในบทความต่อมาที่บอสช์เขียนไว้มีชื่อเรื่องว่า "อัจฉริยะพื้นเมือง" ในหนังสือ Oud–Javaanse Kunst ซึ่งพิมพ์ใน ค.ศ. 1952 เขาคัดค้านทฤษฎีเก่าเกี่ยวกับการขยายอิทธิพลอินเดียมาทางแถบนี้อย่างรุนแรงอีก[4] บอสช์อ้างว่า หลักฐานแสดงให้เห็นว่าอิทธิพลอินเดียแพร่หลายได้เพราะการริเริ่มของพวกอินโดนีเซียเอง โดยเลือกวัฒนธรรมอินเดียที่ตนพอใจมาผสมผสานกับวัฒนธรรมพื้นเมืองเดิม มากกว่าเป็นการริเริ่มจากฝ่ายอินเดีย ในการเผยแพร่วัฒนธรรมของตนเอง และการผสม

---

[1] Bosch, เรื่องเดิม, หน้า 14.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

[4] Mededelingen Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afd. Lett., n. r. xv, i, (1952)

ผสานทางวัฒนธรรมนี้เกิดขึ้นจากการที่ชาวอินโดนีเซียส่วนใหญ่เดินทางไปเคารพ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และไปศึกษาจากอาจารย์ชาวอินเดีย

เมื่อไม่กี่ปีมานี้ เซเดส์เขียนบทความในวารสาร ชื่อ *Cahier d'histoire mondiale* บรรยายถึงอารยธรรมโบราณของกัมพูชาและชวาว่า มีโครงสร้างแบบอินเดียบนฐานของวัฒนธรรมพื้นเมือง[1] แต่ความเห็นของบอสช์ใกล้เคียงความจริงมากกว่า บอสช์เห็นว่าวัฒนธรรมฮินดู–อินโดนีเซียเป็นผลิตผลของความเจริญเติบโตในส่วนที่มีชีวิตในสังคมอินโดนีเซีย ซึ่งสวมวิญญาณอินเดียไว้ จนทำให้เกิดชีวิตใหม่ในสังคม ซึ่งเจริญขึ้นจนกลายเป็นสิ่งที่มีความเป็นตัวของตัวเองโดยสมบูรณ์[2] แต่เราก็ต้องตระหนักถึงความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมในราชสำนัก กับวัฒนธรรมของประชาชน เพราะกว่าวัฒนธรรมอินเดียในด้านต่าง ๆ จะแพร่ไปสู่สามัญชนทั่ว ๆ ไปนั้นกินเวลานานพอควร วัฒนธรรมพื้นเมืองเดิมของเขายังคงดำรงอยู่ตามเดิม ความจริงนั้นมีอยู่ว่าในสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของเขานั้น ชนชาติต่าง ๆ ในแถบนี้ ได้รับบางสิ่งบางอย่างจากพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิมซึ่งตกทอดมา แต่ได้ปรับปรุงวัฒนธรรมต่างถิ่นนั้นให้เข้ากับความต้องการและทรรศนะของตน และได้ปฏิบัติเช่นนี้อยู่เป็นเวลานาน จนกระทั่งคริสต์ศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา เมื่อพุทธศาสนาแบบเถรวาท และต่อมาศาสนาอิสลามเข้ามาถึงแถบนี้และเป็นที่นิยมแพร่หลายจนกลายเป็นศาสนาของประชาชน อิทธิพลภายนอกจึงเริ่มกระทบกระเทือนสามัญชนตามหมู่บ้านอย่างจริงจัง แต่ในระยะนี้การแทรกซึมของอิทธิพลภายนอกก็เป็นไปในอัตราที่ช้ากว่าที่เราเก็บความได้จากข้อเขียนของชาวพื้นเมือง เพราะข้อเขียนเหล่านั้นแสดงถึงทรรศนะของราชสำนักหรือวัด มิใช่ของสามัญชน เป็นขบวนการแทรกซึมที่ยังไม่สมบูรณ์จนทุกวันนี้ ยิ่งกว่านั้นในการยอมปรับตัวเองให้เข้ากับวัฒนธรรมพื้นเมือง ศาสนาที่มาจากต่างถิ่นนี้จำต้องเปลี่ยนแปลงลักษณะของตัวเองมากพอควร ในบรรดาประเทศที่รับนับถือลัทธิเถรวาทนั้น ชาวพื้นเมืองเองเป็นผู้เผยแพร่ศาสนา โดยเฉพาะพวกพระสงฆ์มอญที่ไปลังกาเพื่อศึกษาพระธรรม เพื่อรวบรวมพระสูตรต่าง ๆ และเพื่อทำพิธีบวชตามแบบที่ถูกต้อง

---

[1] เล่มหนึ่ง, อันดับที่ 2, (ตุลาคม 1953), หน้า 368–77. แล้วดู Les Peuples de la Péninsule Indochinoise, บทที่ 2 ด้วย.

[2] **Selected Studies in Indonesian Archaeology**, หน้า 20.

เมื่อไม่มีพยานหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่จะแสดงให้เห็นได้ว่า ดินแดนส่วนไหนของอินเดียมีอิทธิพลทางวัฒนธรรมต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การแสวงหาหลักฐานในเรื่องนี้ก็ต้องใช้วิธีการทำนองเดียวกับการค้นหาต้นตอ และกาลเวลาที่อารยธรรมอินเดียเกิดแพร่หลายขึ้น น่าสังเกตว่าบรรดานักประวัติศาสตร์อินเดียปัจจุบันที่เขียนเกี่ยวกับเรื่องนี้ต่างก็พยายามจะอ้างจนเกินความจริงไปว่า ถิ่นของตนนั่นแหละที่เป็นผู้เผยแพร่วัฒนธรรม ดังที่เซเดส์กล่าวไว้ ชาวเมืองมัทราสก็อ้างว่าพวกทมิฬ และชาวเบงกอลก็อ้างว่าชาวเบงกอลเป็นผู้ที่ควรได้รับเกียรติในฐานะผู้สร้างนิคม "อินเดียอันไพศาล"

ได้มีการพิจารณาตัวอักษรที่ใช้ในจารึกที่เก่าที่สุดเพื่อหาข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ แต่ความยุ่งยากอยู่ที่ว่า อักขระเก่า ๆ แบบต่าง ๆ ของอินเดียนั้นมีความแตกต่างกันน้อยที่สุด ดังนั้น แม้ อาร์. ซี. มาจุมดาร์ จะมีความเห็นว่า จารึกสันสกฤตที่เก่าที่สุดของฟูนัน ใช้ตัวอักษรแบบกุษาณะจากอินเดียเหนือ เค. เอ. นิลกัณฐ ศาสตรี ก็โต้แย้งว่า ตัวอักษรทั้งหมดที่ใช้กันในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น มีต้นกำเนิดในอินเดียใต้ และตัวอักษรแบบปาลวะมีอิทธิพลเด่นที่สุด แต่อย่างไรก็ดี เซเดส์ ชี้ให้เห็นว่าการที่มีการใช้ตัวอักษรแบบก่อนสมัยอักษรนาครีอยู่ระยะหนึ่งในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 8 และตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 9 นั้น แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลจากเบงกอลชั่วระยะหนึ่ง[1]

วิจิตรศิลป์และสถาปัตยกรรมช่วยให้ความกระจ่างในเรื่องนี้ได้น้อยมาก เพราะตัวอย่างที่เก่าที่สุดปรากฏขึ้นหลังจากที่อารยธรรมอินเดียได้เข้ามามีอิทธิพลในดินแดนแถบนี้นานแล้ว และแสดงให้เห็นด้วยว่าอิทธิพลที่ได้รับมานั้นมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปเป็นหลายแบบ สำหรับด้านสถาปัตยกรรม ปาร์มองติเอร์ ถึงกับให้ความเห็นไว้ว่า ถ้าเอาบรรดารูปสลักและจารึกที่ประดับอยู่ออกเสียให้หมดแล้ว จะเห็นว่าลักษณะของสถาปัตยกรรมแตกต่างออกไปจากแบบเดิมของอินเดียมากเสียจนเกือบจะมองไม่เห็นว่า สถาปัตยกรรมทั้งสองแบบนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างใด

เท่าที่ได้พิจารณาปัญหาเรื่องนี้มาจะเห็นได้ว่า เส้นทางที่อิทธิพลอินเดียเข้ามาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น อนุโลมกันว่าคือเส้นทางทะเลเท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเป็นเส้นทางที่เห็นชัดแจ้งมากสำหรับการติดต่อระหว่างอินเดียและกลุ่ม

---

[1] **Les États hindouisés,** หน้า 59.

เกาะอินโดนีเซีย การเดินทางเรือจากฝั่งโคโรมานเดล มายังช่องแคบมะละกานั้น นับว่าเป็นระยะทางที่สั้นมาก และในฤดูกาลที่เหมาะสมก็จัดเป็นเส้นทางที่สะดวกและปลอดภัยแม้สำหรับเรือขนาดเล็ก อย่างไรก็ดียังมีเส้นทางคมนาคมทางบกทางเหนือ จากอินเดียมาเมืองจีนโดยผ่านอัสสัม พม่าตอนเหนือ และมณฑลยูนนาน หลักฐานทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่า เส้นทางนี้เคยมีผู้ใช้แล้วในสมัยโบราณ ตั้งแต่เมื่อ 128 ปีก่อนคริสต์กาล ในปีนั้นชาวจีน ชื่อ เชียง เชียน ค้นพบผลิตภัณฑ์จากเสฉวนในแคว้นแบคเทรีย จีนได้พยายามพัฒนาเส้นทางนี้ และใน ค.ศ. 69 เพื่อที่จะควบคุมและคุ้มครองเส้นทางนี้ได้สะดวก จีนจึงตั้งหน่วยปกครองขึ้นใหม่ คร่อมสองฟากแม่น้ำโขงตอนบนให้ชื่อว่า "ยง-ชัง" และศูนย์กลางของการบริหารอยู่ทางตะวันออกของแม่น้ำสาละวินประมาณ 60 ไมล์ จากพรมแดนพม่าปัจจุบัน ใน ค.ศ. 97 คณะทูตจากจักรวรรดิโรมันตะวันออกได้เดินตามเส้นทางนี้มาจนถึงเมืองยุง–ชัง นักจาริกบุญทางพุทธศาสนาชื่อ อิ–จิง เล่าว่า พระสงฆ์จีน 20 รูป ก็ได้ใช้เส้นทางนี้ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 3 เพื่อเดินทางไปยังราชสำนักของพระเจ้าศรีคุปตะ

ในคริสต์ศตวรรษที่ 4 จีนค่อยผ่อนคลายการควบคุมพรมแดนที่เป็นพม่าปัจจุบันลงมา จนกระทั่งใน ค.ศ. 342 หน่วยปกครอง ยุง–ชัง แห่งนี้ก็ถูกยุบ เส้นทางนี้คงจะปิดมาจนกระทั่ง โก๊ะ–ล่อ–ฝง (ค.ศ. 748–ค.ศ. 779) แห่งน่านเจ้ามาเปิดขึ้นใหม่ ซึ่งทำให้เกิดการส่งเสริมเศรษฐกิจในพม่าตอนเหนือ และมีการติดต่อกันขึ้นระหว่างชนชาติปยูในพม่าและราชสำนักจีนในสมัยราชวงศ์ถัง หลักฐานทางโบราณคดีที่พบในดินแดนของพวกปยู แสดงว่าอิทธิพลอินเดียได้แพร่เข้ามาสู่พม่าตอนเหนือโดยทางบกบ้าง และโดยเส้นทางเดียวกันนี้อิทธิพลอินเดียก็ได้เข้ามาสู่อาณาจักรไทยน่านเจ้าด้วย แต่ทางคมนาคมปกติระหว่างอินเดียและพม่าคือทางทะเล

สำหรับการเดินทางมายังฝั่งตะวันออกของแหลมอินโดจีนนั้น เรือจะต้องผ่านช่องแคบมะละกา หรือช่องแคบซุนดา เนื่องจากมีพวกโจรสลัดชุกชุมในน่านน้ำแคบๆนี้ พวกเดินเรือจึงพยายามเลี่ยงโดยใช้เส้นทางลัดทางบกสายสั้นๆ โบราณวัตถุที่ค้นพบตามเส้นทางบกเหล่านี้ ชี้ให้เห็นว่าเส้นทางบกมีความสำคัญไม่เฉพาะในระยะแรกที่อินเดียเริ่มเข้ามาเท่านั้น แม้ในสมัยหลังเมื่อศรีวิชัยได้เข้าควบคุมช่องแคบทั้งสองอย่างจริงจังแล้ว และบังคับให้เรือค้าขายทุกลำต้องแวะจอดยังเมืองท่าในอาณาจักร เส้นทางค้าขายทางบกก็ยังมีความสำคัญอยู่

ทางลัดทางบกที่นิยมกันมากก็คือ ทางที่ผ่านคอคอดกระ จากตะกั่วป่าทางฝั่งตะวันตกมายังเมืองไชยาทางฝั่งตะวันออก หรือจากไทรบุรีมาสงขลา เส้นทางลัดที่อยู่เหนือขึ้นไป คือ จากทวายผ่านด่านเจดีย์สามองค์ แล้วมาตามลำน้ำกาญจนบุรีมาสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แหล่งโบราณสถานสองแห่งคือที่ตำบลพงตึก และนครปฐมก็อยู่บนเส้นทางนี้ เหนือขึ้นไปก็เป็นเส้นทางบกจากเมืองเมาะลำเลิง ผ่านระแหงเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ในสมัยต่อมาพม่ามักจะใช้เส้นทางสองสายหลังนี้เข้ามารุกรานไทย โดยเฉพาะในคริสต์ศตวรรษที่ 16 และที่ 18 หลังจากนั้นญี่ปุ่นก็ใช้เส้นทางทั้งสองนี้บุกเข้าพม่าในสงครามโลกครั้งที่สอง นอกจากนี้ยังมีเส้นทางบกอีกสายหนึ่งที่ใช้กันมากในสมัยโบราณ คือ เส้นทางจากแม่น้ำเจ้าพระยามายังแม่น้ำโขง โดยผ่านที่ราบสูงโคราช ผ่านเมืองศรีเทพ ไปยังบริเวณจำปาศักดิ์ ซึ่งเป็นบ่อเกิดอาณาจักรกัมพูชา

ข. รัฐที่เก่าแก่ที่สุดฟูนัน และลินยี่

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์เท่าที่หาได้ ร่องรอยที่เก่าแก่ที่สุดของบรรดารัฐที่ตั้งขึ้นในลักษณะที่กล่าวมาข้างต้น แสดงว่ารัฐเหล่านั้นได้ก่อตั้งขึ้นแล้วในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 2 ในดินแดน 3 แห่งด้วยกัน คือ

ก. แถบแม่น้ำโขงตอนล่าง และดินดอนสามเหลี่ยมที่ปากแม่น้ำ

ข. เหนือเมืองเว้ในอันหนำเหนือ

ค. ตอนเหนือของแหลมมลายู

และคงจะมีในที่อื่น ๆ ด้วย เช่น ในยะไข่และพม่าตอนล่าง แต่ยังหาหลักฐานไม่ได้ เนื่องจากเรายังหาหลักฐานทางโบราณคดีและทางจารึกที่มีอายุเก่าแก่กว่าคริสต์ศตวรรษที่ 5 ไม่ได้ หลักฐานที่พอจะหาได้สำหรับสมัยแรก ๆ นี้ก็มีเพียงชื่อเมืองต่าง ๆ ในหนังสือ "นิทเทศ" ในหนังสือ "ภูมิศาสตร์" ของโตเลมี และเรื่องราวของรัฐเหล่านี้เท่าที่กล่าวไว้ในหนังสือประวัติราชวงศ์ต่าง ๆ ของจีนในส่วนที่เกี่ยวกับการติดต่อระหว่างจีนกับรัฐต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เอกสารจากจีนนี้มีประโยชน์มาก ถ้าไม่มีเอกสารจำพวกนี้ เราจะไม่ได้ทราบประวัติศาสตร์สมัยแรกของรัฐสำคัญ ๆ เช่น **ฟูนัน** และจามปาเลย แต่คำชี้แจงเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ของรัฐเหล่านี้ค่อนข้างครุมเครือ และการถอดชื่อจากสันสกฤตเป็นภาษาจีนนั้น ยากที่จะเดาได้ว่าหมายถึงสถานที่ใดหรือเมืองใด

"ฟูนัน" เป็นคำภาษาจีนตามสำเนียงปัจจุบันแทนเสียงอักขระสองตัวที่จีนโบราณออกเสียงว่า "บุยหนำ" ชื่อนี้เป็นชื่อที่จีนเรียกรัฐที่ตั้งขึ้นก่อนอาณาจักรกัมพูชา ซึ่งแต่เดิมตั้งอยู่ตามลำน้ำโขงระหว่างเมืองโชดกจนถึงเมืองพนมเปญ แต่ชื่อนี้ก็ไม่ใช่ชื่อเดิมที่แท้จริง ซึ่งไม่มีผู้ใดทราบ แต่เป็นเพียงชื่อตำแหน่งที่ประมุขของรัฐใช้เรียกตนเอง คำนี้ตรงกับคำเขมรปัจจุบันว่า "พนม = เขา" ภาษาเขมรโบราณว่า "บนัม" ตำแหน่งประมุขเต็มที่ใช้ว่า "กุรุงบนัม" หรือ "กษัตริย์แห่งภูเขา" เป็นศัพท์ภาษาพื้นเมืองที่เทียบเท่าภาษาสันสกฤตว่า "ไศลราชา" ศัพท์นี้ทำให้นึกถึงชื่อตำแหน่งของกษัตริย์ปาลวะแห่งคัญจีในอินเดียใต้

เมืองหลวงของฟูนันครั้งหนึ่งเคยอยู่ที่เมือง "วยาธปุระ" ซึ่งแปลว่า "เมืองของนายพราน" อยู่ใกล้ ๆ เขาบาพนม และตำบลบาน้ำในมณฑลที่ปัจจุบันเรียกว่าไพรเวง จีนเล่าว่าเมืองนี้อยู่ห่างจากทะเล 120 ไมล์ ที่เมือง "ออกแก้ว" ซึ่งเป็นเมืองท่าของฟูนันตั้งอยู่ริมทะเลในแถบปากแม่น้ำโขงด้านที่หันลงอ่าวไทย และอยู่ห่างจากทะเลราว ๆ 3 ไมล์ ได้มีการค้นคว้าทางโบราณคดีโดยนักโบราณคดีฝรั่งเศสผู้หนึ่ง[1] เมืองนี้เป็นแหล่งชุมชนที่ใหญ่มาก มีบ้านสร้างแบบใต้ถุนสูง มีแนวคลองเล็ก ๆ ตัดกันไปมา และเป็นส่วนหนึ่งของการชลประทานของเมือง ซึ่งแผ่ไปในบริเวณที่กว้างกว่า 200 กิโลเมตร คลองเหล่านี้ได้สร้างขึ้นด้วยความชำนาญมาก เพื่อทดน้ำที่เกินต้องการออกจากบริเวณที่กรอสลิเอร์ บอกว่า เคยเป็น "บึงที่เต็มไปด้วยโคลนเละ ๆ แม้ต้นโกงกางก็เกือบจะขึ้นไม่ได้"[2] ให้กลายเป็นที่นาสามารถปลูกข้าวเลี้ยงประชากรเป็นจำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในเมืองต่าง ๆ ตามริมทะเลสาบ คลองเล็ก ๆ เหล่านี้มีคลองใหญ่ขนาดที่เรือเดินทะเลแล่นได้เชื่อมให้ติดต่อกันและติดต่อกับทะเล ดังนั้น พวกนักเดินทางชาวจีนจึงสามารถพูดได้ว่า "แล่นเรือข้ามฟูนัน" ในการเดินทางไปยังแหลมมลายู เมืองออกแก้วเป็นศูนย์กลางอุตสาหกรรมและการค้า ที่ตั้งของเมืองแสดงให้เห็นว่ามีการติดต่อทางเรือกับฝั่งทะเลในอ่าวไทย มลายู อินโดนีเซีย อินเดีย และเปอร์เซีย และจะโดยทางตรงหรือทางอ้อมก็ตาม ได้มีการติดต่อกับเมืองแถบเมดิเตอร์เรเนียนด้วย เมืองนี้ตั้งอยู่บนเส้นทางเดินเรือที่สำคัญของสมัยนั้นระหว่างจีนกับโลกตะวันตก ชาวฟูนันเป็นชนชาติมลายู[3] ซึ่งใน

---

[1] Louis Malleret, **Les Fouilles d' Oc-Éo (1944), Bulletin de L' École Française Extrême Orient,** เล่มที่ 21 หน้า 1, 1951.

[2] B.P. Groslier, **Angkor, Art and Civilization,** หน้า 17.

[3] คำนี้ในที่นี้ใช้ในความหมายเกี่ยวกับชาติพันธุ์อย่างกว้างที่สุด.

สมัยที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มย่างเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ยังมีความเจริญเพียงระดับที่รวมอยู่กันเป็นเผ่าพันธุ์เท่านั้น มัลเลอร์เลต์ให้ข้อคิดที่แสดงถึงลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมที่ตำบลออกแก้วไว้ว่า เป็นแบบครึ่งพื้นเมืองและครึ่งต่างถิ่น ลักษณะต่างถิ่นนั้นเกือบจะเหมือนวัฒนธรรมอินเดียทั้งหมด

ข้ออ้างอิงจากจีนที่เก่าที่สุดเกี่ยวกับอาณาจักรฟูนันนี้มาจากข้อเขียนของชาวจีน ชื่อ คังไถ เมื่อตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 3 คังไถกับชูยิงเป็นทูตจีนมาที่ฟูนัน คังไถเล่าถึงการสร้างอาณาจักรโดยโกณฑิญญะ ผู้ซึ่งเขาถอดชื่อเป็นภาษาจีนว่า ฮั่นเทียน คังไถเล่าไว้ว่า โกณฑิญญะเป็นกษัตริย์ต่างชาติมาจากดินแดนแห่งหนึ่ง อาจจะเป็นอินเดีย แหลมมลายู หรือหมู่เกาะทางใต้ก็ได้ ผู้ซึ่งเดินทางมาถึงแถบนี้ตามความฝัน ในฝันนั้นสิงศักดิ์สิทธิ์ดลบันดาลให้เขามองเห็นอาณาจักรใหม่ และทำให้เขาเชื่อมั่นในโชคชะตาของเขา พอมาถึงฟูนันเขาก็รบชนะนางพญาของดินแดนนั้นชื่อ หลิวเย้ (ใบหลิว) นางได้พยายามจะยึดเรือของเขา เขาจึงยิงศรจากคันธนูอันศักดิ์สิทธิ์ไปตรึงเรือของนางพญา แล้วเขาก็แต่งงานกับนางพญาผู้นั้น และตั้งราชวงศ์ขึ้นใหม่ซึ่งครอบครองดินแดนนี้ต่อมาอีกราว ๆ 150 ปี

เรื่องนี้คงจะเป็นเรื่องที่ชาวพื้นเมืองแปลงมาจากนิยายทางอินเดีย เรื่องพราหมณ์โกณฑิญญะ และนางนาคีโสมาผู้เป็นธิดาพระยานาค เรื่องที่ถูกต้องตามนิยายอินเดียมีเล่าไว้ในจารึกที่พบที่เมืองมิเซินในจามปา กล่าวถึงการที่พราหมณ์โกณฑิญญะได้รับหอกวิเศษจากอัศวัตธรรมันบุตรของโทรณะ และพุ่งหอกไปเพื่อที่จะเป็นที่หมายสำหรับสร้างเมืองหลวง แล้วเขาก็แต่งงานกับนางโสมาธิดาพระยานาค และตั้งราชวงศ์ใหม่ พวกเชื้อสายปาลวะแถบเมืองคัญจีก็ใช้นิยายนี้สำหรับอธิบายต้นวงศ์ของตน ในสมัยต่อมาพวกกัมพูชาก็รับเอานิยายนี้เป็นของตน และนาคก็กลายมาเป็นสัญลักษณ์อันศักดิ์สิทธิ์ของต้นราชวงศ์กัมพูชา การอยู่ร่วมกันทางวิญญาณในพิธีศาสนา ระหว่างกษัตริย์เขมรและเจ้าหญิงนาคนั้น เป็นพระราชพิธีสำคัญมากในอาณาจักรสมัยเมืองพระนคร พระองค์มีหน้าที่จะทำให้ราชอาณาจักรอยู่เย็นเป็นสุขโดยการสมสู่กับนาคเก้าเศียร ดังนั้น งูเก้าหัวจึงได้กลายเป็นสิ่งสำคัญในประติมากรรมของเขมร

หนังสือประวัติราชวงศ์เหลียงกล่าวว่า เชื้อสายของโกณฑิญญะองค์หนึ่งพระนามว่า "ฮัน พัน–ฮวง" สิ้นพระชนม์เมื่ออายุกว่า 90 พรรษา และโอรสองค์ที่สองขึ้นครองราชย์แทนพระนามว่า "พัน–พัน" พระองค์มอบการบริหารประเทศให้

แก่นายพลผู้ยิ่งใหญ่ชื่อ "ฟั่น–มัน" ได้มีผู้พยายามจะอธิบายถึงยศ "ฟั่น" ว่าคงเป็นคำที่จีนถอดออกมาจากภาษาสันสกฤตว่า "วรมัน" ซึ่งเป็นคำต่อท้ายที่พวกกษัตริย์ในอินเดียตอนใต้ชอบใช้กันอยู่ และต่อมาพวกราชวงศ์ทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็รับเอามาใช้บ้าง แต่สำหรับเรื่องนี้เป็นที่แน่นอนว่า "ฟั่น" นี้เป็นชื่อวงศ์ตระกูลฟั่นเมืองมากกว่า[1] ตามพงศาวดารราชวงศ์ฉีตอนใต้ ฟั่นมันมีพระนามเต็มว่า "ฟั่น ชี–มัน ฟั่น–ฟั่น ครองราชย์ได้ 3 ปี ก็สิ้นพระชนม์ ฟั่น ชี–มัน ได้รับเลือกให้เป็นกษัตริย์โดยความนิยมของราษฎร พระองค์คงจะขึ้นครองราชย์เมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 3

ฟั่น ชี–มัน เป็นผู้พิชิตที่ยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงขยายอำนาจไปไกลมาก จนได้รับพระนามว่า "กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่" พระองค์ทรงสร้างทัพเรือที่มีอำนาจควบคุมน่านน้ำในแถบนั้น พงศาวดารราชวงศ์เหลียงเล่าอีกว่า พระองค์รบชนะอาณาจักร 10 แห่ง และเอ่ยชื่อไว้ 4 แห่ง ยากที่จะชี้ให้แน่นอนว่าชื่อเหล่านั้นหมายถึงรัฐใดบ้าง แต่บรรดารัฐเมืองขึ้นของพระองค์คงจะรวมดินแดนแม่น้ำโขงตอนล่าง บริเวณทะเลสาบเขมร และบางส่วนของดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง เป็นที่เข้าใจกันว่า พระองค์คงจะเป็นผู้ที่ปราบได้ดินแดนริมฝั่งทะเลแถบแม่น้ำโขงจนจดเมืองดอนไน จนถึงอ่าวคัมรันห์ ดินแดนที่พระองค์ตีได้แห่งหนึ่งนั้นมีผู้พิสูจน์ว่า คือ เมืองกัตติคาระ อันเป็นเมืองที่โตเลมีกล่าวถึง และปอล เลวี เข้าใจว่าอยู่ในเขตโคจินจีน อีกแห่งหนึ่ง คือ "ทุน–ซุน"[2] ซึ่งพงศาวดารราชวงศ์เหลียงกล่าวว่า "เป็นตลาดที่ชุมนุมของตะวันออกและตะวันตก" คือ เป็นดินแดนที่อยู่บนเส้นทางเดินบกข้ามแหลมมลายู ทุน–ซุน นี้อาจจะเป็นสหพันธ์ของรัฐมอญขนาดเล็ก ๆ ในแถบตอนล่างของแม่น้ำแม่กลองก็ได้ บริเวณนี้ก็มีโบราณสถานที่ตำบลพงตึกและนครปฐม มีการพบโบราณวัตถุและโบราณสถานทางพุทธศาสนาที่มีอายุจากคริสต์ศตวรรษที่ 2 จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 6[3]

เอกสารทางจีนอ้างว่า พระเจ้าฟั่น ชี–มัน สิ้นพระชนม์ขณะที่กำลังนำกองทัพไปตีรัฐที่ชื่อว่า "ชินลิน" หรือ "ชายแดนทอง" ซึ่งท่านผู้รู้ชี้แจงว่า "สุวรรณภูมิ" (ดินแดนทอง) หรือ "สุวรรณกุฑย" (กำแพงทอง) นี้อาจจะอยู่ในพม่าตอนล่าง

---

[1] เซเดส์, เรื่องเดิม, หน้า 71, เชิงอรรถที่ 1.

[2] ชื่อนี้ดูเหมือนจะมาจากภาษามอญ แสดงว่ามี 5 รัฐรวมกันอยู่

[3] Wheatley, เรื่องเดิม, หน้า 10, 15–21, 286.

หรือในแหลมมลายูก็ได้ เซเดส์มีความเห็นว่า พระเจ้าฟัน ซี–มัน นี้คือกษัตริย์ที่มีพระนามว่า "ศรีมาร" ตามจารึกสันสกฤตที่พบที่ตำบล โว คันห์ แถบเมืองนาตรัง ในอันหนำใต้ แต่ครั้งหนึ่งเคยอยู่ในเขตอาณาจักรจามปา จารึกนี้บ่งว่าพระองค์เป็นองค์อุปถัมภ์ของศาสนาพุทธ และใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาราชการในราชสำนัก แต่พีโนต์มีความเห็นว่า พระเจ้าศรีมารเป็นเจ้าประเทศราชของอาณาจักรฟูนัน

จากข้อมูลที่ได้มา เรายังไม่สามารถจัดศักราชที่ถูกต้องสำหรับกษัตริย์องค์ใด ๆ หรือสำหรับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ของฟูนันสมัยแรก จากการคำนวณของเซเดส์ เหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดนิยายเรื่องโกณฑิญญะขึ้นนั้นคงจะไม่เกินหลังคริสต์ศตวรรษที่หนึ่ง ในที่สุดเราพอจะสืบหาศักราชที่เชื่อถือได้ในรัชกาลของพระเจ้าฟันจัน ที่ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าฟัน ซี–มัน โดยการคำนวณจากการติดต่อระหว่างฟูนันกับอินเดียและกับจีน พระเจ้าฟันจันผู้เป็นหลานชายของกษัตริย์ผู้ใหญ่ยิ่งได้กำจัดรัชทายาทที่ถูกต้อง และแย่งราชสมบัติได้ พระองค์ครองราชย์อยู่ราว ๆ 20 ปี ก็ถูกอนุชาของกษัตริย์ที่พระองค์กำจัดเสียนั้นปลงพระชนม์อีกต่อหนึ่ง รัชสมัยของพระองค์ตกอยู่ประมาณ ค.ศ. 225–ค.ศ. 250 ในระหว่างที่ครองราชย์อยู่มีชาวอินเดียผู้หนึ่งมาเฝ้าพระองค์ พระองค์พอพระทัยเรื่องเกี่ยวกับอินเดียที่เขาเล่าถวายมากจนถึงกับส่งคณะทูตไปอินเดีย ทูตคณะนี้ไปลงเรือที่เมืองท่า ชื่อ "จิว–ลี" ในแหลมมลายู เดินทางไปทางทะเลแล้วขึ้นไปตามลำน้ำคงคาจนถึงราชสำนักแห่งหนึ่งที่ซิลแวง เลวี เข้าใจว่าคงจะเป็นราชสำนักของพวกมุรุนทะ ทูตคณะนี้เดินทางไปในระหว่าง ค.ศ. 240–ค.ศ. 245

ตามประวัติศาสตร์จีนยุกสามก๊ก เราทราบว่าพระเจ้าฟันจันส่งทูตไปเมืองจีนใน ค.ศ. 243 มีนักดนตรีและผลิตภัณฑ์ของฟูนันเป็นบรรณาการไปด้วย ระหว่าง ค.ศ. 245–ค.ศ. 250 จีนส่งคณะทูตตอบแทนมาที่ฟูนันซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าฟันซุน ผู้ซึ่งครองราชย์สืบต่อจากฟันจัน ทูตจีนเล่าว่าเขาได้พบกับทูตที่มาจากราชสำนักมุรุนทะของอินเดีย คังไถ ผู้บันทึกเรื่องราวของฟูนันเป็นครั้งแรกซึ่งยังเหลืออยู่จนทุกวันนี้ก็อยู่ในคณะทูตจีนที่มาฟูนันคราวนี้ด้วย คังไถเล่าว่า เมืองต่าง ๆ ในฟูนันนั้นมีกำแพงล้อมรอบ ภายในประกอบด้วยพระราชวังและบ้านอยู่อาศัย ชาวฟูนันหน้าตาน่าเกลียด ผิวดำ ผมหยิกหยอง และไม่สวมเสื้อผ้า กิริยาท่าทางเรียบๆ แต่ไม่มีนิสัยลักขโมย ทำการกสิกรรมแบบง่าย ๆ รู้จักใช้สิ่วและชอบแกะสลักเครื่องประดับ ภาชนะใส่อาหารมีหลายชนิดที่ทำด้วยเงิน ภาษีก็เสียเป็นทองคำ

เงิน ไข่มุก หรือเครื่องหอม นอกจากนี้พวกนี้ยังมีหนังสือและหอสมุด ตัวอักษรของฟูนันคล้าย ๆ กับของพวก "ฮู" คือ ชนเผ่าเอเชียกลางเผ่าหนึ่งที่ใช้ตัวอักษรแบบอินเดีย

คังไถดูเหมือนจะได้ชักชวนให้พระเจ้าฟันซุนออกกฎหมายบังคับให้ชาวฟูนันสวมเสื้อผ้า และชาวฟูนันก็ใช้ผ้าชิ้นหนึ่งพันรอบเอวแบบที่ปัจจุบันนี้คือผ้านุ่งของกัมพูชา โกณฑิญญะยังได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่นำธรรมเนียมให้ผู้หญิงสวมเสื้อผ้ามาให้ฟูนัน ตามนิยายว่าเมื่อโกณฑิญญะมาถึงฟูนัน นางโสมาไม่ใส่เสื้อผ้า เขาจึงเอาผ้าที่มีช่องตรงกลางสำหรับให้ศีรษะลอดสวมให้ เขาได้สอนให้นางโสมาทำผมรวบเป็นขมวดไว้ด้วย เรื่องนี้เล่าตามนิทานต้นเรื่องของการรู้จักใช้เสื้อผ้าและการแต่งผมในกัมพูชา

การส่งทูตถึงกันและกันเช่นนี้ทำให้การติดต่อกับจีนกระชับแน่นยิ่งขึ้นตลอดรัชกาลพระเจ้าฟันซุน คือ จนถึง ค.ศ. 287 พงศาวดารราชวงศ์จิ้นกล่าวถึงคณะทูตจากพระเจ้าฟันซุนหลายคณะระหว่าง ค.ศ. 268—ค.ศ. 287 แต่ความสัมพันธ์ก็มิได้ราบรื่นอยู่ตลอดเวลา ปรากฏว่าพระเจ้าฟันซุนได้ทำไมตรีกับพระเจ้าฟันเซียง ผู้ได้เป็นกษัตริย์แห่งลินยี่หรือจามปาใน ค.ศ. 270 และร่วมมือกันเข้ามารุกรานแคว้นเจี่ยวชีหรือตังเกี๋ยปัจจุบันเป็นเวลานานถึง 10 ปี เมื่อจักรพรรดิองค์แรกของราชวงศ์จิ้นขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 280 ผู้ว่าราชการตังเกี๋ยส่งบันทึกถวายพระองค์เพื่อฟ้องร้องพวกลินยี่ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากพันธมิตรในฟูนันได้เข้ารุกรานเขตมณฑลจีนังของจีน เมื่อบันทึกถึงเหตุการณ์ตอนนี้ พงศาวดารราชวงศ์จิ้น กล่าวถึง รัฐของพวกลินยี่ที่มารุกรานว่า เป็นรัฐที่เพิ่งจะตั้งขึ้นเมื่อประมาณร้อยปีมาแล้ว โดยมีเจ้าหน้าที่ชาวพื้นเมืองชื่อ จูเหลียง ถือโอกาสที่ตอนราชวงศ์ฮั่น (206 ปีก่อนคริสต์ศักราช—ค.ศ. 221) อ่อนแอ แย่งดินแดนและตั้งเป็นรัฐขึ้นในเขตหนึ่งในมณฑลจีนังของจีนเมื่อ ค.ศ. 192 จีนเรียกรัฐนี้ว่า เสียงลิน ซึ่งเป็นชื่อเดิมของหน่วยปกครองเล็ก ๆ ที่ตั้งตัวขึ้นเป็นอิสระนั่นเอง อาณาเขตของรัฐนี้ตรงกับบริเวณที่ปัจจุบันนี้เรียกว่ามณฑลทัวเทียน ในอันหนำซึ่งเป็นมณฑลที่เป็นที่ตั้งของเมืองเว้

นี่เป็นครั้งแรกที่รัฐที่ในสมัยหลังรู้จักกันในชื่อว่าจามปา ปรากฏขึ้นในประวัติศาสตร์ หลักฐานทางโบราณคดีแสดงว่าศูนย์กลางอำนาจของจามปาอยู่ใต้เมืองเว้ไปเล็กน้อย ในมณฑลกวางหนำปัจจุบัน และมีโบราณสถานที่สำคัญทางโบราณคดีมาก จนทำให้แน่ใจว่าบริเวณนี้เป็นดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ของจามปา ถึงแม้ว่าตาม

แหล่งโบราณคดีที่ขึ้นชื่ออย่าง ตราเก้ียว มิเซิน และดง ดวง จะมีการค้นพบตัวอย่างโบราณวัตถุศิลปะสมัยอมราวดีก็ตาม แต่ก็ไม่มีหลักฐานที่เกี่ยวกับประวัติการตั้งราชวงศ์ของกษัตริย์จาม หรือของการที่อิทธิพลอินเดียแพร่หลายเข้ามาดังเช่นในกรณีอาณาจักรฟูนัน จนกระทั่งเริ่มศตวรรษที่ 7 ชื่อจามปาจึงปรากฏครั้งแรกในจารึก ถึงแม้ว่าชื่อนี้คงจะใช้กันแล้วก่อนหน้าศักราชนั้น และหมายถึงอาณาจักรของพวกจาม อย่างไรก็ตาม ในระยะแรกของการต่อสู้อันยาวนานเพื่อขยายอำนาจขึ้นไปทางเหนือเข้าไปในดินแดนที่อยู่ใต้การปกครองของจีน พวกจามนี้เป็นที่รู้จักกันในชื่อจีนว่า ลินยี่

บริเวณที่ราบชายฝั่งแคบ ๆ ชายฝั่งทะเลจากปอร์ตอันหน้า จนถึงแหลมเมฆที่พวกจามต้องการมากนั้น ในสมัยแรก ๆ คงจะเป็นที่อยู่อาศัยของพวกชาวป่าที่ยังไร้ความเจริญ ดินแดนของลินยี่ขยายไปตามฝั่งจากแหลมเมฆจนถึงอ่าวคัมรันห์ แต่พวกลินยี่ได้เข้าไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในลุ่มแม่น้ำโขง ที่ราบเซซาน และสองบา และบริเวณเนินเขาแถบนั้นด้วย ได้ครอบครองเนินเขาตะวันตกของทิวเขาอันหน้าจนถึงลุ่มแม่น้ำโขงจากสะตึงเตรง จนถึงแม่น้ำมูล พวกลินยี่เป็นเผ่าอินโดนีเซียเผ่าหนึ่ง ต่อมาพวกเผ่าอินโดนีเซียที่ตั้งนิคมอยู่ในอ่าวนาตรัง ก็สามารถตั้งมณฑลทางใต้ชื่อปาณฑุรังคะ หรือ พันรัง ปัจจุบัน แต่ในสมัยที่เริ่มรู้จักนามของลินยี่ ดินแดนส่วนนี้เป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิฟูนัน ผู้คนในแถบนี้ใกล้ชิดกับพวกฟูนันมากกว่าพวกจาม พวกทางใต้นี้ได้รับอิทธิพลอินเดียมาตั้งแต่ตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่หนึ่ง ปาร์มองติเอร์ กล่าวว่า ศิลปะและสถาปัตยกรรมระยะแรกในแถบนี้เป็นแบบเขมรโบราณมากกว่าแบบจาม ดินแดนทางใต้นี้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรฟูนันอยู่จนกระทั่งพวกเจนละรบชนะฟูนันในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 6

หนังสือบันทึกร้องทุกข์ของผู้ว่าราชการมณฑลตังเกี๋ยนั้น ไม่ได้เป็นครั้งแรกที่พงศาวดารจีนกล่าวถึงรัฐลินยี่ ในระหว่าง ค.ศ. 220—ค.ศ. 230 เจ้าองค์หนึ่งของราชวงศ์กุยเหลียน ส่งทูตไปยังผู้ว่าราชการมณฑลกวางตุ้งและตังเกี๋ย และในรายงานคณะทูตนี้ชื่อ "ลินยี่" และฟูนันปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรก ใน ค.ศ. 248 มีเรื่องเล่าว่าพวกลินยี่ เข้าไปปล้นทำลายเมืองต่าง ๆ ทางเหนือ และทำการรบใหญ่กับพวกจีนในแถบบาดอน ใกล้ ๆ แม่น้ำสองเกียง พระเจ้าฟันเชียงซึ่งขึ้นครองราชย์เมื่อ ค.ศ. 270 เริ่มโจมตีตังเกี๋ย โดยเป็นพันธมิตรกับฟูนันดังที่กล่าวมาแล้ว พระเจ้าฟันเชียงนั้นนับว่าเป็นนัดดาของกุยเหลียน จามปารบกับจีนอยู่ช้านาน พวก

จามจึงถูกตีถอยกลับไป กษัตริย์อีกองค์หนึ่งของจามที่มีพระนามว่า พระเจ้าฟันยี ส่งทูตเป็นทางการไปยังราชสำนักจีนเมื่อ ค.ศ.284

พระเจ้าฟันยีครองราชย์อยู่กว่า 50 ปี อัครมหาเสนาบดีของพระองค์ชื่อ เว่น ซึ่งเชื่อกันว่าคงเป็นเชื้อชาติจีนได้ครองราชย์ต่อจากพระองค์เมื่อ ค.ศ. 336 อีก 4 ปี ต่อมา เมื่อจักรพรรดิจีนไม่ยอมรับรองพรมแดนทางด้านเหนือของจามปาที่ติดต่อกับจีนว่า เส้นแบ่งพรมแดนควรจะอยู่ที่เขตเหนือปอร์ตอันหน่า พระเจ้าเว่นจึงเข้ายึดดินแดนแถบนี้ไว้ ขณะที่พระองค์สิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 349 นั้น พระองค์กำลังรบขยายดินแดนของจามปาขึ้นไปทางเหนือ โอรสที่เป็นรัชทายาทของพระองค์ชื่อ ฟันโฟ ถูกจีนบังคับให้คืนดินแดนทางเหนือที่พระเจ้าเว่นยึดครองได้ทั้งหมดให้แก่จีนตามเดิม ทางฝ่ายจีนบันทึกไว้ว่าพระเจ้าฟันโฟ ส่งคณะทูตไปเมืองจีนเมื่อ ค.ศ. 372 และ ค.ศ. 377

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ในบรรดารัฐที่เก่าแก่ในแหลมมลายูที่จีนกล่าวถึงนั้น บางรัฐผู้เชี่ยวชาญก็ได้พิสูจน์ว่าคือรัฐที่อยู่ใต้อำนาจของพระเจ้าฟัน ชี–มัน แห่งอาณาจักรฟูนัน เรื่องราวเกี่ยวกับรัฐเหล่านี้ที่พรรณนาไว้เป็นลายลักษณ์อักษรที่เก่าที่สุดก็คือ บันทึกของคังไถและชูหยิง สองท่านนี้เป็นทูตจีนมาเยือนอาณาจักรฟูนัน ในตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่สาม[1] ต้นฉบับเดิมนั้นได้เกิดสูญหายไปแล้ว แต่เรื่องราวยังคงมีเหลืออยู่ในข้อความที่นักเขียนรุ่นหลังลอกคัดจากต้นฉบับเดิมมาลงไว้ในหนังสือของตน ในหนังสือเรื่อง "The Golden Khersonese"[2] ซึ่งเป็นหนังสือที่ทันสมัยที่สุดเกี่ยวกับประวัติทางภูมิศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคแรก ปอล วีทลีย์ ได้สำรวจทั้งตัวเอกสารและความพยายามของนักวิชาการสมัยปัจจุบันที่จะตีความหมายเอกสารเหล่านั้นให้ได้ความแจ่มแจ้ง ฉะนั้น ข้อความที่กล่าวในที่นี้ทั้งหมดได้มาจากการค้นคว้าของปอล วีทลีย์โดยสิ้นเชิง

รัฐต่างๆ ที่มีรายชื่ออยู่ในบัญชีชัยชนะในการสงครามของพระเจ้าฟัน ชี–มัน ที่สามารถจะหาแหล่งที่ตั้งได้ด้วยความแน่ใจว่าอยู่บนแหลมมลายูนั้น มีรัฐทุนซุนที่ได้บรรยายไว้แล้ว รัฐซูตูกุน หรือตูกุน ซึ่งไม่สามารถจะชี้ได้ว่าอยู่ที่ไหนแน่นอนและรัฐซุยซี หรือจิวลี ซึ่งเป็นรัฐที่คร่อมอยู่บนคอคอดที่เป็นทางพวกพ่อค้าจากจีนจะไป

---

[1] เหนือขึ้นไป, หน้า 33.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 14–24.

อินเดียต้องเดินทางผ่าน อยู่ไปทางใต้ของรัฐทุนซุน พงศาวดารราชวงศ์ถังเลียง ในคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด กล่าวถึงอาณาจักรชื่อ ลังยาซุย ว่าตั้งขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สอง รัฐนี้เห็นได้ชัดเจนว่าหมายถึง รัฐลังกาสุกะ ที่กล่าวไว้ในพงศาวดารมลายูและพงศาวดารชวา พวกนักปราชญ์ได้พยายามเหลือเกินที่จะหาที่ตั้งที่แน่นอนของรัฐนี้ และการตีความหมายของหลักฐานที่มีอยู่นั้นก็แตกต่างกันไปมากพอสมควร วีทลีย์มีความเห็นว่า รัฐลังกาสุกะอยู่ในเขตจังหวัดปัตตานีปัจจุบัน ต่อมารัฐนี้เสื่อมลงระยะหนึ่ง เข้าใจว่าคงจะเป็นเพราะการขยายอำนาจของอาณาจักรฟูนัน แต่แล้วก็กลับมาเป็นอาณาจักรที่สำคัญอยู่จนกระทั่งคริสต์ศตวรรษที่สิบหก[1] เอกสารจีนในสมัยต่อมากล่าวถึง รัฐตันมาลิง อีกรัฐหนึ่ง ซึ่งวีทลีย์เห็นว่าน่าจะอยู่ในเขตนครศรีธรรมราช คือ อยู่เหนือรัฐลังกาสุกะ[2] เมืองจิวลีหรือเมืองท่าที่คณะทูตของฟูนันมาลงเรือเดินทางไปอินเดีย เพื่อเยี่ยมเยียนราชสำนักมุรุนทะ เมื่อ ค.ศ. 240 นั้น เคยเข้าใจกันว่าคงจะเป็นเมืองตะโกลาที่กล่าวถึงในหนังสือภูมิศาสตร์ของโตเลมี แต่ข้อสันนิษฐานนี้ในปัจจุบันไม่แน่ใจเสียแล้วว่าจะถูกต้อง หลักฐานทางอินเดียมีมากที่แสดงว่าเมืองท่าชื่อตะโกลานั้นมีจริง และพ่อค้าอินเดียมาแวะจอดเรือที่เมืองท่าแห่งนี้บ่อย ๆ อาจจะตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 3 แต่วีทลีย์เห็นด้วยกับข้อเสนอของเซอร์ โรแลนด์ แบรดเดลว่า เมืองจิวลีนั้นน่าจะอยู่ที่แถบจังหวัดตรังมากกว่า[3]

ค. สมัยที่มีจารึกรุ่นแรก

จากหลักฐานเท่าที่เราค้นคว้าได้ขณะนี้ เรายังไม่สามารถที่จะบรรยายประวัติศาสตร์สมัยแรกของรัฐต่าง ๆ ที่กล่าวถึงในภาคก่อนให้ปะติดปะต่อเป็นเรื่องราวต่อเนื่องกันได้ ตัวอย่างเช่น หลักฐานทางจีนก็ไม่ได้กล่าวถึงฟูนันเลยระหว่าง ค.ศ. 287—ค.ศ. 357 และเราก็ไม่มีหลักฐานทางด้านอื่นมาช่วย เรามารู้เรื่องของรัฐเหล่านี้อีกก็ต่อเมื่อมีการพบจารึกต่าง ๆ ในฟูนัน จามปา บอร์เนียว และชวา ซึ่งนับได้ว่าได้เข้ามาสู่ยุคใหม่ ซึ่งมีอิทธิพลของวัฒนธรรมที่มีพลังมากกว่าปรากฏอยู่ชัดเจน

ในบันทึกเรื่องการรับบรรณาการของกษัตริย์ฟูนันที่มีพระนามว่า "จัน—ตัน" นั้นจีนบันทึกไว้ว่ากษัตริย์องค์นี้เป็นฮินดู คำว่า "จัน—ตัน" นั้นเป็นวิธีที่จีนออกเสียง

---

[1] Wheatley, เรื่องเดิม, หน้า 252—7.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 66—7.

[3] เรื่องเดียวกัน, บทที่ 17, หน้า 268—72 บทนี้แสดงความเห็นเกี่ยวกับหลักฐานที่ตั้งของเมืองนี้

คำว่า "จันดัน" ซึ่งเป็นชื่อยศของราชวงศ์กุษาณะของพระเจ้ากนิษกะ อันเชื่อกันว่าพวกฟูนันคงจะได้เริ่มมีการติดต่อกับราชวงศ์นี้ในกลางศตวรรษที่ 3 ด้วยเหตุนี้จึงเกิดมีทฤษฎีว่า พระเจ้า "จัน–ตัน" องค์นี้อาจจะเป็นเชื้อวงศ์กุษาณะที่หลบหนีมาฟูนัน ครั้งที่พระเจ้าสมุทรคุปต์รุกรานอินเดียเหนือ พระเจ้าสมุทรคุปต์คือกษัตริย์องค์ที่สองของราชวงศ์คุปตะ (ประมาณ ค.ศ. 335– ประมาณ ค.ศ. 375)

การที่พระเจ้าสมุทรคุปต์ได้ครอบครองดินแดนส่วนใหญ่ของอินเดียใต้ในระยะต่อมา ทำให้พวกราชวงศ์ปาลวะและอุปราชยอมแพ้ และก่อให้เกิดการจลาจลอย่างหนักขึ้นบ่อยครั้ง จนกระทั่งอาจจะเป็นไปได้ที่บรรดาเจ้าในราชวงศ์ พราหมณ์และนักปราชญ์คิดลี้ภัยไปหาเมืองอยู่ใหม่ จึงได้เดินทางข้ามทะเลไปในดินแดนที่ได้รับวัฒนธรรมอินเดียไว้บ้างแล้ว เรื่องนี้ก็อาจจะเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดอิทธิพลแบบปาลวะซึ่งเห็นได้เด่นชัดในดินแดนกัมพูชา จามปา และในแหลมมลายู และเพราะเหตุนี้พวกจารึกต่าง ๆ ของสมัยนี้จึงเขียนด้วยตัวอักษรแบบปาลวะ แต่อย่างไรก็ตาม นี่ก็เป็นเพียงการสันนิษฐาน

ค.ศ. 357 เป็นศักราชเดียวเท่านั้นที่เอกสารเกี่ยวกับรัชกาลของพระเจ้าจันตันเอ่ยถึง ถ้าพระองค์เป็นพวกเลือดผสมระหว่างอินเดียกับพวกซิทเธียน[1] จริงตามที่เชื่อกัน ก็ทำให้เราอธิบายได้ว่า เพราะเหตุนี้เองจึงเกิดมีอิทธิพลอิหร่านปรากฏในประติมากรรมกัมพูชารุ่นแรก และเมื่อกัมพูชารบชนะฟูนัน กัมพูชาจึงเรียกชื่ออาณาจักรใหม่ของตนว่า "กัมโพช" มีผู้ให้ข้อคิดว่า "กัมโพช" นี้อาจจะมีความสัมพันธ์กับพวก "กัมโพช" ของอิหร่านก็ได้ การพบเครื่องประดับเป็นรูปวงรีที่มีรูปแบบเทพซัสซานิดที่ตำบลออกแก้ว ทำให้ความเห็นเรื่องอิทธิพลของอิหร่านนี้มีน้ำหนักมากขึ้น

พงศาวดารราชวงศ์เหลียงเล่าว่า กษัตริย์ที่ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าจันตันพระองค์หนึ่งเป็นพราหมณ์มาจากอินเดีย ชื่อ "เกียว–เชน–จู" ผู้ซึ่งได้ยินเสียงจาก

---

[1] ซิทเธีย เป็นชื่อโบราณของดินแดนแถบที่ยุโรปเชื่อมกับเอเชีย ซึ่งในปัจจุบันรวมอยู่ในประเทศรุสเซีย พวกซิทเธียนเป็นชนเผ่าเร่ร่อน ส่วนใหญ่ทำมาหากินอยู่ทางแถบทุ่งหญ้าทางเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือของทะเลดำ มีหลักฐานว่าในศตวรรษที่ 1 ก่อนคริสต์กาล พวกนี้ถูกขับไล่ออกจากประเทศมิเดีย และในศตวรรษที่ 2 ก่อนคริสต์กาลต้องพ่ายแพ้ชนเผ่าร่อนเร่อีกเผ่าหนึ่ง คือ พวกซามาเธียน และสูญพันธุ์ไปในที่สุด (**ภาษาเหตุผู้แปล** รวบรวมจาก อักขรานุกรมภูมิศาสตร์ ของเวบสเตอร์)

สวรรค์สั่งให้เดินทางไปครองฟูนัน ตามเอกสารจีนนี้ พระองค์ได้รับการต้อนรับอย่างดีจากชาวพื้นเมืองและได้รับเลือกให้เป็นกษัตริย์ พระองค์เปลี่ยนระบบการปกครองมาใช้แบบอินเดีย พระนามของพระองค์นั้นเข้าใจว่าคงจะเป็นการออกเสียงตามแบบจีนของชื่อภาษาสันสกฤตว่า โกณฑิญญะ เรื่องของพราหมณ์ผู้นี้แสดงให้เห็นว่า ได้มีการฟื้นฟูวัฒนธรรมฮินดูขึ้นอีกในกลุ่มชนชั้นปกครอง เพื่อต่อต้านราชวงศ์ "ฟั่น" ซึ่งเป็นราชวงศ์พื้นเมืองเดิมของฟูนัน การปกครองของราชวงศ์ "ฟั่น" นี้คงจะได้ทำให้อิทธิพลอินเดียอ่อนไป เพราะได้ไปปะปนเข้ากับวัฒนธรรมพื้นเมือง ไม่มีผู้ใดพบว่าโกณฑิญญะองค์ที่สองครองราชย์เมื่อใด แต่ผู้ที่เป็นกษัตริย์ต่อจากพระองค์ผู้หนึ่งมีพระนามซึ่งคงจะเทียบได้กับคำว่า "เศรษฐวรมัน" ได้ส่งทูตไปเฝ้าพระเจ้าเว่นของจีน (ค.ศ. 424–ค.ศ. 453) หนังสือ**พงศาวดารราชวงศ์ฉุยชู** ของจีนกล่าวว่า พระองค์ส่งทูตไปราชสำนักจีนอีกใน ค.ศ. 434–ค.ศ. 435 และ ค.ศ. 438 และกล่าวว่ากษัตริย์องค์นี้ปฏิเสธไม่ยอมช่วยอาณาจักรลินยี่รุกรานตังเกี๋ย

กษัตริย์ผู้ใหญ่ยิ่งที่สุดของอาณาจักรฟูนันตอนปลายก็คือ พระเจ้าชัยวรมัน หรือ โกณฑิญญะชัยวรมัน สิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 514 แต่ไม่มีผู้ใดทราบว่าพระองค์ขึ้นครองราชย์ในปีใด พระองค์ส่งพ่อค้าไปค้าขายที่เมืองกวางตุ้ง ขากลับเรือไปอับปางแถวฝั่งทะเลของจามปา และพระสงฆ์รูปหนึ่งคือพระนาคเสนที่ร่วมทางไปด้วยต้องเดินทางบกเพื่อกลับมายังเมืองหลวงของฟูนัน ใน ค.ศ. 484 พระองค์ส่งพระสงฆ์รูปนี้ไปเมืองจีนเพื่อขอความช่วยเหลือในการรบกับอาณาจักรลินยี่ แต่จีนปฏิเสธไม่ให้ความช่วยเหลือ พระราชสาสน์ของพระเจ้าชัยวรมันที่มีไปถึงจักรพรรดิจีนนั้นแสดงให้เห็นว่าศาสนาของฟูนันในสมัยนั้น คือ การบูชาพระศิวะ แต่ก็มีผู้นับถือศาสนาพุทธด้วยเหมือนกัน

เรื่องนี้ได้มาจาก **พงศาวดารราชวงศ์ซีตอนใต้** ซึ่งได้กล่าวถึงฟูนันในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันองค์นี้ไว้ว่า ชาวฟูนันในสมัยนั้นเป็นพวกเดินทางท่องเที่ยวทางทะเลเพื่อค้าขายด้วยและเป็นสลัดปล้นสะดมด้วย นอกจากนั้นยังชอบรุกรานปล้นดินแดนใกล้เคียง กษัตริย์ประทับในวังมีหลังคาเป็นชั้น ๆ ส่วนบ้านของสามัญชนนั้นเป็นแบบใต้ถุนสูงและมุงหลังคาด้วยใบไผ่ ชาวเมืองนี้สร้างรั้วหรือเพนียดด้วยไม้ล้อมรอบที่อยู่ของตนเพื่อป้องกันภัย เครื่องแต่งกายคือเสื้อผ้าชิ้นหนึ่งพันรอบเอว กีฬาที่สำคัญคือ การชนไก่ การชนหมู การตัดสินความใช้วิธีพิสูจน์ความบริสุทธิ์โดยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กษัตริย์ทรงใช้ช้างเป็นพาหนะเวลาเสด็จตามที่ต่าง ๆ

เอกสารสมัยต่อมาคือจาก **พงศาวดารราชวงศ์เหลียง** มีข้อความเพิ่มเติมว่าไม่ใช่แต่กษัตริย์เท่านั้น คนในราชสำนักและนางในใช้ช้างเป็นพาหนะกันทุกคน พวกนี้นับถือเทพยดาต่าง ๆ แห่งท้องฟ้าซึ่งสร้างเป็นรูปเคารพทำด้วยทองสำริด บางองค์มีสองหน้าและสี่กร บางองค์ก็มีสี่หน้าแปดกร เห็นได้ชัดว่า เกี่ยวพันกับการบูชาพระหริหระ วิธีทำศพมีสี่อย่างคือ โยนศพทิ้งในแม่น้ำ เผาจนเหลือแต่ขี้เถ้าฝังในหลุม หรือโยนทิ้งไว้ให้นกกิน บันทึกนี้ยังกล่าวถึงประเพณีการอาบน้ำที่ยังคงนิยมกันอยู่ในกัมพูชาทุกวันนี้ มีสระที่เรียกว่า "ตระพัง" เป็นสระเก็บน้ำสำหรับใช้รวมกันหลายครอบครัว

ในพิธีต้อนรับคณะทูตของพระเจ้าชัยวรมันเมื่อ ค.ศ. 503 นั้น ราชสำนักของจักรพรรดิจีนยอมรับรองความยิ่งใหญ่ของพระองค์โดยตั้งยศให้ว่า "ขุนพลแห่งภาคใต้ที่สงบราบคาบกษัตริย์แห่งฟูนัน" ไม่มีผู้ใดได้พบจารึกของพระองค์เลย แต่มเหสีและโอรสองค์ที่มีพระนามว่า "คุณวรมัน" ต่างทำจารึกทิ้งไว้องค์ละหนึ่งหลัก ซึ่งแสดงถึงอิทธิพลของลัทธิวิษณุ จารึกของเจ้าชายคุณวรมันอยู่ที่ตำบลทับมอยในที่ราบทุ่งหวาย ซึ่งทำขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกในการสร้างเทวสถานสำหรับประดิษฐานวิษณุบาทที่มีนามว่า "จักราติรถสวามิน" ทำให้นึกถึงเทวสถานของพระเจ้าบูรณวรมันในเกาะชวาที่มีรอยพระบาทของพระองค์ทำขึ้นไว้ เลียนแบบในทำนองรอยพระบาทของพระวิษณุ จารึกของเจ้าชายคุณวรมัน เล่าถึงการทำที่ที่เป็นบึงชื้นแฉะให้กลับเป็นที่ที่ใช้ประโยชน์ได้โดยการทดน้ำออก ส่วนพระเจ้าบูรณวรมันนั้นก็ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีชื่อเสียงในเรื่องการชลประทาน ฉะนั้น รอยพระบาทของพระวิษณุนี้คงจะเป็นสัญลักษณ์ของการได้ดินแดนคืน แต่เป็นการได้คืนโดยสันติวิธี ดังเช่นในกรณีของเจ้าชายทั้งสองพระองค์นี้

พระเจ้ารุทรวรมันขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา คือ พระเจ้าชัยวรมันเมื่อ ค.ศ. 514 **ประวัติราชวงศ์เหลียง** กล่าวว่า พระองค์เป็นผู้ที่ไม่มีสิทธิในราชสมบัติ เพราะเป็นโอรสที่เกิดจากนางสนม พระองค์ทรงฆ่าและแย่งราชสมบัติจากรัชทายาทที่ถูกต้องเมื่อพระราชบิดาสิ้นพระชนม์ เข้าใจว่ารัชทายาทองค์นี้คงจะเป็นเจ้าชายคุณวรมัน ระหว่าง ค.ศ. 517—ค.ศ.539 พระองค์ส่งทูตไปเมืองจีนหลายครั้ง เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ซึ่งคงจะประมาณ ค.ศ. 550 พี่น้องสองคนชื่อ "ภววรมัน" และ "จิตรเสน" ได้ตั้งตนเป็นใหญ่ขึ้นในแถบแม่น้ำโขงตอนกลาง และด้วยเหตุใดไม่ปรากฏชัด อาณาจักรฟูนันได้หมดอำนาจลง คณะทูตที่พระเจ้ารุทรวรมันส่งไป

เมืองจีนเมื่อ ค.ศ. 539 เป็นทูตคณะสุดท้ายจากฟูนันที่ยังครองอำนาจเป็นอาณาจักรอิสระ เมื่อบันทึกถึงทูตคณะหลังที่ส่งไปจากดินแดนแถบฟูนันในตอนต้นศตวรรษต่อมา **หนังสือราชวงศ์ถัง** อธิบายไว้ว่า เมืองหลวงเก่าของฟูนันที่ชื่อว่า วยาธปุระ "เมืองแห่งนายพราน" นั้นได้พ่ายแพ้พวกเจนละ และกษัตริย์ของฟูนันต้องหนีไปทางใต้

ฟูนัน เป็นอาณาจักรที่เรืองอำนาจแห่งแรกในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเช่นเดียวกับกรณีของอาณาจักรโรมันในประวัติศาสตร์ยุโรป ชื่อเสียงของอาณาจักรนี้ยังคงเลื่องลืออยู่หลังจากที่ได้เสื่อมอำนาจไปนานแล้ว ประเพณีของฟูนัน โดยเฉพาะการบูชาภูเขาอันศักดิ์สิทธิ์และเจ้าหญิงธิดาพญานาคนั้นตกทอดมาเป็นประเพณีของกษัตริย์แห่งกัมพูชา ถึงแม้ว่าสถาปัตยกรรมจะสูญหายไปหมดก็ตาม แต่ก็มีเหตุผลที่จะเชื่อได้ว่า ลักษณะสถาปัตยกรรมฟูนันปรากฏอยู่ในโบราณสถานของกัมพูชาในสมัยก่อนพระนคร ซึ่งยังคงเหลืออยู่จนทุกวันนี้ พระพุทธรูปแบบคุปตะ พระวิษณุทรงมาลาทรงกระบอก พระหริหระของสมัยนั้น ล้วนถ่ายทอดให้เห็นว่าประติมากรชาวฟูนันได้วางแบบรูปร่างของมนุษย์ไว้อย่างไร

จารึกที่เก่าที่สุดของอาณาจักรจามปาเกี่ยวกับกษัตริย์องค์หนึ่ง ชื่อ พระเจ้าภัทรวรมันพบที่เมืองกวางหนำและเมืองภูเย็น นักค้นคว้าฝรั่งเศสรุ่นแรกเข้าใจว่าพระเจ้าภัทรวรมันคือ "ฟันฮูดา" โอรสและกษัตริย์ที่ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าฟันโฟผู้ซึ่งถูกจีนไล่ออกจากดินแดนปอร์ตอันหนำ นักวิชาการรุ่นนี้ให้อายุจารึกเหล่านั้นว่าอยู่ในราว ค.ศ. 400 แต่นักค้นคว้าที่มีชื่อชาวฮอลันดา ชื่อนายโฟเกล ประมาณอายุจารึกเหล่านี้ว่าอยู่ในสมัยพระเจ้าฟันโฟ แต่ในทั้งสองกรณีพระนามของกษัตริย์จามไม่มีเค้าคำว่า "ภัทรวรมัน" เลย สไตน์เสนอความเห็นว่าเหล่ากษัตริย์ที่มีพระนามภาษาสันสกฤตที่ครองกวางหนำนั้น ไม่ใช่พวกเดียวกับกษัตริย์แห่งลินยี่ที่ครองดินแดนแถบเมืองเว้ที่พงศาวดารจีนได้บันทึกกรณียกิจไว้เลย สไตน์เข้าใจว่าความจริงมีรัฐอิสระต่างหากจากกันสองรัฐ และในสมัยต่อมารัฐทางใต้แพ้และถูกรวมเข้าอยู่กับรัฐลินยี่ที่อยู่ทางเหนือ

พระเจ้าภัทรวรมันจะเป็นใครก็ตาม แต่กษัตริย์พระองค์นี้เป็นผู้สร้างเทวสถานแห่งแรกในบริเวณมิเซิน และอุทิศให้แก่ "ศิวะ—ภัทเรศวร" การเชื่อมพระนามกษัตริย์ผู้สร้างเข้ากับพระนามของพระศิวะผู้เป็นเจ้าเช่นนี้ เป็นธรรมเนียมที่นิยมกันมากในสมัยต่อมา ในรัฐที่ปกครองโดยกษัตริย์แบบไศวราชา จารึกที่พบที่

หน้าผาแห่งหนึ่งของพระเจ้าภัทรวรมันนั้นน่าสนใจเป็นพิเศษ เพราะเป็นตัวอย่างภาษาอินโดนีเซียที่เก่าที่สุดเท่าที่ได้เคยพบ เป็นบัญชาให้คารวะ "นาคของกษัตริย์" ซึ่งดูเหมือนจะเป็นเทพยดาคอยป้องกันรักษาบ่อน้ำพุ จารึกเหล่านี้ชี้ให้เห็นชัดว่าราชสำนักนี้นับถือพระศิวะ มีลึงค์เป็นสัญลักษณ์ของพระผู้เป็นเจ้าที่มีนามว่า "ศิวะ–ภัทเรศวร" เทวลึงค์อันนี้เป็นตัวอย่างที่เก่าที่สุดเท่าที่พบในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ไม่มีหลักฐานจากทางจีนเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมของลินยี่ ที่เขียนขึ้นในสมัยที่ลินยี่ยังเรืองอำนาจเหลืออยู่เลย แต่ในคริสต์ศตวรรษที่ 13 ม้า ตวน–หลิน ได้บรรยายถึงอาณาจักรลินยี่ไว้ และก็คงรวบรวมมาจากหลักฐานเก่า ๆ ม้า ตวน–หลิน เล่าว่า พวกลินยี่นั้นกล่าวกันว่าคล้ายคลึงพวกฟูนันและพวกรัฐอื่น ๆ ที่อยู่เลยออกไป. เขาเน้นถึงความสำคัญของสตรี การแต่งงานมีเฉพาะในเดือนแปดและผู้หญิงเป็นฝ่ายเลือกผู้ชาย เขาเล่าถึงธรรมเนียมการฝังศพที่บรรจุไว้ในตุ่มหรือโอ่ง หลังจากกษัตริย์สิ้นพระชนม์ได้ 7 วัน ก็จะแห่พระศพไปริมทะเล ก่อเชิงตะกอนขึ้นและเผาพระศพ ส่วนอัฐิเก็บใส่ไว้ในโกศทองนำไปโยนทิ้งทะเล

การเสื่อมของราชวงศ์จิ้น ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 5 นั้น ทำให้พวกจามยกทัพไปโจมตีตังเกี๋ยหลายครั้ง จนผู้ว่าราชการจีนที่ตังเกี๋ยต้องขอความช่วยเหลือมายังราชสำนักจีน ใน ค.ศ. 431 จีนส่งทัพเรือมาตีจามปาแต่ถูกพวกจามปาขับไล่กลับไป ผลของการคุกคามครั้งนี้ กษัตริย์จามปาพระนามว่า "หยังม่า" จึงพยายามขอให้ฟูนันส่งทัพมาช่วยกันตีตังเกี๋ย แต่ฟูนันปฏิเสธดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ใน ค.ศ. 446 ผู้ว่าราชการตังเกี๋ยคนใหม่ชื่อ ตันโฮ–ชู ตัดสินใจว่าจะต้องปราบลินยี่ให้เด็ดขาด จึงยกกองทัพมุ่งมาตีเมืองหลวงของจามปาที่อยู่ใกล้เมืองเว้ปัจจุบัน เข้าปล้นเมืองและขนของมีค่ากลับไป ทางจีนกล่าวว่าขนเอาทองคำหนักถึงหนึ่งแสนปอนด์กลับไปด้วย จะเห็นได้ว่าจีนไม่ได้คิดจะครอบครองลินยี่อย่างถาวรหรือต้องการดินแดนของลินยี่เลย จีนต้องการแต่จะรักษาพรมแดนให้สงบโดยจัดการปราบปรามพวกเผ่า "ป่าเถื่อน" ที่อยู่ลึก ๆ เข้าไปให้เกรงกลัวเท่านั้น หลังจากนี้ก็เป็นระยะที่มีความสงบราบรื่นอยู่เป็นเวลานาน และตลอดเวลาจามปาก็ส่งทูตไปเมืองจีนอย่างเคย

ใน ค.ศ. 529 เกิดมีราชวงศ์ใหม่ขึ้น นับเป็นราชวงศ์ที่ 4 ในประวัติศาสตร์จามปา จากการคำนวณของมาสเปอโร กษัตริย์องค์แรกชื่อ รุทรวรมัน ได้รับการแต่งตั้งจากจีน และเมื่อ ค.ศ. 534 ส่งคณะทูตไปจีน แต่อีกเก้าปีต่อมาพระองค์ก็อด

ที่จะส่งทัพไปรุกรานตังเกี๋ยไม่ได้ และบังเอิญโอกาสเหมาะเพราะในขณะนั้นหัวหน้าพวกญวนชื่อลี้บง กำลังก่อการกบฏขึ้นในตังเกี๋ยและพยายามจะตั้งตัวเป็นอิสระ อย่างไรก็ตาม ทัพของพระเจ้ารุทรวรมันแพ้นายพลชื่อพมตูของลี้บง ใน ค.ศ. 541 ลี้บงและพวกญวนเองก็ถูกจีนปราบได้ แต่ต่อมาไม่ช้าเมื่อราชวงศ์ "เซนตอนใต้" (ค.ศ. 557–ค.ศ. 589) ของจีนอ่อนแอลง พวกจามก็เริ่มยกทัพเข้าโจมตีตังเกี๋ยอีก แต่ทำอยู่ได้ไม่นานนัก เพราะยังเชียนผู้สถาปนาราชวงศ์สุย ได้ชัยชนะในเมืองจีน ทำให้พระเจ้าสัมภูวรมันของจามปาต้องเปลี่ยนนโยบายและกลับส่งบรรณาการไปเมืองจีนอีกเมื่อ ค.ศ. 595

อีกสิบปีต่อมา จีนตัดสินใจที่จะปราบปรามจามปาให้เข็ดหลาบอีกครั้งหนึ่ง เช่นที่เคยทำเมื่อ ค.ศ. 446 กองทัพจีนเข้ารุกรานจามปายึดเมืองหลวงได้ และขนเอาทรัพย์สมบัติกลับไปเป็นจำนวนมาก พระเจ้าสัมภูวรมันยอมอ่อนน้อมอยู่ชั่วขณะหนึ่ง แต่ต่อมาพระองค์ก็ละเลยการส่งบรรณาการตามธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติเสียอีก เพื่อแสดงว่าพระองค์เริ่มฟื้นตัวขึ้นมาได้แล้ว แต่บังเอิญเกิดการเปลี่ยนราชวงศ์ในประเทศจีน ราชวงศ์ถังขึ้นเถลิงอำนาจเมื่อ ค.ศ. 618 พระเจ้าสัมภูวรมันจึงเปลี่ยนพระทัยคิดว่าระมัดระวังไว้ดีกว่าจะหักหาญ จามปาเริ่มส่งทูตไปยังราชสำนักจีนที่ชางอังอย่างที่เคยมิได้ขาด และยุติการรุกรานจีนเป็นเวลานาน

การที่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ใกล้ชิดกับอินเดีย ก็น่าจะลงความเห็นได้ว่าทั้งลุ่มแม่น้ำอิระวดีและลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คงจะเป็นแถบที่ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมอินเดียก่อน และมากกว่าฟูนันและจามปา แต่ก็น่าเสียดายที่ไม่ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีจากแถบลุ่มแม่น้ำทั้งสองที่เก่ากว่ากลางคริสต์ศตวรรษที่ 6 และเอกสารทางจีนก็ไม่มีกล่าวถึง อย่างไรก็ตาม การที่ไม่ปรากฏหลักฐานเช่นนี้ไม่ได้เป็นเครื่องพิสูจน์ว่า วัฒนธรรมอินเดียได้แพร่หลายเข้ามาทางแถบนี้ก่อนหรือไม่อย่างไร จะพิสูจน์ได้ก็เพียงแต่ว่าในยุคต้น ๆ นั้นจีนมิได้มีการติดต่อกับประเทศทางแถบนี้ อันที่จริงเอกสารจีนกล่าวถึงอาณาจักรที่นับถือพุทธศาสนาแห่งหนึ่งชื่อ "หลินหยัง" ในตอนที่เล่าถึงว่าพระเจ้าฟันชีมันแห่งฟูนันพยายามจะปราบรัฐชินลินในคริสต์ศตวรรษที่ 3 และวิธีที่เอ่ยถึงนั้นทำให้เข้าใจว่า "หลินหยัง" นั้นคงจะอยู่ในตอนกลางของพม่า

อาจจะเป็นไปได้เหมือนกันที่ทางจีนคงจะติดต่อกับอาณาจักรปยู เป็นครั้งแรก โดยผ่านทางมณฑลยูนนานในศตวรรษเดียวกันนั้น และคงจะไม่เหลือเชื่อเกิน

ไปที่จะสันนิษฐานว่า รัฐหลินหยังก็คืออาณาจักรปยู ซึ่งมีเมืองหลวงที่มีชื่อเลื่องลือว่า "ศรีเกษตร" ตั้งอยู่ที่ตำบลมอซาใกล้เมืองแปรในพม่าตอนล่าง เศษจารึกที่เก่าที่สุดที่พบมีอายุอยู่ในราว ค.ศ. 500 พงศาวดารพื้นเมืองกล่าวถึงกษัตริย์จำนวนมากมายที่นิยายปรัมปราเล่ากันว่าได้ปกครองบ้านเมืองมาแต่สมัยพุทธกาล แต่ก็ยังไม่มีทางจะสอบสวนให้แน่ชัดว่ากษัตริย์เหล่านั้นมีตัวตนอยู่จริงหรือไม่

นิยายและตำนานของพวกมอญในพม่าล้วนเป็นเรื่องของเมืองสะเทิม หรือสุธรรมวดี ซึ่งอาจจะมีความสัมพันธ์กับแคว้นโอริสสา คำว่า "ตะเลง" ซึ่งเป็นชื่อที่พม่าเรียกพวกมอญนั้นแปลงมาจาก "ตลิงคะนะ" อย่างแน่นอนไม่ต้องสงสัย และแสดงให้เห็นว่าดินแดนของอินเดียแห่งนี้เองที่เป็นที่มาของวัฒนธรรมของพวกมอญในพม่า นิยายมอญเล่าว่า พุทธโฆสาบิดาแห่งศาสนาแบบสิงหลในคริสต์ศตวรรษที่ 5 นั้นเป็นภิกษุมอญจากเมืองสะเทิม ท่านเป็นผู้นำพระสูตรภาษาบาลีมายังบ้านเกิดเมืองนอนของท่านใน ค.ศ. 403 และถึงแก่กรรมที่นั่น แต่ไม่มีหลักฐานทางโบราณคดีที่สนับสนุนนิยายเรื่องนี้เลย แหล่งโบราณที่สุดของมอญเท่าที่พบ ได้แก่ ศรีเทพ นครปฐม และพงตึก ในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาล้วนแต่มีอายุก่อนปี ค.ศ. 550 ทั้งนั้น ในสมัยแรก ๆ นั้นเมืองเหล่านี้ก็อยู่ใต้อำนาจของฟูนัน แต่เราไม่ทราบอะไรเกี่ยวกับดินแดนเหล่านี้ในสมัยนั้นเลย ในคริสต์ศตวรรษที่ 7 ดินแดนเหล่านี้กลายเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรมอญทวาราวดี แต่เมืองเหล่านี้จะตั้งมาก่อนตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 5 หรือคริสต์ศตวรรษที่ 6 หรือไม่นั้น เรายังไม่มีทางทราบได้

จากหลักฐานทางจารึกที่เก่าที่สุดเกี่ยวกับอาณาจักรยะไข่นั้นได้ความว่า ที่ยะไข่มีราชวงศ์ชื่อ "จันทร" ครองอยู่ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 4 เมืองหลวงมีชื่อเรียกแบบอินเดียว่า "ไวศาลี" อยู่ใกล้ ๆ เมืองมรหังในยะไข่ตอนเหนือ เรามีรายพระนามของกษัตริย์ยะไข่ 13 องค์ปกครองต่อกันมาเป็นเวลา 230 ปี แต่มีอยู่องค์เดียวเท่านั้นที่สามารถจะเทียบกับรายชื่อกษัตริย์ในพงศาวดารยะไข่ได้ คือ พระเจ้าจันโทรทัยที่อาจจะเป็น "สันทสุรยะ" ในพงศาวดาร แต่ปีที่ขึ้นครองราชย์ตามที่พงศาวดารให้ไว้นั้นเทียบแล้วตรงกับ ค.ศ. 146

ในแถบแหลมมลายูที่ตำบลเชรอก เตกุน อันอยู่ตรงกันข้ามกับเกาะปีนังมีผู้พบเศษจารึกบนหน้าผาเป็นภาษาสันสกฤต ซึ่งเข้าใจว่ามีอายุอยู่ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 4 จารึกสมัยหลังกว่านี้เล็กน้อยได้พบที่ตำบลบูกิตเมเรียม ในรัฐไทรบุรี และจารึกบนแผ่นหินแบน ๆ พบอยู่ในบ้านพัง ๆ ทำด้วยอิฐหลังหนึ่งที่อาจจะเป็นกุฏิของ

พระสงฆ์ในพุทธศาสนาก็ได้ จารึกบนแผ่นหินนี้เป็นกาพย์สองบททางพุทธศาสนา และเขียนเป็นภาษาสันสกฤต ใช้ตัวอักษรปาลวะแบบเก่าที่สุด กาพย์บทที่สองกล่าวว่า "กรรมนั้นสะสมขึ้นได้โดยอวิชชา กรรมเป็นสาเหตุของการเกิดใหม่ โดยการแสวงหาปัญญาก็จะไม่เกิดกรรม เมื่อไม่มีกรรมก็ไม่มีการเกิดใหม่"

แหล่งโบราณยุคหินใหม่สมัยหลังที่พบที่ตำบลกัวลาเซลิงสิง ในรัฐเประนั้น ได้พบตราทำด้วยหินคอร์นีเลียงมีจารึกว่า "ศรีวิษณุวรรมัน" แต่โบราณวัตถุที่พบที่น่าสนใจมากของสมัยนี้นั้นได้มาจากทางเหนือของมณฑลเวสสลีย์ปีจุบัน เป็นแผ่นหินชนวนแบน ๆ ที่มีจารึกบนพระสถูปมียอดเป็นฉัตร 7 ชั้น ที่เรียกว่า "ฉัตรวาลี" (ร่มเจ็ดชั้น) มีกาพย์เป็นภาษาสันสกฤตเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่ยกมาแล้วข้างบน และมีคำขอพรของชายผู้หนึ่งชื่อ พุทธคุปต์ เจ้าของเรือสำเภาลำหนึ่งว่า ขอให้การเดินทางจงราบรื่น พุทธคุปต์ผู้นี้เข้าใจว่าอาศัยอยู่ในรัฐที่ชื่อว่า "ดินแดนแดง" รัฐที่มีดินสีแดงที่จีนเรียกว่า "ฉีตู" นี้มีกล่าวไว้ในรายงานของทูตจีนที่เดินทางมายังรัฐนี้เมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 7 วีทลีย์ได้ศึกษาความเห็นและข้อโต้แย้งของนักวิชาการทั้งหลายที่มีความสนใจอยู่มากในการที่จะหาที่ตั้งของรัฐฉีตูนี้เท่าที่จะทำได้ วีทลีย์เองมีความเห็นว่า คงจะอยู่ในแถบแม่น้ำกลันตันมากกว่าแถบพัทลุงตามที่เซเดส์กล่าวไว้[1] จารึกของพุทธคุปต์นี้ก็ใช้ตัวอักษรแบบปาลวะ ดังนั้น ศาสนาพุทธนิกายมหายานคงจะได้แพร่มาถึงมลายูแล้วในสมัยนั้นเอง และคงจะมาจากอินเดียตอนใต้

ในสมัยเดียวกันนี้ก็ปรากฏว่ารัฐหลายแห่งในแหลมมลายูมีการติดต่อกับจีน ใน ค.ศ. 515 ราชาแห่งรัฐลังกาสุกะมีพระนามว่า "ภัคทัตตะ" ได้ติดต่อกับจีน **หงสาวดีราชวงศ์เหลียง**บรรยายถึงเมืองนี้ว่า ชาวลังกาสุกะสยายผมยาว สวมเสื้อผ้าฝ้ายไม่มีแขน กษัตริย์เช่นเดียวกับกษัตริย์ทางแถบนี้ทั้งหลาย ทรงช้างเป็นพาหนะเวลาเสด็จประพาส และประทับใต้ฉัตร เวลาเสด็จมีขบวนกลองและธงนำหน้า และมีพวกทหารองครักษ์ที่หน้าตาน่าเกรงขามล้อมรอบ เหนือรัฐลังกาสุกะขึ้นไปคือรัฐ "พันพัน" ซึ่งยาวเหยียดไปตามอ่าวไทย รัฐนี้ส่งทูตไปเมืองจีนครั้งแรก ๆ ระหว่าง ค.ศ. 424–ค.ศ. 453 เป็นที่เข้าใจกันว่าพระเจ้าโกณฑิญญะที่สองของฟูนันเดินทางจากรัฐนี้เพื่อไปฟื้นฟูลัทธิฮินดูในฟูนัน

เราทราบเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของอินโดนีเซียในศตวรรษแรกน้อยกว่าฟูนันหรือลินยี่ หลักฐานพื้นเมืองที่เก่าที่สุดได้จากเกาะบอร์เนียวคือจารึก

[1] **Golden Khersonese**, บทที่ 3, หน้า 26–36, และ **Les États hindouisés**, หน้า 89.

7 หลัก พบที่ตำบลกุไตทางตะวันออกของเกาะ ณ ศาสนสถานแห่งหนึ่ง แต่จะเป็นศาสนาอะไรนั้นยังค้นไม่ได้แน่นอน จารึกเหล่านี้อายุอยู่ในราวๆ ค.ศ. 400 และสร้างโดยพระเจ้ามูลวรมันผู้ซึ่งจารึกไว้ว่าพระบิดาของพระองค์มีพระนามว่า "อัศววรมัน" และปู่ชื่อ "กุนดุนกะ" พระบิดานั้นเป็นผู้เริ่มราชวงศ์ "กุนดุนกะ" นั้นไม่ใช่ภาษาสันสกฤต และข้อนี้พาให้คิดว่าวงศ์นี้น่าจะเป็นพวกเผ่าอินโดนีเซียนมากกว่า ในลุ่มน้ำกปูหัส มหกัม และระตะ ในบอร์เนียวตะวันตกยังปรากฏร่องรอยอื่นของอิทธิพลอินเดียซึ่งปรากฏออกมาในรูปของพระพุทธรูปสมัยคุปตะ และเทวรูปแบบพราหมณ์

จารึกเก่าที่สุดของชวาพบในดินแดนที่อยู่ลึกเข้าไปจากเมืองจาการ์ตาเมืองหลวงของอินโดนีเซียปัจจุบัน ที่เชิงเขาใกล้ ๆ โบกอร์ ซึ่งเดิมชื่อว่าบุยเต็นซอก ค้นพบจารึกบนหน้าผา 3 แห่ง มีอายุอยู่ในราว ค.ศ. 450 หรืออาจจะล่ากว่านั้นสักร้อยปี จารึกอันที่ 4 ซึ่งอยู่ในสมัยเดียวกันค้นพบทางแถบตะวันออกของตันหยงเปรียก ซึ่งเป็นท่าเรือของเมืองจาการ์ตา ผู้สั่งให้ทำจารึกคือพระเจ้าบูรณวรมันแห่งรัฐทารุมา พระองค์นับถือพิธีตามแบบพราหมณ์ และส่งเสริมการทดน้ำซึ่งเชื่อว่าเป็นงานชลประทานชิ้นแรกของชวา จารึกอีกสองอันมีรอยพระบาทของพระองค์ และอีกอันหนึ่งแกะรูปรอยเท้าของช้างของพระองค์ไว้ ในจารึกพรรณนาถึงพระองค์ไว้ว่าพระองค์ทรงเป็นนักรบผู้ยิ่งใหญ่ และการสร้างจารึกต่าง ๆ ก็เป็นปกติวิสัยของผู้ที่มีชัยในการสงครามและได้เข้าครอบครองดินแดนใหม่ สตุตเตอร์ไฮม์ มีความเห็นว่าชัยชนะครั้งสำคัญที่สุดของพระองค์คือ การยึดครองที่ดินด้วยสันติวิธีโดยการขุดคลองยาวประมาณ 15 กิโลเมตร แล้วเสร็จภายในชั่วระยะเวลาเพียง 20 วันดังที่จารึกของพระองค์บันทึกไว้[1] ยังมีจารึกอื่น ๆ ของรัฐทารุมาอีกที่พบที่ริมฝั่งทะเลทางด้านตะวันตกปลายสุดของเกาะชวา แสดงว่ารัฐนี้ในสมัยที่รุ่งเรืองอยู่นั้นคงจะมีอาณาเขตที่กว้างใหญ่

จารึกอินโดนีเซียเหล่านี้มีค่าก็จริง แต่ไม่ช่วยให้คำอธิบายมากเช่นที่ได้จากหลักฐานทางจีนที่เกี่ยวกับอินโดนีเซียในศตวรรษเดียวกัน รายพระนามกษัตริย์และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่จดบันทึกไว้ได้ทำให้ภาพของฟูนันและลินยี่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 7 กระจ่างขึ้น สิ่งเหล่านี้หาไม่ได้เลยสำหรับอินโดนีเซีย นักประวัติศาสตร์ไม่สามารถจะทำอะไรได้ นอกจากจะรวบรวมเรื่องต่าง ๆ มาบรรยายเท่าที่หลักฐาน

---

1 **Het Hinduisme in de Archipel,** หน้า 94.

อันไม่สมบูรณ์จะอำนวยให้กระทำได้ เพื่อให้เห็นภาพของชวาสมัยนั้นบ้างเล็กน้อย เมื่อไม่นานมานี้ ดร. โอ. ดับบลิว. วอลเตอร์ ได้พยายามจะเสนอข้อคิดบางประการอย่างกว้าง ๆ พอให้เห็นภาพของอินโดนีเซียในสมัยเริ่มประวัติศาสตร์ เท่าที่สะท้อนให้เห็นจากวิวัฒนาการทางการค้าสมัยแรกของอินโดนีเซียกับโลกภายนอก จนกระทั่งถึงสมัยที่เกิดอาณาจักรที่มีอิทธิพลทางทะเลที่มีชื่อว่า "ศรีวิชัย" ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะสุมาตราในครึ่งของคริสต์ศตวรรษที่ 7[1] ข้อคิดเห็นของวอลเตอร์มีความสำคัญมากและอาจสรุปได้ดังนี้

แม้ว่าจนกระทั่งต้นคริสต์ศตวรรษที่ 3 จะยังไม่ปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวกับการเดินทางเรือโดยสายตรง และการติดต่อค้าขายระหว่างอินโดนีเซียส่วนตะวันตกกับจีนตอนใต้เลย แต่ในครึ่งแรกของศตวรรษนั้นจีนได้ยินกิตติศัพท์ของศูนย์การค้าที่สำคัญแห่งหนึ่ง ซึ่งดูเหมือนจะอยู่ทางฝั่งทะเลตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะสุมาตรา จีนเรียกศูนย์การค้าแห่งนี้ว่า "โกยิง" เมืองนี้สำคัญอยู่ตรงที่ว่ามีการติดต่อค้าขายกับอินเดีย ในขณะนั้นเส้นทางคมนาคมและการค้านานาชาติที่ผ่านดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตัดข้ามแหลมมลายูทางตอนเหนือผ่านรัฐมอญ "ทุน–ซุน"[2] การติดต่อทางการค้าระหว่างรัฐโกยิงกับจีนก็คงจะต้องผ่านรัฐทุน–ซุน หรือรัฐหนึ่งรัฐใดบนคอคอดกระ หรืออาจจะผ่านทางฟูนันก็ได้

เมื่อมาถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 5 สถานการณ์ได้เปลี่ยนแปลงไป มีหลักฐานคือ เส้นการเดินทางของพวกจาริกบุญแสดงให้เห็นชัดเจนว่า ได้มีการติดต่อโดยตรงระหว่างอินโดนีเซียกับจีนตอนใต้โดยผ่านทางทะเลจีน บันทึกของพระภิกษุฟาเซียนนักจาริกบุญที่โบราณที่สุดยังคงอยู่จนทุกวันนี้ พระภิกษุฟาเซียนเดินทางกลับเมืองจีนจากแหล่งกำเนิดของพุทธศาสนาเมื่อ ค.ศ. 413–ค.ศ.414 และเขียนเล่าไว้ด้วยความเศร้าสลดใจว่า ในอาณาจักร "เยโพตี" หรือชวานั้น พวกนอกศาสนามีอิทธิพลมาก ประมาณอีก 10 ปีต่อมา มีพระสงฆ์นักเผยแพร่ศาสนาอีกรูปหนึ่ง ชื่อ "คุณวรมัน" เป็นเจ้าชายจากแคว้นแคชเมียร์ ซึ่งได้ข้ามทะเลจากเกาะเชโพไปยังจีน จีนได้บันทึกไว้ว่าอาณาจักรชื่อ "โฮ–โล–ตัน" ที่อยู่ในเชโพนี้ได้ส่งทูตไปเมืองจีนระหว่าง ค.ศ. 430–ค.ศ.452 ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 3 จนถึงต้นคริสต์

---

[1] O.W. Wolters, **Early Indonesian Commerce & the Origin of Srivijava,** วิทยานิพนธ์ปริญญา ดุษฎีบัณฑิต (ยังมิได้ตีพิมพ์) เสนอมหาวิทยาลัยลอนดอนเมื่อปี ค.ศ. 1962.

[2] Wheatley, เรื่องเดิม, หน้า 286.

ศตวรรษที่ 5 สภาพการณ์ของการค้าในอินโดนีเซียได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างหน้ามือเป็นหลังมือ

อะไรเป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ ประการแรก เมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 4 ชนชาติป่าเถื่อนได้เข้ารุกรานจีนตอนเหนือ ทำให้เกิดการอพยพใหญ่ของชาวจีนลงมาทางใต้มาถึงตอนปลายคริสต์ศตวรรษนั้น และยิ่งมากขึ้นทุกทีในระยะต่อมา พวกราชวงศ์จีนที่มาตั้งอยู่ตอนใต้ไม่สามารถจะติดต่อค้าขายโดยใช้เส้นทางค้าขายโบราณ คือข้ามเอเชียส่วนกลางผ่านมณฑลกันสูได้อย่างแต่ก่อน จึงต้องหันมาพึ่งการติดต่อทางทะเลมากขึ้นทุกทีเพื่อที่จะได้สินค้าฟุ่มเฟือยจากเอเชียตะวันตก[1] **พงศาวดารราชวงศ์ลุยซุง ตอนใต้** กล่าวถึงครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 5 ไว้ว่า "สิ่งของมีค่ามาจากภูเขาและทะเลโดยเส้นทางคมนาคมเส้นนี้.....มีสิ่งของต่าง ๆ หลายพันชนิดที่พวกกษัตริย์ต่าง ๆ ต้องการ ดังนั้น เรือก็มากันเนืองแน่นจนพวกพ่อค้าพวกทูตเดินกระทบไหล่กัน"[2] ประการที่สองก็คือ พวกชาวมลายูที่อยู่ตามฝั่งทะเลตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะสุมาตราในเวลานั้นมีส่วนเพิ่มความสำคัญให้แก่การค้าของแถบนี้มากขึ้น โดยเป็นผู้ให้ความสะดวกในการขนส่งระหว่างอินโดนีเซียกับจีน และบางทีอาจจะระหว่างจีนกับเกาะลังกาด้วย

หลักฐานที่วอลเตอร์นำมาอ้างเพื่อให้เห็นวิวัฒนาการของการค้าของอินโดนีเซียนี้ ชี้ให้เห็นว่าพวกเรืออินโดนีเซียในระยะแรกเป็นผู้จัดการนำผลิตภัณฑ์จาก "เปอร์เซีย"[3] (ได้แก่แถบเอเชียตะวันตก) ไปขายให้ท้องตลาดในเมืองจีน แต่พวกเรืออินโดนีเซียเหล่านี้ต่อมาก็คงจะแอบนำของพื้นเมืองอินโดนีเซีย พวกยางสน กำยาน ส่งไปแทนพวกเครื่องหอมบางชนิดของเปอร์เซีย และเมื่อมาถึงประมาณ ค.ศ. 500 ผลิตผลจากป่าของเกาะสุมาตราเหล่านั้นก็กลายเป็นของที่จีนรับเอาว่าเป็นผลิตผล "แบบเปอร์เซีย" ยิ่งกว่านั้นพอมาถึงระยะนี้ การบูร "บารุส" จากเกาะสุมาตราก็เป็นที่รู้จักกันแล้วที่ในเมืองจีน ความสำคัญของบทบาทของพวกมลายูในเรื่องนี้ควรจะต้องเน้นถึงให้มาก ในระยะที่มีการสับเปลี่ยนผลิตผลกันเช่นนี้ไม่มีหลักฐานปรากฏว่าได้มีการเดินเรือโดยตรงมาจากอ่าวเปอร์เซียมายังเมืองจีนแล้วหรือยัง พวกนักเขียนชาวไบแซนไตน์ ที่เขียนไว้เมื่อครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษ

---

[3] O.W. Wolters, เรื่องเดิม, หน้า 145—6.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 148.

[1] Po—ssu (Persia). คือชื่อทั่วๆไปที่จีนเรียกสิ่งของและพืชพันธุ์ที่มาจากเอเชียตะวันตก

ที่ 6 กล่าวว่า เรือจากอ่าวเปอร์เซียแล่นไปทางตะวันออกไม่ไกลเกินเกาะลังกา[1] เรือจากอินเดียอาจจะแล่นมาถึงเมืองจีน แต่มีข้อเท็จจริงที่น่าสนใจอยู่ว่า เอกสารจีนกล่าวถึงแต่เพียงเรือ "คุนลุ้น" หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เท่านั้นที่เป็นผู้นำสินค้าฟุ่มเฟือยจากแถบ "นาน ไฮ" หรือมหาสมุทรทางใต้มายังเมืองท่าในตอนใต้ของจีน เรือฟูนันคงจะไม่ได้รับบรรทุกสินค้าที่เรียกว่า "เปอร์เซีย" ซึ่งที่จริงได้มาจากอินโดนีเซีย และในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 5 เราทราบว่าการติดต่อระหว่างฟูนันกับตังเกี๋ยต้องยุติลงเพราะพวกสลัดจาม[2]

อย่างไรก็ดี มีหลักฐานว่ามีอาณาจักรที่อยู่ทางอินโดนีเซียตะวันตกสองอาณาจักรที่ทำการค้าขายกับจีนในระยะนี้ ใน ค.ศ. 430 จีนเอ่ยถึงรัฐ "โฮ–โล–โต" หรือ "โฮ–โล–ตัน" ว่าได้ส่งทูตไปขอความอารักขาจากเมืองจีนเพื่อให้พ้นจากการรุกรานของเพื่อนบ้าน และขอให้ยกเลิกกฎจำกัดการค้าให้แก่พวกพ่อค้าที่มาจากรัฐโฮ–โล–โต[3] อาณาจักรนี้คงจะอยู่ในชวาตะวันตกมากกว่าแถบอื่น ต่อมาใน ค.ศ. 502 จีนเล่าว่ามีทูตจากรัฐ "กัน–โต–ลี" มาเฝ้าจักรพรรดิแห่งราชวงศ์เหลียงของจีน เพราะมีผู้มาเข้าฝันว่าถ้ายอมส่งบรรณาการให้จีนแล้ว จะมีพ่อค้ามาค้าขายมากขึ้นในอาณาจักร[4] จากการวิเคราะห์ดูถึงหลักฐานทางภูมิศาสตร์ที่ได้จากจีนในคริสต์ศตวรรษที่ 5 ที่ 6 และที่ 7 แล้วจะเห็นว่า รัฐ กัน–โต–ลี นั้นอยู่ริมฝั่งทะเลที่ต่อมาเป็นเมืองศรีวิชัยจริงดังเช่นที่ **พงศาวดารราชวงศ์เหม็ง** กล่าวไว้ จีนมีบันทึกว่ารัฐกัน–โต–ลี ส่งทูตมาจีนระหว่าง ค.ศ. 441–ค.ศ. 563 ดังนั้น ในแง่ประวัติศาสตร์ก็ควรจะเป็นรัฐที่สืบต่อจากรัฐ โก–ยิง และเป็นรัฐที่มีอยู่ก่อนสมัยศรีวิชัยและเป็นรัฐที่ใหญ่เหนือดินแดนฝั่งทะเลตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะสุมาตรา[5]

อาณาจักรอื่นๆ เช่น โปลี และตัน–ตัน ส่งบรรณาการไปเมืองจีนในคริสต์ศตวรรษที่ 5 และที่ 6 รัฐเหล่านี้น่าจะเป็นรัฐที่อยู่ในเกาะชวามากกว่า แต่ก็ไม่มีหลักฐานว่ารัฐทั้งสองนี้มีส่วนได้ผลประโยชน์ในการค้ากับจีน สาเหตุที่ส่งทูตไปเมืองจีนก็อาจจะเป็นเพราะว่ารัฐเหล่านี้ต้องการแสดงว่ามีความสำคัญทางการเมืองในฐานะที่

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 307–9.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 325.

[3] O.W. Wolters, เรื่องเดิม, หน้า 322.

[4] เรื่องเดียวกัน, หน้า 344.

[5] เรื่องเดียวกัน หน้า 455–7.

เป็นผู้ยิ่งใหญ่เหนือดินแดนแถบนี้ ในระยะนี้ชาวอินโดนีเซียก็ยังไม่มีความรู้เกี่ยวกับจีนมากนัก คงจะมีความรู้สึกว่าจักรพรรดิจีนนั้นใหญ่โตหรูหรา และการที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับจีนคงจะเพิ่มความสำคัญให้กับตนในสายตาของรัฐอื่นในท้องถิ่นเดียวกัน นอกจากนั้น ประมุขของรัฐเหล่านี้อาจจะเห็นว่าการส่งบรรณาการไปเมืองจีนเป็นวิธีป้องกันตนเองมิให้จีนมารุกราน ผู้สถาปนาอาณาจักรมะละกาในอีกหลายศตวรรษต่อมาก็ใช้นโยบายเดียวกันนี้

ดังนั้น พอเริ่มคริสต์ศตวรรษที่ 7 เค้าโครงประวัติศาสตร์อินโดนีเซียก็เริ่มปรากฏให้เห็น คือ มีอาณาจักรที่เป็นเมืองท่าด้วยตั้งอยู่อย่างมั่นคงทางฝั่งทะเลตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะสุมาตรา และมีอาณาจักรอื่นที่สำคัญอีกหลายแห่งบนเกาะชวา การขยายการติดต่อกับโลกภายนอกได้เริ่มนำความมั่งคั่งและความคิดใหม่ ๆ มาสู่แถบนี้ ดังนั้น จึงไม่ประหลาดเลยที่ในศตวรรษต่อมาจะเกิดมีจักรวรรดิที่เป็นหลักฐาน และอารยธรรมเฟื่องฟูขึ้นทางอินโดนีเซียตะวันตก

บทที่ 3
จักรวรรดิหมู่เกาะ ตอนที่ 1

ก. กำเนิดของศรีวิชัย และราชวงศ์ไศเลนทร์

หลังจากที่อาณาจักรฟูนันซึ่งมีอำนาจทางทะเลและมีการค้าขายมากมายเสื่อมสลายไปแล้ว ก็เกิดมีจักรวรรดิที่มีอิทธิพลทางทะเลอีกแห่งหนึ่งขึ้นมาแทนที่ จักรวรรดิใหม่นี้อยู่ที่ทางทิศตะวันตกของอินโดนีเซีย หลักฐานประวัติศาสตร์สมัยแรก ๆ ของรัฐนี้ไม่ค่อยจะปะติดปะต่อกันนัก มีช่องว่างอยู่หลายตอนอย่างน่าพิศวง ภาพที่ได้จากหลักฐานเหล่านี้ก็เลือนลางอย่างยิ่ง นับตั้งแต่ยอร์ช เซเดส์ ตีพิมพ์บทความชิ้นแรกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศรีวิชัยใน ค.ศ. 1918[1] ออกมาแล้ว เรื่องเกี่ยวกับรัฐนี้ก็ได้รับความสนใจยิ่งขึ้นและมีการค้นคว้าคืบหน้าต่อมาอีกมาก สำหรับปัญหาบางข้อ บรรดานักค้นคว้าด้วยกันเองก็ยังคงมีความเห็นขัดแย้งกันอย่างมากอยู่

ศรีวิชัยนั้นแม้จะดูเหมือนว่าได้ถือกำเนิดและก้าวขึ้นมามีความสำคัญในประวัติศาสตร์อย่างรวดเร็ว จนเกือบจะหาคำอธิบายไม่ได้ แต่เพราะในปัจจุบันเรามีหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่น้อยมาก การที่จะศึกษาถึงกำเนิดของศรีวิชัยจะต้องมองจากแง่ของพื้นภูมิทางประวัติศาสตร์ของอินโดนีเซียที่ได้บรรยายไว้เป็นเค้า ๆ ในบทก่อน วิวัฒนาการของเส้นคมนาคมทางทะเลสายตรงไปยังเมืองจีนในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ห้านั้น ทำให้ฝั่งทะเลตะวันออกเฉียงใต้ของสุมาตรามีความสำคัญในแง่ใหม่ขึ้นมา และฝั่งทะเลแถบนี้ก็ได้เคยค้าขายกับอินเดียและลังกามาแล้ว วอลเตอร์ เรียกฝั่งทะเลแถบนี้ว่า "ฝั่งที่ได้รับความนิยม" ในการค้าขายระยะแรกของอินโดนีเซีย และจากฝั่งนี้เองที่มีการริเริ่มการเดินเรือทางทะเลตัดข้ามทะเลจีนตอนใต้ ย้อนกลับไปตั้งแต่ ค.ศ. 441 เมือง "กันโตลี" ซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญของแถบนี้ได้รับเอานโยบายการส่งบรรณาการไปจีน หลักฐานไม่ได้แสดงว่าเมืองนี้ตั้งอยู่ที่เมืองแจมบี หรือเมืองปาเล็มบัง แต่วอลเตอร์เชื่อแน่ว่าเมืองกันโตลีนี้เป็นแห่งเดียวเท่านั้นในบรรดารัฐทางอินโดนีเซีย ซึ่งส่งบรรณาการไปเมืองจีนใน

---

[1] G. Coedès, **Le Royaume de Çrivijaya BEFEO**, เล่ม 18, (1918), อันดับที่ 6, หน้า —36.

คริสต์ศตวรรษที่ 5 และที่ 6 ที่มีเค้าว่าจะเป็นบรรพบุรุษของศรีวิชัยในฐานะที่เป็นเมืองที่เป็นใหญ่เหนือ "ฝั่งที่ได้รับความนิยม" และสามารถดึงให้พวกชาวเรือเชื้อสายมลายูที่ท่องเที่ยวค้าขายอยู่ทางฝั่งทะเล และตามหมู่เกาะใกล้ฝั่งทะเลแถบนี้เข้ามาเป็นพรรคพวกด้วย การคมนาคมระหว่างชาติซึ่งมีต้นทางและปลายทางอยู่ที่เมืองนี้ ทำให้เมืองนี้สามารถทำการค้าขายติดต่อทางทะเลกับเมืองจีนได้ตลอดมา ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าศรีวิชัยนั้นค่อย ๆ เติบโตขึ้นบนชายฝั่งทะเล ซึ่งได้เริ่มมีความเจริญในด้านการค้าขายมาแล้วกว่า 200 ปี โดยเฉพาะในเรื่องของความสามารถของนักเดินเรือ และประสิทธิภาพของเรือทะเลแถบนี้

ลักษณะการเมืองของเกาะชวาและเกาะสุมาตราในตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 7 ก็มีกล่าวถึงไว้ในเอกสารทางจีนที่บรรยายถึงคณะทูตที่มาจากรัฐเหล่านี้ เอกสารจีนนี้เอ่ยถึงรัฐอยู่สองรัฐในสุมาตรา คือ "Mo-Lo-Yeou" ทางฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งพิสูจน์ได้แล้วว่า คือ รัฐมลายู หรือแจมบีในปัจจุบัน ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำบาตังและใต้ลงไปของรัฐนี้เล็กน้อยก็คือรัฐ "เชลิโฟเช" ซึ่งเป็นการถ่ายทอดคำสันสกฤตว่าศรีวิชัยออกเป็นสำเนียงจีน ศรีวิชัยนั้นอยู่ตรงที่เป็นปาเล็มบังในปัจจุบัน ส่วนในชวาก็ดูเหมือนจะแบ่งเป็นสามอาณาจักร ทางตะวันตกมีรัฐทารุมาของพระเจ้าบูรณวรมัน ซึ่งจีนเรียกชื่อแปลกไป รัฐโฮลิง หรือกลิงคะในภาคกลาง ส่วนทางชวาตะวันออกมีอาณาจักรที่มีเมืองหลวงอยู่ไปทางใต้ของเมืองสุราบายาบีจจุบัน

เมื่อ ค.ศ. 671 พระภิกษุจีนผู้หนึ่งชื่อ อิจิง เป็นนักจาริกบุญซึ่งนับถือพุทธศาสนา และเป็นผู้มีชื่อเสียงมาก ได้เดินทางมาถึงรัฐทั้งสองในเกาะสุมาตราในระหว่างที่จะเดินทางไปอินเดีย เขาเล่าถึงศรีวิชัยว่าที่ในเมืองนี้มีพระสงฆ์มากกว่า 1,000 รูป พระวินัยและพิธีสงฆ์เหมือนกับที่ในอินเดีย การที่ท่านอิจิงอยู่ที่เมืองศรีชัยยถึง 6 เดือนเพื่อศึกษาไวยากรณ์สันสกฤตก่อนที่จะเดินทางต่อไปยังอินเดีย แสดงให้เห็นว่าเมืองศรีวิชัยเป็นแหล่งสำคัญของการศึกษาพุทธศาสนามหายาน

ท่านอิจิงใช้เวลาศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยพุทธศาสนานาลันทาในเบงกอลเป็นเวลานาน เมื่อ ค.ศ. 685 ท่านอิจิงก็เดินทางกลับมานครศรีวิชัยและอยู่ที่นี่อีก 4 ปี เพื่อแปลพระสูตรทางพุทธศาสนาจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีน เมื่อ ค.ศ. 689 ท่านอิจิงขาดเครื่องเขียนและผู้ช่วยจึงเดินทางกลับไปเมืองกวางตุ้งชั่วคราวและหาผู้ช่วยอีก 4 คนกลับมาที่ศรีวิชัยเพื่อเขียนบันทึกสองฉบับเกี่ยวกับพุทธศาสนา

ในสมัยนั้น เมื่อนิพนธ์จบแล้วก็ส่งหนังสือนี้ไปเมืองกวางตุ้งใน ค.ศ. 692 ท่านอิจิงเองนั้นกลับเมืองจีนเมื่อ ค.ศ. 695

ในหนังสือเล่มที่สอง ท่านอิจิงได้บันทึกข้อความที่น่าสนใจไว้ข้อหนึ่งว่า รัฐมลายู (แจมบี) ซึ่งท่านได้เคยมาแวะพักอยู่ 2 เดือนเมื่อท่านออกจากศรีวิชัยในระหว่างทางที่ท่านจะไปอินเดียนั้น ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของศรีวิชัยไปเสียแล้ว ข้อความตอนนี้ของท่านอิจิงมีความหมายอย่างไรแน่นั้น มารู้กันเมื่อพบจารึกชุดหนึ่งเป็นภาษามลายูโบราณมีอายุจาก ค.ศ. 683 ถึง ค.ศ. 686 จารึกสองหลักพบที่ใกล้เมืองปาเล็มบัง หลักที่สามพบที่ การัง บราหิ ในตอนเหนือของแม่น้ำบาตัง หลักที่สี่พบที่เกาะบังกา จารึกภาษามลายูโบราณเหล่านี้กับจารึกภาษาจามที่กล่าวแล้วข้างต้น นับว่าเป็นตัวอย่างภาษากลุ่มมาเลย์–โพลินีเซียนที่เก่าที่สุดเท่าที่ค้นพบ

เมื่อนำเอาหลักฐานอันมีค่าเหล่านี้มาพิจารณาด้วยกันแล้ว ทำให้เชื่อว่ามีอาณาจักรพุทธศาสนาตั้งอยู่ที่เมืองปาเล็มบัง ซึ่งเพิ่งจะได้ชัยชนะเหนือดินแดนที่อยู่ลึกเข้าไปจากรัฐมลายูและกำลังจะไปโจมตีชวา จารึกอันเก่าที่สุดที่มาจากเมืองปาเล็มบัง และมีศักราชเทียบได้ว่าตรงกับวันที่ 13 เมษายน ค.ศ. 683 มีใจความว่ากษัตริย์ไม่ปรากฏพระนามองค์หนึ่งยกทัพขึ้นบกพร้อมด้วยกองทหารจำนวน 20,000 คน เพื่อแสวงหาอำนาจวิเศษ และในที่สุดก็ได้นำเอาชัยชนะอำนาจและความมั่งคั่งมาสู่ศรีวิชัย หลักที่สองกล่าวถึงการสร้างสวนสาธารณะเมื่อ ค.ศ. 683 ให้ชื่อว่า "ศรีเกษตร" ตามโองการของพระเจ้าชัยนาศ (หรือชัยนาค) เพื่อเป็นทานตามแบบพุทธศาสนา หลักที่สามและที่สี่อยู่ใน ค.ศ. 686 เป็นคำสาปแช่งชาวเมืองแถบแม่น้ำบาตังและเกาะบังกา เมื่อพวกนี้ขัดโองการของพระเจ้าแผ่นดินหรือขุนนางของพระองค์ ส่วนจารึกที่มาจากเกาะบังกากล่าวว่ากองทัพของศรีวิชัยกำลังจะไปตีชวา

ด้วยเหตุนี้ ศรีวิชัยก็ปรากฏขึ้นในสภาพที่เป็นรัฐที่กำลังขยายอำนาจไปทางช่องแคบมะละกาด้านหนึ่ง และไปทางซุนดาอีกด้านหนึ่ง ที่ตั้งของเมืองปาเล็มบังอยู่เกือบกึ่งกลางระหว่างช่องแคบทั้งสอง นับว่าตั้งอยู่ในที่ที่เหมาะเป็นพิเศษสำหรับที่จะรักษาอำนาจการค้าในอินโดนีเซีย โดยการควบคุมช่องแคบทั้งสองที่เป็นทางผ่านของเรือต่าง ๆ ที่ต้องใช้เส้นทางคมนาคมระหว่างจีนกับอินเดียเส้นนี้ การพัฒนาการเดินเรือของพวกอาหรับ และการพัฒนาการค้าระหว่างอินเดียกับจีน ทำให้ช่องแคบทั้งสองนี้มีความสำคัญในแง่ใหม่ขึ้นมา ปาเล็มบังเป็นเมืองท่าที่เหมาะที่เรือจากจีนจะมาจอดพักระหว่างฤดูมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ในตอนนี้ที่เมืองปาเล็ม

บังดูจะมีการค้าขายที่รุ่งเรือง มีกองเรือค้าขายที่ใหญ่โต และสามารถควบคุมรักษาสายการคมนาคมระหว่างจีนกับอินเดียไว้ได้อย่างสม่ำเสมอ ท่านอิจิงเล่าว่า ท่านเดินทางจากเมืองจีนไปเมืองศรีวิชัยโดยเรือของพ่อค้าชาวเปอร์เซีย สำหรับการเดินทางขั้นต่อไปยังอินเดียนั้น ท่านไปโดยเรือของกษัตริย์แห่งศรีวิชัย ดังนั้นดูจะมีเหตุผลที่จะตั้งข้อสันนิษฐานว่า จารึก ค.ศ. 683—ค.ศ. 686 ชี้ให้เห็นถึงก้าวสำคัญในผลงานของพระเจ้าชัยนาศ (ชัยนาค) ผู้พิชิตรัฐมลายู และอาจจะพิชิตรัฐทารุมาด้วย และพระองค์เป็นผู้ริเริ่มนโยบายที่ทำให้เมืองปาเล็มบัง เป็นศูนย์กลางของจักรวรรดิหมู่เกาะที่เรืองอำนาจอยู่จนคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม

เมืองปาเล็มบังคงจะได้ทำการสู้รบมาอย่างลำบากยากเย็นกว่าจะมีอำนาจและธำรงรักษาความมีอำนาจนั้นไว้ได้ พงศาวดารราชวงศ์ถัง ฉบับหลัง กล่าวว่า อาณาจักรนี้มีอำนาจเหนือนคร 14 นคร นครทั้งหมดนี้ก็คือคู่แข่งของเมืองปาเล็มบังที่ต้องยอมแพ้แก่ปาเล็มบังใช่หรือไม่[1] เราอาจจะวาดภาพขึ้นได้โดยไม่ยากว่าเมืองปาเล็มบงส่งทัพเรือออกไปยึดจุดยุทธศาสตร์ต่าง ๆ ที่อยู่บนเส้นการค้าสายสำคัญ ๆ และบังคับให้เมืองประเทศราชต่าง ๆ ต้องมาค้าขายกับ "ฝั่งที่ได้รับความนิยม" แต่แห่งเดียว นอกจากบางแห่งเช่นรัฐไทรบุรีซึ่งอยู่บนผืนแผ่นดินใหญ่เท่านั้น ซึ่งเข้ามาอยู่ใต้อำนาจศรีวิชัยเมื่อ ค.ศ. 695 เป็นอย่างช้าที่สุด ไทรบุรีอาจได้รับอนุมัติให้เป็นเมืองท่าจอดพักเรือที่เดินระหว่างเบงกอลกับฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ของสุมาตรา และวอลเตอร์ มีความเห็นว่า การที่ทัพเรือของศรีวิชัยเคลื่อนเข้ามาในช่องแคบตั้งแต่ระยะต้นเช่นนี้ ก็เพื่อจะทำลายการแข่งขันในการค้าขายกับจีนซึ่งกำลังเริ่มต้นขึ้นในรัฐเมืองท่าต่าง ๆ ในช่องแคบมะละกา การปราบปรามและยึดครองจักรวรรดิเช่นนี้เข้าไว้ด้วยกันย่อมหมายถึงการรบไม่มีที่สิ้นสุด อย่างที่เห็นประจักษ์อยู่ตามจารึกต่าง ๆ จาก ค.ศ. 683—ค.ศ. 686

การที่ปาเล็มบังมีความสำคัญอย่างเห็นชัดในฐานะศูนย์กลางทางพุทธศาสนาในสมัยที่ท่านอิจิงเดินทางมานั้น เป็นตัวอย่างหนึ่งของความรู้ในรายละเอียดบางประการที่มีหลักฐานแน่นอนและมีความสำคัญมาก ซึ่งในบางครั้งนักประวัติศาสตร์เก็บมาได้จากการศึกษาภูมิหลังของเรื่อง ที่โดยทั่วไปแล้วยังเป็นเรื่องที่เลื่อนลางและต้องอาศัยการสันนิษฐานอยู่เป็นอย่างมาก ประวัติพุทธศาสนาในระยะแรกของแถบนี้ไม่มีใครทราบเลย นอกจากจะมีการกล่าวถึงโดยบังเอิญเช่นในกรณีนี้ ถ้า

[1] Wolters, เรื่องเดิม, หน้า 520.

หนังสือของท่านอิจิงถูกต้อง ศาสนาพุทธนิกายหินยานก็คงจะแพร่หลายอยู่ที่นั่นก่อนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 7 แต่การที่ศรีวิชัยนับถือพุทธศาสนานิกายมหายานนั้น ก็ได้รับการยืนยันจากการค้นพบรูปพระโพธิสัตว์ในบริเวณนี้ ถึงแม้จะมีหลักฐานว่านิกายหินยานที่ใช้พระสูตรภาษาสันสกฤตก็มีอยู่ในแถบนี้เหมือนกัน ในสมัยนั้นพุทธศาสนาทั้งสองนิกายไม่ต่างกันมากนัก ความแตกต่างมาเห็นชัดเจนขึ้นในสมัยหลัง โดยเฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ 13

การที่จะค้นหาว่า ศรีวิชัยมีบทบาทอย่างไรในการเผยแพร่ศาสนาพุทธมหายานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น นับว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจมาก และเป็นที่รับกันว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 8 การแพร่หลายของพุทธศาสนาแบบมหายานนี้ก็ไปพ้องเข้ากับเวลาที่วงศ์ปาละได้เป็นใหญ่ในเบงกอล และในแคว้นมคธในกลางศตวรรษนั้น และที่ว่ามหายานแพร่หลายก็เพราะอิทธิพลของวงศ์ปาละ และอิทธิพลของมหาวิทยาลัยนาลันทา นิกายมหายานในสมัยนี้มีความเชื่อในลัทธิฮินดูปะปนอยู่ และเอนเอียงไปแบบตันตระเช่นเดียวกับในแถบเบงกอล การแพร่หลายของนิกายมหายานก็ประจวบกับเวลาที่เกิดมีราชวงศ์ไศเลนทร์ที่นับถือพุทธขึ้นในชวา และใช้ยศอันยิ่งใหญ่ว่า "มหาราชา" ด้วย ราชวงศ์นี้จะมามีส่วนเกี่ยวข้องกับระยะสำคัญของประวัติศาสตร์ศรีวิชัย

ในครึ่งศตวรรษต่อมาจากสมัยที่กล่าวถึงจารึกภาษามลายูโบราณทั้ง 4 หลักแล้ว ความรู้เกี่ยวกับศรีวิชัยทั้งสิ้นมาจากบันทึกรายงานภาษาจีนของคณะทูต ซึ่งบันทึกเหตุการณ์จาก ค.ศ. 695 ถึง ค.ศ. 742 แต่ให้ความรู้น้อยมาก เจ้าชายแห่งศรีวิชัยทรงนำของกำนัลมีคนแคระ นักดนตรี นกแก้วหลากสี มาถวายจักรพรรดิจีน และเพื่อตอบแทนจักรพรรดิจีนก็พระราชทานยศอันมีเกียรติแก่กษัตริย์ศรีวิชัย ต่อจากนั้นก็ไม่มีผู้ใดมีความรู้เกี่ยวกับศรีวิชัยในระยะนี้เลยจนถึงเหตุการณ์ใน ค.ศ. 775 หลักจารึกที่ค้นพบที่วัดเสมาเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช เริ่มจับเรื่องของศรีวิชัยต่อตั้งแต่ ค.ศ. 775 แต่จารึกหลักนี้ก็ยังเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์กันอยู่มาก

หลักจารึกนี้มีสองหน้า มีจารึกทั้งสองด้าน หน้า ก. เป็นกาพย์ภาษาสันสกฤต 10 บรรทัด มีใจความเกี่ยวกับการฉลองการสร้างพุทธมณฑลนิกายมหายานโดยกษัตริย์แห่งศรีวิชัย และให้ศักราชไว้ตรงกับวันที่ 15 เมษายน ค.ศ. 775 จารึกนี้แสดงว่าศรีวิชัยแผ่อำนาจขึ้นมา และนำพุทธศาสนาลัทธิมหายานมายังแหลมมลายู

หน้า ข. เป็นจารึกที่กรอม และศาสตราจารย์เซเดส์ กล่าวว่ายังจารึกไม่เสร็จ เป็นการบรรยายถึงการฉลองชัยชนะของกษัตริย์องค์หนึ่งที่ใช้พระยศว่า "ศรีมหาราชา" เพราะพระองค์เป็นวงศ์ไศเลนทร์ กรอมและนักค้นคว้าอีกผู้หนึ่งพิสูจน์ว่ากษัตริย์แห่งศรีวิชัยที่กล่าวถึงในหน้า ก. เป็นองค์เดียวกับกษัตริย์ไศเลนทร์ที่กล่าวถึงในหน้า ข. ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่ามีกษัตริย์วงศ์ไศเลนทร์ครองศรีวิชัยใน ค.ศ. 775 และตามที่ทราบกันอย่างแน่นอนจากข้อความในจารึกที่ กาลาสัน และที่เกลูรัก ว่ามีวงศ์ไศเลนทร์ครองอยู่ที่กลางเกาะชวาด้วยในเวลาเดียวกัน กรอมจึงสรุปว่าชวาเวลานั้นอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรสุมาตรา ข้อสรุปนี้มีความหมายว่าวงศ์ไศเลนทร์ก็คือกษัตริย์ราชวงศ์ศรีวิชัยที่ได้มารบชนะและครอบครองบางส่วนของชวา

การพบจารึกนี้ทำให้นักปราชญ์อินเดีย คือ อาร์. ซี. มาจุมดาร์ ตั้งคำถามใน ค.ศ. 1933 ว่าเป็นไปได้หรือไม่ที่เมืองหลวงของศรีวิชัยจะมาตั้งอยู่ที่แหลมมลายูแทนที่จะตั้งอยู่ทางฝั่งทะเลตะวันออกเฉียงใต้ของสุมาตรา และใน ค.ศ. 1935 ดร. ควอร์ริทจ์ เวลส์ เสนอความเห็นว่า เมืองหลวงของอาณาจักรศรีวิชัยน่าจะอยู่ที่เมืองไชยาซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแหลมมลายูมากกว่า แต่เราก็อาจจะตัดข้อโต้แย้งในรายละเอียดต่าง ๆ เหล่านี้ออกไปได้ เพราะไม่มีข้อพิสูจน์อันใดที่แน่นอน และเราก็ยังอาจยืนยันได้ต่อไปว่า หลักฐานที่แสดงว่าปาเล็มบังเป็นเมืองหลวงของศรีวิชัยนั้นยังคงเป็นหลักฐานที่มั่นคงอยู่[1] ความพยายามที่จะชี้ว่าราชวงศ์ไศเลนทร์มาจากอินเดียก็เป็นความพยายามที่ไร้ผล อาร์. ซี. มาจุมดาร์ เสนอว่าวงศ์ไศเลนทร์น่าจะเกี่ยวกับกษัตริย์วงศ์ไศโลภวะทางแถบกลิงคะ แต่ไม่มีใครเห็นด้วย เค. เอ. นิลกัณฐ์ ศาสตรี ใน ค.ศ. 1935 เสนอว่า เมื่อยศ "ไศเลนทร์" หรือ "กษัตริย์แห่งภูเขา" มักจะหมายถึงพระศิวะ และพวกบัณฑยะ ของอินเดียใต้ชอบอ้างว่าเป็นเชื้อสายพระเจ้าและใช้ชื่อยศว่า "มินันกิตะ ไศเลนทร" วงศ์ไศเลนทร์ก็น่าจะมาจากอินเดียใต้ แต่ในหนังสือเล่มหลังเรื่อง "ประวัติศาสตร์ศรีวิชัย" ของศาสตรี ซึ่งเขียนเมื่อ ค.ศ. 1949 เขาได้ยกเลิกทฤษฎีนั้น แต่ก็ยังไม่สามารถจะเห็นด้วยกับปรูซีลุสกี้ และเซเดส์ที่ว่าวงศ์ไศเลนทร์เป็นวงศ์พื้นเมืองชวา แต่นี่ก็ไม่ได้หมาย

---

[1] สำหรับค้นคว้าต่อไป ควรอ่านของ G. Ferrand, "L'Empire Sumatranaise de Crivijaya" ใน JA, 1922; Quaritch Wales, "A Newly-explored Route of Ancient Indian Cultural Expansion" ใน **Indian Art & Letters**, new Series IX, (1935), i, หน้า 155, Nilakanta Sastri, "Srivijaya, Candrabhanu & Vira—Pandya" ใน TBG LXXVII, (1937), 2, หน้า 251—268; J.L. Moens, "Crivijaya, Yava en Kataha", เรื่องเดียวกัน LXXVII (1937) 3, หน้า 317-487.

ความอย่างที่นายสตุตเตอร์ไฮม์กล่าวไว้ครั้งหนึ่งว่า[1] ศรีวิชัยเป็นฝ่ายมาอยู่ใต้อำนาจชวา ไม่ใช่ชวาอยู่ใต้อำนาจศรีวิชัย

มีผู้ตั้งคำถามว่า กษัตริย์แห่งศรีวิชัยที่กล่าวถึงในจารึกนครศรีธรรมราช หน้า ก. นั้นเป็นกษัตริย์ไศเลนทร์ที่เอ่ยถึงในหน้า ข. หรือเปล่า สมมติว่าถ้าเป็นคนละคน มีข้อเสนอว่าองค์ที่กล่าวถึงในหน้า ข. คือพระเจ้าพลบุตรเทวะ กษัตริย์ศรีวิชัยองค์ที่เป็นโอรสของกษัตริย์ไศเลนทร์ที่ชวา พลบุตรเทวะ ตามที่กล่าวไว้ในจารึกที่นาลันทาเมื่อ ค.ศ. 860[2] เป็นผู้สร้างวัดไว้สำหรับพวกนักจาริกบุญชาวอินโดนีเซียที่ไปศึกษาที่นั่น และพระเจ้าเทวปาลได้มอบรายได้จากหมู่บ้านจำนวนหนึ่งไว้เป็นค่าดูแล[3] แต่หลักฐานที่หาได้มาเกี่ยวกับพระเจ้าพลบุตรซึ่งจะเห็นได้ต่อไป ทำให้เห็นชัดว่าพระองค์จะอ้างว่าอย่างไรก็ตาม แต่ที่ในชวาแล้วพระองค์ไม่มีอำนาจอะไรเลย ยิ่งกว่านั้นอักษรในจารึกสองหน้าเหมือนกันและเห็นว่าคงจะจารึกไว้พร้อม ๆ กันทีเดียว คำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องที่น่าสนใจนี้จะกำหนดลงไปแน่นอนยังไม่ได้[4]

ในชวาเองก็แทบจะไม่มีเอกสารจำพวกจารึกเลย ตลอดระยะเวลาระหว่างจารึกของพระเจ้าบูรณวรมันสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 5 กับจารึกภาษาสันสกฤต เมื่อ ค.ศ. 732 ที่พบที่เทวสถานของลัทธิไศวเวทที่เมืองชังกาล ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของบุโรพุทโธ จารึกนี้กล่าวถึงการตั้งเทวลึงค์โดยกษัตริย์องค์หนึ่งชื่อสัญชัยแห่งรัฐมะทะรัม ที่ตำบลกุญชรกุญชะ ในเกาะชวา "ที่อุดมด้วยข้าวและเหมืองทอง" แต่เนื่องจากชวาไม่มีทองจึงมีผู้พยายามหาที่ตั้งของ "กุญชรกุญชะ" ว่าคือที่ใดที่หนึ่งในแหลมมลายู แต่สตุตเตอร์ไฮม์ พิสูจน์ได้ว่าเป็นชื่อตำบลที่พระเจ้าสัญชัยสร้างเทวสถานของพระองค์ พระเจ้าสัญชัยแห่งมะทะรัมมาปรากฏพระนามใน

---

[1] W.F. Stutterheim, **'A Javanese Period in Sumatra's history'** (Surkarta, 1929), สำหรับบทความอ้างอิงเกี่ยวกับราชวงศ์ไศเลนทร์ควรอ่านของ R.C. Majumdar, **Les rois Sailendra de Suvarnadvipa** ใน **BEFEO** I, XXXIII, (1933), หน้า 121-42; G. Coedès, **On the origin of the Śailendra of Indonisia** ใน **JGIS**, I (1934) 2, หน้า 61; K.A.N. Sastri, **Origin of the Sailendra** ใน **TBG**, LXXV (1935), 4; J. Przyluski, **The Śailendravamsa** ใน **JGIS**, II. (1935) หน้า 25.

[2] J.G. de Casparis, **Prasasti Indonisia** II, (Bandung, 1956), หน้า 260-297.

[3] Coedès, **Les Etatshindouisés**, หน้า 159-60, หน้า 184-6.

[4] ดูเพิ่มเติมจาก Coedsès ในเรื่อง **Oriens Extremus**, 6, 1, 1959, หน้า 42-8, & de Casparis, เรื่องเดิมหน้า II, n, 77. 210.

จารึกสมัยหลังกว่านี้มาก ซึ่งสตุตเตอร์ไฮม์ค้นพบที่ราบเคซุในชวากลาง หลักฐานที่มีค่าอันนี้กำหนดอายุได้ว่าจารึกใน ค.ศ. 907 และให้รายชื่อกษัตริย์องค์ก่อน ๆ ไว้ด้วย เริ่มด้วยพระเจ้าสัญชัย กษัตริย์องค์ที่ครองราชย์อยู่ในขณะนั้น ชื่อว่า มหาราชาบาลีตุง กษัตริย์อีก 8 องค์นั้นใช้ยศว่า "ศรีมหาราชา" ทั้งนั้น องค์ที่ครองต่อจากสัญชัยชื่อ "รักขรายัน ปะนังกะรัน" ซึ่งครองราชย์อยู่ใน ค.ศ. 778 จารึกที่พบที่เทวสถานกาลาสัน ทางตะวันออกของเมืองยกยา กล่าวถึงพระองค์ว่าเป็น "เครื่องประดับของราชวงศ์ไศเลนทร์" [1] จารึกหลักนี้ทำขึ้นเพื่อฉลองการสร้าง "จันทิ" เป็นวิหารถวายพระโพธิสัตว์ผู้หญิงชื่อ "ตารา"

ปัญหามีอยู่ว่าอาณาจักรมะตะรัมโบราณนี้อยู่ในกลางเกาะชวา และพระเจ้าสัญชัยนั้น แม้จะเป็นผู้ที่ได้รับเกียรติว่าเป็นผู้รุบชนะเกาะบาหลี สุมาตรา กัมพูชา และดินแดนอื่น ๆ จนถึงพรมแดนจีน ตามตำนานชวาซึ่งเขียนขึ้นในสมัยหลัง แต่ถึงกระนั้นก็ดี ในหลักฐานของสมัยนั้น หรือในสมัยใกล้ ๆ กันไม่ได้เคยกล่าวไว้เลยว่า พระองค์เป็นมหาราชาหรือเป็นพวกไศเลนทร์ ยิ่งกว่านั้นยังปรากฏว่าพระองค์นับถือลัทธิไศวเวท ไม่ได้นับถือพุทธศาสนา ดังนั้น รายชื่อของกษัตริย์ที่เริ่มต้นด้วยพระนามของพระองค์ในจารึกของพระเจ้าบาลีตุงใน ค.ศ. 907 จึงทำให้นักประวัติศาสตร์ต้องประสบปัญหายุ่งยากมาก ข้อเท็จจริงที่บันทึกไว้ในเอกสารจีนว่า จาก ค.ศ. 742—ค.ศ.755 เมืองหลวงของ โฮลิง หรือชวากลางได้ถูกย้ายไกลไปทางตะวันออก โดยกษัตริย์ชื่อ กิ—เย็น ซึ่งพิสูจน์ได้ว่าเป็นคนเดียวกับ "คชยานะ" ผู้สร้างวิหาร "อากัสตยา" ที่ตำบลทิยานะ ในชวาตะวันออกใน ค.ศ. 760 ทำให้เกิดทฤษฎีว่าพวกวงศ์ไศเลนทร์ ที่เป็นพุทธขับไล่ราชวงศ์สัญชัยรวมทั้งลัทธิไศวเวทไปจากชวากลาง นอกจากนี้มีข้อเสนอต่อไปว่ารายนามกษัตริย์ในจารึกของพระเจ้าบาลีตุงนั้นไม่ได้เรียงไปตามราชวงศ์ แต่เป็นชื่อกษัตริย์ที่ครองชวากลางจริง ๆ โดยเรียงนามไว้ตามลำดับศักราช

การที่พระเจ้าสัญชัยปรากฏพระองค์ขึ้นนั้นจะต้องมองในแง่การต่อสู้ระหว่างกำลังสองฝ่าย คือ ฝ่ายที่ต้องการรวมชวาเข้าด้วยกันกับฝ่ายที่ต้องการแบ่งแยกชวา ในบรรดาเจ้าที่ครองนครเล็ก ๆ อาจจะมีองค์ใดองค์หนึ่งที่สามารถสร้างอำนาจของตนขึ้นมาโดยบังคับ "รักขรายัน" หรือพวกเจ้าถิ่นต่าง ๆ ที่ปกครองอยู่ในเขตใกล้

[1] หมายความว่าพระองค์เป็นเจ้าครองนครที่ขึ้นกับราชวงศ์ไศเลนทร์.

ชิดให้ยอมอ่อนน้อมและส่งบรรณาการให้ เมื่อเจ้าองค์ใดสามารถขยายอาณาเขตได้กว้างขวาง พระองค์ก็คงจะทำการสร้าง "จันทิ" คือ สุสานขนาดมหึมาเพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของพระองค์ และเพื่ออุทิศถวายแก่เทพยดาที่พระองค์ทรงเลือกไว้ว่าเป็นผู้ที่ร่วมชะตากรรมกับพระองค์ในระหว่างที่ทรงดำรงชีพอยู่ และจะไปรวมกับพระเจ้าองค์นั้นเมื่อสิ้นพระชนม์ไปแล้ว พระเจ้าสัญชัยในฐานะ "รักขรายัน" แห่งดินแดนมะตะรัม จึงใช้นามนี้เป็นนามของอาณาจักรที่ทรงสร้างขึ้นมา "จันทิ" ที่มีศิวลึงค์นั้น พระองค์ให้สร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. 732 เพื่อเป็นการแสดงให้ประจักษ์กันทั่ว ๆ ไปว่าพระองค์ได้ครองอำนาจและความเป็นใหญ่แล้ว

พยานหลักฐานที่เกี่ยวกับพระองค์และผู้ที่ครองราชย์ต่อมานั้นมีน้อยอย่างไม่น่าเชื่อ ในขณะที่มีโบราณสถานเหลืออยู่มาก ซึ่งนับเป็นโบราณสถานที่มหัศจรรย์ที่สุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และยังมีผลงานพวกนักปราชญ์เกี่ยวกับงานด้านนี้มากด้วย แต่สำหรับประวัติศาสตร์ทางการเมืองของมะตะรัมนั้นเรามีความรู้น้อยมาก จนกระทั่งเมื่อเร็ว ๆ นี้เราก็ยังไม่รู้อะไรที่แน่นอนเกี่ยวกับวงศ์ไศเลนทร์ เรื่องราวที่เกี่ยวกับวงศ์ "กษัตริย์แห่งภูเขา" ซึ่งเป็นผู้สร้างโบราณสถานที่ใหญ่โตทางพุทธศาสนาในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 8 และที่ 9 ในชวากลาง พวกนักประวัติศาสตร์ที่สนใจจะหาได้แต่ทฤษฎีต่าง ๆ มาก แต่มีข้อเท็จจริงน้อยอย่างน่าผิดหวัง แต่ในเรื่องของตัวโบราณสถานเองนั้น นักโบราณคดีชาวฮอลันดาได้ศึกษาค้นคว้าและให้ความรู้แก่เราไว้มากมาย

โบราณสถาน "บุโรพุทโธ" เป็นสถานที่ที่แสดงออกถึงความเป็นอัจฉริยะอย่างสูงสุดทางศิลปะของสมัยไศเลนทร์ และไม่เหมือนโบราณสถานแห่งใดในชวา บุโรพุทโธนี้มิได้เป็นแบบวิหารชนิดที่มีห้องโถงข้างใน แต่เป็นสถูปอันมโหฬารในรูประเบียงหินซ้อนกันอยู่เป็นชั้น ๆ ครอบส่วนบนของเนินเขาธรรมชาติ บนยอดซึ่งเป็นลานตัดราบนั้นสร้างสถูปอยู่ตรงกลางสูง 150 ฟุต ทางเดินตามระเบียงทั้งหมดจนถึงยอดมีความยาวกว่า 3 ไมล์ ผนังระเบียงรอบ ๆ นั้นประดับประดาด้วยแผ่นหินมีภาพสลักนูนต่ำเล่าเรื่องพระสูตรมหายานนับเป็นพัน ๆ ภาพ นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปประดับ 400 องค์ ส่วนที่เป็นฐานของสถูปนั้นมีภาพสลักเกี่ยวกับผลของความดีและผลของความชั่วในชีวิตประจำวันอันทำให้เกิดกรรม แต่ส่วนฐานนี้ในปัจจุบันถูกปิดด้วยแผ่นหินใหญ่ ตอนที่ญี่ปุ่นยึดเกาะชวาได้ใน ค.ศ. 1942 จนถึง ค.ศ. 1945 พวกญี่ปุ่นสนใจโบราณสถานแห่งนี้มาก ถึงกับลองรื้อหินที่ปิดอยู่ตาม

ฐานออก และขุดดูฐานเดิมขององค์สถูป หินที่รื้อออกมาก็มิได้ปิดกลับไปอีก ทำให้เราเห็นพวกภาพสลักนูนได้ชัดเจนอย่างที่เห็นอยู่ทุกวันนี้

สำหรับทางด้านศาสนา ศาสนสถานนี้ทั้งหมดเท่ากับเป็นตำราศาสนาพุทธมหายานที่น่าทึ่งและน่าเลื่อมใสอย่างที่สังสอนกันที่มหาวิทยาลัยนาลันทาในเบงกอล ลีลาของประติมากรรมก็เป็นไปตามแบบคลาสสิคของอินเดียสมัยคุปตะ แต่ภาพสลักนูนไม่เป็นแบบอินเดียเลยหากเป็นแบบชวาและแสดงให้เห็นภาพชีวิตและขนบธรรมเนียมแบบชวา ศิลปินชวาเอาแบบอย่างอินเดียมาใช้แต่นำมาเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับประเพณีของตนเอง[1] แม้แต่ภาพคนหรือสัตว์ที่สลักเป็นรูปแบบตามตำราก็มีชีวิตจิตใจแทรกอยู่ จนทำให้ดูหลุดพ้นจากขอบเขตจำกัดของแบบแผนและดูเหมือนจะมีความเป็นมนุษย์ปุถุชนอยู่มาก

สถาปัตยกรรมเป็นผลงานที่เลิศที่สุดของกษัตริย์ราชวงศ์ไศเลนทร์ กษัตริย์เกือบทุกพระองค์คนรุ่นหลังรู้จักแต่เพียงพระนามที่มีอยู่ในบัญชีเท่านั้น แต่สิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่เคารพบูชาและระลึกถึงกษัตริย์เหล่านี้เป็นสถาปัตยกรรมอันงามเลิศที่ยังคงเหลืออยู่ให้ได้ชมจนทุกวันนี้ ในที่ราบเคซุกใกล้เมืองยกยา โบราณสถานแห่งที่ไม่ไกลจากบุโรพุทโธนั้นคือ จันทิเมนดุต มีประติมากรรมของเก่าแท้ๆ ทำด้วยหินขนาดมโหฬาร เป็นพระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอยู่ระหว่างพระโพธิสัตว์ 2 พระองค์ ทั้งหมดนี้ยังคงอยู่ในสภาพที่ดีมากจนทุกวันนี้เพราะชาวฮอลันดาได้มาปฏิสังขรณ์ไว้ ตัวอย่างเด่นๆ อื่นๆ ในสมัยเดียวกันก็มี จันทิส่าหรีเป็นวิหารเดี่ยว จันทิเพลาสัน ซึ่งประกอบด้วยลานสี่เหลี่ยมสองลานอยู่ตรงกลาง แต่ละลานมีวิหารใหญ่ล้อมด้วยวิหารเล็กๆ เรียงเป็นแถวและล้อมด้วยเจดีย์อีกสองแถว นอกจากนั้นก็มี จันทิเซวู ที่ยังสร้างไม่เสร็จ จันทิแห่งนี้ประกอบด้วยวิหารใหญ่ล้อมด้วยลานสี่เหลี่ยมที่ประกอบด้วยวิหารเล็กๆ นัยว่ามีจำนวนถึง 240 วิหารด้วยกัน

หลักสำคัญในการสร้างและการตกแต่งของสมัยไศเลนทร์แตกต่างไม่มากนักกับโบราณสถานของพวกที่นับถือลัทธิวิษณุเวทที่ยังคงเหลืออยู่บนที่ราบสูงเดียงใกล้ๆ นั้น แต่แบบวิษณุเวทดูเคร่งขรึมกว่า แสดงให้เห็นความรุ่งเรืองของคริสต์ศตวรรษที่ 7 อันเป็นสมัยของพระเจ้าสัญชัย แต่แบบแปลนใหญ่โตและเทคนิคที่เจริญมากกว่า พร้อมทั้งมีการประดับประดาซึ่งแสดงจินตนาการอันสูงกว่า บ่งให้

[1] W.F. Stutterheim, **Het Hinduïsme in de Archipel**, หน้า 25.

เห็นว่าการแสดงออกทางศิลปะของราชวงศ์ไศเลนทร์คงจะเกิดจากแรงผลักดันใหม่ที่มีพลังสูงมาก ในเรื่องนี้ได้เคยมีผู้ให้ความเห็นว่าคงจะเนื่องมาจากมีการอพยพอีกระลอกหนึ่งจากอินเดียก็ได้ แต่ก็หาปรากฏหลักฐานแต่อย่างหนึ่งอย่างใดไม่ สตุตเตอร์ไฮม์ชี้ให้เห็นว่าโบราณสถานเหล่านี้ไม่ได้สร้างโดยช่างหินช่างสลักชาวชวาเท่านั้น แต่ได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อถือทางศาสนาและขนบธรรมเนียมพื้นเมืองดั้งเดิมด้วย "จันที" นั้นไม่ใช่วิหารแบบอินเดีย ลักษณะอันเด่นเลิศของวัฒนธรรมยุคไศเลนทร์คือ พลังที่มีชีวิตชีวาของความเป็นอินโดนีเซียเอง ทางด้านวรรณคดีลักษณะนี้เห็นประจักษ์อยู่แล้วในเรื่อง "อมรมาลา" ภาษาชวาโบราณซึ่งแปลมาจากภาษาสันสกฤต โดยมีเจ้าชายวงศ์ไศเลนทร์เป็นผู้สนับสนุนและปรากฏชื่ออยู่ในตอนต้นหนังสือว่า "ชิเตนทร"

ความมืดมนบางประการเกี่ยวกับเรื่องผู้สร้างโบราณสถานต่างๆ เหล่านี้ และเกี่ยวกับตัวโบราณสถานเองเพิ่งจะได้รับความกระจ่างขึ้นมากเมื่อมีการพิมพ์คำอ่านจารึกอินโดนีเซียใหม่ๆ ออกมาที่บันดุงในชวา โดย ดร. เจ. จี. เดอ กาสปารีส์ จัดพิมพ์ในนามของหน่วยโบราณคดีอินโดนีเซีย มี 2 เล่มด้วยกันโดยใช้ชื่อว่า "Prasasti Indonesia" เล่มแรกมีชื่อว่า "Inscripties uit de Çailendra-tijd" พิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1950 และเล่มที่สองมีชื่อว่า "Selected Inscriptions from the seventh to the ninth century A.D." พิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1956 ในเล่มแรกกาสปารีส์สามารถแบ่งแยกได้อย่างชัดเจนระหว่างวงศ์ไศเลนทร์ที่แท้จริง และบัญชีรายพระนามกษัตริย์ที่ให้ไว้ในจารึกของพระเจ้าบาลีตุง เมื่อ ค.ศ. 907 ซึ่งเซเดส์ได้ตีความหมายไว้ว่าเป็นรายพระนามกษัตริย์ไศเลนทร์ปนกับพระนามกษัตริย์ที่ไม่ใช่อยู่ในราชวงศ์นี้ กาสปารีส์อธิบายว่าจารึกเหล่านี้ปรากฏพระนามกษัตริย์ไศเลนทร์อยู่สามองค์และเจ้าหญิงองค์หนึ่ง จาก ค.ศ. 775—ค.ศ. 842 เป็นรายชื่อที่เพิ่มเติมขึ้นจากบัญชีพระเจ้าบาลีตุงซึ่งไม่มีรายพระนามกษัตริย์วงศ์ไศเลนทร์เลย รายพระนามในจารึกของพระเจ้าบาลีตุงเป็นกษัตริย์เชื้อสายของพระเจ้าสัญชัยทั้งนั้น จะเห็นได้ว่าในสมัยนั้นมีราชวงศ์ที่ครองชวากลางอยู่ถึงสองราชวงศ์ กษัตริย์วงศ์สัญชัยอยู่ใต้อำนาจวงศ์ไศเลนทร์มาจนถึง ค.ศ. 832 คำอธิบายของกาสปารีส์นี้ก็สอดคล้องกับการตีความหมายของโฟเกล ซึ่งตีความหมายจารึกที่พบที่กาลาสันไว้ว่า เจ้าปัญจปนะ ผู้เป็น "รักขรายัน" แห่งปะนังกะรันไม่ใช่เป็นวงศ์ไศเลนทร์ แต่เป็นเจ้าประเทศราชของกษัตริย์ไศเลนทร์องค์หนึ่งที่ชื่อว่า "วิษณุ" รายพระนามกษัตริย์ของสองวงศ์เรียงลำดับดังนี้

วงศ์สัญชัย (นับถือลัทธิไศวเวท)	วงศ์ไศเลนทร์ (นับถือพุทธศาสนา)
สัญชัย (ค.ศ. 732—ราว ๆ ค.ศ. 760)	.....
ร. ปะนังกะรัน (ราว ๆ ค.ศ. 760—ราว ๆ ค.ศ. 780)	? (ภาณุ, ค.ศ. 752)
ร. ปะนุงคะลัน (ราว ๆ ค.ศ. 780—ราว ๆ ค.ศ. 800)	วิษณุ (ธรรมตุงคะ) (ก่อน ค.ศ. 775—ค.ศ. 782)
ร. วะรัค (ราวๆ ค.ศ. 800—ก่อน ค.ศ. 819)	อินทรา (สังครามธนัมชัย) (ค.ศ. 782—ราว ๆ ค.ศ. 812)
ร. กะรุง (? ร. ปาตะปัน) (ก่อน ค.ศ. 819—ราว ๆ ค.ศ. 838)	สมรตุงคะ (? ค.ศ. 812—? ค.ศ. 832) = ดารา
ร. ปีกะตัน (? ค.ศ. 838—? ค.ศ. 851)	เจ้าหญิงประโมทวรรธนี พลบุตร
ร. กะยุวะนี (? ค.ศ. 851—หลัง ค.ศ. 882)	

เมื่อ ค.ศ. 832 รักขรายัน ปาตะปัน (ที่กาสปารีส์เรียกว่าคงจะเป็น "รักขรายัน กะรุง" ของวงศ์สัญชัย) ได้สร้างจารึกขึ้นและประกาศว่า พระองค์มีอำนาจเหนือชวากลางเกือบทั้งหมด ประกาศอันนี้แสดงให้เห็นว่าการครองชวากลางของราชวงศ์ไศเลนทร์สุดสิ้นลงแล้ว แต่เกิดอะไรขึ้นนั้นเรายังไม่มีหลักฐาน กาสปารีส์ให้คำชี้แจงไว้ดังนี้ เขาเข้าใจว่าในปีนั้นเองพระเจ้าสมรตุงคะแห่งไศเลนทร์สิ้นพระชนม์ เจ้าพลบุตรโอรสคงจะยังเล็กมากเกินกว่าจะได้ราชบัลลังก์ ธิดาของพระองค์คือ เจ้าหญิงประโมทวรรธนีตามจารึกแสดงว่าแต่งงานกับวงศ์สัญชัย พระสวามีของนาง คือ รักขรายัน ปีกะตัน โอรสของปาตะปัน ผู้ทำจารึก ค.ศ. 832 อีก 10 ปีต่อมาในจารึก ค.ศ. 842 ซึ่งมีใจความเกี่ยวกับการอุทิศที่นาเพื่อเป็นกัลปนาแก่วิหารบุโรพุทโธ จารึกนี้กล่าวถึงเจ้าหญิงประโมทวรรธนีว่าเป็นพระราชินี พระสวามีของพระนางคงจะได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดาเมื่อ ค.ศ. 838

ด้วยเหตุนี้การครอบครองชวากลางก็หลุดไปจากราชวงศ์ไศเลนทร์ เจ้าชายพลบุตรที่ยังเล็กอยู่ก็คงจะได้หนีไปสุมาตรา และไปสมรสกับเจ้าหญิงศรีวิชัยและในที่สุดก็ได้ครองศรีวิชัย ส่วนในชวา รักขรายัน ปีกะตัน และมเหสีที่เป็นวงศ์ไศเลนทร์

เป็นพระราชบิดามารดาของกะยุวะนี ซึ่งเป็นกษัตริย์อยู่ในตอนกลางครสต์ศตวรรษที่ 9 กาสปารีส์เขียนว่า "พวกเจ้าชายชวาสมัยหลัง ๆ ที่สืบสายมาจากเจ้ากะยุวะนีมาจนถึงพระเจ้าบาลีตุง และอาจจะรวมพวกเจ้าองค์ก่อน ๆ ขึ้นไปด้วยก็ได้ ถือว่าพวกพระองค์เป็นเชื้อสายของราชวงศ์ที่เริ่มต้นด้วยเจ้าสัญชัยใน ค.ศ. 732 แต่ชื่อยศของพวกนี้แสดงว่าเป็นเชื้อสายของพวกวงศ์ไศเลนทร์ด้วย ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่สายตรง"[1]

ในหนังสือเล่มสองของกาสปารีส์ทำให้เราทราบเรื่องเจ้าพลบุตรเทวะมากขึ้น รวมทั้งความผิดพลาดของราชวงศ์ไศเลนทร์ในชวากลาง และการที่ลัทธิไศวเวทกลายมาเป็นศาสนาประจำราชสำนักแทนที่พุทธศาสนา มีจารึกสันสกฤตสามอันที่พบบนที่ราบสูงระตูบากา ซึ่งอยู่ลงมาจากทางใต้ของโบราณสถานที่ปรัมบะนันเล็กน้อย จารึกทั้งสามนี้เล่าถึงการสร้างเทวลึงค์โดยเจ้าชายพระองค์หนึ่ง ซึ่งพระนามที่ใช้ประกอบด้วยคำซึ่งล้วนเป็นคำที่หมายถึงปราชญ์อากัสตยา จารึกนี้สร้างขึ้นเพื่อฉลองชัยชนะในการสงครามใน ค.ศ. 856 แต่ไม่ปรากฏว่าศัตรูที่พ่ายแพ้ไปนี้คือใคร[2] กาสปารีส์ชี้แจงว่าหลักฐานนี้แสดงว่าพระองค์คงจะเป็นผู้สร้างวิหารพระศิวะที่มีชื่อว่า "ภัทรโลก" ที่ตำบลเปเร็ง ตามที่กล่าวไว้ในจารึก ค.ศ. 863[3] จารึกนี้เขียนเป็นกาพย์สันสกฤต และบางส่วนเป็นร้อยแก้วภาษาชวาโบราณ จารึกอันนี้กรอมตีความหมายไว้ว่าเป็นการพิสูจน์ที่เห็นกระจ่างชัดอันแรกว่า พวกไศเลนทร์หมดอำนาจในชวา กาสปารีส์สรุปว่าชัยชนะใน ค.ศ. 856 เป็นเครื่องชี้ถึงขั้นสุดท้ายของการต่อสู้เพื่อชิงอำนาจระหว่างวงศ์สัญชัยและวงศ์ไศเลนทร์ และในขณะที่จารึก ค.ศ. 832 ของรักขรายัน ปาตะปัน ชี้ให้เห็นว่า เจ้าชายวงศ์สัญชัยองค์หนึ่งได้เป็นอิสระจากวงศ์ไศเลนทร์ และมาตั้งศูนย์บูชาพระศิวะขึ้นในตอนเหนือของชวากลาง พวกไศเลนทร์เองก็ยังคงอาจจะครองราชย์ต่อไปในตอนใต้ของชวากลาง และคงอาจจะพยายามที่จะเอาอำนาจกลับคืน

การแย่งชิงอำนาจนั้นยุติลงด้วยวิธีใดประจักษ์ชัดเจนอยู่ในจารึกภาษาชวาโบราณ ค.ศ. 856 ที่ไม่ทราบว่าได้มาจากตำบลใด[4] ปี ค.ศ. 856 นี้เป็นปีแห่งความ

---

[1] เรื่องเดิม, หน้า 202.

[2] นายกาสปารีส์ เข้าใจว่าศัตรูที่ไม่รู้ชื่อนี้คงเป็นพวกมลายูที่มารุกราน พยายามจะอ้างสิทธิโดยการแต่งงานกับวงศ์ไศเลนทร์ที่หมดอำนาจไปแล้ว **Prasasti**, II, หน้า 256.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 249, 258.

[4] เรื่องเดียวกัน, หน้า 260, 280–99.

มีชัยตามที่กล่าวไว้ในจารึกที่พบบนที่ราบสูงระตูบากา จารึกอันนี้กล่าวถึงเจ้าพลบุตรเทวะว่าเกี่ยวข้องกับการแย่งชิงอำนาจดังที่กล่าวแล้ว และหลังจากที่พระองค์พ่ายแพ้ในการรบกลางแปลง เจ้าพลบุตรเทวะก็ถอยไปตั้งมั่นอยู่ในป้อมซึ่งอธิบายว่าสร้างด้วยหินเป็นจำนวนหลายร้อยก้อน ณ ที่นี้พระองค์ก็ถูกโจมตีอีกและพ่ายแพ้แก่เจ้ากุมภโยนิ ผู้สร้างเทวลึงค์บนที่ราบสูงระตูบากา และผู้สร้างวิหารที่เปเร็ง ดังนั้น ศิวลึงค์เหล่านี้จึงเป็นเครื่องแสดงว่าพวกราชวงศ์สัญชัยได้ชัยชนะในที่สุด และรบกันถึงขั้นแพ้ชนะในที่ราบระตูบากา

จารึกภาษาชวาโบราณ ค.ศ. 856 นี้ กล่าวถึงกษัตริย์องค์หนึ่งมีพระนามว่า ยะตินิงหรัต ว่าหลังจากพระองค์ชนะเจ้าพลบุตรเทวะแล้วก็สละราชสมบัติและมอบอำนาจให้แก่บุคคลคนหนึ่งชื่อ ดายาห์ โลกปาละ กาสปารีส์เข้าใจว่าคงจะเป็นเจ้ากะยุวะนี ผู้เป็นราชโอรสของพระเจ้าบีกะตันแห่งวงศ์สัญชัยและเจ้าหญิงประโมทวรรธนีแห่งวงศ์ไศเลนทร์ เจ้าหญิงประโมทวรรธนีในฐานะ "พระราชินีศรี กาหุลุนนัน" ประกาศโองการหลายฉบับซึ่งบันทึกไว้ในจารึก ค.ศ. 842 ที่กล่าวถึงมาแล้วว่าทรงอุทิศที่นาให้เป็นกัลปนาแก่สถูปบุโรพุทโธ และพระนางทรงร่วมในการสร้างจันทิเพลาสันด้วย เรื่องกษัตริย์สละราชสมบัติเพื่อทรงอุทิศชีวิตของพระองค์ให้แก่ศาสนาและเพื่อต้องการแสวงหาบุญกุศล โดยการสร้างศาสนสถาน และใช้พระนามใหม่นั้นเป็นเรื่องที่สำคัญเป็นพิเศษ[1] เพราะมีส่วนคล้ายคลึงกับประวัติพระเจ้าไอร์ลังคะในประวัติศาสตร์อินโดนีเซียในสมัยต่อมา พระเจ้าไอร์ลังคะทรงสละราชสมบัติไปจำศีลใน ค.ศ.1045 และใช้พระนามว่า "ยะตินิงหรัต" นอกจากนี้กาสปารีส์ชี้ให้เห็นว่ากษัตริย์สององค์นี้มีวิถีชีวิตของพระองค์ที่คล้ายคลึงกันโดยตลอด จารึกจากเทวลึงค์ทั้งสามแสดงให้เห็นวิถีชีวิตของเจ้ากุมภโยนิ (หรือรักขรายัน บีกะตัน หรือ ยะตินิงหรัต) แบ่งเป็น 4 ตอน ตอนที่หนึ่งเป็นผู้ทรงศีลหรือนักพรต ตอนที่สองเป็นการรณรงค์ที่ดุเดือด ตอนที่สามเป็นสมัยของชัยชนะที่สมบูรณ์ ตอนสุดท้ายคือ การสละทิ้งโลกียสุข วิถีชีวิตของพระเจ้าไอร์ลังคะก็เช่นเดียวกันคือแบ่งได้เป็นตอน ๆ เช่นนี้ กาสปารีส์จึงเสนอว่าเมื่อพระองค์สละราชสมบัติมาใช้ชื่อ "ยะตินิงหรัต" และบวชถือเพศนักพรตทำนองฤาษีอยู่ในป่านั้น พระองค์คงจะได้รับการดลใจจากตัวอย่างที่พระเจ้ากุมภโยนิทรงกระทำไว้ อันเป็นการแสดงถึงอิทธิพลของจารีตประเพณีในประวัติศาสตร์อินโดนีเซียสมัยแรก ๆ

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 291.

ที่ราบสูงระตูบากาดูเหมือนเป็นที่มั่นอันสุดท้ายของเจ้าพลบุตรเทวะ ขณะนี้เราพบหลักฐานสิ่งก่อสร้างของราชวงศ์ไศเลนทร์ สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 8 ที่ตำบลนี้ และพบหมู่พระพุทธรูปพร้อมทั้งแผ่นเงิน มีคาถาทางพุทธศาสนาอย่างย่อ ๆ และพบจารึกของพวกไศเลนทร์ชนิดที่ใช้ตัวอักษรแบบอินเดียเหนือมีอายุอยู่ใน ค.ศ. 792 สิ่งที่ค้นพบต่างๆเหล่านี้ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับราชวงศ์ไศเลนทร์โดยเฉพาะ ด้วยเหตุดังนี้จึงอธิบายได้ว่าทำไมพระเจ้ากุมภโยนีหลังจากได้ชัยชนะแล้วจึงต้องสร้างเทวลึงค์ไว้เป็นพิเศษและดัดแปลงสถานที่นี้ให้กลายเป็นศูนย์ของศาสนาไศวเวท แต่กาสปารีส์ย้ำว่าในการค้นหาคำอธิบายถึงสาเหตุในการแย่งอำนาจกันคราวนี้ จำจะต้องระมัดระวัง อย่าเน้นถึงปัญหาทางศาสนาให้มากจนเกินไป[1] เพราะสาเหตุไม่ได้เกี่ยวข้องกับการคลั่งไคล้ศาสนาเลย แต่เกี่ยวกับการแย่งชิงอำนาจระหว่างราชวงศ์ที่ชิงดีชิงเด่นกันมากกว่า และอาจจะเป็นได้ว่าประชาชนสนับสนุนวงศ์สัญชัยเพราะว่าพวกผู้คนในแถบนั้นเบื่อหน่ายภาระอันเหนื่อยยากในการก่อสร้างของราชวงศ์ไศเลนทร์

เมื่อเจ้าพลบุตรเทวะถูกไล่ขับออกจากที่มั่นอันสุดท้ายไปแล้วพระองค์ก็คงจะลี้ภัยไปอยู่ที่สุมาตรา และโดยวิธีใดไม่ปรากฏพระองค์ได้เป็นกษัตริย์แห่งศรีวิชัย มีผู้ให้ความเห็นนานาประการเกี่ยวกับปัญหานี้ บ้างก็ว่าพระองค์คงจะมีสิทธิ์ในบัลลังก์ศรีวิชัยทางพระมารดา กรอมเข้าใจว่าเจ้าธรรมเสตุที่จารึกเมืองนาลันทาเอ่ยถึงว่าเป็นพระเจ้าตาของเจ้าพลบุตรเทวะนั้น คือกษัตริย์แห่งศรีวิชัยนั่นเอง พระธิดาของพระองค์อภิเษกสมรสกับเจ้าสมรกรวีระแห่งราชวงศ์ไศเลนทร์ และเป็นพระมารดาของเจ้าชายที่รบพ่ายแพ้ในชวา[2] เซเดส์กล่าวว่าการเกี่ยวดองทางราชวงศ์อาจจะมีก่อนหน้านั้น จากการศึกษาจารึกที่พบที่เมืองนครศรีธรรมราช หน้า ข. ที่ตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1950[3] เซเดส์กล่าวว่าจารึกนั้นกล่าวถึงกษัตริย์สององค์ พระบิดากับพระโอรส พระบิดาคือกษัตริย์แห่งศรีวิชัยที่กล่าวถึงในจารึก หน้า ก. และพระโอรสทรงเป็นกษัตริย์ราชวงศ์ไศเลนทร์องค์แรกหลังจากที่พระองค์อภิเษกกับเจ้าหญิงที่สืบเชื้อสายจาก "กษัตริย์แห่งภูเขา" ของอาณาจักรฟูนัน ส่วนกาสปารีส์นั้นไม่ได้

---

[1] เรื่องเดิม, I. หน้า 294.

[2] ในจารึกนาลันทา เจ้าพลบุตรเทวะถูกเรียกว่ากษัตริย์แห่งสุมาตราและเป็นเชื้อสายของกษัตริย์ราชวงศ์ไศเลนทร์แห่งชวา ซึ่งยศของพระบิดาของพระองค์ คือ "สมรกรวีระ" (ผู้กล้าหาญที่สุดในการรบ) พระอัยกาของพระองค์นั้นจารึกอธิบายว่า "เป็นกษัตริย์ไศเลนทร์ผู้พิฆาตพวกกล้าหาญทั้งหลายที่เป็นศัตรูของพระองค์

[3] **Le çailendra Tueur des Heros ennemis** ใน Bingkisan Budi, หน้า 58—70.

ให้ความเห็นแน่นอนลงไป บอกแต่เพียงว่าจารึกทั้งสองหน้านั้นอาจจะตีความหมายไปในแง่ว่ากษัตริย์ศรีวิชัยแห่งปาเล็มบัง และกษัตริย์ไศเลนทร์แห่งชวากลางคงจะเกี่ยวดองกันอย่างใกล้ชิดมาก[1] แต่กาสปาร์ส์เตือนว่า เรื่องญาติวงศ์นี้มิใช่เหตุผลเดียวที่จะอธิบายถึงการที่เจ้าพลบุตรเทวะมาได้เป็นกษัตริย์อยู่ที่ศรีวิชัย[2] อาจจะมีเชื้อวงศ์อื่น ๆ อีกที่เกี่ยวดองอย่างนี้และอาจอ้างสิทธิ์ในบัลลังก์ได้ แต่เจ้าพลบุตรเทวะมีข้อได้เปรียบอย่างอื่นอีก เพราะพระองค์สามารถอ้างสิทธิ์ในกรรมสิทธิ์เหนือแว่นแคว้นต่าง ๆ อีกด้วย เป็นที่น่าสังเกตว่าจารึกที่นาลันทานั้นที่เน้นให้เห็นว่าพระบิดาและพระอัยกาของเจ้าพลบุตรเทวะเป็นกษัตริย์จากชวา ถึงแม้ว่าในที่สุดพระองค์จะไม่ได้รับมรดกคือราชสมบัติในชวากลับคืนมาก็ตาม สิทธิอันนี้จะตกทอดไปถึงเชื้อสายของพระองค์ ดังนั้น กรอมจึงเสนอความเห็นว่า การที่ย้ายเมืองหลวงจากชวากลางไปทางตะวันออกของเกาะในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 10 ก็คงเนื่องจากความกลัวว่า พวกศรีวิชัยอาจจะยกทัพมาโจมตีเพื่อทวงสิทธิ ความเห็นข้อนี้อาจจะเป็นกุญแจไขความลึกลับของปัญหานี้ได้[3] ส่วนกาสปาร์ส์เสนอว่า การที่เจ้าพลบุตรเทวะแพ้ที่ชวา อาจจะเป็นสาเหตุที่ทำให้พระองค์ส่งคณะทูตไปถึงกษัตริย์วงศ์ปาละเมื่อราว ค.ศ. 860 โดยประสงค์ที่จะผูกไมตรีกับมหาอำนาจที่นับถือพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในสมัยนั้น เพราะหวั่นพระทัยว่าพรมแดนทางตะวันออกของพระองค์อาจจะถูกรุกรานก็ได้[4]

ด้วยเหตุนี้ความมืดมนบางตอนเกี่ยวกับวงศ์ไศเลนทร์ในชวากลาง และการหายไปของราชวงศ์นี้จากแถบนั้น และกลับไปปรากฏขึ้นในขณะเดียวกันที่สุมาตราก็กระจ่างขึ้นบ้าง โดยการค้นคว้าที่ค่ำเคร่งของกาสปาร์ส์ นอกจากนี้เขายังค้นพบสิ่งที่น่าพิศวงลึกซึ้งหลายอย่างเกี่ยวกับโบราณสถานต่างๆ อันเลิศทางศิลปะของราชวงศ์นี้ด้วย

กาสปาร์ส์เห็นว่าพุทธสถานของพวกไศเลนทร์ต้องศึกษาจากแง่การบูชาบรรพบุรุษด้วย และชี้ให้เห็นว่ารูปพระโพธิสัตว์ 9 องค์ที่สลักไว้ภายนอกจันทิเมนดุต

---

[1] เรื่องเดิม, เล่ม 1, หน้า 99—100.

[2] เรื่องเดิม, เล่ม 2, หน้า 226, เชิงอรรถที่ 66.

[3] ใต้ลงไป, หน้า 76.

[4] Prasasti Indonesia. เล่ม 2, หน้า 297.

ใกล้ ๆ กับสถูปบุโรพุทโธนั้น อาจจะเป็นตัวแทนของบรรพบุรุษของพระเจ้าอินทร ผู้สร้างจันทิเมนดุตก็ได้ ถ้าเป็นดังนั้น ราชวงศ์ไศเลนทร์ที่เข้าใจกันว่าคงจะเริ่มต้นก่อนศักราชในจารึกที่ค้นพบไม่นานนั้น ความจริงอาจจะเริ่มมีราชวงศ์นี้ขึ้นตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 7 ก็ได้ ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง ความเห็นของเซเดส์ที่มีมานานแล้วว่าราชวงศ์ไศเลนทร์ของชวาอาจจะเกี่ยวข้องโดยทางใดทางหนึ่งกับราชวงศ์กษัตริย์ของฟูนัน ซึ่งใช้ยศกษัตริย์ว่า "กษัตริย์แห่งภูเขา" เช่นเดียวกันก็คงจะไม่มีข้อขัดข้องในเรื่องเกี่ยวกับศักราชและกาลอีกต่อไป เพราะปลายสมัยของฟูนันก็ดูจะต่อเนื่องกับการเริ่มต้นของราชวงศ์ไศเลนทร์ในชวา กาสปารีส์พบว่า จารึกของราชวงศ์ไศเลนทร์ 2 อัน ที่ตำบลเคลุรัก และที่เพลาสัน พอจะมีเค้าที่จะชี้ให้เห็นว่าอาจจะเกี่ยวข้องกับชื่อเมืองหลวงสุดท้ายของฟูนัน คือ "นรวรนคร"

คำอธิบายของกาสปารีส์เกี่ยวกับ "ความหมายเบื้องหลัง" ของสถูปบุโรพุทโธนั้นน่าสนใจมาก เราได้กล่าวแล้วถึงภาพสลักหินที่ถูกปิดซ่อนไว้ที่ส่วนล่างสุดของโบราณสถานแห่งนี้ ได้มีผู้ออกความเห็นไว้หลายท่านว่าเหตุใดจึงทำภาพสลักนูนแล้วกลับปิดซ่อนเสียเช่นนี้ จากข้อความจารึก ค.ศ. 842 กาสปารีส์สันนิษฐานว่าชื่อเต็มของบุโรพุทโธคือ "ภูมิสัมภารพุทธร" หรือ "ภูเขาที่สะสมคุณธรรม 10 ขั้นของของพระโพธิสัตว์" เมื่อเป็นเช่นนั้นชั้นล่างสุดก็คงจะเป็นขั้นแรก การปิดเร้นเช่นนี้จะอธิบายตามหลักศาสนาพุทธมหายานไม่ได้ แต่จะอธิบายได้ก็แต่ในแง่ของการบูชาบรรพบุรุษ ขั้นแรกของการเป็นพระโพธิสัตว์หรือ "โพธิสัตว์ภูมิ" จะต้องได้รับการพิจารณาในแง่ที่ว่าเป็นขั้นที่พระเจ้าอินทรแห่งราชวงศ์ไศเลนทร์จะเข้าถึงก็ต่อเมื่อพระองค์ได้บรรลุเป็นพระโพธิสัตว์แล้ว ขั้นแรกนี้จึงถูกปิดไว้เสียก่อนเพื่อสำรองไว้ หรืออีกแง่หนึ่งก็คือว่าภาพเหล่านี้ไม่มีชีวิต และเมื่อพระองค์สำเร็จเป็นพระโพธิสัตว์แล้ว ภาพสลักนูนที่อยู่รอบ ๆ เหล่านี้จึงจะถูกเปิดออกและมีชีวิตใหม่ขึ้นมาอีก[1]

เพื่อที่จะเข้าใจความหมายที่แท้จริงของโบราณสถานแห่งนี้ จะต้องพิจารณาดูอย่างรวม ๆ ทั้งหมดทั้งบริเวณ คือ จันทิเมนดุต จันทิปะวัน จันทิบุโรพุทโธ แล้ววิเคราะห์ดูทั้งจากแง่ศาสนาพุทธมหายานและการบูชาบรรพบุรุษ ในแง่พุทธศาสนานั้น โบราณสถานทั้งหมดนี้เป็นสัญลักษณ์ของมรรค ที่จะนำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า โดยมี "วิหารเวฬุวัน" (คือจันทิเมนดุต) เป็นขั้นแรก หรือขั้นการตระเตรียม

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 184.

จันที เมนดุต

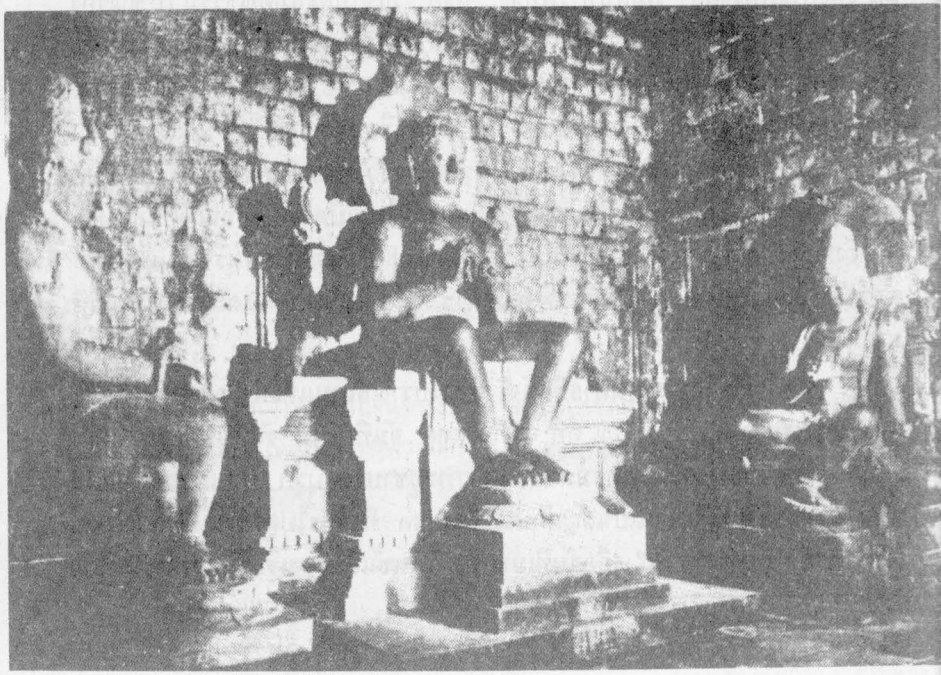

ภายในจันที เมนดุต

คำว่า "โคตร" ซึ่งในเรื่องนี้หมายความถึงธาตุแท้ของความเป็นพระพุทธเจ้า และถูกปลุกให้ตื่นขึ้นในระยะของการตระเตรียมนี้ แต่คำนี้ก็มีความหมายอย่างอื่น นอกจากทางด้านพุทธศาสนาด้วย คือ หมายถึงการสืบเชื้อสายจากบรรพบุรุษ มองจากแง่หลังนี้ จันทิเมนดุตได้แสดงถึงความประจักษ์แจ้งของพระเจ้าอินทรว่าพระองค์ทรงดำเนินรอยตามบรรพบุรุษ ได้แก่กลุ่มพระโพธิสัตว์ 9 องค์ที่แกะสลักไว้ด้านนอกอย่างที่กล่าวแล้ว

ส่วนจันทิปะวันนั้น กาสปารีส์เห็นว่า ชื่อของจันทินี้หมายถึงการถวายพระเพลิงพระบรมศพ ดังนั้น จึงหมายถึงขั้นสุดท้ายในโลกิยะก่อนที่จะเข้าไปสู่ขั้นโลกุตตรเพื่อบรรลุขั้นพระโพธิสัตว์ต่อไป ส่วนขั้นพระโพธิสัตว์นี้ก็คือจันทิบุโรพุทโธนั่นเอง ส่วนล่างที่สุดที่ปกปิดไว้เป็นสัญลักษณ์ของขั้นแรก ระเบียงต่าง ๆ ที่อยู่เหนือขึ้นไปหมายถึงขั้นที่ยังเหลืออยู่นับไปจนถึงขั้นสูงที่อยู่ยอดสุดคือขั้นที่สิบ ขั้นเหล่านี้มีความหมายซ่อนเร้นที่สำคัญมากเช่นเดียวกัน กาสปารีส์ตีความว่าขั้นเหล่านี้หมายถึงกษัตริย์ราชวงศ์ไศเลนทร์ 9 พระองค์ที่ล่วงลับไปแล้ว แต่ละพระองค์อยู่ในขั้นหนึ่งของการที่จะก้าวเข้าสู่พุทธภาวะ โดยมีภาพบรรพบุรุษองค์แรกซึ่งเป็น "ราก" ของราชวงศ์ คือ "ไศเลนทร์ เจ้าแห่งภูเขา" ในท่าเข้าสมาธิขั้นสุดท้ายก่อนที่จะบรรลุพุทธภาวะ

ข. ความรุ่งเรืองและความเสื่อมอำนาจของอาณาจักรศรีวิชัย

เราไม่มีพยานหลักฐานที่แน่นอนทั้งที่เกี่ยวกับกำเนิดและการเสื่อมอำนาจของราชวงศ์ไศเลนทร์ในชวากลาง ถ้าดูจากเรื่องราวเท่าที่นักประวัติศาสตร์สืบค้นได้ อำนาจของราชวงศ์ไศเลนทร์เกิดขึ้นมาอย่างเงียบ ๆ และก็ดับสูญไปอย่างเงียบ ๆ เช่นเดียวกัน นอกจากนั้นในขณะที่ได้ทิ้งมรดกอันล้ำค่าทั้งทางสถาปัตยกรรมและทางศิลปกรรมเกี่ยวกับศาสนาไว้ในชวา แต่กษัตริย์ราชวงศ์นี้ไม่ได้สร้างโบราณสถานที่ถาวรไว้ที่ในสุมาตราหรือในที่อื่น ๆ เลย เมื่อราชวงศ์ไศเลนทร์นี้ได้ไปครอบครองอาณาจักรศรีวิชัย หลักฐานประวัติศาสตร์ของศรีวิชัยในสมัยไศเลนทร์นั้นก็ไม่ปรากฏเลย ซึ่งนับว่าเป็นที่น่าประหลาดอย่างยิ่ง จะเป็นได้หรือไม่ว่าการที่ไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับศรีวิชัยเลยในคริสต์ศตวรรษที่ 10 นั้น เป็นเพราะว่าพวกโจละได้มาทำลายบ้านเมืองเสียหมดในตอนที่มารุกรานศรีวิชัย เมื่อ ค.ศ. 1025 หรือว่าการที่ไม่มีหลักฐานเหลือนี้อาจจะเป็นอย่างที่เซเดส์ชี้แจง คือ ศรีวิชัยเป็น "อาณาจักรที่มี

อำนาจทางเศรษฐกิจซึ่งทอดทิ้งคุณค่าทางด้านจิตใจ" เซเดส์กล่าวต่อไปว่ากษัตริย์แห่งศรีวิชัยคงจะมัวแต่กังวลกับการควบคุมการเดินเรือในช่องแคบ และคงจะไม่อยากเสียเวลากับสิ่งเหล่านี้[1]

สิ่งที่น่าสนใจก็คือในตอนที่ราชวงศ์ไศเลนทร์หายไปจากชวานั้นจีนก็เริ่มใช้ชื่อใหม่เมื่อกล่าวถึงศรีวิชัย คือ แทนที่จะเรียกว่า เชลิโฟเช อย่างแต่ก่อน จีนกลับเรียกใหม่ว่า สันโฟซิ ชื่อใหม่นี้ปรากฏเป็นครั้งแรกในบันทึกของคณะทูต ค.ศ. 904–ค.ศ. 905 และยังคงใช้ต่อมาจนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 14 ไม่มีใครสามารถให้คำอธิบายการเปลี่ยนชื่อนี้ได้ และการถ่ายทอดชื่อจากภาษาจีนเองก็เป็นสิ่งที่ยากมากอยู่แล้ว เพราะในขณะที่คำว่า โฟซิ เทียบได้กับ "วิชัย" คำว่า "ศรี" ควรจะใช้ตัวอักษรจีนที่ว่า เชลิ

ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 9 มีเอกสารใหม่จากที่อื่น คือ หนังสือของพวกนักภูมิศาสตร์ของชาวอาหรับและชาวเปอร์เซียซึ่งมีความสำคัญมาก เอกสารเหล่านี้สรรเสริญความมั่งคั่งและอำนาจของมหาราชาแห่ง "ซาบัค" ผู้ซึ่งเป็น "กษัตริย์แห่งบรรดาเกาะในทะเลตะวันออก" และเอ่ยถึงเป็นพิเศษว่าพระองค์เป็นใหญ่เหนืออาณาจักรริมทะเลชื่อ "กาลาห์" และเกาะชื่อ "ศรีบูซา" "กาลาห์" หมายถึง กระซึ่งในปัจจุบันเป็นชื่อของบริเวณหนึ่งเท่านั้นในแหลมมลายู แต่ในสมัยนั้นใช้เรียกแหลมมลายูทั้งหมด "ศรีบูซา" ก็คือการออกเสียงคำว่า ศรีวิชัย และศรีบูซานี้หมายถึงทั้งปาเล็มบังกับเกาะสุมาตรา

ชาวอาหรับผู้หนึ่งชื่อ มาสุดี ซึ่งจดบันทึกไว้ใน ค.ศ. 955 ใช้สำนวนค่อนข้างจะเกินความจริงเมื่อเล่าถึงอาณาจักรนี้ ว่ามีพลเมืองหนาแน่นและมีศัตรูมากมายนับประมาณมิได้ กรอมชี้ให้เห็นว่าการป้องกันรักษาตำแหน่งอันพิเศษยิ่งเช่นศรีวิชัยนี้ จำจะต้องมีกำลังทัพพร้อมอยู่ตลอดเวลา อาณาจักรศรีวิชัยเป็นอาณาจักรที่ใช้นโยบายผูกขาดการค้าที่มีขนาดกว้างใหญ่ขนาดเดียวกับจักรวรรดิของฮอลันดาในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ดังนั้น จึงต้องปราบปรามหรือต้องคอยควบคุมไม่ให้คู่แข่งทางการค้ามีกำลังขึ้นมาได้ พวกอาหรับเขียนไว้ว่า แถบนี้มีผลิตผลพวกการบูร กฤษณา กานพลู ไม้จันทน์ จันทน์เทศ ลูกกระวาน คิวเบบ (เครื่องเทศชนิดหนึ่ง) และอื่นๆ อีก การค้าขยายไปไกลมาก จารึกนาลันทาเล่าถึงการที่เจ้าพลบุตรเทวะ

---

[1] เรื่องเดิม, หน้า 221.

มาสร้างวิหารไว้ที่นั่น แสดงว่ามีการติดต่อกับแถบเบงกอลที่เป็นแหล่งผลิตสินค้าที่สำคัญของสมัยนั้น นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานด้วยว่าศรีวิชัยติดต่อค้าขายกับฝั่งโคโรมานเดล*

เมื่อ ค.ศ. 971 จีนตั้งองค์การค้าขายขึ้นที่เมืองกวางตุ้งเพื่อดำเนินกิจการค้าทางทะเล พวกพ่อค้าชาวศรีวิชัยก็อยู่ในบัญชีชาวต่างชาติที่มาค้าขายที่นั่น พงศาวดารราชวงศ์ซ้องเล่าว่า พ่อค้าศรีวิชัยมาถึงเมืองชัวเถาใน ค.ศ. 980 และอีก 5 ปีต่อมาก็ได้ส่งทูตเพื่อติดต่อเรื่องการค้าเท่านั้น การที่ราชวงศ์ซ้องมีอำนาจขึ้นมาได้อีกทำให้เกิดการติดต่อค้าขายมากขึ้นกับศรีวิชัย ทางจีนบันทึกว่าศรีวิชัยส่งทูตมาใน ค.ศ. 960, 962, 971, 972, 974, 975, 980, 983 และ 988 ในบางครั้งก็เอ่ยถึงพระนามกษัตริย์ด้วย แต่ไม่สามารถจะถอดการออกเสียงแบบจีนมาเป็นพระนามกษัตริย์ซึ่งคงจะเป็นภาษาสันสกฤตให้แน่นอนได้ การติดต่ออย่างสม่ำเสมอระหว่างอาณาจักรทั้งสองมีตลอดมาจนถึง ค.ศ. 1178 ในปีนั้นเองจักรพรรดิจีนทรงเห็นว่าค่าใช้จ่ายในการรับรองทูตสูงมาก จึงทรงออกคำสั่งใหม่ว่าต่อไปนี้ให้พวกทูตเข้ามาได้แค่เมืองชวน–โจว ในมณฑลฟูเกี้ยนเท่านั้น และให้ค้าขายเหมือนพ่อค้าธรรมดา

คณะทูตศรีวิชัยคณะหนึ่งมาถึงราชสำนักจีนเมื่อ ค.ศ. 988 และกลับไปใน ค.ศ. 990 ขณะเดินทางกลับมาถึงเมืองกวางตุ้งก็ได้ข่าวว่าประเทศของตนถูกพวกชวามารุกราน คณะทูตจึงคอยอยู่ที่เมืองกวางตุ้งเป็นเวลาหนึ่งปีแล้วจึงออกเดินทางกลับบ้าน พอถึงจามปาคณะทูตได้ข่าวไม่ดีเกี่ยวกับชวา เขาจึงย้อนกลับไปเมืองจีนและขอร้องให้จีนออกประกาศว่าอาณาจักรศรีวิชัยอยู่ใต้อารักขาของจีน เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นใน ค.ศ. 992 ในปีเดียวกันนี้คณะทูตชวาก็มาเฝ้าจักรพรรดิจีน และฟ้องถึงการสงครามกับศรีวิชัย สงครามคราวนี้เริ่มจากพระเจ้าธรรมวงศ์ (ราว ๆ ค.ศ. 985–ราว ๆ ค.ศ. 1006) กษัตริย์แห่งชวาตะวันออก พระองค์ต้องการที่จะทำลายศรีวิชัยและให้ชวามามีอำนาจแทนในกลุ่มเกาะแถบนั้น การต่อสู้แย่งชิงอำนาจครานี้เราไม่ทราบรายละเอียดเลย แต่เสมือนว่าการถูกรุกรานครานี้ทำให้ปาเล็มบังต้องตกอยู่ในอันตรายอยู่หลายปี อย่างไรก็ตามพวกชวาก็ถูกขับไล่ออกไปได้ ต่อจากนั้นก็เข้าใจว่าศรีวิชัยพร้อมด้วยรัฐประเทศราชต่าง ๆ ทางแหลมมลายูก็รุกรานโจมตีชวาเป็นการโต้ตอบบ้าง ถึงกับเผาวังของพระเจ้าธรรมวงศ์ พระเจ้าธรรมวงศ์ถูกปลงพระชนม์ และอาณาจักรของพระองค์ก็สลายลง

---

* คือฝั่งทะเลตะวันออกของอินเดียใต้ – หมายเหตุผู้แปล

การที่ศรีวิชัยมีชัยชนะในการแย่งชิงอำนาจระยะยาวกับพระเจ้าธรรมวงศ์นั้น ก็เพราะศรีวิชัยผูกมิตรกับจีนด้านหนึ่งและกับพวกโจละในอินเดียอีกด้านหนึ่ง ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหันไปช่วยชวาตอนที่ชวาโจมตีศรีวิชัย ผลการรบคราวนั้นก็คงจะเปลี่ยนไปแล้วก็ได้ ในการส่งทูตและบรรณาการตามธรรมเนียมไปเมืองจีนใน ค.ศ. 1003 กษัตริย์แห่งศรีวิชัยแจ้งว่าพระองค์ได้สร้างโบสถ์ทางพุทธศาสนาเพื่อสวดวิงวอนให้จักรพรรดิจีนมีชีวิตยืนนาน พระนามของกษัตริย์พระองค์นี้ในเอกสารฝ่ายจีนเทียบได้ว่า "ศรีจุฬามณีวารมเทวะ"

แต่อีกสองปีต่อมากษัตริย์องค์นี้ก็ทำแบบพระเจ้าพลบุตรเทวะ คือ ไปสร้างวิหารทางพุทธศาสนาไว้ที่เมืองเนคปตัม ที่ฝั่งโคโรมานเดล และให้ชื่อวิหารตามพระนามว่า "จุฬามณีวารมเทวะวิหาร" กษัตริย์แห่งโจละทรงพระนามพระเจ้าราชราชะ ประทานรายได้จากภาษีอากรที่ได้จากหมู่บ้านใหญ่แห่งหนึ่งให้เป็นของวิหารแห่งนี้ เหมือนกับที่นาลันทาวิหารที่เมืองเนคปตัมสร้างขึ้นให้พวกพ่อค้าศรีวิชัยได้เข้าไปทำพิธีศาสนาตามประเพณีทางศาสนาของตน แสดงให้เห็นถึงความสำคัญระหว่างการติดต่อค้าขายระหว่างปาเล็มบัง และฝั่งโคโรมานเดลที่ขึ้นชื่อในการส่งผ้าจากอินเดียมาขายทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในประทานบัตรของพระเจ้าราชราชะที่ยกรายได้ให้แก่วิหารที่เมืองเนคปตัมนั้น มีบอกไว้ด้วยว่ากษัตริย์แห่งศรีวิชัยเป็นราชวงศ์ไศเลนทร์ ในสมัยของพระองค์อำนาจของอาณาจักรกำลังรุ่งเรืองอย่างสุดยอด ถึงพร้อมด้วยอานุภาพและชื่อเสียง แต่ก็น่าเศร้าใจที่ไม่มีหลักฐานของศรีวิชัยเองเหลืออยู่เลย เท่าที่พอจะทราบก็มีพระนามของกษัตริย์ ซึ่งก็ได้หลักฐานจากที่อื่น ทางจีนเล่าว่าใน ค.ศ. 1008 โอรสของพระเจ้าจุฬามณีวารมเทวะ ชื่อ เจ้ามารวิชยศตุงคะวารมะ ส่งทูตมาเมืองจีน แต่ไม่ได้พูดถึงบิดาที่พระราชบิดาสิ้นพระชนม์ จากเอกสารที่อื่นอีกแห่งหนึ่งกล่าวว่าศรีวิชัยยังเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาที่ขึ้นชื่อมากอยู่เช่นเดิม พระอติศะผู้มีชื่อเสียงในฐานะผู้ปฏิรูปพุทธศาสนาในทิเบตนั้นก็เชื่อกันว่าได้เคยมาศึกษาที่ศรีวิชัยด้วยระหว่าง ค.ศ. 1011 — ค.ศ. 1023 ท่านศึกษาจากพระธรรมกีรติหัวหน้าคณะสงฆ์ในสุมาตรา ชีวประวัติของพระอติศะของทิเบต กล่าวว่า สุมาตราเป็นศูนย์กลางสำคัญของพุทธศาสนา และพระธรรมกีรติเป็นพระอาจารย์ที่มีชื่อเสียงที่สุดในสมัยนั้น

ทางไมตรีกับพวกโจละที่พระเจ้าศรีจุฬามณีวารมเทวะเริ่มต้นไว้นั้นดำรงเพียงชั่วระยะสั้น เป็นธรรมดาอยู่เองที่มหาอำนาจทางทะเลที่ชอบขยายอำนาจเช่น

พวกโจละนี้ จะต้องไม่พอใจวิธีการที่ศรีวิชัยใช้อยู่เพื่อดำรงรักษาการผูกขาดการค้าจีนบันทึกว่า ใน ค.ศ. 1017 กษัตริย์ศรีวิชัยอีกพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า ฮะยีสุมาตราภูมีส่งทูตไปเมืองจีน ในรัชสมัยของกษัตริย์พระองค์นี้เองที่พวกโจละเข้ามาโจมตีอาณาจักรศรีวิชัยเสียหายมาก จนไม่สามารถที่จะฟื้นตัวได้อีกเลย ตั้งแต่ ค.ศ. 1007 พวกโจละเริ่มขยายอำนาจมาทางตะวันออก พระเจ้าราชราชะทรงโอ้อวดไว้ว่า ในปีนั้นพระองค์ได้ชัยชนะเหนือเกาะต่าง ๆ ถึง 12,000 เกาะ นี่เป็นการอวดอ้างที่เกินความจริง และคงจะหมายถึงคราวที่พระองค์ยกทัพไปตีหมู่เกาะมัลดิฟ รัชทายาทและโอรสของพระองค์ที่ชื่อว่า ราเชนทร์ พยายามที่จะรุกรานขยายอำนาจเข้ามาในเขตของศรีวิชัยในแหลมมลายู แต่ก็น่าสงสัยว่าได้ยกมาถึงมลายูจริงหรือไม่ พระเจาราชราชะสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1014 พระเจ้าราเชนทร์ในครั้งแรกก็ยังคงรักษาไมตรีกับศรีวิชยต่อมาอีกหลายปี และยังยืนยันข้อตกลงในประทานบัตรของพระเจ้าราชราชะที่เกี่ยวกับวิหารที่เมืองเนคปตัม

การรุกรานครั้งหลังซึ่งตัดทอนอำนาจของจักรวรรดิมลายูนี้เกิดขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1025 รายละเอียดปรากฏอยู่ในจารึกที่เมืองทานจอร์ของพระเจ้าราเชนทร์เมื่อ ค.ศ. 1030—ค.ศ. 1031 นิลกัณฐ์ ศาสตรี แปลประวัติอาณาจักรศรีวิชัยไว้ดังนี้ "พระเจ้าราเชนทร์ส่งทัพเรือไปกลางทะเลและจับพระเจ้าสังกรมวิชยศตุงกะวรมันกษัตริย์แห่งคะดะรัมได้ พร้อมด้วยช้างมากมายที่อยู่ในกองทัพอันมโหฬารของพระองค์ พระเจ้าราเชนทร์ยึดได้ทรัพย์สมบัติเป็นจำนวนมากที่กษัตริย์พระองค์นั้นได้สะสมไว้อย่างเป็นธรรม พระเจ้าราเชนทร์ยึดได้ประตูชัยอย่างเอิกเกริก ประตูนี้ชื่อว่า "วิทยาธรโตรณะ" ซึ่งอยู่ตรงประตูชัยของนครหลวงที่มโหฬาร ชื่อว่า ศรีวิชัย ประตูชัยนี้มีประตูเล็กที่ตกแต่งไว้สวยงามประดับประดาด้วยเพชรพลอย พระเจ้าราเชนทร์ยึดได้รัฐปีนนายที่มีน้ำเต็มเปี่ยมในอ่างเก็บน้ำ รัฐมลายูโบราณที่มีภูเขาเป็นป้อมปราการลอมรอบ รัฐมะยิรูดิงกัมซึ่งล้อมรอบไปด้วยทะเลจนดูประหนึ่งเป็นคูเมือง ไอลังคโสกะซึ่งเก่งกล้าในการรบ เมืองมัปปะปะลัมที่มีน้ำลึกเป็นแนวป้องกัน เมืองเมวิลิมบันกัมที่มีกำแพงเมืองสง่างาม เมืองวาไลยพันดุรุที่มีวิไลยพันดุรุ (?) เมืองตาไลยตักโกลัมที่ได้รับการสรรเสริญจากคนสำคัญ ๆ ว่า เชี่ยวชาญทางวิทยาการ รัฐตามพรลิงค์ที่ใหญ่ยิ่งสามารถในการรบ อิลามุรีเดแอมที่ดุเดือดในการรบ เมืองนักกะวารัมที่ยิ่งใหญ่ซึ่งมีสวนใหญ่โตที่มีน้ำผึ้งมาก และเมืองคะดะรัมที่มีพลังมากและป้องกันโดยทะเลลึก"[1]

---

[1] History of Sri Vijaya, หน้า 80.

ชื่อสถานที่หรือเมืองต่าง ๆ เหล่านี้ส่วนมากอยู่ในเกาะสุมาตรา หรือไม่ก็ในแหลมมลายู แต่ก็มีหลายชื่อที่ยังไม่ทราบว่าอยู่ที่ไหน ที่เราพอจะทราบแน่นอนก็มี ปาเล็มบัง มลายูหรือแจมบี และปาเน ทางฝั่งตะวันออกของสุมาตรา ลังกาสุกะ หรือนครศรีธรรมราช ตะโกลา และเคดาห์หรือไทรบุรีในแหลมมลายู ทุมาสิก ซึ่งคือชื่อเดิมของเกาะสิงคโปร์ อัจเจทางตอนเหนือสุดของสุมาตรา และหมู่เกาะนิโคบาร์ ที่น่าสนใจก็คือว่าพระเจ้าสังกรมวิชยศตุงกะวรมัน ผู้เป็นกษัตริย์แห่งศรีวิชัยนั้น พวกทมิฬกล่าวว่าเป็นกษัตริย์แห่งไทรบุรี ถึงแม้ว่าศูนย์กลางแห่งอำนาจของพระองค์จะอยู่ที่สุมาตราก็ตาม ถ้าไม่นับชื่อเมืองต่าง ๆ ซึ่งเรายังไม่ทราบว่าอยู่ที่ใดแน่แล้ว เขตของอาณาจักรศรีวิชัยก็ดูจะใกล้เคียงพอดูกับที่ชาวอาหรับกล่าวว่าเป็นอาณาจักรซาบัค

กรอมเชื่อว่าการรุกรานเริ่มที่ปาเล็มบังก่อน แล้วไปโจมตีสถานที่สำคัญ ๆ ตามชายฝั่งตะวันออกของสุมาตรา ต่อจากนั้นจึงไปโจมตีแหลมมลายู ตอนจะเดินทางกลับก็คงจะตีปล้นเมืองอัจเจ และเกาะนิโคบาร์ พวกโจละไม่ได้พยายามที่จะยึดครองแถบนี้ในความหมายที่แท้จริงเลย ผลทางการเมืองของการถูกรุกรานประการเดียวที่บันทึกไว้ก็คือ มีกษัตริย์ไศเลนทร์ขึ้นครองทรงพระนามศรีเทวา แทนกษัตริย์ที่ถูกจับไป พระองค์ส่งทูตไปเมืองจีนใน ค.ศ. 1028 และได้รับการต้อนรับดียิ่งกว่าเคย

ความอ่อนแอของศรีวิชัยหลังจากการถูกรุกรานนี้ทำให้พระเจ้าไอร์ลังคะแห่งชวา (ค.ศ. 1019—ค.ศ. 1042) สามารถกลับเข้าครองดินแดนที่พระเจ้าธรรมวงศ์พระบิดาของพระมเหสีต้องเสียไปใน ค.ศ. 1006 เมื่อมีพวกโจละมารุกรานเช่นนี้ รัฐทั้งสองคือศรีวิชัยและชวาก็เลิกรุกรานกันเอง ใน ค.ศ. 1030 พระเจ้าไอร์ลังคะทรงอภิเษกกับธิดาของพระเจ้าสังกรมวิชยศตุงกะวรมัน จาก ค.ศ. 1030 จนถึง ค.ศ. 1064 เราไม่ทราบอะไรเลยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของศรีวิชัย เราพบจารึก ค.ศ. 1064 อยู่บนรูปมกร ที่ตำบลโซลก ทางทิศตะวันตกของเมืองแจมบี จารึกนี้กล่าวถึงนามหนึ่ง คือ "ธรรมวีระ" แต่เราก็ไม่ทราบอะไรที่เกี่ยวกับบุคคลผู้นี้เลย รูปมกรรูปนี้มีร่องรอยของอิทธิพลชวาหลังจากที่ถูกพวกโจละรุกรานแล้ว เข้าใจกันว่าศรีวิชัยคงจะแผ่อำนาจได้ใหม่ในสุมาตรา แต่ไม่สามารถมีอำนาจได้เท่าเดิม ศรีวิชัยได้มีข้อตกลงกับพระเจ้าไอร์ลังคะว่า ศรีวิชัยเป็นใหญ่ทางด้านตะวันตกของหมู่เกาะ ชวาเป็นใหญ่ทางตะวันออก แต่ก็มีหลักฐานว่าชวามีการค้าขายติดต่อกับทางตะวันตก

เราพบหลักฐานย่อ ๆ เล่าถึงการรุกรานของพวกโจละในแหลมมลายู ใน ค.ศ. 1068 พระเจ้าวีระราเชนทร์รบชนะรัฐคิดารัม ในนามของศรีวิชัย และได้คืนเมืองให้กับกษัตริย์องค์ที่ไปขอความช่วยเหลือและความคุ้มครองของพวกโจละ เรื่องนี้ดูเหมือนจะทำให้จีนเข้าใจผิดในตอนต่อมาว่า กษัตริย์โจละเป็นประเทศราชของศรีวิชัยแทนที่จะเป็นศรีวิชัยอยู่ใต้โจละ ไม่ว่าเราจะตีความเรื่องราวที่ออกจะสับสนว่าอย่างไรก็ตาม ก็เห็นกระจ่างชัดว่าในสมัยพระเจ้าวีระราเชนทร์ครองราชย์ พวกโจละและศรีวิชัยได้กลับมาเป็นไมตรีกันใหม่ และยังมีติดต่อค้าขายกันมากด้วย ในจารึกภาษาทมิฬใน ค.ศ. 1088 พบใกล้เมืองบารอส ทางฝั่งตะวันตกของสุมาตรา ได้กล่าวถึงสมาคมพ่อค้าอินเดียใต้ที่สำคัญสมาคมหนึ่ง ใน ค.ศ. 1090 โดยการขอร้องของศรีวิชัย กษัตริย์โจละทรงพระนามกุลตตุงคะที่ 1 ประทานบัตรอนุญาตผลประโยชน์ให้แก่วิหารของศรีวิชัยที่เมืองเนคปตัมอีกครั้งหนึ่ง

ในค.ศ. 1077 (ไม่ใช่ ค.ศ. 1067 เช่นที่เคยเชื่อกัน) ศรีวิชัยส่งทูตไปเมืองจีน แต่เมื่อ ค.ศ. 1079 ทั้งศรีวิชัยและแจมบีส่งทูตไปเมืองจีนทั้งคู่ ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งที่น่าประหลาดอยู่ และแสดงให้เห็นถึงการแข่งขันระหว่างเมืองปาเล็มบังเมืองหลวงของอาณาจักรมลายูและรัฐเพื่อนบ้าน ใน ค.ศ. 1082 มีแจมบีเท่านั้นที่มีความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการกับจีน และอาจจะเป็นได้ว่า ระหว่าง ค.ศ. 1079—ค.ศ. 1082 รัฐแจมบีได้กลายเป็นเมืองหลวงของศรีวิชัยแทนที่เมืองปาเล็มบัง

ตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 12 แทบจะไม่มีเหตุการณ์ที่บันทึกไว้เลย เอกสารจีนเอ่ยถึงคณะทูตสองสามครั้ง ความสำคัญทางการค้าของศรีวิชัยจะเห็นได้จากการที่ทูตคนหนึ่งอยู่ในเมืองจีนเป็นเวลานาน ได้รับตำแหน่งเป็นขุนนางจีน และใน ค.ศ. 1157 เขาได้เลื่อนยศ เห็นได้ว่าศรีวิชัยสามารถที่จะเป็นผู้เชี่ยวชาญการค้าประจำอยู่เมืองจีน แต่อย่างไรก็ตาม ระยะนี้คงจะเป็นระยะที่ศรีวิชัยเสื่อมลงอย่างช้า ๆ แล้วความเจริญของอาณาจักรเคดิรีในชวาตะวันออกในฐานะอำนาจทางทะเลและทางการค้ากระตุ้นให้เกิดความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจในแถบหมู่เกาะนี้ และเข้าใจกันว่าศรีวิชัยคงจะได้รับประโยชน์จากความรุ่งเรืองนี้ด้วย แต่ใน ค.ศ. 1178 ชาวจีนผู้หนึ่งชื่อ "จู--กู—เฟ" นับให้ศรีวิชัยตกอันดับเป็นที่สามในบรรดารัฐต่างประเทศที่มั่งคั่ง คือ เป็นรองอาหรับและชวา วิธีการของศรีวิชัยก็เป็นแบบโจรสลัดมากขึ้นทุกที เรือที่ผ่านไปมาถ้าไม่เข้ามาแวะที่เมืองท่าแห่งใดแห่งหนึ่งก็จะถูกโจมตี

อย่างไรก็ดี ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 13 ศรีวิชัยก็ยังคงขึ้นชื่อว่าเป็นมหาอำนาจอยู่อย่างเดิม ใน ค.ศ. 1225 เจา จู–กัว ผู้ตรวจการค้าต่างประเทศที่เมืองชวน–โจว ในหนังสือชื่อ "ชูฝั่นจิ" หรือ "บันทึกเรื่องชาติต่าง ๆ" บันทึกชื่อเมืองขึ้นต่างๆ ของศรีวิชัยว่ามีมากกว่า 15 แห่ง ตลอดแหลมมลายูนับตั้งแต่ตำบลบ้านดอนลงมาและอินโดนีเซียตะวันตกทั้งหมด รวมทั้งรัฐซุนดาในชวาตะวันตกด้วย ศาสตรีมีความเห็นว่าความรู้ทางด้านการเมืองของเจา–จู–กัว ไม่ทันสมัยเท่าบันทึกทางการค้าของเขา แต่ก็เป็นที่แน่ใจได้ว่า ศรีวิชัยในตอนนี้ก็ยังคงควบคุมช่องแคบมะละกาและช่องแคบซุนดาไว้ได้ อิทธิพลของศรีวิชัยหมดลงไปก็ต่อเมื่อศรีวิชัยเสียอำนาจเหนือช่องแคบนี้ไปแล้ว

เจา–จู–กัว เล่าถึงเมืองหลวงของศรีวิชัยว่าเป็นเมืองที่อยู่ริมน้ำ ผู้คนอาศัยอยู่ในเรือและบ้านสร้างอยู่บนแพเหมือนในเมืองมรหัง เมืองหลวงเก่าของรัฐยะไข่ กรุงเทพ ฯ หรือเมืองโบราณอื่นๆ ที่นับย้อนหลังไปได้จนถึงสมัยฟูนัน เราจับใจความได้ว่า ในสมัยนี้ปาเล็มบังไม่สามารถควบคุมพวกเมืองขึ้นได้อย่างเคร่งครัดเช่นที่เคย รัฐอารุ ริมฝั่งทะเลตะวันออกของสุมาตราตั้งกษัตริย์ของตนขึ้นมาเอง รายชื่อเมืองขึ้นของนายเจา–จู–กัวนั้นเชื่อไม่ได้ทีเดียวนัก เช่น มีชื่อเกาะลังการวมอยู่ด้วยและยังมีปาเล็มบังอีก แต่เราก็เห็นแล้วว่า มีหลักฐานที่เชื่อได้ว่าตอนนี้เมืองหลวงคงจะอยู่ที่แจมบี ถึงแม้จีนจะยังคงเรียกอาณาจักรตามชื่อที่รู้จักกันดีอยู่แล้วว่า "สัน–โฟ–ชี" ขุนนางจีนไม่เคยสนใจในเรื่องการเมืองในสุมาตรา ตราบใดที่ไม่มีสิ่งใดมาขัดขวางการค้าขาย ไม่แปลกอะไรเลยที่ปรากฏว่าพระเจ้าเกียรตินครยกทัพมาตีสุมาตราก็เพื่อโจมตีเมืองมลายูหรือแจมบี และตามพงศาวดารชวาที่ชื่อว่า **"ปาราราตัน"** เล่าว่า พระเจ้าเกียรตินครเตรียมการมาตั้งแต่ ค.ศ. 1275 เมื่อ ค.ศ. 1281 ทูตศรีวิชัยไปเมืองจีนก็ไปจากมลายู และมาร์โคโปโลเอ่ยถึงรัฐมลายูว่าเป็นรัฐสำคัญที่สุดในสุมาตราเมื่อตอนที่เขาแวะเยี่ยมใน ค.ศ. 1292 ซึ่งในตอนนั้นชื่อศรีวิชัย นั้นไม่มีใครใช้อีกแล้ว

หลักฐานประการหนึ่งที่แสดงว่าศรีวิชัยเสื่อมอำนาจ เริ่มเห็นได้ใน ค.ศ. 1230 เมื่อพระเจ้าธรรมราชาจันทรภาณุแห่งรัฐตามพรลิงค์ (คือเมืองนครศรีธรรมราช) ทำจารึกหลักที่พบที่ไชยา พระองค์ทรงตั้งตนเป็นกษัตริย์อิสระ ไม่ได้เอ่ยถึงศรีวิชัยเลย ใน ค.ศ. 1247 และ ค.ศ. 1270 พระองค์ไปรุกรานเกาะลังกา แต่การรุกรานครั้งที่สองพระองค์แพ้ยับเยิน จนเข้าใจกันว่าจะเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เมืองนคร

ศรีธรรมราชไม่สามารถต้านทานการรุกรานของไทยในอีก 20 ปีต่อมาไว้ได้ มีเหตุผลที่ทำให้คิดได้ว่า พระเจ้าธรรมราชาจันทรภาณุคงจะเป็นไมตรีกับพวกไทยสุโขทัยที่กำลังเริ่มมีอำนาจขึ้นมา เซเดส์เสนอว่าเหตุผลในเรื่องนี้และในเรื่องที่ว่าทำไมเมืองนครศรีธรรมราชจึงรุกรานเกาะลังกานั้นก็คงจะเป็นเพราะเป็นเมืองพุทธศาสนาแบบหินยานที่ใช้พระสูตรภาษาบาลีเช่นเดียวกับพวกไทย เกาะลังกาในสมัยนั้นไม่เพียงแต่เป็นศูนย์กลางที่สำคัญทางพุทธศาสนานิกายนี้เท่านั้น แต่ยังอ้างว่ามีของศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนาที่สำคัญมาก 2 อย่าง คือ บาตรและพระทนต์ของพระพุทธเจ้าที่เก็บไว้ที่เมืองแคนดี เมืองนคร ฯ อาจจะไม่ค่อยถูกกันนักกับศรีวิชัยซึ่งตนเป็นเมืองขึ้นอยู่ เนื่องจากฝ่ายหนึ่งนับถือนิกายหินยาน อีกฝ่ายหนึ่งนับถือนิกายมหายาน

เราไม่ทราบอะไรมากเกี่ยวกับความเสื่อมของศรีวิชัย นอกจากลักษณะของความเสื่อมนั้น เมื่อเร็ว ๆ นี้ ดร. โอ. ดับบลิว. วอลเตอร์ ได้พยายามที่จะตีความหมายพวกหลักฐานต่าง ๆ โดยอาศัยสิ่งที่เราเรียกว่าการเปลี่ยนโฉมหน้าของการค้าในเอเชีย และโดยเฉพาะการเดินทางเรือของจีนซึ่งมีความสำคัญมากขึ้นทุกที[1] วอลเตอร์ตั้งข้อสังเกตว่าจนกระทั่งปลายคริสต์ศตวรรษที่ 11 จีนต้องพึ่งพาอาศัยเรือค้าขายต่างประเทศมากในการค้าระหว่างจีนกับอาณาจักรนานยัง การค้าดำเนินไปตามระบบ "บรรณาการ" ซึ่งรัฐบาลของจักรพรรดิกำหนดไว้ในการติดต่อกับรัฐต่างชาติเป็นแห่ง ๆ ไป นั่นก็หมายความว่าการค้ากับจีนไม่ได้เป็นการค้าเสรี ซึ่งเปิดโอกาสให้พ่อค้าค้าขายกันอย่างเต็มที่ ไม่ว่าจะเป็นชาวจีนเองหรือชาวต่างประเทศ การค้านี้จำกัดอยู่เฉพาะคณะทูตต่าง ๆ ที่นำบรรณาการมาถวายจักรพรรดิ บรรณาการนี้จีนถือว่าส่งมาจากประมุขของรัฐป่าเถื่อนซึ่งเป็นประเทศราช หรืออย่างน้อยก็ขึ้นชื่อว่าเป็น "ประเทศราช" จากคริสต์ศตวรรษที่ 7 จนกระทั่งถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 11 อันเป็นสมัยที่ความเป็นผู้นำในแถบนี้ผ่านมือจากเมืองปาเล็มบังไปยังแจมบีนั้น เมืองปาเล็มบังซึ่งเป็นเมืองที่มีท่าเรือที่ได้รับการดูแลอย่างดีและเป็นผู้นำของจักรวรรดิที่ประกอบด้วยเมืองท่าค้าขายที่รวมกันอย่างหลวม ๆ เป็นศูนย์รวมการค้าชนิดที่พวกพ่อค้าที่ค้าขายไปมากับจีนต้องการ ประมุขของอาณาจักรนี้จึงร่ำรวยอย่างเหลือเชื่อเนื่องจากระบบการค้าของพระองค์ และเราก็สามารถวาดภาพได้ว่า ความมั่งคั่งมหาศาลของมหาราชาช่วยให้พระองค์ประทานรางวัลแก่เหล่าข้าราชบริพารที่จงรักภักดีได้อย่างมากมายสมกับที่พระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์ของพวกนี้ ทัพเรือของ

---

1 "The Fall of Srivijaya in Malay History". Asia Major Supplementum, (1968).

มหาราชา ซึ่งรวมเรือที่เมืองประเทศราชจะต้องเกณฑ์มาสมทบตามจำนวนที่สั่งไว้ เป็นผู้รับผิดชอบในการตระเวนท้องทะเล และทำให้ท้องทะเลแถบนี้ปลอดภัยสำหรับพ่อค้าที่รักสงบ

สิ่งเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปในสมัยราชวงศ์ซ้องตอนใต้ (ค.ศ. 1127—ค.ศ. 1278) การที่จีนต้องพึ่งพาอาศัยการค้าทางทะเลทำให้จีนต้องเปิดการค้าในบริเวณทะเลใต้แก่เรือค้าขายของชาวจีนโดยทั่วไป[1] ในยุคนี้มีการขยายการเดินเรือทางทะเลของชาวจีนอย่างมากมาย และเรือของจีนเริ่มค้าขายโดยตรงกับเมืองท่าต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เจา—จู—กัวกล่าวไว้ใน ค.ศ. 1225 ว่าพวกพ่อค้าจีนมาถึงเกาะชวา และเอกสารอีกฉบับหนึ่งกล่าวว่าพวกพ่อค้าจีนไปยังเมืองท่าต่าง ๆ ในบริเวณอ่าวไทย พ่อค้าชาติอื่น ๆ ก็ทำเช่นเดียวกัน และเราได้ทราบว่ามีพ่อค้าชาวทมิฬและพ่อค้าจากไคโรมาค้าขายกับสุมาตราตอนเหนือเพื่อซื้อการบูร ในระยะที่พวกมองโกล มีอำนาจ (ค.ศ. 1278—ค.ศ. 1367) สถานการณ์เลวลงสำหรับศรีวิชัย เมื่อถึง ค.ศ. 1330 นั้น พวกพ่อค้าจีนเป็นผู้รับบรรทุกสินค้าส่วนใหญ่ในมหาสมุทรอินเดีย และในขณะเดียวกันที่เมืองท่าต่าง ๆ ในสุมาตราตอนเหนือ คือ อารุ สมุทร ลามูรี และเปอร์ลักองก็กำลังตั้งตนเป็นศูนย์การค้าอิสระ ดังนั้น เมืองปาเล็มบังและมลายูก็ไม่เป็นเมืองท่าที่จำเป็นสำหรับเป็นศูนย์รวมการค้าของบรรดาพ่อค้าเอเชียทั้งหลายอีกต่อไป และเป็นข้อน่าสังเกตว่ารายงานของพวกจีนกล่าวเน้นว่า รัฐสันโฟซีต้องใช้อำนาจบังคับเรือต่าง ๆ ให้มาแวะที่ท่าเรือของตนโดยวิธีนี้ และด้วยสาเหตุที่อยู่นอกเหนือความสามารถขององค์มหาราชา ระบบการค้าของศรีวิชัยก็สลายลง อำนาจของจักรวรรดิก็สลายลงด้วย และจดหมายเหตุของชาวต่างชาติในคริสต์ศตวรรษที่ 12, 13 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 14 ต่างกล่าวถึงวิธีการแบบโจรสลัดของศรีวิชัย

เหตุการณ์ทางการเมืองก็เข้าประสมประเสกับความเสื่อมทางเศรษฐกิจ และเร่งให้ศรีวิชัยเสื่อมโทรมลงอีก ในตอนครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 13 อำนาจของศรีวิชัยถูกโจมตีจากสองทางด้วยกัน จากพวกไทยทางแม่น้ำเจ้าพระยาฝ่ายหนึ่ง และจากอาณาจักรสิงหัดส่าหรี ในชวาตะวันออกอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งมีพระเจ้าเกียรตินครผู้กำลังสร้างอาณาจักรใหม่เป็นประมุข ตามพงศาวดารมอญอาณาจักรไทยสุโขทัยเป็น

---

[1] ดูวิทยานิพนธ์ของ Lo Jung—pang, เรื่อง China as a Sea Power, ค.ศ. 1127 — ค.ศ 1368, เพื่อทำปริญญาดุษฎีบัณฑิต ที่ เบอร์กเลย์ แคลิฟอร์เนียร์ ปี ค.ศ. 1957.

ผู้ทำลายอำนาจของศรีวิชัยบนผืนแผ่นดินใหญ่ลงอย่างเด็ดขาด โดยวิธีขยายอำนาจมายังดินแดนของศรีวิชัยที่อยู่ตอนเหนือของแหลมมลายูตั้งแต่ ค.ศ. 1280 จารึกของพระเจ้ารามคำแหงที่ทำขึ้นใน ค.ศ. 1292 อ้างว่าอาณาจักรนครศรีธรรมราชอยู่ใต้อำนาจสุโขทัย **พงศาวดารราชวงศ์หงวน** เมื่อกล่าวถึงคณะทูตของพระเจ้ารามคำแหงใน ค.ศ. 1295 กล่าวไว้ว่า ชาวไทยกับชาว "มะ–ลี–ยู–เออล์" หรือมลายูได้รบราฆ่าฟันกันมานานแล้ว แต่ขณะนั้นเมืองมลายูได้ยอมแพ้ไปแล้ว

ชวาในสมัยพระเจ้าเกียรตินคร (ค.ศ. 1269–ค.ศ.1292) อ้างสิทธิว่าเป็นใหญ่เหนือตะวันออกเฉียงใต้ของสุมาตรา และดังที่จะได้เห็นในบทต่อไป พระเจ้าเกียรตินครส่งทัพ "พามลายู" ไปบังคับให้สุมาตรายอมจำนน เรื่องการส่งทัพพามลายูนี้ก็มีเรื่องโต้เถียงกันมาก ตามหนังสือร้อยกรองของชวาชื่อ **นครเกียรติกม** อาณาจักรชุนดาและบางส่วนของแหลมมลายูก็ต้องยอมรับความเป็นใหญ่ของพระเจ้าเกียรตินครเช่นกัน เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ไปแล้วสิทธิที่อ้างไว้ก็ผ่านไปยังกษัตริย์ของอาณาจักรมัชปาหิตของชวา และใน ค.ศ. 1365 หนังสือ **นครเกียรติกม** รวมสุมาตราไว้ในจักรวรรดิของพระเจ้าฮะยัม วูรุก ในสมัยนั้นรัฐมลายูได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรมินังคะเบา ที่สถาปนาขึ้นโดยพระเจ้าอาทิตยวรมัน ด้วยเหตุนี้ศรีวิชัยจึงไม่ได้เป็นศูนย์กลางของกิจกรรมต่าง ๆ ในมลายูอีกต่อไป

ต่อจากนั้นสมัยที่ราชวงศ์เหม็งมีอำนาจในเมืองจีน จักรพรรดิฮุงวู หรือ ไต้ซือ (ค.ศ. 1368–ค.ศ. 1938) ผู้สถาปนาราชวงศ์เหม็ง ได้มีโองการว่า ตั้งแต่นี้ต่อไป "พวกประเทศราชของจีน" เท่านั้นที่จะขายสินค้าให้กับจีนได้ และแม้แต่พวกนี้จะค้าขายได้ก็ต่อเมื่อนำ "บรรณาการ" มาให้จีน จีนได้วางกฎเกณฑ์ในเรื่องนี้ไว้อย่างถี่ถ้วนที่จะต้องปฏิบัติตาม เมืองกวางตุ้งเป็นเมืองท่าแห่งเดียวที่ค้าขายกับพวกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ จีนแต่งตั้งผู้ดูแลการค้าประจำเมืองท่าต่าง ๆ เพื่อคอยควบคุมไม่ให้มีการแอบหรือลักลอบค้าขาย จีนวางกำหนดเวลาการส่งคณะทูตของประเทศต่าง ๆ ที่อยู่ไกลไว้ด้วย มีการฟื้นฟูการค้าขึ้นทันทีตามท่าเรือต่าง ๆ ทางฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ของสุมาตรา และจีนบันทึกว่ามีคณะทูตไม่น้อยกว่า 6 คณะไปจากรัฐสนโฟซี ระหว่าง ค.ศ. 1371–ค.ศ. 1377 และทั้งหมดยกเว้นคณะเดียวไปจากรัฐมลายู เนื่องจากจีนไม่ทราบอะไรเลยเกี่ยวกับการอ้างสิทธิของมัชปาหิตในสุมาตรา ใน ค.ศ. 1370 จีนส่งทูตไปยังรัฐมลายู และใน ค.ศ. 1374 ปาเล็มบังก็มีกำลังใจกล้าพอที่จะส่งทูตของตนเองไปเมืองจีน เมืองท่าอื่น ๆ ของพวกมลายูก็ปฏิบัติตาม

เมืองลัมบัง ส่งไปใน ค.ศ. 1376 และเมืองปาหัง ส่งไปใน ค.ศ. 1378

ชวาแก้แค้นการที่จีนไม่รับรู้ถึงสิทธิแสดงความเป็นใหญ่ของชวาในดินแดนเหล่านี้อย่างป่าเถื่อน คณะทูตชวากำลังอยู่ในจีนใน ค.ศ. 1377 ในเวลาที่จีนตัดสินใจจะรับรองกษัตริย์แห่งรัฐมลายู โดยส่งคำแต่งตั้งไปให้ ทูตชวารายงานมายังกษัตริย์ของตน ทางชวาจึงล่อคณะทูตจีนที่นำเครื่องแต่งตั้งกษัตริย์มลายูให้มาแวะที่ชวา และจับคณะทูตฆ่าเสียทั้งหมด จดหมายเหตุจีนเล่าว่าจักรพรรดิจีนก็ไม่ลงโทษชวา อย่างไรก็ตาม คณะทูตชวาที่มาเมืองจีนถึง 2 ครั้งในปลาย ค.ศ. 1379 ได้รับการต้อนรับอย่างไม่เป็นมิตร และคณะทูตถูกคุมตัว และในปีต่อมาจักรพรรดิจีนไม่ยอมรับบรรณาการของกษัตริย์ชวาและคุมตัวคณะทูตไว้อีก หลักฐานทางชวามิได้กล่าวถึงเรื่องเหล่านี้เลย ทางจีนก็กล่าวแต่เพียงว่า "สันโฟซี" อ่อนแอลงเรื่อย ๆ และในที่สุดยุติการส่งทูตไปเมืองจีน การค้ากับดินแดนมลายูระหว่างทศวรรษ 1370 ที่ทำท่าทางจะรุ่งเรืองก็ซบเซาลง และความหวังที่จะฟื้นฟูอำนาจทางทะเลในสุมาตราก็สูญไปด้วย ทางจีนเองออกกฎเกณฑ์บีบบังคับกีดกันการค้าต่างประเทศมากขึ้น โดยออกเป็นกฎว่าให้ใช้วิธีมีหนังสืออนุญาตผ่านด่านเพื่อป้องกันไม่ให้คนที่ไม่ได้รับอนุญาตเข้ามาค้าขาย และออกกฎหมายหลายอย่างห้ามการค้าขายของเอกชน ผลก็คือ การขาดแคลนสินค้าจากที่เคยได้จากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และทำให้เกิดการลักลอบค้าขายและมีโจรสลัดมากขึ้น ดังนั้น ชาวมลายูจึง "ถูกปล่อยให้ค้างเติ่งอยู่" ตามที่กรอมว่า และการฟื้นตัวระยะสั้นของศรีวิชัยก็จบลงด้วยการแตกสลายลงโดยสิ้นเชิง

แต่เหตุการณ์ที่เลวร้ายกว่ากำลังติดตามมา ใน ค.ศ. 1397 จักรพรรดิได้ซือทรงรำคาญที่การค้าในเมืองท่าต่าง ๆ ของสุมาตราเลิกล้มไป พระองค์จึงสั่งให้ "ประเทศราช" คือ กษัตริย์แห่งอยุธยาแจ้งไปยังกษัตริย์มัชปาหิตถึงความไม่พอพระทัยของจักรพรรดิที่การค้าขายต้องยุติลง และให้มัชปาหิตจัดการหาทางแก้ไข ผลที่เกิดขึ้นแตกต่างไปจากที่จักรพรรดิจีนตั้งพระทัยหรือคาดไว้เป็นอย่างมาก เพราะว่ามัชปาหิตประกาศผนวกดินแดนศรีวิชัยและตามคำในจดหมายเหตุของจีน "ทำลายอาณาจักร" ซึ่งหมายถึงเมืองปาเล็มบัง เมืองนี้เป็นที่รู้จักกันในนามของ "ท่าเรือโบราณ" อาณาจักรมัชปาหิตแต่งตั้งประมุขผู้น้อยไปปกครองส่วนที่เหลืออยู่ของศรีวิชัยหลังจากที่ทัพเรือของชวาได้มาทำลายแล้ว แต่พวกจีนพื้นเมืองเลือกพ่อค้าจีนในทะเลใต้ชื่อ "เหลียง เต๋า–เหม็ง" ขึ้นเป็นหัวหน้า ภายใต้การนำของเขาเมือง

ท่านี้ก็ฟื้นตัวได้ในไม่ช้า เมื่อตอนต้นรัชสมัยของพระเจ้าหยุงโล ได้มีผู้บังคับกองทหารของจักรพรรดิคนหนึ่งแวะมาที่แถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และพบบุตรชายของ เหลียง เต๋า–เหม็ง ได้นำตัวไปเมืองจีน ถึงเมืองจีนเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1405 ผลก็คือจักรพรรดิส่งทูตพิเศษมาที่เมืองปาเล็มบังและพาเหลียงกลับไปเมืองจีนด้วยในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1405 และหลักฐานจีนเล่าว่าจักรพรรดิประทานสิ่งของหลายอย่างแก่เหลียง

อย่างไรก็ตาม เมืองหลวงเก่าของศรีวิชัยไม่อาจรุ่งเรืองขึ้นได้อีกเลย ก่อนหน้าที่เหลียงจะได้รับเลือกเป็นหัวหน้าหรือประมุขเป็นเวลาหลายปี พวกประมุขมลายูต่างก็ได้ทอดทิ้งเมืองนี้เพื่อไปหาที่ตั้งเมืองใหม่ๆ ทั้งโทเม่ ปีเรซ และบุตรชายของ อัลบร์เคอร์ก ต่างก็เล่าถึงการอพยพทิ้งเมืองปาเล็มบัง ปีเรซสรุปไว้ได้ถูกต้องที่เดียวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นว่าเจ้าชายแห่งปาเล็มบังเลิกสวามิภักดิ์ต่อชวา ทำให้ปาเล็มบังถูกพวกชวาโจมตีอย่างโหดร้าย และเจ้าชายแห่งปาเล็มบังนั้นสามารถหนีไปได้พร้อมทั้งบริวารไม่กี่คนไปอยู่ที่เกาะสิงคโปร์ และในที่สุดไปอยู่ที่เมืองมะละกา

บทที่ 4
จักรวรรดิหมู่เกาะ ตอนที่ 2

ก. ชวาจนถึงสมัยที่พวกมองโกลรุกรานเมื่อ พ.ศ. 1293

เมื่อราชวงศ์ไศเลนทร์ที่นับถือพุทธศาสนาเป็นใหญ่ในชวากลางคริสต์ศตวรรษที่ 8 ทำให้ลัทธิไศวเวทต้องหนีไปอยู่ทางตะวันออกของเกาะ มีหลักฐานว่าได้มีอาณาจักรอิสระตั้งอยู่ที่นั่นในตอนครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษนี้ ศูนย์กลางอยู่แถว ๆ มาหลังและเป็นอาณาจักรที่มีอยู่ก่อน ณ บริเวณที่ต่อมากลายเป็นอาณาจักรสิงหัดส่าหรี โบราณสถานก็มีแบบคล้ายๆกันกับที่ราชวงศ์ไศเลนทร์สร้างขึ้นในสมัยเดียวกันในชวากลาง แต่โบราณสถานของชวาตะวันออกอุทิศให้กับลัทธิของอากัสตยาศาสดาที่ทำให้อินเดียใต้นับถือศาสนาฮินดู ประมุขแห่งอาณาจักรเป็นผู้ปกปักรักษาศิวลึงค์และเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อทางด้านการเมืองและทางด้านศาสนาเช่นเดียวกับที่ปรากฏในจามปา และในกัมพูชาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 เอกสารเก่าที่สุดเกี่ยวกับชวาตะวันออกในสมัยนี้เป็นจารึกภาษาสันสกฤต เมื่อ ค.ศ. 760 เล่าถึงการสร้างศาสนสถานให้พระอากัสตยาที่ตำบลทินยะ โดยกษัตริย์ทรงพระนาม กาจายานะ

การที่ลัทธิไศวนิกาย กลับมารุ่งเรืองขึ้นใหม่ในชวาตอนกลางเมื่อครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 9 แสดงให้เห็นว่าอำนาจของราชวงศ์ไศเลนทร์กำลังเสื่อมลงแล้ว จารึกของพระเจ้าบาลีตุง (ค.ศ. 898—ค.ศ. 910) เป็นหลักฐานแรกที่กล่าวถึงอาณาจักรมะตะรัม พระองค์เป็นกษัตริย์องค์แรกที่นับถือพระศิวะในบรรดากษัตริย์ทั้ง 4 องค์ที่ทำแผ่นจารึกไว้ในที่ราบเคซุ ใกล้ ๆ กับโบราณสถานปรัมบะนัน แสดงว่าราชวงศ์นี้เป็นราชวงศ์ที่มาจากชวาตะวันออก และอาจจะเป็นราชวงศ์เดียวกับราชวงศ์ของพระเจ้ากาจายานะ แต่เรื่องราวของราชวงศ์นี้เราทราบน้อยมาก

กษัตริย์องค์ที่ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าบาลีตุงทรงพระนามว่า พระเจ้าทักษา (ค.ศ. 910—ราว ๆ ค.ศ. 919) พระองค์อาจจะเป็นผู้สร้างโบราณสถานปรัมบะนันก็ได้ โบราณสถานแห่งนี้ใหญ่โตมาก มีวิหาร 156 หลังอยู่รอบ ๆ กลุ่มวิหารขนาดใหญ่ 8 หลัง ซึ่งรวมกันอยู่ตรงกลาง และมีวิหารของพระศิวะเป็นเทวสถานที่สำคัญ

และเด่นที่สุด ในทำนองเดียวกับที่จันทิบุโรพุทโธที่มีระเบียงสลักเป็นภาพนูนซึ่งถือได้ว่าเป็นตำราของคัมภีร์พุทธศาสนามหายาน ที่ปรัมบะนันก็ทำเป็นระเบียงเช่นเดียวกันแต่มีขนาดเล็กกว่า ภาพสลักนูนตามระเบียงซึ่งแสดงตอนต่าง ๆ ของเรื่อง "รามเกียรติ์" ก็อาจถือได้ว่าเป็นตำราของคัมภีร์ศาสนาฮินดู ในวิหารหลังหนึ่งของกลุ่มวิหารที่อยู่ตรงกลางมีรูปสลักหินสวยงาม เป็นภาพนางทุรคา มเหสีของพระศิวะ รูปหินนี้ชาวพื้นเมืองให้ฉายาว่า "ลาราจงกรัง" แปลว่า "สาวน้อย" สิ่งก่อสร้างทั้งหมดในโบราณสถานแห่งนี้ รวมกันนับได้ว่าเป็นสุสานบรรจุพระศพของกษัตริย์และสมาชิกในพระราชวงศ์ รวมทั้งศพของบรรดาขุนนางผู้ใหญ่ด้วย พระศพและศพเหล่านี้ เชื่อกันว่ากลับไปรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง ซึ่งมีที่บูชาสร้างขึ้นอุทิศถวายเทพเจ้าองค์นั้น ๆ โดยเฉพาะ พระศพสมาชิกในพระราชวงศ์ผูกพันกับเทพเจ้าของศาสนาฮินดูและประดิษฐานอยู่ในวิหารขนาดใหญ่ ศพขุนนางผู้ใหญ่จะเก็บไว้ในที่บูชาซึ่งมีขนาดย่อมลงมา และถือว่าผูกพันกับเทพารักษ์ของท้องถิ่นซึ่งเคยเกี่ยวข้องด้วยเมื่อยังมีชีวิตอยู่ โบราณสถานที่ปรัมบะนันนี้ดูรวมทั้งหมดแล้วรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่มโหฬารและตระการตามาก

กษัตริย์ที่ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าทักษาทรงพระนามว่า ตุโลดอง (ค.ศ. 919—ค.ศ. 921) องค์สุดท้ายใน 4 องค์ทรงพระนามว่า วาวะ กรอมเข้าใจว่าพระองค์ครองราชย์จาก ค.ศ. 924—ค.ศ. 928 พระองค์เป็นองค์สุดท้ายที่ยังคงตั้งเมืองหลวงอยู่ในชวากลาง ร่องรอยของเมืองหลวงแห่งนี้มีปรากฏอยู่เล็กน้อยใกล้ๆ กับปรัมบะนัน จุดมุ่งหมายสำคัญของกษัตริย์เหล่านี้อยู่ที่ความพยายามจะฟื้นฟูลัทธิไศวเวทขึ้นใหม่หลังจากที่พวกไศเลนทร์ที่นับถือพุทธศาสนาได้ล้มเลิกไป เมื่อพ้นสมัยพระเจ้าวาวะไปแล้ว ชวากลางดูจะเสื่อมหายไปไม่ได้เด่นออกมาเหมือนในตอนแรก ๆ ซึ่งก็ไม่ทราบว่าเพราะเหตุใด มีผู้เสนอว่าอาจจะเป็นเพราะแผ่นดินไหวหรือโรคระบาด ทำให้ต้องย้ายเมืองหลวงไปทันทีจากชวาภาคกลาง แต่ก็ไม่น่าจะเป็นไปได้เพราะไม่มีหลักฐานอย่างไรเลย กษัตริย์องค์ที่ย้ายเมืองหลวงไปคือ พระเจ้าสินดอก (ค.ศ. 929—ค.ศ. 947) ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ตั้งราชวงศ์ใหญ่ในชวาตะวันออกและมีอำนาจอยู่จน ค.ศ. 1222 อาจเป็นไปได้ว่าเหตุผลประการหนึ่งที่ย้ายเมืองหลวงก็คือ กลัวว่าศรีวิชัยจะมาอ้างสิทธิของราชวงศ์ไศเลนทร์ในชวาภาคกลางเช่นเดียวกับในกรณีของกษัตริย์องค์แรก ๆ เราทราบเรื่องราวพระเจ้าสินดอกเพียงแต่พระนามเท่านั้น และทราบว่าพระองค์ครองราชย์ร่วมกับมเหสีเอกที่เป็นธิดาของขุนนางชั้นสูงชื่อรักขรายัน บาวัง กรณีของพระองค์เป็นตัวอย่างหนึ่งในประวัติศาสตร์

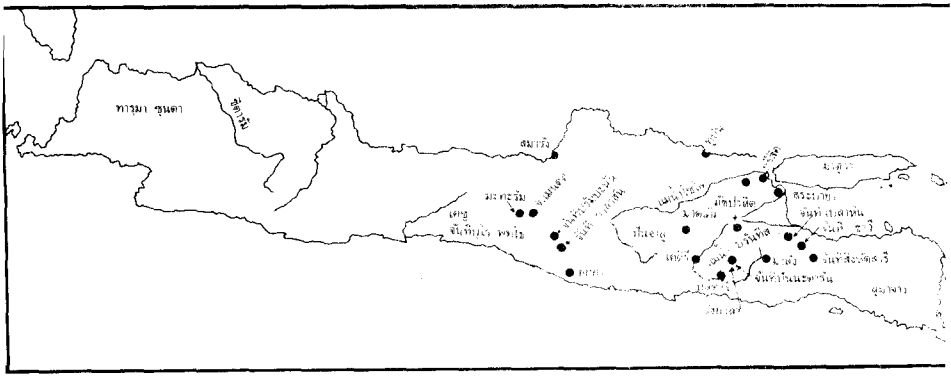

ชวายุคกลาง

ชวาสมัยโบราณที่แสดงถึงความสำคัญของสตรีในสังคม ยังมีกรณีเช่นนี้อีกคือเมื่อพระเจ้าสินดอกสิ้นพระชนม์ พระธิดาคือเจ้าหญิงศรีอิสานตุงคะวิชัย ได้ครองราชย์ต่อสวามีของพระนางเป็นขุนนางชวาและมีหน้าที่เพียงเป็นพระสวามีเท่านั้น

ค.ศ. 929 จนถึง ค.ศ. 1222 เป็นสมัยสำคัญมากในวิวัฒนาการของวัฒนธรรมชวา การย้ายเมืองหลวงไปอยู่แถบลุ่มแม่น้ำบรันทัส ทำให้อิทธิพลฮินดูทางด้านการปกครอง ศาสนา ศิลปะ อ่อนไปด้วย และทำให้วัฒนธรรมพื้นเมืองของชวามีความสำคัญขึ้นมาแทน ถึงแม้ว่ากษัตริย์องค์แรก ๆ ในชวาตะวันออกจะนับถือลัทธิไศวเวท แต่อิทธิพลของอินเดียในเขตตะวันออกมีน้อยกว่าในชวาภาคกลางมาโดยตลอด ในขณะที่ยอมรับลัทธิไศวเวทอย่างเป็นทางการ ความเชื่อแบบพื้นเมืองเดิมก็ยังคงมีอิทธิพลอยู่ตลอดมาเช่นเดียวกับในเขมรและจามปา ในรัชกาลของพระเจ้าสินดอกมีจารึกภาษาชวาโบราณอยู่หลายหลัก ซึ่งเป็นประโยชน์มากในการศึกษาเกี่ยวกับสถาบันต่าง ๆ ของชวาตะวันออก แผ่นจารึกเหล่านี้แสดงให้เห็นได้ชัดว่า อารยธรรมเป็นแบบอินโดนีเซียไม่ใช่แบบอินเดีย

ในสมัยที่ยังเข้าใจกันว่ามีการอพยพของชาวอินเดียมาเป็นระลอก ๆ นั้น ท่านผู้รู้มักจะอธิบายว่า การที่ลักษณะพื้นเมืองชวาเจริญขึ้นนั้น เนื่องมาจากตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 9 เป็นต้นมา ไม่มีพวกอินเดียอพยพมาที่ชวาอีกเลย แต่บัดนี้มีผู้ตั้งปัญหาขึ้นว่าชาวอินเดียได้เคยอพยพมาชวาจริง ๆ หรือไม่ เรื่องการอพยพของพวกอินเดียเป็นระลอก ๆ นี้ยอมรับกันง่ายไป โดยถือเอาจากหลักฐานเพียงเล็กน้อยที่มีอยู่ การยอมรับเรื่องอินเดียอพยพนี้ทำให้ไม่มีการศึกษาเรื่องวิวัฒนาการของ

วัฒนธรรมชวาจากทรรศนะที่ถูกต้อง และเรื่องนี้ก็เป็นจริงสำหรับกรณีของพม่า กัมพูชา ไทย และจามปาด้วย

การเกิดอาณาจักรทางชวาตะวันออกขึ้นมาทำให้เกิดผลทางเศรษฐกิจที่สำคัญสำหรับบริเวณนั้นด้วย ดินแดนที่ชื้นแฉะไม่เคยทำการเพาะปลูกในแถบชายทะเลและดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำก็ได้รับการปรับปรุงเป็นแหล่งเพาะปลูกอย่างจริงจัง กษัตริย์ในยุคใหม่เริ่มพัฒนาการค้าขายกับต่างประเทศ ติดต่อค้าขายกับหมู่เกาะโมลุกกะด้านหนึ่ง และกับสุมาตราและแหลมมลายูอีกด้านหนึ่ง เกาะบาหลีได้เริ่มมีบทบาทในประวัติศาสตร์ของชวาเป็นครั้งแรก ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 กษัตริย์แห่งบาหลีอภิเษกกับเจ้าหญิงองค์หนึ่งผู้ซึ่งเป็นพระธิดาของหลานพระเจ้าสินดอก และเปิดช่องทางให้วัฒนธรรมชวาเข้าไปสู่เกาะบาหลี

เชื้อสายของพระเจ้าสินดอกที่รู้จักกันมากก็คือ พระเจ้าธรรมวงศ์ (ราว ๆ ค.ศ. 985 จนถึงราว ๆ ค.ศ. 1006) พระองค์เป็นกษัตริย์องค์แรกที่จะพูดได้ว่ามีพระองค์จริงในประวัติศาสตร์ และเราพอจะทราบพระประวัติที่แน่นอนของพระองค์บ้าง พระองค์เป็นผู้มีรับสั่งให้รวบรวมประมวลกฎหมายชวา และให้แปลหนังสือสันสกฤตออกเป็นภาษาชวา เรื่อง "มหาภารตยุทธ" บางตอนก็ได้แปลออกเป็นร้อยแก้วภาษาชวาในสมัยนี้ พร้อมกับใส่กาพย์แบบสันสกฤตไว้บางตอนด้วย ทำให้เกิดมีวรรณคดีร้อยแก้วที่เก่าแก่ที่สุดในภาษาชวาขึ้น

งานชิ้นยิ่งใหญ่ของพระเจ้าธรรมวงศ์ ก็คือ การโจมตีอาณาจักรศรีวิชัยที่กำลังเรืองอำนาจ การไปโจมตีเมืองปาเล็มบังในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 10 ทำให้ศรีวิชัยตกอยู่ในอันตรายดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จนกระทั่งเมื่อ ค.ศ. 1006 ทางสุมาตราจึงยกทัพมารุกรานชวาเป็นการตอบโต้ พระเจ้าธรรมวงศ์สิ้นพระชนม์ และพระราชวังถูกทำลาย อาณาจักรชวาตะวันออกสูญหายไปชั่วคราว มีพวกขุนศึกมีอำนาจขึ้นมาแทน ในแต่ละท้องถิ่นของตน

พระเจ้าธรรมวงศ์ได้ทรงแต่งตั้งให้พระราชบุตรเขย ชื่อ เจ้าชายไอร์ลังคะเป็นรัชทายาท พระองค์เป็นโอรสของเจ้าหญิงชวาผู้เป็นเหลนของพระเจ้าสินดอก ซึ่งไปอภิเษกกับเจ้าชายบาหลีชื่อธรรโมทยาน เจ้าชายไอร์ลังคะอยู่ที่ชวาในยามเกิดความหายนะเมื่อ ค.ศ. 1006 แต่พระองค์หนีไปได้พร้อมด้วยข้าหลวงที่ซื่อสัตย์ชื่อนโรตตมะ และไปลี้ภัยอยู่ที่กุฏิของนักพรตที่ภูเขาโวโนคีรี พระองค์ประทับอยู่ที่นั้นหลายปีคอยหาโอกาสที่จะเอาราชบัลลังก์คืน พอถึง ค.ศ. 1019 พระองค์เสด็จออก

พระบรมรูปสลักหินของพระเจ้าไอร์ลังคะ ณ ที่ฝังพระศพที่เบลาหัน

มาจากบ่าที่ซ่อนและทำพิธีราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ แต่อำนาจของพระองค์ยังไม่ได้แผ่ไปไกล ในตอนแรก ๆ พระองค์ยังไม่กล้าที่จะขยายอำนาจไปยังดินแดนที่เคยได้ไว้ เพราะเกรงพวกศรีวิชัยจะเข้ามารุกราน มีหลักฐานที่แสดงว่าใน ค.ศ. 1022 พระองค์อาจจะได้ครองราชย์ต่อจากพระบิดาที่ในเกาะบาหลี

อีกสามปีต่อมาโชคช่วยพระองค์ในลักษณะที่คิดไม่ถึง ศรีวิชัยถูกพวกโจละรุกรานและถูกทำลายอำนาจลงได้ชั่วคราว ดังนั้น ชวาตะวันออกก็ไม่จำต้องกลัวเกรงศรีวิชัยอีกต่อไป พระเจ้าไอร์ลังคะจึงเริ่มปราบปรามพวกขุนศึกอิสระต่าง ๆ ที่แบ่งกันครองอาณาจักรชวากันอยู่ในสมัยนั้น การปราบปรามกินเวลานานมาก แต่เมื่อถึง ค.ศ. 1030 พระองค์ก็ประสบความสำเร็จ จนศรีวิชัยต้องยอมรับรองฐานะของพระองค์ ยกพระธิดาให้อภิเษกด้วย ได้มีการตกลงระหว่างมหาอำนาจทั้งสองว่าศรีวิชัยยอมรับรองอิทธิพลของชวาในทางตะวันออก และศรีวิชัยมีอิทธิพลอยู่ทางตะวันตกของหมู่เกาะเหล่านี้ พวกโจละคงจะคิดว่าชวาไม่สำคัญเพราะอยู่ไกลออกไป ไม่คุ้มกับที่จะยกทัพมารุกราน ชวาจึงก้าวไปสู่ความเจริญโดยรวดเร็ว และกลายเป็นศูนย์การค้าสำคัญ เมืองท่าของพระเจ้าไอร์ลังคะในอ่าวสุราบายาและที่เมืองทูบันค้าขายไม่ใช่แต่กับพวกตะวันออกอย่างเดียว ยังมีพวกพ่อค้าจากตะวันตก เช่น พวกทมิฬ สิงหล ชาวฝั่งมะละบาร์ พวกจาม พวกมอญ กัมพูชา และพวกอัจเจมาติดต่อค้าขายอีกด้วย

สิ่งเหล่านี้เป็นลักษณะที่ปรากฏภายนอกของพลังใหม่ในชวาตะวันออก ที่กษัตริย์ผู้ซึ่งเป็นรัฐบุรุษพระองค์นี้ได้สร้างขึ้น ภายในอาณาจักรพระองค์ก็ทรงปรับปรุงการเพาะปลูกเป็นการใหญ่ แต่รัชสมัยของพระองค์ได้รับการสรรเสริญจากคนรุ่นหลังเป็นพิเศษในด้านความรุ่งเรืองทางวรรณคดี งานชิ้นสำคัญก็มีเรื่อง "อรชุนวิวาหะ" แต่งโดยกวีในราชสำนัก ชื่อ มปู กันวะ คงจะแต่งขึ้นในการฉลองงานอภิเษกระหว่างพระเจ้าไอร์ลังคะกับเจ้าหญิงแห่งสุมาตราก็ได้ เรื่องของพระอรชุนซึ่งเป็นนักพรตในมหาภารตะถูกนำมาแต่งเปรียบเทียบกับเรื่องของพระเจ้าไอร์ลังคะ และได้มีการนำเรื่องมหาภารตะมาดัดแปลงให้เข้ากับหนังตะลุงชวา และเป็นเรื่องที่คนนิยมมากที่สุดในบรรดาเรื่องหนังตะลุงต่าง ๆ ทั้งโคลงและบทหนังตะลุงชวาเรื่องมหาภารตะได้นำมาดัดแปลงเป็นเรื่องที่เกิดในชวาทั้งสิ้น

จารึกในสมัยของพระองค์กล่าวว่ามีศาสนา 3 ศาสนา คือ ลัทธิไศวเวท พุทธศาสนานิกายมหายานและลัทธิตันตรีหรือโยคี การที่ลัทธิไศวเวทกลับมามีอำนาจไม่ได้

ทำให้เกิดการขัดแย้งระหว่างพุทธศาสนาและลัทธิฮินดูเลย แต่กลับเข้ากันได้ดีทุก ๆ แห่ง การผสมกลมกลืนของศาสนาทั้งสองเช่นนี้ปรากฏในกัมพูชาเช่นกัน พุทธศาสนานิกายมหายานโดยเฉพาะแบบตันตระ กลายเป็นศาสนาที่เร้นลับที่พวกชนชั้นสูงในอาณาจักรนิยมกันมาก ส่วนลัทธิไศวเวทนั้นเป็นขั้นต้นของการไปสู่ความรู้แจ้ง เมื่อผ่านขั้นต้นนี้ไปแล้วผู้ที่ศรัทธาจึงจะได้รับการสั่งสอนศาสนาพุทธชั้นสูงต่อไป พวกพระและนักบวชของทั้งสองศาสนามีอำนาจมากจนพระเจ้าไอร์ลังคะเห็นว่าควรจะต้องจัดการให้อยู่ใต้อำนาจของพระองค์ โดยพระองค์ทรงอ้างว่าพระองค์คือพระวิษณุอวตารลงมา สุสานของพระองค์ที่ตำบลเบลาหาน มีรูปประติมากรรมที่น่าสนใจของพระองค์เองในฐานะพระวิษณุทรงครุฑ[1] เป็นธรรมเนียมของกษัตริย์ราชวงศ์นี้ว่าจะต้องได้รับการเคารพบูชาในฐานะเป็นพระวิษณุเมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ไปแล้ว การบูชาบรรพบุรุษเป็นภาระสำคัญของกษัตริย์ เมื่อถึงกำหนดพระองค์จะจะต้องมาทำพิธีติดต่อกับบรรพบุรุษเพื่อเพิ่มพลังของพระองค์ในฐานะกษัตริย์ให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น โดยได้รับอำนาจพิเศษใหม่จากบรรพบุรุษ ด้วยเหตุนี้จันทิต่าง ๆ ในชวาตะวันออกซึ่งถูกสร้างขึ้นเพื่อฉลองกษัตริย์ที่สิ้นพระชนม์ไปแล้วในฐานะพระศิวะ พระวิษณุ หรือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร จึงเป็นศูนย์กลางการบูชาบรรพบุรุษ จันทิเหล่านี้ดูเผิน ๆ ก็เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพุทธบ้าง ศาสนาฮินดูบ้าง แต่แท้จริงแล้วเป็นแหล่งที่แสดงว่าวัฒนธรรมพื้นเมืองดั้งเดิมจากสมัยก่อนที่จะได้รับอารยธรรมอินเดียยังคงมีตกทอดอยู่

ก่อนพระเจ้าไอร์ลังคะสิ้นพระชนม์ 4 ปี คือ ใน ค.ศ. 1049 พระองค์ทรงสละราชสมบัติไปเป็นฤาษี ก่อนสละราชสมบัตินั้นกล่าวกันว่าพระองค์ทรงกระทำสิ่งที่แปลกและที่ตรงกันข้ามกับนโยบายที่ทรงดำเนินมาตลอดรัชกาล คือ พระองค์ทรงแบ่งอาณาจักรให้โอรสสองพระองค์ที่เกิดจากสนม พระองค์ไม่มีโอรสที่เกิดจากมเหสี และอาจเป็นเพราะสิทธิของโอรสทั้งสองเท่ากัน พระองค์จึงกลัวจะเกิดสงครามกลางเมืองถ้าทรงเลือกโอรสองค์ใดองค์หนึ่งขึ้นเป็นกษัตริย์ และการแตกแยกก็จะรุนแรงยิ่งกว่าการแบ่งอาณาจักรโดยสันติ เราต้องไม่ลืมว่ากษัตริย์ตามธรรมเนียมชวานั้นมิใช่เป็นผู้มีอำนาจที่ส่วนกลางมากจนสามารถปกครองดินแดนทั่วราชอาณาเขต กษัตริย์เป็นแต่เพียง "มหาราชา" ที่ควบคุมพวกเจ้าครองนครเล็ก ๆ ไว้ด้วยกันเท่านั้น กษัตริย์ได้รับความคารวะและได้รับบรรณาการจากเจ้าครองนครหรือ

---

[1] ปัจจุบันนี้อยู่ในพิพิธภัณฑสถานที่เมืองมอดโจเกอร์โต ในชวาตะวันตก

ประมุขท้องถิ่นต่าง ๆ แต่พวกนี้มีสิทธิที่จะปกครองตัวเอง ประวัติศาสตร์ชวายุคกลางนี้ก็คล้าย ๆ กับของทางยุโรป มักจะมีการต่อสู้แย่งชิงระหว่างอำนาจส่วนกลางและอำนาจท้องถิ่น กษัตริย์จะรักษาตำแหน่งของพระองค์ไว้ได้โดยต้องหมั่นยกทัพไปปราบปรามผู้ปกครองท้องถิ่น

แม่น้ำบรันทัสเป็นเขตแบ่งครึ่งอาณาจักรทั้งสอง ด้านตะวันออกที่เรียกว่ารัฐจังกาละนั้นไม่ค่อยสำคัญนัก ในไม่ช้าก็ถูกรัฐทางด้านตะวันตกที่ชื่อว่า ปัญจาลูกลืนไปหมด ปัญจาลูนี้ภายหลังใช้ชื่อว่า เคดิริ ต่อมารัฐทั้งสองก็รวมกันโดยการอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าชายบาเมศวร (ค.ศ. 1182—ค.ศ. 1194) กับเจ้าหญิงกิระนาแห่งรัฐจังกาละ[1]

ประวัติศาสตร์ของชวาสมัยหลังจากที่พระเจ้าไอร์ลังคะสิ้นพระชนม์ไปแล้วเป็นเวลาหลายปีไม่มีกล่าวไว้ที่ใดเลย มีแผ่นจารึกหลายชิ้นแต่ก็ไม่ค่อยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ หลักฐานทางจีนกล่าวว่า รัฐเคดิริเป็นรัฐที่มีอำนาจและจัดระเบียบรัดกุม มีการเอ่ยถึงพระนามกษัตริย์ไว้ 10 องค์จนกระทั่งถึง ค.ศ. 1222 แต่ก็ทราบแต่พระนามเท่านั้น สมัยพระเจ้ากาเมศวร นั้นมีผู้รู้จักในแง่ที่มีกวีชื่อธรรมชะ แต่งบทนิพนธ์ร้อยกรองชื่อ "สมรทาหนะ" เพื่อฉลองงานอภิเษกของพระองค์ ในร้อยกรองชิ้นนี้พระองค์ถูกเปรียบเทียบกับพระกามเทพ และมเหสีคือนางรตี หรือชายาของกามเทพ ผู้สืบเชื้อสายจากพระเจ้าไอร์ลังคะที่มีผู้จดจำมากที่สุด คือ "ชยภัย" (ค.ศ. 1135—ค.ศ. 1157) ทางตำนานชวาเชื่อว่าพระองค์ได้ทรงทำนายไว้ถึงความเสื่อมของชวา และว่าจะรุ่งเรืองมีอำนาจขึ้นมาอีก พระเจ้าชยภัยคือตัวเอกในบทร้อยกรองของกวีชื่อ มปู ปานุลูห์ ที่มีชื่อว่า "หริวงศ์" แต่เรื่องราวเกี่ยวกับรัชสมัยพระเจ้าชยภัยนั้นทราบกันน้อยมาก ตามนิยายความเชื่อพื้นเมือง รัชกาลของพระองค์เป็นสมัยโรแมนติคและเพียบพร้อมไปด้วยวีรกรรม ตามความจริงชื่อเสียงของรัชกาลนี้อยู่ที่ว่าได้มีการแต่งบทร้อยกรองซึ่งเป็นวรรณกรรมชิ้นเอกอีกชิ้นหนึ่งของวรรณคดีชวาโบราณคือเรื่อง มหาภารตยุทธ ซึ่งแปลงจากเรื่องการยุทธ์ระหว่างพวกปาณฑพและพวกเการพในเรื่องมหาภารตะของอินเดีย สมัยเคดิรีนี้นับว่าเป็นยุคที่รุ่งเรืองมากทางด้านวรรณกรรมยากที่จะหายุคอื่นใดมาเทียบได้

---

[1] ดูหนังสือของนาย C.C. Berg **Herkomst, Vorm en Functie der Middeljavaanse Rijksdelingstheorie, 1953,** ซึ่งชี้แจงว่าเรื่องพระเจ้าไอร์ลังคะแบ่งอาณาจักรเป็นเรื่องที่ไม่จริงตามประวัติศาสตร์

ในขณะเดียวกันก็เป็นยุคที่เกิดวิวัฒนาการทางการค้าไปตลอดดินแดนอินโดนีเซีย หมู่เกาะโมลุกกะ ซึ่งอุดมสมบูรณ์ด้วยกานพลูและจันทน์เทศ เริ่มมีความสำคัญทั้งทางการค้าและการเมือง เกาะเทอร์เนตก็เป็นเมืองขึ้นของเคดิรี มีเอกสารเล่าถึงการค้าขายอย่างกว้างขวางของชาวอาหรับกับบรรดาเกาะต่าง ๆ ในหมู่เกาะอินโดนีเซีย พ่อค้าอาหรับมาซื้อพริกไทย เครื่องเทศและไม้ที่มีค่า พวกนี้เป็นมุสลิม แต่ในขณะนั้นยังไม่ได้พยายามที่จะเผยแพร่ศาสนาอิสลามเข้ามาในแถบนี้ มีพ่อค้ามากมาจากเมืองแคมเบย์ ทางฝั่งกุจะราท พวกนี้นำสินค้าผ้าชนิดต่าง ๆ เข้ามาขาย พวกชาวเปอร์เซียนได้นำศาสนาอิสลามมาเผยแพร่ที่เมืองแคมเบย์แล้ว และก่อนจะสิ้นคริสต์ศตวรรษที่ 13 พ่อค้าจากฝั่งกุจะราทก็ได้เริ่มต้นชักชวนชาวมลายูให้เปลี่ยนศาสนา

อาณาจักรเคดิรีหมดอำนาจเมื่อ ค.ศ. 1222 รัฐใหญ่ที่เกิดขึ้นมามีอำนาจแทนที่ในชวา คือ อาณาจักรสิงหัดส่าหรี พงศาวดารชวาเล่าไว้ในหนังสือปาราราตันหรือ "หนังสือเรื่องกษัตริย์" ว่า บุคคลสำคัญในการตั้งรัฐใหม่คือ เคน อังรอก ซึ่งแปลว่า "ผู้ที่ทำลายทุกอย่าง" เขาใช้ความไม่พอใจที่รัฐจังกาละต้องตกอยู่ใต้อำนาจของเคดิรีเป็นเครื่องมือก่อความยุ่งยากจนในที่สุดสามารถถอดพระเจ้าเกียรติไชย เชื้อสายองค์สุดท้ายของพระเจ้าไอร์ลังคะออกจากบัลลังก์ได้ด้วยวิธีการเลวร้ายต่าง ๆ และสถาปนาอาณาจักรใหม่ขึ้น เป็นความจริงที่ว่าในระยะที่อยู่ใต้อำนาจของเคดิรี พลเมืองรัฐจังกาละไม่พอใจกันมาก และพากันอพยพเข้าไปอยู่ในดินแดนทูมาเพล ใกล้ ๆ กับบริเวณมาลัง เคน อังรอก ซึ่งมีกำเนิดจากคนชั้นต่ำฆ่าผู้สำเร็จราชการของทูมาเพลตาย และตั้งตนเป็นผู้สำเร็จราชการแทนโดยสมรสกับภรรยาหม้ายของผู้สำเร็จราชการชื่อนาง เคน เดเดส ต่อมาอังรอกถือโอกาสที่พระเจ้าเกียรติไชยมีเรื่องบาดหมางกับพวกพระยกทัพเข้าโจมตีเคดิรี เมื่อ ค.ศ. 1222 อังรอกรบชนะ พระเจ้าเกียรติไชยสิ้นพระชนม์ในการรบที่กันเทอร์ ต่อมาอังรอกตั้งตนเป็นพระเจ้าราชสะสร้างวังอยู่ที่เมืองกุจะราท ซึ่งต่อมามีชื่อว่า "สิงหัดส่าหรี"

หลังจากนั้นพงศาวดารชวาก็ไม่ได้กล่าวถึงรัชกาลนี้อีก จนพระเจ้าราชสะสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1227 และมีเรื่องทำนองนิยายมากจนยากที่จะแยกออกได้ระหว่างข้อเท็จจริงกับส่วนที่แต่งเติมขึ้น พระเจ้าราชสะถูกประหารโดยอนุสฟตี บุตรชายของนางเคน เดเดส ที่เกิดจากสามีคนก่อน พระเจ้าอนุสฟตีครองราชย์ได้ราว ๆ 20 ปี ก็ถูกอนุชาต่างพระราชบิดาชื่อ โตห์ชยะ โอรสของพระเจ้าราชสะฆ่าตาย โตห์

ชยะขึ้นเป็นกษัตริย์เมื่อ ค.ศ. 1248 แต่ไม่ช้าก็สวรรคต โอรสของพระเจ้าอนุสฟตีขึ้นครองราชย์ต่อมา ทรงพระนามว่า พระเจ้าวิษณุวัฒนา (ค.ศ. 1248—ค.ศ. 1268)

เรื่องราวตอนแรกของอาณาจักรสิงหัดส่าหรีไม่ค่อยจะปรากฏรายละเอียดนอกจากรายการฆาตกรรมเพื่อชิงราชสมบัติกัน แต่ทางด้านโบราณคดีมีวิวัฒนาการที่น่าสนใจมาก 2 ด้านเกิดขึ้นในสมัยนี้ คือ ทางด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม ลักษณะแบบชวาแท้ ๆ ได้เจริญขึ้นถึงขีดสุด ส่วนทางด้านศาสนานั้น ศาสนาพุทธกับลัทธิไศวเวทได้มารวมเป็นความเชื่อถืออันหนึ่งอันเดียวกันเสียแล้ว รูปประติมากรรมต่าง ๆ นั้นดูเผิน ๆ ก็จะแลเห็นว่าเป็นรูปแบบฮินดูบ้าง เป็นแบบพุทธบ้าง แต่ความสำคัญที่แท้จริงนั้นจะเข้าใจได้ก็ต่อเมื่อได้ทราบถึงนิทานพื้นเมืองและตำนานต่าง ๆ รูปประติมากรรมเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ของเทพเจ้า . หรืออำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวพื้นเมืองนับถือ เมื่อพระเจ้าวิษณุวัฒนา (ค.ศ. 1248—ค.ศ.1268) สวรรคต อัฐิของพระองค์แบ่งฝังไว้ในวิหารสองแห่ง คือ ไว้ที่ จันทิมเลรี เพื่อให้บูชาพระองค์ในฐานะภาคหนึ่งของพระศิวะแห่งหนึ่ง และที่ จันทิ จาโก ในฐานะพระโพธิสัตว์อโมฆบาศอีกแห่งหนึ่ง ที่จันทิ จาโก นี้ตามระเบียงและทางเดินทำเป็นลายสลักนูนเล่าเรื่อง **ชาดก** ต่าง ๆ ตามพระสูตรตันตระโบราณของชวา

กษัตริย์องค์สุดท้ายของสิงหัดส่าหรีชื่อพระเจ้าเกียรตินคร พระองค์ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าวิษณุวัฒนาเมื่อ ค.ศ. 1268 พระเจ้าเกียรตินครทรงทำให้การรวมความเชื่อถือของศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันสมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยทรงปฏิบัติพระองค์ตามลัทธิใหม่ คือ ลัทธิไศวนิกายผสมกับพุทธศาสนาในฐานะกษัตริย์ที่ทรงรอบรู้ศาสนาตันตระอันล้ำลึก ซึ่งเป็นศาสนาที่จำเป็นสำหรับสวัสดิภาพของราชอาณาจักร จึงเป็นหน้าที่ของพระองค์ที่จะต้องสู้รบกับอำนาจปีศาจที่กระจายอยู่ทั่วโลก เพื่อจะทำพิธีให้สำเร็จจะต้องใช้สุราและเรื่องทางเพศช่วยกระตุ้นให้เกิดความเร้าใจ ความวิตถารของพระองค์ในเรื่องนี้ก่อความสะดุ้งใจแก่ผู้ที่รวบรวมพงศาวดารปาราราตัน ซึ่งลงความเห็นว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ขี้เมาที่เสียผู้เสียคนไปในที่สุด เนื่องจากการปล่อยพระองค์เองมากเกินไปทางตัณหา แต่ในหนังสือโคลงชื่อ "นครเกียรติคม" ซึ่งแต่งขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1365 โดย ประพันสะ ผู้เป็นประมุขฝ่ายสงฆ์ทางพุทธศาสนา กลับบรรยายถึงพระเจ้าเกียรตินครไว้ในฐานะเป็นนักบุญและนักพรต สละแล้วซึ่งกิเลสต่าง ๆ ศาสตราจารย์ ซี.ซี. แบร์ก แห่งมหาวิทยาลัยไลเดน ผู้ซึ่งเพิ่งตีพิมพ์ผลการค้นคว้าเกี่ยวกับรัชกาลนี้นั้นเชื่อว่า การที่

จะเข้าใจนโยบายของพระองค์ให้ถูกต้องนั้นจะต้องเอาลักษณะของพระองค์อย่างแบบหลัง คือ การเป็นนักพรตนี้มาพิจารณาอย่างจริงจังด้วย[1]

พระเจ้าเกียรตินครเชื่อว่า ถ้าจะทำจัดการกระจายอำนาจในชวาให้หมดไป พระองค์จะต้องลบล้างการแบ่งแยกและการแก่งแย่งอย่างที่เป็นอยู่ทั่วไปในอาณาจักร ซึ่งเกิดขึ้นจากการกระทำของนักพรตชื่อ ภารท เชื่อกันว่าภารทเป็นผู้แบ่งแยกอาณาจักรของพระเจ้าไอร์ลังคะ ดังนั้นพระเจ้าเกียรตินครจึงสร้างรูปประติมากรรมของพระองค์แต่ในฐานะพระอักโษภย หรือพระพุทธรูปปางมารวิชัยประดิษฐานในที่ที่ภารทเคยอาศัยอยู่ รูปประติมากรรมรูปนี้เวลานี้อยู่ที่ กรุเซนเปอร์ก ในเมืองสุราบายา มีชื่อเรียกกันอย่างสามัญว่า "พ่ออ้วน" พุทธศาสนาแบบตันตระที่พระองค์นับถือนี้มีชื่อว่า **"กาลจักร"** ได้ถือกำเนิดขึ้นในเบงกอลเมื่อตอนปลายสมัยราชวงศ์ปาละ และได้แพร่หลายไปยังทิเบต เนปาล และไปถึงอินโดนีเซียด้วย ที่อินโดนีเซียก็มีลัทธิการบูชาบรรพบุรุษตามแบบชวาอยู่แล้ว ศาสนาตันตระจึงปรับตัวเองได้ง่าย ดังนั้น ศาสนาศิวะ–พุทธจึงเป็นเสมือนเสื้อคลุมภายนอกที่เป็นแบบอินเดีย แต่ซ่อนความเชื่อแบบพื้นเมืองที่มีมาแต่โบราณกาลและยังคงมีพลังมากไว้ภายใน

เรื่องราวในรัชกาลพระเจ้าเกียรตินครที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดาร "ปาราราตัน" และในบทโคลงเรื่อง "นครเกียรติคม" นั้น มิได้แตกต่างกันที่ความเห็นเกี่ยวกับบุคลิกลักษณะของพระเจ้าแผ่นดินเองเท่านั้น แต่ในพงศาวดารยังระบุว่าพระองค์ครองราชย์ชั่วระยะสั้นและไม่มีความสำคัญอันใด ส่วนตามบทโคลงนั้นพระองค์ครองราชย์นานถึง ค.ศ. 1292 และทรงปฏิบัติภารกิจที่เด่น ๆ ไว้มาก หนังสือเล่มสำคัญเกี่ยวกับชวา ชื่อ Hindoe - Javaansch Geschiedenis ฉบับ ค.ศ. 1931 ของกรอม ได้รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับรัชกาลนี้ไว้ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในหมู่นักประวัติศาสตร์ปัจจุบัน ยกเว้นในบางเรื่องซึ่งกรอมเองได้แก้ไขความเห็นเดิมของเขาดังปรากฏในบทความที่เขาได้เขียนลงไว้ในหนังสือของสเตเปลเล่มหนึ่ง ที่มีชื่อว่า **Geschiedenis van Nederlandsch Indie** กรอมเห็นด้วยกับหนังสือ นครเกียรติคม ว่าพระเจ้าเกียรตินครครองราชย์นาน และแสดงให้เห็นว่าพระองค์เป็นผู้สร้าง

---

[1] "Kertanagara de miskende empirebuilder" ใน **Orientatie** อันดับที่ 34 (July, 1950), หน้า 3–32, และดูงานเขียนของเขาในหนังสือของ F.W. Stapel's "Geschiedenis van Nederlandsch Indie", เล่มที่ 2 หน้า 7–148, ในเล่มนี้มีการวิจารณ์พวกเอกสารประวัติศาสตร์ภาษาชวาโบราณ

จักรวรรดิที่มีจุดมุ่งหมายที่จะรวมสุมาตราไว้ด้วย ใน ค.ศ. 1275 พระองค์ส่งกองทัพใหญ่ที่มีชื่อว่า 'พามลายู" (Pamalayu) ไปเริ่มต้นปราบปรามเกาะสุมาตรา กองทัพนี้ไม่ได้กลับมาจนกระทั่ง ค.ศ. 1293 หลังจากที่พระองค์สิ้นพระชนม์ไปแล้วได้ปีหนึ่ง การปราบปรามสุมาตรานั้น เมื่อ ค.ศ. 1286 กองทัพของพระองค์ได้ชัยชนะอย่างงดงาม พระองค์ถึงกับส่งแบบอย่างรูปประติมากรรมของพระราชบิดาของพระองค์ คือพระเจ้าวิษณุวัฒนาที่อยู่ที่จันทิจาโก ไปตั้งไว้ที่ธรรมาศรัย ในอาณาจักรมลายู เพื่อจะรักษาความสัมพันธ์กับอาณาจักรนั้น ในฐานะเมืองขึ้นของราชวงศ์ของพระองค์โดยทางบูชาบรรพบุรุษ

เรื่องราวรัชกาลของพระเจ้าเกียรตินครตามแนวนี้ ก็เป็นที่ยอมรับกันเรื่อยมาจนกระทั่งเมื่อเร็ว ๆ นี้ศาสตราจารย์แบร์กได้แก้ไขเรื่องราวเสียใหม่หมด ในเรื่อง "Kertanagara de miskende empirebuilder" แบร์กได้พยายามหาคำอธิบายเรื่องราวของพระเจ้าเกียรตินครใหม่ ด้วยการพิจารณาศักราชที่พระองค์ไปโจมตีสุมาตราเป็นสำคัญ แบร์กชี้ให้เห็นว่าไม่ปรากฏหลักฐานเลยว่า พระเจ้าเกียรตินครส่งกองทัพมลายูไปใน ค.ศ. 1275 เพราะไม่เพียงแต่พระองค์จะไม่อยู่ในฐานะที่จะทำได้เร็วเช่นนั้นใน ค.ศ. 1275 แต่ข้อความจากหนังสือนครเกียรติคมตอนที่นำไปอ้างกันในเรื่องนี้ก็แปลข้อความนี้ผิดไป คำแปลที่ถูกต้องก็คือว่า เมื่อกษัตริย์ได้รับยกย่องให้เป็นพระเจ้าในตอนต้น ๆ ปีนั้น ก็มีโองการให้ยกทัพไปตีมลายู ข้อความนี้หมายความว่าในปีนั้นเป็นปีที่พระองค์ทำพิธีราชาภิเษก และพิธีราชาภิเษกครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายพิเศษ คือ ขยายอำนาจอาณาเขต ซึ่งจุดประสงค์ใหญ่ที่สุดก็คือต้องการรบชนะศรีวิชัย จากการค้นคว้าเอกสารที่มีอยู่ แบร์กตั้งข้อสมมติว่า กองทัพของพระองค์ไม่ได้ยกออกไปจากชวา จนกระทั่งอีก 17 ปีต่อมา คือใน ค.ศ. 1292 ซึ่งเป็นปีที่พระเจ้าเกียรตินครสิ้นพระชนม์

เมื่อเป็นเช่นนี้ทำให้ต้องหันไปพิจารณากันใหม่ถึงหลักฐาน ซึ่งตามความเห็นของกรอมถือว่า เป็นหลักฐานที่สำคัญที่สุดที่เกี่ยวกับชัยชนะของพระองค์ในตอนแรก ๆ หลักฐานอันนี้ก็คือ รูปของพระเจ้าวิษณุวัฒนาที่พระเจ้าเกียรตินครส่งไปสุมาตราเมื่อ ค.ศ. 1286 ดังที่ปรากฏในจารึก ซึ่งพบในใจกลางของเกาะชวาริมแม่น้ำบาตัง ว่าอยู่ในศักราชเดียวกัน จารึกนี้กล่าวว่ารูปนี้เป็นพระพุทธรูปอโมฆบาศโลเกศวร และถูกนำมาจากสุมาตราโดยขุนนางชวา 4 คน ตามคำรับสั่งของพระเจ้าเกียรตินคร และมาประดิษฐานไว้ที่ธรรมาศรัย เป็นที่ชื่นชมของบรรดาราษฎร

ในดินแดนมลายูตั้งแต่องค์มหาราชาลงไป ในความเห็นของแบร์ก จารึกเรื่องนี้แทนที่จะเป็นหลักฐานว่ายกกองทัพมาปราบ กลับแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการดำเนินนโยบายอย่างเป็นมิตร เพื่อจะนำเอารัฐมลายูเข้ามาสู่สหพันธ์อินโดนีเซียที่มีรัฐสิงหัดส่าหรีเป็นผู้นำ และยังเป็นพยานหลักฐานด้วยว่าในปีนั้น ยังไม่มีการส่งกองทัพไปรุกรานสุมาตรา

จากข้อสมมติฐานนี้ แบร์กได้ค้นหาเรื่องราวเกี่ยวกับนโยบายขยายอำนาจของพระเจ้าเกียรตินครต่อไป ซึ่งถ้าดูตามลำดับเหตุการณ์น่าเชื่อถือ หากเรายอมรับการตีความหมายจากข้อความในหนังสือ **นครเกียรติกม** เกี่ยวกับพระราชพิธีอุทิศถวายเมื่อ ค.ศ. 1275 แบร์กกล่าวว่า หลังจากที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 1268 พระองค์ก็วางโครงการที่จะสร้างอาณาจักรของพระองค์ให้เป็นมหาอำนาจอินโดนีเซียที่ยิ่งใหญ่ อัครมหาเสนาบดีของพระบิดาของพระองค์ชื่อราคนาถไม่เห็นด้วย และให้เหตุผลว่าเป็นนโยบายที่เสี่ยงจนเกินไป เขาจึงถูกย้ายตำแหน่งหน้าที่ มีขุนนางอีกสองคนมารับตำแหน่งนี้แทน เป็นผู้ที่สนับสนุนนโยบายขยายอำนาจนี้ ขุนนางทั้งสองนี้ชื่อ คโบ ตังคาห์ และ อระคานี เป็นที่ปรึกษาของกษัตริย์ และได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ทำพิธีที่พระองค์จะขึ้นเป็นเทวราชเป็นพระพุทธไภรพ พระราชพิธีสำคัญสำหรับเริ่มต้นในการขยายอำนาจนี้จัดทำใน ค.ศ. 1275

แบร์กยืนยันว่า การที่จะเข้าใจนโยบายของพระเจ้าเกียรตินครได้อย่างแท้จริงนั้นจะต้องพิจารณาจากความเชื่อของพระองค์ที่ว่า พระองค์เป็นหลักสำคัญในการทำพิธีอภิเษกครานี้ แบร์กไม่เห็นด้วยเลยกับความเห็นที่ว่าพระองค์คิดขยายอำนาจตามอำเภอพระทัยเพราะอยากจะเป็นใหญ่ และไม่เห็นด้วยเช่นกันที่จะไปตีความหมายว่า เป็นเพราะพระองค์ต้องการฟื้นฟูการขยายอำนาจของชวาอย่างที่เคยมีในสมัยก่อน แบร์กเข้าใจว่า เรื่องที่กล่าวถึงชัยชนะของพระเจ้าสัญชัยในการโจมตีศรีวิชัยก่อน ค.ศ. 1000 และชัยชนะในการขยายอาณาเขตของรัฐเคดิรีไปยังดินแดนนอกเกาะชวาในคริสต์ศตวรรษที่ 12 นั้น เป็นเรื่องที่ไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์มาสนับสนุนเลย นโยบายจักรวรรดินิยมของรัฐสิงหัดส่าหรีนั้น แบร์กกล่าวว่าเนื่องมาจากสาเหตุภายนอก คือเป็นปฏิกิริยาอันหนึ่งต่อการรุกรานของพวกมองโกลในเอเชียตะวันออก แบร์กเห็นด้วยกับความเห็นของมูนที่เขียนไว้ตั้งแต่ ค.ศ. 1924[1]

---

[1] J.L. Moens,' 'Het Buddhism op Java en Sumatra in zijn laatste bloeiperiode'' ใน TBG, LXIV (1924).

ว่าพระเจ้าเกียรตินครทำพิธีเป็นพระพุทธไภรพนั้น เป็นผลเนื่องมาจากการที่พระเจ้ากุบไลข่าน ทำพิธีตั้งพระองค์เป็น "ชิน–พุทธ" เมื่อ ค.ศ. 1264 และอีกครั้งหนึ่งใน ค.ศ. 1269 ซึ่งแสดงว่าพระเจ้ากุบไลข่านจะขยายอาณาเขตของพวกมองโกลให้กว้างขวางออกไปอีก แบร์กเสนอความเห็นว่าความกลัวพวกมองโกลเป็นสาเหตุสำคัญยิ่งในการวางนโยบายของพระเจ้าเกียรตินคร ดังนั้นใน ค.ศ. 1275 การทำพิธีเป็นพระพุทธไภรพของพระองค์นั้นเท่ากับเป็นการปฏิญาณว่าพระองค์จะทรงขยายอำนาจอาณาเขตออกไป เพื่อที่จะรวมอินโดนีเซียเข้าด้วยกัน ต้านทานการโจมตีจากจีนซึ่งอาจจะเกิดขึ้นได้ พระองค์เลียนแบบการทำพิธีของจักรพรรดิกุบไลข่าน เพราะทรงหวังว่าจะทรงเพิ่มอำนาจของพระองค์เองโดยวิธีเดียวกัน แผนการของพระองค์ก็คือการสร้างสหพันธ์อินโดนีเซียที่ศักดิ์สิทธิ์ เพื่อรวบรวมพลังเข้าด้วยกันไว้ต่อสู้พวกมองโกลโดยอำนาจวิเศษของพระองค์ในฐานะทรงเป็นพระพุทธไภรพ เป็นที่น่าสังเกตว่าสิ่งที่พระองค์ทรงกระทำในระยะแรกก็คือ ทรงทำไมตรีกับอาณาจักรจามปา ซึ่งถูกพวกมองโกลรุกรานเหมือนกัน การที่พระองค์โปรดให้นำพระพุทธรูปพระอโมฆบาศไปสุมาตราใน ค.ศ. 1286 ก็เท่ากับเป็นการส่ง "ศักดิ์" ของพระองค์ไปยังดินแดนที่ถูกคุกคามเนื่องจากการขยายอำนาจของพวกมองโกลเช่นเดียวกัน

หลังจากพระราชพิธี ค.ศ. 1275 พระเจ้าเกียรตินครก็เริ่มดำเนินการตามนโยบายของพระองค์ หนังสือ **นครเกียรติกม** กล่าวว่า ใน ค.ศ. 1280 พระองค์กำจัด "มหิสิ–รังคา" ที่ชั่วร้ายให้สิ้นไป คำนี้หมายความว่าอย่างไรไม่ทราบแน่ แต่ก็ดูจะหมายถึงการดำเนินการขั้นหนึ่งของพระองค์ที่จะสร้างอำนาจของพระองค์ให้มั่นคงในราชอาณาจักรก่อนที่จะขยายอำนาจอาณาเขตทางด้านอื่น ๆ ได้ มีหลักฐานที่พอจะชี้ให้เห็นว่า ข้อความนี้หมายถึงฝ่ายค้านอย่างรุนแรงที่ไม่เห็นด้วยกับนโยบายของพระองค์ ตลอดรัชกาลของพระองค์ความพยายามที่จะกระจายอำนาจยังคงมีอยู่และไม่สามารถยับยั้งได้อย่างเด็ดขาด

แบร์ก มีความเห็นว่างานขั้นต่อไปก็คือการยึดเกาะมาดูรา ที่อยู่คนละฟากกับเมืองท่าทูบันของพระองค์ ขุนนางชั้นสูงที่พระองค์ทรงไว้พระทัยมากชื่อว่า บันชัก วีเด ได้รับมอบหมายให้คอยดูแลให้เกาะมาดูราสวามิภักดิ์ต่อชวา ท่านผู้นี้ได้รับยศว่า "อารย วีรราช" เคยเข้าใจกันว่าวีรราชถูกเนรเทศไปอยู่เกาะมาดูราเพราะพระเจ้าแผ่นดินไม่ไว้พระทัย แต่แบร์กไม่เห็นด้วยกับเรื่องเนรเทศนี้ โดยอ้างเหตุผลว่าตำแหน่งผู้ว่าราชการเกาะมาดูราเป็นตำแหน่งหลัก เพราะจำเป็นจะต้องคอยป้องกันรักษาพรมแดนตะวันออกไว้ในขณะที่จะขยายอำนาจไปทางตะวันตก

ต่อจากนี้ก็ถึงการขยายอำนาจไปบาหลี ประพันสะบอกว่ามีโองการถึงเรื่องนี้ใน ค.ศ. 1284 เขาเล่าว่าพระเจ้าเกียรตินครเป็นปฏิปักษ์กับรัฐเพื่อนบ้านอีกหลายรัฐ แต่การที่ประพันสะไม่เล่าถึงรายละเอียดเลย ทำให้ข้อความเหล่านี้เป็นปัญหาอยู่ หากการเป็นอย่างที่แบร์กพยายามที่จะชี้ให้เห็นในบทความของเขาเกี่ยวกับ "ผู้สร้างอาณาจักรที่ถูกเข้าใจผิด" คือ พระเจ้าเกียรตินครพยายามที่จะทำตามแผนการขยายอำนาจโดยทางทหาร และแผนสุดท้ายก็คือการปราบปรามรัฐมลายู แผนการขั้นต่อไปของพระองค์ก็ควรจะเป็นการปราบอาณาจักรซุนดาที่อยู่ทางพรมแดนด้านตะวันตกหลังจากที่ได้ดินแดนด้านตะวันออกไว้แล้ว ซึ่งจะทำให้การรวมชวาเป็นผลสำเร็จ ประพันสะกล่าวว่า ซุนดาอยู่ในอาณาเขตของพระองค์ แต่ไม่ได้ให้หลักฐานไว้เลยว่าพระองค์รบชนะซุนดาโดยวิธีใดและเมื่อใด จากการเรียงลำดับเหตุการณ์ตามแผนรุกรานของพระองค์ แบร์กคะเนว่าคงจะได้ซุนดาเมื่อ ค.ศ. 1289 หรือไม่ก็ตอนต้น ค.ศ. 1290

อย่างไรก็ดีเราก็ไม่จำเป็นจะต้องติดตามความเห็นที่ก็ดูมีเหตุผลเหล่านี้ เพราะในบทความอีกสองบทต่อมา[1] แบร์กเองเปลี่ยนความเห็นใหม่เกี่ยวกับการตีความหมายของ "พามลายู" ซึ่งโยงไปถึงการเปลี่ยนแปลงความเห็นที่เกี่ยวกับชัยชนะครั้งอื่น ๆ ของพระเจ้าเกียรตินครด้วย แบร์กกล่าวว่าคำ "พามลายู" นี้ควรจะแปลเสียใหม่ว่า" การตกลงกับมลายู" ซึ่งไม่ใช่การใช้กำลังทหารไปโจมตีมลายู แบร์กสรุปว่าชัยชนะต่าง ๆ ที่ประพันสะกล่าวถึงนั้นความจริงเกี่ยวกับชัยชนะทางจิตใจ พระเจ้าเกียรตินครกำลังสร้างสหพันธ์อินโดนีเซียอันศักดิ์สิทธิ์ไว้เพื่อต่อต้านพวกมองโกลโดยการสร้างความผูกพันทางด้านจิตใจซึ่งกันและกัน ดังนั้น ทั้งบาหลีและซุนดาไม่ได้ถูกปราบปรามด้วยกำลังอาวุธ แต่ถูกนำเข้ามารวมอยู่ใน "พันธมิตรอันศักดิ์สิทธิ์" นี่คือ ลักษณะและจุดประสงค์ของแผนการ "พามลายู"

แต่ เจ.จี. เด กาสปารีส์ ได้เขียนไว้ในบทความชื่อว่า "Writings on Indonesian History (Early Period)" พิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1961[2] ว่า การตีความนโยบายของพระเจ้าเกียรตินครเช่นนี้ไม่ถูกต้อง กาสปารีส์ได้ยึดจารึกที่ชำรุดหลักหนึ่งเป็น

---

[1] De Geschiedenis van Pril Majapahit, **Indonesie** เล่ม 4, หน้า 481–520. เล่ม 5, หน้า 198–202.

[2] In D.G.E. Hall (ed), Historians of South—East Asia (1961), หน้า 160—1, เชิงอรรถที่ 223.

หลักในการพิจารณาปัญหานี้ จารึกนี้พบที่ด้านหลังของประติมากรรมรูปยักษ์ชื่อ "จามุนทะ" เป็นประกาศมีใจความว่าจะมีการรบกับดินแดนแห่งหนึ่งเรียกว่า "สะเดง" คำสะเดงนี้แบร์กสันนิษฐานว่า ก็คือ บาหลี ดังที่ปรากฏอยู่ในบทความของแบร์ก และเป็นบทความที่ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์กันมาก[1] แบร์กตีความหมายจารึกนี้ว่าหมายถึงการรบของเสนาบดีชวาที่ชื่อ กาจามาดา กับชาวบาหลีในอีกหนึ่งศตวรรษต่อมา อย่างไรก็ตาม ส่วนจารึกที่ชำรุดหายไปนั้นถูกค้นพบเมื่อ ค.ศ. 1940 และแสดงให้เห็นว่าคำนั้นไม่ใช่สะเดง ยิ่งกว่านั้น ดาเมส์ ได้คำนวณศักราชที่กล่าวถึงในจารึกตรงกับวันที่ 17 เมษายน ค.ศ. 1292 คือ ราว ๆ 2—3 เดือนก่อนที่พระเจ้าเกียรตินครจะถูกเจ้าชายชัยกัตวังปลงพระชนม์ ถ้าศักราชนี้ถูกต้อง และกาสปารีส์เห็นว่ามีเหตุผลพอที่จะรับรองศักราชนี้ได้ พระเจ้าเกียรตินครกษัตริย์ผู้ลึกลับปรากฏพระองค์ออกมาว่าเป็นประมุขที่สามารถใช้มาตรการกดขี่ที่รุนแรง เพื่อจะปราบปรามกบฏให้หมดสิ้นไป ข้อนี้อาจจะเข้าใจสาเหตุของการใช้กองทัพเพื่อการรวมมลายู ถ้าศักราชของแบร์กถูกต้องจริงที่ว่าเกิดขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1292

ในขณะที่พระเจ้าเกียรตินครกำลังจัดการสร้างแนวป้องกันการโจมตีของพวกมองโกลด้วยวิธีต่าง ๆ อยู่นั้น อันตรายจากด้านเหนือซึ่งในระยะแรกดูไม่น่ากลัวแต่อย่างใด ก็เริ่มมีท่าทีว่าอาจจะลุกลามใหญ่โตขึ้น จักรพรรดิกุบไลข่านกำลังส่งทูตไปยังรัฐต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่เคยยอมรับความเป็นใหญ่ของจีนตลอดมา เพื่อเรียกร้องบรรณาการซึ่งแสดงว่าอ่อนน้อมต่อพระองค์ และในไม่ช้าก็เห็นชัดว่า จักรพรรดิกุบไลข่านไม่ได้ต้องการแต่เพียงถ้อยคำแสดงความอ่อนน้อมพร้อมด้วยของบรรณาการซึ่งประกอบด้วยผลิตผลของถิ่นนั้น ๆ อย่างแต่ก่อนเสียแล้ว แต่พระองค์ต้องการความเคารพเชื่อฟังโดยเด็ดขาด ถ้าดินแดนใดปฏิเสธ พระองค์ก็พร้อมที่จะส่งกองทัพมาปราบปรามทันที ในตอนแรก ๆ พระเจ้าเกียรตินครก็คอยเฝ้าดูเหตุการณ์ และไม่แสดงว่าจะใช้นโยบายใด อาจจะเป็นไปได้ว่าพระองค์กำลังคอยจังหวะ และใคร่ครวญดูว่าถ้าปฏิเสธจะเป็นการเสี่ยงสักเพียงไหน

ถ้าเป็นดังนี้จริง ความหายนะที่พวกมองโกลได้รับเมื่อไปโจมตีญี่ปุ่น ค.ศ. 1281 การพ่ายแพ้ที่ตังเกี๋ยในปีต่อมา และการพ่ายแพ้ที่จามปาเมื่อ ค.ศ. 1285 อาจจะทำให้พระเจ้าเกียรตินครตัดสินพระทัยที่จะทำการท้าทายพวกมองโกลใน ค.ศ.

---

[1] De Sadeng—oorlog en de Mythe van Groot—Majapahit, Indonesie(1951). เล่ม 5, หน้า 385—422.

1289 ก็ได้ ในปีนั้นเองพระองค์สั่งจับคณะทูตมองโกลทั้งหมด และหลักฐานจีนกล่าวว่ามีการปาดเฉือนหน้าตาทูตเหล่านี้ทั้งหมดเสียก่อนจึงส่งตัวกลับไป เข้าใจว่าจะมีการตัดจมูกคณะทูต หรืออย่างน้อยก็อาจเป็นหัวหน้าทูตที่ชื่อ เมงคี ดุยเวนดักให้ความเห็นว่าข้อความนี้จะแปลตามตัวอักษรมิได้ คงจะเพียงแต่แสดงว่าทางปักกิ่งเจ็บแค้นมาก ที่พระเจ้าเกียรตินครปฏิเสธไม่รับคณะทูตด้วยปฏิกิริยารุนแรงแบบนี้

อย่างไรก็ตาม จักรพรรดิกุบไลข่านทรงเตรียมทัพเรือและทัพบกเพื่อจะมาลงโทษกษัตริย์ที่ดื้อดึงไม่ยอมอ่อนน้อมองค์นี้ พระเจ้าเกียรตินครเองก็คงจะคาดการณ์ได้ว่าอันตรายจะมาจากจีน จึงส่งกองทัพไปดำเนินแผน "พามลายู" แต่พระองค์คงจะเสี่ยงเอาว่ากองทัพของพระองค์คงจะทำการสำเร็จก่อนที่พวกมองโกลจะยกทัพมาแก้แค้น

กองทัพนี้ถูกส่งไปเพื่อจุดประสงค์อันใด หนังสือ *นครเกียรติกม* กล่าวว่ากองทัพที่ยกไปใน ค.ศ. 1292 นั้นไม่ได้ไปแค่รัฐมลายู แต่เลยไปทางแถบฝั่งทะเลตะวันตกของเกาะบอร์เนียวและแหลมมลายูด้วย หนังสือนี้อ้างด้วยว่าพระเจ้าเกียรตินครได้ บากุลปุระ หรือตันจุงบุรีในบอร์เนียว และได้ปาหัง ซึ่งชื่อนี้หมายถึงแหลมมลายูตอนใต้ทั้งหมดในสมัยของประพันสะ แต่ก็ไม่ได้ระบุว่ารวมไว้ได้เมื่อใด หากพวกนักประวัติศาสตร์สงครามลงความเห็นว่าคงจะเป็นตอนที่ยกทัพไปรวมมลายูดูคล้ายกับว่าในตอนนี้การรุกรานของพวกมองโกลใกล้เข้ามาแล้ว พระเจ้าเกียรตินครคงหวังจะบั่นเบ่าได้โดยการเข้าไปยึดจุดยุทธศาสตร์ตามเส้นทางเสียก่อน แบร์กเห็นว่ากองทัพของพระองค์พลาดการเข้าตัดกำลังกองทัพเรือมองโกลนอกฝั่งบอร์เนียวไปเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ในขณะที่ยังขาดหลักฐานที่ว่าการรวมมลายูนั้นมีบทบาทอย่างไรในแผนการป้องกันมองโกลอยู่เช่นนี้ ก็อาจคาดคะเนไปได้ต่าง ๆ ถ้าจุดประสงค์บั้นปลายของ "พามลายู" คือ การรวมกำลังที่จะต่อต้านการรุกรานที่คาดการณ์ไว้ก็นับว่าเป็นการปฏิบัติงานที่ไม่ได้ผล เพราะว่าไม่สามารถที่จะขัดขวางไม่ให้ทัพมองโกลมาขึ้นบกที่ชวาได้

ก่อนที่มองโกลจะบุกเกาะชวานั้น เกิดมีขบวนการภายในชวาประท้วงอำนาจของพระเจ้าเกียรตินคร และทำให้แผนการต่าง ๆ ของพระองค์ต้องล้มเหลวลงโดยสิ้นเชิง การส่งกองทัพไปนอกประเทศเช่นนี้ ทำให้ตัวรัฐสิงหัดส่าหรีเองอ่อนกำลังอย่างน่ากลัว พวกเจ้าครองนครประเทศราชที่ไม่พอใจพระองค์ก็ถือโอกาสก่อการกบฏ และนโยบายของพระองค์ก่อให้เกิดศัตรูมาก รัฐเคดิรีเป็นศูนย์กลาง

ของการกบฏ เพราะเจ้าผู้ครองเคดิรีไม่เคยลืมความอัปยศอดสู ที่ เคน อังรอก ได้ทำไว้ เจ้าชายชัยกัตวัง แห่งเคดิรีเป็นหัวหน้าพวกกบฏ และเข้ามาคุกคามเมืองหลวง เจ้าชายส่งกองทัพล่อทัพหลวงออกไปอีกทางหนึ่งสำเร็จ โดยการแบ่งกำลังไปตีทางเหนือ ในวันที่พระเจ้าแผ่นดินและพวกข้าราชบริพารกำลังวุ่นอยู่กับพระราชพิธีอันพิสดารตามลัทธิศิวะ–พุทธอยู่นั้น เจ้าชายชัยกัตวังก็ยกกองทัพเข้าโจมตีเมืองหลวงทางด้านตะวันตกโดยไม่ให้รู้ตัว ฝ่ายกบฏสามารถยึดเมืองได้ ปลงพระชนม์พระเจ้าเกียรตินครและฆ่าอัครมหาเสนาบดีและพวกขุนนางอื่น ๆ ในขณะที่กำลังดื่มน้ำตาลเมา ตามที่พงศาวดารปาราราตันบรรยายไว้

ดังนั้น เมื่อกองทัพเรือมองโกลซึ่งมีนายพลเรือ ยี–โก–มู–สุ มาถึงเมืองทุบันหลังจากนี้ไม่นานคือใน ค.ศ. 1293 กษัตริย์ที่พวกมองโกลต้องการจะปราบก็ไม่มีตัวตนเสียแล้ว และเจ้าชายชัยกัตวังได้เป็นกษัตริย์แทน แต่การที่กองทัพเรือมองโกลมาถึงชวา เปิดโอกาสให้ราชบุตรเขยของพระเจ้าเกียรตินคร คือ เจ้าชายวิชัยผู้เป็นรัชทายาท โค่นอำนาจเจ้าชายแห่งเคดิรีสำเร็จ เมื่อตอนที่สิงหัดส่าหรีถูกพวกเคดิรียึดได้ เจ้าชายวิชัยหนีไปอยู่มาดูรา วีรราชแนะนำให้กลับมาและยอมอ่อนน้อมต่อเจ้าชายชัยกัตวัง และเจ้าชายวิชัยก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ดูแลดินแดนแห่งหนึ่งในลุ่มแม่น้ำบรันทัสตอนล่าง เป็นการตอบแทนที่เข้ามาสวามิภักดิ์

เจ้าชายวิชัยไปขอความช่วยเหลือจากพวกมองโกล เพื่อพระองค์จะได้ชิงราชย์สำเร็จ และสัญญาว่าเพื่อเป็นการตอบแทน เจ้าชายวิชัยก็จะรับว่าจักรพรรดิกุบไลข่านเป็นใหญ่เหนือชวา พวกมองโกลยอมตกลงตามนี้ และกองทัพของทั้งสองฝ่ายช่วยกันปราบเจ้าชายชัยกัตวังสำเร็จและยึดเมืองหลวงได้ แต่ต่อมาเมื่อพวกมองโกลแบ่งกำลังแยกเป็นกองเล็กกองน้อยเพื่อปราบปรามบ้านเมืองของชวาให้สงบราบคาบ เจ้าชายวิชัยก็ถือโอกาสเข้าโจมตีกองทหารมองโกลเหล่านี้โดยไม่ให้รู้ตัวแตกพ่ายไปหมด แล้วจึงจัดการต้อนกองทัพที่เหลืออยู่อย่างชาญฉลาดให้เดินไปเข้าตาจน ในที่สุดนายพลเรือของมองโกลต้องรีบถอยทัพออกไปจากเกาะชวากลับไปเมืองจีน เจ้าชายวิชัยก็มีอำนาจเต็มที่ในชวา

เจ้าชายวิชัยเป็นกษัตริย์ที่ใช้ชื่อว่า "เกียรติราชสะชัยวัฒนา" พระองค์ทรงสร้างวังที่มัชปาหิต ซึ่งเคยเป็นค่ายของพระองค์ในเขตลุ่มแม่น้ำบรันทัสตอนล่าง เมื่อตอนที่พวกมองโกลยกทัพมา พระองค์เป็นผู้ตั้งราชวงศ์ที่ยิ่งใหญ่วงศ์สุดท้ายในประวัติศาสตร์ของชวาที่ยังนิยมนับถือขนบธรรมเนียมฮินดู

ตามความคิดเห็นของกรอมนั้น เมื่อพวกมองโกลลงเรือหนีไป จักรวรรดิที่พระเจ้าเกียรตินครสร้างขึ้นคงจะอ่อนแอลง แต่ก็คงยังไม่ถึงกับแตกสลายเมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ การศึกคราวนี้ของจักรพรรดิกุบไลข่านนับว่าไม่ได้ผลเลย และกลับทำให้ชวาได้กำไร คือช่วยให้เกิดการต่อเนื่องจากราชวงศ์สิงหัดส่าหรีกับราชวงศ์มัชปาหิต แบร์กค้านความเห็นนี้ของกรอมโดยให้เหตุผลว่า เนื่องจากจีนรุกรานชวา ทัพใหญ่ของพระเจ้าเกียรตินครที่ยกไปใน ค.ศ. 1292 ต้องยกทัพกลับชวาในปีต่อมา หมายความว่าความพยายามของพระองค์ต้องล้มเหลวหมด เพราะการกบฏของเจ้าชายชัยกัตวังทำให้แผนการของราชวงศ์สิงหัดส่าหรีในการรวมนุสันตรา คือ หมู่เกาะต่างๆ นอกชวาให้อยู่ใต้การนำของชวานั้นต้องล้มเหลวไป งานนี้ต้องเริ่มต้นใหม่โดยราชวงศ์มัชปาหิต และในความเห็นของแบร์กราชวงศ์ใหม่นี้ก็ไม่สามารถทำได้สำเร็จเท่ากับที่พระเจ้าเกียรตินครได้ทำไว้ในตอนที่สิ้นพระชนม์ แบร์กสรุปว่า ถ้ามีโอกาสดีกว่านี้อีกสักเล็กน้อยพระเจ้าเกียรตินครก็คงจะกลายเป็นวีรบุรุษของชาติไป ไม่ใช่เพียงแต่ "ผู้สร้างจักรวรรดิที่ถูกเข้าใจผิด"

ข. อาณาจักรมัชปาหิต ค.ศ. 1293—ประมาณ ค.ศ. 1520

การที่กำจัดเจ้าชายชัยกัตวังได้เช่นนี้ เป็นโอกาสให้เจ้าชายวิชัยแก้หน้าได้สำเร็จ อย่างที่แบร์กกล่าวไว้ เพราะสามารถดึงความสนใจจากเรื่องที่ชวาต้องพ่ายแพ้แก่พวกมองโกลมาสู่เรื่องที่พระองค์เองทรงปราบปรามพวกกบฏได้สำเร็จ เนื่องจากพระองค์สามารถขับไล่พวกจีนออกไปสำเร็จ เจ้าชายวิชัยก็แสดงตนเป็นผู้มีชัยชนะได้อย่างงดงาม จารึก 3 หลักในรัชกาลของพระองค์ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1294, ค.ศ. 1296 และ ค.ศ. 1305 ทำให้เกิดความรู้สึกว่าพระองค์มีอำนาจอย่างเด็ดขาดในฐานะราชบุตรเขยและรัชทายาทที่ถูกต้องของพระเจ้าเกียรตินคร และพวกเจ้าครองนครต่างๆที่เคยขึ้นกับพระเจ้าเกียรตินครก็ยอมอ่อนน้อมต่อพระองค์ ดังที่แบร์กได้อ้างถึงคำของประพันสะว่า "พระราชวังคือพระสุรเสียงของพระองค์" ดังนั้นหนังสือนครเกียรติคมจึงได้กล่าวว่า ทั่วดินแดนชวาชื่นชมมากที่พระเจ้าเกียรติราชสะชัยวัฒนาขึ้นครองราชย์ และชื่นชมกับการอภิเษก 4 ครั้งของพระองค์กับบรรดาพระธิดาของพระเจ้าเกียรตินคร

พระเจ้าเกียรตินครไม่มีโอรสเลย เจ้าชายวิชัยมีสิทธิอยู่มากในราชสมบัติ ในฐานะที่สืบเชื้อสายมาจากราชาอังรอก แต่หนังสือนครเกียรติคมก็เน้นมากถึงเรื่องที่เจ้าชายวิชัยอภิเษกสมรสกับพระธิดาทั้ง 4 ของพระเจ้าเกียรตินคร และเน้นถึงอิทธิพล

ของเรื่องนี้เหมือนกับจะชี้ให้เห็นว่า การอภิเษกสมรสนี้ให้สิทธิที่แท้จริงแก่เจ้าชายวิชัยในฐานะที่เป็นราชบุตรเขยของพระเจ้าเกียรตินคร กรอมและสตุตเตอร์ไฮม์ถือเอาว่าหญิงทั้ง 4 นี้เป็นพระธิดาที่แท้จริงของพระเจ้าเกียรตินคร แต่จารึกหลักปี ค.ศ. 1305 ชี้ให้เห็นว่าการอภิเษกสมรสเหล่านั้นทำให้เจ้าชายวิชัยได้เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างศักดิ์สิทธิ์กับดินแดนที่พระองค์ได้ชัยชนะมา และชัยชนะเหล่านั้นก็เป็นผลมาจากการกระทำพิธีเป็นพุทธไภรพ เมื่อ ค.ศ. 1275 ชายาทั้ง 4 คนของพระเจ้าเกียรตินครหมายถึงดินแดนบาหลี มลายู มาดูรา และตันจุงบุรี แบร์กต้องข้อคิดว่าไม่มีใครเป็นพระธิดาจริงๆ ของพระเจ้าเกียรตินครเลย[1] เขาอธิบายถึงสถานการณ์นี้ ในทำนองเดียวกับที่พระเจ้าเกียรตินครได้เป็นใหญ่ใน **นุสันตรา** โดยทางพิธีโยคะ พระเจ้าเกียรติราชสะชัยวัฒนา ก็ได้สร้าง "พระธิดาทั้ง 4 ของพระเจ้าเกียรตินคร" ด้วยพิธีไภรพ และการร่วมอภิเษกสมรสกับนางทั้ง 4 ทำให้เกิดความสัมพันธ์พิเศษกับจักรวรรดิหมู่เกาะที่พระเจ้าเกียรตินครได้ทรงเริ่มสร้างขึ้น ความสัมพันธ์ทางเพศกับนางทั้ง 4 ในฐานะเป็นนาง**โยคินี** พระองค์ก็จะเกิดมีพลังวิเศษที่จะดำเนินตามแผนการของพระเจ้าเกียรตินครในขั้นต่อไป

พระบรมรูปสลักหินของพระเจ้าเกียรตินคร

---

[1] **De Geschiedenis van Pril Majapahit** (I. Het mysterie van de vier dochters van Kertanagara), **Indonesie**, เล่ม 4, หน้า 481—520.

การอภิเษกสมรสทั้ง 4 ครั้งนั้นเข้าใจว่าไม่ได้ทำพร้อมกัน และทุก ๆ ครั้งก็ไม่ได้ยั่งยืน เราทราบแต่พระนามของมเหสีองค์แรกและองค์ที่ 4 องค์แรกซึ่งอธิบายว่าเป็นตำแหน่ง "ปรเมศวรี" หรือมเหสีเอก คือ ดารา เปตัก เจ้าหญิงแห่งสุมาตราที่ถูกพามายังเกาะชวาตอนที่พระเจ้าเกียรตินครส่งทัพไปรวมมลายู พระนางเป็นพระมารดาของโอรสของพระเจ้าเกียรติราชสะองค์ที่มีชื่อว่าเจ้าชัยนคร ผู้ซึ่งได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระองค์ใน ค.ศ. 1309 ส่วนองค์ที่ 4 ซึ่งนับว่าเป็นมเหสีคนโปรดของพระเจ้าเกียรติราชสะ เป็นเจ้าหญิงแห่งจามปา ชื่อ คยาตรี และเป็นพระมารดาของพระธิดา 2 องค์ องค์ใหญ่ได้ครองมัชปาหิตต่อจากพระเจ้าชัยนครใน ค.ศ. 1328 เจ้าหญิงคยาตรีนี้ถูกนำมาชวาในตอนที่พระเจ้าเกียรตินครส่งทูตไปจามปาเมื่อ ค.ศ. 1291 หรือตอนต้น ค.ศ. 1292 คณะทูตนี้ได้พาเจ้าหญิงชวาไปถวายพระเจ้าชัยสิงหวรมันที่สามแห่งจามปาด้วย และมาถึงหลังจากทัพเรือของมองโกลกลับเมืองจีนแล้ว

เจ้าหญิงชวาผู้นี้ชื่อ ตาปาสี แบร์กตั้งข้อสังเกตว่า คำนี้หมายถึงนางโยคินี และการส่งเจ้าหญิงจามปานี้ก็เกี่ยวเนื่องกับพระราชพิธีไภรพของพระเจ้าเกียรตินคร เจ้าหญิงตาปาสีเป็นตัวแทนของศักติ์ ของพระองค์ไปยังดินแดนที่ถูกพวกมองโกลคุกคาม ส่วน "พระธิดาอีกสององค์ของพระเจ้าเกียรตินคร" นั้นดูเลือนลางมาก การอภิเษกสมรสกับพระเจ้าเกียรติราชสะเป็นแต่เพียงชั่วคราวตามพิธีเท่านั้น ในหนังสือ **นครเกียรติกม**และจารึกเอ่ยถึงโอรสธิดาที่เกิดจากนางดารา เปตัก และนางคยาตรีเท่านั้น

หลวงพ่อ พี. เจ. ซุตมุลเดอร์ ตั้งข้อสังเกตว่าเรื่องนี้มีส่วนที่จะเชื่อถือได้สักเพียงใด หลวงพ่อเขียนไว้ในบทความชื่อว่า "ความสำคัญในการศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมและศาสนาในการค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ของอินโดนีเซีย"[1] โต้แย้งว่าความรู้ทางพุทธศาสนานิกายตันตระนั้น ยังทราบกันน้อยมากจึงยังไม่พอที่จะไปอ้างได้ว่า "ธิดาของพระเจ้าเกียรตินคร" นั้นถือกำเนิดขึ้นจากพิธีศาสนาที่เรียกว่า "พิธีเวียนวน" เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาถึงพิธีการศาสนาแบบตันตระแบบหนึ่งโดยเฉพาะ และการที่จะสามารถเข้าใจเรื่องนี้ได้โดยถ่องแท้นั้น การมีความรู้ทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับส่วนประกอบต่าง ๆ คือ พุทธศาสนา ลัทธิไศวเวท และลัทธิวิษณุเวทเท่า

---

[1] หนังสือซึ่ง Soedjatmoko เป็นบรรณาธิการ **An Introduction to Indonesian Historiography**, (Cornell University Press, 1965),

นั้นไม่เป็นการเพียงพอ ยิ่งกว่านั้นสิ่งใดก็ตามที่ค้นพบว่ามีในอินเดียไม่จำเป็นต้องมีในอินโดนีเซียด้วย ดังนั้น เมื่อปราศจากหลักฐานข้อมูลในอินโดนีเซีย เราก็ยังไม่ควรจะเอาลักษณะพิเศษของพุทธศาสนาแบบกาลจักรมาใช้ในอินโดนีเซียด้วย ดังนั้น ถึงแม้ว่าจะเป็นความจริงที่ว่า "พิธีเวียนวน" มีบทบาทสำคัญยิ่งก็ตาม เราก็มีความรู้เกี่ยวกับพิธีนี้ในอินโดนีเซียน้อยมากเหลือเกิน หลวงพ่อซุตมุลเดอร์ตั้งกระทู้ว่าเรามีอะไรเป็นหลักฐานที่แสดงถึงพิธีอันศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างพระเจ้าแห่งรัฐและนางโยคินีต่างๆ หลวงพ่อยอมรับว่าอาจจะเป็นไปได้ที่จะสร้างสรรค์ "ธิดาแห่งเกียรตินคร" ขึ้นมาโดยวิธีนั้น แต่ความลึกลับของพิธีแบบตันตระมักจะถูกปกปิดอย่างมิดชิด พวกที่ได้ผ่านพิธีอันศักดิ์สิทธิ์แล้วเท่านั้นจึงจะตอบคำถามเหล่านี้ได้ ส่วนเรานั้นไม่สามารถจะตอบได้

หนังสือ **นครเกียรติกม** กล่าวว่า รัชกาลของพระเจ้าเกียรติราชสะนั้นสงบและดินแดนทั้งหมดก็อยู่ในโอวาท ความเห็นนี้ได้เป็นที่ยอมรับกันมาจนกระทั่งเมื่อเร็วๆ นี้ และเชื่อกันว่าหนังสือ **ปาราราตัน** ที่บันทึกรายการกบฏ เริ่มด้วยการกบฏซึ่ง รังคะ–ละวะ เป็นหัวหน้าเมื่อ ค.ศ. 1295 นั้น เกิดขึ้นในรัชกาลพระเจ้าเกียรติราชสะ กรอมกล่าวว่ากบฏของ รังคะ–ละวะ เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1309 ซึ่งเป็นปีแรกที่พระเจ้าชัยนครขึ้นครองราชย์[1] กรอมอธิบายว่ารัชกาลนี้เต็มไปด้วยการกบฏ โดยมีพวกสหายเก่าแก่ของเจ้าชายวิชัยที่ได้เคยช่วยเหลือพระองค์ให้ได้บัลลังก์เป็นหัวหน้ากบฏ เพราะพวกนี้ไม่พอใจรางวัลที่ได้รับตอบแทน ความจริงที่ว่าเจ้าชายวิชัยในฐานะพระเจ้าเกียรติราชสะชัยวัฒนาสามารถควบคุมบุคคลที่ทะเยอทะยานเหล่านี้ให้อยู่ในกำมือได้นั้น ก็แสดงว่าพระองค์เป็นผู้ที่เข้มแข็งมากทีเดียว

ข้างฝ่ายสตุตเตอร์ไฮม์นั้น ให้สาเหตุการกบฏไว้ในทำนองเดียวกับกรอม แต่ก็ยอมรับศักราชตามหนังสือ **ปาราราตัน**[2] แบร์ก[3] ก็เห็นด้วยกับความเห็นของสตุตเตอร์ไฮม์ในเรื่องศักราช แบร์กแสดงให้เห็นว่าข้อความบางตอนที่เล่าเรื่องนี้เขียนขึ้นก่อนมีหนังสือ**ปาราราตัน** อาจจะเขียนไว้ตั้งแต่ ค.ศ. 1330 และมีเนื้อหาที่เชื่อถือได้ การวิเคราะห์หลักฐานของแบร์กทำให้เขามีความเห็นแปลกไปอย่างตรงกันข้ามกับกรอม แบร์กกล่าวไว้อย่างน่าเชื่อถือว่าสาเหตุต้นตอจริงๆ ของการกบฏ

---

[1] **Hindoe-Javaansch Geschiedenis**, บทที่ 10, หน้า 346–82.

[2] **Cultuurgeschiedenis van Indonesië**, เล่ม 2, หน้า 72–73.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน, โปรดดูของ Casperis "Twintig jaar studie" Orientatie, อันดับที่ 46, หน้า 636–4, ซึ่งกล่าวถึงเรื่อง เจ้าหญิง ตารา เปตัก.

อยู่ที่การขัดแย้งระหว่างสองฝ่ายด้วยกัน คือ ฝ่ายที่สนับสนุนนโยบายสหพันธ์อันศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้าเกียรตินคร และฝ่ายที่คัดค้าน หรืออาจจะเรียกฝ่ายทั้งสองได้อีกอย่างหนึ่งว่า ฝ่ายที่ต้องการรวมอินโดนีเซียกับฝ่ายที่รังเกียจคนแปลกหน้าหรือคนต่างถิ่น การที่เกิดกบฏของรังคะ–ละวะขึ้นก็เพราะใน ค.ศ. 1295 เจ้าชายชัยนครโอรสที่ยังทรงพระเยาว์ของเจ้าปรเมศวรี ดารา เปตัก แห่งสุมาตรา ได้รับยศเป็นเจ้าชายแห่งเคดิรี ซึ่งเป็นตำแหน่งของชวาตรงกับของอังกฤษ คือ เจ้าชายแห่งเวลส์ ดังนั้น เจ้าชายที่เกิดจากพระมารดาชาวมลายู จึงได้รับการแต่งตั้งเป็นทางการว่าจะเป็นประมุขของค์ต่อไปของชวา ยิ่งกว่านั้นในปีเดียวกันนั้นพระเจ้าแผ่นดินก็เริ่มทรงพระประชวรพระโรคเร็อรัง พระนางดาราเปตักกลายเป็นบุคคลสำคัญในฐานะพระมารดาของรัชทายาทที่ในไม่ช้าก็จะได้เป็นกษัตริย์มัชปาหิตองค์ต่อไป ในขณะที่ยังทรงพระเยาว์อยู่ ดังนั้น การกบฏก็เป็นเครื่องหมายแสดงถึงความรังเกียจของชวาที่มีต่อพระราชินีต่างชาติ และบรรดาข้าราชบริพารจากสุมาตราของพระนาง

ทั้งหมดนี้คือคำอธิบายของรายการกบฏที่ยืดยาวว่ารวมทั้งหมดถึง 9 ครั้งตามหนังสือพงศาวดารปารารารตัน ซึ่งก่อกวนรัชกาลของพระเจ้าเกียรติราชสะและโอรส คือ เจ้าชายชัยนคร จาก ค.ศ. 1295 จนกระทั่งถึง ค.ศ. 1328 ก่อนพระเจ้าชัยนครสิ้นพระชนม์เล็กน้อย นอกจากกบฏของรังคะ–ละวะ ที่ถูกปราบปรามลงอย่างรวดเร็วแล้วก็มีกบฏที่สำคัญอีกสามครั้ง มีหัวหน้าเรียงลำดับดังนี้ คือ โสระ นัมบี และกุตี กบฏโสระนั้นเป็นเรื่องใหญ่มาก เริ่มต้นใน ค.ศ. 1298 และยืดยาวมาจน ค.ศ. 1300 ส่วนนัมบีนั้นยุให้เกิดความรู้สึกนิยมชวาขึ้นในดินแดนของตะวันออกและรังเกียจเจ้าชายชัยนครว่าเป็นลูกครึ่งชาวสุมาตรา นัมบีเป็นโอรสของขุนนางที่ชื่อวีรราชผู้สามารถ และมีดินแดนส่วนตัวอยู่ในแถบลูมาจังในชวาตะวันออก ตัววีรราชเองก็ไม่เห็นด้วยกับนโยบายของพระเจ้าเกียรติราชสะนัก และได้รับอนุญาตให้ออกมาอยู่บ้านของเขาในชวาตะวันออกได้ หลังจากที่กลับมาบ้านเมืองได้ไม่นานวีรราชก็ทอดทิ้งหน้าที่ในฐานะเป็นเมืองออก และไม่เข้ามาเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินเพื่อแสดงคารวะประจำปีตามธรรมเนียมชวา

เมื่อเป็นเช่นนั้น นัมบีบุตรชายอัครมหาเสนาบดีของอาณาจักรมัชปาหิตก็เห็นว่าตนตกอยู่ในฐานะลำบาก จึงอ้างว่าบิดาป่วยมาก และได้รับอนุญาตให้ออกจากเมืองหลวงเพื่อกลับไปเยี่ยมบิดา ทั้งสองพ่อลูกก็เริ่มสร้างป้อมปราการที่แข็งแรงไว้ป้องกันตัว พอพระเจ้าเกียรติราชสะสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1309 ทั้งสองก็ตัด

สัมพันธ์กับมัชปาหิต วีรราชตายเมื่อ ค.ศ. 1311 และนัมบีก็ยังคงแข็งเมืองอยู่ เจ้าชายชัยนครต้องยกทัพไปปราบเมื่อ ค.ศ. 1316 หนังสือ **นครเกียรติกม** กล่าวว่า ที่มั่นที่ตำบลบีทจะรากัน ถูกยึดและนัมบีฆ่าตัวตาย แต่แบร์กว่านัมบีต่อสู้อยู่มาอีก 10 ปี จึงถูกกำจัดสำเร็จ

ใน ค.ศ. 1319 พระเจ้าชัยนครถูกคุกคามโดยกบฏที่น่ากลัวที่สุดในบรรดากบฏทั้งหมด หัวหน้ากบฏที่ชื่อ กุตี เป็นขุนนางชวา ซึ่งเข้ายึดเมืองหลวงไว้ได้ พระเจ้าชัยนครหนีไปอยู่ที่ตำบลบาดันเดอร์ มีแต่ทหารรักษาพระองค์ส่วนหนึ่ง ซึ่งควบคุมโดยนายทหารหนุ่มผู้หนึ่งชื่อกาจา มาดา ติดตามไป กาจา มาดา ช่วยกอบกู้สถานการณ์ไว้ได้โดยวิธีการที่บ้าบิ่น คือ เขาปลอมตัวลอบเข้ามาในเมืองหลวงเพื่อดูว่าพวกพลเมืองมีความรู้สึกอย่างไร แล้วเขาก็ประกาศว่าพระเจ้าแผ่นดินถูกกุตีฆ่าตาย พอพวกราษฎรทราบเข้าก็แสดงความไม่พอใจ กาจา มาดา ก็รู้ว่ากุตีไม่เป็นที่นิยมของชาวเมืองเลย กาจา มาดา จึงสามารถยุแหย่ให้เกิดการจลาจลขึ้นได้ ในที่สุดพระเจ้าชัยนครก็ได้บัลลังก์คืน สำหรับงานที่ห้าวหาญครั้งนี้ กาจา มาดาได้รับแต่งตั้งเป็นบดีแห่งกาหุริพัน อีก 2–3 ปีต่อมาเขาก็ได้เป็นบดีแห่งเคดิรี เขาก็ยังจะได้ตำแหน่งที่สูงขึ้นไปอีกในไม่ช้า

ตั้งแต่การกบฏของกุตีจนถึงพระเจ้าชัยนครสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1328 นั้น ไม่มีเหตุการณ์สำคัญนัก เหตุการณ์เกี่ยวกับการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าชัยนครนั้นน่าสนใจมาก พระองค์ไม่ฉลาดเลยที่ไปแย่งภรรยาของกาจา มาดา สามีที่เจ็บช้ำน้ำใจเช่นกาจามาดาได้ยุนายแพทย์ประจำราชสำนักให้ปลงพระชนม์พระองค์โดยกดมีดให้ลึกกว่าปกติเพียงเล็กน้อยในขณะทำการผ่าตัดถวาย แต่ในไม่ช้านายแพทย์ผู้นั้นก็ถูกกำจัดไปเสียด้วย พระเจ้าชัยนครไม่มีรัชทายาท ในความเห็นของกรอม บัลลังก์ก็ควรจะเป็นของพระนางคยาตรี แต่พระนางได้ออกไปบวชเป็นชีเสียแล้ว และเพราะเหตุนี้จึงเชื่อกันว่าพระนางเต็มพระทัยที่จะสละสิทธิ์ของพระนางให้แก่พระธิดาองค์ใหญ่ซึ่งเจ้าหญิงตรีภูวนะ ซึ่งมักจะเรียกเจ้าหญิงพระองค์นี้ว่า ผู้สำเร็จราชการ ถ้าเชื่อเช่นนี้ก็หมายความว่าเชื่อว่าพระนางคยาตรีเป็นพระธิดาของพระเจ้าเกียรตินคร แต่ตามข้อทฤษฎีของแบร์กนั้นพระนางเป็นเจ้าหญิงแห่งจามปา การที่ทรงถือกำเนิดเป็นชาวจามอาจจะเป็นเหตุผลที่พระนางทรงสละทางโลก แบร์กให้ข้อคิดว่า พระนางไม่อาจจะสละราชบัลลังก์ได้เพราะพระนางไม่เคยมีสิทธิในบัลลังก์นั้นเลย

เจ้าหญิงตรีภูวนะแต่งงานกับขุนนางชวาซึ่งในฐานะเจ้าชายราชสวามีได้รับยศว่า "เกียรติวัฒนา" และต่อมาได้รับยศเป็นเจ้าชายแห่งสิงหัดส่าหรี แต่ไม่มีอำนาจในการปกครอง พระนางครองราชย์อยู่จน ค.ศ. 1350 จึงสละราชสมบัติให้พระโอรสชื่อเจ้าชาย ฮะยัม วูรุก ตลอดรัชกาลของพระนาง กาจา มาดา ได้รับตำแหน่งที่มีอำนาจและอิทธิพลอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนเลยในประวัติศาสตร์ชวาว่าเสนาบดีคนใดจะได้รับอำนาจเช่นนั้น ใน ค.ศ. 1330 เขาได้รับแต่งตั้งเป็น มาปตีห์ หรืออัครมหาเสนาบดีของมัชปาหิต ตั้งแต่นั้นมาจนกระทั่งถึงแก่กรรมใน ค.ศ. 1364 กาจา มาดา คือ ผู้ปกครองที่แท้จริงของอาณาจักร

บทบาทของ กาจา มาดา ในการปราบกบฏกุตีนั้นแสดงว่าเขาเป็นผู้สนับสนุนนโยบายรวมอินโดนีเซียมาตั้งแต่สมัยหนุ่ม และคงจะเป็นด้วยเหตุนี้ พอเขาได้รับแต่งตั้งเป็นมาปตีห์จึงเกิดการกบฏขึ้นในชวาตะวันออก ใน ค.ศ. 1331 เมื่อปราบกบฏเรียบร้อยแล้ว กาจา มาดา กลับมามัชปาหิต มีเรื่องเล่ากันว่า กาจา มาดา ได้สาบานในที่ประชุมเสนาบดีว่าเขาจะไม่ยอมหาความสุขจาก ปาลาปา อีกเลยจนกว่าจะได้ปราบปราม นุสันตรา จนราบคาบ คำสาบานนี้แสดงให้เห็นชัดเจนถึงเจตนาของ กาจา มาดา ว่าจะดำเนินนโยบายขยายอำนาจอาณาเขต แต่คำ ปาลาปา นั้นทำให้พวกนักปราชญ์ครุ่นคิดกันมากกว่าคำนี้หมายความว่าอย่างไร กรอมมีความเห็นว่าคงหมายถึงรายได้ส่วนตัวหรือการลาพักจากหน้าที่ สตุตเตอร์ไฮม์ไม่สามารถจะหาเหตุผลอธิบายได้[1] ส่วนแบร์กอ้างว่าจะสามารถถอดปริศนาได้[2] แบร์กกล่าวว่าศัพท์นี้หมายถึงการอดกลั้น และมักใช้เกี่ยวในการบรรยายถึงพิธีพุทธไภรพซึ่งเกี่ยวกับความสุขในการมีความสัมพันธ์ทางเพศกับนางโยคินี ดังนั้น การประกาศเช่นนี้ของ กาจา มาดา หมายความว่าจะยกเลิกนโยบายซึ่งถือเอาพิธีไภรพเป็นหลักเสียชั่วคราว หรืออีกนัยหนึ่งหมายถึงการหันมาหานโยบายอำนาจทางทหารเพื่อทำให้ชวาเป็นใหญ่เหนือ นุสันตรา แทนนโยบายรวมสหพันธ์อินโดนีเซียของพระเจ้าเกียรตินครโดยทางวิธีโยคะ

มีข้อค้านอยู่สองประการที่ทำให้เกิดความไม่แน่ใจว่าการตีความหมายของแบร์กเกี่ยวกับนโยบายของ กาจา มาดา นั้นจะเชื่อถือได้สักเพียงไหน ข้อค้านข้อหนึ่งเป็นของหลวงพ่อซุตมุลเดอร์ ซึ่งเขียนไว้ในบทความที่ได้กล่าวถึงแล้วในตอน

---

[1] เรื่องเดิม, หน้า 76–7.

[2] "De Geschiedenis van Pril Majapahit, **Indonesië**," เล่ม 5, หน้า 198–202.

ก่อน[1] อันชี้ให้เห็นความไม่แน่นอนในการแปลเอกสารภาษาชวาโบราณ หลวงพ่อยกคำที่แบร์กแปลคำว่า Amukti Palapa นั่นเองเป็นตัวอย่างว่า ในขณะที่เรายังไม่สามารถบอกได้อย่างแน่นอนว่าการแปลนั้นคลาดเคลื่อน แต่ถ้าเรายังไม่มีหลักฐานอะไรมาสนับสนุนเพิ่มเติมการแปล "ปาลาปา" ว่าเป็นการประกอบพิธีทางศาสนาคือ "พิธีเวียนวน" ก็เป็นการเดามากเกินไป หลวงพ่อเตือนว่าเรากำลังพูดถึงวัฒนธรรมชนิดหนึ่งที่สูญสิ้นไปแล้ว และเพราะเหตุนี้เราจึงไม่มีหนทางที่จะค้นหาความจริงได้แน่นอนว่าเป็นอย่างไร ข้อค้านอีกข้อหนึ่งนั้นเป็นของกาสปารีส์ซึ่งหนักแน่นกว่าของหลวงพ่อ กาสปารีส์ไม่เห็นด้วยกับการตีความหมายหลักฐานที่มีอยู่ในจารึกจามุนชาของแบร์กซึ่งได้กล่าวมาแล้ว[2] กาสปารีส์เห็นว่าถ้าเราพิจารณาพระเจ้าเกียรตินครในฐานะที่เป็นผู้พิชิตทางทหาร ไม่ใช่ในฐานะสถาปนิกของสหพันธ์รวมอินโดนีเซียที่ขึ้นอยู่กับระบบการสัมพันธ์กันตามแบบโยคะ ทฤษฎีของแบร์ก ที่ว่าระหว่าง ค.ศ. 1331 — ค.ศ. 1351 นั้นเป็นยุคหวงห้าม เพราะเป็นยุคที่พระเจ้าเกียรตินครเปลี่ยนนโยบายทางทหารมาเป็นนโยบายพันธมิตรอันศักดิ์สิทธิ์ ก็เป็นอันต้องล้มเหลวไปตามความเห็นของกาสปารีส์ การเปลี่ยนแปลงนโยบายอย่างที่กาจา มาดาประกาศออกมาเมื่อ ค.ศ. 1331 ในรูปแผนการทางทหาร เพื่อที่จะแสดงถึงอำนาจของมัชปาหิตเหนือดินแดนนุสันตรา ก็แสดงว่าจะหันกลับมาใช้นโยบายการขยายอำนาจของพระเจ้าเกียรตินครหลังจากที่นโยบายนี้ได้ถูกระงับไปถึง 40 ปี เพราะในระยะนี้มัชปาหิตเปรียบเสมือนเป็นง่อยเพราะความอ่อนแอภายใน

เอกสารบันทึกไว้ว่าพวกเสนาบดีที่เข้าประชุมครั้งนั้นได้เย้ยหยันคำสาบานของกาจา มาดา แต่ในไม่ช้าพวกนี้ก็เห็นว่าตนคาดการณ์ผิดไป และบางคนก็ถูกย้ายจากตำแหน่งหน้าที่ ในระยะ 30 ปีต่อมา กาจา มาดาก็คือผู้ปกครองที่มีอำนาจแท้จริงของมัชปาหิต และเป็นผู้ดำเนินการตามแผนขยายอำนาจนั้นเอง การปราบเกาะบาหลีเป็นจุดประสงค์สำคัญของกาจา มาดา เกาะบาหลีเป็นอิสระขึ้นใหม่ในตอนที่สหพันธ์ของพระเจ้าเกียรตินครแตกแยกเมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ เมืองอื่น ๆ ที่กาจา มาดาเอ่ยชื่อไว้ในการสาบานครั้งสำคัญแห่งยุคนั้นมี กุรุน เซรัน ตันจุงปุรี อารุ ปาหัง ดอมโบ ซุนดา ปาเล็มบัง และทูมาสิก (ชื่อเดิมของสิงคโปร์) เมืองต่าง ๆ เหล่านี้เข้าใจว่าเข้ามารวมกับอาณาจักรมัชปาหิตตั้งแต่ ค.ศ. 1331 — ค.ศ. 1351

---

[1] ใน Soedjatmoko, เรื่องเดิม.

[2] 'Historical Writing on Indonesia (Early Period)' ใน D.G.E. Hall เป็นบรรณาธิการ **Historians of South-East Asia.**

แต่เกาะบาหลีเป็นแห่งเดียวเท่านั้นที่ทราบได้อย่างแน่ชัดว่า มัชปาหิตเริ่มไปรุกรานบาหลีใน ค.ศ. 1331 และรบชนะโดยเด็ดขาดใน ค.ศ. 1343 เกาะบาหลีนี้เองที่รับเอาวัฒนธรรมชวาโบราณไว้ได้มากที่สุดในบรรดาดินแดนที่อยู่นอกเกาะชวา แต่อย่างไรก็ตามเกาะบาหลีนี้ก็มิได้กลายเป็นชวาไปหมดทุกอย่าง บาหลียังคงสามารถมีวิวัฒนาการวัฒนธรรมแบบ "ฮินดู" อันเป็นแบบเฉพาะของบาหลีและไม่เหมือนวัฒนธรรมทางชวา วัฒนธรรมแบบเฉพาะของบาหลีนี้สามารถยืนหยัดรักษาความเป็นเอกภาพไว้ได้ ถึงแม้ว่าศาสนาอิสลามจะแพร่อิทธิพลเข้ามาก็ตาม

เข้าใจกันว่าหลักฐานที่แสดงถึงอิทธิพลวัฒนธรรมชวาซึ่งเริ่มแพร่หลายจากสมัยนี้นั้นคงจะหาได้จากดินแดนดอมโป ซุมบาวะ และที่อื่น ๆ อีก 2--3 แห่งที่เชื่อกันว่าขึ้นอยู่กับมัชปาหิต ในหนังสือ **"นครเกียรติกม"** มีรายชื่อรัฐต่าง ๆ ที่ขึ้นกับมัชปาหิต ได้แก่ สุมาตราทั้งหมด แหลมมลายู เมนดาวี บรูไน และตันจุงปุรีในเกาะบอร์เนียว และมีรายชื่อพวกเกาะต่าง ๆ ที่อยู่ทางตะวันออกของชวา เริ่มต้นด้วยบาหลีตลอดจนมากัสซาร์ หมู่เกาะบันดา และหมู่เกาะโมลุกกะ ชื่อเหล่านี้ต้องเดาเอาเองว่าคือดินแดนใด จากรายชื่อเหล่านี้เราได้เห็นภาพของจักรวรรดิที่กว้างใหญ่ขนาดอินโดนีเซียปัจจุบัน และรวมทั้งส่วนใหญ่ของมลายูเข้าไว้ด้วย กรอมสตุตเตอร์ไฮม์ และผู้เขียนอื่น ๆ ที่ใช้หนังสือ **นครเกียรติกม** ก็ยอมรับว่าคงเป็นเช่นนั้นจริง ๆ เฟลกเกอร์เสนอภาพของจักรวรรดิ ที่มีอำนาจและคงอยู่ได้เพราะอำนาจทางทะเลอันเกรียงไกร เฟลกเกอร์เขียนไว้ว่าพออาณาจักรมัชปาหิตแตกสลายลงก็ไม่มีอาณาจักรใหญ่อย่างนี้เกิดขึ้นอีก จนกระทั่งถึงสมัยชาวฮอลันดาเข้ามาครอบครอง[1]

อาณาจักรมัชปาหิตที่ยิ่งใหญ่ของประพันสะนั้นเคยมีจริง ๆ หรือไม่ แบร์กเป็นผู้ตั้งคำถามนี้เมื่อคัดค้านการแปลความหมายแบบเก่าของประวัติศาสตร์ชวาในยุคกลาง อันเป็นการตีความหมายแบบเก่าโดยที่ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง เช่น ในหนังสือ Hindoe-Javaansch Geschiedenis ของกรอม[2] คำตอบคำถามข้อนี้ของแบร์กก็คือว่า รายชื่อรัฐเมืองขึ้นต่าง ๆ ของมัชปาหิตในหนังสือ **นครเกียรติกม** นั้นมีค่ามาก ในแง่ที่เป็นเอกสาร นิยายประวัติศาสตร์ที่สำคัญและเกี่ยวกับความคิด

---

[1] **Nusantara**, หน้า 53.

[2] "De Sadeng-oorlog en de Mytfie van Groot-Majapahit", **Indonesiä**, เล่ม 5 (1951) หน้า 385—422.

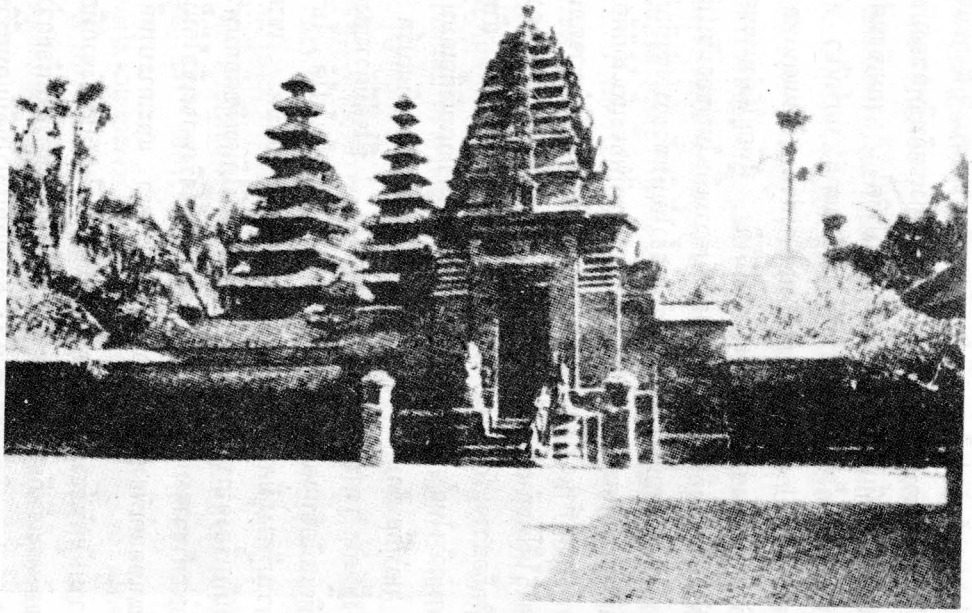

อารามแบบบาหลี

เห็นและความรู้ทางภูมิศาสตร์ในสมัยของกาจา มาดา แต่สำหรับนักศึกษาประวัติศาสตร์ทางการเมืองแล้ว หนังสือนี้ "ไม่มีค่าเลย" เพราะหลักฐานที่ใช้ในการเขียนนั้นไม่ดีพอที่จะเชื่อถือได้ อีกอย่างหนึ่ง คือ กรอม นั้นถึงแม้ว่าเขาจะยอมรับรายชื่อรัฐเมืองขึ้นต่าง ๆ ของมัชปาหิตตามที่ประพันสะเขียนไว้ก็ตาม แต่ก็ชี้แจงความคิดเห็นของเขาไว้อย่างชัดเจนว่า ชื่อรัฐเมืองขึ้นแสดงถึงเขตอิทธิพลของมัชปาหิตมากกว่าที่จะแสดงขอบเขตที่แท้จริงของอาณาจักรมัชปาหิต[1] กรอมเขียนต่อไปว่าชวาไม่ได้ปกครองดินแดนทั้งหมดของสุมาตรา แหลมมลายู บอร์เนียว หรือหมู่เกาะทางตะวันออก แต่ได้ปกครองจริง ๆ ก็เพียงแต่บางส่วนของดินแดนเหล่านั้นเท่านั้น ภายในเขตอิทธิพลนี้ต่างชาติจะเข้าไปยุ่มย่ามไม่ได้ ผู้ที่อยู่ใต้อำนาจของมัชปาหิตจะต้องเสียส่วยหรือของอื่น ๆ ที่แสดงว่ายอมรับความเป็นใหญ่ของมัชปาหิต ความสัมพันธ์แบบผิวเผินแบบนี้ควรจะต้องได้รับการย้ำให้เห็นด้วยว่า รัฐที่อยู่ใต้อิทธิพลเหล่านี้มีสิทธิ์ในการปกครองตนเอง[2] ดังนั้น ภาพที่พอจะเห็นได้ก็คือ อาณาจักรที่มีอำนาจทางทะเลทำนองเดียวกับอาณาจักรศรีวิชัยสมัยที่มีอำนาจตอนแรก ๆ คงรักษาอำนาจไว้ได้โดยกำลังทัพเรือ และอิทธิพลของอาณาจักรนี้จะยังคงอยู่ ตราบเท่าที่กองทัพเรือชวาจะรักษาอำนาจควบคุมท้องทะเลต่าง ๆ ไว้ได้ ถ้าพูดถึงปัญหาเกี่ยวกับความกว้างใหญ่ของอาณาจักรแล้ว ปีโจด์ ผู้เขียนหนังสือเล่มมโหฬารเกี่ยวกับหนังสือ **นครเกียรติกม**[3] ก็ดูไม่ค่อยจะเชื่อนัก เช่นเดียวกับแบร์ก เมื่อพูดถึงรายชื่อเมืองขึ้นต่าง ๆ ตามที่ประพันสะเรียบเรียงไว้ ปีโจด์มีความสงสัยว่าอำนาจของมัชปาหิตเหนือดินแดนต่าง ๆ ที่กล่าวถึงนั้นไม่น่าจะเป็นไปได้ ไม่ว่าในสมัยใด เขาพูดถึงความรู้ทางภูมิศาสตร์ของผู้แต่งว่า "อลเวง" ไปหมด เขาคาดว่าผู้แต่งคงจะเที่ยวเก็บเรื่องจากขุนนางต่าง ๆ ในราชสำนักที่ได้เคยติดต่อกับพวกพ่อค้าต่างชาติ หรือพ่อค้าชวาตามเกาะเหล่านี้ เท่าที่มีข้อเท็จจริงพอจะเชื่อได้นั้น มัชปาหิตคงจะมีอาณาเขตแค่เพียงชวาตะวันออก เกาะมาดูรา และเกาะบาหลี

ความสัมพันธ์ระหว่างสุมาตราและมัชปาหิตในสมัยหลังจากที่กองทัพ "**พามลายู**" ของพระเจ้าเกียรตินครยกกลับไปแล้วนั้นคลุมเครือไม่น้อยกว่าในสมัยก่อนหน้านี้ ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 11 ความเป็นผู้นำในดินแดนศรีวิชัยเปลี่ยนมือ

---

[1] **Hindoe-Javaansch Geschiedenis**, หน้า 415.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 338.

[3] **The Pigeaud, Java in the Fourteenth Century**, (The Hague, 1962), เล่ม 4, หน้า 69.

จากปาเล็มบังมาอยู่ที่เมืองมลายู (แจมบี) และในสมัยต่อมา อำนาจและกิจการค้าของพวกจักรวรรดิมลายูก็เสื่อมลงอย่างมากมาย การขยายอำนาจทางทะเลของชวาและการขยายอาณาเขตด้วยการอ้างสิทธิของจักรวรรดิในคริสต์ศตวรรษที่ 13 เป็นช่องทางให้พระเจ้าเกียรตินครทรงพยายามที่จะแสดงพระองค์ว่ามีอำนาจเหนือศรีวิชัยที่กำลังเสื่อมอำนาจลง และนี้เองคือเหตุผลของการส่งประติมากรรมรูปพระอโมฆบาศไปเผยแพร่ครั้งแรก และต่อมาส่งกองทัพ **"พามลายู"** พระเจ้าเมาลิวรมันเทวะแห่งแจมบีที่ทรงครองราชย์อยู่ในขณะนั้น ส่งเจ้าหญิงสององค์ไปยังมัชปาหิตกับกองทัพเรือของ **"พามลายู"** องค์หนึ่งคือเจ้าหญิงดารา เปตัก ซึ่งอภิเษกสมรสกับเจ้าเกียรติราชสะชัยวัฒนา และเป็นพระมารดาของพระเจ้าชัยนคร อีกองค์หนึ่งคือเจ้าหญิงดารา จิงกะ ผู้ซึ่งสตุตเตอร์ไฮม์กล่าวไว้นี้ อภิเษกสมรสไปกับเจ้าในราชวงศ์ชวา และมีโอรสผู้ซึ่งในที่สุดได้ครองรัฐมลายู (แจมบี) ต่อจากพระเจ้าเมาลิวรมันเทวะ แบร์กมีความเห็นว่าเจ้าหญิงองค์นี้ได้ทำพิธีแต่งงานทางเวทมนตร์แบบไภรพกับพระเจ้าเกียรติราชสะ และหลังจากนั้นก็ถูกส่งกลับไปยังรัฐมลายู และอภิเษกสมรสกับเจ้าวิศวารูปกุมารโอรสและรัชทายาทของพระเจ้าเมาลิวรมันเทวะ ถ้าเรายอมรับทฤษฎีนี้ของแบร์ก โอรสของนางก็คือพระเจ้าอาทิตยวรมันที่ต่อมาได้ขึ้นครองดินแดนสุมาตราส่วนใหญ่ และการที่พระมารดาอภิเษกสมรสสองครั้ง พระองค์จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นโอรสองค์ใหญ่ของราชวงศ์สุมาตรา แต่เป็นโอรสองค์เล็กที่สุดของพระเจ้าเกียรติราชสะ พระเจ้าอาทิตยวรมันเจริญเติบโตขึ้นในราชสำนักมัชปาหิต และทำหน้าที่เป็นแม่ทัพชวาที่รบชนะบาหลี พระเจ้าอาทิตยวรมันองค์นี้เอง ใน ค.ศ. 1343 ทรงสร้างประติมากรรมไว้บูชาเป็นองค์โพธิสัตว์ มันชุศรี ที่จันทิ จาโก คือ พระโพธิสัตว์ที่ชนะอวิชชา สตุตเตอร์ไฮม์ตีความหมายการกระทำอันนี้ของพระองค์ว่า แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของการศึกษามัชปาหิตในราชสำนัก

ต่อมาไม่นานพระเจ้าอาทิตยวรมันก็ได้ครองรัฐมลายู พระองค์คงจะได้สืบราชสมบัติต่อจากพระบิดา พระองค์ไม่ได้พยายามที่จะฟื้นฟูการทรงอำนาจทางทะเลอย่างที่ศรีวิชัยเคยมีเลย แต่ทรงหันมาสนพระทัยอย่างจริงจังกับการขยายอาณาเขตเข้าไปในส่วนลึกของเกาะสุมาตรา

พระองค์ขยายอำนาจเข้าไปในทิวเขาที่เป็นดินแดนของเผ่ามินังคะเบา แล้วได้เป็นประมุขของรัฐอิสระในเขตพวกมินังคะเบา ใน ค.ศ. 1347 พระองค์ให้สร้างจารึกซึ่งไม่แสดงร่องรอยเลยว่าพระองค์ขึ้นกับชวา ซากปรักหักพังในเกาะสุมาตรา

ที่มีอายุจากรัชกาลของพระองค์แสดงให้เห็นอิทธิพลของลัทธิตันตระ และมีบางอย่างของลัทธิไศวเวทปะปนอยู่ด้วย ศาสนาเหล่านี้กำลังจะหมดอายุขัยอยู่แล้ว ศาสนาอิสลามกำลังเริ่มแพร่หลายเข้ามาแล้วทางฝั่งทะเลทางเหนือของเกาะ อิบน์ บาตูตาผู้ซึ่งมาที่เมืองสมุทร ใน ค.ศ. 1345—ค.ศ. 1346 เขียนไว้ว่า เมืองนี้เป็นอิสลามมากว่า 100 ปีแล้ว

พระเจ้าฮะยัม วูรุก ขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 1350 พระองค์มิได้ทรงเปลี่ยนนโยบายของมัชปาหิต กาจา มาดา ยังคงมีอำนาจทางการปกครองอยู่จนถึงแก่กรรม ใน ค.ศ. 1364 พระเจ้าฮะยัม วูรุก กษัตริย์องค์ใหม่พร้อมที่จะให้กาจา มาดารับผิดชอบในการปกครองต่อไปเช่นเดิม ใน ค.ศ. 1351 เกิดมีเหตุการณ์ที่น่าตื่นเต้นที่สุดในประวัติศาสตร์ชวา พวกนักประวัติศาสตร์เรียกเหตุการณ์อันนี้ว่า "การนองเลือดที่บูบัต" นับว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญยิ่งที่ทำให้ จันทิ ชาวี ต้องถูกปิด และชวาต้องเริ่มใช้นโยบายเลือดและอาวุธ

เหตุการณ์คราวนี้ก็คือ เมื่อพระเจ้าฮะยัม วูรุก ขึ้นครองราชย์ได้ไม่นาน พระองค์ได้แสดงความจำนงว่า ต้องการอภิเษกสมรสกับพระธิดาของกษัตริย์แห่งซุนดาทางฝ่ายรัฐซุนดาก็ไม่ขัดข้อง ราชาแห่งซุนดาพาเจ้าหญิงมาด้วยพระองค์เอง พร้อมทั้งขบวนผู้ติดตามอย่างหรูหรา เสด็จมาถึงเมืองบูบัตซึ่งอยู่ทางเหนือของนครมัชปาหิตเพื่อที่จะทำพิธีอภิเษกสมรส ในวินาทีสุดท้ายนั้นเอง กาจา มาดา ก็เข้ามาขัดขวางโดยชี้แจงว่า องค์เจ้าสาวจะต้องถูกถวายตัวแด่กษัตริย์ผู้เป็นใหญ่เหนือหัวในฐานะเป็นบรรณาการจากเจ้าประเทศราช ราชาแห่งซุนดาจึงรู้ว่าถูกกลอุบายของฝ่ายชวาเสียแล้ว แต่พระองค์ไม่ยอมเสียอิสรภาพของซุนดา จึงต่อสู้เพื่อหนีออกจากมัชปาหิต พระองค์และพวกข้าราชบริพารมีกำลังน้อยกว่ามากจึงถูกฆ่าตายหมด จากหลักฐานที่มีอยู่ก็ไม่ค่อยแน่ชัดว่ามีการอภิเษกสมรสขึ้นจริงๆ หรือว่าเจ้าหญิงแห่งซุนดาทรงฆ่าตัวตายอยู่ข้างพระศพพระบิดา แต่ถ้ามีการอภิเษกสมรสจริงเจ้าหญิงองค์นี้ก็สิ้นพระชนม์ไปในไม่ช้า หลังจากเกิดเรื่องคราวนี้แล้ว รัฐซุนดาก็ดูจะยอมรับความเป็นใหญ่ของมัชปาหิตอยู่ชั่วระยะหนึ่ง แต่ในที่สุดก็กลับได้อิสรภาพตามเดิม

จารึกที่มีศักราชตรงกับปีที่มี "การนองเลือดที่บูบัต" ได้กล่าวถึงการสร้างวิหารอุทิศให้เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่พวกที่ต้องเสียชีวิตพร้อมกับพระเจ้าเกียรตินครในตอนที่มีการฉลองตามพิธีตันตระ และพระองค์ถูกลอบปลงพระชนม์เมื่อ ค.ศ. 1292 วิหารองค์นี้ก็คือ จันทิ สิงหัดส่าหรี ดูเหมือนว่า กาจา มาดา จะสร้างขึ้นเพื่อเป็น

อนุสรณ์ให้แก่พระองค์ผู้ทรงเป็นผู้ริเริ่มนโยบายสร้างจักรวรรดิชวาที่กาจา มาดากำลังพยายามจะฟื้นฟูขึ้นให้ได้ ภายใต้การอนุเคราะห์ของ กาจา มาดา นี้เองที่ประพันสะเริ่มแต่งหนังสือ **นครเกียรติกม** ในบทที่ 42 และ 43 ประพันสะสรรเสริญความสามารถในทางการปกครอง และพระปรีชาญาณของพระเจ้าเกียรตินคร และแสดงให้เห็นถึงความเคร่งในศาสนาของพระองค์ อันเป็นสาเหตุให้เชื้อพระวงศ์ของพระองค์รุ่งเรืองในฐานะเทวกษัตริย์ และผู้รวมราชอาณาจักรให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้นมาอีก ใจความข้อนี้นับว่าเป็นคำสรรเสริญพระเจ้าฮะยัม วูรุก ผู้เป็นเหลนของพระเจ้าเกียรตินคร หนังสือเล่มนี้ก็อุทิศถวายแก่พระเจ้าฮะยัม วูรุก ด้วย

นอกเหนือไปจากบัญชีรายชื่อรัฐเมืองขึ้นของมัชปาหิต ประพันสะให้ชื่อรัฐต่าง ๆ ที่มัชปาหิตเป็นไมตรีด้วยมี ไทย พม่า กัมพูชา จามปา และ "ยวน" หรือเวียดนาม นอกจากนั้นก็ยังมีประเทศที่อยู่ไกลเช่น จีน ฝั่งคาร์นาติค และเบงกอลในอินเดียที่มัชปาหิตติดต่อค้าขายด้วย เอกสารจีนกล่าวว่าชวาส่งทูตไปจีนหลายครั้งตอนที่เริ่มราชวงศ์เหม็ง คือ ระหว่าง ค.ศ. 1369—ค.ศ. 1382 ในสมัยเดียวกันรัฐปาเล็มบังก็ส่งทูตไปจีนหลายครั้งขอให้จีนช่วยในการรบกับชวา ใน ค.ศ. 1377 จักรพรวดิจีนส่งราชสาสน์รับรองกษัตริย์แห่งปาเล็มบัง แต่ก่อนที่ราชสาสน์จะมาถึง ทัพมัชปาหิตก็เข้ายึดเมืองปาเล็มบัง และทูตจีนก็ถูกฆ่าตาย ต่อจากนี้รัฐปาเล็มบังก็เริ่มเสื่อมลงอย่างรวดเร็ว ในระยะเดียวกันโจรสลัดจีนผู้หนึ่งชื่อ เหลียง—เต๋า—เหม็ง ซึ่งมีพรรคพวกเป็นจำนวนพันๆ เข้ามาครอบครองเมืองปาเล็มบัง และชวาก็ไม่ได้เข้ามาช่วยเหลือหรือยุ่งเกี่ยวด้วยเลย กรอมมีความเห็นว่า ชวาคงตั้งใจใช้นโยบายทอดทิ้ง แต่ถ้าเชื่อเช่นนี้ก็หมายความว่ายอมรับว่า "อาณาจักรมัชปาหิตอันไพศาล" นั้นเป็นสิ่งที่มีตัวตนจริง ๆ คือ ประกอบด้วยจักรวรรดิอินโดนีเซียที่กว้างใหญ่ แต่แบร์กมีความเห็นว่าอาณาจักรเช่นนั้นเป็นเรื่องของนิยายมากกว่า อาณาจักรที่พระเจ้าอาทิตยวรมันสร้างขึ้นนั้นไม่ได้สนใจเหตุการณ์นอกประเทศเลย ซึ่งก็นับว่าน่าประหลาด

กาจา มาดา สนใจการขยายอำนาจของจักรวรรดิชวามากจนไม่ทราบแน่ว่าเขามีบทบาทเพียงใดในการดำเนินนโยบายภายใน ประพันสะบรรยายอย่างชัดเจนถึงการปกครองของชวาในสมัยนั้น และชี้ให้เห็นว่าพวกพระราชวงศ์ทรงดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ทั้งนั้น พระบิดาของพระเจ้าแผ่นดินเองเป็นผู้ดูแลเรื่องการศาล การเก็บภาษี การแบ่งชั้นของพลเมือง พระปิตุลาดูแลเรื่องกสิกรรม การสร้างถนนและสะพาน มีการสำรวจ "เทศา" หรือหมู่บ้านและที่ดินของฝ่ายศาสนา มีการออก

กฎเกณฑ์ชี้แจงถึงหน้าที่ของตำรวจ และมีการจดจำนวนครอบครัวต่าง ๆ ไว้ นอกจากนี้ก็มีการออกกฎเกี่ยวกับการให้ของกำนัลแก่พวกขุนนาง และแก่สถานการกุศลต่าง ๆ การบำรุงกองทัพ การคุ้มครองการเพาะปลูก การเป็นเจ้าของที่ดิน การเสียภาษีให้กษัตริย์ การกำหนดภาษีอากร และการเกณฑ์แรงงานแบบต่าง ๆ

กฎเกณฑ์และระเบียบต่างๆ เหล่านี้ ก็เชื่อกันว่าคงจะเป็นผลงานของกาจา มาดาเอง ขอบเขตของหน้าที่ของกาจา มาดา กว้างมากเหลือเกิน จนปรากฏว่าพอเขาถึงแก่กรรมไปแล้ว รัฐบาลต้องแถลงว่า ไม่สามารถจะหาผู้ทำงานแทนได้ และแบ่งหน้าที่ต่าง ๆ ให้เสนาบดี 4 คนช่วยกันทำ แต่ก็อาจจะเป็นวิธีตัดสินใจหรือการหาทางออกอย่างสุภาพของรัฐบาลก็ได้ เพราะนโยบายที่ยอมให้อำนาจส่วนใหญ่อยู่ในมือของบุคคลคนเดียวเช่นนี้เป็นนโยบายที่ไม่ฉลาดเลย

ชื่อของกาจา มาดา เกี่ยวข้องอยู่กับประมวลกฎหมายเล่มหนึ่งที่เขาได้บัญชาให้รวบรวมขึ้น และดูเหมือนจะให้มาแทนที่กฎหมาย กุตรามานวะ หรือกฎหมายที่แปลงมาจาก "กฎหมายพระมนู" ที่เคยเป็นหลักสำคัญของกฎหมายชวาก่อนสมัยมัชปาหิต แต่ตัวกฎหมายทั้งสองฉบับที่ตกมาถึงเราจนทุกวันนี้เป็นผลงานของสมัยหลัง จารึกของพระเจ้าราชสะนคร ที่เขียนไว้บนแผ่นทองแดงเกี่ยวกับการตัดสินคดี แสดงให้เห็นว่าผู้พิพากษาต้องปฏิบัติอย่างไรในการพิจารณาคดีทางแพ่ง พวกผู้พิพากษาจำจะต้องคำนึงถึงตัวกฎหมายที่บัญญัติไว้ในหนังสือกฎหมาย และในขณะเดียวกันก็ต้องคำนึงถึงธรรมเนียมของท้องถิ่น และตัวอย่างคดีที่เคยเกิดขึ้นมาแล้ว รวมทั้งความเห็นของครูทางศาสนาและของผู้เฒ่าผู้แก่ นอกจากนั้นพวกผู้พิพากษาจะต้องสอบถามพวกเพื่อนบ้านที่ปราศจากความลำเอียงด้วย ก่อนที่จะตัดสินคดีออกมา

ส่วนเรื่องที่เกี่ยวกับพระเจ้าแผ่นดิน ในฐานะองค์ประมุขนั้นเล่าไว้น้อยมาก เข้าใจว่าพอกาจา มาดา ถึงแก่กรรมไปแล้ว พระเจ้าฮะยัม วูรุก คงจะรู้สึกว่าหน้าที่ที่จะต้องประสานงานและควบคุมเสนาบดีทั้งสี่ที่แต่งตั้งไว้ทำงานฝ่ายบริหารนั้นเป็นความรับผิดชอบที่หนักมากสำหรับพระองค์ เพราะว่าอีกประมาณ 2–3 ปีต่อมา พระองค์ทรงแต่งตั้งอัครมหาเสนาบดีขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่งเพื่อดูแลกิจการทั่ว ๆ ไปในราชการทั้งหมด ภาพการดำเนินชีวิตตามแบบของราชาผู้ยิ่งใหญ่ตามที่ประพันสะเล่าไว้นั้น ทำให้เกิดความรู้สึกว่าการใช้ชีวิตอย่างเจ้านายท่ามกลางความรื่นเริงบันเทิงใจเช่นนี้ กษัตริย์ก็คงจะมีเรี่ยวแรงเหลือน้อยสำหรับที่จะดำเนินการปกครอง

บ้านเมือง "พระเจ้าฮะยัม วูรุก เป็นราชาผู้ยิ่งใหญ่จริง ๆ ปราศจากกังวลและความห่วงใย ทรงแสวงหาความสำราญทุกวิถีทาง สาวสวยต่าง ๆ จากเขตจังกาละ และแคว้นเคดิริ ถูกคัดเลือกส่งมาถวายพระองค์มากที่สุดเท่าที่จะหาได้ ในบรรดาพวกสาวอื่น ๆ ที่ถูกจับมาในฐานะเชลยจากต่างแดนพวกที่สวยที่สุดถูกคัดส่งเข้ามาที่ฮาเร็มของพระองค์"[1]

พระเจ้าฮะยัม วูรุก ไม่มีโอรสที่เกิดจากพระมเหสี ทรงมีแต่พระราชธิดา ซึ่งได้อภิเษกสมรสกับนัดดาของพระองค์ ชื่อ วิกรมวัฒนา เจ้าชายแห่งมะทะรัม ผู้ซึ่งได้เป็นรัชทายาทของพระองค์ พระเจ้าฮะยัม วูรุก มีโอรสองค์หนึ่งเกิดจากนางสนมชื่อ "เจ้าวีระภูมิ" พระองค์พยายามหาหนทางที่จะพระราชทานความชอบเป็นพิเศษแก่เจ้า "วีระภูมิ" จึงทรงแต่งตั้งให้เป็นเจ้าครองดินแดนชวาตะวันออกและแต่งงานกับน้องสาวของเจ้าวิกรมวัฒนาผู้เป็นรัชทายาท เป็นของแน่นอนว่า ในลักษณะเช่นนี้จะต้องเกิดเรื่องยุ่งยากขึ้นหลังจากพระองค์สิ้นพระชนม์ อันที่จริงมีหลักฐานปรากฏว่า ก่อนพระเจ้าฮะยัม วูรุก สิ้นพระชนม์เสียด้วยซ้ำไป เจ้าวีระภูมิได้ครองแว่นแคว้นของพระองค์ในฐานะอิสระ

ในรัชกาลของพระเจ้าวิกรมวัฒนา (ค.ศ. 1389–ค.ศ. 1429) อาณาจักรมัชปาหิตเสื่อมลงอย่างรวดเร็ว สงครามกลางเมืองที่ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นหลังจากที่เจ้าวีระภูมิปฏิเสธไม่ยอมรับความเป็นใหญ่ของมัชปาหิต เป็นสาเหตุใหญ่ที่ก่อความหายนะขึ้นเพราะทำให้อำนาจในการบังคับบัญชารัฐเมืองขึ้นต่าง ๆ ของมัชปาหิตอ่อนแอลง ดังนั้น จึงเป็นหนทางที่ทำให้เกิดรัฐใหม่ขึ้น คือ รัฐมะละกา ซึ่งสามารถขยายอำนาจได้กว้างขวาง โดยอาศัยช่องว่างทางการเมืองตอนที่ศรีวิชัยหมดอำนาจ และรัฐมลายูก็มัวแต่สนใจขยายอำนาจภายในเกาะสุมาตรา ยิ่งไปกว่านั้นการแพร่อิทธิพลของศาสนาอิสลามก็มีส่วนช่วยด้วย เพราะมาเพิ่มปัญหาเรื่องศาสนาเข้ากับการต่อต้านทางการเมือง และทำให้แนวโน้มของการกระจายอำนาจออกจากศูนย์กลางซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของชวามีพลังเพิ่มขึ้นอีก พระเจ้าวิกรมวัฒนาและเจ้าวีระภูมิผู้เป็นน้องเขยยังคงมีไมตรีกันดีอยู่อีกหลายปีต่อมา แต่ใน ค.ศ. 1399 เมื่อโอรสองค์เดียวของพระเจ้าวิกรมวัฒนาที่เกิดจากพระมเหสีสิ้นพระชนม์ก็เกิดความยุ่งยากขึ้นทันที สงครามการเมืองเกิดขึ้นใน ค.ศ. 1401 และใน ค.ศ. 1406 พระเจ้าวีระภูมิก็ถูกปลงพระชนม์ พระเศียรของพระองค์ก็ถูกส่งนำมาถวายกษัตริย์มัชปาหิตในฐานะที่เป็นเครื่องหมายของการรวมอาณาจักรให้เป็นปึกแผ่นได้ใหม่

---

[1] B.H.M. Vlekke, **Nusantara**. หน้า 62.

จีนนั้นได้รับรองฐานะกษัตริย์ชวาทั้งสององค์ เมื่อเมืองหลวงของเจ้าวีระภูมิถูกยึด พวกจีนที่มากับคณะทูตบางคนถูกฆ่าตาย จักรพรรดิจีนเรียกค่าเสียหายเป็นจำนวนมากมาย แต่พระเจ้าวิกรมวัฒนาส่งไปให้แต่เพียงหนึ่งในหกเท่านั้น พอเป็นเครื่องแสดงว่าพระองค์ยอมทำตาม ฝ่ายจักรพรรดิจีนก็ทรงพอพระทัย และยอมยกหนี้สินที่เหลือทั้งหมดให้

ทูตจีนที่ส่งไปชวาคราวนี้นับว่าเป็นเพียงชุดแรกเท่านั้น ยังมีตามไปอีกหลายคณะ เพราะว่าจักรพรรดิ ยุง โล (Yung Lo) แห่งราชวงศ์เหม็งต้องการจะรื้อฟื้นเกียรติภูมิของจีนและต้องการที่จะให้จีนเป็นศูนย์กลางใหญ่ของโลกตะวันออกอีกครั้งหนึ่ง ทูตคณะต่าง ๆ ของจีนในสมัยนั้นส่วนมากมีขันทีที่มีชื่อเสียงมากชื่อนายพลเรือ เซ็งโฮ เป็นหัวหน้า เขาได้เดินเรือเที่ยวสำคัญ ๆ หลายครั้ง ระหว่าง ค.ศ. 1405—ค.ศ. 1433 ได้เคยแวะที่จามปา ชวา สุมาตรา อินเดีย ลังกา ตลอดจนคาบสมุทรอาหรับและแอฟริกาตะวันออก เลขานุการของเขาชื่อ ม้าฮวน นับถือศาสนาอิสลาม ได้เขียนหนังสือเล่าถึงการเดินทางของเขาไว้สามครั้ง นับว่าเป็นเอกสารที่มีค่ามาก คือ หนังสือ หยิง ไย เชง หล่าน เขียนไว้เป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1416 ต่อมามีการแก้ไขเพิ่มเติมใน ค.ศ. 1451

ประมุขที่เป็นโจรสลัดชาวจีนที่ครองรัฐปาเล็มบัง พยายามที่จะปลั้นเซ็งโฮเมื่อ ค.ศ. 1407 แต่ชาวจีนในเมืองปาเล็มบังผู้หนึ่ง ชื่อ เชอ จิง กิง ได้เตือนเซ็งโฮให้รู้ตัวเสียก่อน เซ็งโฮจึงจับหัวหน้าสลัดได้และตั้ง เชอ จิง กิง เป็นประมุขแทน ที่น่าพิศวงก็คือว่าในการจัดการเรื่องนี้ เซ็งโฮถือว่าเขาทำในนามของกษัตริย์แห่งมัชปาหิต และประมุขของรัฐปาเล็มบังคนใหม่ก็เป็นเมืองขึ้นแต่เพียงในนามของพระเจ้าวิกรมวัฒนา เมืองมะละกาที่ได้ต้อนรับทูตจีนครั้งแรกใน ค.ศ. 1403 อ้างว่ามะละกาเป็นใหญ่เหนือปาเล็มบัง จักรพรรดิจีนไม่ยอมรับการอ้างนี้และตัดสินว่าปาเล็มบังขึ้นกับมัชปาหิต

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่าการที่จีนฟื้นฟูความสนใจในเขตน่านน้ำอินโดนีเซียเช่นนี้ จีนไม่ได้มุ่งหมายจะเป็นปฏิปักษ์ต่อมัชปาหิต จีนไม่ได้เห็นความจำเป็นที่จะต้องใช้นโยบายยุให้แตกแยกกัน บันทึกการเดินทางของ ม้าฮวน แสดงให้เห็นว่าในเวลานั้นจักรวรรดิชวาโพ้นทะเลนั้นมีเหลือแต่เพียงชื่อเท่านั้น หรือแม้แต่ชื่อก็อาจจะไม่มีเหลือ การที่จะรักษาอำนาจเหนือจักรวรรดิขนาดนี้ จำจะต้องมีคนอย่าง กาจา มาดา แต่ตั้งแต่เขาถึงแก่กรรมไปแล้ว มัชปาหิตไม่สามารถหาบุคคลอย่างนี้ได้อีก แต่ความ

มั่นคงทางการเมืองที่ลดน้อยลงนั้นกระทบกระเทือนการค้าขายของชวาน้อยมาก ตัวอย่าง เช่น ในคริสต์ศตวรรษที่ 15 เมืองท่าต่าง ๆ ในบอร์เนียวที่แต่ก่อนเคยส่งส่วยบรรณาการให้มัชปาหิตได้แสดงอย่างเปิดเผยว่าเป็นอิสระโดยการส่งทูตติดต่อจีน แต่การค้าขายกับชวาก็ยังคงดำเนินอยู่เช่นเดิม มิได้รับความกระทบกระเทือนเลย และการค้าของจีนกับเกาะโมลุกกะก็ผ่านชวาเป็นส่วนใหญ่

ประวัติศาสตร์ของมัชปาหิตในศตวรรษสุดท้ายนั้น เราทราบเรื่องน้อยที่สุด นับตั้งแต่พระเจ้าวิกรมวัฒนาสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1429 พระธิดาชื่อ สุหิตา ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระองค์ ค.ศ. 1429—ค.ศ.1447 ในรัชสมัยของพระนางเกิดการกบฏขึ้น มีพระดาหาเป็นหัวหน้ากบฏ กษัตริย์องค์ต่อไปคืออนุชาของพระนางชื่อ พระทูมาเปล แต่ใช้พระนามว่าพระเจ้าเกียรติวิชัย ค.ศ. 1447—ค.ศ. 1451 ต่อจากนี้ก็ไม่กล่าวถึงพระนามกษัตริย์ราชวงศ์เก่าแก่ราชวงศ์นี้อีก

กษัตริย์องค์ต่อไป คือ พระประมอตัน ทรงตั้งราชสำนักอยู่ที่เมือง กลิงกะหุริปัน และใช้พระนามว่าพระเจ้าราชสะวัฒนา ค.ศ. 1451—ค.ศ. 1453 หลังจากนั้นมัชปาหิตก็ว่างกษัตริย์เป็นเวลา 3 ปี แล้วจึงมีบุคคลชื่อ หยัง ปูรวรวิเศษ ครองราชย์จาก ค.ศ. 1456—ค.ศ. 1466 ใน ค.ศ. 1460 คณะทูตของพระองค์ก่อเรื่องอื้อฉาวขึ้นในจีน คือไปฆ่าพระหกรูปของคณะทูตอื่นที่เข้าเมืองตอนที่เมาอาละวาดจนถึงตีกัน พระพันดัน สลัส ครองราชย์จาก ค.ศ. 1466 จนถึง ค.ศ. 1478 และใช้พระนามว่าพระเจ้าสิงหวิกรมวัฒนา พระองค์ย้ายพระราชวังออกไปจากนครมัชปาหิต เมื่อ ค.ศ. 1468 ตำนานชวากล่าวว่าใน ค.ศ. 1478 มัชปาหิตแพ้ทัพผสมของพวกรัฐอิสลามต่าง ๆ อย่างไรก็ดี เรื่องนี้เป็นไปไม่ได้ เพราะมีหลักฐานเด่นชัดอยู่ว่า มีกษัตริย์ที่นับถือศาสนาฮินดูชื่อ พระเจ้าระนะวิชัย ครองราชย์เมื่อ ค.ศ. 1486

เราไม่ทราบเรื่องเกี่ยวกับตอนปลายของมัชปาหิตเลย กษัตริย์องค์สุดท้ายตามที่กรอมเขียนไว้ คือ พระเจ้าปาเตอุตรา ครองราชย์อยู่เมื่อ ค.ศ. 1516 ชาวโปรตุเกสที่ชื่อ บาร์บอซา กล่าวถึงพระองค์ว่าเป็นกษัตริย์นอกศาสนาที่ปกครองพวกนอกศาสนา และอัลบูร์เคอร์กได้ส่งทูตไปเฝ้าพระองค์หลังจากที่โปรตุเกสตีเมืองมะละกาได้ใน ค.ศ. 1511 ชื่อ "ปาเตอุตรา" นี้เข้าใจว่าเป็นการออกเสียงชื่อพื้นเมือง "ปตี อุตร" เป็นภาษาโปรตุเกส บาร์บอซาเขียนไว้ว่า พวกเมืองท่าริมทะเลต่าง ๆ เป็นอิสลามทั้งนั้น และบางครั้งบางคราวก็ก่อกบฏต่อ "กษัตริย์แห่งชวา" แต่ถูกปราบปราม ในรายงานที่เดอบริโต ผู้ว่าการเมืองมะละกา ส่งไปถวายกษัตริย์

แห่งโปรตุเกสเมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. 1514 ก็ให้ความรู้เพิ่มเติมเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เขาบอกว่าที่ในชวามีประมุขทางอิสลาม ที่เรียกว่า "กัฟฟีร์" อยู่สององค์ คือ กษัตริย์แห่งรัฐซุนดาและกษัตริย์แห่งชวา แต่พวกแขกมัวร์ควบคุมดินแดนตามฝั่งทะเลทั้งหมด

บทที่ 5

ชนชาติเขมร และสมัยพระนคร

ก. อาณาจักรกัมพูชาสมัยโบราณจนถึง ค.ศ. 1001

ตามบันทึกของจีน อาณาจักรฟูนันสลายตัวไปในตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 6 เพราะการกบฏในรัฐเจนละซึ่งเป็นเมืองขึ้นของฟูนัน พงศาวดารราชวงศ์สุย ของจีนบรรยายถึงเหตุการณ์ตอนนี้ว่า อาณาจักรเจนละอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอาณาจักรลินยี่ เดิมทีเดียวเป็นอาณาจักรที่ขึ้นอยู่กับฟูนัน ชื่อราชวงศ์ของกษัตริย์เจนละ คือ ชา–ลี และพระเจ้าแผ่นดินมีพระนามว่า "เจอะ–โต–เสอ–นะ" บรรพบุรุษของพระองค์ได้ค่อย ๆ ขยายอำนาจของบ้านเมือง พระเจ้า เจอะ–โต–เสอ–นะ โจมตีและรบชนะฟูนัน "ลินยี่" ก็คือ อาณาจักรจามปา "ชาลี" หมายถึง "กษัตริย์" และ "เจอะ–โต–เสอ–นะ" คือ "จิตรเสน" ยังไม่มีใครสามารถหาคำอธิบายถึงชื่อ "เจนละ" ได้ เพราะยังหาคำภาษาสันสกฤตหรือภาษาเขมรโบราณที่ใกล้เคียงกับคำนี้ไม่ได้

ดินแดนฟูนันแท้ ๆ นั้น มีอาณาเขตอยู่ทางตอนใต้ของกัมพูชาและโคจินจีนในปัจจุบัน เจนละตั้งอยู่ไปทางเหนือของฟูนัน เจนละมีดินแดนอยู่ในลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางและตอนล่างตั้งแต่เมืองสะตรึงเตรงขึ้นไป ศูนย์กลางดั้งเดิมของพวกเจนละอยู่ในแถบจำปาศักดิ์และตอนใต้ปากแม่น้ำมูล ดังนั้น อาณาเขตของเจนละแผ่ไปตลอดดินแดนที่ทุกวันนี้คือส่วนเหนือของกัมพูชาและตอนใต้ของราชอาณาจักรลาว ตามพงศาวดารราชวงศ์สุย ก่อนที่เจนละจะปราบปรามฟูนันสำเร็จ เมืองหลวงของเจนละตั้งอยู่ใกล้ ๆ ภูเขาชื่อ "ลิง–เกีย–โป–โฟ" คือ "ลิงคบรรพต" บนภูเขาแห่งนี้มีวิหารที่สร้างอุทิศถวายพระเจ้าชื่อ "โป–โต–ลี" หรือ ภัทเรศวร พระเจ้าแผ่นดินทำพิธีสังเวยมนุษย์ถวายพระเจ้าองค์นี้เป็นประจำทุกปีในเวลากลางคืน

มีนิยายเขมรบันทึกไว้ในศิลาจารึกของคริสต์ศตวรรษที่ 10 กล่าวถึงต้นราชวงศ์ของกษัตริย์เจนละนี้ว่าเกิดจากการแต่งงานของนักพรตชื่อ กัมพู สวยัมภูว กับนางฟ้าชื่อ เมรา ที่พระศิวะประทานให้ แม้ว่านิยายเรื่องนี้จะแตกต่างไปจากเรื่อง

โกณฑิญญะและเจ้าหญิงของพวกนาคมากก็ตาม แต่ก็ดูเหมือนว่าที่แต่งเรื่องเช่นนี้ขึ้นก็เพื่ออธิบายคำว่า "กัมพูชา" ที่พวกเขมรรับเอามาใช้เนื่องมาจากการรับอารยธรรมอินเดีย

เจ้าชายภววรมัน หรือ "ผู้ที่อยู่ในความคุ้มครองของพระศิวะ" เป็นพี่ชายใหญ่ร่วมมือกับอนุชาก่อการกบฏต่อฟูนัน เจ้าชายภววรมันได้เป็นกษัตริย์ของเจนละโดยการอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงลักษมีแห่งราชวงศ์กัมพู–เมรา ราชวงศ์นี้ก่อตั้งขึ้นเมื่อราว ๆ 150 ปีก่อนหน้านี้ พระบิดาของพระเจ้าภววรมันทรงพระนามว่า เจ้าชายวีรวรมัน จารึกหลายหลักกล่าวว่าเจ้าชายวีรวรมันเป็นเจ้าประเทศราชของฟูนัน พระอัยกาของพระเจ้าภววรมันทรงพระนาม "สารวเภามา" และถ้าเป็นอย่างที่เข้าใจกันคือชื่อนี้หมายถึงพระเจ้ารุทรวรมันกษัตริย์องค์สุดท้ายของฟูนัน พระเจ้ารุทรวรมันเองก็นับว่าอยู่ในจันทรวงศ์ที่ตั้งขึ้นโดยโกณฑิญญะและนางโสมา การอภิเษกของพระเจ้าภววรมันนี้มีความสำคัญมากในวิวัฒนาการของราชประเพณีของอาณาจักรเขมร เพราะเขมรถือว่าการอภิเษกครั้งนี้แสดงว่ากษัตริย์กัมพูชาในสมัยต่อมาเป็นเชื้อสายทั้งฝ่ายจันทรวงศ์และฝ่ายสุริยวงศ์ ซึ่งที่จริงแล้วตำนานกำเนิดของวงศ์ทั้งสองนี้ไม่เกี่ยวข้องกันเลย

ตอนที่พระเจ้ารุทรวรมันแห่งฟูนันสูญหายไปนั้นไม่มีใครทราบว่าได้มีอะไรเกิดขึ้น เซเดส์คิดว่าคงจะมีการพยายามที่จะเอาพระราชวงศ์สายที่มีสิทธิแท้จริงกลับมาครองราชย์ และการนี้ได้ก่อให้เจ้าชายภววรมันและเจ้าชายจิตรเสน ตั้งองค์เป็นหัวหน้าของกลุ่มที่ต่อสู้เพื่อสิทธิของตนในฐานะที่เป็นหลานปู่ของกษัตริย์องค์สุดท้าย เรื่องราวตอนนี้ยุ่งยิ่งขึ้นเพราะข้อเท็จจริงที่ว่า ถึงแม้พระเจ้ารุทรวรมันจะสิ้นพระชนม์ไปแล้วจริง ๆ ในขณะนี้ คือในราว ๆ ค.ศ. 550 แต่ฟูนันก็ยังคงส่งทูตไปเมืองจีนอยู่ในคริสต์ศตวรรษต่อมา แต่ส่งไปจากเมืองหลวงที่อยู่ใกลไปทางใต้ เนื่องจากเมืองหลวงเก่า คือ เมืองวยาธปุระ ถูกยึดครองโดยกษัตริย์สององค์พี่น้องชาวเจนละ บริกส์มีความเห็นว่าหลักฐานบ่งไว้ในทางจะให้เข้าใจว่าพระเจ้าภววรมันยังไม่ได้ผนวกอาณาจักรฟูนัน ฟูนันยังคงปกครองตัวเองอยู่จนถึง ค.ศ. 627 และในปีนี้ฟูนันจึงถูกผนวกหรือรวมเข้ากับอาณาจักรเจนละในรัชสมัยของพระเจ้าอีศานวรมัน บริกส์ชี้แจงต่อไปว่า เชื้อสายเสนาบดีที่สืบต่อกันมา ซึ่งเคยรับราชการกับพระเจ้ารุทรวรมันก็ยังคงดำรงตำแหน่งเดิมอยู่ในเมืองหลวงเก่า แต่ในฐานะขุนนางของพระเจ้าภววรมัน ถึงแม้ว่าพระองค์จะยังไม่ได้ย้ายเมืองหลวงไปจากเจนละ

ก็ตาม[1]

ไม่มีใครทราบว่าที่ตั้งเมืองหลวงของพระเจ้าภววรมันอยู่ที่ไหนแน่ อาจจะอยู่ใกล้วัดภู หรืออาจจะอยู่ที่เมืองสะตรึงเตรง อย่างไรก็ดี เจนละได้เป็นใหญ่เหนือฟูนัน และแม้ความเห็นของบริกส์จะถูกต้องที่ว่าพระเจ้าภววรมันใช้นโยบาย "ประนีประนอมที่ชาญฉลาด" ต่อรัฐที่พ่ายแพ้ แต่รัชกาลที่ยาวนานของพระเจ้าภววรมันก็เต็มไปด้วยการสงคราม อนุชา คือ เจ้าชายจิตรเสน ซึ่งเป็นแม่ทัพต้องทำการรบไม่หยุดหย่อน จักรวรรดิฟูนันนั้นประกอบด้วยชนหลายชาติ และรัฐที่สวามิภักดิ์หลายแห่ง นับตั้งแต่รัฐจามปาทางตะวันออก ไปจนถึงอ่าวเบงกอลทางตะวันตก รวมแหลมมลายูเกือบทั้งหมด ในบรรดาดินแดนที่เคยขึ้นกับฟูนันทั้งหมดนี้ มีดินแดนฟูนันแท้ ๆ ส่วนเดียวเท่านั้นที่ยอมอ่อนน้อมต่อเจนละ มีหลักฐานว่าพวกรัฐมลายูต่าง ๆ ซึ่งจีนเรียกว่า รัฐหลัง ยา–ซุย รัฐพัน–พัน และรัฐฉี–ตู ได้เปิดการติดต่อทางการทูตกับเมืองจีน ทั้งนี้รวมทั้งรัฐมอญทวาราวดีในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย

พระเจ้าภววรมันครองราชย์นานเท่าไรไม่ปรากฏ จารึกหลักเดียวของพระองค์สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกในการตั้งลึงค์บ่งไว้ว่า ค.ศ. 598 เจ้าชายจิตรเสนครองราชย์ต่อจากพระองค์เมื่อราว ๆ ค.ศ. 600 และใช้พระนามใหม่ว่า มเหนทรวรมัน หรือ "ผู้ที่อยู่ในความพิทักษ์ของพระอินทร์ผู้ยิ่งใหญ่" ไม่ทราบว่าพระองค์ครองราชย์ตั้งแต่เมื่อใดถึงเมื่อใด ทราบกันแต่เพียงว่าครองราชย์ระยะสั้นมากเพราะทรงชราแล้วเมื่อตอนที่ได้ราชสมบัติ เรื่องราวเกี่ยวกับพระองค์มีอยู่ในเอกสารของทางจามปา จีน และจากจารึกของพระองค์เองด้วย ล้วนแต่ขนานพระนามว่าเป็นวีรบุรุษผู้มีชัยชนะ ในรัชกาลของพระองค์ทรงตีได้ลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่าง พระองค์ทรงฉลองชัยชนะโดยการสถาปนาลึงค์อุทิศถวายแด่พระ "คิรีศะ" หรือ "พระเจ้าแห่งภูเขา" พระองค์สร้างจารึกไว้หลายหลัก ตามฝั่งแม่น้ำโขงแถว ๆ เมืองกราตี เมืองสะตรึงเตรง และทางตะวันตกไกลไปถึงบุรีรัมย์และสุรินทร์

โอรสของพระองค์ คือ พระเจ้าอีศานวรมัน ขึ้นครองราชย์ต่อมาเมื่อราว ๆ ค.ศ. 611 ยกย่องว่าพระเจ้าอีศานวรมันเป็นผู้รบชนะฟูนันทั้งหมด จากศักราชที่มีอยู่ใน **พงศาวดารราชวงศ์ถัง** เหตุการณ์ครั้งนี้คงต้องเกิดขึ้นใน ค.ศ. 627 หรือหลังปีนี้เล็กน้อย การดำรงอยู่ของฟูนันในฐานะรัฐประเทศราชกึ่งอิสระเป็นอันว่าต้อง

---

[1] Briggs, **The Ancient Khmer Empire**, หน้า 42.

สูญสิ้นไป ดินแดนถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของเจนละ ทางจีนเล่าว่าฟูนันยังคงส่งทูตมาเมืองจีนหลังจากที่ถูกผนวกแล้ว บริกส์มีความเห็นว่าคงเป็นทูตทางราชวงศ์ที่ถูกถอด[1] ที่ส่งมาประท้วงต่อจักรพรรดิ

พระเจ้าอีศานวรมันที่ 1 ขยายอำนาจออกไปทางตะวันตกของบริเวณที่ต่อมาเป็นศูนย์กลางของกษัตริย์เขมรสมัยพระนคร เจ้าชายผู้หนึ่งทรงพระนาม "พลทิตย์" ซึ่งคงจะเป็นเชื้อวงศ์โกณฑัญญะโสมาที่เคยครองฟูนันมาก่อน ได้มาตั้งรัฐอิสระแห่งหนึ่งในบริเวณลุ่มน้ำสตึงเสน ซึ่งเป็นแควน้อยของทะเลสาบที่ขนานกับแม่น้ำโขง รัฐของพระองค์ในตอนแรกๆ คงจะใช้ชื่อว่า พลทิตยปุระ แต่ในสมัยต่อมารู้จักกันดีกว่าในนามของ "อนินทิตะปุระ" พระเจ้าอีศานวรมันตีรัฐนี้ได้ และพระองค์มาสร้างเมืองหลวงอยู่ที่ริมแม่น้ำสตึงเสนให้ชื่อว่า "อีศานปุระ" เมืองหลวงใหม่นี้อยู่ทางเหนือของเมืองกัมปงธมบัจจุบันราว ๆ 12 ไมล์ และปรากฏว่ามีกลุ่มซากโบราณสถานปรักหักพังที่น่าพิศวงมากที่สุดของเขมรสมัยก่อนพระนครเท่าที่ค้นพบ เหตุผลในการย้ายเมืองหลวงดูเหมือนจะเป็นเพราะพระองค์มีนโยบายที่จะขยายอำนาจไปทางตะวันตก เมืองหลวงเก่าของพระองค์อยู่ใกล้พรมแดนตะวันออกมากเกินไป ดังนั้นพระองค์จึงขยายอำนาจไปถึงทางตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศกัมพูชาปัจจุบัน 3 รัฐ คือ จักรันตปุระ อโมฆปุระ และพิมายปุระ ทางใต้ได้ขยายอาณาเขตไปจนถึงจันทบุรีปัจจุบัน และไปจนจดพรมแดนอาณาจักรมอญทวาราวดี ทั้งพระบิดาและพระองค์ได้กระทำสิ่งที่สำคัญมากคือเป็นไมตรีกับอาณาจักรจามปา เพื่อที่จะขยายอำนาจได้สะดวก พระเจ้าอีศานวรมันเองอภิเษกกับเจ้าหญิงแห่งจามปา

จดหมายเหตุจีนกล่าวว่า พระเจ้าอีศานวรมันครองราชย์จนถึง ค.ศ. 635 แม้ว่าจารึกหลักสุดท้ายของพระองค์จะลงศักราชไว้ว่า ค.ศ. 628—ค.ศ. 629 พระเจ้าภววรมันที่ 2 ครองราชย์ต่อมา แต่พระองค์จะเกี่ยวดองกับพระเจ้าอีศานวรมันทางใดไม่มีผู้ใดทราบ และครองราชย์อยู่นานเท่าไรก็ไม่ปรากฏ บริกส์กล่าวว่าพระองค์อาจเป็น "โอรสของโอรสที่ลึกลับของพระเจ้าภววรมันที่ 1 ที่นามเดียวกันก็ได้ และโอรสผู้ลึกลับผู้นี้ไม่ปรากฏชื่อในประวัติศาสตร์"[2] จารึกหลักเดียวเท่านั้นในบรรดาจารึกต่าง ๆ ของพระองค์ที่เทียบศักราชได้ โดยเซเดส์อ่านว่าตรงกับ ค.ศ. 639 พระ

---

[1] เรื่องเดิม, หน้า 48.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

เจ้าชัยวรมันที่ 1 ครองราชย์ต่อมาซึ่งเซเดส์ว่าเป็นโอรส บริกส์ค้านว่าไม่ใช่[1] ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 น่าจะเป็นเชื้อสายทางอีศานวรมันมากกว่า ศักราชที่เก่าที่สุดของรัชกาลของพระองค์เท่าที่พบคือ จารึกที่ถึงศักราชว่า ค.ศ. 657 แต่เข้าใจกันว่าพระองค์น่าจะได้ครองราชย์ก่อนหน้านี้สัก 2—3 ปี พระองค์คงจะครองราชย์อยู่ราว ๆ 40 ปี และแม้จะไม่มีสิ่งก่อสร้างอันใดเลยที่เป็นของพระองค์ แต่พระองค์ก็ให้สร้างจารึกไว้หลายหลัก จารึกหลักหนึ่งขนานพระนามพระองค์ว่า "ราชสีห์อันเกรียงไกรในหมู่กษัตริย์ ชัยวรมันผู้มีชัย" พระองค์ตีได้ดินแดนลาวตอนกลางและตอนเหนือจนถึงพรมแดนอาณาจักรน่านเจ้า แต่อาณาจักรอันใหญ่โตของพระองค์ไม่เคยอยู่ในความสงบเลย สงครามกลางเมืองที่ทำให้อาณาจักรเจนละแตกแยกหลังจากที่พระองค์สิ้นพระชนม์ไปแล้วนั้น ความจริงเริ่มมีเค้ามาตั้งแต่สมัยนี้แล้ว พระองค์สามารถดำรงรักษาอำนาจของพระองค์เหนือดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงไว้ได้ แต่แคว้นพลทิตยปุระคงจะเป็นศูนย์กลางของคู่แข่งที่พยายามจะแย่งความเป็นใหญ่ทางทิศตะวันตก และไม่แน่ว่าพระองค์ได้ครอบครองดินแดนทางใต้ที่เคยรวมในอาณาจักรอันกว้างขวางของพระเจ้าอีศานวรมันไว้ด้วยหรือไม่ พระองค์ไม่มีรัชทายาท และเมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ไปแล้วกัมพูชาก็ตกอยู่ในสมัยจลาจลเป็นเวลากว่าร้อยปี ตามจารึก ค.ศ. 713 ปรากฏว่ามเหสีของพระองค์ทรงนาม "ชัยเทวี" ได้ขึ้นครองราชย์แทน แต่พระนางก็ไม่สามารถจะยับยั้งความแตกแยกที่เคยท้าทายอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 มาแล้วตั้งแต่สมัยที่พระองค์ยังมีชีวิตอยู่

จนถึงรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 พวกเขมรได้ค่อย ๆ รวบรวมกันเป็นอาณาจักรได้อย่างมั่นคงและมีอำนาจขึ้นเรื่อย ๆ ในดินแดนแม่น้ำโขงตอนล่างและในดินแดนรอบ ๆ ทะเลสาบ พวกเขมรได้ทิ้งซากสิ่งที่น่าสนใจทางโบราณคดีไว้มากมายเช่นที่ยังเห็นได้จนทุกวันนี้ มีปรางค์ทำด้วยอิฐโดดเดี่ยวหรือเป็นหมู่ รูปสลักที่มีเค้าคล้ายแบบฮินดู แต่ในขณะเดียวกันมีลักษณะพื้นเมืองปรากฏอยู่แล้วอย่างชัดเจน รูปสลักบางรูปก็ใช้เป็นเครื่องประดับประดา ซึ่งได้รับการวิวัฒนาต่อมาจนสวยงามวิจิตรบรรจงมากในสมัยพระนคร การบริหารประเทศก็เป็นระเบียบ แต่จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ได้จากจารึกที่มีอยู่นั้นยังไม่สามารถจะวาดภาพให้ปะติดปะต่อได้ว่าการบริหารประเทศนั้นดำเนินการกันอย่างไร

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

จารึกเหล่านี้ส่วนใหญ่เกี่ยวกับศาสนสถาน และมีหลักฐานมากมายที่เกี่ยวกับศาสนาประจำรัฐ พุทธศาสนาไม่ได้มีบทบาทสำคัญเช่นที่เคยมีในสมัยฟูนัน ศาสนาฮินดูเฟื่องฟูที่สุด โดยเฉพาะลัทธิบูชาศิวลึงค์เป็นส่วนสำคัญของศาสนาในราชสำนัก จารึกเหล่านี้กล่าวถึงลัทธิไศวเวทและลัทธิวิษณุเวทที่สำคัญ ๆ ในอินเดีย มีการบูชาพระหริหระ ซึ่งได้แก่การเอาพระศิวะและพระวิษณุมารวมเป็นพระผู้เป็นเจ้าองค์เดียวกัน การบูชาพระหริหระนี้กล่าวกันว่าปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกที่บนหน้าผาที่บาดามิ และที่มหาเวลลีปุระ ในดินแดนปาลวะ ก่อน ค.ศ. 450 เล็กน้อย การบูชาพระหริหระนี้เป็นที่นิยมกันมากในกัมพูชาสมัยนี้

จารึกส่วนใหญ่เป็นภาษาสันสกฤต แต่บางหลักก็เขียนเป็นภาษาเขมรแล้ว จารึกที่พบที่อักขยม ทางลุ่มแม่น้ำมูล ซึ่งอาจจะมีอายุอยู่ใน ค.ศ. 609 นับว่าเป็นจารึกที่เก่าที่สุดเท่าที่พบที่เขียนด้วยภาษาเขมรโบราณ วรรณคดีต่าง ๆ ก็มาจากวรรณคดีสันสกฤต และที่นิยมกันมากคือพวกนิยายจากเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องมหาภารตยุทธ์ และจากเรื่องปุราณะ แต่สิ่งเหล่านี้เป็นวัฒนธรรมในราชสำนัก ไม่มีใครทราบว่าวัฒนธรรมนี้มีอิทธิพลเหนือราษฎรสามัญมากน้อยเพียงใด แต่ก็ทราบแน่นอนว่า วัฒนธรรมเก่าแก่ที่มีอยู่ก่อนที่วัฒนธรรมฮินดูจะเข้ามาถึงนั้นยังคงปรากฏอยู่อย่างมั่นคง และสิ่งที่น่าสนใจก็คือว่าในบรรดาจารึกต่าง ๆ นั้นความสำคัญในการสืบเชื้อสายทางมารดายังคงมีอยู่เช่นเดิม

ในเรื่องที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมทางวัตถุของสมัยนี้ หนังสือ**พงศาวดารราชวงศ์สุย** บรรยายไว้ว่าเป็นอย่างไรในสมัยของอีศานวรมัน แต่หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงองค์กษัตริย์เองและราชสำนักของพระองค์มากกว่าเรื่องอื่น ๆ งานอาชีพอย่างเดียวที่กล่าวถึงคือ การกสิกรรม และเอ่ยถึงสั้น ๆ เพียงประโยคเดียวเท่านั้นว่า "ในอาณาจักรนี้เขาปลูกข้าวเจ้า ข้าวไรย์ ลูกเดือยเม็ดเล็กและเม็ดหยาบ ๆ" และการที่ม้าตวนหลิน ยังนำเอาข้อความนี้มารวบรวมไว้ในหนังสือชื่อ **ชนชาติต่างๆที่อยู่นอกเมืองจีน** ซึ่งเขาเขียนขึ้นเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 13 ทำให้เราเข้าใจว่าไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงใหญ่ทางด้านสังคมหรือเศรษฐกิจเลยในระหว่างศตวรรษที่ผ่านมา และความงดงามของเมืองพระนครทางด้านสถาปัตยกรรมและทางด้านศิลปะนั้น สำเร็จลงได้บนพื้นฐานเศรษฐกิจของกลุ่มกสิกรผู้น้อย จนกระทั่งปัจจุบันนี้การค้นคว้าได้เพ่งเล็งเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนสถานและราชสำนักเท่านั้น แต่เราก็พอจะเข้าใจได้ว่าเพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น น่าเสียดายว่านอกเหนือไปจากเรื่องทั้ง 2 แนวนี้แล้วประวัติศาสตร์ให้ความรู้เรื่องกัมพูชาไว้น้อยมาก

พงศาวดารราชวงศ์ถัง กล่าวว่าหลัง ค.ศ. 706 เล็กน้อย อาณาจักรถูกแบ่งแยกเป็น 2 ส่วน คือ เจนละบก และเจนละน้ำ ชื่อทั้งสองหมายถึงการแบ่งแยกเป็นส่วนเหนือและส่วนใต้ที่อาจจะเรียกได้ว่า เจนละบนและเจนละล่าง ผู้ที่ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ครอบครองกัมพูชาทั้งสองส่วนแต่เพียงในนามเท่านั้น คือ ยังคงดำรงตำแหน่งเป็น "อธิราช" หรือ "พระราชาผู้มีอำนาจสูงสุด" แต่ตามความจริงแล้วอำนาจตกอยู่ในมือของกลุ่มราชาผู้ครองแว่นแคว้นเล็ก ๆ หลักฐานของสมัยนี้มีน้อยมากและสับสนมากจนไม่สามารถจะรวบรวมให้เป็นเรื่องขึ้นมาได้ ตั้งแต่ ค.ศ. 1900 ซึ่งเป็นปีที่อายโมนิเอร์ เขียนหนังสือชื่อว่า "กัมพูชา" อันเป็นที่เชื่อถือกันมากนั้น ก็เกิดมีทฤษฎีขึ้นมากมายเกี่ยวกับที่ตั้งของเมืองหลวงของกัมพูชาที่ถูกแบ่งแยกเป็นสองส่วนตามที่จีนกล่าวไว้[1] ในบทความ "การเดินทาง 2 ครั้ง" ของปอล เปลลิโอ[2] เขาได้เสนอทฤษฎีว่า วยาธปุระเป็นเมืองหลวงเจนละส่วนล่าง และสัมภูปุระเป็นเมืองหลวงของเจนละส่วนบน ทฤษฎีนี้เป็นที่ยอมรับกันอยู่พักหนึ่ง แต่ต่อมาอองรี มาสเปอโร เซเดส์ และ บีแอร์ ดูปองต์ คัดค้าน ดูปองต์เชื่อว่าในการค้นหาที่ตั้งกัมพูชาส่วนบนนั้นเราจะต้องค้นหาในบริเวณที่เคยเป็นเมืองเดิมของพวกเขมรโบราณ ซึ่งเขาเข้าใจว่าคงจะอยู่ทางเหนือในเขตจำปาศักดิ์และปากเซและแม่น้ำมูลตอนล่าง เจนละส่วนล่าง ได้แก่ แถบสัมภูปุระ วยาธปุระ และพลทิตยปุระ และถ้าเป็นเช่นนี้เจนละส่วนล่างก็คงจะเป็นผู้สืบราชวงศ์ที่แท้จริงของอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1

เรื่องที่เกี่ยวกับเจนละส่วนบนนั้นเราได้มาจากบันทึกของพวกทูตจีน จีนเรียกเจนละส่วนบนว่า "เวนตัน" และดินแดนของรัฐนี้ดูเหมือนจะแผ่ไปทางเหนือจนถึงยูนนาน มีพลเมืองเป็นพวกข่า และอาจจะมีพวกไทยอยู่บ้างตามชายแดนน่านเจ้า ทูตคณะแรกของรัฐนี้ไปถึงเมืองจีนใน ค.ศ. 717 ใน ค.ศ. 722 รัฐนี้เข้าร่วมกับจีนในการรบกับผู้ว่าราชการมณฑลตังเกี๋ย ซึ่งเป็นชาวจีนแต่เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ทูตอีกคณะหนึ่งไปเมืองจีนใน ค.ศ. 750 แต่ไม่ทราบชัดว่าไปจากเจนละส่วนไหน องค์รัชทายาทของรัฐเวนตันไปเมืองจีนเมื่อ ค.ศ. 753 และได้รับชื่อยศว่า "ผู้พิทักษ์ที่เข้มแข็งและอดทน" จีนในตอนนั้นกำลังรบพุ่งกับพวกน่านเจ้าที่มีกษัตริย์ทรงนาม

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 58-59.

[2] จาก **Bulletin de l' École Française d' Extrême Orient (Hanoi)**, เล่ม 4, ปี 1904, หน้า 131-385.

โก๊ะล่อฝง ซึ่งเป็นพันธมิตรกับทิเบต เจ้ารัชทายาทแห่งเวนตันไปกับกองทัพจีน และถูกพวกน่านเจ้าโจมตีพ่ายแพ้อย่างยับเยิน เอกสารชิ้นสุดท้ายเกี่ยวกับทูตจากรัฐเวนตัน ค.ศ. 799 เมื่อเปรียบเทียบกับเจนละส่วนล่างแล้วก็พอจะพูดถึงประวัติศาสตร์ของรัฐนี้ได้ว่า รัฐเวนตันมีความมั่นคงพอสมควร

ในเจนละส่วนล่างเมื่อสิ้นรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ใหม่ ๆ นั้น สองราชวงศ์ก็แย่งชิงอำนาจกันคือพวกฝ่ายจันทรวงศ์แห่งแคว้นอนินทิตะปุระที่มี "อิศวร" หรือ "เจ้า" แห่งวงศ์พลทิตย์เป็นหัวหน้า และฝ่ายสุริยวงศ์แห่งแคว้นสัมภูปุระที่เพิ่งตั้งขึ้นใหม่ อาณาจักรเก่าของพลทิตยปุระที่พระเจ้าอีศานวรมันเคยปราบปรามได้นั้นถูกฟื้นฟูขึ้นโดยเจ้านฤบดินทรวรมัน ซึ่งได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ และได้ดินแดนแถบปากน้ำโขงแผ่ไปจนจดทะเลที่เมืองท่าเก่าของฟูนัน คือ เมืองออกแก้ว เมืองหลวงเข้าใจว่าคงจะอยู่ที่นครบุรี แคว้นสัมภูปุระแยกตัวเป็นอิสระจากเจนละมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าวรมันที่ 1 เมืองนี้อยู่ใกล้สมโบร์ และกราตี ปัจจุบัน จารึกหลายหลักและโบราณสถานหลายแห่งมีอายุอยู่ในระหว่าง ค.ศ. 681 จนถึง ค.ศ. 716 เจ้าหญิงแห่งสัมภูปุระ ซึ่งเข้าใจว่าคงจะเป็นธิดาของเจ้าผู้ตั้งรัฐนี้ขึ้น อภิเษกกับเจ้าชายบุษกรักษา โอรสของพระเจ้านฤบดินทรวรมันแห่งอนินทิตะปุระ และสวามีของเจ้าหญิงองค์นี้มาได้เป็นกษัตริย์แห่งสัมภูปุระ ด้วยเหตุนี้เองอาณาจักรทั้งสองจึงมีกษัตริย์วงศ์ที่อ้างว่าสืบเชื้อสายจาก โกณฑิญญะ–โสมา ปกครองต่อมา

จากสมัยนี้เป็นต้นไป เรื่องราวเกี่ยวกับเจนละส่วนล่างมีน้อยมาก และสร้างปัญหาต่าง ๆ ให้เรามากกว่าจะให้คำตอบ ไม่มีหลักฐานว่าเจนละส่วนล่างส่งทูตไปจีน มีแต่จารึก 2–3 แห่ง จารึกแห่งสุดท้ายเป็นของพระนางชัยเทวี ลงศักราชว่า ค.ศ. 713 กล่าวถึงความตกอับและโชคร้ายต่าง ๆ จารึกที่ประตูพระธาตุกวันไพร์ในมณฑลกราตี ซึ่งลงศักราชว่า ค.ศ. 716 มีใจความว่า "เจ้าบุษกร ให้มุนีและพราหมณ์ผู้มีชื่อทั้งหลายสถาปนาพระผู้เป็นเจ้าชื่อบุษกเรศ ขึ้นไว้" เจ้าบุษกรผู้นี้คงจะเป็นพระเจ้าบุษกรักษาแห่งสัมภูปุระ และเป็นผู้สั่งให้ทำจารึกนี้ จารึกอันนี้อ้างกันว่าเป็นตัวอย่างแรกในประวัติศาสตร์กัมพูชา ซึ่งยกย่องกษัตริย์ว่าเป็นพระผู้เป็นเจ้า[1] นอกจากนี้มีจารึกอีก 4 หลักจาก ค.ศ. 770–ค.ศ. 781 กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันองค์หนึ่ง ซึ่งไม่เคยปรากฏพระนามอยู่ในบัญชีรายพระนามกษัตริย์กัมพูชาที่เคยเชื่อถือกันมาก่อนเลย เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการงงงวย เซเดส์จึงเรียกพระองค์ว่า พระเจ้าชัยวรมันที่หนึ่งครึ่ง จารึกทั้งหมดมาจากดินแดนสัมภูปุระ

[1] Briggs, เรื่องเดิม, หน้า 60.

ราชวงศ์ของเจ้านฤบดินทรวรมันแห่งอนินทิตะปุระ คงจะได้ขยายอำนาจเป็นใหญ่ในดินแดนแถบปากแม่น้ำโขง เซเดส์ให้ความเห็นไว้ว่าการอภิเษกของเจ้าบุษกรักษากับเจ้าหญิงแห่งสัมภูปุระนั้น ความจริงคือการขยายอำนาจชนิดแอบแฝง "อธิราชา" ต่าง ๆ แห่งวยาธปุระคงจะครอบครองแต่เพียงดินแดนแคบ ๆ ตามริมแม่น้ำโขงในเขตเมืองหลวงเก่าของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 โอรสองค์หนึ่งของเจ้าบุษกรักษาไปอภิเษกกับเจ้าหญิงรัชทายาทของทางฝ่ายเชื้อสายพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 และได้เป็นกษัตริย์มีพระนามว่าพระเจ้าสัมภูวรมัน ได้รวมดินแดนเจนละส่วนล่างเข้าด้วยกันทั้งหมดได้สำเร็จ โอรสของพระองค์ชื่อราเชนทรวรมัน ผู้ซึ่งขึ้นครองราชย์ในตอนครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 8 ก็ได้รับการรับรองโดยทั่ว ๆ ไปว่าเป็นพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 1 ของกษัตริย์กัมพูชาทั้งหมด โอรสชื่อมหิปติวรมัน ครองราชย์ต่อจากพระองค์ สันนิษฐานกันว่าในสมัยนี้เมืองหลวงของกษัตริย์เหล่านี้คงจะอยู่ที่เมืองนครบุรี

ในตอนครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 8 เจนละส่วนล่างถูกพวกสลัดมลายูจาก "ชวา" ยกทัพมาโจมตี ศัพท์ "ชวา" นี้อาจจะหมายถึงเฉพาะเกาะชวา หรือจะหมายถึงสุมาตราหรือแหลมมลายู หรือจะหมายถึงทั้ง 3 แห่ง พวกสลัดเข้าตีเกาะปูลู กองดอร์ และใช้เกาะนี้เป็นที่มั่นในการเข้าจู่โจมปล้นตามรายทางขึ้นไปจนถึงตังเกี๋ย พวกสลัดชวานี้โจมตีจามปาเมื่อ ค.ศ. 774 และ ค.ศ. 787 กัมพูชาก็ถูกโจมตีเช่นกัน แต่จารึกต่าง ๆ ไม่ได้กล่าวแน่นอนว่าเกิดอะไรขึ้น จารึกจากชวาหลักหนึ่งอ้างว่าดินแดนนี้พ่ายแพ้พระเจ้าสัญชัย มีนักเขียนอาหรับผู้หนึ่งในสมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่ 10 ชื่อ อบู ซาอิด ฮะซัน เล่าถึงเรื่องการเดินทางของพ่อค้าอาหรับชื่อสุไลมาน ที่มาค้าขายทางแถบนี้เมื่อ ค.ศ. 851 และเล่าเรื่องราวตามที่ได้ยินมาถึงตอนที่พวกชวายกทัพมาตีเจนละเมื่อสองสามปีก่อนสิ้นศตวรรษที่ 8 ถึงแม้ว่าจะเป็นนิยาย แต่ก็ทำให้ได้ความกระจ่างเกี่ยวกับสภาพที่เกิดขึ้นในระยะนั้น

เรื่องนี้มีใจความว่า มีกษัตริย์เขมรที่ยังเยาว์องค์หนึ่งรับสั่งว่าอยากจะเห็นพระเศียรของมหาราชาแห่ง "ชาบัค" คือ ศรีวิชัยใส่จานมา คำปรารภนี้ทราบไปถึงพระกรรณของมหาราชา จึงยกทัพมาโจมตีเมืองหลวงของเขมรโดยไม่ทันรู้ตัว กษัตริย์เขมรถูกจับและถูกตัดเศียรเอากลับไปด้วยไว้ในโถ แล้วส่งกลับมาให้พวกเขมรเพื่อเป็นการเตือนรัชทายาทของพระเจ้าแผ่นดินเขมร จารึกเขมรสมัยหลังบันทึกไว้ว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 นั้นก่อนที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ได้เคยมา

ชวา อาจจะเป็นได้ว่าพระองค์ถูกนำมายังราชสำนักของราชวงศ์ไศเลนทร์เพื่อแสดงความคารวะในฐานะรัชทายาทของกษัตริย์เขมรที่ถูกตัดเศียรก็ได้ พวกนักประวัติศาสตร์ค่อนข้างจะเชื่อว่า นิยายเรื่องนี้ของทางอาหรับคงจะมีเค้าความจริงอยู่มาก เพราะพอพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 มีอำนาจครอบครองทั่วอาณาจักรกัมพูชา พระองค์ก็ทรงให้มีพระราชพิธีพิเศษ เป็นพิธีประกาศอิสรภาพของกัมพูชา ดังนั้นบริกส์จึงแนะว่าพระองค์คือผู้ที่ครองราชย์ต่อจากเจ้ามหิปติวรมัน ผู้ซึ่งเป็นกษัตริย์เขมรองค์ที่ถูกตัดเศียรโดยมหาราชาแห่งไศเลนทร์[1]

ถึงแม้ว่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์จะขาดแคลนมาก แต่คริสต์ศตวรรษที่ 8 ก็ให้ตัวอย่างของศิลปะและสถาปัตยกรรมเขมรสมัยก่อนพระนครไว้หลายอย่าง ล้วนแต่น่าสนใจทั้งนั้น การเรียงลำดับอายุและการจำแนกศิลปะเขมรนั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงเกือบทั้งหมดนับตั้งแต่ ค.ศ. 1937 เป็นต้นมา คือ ตั้งแต่ตอนที่พีลลิป สแตร์น ตีพิมพ์หนังสือ ชื่อ "ปราสาทบายนแห่งพระนครและวิวัฒนาการของศิลปะเขมร" ซึ่งมีความคิดเห็นใหม่ ๆ หลายประการ สแตร์นได้เป็นผู้กระตุ้นการค้นคว้าในวิชานี้ต่อไปอีกมาก ดังจะได้เห็นจากผลงานของ ปาร์มองติเอร์ เดอ โคราล์ เรมูซาต์ บีแอร์ ดูปองต์ และนักค้นคว้าอื่น ๆ เมื่อ ค.ศ. 1940 นางเรมูซาต์ได้รวบรวมผลงานต่าง ๆ ขึ้นเป็นหนังสือเล่มสำคัญ คือ "ศิลปเขมร วิวัฒนาการขั้นใหญ่ ๆ" หนังสือเล่มนี้ได้จัดโบราณสถานเด่น ๆ ตามลำดับประวัติศาสตร์ไว้ใกล้เคียงความจริงมาก และได้ชี้ความสำคัญแง่ใหม่ ๆ ของวิวัฒนาการของศิลปะเขมรในระยะเวลายาวก่อนการสถาปนาพระนครขึ้นเป็นเมืองหลวงและศูนย์ศิลปะของอาณาจักรกัมพูชา[2]

พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 เป็นผู้สร้างอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนคร แต่ไม่ได้เป็นผู้สร้างตัวเมืองพระนครจริง บริกส์สันนิษฐานว่าพระองค์คงจะเป็นผู้ที่ขุนนางของพระเจ้ามหิปติวรมันเลือกขึ้นมาตามคำสั่งของมหาราชาแห่งชวา องค์ที่กล่าวถึงในจดหมายเหตุอาหรับ[3] พระองค์ไม่ได้อยู่ในราชวงศ์ของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 1 จารึกสมัยหลังจารึกไว้ว่า พระองค์ก็คือเหลนของพระเจ้านฤปดินทรวรมันแห่ง

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 69.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 69—80. มีเรื่องย่อที่ดีมากเกี่ยวกับศิลปะและสถาปัตยกรรมของเขมรสมัยนี้ คือราว ๆ ค.ศ. 550—ค.ศ. 790.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 69.

แคว้นอนินทิตะปุระ แต่โดยปรกติแล้วผู้ที่อ้างสิทธิในบัลลังก์และสร้างอาณาจักรขึ้นใหม่ได้สำเร็จเช่นนี้ สามารถจะหาสายสืบสกุลที่เหมาะสมได้เสมอ เราไม่ทราบอะไรเลยที่เกี่ยวกับพระบิดาของพระองค์ ที่แน่นอนก็คือว่าพระองค์เสด็จมาจากชวาและมาได้ครองราชย์ ได้มีผู้เสนอว่าครอบครัวของพระองค์คงจะได้มาตั้งรกรากอยู่ที่ชวาในสมัยจลาจล และพระองค์คงจะถูกยึดตัวในฐานะตัวประกันประจำอยู่ที่ราชสำนักไศเลนทร์ พระองค์ไม่ได้สร้างจารึกไว้เลยเท่าที่ทราบ และความสำคัญของพระองค์ที่มีต่อประวัติศาสตร์เขมรก็เพิ่งจะยอมรับรู้กันเมื่อไม่นานนัก

ข้อเท็จจริงสำคัญ ๆ ในรัชสมัยของพระองค์มีอยู่ในจารึกสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 11 หลักที่เรียกกันว่า จารึกสดอกกักธม ซึ่งหลุยส์ ฟีโนต์ แปลไว้เมื่อ ค.ศ. 1915 พระองค์เริ่มรัชกาลที่ยาวนานด้วยการสร้างเมืองหลวงและให้ชื่อว่า "อินทรปุระ" ซึ่งเชื่อกันว่าน่าจะได้แก่แหล่งโบราณสถานที่ตำบล บันทาย ไพร นคร ซึ่งอยู่ตะวันออกของกัมปงจามริมแม่น้ำโขงตอนล่าง ในขณะที่ประทับอยู่ที่เมืองอินทรปุระนี้เอง พระองค์ได้พราหมณ์ผู้หนึ่ง ชื่อ "ศิวไกวัลย์" มารับราชการกับพระองค์ พราหมณ์ผู้นี้ได้มากลายเป็นนักพรตคนแรกของความเชื่อแบบใหม่ ที่พระองค์ทรงตั้งให้เป็นศาสนาทางการของเขมร ความเชื่อใหม่นี้คือลัทธิ "เทวราชา" หรือการถือว่ากษัตริย์คือพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งเป็นแบบหนึ่งของลัทธิการบูชาพระศิวะที่มีหลักอยู่ว่าต้องบูชาเทวลึงค์ในฐานะที่เป็นบุคลิกภาพอันศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์ และได้ถูกถ่ายทอดมาถึงพระองค์จากพระศิวะโดยผ่านทางสื่อกลาง คือ พราหมณ์ผู้เป็นพระประจำองค์กษัตริย์ ความรุ่งเรืองของอาณาจักรขึ้นอยู่กับราชลึงค์อันสำคัญนี้ วิหารที่เก็บศิวลึงค์ต้องอยู่บนยอดเขา เป็นทำนอง "ภูเขาวิหาร" อาจจะเป็นภูเขาธรรมชาติหรือจำลองขึ้นก็ได้ที่ตั้งอยู่กลางนครหลวง ที่ตรงนี้จะได้รับการเชื่อถือว่าเป็น "แกนแห่งจักรวาล"

ความเชื่อถือเกี่ยวกับภูเขาวิหารนี้มีต้นกำเนิดมาก่อนการบูชาพระศิวะ คือตั้งแต่สมัยเมโสโปเตเมียโบราณมาแล้ว และแพร่มาถึงอินเดียสมัยโบราณ ราชวงศ์ฮินดูต่าง ๆ ก็มีภูเขาอันศักดิ์สิทธิ์อย่างที่เห็นตัวอย่างมาแล้ว ฟูนันมีภูเขาอันศักดิ์สิทธิ์อยู่ที่บาพนม และในชวาราชวงศ์ไศเลนทร์ก็เป็น "กษัตริย์แห่งภูเขา" การที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 รับเอาความเชื่ออันนี้ไว้ก็เป็นการแสดงถึงความเป็นอิสระ เป็นสัญญาณว่าพระองค์ไม่ยอมรับใครทั้งสิ้นในโลกนี้ว่ายิ่งใหญ่ยิ่งกว่าพระองค์ ยิ่งกว่านั้นยังเป็นเครื่องหมายแสดงว่าพระองค์เป็น "จักรวารทิน" หรือกษัตริย์แห่งจักรวาล และภูเขา

วิหารนี้มีความหมายแก่พระองค์ และเชื้อสายของพระองค์ในทำนองเดียวกันกับที่ช้างเผือกมีความหมายต่อกษัตริย์ที่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาท ตั้งแต่รัชสมัยของพระองค์เป็นต้นมาและต่อมาอีกหลายศตวรรษ ถือว่าเป็นหน้าที่ของกษัตริย์เขมรทุกองค์ที่จะสร้างภูเขาวิหารขึ้นเพื่อพิทักษ์รักษาราชลึงค์ ซึ่งเป็นที่สถิต "ส่วนที่ศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์" ดังนั้น จึงเกิดมีการสร้างวิหารใหญ่ ๆ ซึ่งเป็นเครื่องเชิดชูดินแดนเขมรสมัยพระนครมาจนทุกวันนี้

อย่างไรก็ดี เมืองอินทรปุระเป็นแต่เพียงเมืองหลวงแห่งหนึ่งในบรรดาเมืองหลวงอีกหลายแห่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 เห็นได้ชัดว่าพระองค์ทรงกังวลที่จะหาที่ตั้งนครหลวงที่จะเหมาะสมกับวิหารของพระองค์ และต้องเป็นที่ที่ป้องกันตัวได้ง่ายถ้ามีข้าศึกภายนอกคือพวกมลายูมารุกราน และจากข้าศึกภายในด้วย พระองค์ย้ายเมืองหลวงอีกครั้งหนึ่งเข้าไปในเขตทะเลสาบอันกว้างใหญ่ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยปลา และยังมีข้าวที่ผลิตได้เป็นจำนวนมากในบริเวณที่ราบลุ่ม สามารถจะเลี้ยงประชากรจำนวนมากได้ด้วย ณ ที่แห่งนี้พระองค์ให้สร้างเมืองหลวงแห่งที่สอง ชื่อ เมืองหริหราลัย หรือ "ที่อยู่ของพระหริหระ" เมืองนี้อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองเสียมราฐ ที่ตั้งเมืองหริหราลัยทุกวันนี้ได้แก่กลุ่มโบราณสถานที่ปรักหักพังที่ตำบลร่อลวย ต่อมาพระองค์สร้างเมืองหลวงแห่งที่สาม ชื่อเมืองอมเรนทรปุระ แต่อยู่ที่ไหนยังไม่ทราบแน่ ในที่สุดพระองค์ย้ายไปอยู่ที่พนมกุเลนบนทิวเขากุเลนราว ๆ 30 ไมล์ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของบริเวณพระนคร บนทิวเขานี้พระองค์สร้างเมืองมเหนทรบรรพตขึ้น เมื่อมีการขุดค้นทางโบราณคดีบนยอดเขาพนมกุเลนปรากฏว่าพบวิหารเป็นจำนวนมาก รวมทั้งวิหารที่ทำเป็นเขาเป็นชั้น ๆ ขนาดใหญ่และศิวลึงค์ สถานที่เหล่านี้ซ่อนเร้นมิดชิดอยู่ในป่าที่หนาทึบ ฟิลลิป สแตร์น และ อองรี มาร์ชาล เป็นผู้ขุดส่วนใหญ่ โบราณสถานเหล่านี้อยู่ในสมัยที่เห็นชัดว่ากำลังจะเปลี่ยนแปลง คือ เชื่อมสมัยก่อนพระนครเข้ากับแบบอย่างที่นิยมกันมากในระยะต้นของสมัยพระนคร ในสมัยกำลังเปลี่ยนแปลงนี้มีร่องรอยของอิทธิพลศิลปะชวาและจามปะปนอยู่ อิทธิพลชวานั้นอธิบายได้จากการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 มีการเกี่ยวข้องกับชวา แต่สำหรับอิทธิพลจามนั้นยังไม่สามารถหาคำอธิบายได้ในแง่ประวัติศาสตร์ เข้าใจกันว่าการมาอยู่ที่พนมกุเลนเป็นการย้ายเมืองหลวงครั้งสุดท้ายของพระองค์ และแสดงให้เห็นถึงการมีชัยเหนือดินแดนที่พระองค์รับเป็นมรดกตกทอดมา ทั้งแสดงให้เห็นด้วยว่าเมืองหลวงแต่ละแห่งของ

พระองค์ต้องเกี่ยวข้องกับการศึกแต่ละครั้งของพระองค์ แต่ก็ไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์มาช่วยให้กระจ่างขึ้นในขณะนี้

เซเดส์คาดคะเนว่าพระองค์ขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 802 บริกส์ไม่เห็นด้วยและชี้แจงว่า ศักราชนี้ปรากฏในจารึกที่กล่าวถึงว่าพระองค์ได้สร้างเมืองหลวงขึ้นที่เขาพนมเหนทร (พนมกุเลน)[1] ความสำคัญของศักราชอยู่ที่ว่าปีนี้เป็นปีที่พระองค์ทรงตั้งยุคใหม่ด้วยการประกาศอิสรภาพของกัมพูชา และด้วยการสถาปนาพิธีสำหรับบูชาลัทธิเทวราชา ปีที่พระองค์เสด็จกลับชวา และระยะเวลาที่พระองค์ประทับที่เมืองหลวงแห่งแรก ๆ แต่ละแห่งนั้นยังไม่มีผู้ใดทราบ

มเหนทรบรรพตไม่ใช่เป็นที่ประทับแห่งสุดท้ายของพระองค์ เพราะในที่สุดพระองค์เสด็จกลับมาประทับที่เมืองหริหราลัย และสิ้นพระชนม์ที่นั่นใน ค.ศ. 850 ในกัมพูชาทางเหนือ อำนาจของพระองค์ไม่ได้ขยายไปไกลเกินบริเวณทะเลสาบ การที่พระองค์เลือกดินแดนนี้เป็นศูนย์กลางของอำนาจ ก็คงจะเป็นเพราะว่าอยู่ใกล้กับแหล่งที่มีหินทรายแถบพนมกุเลนอย่างหนึ่ง และอยู่ใกล้ช่องเขาที่จะผ่านเข้าไปยังที่ราบสูงโคราชและลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอีกประการหนึ่ง นับว่าเป็นฐานที่ดีเลิศสำหรับการดำเนินนโยบายขยายอำนาจของพระองค์ในฐานะเป็นจักรพรรดิ

รัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 นับได้ว่ามีความสำคัญมากต่ออาณาจักรของพระองค์ พระองค์เป็นผู้เริ่มสร้างความยิ่งใหญ่ โดยเฉพาะการขยายอำนาจการปกครองออกไปไกล จากรัชกาลนี้เป็นต้นไป วิหารอันศักดิ์สิทธิ์บนเขาจะหมายถึงใจกลางของราชธานี ยอดวิหารนั้นถือว่าเป็นศูนย์กลางของจักรวาลและเป็นที่ที่เทวราชาติดต่อกับโลกของพระผู้เป็นเจ้า พระองค์เองก็คือพระผู้เป็นเจ้า และวิหารอันศักดิ์สิทธิ์นั้นเป็นเครื่องอุทิศถวายแก่พระองค์ในขณะที่ยังทรงมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ พอสิ้นพระชนม์วิหารนั้นก็จะกลายเป็นสุสานของพระองค์

หลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 สิ้นพระชนม์แล้ว เชื้อพระวงศ์ที่ครองราชย์ต่อมาก็ยังคงอยู่ที่เมืองหริหราลัย โอรสของพระองค์คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 (ค.ศ. 850—ค.ศ. 877) มีชื่อมากในฐานะนักล่าช้าง ฐานสิ่งก่อสร้างหลายแห่งใกล้บริเวณพระนครมีอายุอยู่ในรัชกาลของพระองค์ แต่ไม่พบจารึกของรัชสมัยของพระองค์เลย เมื่อ ค.ศ. 877 ลูกพี่ลูกน้องของพระองค์ขึ้นครองราชย์ ต่อมาใช้นามว่าพระเจ้า

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 88.

พระพุทธรูปนาคปรก ที่พระนครหลวง

อินทรวรมันที่ 1 และได้ทำชื่อเสียงไว้ในประวัติศาสตร์เขมร จารึกของคริสต์ศตวรรษที่ 10 หลักหนึ่งกล่าวถึงพระองค์ว่าเป็นหลานชายของมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ความสำคัญของการสืบเชื้อสายทางมารดาเห็นชัดเจนมากในการลำดับสกุลทางมารดาที่ปรากฏในจารึก สำหรับมเหสีของอินทรวรมันนั้นสามารถลำดับวงศ์ย้อนไปถึงราชวงศ์ของเจนละและฟูนัน โดยทางมเหสีพระเจ้าอินทรวรมันจึงได้มีสิทธิเหนือสัมภูประที่กษัตริย์เขมรองค์ก่อนยังไม่เคยได้เข้าครอบครอง พระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 เป็นกษัตริย์เขมรองค์แรกที่เริ่มการชลประทานในเขตพระนคร พระองค์ทรงสร้างทะเลสาบจำลองขนาดมหึมาทางด้านเหนือของเมืองหลวงเพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ในการชลประทานในฤดูแล้ง นับว่าเป็นกรณียกิจที่สำคัญที่สุดของพระองค์สำหรับวิวัฒนาการขั้นต่อมาของสถาบันกษัตริย์ของเขมร การที่พระองค์ให้ความสำคัญอันดับหนึ่งแก่การชลประทานนี้เป็นการเริ่มต้นแนวนิยมที่กษัตริย์องค์ต่อ ๆ มาถือเป็นตัวอย่าง

วิหารที่ชื่อบากองของพระองค์ซึ่งเป็นที่ไว้เทวลึงค์ที่มีนามว่า "อินทเรศวร" นั้นก็นับได้ว่าเป็นแนวใหม่สำหรับประวัติศาสตร์เขมร วิหารนี้สร้างด้วยหินเป็นแบบปิรามิด เป็นลานห้าชั้นซ้อนกันขึ้นไป มีวิหารอยู่บนยอด นักโบราณคดีสังเกตเห็นความคล้ายคลึงระหว่างวิหารนี้กับบุโรพุทโธในชวา จึงเกิดมีปัญหาว่าพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 ต้องการที่จะสร้างวิหารบากองขึ้นเพื่อแข่งกับราชวงศ์ไศเลนทร์หรืออย่างไร ในค.ศ. 879 พระองค์สร้างประติมากรรมหลายชิ้นอุทิศถวายแก่พระราชบิดามารดา ตลอดจนพระอัยกาอัยกี (ทางพระราชมารดา) ของพระองค์ และสร้างถวายแก่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 และพระมเหสีด้วย ประติมากรรมทั้งหมดนี้เก็บไว้ที่วิหารพระโคที่ทำเป็นแบบมียอด 6 ยอด เป็นรูปปรางค์อยู่บนลานชั้นเดียว โบราณสถานทั้งสองแห่งนี้ และรวมทั้งวิหารโลลายที่กษัตริย์ต่อจากพระองค์ได้ทรงสร้างไว้หลังจากที่พระองค์สิ้นพระชนม์ไปแล้วนั้นนับว่าเป็นกลุ่มโบราณสถานที่มีชื่อว่า"ร่อลวย" ที่ถือกันว่าเป็นจุดเริ่มต้นศิลปะเขมรยุคคลาสสิค นับว่าเป็นตัวอย่างของการบูชาบรรพบุรุษของเขมร การรวบบุคคลเข้ากับพระผู้เป็นเจ้าจะเห็นได้จากการใช้ชื่อส่วนแรกสมาสผนวกด้วยคำ "อีศวร" สำหรับเพศชาย และผนวกด้วย "เทวี" สำหรับเพศหญิง จารึกสมัยพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 นับว่าเป็นจารึกรุ่นแรกที่ค่อนข้างยาว จารึกหลักหนึ่งเรียกพระองค์ว่าเป็น "ราชสีห์ในหมู่กษัตริย์"

โอรสและรัชทายาทของพระองค์คือพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 เริ่มรัชกาลด้วยการสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดมหึมายาว 7 กิโลเมตร กว้าง 2 กิโลเมตร โดยการกั้นทำนบ

เปลี่ยนทางเดินของแควต่าง ๆ ของแม่น้ำเสียมราฐให้ไหลเข้ามาในอ่างเก็บน้ำ ซึ่งมีชื่อว่า "บาเรย์ตะวันออก" เมื่อครองราชย์ได้ 2 ปีพระองค์วางแปลนสร้างเมืองหลวงใหม่ชื่อตามพระนามของพระองค์ว่า ยโสธรปุระ คือ นครแห่งแรกในเขตพระนครเป็นเมืองที่สร้างล้อมรอบเนินเขาธรรมชาติชื่อพนมบาแคง มีเนื้อที่ราว ๆ 16 ตารางไมล์ มีคูเมืองกว้าง 200 เมตรล้อมรอบ ภายในเขตนี้มีหมู่บ้านและตลาดกระจัดกระจายอยู่ตามทุ่งนา นอกจากนี้ยังค้นพบด้วยว่ามีบ่อน้ำขุดขึ้นไม่น้อยกว่า 800 แห่งภายในเขตนี้ และจัดวางอย่างถูกหลักเรขาคณิตรอบ ๆ ฐานของเนินเขาพนมบาแคง "ภูเขาของยโศวรมัน" คือ เขาที่มี 5 ชั้นฉาบด้วยปูน บนยอดมีปรางค์ทำด้วยหินทราย 5 ยอด ยอดกลางเป็นที่ไว้เทวลึงค์ชื่อ "ยโศธเรศวร" เช่นเดียวกับวิหารของราชวงศ์แห่งอื่น ๆ วิหารนี้เชื่อว่าเป็นแบบย่อของเขาพระสุเมรุ มีแม่น้ำเสียมราฐซึ่งเทียบได้กับแม่น้ำคงคาอันศักดิ์สิทธิ์ นครแห่งนี้ของพระเจ้ายโศวรมัน และนครหลวงแห่งใหม่คือนครธมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่สร้างขึ้นเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่ 12 นั้นซ้อนกันอยู่ ในปัจจุบันนี้เขาพนมบาแคงอยู่ข้างนอกกำแพงด้านใต้ของนครธม (พระนครหลวง)

พระนิสัยโปรดการก่อสร้างของพระเจ้ายโศวรมันทำให้พระองค์สร้างวิหารไว้บนเขาเกือบทุกลูกที่อยู่ใกล้เมืองหลวง และแห่งที่ขึ้นชื่อมากก็คือเขาพระวิหาร ซึ่งไทยกับเขมรแย่งชิงกันอยู่ เขาพระวิหารนี้สร้างอยู่บนเขารูปแหลมสามเหลี่ยมยื่นออกมาจากเทือกเขาดงเร็ก สูงราว ๆ 1,600 ฟุตเหนือระดับที่ราบ และนับว่าเป็นงานชิ้นยอดเยี่ยมของสถาปัตยกรรมเขมร พระองค์ได้สร้างวิหารราว ๆ 100 แห่งทั่วอาณาจักรสำหรับลัทธิไศวเวท วิษณุเวทและพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ "ยโศธรศรม" เหล่านี้สร้างด้วยไม้และทุกแห่งมีพลับพลาสำหรับกษัตริย์ประทับเวลาเสด็จประพาสในราชอาณาจักร ได้มีการขุดพบ "ยโสธรศรม" 12 แห่งด้วยกันเมื่อเร็ว ๆ นี้

ประวัติศาสตร์การเมืองของรัชกาลต่าง ๆ ที่กล่าวแล้วและของรัชกาลต่อ ๆ มาจนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 10 นั้นเราทราบเรื่องราวน้อยมาก จารึกต่าง ๆ ของพระเจ้ายโศวรมันยกยอพระองค์อย่างสูงส่งว่าเป็นนักรบ ถ้าจารึก ค.ศ. 947 ที่พบที่วิหารปักษี จำกรง เชื่อถือได้ อาณาจักรของพระองค์ก็กว้างใหญ่เท่ากับอาณาจักรฟูนันสมัยรุ่งเรืองที่สุด ถ้าพระองค์ครองราชย์อยู่เพียง 11 ปี และได้ก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ มากมายเช่นนี้ก็ยากที่จะเชื่อถือได้ว่าพระองค์มีเวลาและกำลังที่จะสร้างจักรวรรดิขนาดใหญ่ที่แผ่ไปจนถึงจีนทางเหนือ ถึงจามปาทางตะวันออก และถึงมหาสมุทรอินเดียตะวันตก ตลอดทั้งแหลมมลายูตอนเหนือ และรวมรัฐพัน–พัน หรือกราหิ

ไว้ด้วย บริกส์เห็นว่าถึงแม้พระองค์ไม่ได้เป็นผู้รับผิดชอบในการขยายอำนาจและดินแดนตามอาณาเขตที่กล่าวแล้วนั้น แต่บ้านเมืองในบริเวณเหล่านี้อาจจะยอมรับความเป็นใหญ่ของพระองค์ ยังสงสัยกันอยู่ว่าปีที่พระองค์สิ้นพระชนม์จะเป็น ค.ศ. 900 แน่หรือไม่ ตามหลักฐานที่พอจะหาได้เข้าใจกันว่าพระองค์อาจจะยังคงครองราชย์อยู่จนราว ๆ ค.ศ. 910 จารึกต่าง ๆ ของพระองค์ค้นพบเพียงในเขตระหว่างลาวตอนใต้และอ่าวไทยเท่านั้น และพบทางตะวันตกไม่ไกลเกินจันทบุรี เชื่อแน่ว่ารัฐจามปาที่อยู่ทางตะวันออกของอาณาจักรเขมร และรัฐมอญต่าง ๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยายังคงเป็นอิสระอยู่ในสมัยนี้ บริกส์ให้ความเห็นว่า "เข้าใจว่าคงจะมีการเขียนเรื่องผิดๆ เกี่ยวกับพระเจ้ายโศวรมันมากกว่ากษัตริย์องค์อื่นๆ ในประวัติศาสตร์เขมร" และเรื่องหลายเรื่องที่เข้าใจว่าเป็นกรณียกิจของพระองค์นั้นความจริงเป็นเรื่องของสมัยหลัง ตัวอย่างเช่น เรื่องที่ว่าพระองค์พยายามจะปราบจามปาและแพ้กษัตริย์จามที่ชื่อพระเจ้าอินทรวรมันที่ 2

ประวัติศาสตร์กัมพูชาในคริสต์ศตวรรษที่ 10 ส่วนใหญ่แล้วเป็นรายการสร้างสถานที่ต่าง ๆ ไม่ได้มีเกี่ยวกับเหตุการณ์การเมืองเลย นับว่าเป็นสมัยรุ่งเรือง ซึ่งอารยธรรมเขมรกำลังก่อรูปขึ้นมา สมัยนี้ตรงกับสมัยที่จีนกำลังจลาจล คือ สมัยปลายราชวงศ์ถังซึ่งจีนกำลังแตกแยก หรือที่เรียกว่าสมัยห้าราชวงศ์ ดังนั้น นักประวัติศาสตร์จึงต้องอาศัยพวกจารึกต่าง ๆ แต่อย่างเดียวในการค้นคว้า เอกสารที่ทำด้วยวัสดุที่ไม่คงทน เช่น พวกใบลาน คงจะสูญหายไปเพราะความชื้นอับ เพราะปลวก หรือเพราะไฟ จารึกต่าง ๆ ก็มักจะกล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับองค์เทวราชาและราชสำนักของพระองค์ ไม่ได้ให้ความกระจ่างเลยแม้แต่น้อยเกี่ยวกับอารยธรรมทางด้านวัตถุขนบธรรมเนียม และความเชื่อของสามัญชน

กษัตริย์ในฐานะประมุขอยู่ในตำแหน่งที่สูงสุดตามทฤษฎี และจำต้องดำรงชีวิตชนิดที่เกี่ยวข้องกับพิธีทางศาสนามากจนพระองค์มีเวลาน้อยมากสำหรับติดต่อใกล้ชิดกับราษฎร ในฐานะที่เป็นผู้ทรงอำนาจทั้งหมด พระองค์เป็นผู้รักษากฎหมายและระเบียบบังคับต่าง ๆ เป็นผู้ป้องกันศาสนาและเป็นผู้ป้องกันดินแดนให้พ้นจากข้าศึกภายนอก แต่พระองค์ไม่ได้ทรงทำหน้าที่ด้านบริหารเท่าไรเลย งานส่วนนี้อยู่ในมือของบุคคลจำนวนน้อยกลุ่มหนึ่ง และตำแหน่งหน้าที่สำคัญ ๆ ก็อยู่ในบัญชาของพวกพระราชวงศ์และพวกตระกูลพราหมณ์ บุคคลสองกลุ่มนี้แต่งงานกันเองและกลายเป็นชนชั้นพิเศษที่ผิดแผกไปโดยเชื้อชาติจากสามัญชน แต่น่าสังเกตว่าถึงแม้ว่าชนชั้นนี้จะเป็นตัวแทนประเพณีอินดูก็ตามแต่ชื่อเป็นเขมร

ปราสาทบันทายศรี

ในทำนองเดียวกันกับกษัตริย์ แต่ว่าด้อยกว่าหรือเล็กกว่า พวกขุนนางที่มีอำนาจชั้นสูงเหล่านี้สร้างวิหารสำหรับลัทธิการบูชาของตัวเองขึ้นมาเช่นกัน เชื่อกันว่าถ้าสร้างรูปสลักหินให้เหมือนตัวจริงของตนขึ้นไว้สำหรับบูชา "ส่วนศักดิ์สิทธิ์" ของบุคคลที่ได้รับการบูชาก็จะถูกฝังแน่นอยู่ในรูปประติมากรรมหินนั้น และภายในวิหารก็จะมีจารึกแนะนำบุตรหลานของผู้สร้างให้ทำการบูชาตามความเชื่อนี้ ต่อไปเมื่อผู้สร้างตายไปวิหารนี้ก็กลายเป็นสุสานของเขา ดังนั้น จึงปรากฏว่ามีประติมากรรมเป็นจำนวนมากมายในรูปพระศิวะ พระวิษณุ พระหริหระ พระลักษมี นางบรรพตีและของพระโพธิสัตว์ตามที่ตั้งวิหารต่าง ๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นรูปสลักเหมือนตัวจริงของกษัตริย์ มเหสีและขุนนางผู้ยิ่งใหญ่ต่าง ๆ มีชื่อของท่านเหล่านี้จารึกติดไปที่ประติมากรรมแต่ละชิ้นด้วย แสดงให้เห็นถึงการผสมชื่อของแต่ละบุคคลรวมกับพระนามของพระเจ้าทั้งเพศหญิงและเพศชาย พระเจ้าเหล่านี้คือผู้ที่เขาจะไปรวมอยู่ด้วย ประติมากรรมแต่ละชิ้นคือร่างเทียมที่มีคุณสมบัติอันวิเศษที่สร้างความอมตะให้แก่บุคคลที่ประติมากรรมนั้นเป็นตัวแทน การปฏิบัติตามความเชื่อนี้แพร่หลายไปทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีในจามปา และที่สำคัญมากเป็นพิเศษอยู่ในชวาและบาหลี เป็นการแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานกันของลัทธิการบูชาบรรพบุรุษที่สืบเนื่องจากยุคหินใหม่เข้ากับความเชื่อแบบฮินดูและพุทธศาสนาที่ได้มาจากอินเดีย

ในคริสต์ศตวรรษที่ 9 และที่ 10 ลัทธิการบูชาพระศิวะแพร่หลายกว่าความเชื่ออื่น ๆ ในคริสต์ศตวรรษที่ 12 ลัทธิวิษณุเวทรุ่งเรืองมากถึงขนาดเป็นแรงดลใจให้มีการสร้างเทวสถานขนาดใหญ่ ๆ และในบรรดาเทวสถานเหล่านี้ที่เด่นที่สุดก็คือนครวัด นั่นเอง พุทธศาสนาก็ยังมีคนนับถืออยู่เสมอ เนื่องจากศาสนาต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมาจากต่างถิ่นจึงจำเป็นต้องรักษาขันติธรรมระหว่างกันไว้ ยิ่งกว่านั้นยังมีการนับถือศาสนาได้หลาย ๆ อย่างพร้อม ๆ กัน เพราะความเชื่ออันเก่าแก่ คือ การนับถือผี วิญญาณและการบูชาบรรพบุรุษก็ยังคงเป็นศาสนาที่แท้จริงของประชาชนส่วนใหญ่อยู่ การดำเนินชีวิตในสังคมก็เช่นเดียวกัน ในขณะที่ราชสำนักใช้กฎหมายของพระมนูและกฎหมายตามแบบพราหมณ์อื่น ๆ เป็นทางการ แต่สิ่งที่ใช้ในการตัดสินคดีจริง ๆ ก็คือ ขนบธรรมเนียมที่ตกทอดกันมาแต่โบราณ

กัมพูชามีกษัตริย์หกองค์ครองราชย์ในคริสต์ศตวรรษที่ 10 เราทราบแต่เพียงรายการสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในรัชสมัยของแต่ละองค์ มีกษัตริย์อยู่ 2 องค์ที่มีความสำคัญอยู่บ้างทางด้านการเมือง คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 4 (ค.ศ. 928—ค.ศ. 942) พระ

องค์เป็นกษัตริย์ที่ขึ้นครองราชย์โดยการแย่งชิงราชสมบัติ และเข้ายึดกรุงยโศธร แต่ต่อมาจะเป็นเพราะถูกขับไล่ออกจากกรุงยโศธรหรือพระองค์ทิ้งเมืองเองไม่ทราบแน่ พระองค์ได้ไปสร้างเมืองหลวงใหม่ที่เกาะแกร์ ไกลไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ต่อมาพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 (ค.ศ.944—ค.ศ.968) ถอดพระเจ้าหรรษาวรมันที่ 2 ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 4 ออกจากบัลลังก์ และย้ายเมืองหลวงกลับไปยังนครยโศธรที่คงเป็นเมืองหลวงของกัมพูชาต่อมาจนกระทั่งทิ้งร้างไปใน ค.ศ. 1432 การย้ายเมืองหลวงกลับมาใหม่ครั้งนี้ต้องมีการก่อสร้างขนาดใหญ่ และจารึกได้กล่าวยกย่องกษัตริย์พระองค์นี้ไว้ว่า ได้ทำเมืองหลวงให้ "สวยงามโดยการสร้างบ้านเรือนที่ประดับด้วยทองอร่าม สร้างพระราชวังที่ส่องแสงเป็นประกายด้วยเพชรนิลจินดา ดุจปราสาทของพระมหินทร์บนโลกมนุษย์" พระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 เป็นผู้ยกทัพไปรุกรานดินแดนจามปาใน ค.ศ. 944—ค.ศ. 946 จารึกของพวกจามปากล่าวไว้ว่า พระองค์ได้ขนเอารูปปั้นของพระภควัตตีที่ทำด้วยทองคำไปจากวิหารโพนคร ถึงแม้พระองค์เองจะนับถือลัทธิไศวเวท แต่จารึกต่าง ๆ ของพระองค์ก็แสดงถึงความเชื่อทางศาสนาต่าง ๆ และแสดงความมีขันติอย่างยิ่งยวด พุทธศาสนารุ่งเรืองมากในรัชกาลนี้ การบูชาบรรพบุรุษได้กลายเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพวกพระวิหารใหญ่ ๆ อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน

รัชกาลที่ยาวนานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (ค.ศ. 968—ค.ศ. 1001) นับว่าเป็นยุคของวิทยาการ สมัยนี้กัมพูชามีเสนาบดีที่ปราดเปรื่องมาก พระองค์ยังทรงพระเยาว์มากเมื่อได้ราชสมบัติ และทรงอยู่ในภาวะเยาว์วัยเป็นเวลานานจนทำให้พวกสกุลพราหมณ์ใหญ่ ๆ กลายเป็นผู้นำไป ไม่มีรัชกาลใดที่เขมรจะมีชื่อโด่งดังทางวิทยาการเหมือนในรัชกาลนี้ จารึกกล่าวว่า "จากทุกทิศทุกทางพวกพราหมณ์ที่มีชื่อทางความฉลาดเฉลียว...ผู้ที่รอบรู้ศาสตร์ทางเวทันตะ ซื่อตรงต่อหน้าที่...และมีความรู้อย่างลึกซึ้งในพระเวทต่าง ๆ และในเวทันตะ พราหมณ์เหล่านี้ยกย่องพระองค์" สตรีเขมรก็ได้ดำรงตำแหน่งสูง ๆ ในราชสำนัก มีผู้หญิงชื่อ "ปราณ" ดำรงตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายเลขานุการส่วนพระองค์ เจ้าหญิงอินทลักษมีน้องสาวของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ก็อภิเษกกับพราหมณ์ ชื่อ ทิวากร ที่มาจากอินเดียเหนือ และเจ้าหญิงผู้นี้ก็ได้รับการสรรเสริญไว้ในจารึก นอกจากนี้ก็มีนางชาหนวีผู้เลื่องลือมากในด้านก่อสร้างศาสนสถาน เอกสารทางจีนก็เล่าว่าสตรีในราชสกุลของเขมรดำรงตำแหน่งสูง ๆ ทางการเมือง และสรรเสริญความรู้ของพวกสตรีเขมรทางด้านโหราศาสตร์และการปกครอง ตอนต้นรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ได้สร้างอุทิศเทว-

สถานชื่อ "บันทายศรี" ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นวิหารที่สวยที่สุดของเขมร บันทายศรีเป็นโบราณสถานแห่งแรกที่ได้รับการบูรณะโดยนักโบราณคดีฝรั่งเศสตามแบบอนัสติโลซีส อันเป็นวิธีการที่พวกชาวฮอลันดาใช้เป็นครั้งแรกที่ชวา กลุ่มวิหารที่อยู่ตรงกลางของบันทายศรีนั้นมีขนาดเล็กมากเมื่อเทียบกับบรรดาโบราณสถานเขมรขนาดใหญ่ ๆ แห่งอื่น และไม่มีใครทราบว่าเป็นเพราะเหตุใดเทวสถานแห่งนี้จึงรู้จักกันในนามของ "ปราการของผู้หญิง" เทวสถานแห่งนี้ไม่ใช่แต่งามทางด้านสถาปัตยกรรมอย่างเดียว แต่ยังมีภาพสลักประดับฝาผนังที่งดงามที่สุดของศิลปะเขมรอีกด้วย

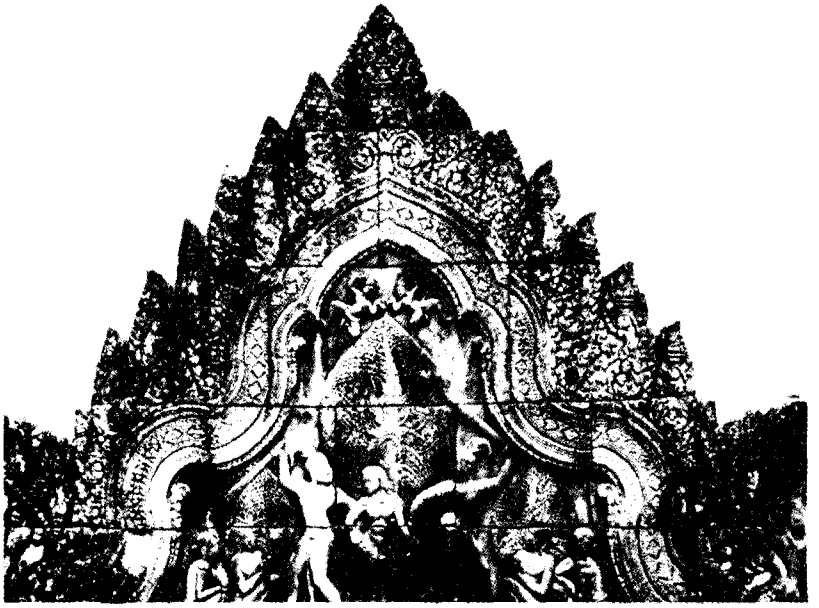

รูปสลักนูน หน้าบันปราสาทบันทายศรี

ข. กัมพูชาตั้งแต่ ค.ศ. 1001 จนถึงสมัยถอนตัวจากบริเวณพระนครใน ค.ศ. 1432

ครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 11 นั้นอยู่ในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (ค.ศ. 1002–ค.ศ. 1050) ซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่อีกผู้หนึ่งในประวัติศาสตร์กัมพูชา พระองค์ครองราชย์ต่อจาก "กษัตริย์ผู้เป็นเงาลอยผ่านราชบัลลังก์" ซึ่งหมายถึงพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 1 (ค.ศ. 1001–ค.ศ. 1002) ตามคำของฟีโนต์ กษัตริย์

พระองค์นี้เป็นผู้ที่ครองราชย์สืบต่อจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 เราไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับการสิ้นสุดรัชสมัยพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 1 หรือเกี่ยวกับการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 นี้กล่าวกันว่าเป็นโอรสองค์หนึ่งของกษัตริย์แห่งอาณาจักรตามพรลิงค์ และพระองค์อ้างสิทธิในราชบัลลังก์เขมรโดยการสืบเชื้อสายทางพระมารดาซึ่งอยู่ในสกุลทางแม่ของพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 นอกจากนี้ มีเหตุการณ์แสดงว่าพระองค์ยกพลขึ้นบกทางตะวันออกของกัมพูชาเมื่อ ค.ศ. 1001 และเริ่มทำสงครามกลางเมืองที่ยาวนาน แล้วในที่สุดพระองค์ก็ได้ขึ้นครองราชย์ที่เมืองพระนครในราว ๆ ค.ค. 1010 จารึกของสมัยต่อมานับเวลาขึ้นครองราชย์ของพระองค์ตั้งแต่ ค.ศ. 1002 เป็นต้นไป คือ เมื่อพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 1 สาปสูญแล้ว คู่แข่งสำคัญของพระองค์ตั้งแต่ ค.ศ. 1002 เป็นต้นไปนั้น คือ พระเจ้าชัยวีรวรมันผู้ที่ครอบครองดินแดนบางส่วนของกัมพูชาอยู่จน ค.ศ. 1007 หรืออาจจะจนถึง ค.ศ. 1011 การอ้างสิทธิในราชสมบัติของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 นั้นมีน้ำหนักหรือเหตุผลน้อย จารึกหลักหนึ่งบรรยายถึงพระองค์ว่าได้บัลลังก์มาโดยการใช้ดาบที่ "ทำลายกลุ่มศัตรูของพระองค์"

การก่อสร้างของพระองค์ก็น่าสนใจมาก เทวสถานที่รู้จักกันดีมากของพระองค์ก็คือปราสาทพิมานอากาศ และปราสาทตาแก้ว ที่เริ่มก่อสร้างตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ปราสาทตาแก้วเป็นวิหารเขมรแห่งแรกที่สร้างด้วยหินทราย ในทำนองเดียวกันกับวิหารพนมบาแคงที่สร้างมาก่อนและพระนครที่สร้างขึ้นในสมัยหลัง ปราสาทตาแก้วนี้ตอนกลางทำเป็นชานชาลาใหญ่มีปรางค์ห้ายอดตั้งอยู่ ส่วนปราสาทพิมานอากาศนั้นสร้างเป็นชั้น ๆ ซ้อนกันขึ้นไปแบบบีรามิด และมีปรางค์เดี่ยวอยู่ตรงกลาง มีนิยายกล่าวไว้ว่าที่ตรงนี้เดิมเป็นพระราชวัง แต่วังของกัมพูชามักจะสร้างด้วยไม้ และแผนผังของปราสาทพิมานอากาศก็ไม่เหมือนแผนผังของวังอย่างที่นิยมสร้างกัน ชาวจีนที่ชื่อ จู ตา—กวน มาเที่ยวกรุงยโศธรเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 บันทึกไว้ว่า พวกเขมรเชื่อกันว่ากษัตริย์กัมพูชาทรงใช้เวลายามแรกของทุก ๆ คืนอยู่ในปรางค์กับนางนาค ตามนิยายว่านางนาคจะมาปรากฏในร่างของผู้หญิงงาม ความสุขสมบูรณ์ของอาณาจักรขึ้นอยู่กับการสมสู่ตามพิธีนี้ ปรางค์ของปราสาททั้งสองปิดด้วยแผ่นทอง ความนิยมการปิดทองนี้มีกล่าวถึงเป็นครั้งแรกในสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ซึ่งความนิยมนี้เป็นธรรมเนียมของพวกมอญในสมัยเดียวกัน กัมพูชาก็คงจะเลียนแบบอย่างของพวกมอญ

พงศาวดารเชียงใหม่ในสมัยหลังจากนี้มากได้พรรณนาถึงการขยายอำนาจของกัมพูชาเข้ามาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 จารึกอันหนึ่งจากลพบุรีอ้างว่า จักรวรรดิของพระองค์รวมอาณาจักรมอญทวาราวดีและอาณาจักรมลายู ตามพรลิงค์ (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองนครศรีธรรมราช) ไว้ด้วย พงศาวดารพื้นเมืองกล่าวว่าพระองค์ครอบครองลุ่มแม่น้ำโขงขึ้นไปทางเหนือจนถึงเชียงแสน แต่ทางด้านโบราณคดีไม่ปรากฏว่ามีหลักฐานเกินเขตหลวงพระบาง เมื่อเทียบกับการศึกหลายครั้งของพระองค์ทางทิศอื่น ๆ พรมแดนตะวันออกของพระองค์ดูสงบเงียบตลอดรัชกาล

คริสต์ศตวรรษที่ 11 เป็นสมัยที่กัมพูชาทำสงครามบ่อยครั้ง โอรสผู้สืบราชสมบัติต่อจากพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 คือ พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 (ค.ศ. 1050—ค.ศ. 1066) พระองค์ทรงยุ่งอยู่กับการปราบกบฏต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตลอดรัชกาล กบฏครั้งแรกเกิดขึ้นทางใต้ และดูเหมือนมีสาเหตุมาจากการแทรกแซงของพวกจามจากแคว้นปาณฑุรังคะ ในดินแดนแถบนี้เกิดกบฏขึ้นในบางครั้งแต่พระเจ้าชัยปรเมศวรวรมันก็ปราบปรามลงได้ พระองค์นำกองทัพเข้ามาปราบถึงในเขตกัมพูชาและโจมตีเมืองสัมภูปุระ การกบฏครั้งนั้นผู้ที่เป็นหัวหน้าเป็นผู้เชี่ยวชาญในการใช้ธนู เขาอาจจะเป็นชาวจามก็ได้ ในตอนแรกพวกกบฏทำการสำเร็จไปได้ไม่น้อย รบชนะกองทัพกัมพูชาหลายครั้ง แต่ในที่สุดแม่ทัพกัมพูชาชื่อ สังกรม ซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียงมากได้มาปราบกบฏครั้งนี้ได้ สังกรมฉลองชัยชนะในการสงครามทุกคราวด้วยการสร้างศาสนสถาน หัวหน้ากบฏผู้แม่นธนูผู้นั้นหนีเข้าไปอยู่ในอาณาจักรจามปา

ในรัชสมัยของพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 พระเจ้าอโนรธาแห่งอาณาจักรพุกามได้ปราบปรามพวกมอญในตอนใต้ของพม่า และตีได้เมืองสะเทิมเมืองหลวงของมอญ หลักฐานทางฝ่ายไทยเชื่อว่าพระเจ้าอโนรธาขยายอำนาจเข้ามาจนถึงลพบุรีและทวาราวดี และกล่าวด้วยว่ากัมพูชายอมรับความเป็นใหญ่ของพม่าเหนือดินแดนที่พม่าตีได้เพื่อแลกกับการคืนลพบุรีให้เขมร กอร์ดอน ลูซ ชี้แจงว่ากองทัพของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ตีรัฐมอญต่าง ๆ ในพม่า และในที่สุดพวกมอญก็แพ้เจ้าครรชิตแม่ทัพผู้สามารถของพระเจ้าอโนรธา แต่พม่าไม่พยายามที่จะยึดครองดินแดนทางตะวันออกของแคว้นสะเทิม

ในรัชสมัยของพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 เกิดกบฏขึ้นอีกสองครั้ง ครั้งแรกเกิดขึ้นทางตะวันตกเฉียงเหนือ มีนายพลที่เป็นเชื้อพระวงศ์ชื่อกัมโว เป็นหัวหน้า

ยกทัพมาประชิดนครหลวงแต่ถูกสังกรมปราบได้ กบฏอีกครั้งทางด้านตะวันออก แต่สังกรมก็ปราบปรามได้อีก มีผู้ให้ความเห็นว่าที่เกิดกบฏขึ้นนี้คงจะเป็นเพราะพระเจ้าแผ่นดินเป็นปฏิปักษ์กับพุทธศาสนา พระบิดาของพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 มาจากดินแดนที่นับถือพุทธศาสนา และพระองค์ได้ให้ความเอาใจใส่เป็นพิเศษแก่พุทธศาสนา ทั้ง ๆ ที่พระองค์ก็ยังคงรักษาลัทธิเทวราชาไว้อย่างเดิม ส่วนพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 ทรงสร้างแต่วิหารหรือปราสาทตามลัทธิการบูชาพระศิวะเท่านั้นไว้หลายแห่ง วิหารยิ่งใหญ่ที่สุดคือปราสาทบาปวนซึ่งฉาบด้วยทอง พระองค์บรรจุศิวลึงค์ทองคำไว้ข้างใน เป็นปราสาทที่ใหญ่ที่สุดที่ได้เคยสร้างมาจนถึงสมัยนั้น ปาร์มองติเอร์ อธิบายว่า "ปราสาทบาปวนนี้เป็นปราสาทที่หาที่ติได้น้อยที่สุดในบรรดาศิลปะเขมร" จู ตากวน ชาวจีนผู้ซึ่งเห็นปราสาทหลังนี้ในสมัยที่ยังเต็มไปด้วยความรุ่งเรืองพรรณนาไว้ว่า "มหัศจรรย์มาก"

พระเจ้าหรรษาวรมันที่ 3 (ค.ศ.1066—ค.ศ. 1080) เป็นอนุชาของพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 พระองค์พยายามที่จะบูรณะส่วนเสียหายที่เกิดจากการปราบกบฏในรัชกาลก่อน พระองค์เป็นกษัตริย์ที่รักสงบ แต่สถานการณ์ในเวลานั้นไม่เข้าข้างพระองค์ พวกกบฏที่มีเจ้าชายชัยวรมันเป็นหัวหน้า ถอดพระองค์จากบัลลังก์ เจ้าชายชัยวรมันผู้นี้ไม่ได้เป็นเชื้อพระวงศ์ เข้าใจว่าคงจะเป็นโอรสของพวกเจ้าประเทศราช หรือไม่ก็เป็นโอรสของผู้ว่าการมณฑลของเมืองที่มีชื่อว่า มหิธรปุระ เมืองนี้อยู่ที่ไหนยังหาไม่พบ

พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 เป็นผู้ตั้งราชวงศ์ใหม่ แต่ก็มีเรื่องยุ่งยากตลอดรัชกาล พระญาติของพระเจ้าหรรษาวรมันที่ 3 ก่อการจลาจลขึ้นทางใต้ และการต่อสู้ก็ดำเนินต่อไปจนกระทั่งถึงสมัยที่สุริยวรมันที่ 2 ขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 1113 เซเดส์สงสัยมากว่าพระองค์จะได้เคยครองราชย์ที่เมืองพระนครด้วยหรือไม่ ถึงแม้ว่าจารึกหลักที่สร้างไว้ร้อยปีหลังจากนี้บ่งว่าพระองค์ทำพิธีราชาภิเษกที่เมืองพระนครก็ตาม แต่เมืองมหิธรปุระซึ่งอยู่แถวๆ ทางเหนือน่าจะเป็นศูนย์กลางการบัญชาการของพระองค์

พระเชษฐาของพระองค์ทรงพระนามพระเจ้าธรนินทรวรมันที่ 1 ครองราชย์ต่อมา (ค.ศ. 1107— ค.ศ. 1113) พระองค์ทรงชราแล้วและออกไปอยู่สำนักบวช แม้จารึกหลักหนึ่งกล่าวว่าพระองค์จะ "ปกครองด้วยความฉลาดเฉลียว" ก็ตาม แต่พระองค์ก็ไม่สามารถจะจัดการกับการกบฏที่มีอยู่ตลอดรัชกาลของพระองค์ได้ การปราบกบฏเป็นผลงานของพระนัดดา (หลานตา) เจ้าชายผู้นี้ยังหนุ่มอยู่และมีความ

ทะเยอทะยานสูงมาก พระองค์ทรงกำจัดราชวงศ์ของพระเจ้าหรรษาวรมันที่ 3 ถอดพระเจ้าธรนินทรวรมันที่ 1 ผู้อ่อนแอออกจากราชบัลลังก์ และปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2

พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (ค.ศ. 1113—ค.ศ. 1150) เป็นกษัตริย์ที่เรืองอำนาจที่สุดในประวัติศาสตร์เขมร เซเดส์มีความเห็นว่า "การขึ้นครองราชย์ของพระองค์ประจวบพร้อมกับการสวรรคตของพระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 2 แห่งจามปา และพระเจ้าครรชิตแห่งพุกาม ถ้าเราทราบเรื่องราวการติดต่อระหว่างประเทศเหล่านี้มากกว่าที่เป็นอยู่ ก็อาจจะเห็นถึงความเกี่ยวพันอันเป็นเหตุและผลของการที่กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่สองพระองค์สิ้นพระชนม์ ในขณะเดียวกับที่กษัตริย์เขมรผู้ทะเยอทะยานยึดอำนาจสำเร็จ และสามารถขยายอำนาจของพระองค์ไปทั้งทางตะวันออกและทางตะวันตก[1] กองทัพของพระองค์รุกรานเข้าไปในดินแดนที่ไม่เคยไปถึงมาก่อนในประวัติศาสตร์กัมพูชา น่าประหลาดมากที่จารึกต่าง ๆ ของพระองค์ไม่ได้กล่าวถึงการศึกเหล่านี้เลย ไม่ว่าจะเป็นการศึกกับจามปา อันหนำ มอญ หรือพวกไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จารึกส่วนใหญ่ของพระองค์พบในบริเวณทางเหนือ ซึ่งพระองค์ประทับอยู่นานและได้ทรงสร้างเทวสถานต่าง ๆ ไว้มาก

การรบชนะอาณาจักรจามปาของพระองค์นั้นได้กล่าวไว้แล้วในตอนอื่น การศึกเริ่มขึ้นเพราะจามปาไม่เห็นด้วยที่พระองค์บังคับให้จามปาเข้าร่วมในการรบกับญวนแห่งอาณาจักรไดเวียต ความพยายามที่จะโจมตีอันหนำ โดยยกทัพขึ้นไปทางสุวรรณเขตไปเมืองแง่—อันไม่เป็นผล ส่วนความพยายามที่จะยึดครองจามปาก็ไม่เป็นผลเช่นกัน

เราไม่ค่อยทราบเรื่องเกี่ยวกับการศึกของพระองค์ทางด้านตะวันตกมากนัก พวกไทยได้เริ่มทยอยกันเข้ามาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในแคว้นละโว้ (ลพบุรี) พงศาวดารไทยกล่าวว่าการศึกของพระองค์ในแคว้นละโว้และในอาณาจักรมอญหริภุญชัยล้มเหลว แต่อิทธิพลเขมรในด้านสถาปัตยกรรมมีปรากฏในลพบุรีมากจนทำให้ไม่ค่อยแน่ใจว่าพงศาวดารไทยจะเชื่อถือได้เพียงใด **พงศาวดารราชวงศ์ซ้อง** กล่าวถึงการขยายอำนาจของกัมพูชาว่ากว้างขวางพอสมควร หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงพรมแดนเขตกัมพูชาว่าขยายไปจนจดเขตแดนทางใต้ของอาณาจักรจามปา ทิศใต้จดทะเล ทิศตะวันตกจดเขตแดนอาณาจักรพุกามและรัฐกราหิ ริมฝั่งทะเลตะวันออกของแหลมมลายู

---

[1] Coedès : **Les États**, หน้า 269.

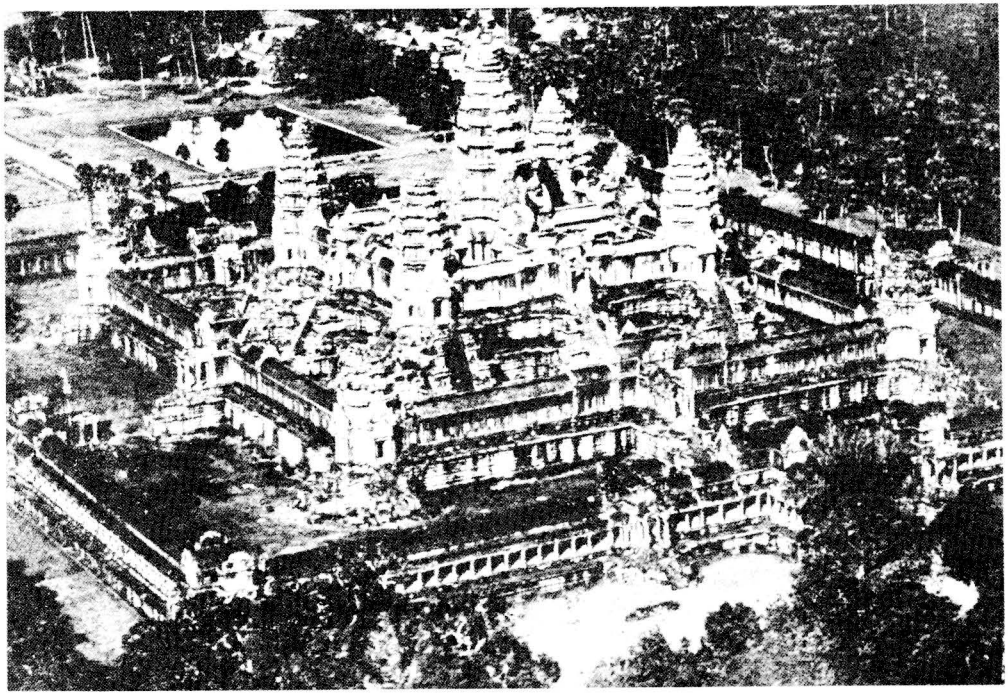

นครวัด

พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 เป็นกษัตริย์กัมพูชาองค์แรกที่ส่งทูตติดต่อกับเมืองจีน นับตั้งแต่สมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทูตของพระองค์ไปถึงเมืองจีนครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 1116 ครั้งที่สองเมื่อ ค.ศ. 1120 อีกแปดปีต่อมาก็ส่งทูตไปเป็นครั้งที่สาม จักรพรรดิจีนประทานยศขั้นสูงแก่ "กษัตริย์แห่งเจนละ" ระหว่าง ค.ศ. 1136–ค.ศ. 1147 ได้มีการปรึกษาหารือระหว่างกัมพูชากับจีนถึงปัญหายุ่งยากทางการค้า และก็ตกลงกันได้อย่างเรียบร้อย

พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 มีชื่อเสียงมาก ทั้งในฐานะนักก่อสร้างและนักรบ เพราะพระองค์เป็นผู้สร้างเทวสถานที่เรียกว่า นครวัด อันเป็นศาสนสถานที่ใหญ่ที่สุดในโลก โดยไม่นับปราสาทบันทายชมาร์ ที่เชิงเขาดงเร็กราว ๆ 100 ไมล์ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมือง พระนครซึ่งปัจจุบันเหลือแต่เพียงกองหินที่ปรักหักพัง นครวัดนั้นนับว่าอยู่ในสภาพที่ดีที่สุดในบรรดาปราสาทเขมรแห่งอื่น ๆ ปรางค์องค์กลาง สูง 130 ฟุต ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมสูง 40 ฟุต กว้าง 750 ฟุต มีปรางค์อยู่ตามมุมทั้งสี่ซึ่งเชื่อมให้ต่อกันด้วยระเบียง และติดต่อกับปรางค์องค์กลางโดยทางเดินที่มีหลังคา รอบ ๆ กลุ่มปรางค์ขนาดใหญ่ตรงกลางแห่งนี้เป็นกำแพงที่ทำเป็นระเบียงสูง และมีปรางค์อยู่ที่มุมทั้งสี่ ชั้นนอกนี้ก็มีลานสี่เหลี่ยมล้อมรอบอีกทีหนึ่ง และมีเสาเรียงราย ถัดออกไปก็เป็นกำแพงล้อมรอบมีขนาดกว้าง 850 เมตร และยาว 1000 เมตร แล้วจึงล้อมด้วยกำแพง ทำด้วยศิลาแลงและหินทรายอีกชั้นหนึ่งรอบ ๆ บริเวณทั้งหมดนี้แต่เดิมมีแนวคูกว้างถึง 200 เมตรล้อมรอบเนื้อที่ของนครวัดทั้งหมดเกือบหนึ่งตารางไมล์

มีนิยายเล่ากันไว้ว่านครวัดนี้ไม่ได้สร้างโดยฝีมือมนุษย์ แต่พระอินทร์เสด็จลงมายังโลกเพื่อสร้างนครวัดโดยเฉพาะ เดิมทีเดียวยอดปรางค์ทั้ง 9 นั้นปิดด้วยทอง มีภาพสลักทั้งแบบนูนต่ำและแบบนูนสูงที่สวยงามอย่างน่าพิศวง มีสีสันงดงามยิ่ง ภาพเหล่านี้ประดับตามแนวกำแพง ในวิหารองค์กลางมีเทวรูปพระวิษณุทรงครุฑทำด้วยทองคำ เทวรูปนี้ถูกนำออกมาจากแท่นบูชาในหน้าเทศกาล ความจริงเทวรูปนี้คือตัวแทนของกษัตริย์ที่ได้กลายเป็นพระวิษณุไปแล้ว เทวสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้สร้างขึ้นเพื่อที่จะเป็นราชสุสานเมื่อพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 สิ้นพระชนม์ไปแล้ว การนิยมลัทธิวิษณุปรากฏว่ามีในชวาในสมัยเดียวกันนี้ด้วย ในชวากษัตริย์แห่งอาณาจักรเคดิรีก็เช่นเดียวกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 คือถือว่าพระองค์เป็นภาคอวตารหนึ่งของพระวิษณุ แต่ลัทธิไศวเวทก็ยังมีความสำคัญอยู่เช่นเดิม ดังที่มีภาพเรื่อง

ราวเกี่ยวกับการบูชาพระศิวะปรากฏตามกำแพงหลายแห่ง เป็นการผสมผสานกันของลัทธิทั้งสอง แต่ยกย่องลัทธิวิษณุเวทเป็นพิเศษ

พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 สวรรคตเมื่อใดไม่มีใครทราบ จารึกต่าง ๆ ของจามบ่าระบุว่าพระองค์ยังคงครองราชย์อยู่ใน ค.ศ. 1149 เซเดส์เข้าใจว่าพระองค์คงจะส่งกองทัพไปตีตังเกี๋ยแต่พ่ายแพ้ยับเยินเมื่อ ค.ศ. 1150 และพระองค์คงจะสิ้นพระชนม์ในปีนั้นเอง แผนการก่อสร้างใหญ่โตของพระองค์ประกอบกับนโยบายต่างประเทศที่ไม่รอบคอบและล้มเหลวของพระองค์ ทำให้อาณาจักรประสบความโชคร้ายนานาประการ จนกระทั่งถึงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระองค์จึงสามารถช่วยค้ำจุนอาณาจักรกัมพูชาไว้ได้อีกครั้งหนึ่ง

ระยะหลังจากที่พระองค์สิ้นพระชนม์ไปจนถึงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้นเป็นสมัยที่มืดมนมาก ไม่มีจารึกในสมัยนั้นเลย เรื่องราวที่พอจะค้นหาได้ก็ได้มาจากจารึกสมัยหลัง หรือได้จากหลักฐานต่างประเทศ พระเจ้าธรนินทรวรมันที่ 2 ผู้เป็นลูกผู้น้องทางฝ่ายมารดาของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ได้ขึ้นครองราชย์ต่อมา ใน ค.ศ. 1150 แต่พระองค์ทรงนับถือศาสนาพุทธจึงนับว่าเป็นการเปลี่ยนธรรมเนียมจากที่กษัตริย์เคยนับถือฮินดูสืบเนื่องกันมาเป็นเวลานาน ใน ค.ศ. 1160 พระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ครองราชย์ต่อมา พระองค์อาจจะเป็นพระโอรสของกษัตริย์พระองค์ก่อนก็ได้แต่คงไม่ใช่รัชทายาทที่ถูกต้อง มีเรื่องเล่ากันว่า พระโอรสองค์ใหญ่คือเจ้าชายชัยวรมัน ซึ่งควรจะได้ราชสมบัติ เสด็จออกไปดำรงชีวิตอย่างคนสามัญอยู่ในจามปา และเนื่องจากพระองค์ทรงเป็นพุทธศาสนิกชนที่เคร่ง จึงไม่เกิดสงครามกลางเมืองเนื่องจากการอ้างสิทธิในราชสมบัติของพระองค์ขึ้น

รัชสมัยของพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 สั้นมาก สุดสิ้นลงใน ค.ศ. 1165 หรือ ค.ศ. 1166 สมัยนี้มีการกบฏขึ้นถึง 2 ครั้ง ครั้งหนึ่งเรียกว่า กบฏของพวกราหุ ซึ่งดูท่าทีจะเป็นกบฏของพวกชาวนา ซึ่งไม่พอใจสภาพยากแค้นที่พวกเขาต้องประสบอันมีสาเหตุจากความสุรุ่ยสุร่ายของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 กบฏครั้งที่สองมีหัวหน้าชื่อ ไตรภูวนทิตยวรมัน ครั้งนี้พระเจ้ายโศวรมันที่ 2 แพ้พวกกบฏและสิ้นพระชนม์ จารึกอธิบายถึงหัวหน้ากบฏผู้นี้ไว้ว่าเป็น "ข้าที่ทะเยอทะยานมากและอยากได้อำนาจราชศักดิ์" เมื่อเจ้าชายชัยวรมันได้ข่าวกบฏก็รีบเสด็จกลับเข้ามาในกัมพูชาเพื่อช่วยพระอนุชา หรืออาจจะเข้ามาชิงบัลลังก์เสียเองก็ได้ จารึกอันหนึ่งที่ปราสาทพิมานอากาศ กล่าวว่า "เมื่อมีโอกาสพระองค์ก็เสด็จมาเพื่อช่วยบ้านเมืองที่เต็มไปด้วย

ทุกขกรรมให้พ้นภัย" แต่พระองค์เสด็จมาช้าไป พระเจ้ายโศวรมันสิ้นพระชนม์เสียแล้ว และมีผู้อื่นขึ้นครองราชย์แทน พระองค์จึงเสด็จออกไปอยู่เงียบ ๆ ต่อไป

ใน ค.ศ. 1167 พระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 4 แห่งจามปา ซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้แย่งชิงราชบัลลังก์มาเช่นกัน เริ่มทำสงครามกับกัมพูชาเป็นเวลานาน พระองค์ส่งกองทัพมาโจมตีกัมพูชาหลายครั้ง ดูเหมือนมีจุดประสงค์เพื่อปล้นเอาทรัพย์สินมากกว่าอย่างอื่น ในชั้นต้นการรบเป็นแต่เพียงการต่อสู้ตามชายแดน พวกจามชนะเพราะมีกองทหารม้าใช้หน้าไม้เป็นอาวุธ แต่พอถึง ค.ศ. 1177 พวกจามไม่อาจหาม้าได้พอกับจำนวนที่ต้องการสำหรับการรบครั้งใหญ่ครั้งใหม่ จึงหันมาใช้วิธีโจมตีทางเรืออย่างจู่โจมและในที่สุดเมืองพระนครก็แตก เพราะมีกำแพงเมืองที่ทำด้วยไม้ จึงไม่แข็งแรงพอที่จะต้านทางการโจมตีทางทะเลที่ข้าศึกได้เตรียมการไว้อย่างดี พระเจ้าไตรภูวนาทิตยวรมันสิ้นพระชนม์ขณะที่เมืองหลวงถูกยึด การปกครองส่วนกลางไร้สมรรถภาพจึงเกิดการจลาจลขึ้นทั่ว ๆ ไป

ระยะนี้ก็เป็นโอกาสของพระเจ้าชัยวรมันที่จะเข้ามาจัดการบ้านเมืองให้เรียบร้อย พระองค์ได้ทรงปราบพวกจามลงก่อน พระองค์ดำริให้ทำภาพสลักนูนการสู้รบทางเรือครั้งใหญ่ที่พระองค์สามารถขับไล่พวกจามออกไปสำเร็จ ภาพนี้อยู่บนผนังกำแพงในปราสาทบายน หรือราชสุสานของพระองค์เอง และภาพเรื่องนี้มีอยู่ที่ผนังปราสาทบันทายชมาร์ด้วย งานขั้นต่อไปของพระองค์ก็คือการปราบปรามความวุ่นวายในกัมพูชา ใน ค.ศ. 1181 พระองค์ก็สามารถสถาปนาอำนาจของพระองค์ได้อย่างมั่นคง พอที่จะทำพิธีราชาภิเษกที่เมืองพระนครได้ แต่เกือบจะในขณะเดียวกันนั่นเอง ก็เกิดกบฏใหญ่ขึ้นในรัฐมาลยัง ซึ่งเป็นรัฐประเทศราชอยู่ทางตอนใต้ของบริเวณที่เป็นมณฑลพระตะบองทุกวันนี้ กองทัพของพระองค์ที่ปราบกบฏมาลยังได้นั้น มีเจ้าชายจามทรงพระนามว่าเจ้าศรีวิทยานันท์เป็นแม่ทัพ เจ้าชายหนุ่มพระองค์นี้ทรงลี้ภัยมาจากจามปาบ้านเกิดเมืองนอนของพระองค์ แต่จะด้วยเหตุใดไม่ปรากฏ เมื่อเจ้าศรีวิทยานันท์แสดงความสามารถในฐานะแม่ทัพจนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สังเกตเห็น พระองค์ก็หวังให้เจ้าชายผู้นี้ได้ปฏิบัติงานใหญ่เป็นพิเศษที่พระองค์ทรงเตรียมการไว้อย่างลับ ๆ เพื่อที่จะจัดการกับจามปา

การรบชนะจามปานับว่าเป็นชัยชนะทางทหารที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระองค์ทรงอดทนพากเพียรอย่างยอดยิ่งในการเตรียมแผนการแก้แค้นครั้งสำคัญคราวนี้ พระองค์ถึงกับส่งทูตพร้อมด้วยของกำนัลไปยังกษัตริย์แห่ง

ได–เวียต เพื่อจะให้พวกญวนทำตนเป็นกลาง เรื่องราวตอนนี้เกี่ยวข้องกับจามปามากกว่ากัมพูชา และจะได้บรรยายไว้ในบทที่ 7 พระเจ้าชัยวรมันประสงค์จะให้จามปาเป็นประเทศราชของกัมพูชาไปตลอดกาล ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงแต่งตั้งเจ้าชายจามวิทยานันท์เป็นผู้บัญชาการในการรุกรานจามปา และดังจะเห็นได้จากข้อเท็จจริงที่ว่าเมื่อจามปาแพ้กัมพูชาเป็นครั้งที่สอง เมื่อ ค.ศ. 1203 กัมพูชาตั้งชาวจามผู้หนึ่งชื่อ องค์ธรรมปติกรม เป็นผู้ปกครองดูแลจามปา เพราะชาวจามผู้นี้เคยอยู่ในราชสำนักกัมพูชามาเป็นเวลานานประการหนึ่ง แต่ในอีกประการหนึ่งที่สำคัญก็คือ อุปราชชาติจามที่ได้รับแต่งตั้งเป็นยุวราชาเมื่อ ค.ศ. 1207 ใช้กองทัพกัมพูชาที่อยู่ใต้บังคับบัญชาของเขาไปรุกรานอันหนำหลายครั้ง ซึ่งนำโดยเจ้าชายจามอีกผู้หนึ่งเป็นแม่ทัพชื่อ องค์อังสราชา ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าหรรษาวรมันที่ 2 (ค.ศ. 1162–ค.ศ. 1163) และเป็นรัชทายาทของจามปาด้วย

ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อำนาจของกัมพูชาแผ่ไปไกล อาจจะกว้างขวางยิ่งกว่าสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 จารึกใน ค.ศ. 1186 พบที่ตำบลทรายฟองริมแม่น้ำโขงใกล้ ๆ นครเวียงจันทน์ แสดงให้เห็นเขตแดนทางเหนือสุดของกัมพูชา หลักฐานทางฝ่ายจีนแสดงว่ากัมพูชาในสมัยนี้เป็นใหญ่เหนือดินแดนมลายูบางส่วน หรืออย่างน้อยก็เป็นใหญ่แต่ในนาม และบอกด้วยว่าพุกามเป็นประเทศราชของกัมพูชา มีผู้พยายามจะตีความหมายใจความตรงนี้ว่าจีนคงจะไม่รู้เรื่องภูมิศาสตร์ของพม่าดี และคงจะเอาเมืองพะโค (หงสาวดี) เมืองหลวงของมอญ ไปปนกับเมืองพุกาม แต่ข้อเสนอเช่นนี้ก็ยังไม่เป็นที่ยอมรับกัน หลักฐานทางฝ่ายมอญและพม่าไม่ได้พูดถึงเรื่องนี้เลยแม้แต่น้อย ขณะนั้นพระเจ้านรปติสิทธุ (ค.ศ. 1120–ค.ศ. 1210) กำลังครองพุกามอยู่ และราชบัลลังก์ของพระองค์มั่นคงมากเกินกว่าที่จะต้องยอมรับอำนาจของกัมพูชาเหนือดินแดนใด ๆ ในพม่า

สิ่งที่น่าสนใจที่เกิดขึ้นในพม่าในรัชสมัยพระเจ้านรปติสิทธุ และมีผลสะท้อนอย่างมากต่อกัมพูชา ในกลางคริสต์ศตวรรษ คือ ในกลุ่มพระสงฆ์มอญของชาปตะ ซึ่งเป็นผู้ตั้งลัทธิเถรวาทตามแบบอย่างสิงหลขึ้นในพม่าเมื่อ ค.ศ. 1190 นั้น มีเจ้าชายกัมพูชาองค์หนึ่งร่วมอยู่ด้วย เซเดส์สงสัยว่าจะเป็นโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คำสั่งสอนของนิกายใหม่นี้ พวกพระสงฆ์นำเข้ามาแพร่หลายในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ในที่สุดเข้ามาถึงกัมพูชา และก่อให้เกิดผลอย่างพลิกแผ่นดิน เพราะพุทธศาสนานิกายใหม่นี้ผิดกับลัทธิไศวเวท หรือวิษณุเวท หรือมหายาน

ซึ่งเป็นความเชื่อที่มาจากเบื้องบน แต่ลัทธิใหม่นี้ถูกนำไปสอนแพร่หลายในหมู่ราษฎร นับว่าเป็นการกระตุ้นความสนใจพวกสามัญชน ทำให้ชาวกัมพูชาทั้งหมดหันมานับถือศาสนาพุทธหินยานและยังคงนับถือต่อมา

งานด้านภายในอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็คือ แผนการก่อสร้างอย่างฟุ่มเฟือยมาก ไม่มีสิ่งก่อสร้างในสมัยใดที่สร้างขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ แต่ด้วยความรีบร้อนและไม่มีความประณีตเหมือนสมัยนี้ ในขั้นต้นบทเรียนที่ได้รับจากการรุกรานของพวกจาม ทำให้พระองค์ทรงคิดสร้างเมืองหลวงที่ไม่มีผู้ใดตีแตก ผลก็คือทรงสร้างเมืองพระนครหลวงซึ่งมีขนาดเล็กกว่ากรุงยโศธร ในระหว่างการก่อสร้างพระองค์ไปประทับอยู่ที่เมืองหลวงชั่วคราวคือนครชัยศรีที่โปรดให้สร้างขึ้นอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองหลวงใหม่

พระนครหลวงมีคูเมืองขนาดใหญ่วัดโดยรอบยาว 8 ไมล์ และมีกำแพงที่น่าเกรงขามก่อด้วยศิลาแลง มีเนินดินขนาดใหญ่ยันกำแพงอยู่ด้านใน มีทางเดินทำด้วยหิน 5 สาย ข้ามคูเมืองและผ่านเข้าประตูเมืองทั้ง 5 ซึ่งมีขนาดใหญ่มาก ประตูเมืองแต่ละแห่งทำยอดเป็นรูปหัวคนขนาดใหญ่แต่มี 4 หน้า ทางเดินเข้าเมืองนั้นก็มีราวยาวประดับอยู่ทั้งสองฟาก ทำเป็นรูปยักษ์จับนาคพาดไว้บนเข่า ตัวนาคนี้มี 7 หัวแผ่เป็นทำนองพัดคลี่อยู่ที่ตอนปลายของทางเดินทั้ง 5 แห่ง

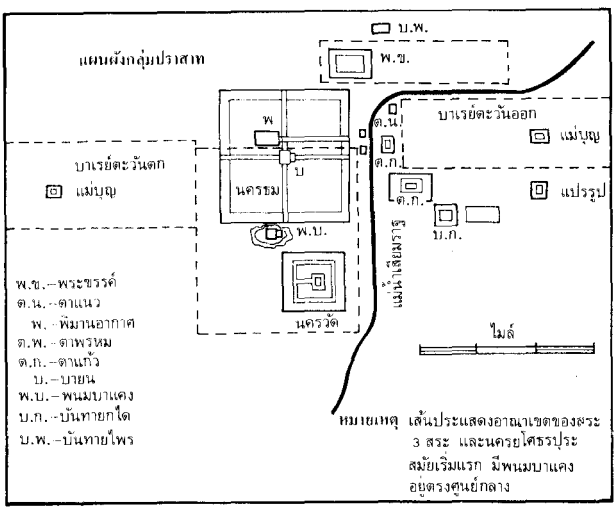

แผนผังกลุ่มปราสาทแห่งพระนครหลวง

ตรงกลางนครมีโบราณสถานที่ประหลาดมหัศจรรย์ยิ่งอย่างที่พวกกษัตริย์กัมพูชาไม่เคยสร้างมาก่อนเลย โบราณสถานแห่งนี้ คือ ปราสาทบายนซึ่งมีขนาดใหญ่รองจากนครวัดในบรรดากลุ่มโบราณสถานในบริเวณที่เรียกว่า "พระนคร"[1] ประสาทหลังนี้ทำเป็นชั้น ๆ และที่กลุ่มยอดตรงกลางนั้นมีปรางค์ประดับด้วยทองและมีหน้าคน 4 หน้าขนาดมหึมา รอบ ๆ ปรางค์องค์กลางนี้ มีระเบียงชั้นนอกและชั้นใน ประดับด้วยปรางค์เล็ก ๆ เป็นจำนวนมาก มียอดทำเป็นคน 4 หน้าเช่นเดียวกัน นับได้ถึง 50 ปรางค์ด้วยกัน ปราสาทบายนนี้สร้างอย่างรีบเร่งชนิดเอาหินวางซ้อน ๆ กันเฉย ๆ โดยไม่ได้โบกปูนให้ติดกัน ส่วนลวดลายที่ประดับประดานับว่าเป็นลวดลายที่งามที่สุดในสถาปัตยกรรมเขมร สถาปัตยกรรมของบายนนั้นประหลาดที่สุดในโลก แต่ขณะนี้ปราสาทแห่งนี้อยู่ในสภาพที่ปรักหักพังมากยิ่งกว่าแห่งอื่น ๆ ในบรรดาปราสาทใหญ่ ๆ ของกัมพูชา หน้ามนุษย์นับพัน ๆ หน้าที่ประจันหน้ากับผู้เข้ามาชม และทำให้ผู้ชมเกิดความสะดุดตาจนอาจสะดุ้งนั่นก็คือ พระพักตร์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หรือที่รู้จักทั่ว ๆ ไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่า โลเกศวร

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงนับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกับพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ผู้เป็นพระราชบิดา ในรัชสมัยของพระองค์ศาสนาพุทธกลายเป็นศาสนาที่สำคัญที่สุดในกัมพูชาชั่วระยะหนึ่ง พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ได้รวมลัทธิวิษณุเวทกับลัทธิไศวเวทเข้าด้วยกัน เกิดเป็นลัทธิวิษณุราชาขึ้นแทนเทวราชา ที่ปราสาทนครวัด พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงปนศาสนามหายานเข้าไปอีกอย่างหนึ่ง โดยนำเอาลัทธิพุทธราชาเข้ามาใช้แทน และมีศูนย์กลางของการบูชาอยู่ที่ปราสาทบายน เมื่อ ค.ศ. 1933 นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่งชื่อ ตรูเว ค้นพบพระพุทธรูปขนาดมหึมาฝังอยู่ในหลุมใต้ปรางค์องค์กลางของปราสาทบายน ซึ่งเป็นเครื่องหมายของลัทธิพุทธราชา และคงจะถูกฝังไว้ที่นั่นในสมัยที่เกิดปฏิกิริยารุนแรงจากพวกที่นับถือลัทธิฮินดูหลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สิ้นพระชนม์ไปแล้ว และเมื่อบายนกลายเป็นวิหารทางลัทธิไศวเวทมีการบูชาเทวลึงค์เข้ามาแทนที่พระโลเกศวร

อย่างไรก็ดี ลัทธิไศวเวทก็ไม่ได้หายสาบสูญไป ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แม้จะไม่มีการสร้างศาสนสถานสำหรับบูชาพระศิวะ แต่ก็มีการสร้างวิหารเล็ก ๆ เป็นจำนวนมากที่อุทิศถวายพระศิวะ เช่นเดียวกับที่อุทิศถวายพระโลเกศวร ไม่ต้อง

---

[1] Coedès : **Pour mieux comprendre Angkor,** บทที่ 6, *'Le mystère du Bayon,'* หน้า 121—150.

กล่าวก็ได้ว่าพวกราษฎรก็ยังคงไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวิวัฒนาการของศาสนาทางราชการเหล่านี้ พวกเขายังคงมีความหมายของลัทธิศาสนาต่าง ๆ ตามแบบอย่างความเชื่อผีวิญญาณและความเชื่อในการบูชาบรรพบุรุษอยู่เช่นเดิม

แผนการก่อสร้างของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังมีสถานที่อื่น ๆ อีกนอกเหนือไปจากเมืองพระนครหลวงและปราสาทบายน เชื่อกันว่าพระองค์เป็นผู้สร้างศาลาพักร้อนเป็นระยะ ๆ รายทางไม่น้อยกว่า 121 หลังตามถนนหลวงหลายสายที่เริ่มต้นจากเมืองพระนครหลวง พระมเหสีเอกของพระองค์ทรงพระนามว่า พระนางชัยราชาเทวีนั้นจารึกกล่าวว่าพระนาง "ถมแผ่นดินด้วยของขวัญที่มีค่ามากมาย" เมื่อพระนางสิ้นพระชนม์ไปแล้ว พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็ยกพระภคินีของพระมเหสีทรงพระนามอินทรเทวีขึ้นดำรงตำแหน่งมเหสีแทน พระนางเคยเป็นครูที่มีชื่อมากในการสอนพุทธศาสนาในโรงเรียนของสำนักบวช 3 แห่ง นอกจากนี้ พระนางยังได้ทรงสร้าง "รูปปั้นของพระนางชัยราชาเทวี พร้อมทั้งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และของพระนางเองไว้ในทุก ๆ เมือง" พระนางนิพนธ์จารึกหลักที่มีชื่อเสียงมากที่พบที่ปราสาทพิมานอากาศ และใช้ภาษาสันสกฤตที่ถูกต้อง จารึกนี้กล่าวถึงพระประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

โครงการก่อสร้างเช่นของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นี้เป็นโครงการที่หนักมากเกินไปสำหรับราษฎรที่ต้องเดือดร้อนลำบากมากจากการสงครามและการก่อสร้างของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 มาแล้ว หมู่บ้านเป็นจำนวนพัน ๆ ต้องถูกอุทิศให้พวกปราสาทใหญ่ ๆ ไว้สำหรับเป็นค่าดูแลรักษา จำนวนเจ้าหน้าที่นับเป็นหมื่น ๆ และพวกนักร่ายรำจำนวนเป็นร้อย ๆ ต้องเข้ามารับใช้ตามปราสาทเหล่านี้ นอกจากนี้ ก็ยังมีพวกคนงานอีกเป็นจำนวนมาก มีพวกช่างปูน ช่างปั้น ช่างตกแต่งที่จะต้องใช้ในการก่อสร้างปราสาทเหล่านั้น พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อาจจะเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดของกัมพูชา และอาจจะพูดได้ว่าในสมัยของพระองค์กัมพูชาเจริญสูงสุด แต่พระองค์ก็ได้ทำให้ราษฎรของพระองค์ยากจนลงมากโดยการเก็บภาษีสูง เกณฑ์มาใช้งาน และใช้ในการทหารอย่างไม่รู้จบสิ้น เซเดส์ตั้งคำถามไว้ว่า "พระองค์จะถูกพิจารณาในแง่ดังต่อไปนี้หรือไม่ คือ เป็นผู้ที่บ้าการก่อสร้าง และความเป็นอัจฉริยะอย่างโง่เขลาของพระองค์เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้บ้านเมืองของพระองค์เสื่อมลง"[1] คำตอบก็เห็นชัดเจนอยู่

---

[1] เรื่องเดิม, บทที่ 8, หน้า 176–210.

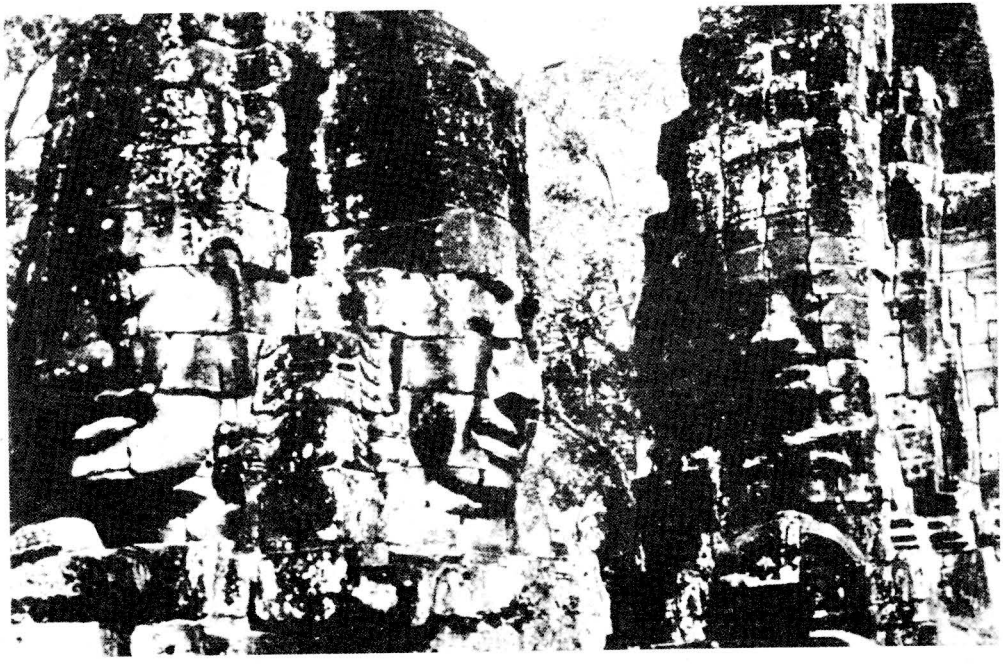

ยอดปราสาทบายน นครธม (พระนครหลวง)

จนกระทั่งทุกวันนี้ก็ยังไม่ทราบแน่นอนว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สิ้นพระชนม์เมื่อไร ครั้งหนึ่งเชื่อกันว่าสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1201 แต่ขณะนี้ เซเดส์ว่า ค.ศ. 1218 การเพิ่มปีครองราชย์แสดงให้เห็นว่าความรู้เกี่ยวกับรัชกาลของพระองค์เพิ่มขึ้นในระยะการค้นคว้า 50 ปีที่แล้วมา ใน ค.ศ. 1900 เรารู้จักกันแต่เพียงพระนามของพระองค์เท่านั้น แผนการแสวงหาชัยชนะทางสงคราม และการก่อสร้างที่ขึ้นชื่อของพระองค์จะต้องการเวลาครองราชย์ที่ยาวนานและไม่ควรจะสุดสิ้นก่อน ค.ศ. 1215 ยิ่งไปกว่านั้นปีพระราชสมภพของพระองค์ก็เปลี่ยนไปด้วย ครั้งหนึ่งเซเดส์กล่าวว่าพระองค์คงจะทรงพระราชสมภพก่อน ค.ศ. 1130 เล็กน้อย แต่ในขณะนี้เชื่อกันว่าคงจะไม่ช้ากว่า ค.ศ. 1125 ดังนั้น พระองค์จึงมีพระชนม์กว่า 90 พรรษาเมื่อตอนที่สิ้นพระชนม์[1]

รายละเอียดประวัติศาสตร์กัมพูชาตั้งแต่รัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไปจนสิ้นคริสต์ศตวรรษที่ 13 หาเรื่องราวได้ยากมาก สมัยนี้ไม่มีจารึกที่สำคัญเลย พงศาวดารจีนก็ไม่ได้กล่าวถึงสมัยนี้เลย หลักฐานที่พอจะหาได้มาจากอาณาจักรจามปาและจารึกของไทยกับของกัมพูชาในสมัยหลัง หลังจากสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่มีกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ขึ้นครองราชย์อีกเลย ผลงานต่างๆ ของพระองค์ก็สูญหายไปหลังจากที่สิ้นพระชนม์ กัมพูชาถอนทหารออกจากจามปา ปฏิกิริยาจากพวกนับถือฮินดู มีการทำลายลัทธิพุทธราชา และกลับเอาลัทธิการบูชาศิวลึงค์เข้ามาแทนที่การบูชาโลเกศวรทุก ๆ แห่ง

การถอนทัพออกจากจามปานั้นนับว่าเป็นชั้นต้นของการแตกสลายของอาณาจักรกัมพูชา มีเหตุผลพอที่จะเชื่อได้ว่าในไม่ช้าแคว้นตามพรลิงคะก็เป็นอิสระ แต่ไม่ทราบแน่ว่ามีอะไรเกิดขึ้น พวกไทยก็กำลังเข้มแข็งขึ้นมาในบริเวณที่ตั้งมั่นอยู่ในตอนเหนือของแม่น้ำเจ้าพระยา และทำให้อำนาจของกัมพูชาเสื่อมลง แต่ในกัมพูชาเองยังไม่มีร่องรอยของการแตกสลาย มีก็แต่เพียงการเสื่อมบ้างเท่านั้น ดังนั้น ในตอนปลายศตวรรษชาวจีนชื่อ จู ตา—กวน จึงสามารถบรรยายถึงเมืองหลวงของกัมพูชาว่าเป็นนครที่โอ่อ่า และเป็นดินแดนที่มั่งคั่ง แม้ว่าจะถูกพวกไทยเข้ามาโจมตีก่อความเสียหายบ่อย ๆ

---

1 Coedès, **Les États Hindouisés**, หน้า 286, 291.

มีกษัตริย์สมัยพระนครที่ถูกกล่าวถึงในจารึกอีก 5 องค์ ก่อนจะสิ้นสมัยคำจารึกและเริ่มสมัยเขียนพงศาวดารเป็นทางการของกัมพูชา องค์หนึ่งทรงพระนามพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 (ค.ศ. 1243–ค.ศ. 1295) พระองค์เป็นกษัตริย์ที่ครองราชย์นานที่สุดในประวัติศาสตร์กัมพูชา แต่ไม่มีผลงานที่เด่นเลย ไม่ว่าในฐานะรัฐบุรุษหรือในฐานะนักก่อสร้าง ยุคใหญ่ของสถาปัตยกรรมกัมพูชายุติลงอย่างฉับพลันเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สิ้นพระชนม์ พระเจ้าชัยวรมันที่ 8 เป็นผู้รับผิดชอบในการทำลายล้างประติมากรรมทางพุทธศาสนาที่สร้างไว้โดยบรรพบุรุษของพระองค์ ในรัชสมัยของพระองค์พวกพราหมณ์ได้กลับมามีอิทธิพลอีก

พระเจ้าชัยวรมันที่ 8 ไม่สามารถจะจัดการกับพวกคนไทยได้ ในสมัยนี้เองที่พวกคนไทยเริ่มมีอำนาจในดินแดนส่วนใหญ่ที่เป็นประเทศไทยทุกวันนี้ ก้าวสำคัญในการนี้เริ่มขึ้นเมื่อพ่อเมืองไทยคนหนึ่ง ซึ่งได้สมรสกับพระธิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 รบชนะผู้ว่าราชการกัมพูชาในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือ และตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้น พ่อขุนรามคำแหงผู้ซึ่งขึ้นครองราชย์เมื่อ ค.ศ. 1270 ขยายอำนาจของพระองค์เข้ามาในอาณาจักรกัมพูชาที่กำลังเสื่อมอย่างกว้างไกลไพศาลในตอนเหนือขึ้นไป พ่อเมืองไทยอีกผู้หนึ่ง คือ พระยาเม็งราย รบชนะอาณาจักรมอญหริภุญไชยอันเก่าแก่ในแถบแม่น้ำปิง และสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นเป็นเมืองหลวง ทั้งพระยาเม็งรายและพ่อขุนรามคำแหงสร้างสัมพันธไมตรีอย่างแน่นแฟ้นกับจักรพรรดิกุบไลข่าน ซึ่งตีได้อาณาจักรไทยเก่าที่เมืองตาลีหรือน่านเจ้า เมื่อ ค.ศ. 1253 การที่พวกไทยโจมตีกัมพูชานั้นก็ได้รับการสนับสนุนจากจักรพรรดิกุบไลข่าน พระเจ้าชัยวรมันที่ 8 ทรงหาเรื่องยุ่งให้กับพระองค์เอง โดยการปฏิเสธไม่ยอมปฏิบัติตามคำสั่งของพวกมองโกลที่ให้ยอมอ่อนน้อม และยังจับทูตของจักรพรรดิกุบไลข่านขังคุกเสียอีก ถ้านายพลโซกะตูของมองโกลปราบปรามจามปาสำเร็จก็จะไม่ต้องสงสัยเลยว่ากัมพูชาจะถูกมองโกลรุกรานเป็นประเทศต่อไป แต่ความพยายามของพวกมองโกลไม่เป็นผลเพราะแพ้จามปา และทัพมองโกลเสียหายมาก ดังนั้นจักรพรรดิกุบไลข่านจึงเห็นว่าไทยเป็นประโยชน์ต่อพระองค์มาก โดยเป็นวิถีทางที่จะทำให้รัฐบาลกัมพูชาที่เย่อหยิ่งเสื่อมอำนาจลง

การที่ไทยมีชัยชนะในระยะแรกทำให้กัมพูชาได้รับความเสียหายมากในเรื่องรายได้และกำลังคนที่จะเกณฑ์มาใช้งาน จนกระทั่งจะนับว่าเป็นเหตุอันเดียวก็ว่าได้ที่ทำให้การก่อสร้างสถานที่ใหญ่ ๆ ที่มีค่าทางศิลปะต้องหยุดชะงักลงทันที

อย่างไรก็ดี ชีวิตของชาวกัมพูชาก็ดำเนินไปตามเดิม และชั่วระยะหนึ่งอาจจะเป็นเวลาที่สบายขึ้นสำหรับประชาชนผู้ซึ่งเคยได้รับความกดขี่ตลอดมา เพราะพวกราษฎรเหล่านี้เคยมีหน้าที่ทำงานถวายพระเป็นเจ้าต่าง ๆ ผู้ซึ่งละโมบมากเหลือเกินส่วนบรรดาคนชั้นสูงนั้น เมื่อต้องละทิ้งงานสำคัญอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นการก่อสร้างหรือการไปทำสงครามในต่างแดนก็หันมาสนใจอย่างมากมายในการศึกษาวิทยาการ ดังที่ หลุยส์ ฟีโนต์ กล่าวไว้ว่า "ยังคงมีการเขียนร้อยกรองภาษาสันสกฤตอยู่ นักปราชญ์ก็ยังคงมีอยู่มาก พวกปราชญ์ต่างชาติก็นิยมมาที่เมืองกัมพูชา พวกนี้ถูกดึงดูดโดยชื่อเสียงของอาณาจักรว่ามีวัฒนธรรมสูง ไม่มีที่ใดที่วิชาการจะได้รับการยกย่องเท่า พวกปราชญ์ทำหน้าที่รับผิดชอบในการปกครองบ้านเมือง และใกล้ชิดกับกษัตริย์ ธิดาของพวกนี้มักจะได้เป็นพระราชินี พวกปราชญ์เองก็ได้เป็นครูผู้สั่งสอนพวกพระราชวงศ์ ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาและเสนาบดี นอกจากนี้ยังมีตำแหน่ง "ราชาแห่งศาสตราจารย์"[1]

แต่การเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงซึ่งมีส่วนสำคัญยิ่งในการทำให้วัฒนธรรมเก่าแก่อันเป็นรากฐานของความยิ่งใหญ่ของกัมพูชาสมัยพระนครต้องสลายตัวไปนั้น เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนทั่วไป สิ่งที่เปลี่ยนแปลงนี้ก็คือ การที่ประชาชนหันมานับถือพุทธศาสนาแบบมหาวิหารตามแบบสิงหล (ลังกา) เราทราบกันแล้วว่าศาสนานิกายใหม่นี้เข้ามาในพม่าเมื่อตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 12 และพวกพระสงฆ์มอญเป็นผู้นำเข้ามา ต่อจากนี้ก็แพร่หลายไปยังพวกมอญในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นบริเวณที่ศาสนาพุทธแบบหินยานได้ตั้งมั่นอยู่หลายศตวรรษแล้ว พอถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 13 ก็แพร่หลายขึ้นไปทางเหนือในดินแดนพวกชนชาติไทย และไปทางตะวันออกในดินแดนพวกกัมพูชา

ศาสนาใหม่นี้เป็นศาสนาที่ไม่ต้องการพวกนักบวชสำหรับบำรุงรักษาวิหารที่สูงค่า และไม่มีพิธีศาสนาแบบพิสดาร ผู้เผยแพร่ศาสนาคือพวกพระสงฆ์ที่เทศน์สั่งสอนให้ละทิ้งความฟุ่มเฟือย ให้แสวงหาสันโดษ การเข้าฌาน การดำรงชีวิตที่ยากจน และทำลายอัตตา ตรงกันข้ามกับคณะนักบวชของศาสนาเก่าที่เต็มไปด้วยยศศักดิ์ในนครหลวง พวกพระสงฆ์ติดต่อโดยตรงกับราษฎร และทำให้ศาสนาเก่าแก่อื่น ๆ ของบ้านเมืองต้องเสื่อมโทรมไป เซเดส์ เขียนไว้ว่า[2] "นับตั้งแต่วันที่

---

[1] ในหนังสือ G. Maspero, **L'Indochine**, หน้า 108.

[2] Coedès, **Pour Mieux** หน้า 66.

กษัตริย์ยุติการเป็นพระศิวะลงมาจุติในโลกมนุษย์ หรือการเป็นพุทธราชาอย่างที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็น ราชวงศ์กษัตริย์ก็ไม่สามารถที่จะดลใจราษฎรให้เกิดความเลื่อมใสพระองค์ได้อย่างแต่ก่อน โดยเฉพาะทางด้านศาสนา อันมีส่วนสำคัญยิ่งที่ทำให้พระองค์สามารถทำกิจการใหญ่โตต่าง ๆ ได้ เพราะพุทธศาสนาแบบลังกาซึ่งไม่สนับสนุนอำนาจนี้ ทำให้ศักดิ์ศรีของกษัตริย์ลดน้อยลง อำนาจทางโลกของพระองค์สลายลง และเทวราชาก็ค่อ่ลงจากแท่น"

เมื่อนายจู ตากวนมาถึงเมืองพระนครพร้อมด้วยคณะทูตจีนใน ค.ศ. 1296—ค.ศ. 1297 กษัตริย์องค์ใหม่ คือ พระเจ้าอินทรวรมันที่ 3 กำลังครองราชย์ พระองค์เป็นนายทหารที่ได้สมรสกับพระธิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 และยึดอำนาจโดยถอดพ่อตาของพระองค์เองและจับรัชทายาทที่ถูกต้องขังเสีย พระองค์พยายามสร้างพลังใหม่สำหรับสถาบันกษัตริย์กัมพูชา กษัตริย์กัมพูชาองค์ก่อน ๆ ไม่เคยปรากฏพระองค์ในที่สาธารณะ แต่พระเจ้าอินทรวรมันเสด็จออกตามถนนบ่อย ๆ การที่พระองค์ยอมรับทูตจีนก็อาจจะเรียกได้ว่าเป็นการเปลี่ยนท่าที แม้จะยังไม่ถึงกับเปลี่ยนนโยบาย พระเจ้าชัยวรมันที่ 8 จับคณะทูตจีนซึ่งเป็นคณะเดียวที่ส่งมายังราชสำนักของพระองค์ขังเสีย แต่ทูตจีนที่มาสมัยพระเจ้าอินทรวรมันได้รับการต้อนรับอย่างสมเกียรติ ทูตครั้งนี้ ทีมูร์ ข่าน ผู้เป็นนัดดาและผู้สืบราชบัลลังก์จากจักรพรรดิกุบไลข่านเป็นผู้ส่งมา นายจู ตา—กวน กล่าวว่า พระเจ้าอินทรวรมันที่ 3 ยอมอ่อนน้อมต่อจักรพรรดิจีนองค์ใหม่ แต่ไม่มีหลักฐานว่ามีการส่งทูตติดต่อกันเป็นทางการในระยะต่อมา และในหนังสือเรื่อง "บันทึกเรื่องขนบธรรมเนียมของกัมพูชา"[1] ของ จู ตา—กวน ฉบับที่เพเลียทตีพิมพ์นั้นได้อ้างนักเขียนจีนที่เขียนไว้เมื่อ ค.ศ. 1520 ว่า กัมพูชาไม่เคยยอมอ่อนน้อมต่อจีนเลย

อย่างไรก็ตาม พระเจ้าอินทรวรมันที่ 3 คงจะเอาใจจีนเพียงพอทีเดียว พระองค์สามารถต่อต้านการรุกรานของพวกไทยไว้ได้ อันตรายที่มาจากด้านนี้ก็ลดน้อยลง พอถึง ค.ศ. 1317 พ่อขุนรามคำแหงสวรรคต อำนาจของสุโขทัยก็เสื่อมลง นายจู ตา—กวน กล่าวว่า ก่อนรัชสมัยของพระเจ้าอินทรวรมันที่ 3 ดินแดนกัมพูชาแท้ ๆ ถูกพวกไทยรุกรานอยู่ตลอดเวลา ตลอดรัชกาลของพระองค์จนถึงการสถาปนาอาณาจักรอยุธยาเมื่อ ค.ศ. 1350 กัมพูชาดูจะไม่ถูกพวกไทยรุกรานอีกเลย

---

[1] **BEFEO**, ii, (1902), หน้า 123—177.

มีเหตุผลที่ทำให้เข้าใจได้ว่าทางด้านศาสนานั้นพระเจ้าอินทรวรรมันที่ 3 ก็ได้เปลี่ยนนโยบายเป็นตรงกันข้ามกับของพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 เช่นกัน พระองค์ไม่ได้เปลี่ยนรัฐพิธีที่ได้กลายมาเป็นแบบลัทธิการบูชาพระศิวะอีกหลังจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สิ้นพระชนม์ไปแล้ว แต่มีบันทึกถึงการอุทิศกุศลให้แก่วัดและโบสถ์วิหารทางพุทธศาสนาในตอนปลายรัชกาล จารึกศักราช ค.ศ. 1309 ที่บันทึกถึงการถวายเงินแก่วัดนั้นชี้ให้เห็นว่าพระองค์ได้สละราชย์ในปีก่อนหน้านั้น[1] เซเดส์เสนอความเห็นว่าเป็นไปได้ไหมว่าพระองค์ทรงกระทำเช่นนั้นก็เพื่อที่จะทรงผนวช และทรงดำรงชีวิตอยู่เพื่อที่จะศึกษาและปฏิบัติตามพุทธศาสนาแบบใหม่คือแบบหินยาน คำบรรยายของนายจู ตา–กวน เกี่ยวกับศาสนาแสดงให้เห็นชัดเจนว่า ในปลายรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 นั้นพุทธศาสนานิกายหินยานได้กลายมาเป็นศาสนาที่สำคัญที่สุดในหมู่พลเมือง เขาเล่าไว้ว่าทุก ๆ คนบชาพระพุทธเจ้า และอธิบายถึงลักษณะของพระสงฆ์ที่เรียกว่า จู–กุ (ตรงกับภาษาไทยว่า เจ้ากู) ซึ่งเป็นนามที่จู ตา–กวนเรียก พระสงฆ์ ผู้ซึ่ง "โกนศีรษะห่มผ้าเหลือง และเปิดไหล่ขวา" คำบรรยายเหล่านี้แสดงอย่างชัดเจนว่าพระสงฆ์เหล่านี้เป็นพวกที่นับถือฝ่ายหินยาน

รัชกาลสองรัชกาลที่ต่อจากพระเจ้าอินทรวรมันนั้นเราค้นหาหลักฐานได้น้อยเหลือเกิน คือ รัชกาลพระเจ้าอินทรชัยวรมัน (ค.ศ. 1308–ค.ศ. 1327) และรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันปรเมศวร (ค.ศ. 1327–?) พระองค์เป็นกษัตริย์กัมพูชาองค์สุดท้ายที่มีกล่าวถึงในศิลาจารึก ไม่ทราบว่าพระองค์สิ้นพระชนม์เมื่อไร และไม่มีใครทราบอีกด้วยว่าพระองค์เกี่ยวข้องอย่างไรกับกษัตริย์องค์แรก ๆ ที่กล่าวถึงในพงศาวดารกัมพูชา กษัตริย์องค์แรกในพงศาวดารเริ่มครองราชย์ในราว ๆ ค.ศ. 1340 และได้พระนามหลังจากที่สิ้นพระชนม์แล้วว่า "มหานิพพาน" การทำจารึกเป็นภาษาสันสกฤตยุติลงอย่างกะทันหันในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันปรเมศวร แต่การเขียนจารึกก็ไม่ได้ปรากฏว่าได้เคยเสื่อมลงแต่อย่างไร ไม่ว่าจะพูดถึงลีลาการเขียนหรือฝีมือของช่างสลักหินที่จารึกตัวอักษรลงไว้ คำอธิบายอย่างเดียวที่พอจะฟังได้ก็คือว่า กษัตริย์และราชสำนักหันมานับถือพุทธศาสนาฝ่ายหินยาน ภาษาทางราชการก็กลายมาเป็นภาษาบาลี ลัทธิเทวราชก็ยุติลง และประเพณีการฉลองความสำเร็จโดยการประพันธ์กาพย์กลอนเป็นภาษาสันสกฤตจารึกลงบนแผ่นศิลาไว้อย่างงดงามก็พลอยยุติ

---

[1] เดิมเข้าใจกันว่าพระองค์สิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1307 ในเรื่องนี้ดู **Briggs, The Ancient Khmer Empire**, หน้า 252.

ลงด้วย จะเป็นไปได้หรือไม่ว่า ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันปรเมศวรนั้นเองที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอันสำคัญนี้ขึ้น

บริกส์[1] ชี้แจงว่ามีเหตุผลพอที่จะสมมติว่า พระเจ้าชัยวรมันปรเมศวรครองราชย์อยู่นาน และพระองค์คือกษัตริย์กัมพูชา องค์ที่ช่วยเจ้าชายลาวที่ชื่อเจ้าผีฟ้าและโอรสที่ชื่อเจ้าฟ้างุ้ม ให้ตั้งอาณาจักรลานช้างเป็นอิสระขึ้นมา มีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองซวา เมื่อ ค.ศ. 1353 และเจ้าฟ้างุ้มอภิเษกกับเจ้าหญิงราชธิดาของพระองค์ และเจ้าหญิงกัมพูชาผู้นี้เองเป็นผู้ทำให้อาณาจักรลาวหันมานับถือพุทธศาสนาหินยาน กล่าวกันว่าพระเจ้าชัยวรมันปรเมศวรเป็นผู้ที่รบเร้าให้ราชบุตรเขยของพระองค์ตั้งแต่เมื่อเจ้าฟ้างุ้มได้ครองราชย์ใหม่ ๆ ให้หันมาปฏิบัติองค์ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องความสัมพันธ์กับราษฎร

ส่วนพงศาวดารกัมพูชากล่าวถึงกษัตริย์กัมพูชาเรียงลำดับกัน 4 พระองค์ เริ่มด้วยพระนิพันธบท ซึ่งขึ้นครองราชย์ที่เมืองพระนครระหว่าง ค.ศ. 1340—ค.ศ. 1353 และพงศาวดารกล่าวว่า ในปี ค.ศ. 1353 นั้น พระรามาธิบดีที่หนึ่งแห่งอยุธยาเข้ายึดเมืองพระนครได้ และยึดครองอยู่ถึง 4 ปี และในตอนนี้เองที่กษัตริย์กัมพูชาต้องลี้ภัยไปอยู่กับกษัตริย์แห่งอาณาจักรลาว แต่บริกส์เขียนไว้ในบทความที่ชื่อว่า "การที่ไทยโจมตีเมืองพระนครก่อนปี ค.ศ. 1430"[2] ได้ตั้งข้อสมมติไว้ว่ารัชสมัยของกษัตริย์กัมพูชาเหล่านั้น และการที่ไทยยึดครองเมืองพระนครนั้นเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยหลัง บริกส์กล่าวต่อไปว่า[3] "ผู้ที่เขียนพงศาวดารตั้งศักราชการครองราชย์และเหตุการณ์ย้อนหลังไปเกินกว่าความจริง โดยเพิ่มเติมพระนามกษัตริย์ หรือมิฉะนั้นก็บิดเบือนข้อเท็จจริงหรือเข้าใจผิด" ข้อเสนอของเขาก็คือว่า ข้อความที่บรรยายไว้ในพงศาวดารกัมพูชาฉบับต่าง ๆ ถึงการที่ไทยรบชนะเมืองพระนครใน ค.ศ. 1353 และในครั้งต่อไปใน ค.ศ. 1394 ซึ่งเป็นคราวที่กล่าวกันว่าได้มีการแต่งตั้งเจ้าชายไทยเป็นกษัตริย์ที่เมืองพระนคร และยึดครองเมืองอยู่จนกระทั่งถูกจับออกมาใน ค.ศ. 1401 นั้นไม่เป็นความจริง ความจริงก็คือว่าเมืองพระนครไม่ได้แตกจนกระทั่ง ค.ศ. 1431 บริกส์ว่าพระเจ้านิพันธบทขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 1405 ดังนั้น จึงมีช่องว่างที่ไม่ทราบว่ามีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นตั้งแต่พระเจ้าชัยวรมันที่ 8 สิ้นพระชนม์

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 253—5.

[2] Far Eastern Quarterly, (Ithaca, N.Y.) เล่ม 8, (1948), หน้า 3—33.

[3] The Ancient Khmer Empire, หน้า 254.

จนถึง ค.ศ. 1405 เพื่อที่จะศึกษาปัญหานี้ให้กระจ่าง บริกส์ หันไปพิจารณาเรื่องที่เกี่ยวกับกัมพูชาตามที่กล่าวไว้ใน **พงศาวดารราชวงศ์เหม็ง** การที่ราชวงศ์เหม็งได้เป็นใหญ่ในเมืองจีนใน ค.ศ. 1368 ทำให้กัมพูชาต้องติดต่อกับจีนอีกครั้งหนึ่ง และจีนบันทึกศักราชและการส่งทูตแลกเปลี่ยนระหว่างประเทศทั้งสองไว้ เช่น จักรพรรดิฮุงวู (ค.ศ. 1368–ค.ศ. 1398) ส่งทูตมากัมพูชา 4 ครั้ง และจักรพรรดิยุงโล (ค.ศ. 1403–ค.ศ. 1424) ส่งทูตมากัมพูชา 3 ครั้ง หนังสือ **พงศาวดารราชวงศ์เหม็ง**บันทึกถึงการรับทูตจาก "เจนละ" ถึง 10 ครั้งด้วยกันระหว่าง ค.ศ. 1371–ค.ศ. 1403 และกล่าวถึงพระนามกษัตริย์กัมพูชา 3 องค์ องค์ที่สาม คือ พิงยา ซึ่งบริกส์คำนวณดูแล้ว เข้าใจว่าคงจะเป็นพระเจ้านิพันธบท

นอกจากการบันทึกเล็กน้อยเกี่ยวกับกัมพูชาที่มีอยู่ใน **พงศาวดารราชวงศ์เหม็ง** แล้ว พวกพงศาวดารกัมพูชาฉบับต่าง ๆ ก็เป็นหลักฐานอย่างเดียวของเราสำหรับสมัยนี้ คือ จากกลางคริสต์ศตวรรษที่ 14 ไปจนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 พงศาวดารกัมพูชาเท่าที่เหลือมาจนทุกวันนี้นั้นเพิ่งมารวบรวมขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 นี่เอง ยกเว้นพงศาวดารกัมพูชาบางตอนที่นักองเองนำมาทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ ของไทยใน ค.ศ. 1796 นักองเองเคยเข้ามาลี้ภัยอยู่ในไทย ก่อนที่จะขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 1795 พวกฝรั่งเศสที่เขียนเกี่ยวกับกัมพูชาก็ใช้พงศาวดารกัมพูชาฉบับต่าง ๆ เหล่านี้ ในการเขียนประวัติศาสตร์ของกัมพูชาตั้งแต่ ค.ศ. 1860 เป็นต้นมา พงศาวดารกัมพูชาฉบับที่สำคัญมาก คือ "ราชพงศาวดารกัมพูชา" ของ นอง ผู้ซึ่งรวบรวมขึ้นใหม่จนสำเร็จเรียบร้อยเมื่อราว ๆ ค.ศ. 1818 เพราะฉบับเก่าสูญหายไป พงศาวดารฉบับนี้แปลออกเป็นภาษาฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1865–ค.ศ. 1866 ตามคำขอร้องของดูดาร์ เดอ ลาแกร และฟรานซิส การ์นิเอร์[1] ฉบับที่แก้ไขต่อ ๆ มาที่หลังเป็นต้นตอของประวัติศาสตร์กัมพูชาที่ มูรา[2] และเลอแคลร์[3]เขียน หนังสือเหล่านี้มีข้อความตรงกันหมดในเรื่องที่เกี่ยวกับการบรรยายเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น แต่แตกต่างกันมากพอควรในเรื่องการเรียงลำดับศักราชของเหตุการณ์เหล่านั้น การลำดับศักราชของมูรานั้น เอเตียน อายโมนิเอร์[4]

---

[1] 'Chronique royale du Cambodge' ใน **Journal Asiatique**, ชุดที่ 6, เล่ม 18, หน้า 336–385. และ เล่ม 20, หน้า 112–144.

[2] Jean Moura. **Le Royaume du Cambodge**, 2 เล่ม (Paris : 1883).

[3] Adhemar le Clère, **Histoire du Cambodge**, (Paris : 1914).

[4] Étienne Aymonier, **Le Cambodge**, 3 เล่ม (Paris : 1900–1904).

ยอร์ช มาสเปอโร[1] และคนอื่น ๆ ได้ใช้ตามกันต่อมา เมื่อเร็ว ๆ นี้ เบอร์นาร์ด ฟิลลิปส์ โกรสลิเอร์ ได้นำเอกสารและหลักฐานจากฝ่ายกัมพูชา และข้อเขียนที่ฝ่ายฝรั่งเศสเรียบเรียงขึ้นจากหลักฐานกัมพูชาเหล่านั้นมาศึกษาอย่างละเอียด ในบทแรกของหนังสือของเขาเรื่อง **พระนครและกัมพูชาในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ตามหลักฐานฝ่ายโปรตุเกสและสเปน**[2] และได้พยายามเรียงลำดับศักราชของราชวงศ์กัมพูชาลงมาจนถึงคริสต์ศักราชที่ 16 เราจะต้องเข้าใจว่าหลักฐานฝ่ายกัมพูชานั้นเป็นแต่การจดบันทึกของราชวงศ์ในความหมายที่แคบที่สุด และปัญหาใหญ่ก็คือการเรียงลำดับศักราช จะเห็นว่าศักราชที่ให้ไว้ต่าง ๆ กันเกี่ยวกับเรื่องที่ไทยตีได้เมืองพระนครและกัมพูชาทั้งเมืองพระนครอันเป็นเมืองหลวงเก่าแก่นั้นเป็นปัญหาที่น่าสนใจมาก โกรสลิเอร์ยอมรับการปรับปรุงการเรียงลำดับรายพระนามกษัตริย์กัมพูชาของบริกส์ แต่ไม่ยอมรับว่าเมืองพระนครไม่ได้แตกก่อน ค.ศ. 1431 แต่ในขณะนี้ความเห็นของบริกส์เองก็ถูก โอ. ดับบลิว. วอลเตอร์ส คัดค้านในบทความชื่อว่า "กษัตริย์กัมพูชาองค์ที่เมืองบาสาน (ค.ศ. 1371—ค.ศ. 1373) และการปรับปรุงศักราชการเรียงลำดับเหตุการณ์ของกัมพูชาระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 14—15[3] ในบทความนี้ โดยการนำเอาเอกสารสมัยราชวงศ์เหม็งที่เกี่ยวข้องกับกัมพูชามาพิจารณาใหม่ และอาศัยข้อความที่เป็นใจความหลักในการเรียงลำดับศักราชที่ปรากฏในเอกสารภาษาเขมร โดยใช้หลักนักษัตร 12 ปี วอลเตอร์สได้ปะติดปะต่อประวัติราชวงศ์กัมพูชาขึ้นใหม่จากประมาณกลางคริสต์ศตวรรษที่ 14 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 ในที่นี้เราไม่สามารถจะพูดถึงรายละเอียดในการวิเคราะห์เอกสารต้นต่อของวอลเตอร์ส แต่ก็อาจจะกล่าวได้อย่างมั่นใจว่า ถึงแม้ว่าเอกสารที่ค้นพบเพิ่มเติมในภายหลัง จะไม่ได้สนับสนุนข้อเขียนของวอลเตอร์สทั้งหมดก็ตาม แต่ก็เพียงพอที่จะทำให้เห็นว่าทฤษฎีของบริกส์เกี่ยวกับศักราชของกษัตริย์กัมพูชาตามพงศาวดารและศักราชที่เมืองพระนครแตกนั้นเชื่อถือไม่ได้ ต่อไปนี้จะกล่าวถึงการแสดงความเห็นในปัญหานี้ของวอลเตอร์ส

---

[1] Maspero, **L' Empire Khmer**, (Phnom Penh, 1904.)

[2] (Paris : 1958).

[3] Walters, **The Khmer King at Basan** (1371—1373)., Asia Major, เล่ม 12, 1966. หน้า 48—89.

เอกสารสมัยต้นราชวงศ์เหม็งเอ่ยถึงกษัตริย์กัมพูชา 5 องค์ ตั้งแต่ ค.ศ. 1371 —ค.ศ. 1405 อันเป็นปีที่กษัตริย์กัมพูชาองค์ที่ชื่อว่า"ปิ่ง—ยา"รายงานไปทางเมืองจีนว่าพระราชบิดาของพระองค์สิ้นพระชนม์และพระองค์ได้เสวยราชย์แทน กษัตริย์องค์แรก คือ ฮู—เออ—นา ส่งบรรณาการไปถวายจักรพรรดิจีนเมื่อวันที่ 14 ธันวาคม ค.ศ. 1371 เอกสารนี้แสดงว่าพระองค์ไม่ได้ครองอยู่ที่เมืองพระนคร แต่ประทับอยู่ที่เมืองบาสาน ในมณฑลศรีสันทอร์ ริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง พระองค์ส่งทูตครั้งที่ 2 ไปเมืองจีนเมื่อเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1373 หลังจากนี้เว้นระยะไปราว ๆ 4 ปี กษัตริย์กัมพูชาอีกองค์หนึ่งที่จีนกล่าวถึง คือ สมเด็จกัมพูชาธิราช จึงส่งบรรณาการไปเมืองจีนในเดือนมกราคม ค.ศ. 1378 และการที่ทรงเรียกพระองค์เองว่า "พระอธิราชาแห่งกัมพูชา" ก็อาจจะเข้าใจได้ว่าเมืองหลวงของพระองค์คงจะอยู่ที่เมืองพระนคร พระองค์ส่งทูตไปอีกหลายครั้งจนถึง ค.ศ. 1383 ในปลายปี ค.ศ. 1386 กษัตริย์องค์ใหม่ คือ "สมเด็จเปาปีเยกัมพูชา" ทรงต้อนรับทูตจีนที่ราชสำนักกัมพูชาและต่อจากนั้นพระองค์ก็ส่งทูตไปเมืองจีนอีก 2 ครั้ง ไปถึงเมืองจีนเมื่อเดือนกันยายน ค.ศ. 1387 และเดือนตุลาคม ค.ศ. 1388 กัมพูชาส่งทูตไปเมืองจีนอีกใน ค.ศ. 1389 (3 ครั้ง) และใน ค.ศ. 1390 แต่หลักฐานจีนไม่ได้เอ่ยถึงพระนามกษัตริย์กัมพูชา กษัตริย์กัมพูชาพระองค์ใหม่ คือ "โป—ปี—ยะ" ส่งทูตไปใน ค.ศ. 1404 เพื่อตอบคณะทูตที่จักรพรรดิยุงโลส่งไปกัมพูชาเมื่อ ค.ศ. 1403 เพื่อแจ้งให้กัมพูชาทราบว่ายุงโลได้เป็นจักรพรรดิจีน ต่อมาในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1405 ทูตของพระเจ้า 'ปิ่ง—ยา' แจ้งให้ฝ่ายจีนทราบว่าพระราชบิดาของพระองค์สิ้นพระชนม์เสียแล้ว ทูตของพระเจ้า 'ปิ่ง—ยา' คณะสุดท้ายไปถึงเมืองจีนเมื่อ ค.ศ. 1419

ในการบันทึกเหตุการณ์สำคัญ ๆ พงศาวดารกัมพูชานิยมใช้ศักราชแบบรอบนักษัตร คือ รอบหนึ่งมี 12 ปี แต่ละปีถือเป็นปีสัตว์ต่างๆ และผู้รวบรวมพงศาวดารในยุคหลัง ๆ ก็จะต้องพยายามลงศักราชให้ตรงกับปีนักษัตรนี้ โดยอาศัยคำนวณจากตำนานที่ตกทอดลงมาว่า เหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่เกิดในปีนักษัตรใด เช่น ชวด ฉลู ขาล ฯลฯ จะตรงกับรอบนักษัตรที่เท่าใด วอลเตอร์สมีความเห็นว่าการคำนวณปีจากรอบนักษัตรนี้จะเชื่อถือว่าถูกต้องเสมอไปไม่ได้ เพราะผู้ที่มารวบรวมพงศาวดารในคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้น มีความเชื่อดั้งเดิมอยู่แล้วว่าเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่เอ่ยถึงนั้นเกิดขึ้นเมื่อใด จึงอาจจะนับรอบนักษัตรให้สอดคล้องกับความเชื่อเดิมของตน เช่น ความเชื่อว่าไทยยึดเมืองพระนครได้เป็นครั้งแรกในตอนต้นรัชกาลของพระรามาธิบดีที่ 1 กษัตริย์องค์แรกของอยุธยา ทำให้คำนวณว่าเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นเมื่อ

ค.ศ. 1353 แต่พงศาวดารฉบับนักองเองอ้างว่าเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในปีระกา และวอลเตอร์สมีความเห็นว่าต้องเป็นปีระกา ค.ศ. 1369 อันเป็นปีสุดท้ายที่พระรามาธิบดีที่ 1 ครองราชย์ เพราะปีนี้จะเข้ากันได้กับพงศาวดารราชวงศ์เหม็งที่กล่าวถึงว่าพระเจ้า ฮู–เออ–นา ครองราชย์อยู่ที่เมืองบาสาน ไกลจากเมืองพระนคร ระหว่าง ค.ศ. 1371–ค.ศ. 1372 ถ้าเรายอมรับศักราชนี้ และถ้าพงศาวดารกัมพูชาฉบับของนองถูกต้องในการที่กล่าวไว้ว่า พระนิพันธบทครองราชย์เมื่อ 8 ปีก่อนหน้าที่ไทยยึดเมืองพระนคร รัชกาลของพระองค์จะต้องอยู่ในระหว่าง ค.ศ. 1360–ค.ศ. 1370 ไม่ใช่อยู่ในระยะ 10 ปีแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 15 อย่างที่บริกส์กล่าวไว้

พงศาวดารฉบับต่าง ๆ กล่าวพ้องต้องกันว่าเมืองพระนครตกอยู่ใต้อำนาจไทยเป็นเวลา 6 ปี พงศาวดารฉบับนักองเองกล่าวว่า กษัตริย์กัมพูชาองค์หนึ่งชื่อพระเจ้ากาลเมฆครองอยู่ที่อื่นไม่ใช่ที่เมืองพระนคร และครองราชย์ได้ 3 ปี หลานชายของพระองค์ชื่อ "กัมกัต" ขึ้นครองต่อมา พระเจ้ากัมกัตนี้เป็นผู้ที่ต่อสู้ไทยและยึดเมืองพระนครกลับคืนได้ เรื่องตอนนี้ก็แสดงว่าพระเจ้ากาลเมฆคงจะเป็นพระเจ้า ฮู–เออ–นา ที่กล่าวถึงในเอกสารของราชวงศ์เหม็ง และกัมกัตก็คือ สมเด็จกัมพูชาธิราช ที่ส่งทูตไปเมืองจีนหลายครั้งจากเมืองพระนคร คือ ใน ค.ศ. 1377 ค.ศ. 1380 และ ค.ศ. 1383

หลักฐานทางกัมพูชาทั้งหมดเห็นต้องกันว่า พระเจ้าธรรมโศกราชขึ้นครองราชย์ต่อมา พระเจ้ากัมกัตนั้นครองราชย์เพียง 3 ปี วอลเตอร์สเข้าใจว่าพระองค์คือพระเจ้า เป่า–ปี–เย ที่มีกล่าวถึงในเอกสารจีน และเป็นองค์ที่ส่งทูตไปจีนใน ค.ศ. 1387 และ ค.ศ. 1388 เอกสารจีนบันทึกไว้ว่าจักรพรรดิจีนประทานตราตำแหน่งแก่พระองค์ และทูตครั้งที่ 2 นั้นส่งไปเพื่อขอบใจจีนที่ให้เกียรติเช่นนั้นแก่กัมพูชา เอกสารจีนเล่าถึงความไม่สงบในอาณาจักรกัมพูชาในรัชกาลของพระองค์ "บรรณาการ" จากกัมพูชามีช้าง 59 เชือก เครื่องหอม 60,000 ชั่ง และในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1388 จักรพรรดิจีนตำหนิกษัตริย์แห่งจามปาที่ทรงพระนามว่า "เช บอง งา" ผู้ซึ่งยึดช้างบรรณาการบางเชือกเอาไว้ในระหว่างที่เดินทางมาจีน วอลเตอร์สตั้งคำถามว่ากษัตริย์จามองค์นี้กำลังทำสงครามกับกัมพูชาและญวนพร้อม ๆ กันใช่หรือไม่ เขาเห็นด้วยกับบวสเซอลิเอร์ ที่กล่าวว่าจารึกที่ตำบลเบียนหัว ซึ่งทำขึ้นเพื่อฉลองชัยชนะของพวกจามนั้นหมายถึงชัยชนะที่เกิดขึ้นในสมัยนี้ มิใช่ในปี ค.ศ.

1421 ตามที่เคยเชื่อถือกันโดยทั่วไป[1] การรบอย่างรุนแรงระหว่างไทยกับกัมพูชาที่เกิดขึ้นเสมอ ๆ ในจังหวัดจันทบุรีและชลบุรี ซึ่งมีทั้งการปล้นทำลาย การแก้แค้น และการกวาดต้อนพวกกสิกรที่ไม่สามารถจะช่วยตัวเองได้นับเป็นจำนวนพัน ๆ คน ขึ้นไปเช่นนี้ ก็น่าที่จะทำให้จามปาถือโอกาสเข้ามาร่วมรุกรานด้วย วอลเตอร์สกล่าวว่า มีหลักฐานที่เห็นชัดว่า ระหว่าง ค.ศ. 1387—ค.ศ. 1400 จามปากับกัมพูชาไม่เป็นมิตรกันเลย

ใน ค.ศ. 1389 จีนรับทูตกัมพูชา 3 ครั้งด้วยกัน และในความเห็นของวอลเตอร์สเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า ปี ค.ศ. 1389 นี้เป็นปีวิกฤติการณ์ของกัมพูชาคือเป็นปีที่เมืองพระนครถูกโจมตีและแพ้ไทยเป็นครั้งที่สอง ไทยคงจะมารบกัมพูชาในหน้าแล้ง ค.ศ. 1388—ค.ศ. 1389 พงศาวดารกัมพูชาฉบับต่าง ๆ กล่าวว่า เมืองพระนครแตกหลังจากที่ถูกล้อมอยู่ 7 เดือน และพ่ายแพ้เพราะกลศึก ไม่ได้แพ้เพราะสู้ไม่ได้ พงศาวดารเหล่านี้กล่าวต่อไปว่า พระเจ้าธรรมโศกที่จีนเรียกว่า "เปา—ปี่—เย" สิ้นพระชนม์ระหว่างที่เมืองถูกล้อม หลังจากนั้นมีขุนนางกัมพูชาสองคนและพระชั้นผู้ใหญ่สองรูปหนีไปเข้ากับข้าศึก เป็นเพราะเหตุนี้เองเมืองพระนครจึงแตก และเช่นเดียวกับในคราวก่อน พวกไทยขนเอาข้าวของต่าง ๆ เท่าที่จะเก็บเอาไปได้จากเมืองพระนคร และกวาดต้อนผู้คนไปเป็นจำนวนพัน ๆ ไทยแต่งตั้งเจ้าชายผู้หนึ่งเป็นกษัตริย์อยู่ที่เมืองพระนครให้ขึ้นกับอยุธยา แต่พระองค์ครองราชย์ระยะสั้นมาก ทายาทพระเจ้าธรรมโศกนั้นตามความเห็นของวอลเตอร์สคือผู้ที่เอกสารจีนเรียกว่า "โป—ปี่—ยะ" ซึ่งหลบหนีไปได้และในไม่ช้าก็กลับมาฆ่ากษัตริย์องค์ที่ไทยแต่งตั้งและได้บัลลังก์กลับคืน ดังนั้น ค.ศ. 1389 จึงเป็นปีที่มีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และเป็นเหตุผลว่าทำไมกัมพูชาจึงส่งทูตไปจีนติด ๆ กันถึง 3 ครั้งภายในปีเดียวกัน วอลเตอร์สเข้าใจว่าทูตครั้งแรกไปเพื่อทูลจักรพรรดิว่ามีการเปลี่ยนกษัตริย์ ครั้งที่สองก็เพื่อรายงานว่ากัมพูชายึดได้เมืองพระนครกลับคืนมาแล้ว ครั้งที่สามก็เพื่อให้จีนยอมรับว่าพระองค์คือกษัตริย์ที่ถูกต้องของกัมพูชาทั้งหมด วอลเตอร์สว่ากษัตริย์องค์นี้คือ "บรมมหาราชาธิราช รามาธิบดี ศรี ธรรมิกราช" ตามพระนามในพงศาวดารกัมพูชาฉบับนักองเอง หรือ "พระราชอังการ์บรมราชาธิราช" ตามบัญชีพระนามกษัตริย์กัมพูชาที่ดูดาร์ เดอลาเกร สั่งให้เรียบเรียงไว้ในพร้อม ๆ กับเมื่อให้

---

[1] J. Boisselier, **La Statuaire du Champa**, (Paris: 1963), หน้า 360—361.

A. Cabaton, "L'inriptionsc chame de Bien-Hoa," BEFEO, เล่ม 4, หน้า 687.

แปล "พระราชพงศาวดารกัมพูชา" ของ นอง เป็นภาษาฝรั่งเศส พระองค์คือกษัตริย์องค์ที่เรียกกันว่า พงหยัต ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์ที่บริกส์กล่าวว่าขึ้นครองราชย์หลังปี 1431 และบริกส์อ้างว่าในปีนี้เมืองพระนครถูกไทยตีแตก วอลเตอร์สและบริกส์เห็นพ้องกันประการหนึ่งว่า เจ้าพงหยัตได้ครองราชย์หลังจากเมืองพระนครแตก แต่วอลเตอร์สว่าพระองค์ขึ้นครองหลังจากที่เมืองพระนครแตกเป็นครั้งที่สอง ใน ค.ศ. 1389 วอลเตอร์สไม่เชื่อทฤษฎีที่ว่าในสมัยนี้ไทยตีเมืองพระนครแตกอีกครั้งหนึ่งเป็นครั้งที่สาม

ตามทฤษฎีของวอลเตอร์ส เจ้าพงหยัตครองราชย์จาก ค.ศ.1389–ค.ศ.1404 และไม่ได้ประทับอยู่ที่เมืองบาสาน อย่างที่มูราเข้าใจ แต่ครองอยู่ที่ "นครจตุรมุข" นครที่มี 4 หน้า คือ เมืองพนมเปญ โอรสของพระองค์ คือ เจ้าชายกัมกัต ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระองค์ และย้ายเมืองหลวงกลับไปเมืองพระนครใหม่ หลักฐานกัมพูชาต่าง ๆ ถวายพระยศว่าพระนารายณ์รามาธิบดี หรือที่เอกสารจีนเรียกว่า "ปิ่ง–ยา" พงศาวดารกัมพูชาฉบับนักองเองว่าพระองค์ครองราชย์นานถึง 25 ปี และไม่มีเหตุการณ์สำคัญอะไรเกิดขึ้นในรัชกาลของพระองค์ ตามวิธีนับปีแบบกัมพูชา ซึ่งนับปีแรกและปีสุดท้ายรวมกันเป็น 2 ปี พระองค์คงจะสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1428 พระองค์ส่งทูตไปเมืองจีนเป็นครั้งสุดท้ายใน ค.ศ. 1419 ตามหนังสือของบริกส์[1] ทูตที่กัมพูชาส่งไปเมืองจีนใน ค.ศ. 1414 พ้องว่าจามปามารุกรานหลายครั้งทำให้กัมพูชาส่งทูตมาเมืองจีนไม่ได้ จักรพรรดิจีนส่งจดหมายไปว่ากล่าวจามปา แต่ก็ไม่สามารถหยุดยั้งจามปาไม่ให้รุกรานเข้ามาเป็นการใหญ่ในดินแดนปากแม่น้ำโขง และกัมพูชาก็ไม่อาจขับไล่กองทัพของพวกจามออกไปจากแถบนี้จน ค.ศ. 1426

พงศาวดารฉบับนักองเองกล่าวว่า เมื่อพระนารายณ์ธิบดีสิ้นพระชนม์แล้ว ก็เกิดการแตกแยกกันภายในพระราชวงศ์ เจ้าศรีราชและเจ้าตีรราช 2 คนพี่น้องรบชิงราชย์กัน เจ้าตีรราชชนะ ฆ่าพี่ชายและขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า ศรีโสทัย ครองราชย์อยู่ที่เมืองพระนคร บางทีก็เรียกพระองค์ว่า "ศรี" โอรสของพระองค์คือธรรมราชา คิดกบฏและถอดพระองค์จากราชบัลลังก์ พงศาวดารฉบับนี้อ้างว่าพระอัยกี (ยาย) ของพระธรรมราชาหรือพระมารดาของพระศรีโสทัยนั้นเป็นเจ้าหญิงไทยที่ได้อภิเษกกับเจ้าพงหยัต เจ้าหญิงพระองค์นี้ได้เตือนพระธรรมราชาผู้หลานว่าพระบิดาไม่ไว้พระทัยและคิดจะฆ่าเสีย พระธรรมราชาจึงหนีไปโคราช รวบรวมผู้

[1] Briggs, **The Ancient Khmer Empire**, หน้า 255.

คนได้จัดเป็นกองทัพและยกมาขับไล่พระบิดาออกจากเมืองพระนคร พระศรีโสทัยหนีไปอยู่เมืองละแวกก่อนแล้วจึงหนีมาอยู่ที่อยุธยา ธรรมราชาตั้งตนเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า พระธรรมราชาธิราช ในขณะเดียวกันมเหสีหม้ายของพระนารายณ์รามาธิบดีหนีไปอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์ และประกาศแต่งตั้งโอรสของพระนาง คือ เจ้าบา เป็นกษัตริย์ เจ้าบาต่อต้านการโจมตีของพระธรรมราชาไว้ได้ พงศาวดารกัมพูชาฉบับนักองเองสรุปว่า กษัตริย์สององค์ต่างก็ครองราชย์อยู่ในเวลาเดียวกันในเมืองหลวงของตน

วอลเตอร์สยอมรับว่าเรื่องราวนี้เชื่อถือได้ ถ้าจะนำเรื่องนี้ไปเทียบกับเรื่องราวตามฉบับของมูราที่เรียบเรียงขึ้นจากพงศาวดารกัมพูชาสมัยหลังซึ่งเห็นชัดว่าไม่ชอบพวกคนไทยแล้วจะเห็นว่าน่าสนใจมาก ตามความในฉบับหลังนี้ พระศรีครองราชย์อยู่ที่เมืองพนมเปญ และส่งอนุชาคือเจ้าธรรมราชาไปครองที่เมืองพระนครในฐานะผู้ว่าราชการ หลังจากที่พระองค์ครองราชย์ได้หนึ่งปีคือใน ค.ศ. 1473 พระศรีต้องปราบกบฏที่หลานชายของพระองค์ คือ โสรโยทัย โอรสของพระนารายณ์เป็นหัวหน้าและได้รับการสนับสนุนจากไทย ในที่สุดพวกไทยได้มณฑลจันทบุรี โคราช และเมืองพระนคร ต่อมาพวกไทยก็จับพระศรีกษัตริย์กัมพูชาได้ด้วยและเนรเทศทั้งพระศรีและเจ้าโสรโยทัยหัวหน้ากบฏไปอยู่เมืองไทย พระธรรมราชาจึงเข้ามาเป็นผู้นำในการกู้อิสรภาพและต้องทำการรบพุ่งอยู่ 3 ปีจึงสามารถขับไล่พวกไทยออกไปได้ และราชาภิเษกเป็นกษัตริย์กัมพูชา

ถ้าเราเห็นด้วยกับวอลเตอร์สว่าพงศาวดารกัมพูชาฉบับแรกคือฉบับนักองเอง และราชพงศาวดารกัมพูชาของนองที่ทำขึ้นใน ค.ศ. 1818 เชื่อถือได้กว่าฉบับอื่นๆ ปัญหาเรื่องศักราชก็ยังคงมีอยู่ ฉบับนักองเองไม่บอกศักราชเลย ฉบับของนองและ "รายพระนามกษัตริย์" ทั้ง 2 ฉบับต่างก็ให้ศักราช ค.ศ. 1468 ว่าเป็นปีที่พระธรรมราชายึดราชสมบัติได้ และฉบับของนองมีเพิ่มเติมว่าใน ค.ศ. 1476 พระองค์ขอให้ไทยส่งทัพไปช่วย ไทยก็ส่งไป รบชนะกษัตริย์กัมพูชาที่ครองอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์ จับพระองค์พร้อมด้วยอนุชาเนรเทศไปอยู่ที่อยุธยา แต่บัดนี้เราได้พยานหลักฐานที่ค้านศักราชที่กล่าวแล้ว คือ มีผู้ค้นพบจารึก 2–3 ชิ้นเขียนเป็นภาษาเขมรซึ่งพบที่เมืองตะนาวศรี[1] จากจารึกเหล่านี้ทำให้เราทราบว่ากษัตริย์กัมพูชาพระองค์

---

[1] Coedès, 'Documents épigraphiques provenant de Tenasserim' ใน **Felicitation Volumes... presented to his Highness Prince Dhaninivat Kromamun Bidyalath,** (Bangkok: 1965), ii, หน้า 203–9.

หนึ่งและอนุชาอาศัยอยู่ในอาณาจักรไทยจาก ค.ศ. 1462–ค.ศ. 1465 "กษัตริย์" องค์นี้คงจะเป็นกษัตริย์กัมพูชาที่ครองที่เมืองโพธิสัตว์นั่นเอง ดังนั้น ถ้าถือตามความในฉบับนักองเองที่ว่าพระธรรมราชาธิราชประสูติในปีเถาะ และพระชนม์ได้ 21 พรรษาเมื่อขึ้นครองราชย์ วอลเตอร์สจึงกำหนดว่าปีเถาะที่ประสูตินั้น คือ ค.ศ. 1423 และได้ครองราชย์ใน ค.ศ. 1444 ดังนั้น การจับกุมกษัตริย์ที่เมืองโพธิสัตว์ก็คงจะต้องเกิดขึ้นใน ค.ศ. 1452 อันเป็นปีที่กัมพูชาส่งทูตไปเมืองจีนตามที่ทางจีนจดบันทึกไว้ "การจับกุม" เจ้าชายคู่แข่งได้ก็คงจะเป็นโอกาสที่เหมาะสมที่จะส่งคณะทูตไปเมืองจีน

พอพระศรีถูกถอดจากราชบัลลังก์ เมืองพระนครก็ไม่ได้เป็นเมืองหลวงอีกต่อไป เพราะพระธรรมราชาธิราชตั้งพนมเปญเป็นเมืองหลวง ดังนั้น ตามการจัดลำดับของวอลเตอร์ส กัมพูชาจึงไม่ได้ทิ้งเมืองพระนคร ใน ค.ศ. 1432 อย่างที่บริกส์สันนิษฐานไว้ และไม่ได้ทิ้งเพราะเมืองพระนครถูกทำลายหรือถูกยึดโดยพวกคนไทย แต่กัมพูชาทิ้งเมืองพระนครหลังจาก ค.ศ. 1444 คือ ราว ๆ 50 ปีหลังจากที่ไทยโจมตีและทำลายเมืองพระนครครั้งที่สอง การที่ต้องละทิ้งเมืองพระนครก็เพราะการวิวาทกันเองในพระราชวงศ์ซึ่งไทยเป็นผู้ยุยง จนทำให้เกิดสงครามกลางเมืองขึ้นในที่สุด และทำให้เกิดการแบ่งแยกเขตยึดครองกันโดยต่างมีเมืองหลวงแข่งกัน 2 แห่ง เป็นการสิ้นเปลืองแรงงานของผู้คนมาก มีบันทึกเล่าว่าแม้ "พวกชาวบ่า" ก็เข้ามาร่วมในการรบพุ่งด้วย ยิ่งไปกว่านั้นคู่แข่งเพื่อช่วงชิงบัลลังก์ยังไปหาพันธมิตรจากต่างประเทศเข้ามาอีกด้วยคืออยุธยา ขบวนการที่เลวร้ายจึงเริ่มขึ้น ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่สุดที่จะก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมเสียหายแก่อาณาจักรต่อมา โดยเฉพาะตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นไปเมื่อพวกญวนเข้ามาร่วมด้วยอีกชาติหนึ่งในขบวนการสร้างอาณานิคมในกัมพูชาและผนวกดินแดนกัมพูชาเข้ากับดินแดนของตน และในที่สุดในคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้น กษัตริย์ที่เมืองเว้ก็ถึงกับแข่งขันกับกษัตริย์ที่กรุงเทพฯ เพื่อเข้าครอบครองดินแดนส่วนน้อยที่ยังคงเหลืออยู่ของอาณาจักร ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นจักรวรรดิที่ใหญ่โตเรืองอำนาจ

ค. รากฐานทางเศรษฐกิจของอารยธรรมกัมพูชา

เพิ่งจะเมื่อไม่นานมานี้เองที่ได้เริ่มมีการค้นคว้าถึงสาเหตุต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจที่สามารถทำให้ศิลปะและสถาปัตยกรรมอันเลื่องลือในเขตเมืองพระนครรุ่งโรจน์ขึ้น

มาในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 10 ถึงที่ 13 เป็นเวลาหลายปีมาแล้วที่นักโบราณคดีมุ่งค้นคว้าศึกษากันถึงสิ่งที่อยู่เหนือพื้นดินและที่มองเห็นได้เสียจนไม่มีเวลาที่จะสนใจพิจารณาตรวจตราสิ่งที่อยู่ใต้ดิน เมื่อเร็ว ๆ นี้เบอร์นาร์ด ฟิลลิปส์ โกรสลิเอร์ได้หันมาค้นคว้าสิ่งที่อยู่ใต้ผิวดิน การใช้ภาพถ่ายทางอากาศช่วยทำให้ค้นพบคำตอบต่าง ๆ ที่ได้ก่อความฉงนฉงายให้แก่บรรดานักศึกษาเกี่ยวกับโบราณคดีกัมพูชามาเป็นเวลานาน และยังชี้ให้เห็นด้วยว่าหนทางสำหรับการค้นคว้าต่อไปในอนาคตที่เกี่ยวกับอารยธรรมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นควรจะดำเนินไปในแนวใดจึงจะได้ผลดี ใน ค.ศ. 1958 โกรสลิเอร์สรุปผลการค้นคว้าไว้เป็นภาคหนึ่งในหนังสือที่เกี่ยวกับกัมพูชาที่เขาเขียนขึ้น โดยใช้หลักฐานโปรตุเกสและสเปนในคริสต์ศตวรรษที่ 16[1] ถึงแม้ว่าจะเป็นข้อสรุปที่สั้นมากก็ตาม แต่นับว่าเป็นครั้งแรกที่มีผู้ให้ข้อเท็จจริงที่สำคัญซึ่งไม่เคยมีผู้รู้มาก่อน และทำให้เราไม่เคยสามารถที่จะวาดภาพอารยธรรมกัมพูชาได้โดยสมบูรณ์ คำถามหลักที่เคยเป็นข้อข้องใจของพวกนักศึกษาเรื่องกัมพูชามาตลอดเวลาก็คือว่า เพราะเหตุใด กสิกรจึงได้ร่ำรวยขึ้นมาจนกระทั่งสามารถสร้างโบราณสถานกลุ่มหนึ่ง ซึ่งในความคิดเห็นของโกรสลิเอร์ ไม่มีที่อื่นใดจะมาเปรียบเทียบได้ ไม่ว่าจะเป็นจำนวน ขนาด และความบริบูรณ์ไม่มีที่ติ โกรสลิเอร์ชี้แจงว่าเป็นเพราะกัมพูชารู้จักใช้การชลประทานช่วยในการกสิกรรม กัมพูชาได้รับมรดกตกทอดวิธีทดน้ำมาจากชาวฟูนัน และเห็นว่าดินแดนแถบเมืองพระนครนี้เหมาะที่สุดสำหรับที่จะสร้างระบบการใช้น้ำฝนในฤดูมรสุม ซึ่งมีฝนตกหนักเกินไปแต่เป็นเพียงระยะสั้นมาก สิ่งที่ชาวกัมพูชาทำก็คือ การสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อการชลประทานที่มีขนาดใหญ่มากพอจะเก็บน้ำไว้ให้ได้มากที่สุดในฤดูฝน และพอถึงฤดูแล้งจะได้นำน้ำที่เก็บไว้นั้นไปใช้ให้พอเพียง ทั้งในการกินอยู่ของมนุษย์และในการทดน้ำเข้านาเพื่อปลูกข้าวได้ตลอดเวลา ภาพถ่ายทางอากาศทำให้สามารถสร้างแผนผังของระบบการชลประทานที่น่าทึ่งนี้ได้ ระบบนี้ขึ้นอยู่กับการสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่หรือที่กัมพูชาเรียกว่าบาเรย์ แต่ละแห่งสามารถจุน้ำได้ 30 ล้านลูกบาศก์เมตร พร้อมเครื่องกลไกที่สร้างขึ้นอย่างชาญฉลาดมากสำหรับปล่อยน้ำออกได้เมื่อต้องการ ดินแดนทั้งหมดนี้มีอยู่ราว ๆ 12 ล้านเอเคอร์ และถูกแบ่งออกเป็นนาสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก ๆ สามารถผลิตข้าวได้ 3 หรือ 4 ครั้งต่อปี แนวคลองส่งน้ำดุจตารางที่ซับซ้อนกันนี้ใช้ประโยชน์ในทางอื่นได้ด้วย คือ ช่วยป้องกันดินไม่ให้เกิดการเซาะกร่อนเนื่อง

---

[1] **Angkor et le Cambodge au XVI siècle d'après les sources portugaises et espagnoles**, (Paris, 1958). หน้า 107—21.

จากน้ำท่วมในฤดูฝนอย่างที่ไม่สามารถบังคับได้ ระบบนี้ของกัมพูชาดูเหมือนจะสามารถควบคุมน้ำท่วมประจำปีในทะเลสาบกัมพูชาได้ ยิ่งกว่านั้นยังใช้แนวคลองเหล่านี้เป็นทางคมนาคม และทางขนส่งที่ใช้ได้ตลอดทั้งปี แม้กระทั่งคูรอบ ๆ โบราณสถานใหญ่ ๆ ก็เป็นส่วนหนึ่งของระบบชลประทานนี้ สามารถนำวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างจากแหล่งธรรมชาติตรงมายังสถานที่ก่อสร้างได้

ตัวนครเองนั้นมีลักษณะไม่เหมือนเมืองที่มีบ้านเรือนรวมกันเป็นกลุ่มเลย แต่มีลักษณะค่อนไปทางเป็นที่รวมของทางน้ำสายต่าง ๆ ที่ยาวเหยียดและกว้างเลยเขตพระราชวังและโบสถ์วิหารที่ล้อมรอบพระราชวังออกไปอีกไกล พวกราษฎรที่มีจำนวนมากพอสมควรต่างก็ตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างหนาแน่นตามข้างทางน้ำและตามลำคลอง ที่ดินก็ถูกแบ่งเป็นแปลง ๆ สำหรับการกสิกรรม ในเรื่องเกี่ยวกับที่ดินนี้การค้นคว้าปัจจุบันได้เสนอข้อเท็จจริงที่สำคัญได้ว่า กษัตริย์กัมพูชาทุกพระองค์เมื่อได้ขึ้นครองราชย์ก็จะต้องทรงสร้างสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์ โดยเฉพาะงานชลประทาน ก่อนที่พระองค์จะทรงเริ่มสร้างภูเขาวิหารของพระองค์ โกรสลิเอร์ถึงกับกล่าวว่า "แรงงานที่ทุ่มเทให้ระบบการทดน้ำที่ต้องสร้างเพิ่มเติมอยู่เสมอนี้ น่าพิศวง น่าทึ่งยิ่งเสียกว่าการก่อสร้างวิหารต่าง ๆ ซึ่งเมื่อเทียบส่วนกันแล้ว วิหารเหล่านั้นเปรียบเสมือนที่บูชาเล็ก ๆ ที่ประดับอยู่บนยอดงานก่อสร้างที่มโหฬาร"[1]

เราได้เห็นภาพกษัตริย์กัมพูชาในฐานะ "เทวราช" ผู้เป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้า กษัตริย์คือผู้รักษาหลักธรรมที่ยึดถือกันมานานแล้ว และถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษของพระองค์ พระองค์เป็นผู้สวดวิงวอนในโลกแห่งวิญญาณเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของราชอาณาจักรของพระองค์ พระนครของพระองค์คือภาพจำลองของจักรวาล และเป็นตัวแทนของเขาพระสุเมรุตามลัทธิฮินดู เห็นได้ชัดเจนว่าพระองค์คงจะต้องได้รับการยกย่องในฐานะผู้สร้างสรรค์ และผู้อำนวยการกิจการสาธารณประโยชน์ที่จะเป็นเครื่องประกันความรุ่งเรืองของบ้านเมือง ดังนั้น ระบบศาสนาและเศรษฐกิจจึงเกี่ยวพันซึ่งกันและกันมาก และสืบเนื่องมาจากสภาพของสังคมในสมัยที่อิทธิพลอินเดียยังมาไม่ถึง โกรสลิเอร์อธิบายเรื่องนี้ว่า "ศาสนาดั้งเดิมของสังคมกัมพูชาที่ซ่อนอยู่ภายใต้การเคลือบคลุมแบบอินเดียนั้น ได้แก่ลัทธิการบูชา น้ำ และการบูชาแผ่นดิน"[2] ตัว "นาค" ที่มีอยู่ทั่วไปในศิลปะ

---

[1] **Angkor, Art and Civilization,** (London : 1957), หน้า 30.

[2] **Angkor & le Cambodge au XVI Siècle,** หน้า 116.

เขมรอันเป็นวิญญาณแห่งน้ำ คือ หัวใจสำคัญในศาสนาของชาวพื้นเมือง

เศรษฐกิจของกัมพูชาสมัยพระนครและการจัดวางระเบียบสังคมที่ติดตามมานั้น ส่วนใหญ่แล้วขึ้นอยู่กับระบบการรู้จักใช้น้ำให้เป็นประโยชน์ และเป็นระบบที่ซับซ้อนและฝืนธรรมชาติ จนกระทั่งว่าถ้ามีอะไรไปรบกวนเข้าก็อาจจะเกิดผลที่น่าวิตกมาก ตราบใดที่องค์ประมุขยังคงสนพระทัยทางด้านสาธารณประโยชน์อยู่ และราษฎรยังคงพอใจที่จะแสดงบทบาทที่ได้รับมอบหมายเพื่อที่จะให้เครื่องจักรของระบบนี้ดำเนินการต่อไปได้ กัมพูชาสมัยพระนครก็จะยังคงรุ่งเรืองอยู่ และจาก ค.ศ. 802 เป็นต้นมาจนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 12 ใจกลางของอาณาจักรกัมพูชามีความสงบอย่างไม่เคยมีมาก่อน แต่การคลังไคล้ในการก่อสร้างของกษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากการใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายที่เพิ่มขึ้นมากในการก่อสร้างและในการทำสงครามรุกรานผู้อื่นโดยไร้ประโยชน์ เป็นการทำให้เศรษฐกิจเสื่อม และก่อให้เกิดความไม่พอใจในระบบปกครองที่ใช้อยู่ เมื่อกลไกในการบริหารเริ่มแสดงให้เห็นว่าเสื่อมแล้ว การรุกรานโจมตีของพวกไทยที่มีอยู่ตลอดเวลาและเข้ามาถึงแถบที่เป็นเมืองพระนคร ก็ทำให้เครื่องจักรนั้นชำรุดเสียหายจนเกินกว่าที่จะซ่อมแซมใหม่ได้

ง. กัมพูชาตั้งแต่ ค.ศ. 1494 จนถึงชัยชนะของไทยใน ค.ศ. 1594

ประวัติศาสตร์กัมพูชาในตอนนี้ คือ ตั้งแต่กัมพูชาทิ้งเมืองพระนครจนถึงปีที่ไทยตีได้กัมพูชาใน ค.ศ. 1594 นั้น เป็นเรื่องที่มืดมนพอ ๆ กับสมัยที่ต่อจากรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 อย่างไรก็ดี มีเอกสารมากขึ้นเล็กน้อย และจากรัชกาลพระธรรมราชาธิราชก็มีการบอกถึงรัชสมัยของกษัตริย์ต่าง ๆ ไว้เมื่อเกิดเหตุการณ์ใหญ่ขึ้น กัมพูชาไม่เคยลืมการท้าทายของอยุธยา และหลักฐานและตำนานต่าง ๆ ของกัมพูชาก็ไม่มีการปิดบังอะไรที่เกี่ยวกับการทำสงครามกับไทย ไทยยังคงเป็นศัตรูของกัมพูชาต่อมาอีกนานหลังจากที่ไทยได้เข้าครอบครองเมืองพระนครถึงสองครั้ง วอลเตอร์ส[1] ให้ความเห็นไว้อย่างเข้าทีว่า กษัตริย์กัมพูชาอาจจะมองไปในแง่ว่า การต่อสู้กับไทยนั้นเป็นทำนองสงครามกลางเมืองมากกว่าการรบระหว่างอาณาจักรอิสระ 2 แห่ง เอกสารจีนสมัยราชวงศ์เหม็งไม่ได้เอ่ยถึงเรื่องนี้ กัมพูชาไม่เคยฟ้องจีนถึงเรื่องการรุกรานของไทยเลย

---

[1] "The Khmer King at Basan (1371—1373)" **Asia Major** เล่ม 12, หน้า 85.

นอง และ "พงศาวดารต่าง ๆ" ยืนยันว่า โอรสองค์ใหญ่ของพระธรรมราชาธิราชทรงนาม ศรี สุคนธร ได้ครองราชย์ต่อเมื่อ ค.ศ. 1504 วอลเตอร์สตั้งคำถามว่างานพระศพเมื่อ ค.ศ. 1486 ที่นองอธิบายไว้นั้นเป็นงานพระศพพระธรรมราชาธิราชใช่หรือไม่ ปีนี้เป็นปีประสูติของโอรสคือองจันทร์ผู้ซึ่งจะเป็นบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์กัมพูชาสมัยต่อมา นองกล่าวว่า ใน ค.ศ. 1512 พระศรีสุคนธรถูกพี่เขยชื่อ กัน ปลงพระชนม์และแย่งราชสมบัติ องจันทร์และพระราชวงศ์หนีไปเมืองโพธิสัตว์ รวบรวมพรรคพวกขึ้นที่นั่น เมื่อองจันทร์เข้มแข็งพอที่จะเอาราชบัลลังก์กลับคืนได้ พระองค์ก็ยกทัพเข้ามาในเขตพระนคร รบชนะฆ่ากันพี่เขยตาย แต่นองกล่าวว่านักองจันทร์หนีไปอยุธยาไม่ใช่โพธิสัตว์ และจากอยุธยาพระองค์กลับมากัมพูชาเพื่อรวบรวมผู้คนได้ใน ค.ศ. 1516 และรบชนะกันในปีนั้นเอง วอลเตอร์สยอมรับศักราชของนองว่าเป็นปีที่พระศรีสุคนธรถูกปลงพระชนม์และองจันทร์ขึ้นครองราชย์ต่อมา

องจันทร์เป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจมากที่สุดที่กัมพูชาเคยมีนับตั้งแต่เมืองพระนครแตก ในระยะ 50 ปีอันยาวนานที่พระองค์ครองราชย์อยู่นั้น พระองค์สามารถเป็นฝ่ายรุกรานอาณาจักรอยุธยาบ้าง และสามารถเอาดินแดนกลับคืนมาได้ อย่างน้อยก็กู้ศักดิ์ศรีของกัมพูชาคืนมาได้บ้าง พงศาวดารไทยกล่าวว่ากัมพูชาเข้ามารุกรานทางจังหวัดปราจีนเมื่อ ค.ศ. 1531 ไทยยกทัพไปรบโต้ตอบทั้งทางบกและทางเรือในฤดูแล้งระหว่าง ค.ศ.1532—ค.ศ.1533 มีเจ้าพระองค์เป็นแม่ทัพ เจ้าพระองค์เป็นโอรสของพระศรีกษัตริย์กัมพูชาที่ถูกขับไล่มาและมาสิ้นพระชนม์ในเมืองไทย แต่พงศาวดารของทั้งสองฝ่ายมีข้อความขัดแย้งกันมากเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น พงศาวดารไทยฉบับหนึ่งว่าไทยเป็นฝ่ายชนะ แต่พงศาวดารกัมพูชาว่าองจันทร์ชนะ และกล่าวต่อไปว่า เจ้าพระองค์ถูกฆ่าตายใกล้เมืองโพธิสัตว์เมื่อ ค.ศ. 1534 พงศาวดารไทยอีกฉบับหนึ่งดูเหมือนจะสนับสนุนข้อความอันนี้ โดยกล่าวว่ากองทัพไทยแตกกระจัดกระจายเพราะอากาศไม่ดีและเจ้าพระองค์สิ้นพระชนม์ในกัมพูชา การ์นิเอร์กำหนดว่าเหตุการณ์นี้คงจะเกิดขึ้นใน ค.ศ. 1555 และน่าจะเป็นไปได้ว่าการรุกรานโจมตีและการตีโต้เหล่านี้น่าจะเกิดขึ้นในปีนี้มากกว่าในปี ค.ศ. 1535 เพราะเหตุว่าในระยะนั้นมีปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับเรื่องการสืบราชสมบัติในอยุธยา และเป็นโอกาสอันดีสำหรับกัมพูชาที่จะทำให้ไทยซึ่งเป็นคู่แข่งอ่อนกำลังลง พม่าก็ได้ถือโอกาสในตอนนี้เช่นกัน โดยการยกทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้ใน ค.ศ. 1548—ค.ศ. 1549 และถึงแม้ว่าพม่าจะต้องเลิกล้มการล้อมกรุงศรีอยุธยาและยกทัพกลับ

ไปก็ตาม พม่ามีกษัตริย์ที่นิยมการยุทธ์คือบุเรงนอง ขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 1551 และได้พยายามอย่างเต็มที่ที่จะปราบปรามพวกนครรัฐไทยต่าง ๆ ในเขตที่พม่าจะสามารถไปถึง คือ พวกไทยใหญ่ เชียงใหม่ อาณาจักรลาว และอาณาจักรอยุธยาเอง[1] ดับบลิว. เอ. อาร์. วูดได้กล่าวไว้ในหนังสือ **"ประวัติศาสตร์ไทย"** ของเขาว่า กัมพูชาคงจะรุกรานปราจีนใน ค.ศ. 1549 ในระหว่างที่พม่ากำลังล้อมอยุธยาอยู่[2] และเจ้าพระองค์แพ้และสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1556 วูดมีความเห็นว่า "กษัตริย์กัมพูชาทุกพระองค์ มองไทยในทรรศนะเดียวกับที่กษัตริย์ของสกอตแลนด์มองดูอังกฤษในยุคกลาง" ตั้งแต่ ค.ศ. 1559 เป็นต้นไปองจันทร์โจมตีเขตแดนไทยโดยไม่หยุดยั้ง ใน ค.ศ. 1564 ทัพขององจันทร์เดินล่วงเข้ามาจนถึงกำแพงเมืองอยุธยา แต่ต้องกลับไปโดยไม่ได้อะไรเลย เพราะเมืองอยุธยาเสียแก่พม่าในเดือนกุมภาพันธ์ในปีนั้นและมีกองทัพของพม่ายึดครองอยู่ที่นั่น

องจันทร์คงจะสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1566[3] โอรสองค์เดียวของพระองค์คือ พระบรมราชาที่ 1 ได้ครองราชย์ต่อมา การต่อสู้แข่งขันกับไทยยังคงรุนแรงอยู่ในปี ค.ศ. 1570 กษัตริย์กัมพูชาองค์ใหม่ถึงกับมาตั้งกองบัญชาการของพระองค์ในเขตเมืองพระนคร และกองทัพกัมพูชาเข้ายึดครองโคราช แต่โกรสลิเอร์กล่าวว่ากษัตริย์องค์ใหม่และองค์ต่อ ๆ มา "ไม่ได้เรื่องเลย"[4] การสู้รบก็ไม่ได้เกิดผลถึงขั้นเด็ดขาด แต่ก่อให้เกิดความเดือนร้อนอย่างมากมายเนื่องจากผืนดินอันกว้างใหญ่ถูกทำลาย และทั้งสองฝ่ายต่างก็กวาดต้อนผู้คนอย่างขนานใหญ่

ในรัชสมัยของโอรสของพระบรมราชา คือ พระสัตถา (ค.ศ. 1576—ค.ศ. 1594) โชคชะตาของกัมพูชาเริ่มจะตกต่ำ การที่พระเจ้าบุเรงนองสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1580 ทำให้การควบคุมไทยอ่อนไปด้วยและฝ่ายไทยเกิดมีผู้นำที่สามารถยิ่งคือสมเด็จพระนเรศวร พระองค์ทรงเร่งสร้างสะสมกำลังของบ้านเมืองให้พอที่จะต้านทานไม่ใช่แต่พม่าเท่านั้น แต่เพื่อคอยรับการโจมตีของกัมพูชาได้ด้วย[5] พงศาวดารกัมพูชากล่าวว่ากัมพูชาไปโจมตีไทยและได้ชัยชนะใน ค.ศ. 1580 แต่หลักฐานจาก

---

[1] ใต้ลงไป, บทที่ 14.

[2] หน้า 115 Wood เรียก **องจันทร์** ว่า จันทราชา และ **เจ้าพระองค์** ว่า พญาองค์

[3] Groslier, เรื่องเดิม, หน้า 15.

[4] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

[5] ใต้ลงไป, หน้า 271—272.

พงศาวดารไทยแสดงว่าไม่น่าจะเป็นไปได้ อีก 3 ปีต่อมาพระนเรศวรยกทัพไปตีกัมพูชา และตามหลักฐานของไทยว่าไทยได้ชัยชนะครั้งสำคัญยิ่ง นักประวัติศาสตร์สมัยใหม่บางท่านถึงกับกล่าวว่าไทยตีได้เมืองละแวกด้วยในครั้งนั้น[1] แต่ไม่มีหลักฐานปรากฏว่าไทยตีได้เมืองหลวงของกัมพูชาจนกระทั่ง ค.ศ. 1594 ถึงแม้ว่าจะมีจารึกที่ อัน ลอค ซึ่งโกรสลิเอร์กล่าวไว้ว่าจารึกนี้พูดถึง "การแตก" ของเมืองละแวกเมื่อ ค.ศ. 1587 ในขณะเดียวกัน เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชา ในระยะที่สำคัญนี้ที่วูดได้เล่าไว้ โดยอาศัยเพียงการสันนิษฐานมิได้มีหลักฐานประกอบให้ดูเป็นจริงได้[2] วูดเขียนไว้ว่าพระสัตถาคิดจะช่วยไทยรบพม่าและใน ค.ศ. 1585 ได้ทำความตกลงในเรื่องนี้กับพระนเรศวร พระสัตถาส่งทัพไปช่วยตามสัญญา มีอนุชาชื่อ พระศรีสุพรรณมาเป็นผู้บัญชาการ[3] ซึ่งในปีต่อมาได้ร่วมมือกับกองทัพไทยตีกองทัพจากลานนาไทยที่ยกเข้ามารุกรานแตกพ่ายไป กองทัพจากลานนานี้มีผู้ครองนครเชียงใหม่ในขณะนั้นซึ่งเป็นชาวพม่าเป็นแม่ทัพ ต่อมาพระนเรศวรและเจ้าชายกัมพูชาทะเลาะกัน เลยทำให้พันธมิตรทั้งสองแตกกันไปเมื่ออยุธยาถูกพม่าล้อมอีก โดยองค์นักพระสัตถาเองยกทัพเข้ามารุกรานไทยและยึดปราจีนได้ ผลก็คือเมื่อพม่าพ่ายแพ้เลิกทัพกลับไปเพราะขาดเสบียง พระนเรศวรจะยกทัพไล่ตามตีข้าศึกที่กำลังล่าถอยเพื่อให้ได้ชัยชนะอย่างเด็ดขาดก็ไม่สามารถจะทรงทำได้เต็มที่ เพราะต้องหันมารบกัมพูชาอีกด้านหนึ่งด้วย พระนเรศวรทรงรุกไล่กัมพูชาเข้าไปจนถึงในใจกลางอาณาจักร ตีได้เมืองพระตะบอง เมืองโพธิสัตว์ แต่พระองค์ตีเมืองละแวกไม่ได้ด้วยสาเหตุเดียวกันกับที่พม่าตีอยุธยาไม่ได้เมื่อ 2–3 เดือนก่อน

ในระยะ 2–3 ปีต่อมา พม่ารุกรานไทยจนพระนเรศวร (ขึ้นเป็นกษัตริย์เมื่อ ค.ศ. 1590) ไม่สามารถจะจัดการกับกัมพูชาให้เด็ดขาดได้ แต่พระองค์ก็ทรงรอคอยโอกาสที่เหมาะอยู่ นักพระสัตถาพยายามอย่างยิ่งที่จะขอความช่วยเหลือจากสเปนและโปรตุเกสแต่ไม่สำเร็จ พอถึง ค.ศ. 1593 พม่าต้องยุติการรุกรานเมืองไทย ทัพไทย 3 กองทัพจึงเข้ารุกรานกัมพูชาพร้อม ๆ กัน ตีได้เมืองเสียมราฐและจัมปาศักดิ์ในตอนเหนือ เมืองพระตะบอง เมืองโพธิสัตว์ในตอนใต้ และเข้าล้อมเมืองละแวก พระสัตถาหนีไปอยู่ที่เมืองศรีสันทอร์ ทิ้งอนุชาชื่อ โสรโยปอร์ ให้อยู่ป้องกันเมือง

---

[1] เรื่องเดิม, หน้า 19.

[2] Wood, **History of Siam** หน้า 133–7.

[3] วูดแปลในนามนี้

หลวง ซึ่งเอกสารฝ่ายไทยกล่าวว่าพระองค์พยายามต่อต้านอย่างแข็งขัน แต่ในที่สุดเมืองละแวกก็แตกในเดือนมกราคม ค.ศ. 1594 ตามความเห็นของโกรสลิเอร์[1] หรือในเดือนกรกฎาคม ตามความเห็นของวูด[2] เมืองละแวกอยู่ใต้การปกครองของขุนนางไทยตำแหน่งผู้บัญชาการฝ่ายทหาร ที่เมืองศรีสันทอร์ พระสัตถาถูกพระญาติชื่อ นักพระรามเชิงไพร ถอดออกจากบัลลังก์และพร้อมด้วยโอรสองค์โต 2 พระองค์หนีไปอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง และสิ้นพระชนม์ที่นั่นเมื่อ ค.ศ. 1592

รัชกาลของพระสัตถานี้ เป็นสมัยที่ค่อยมีหลักฐานพอที่จะทราบเรื่องราวขึ้นบ้างเกี่ยวกับกัมพูชา มีหลักฐานใหม่เพิ่มเติมขึ้นอีก 2 ทาง ซึ่งให้ความรู้มากคือศิลาจารึกที่นครวัด และเอกสารภาษาสเปนและภาษาโปรตุเกส การที่ไทยจงใจทำลายอ่างเก็บน้ำและการชลประทานอื่น ๆ ของกัมพูชา ในระหว่าง ค.ศ. 1350—ค.ศ. 1431 นั้นได้ทำให้บริเวณพระนครหลวงไม่เหมาะสำหรับจะเป็นที่อยู่อาศัยอีกต่อไป แต่ในขณะเดียวกัน การเดินทางไปยังบรรดาศาสนสถานขนาดใหญ่ ๆ ยังคงสะดวกอยู่ และดินแดนทางใต้และทางตะวันตกที่ไม่เคยต้องพึ่งระบบการทดน้ำอันพิสดารในบริเวณพระนครก็ยังคงมีผู้คนอาศัยอยู่ และยังคงทำการเพาะปลูกได้อย่างเดิม ถึงแม้ว่าจะมีเหตุผลดีพอที่จะไม่ยอมเชื่อเรื่องที่เล่ากันว่ากษัตริย์กัมพูชาบางองค์ ได้กลับมาครองเมืองพระนครใหม่ในคริสต์ศตวรรษที่ 15 ก็ตาม เราก็มีเหตุผลพอที่จะเชื่อได้ว่าในบางครั้งบางคราวกษัตริย์กัมพูชาหลายองค์อาจมาตั้งกองบัญชาการอยู่ใกล้เขตเมืองพระนครในระยะที่มีการศึกกับไทย

เอกสารของชาวยุโรปหลายคน[3] กล่าวถึงการ "ค้นพบใหม่" ของนครแห่งหนึ่งเมื่อตอนครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 16 ซึ่งคงจะต้องหมายถึงเมืองพระนครหลวงอย่างแน่นอน หนังสือที่กล่าวถึงเรื่องนี้ที่น่าสนใจที่สุดก็คือ ตอนหนึ่งจากอนังสือของ ดิโอโก กูโต ซึ่งเป็นหนังสือที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์ ชื่อว่า "DEÇADAS da ASIA" เขาบรรยายภาพไว้อย่างดีเกี่ยวกับบริเวณเมืองพระนคร และระบบการชลประทานแถบนี้[4] โคกูโต เขียนไว้ว่า กษัตริย์กัมพูชาองค์หนึ่งค้นพบนครนี้ในขณะที่

---

[1] เรื่องเดิม, หน้า 19.

[2] เรื่องเดิม, หน้า 147.

[3] Groslier เรื่องเดิม, หน้า 21—23.

[4] ศาสตราจารย์ ซี. อาร์. บ๊อกเซอร์ เป็นผู้ค้นพบ และมีแปลไว้เป็นภาษาฝรั่งเศสในหนังสือ โกรสลิเอร์ เรื่องเดิม, หน้า 68—74.

เสด็จมาล่าสัตว์ในแถบนี้ เมื่อ ค.ศ. 1550 หรือ ค.ศ. 1551 พระองค์ติดพระทัยในความอุดมสมบูรณ์ของบริเวณนี้มาก จนตัดสินพระทัยตั้งราชสำนักอยู่ในบริเวณนี้ ถ้าเป็นจริงตามนี้ก็หมายความว่าองจันทร์เป็นผู้ค้นพบนครนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าจากสมัยนี้เองที่เริ่มพบศิลาจารึกใหม่ในบริเวณนี้ โกรสลิเอร์มีความเห็นว่าไม่น่าจะเป็นไปได้ว่าองจันทร์จะไปตั้งราชสำนักอยู่ที่นั่น การย้อนกลับมาอยู่ในเมืองพระนคร และนำผู้คนกลับมาทำมาหากินในแบบนี้ใหม่นั้น โกรสลิเอร์เข้าใจว่าอาจจะทำขึ้นในสมัยพระบรมราชาที่ 1 มากกว่า คือ ในราว ๆ ค.ศ. 1570 แต่เรื่องนี้ก็ไม่ค่อยแน่นอนนัก สิ่งที่แน่นอนก็คือว่า พระสัตถาตั้งราชสำนักที่เมืองพระนครหรือใกล้ ๆ และทรงปฏิสังขรณ์ "วัด" ก่อนหรือไม่ก็หลัง ค.ศ. 1576[1] ศิลาจารึกที่ทำไว้เมื่อเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1577 กล่าวถึงการปฏิสังขรณ์ "พระพิษณุโลก" คือ นครวัด จารึกอีกหลักหนึ่งทำไว้เมื่อ ค.ศ. 1579 เล่าถึงการที่พระองค์ได้ให้ซ่อมแซมปรางค์ใหญ่ ๆ หลายยอดในนครวัดเพื่อเป็นการบำรุงพุทธศาสนา โดยการต่อเติมยอดปรางค์ใหม่แล้วหุ้มด้วยทอง เพื่อบรรจุสิ่งศักดิ์สิทธิ์อุทิศถวายเป็นที่ระลึกแก่บรรพบุรุษและแก่พระบิดาของพระองค์ที่สิ้นพระชนม์ไปแล้ว มีจารึกที่ทำเพื่อฉลองการประสูติโอรสของพระองค์[2] และเล่าถึงการถวายโอรสเป็นการบูชาพระพุทธเจ้าที่ในนครวัด ซึ่งเป็น "ดินแดนอันกว้างใหญ่...ที่เต็มไปด้วยวิญญาณอันมีฤทธิ์อำนาจ และบรรพบุรุษต่าง ๆ"[3] พระสัตถาทรงตั้งราชสำนักอยู่ที่นั่นนานเท่าไรไม่มีผู้ใดทราบ มีหลักฐานว่าพระองค์ได้เชิญให้พวกบาทหลวงสอนศาสนาโรมันคาทอลิกมาเที่ยวชมโบราณสถานที่ปรักหักพังครั้งหนึ่งระหว่าง ค.ศ. 1583–ค.ศ. 1589 พวกนี้เป็นพวกแรกที่เล่าเรื่องเมืองพระนครให้พวกทางตะวันตกทราบเป็นครั้งแรก จารึกที่นครวัดหลักหนึ่งสร้างเมื่อ ค.ศ. 1587 กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปหลายองค์ และการปฏิสังขรณ์ "ปรางค์ 4 หน้า" โดยขุนนางฝ่ายราชสำนักผู้หนึ่ง ทำให้เข้าใจว่ากษัตริย์กัมพูชาไม่ได้อยู่ในแถบนี้แล้ว และปีนี้เป็นปีที่ไทยยกทัพใหญ่มารุกรานกัมพูชา และเกือบจะตีได้เมืองละแวก

---

[1] Groslier เรื่องเดิม, หน้า 17.

[2] ต่อมาคือ พระบรมราชาที่ 2

[3] เรื่องเดิม, เหนือขึ้นไป

บทที่ 6
พม่าและยะไข่

ก. ระยะเวลาก่อนสมัยอาณาจักรพุกาม

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เก่าที่สุดเกี่ยวข้องกับดินแดนพม่า คือ เส้นทางทางบกระหว่างจีนกับประเทศตะวันตก เส้นทางสายนี้ผ่านแคว้นทางเหนือของพม่า หลักฐานแรกเกี่ยวกับการใช้ทางสายนี้ก็คือเมื่อ 128 ปีก่อนคริสต์กาล เมื่อฉางเกียนพบสินค้าจีนจากแคว้นเสฉวนที่แบคเทรีย จากนั้นก็มีความพยายามที่จะปรับปรุงทางสายนี้ให้ใช้ได้ผล แต่ก็เนิ่นนานมาจนถึง ค.ศ. 69 จีนจึงมาเริ่มจัดตั้งเขตยุงชางทางอีกฟากหนึ่งของแม่น้ำโขง โดยมีศูนย์กลางอยู่ทางตะวันออกของแม่น้ำสาละวินประมาณ 60 ไมล์ห่างจากชายแดนพม่าปัจจุบัน กลุ่มชนผู้ยอมอยู่ใต้อำนาจจีนเป็นที่รู้จักกันในนามว่า "อ้ายลาว" ซึ่งกล่าวกันว่าอยู่ใต้การปกครองของ "เจ้าถิ่น" 77 คนด้วยกัน ชนหมู่นี้เจาะจมูกและนิยมใช้ต่างหู มิช้านานหลังจากการจัดตั้งเขตนี้พวกอ้ายลาวก็ก่อการจลาจล หลังจากได้ปราบปรามการจลาจลแล้วก็อยู่กันอย่างสงบร่วมร้อยปี และในระหว่างระยะเวลานี้ชนพวกที่อยู่เหนือขึ้นไปซึ่งจีนเรียกว่า ตุน–เจน–อี และ ลู–เล ก็ส่งทูตมาเจริญทางไมตรี เป็นที่เข้าใจกันว่าชนหมู่นี้ตั้งหลักฐานบ้านเรือนอยู่ทางเหนือของพม่า

ใน ค.ศ. 97 มีคณะทูตพวกทานหรือชานในจักรวรรดิโรมันเดินทางมาถึงยุงชางโดยเส้นทางทางบกสายเหนือ พวกนี้อาจจะมาจากทะนิส ทางทิศตะวันออกของดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำไนล์ นักท่องเที่ยวหมู่อื่นซึ่งเดินทางระหว่างจักรวรรดิโรมันและจีน ใช้เส้นทางทะเลแล้วเดินทางบกระยะสั้น ๆ ข้ามตะนาวศรี กล่าวกันว่าในปี ค.ศ. 131–ค.ศ.132 คณะทูตชาวทานซึ่งเดินทางมุ่งไปตังเกี๋ยซึ่งขณะนั้นตกอยู่ในเงื้อมมือของจีนก็ใช้ทางสายนี้ และผู้แทนทางการค้าจากจักรวรรดิโรมันมายังประเทศจีนใน ค.ศ. 166 และพ่อค้าชื่อจินลุงก็ได้ใช้เส้นทางสายนี้ใน ค.ศ. 226

ตำนานทางพุทธศาสนาของพม่ากล่าวถึงอิทธิพลอินเดียที่เข้ามาสู่พม่าตอนใต้โดยทางทะเล ชาดกต่าง ๆ กล่าวถึงดินแดนแถบนี้โดยเรียกชื่อว่า "สุวรรณภูมิ" หรือดินแดนทอง นิยายพม่าที่แพร่หลายเรื่องหนึ่งก็คือเรื่องของพี่น้องสองคน ชื่อ

ตปุสะ และ ปะลิกัต ซึ่งกล่าวกันว่า พระพุทธเจ้าประทานเส้นพระเกศาจากพระเศียรของพระองค์ให้ 8 เส้น สองพี่น้องนำพระเกศามาทางเรือ จนมาบรรลุถึงสุวรรณภูมิ จึงนำมาบรรจุในพระเจดีย์ชะเวดากองซึ่งเป็นศรีเมืองย่างกุ้งปัจจุบันนี้ ในพงศาวดารมอญมีตำนานเรื่องพระโสณะและพระอุตตระ พระภิกษุผู้ถูกส่งมาเผยแผ่พุทธศาสนาที่สุวรรณภูมิ โดยที่ประชุมสงฆ์ครั้งที่ 3 ที่ปาตลีบุตร เมื่อ 241 ปีก่อนคริสต์กาล อย่างไรก็ดี จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ ก็ไม่มีร่องรอยของอิทธิพลอินเดียก่อนหน้าที่จะได้หลักฐานจากส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎกภาษาบาลีที่พบ ณ เมืองมอว์ซา (ศรีเกษตรหรือแปรเดิม) ซึ่งมีอายุประมาณ ค.ศ. 500

หนังสือ **ภูมิศาสตร์** ของโตเลมี แสดงฝั่งทะเลซึ่งประมาณอย่างหยาบ ๆ ว่าตั้งอยู่แถบยะไข่และพม่าจนถึงอ่าวแห่ง "สะบารา" (อาจเป็นเมาะตะมะ) เมืองอาร์กีราของโตเลมี ตรงกับที่ตั้งของยะไข่ และเขาเอ่ยถึงคริสเช่ว่าเป็นดินแดนใกล้เคียง เขากล่าวถึงเผ่ามนุษย์กินคนผู้อาศัยอยู่แถบปากแม่น้ำ ซึ่งนักค้นคว้าคิดว่าคงจะเป็นแถบเมาะลำเลิง อนึ่ง อาจจะมีความสำคัญอยู่บ้างที่ชื่อของมนุษย์พวกนี้พ้องกับชื่อเวสุงคะ เมืองท่าซึ่งมีกล่าวถึงใน **ชาดก** บางเรื่อง

ในเรื่องที่เกี่ยวกับชัยชนะของ พัน ชี–มาน กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งฟูนัน ได้กล่าวถึงอาณาจักรที่นับถือพุทธศาสนา ชื่อ ลิน–ยาง ไว้ในบทก่อนหน้านี้[1] ซึ่งสันนิษฐานไว้ว่าอาจจะเคยตั้งอยู่ในตอนกลางของพม่า ถ้าความจริงเป็นเช่นนั้นพุทธศาสนาเข้ามาโดยทางใด เข้ามาจากอินเดียทางเส้นทางทางบกทางเหนือเช่นนั้นหรือเรื่องที่ชาวจีนเขียนขึ้นจากคริสต์ศตวรรษที่ 4 เป็นต้นมา เอ่ยถึงหมู่ชนที่ป่าเถื่อนและก่อความยุ่งยากทางตะวันตกเฉียงใต้ของยุงชาง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกผู้ซึ่งนิยมการสักตัว ใช้ธนูและศร และบางกลุ่มก็เป็นมนุษย์กินคนที่ไม่ใส่เสื้อผ้า ส่วนชนที่อยู่เลยยุงชางไปทางตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ 3000 ลี้ เป็นพวกที่มีความเจริญแล้วคือพวกเพียว ชาวพื้นเมืองเรียกว่าพวกปยู และจัดเป็นชนเผ่าที่เก่าแก่ที่สุดที่อาศัยอยู่ในพม่าตามตำนานของชาวพื้นเมือง

ในคริสต์ศตวรรษที่ 7 นักจาริกบุญชาวจีน ชื่อ ฮวน–ชาง และ อิ–จิง เคยกล่าวถึงเมืองหลวงของชนเหล่านี้คือเมืองศรีเกษตร ตำนานเกี่ยวกับเรื่องราวของชนพวกนี้ได้มาจากบริเวณระหว่างหะลินในตำบลชเวโบและแปร ตัวอักษรจากทั้งสองแห่งมีอายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 7 หรือก่อนหน้านั้น อักษรจารึกที่โกศอัฐิ ซึ่งออตโต

[1] บทที่ 2 (ข)

แบลกเด็น ผู้ล่วงลับไปแล้วได้อ่านและตีความหมายไว้ แสดงว่าราชวงศ์วิกรม ปกครองอยู่ที่เมืองแปรอย่างน้อยจาก ค.ศ. 673 ถึง ค.ศ. 718 เขากล่าวถึงกษัตริย์ 3 พระองค์ คือ

สุริยวิกรม สิ้นพระชนม์ในปี ค.ศ. 688 ชนมายุ 64 ชันษา
หริวิกรม สิ้นพระชนม์ในปี ค.ศ. 695 ชนมายุ 41 ชันษา
สีหวิกรม สิ้นพระชนม์ในปี ค.ศ. 718 ชนมายุ 44 ชันษา

ศักราชทั้งหมดนี้อาจจะคลาดเคลื่อนเพราะไม่ได้บ่งไว้ว่าเป็นศักราชอะไร หากว่าเป็น "ศักราชพม่า" ดังที่คนส่วนมากคิด คือ เริ่มต้นเมื่อ ค.ศ. 638 ระยะนี้ก็อาจจะจัดเป็นศักราชของพวกปยูในสมัยราชวงศ์นี้ และยังมีผู้ค้นพบจารึกที่กล่าวถึงราชวงศ์วรมัน แต่ไม่มีผู้ใดทราบว่าราชวงศ์นี้ปกครองบ้านเมืองอยู่ ณ ที่ใด ชื่อนี้แสดงให้เห็นว่า อาจจะเป็นไปได้ที่ว่าได้รับอิทธิพลปาลวะจากคอนเจเวอรัม

ศรีเกษตรซึ่งปัจจุบันคือมอว์ซา เป็นแหล่งของพวกปยูแต่เพียงแหล่งเดียวที่เมื่อได้รับการสำรวจอย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว ปรากฏว่าเป็นที่ที่สะสมโบราณวัตถุที่มีค่าควรแก่การศึกษาหาความรู้ ร่องรอยของกำแพงเมืองที่ใหญ่โตมโหฬารซึ่งแสดงแนวเขตแดนในแถบนี้ครอบคลุมพื้นที่ที่กว้างกว่าพุกามหรือมัณฑะเล และยังมีคูเมืองทั้งชั้นในและชั้นนอก ความสำคัญของเมืองนี้พิสูจน์ได้จากความเป็นจริงที่ว่าจารึกภาษามอญรุ่นหลังกระทั่งถึงรัชสมัยพระเจ้าดรรชิต (ค.ศ.1084–ค.ศ.1112) ยังกล่าวถึงเมืองนี้ในฐานะเป็นเมืองหลวง ใกล้เมืองนี้มีสถูปทางพุทธศาสนาซึ่งมีขนาดใหญ่องค์หนึ่งสูงถึง 150 ฟุต นอกจากนั้นก็ยังมีวัดขนาดย่อมที่มีหลังคาโค้งจำนวนไม่น้อย ซึ่งเป็นแบบที่เป็นต้นกำเนิดของวัดแบบพุกามในสมัยหลัง ประติมากรรมหินขนาดใหญ่ที่สลักนูนแบบศิลปะคุปตะก็มีปรากฏอยู่ มีรูปปั้นขนาดเล็กในเหรียญเงินทรงกลม ซึ่งอาจจะเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งอย่างใด เพราะมีลวดลายแปลก ๆ เป็นรูปดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์และดาว นอกจากนี้ ดินเผาที่อุทิศถวายวัดก็เป็นนิยายสั้นสกฤตที่จารึกด้วยตัวอักษรเทวนาครี

โบราณวัตถุเกี่ยวกับศาสนาปะปนกันหลายศาสนาและแจกแจงได้ยาก กล่าวคือมีรูปหินสลักเป็นรูปพระวิษณุ มีรูปทองเหลืองขนาดเล็กเป็นรูปพระอวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์ของนิกายมหายานองค์อื่น ๆ นอกจากนั้นยังมีรูปปั้นและจารึกภาษาบาลีที่แสดงว่าพุทธศาสนาลัทธิหินยานได้แพร่หลายเข้ามาในแถบนี้ในระยะก่อนหน้านั้นแล้ว มีการเผาศพและเก็บอัฐิไว้ในโกศซึ่งบรรจุไว้ในบริเวณเจดีย์

หรือ ณ สุสานที่ก่อสูงขึ้นด้วยอิฐและก่อดินทับอีกทีหนึ่ง ในบทก่อน ๆ ได้กล่าวถึงราชวงศ์จันทราแห่งไวสาลี ซึ่งพิสูจน์จากหลักฐานคำจารึกไว้อาลัยว่าเป็นประมุขชาวยะไข่พวกแรก หลักฐานประเภทเดียวกันกล่าวถึงราชวงศ์ที่สองซึ่งเริ่มต้นในคริสต์ศตวรรษที่ 8 โดยพระเจ้าศรีธรรมวิชัย ผู้ซึ่งกล่าวกันว่ามีหลานปู่ของพระองค์ได้สมรสกับธิดากษัตริย์ปยูแห่งศรีเกษตร

ในคริสต์ศตวรรษที่ 8 และ 9 อาณาจักรไทยน่านเจ้ามามีอำนาจทางภาคเหนือและส่วนใหญ่ของภาคใต้ของพม่า กษัตริย์น่านเจ้าคือโก๊ะล่อฝง (ค.ศ. 748–ค.ศ. 779) สร้างป้อมปราการเพื่อป้องกันส่วนเหนือของแม่น้ำอิระวดีและเกณฑ์ชาวพื้นเมืองเข้าอยู่ในกองทัพ พระองค์มีความสัมพันธ์กับพวกปยูซึ่งพระองค์คงปราบปรามลงได้ เพราะมีทหารปยูอยู่ในกองทัพน่านเจ้าที่เข้ายึดฮานอยใน ค.ศ. 863 ชัยชนะครั้งนี้เปิดเส้นทางดั้งเดิมไปสู่อินเดีย ผ่านพม่าตอนเหนือ เส้นทางสายหนึ่งผ่านนครหลวงของชาวปยู ซึ่งสันนิษฐานว่าคือหะลิน แล้วต่อจากนั้นก็ขึ้นไปทางเหนือของแม่น้ำชินดวิน ไปถึงชายแดนมณีปุระ มีร่องรอยที่แสดงว่าพม่าในระยะนั้นได้รับการปรับปรุงมาก นักเขียนในสมัยนั้นกล่าวถึงสินค้าทองคำ อำพัน เกลือ ม้า วัว สัตว์ที่มีเขายาว ช้าง ซึ่งใช้ไถนาและอื่น ๆ อีกมาก

อิ–เหมา–ซุน นัดดาและรัชทายาทของโก๊ะล่อฝงส่งคณะนักดนตรีปยูเป็นเครื่องราชบรรณาการ ไปยังราชสำนักกษัตริย์ราชวงศ์ถังเมื่อ ค.ศ. 800 ต่อมาใน ค.ศ. 801–ค.ศ. 802 กษัตริย์ปยูส่งราชทูตผู้มีอำนาจเต็มติดตามด้วยนักดนตรี 35 คน ไปยังราชสำนักจีนผ่านทางน่านเจ้า จีนทวีความสนใจในชาวปยู และ **พงศาวดารราชวงศ์ถัง** ก็ประกอบด้วยภาพบันทึกเรื่องราวของเมืองหลวงของปยู นอกจากนั้นจีนยังกล่าวไว้ว่า เมื่อ ค.ศ. 832 "พวกกบฏมัน" (อาจจะเป็นน่านเจ้า) เข้ารุกรานเมืองหลวงปยูและกวาดต้อนเชลยจำนวน 3000 คน ไปยูนนานฟู

อาณาจักรปยูสิ้นสุดลงในตอนนี้หรือ ครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้ายที่เราได้ฟังเรื่องราวของปยู ชาวปยูเป็นบรรพบุรุษเดิมของชาวพม่าใช่หรือไม่ ภาษาปยูเป็นภาษาที่นับอยู่ในกลุ่มภาษาทิเบต–พม่า จารึกภาษาปยูที่ปรากฏอยู่ในด้านหนึ่งของจารึกมยาเซดีในปี ค.ศ. 1113 แสดงว่าผู้ที่พูดภาษานี้ยังมีชีวิตอยู่ในตอนนั้น ในฐานะชนเผ่าหนึ่ง ชาวปยูดูจะสูญหายไปอย่างสิ้นเชิง อาจเป็นได้ที่ว่าชาวปยูมาผสมกับชาวพม่าเมื่อชนพวกนี้มาเป็นผู้ที่มีอิทธิพลที่สุดในพม่า

พวกปยูเคยมีแคว้นต่าง ๆ อยู่ใต้อาณัติถึง 18 แคว้น ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ทางพม่าตอนใต้ ไม–เขน เป็นแคว้นหนึ่งที่มีกษัตริย์ซึ่งราชสำนักจีนรับรองฐานะใน ค.ศ. 805 ถูกน่านเจ้าทำลายลงใน ค.ศ. 835 บรรดาแคว้นต่าง ๆ นี้ก็มีแคว้นคุนลุ้นใกล้เมืองท่า โม–ติ–โพ ซึ่งติดต่อกับปาเล็มบังและชวาใต้ แคว้นเหล่านี้เป็นดินแดนของพวกมอญ มอญในพม่าส่วนใหญ่อยู่ค่อนไปทางตะวันออกของแม่น้ำอิระวดี และมีอาณาเขตแผ่ลงไปทางใต้ถึงทวาย แต่ศูนย์กลางทางการเมืองและวัฒนธรรมของมอญอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ณ ที่นั้นอาณาจักรที่นับถือพุทธศาสนาคือทวาราวดี เจริญรุ่งเรืองอยู่ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 6 เป็นต้นไป นครหลวงซึ่งเป็นที่รู้จักแห่งแรก คือ นครปฐม ซึ่งอยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ปัจจุบันนี้ประมาณ 30 ไมล์ ณ ที่นี้มีผู้พบจารึกภาษามอญซึ่งอายุประมาณ ค.ศ. 600 นับว่าเป็นจารึกที่เก่าที่สุดที่นักโบราณคดีได้พบมา ในระยะต่อมานครหลวงของอาณาจักรมอญย้ายไปอยู่ลพบุรี ซึ่งอยู่ห่างไปทางเหนือ ณ ที่นั้นก็มีผู้พบจารึกภาษามอญที่มีอายุในราวคริสต์ศตวรรษที่ 8 อาณาจักรมอญที่อยู่ห่างไปอีกมีศูนย์กลางที่หริภุญไชยในที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ซึ่งกล่าวกันว่าราชินีลพบุรีเป็นผู้สถาปนาอาณาจักรนี้ ชนชาติมอญมีวัฒนธรรมในระดับสูง เป็นผู้ริเริ่มการปลูกข้าวและถั่วในพม่า และเป็นผู้คิดทำการชลประทานขึ้นที่กยอสี ในแถบที่แห้งแล้งทางตอนกลางของพม่า ซึ่งทำให้ดินแดนแถบนี้กลายเป็นจุดสำคัญเป็นอย่างยิ่งครั้งแล้วครั้งเล่าในประวัติศาสตร์พม่า

นักภูมิศาสตร์อาหรับกล่าวถึงพม่าตอนใต้ โดยเรียกว่า รามัญเทศะ หรือ "ประเทศของชาวมอญ" คำนี้เพี้ยนมาจากคำภาษามอญเดิมว่า "ระเม็ง" ซึ่งกลายมาเป็นชื่อ "มอญ" ในปัจจุบัน ชาวพม่าเรียกพวกนี้ว่าตะเลง ซึ่งมาจากคำว่าตลิงคะนะ หมายถึงอินเดียทางตะวันออกเฉียงใต้ อันเป็นแหล่งที่มาแห่งวัฒนธรรมผสมระหว่างฮินดูและพุทธศาสนา เป็นที่แน่นอนว่าตัวอักษรมอญในจารึกระยะแรก ๆ มีส่วนคล้ายตัวอักษรปาลวะ แต่ก็ไม่ทราบกันแน่ชัดถึงความหมายหรืออรรถของคำ

ชนมอญมิเพียงแต่ต้องสมยอมต่อการบุกรุกของผู้รุกรานจากน่านเจ้าหลังจากการแตกทำลายของนครหลวงของปยูเท่านั้น แต่ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 9 ก็ยังเสียสิทธิเหนือดินแดนแถบกยอสีให้กับชาวพม่าที่เคลื่อนเข้ามาอีกด้วย ค.ศ. 825 เป็นศักราชที่เชื่อถือกันว่าเป็นระยะเวลาของการก่อกำเนิดหงสาวดี นครหลวงของมอญซึ่งบัดนี้เรียกว่าพะโค พุกามราชธานีของพม่าอาจจะสร้างขึ้นใน ค.ศ. 849 ซึ่งเป็นศักราชที่เชื่อถือกันว่าเป็นปีที่พยินพญาสร้างกำแพงเมือง กล่าวกันว่าเมืองนี้เกิด

ขึ้นจากหมู่บ้าน 19 หมู่ ถ้าหากว่าศักราชนี้ถูกต้อง การที่พลเมืองของเมืองหลวงของปยูทางเหนือลดจำนวนลง อาจจะเป็นสาเหตุแห่งการอพยพของผู้ลี้ภัยลงมาสร้างศูนย์กลางใหม่ที่พุกาม พงศาวดารพม่าร่นเวลาของการสร้างนครนี้ขึ้นไปเป็นคริสต์ศตวรรษที่ 2 แต่ก็มีปัญหาที่ยุ่งยากในการที่จะยอมรับข้อสันนิษฐานข้อนี้

ระหว่าง ค.ศ. 849 กับเวลาพระเจ้าอโนรธาสถาปนาราชบัลลังก์พุกามขึ้นในปี ค.ศ. 1044 นั้น เป็นระยะที่เกือบจะว่างเปล่าไม่มีเหตุการณ์อะไรเลย ถ้าจะดูตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อถือได้ ซึ่งเป็นของประหลาดและยั่วยุให้คิดค้นกันต่อไป เพราะระยะนี้เป็นระยะที่ชาวพม่าส่วนใหญ่เข้ามาสู่ดินแดนพม่าและตั้งหลักฐานบ้านเมือง จี. เอช. ลูซ พยายามที่จะสอบทานประวัติศาสตร์ของพวกนี้ย้อนหลังไปก่อนที่จะเดินทางมาจากแถบภูเขาซึ่งปัจจุบันคือแคว้นไทยใหญ่ทางเหนือเมื่อกลางคริสต์ศตวรรษที่ 9 และแทรกซึมเข้าไปแถบที่อยู่ของพวกกยอสีทางใต้ของมัณฑะเลปัจจุบัน ถิ่นฐานเดิมที่เป็นที่รู้จักเก่าแก่ที่สุดของชนหมู่ที่พูดภาษาทิเบต–พม่านี้อยู่ระหว่างทะเลทรายโกบีกับทิเบตทางตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งอาจจะได้แก่แถบกานสู บันทึกที่เก่าแก่ที่สุดที่เขียนขึ้นเป็นภาษาจีนเอ่ยถึงพวกเฉียง ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่มีอาชีพเลี้ยงแกะและแพะทางทิศตะวันตกของจีน ลูซคิดว่าบรรพบุรุษของชาวพม่าคงจะต้องมีเชื้อสายพวกเฉียงปะปนอยู่ด้วยบ้าง พวกจีนรุกรานพวกนี้บ่อย ๆ เพื่อจับเชลยไปบูชายัญ เนื่องจากถูกรุกรานพวกเฉียงจึงหลบไปอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของทิเบต เมื่อประมาณหนึ่งพันปีก่อนคริสต์ศักราช กษัตริย์จีนราชวงศ์จิ้นขับไล่พวกนี้ลงมาทางใต้เป็นจำนวนมาก

ชาวพม่าอยู่ทางด้านตะวันออกของแนวทางการอพยพ และอีกระยะหนึ่งต่อมาเมื่อน่านเจ้ามีอำนาจขึ้นพม่าอยู่ใต้อำนาจ จากผู้ที่มามีอำนาจเหนือเหล่านี้คนพม่าก็ได้เรียนรู้ยุทธศิลป์การใช้ธนู การขี่ม้า การตัดสันเขาเป็นขั้นบันไดกว้าง ๆ เพื่อใช้ทำการเพาะปลูก การทำนาแบบนาดำในที่ราบ และความรู้อื่น ๆ อีกมาก ความปรารถนาในเสรีภาพ ซึ่งเป็นลักษณะที่เด่นชัดของพม่ามาโดยตลอดในประวัติศาสตร์ของชาตินี้ กระตุ้นให้ชาวพม่าหนีจากน่านเจ้าและมุ่งหน้าไปสู่ที่ราบลุ่มที่ร้อนชื้นทางเหนือของพม่า (ปัจจุบัน)

ชนเผ่านี้เข้ามาสู่ดินแดนพม่าระหว่างแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาละวิน และในเวลาไม่นานหลังจากที่อาณาจักรปยูแตกทำลายลงใน ค.ศ. 832 เพราะการโจมตีของน่านเจ้า พม่าก็มาปรากฏตัวอยู่ที่ "หมู่บ้านทั้ง 11" แห่งมยิทสา ในแคว้นกยอสี

ณ ที่นั้นชาวพม่ารับช่วงระบบการชลประทานที่มีอยู่เดิม ซึ่งลูซสันนิษฐานว่าคงจะเป็นผลงานของพวกมอญ การเคลื่อนย้ายอย่างกะทันหันลงไปจากเทือกเขานี้เปรียบประดุจลิ่มตอกแทรกเข้าไปกลางหมู่พวกมอญ ทำให้ชาวมอญพวกหนึ่งที่เหลืออยู่ทางเหนือต้องถูกตัดตอนจากชาวมอญส่วนใหญ่ที่อยู่รวมกันทางใต้

ชาวพม่ากระจายกันออกไปข้ามแม่น้ำอิระวดี บ้างก็ข้ามเลยไปถึงเทือกเขาปันดอง เทือกเขาชินและแถบอัคยับในยะไข่ พวกอื่นก็ไปสร้างหลักฐานใหม่แถบมินบูทางตะวันตกของแม่น้ำอิระวดี ซึ่งในแถบสะลิน–สะกุนี้ ชาวพม่าไปเรียนรู้การชลประทานอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเก่ากว่าของกยอสี และคงจะเป็นผลงานของกะเหรี่ยงสกอว์ และปะลองส์ พวกนี้ยังอพยพต่อไปอีกลงไปตามลำน้ำอิระวดีเข้าไปสู่แหล่งเพาะปลูกข้าวในตองดวินยี และแปร ขึ้นไปลำน้ำชินด์วิน ไปยังที่ต่าง ๆ หลายแห่ง ซึ่งยังสอบสวนไม่ได้ และยังขึ้นเหนือไปตามแนวหุบเขามูจนถึงชเวโบ ตาบายินและมเยดู เข้าไปอยู่ปะปนกับชนหมู่อื่นอีกหลายเผ่าพันธุ์

จากข้อเขียนใหม่ที่สุดของลูซในเรื่องนี้[1] ชาวมรามา ตามที่พวกนี้เรียกตัวเอง เริ่มสร้างอาณาจักรแรกของเขาในรูปสมาพันธรัฐ ซึ่งรวมชนเผ่าต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในแถบกยอสีและมินยูเข้าด้วยกันอย่างหลวมๆ เขาเรียกสมาพันธรัฐนี้ว่า "ทัมพทีป" หรือ "ประเทศทองแดง" อันเป็นนามที่ยังใช้เป็นส่วนหนึ่งของพระนามาภิไธยของราชวงศ์พม่าต่อมาจนสิ้นสุดลงเมื่อ ค.ศ. 1885 การสถาปนากษัตริย์แห่งพุกามก่อให้เกิดการรวมอำนาจเหนือทัมพทีป และภายใต้การนำของอโนรธา (ค.ศ.1044–ค.ศ. 1077) และครรชิต (ค.ศ. 1084–ค.ศ. 1113) อาณาจักรเดิม ซึ่งมีเนื้อที่ยาวไปตามลำแม่น้ำอิระวดีประมาณ 100 ไมล์ ก็ขยายเป็นจักรวรรดิที่มีอาณาบริเวณจากเหนือไปใต้มากกว่า 1000 ไมล์ คือ จากเหนือของบาโม ไปจนถึงใต้ของคอคอดกระ โดยมีอำนาจแถบริมแม่น้ำสาละวินไปทางทิศตะวันออกและติดต่อกับยะไข่และเบงกอลตะวันออกทางทิศตะวันตก พงศาวดารพม่าซึ่งอ้างว่าพุกามถือกำเนิดขึ้นใน ค.ศ. 108 ให้รายพระนามกษัตริย์ 40 องค์ที่ทรงปกครองบ้านเมืองสืบต่อจากพระเจ้าอโนรธา แต่ประวัติศาสตร์ไม่รู้เรื่องราวของกษัตริย์เหล่านี้เลย ก่อนหน้ารัชสมัยพระเจ้าอโนรธากษัตริย์พม่าเพียงองค์เดียวที่มีพระนามปรากฏในจารึก พระองค์คือสอระหัน กษัตริย์ในคริสต์ศตวรรษที่ 11 ผู้ทรงสร้างปูชนียสถาน

---

[1] The Career of Htilaing Min (Kyanzittha), (Journal of the Royal Asiatic Society, London) (1966), ตอนที่ 1 และ 2, หน้า 54.

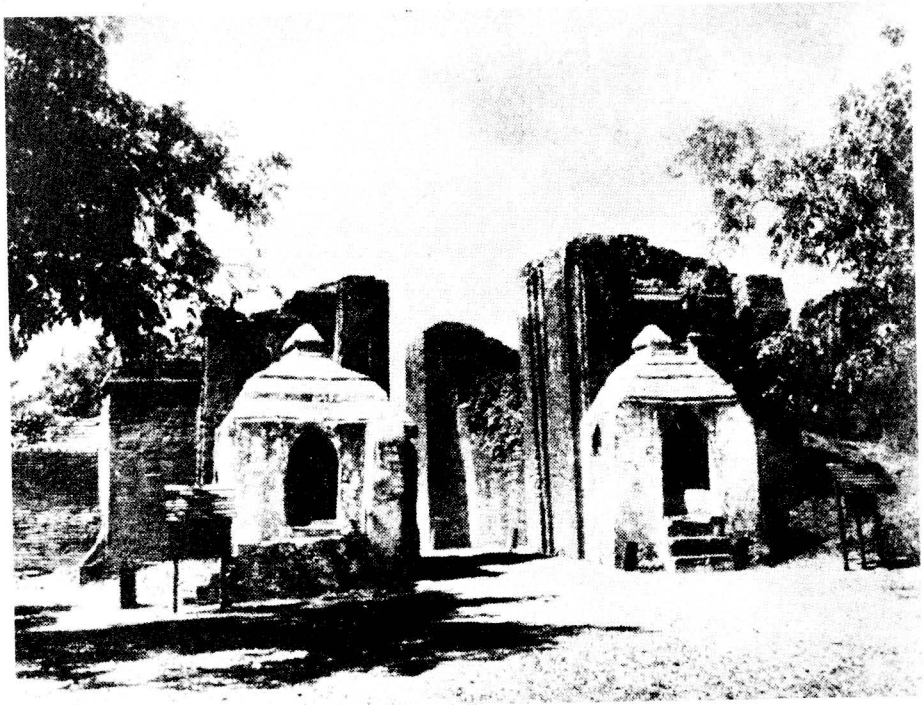

ประตูสะระบาในพุกามเก่า

ทางพุทธศาสนาบนภูเขาตูรานซึ่งอยู่ห่างจากพุกามประมาณ 8 ไมล์ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เก่าที่สุดเกี่ยวกับตัวเมืองพุกาม ก็อยู่ในจารึกของจามซึ่งมีอายุก่อน ค.ศ. 1050 ชื่อ "มรันมา" มีปรากฏเป็นครั้งแรกในจารึกของมอญใน ค.ศ. 1102 ซึ่งใช้ว่ามีรมา "เมียน" เป็นชื่อที่จีนใช้เรียกคนและประเทศนี้เพิ่งจะปรากฏใน ค.ศ. 1273 ไม่ช้าไม่นานก่อนพวกมองโกลเข้าครอบครองพุกาม

ข. จักรวรรดิพุกาม ค.ศ. 1044–ค.ศ. 1287

พระเจ้าอโนรธา (ค.ศ. 1044–ค.ศ. 1077) ทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่รวมพม่าเข้าเป็นประเทศให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางการเมือง และสร้างความยิ่งใหญ่ให้แก่พุกาม แต่พระองค์ทรงเป็นที่รู้จักกันในตำนานมากกว่าในฐานะบุคคลในประวัติศาสตร์ นอกจากนั้น ยังไม่ปรากฏว่ามีหลักฐานในทางอักษรที่เชื่อถือได้แม้แต่ชิ้นเดียวที่เขียนขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ นอกเหนือจากแผ่นศิลาสลักอุทิศถวายพระองค์ซึ่งมีข้อความสั้นๆ เท่านั้น อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของพระองค์เป็นที่ประจักษ์อย่างถ่องแท้และจารึกอยู่ในความทรงจำของประเทศชาติและพลเมืองของพระองค์ตลอดไป พระองค์ทรงรวมดินแดนซึ่งส่วนใหญ่เป็นอาณาเขตประเทศพม่าทุกวันนี้เข้ากับดินแดนทางเหนือของยะไข่ และพม่าทางใต้อันเป็นดินแดนของชนชาติมอญ ทางด้านตะวันออกพระองค์ทรงบุกรุกเข้าไปในดินแดนไทยใหญ่ แต่มิได้ตั้งพระทัยรวมเข้าไว้ในอาณาเขตประเทศพม่า เพราะพระองค์ทรงสร้างแนวป้องกันเขตแดนทางเชิงเขาด้านตะวันออกถึง 43 แห่ง เพื่อสกัดกั้นมิให้พวกไทยใหญ่รุกเข้าไปในที่ราบ พงศาวดารไทยกล่าวว่าพระองค์ทรงรุกรานกัมพูชาและครอบครองดินแดนที่ไทยตั้งประเทศอยู่ในปัจจุบัน และว่าพระองค์ทรงรับนับถือพุทธศาสนานิกายหินยานเป็นศาสนาประจำชาติของพุกามโดยรับถ่ายทอดมาจากนครปฐม แต่ก็ไม่มีหลักฐานอ้างอิงทางประวัติศาสตร์แต่ประการใดที่จะยืนยันข้อสันนิษฐานนี้

ความสำเร็จที่สำคัญยิ่งของพระองค์ได้แก่ชัยชนะเหนืออาณาจักรมอญแห่งสะเทิม เป็นที่เชื่อกันว่าพระองค์ทรงอุปการะภิกษุมอญรูปหนึ่ง คือ ชิน อรหันต์ ผู้ซึ่งทรงมอบหมายให้ชักจูงชาวพม่ามานับถือพุทธศาสนานิกายหินยาน การกระทำนี้ก่อให้เกิดการชิงชัยกับคณะสงฆ์ซึ่งเรียกกันว่า อารี ผู้ซึ่งมีอำนาจอยู่ในทางเหนือ พวกนี้นับถือมหายาน และเชื่อในพิธีกรรมของลัทธิตันตระ และพิธีกรรมทางเพศอื่นๆ เพื่อที่จะได้พระไตรปิฎกภาษาบาลีที่ถูกต้องมาสั่งสอนประชาชนพลเมือง

พระองค์จึงทรงเข้าตีและยึดครองสะเทิม เพราะที่นั่นมีพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลีที่ครบชุดถึง 30 ชุด และยังได้นำพระเจ้ามกุฎกษัตริย์ของสะเทิม และกวาดต้อนพลเมืองทั้งหมด 30,000 คน ไปไว้ที่เมืองพุกามอีกด้วย ที่กล่าวมานี้เป็นเรื่องราวที่บรรยายเล่าไว้ในพงศาวดารพม่าที่เขียนขึ้นเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 19 คือ **มันนันยสวิน** อย่างไรก็ดี กอร์ดอน ลูซ[1] มีความเห็นว่า การรณรงค์ของพระเจ้าอโนรธาควรจะได้รับการพิจารณาควบคู่กันกับการขยายตัวของกัมพูชาไปทางตะวันตก การที่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ทรงเข้ายึดครองลพบุรีก่อให้เกิดการอพยพใหญ่ของมอญที่ลี้ภัยเข้าสู่หงสาวดีและสะเทิม ต่อมาแคว้นทั้งสองนี้ก็ถูกพวกกัมพูชารุกราน แต่พระเจ้าอโนรธาเข้าขัดขวางโดยเข้ารวมกำลังกับหงสาวดีและได้ชัยชนะเหนือสะเทิม นับเป็นสหพันธ์แห่งแรกของพม่าที่รวมกันขึ้นโดยผู้นำผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนาเพื่อต่อต้านผู้รุกรานซึ่งมีกษัตริย์ผู้ได้รับสมมติว่าเป็นพระศิวะ

การรุกรานของกัมพูชาคงจะเริ่มต้นก่อนปี ค.ศ. 1050 คือ ปีที่สุริยวรมันสิ้นพระชนม์ พระเจ้าอโนรธาในขณะนั้นทรงแผ่อำนาจไปทางทิศใต้ พระองค์เข้าครอบครองราชธานีเดิมของปยู คือ ศรีเกษตร และเคลื่อนต่อไปยังเมืองกะบิน ซึ่งมีป้อมค่ายคูประตูหอรบและขณะนั้นเป็นเมืองหลวงของแถบริมฝั่งทะเล พระองค์อาจจะทรงได้รับการเรียกร้องให้ช่วยเหลือจากหงสาวดีขณะที่ทรงสร้างเจดีย์มองดี[2] ณ ที่นั้น ทั้งพงศาวดารพม่าและมอญกล่าวถึงครรชิตในฐานะผู้นำชาวพม่าผู้มีชัยชนะ "พงศาวดารฉบับหอแก้ว" กล่าวอย่างภาคภูมิถึงความพ่ายแพ้ของกัมพูชา หลังจากนั้นพวกเขมรเป็นจำนวนมากไปตั้งหลักแหล่งอยู่ ณ ทางทิศตะวันตกของปากแม่น้ำย่างกุ้ง ซึ่งมาได้ชื่อว่า "ตลาดกัมพูชา"

กอร์ดอน ลูซ ตั้งข้อสงสัยในเรื่องอื่นอีกหลายเรื่องที่เล่าไว้ในพงศาวดาร อิทธิพลของชินอรหันต์ นั้นเขาอธิบาย[3] ว่าอาจจะเป็นเช่นที่อ้างกัน คือ เป็นสาเหตุที่สำคัญในการเปลี่ยนศาสนาของราชสำนักพุกาม จากพุทธศาสนามหายานลัทธิตันตระมาเป็นเถรวาท แต่การเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าครรชิตมากกว่าในรัชกาลของพระเจ้าอโนรธา เพราะมีหลักฐานที่แสดงว่า ชิน อรหันต์

---

[1] G.H. Luce, **Mons of the Pagan Dynasty**, ใน JBRS, เล่ม 36, ตอนที่ 1, (สิงหาคม 1953), หน้า 1—19.

[2] อยู่ห่างจากย่างกุ้งปัจจุบันไป 12 ไมล์ทางทิศตะวันออก

[3] เรื่องเดิม, เหนือขึ้นไป, หน้า 74.

เป็นมือขวาของพระเจ้าครรชิตมิใช่ของพระเจ้าอโนรธา และการเข้ายึดเมืองสะเทิม ในปี ค.ศ. 1057 ไม่น่าจะเป็นเพราะเหตุที่พระเจ้ามกุฎไม่ทรงยอมถวายพระไตรปิฎก แต่พระเจ้าอโนรธา เนื่องจากในสะเทิมไม่มีพระไตรปิฎกเลยมีแต่ชาดก นอกจากนั้น พระเจ้าอโนรธาถึงแม้จะทรงสนพระทัยในพุทธศาสนามากแต่ก็ทรงเลื่อมใสในลัทธิมหายานมิใช่เป็นผู้นำในลัทธิเถรวาท ฉะนั้นในขณะที่เรื่องราวของการยึดครองและการเนรเทศพระเจ้ามกุฎไปยังพุกามเป็นความจริงในประวัติศาสตร์ แต่เหตุผลของการรณรงค์นี้ก็ไม่กระจ่างแจ้ง นอกจากว่าจุดประสงค์ที่สำคัญทางการเมืองของกษัตริย์ คือ การหาทางออกทะเล และการปิดชายแดนของพระองค์เสียจากการรุกรานจากภายนอก

สิ่งที่พงศาวดารไม่ได้กล่าวถึงคือการที่พระเจ้าอโนรธาและพระโอรสทรงพระนาม สอลู ได้ขยายอาณาเขตต่อไปจนถึงทางใต้ของสะเทิม ความจริงข้อนี้ยืนยันได้โดยจารึกที่พบที่มะริด ซึ่งสอลูอุทิศถวายไว้ในเขตมองลอร์ และจากแผ่นอิฐจารึกซึ่งมีเรื่องราวของพระเจ้าครรชิตที่เจดีย์โมกติทางทิศใต้ของทะวาย ลูซมีความเห็นว่าอาจจะเป็นไปได้ที่ว่า การที่พระเจ้าปรักกรมพาหุทรงรุกรานพม่าอีกสองร้อยปีต่อมาในปี 1165 จุดประสงค์ส่วนหนึ่งก็คือเพื่อขับไล่ชาวพม่าไปจากคอคอดกระ

ผู้พ่ายแพ้กลับมีชัยเหนือผู้ชนะ กล่าวคือ วัฒนธรรมมอญเป็นที่ยกย่องสูงในราชสำนักพุกาม บาลีเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ และในการเขียนภาษาพม่าก็ใช้ตัวอักษรมอญ พระเจ้ามกุฎถูกคุมขังอย่างสมพระเกียรติยศที่ **มยินกบา** ทางใต้ของพุกาม และ ณ ที่นั้นก็ทรงสร้างนันพยา ซึ่งเป็นตัวอย่างของสถาปัตยกรรมมอญอันล้ำค่า อย่างไรก็ดี พุทธศาสนาที่นำมาจากสะเทิมมิใช่พระธรรมที่บริสุทธิ์ในลัทธิเถรวาท ดังเช่นที่ลูซกล่าวไว้ พยานหลักฐานจากจารึกและโบราณวัตถุแสดงให้เห็นว่า "เป็นพุทธศาสนาที่ปะปนกับมหายานและตอนปลายสมัยราชวงศ์นี้ก็ปะปนกับลัทธิตันตระและยังมีความยึดมั่นในการนับถือผีสางและนาค" และในท้องพระโรงของพระเจ้ามกุฎที่พระราชวังนันพยามีภาพสลักนูนเป็นเทวดาในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดของศาสนาทั้งสองนี้ นอกจากนั้นแม้จะเป็นที่เชื่อถือกันว่าพระพุทธโฆษนำพุทธศาสนาภาษาบาลีมาสู่สะเทิมจากลังกาใน ค.ศ. 403 แต่ก็มีหลักฐานที่แสดงว่าอิทธิพลแท้จริงเหนือพุทธศาสนาที่สะเทิมนั้นมิใช่อิทธิพลลังกา แต่เป็นอิทธิพลจากคอนเจเวอรัม ซึ่งกลายมาเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของพุทธศาสนาในคริสต์ศตวรรษที่ 5 ในสมัยของธรรมปาละนักวิจารณ์ผู้ยิ่งใหญ่

การติดต่อกับลังกาซึ่งมีผลดีอย่างยิ่งแก่พุทธศาสนาในประเทศพม่ามีกล่าวไว้ทั้งในพงศาวดารพม่าและลังกา ความสัมพันธ์นี้เริ่มมาจากความพยายามของพระเจ้าวิชัยพาหุที่ 1 ในอันที่จะขับไล่พวกโจละออกไปจากลังกา ในระยะที่คับขันระยะหนึ่งก่อนปี 1067 ขณะเมื่อพระองค์ขาดเงินที่จะจ่ายให้ทหารในกองทัพ พระองค์ก็ทรงขอความช่วยเหลือโดยด่วนไปยังพระเจ้าอโนรธา ผู้ทรงตอบคำขอร้องนี้โดยส่งเรือหลายลำ เพียบไปด้วยสินค้าไปยังลังกา กษัตริย์ลังกาทรงตีเมืองหลวงคืนได้ทั้งสองเมือง และปราบผู้ที่เข้ามารุกรานอย่างราบคาบ แต่ต่อมาในปี ค.ศ. 1073—1074 เมื่อพระองค์ทรงประกอบพิธีบรมราชาภิเษก และไม่มีพระราชาคณะในประเทศของพระองค์ผู้จะสามารถประกอบพิธีทางศาสนาที่ถูกต้องได้ เนื่องจากชาวโจละ (ฮินดู) ได้มาปกครองอยู่เป็นระยะเวลาถึง 50 ปี พระองค์จึงทรงหันไปพึ่งพระเจ้าอโนรธาอีก และพระเจ้าอโนรธาทรงส่งพระเถระผู้กอปรด้วยคุณงามความดี มีความรู้สูงไปช่วยชำระพระพุทธศาสนา พระเถระเหล่านี้ร่วมกับพระสงฆ์ชาวลังการวบรวมและคัดลอกพระไตรปิฎกภาษาบาลีซึ่งได้มอบให้ผู้แทนพม่าชุดหนึ่งด้วย ต่อมาไม่นาน ซึ่งลูซคิดว่าคงจะอยู่ในระหว่างรัชสมัยพระเจ้าสอลู (1077—1084) พระไตรปิฎกที่คัดลอกด้วยลายมือนี้ก็ส่งไปถึงพุกาม และมีการแปลข้อความสำคัญออกอย่างรวดเร็ว ผลที่ได้รับจากการศึกษาในแนวใหม่นี้ยังเป็นที่ประจักษ์มาจนทุกวันนี้บนฝาผนังของวัดปทัมยา ซึ่งลูซจัดว่าอยู่ในรัชสมัยสอลู[1] งานชิ้นนี้ประกอบด้วยภาพเขียนหลายร้อยภาพ ซึ่งมีคำแปลภาษามอญ เพื่อชี้แจงความหมายของคัมภีร์บาลี ภาพเขียนเหล่านี้เป็นหลักฐานเก่าแก่ที่สุดในทางประวัติศาสตร์ที่เรามีอยู่ ซึ่งแสดงว่าพระไตรปิฎกได้แพร่หลายเข้าไปในประเทศพม่า ความรู้ที่ได้จากพระไตรปิฎกนี้ต่อมาได้ทำให้พม่ารับนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทอย่างสมบูรณ์ และพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้กลายมาเป็นอิทธิพลที่สำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ของชาติพม่า

วัดที่วิจิตรงดงามของพุกามมิได้สร้างขึ้นจนกระทั่งหลังรัชสมัยพระเจ้าอโนรธา พระองค์ทรงสร้างแต่เจดีย์ เชื่อกันต่อ ๆ มาว่าพระองค์ทรงเป็นผู้สร้างเจดีย์ชเวซิกอง และกล่าวกันว่าใต้เจดีย์องค์นี้ พระองค์ได้บรรจุพระทันตธาตุที่จำลองขึ้นโดยอภินิหารอันศักดิ์สิทธิ์จากพระทันตธาตุองค์ที่บรรจุอยู่ที่เมืองแคนดี ซึ่งพระเจ้าวิชัยพาหุที่ 1 ได้ถวายแก่พระองค์เป็นการทดแทนบุญคุณ แต่นักโบราณคดีปัจจุบัน

---

[1] Alexander Griswold, ในเรื่อง **Burma, Korea, Tibet** (Art of the World), (Methuen, 1964). หน้า 28, กล่าวว่าอยู่ในสมัยพระเจ้าครรชิต

สันนิษฐานว่าเจดีย์นี้เป็นผีมือก่อสร้างสมัยพระเจ้าครรชิต สิ่งที่น่าสังเกตก็คือลักษณะที่เด่นประการหนึ่งได้แก่สถูปชุดหนึ่งที่สร้างเพื่ออุทิศแด่ภูตทั้ง 37 ตน การนับถือผีสางนางไม้อันเป็นแบบวิธีการเชื่อทางไสยศาสตร์ของพม่า ซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญในพื้นฐานของวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมด และยังคงมีอิทธิพลในความคิดของคนอย่างไม่รู้เสื่อมถอยตั้งแต่คนที่มีอำนาจสูงสุดลงมา แม้ว่าในที่สุดแล้วคัมภีร์บาลีซึ่งวางรากฐานจริยธรรมของพุทธศาสนาจะมีอิทธิพลพอที่จะทำให้ชาวพื้นเมืองเลิกพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ที่ไร้เหตุผลที่สุดไปหลายอย่าง แต่พุทธศาสนาก็ต้องประนีประนอมกับศาสนาพื้นเมืองเดิม ซึ่งทำให้เกิดการสับสนเป็นอย่างมาก การเซ่นไหว้วิญญาณก็ยังมีอยู่ต่อไปเป็น 2 แบบ แบบหนึ่งมีส่วนสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพุทธศาสนา อีกแบบหนึ่งไม่มีความเกี่ยวพันกันเลยและไม่เป็นที่พอใจของฝ่ายสงฆ์

ครรชิตเป็นนายพลในราชสำนักพระเจ้าอโนรธาอยู่หลายปี แต่เกิดวิวาทกันและไม่คืนดีกัน ครรชิตถูกเนรเทศไปจากพุกามและไปดำรงชีวิตอยู่ในมณฑลติเลง ซึ่งเป็นถิ่นเดิมของเขาในแคว้นกยอสี ครรชิตเติบโตมาในมณฑลนี้ และถึงแม้เขาจะมีกำเนิดเป็นชาวพม่าแต่ก็มีความรักใคร่ในพวกมอญและนิยมชมชอบวัฒนธรรมมอญ ลูซไม่ยอมรับทฤษฎีที่ว่าครรชิตเป็นโอรสของพระเจ้าอโนรธา ถึงแม้ว่าจารึกสองหลักในอังวะประมาณสามร้อยปีต่อมาและเรื่องราวเกี่ยวกับกำเนิดของครรชิตใน "พงศาวดารฉบับหอแก้ว" จะสนับสนุนทฤษฎีนี้ การที่พระองค์ได้ราชสมบัติเพราะความผิดพลาดของสอลูที่ไม่สามารถปราบปรามพวกกบฏลงได้ การกบฏนี้ก่อขึ้นโดยเจ้าเมืองหงสาวดีซึ่งจับพระเจ้าแผ่นดินไปกักขังไว้ และปลงพระชนม์เสีย ครรชิตร่วมมือกับพระญาติวงศ์ของพระเจ้ามกุฎกษัตริย์นอกราชบัลลังก์ของสะเทิมซึ่งร่วมในการกบฏนี้ด้วย และด้วยความช่วยเหลือของพระเจ้ามกุฎ ครรชิตก็สามารถปราบพวกกบฏอื่น ๆ ลงได้ ค่าตอบแทนการสนับสนุนของชาวมอญก็คือการอภิเษกสมรสของราชธิดาพระเจ้าครรชิตกับนัดดาของพระเจ้ามกุฎโดยมีข้อสัญญาว่า โอรสที่จะเกิดจะเป็นผู้สืบราชสมบัติหลังจากที่พระองค์สิ้นพระชนม์ ประตูโซราบาที่พุกามเสียหายระหว่างที่พวกก่อการจลาจลยึดครองเมือง เข้าใจกันว่าราชกิจแรกของพระเจ้าครรชิตเมื่อขึ้นครองราชย์ก็คือ การซ่อมแซมประตูนี้

พระเจ้าครรชิตทรงยกฐานะกษัตริย์พม่าสูงขึ้น มีงานราชาภิเษกอย่างมโหฬารในปี ค.ศ. 1086 โดยใช้พิธีพราหมณ์ ทรงสร้างพระราชวังที่ใหญ่โตขึ้นและทรง

บัญชาให้สร้างจารึกขึ้นชุดหนึ่ง ซึ่งส่วนมากใช้ภาษามอญ และจัดเป็นวรรณคดีได้ ในจารึกนี้พระองค์ทรงอ้างถึงคำทำนายของพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงทำนายไว้ล่วงหน้าว่า ในปีที่พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน พระเจ้าครรชิตจะสร้างเมืองศรีเกษตรและจะได้ราชสมบัติแห่งพุกามในปี ค.ศ. 1084 และวันหนึ่งพระองค์จะทรงบันลุโสดาบัน สงสัยว่าการอ้างการจุติเช่นนี้มิใช่เพิ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในพม่า ความจริงเป็นลักษณะที่สำคัญในการหาเสียงทางการเมือง โดยอาศัยความเชื่อถือทางศาสนาที่ราชวงศ์พม่าราชวงศ์สุดท้ายในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 และ 19 ใช้อยู่เสมอ วิธีการนี้ยังคงมีอิทธิพลอยู่ในกลุ่มชาวพม่าบางกลุ่มในปัจจุบันนี้

พระเจ้าครรชิตได้ทรงอุทิศชีวิตให้กับอุดมคติในการสร้างความร่วมมือกันอย่างแท้จริงระหว่างชาวพม่ากับมอญ พระองค์ทรงเลื่อมใสวัฒนธรรมของมอญเป็นอย่างมาก ในรัชสมัยของพระองค์ยุคแห่งการสร้างวัดเป็นการใหญ่ก็เริ่มขึ้น วัดของพระองค์เป็นแบบมอญทั้งสิ้น วัดอนันทะที่สวยงามเป็นงานชิ้นเยี่ยมของพระองค์ มีเรื่องเล่ากันว่าพระองค์ทรงต้อนรับพระภิกษุ 8 รูป ผู้หนีการกดขี่ทางศาสนามาจากอินเดีย และคำบอกเล่าของภิกษุเหล่านี้เกี่ยวกับวัดถ้ำที่อนันทะแห่งเขาอุทัยคีรีในโอริสสา กระตุ้นความปรารถนาของพระองค์ในอันที่จะทรงสร้างวัดจำลองแบบเดียวกันขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับความสวยงามด้านนอกทั้งในด้านรูปทรงและสัดส่วนแล้ว ในตอนแรกที่เราก้าวเข้าไปภายในจะรู้สึกผิดหวังเล็กน้อย เพราะภายในค่อนข้างมืด อาคารแห่งนี้มีลักษณะทึบและใหญ่ แต่ก็ถูกแบ่งออกโดยระเบียงซึ่งมีเพดานโค้ง และนำไปสู่ห้องกลาง 4 ห้อง ในแต่ละห้องมีพระพุทธรูปยืนขนาดมหึมา ซึ่งพระพาหาและพระเศียรสะท้อนแสงที่ได้รับจากแสงสว่างธรรมชาติภายนอก สร้างความพิศวงแก่ผู้ที่ก้าวเข้าไปจากระเบียงที่มืดทึบ เบื้องหน้าพระพุทธรูปทางด้านตะวันตกมีรูปปั้นขนาดเท่าคนจริงของพระเจ้าครรชิตและชิน อรหันต์ ลูซเตือนให้มองถึงคุณค่าทางการศึกษาของวัดนี้[1] เขาเขียนว่าห้องโถงใหญ่แต่ละห้องสี่ห้องนั้นมีรูปปั้นที่สำคัญรวม 16 รูป เหมือนกันทั้ง 4 ห้อง เพื่อที่พระภิกษุหรือผู้นำทางสามารถบรรยายแก่ผู้ฟังจำนวนมากในห้องทั้งสี่ห้องได้พร้อม ๆ กัน จากนั้นเมื่อก้าวออกไปสู่ระเบียงด้านนอกจะได้ชมภาพหินสลัก 80 ภาพ ซึ่งบรรยายถึงการเข้าสู่ปรินิพพานของพระพุทธองค์ทีละขั้น ในวัดนี้มีรูปหินสลัก 1600 รูป และรูปปั้นดินเผา 1400 รูป

---

[1] The Career of Htilaing Min (Kyanzittha) หน้า 66.

แต่ลูซยืนยันว่าผลงานที่สำคัญของพระองค์ต่อประวัติศาสตร์แห่งประเทศของพระองค์ก็คือ การรวบรวมและชำระพระไตรปิฎก ตำราบาลีฉบับโบราณจากสำนักสงฆ์มหาวิหารแห่งลังกา ได้เริ่มเข้ามาสู่พุกามตั้งแต่ปี ค.ศ. 1075 เป็นต้นมา พระเจ้าครรชิตทรงสร้างห้องสมุดด้วยศิลาเพื่อใช้เป็นที่ศึกษาของสงฆ์ ราชโอรสของพระองค์ คือ ราชกุมาร ผู้ทรงควรจะได้สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ แต่มีข้อสัญญากับราชตระกูลแห่งสะเทิม จึงทรงทำงานที่นั่นร่วมกับกลุ่มพระสงฆ์ที่สนใจในการศึกษา ผลของการศึกษาของกลุ่มนี้ก็เป็นที่ประจักษ์ตามวัดต่าง ๆ ในพุกาม วัดของราชกุมารเอง คือ กุบยอคยี ซึ่งสร้างเมื่อพระเจ้าครรชิตสิ้นพระชนม์นั้น ลูซยกย่องเป็นสารานุกรมแห่งประวัติศาสตร์มนุษยชาติ ซึ่งนักศึกษาเถรวาท[1] เรียนรู้ ทรงเป็นผู้แต่งจารึกที่เรียกกันว่า "ศิลาโรเซตต้าแห่งพม่า" เพราะแต่ละด้านทั้ง 4 ด้านมีข้อความอย่างเดียวกันในภาษาปยู มอญ พม่า และบาลีตามลำดับ นักโบราณคดีเชื่อมโยงวัดแห่งนี้กับเจดีย์มยาเจดีย์ทางใต้ของหงสาวดี ซึ่งมีเรื่องราวแห่งรัชสมัยของพระเจ้าครรชิต และจารึกเรื่องราวที่เจ้าชายถวายพระพุทธรูปทองคำแด่พระราชบิดา ณ พระแท่นที่ประทับขณะจะสิ้นพระชนม์ เพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่าเจ้าชายทรงรับรองการสืบราชสมบัติของพระนัดดาเชื้อมอญ การค้นพบตัวจารึกชิ้นนี้ในปี ค.ศ. 1911 เป็นการพบกุญแจมิเพียงแต่สำหรับการเข้าใจภาษาปยูเท่านั้น แต่ยังชี้ไปถึงศักราชของกษัตริย์แห่งพุกามก่อนหน้านั้นด้วย

พระเจ้าครรชิตทรงส่งผู้แทนไปประเทศจีนใน ค.ศ. 1103 และ 1106 จัดว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงนโยบายของพม่า มีการสันนิษฐานว่าการส่งผู้แทนไปทั้งสองครั้งนี้แสดงถึงความพยายามที่จะช่วยให้การค้าขายทางบกกับอาณาจักรตาลีสะดวกขึ้น อาณาจักรนี้เกิดขึ้นสืบต่อจากน่านเจ้าซึ่งถูกจีนปราบปรามลงในคริสต์ศตวรรษที่ 9 หลักฐานที่มีอยู่แสดงว่าตาลีรุกรานพม่าทางด้านเหนือ และเป็นที่น่าสังเกตว่าผู้แทนที่พระเจ้าครรชิตทรงส่งไปยังไคเฟ็ง ราชธานีของแคว้นซ้องทางเหนือนั้น มีจุดประสงค์ที่จะขอความช่วยเหลือจากพระจักรพรรดิจีนให้ช่วยปราบปรามรัฐบริวารของจีนที่เกะกะระราน แต่กษัตริย์ราชวงศ์ซ้องทรงมีภาระมากเกี่ยวกับผู้ที่เข้ามารุกรานทางเหนือจนไม่อาจจะทรงจัดการกับชายแดนทางด้านยูนนานได้ พม่าจึงจำต้องจัดการกับปัญหานี้โดยลำพัง ลูซกล่าวว่า[2] จารึกเก่าของอังวะกล่าวถึงการ

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

รุกรานจากด้านประเทศจีนในปี ค.ศ. 1111 และอ้างว่าราชนัดดาและทายาทของพระเจ้าครรชิตทรงมีชัยชนะปราบพวกที่เข้ามารุกรานได้

เคยมีการถกเถียงกันมากในเรื่องที่เจ้าชายแห่งโจละเสด็จมาเยี่ยมพระเจ้าครรชิต กล่าวกันว่าพระองค์ทรงชักชวนเจ้าชายให้ทรงเปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธและทรงยกราชธิดาถวายเพื่ออภิเษกสมรส พวกโจละจากฝั่งโคโรมานเดลเคยเข้ามารุกรานศรีวิชัยในปี ค.ศ. 1025 ปราบปรามไทรบุรีในปี ค.ศ. 1068–1069 มีความสัมพันธ์อย่างกว้างขวางในทางการค้ากับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และส่งผู้แทนไปยังประเทศจีน แต่จารึกที่กล่าวถึงการเสด็จมาเยือนของเจ้าชายแห่งโจละนั้นกระท่อนกระแท่นมาก และเพราะเหตุนี้จึงเร้าความสนใจยิ่งขึ้น แม้ว่าจะมีหลักฐานอื่นอีกเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าครรชิตกับกลุ่มชาวทมิฬที่น่าทึ่งกลุ่มนี้ แต่ก็เป็นหลักฐานที่เลื่อนลอยเกินกว่าจะนำมาใช้ในการสันนิษฐานให้ใกล้เคียงความจริงได้ มีผู้เสนอข้อคิดว่าเจ้าชายโจละทรงเป็นประมุขของอาณานิคมในแถบดินตอนสามเหลี่ยมของพม่าต่ำ แต่ถ้าเป็นเช่นนั้นก็จะต้องค้นหาหลักฐานว่าอาณานิคมนั้นมีจริงหรือ จะเป็นไปได้หรือไม่ว่านี่เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของนิยายเกี่ยวกับการก่อตั้งอาณานิคมของอินเดียในดินแดนแถบนี้ แต่ก็อาจจะเป็นไปได้ว่าได้เคยมี "อาณานิคม" สำหรับค้าขายของพวกโจละที่เมืองท่าในดินแดนสามเหลี่ยมนี้

ชัยชนะของพระเจ้าโกนรธาเหนือพวกมอญก่อให้เกิดผลร้ายอย่างยิ่งแก่ชาวมอญ เพราะเป็นการเปิดฉากความสัมพันธ์อันน่าสลดใจระหว่างชาวพม่าและชาวมอญ ซึ่งจบลงในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อพวกมอญพ่ายแพ้อย่างสิ้นเชิงในการชิงชัยเพื่อจะรักษาลักษณะประจำชนชาติตน ทั้งในทางการเมืองและแม้ความคงอยู่ในด้านเชื้อชาติก็แทบว่าจะสูญสิ้นไป นโยบายของพระเจ้าครรชิตในอันที่จะถนอมรักษาความเป็นคู่มิตรของชนชาติทั้งสองล้มเหลวไป ความรู้สึกในเรื่องชาตินิยมของชาวพม่าไม่ส่งเสริมการให้ความเสมอภาคแก่พวกมอญ ในระหว่างรัชสมัยอันยาวนานของราชนัดดาของพระองค์คือพระเจ้าอลองสิทธู (ค.ศ. 1113–1165) อิทธิพลวัฒนธรรมมอญที่พุกามก็เสื่อมลงอย่างมาก และระยะต่อมาก็ถูกกลืนหายไปจนหมดสิ้น

รัชสมัยของพระเจ้าอลองสิทธูแสดงให้เห็นภาพสองภาพซึ่งแย้งกันอย่างเห็นได้ชัด ภาพหนึ่งซึ่งเห็นได้ชัดจากพงศาวดารเป็นภาพของกษัตริย์ที่ทรงนับถือพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด ผู้ทรงเดินทางไปทั่วอาณาจักรของพระองค์เพื่อทรงสร้างงาน

บุญกุศลและนิพนธ์คำจารึก ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกอันลึกซึ้งต่อภพหน้า อันแสดงออกไว้ในรูปการร้อยกรองอันไม่มีงานของผู้ใดในอาณาจักรของพระองค์เปรียบได้ในเชิงวรรณคดี สิ่งก่อสร้างที่ประณีตที่สุดของพระองค์ก็คือ วัดธาตุภิญญู ซึ่งสร้างใน ค.ศ. 1114 แบบวัดนี้คล้ายคลึงมากกับวัดอนันทะ แต่ส่วนที่ใหญ่โตนั้นสูงกว่ามากก่อนที่จะลดลงเป็นส่วนที่ประดับประดา ศรัทธาที่กระตุ้นให้พระเจ้าอลองสิทธูทรงบำเพ็ญงานบุญกุศลนั้นแรงขึ้นถึงขั้นสุดยอดเมื่อพระองค์ทรงจารึกบทสวดมนต์บาลีไว้ที่เจดีย์ชเวกู งานชิ้นนี้เป็นประจักษ์พยานถึงศรัทธาทำนองเดียวกับนักบุญในศาสนาคริสเตียนในสมัยกลางนั้นเทียว ดังจะเห็นจากคำแปลบทสั้น ๆ ที่ลูซแปลไว้เป็นภาษาอังกฤษต่อไปนี้

วัดอนันทะ ที่พุกาม

แต่ข้า ฯ จะสร้างทางเพียงเพื่อข้ามไปสู่แม่น้ำแห่งสังสารวัฏ และผู้คนทั้งมวลก็จะเร่งข้ามไปกระทั่งบรรลุถึงนิพพาน

ข้า ฯ เองจะข้ามไปและดึงผู้ที่จะจมน้ำให้ข้ามไปด้วย

ข้า ฯ ก็ได้รับการกล่อมเกลาแล้ว ฉะนั้นข้า ฯ จะกล่อมเกลาผู้ที่มีความเต็มใจ

ข้า ฯ ได้รับการปลอบโยนแล้วก็จะปลอบโยนผู้ที่กระดากอาย

ข้า ฯ ถูกปลุกขึ้นมาแล้วก็จะปลุกผู้ที่ยังนิทราอยู่

ข้า ฯ พบความร่มเย็นแล้วจึงจะช่วยให้ผู้ที่ร้อนใจค่อยคลายความร้อนลง

ข้า ฯ มีอิสรภาพแล้วก็จะช่วยปลดปล่อยผู้ที่ยังผูกพันอยู่

ข้า ฯ มีความสงบในจิตใจและมีคำสั่งสอนที่ดีนำใจอยู่

ข้า ฯ จะผ่อนคลายความรู้สึกโกรธเกลียดเคียดแค้น

ส่วนอีกภาพหนึ่ง คือ ภาพของการกบฏและความวุ่นวาย ระยะต้นรัชกาลพระองค์ทรงใช้ไปในการปราบปรามพวกกบฏที่ตะนาวศรีและทางเหนือของยะไข่ จารึกที่พุทธคยากล่าวถึงการปฏิสังขรณ์ ซึ่งพระเจ้าอลองสิทธูขอให้เจ้าเมืองยะไข่ทำเป็นการตอบแทนบุญคุณที่พระเจ้าอลองสิทธูได้ทรงช่วยขับไล่ผู้ที่ชิงราชบัลลังก์ยะไข่ไป พงศาวดารกล่าวว่าพระองค์ทรงถูกพระโอรสพระนามนรสุปลงพระชนม์ แต่ทั้งนี้ไม่เป็นที่ยืนยันในจารึก ศักราชที่สิ้นพระชนม์คงจะประมาณ ค.ศ. 1165

พระเจ้านรสุเป็นที่รู้จักในจารึกในพระนามว่า อิมทอ สยัน เจ้าแห่งพระราชวัง และมีพระนามสมญาในประวัติศาสตร์ว่า กลักยา "กษัตริย์ผู้ถูกแขกฆ่า" คำว่าแขกคงจะหมายถึงชาวลังกา ถ้าเรื่องราวใน **จุลวงศ์** จะเป็นที่เชื่อถือได้ ใน **จุลวงศ์** กล่าวไว้ว่ากษัตริย์พม่าไปแทรกแซงในการค้าระหว่างลังกากับกัมพูชาผ่านทางคาบสมุทรมลายู ทรงจับเจ้าหญิงชาวลังกาขณะเดินทางไปกัมพูชา และห้ามพม่ามิให้ค้าช้างกับลังกา พระเจ้าปรักกรมพาหุที่ 1 จึงทรงส่งทัพเรือมายึดแถบพะสิมและในขณะเดียวกันกำลังทัพบกลังกาเคลื่อนขึ้นไปตามแนวลำน้ำอิระวดีเข้ายึดเมืองพุกามอย่างง่ายดายและเข้าปลงพระชนม์พระเจ้าแผ่นดิน หลักฐานทางพม่าไม่กล่าวถึงเรื่องการรบครั้งนี้ แต่ ดร. ถั่นทุน[1] นักค้นคว้ารุ่นปัจจุบันผู้ศึกษาเรื่องพุกามเป็นพิเศษดูจะยอมรับข้อเท็จจริงข้อนี้ เรื่องที่กล่าวมานี้เกิดใน ค.ศ. 1165 และพุกาม

[1] Than, Tun, "History of Burma down to the end of the thirteenth centurys" ใน **New Burma Weekly**, (29 Nov. 1968), หน้า 83–84.

ก็เว้นว่างกษัตริย์เป็นเวลาถึง 9 ปี จนกระทั่งพระเจ้านรปติสิทธูขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 1174 ระยะนี้จึงจัดเป็นระยะของการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์พม่า เราผ่านระยะเวลาของการใช้ภาษามอญสำหรับจารึกมาสู่ระยะที่ภาษาพม่าเป็นภาษาสำคัญ เพราะในระยะต่อมาของเรื่องราวแห่งอาณาจักรพุกาม ภาษามอญที่ใช้ในวรรณคดีหายไป การเปลี่ยนแปลงในทางสถาปัตยกรรมก็ทำนองเดียวกัน วัดที่สำคัญๆ ในยุคใหม่ได้แก่วัดจุฬามณี ถิโลมินโล และ กอดอผลิน ล้วนสร้างในศิลปะแบบพม่า ซึ่งมีประตูกว้างเพื่อนำแสงสว่างเข้าสู่ภายใน การตกแต่งภายในใช้สีที่สดขึ้น แบบสถาปัตยกรรมทางด้านนอกเน้นความรู้สึกทางด้านความสูง และสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งกว่านั้นก็คืออิทธิพลได้รับจากลังกาในเรื่องศาสนาพุทธ ซึ่งเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ระหว่างพม่าและลังกา ขบวนการทางพุทธศาสนาเริ่มขึ้นในระยะนี้โดยหันมานิยมนิกายเถรวาทจากชาวสิงหลแทนนิกายคอนเจเวอรัมซึ่งพระเจ้าอโนรธานำมาจากสะเทิม

มันนัน ยสวิน (พงศาวดารฉบับหอแก้ว) กล่าวว่า ระยะความวุ่นวายในสมัยของพระเจ้านรสุ พระภิกษุที่ดำรงตำแหน่งต่อจากชิน อรหันต์ คือ สมภาร พันตากุ หลบออกไปอยู่ที่ลังกา เมื่อพระเจ้านรปติสิทธูขึ้นเสวยราชย์ ท่านสมภารก็กลับมาที่พม่าอีกแต่มิช้าก็มรณภาพ ผู้ที่ดำรงตำแหน่งต่อมาเป็นพระภิกษุมอญ ชื่อ อุตตรชีวะ เมื่อ ค.ศ. 1180 ท่านอุตตรชีวะก็ดำเนินรอยตามสมภารพันตากุ คือ เดินทางไปลังกา และเมื่อกลับมาก็ได้ตำแหน่งพระธุดงค์องค์แรกแห่งลังกา พระอีกรูปหนึ่งซึ่งเป็นมอญเช่นกันชื่อว่า ชาปตะ อยู่ในลังกาต่อมาอีก 10 ปี เมื่อท่านกลับมาในปี ปี ค.ศ. 1190 ก็ได้รับยกย่องเป็น "พระธุดงค์องค์ที่ 2 แห่งลังกา" ท่านนำพระภิกษุต่างชาติมาด้วย 4 รูป รูปหนึ่งคือทมลินทร์ ผู้ซึ่งเซเดส์สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งเมืองพระนคร

ณ เมืองญอง—อู พระภิกษุคณะนี้ก็รวบรวมกันเป็นคณะสงฆ์จัดการอุปสมบทตามแบบของมหาวีระและสร้างเจดีย์แบบลังกาขึ้นไว้ เป็นผลให้เกิดการแบ่งแยกพุทธศาสนิกชนในพม่าเป็น 2 พวก คือ พวกที่เชื่อถือในผู้นำทางพุทธศาสนากลุ่มใหม่ กับพวกที่ยังคงยึดมั่นในพุทธศาสนาแนวที่แพร่หลายมาจากสะเทิม กษัตริย์ทรงสนับสนุนคณะที่ปฏิรูปศาสนา แต่คณะเดิมคือคณะที่เริ่มที่สะเทิมก็ยังคงเผยแพร่อยู่ต่อมาอีกประมาณ 200 ปี คณะปฏิรูปพุทธศาสนาดำเนินการอย่างแข็งขันทำนองเดียวกับพวกมิชชันนารี ภิกษุจำนวนมากเดินทางไปลังกาเพื่อเข้าพิธีอุปสมบท

และนับเป็นครั้งแรกที่พุทธศาสนาเป็นที่สนใจอย่างจริงจังของพลเมืองในคาบสมุทรอินโดจีน มิใช่เรื่องที่ราชสำนักกำหนดกฎเกณฑ์ให้ปฏิบัติดังแต่ก่อน พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์นี้เผยแพร่กว้างขวางออกไปเขตพม่า เข้าไปในหมู่ชาวไทยสาขาต่าง ๆ เข้าไปในรัฐลาวและกัมพูชาทั้งหลาย การแพร่พุทธศาสนานี้มีผลที่ยั่งยืนถาวร เพราะในระยะเวลาต่อมา เมื่อศาสนาอิสลามกลายมาเป็นศาสนาของพลเมืองในมลายูและอินโดนีเซีย ในประเทศที่นับถือพุทธศาสนาทั้งหมด ศาสนาอิสลามขยายอิทธิพลเข้าไปไม่ได้เลย ศาสนาฮินดูลัทธิต่าง ๆ ได้แก่ ไศวเวท วิษณุเวท พุทธศาสนาหินยานแบบสันสกฤต และพุทธศาสนามหายานเป็นศาสนาในราชสำนัก ซึ่งมีจุดประสงค์ที่สำคัญก็คือการยกกษัตริย์และชนชั้นผู้ปกครองประเทศเป็นผู้มีความศักดิ์สิทธิ์ จึงมิได้ดึงดูดใจประชาชนในส่วนรวม ในรัฐที่มีศาสนาสาขาต่าง ๆ ดังกล่าวนี้พลเมืองจึงเปลี่ยนไปนับถือศาสนาอิสลามอย่างง่ายดาย

รัชสมัยของพระเจ้านรปติสิทธูยาวนานที่สุดในสมัยพุกาม ใน ค.ศ. 1211 โอรสของพระองค์ขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า นดวงมยา (ซึ่งพงศาวดารเรียกพระนามไว้ไม่ถูกต้องเป็นนันตองมยา)[1] ผู้ซึ่งเป็นที่รู้จักแพร่หลายในนามว่า ถิโลมินโล "พระองค์ผู้เศวตฉัตรมอบตำแหน่งกษัตริย์ให้" ทั้งนี้ก็เพราะเชื่อตามตำนานที่กล่าวว่า เศวตฉัตรแสดงปาฏิหาริย์ยืนยันว่าพระองค์เป็นผู้ทรงมีสิทธิในราชบัลลังก์ ในรัชสมัยของพระองค์มีการสร้างวัด 2 วัด วัดสุดท้ายที่สร้างอย่างหรูหรา คือ วัดมหาโพธิ์ซึ่งเลียนแบบมาจากวัดสำคัญที่พุทธคยา และวัดถิโลมินโล พงศาวดารกล่าวว่าพระเจ้านดวงมยาทรงอุทิศเวลาทั้งหมดให้กับการบำรุงพระศาสนา จนทำให้ต้องทรงมอบหมายการปกครองแผ่นดินให้พระอนุชาต่างพระมารดา 2 องค์ร่วมกันบริหารประเทศ พระอนุชาทั้งสองประชุมร่วมกันที่อาคาร ซึ่งเรียกกันว่า "ลุตดอว์" หรือสถานปลดปล่อย ถือกันว่าการประชุมเพื่อบริหารประเทศในระยะนี้เป็นต้นกำเนิดของลุตดอว์ของสมัยปัจจุบัน คือ ที่ประชุมสภาสูงสุดของพม่าซึ่งประกอบด้วยรัฐมนตรีผู้มีอำนาจสูงสุด 4 ท่านเรียกกันว่า หวุ่นคะยี แต่ ดร. ถั่นทุนไม่รับรองตำนานเรื่องนี้ เขากล่าวว่าหลักฐานจารึกแสดงว่าพระเจ้านดวงมยาทรงมีมนตรีแห่งรัฐ 5 คน ซึ่งไม่มีผู้ใดเป็นพระอนุชาต่างพระมารดาเลย และในหลักฐานจากจารึกก็มิได้กล่าวถึงลุตดอว์ไว้

---

[1] Than Tun เรื่องเดิมใน **New Burma Weekly**, (วันที่ 3 มกราคม, 1959). หน้า 23–25.

หลักฐานจารึกแสดงว่าใน ค.ศ. 1231 ราชโอรสคือเจ้าชายนรเธอินข่าได้สืบราชสมบัติต่อจากพระเจ้านดวงมยา และก็ถูกพระอนุชาที่เยาว์ชันษากว่า คือ เจ้าชายกยัสวาร์ชิงราชบัลลังก์ใน ค.ศ. 1235 พระเจ้ากยัสวาร์ทรงเป็นกษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชาสามารถที่สุดในบรรดากษัตริย์พุกามองค์หลัง ๆ และครองราชบัลลังก์ด้วยความเข้มแข็ง พระราชกำหนดอันยืดยาวซึ่งพระองค์ประกาศใช้ใน ค.ศ. 1249 ยังมีปรากฏอยู่ กล่าวถึงรายละเอียดของวิธีการลงโทษที่น่าสยดสยองหลายแบบกับผู้กระทำความผิดในคดีต่าง ๆ กัน และยังกล่าวถึงความพยายามของพระองค์ที่จะปราบปรามการปล้นสะดมซึ่งมักจะเกิดขึ้นเมื่อรัฐบาลกลางอ่อนแอลง พระองค์ทรงปราชัยในการชิงกรรมสิทธิ์เหนือดินแดน ซึ่งพระองค์ถูกริบไปกับทางวัดในพุทธศาสนา เพราะทรงวิตกถึงดินแดนกว้างใหญ่ซึ่งมอบหมายให้อยู่ในความดูแลของทางวัด รัชสมัยของพระองค์มีเรื่องราวที่เป็นที่ยกย่องคือการส่งคณะสงฆ์ไปศึกษายังลังกา และเมื่อกลับมาก็เริ่มความเคลื่อนไหวที่จะให้พระศาสนาบริสุทธิ์ การปฏิบัติทางพุทธศาสนาที่เคร่งมากและยึดถือความบริสุทธิ์ของศาสนาแบบลังกาเป็นที่พอใจอย่างยิ่งของพระภิกษุผู้ปฏิรูปพุทธศาสนาในพม่า แต่คนส่วนใหญ่ทั้งที่เป็นฆราวาสและภิกษุก็ยังคงยึดมั่นในความคิดและการปฏิบัติที่สืบทอดกันมาแต่โบราณกาล และการปฏิรูปศาสนาคงเป็นไปอย่างล่าช้ามาก

เมื่ออาณาจักรพุกามถือกำเนิดขึ้นนั้น พระราชประสงค์ประการหนึ่งของพระเจ้าอโนรธาก็คือการจะขยายอำนาจของพม่าขึ้นไปทางเหนือ แต่ถึงแม้ว่าจะได้ทรงเข้าครอบครองตะโก้งเมืองหลวงของชนชาวกาดูซึ่งมีอำนาจที่สุดทางเหนือของพม่า พระองค์ก็มิได้บรรลุพระราชประสงค์ กษัตริย์องค์ต่อ ๆ มายังสำเร็จผลมากกว่า และใน ค.ศ. 1196 พระเจ้านรปติสิทธูทรงอ้างว่าอาณาเขตของพระองค์มิเพียงแต่รวมตะโก้งไว้เท่านั้น แต่ยังแผ่ไปถึงงาซองกยานซึ่งอยู่เหนือขึ้นไป ใน ค.ศ. 1236 กล่าวกันว่า กองซินเป็นจุดศูนย์กลางการปกครองประเทศในแถบนั้น ดร. ถั่นทุน สันนิษฐานที่ตั้งของเมืองนี้ไว้ว่า อยู่ตรงข้ามเมืองพะโม ริมฝั่งแม่น้ำอิระวดี โดยมีป้อมเมืองงาซองกยานห่างไปทางเหนือประมาณ 4 ไมล์ ไว้ป้องกันชายแดนการขยายตัวไปทางเหนือให้ผลร้ายแก่พม่าในรัชสมัยพระเจ้านรสีหบดี (ค.ศ. 1256–1287) กษัตริย์พระองค์นี้ทรงมีนิสัยโหดร้ายและไม่ทรงแสดงความเลื่อมใสในศาสนา ได้ทรงสร้างเจดีย์มิงกลาเซดีขึ้น และทรงมีบัญชาให้จารึกการสร้างเจดีย์อุทิศเป็นพุทธบูชา ในจารึกที่มโหพารนี้ พระองค์ทรงกล่าวถึงพระองค์เองไว้ว่าทรงเป็นผู้

บัญชาการกองทัพใหญ่มหึมาที่มีไพร่พลถึง 36 ล้านคน และเสวยแกงกะหรี่วันละ 300 จาน พระองค์ยังทรงอวดอ้างอีกด้วยว่า ทรงมีสนม 3,000 คน เจดีย์ที่ทรงสร้างซึ่งใช้เวลานานถึง 6 ปี เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดคำพังเพยของคนพม่าว่า "เมื่อสร้างเจดีย์เสร็จบ้านเมืองที่ใหญ่โตก็ถึงซึ่งความพินาศ" พงศาวดารพม่ากล่าวถึงพระองค์ว่าเป็น "ตโรกปเยมิน" หรือ "กษัตริย์ผู้วิ่งหนีชาวจีน"

ในรัชสมัยของพระองค์ จักรพรรดิกุบไลข่านทรงนำพวกมองโกลเข้าครอบครองประเทศจีน เมื่อทรงได้ชัยชนะแล้วก็ทรงตั้งเมืองหลวงที่ปักกิ่ง และทรงส่งผู้แทนไปทวงบรรณาการเพื่อแสดงความจงรักภักดีจากรัฐต่าง ๆ ซึ่งมีบันทึกลงไว้ในจดหมายเหตุของหลวงว่าอยู่ในดินแดนของอาณาจักรจีน ใน ค.ศ. 1271 อุปราชของพระองค์ที่ยูนนานก็ได้รับคำสั่งให้ส่งผู้แทนไปยังพุกามเพื่อทวงเครื่องบรรณาการ พระเจ้านรสีหบดีทรงปฏิเสธอย่างภาคภูมิและไม่รับรองคณะทูต อีก 2 ปีต่อมาคำสั่งทำนองเดียวกันก็ถูกส่งไปอีก โดยผู้แทนจากราชสำนักผู้ถือราชสาสน์จากจักรพรรดิกุบไลข่านเอง กษัตริย์ผู้บ้าบิ่นทรงสั่งจับราชทูตคณะนี้พร้อมทั้งขบวนที่ติดตามประหารเสียทั้งหมดอย่างไม่มีพิธีรีตอง

ถึงแม้จักรพรรดิกุบไลข่านจะพิโรธบีนอันมากแต่ก็ทรงรีรออยู่ก่อน พระเจ้านรสีหบดียังทรงระรานต่อไป โดยโจมตีแคว้นเล็ก ๆ ชื่อ คองไก ริมฝั่งแม่น้ำตาปิง เพราะเจ้านครแห่งนี้ยอมแพ้ต่อพม่า ดังนั้น จักพรรดิกุบไลข่านจึงทรงสั่งให้ผู้ปกครองหัวเมืองแถบนั้นลงโทษพม่า เจ้าเมืองตาลีส่งกำลังทหารตาร์ตเข้าไปและได้รับชัยชนะในการรบที่งาซองกยาน ขับไล่พม่ากลับเข้าไปในแดนของตน (ค.ศ. 1277) การศึกครั้งนี้มีชื่อเสียงเพราะนักเดินทางชาวเวนิซ ชื่อ มาร์โค โปโล ได้เขียนรายละเอียดไว้จากประสบการณ์ที่เห็นด้วยตาเขาเอง

กำลังศึกครั้งที่สองของกองทัพตาร์ด ภายใต้การบัญชาการของนัสรุดดิน อุปราชแห่งยูนนานยกทัพเข้าสู่แถบพะโม และหลังจากที่ได้ทำลายแหล่งเก็บเสบียงของพม่าไปบ้างแล้วก็ต้องยกทัพกลับเพราะทนอากาศร้อนไม่ได้ พม่าจึงถือโอกาสรวบรวมกำลังขึ้นใหม่และกลับรุกรานชายแดนยูนนานอีก ดังนั้น ใน ค.ศ. 1283 พวกตาร์ดก็รุกรานแถบนี้อีก โดยใช้เส้นทางเดิม ได้ชนะพม่าที่คองซินและสร้างป้อมค่ายไว้ในที่ลุ่มริมฝั่งแม่น้ำอิระวดีทางตอนเหนือ พระเจ้านรสีหบดีทรงเชื่อมั่นว่านครหลวงของพระองค์กำลังจะถูกโจมตี จึงละทิ้งเมืองไปด้วยความตกใจและหนีไปพะสิม ในแถบดินดอนสามเหลี่ยม

การกระทำที่ไม่ยั้งคิดนี้เป็นการทำลายอาณาจักรของพระองค์เองโดยแท้ อำนาจการปกครองจากส่วนกลางหมดไป ยะไข่ทางตอนเหนือก็ประกาศเอกราช พวกมอญทางใต้ก็ก่อการจลาจลภายใต้การนำของตาระพญาและด้วยความช่วยเหลือของนักผจญภัยชาวไทยใหญ่ ชื่อเวรรุ (ไทยเรียก มะกะโท) ผู้ซึ่งกล่าวกันว่าหลบหนีมาจากสุโขทัย ต่อมาเมื่อพระเจ้านรสีหบดีตัดสินพระทัยส่งคำยอมสวามิภักดิ์ไปยังยูนนาน และพระองค์เองพยายามกลับเข้าไปในเมืองหลวงนั้น การณ์ก็สายเกินไปเสียแล้วที่จะพยายามรวมอาณาจักรขึ้นมาใหม่ พระองค์เองก็ถูกพระโอรสที่ครองเมืองแปรอยู่ปลงพระชนม์ในระหว่างทางที่จะทรงกลับขึ้นไปทางเหนือ

ในระยะเวลาใกล้เคียงกันนี้ เจ้าชายเยสุติมู พระราชนัดดาของจักรพรรดิกุบไลข่านก็ทรงยกกองทัพบกลงไปตามลำน้ำอิระวดีเพื่อเข้าไปยึดครองพุกาม จากพุกามพระองค์ส่งกองทหารออกไปปราบปรามแคว้นต่าง ๆ ให้ยอมอยู่ในอำนาจ ในชั้นต้นนี้พวกตาร์ตาร์ไม่ได้มีนโยบายที่จะเข้ามายึดครองอาณาจักรพม่าโดยตรง การสงครามครั้งนี้สั้นเปลืองมาก แผนการเดิมมีว่าจะจัดแบ่งพม่าตอนเหนือและตอนกลางออกเป็นสองแคว้นขึ้นกับจักรวรรดิตาร์ตาร์ และยินยอมให้เชื้อพระวงศ์กษัตริย์พม่ากลับไปยังพุกามและครอบครองพม่าแถบกลาง ดังนั้นหลังจากที่เจ้าชายหลายองค์ทรงเสียเลือดเนื้อในการศึกระหว่างกันเองทางใต้ และผู้มีชีวิตรอดองค์เดียวคือกยอชวาทรงกลับไปพุกามจึงทรงได้รับการยกย่องเป็นทางการ พุกามเป็นเมืองหลวงของแคว้นอยู่ชั่วระยะหนึ่ง แต่เมืองนี้ก็ตั้งอยู่บนคมหอกคมดาบของขุนศึกเชื้อสายไทยใหญ่ 3 คน ซึ่งตั้งตนเป็นผู้มีอำนาจอยู่ในแถบกยอสี ซึ่งเป็นอู่ข้าวของพุกาม ในปี ค.ศ. 1299 พวกขุนศึกเชื้อสายไทยใหญ่นี้ก็ปลงพระชนม์กยอชวาและเผาเมืองของพระองค์เสียสิ้น

ค. ตั้งแต่ชาวมองโกลเข้าครอบครองพุกาม (ค.ศ. 1287) จนถึงชาวไทยใหญ่ทำลายเมืองอังวะ (ค.ศ. 1527)

การที่พวกมองโกลรุกรานดินแดนพม่านั้นเป็นการเปิดโอกาสให้พวกไทยใหญ่ได้ครอบครองประเทศที่มีเคราะห์กรรมนี้ เรื่องนี้เป็นสิ่งที่ชาวมองโกลมิได้คาดหมายไว้ พวกมองโกลเริ่มดำเนินการแบ่งพม่าตอนเหนือและตอนกลางเป็น 2 แคว้น ใน ค.ศ. 1283 เมื่อยึดตะโก้งได้แล้วก็จัดให้เป็นศูนย์กลางของแคว้นใหม่ คือ เชียงเมี่ยง ในทำนองเดียวกันใน ค.ศ. 1287 เมื่อพุกามสิ้นชื่อลงพวกมองโกล

ก็ลงมือจัดการรวมพม่าตอนกลางเข้าเป็นแคว้นเมียนชุง แต่พวกไทยใหญ่ทำให้แผนของพวกมองโกลเสียไปหมด

เรื่องราวของการที่พวกไทยใหญ่เข้ามาสู่พม่าทางภาคเหนือเป็นเรื่องที่ครุมเครืออยู่นาน แต่ไม่นานมานี้ กอร์ดอนลูซ ได้ให้ความกระจ่างเป็นอันมากในเรื่องนี้จากการค้นคว้าจารึกภาษาไทยเก่าทางเหนือของประเทศไทย จากพม่าทางตะวันออกและลาว และจากความรู้ที่ได้มาจากยวนซีและมิง–ซี บัดนี้เราจึงมีเค้าโครงที่กระจ่างขึ้นของสภาพการณ์เมื่อพุกามสูญสิ้นอำนาจลง[1] "ประวัติราชวงศ์หงวน" เรียกพวกชานทางเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือว่า ไพ–อิ และก็ให้ความเห็นว่าใน ค.ศ. 1278 พวกไทยใหญ่ตั้งถิ่นฐานอยู่ชายแดนจีน–พม่า ระหว่างลุ่มแม่น้ำอิระวดีและสาละวิน ชัยชนะของพวกมองโกลเหนือยูนนานทำให้พวกไทยใหญ่รวมกลุ่มกันอยู่ ณ ที่นั้น แต่อำนาจและเกียรติภูมิของพุกามในทางเหนือของพม่าทำให้พวกนี้ไม่สามารถขยายตัวออกไปทางตะวันตกได้อีก ใน ค.ศ. 1271 เมื่ออุปราชจากยูนนานสั่งให้พุกามยอมแพ้นั้น ข้อเสนอแนะในชั้นต้นมาจากหัวหน้าพวกไพ–อิ ลูซกล่าวว่าชัยชนะของพวกมองโกลที่กองซินในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1283 เป็นการเปิดประตูกั้นทำนบปล่อยให้พวกไทยใหญ่ลงมาจากภูเขามาตั้งบ้านเรือนอยู่ 2 ฟากฝั่งแม่น้ำอิระวดี และยังขับไล่พวกฉิ่นไปจากหุบเขาชินด์วินไปยังทิวเขาทางตะวันตก ระหว่างการรุกรานของพวกมองโกล "พี่น้องไทยใหญ่ทั้ง 3" ตามที่พงศาวดารพม่าเรียก ตั้งตัวเป็นใหญ่เหนือนครที่สำคัญทั้ง 3 ในแถบกยอสี อสินคยา พี่ชายคนโตเป็นใหญ่อยู่ที่มยินแสง ยสาสินคยันคนที่ 2 เป็นใหญ่ที่เมคคยา และสีหสุคนเล็กเป็นใหญ่ที่พินเล พระเจ้ากยอชวาเมื่อกลับมายังพุกามในฐานะผู้อยู่ใต้อำนาจพวกมองโกลก็ต้องรับรองสิทธิของพี่น้องทั้ง 3 เหนือดินแดนเหล่านี้ ทั้งนี้กล่าวตามความในพงศาวดาร ในหลักฐานอื่น ๆ นั้นพี่น้องทั้ง 3 นี้ปรากฏชื่อเป็นครั้งแรกในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1289 เมื่อเขาร่วมกันสร้างเจดีย์ขึ้นในแถบที่เขาครอบครอง

สิบปีต่อมาแคว้นเมียน–ชุงก็สูญหายไป จารึกซึ่งอสินคยาให้ทำขึ้นใน ค.ศ. 1293 อ้างว่าเขาและน้อง ๆ ร่วมกันรบได้ชัยชนะต่อกองทัพตาร์ด (คือ มองโกล) จึงได้ครอบครองพม่าตลอดทั้งประเทศ ลูซมีความเห็นว่าพวกนี้พยายามจะปกครองผ่านทางพระเจ้ากยอชวา แต่ความอ่อนน้อมของพระองค์ต่อพวกมองโกลทำให้

---

[1] G.H. Luce, 'The Early Syam in Burma's History', วารสารสยามสมาคม, เล่ม 46, (2 พฤศจิกายน, 1958).

สามพี่น้องชาวไทยใหญ่รังเกียจ เมื่อ ค.ศ. 1297 พระเจ้ากยอชวาส่งพระโอรสองค์ใหญ่ไปกรุงปักกิ่ง จักรพรรดิจีนก็ทรงรับรองฐานะกษัตริย์ของพระเจ้ากยอชวา และประทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่เจ้าชายรัชทายาทและจะให้แก่สามพี่น้องด้วย แต่สามพี่น้องชาวไทยใหญ่ไม่ยอมรับ ระหว่างเดือนมีนาคม—เมษายน 1298 เกิดการจลาจล เมืองพุกามถูกล้อมแต่พระภิกษุสงฆ์ขอร้องให้ประนีประนอมกัน อย่างไรก็ดี ต่อมาอีกไม่นานสามพี่น้องชาวไทยใหญ่ก็เข้ายึดพุกาม จับกษัตริย์กับพระโอรสทั้งสองพระองค์ขังไว้เพราะไปสวามิภักดิ์กับจีน และยกเจ้าสอนิทโอรสนอกกฎหมายขึ้นเป็นกษัตริย์ กษัตริย์ใหม่ทรงส่งรายงานเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไปเมืองจีนโดยพลิกแพลงเสียเพื่อลวงพวกจีนที่ตะโก้งและอุปราชที่ยูนนาน ใน ค.ศ. 1299 สามพี่น้องชาวไทยใหญ่ยินยอมให้เจ้าชายรัชทายาทซึ่งถูกขังไว้นำคณะทูตอีกคณะหนึ่งไปปักกิ่ง นัยว่าเพื่อให้ไปทูลเรื่องราวต่อจักรพรรดิเองบ้าง แต่เมื่อกลับมาเจ้าชายพร้อมทั้งพระราชบิดาและอนุชาก็ถูกปลงพระชนม์อย่างทารุณ

แต่โอรสอีกองค์หนึ่งของพระเจ้ากยอชวาหนีไปยูนนาน เรื่องราวที่เจ้าชายพระองค์นี้ไปเล่าทำให้ผู้แทนของจักรพรรดิจีนหันกลับมาสนับสนุนพระองค์ กองทัพของพวกมองโกลจึงเข้ามารุกรานพม่าเป็นครั้งสุดท้าย เพื่อลงโทษสามพี่น้องชาวไทยใหญ่ แต่กำลังต่อต้านทั้งของพม่าและไทยใหญ่ที่เข้าปะทะมองโกลเข้มแข็งเกินความคาดหมาย และกำลังทัพที่ยกเข้ามาก็เป็นจำนวนน้อยกว่าจะปฏิบัติงานได้สำเร็จ ทัพมองโกลเริ่มเข้าล้อมมยินแสงในเดือนมกราคม 1301 แต่ฝ่ายป้องกันก็ตีโต้ผู้รุกรานกลับไปได้ทุกด้าน และหลังจากความล้มเหลวของการโจมตีครั้งใหญ่ในวันที่ 28 กุมภาพันธ์ ก็มีการเปิดการเจรจาขึ้น บันทึกเรื่องราวของทางพม่าบ่งไว้ว่าหัวหน้าชาวมองโกลรับเงินสินบนจำนวนมากเพื่อให้นำทัพกลับ การล่าถอยของกองทัพมองโกลเริ่มเมื่อต้นเดือนเมษายน พวกมองโกลต้องฟันฝ่าการล้อมออกไปและเสียกำลังทหารไปมาก ผู้ปกครองในยูนนานจึงสั่งประหารชีวิตแม่ทัพและเสนาธิการเสีย สามพี่น้องชาวไทยใหญ่ส่งคณะทูตไปปักกิ่งพร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการเพื่อลดความตึงเครียด ซึ่งจักรพรรดิก็ทรงยอมรับ และในระยะสี่ห้าปีต่อจากนั้นมีจดในบันทึกทางฝ่ายจีนว่า ทางกรุงปักกิ่งได้รับบรรณาการจากสามพี่น้องอีก 5 ครั้ง และกล่าวไว้ด้วยว่า จักรพรรดิจีนก็ได้ส่งทูตไปที่ "เมียน" ครั้งหนึ่งเมื่อปี ค.ศ.1308 ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1303 จักรพรรดิจีนได้ยุบแคว้นเชียงเมี่ยงลงอย่างเป็นทางการ

การอ่อนข้อของมองโกลเป็นชัยชนะของพวกไทยใหญ่ ซึ่งถือโอกาสรุกต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แต่มยินแสงก็ตั้งอยู่ห่างไกลจากแม่น้ำอิระวดีเกินกว่าจะเป็น

เมืองหลวงของอาณาจักรพม่าตอนเหนือ พุกามนั้นก็ไม่เหมาะสมอีกต่อไป เมื่อถูกริดรอนอาณาเขตมอญไปเสียแล้วอาณาจักรที่เหลือเกือบจะทั้งหมดตั้งอยู่ในแถบที่แห้งแล้ง จึงจำเป็นที่จะต้องย้ายเมืองหลวงไปอยู่ใกล้บริเวณที่แม่น้ำมยิตเงมาบรรจบกับแม่น้ำอิระวดี เพื่อที่จะได้สามารถควบคุมเส้นทางลำเลียงข้าวจากแหล่งปลูกข้าวใหญ่ คือ กยอสี อังวะซึ่งน่าจะเป็นที่ที่เหมาะสมก็เป็นที่ที่พวกพราหมณ์กล่าวว่าไม่สมควรด้วยเหตุผลบางประการ ในที่สุดใน ค.ศ. 1312 สีหสุระ พี่น้องไทยใหญ่คนสุดท้ายที่เหลืออยู่จึงตกลงตั้งเมืองหลวงที่ปินยาซึ่งอยู่ใกล้กับอังวะ ต่อมาจารึกกล่าวสรรเสริญไว้ว่าพวกมองโกลต้องพ่ายแพ้สีหสุระคนนี้ และขนานนามว่า "ตาโรก กัน มิงคยี" "กษัตริย์ผู้มีชัยต่อจีน" ใน ค.ศ. 1315 โอรสองค์หนึ่งของสีหสุระหลังจากการทะเลาะกันในราชวงศ์ได้ข้ามแม่น้ำไปตั้งแคว้นใหม่ที่สะแคง

การที่มองโกลละทิ้งพม่าภาคเหนือและอำนาจจีนที่ยูนนานก็อ่อนแอลง เปิดโอกาสให้พวกไทยใหญ่เข้มแข็งขึ้นเป็นอันมากทางเหนือสุดของพม่า และต่อมาก็สร้างอาณาจักรใหม่ขึ้น มีเมืองเช-ลาน เป็นนครหลวง ทั้งนี้มีความมุ่งมั่นที่จะขยายอำนาจลงมาทางใต้อีกด้วย ในแดนพม่าเองก็มีทั้งการแย่งอำนาจกันและความจลาจลวุ่นวาย เจ้าไทยใหญ่ผู้ครองปินยาและสะแคงก็ทะเลาะเบาะแว้งกันไม่สิ้นสุด และองค์หนึ่งคือเจ้าชายนรสุแห่งปินยา ก็สั่งให้พวกไทยใหญ่ ไทยเมา มาโจมตีสะแคง ในปี ค.ศ. 1364 ประชาชนหลบหนีเตลิดเข้าไปในป่า แล้วพวกไทยเมาก็หวนกลับมาทำลายเมืองปินยาเสียด้วย หลังจากนั้นบุตรบุญธรรมของผู้ครองนครสะแคง ชื่อ สโดมินพยา จึงสร้างนครหลวงใหม่ที่อังวะ และเริ่มต้นปราบปรามประเทศพม่าให้อยู่ในอำนาจ

ชื่ออังวะนี้เพี้ยนมาจาก อิน-วะ หมายถึง "ทางเข้าไปสู่ทะเลสาบ" เป็นเมืองที่สร้างขึ้นในปี ค.ศ. 1364 หรือ ค.ศ. 1365 ในฐานะที่เป็นนครหลวงของพม่าภาคเหนือ และหลังจาก ค.ศ. 1634 ก็ได้เป็นนครหลวงของประเทศพม่าทั้งประเทศ ชื่อนี้จึงมีส่วนสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับตัวประเทศพม่าเอง และชาวยุโรปก็เลยมักจะเอ่ยถึงพม่าภาคเหนือว่าเป็น "ดินแดนแห่งอังวะ" และกล่าวถึงรัฐบาลว่าเป็น "ราชสำนักอังวะ" แม้เมื่อนครหลวงจะเปลี่ยนไปเป็นอมรปุระและมัณฑะเล สิ่งที่น่าสังเกตเกี่ยวกับอังวะก็คือเป็นเมืองพม่ามิใช่เมืองของพวกไทยใหญ่ ส่วนที่ประทับของกษัตริย์ก็เลียนแบบจากพุกาม ผู้สร้างเมืองนี้พยายามที่จะเรียกร้องความร่วมใจเป็นชาติเดียวกันกับชาวพม่า โดยสืบประวัติว่าพระองค์ทรงมีบรรพบุรุษเป็นกษัตริย์ใน

นิยายตำนานเมืองตะโก้ง จากเริ่มแรกมาที่เดียวจารึกต่าง ๆ ใช้ภาษาพม่าที่ดีเยี่ยม ความพยายามของพระเจ้าสโตมินพยาที่จะสร้างฐานะของพระองค์ให้มั่นคง ก็มุ่งไปทางแคว้นพม่าทางใต้ซึ่งมิได้ถูกพวกชานเข้าไปแทรกซึม ใน ค.ศ. 1368 พระองค์สิ้นพระชนม์ด้วยไข้ทรพิษขณะที่เข้าโจมตีสะแคง ผู้ที่รับราชสมบัติต่อ คือ มิงคยีสวา สอแก (ค.ศ. 1368—ค.ศ. 1401) ซึ่งก็ยืนยันว่าทรงสืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์พุกามเช่นกัน

การแผ่ขยายของชาวไทยใหญ่เข้าไปสู่พม่าภาคเหนือนำไปสู่การก่อตั้งศูนย์กลางใหม่ของพม่าที่ลุ่มแม่น้ำสะโตง ณ ที่นี้ในปี ค.ศ. 1280 หมู่บ้านหนึ่งได้รับการเสริมสร้างเป็นป้อมค่ายบนยอดเขาเตี้ย ๆ (ซึ่งในภาษาพม่าเรียกเขาเตี้ยๆว่า ตองอู) เพื่อเป็นจุดป้องกันรัฐกะเหรี่ยงข้างเคียงมาล่าทาส การหมดอำนาจของพุกามเป็นเหตุให้ครอบครัวชาวพม่าจำนวนมากหลบหนีจากการปกครองของพวกไทยใหญ่ โดยค่อยๆ อพยพไปตั้งหลักแหล่งใหม่ที่หมู่บ้านนี้ การสร้างตัวในระยะแรก ๆ เกือบจะไม่ถูกรบกวนเลย และพอตกมาถึงกลางศตวรรษที่ 14 ก็เป็นแหล่งที่แข็งแรงเพียงพอที่หัวหน้าหมู่บ้านคือ สิงหคบา (ค.ศ. 1347—ค.ศ. 1358) จะตั้งตัวเป็นอิสระโดยประกาศตนเป็นกษัตริย์และสร้างพระราชวังตามราชประเพณี ในรัชสมัยของโอรสชื่อ ปยันชี (ค.ศ. 1358—ค.ศ. 1377) การสลายตัวของปิ่นยาและสะแคงทำให้ชาวพม่าอพยพมาสู่เมืองตองอูมากขึ้นอีก พระเจ้าปยันชีโปรดให้สร้างจารึกขึ้นที่พุกาม ได้ทรงบันทึกไว้ถึงการเสด็จมาเยือนพุกามเพื่อถวายเครื่องสักการะที่วัดหลายแห่ง และทรงกล่าวไว้ด้วยว่าพระองค์และพระมเหสีได้ต้อนรับผู้ที่ลี้ภัยมาจากการปกครองของพวกไทยใหญ่ เมืองตองอูที่เกิดใหม่นี้ต้องประสบอุปสรรคนานัปการทั้งอังวะและหงสาวดีพยายามที่จะทำลายเอกราชของเมืองนี้ แต่ผู้ที่ครองนครนี้หลายองค์ก็มีบทบาทที่สำคัญในประวัติศาสตร์พม่าในสมัยต่อมา

มิงคยี สวาสอแก กระตือรือร้นที่จะรื้อฟื้นนโยบายดั้งเดิมของพม่าที่จะลดอำนาจมอญทางใต้ อย่างไรก็ตาม ในระยะต้นรัชสมัย การคุกคามจากพวกไทยใหญ่ทางชายแดนด้านเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือเป็นเรื่องน่าวิตกเกินกว่าที่พระองค์จะไปผจญกับเหตุการณ์ทางพม่าภาคใต้ได้อีก นอกจากนั้นปยันชีแห่งตองอูเป็นมิตรกับพวกมอญ พระองค์จึงถูกบังคับโดยปริยายให้ยึดถือนโยบายใฝ่หาสันติภาพ และในปี ค.ศ. 1371 ก็ได้ทรงพบปะแลกเปลี่ยนความเห็นกับกษัตริย์พญาอู่แห่งหงสาวดีเพื่อตกลงเรื่องเส้นกั้นเขตแดนระหว่างพม่ากับมอญ

ตั้งแต่ต้นมาทีเดียวพระองค์ทรงระมัดระวังมากในเรื่องความสัมพันธ์กับรัฐไทยใหญ่ซึ่งมีอำนาจมากและเกะกะระราน ในปี ค.ศ. 1371 พระองค์ทรงปฏิเสธที่จะเกี่ยวข้องกับการปะทะกันในขณะนั้นระหว่างสอพวา (เจ้าเมือง) แห่งกาเลในหุบเขาทางตอนเหนือของชินด์วินและสอพวาแห่งโมนยินในแคว้นคธา อย่างไรก็ตาม ในปี 1373 พวกโมนยินเข้าบุกมเยดูในแคว้นชเวโบ ในเวลานี้ราชวงศ์มองโกลได้เสื่อมลงอย่างรวดเร็ว ราชวงศ์มองโกลเสียอำนาจให้แก่ราชวงศ์เหม็ง และจนกระทั่งราชวงศ์เหม็งสามารถตั้งหลักฐานมั่นคงในยูนนานซึ่งพวกมองโกลยึดไว้เป็นแหล่งสุดท้าย รัฐไทยใหญ่ในภาคเหนือและรอบ ๆ ภาคเหนือของพม่าก็ไม่ต้องหวาดหวั่นอำนาจของปักกิ่ง การรุกรานเข้าไปในมเยดูจัดเป็นการเริ่มต้นแห่งการรุกรานของพวกโมนยินที่ต่อเนื่องกันไปอีกนาน และในปี ค.ศ. 1383 สองปีหลังจากที่การต่อต้านครั้งสุดท้ายของพวกมองโกลที่ยูนนานสิ้นสุดลง กษัตริย์อังวะผู้ถูกรุกรานอยู่ตลอดมาก็ส่งราชทูตไปยังอุปราชของราชวงศ์เหม็งที่ยูนนานเพื่อขอความช่วยเหลือ

ชาวจีนผู้ซึ่งบัดนี้ได้ติดต่อกับพวกไทยใหญ่เผ่าไทยเมาเป็นครั้งแรกก็กระตือรือร้นเช่นเดียวกับพระเจ้ามิงคยี สวาสอแก ในอันที่จะหยุดยั้งความป่าเถื่อนของพวกนี้ ดังนั้นพระเจ้ามิงคยีจึงได้รับการยกย่องเป็นทางการในฐานะ 'ผู้สำเร็จราชการ' แห่งอังวะ และอุปราชก็สั่งให้โมนยินตั้งอยู่ในความสงบ และคำสั่งนี้ดูจะยังมีผลอยู่หลายปี แต่ปี ค.ศ. 1392 พวกโมนยินก็บุกรุกเข้าไปถึงสะแคง ศิลวะซึ่งเป็นผู้ครองแคว้นยะเมติน และเป็นน้องเขยของพระเจ้ามิงคยีตีพวกที่เข้ามารุกรานแตกกลับไปอย่างยับเยิน จนกระทั่งพวกรัฐไทยใหญ่ในแถบนั้นเกรงกลัวอำนาจของอังวะไปอีกหลายปี

ในที่สุดความช่วยเหลือที่ได้รับจากจีนใน ค.ศ. 1383– ก็ยังผลให้มิงคยี สวาสอแกหันความสนใจมายังโครงการที่จะครองอำนาจในทางน้ำจากแม่น้ำอิระวดีไปสู่ทะเล ในปี ค.ศ. 1377 เขาวางแผนปลงพระชนม์ปยันชีแห่งตองอูผู้นิยมมอญได้สำเร็จ ดังนั้น ในปี 1385 เมื่อราชาธิราชได้ครองราชย์สืบแทนพญาอู่ ณ หงสาวดี และอาผู้ทรยศก็มีจดหมายไปยังมิงคยี สวาสอแก ว่าจะยินยอมเป็นเมืองขึ้นถ้าพระองค์ส่งกำลังมาช่วยชิงอำนาจจากหลานของตน สวาสอแกทรงเห็นเป็นโอกาสอันดีที่จะทำลายเอกราชของพวกมอญ

แต่พวกมอญก็แข็งแกร่งเกินกว่าที่พระองค์ทรงคาดไว้และถึงแม้จะเข้ายึดแปรและทำการรณรงค์มุ่งเข้าไปสู่ใจกลางดินแดนมอญหลายครั้งหลายหน พระองค์

ก็ไม่สามารถเข้าครองหงสาวดีได้ พงศาวดารมอญกล่าวถึงการปะทะกับพวกไทยใหญ่ที่นำกองทหารมาจากภูเขา และบางครั้งก็เอ่ยถึงพวกที่รุกรานว่าเป็นพวกไทยใหญ่ แต่อันที่จริงการปะทะกันเป็นไประหว่างพม่ากับมอญเป็นส่วนใหญ่ สงครามนี้มิได้เป็นเรื่องที่พวกมอญต่อต้านการอพยพของพวกไทยใหญ่ แต่เป็นการปะทะกับพม่าซึ่งมุ่งไปสู่ลุ่มแม่น้ำแถบดินดอนสามเหลี่ยมของแม่น้ำอิระวดี ภาษาที่ใช้ในการจารึกเรื่องราวของพม่าภาคเหนือทั้งสิ้นในระยะนั้นใช้ภาษาพม่า และก่อนที่ระยะเวลาอันยาวนานของสงครามนี้จะยุติลงวรรณคดีพื้นเมืองของพม่าก็ถือกำเนิดขึ้น

ผู้ครองอำนาจสืบแทนมิงคยี สวาสอแก คือ มินห์คอง (มังฆ้อง) ผู้ปกครองประเทศอย่างแข็งขันจากปี ค.ศ. 1401 ถึง ค.ศ. 1422 ทรงพยายามอย่างมากในอันที่จะนำการต่อสู้ไปสู่ชัยชนะ แต่ก็เพียงแต่เกือบจะทำสำเร็จเท่านั้น ราชาธิราชเป็นคู่ต่อสู้ที่สามารถมากและทำให้กำลังการรุกรานของพม่าอ่อนกำลังลงโดยไปขอความช่วยเหลือจากยะไข่ และยุยงให้อังวะขัดใจกับรัฐไทยใหญ่ทางเหนือ ในปี ค.ศ. 1374 มิงคยี สวาสอแก จัดการให้อาของพระองค์เป็นกษัตริย์ที่ยะไข่ และเมื่อกษัตริย์องค์นี้สิ้นพระชนม์ในปี ค.ศ. 1381 ก็ทรงส่งโอรสของพระองค์เองไปครองแทน แต่เจ้าชายก็ถูกขับไปในเวลาไม่นาน ในปี ค.ศ. 1404 เพื่อเป็นการลงโทษชาวยะไข่ที่รุกรานแคว้นปะกอกกุ พระองค์จึงทรงสั่งกองทหารไปยึดเมืองหลวง กษัตริย์ของยะไข่หนีไปเบงกอลและโอรสหนีไปในดินแดนมอญ ครั้งนี้พระเจ้ามินห์คองทรงให้ราชบุตรเขยขึ้นครองบัลลังก์ยะไข่ แต่เจ้าชายยะไข่กลับมาพร้อมด้วยกำลังช่วยเหลือของมอญและปลงพระชนม์กษัตริย์หุ่นของพม่า ทางพม่าโต้ตอบด้วยการส่งกำลังทหารไปอีก และก่อให้เกิดการปะทะกันอยู่เรื่อย ๆ ระหว่างสองฝ่าย ซึ่งยืดเยื้อไปถึงปี ค.ศ. 1430 เมื่อกษัตริย์ที่ถูกเนรเทศไป คือ พระเจ้านรเมขลากลับมาและยึดราชบัลลังก์คืนได้ด้วยความช่วยเหลือของเบงกอล

ในปี ค.ศ. 1406 หลังจากที่รักษาสันติภาพกับพวกไทยใหญ่ไว้ได้หลายปี พระเจ้ามินห์คองก็ทรงอดมิได้ที่จะเข้าพัวพันกับการแตกร้าวซึ่งเกิดขึ้นอีกระหว่างกาเลและโมนยิน เรื่องราวที่คนจีนบันทึกไว้กล่าวว่าพระองค์ทรงส่งกองทัพใต้การบัญชาของ 'นอลอทา' (นรธา) หรือ 'ผู้ให้กำลังใจอาวุโส' (หว่านคญี) ซึ่งช่วงชิงปล้นแผ่นดินและฆ่าสอพาแห่งโมนยินกับบุตรชาย จักรพรรดิจีนทรงคาดโทษ 'ผู้สำเร็จราชการ' แห่งอังวะอย่างหนัก ผู้สำเร็จราชการจึงถอยกองทหารของเขาและส่งผู้ทำหน้าที่ราชทูตไปขอลุกะโทษ แต่แม่ทัพพม่าได้ปฏิบัติงานของเขาที่ได้รับมอบหมายอย่างสุดฝีมือแล้ว ตำแหน่งสอพามิได้รื้อฟื้นจนกระทั่ง ค.ศ. 1416 หลาน

ชายและทายาทของสอพวาที่ถูกฆ่าต้องหนีไปลี้ภัยที่เมืองนานเทียน

ในเวลามิช้านาน สอพวาแห่งแสนหวีก็ถือเป็นหน้าที่ของเขาที่จะแก้แค้นการที่โมนยินถูกทำลาย ปี ค.ศ. 1413 เขาปล้นหมู่บ้านบางแห่งในแดนอังวะและส่งเชลยบางคนไปปักกิ่ง แต่พวกพม่าก็แก้คืนและรบชนะกองทัพของแสนหวีที่เว็ตวินใกล้ไมย์เมียวปัจจุบัน ในปีต่อมาด้วยการยุยงของราชาธิราชแห่งหงสาวดี สอพวาแห่งแสนหวีก็บุกอีก และในเวลาเดียวกันหัวหน้าพวกไทยใหญ่แห่งเมาเกและเมาดอนก็เข้าโจมตีมเยดู ครั้งนี้พวกที่เข้าโจมตีถูกขับไล่ไป แต่ในปี ค.ศ. 1415 ขณะที่กองทัพพม่ากำลังติดศึกทางดินดอนสามเหลี่ยม หัวหน้าพวกไทยใหญ่ทั้งสองก็เข้าโจมตีอีกและมุ่งหน้าไปตัวเมืองอังวะทีเดียว ในเวลานั้นโอรสของมินห์คองกับเจ้าหญิงชาวไทยเมาชื่อ มินเรกยอชวา กำลังจะได้ชัยชนะอย่างเด็ดขาดเหนือพวกมอญอยู่แล้ว ยังเหลือแต่หงสาวดีและเมาะตะมะเท่านั้นที่ยังอยู่ในอำนาจราชาธิราช แต่พระองค์ถูกเรียกตัวกลับไปอังวะอย่างรีบด่วนเพื่อป้องกันดินแดนจากพวกไทยใหญ่ ชัยชนะของพม่าเหนือมอญก็เลยต้องหลุดมือไป สองปีต่อมาเจ้าชายพระองค์นี้สิ้นพระชนม์ในระหว่างทำศึกที่ดินดอนสามเหลี่ยมอีกครั้งหนึ่ง การต่อสู้กับพวกมอญก็เลยยุติลง ภัยจากพวกไทยใหญ่มีมากขึ้นจนกระทั่งการที่จะก่อศึกในแถบดินดอนสามเหลี่ยมต่อไปเป็นการเสี่ยงมาก

ฉินบูชิน สีหสุ ได้สืบราชสมบัติจากพระบิดาเป็นพระเจ้าอังวะใน ค.ศ. 1422 และได้อภิเษกกับเจ้าหญิงชาวไทยเมาแทนพี่ชาย พระองค์ยกไปโจมตีพวกไทยใหญ่ แต่เนื่องจากการทรยศของชายาจึงถูกล้อมโดยสอพวาแห่งออนบอง (สีปอ) ในปี ค.ศ. 1426 และถูกปลงพระชนม์ สอพวาจึงแต่งตั้งให้กาเลกเยตองนโยผู้ที่เขาเลือกเองขึ้นเป็นกษัตริย์อังวะสืบแทน แต่ก็ถูกขับไล่ไปพร้อมกับพวกไทยใหญ่จากสีปอโดยหัวหน้าชาวพม่าชื่อโมนยินสโดผู้ซึ่งยึดมงกุฎไปครองเสียเอง พระเจ้าโมนยินสโดครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1427–ค.ศ. 1440 บ้านเมืองไม่มีระเบียบอันใดเลย หัวหน้าชุนนางแคว้นต่าง ๆ มีอิสระในการปกครองและได้รับความช่วยเหลือให้แข็งข้อต่อกษัตริย์โดยสอพวาแห่งออนบองและยองห้วย มีบางช่วงที่พระองค์ไม่อาจควบคุมดินแดนแถบกยอสีไว้ได้เลย การรุกรานของพวกออนบองบังคับให้พระองค์ละทิ้งอังวะไประยะหนึ่ง พระองค์ทรงหมกมุ่นอยู่ในการที่จะรวบรวมกำลังเพื่อให้พม่ารอดพ้นจากการถูกทำลายลงอย่างสิ้นเชิง ดังนั้น ใน ค.ศ. 1430 เมื่อกษัตริย์ที่ถูกเนรเทศจากบัลลังก์ยะไข่เสด็จกลับคืนมาและเริ่มสร้างเมืองหลวงใหม่ที่มรหังพระองค์จึงไม่กล้าที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ยะไข่จึงเริ่มศักราชอันยาวนานแห่งการ

เป็นรัฐอิสระ

ในรัชสมัยโอรสทั้งสองของโมนยินสโด คือ มินเรกยอชวา (ค.ศ. 1440–ค.ศ. 1443) และนรปติ (ค.ศ. 1443–ค.ศ. 1469) ฐานะกษัตริย์แห่งอังวะดีขึ้นเป็นอันมาก เหตุสำคัญคือการที่จีนหันมาโจมตีพวกไทยเมา เมื่อหมดรัชสมัยกุบไลข่าน ใน ค.ศ. 1368 จีนหมดอำนาจในการควบคุมเส้นทางข้ามทวีปเอเชียไปทางตะวันตก ในการแสวงหาเส้นทางใหม่ ๆ ในการค้าขายนั้นกษัตริย์ราชวงศ์เหม็งทรงหันมาเพ่งเล็งดินแดนลุ่มแม่น้ำอิระวดีและเห็นว่าจำเป็นต้องปราบปรามพวกไทยเมา ผลก็คือการปะทะกันเป็นเวลายาวนานระหว่าง ค.ศ. 1438 ถึง ค.ศ. 1465 เหตุผลที่นอกเหนือไปจากการแสวงหาเส้นทางใหม่ได้แก่ความจริงที่จีนตระหนักอยู่กับใจว่าหัวหน้าพวกไทยเมาผู้มีความทะเยอทะยานชื่อ สอหันพวา (สู-เจน-ฟา) พยายามที่จะรื้อฟื้นจักรวรรดิน่านเจ้าอันเก่าแก่ขึ้นมาใหม่ ในปี ค.ศ. 1441 วังชี ประธานสภาแห่งสงครามของจีนได้รับเลือกให้เป็นผู้นำกองทัพอันเข้มแข็งซึ่งสามารถขับไล่พวกไทยใหญ่ออกไปจากลูชาน พวกไทยใหญ่จำนวนหนึ่งหนีไปแสนหวีแต่ส่วนใหญ่ใต้การนำของสอหันพวา ข้ามแม่น้ำอิระวดีและไปหลบอยู่ที่โมนยิน เรื่องราวของการศึกวังชีนี้มีบอกเล่าไว้ในหนังสือ **ประวัติราชวงศ์เหม็ง** ซึ่งกล่าวว่าจักรพรรดิทรงเสนอยกที่ดินของ สู-เจน-ฟา ให้กับผู้ที่สามารถจับตัวสอหันพวาได้ จารึกที่เจดีย์ทับพยนซึ่งนรปติทรงสั่งให้สร้างไว้ที่สะแคงเล่าถึงสอหันพวาซึ่งหนีวังชีไปถึงโมนยินและกาเล ถูกพวกพม่าจับตัวได้และถูกนำมาถวายกษัตริย์พม่าในวันราชาภิเษก

กองทัพของวังชีก็ได้เข้าครองโมนยินในเวลาไม่นาน และวังชีบังคับให้พม่าส่งผู้ที่ลี้ภัยให้จีนทั้งหมด เมื่อนรปติปฏิเสธจีนจึงเคลื่อนทัพเข้าไปบุกรุกดินแดนพม่า การรบครั้งใหญ่ใกล้ตะโก้งซึ่งตามเรื่องราวใน 'มันนัน ยศวิน' กล่าวว่าแม่ทัพจีนถูกฆ่าตายและกองทัพจีนเสียหายยับเยิน (ค.ศ. 1445) ในปีต่อมาจีนก็เข้าโจมตีพม่าอีกโดยมีกำลังเข้มแข็งขึ้นมากและเข้าประชิดกำแพงเมืองอังวะ นรปติจึงทรงยินยอมทำตามข้อเรียกร้องของจีน แต่สอหันพวาปลงพระชนม์พระองค์เองเสียก่อนเหลืออยู่แต่พระศพที่จะส่งให้จีน และนรปติยังทรงยอมรับอำนาจของจีนเป็นทางการอีกด้วย กองทัพยูนนานจึงช่วยพระองค์ปราบปรามพวกหัวหน้ากบฏแห่งยะเมติน ใน ค.ศ. 1451 พระองค์ทรงได้รับการแต่งตั้งจากจีนเป็น 'ผู้ให้กำลังใจอังวะ' และอีก 3 ปีต่อมาก็ได้รับดินแดนส่วนหนึ่งของอาณาเขตโมนยิน

ในขณะที่พวกไทยใหญ่ตกอยู่ใต้อำนาจของจีนอยู่นี้กษัตริย์อังวะก็กลับมี

อำนาจพอสมควร แต่อำนาจนี้ก็ไหวหวั่นได้ง่ายเพราะมีการปะทะกันอยู่เสมอ ๆ ในระหว่างรัฐต่าง ๆ ของไทยใหญ่ แม้ว่าการขัดแย้งกันเองในระหว่างพวกไทยใหญ่จะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พม่าอยู่รอดได้ แต่ก็ทำให้กษัตริย์พม่าต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับการวิวาทที่เกิดขึ้นเนือง ๆ หรือมิฉะนั้นก็เป็นโอกาสให้ผู้ที่อยู่ใต้อำนาจของพม่าก่อการกบฏ สีหสุระ (ค.ศ. 1469–ค.ศ. 1481) เป็นกษัตริย์องวะองค์สุดท้ายซึ่งในรัชสมัยของพระองค์ไม่สู้จะมีกบฏและความวุ่นวายนัก ในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ แห่งความสงบนี้กษัตรย์องวะทรงมีความสัมพันธ์กับศูนย์กลางที่สำคัญของพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่แคนดีในลังกา ในปี ค.ศ. 1456 นรปติทรงซื้อที่ดินในแคนดีเพื่อให้เป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุพม่าผู้จะไปมนัสการวัดพระทันตธาตุ ในปี ค.ศ. 1474 สีหสุระและพระมเหสีส่งไม้กวาดทำด้วยเส้นพระเกศาของทั้งสองพระองค์ไปถวายเป็นพุทธบูชา

ปัญหายุ่งยากในเวลาต่อมาอาจจะถูกระงับไปเสียได้ถ้าหากจีนยินยอมตามคำร้องของสีหสุระ ใน ค.ศ. 1472 ที่ให้ยุบอาณาจักรโมนยินเสีย แทนที่จะทำเช่นนั้นจีนกลับพอใจเพียงการเตือนสอพวามิให้มากีดขวางเส้นทางระหว่างพม่ากับยูนนาน ปัญหาอยู่ที่ว่าแม้จีนจะก่อความหวาดกลัวอย่างใหญ่หลวงเป็นครั้งคราวและก่อให้พวกไทยใหญ่หนีกระจัดกระจายไปทุกทิศทุกทาง แต่จีนก็ไม่สามารถจะปกครองพวกไทยใหญ่ได้ และนโยบายของจีนในการแยกพวกไทยใหญ่ออกเป็นรัฐเล็กรัฐน้อยก็ด้วยมุ่งหมายที่จะขัดขวางการก่อสร้างรัฐที่มีกำลังกล้าแข็งภายในระยะรัศมีดินแดนที่จีนถือว่าเป็นเขตอิทธิพลของจีน ดังนั้นเมื่อใดที่อำนาจของจีนลดน้อยไป แม้ในเวลาอันสั้น พม่าทางเหนือและแคว้นต่าง ๆ ทางเหนือและตะวันออกก็จะเป็น "แหล่งที่วุ่นวายของบรรดารัฐไทยใหญ่ที่ทะเลาะวิวาทกัน" ตามที่ฮาร์วีย์ผู้ที่เขียนประวัติของพม่าได้เคยกล่าวไว้

เหตุการณ์ทำนองนั้นเกิดขึ้นหลังสีหสุระสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1481 กษัตริย์ 2 องค์ คือ มินห์คอง (ค.ศ. 1481–ค.ศ. 1502) และชเวนันกยอชิน (ค.ศ. 1502–ค.ศ. 1527) ไม่สามารถควบคุมสถานการณ์ได้เลย โมนยินแข็งแกร่งและเป็นที่น่าเกรงขามขึ้นจนกระทั่งใน ค.ศ. 1507 อังวะต้องหันไปประนีประนอม โดยยอมเสียดินแดนไปบ้างเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้า สถานการณ์รุนแรงขึ้นจนกระทั่งในปี ค.ศ. 1520 จีนบุกข้ามแม่น้ำสาละวินและเคลื่อนทัพมุ่งหน้าไปทางเต็งแย น่าเสียดายที่การทำเช่นนั้นมิได้มีผลอย่างใด ใน ค.ศ. 1527 หลังจากที่พวกโมนยินได้เข้าโจมตีอยู่หลายครั้งแล้วในที่สุดก็เข้ายึดกรุงอังวะได้และทำลายเสีย พระเจ้าชเวนัน

กยอชินสิ้นพระชนม์ ผู้ได้อำนาจสืบไป คือ บุตรชายของสอพวาชื่อสอหันพวา ซึ่งฮาร์วีย์กล่าวว่าเป็น 'คนบ้าเถื่อนเต็มตัว' ผู้ซึ่งทำลายเจดีย์ ประหารพระภิกษุ และก่อกองไฟเผาสิ่งที่สูงค่าในหอสมุดของวัด ผู้ครองกรุงอังวะหลังจากระยะนั้นไปคือ ตั้งแต่ ค.ศ. 1527 กระทั่งถึงวาระที่อังวะถูกรวมเข้ากับอาณาจักรพม่าของพระเจ้าบุเรงนอง ในปี ค.ศ. 1555 ล้วนแต่เป็นหัวหน้าชาวไทยใหญ่ทั้งสิ้น

พลังที่รวมพม่าเข้าด้วยกันอีกกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 และในที่สุดได้คุ้มกันอังวะจนพ้นจากความร้ายกาจของพวกไทยใหญ่ก่อตัวขึ้นอย่างเงียบ ๆ ที่เมืองตองอูแถบลุ่มแม่น้ำสะโตงที่อยู่ห่างไกลจากจุดกลางสำคัญ ๆ ในการจลาจลทั้งสิ้น ในระยะอันยาวนานของการต่อสู้ระหว่างอังวะและพวกมอญ รัฐเล็ก ๆ แห่งนี้แทบจะรักษาตัวเองไว้ไม่ได้เพราะคู่ต่อสู้ทั้งสองฝ่ายในบางครั้งบางคราวก็พยายามที่จะทำลายรัฐนี้เสีย ไม่มีราชวงศ์ใดที่มีอำนาจในการปกครองรัฐนี้ได้นาน แต่ระยะหัวเลี้ยวหัวต่อคือในรัชสมัยพระเจ้าเมงกินโย (ค.ศ. 1486–ค.ศ. 1531) เมื่อความยุ่งเหยิงในอังวะเปิดโอกาสอันดีเยี่ยมให้กษัตริย์ผู้สามารถยิ่งผู้นี้ขยายอาณาเขตออกไป ดินแดนที่สำคัญที่สุดที่พระองค์ทรงเข้าครอบครองคือแถบกยอสี ใน ค.ศ. 1527 เมื่อสอพวาแห่งโมนยินถล่มเมืองอังวะ หัวหน้าชาวพม่าจำนวนไม่น้อยหนีมารับราชการกับพระองค์จนกระทั่งทรงเป็นกษัตริย์ผู้ทรงอำนาจมากที่สุดในพม่า

เมื่อพระองค์มีกำลังเพิ่มขึ้นมาเช่นนี้จึงทรงหันความสนใจไปทางทิศใต้ และเริ่มตระเตรียมการโจมตีดินแดนที่มั่งคั่งและอุดมสมบูรณ์ของอาณาจักรมอญ ณ หงสาวดี พวกสอพวาชาวไทยใหญ่ในหลายรัฐทางเหนือของอาณาเขตของพระองค์หมกมุ่นอยู่ในการทะเลาะวิวาทซึ่งกันและกัน จนกระทั่งพระองค์กล้าเสี่ยงว่าพวกเหล่านี้คงไม่มีทางจะร่วมมือกัน และกล้าตัดสินพระทัยที่จะเข้าครอบครองดินแดนอันมั่งคั่งสมบูรณ์ของหงสาวดี เพื่อเป็นรากฐานของการขยายอำนาจที่จะติดตามมา อย่างไรก็ตาม ใน ค.ศ. 1531 ในระหว่างการตระเตรียมกำลัง พระองค์ก็สิ้นพระชนม์ และโอรสผู้ฉลาดเฉลียวคือตะเบ็งชเวตี้ก็ทรงรับงานต่อมา

อาณาจักรมอญ ซึ่งอโนรธาแห่งพุกามได้เข้าครอบครองเมื่อกลางคริสต์ศตวรรษที่ 11 และได้รวมเข้าเป็นอาณานิคมของพระองค์นั้นได้ตั้งตนเป็นเอกราชในระหว่างที่พวกมองโกลเข้ามารุกราน อันทำให้รัฐพุทธศาสนาที่พุกามได้ล่มจมลงในปี ค.ศ. 1287 การเคลื่อนไหวแรกที่ก่อให้เกิดการแบ่งแยกภายในอาณาจักรมอญเกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1287 เมื่อวเรรุหรือมะกะโทนายทหารในกองทหารรักษาพระองค์พระเจ้ารามคำแหงกษัตริย์แห่งสุโขทัย พาราชธิดาองค์หนึ่งของกษัตริย์ไทยหนีไป

ตามเรื่องราวที่เล่ากันแล้วไปยึดเมืองท่าเมาะตะมะ กล่าวกันว่าเขาไปเริ่มมีอาชีพเป็นคนขายของเร่ที่ดอนวันในแคว้นสะเทิมซึ่งเป็นสถานที่เกิดของเขา หลังจากที่มาตั้งตัวที่เมาะตะมะแล้วก็ร่วมมือกับหัวหน้ากบฏมอญชื่อตาระพญา ขับไล่พม่าไปจากหงสาวดี ในปี ค.ศ. 1287 ก็ร่วมกันยึดได้ตลอดดินแดนทางทิศใต้ของแปรและตองอู แต่แล้วก็เกิดการวิวาทกัน และวเรรุฆ่าตาระพญาเสีย

หลักฐานของไทยเสริมว่า วเรรุครอบครองอาณาจักรใหม่ในฐานะเมืองประเทศราชของพระเจ้ารามคำแหงผู้ทรงแต่งตั้งเขาเป็นเจ้าฟ้ารั่ว แต่อย่างไรก็ตาม การแต่งตั้งจากไทยนี้ก็มิได้ทำให้พระองค์เสียโอกาสที่จะให้จีนรับรองฐานะของพระองค์และทรงปกครองบ้านเมืองในฐานะกษัตริย์ของรัฐอิสระ เมาะตะมะเป็นเมืองหลวงของพระองค์และคงเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรมอญต่อมาจนถึง ค.ศ. 1363 ทางด้านใต้อาณาเขตของพระองค์แผ่ไปในแหลมมลายูจนถึงมะริด แต่หลังจากที่อาณาจักรอยุธยาถือกำเนิดขึ้นมาใน ค.ศ. 1350 อยุธยาก็อ้างสิทธิเหนือดินแดนทั้งหมดจากเมาะตะมะลงไปทางใต้และในที่สุดก็ได้ครอบครองส่วนใหญ่ของดินแดนนั้น กล่าวกันว่าพระเจ้าวเรรุได้ต่อต้านการรุกรานของพวกไทยใหญ่ 3 พี่น้อง อนุสรณ์ที่สำคัญของพระองค์ในปีจุบัน คือ หนังสือกฎหมายซึ่งเรียกกันว่า "วกะรุ ธรรมศาสตร์" ซึ่งเป็นการอธิบายกฎหมายของพระมนูซึ่งพระองค์ทรงสั่งให้พระภิกษุรวบรวมข้อเขียนของนักปราชญ์สมัยก่อนที่ได้เก็บรักษาไว้ในวัดมอญ หนังสือเล่มนี้จัดเป็นหนังสือกฎหมายเล่มแรกที่สุดของพม่าที่ค้นพบได้

หลังจากที่พระเจ้าวเรรุสิ้นพระชนม์ในปี ค.ศ. 1296 อาณาจักรมอญตกอยู่ในยุคแห่งความยุ่งยากภายในและการแย่งชิงราชสมบัติกัน ความไม่สงบนี้กินเวลาหลายปีและอาจจะเกิดผลร้ายแรงก็ได้ถ้าหากว่าพวกไทยใหญ่และชาวไทยอยู่ในฐานะที่จะเข้าแทรกแซงได้ แต่ในที่สุดเมื่อไทยเข้ารุกรานก็เผอิญตรงกับรัชสมัยพญาอู่ (ค.ศ.1353–ค.ศ.1385) ซึ่งเป็นกษัตริย์ที่เข้มแข็ง ถึงแม้จะถูกบังคับให้ยกดินแดนบางส่วนให้ไทยพระองค์ก็สามารถรักษาอาณาจักรไว้ได้ การรุกรานครั้งนี้เป็นการเข้าโจมตีทั้งจากเชียงใหม่และอยุธยา กองทัพเชียงใหม่เผาตะโกลา สะโตง และดอนวัน แต่ก็ถูกขับไล่ไปในปี ค.ศ. 1356 ในปี ค.ศ. 1363 ไทยบังคับพญาอู่ให้ละทิ้งเมาะตะมะและเข้าโจมตีเมาะลำเลิงและตะนาวศรีหนักขึ้น พญาอู่ทรงย้ายราชธานีไปอยู่ที่ดอนวันชั่วคราว และในที่สุดเมื่อ ค.ศ. 1369 ก็ตั้งเมืองหลวงที่หงสาวดีซึ่งยังคงเป็นราชธานีของอาณาจักรมอญ จนกระทั่งตะเบ็งชเวตี้ได้เข้าครอบครองมอญ

และอาณาจักรมอญต้องสูญเสียเอกราชใน ค.ศ. 1539 ใน ค.ศ. 1362 พระเจ้าพญาอู่ทรงซ่อมแซมเจดีย์ชเวดากองและเพิ่มส่วนสูงขึ้นไปเป็น 66 ฟุต เจดีย์องค์นี้เป็นแหล่งสำคัญของพวกจาริกบุญและตั้งอยู่รอบนอกหมู่บ้านชาวประมงชื่อ ดากอง ซึ่งตั้งชื่อตามเจดีย์ และอีกหลายร้อยปีต่อมาจึงได้นามใหม่ว่าย่างกุ้งโดยอลองพญาเป็นผู้ทรงตั้งให้ (ค.ศ. 1755)

รัชสมัยของพญาอู่เต็มไปด้วยความยุ่งยาก มีทั้งสงครามและการต่อสู้ ไทยยึดครองเมาะตะมะกับตะนาวศรีและแสดงท่าไม่เป็นมิตรอยู่เสมอ โอรสองค์ใหญ่ทรงพระนามราชาธิราช (ค.ศ. 1385—ค.ศ. 1423) ต้องต่อต้านมิใช่แต่เพียงการรุกรานจากเชียงใหม่ กำแพงเพชร และอยุธยาเท่านั้น แต่ดังที่เราทราบแล้วยังต้องต่อต้านการโจมตีอยู่เรื่อย ๆ จากอังวะเป็นระยะต่อเนื่องกันเป็นเวลานาน แต่พระองค์ก็ทรงป้องกันประเทศได้สำเร็จ ด้วยเหตุที่อยุธยาหมกมุ่นอยู่ในความพยายามที่จะปราบปรามกัมพูชา สุโขทัย และเชียงใหม่ จึงเป็นการช่วยรามัญประเทศมิให้กลายเป็นเหยื่อในการชิงชัยระหว่างอังวะกับไทย ราชาธิราชมิทรงเป็นแต่เพียงนักการเมืองผู้ดำเนินนโยบายด้วยความเชี่ยวชาญเป็นยอดเยี่ยม แต่ยังทรงเป็นที่ยกย่องทั้งจากพม่าและมอญว่าเป็นนักบริหารที่สามารถอีกด้วย พม่ากล่าวว่าพระองค์ทรงแบ่ง 'รัฐมอญทั้ง 3' คือ หงสาวดี มยองมยา และพะสิม ออกเป็นแคว้น ๆ แต่ละรัฐประกอบด้วยแคว้น 32 แคว้น เข้าใจกันว่าขอบเขตของแต่ละแคว้นของพระองค์คงจะเป็นหน่วยบริหารที่นักบริหารอังกฤษเรียกว่า 'วงกลม' ใต้การปกครองของเมียวสุคยี หรือตาคะสุคยี

ก่อนที่ราชาธิราชสิ้นพระชนม์ไม่นานสงครามกับพม่าก็ยุติลง อาณาจักรมอญจึงตั้งอยู่ในความสงบและความมั่งคั่งสมบูรณ์เป็นเวลานาน เมืองหลวงของอาณาจักรเป็นศูนย์กลางการค้าขายและที่พักพิงของพ่อค้าชาวต่างประเทศ เมืองท่าที่ดำเนินกิจการดีทั้ง 3 แห่ง คือ เมาะตะมะซึ่งได้คืนไปจากไทย สิเรียมซึ่งอยู่ถัดดากองไปทางใต้ และพะสิมในแถบดินดอนสามเหลี่ยม ก็ทำการค้าขายอย่างสม่ำเสมอกับอินเดีย มะละกาและหมู่เกาะของชาวมลายู ในปี ค.ศ. 1435 นิโคโล ดิ คอนติ แห่งเวนิส ซึ่งมีหลักฐานปรากฏว่าเป็นชาวยุโรปคนแรกที่เข้าไปถึงพม่า ได้ไปพักอยู่ที่หงสาวดี 4 เดือนในรัชสมัยของบินนยารันที่ 1 (ค.ศ. 1426—ค.ศ. 1446)

บรรดากษัตริย์แห่งหงสาวดีในคริสต์ศตวรรษที่ 15 ล้วนสนพระทัยศาสนาอย่างลึกซึ้ง พระเจ้าบินยากยัน (ค.ศ. 1450—ค.ศ. 1453) สร้างเสริมเจดีย์ชเวดากอง

สูงขึ้นเป็น 302 ฟุต ผู้ครองราชย์สืบต่อมาจากพระองค์ คือ พระราชินีเช็งสอบู (ค.ศ. 1453–ค.ศ. 1472) ราชธิดาของราชาธิราชก็ยังทรงสร้างเสริมบริเวณเจดีย์จนมีสภาพคล้ายคลึงกับปัจจุบันนี้ คณะสืบศาสนาถูกส่งไปลังกาอีก และเช่นเดียวกับคณะที่เคยไปสมัยก่อนหน้านั้นเมื่อกลับมาก็ริ้อฟื้นศาสนาขึ้นใหม่ซึ่งมีอิทธิพลไปทั่วพม่า และทำให้ผู้ครองอังวะหาทางที่จะติดต่อโดยตรงกับต้นตอของการสอนพุทธศาสนานิกายเถรวาท

ศูนย์กลางการเผยแพร่ศาสนาอยู่ที่วัดกัลยาณีใกล้หงสาวดี วัดนี้ได้ชื่อมาจากแม่น้ำในลังกาอันเป็นที่พระภิกษุผู้ก่อสร้างวัดนี้เข้าพิธีอุปสมบท การอุปสมบทแบบกัลยาณีกลายเป็นพิธีบวชที่ใช้กันทั่วประเทศ เรื่องราวของการปฏิรูปศาสนามีกล่าวไว้ในจารึกที่วัดนี้ซึ่งกษัตริย์องค์ถัดจากพระนางเช็งสอบู คือ พระเจ้าธรรมเจดีย์ (ค.ศ. 1472–ค.ศ. 1492) ทรงสร้างขึ้น พระเจ้าธรรมเจดีย์พระองค์นี้เดิมเป็นภิกษุและพระนางเช็งสอบูทรงเลือกให้มาสืบราชสมบัติ จึงต้องสึกมาและอภิเษกสมรสกับธิดาพระนางเช็งสอบู พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่นับถือศาสนาพุทธที่ดีที่สุดและเป็นที่เลื่องลือในพระปรีชาญาณ กฎหมายที่พระองค์ทรงบัญญัติขึ้นเรียกว่า พระธรรมศาสตร์ยังคงเหลืออยู่จนทุกวันนี้ ในสมัยของพระองค์มีแต่ความสงบและอารยธรรมที่มีค่าสูงก็เผยแพร่ไป สัมพันธไมตรีกับจีนก็ถูกริ้อฟื้นขึ้นและคณะสงฆ์ก็ถูกส่งไปยังพุทธคยาอีก เมื่อสิ้นพระชนม์พระองค์จึงทรงได้รับการยกย่องเป็นอรหันต์และมีผู้สร้างเจดีย์บรรจุพระอัฐิขึ้นไว้

พระโอรส คือ บินนยรันที่ 2 (ค.ศ. 1492–ค.ศ. 1526) ได้ทรงต้อนรับนักแสวงโชคชาวยุโรปอีก 2 คนเป็นชาวอิตาเลียน คนแรก คือ ฮิเอโรโนโม เด ซานโตสเตฟาโน ผู้ซึ่งในปี ค.ศ. 1496 ขายสินค้าที่มีค่าให้พระองค์ โดยต้องรอรับเงินค่าสินค้าอยู่นานเกินกว่าที่เขาคาดหมาย คนที่สอง คือ ลุโดวิโค ดิ วาร์เธมา ผู้ซึ่งเขียนเล่าไว้ด้วยความตื่นเต้นมากมายถึงความหรูหราของพระเจ้าแผ่นดินและราชธานีของพระองค์ ตลอดจนจำนวนช้างอันมากมายในประเทศ เขากล่าวถึงครั่ง ไม้จันทน์ ฝ้าย ไหม และทับทิมว่าเป็นสินค้าสำคัญซึ่งกษัตริย์ทรงเก็บภาษี

บินนยรันยังทรงต้อนรับนักแสวงโชคชาวยุโรปอีกประเภทหนึ่ง ในปี ค.ศ. 1512 เขาคือ รูอี นูเนซ ดาคูนฮา ซึ่งได้รับมอบหมายจากอัลฟองโส ดัล บูเคอร์ก หลังจากยึดได้มะละกาให้เข้ามารายงานเกี่ยวกับตะนาวศรี เมาะตะมะและหงสาวดี สถานีการค้าของโปรตุเกสที่เมาะตะมะ ซึ่งเปิดขึ้นในปี ค.ศ. 1519 เป็นผลมาจาก

การรายงานของเขา นับเป็นสัญญาณแห่งยุคใหม่ซึ่งกำลังจะถือกำเนิดขึ้น สิ่งใหม่อีกอย่างหนึ่ง คือ การรวมกำลังรื้อฟื้นลัทธิชาตินิยมพม่าที่ตองอู ซึ่งเพียงแต่จะเริ่มในรัชสมัยบินนยรันและยังมองไม่เห็นชัด แต่พลังที่คุกรุ่นมานานแล้วนี้ได้ปะทุขึ้นอย่างกะทันหันในสมัยของกษัตริย์องค์ต่อมา คือ ตากายุทปี่ (ค.ศ. 1526—ค.ศ. 1539) เมื่อพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้แห่งตองอูเข้ายึดครองแถบดินดอนสามเหลี่ยมในค.ศ. 1535 ชั่วระยะเวลาอันสั้นผู้นำชาวพม่าก็ได้รับชัยชนะเหนืออาณาจักรมอญทั้งหมด และเข้าครอบครองหงสาวดีด้วยกลยุทธ ยังผลให้การปกครองของราชวงศ์ที่สืบมาจากพระเจ้าวเรรุสิ้นสุดลง

บทที่ 7
ชนชาวไทยและอาณาจักรอยุธยา

ชนชาวไทยใหญ่ ลาว และไทย ล้วนแต่สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษกลุ่มเดียวกันซึ่งเกี่ยวข้องกับชาวจีน และเป็นที่เชื่อกันว่าปรากฏตัวในประวัติศาสตร์ตั้งแต่ศตวรรษที่ 6 ก่อนคริสต์ศักราช จากระยะนั้นเป็นต้นมาบันทึกของจีนก็กล่าวถึงพวกนี้เสมอ ๆ โดยเรียกว่า คนป่าเถื่อน ซึ่งอยู่ทางใต้ของแม่น้ำแยงซีเกียง ชนเหล่านี้ตกอยู่ใต้อำนาจจีนตั้งแต่คริสต์กาล แต่ก็พยายามหลายครั้งหลายคราวที่จะแยกตัวเป็นอิสระเพื่อที่จะหลีกเลี่ยงจากการเป็นเมืองขึ้นของจีน ชนเหล่านี้เป็นจำนวนมากอพยพไปยังดินแดนทางเหนือของรัฐไทยใหญ่ในพม่าปัจจุบัน ณ ที่นั้นชาวจีนรู้จักเขาในนามว่า อ้ายลาว ชนพวกนี้ได้ตั้งอาณาจักรน่านเจ้าขึ้นทางทิศตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือของยูนนาน มีพลเมืองเป็นชาวไทย แต่ประมุขเป็นชนชาติอื่น ระหว่างปี ค.ศ. 757 และ ค.ศ. 763 ภายใต้การนำของโก๊ะล่อฝง น่านเจ้าก็ได้เข้าครอบครองลุ่มแม่น้ำอิระวดีทางตอนต้นน้ำ ในปี ค.ศ. 791 อิเหมาซุน ราชนัดดาและผู้สืบราชสมบัติก็ยอมรับความเป็นใหญ่ของจีน และพระองค์เป็นผู้ประสานสัมพันธภาพครั้งแรกระหว่างชาวปยูในพม่าและชาวจีน

อิเหมาซุนเป็นนักรบและขยายอำนาจไปยังประเทศและชนเผ่าต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ผู้สืบราชสมบัติต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 9 ก็ดำเนินนโยบายเดียวกัน เขามิเพียงแต่ทำลายเมืองหลวงของปยูในปี ค.ศ. 832 และเข้าครอบครองดินแดนจนถึงแถบดินดอนสามเหลี่ยมของแม่น้ำอิระวดีเท่านั้น แต่ยังได้ไปรุกรานจีนถึง 2 ครั้งและยึดเมืองเซ็งตู เขาโจมตีตังเกี๋ยและอันหนำ ซึ่งขณะนั้นอยู่ภายใต้การปกครองของจีน อย่างไรก็ดี ก่อนจะสิ้นศตวรรษเขาก็หย่าศึกกัน และตั้งหลักแหล่งในฐานะเมืองขึ้นของจีน จากนั้นมาเป็นเวลานานทีเดียวที่จีนมิได้กล่าวถึงเขาในพงศาวดารจีน

แต่ชนชาวไทยก็มิได้หยุดเฉยอยู่แต่ค่อย ๆ อพยพไปตามลำแม่น้ำและที่ราบลุ่มแม่น้ำทางตอนกลางของอินโดจีน ชาวไทยกลุ่มเล็ก ๆ เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ร่วมกับพวก กัมพูชา มอญ และพม่า ทหารของไทยมีปรากฏในภาพแกะสลักที่

นครวัด ก่อนหน้านั้นเป็นเวลานานพวกไทยก็ได้ข้ามจากลุ่มแม่น้ำสาละวินและแม่น้ำโขงเข้าไปสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนทางเหนือของระแหงตรงที่แม่น้ำปิงและแม่น้ำวังมาบรรจบกัน แคว้นไทยอิสระแห่งพะเยาได้ถือกำเนิดขึ้นตั้งแต่ปี ค.ศ. 1096

พระปรางค์สามยอด ลพบุรี

ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 12 เมืองต่าง ๆ ของชาวไทยที่ราบลุ่มตอนต้นน้ำของแม่น้ำเจ้าพระยาก็ตั้งต้นรวมกันเป็นรัฐเล็กรัฐน้อยซึ่งมีประมุขที่เรียกกันว่า "เจ้า" และพญา หรือที่พม่าเรียกว่าสอพวา[1] ในคริสต์ศตวรรษที่ 13 การเคลื่อนไหวที่เชื่องช้าจนเกือบจะไม่เป็นที่สังเกตได้เปลี่ยนไป ดังที่เซเดส์ให้คำจำกัดความว่า "แตกตัวออกแบบฟองสบู่" และเริ่มปรากฏทางชายแดนทางใต้ของยูนนาน ทั้งนี้อาจจะเป็นผลของความอ่อนแอลงของอำนาจกัมพูชาในแถบนั้น ในตอนปลายรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพราะพระองค์มุ่งหน้าแต่จะเข้าครอบครองจามปา ในปี ค.ศ. 1215 รัฐไทยโมกองทางเหนือของพะโมในพม่าทางเหนือก็ถือกำเนิดขึ้น ในปี ค.ศ. 1223 โมเน่หรือเมืองหน่ายรัฐไทยใหญ่ที่เข้มแข็งอีกรัฐหนึ่ง ก็เกิดขึ้นมาอีก ปี ค.ศ. 1229 เชื่อกันว่าเป็นปีของการก่อตั้งอาณาจักรอาหมแห่งอัสสัม ซึ่งเป็นพฤติการณ์ของไทยอีกเช่นเดียวกัน

ในระยะเวลาใกล้เคียงกันนี้ ประมุขของไทยที่เชียงรุ้งและเชียงแสนทางตอนเหนือของแม่น้ำโขงก็สร้างสัมพันธไมตรีกันด้วยการสมรส ระยะนี้เช่นเดียวกันที่มีเรื่องราวเล่าต่อกันลงมาถึงการอพยพครั้งใหญ่ของชาวไทยไปตามลำแม่น้ำอูไปยังที่ตั้งเมืองหลวงพระบางปัจจุบัน ในปี ค.ศ. 1238 ประมุขไทย 2 รัฐเข้าโจมตีและมีชัยชนะเหนือผู้บัญชาการทหารที่สุโขทัย ซึ่งขณะนั้นเป็นราชธานีของภาคตะวันตกเฉียงเหนือของจักรวรรดิกัมพูชา และได้ตั้งศูนย์กลางของอาณาจักรไทย ซึ่งต่อมาก็เป็นรัฐที่มีอำนาจมากภายใต้การนำของพระเจ้ารามคำแหงในครึ่งหลังของศตวรรษ

การที่กุบไลข่านเข้ายึดครองอาณาจักรน่านเจ้าในปี ค.ศ. 1253 ทำให้ขบวนการ "แตกตัวออกแบบฟองสบู่" ในหมู่ชาวไทยเป็นไปโดยรวดเร็วยิ่งขึ้น เซเดส์เชื่อว่าเรื่องราวที่น่าทึ่งเกี่ยวกับชัยชนะของพวกมองโกลได้ไปกระตุ้นจินตนาการของพวกไทยให้แสวงหาความสำเร็จอันยิ่งใหญ่เช่นนั้นบ้าง ไม่ว่าจะเป็นไปได้หรือไม่ก็ตาม ปรากฏว่าพวกมองโกลรับเอานโยบายที่จีนเคยถือปฏิบัติมา คือ นโยบาย "แบ่งแยกดินแดน" และสนับสนุนการก่อตั้งรัฐไทยขึ้นหลายรัฐในเขตแดนเดิมของรัฐเก่า ๆ ผลที่เกิดขึ้นจากนโยบายนี้มิใช่เป็นการกวาดต้อนชาวพื้นเมืองเดิม และนำชนเผ่าไทยเข้ามาอยู่แทน แต่เป็นการที่ชนชั้นปกครองเชื้อสายไทยได้เข้ามายึดอำนาจปกครองในดินแดนที่เคยเป็นรัฐเก่า ๆ

---

[1] สอพวา เป็นยศทางพม่าที่เทียบได้กับเจ้าพระยาของไทย

การหมดอำนาจของพุกามในปี ค.ศ. 1287 ส่งผลให้เกิดการแบ่งแยกดินแดนส่วนใหญ่ของพุกามในระหว่างผู้นำชาวไทย ในทางเหนือของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา พระเจ้าเม็งรายประมุขไทยแห่งแคว้นเชียงรายได้เข้าครอบครองอาณาจักรมอญดั้งเดิมที่หริภุญไชยหรือลำพูนในปี ค.ศ. 1290—ค.ศ. 1292 และก่อตั้งอาณาจักรเชียงใหม่ขึ้นระหว่างปี ค.ศ. 1283 และ 1287 พระเจ้ารามคำแหงแห่งสุโขทัยก็ได้ครอบครองพวกมอญแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และไทยก็เข้าไปปกครองดินแดนซึ่งรวมเอาส่วนใหญ่ของดินแดนเหนือของแม่น้ำโขงเข้าไว้ด้วยสืบแทนพวกกัมพูชา ในปี ค.ศ. 1287 พระเจ้าเม็งราย พระเจ้ารามคำแหง และพระเจ้างำเมืองประมุขแห่งพะเยาได้มาพบกันและทำสัญญาทางไมตรีที่แน่นแฟ้นต่อกัน เราควรจะต้องตระหนักความสำคัญว่าปีนี้เป็นปีเดียวกับที่ชาวมองโกลได้เข้ายึดครองอาณาจักรพุกาม ความเสื่อมอำนาจของกัมพูชาในด้านหนึ่ง และการสูญหายไปของพม่าที่มีกำลังกล้าแข็งอีกด้านหนึ่ง เปิดโอกาสให้ไทยมีโอกาสที่จะขยายอำนาจได้โดยปราศจากคู่แข่งขัน ถ้าหากว่าจะรักษาสันติภาพในระหว่างชาวไทยด้วยกันไว้ได้

พระเจ้ารามคำแหงหรือ "รามผู้กล้าหาญ" (ค.ศ. 1283—ค.ศ. 1317) ทรงพิสูจน์พระองค์ว่าเป็นนักรบผู้สามารถ ก่อนที่พระองค์จะขึ้นครองราชย์สืบแทนพระราชบิดา คือ พระเจ้าศรีอินทราทิตย์ในฐานะกษัตริย์แห่งสุโขทัย[1] พระองค์ทรงเป็นนักปกครองผู้มีชื่อเสียง ภายใต้การนำของพระองค์ชาวไทยได้รับเอาส่วนที่ดีของอารยธรรมทั้งหลายที่ได้เข้ามาพบเห็น ถือกันว่าสุโขทัยในระยะนี้เป็นอู่อารยธรรมไทย ชาวไทยมีระบบสังคมแบบศักดินา ยังมีร่องรอยเหลืออยู่ในรัฐไทยใหญ่ ลาว และเมืองต่าง ๆ ในตังเกี๋ยและทันหัวจนทุกวันนี้ ไทยมีการติดต่อกับจีนเป็นเวลานานจึงมีอารยธรรมในระดับค่อนข้างสูง ชาวไทยเป็นชาติที่มีความสามารถในการรับอารยธรรมต่าง ๆ ไปปรับปรุงเป็นของตนได้ดีเท่าเทียมกับชาวนอร์มันในยุโรป โดยเส้นทางค้าขายผ่านอัสสัมซึ่งเชื่อมจีนกับอินเดีย ชาวไทยได้เรียนรู้เรื่องพุทธศาสนาจากทางเหนือของอินเดีย นอกจากนั้น อิทธิพลของพุทธศิลป์และศิลปะแบบเสนะที่มีต่อศิลปะไทยทางเหนือสุดของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก็เป็นที่ประจักษ์ชัด

ภายใต้การนำของพระเจ้ารามคำแหง ชาวไทยขยายอาณาเขตไปตามลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแหลมมลายู และได้เข้าครอบครองดินแดนที่เคยเป็นของมอญมา

---

[1] **หมายเหตุผู้แปล** ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงทรงกล่าวถึงพระเชษฐา คือ พ่อขุนบานเมือง แต่รัชสมัยของพระองค์คงสั้นจนผู้เขียนไม่เห็นความสำคัญจึงไม่กล่าวไว้ในที่นี้

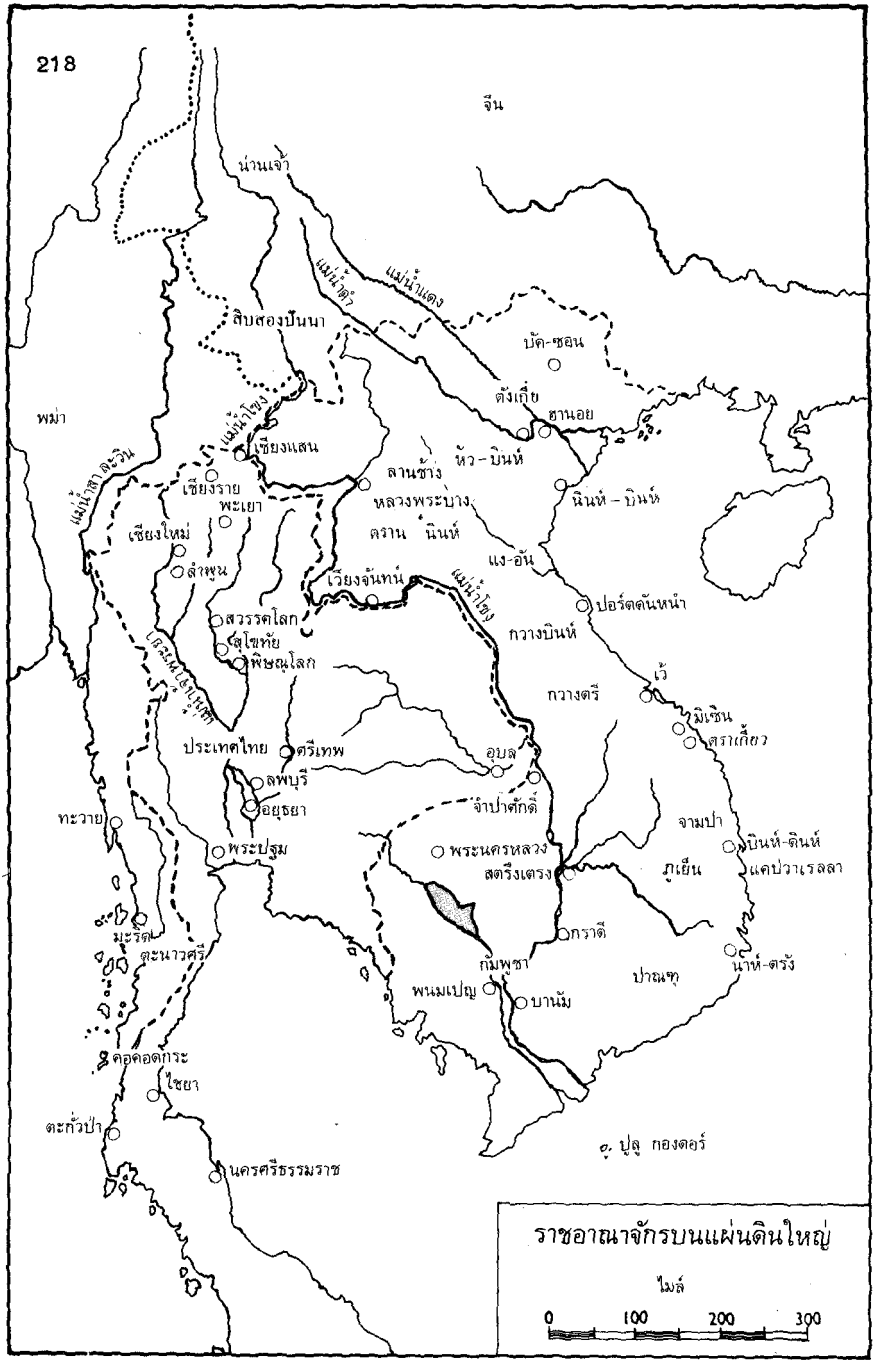

ราชอาณาจักรบนแผ่นดินใหญ่

ตั้งแต่ก่อนระยะเริ่มแรกแห่งประวัติศาสตร์ ดินแดนนี้เป็นที่ตั้งของอารยธรรมที่ละเอียดอ่อนและฝังรากลึก ในคริสต์ศตวรรษที่ 7 เมื่ออำนาจที่กล้าแข็งของฟูนันถูกล้มล้างไปอาณาจักรทวาราวดีซึ่งประชาชนนับถือพุทธศาสนาก็ถือกำเนิดขึ้นมาแทนที่ เป็นที่น่าเสียดายที่ประวัติศาสตร์ของอาณาจักรนี้เป็นที่รู้จักกันน้อยมาก ในขณะที่กัมพูชาครอบครองดินแดนส่วนใหญ่ซึ่งบัจจุบันเป็นภาคตะวันออกและตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย อาณาจักรทวาราวดีก็รักษาอิสรภาพไว้ได้จนถึงรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (ค.ศ. 1011—ค.ศ. 1050) ดินแดนที่ขณะนั้นเรียกกันว่า ละโว้ ได้แก่อาณาบริเวณในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จึงตกอยู่ใต้อำนาจของกัมพูชา

ในคริสต์ศตวรรษที่ 13 เมื่อดินแดนทางตะวันตกของอาณาจักรกัมพูชาตกอยู่ใต้อำนาจของไทย ละโว้ก็ได้อิสรภาพคืนมาและส่งทูตไปประเทศจีน ดังนั้นจึงมิได้นับรวมอยู่ในอาณาจักรของพระเจ้ารามคำแหง แต่ในกลางศตวรรษต่อมาก็ตกมาอยู่ใต้การปกครองของกษัตริย์ไทย อย่างไรก็ดี ประชากรส่วนใหญ่ของพระเจ้ารามคำแหงคงจะเป็นชาวมอญและกัมพูชา ซึ่งพระองค์ก็ได้ทรงดัดแปลงตัวอักษรจากทั้ง 2 ชาติมาสร้างตัวอักษรไทยขึ้นสำหรับภาษาไทยใน ค.ศ. 1283 จุดประสงค์ของพระองค์ก็เพื่อสร้างภาษาทางการซึ่งพลเมืองของพระองค์ที่พูดภาษามอญเขมรจะได้ใช้ได้ด้วย ในจารึกที่มีชื่อเสียงมากของพระเจ้ารามคำแหงซึ่งโปรดให้ทำขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1292 ที่เมืองสุโขทัย พระองค์ทรงใช้ตัวอักษรใหม่เป็นครั้งแรก และจารึกนี้เป็นหลักฐานเก่าแก่ที่สุดในภาษาไทยที่ค้นพบได้ อักษรสุโขทัยของพระเจ้ารามคำแหงใช้ทั่วเมืองไทย และยังมีอิทธิพลในการริเริ่มภาษาเขียนในแคว้นลาวต่าง ๆ ด้วย

ลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ช่วยให้เข้าใจได้ว่า เพราะเหตุใดสุโขทัยจึงเป็นอู่อารยธรรมไทย กล่าวคือ สุโขทัยตั้งอยู่บนเส้นแบ่งเขตระหว่างแถบที่รับอิทธิพลกัมพูชาด้านหนึ่ง และแถบที่รับอิทธิพลมอญพม่าอีกด้านหนึ่ง นอกจากนั้นยังสามารถทำการติดต่อกับพม่าทางใต้ได้สะดวก จึงสามารถรักษาความสัมพันธ์กับลังกาซึ่งเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาด้วย ความสัมพันธ์เหล่านี้ทำให้สุโขทัยสามารถรับเอาคุณค่าที่สำคัญของวัฒนธรรมต่าง ๆ มาปรับปรุงให้เข้ากับวัฒนธรรมไทย ดังที่เซเดส์ได้กล่าวไว้ว่า จากกัมพูชาคนไทยก็ถ่ายทอดระบบการเมือง อารยธรรมทางด้านวัตถุ ระบบการเขียนและถ้อยคำเป็นจำนวนมาก ศิลปินไทยเรียนจากศิลปินกัมพูชาและแก้ไขดัดแปลงศิลปะกัมพูชาตามอัจฉริยะของตน นอกเหนือ

ไปกว่านั้นยังรับอิทธิพลของศิลปะมอญและพม่า ซึ่งเป็นประเทศเพื่อนบ้านทางตะวันตก จากชาติทั้ง 2 ที่กล่าวนามทีหลังนี้ไทยก็รับเอาประเพณีทางกฎหมายที่เดิมเป็นของอินเดียมาไว้ นอกจากนั้นก็รับเอาพุทธศาสนาจากลังกากับแบบอย่างทางศิลปะมาด้วย[1]

จารึกต่อท้ายคำจารึกของพระเจ้ารามคำแหงซึ่งมีผู้ทำขึ้นในระยะหลังชี้แจงรายละเอียดเกี่ยวแก่ชัยชนะของพระองค์ มีข้อความดังนี้ พระเจ้ารามคำแหงทรงเป็นเจ้าเหนือหัวของชาวไทยทั้งมวล..... พระองค์ทรงมีชัยชนะต่อข้าศึกเป็นจำนวนมาก ทรงมีเมืองที่มีอาณาเขตกว้างขวางและมีช้างเป็นจำนวนมาก ทางด้านตะวันออกพระองค์ทรงครอบครองดินแดนไปจนถึงสระหลวง (พิจิตร) สองแคว (พิษณุโลก) หล่ม (หล่มสัก) บาจาย สคา จนถึงฝั่งแม่น้ำโขงจดเวียงจันทน์ เวียงคำ ซึ่งอยู่ชายเขตแดน ทางใต้พระองค์มีอำนาจเหนือเมืองต่าง ๆ ไปจนจดเขียนติ ซึ่งอยู่ฝั่งแม่น้ำปิงระหว่างกำแพงเพชรกับนครสวรรค์ แพรก (ปากน้ำโพ) สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี นครศรีธรรมราช จนจดทะเลซึ่งเป็นเขตแดนของประเทศ ทางด้านตะวันตกพระองค์ทรงเข้าครอบครองดินแดนจนถึงเมืองฉอด (แม่สอด) หงสาวดี (พะโค) และจดทะเลซึ่งเป็นเขตแดน ทางเหนือพระองค์เข้าครอบครองไปจนถึงเมืองเพล (แพร่) เมืองม่าน เมืองพลัว (บนฝั่งแม่น้ำน่าน) และทางอีกด้านหนึ่งของแม่น้ำโขงจนถึงเมืองซวา (หลวงพระบาง) ซึ่งเป็นเขตแดนของประเทศ[2]

เป็นการลำบากที่จะตรวจสอบรายชื่อนี้อย่างละเอียดโดยอาศัยหลักฐานเท่าที่มีอยู่สำหรับดินแดนที่เคยอยู่ใต้อำนาจกัมพูชามาก่อน คำยืนยันของ จู ตา–กวน สนับสนุนข้ออ้างของไทย เซเดส์ประมาณระยะเวลาที่พระเจ้ารามคำแหงทรงครอบครองดินแดนในแหลมมลายูไว้ประมาณปี ค.ศ. 1294 และให้ข้อคิดเห็นว่าการขยายอำนาจของไทยเริ่มต้นมาแต่รัชกาลพระเจ้าจันทรภานุแห่งตามพรลิงค์ตั้งแต่กลางศตวรรษ การขยายดินแดนของไทยเป็นการขยายอำนาจเข้าไปดินแดนของอาณาจักรศรีวิชัย และในปี ค.ศ. 1295 เมื่อราชทูตไทยปรากฏตัวที่ราชสำนักมองโกล ขากลับมีผู้แทนจีนเดินทางมาด้วยเพื่อนำคำสั่งจากจักรพรรดิจีนมายังพระเจ้ารามคำแหง ย้ำว่า "จงรักษาสัญญาของท่าน และไม่ทำอันตรายต่อ มา–ลี–ยู–เออล์"

---

[1] **Les États hindouisés,** หน้า 370, ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 342.

การที่ไทยอ้างสิทธิในเมืองหงสาวดี ก่อให้เกิดปัญหาว่าเรื่องราวของเจ้าฟ้ารั่วหรือมะกะโทซึ่งเล่าไว้ในบทก่อนจะเป็นประวัติศาสตร์หรือไม่ อาจจะเป็นไปได้ที่ว่าเรื่องราวการลักพาราชธิดาพระเจ้ารามคำแหงนั้นเป็นนิยาย แต่เจ้าฟ้ารั่วผู้ครองอาณาจักรมอญที่เป็นอิสระนั้นมีหลักฐานอ้างอิงได้ว่าเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์และไม่มีข้อสงสัยว่าหลังจากการยึดเมืองเมาะตะมะแล้ว พระองค์ต้องไปแสดงคารวะต่อกษัตริย์สุโขทัย

หลักการที่สำคัญของนโยบายพระเจ้ารามคำแหงก็คือรักษาไว้ซึ่งสัมพันธภาพอันดีกับจีน ในฐานะผู้ดำเนินการให้อาณาจักรกัมพูชาแตกแยกออกเป็นรัฐเล็กๆ พระองค์ทรงได้รับการสนับสนุนจากจีนเต็มที่ **พงศาวดารราชวงศ์หงวน** บันทึกไว้ว่ามีราชทูตจากสุโขทัยไปยังราชสำนักจีนหลายครั้ง หลักฐานทางฝ่ายไทยบอกไว้ว่าพระเจ้ารามคำแหงเสด็จไปยังดินแดนจีนด้วยพระองค์เอง 1 ครั้งหรืออาจจะ 2 ครั้ง และนำช่างชาวจีนกลับมากับพระองค์เพื่อมาเริ่มงานอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่สุโขทัยและสวรรคโลก อุตสาหกรรมนี้ยังคงมีสืบต่อมาจนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 บริเวณที่มีเตาเผาเก่าๆ ซึ่งมีเศษเครื่องลายครามกองใหญ่เป็นพยานหลักฐานที่เด่นชัดถึงความสำคัญของอุตสาหกรรมประเภทนี้ในสมัยหนึ่ง

ศิลาจารึกอันยิ่งใหญ่ของพระเจ้ารามคำแหงได้วาดภาพรัฐที่เจริญมั่งคั่ง มีการปกครองโดยยุติธรรม และเมตตาธรรม ศาสนาประจำชาติก็คือพุทธศาสนาซึ่งยึดถือคัมภีร์ภาษาบาลีอันได้รับมาจากแนวดั้งเดิมของพุทธศาสนาในลังกาเป็นหลัก จารึกกล่าวไว้ว่าพระมหากษัตริย์พร้อมด้วยราชสำนักและข้าราชบริพารนับถือพุทธศาสนาอย่างเลื่อมใสศรัทธา ถึงกระนั้นก็ตามก็ไม่เป็นที่น่าแปลกใจที่ปรากฏในจารึกทางใต้ของเมืองมีเขา (เขาหลวง) อันเป็นที่สิงสถิตวิญญาณที่มีความสำคัญที่สุดในประเทศ คือ พระขะพุง และกษัตริย์สุโขทัยก็ทรงถวายสักการบูชาที่ศาลพระขะพุงนี้เป็นประจำเพื่อจะขอความมั่งคั่งสมบูรณ์ให้แก่บ้านเมือง

จีนเรียกอาณาจักรสุโขทัยว่า "เสียน" ส่วนคำ "สยาม" เป็นชื่อที่พวกกัมพูชาใช้หมายถึง "คนป่า" จากแถบกลางของแม่น้ำ (เจ้าพระยา) ซึ่งมีรูปแกะสลักอยู่ที่ระเบียงด้านใต้ของนครวัด หลักฐานการใช้คำนี้ที่เก่าแก่ที่สุดขณะนี้ก็พบในจารึกของชาวจามในคริสต์ศตวรรษที่ 11 ซึ่งเอ่ยถึงชาวสยามในรายชื่อเชลยศึก ชื่อนี้ดูเหมือนจะแผลงมาจากคำ "ชาน" ซึ่งชาวพม่าใช้เรียกบรรดารัฐชาวเขาทางเหนือซึ่งเรียงรายกันจากเหนือลงมาใต้จากรัฐโมกองและโมนยิน ไม่มีผู้ใดทราบว่าคำว่า

"สยาม" มีความหมายทางนิรุกติศาสตร์ว่าอย่างไร หลังจากการตั้งอาณาจักรอยุธยาขึ้นใน ค.ศ. 1350 ดินแดนที่อยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์แห่งอาณาจักรนี้ก็ได้ชื่อว่า สยาม ชาวยุโรปก็มักจะเรียกตัวเมืองอยุธยาว่า "นครแห่งสยาม"

รัชกาลพระเจ้ารามคำแหงหมดสิ้นไปก่อน ค.ศ. 1318 เล็กน้อย มีเรื่องเล่าว่าพระองค์ทรงถูกกระแสน้ำพัดหายไปที่สวรรคโลก[1] ในรัชกาลพระราชโอรสของพระองค์คือ พระเจ้าเลอไท[2] ค.ศ. 1317—ค.ศ. 1347 อำนาจของสุโขทัยก็ลดน้อยถอยไปอย่างรวดเร็ว ในทำนองเดียวกันการขยายอำนาจ การอ่านพระนามของพระองค์ผิดเพี้ยนไปทำให้พระองค์ได้รับการยกย่องในข้อความบางแห่งว่า "เสือไทย"หรือ "เสือแห่งชาวไทย" แต่อันที่จริงแล้วกษัตริย์พระองค์นี้ห่างไกลจากความเป็นเสือที่เดียว เพราะพระองค์ทรงสนพระทัยอย่างมากในงานที่มีคุณค่าต่อบวรพุทธศาสนา ได้ทรงสร้างพระพุทธบาทเป็นจำนวนมากโดยเลียนแบบพระพุทธบาทที่ยอดเขาอดัมในลังกา เนื่องจากความศรัทธาในศาสนาพระองค์จึงได้พระนามว่า ธรรมราชา[3]

ราชโอรสของพระเจ้าเลอไทย คือ พระเจ้าลือไทย[4] ทรงขึ้นครองราชย์ต่อมาในปี ค.ศ. 1347 ทรงเป็นผู้สนพระทัยอยู่แต่เรื่องศาสนาเท่านั้น และในที่สุดก็ทรงสละราชสมบัติในปี ค.ศ. 1361 เพื่อผนวช ในปี ค.ศ. 1345 พระองค์นิพนธ์หนังสือที่สำคัญยิ่งในบรรดาหนังสือทางพุทธศาสนา คือ ไตรภูมิกถา ซึ่งยังมีปรากฏจนทุกวันนี้ในนาม ไตรภูมิพระร่วง ศิลาจารึกกล่าวถึงพระองค์ว่า "กษัตริย์พระองค์นี้ทรงดำรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม พระองค์ทรงแสดงพระเมตตาต่อพลเมืองทั้งปวง เมื่อพระองค์ทรงเห็นข้าวของผู้อื่น พระองค์ไม่ประสงค์ที่จะนำมาเป็นของพระองค์ และเมื่อพระองค์ทรงเห็นความมังคั่งของผู้อื่นก็ไม่ทรงประพฤติตนในทางที่ไม่สมควร

---

[1] **หมายเหตุผู้แปล** เข้าใจว่าผู้เขียนนำตำนานเรื่องพระร่วง 2 เรื่องในพงศาวดารเหนือมาดัดแปลงให้คล้ายเรื่องจริง กล่าวคือในพงศาวดารเหนือกล่าวถึงพระร่วงองค์แรกว่ามีมารดาเป็นนางนาค ดังนั้น เมื่อถึงกำหนดอายุขัยจึงกลับลงไปสู่บาดาล ผู้เขียนเลยดัดแปลงเสียว่าถูกกระแสน้ำพัดหายไป

[2] **หมายเหตุผู้แปล** ไทยใช้ว่า "เลอไทย" ซึ่งไม่มีเรื่องราวของกษัตริย์องค์นี้ในจารึกและในเรื่อง **ไตรภูมิพระร่วง** เรียกว่า"เลลิไท"

[3] **หมายเหตุผู้แปล** ผู้เขียนอาจเข้าใจผิดและนำเรื่องพระเจ้าลิไทยมาปนกับพระเจ้าเลอไทยก็ได้

[4] **หมายเหตุผู้แปล** ไทยเรียกพระเจ้าลิไทยและต่อมาเป็นพระมหาธรรมราชาที่ 1

ถ้าพระองค์ทรงจับผู้ที่กระทำผิดในการยักยอกหรือกล่าวผรุสวาจา ผู้ที่ใส่ยาพิษในอาหารของพระองค์เพื่อทำให้เกิดป่วยไข้หรือถึงแก่ชีวิต พระองค์ก็ไม่ฆ่าหรือทุบตีเขาแต่ยกโทษให้ผู้ที่ประพฤติผิดต่อพระองค์ เหตุผลที่พระองค์ทรงหักห้ามพระทัยสะกดกลั้นอารมณ์ ไม่พ่ายแพ้แก่ความโกรธ เท่าที่พระองค์อาจจะทรงทำได้ ก็เพราะพระองค์ทรงปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า และนำสัตว์ทั้งหลายข้ามห้วงสมุทรแห่งสังสารวัฏ"[1]

ดังนั้น โอกาสจึงเปิดให้กับเจ้าชายไทยผู้ทรงมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะสร้างอาณาจักรใหม่ขึ้นทางทิศใต้ จากเรื่องราวที่เชื่อถือสืบต่อกันมาพระองค์ทรงเป็นเจ้าในราชวงศ์เชียงแสน ซึ่งเป็นราชวงศ์เดียวกับพระเจ้าเม็งรายกษัตริย์ไทยผู้ทรงสถาปนาเชียงใหม่ขึ้น พระองค์ทรงสมรสกับราชธิดาเจ้าผู้ครองนครอู่ทองและในที่สุดก็ได้สืบราชสมบัติ หลังจากที่พระองค์ได้ทรงเข้าครอบครองดินแดนส่วนใหญ่ที่เคยเป็นอาณาจักรละโว้แต่เดิมแล้ว พระองค์ก็ทรงบังคับให้พระเจ้าลือไทยผู้ใจบุญให้ยอมเข้าอยู่ใต้อำนาจของพระองค์[2] ต่อมาเมื่อเกิดอหิวาตกโรคระบาดขึ้น พระองค์ก็ทรงอพยพย้ายเมืองห่างไปทางใต้ประมาณ 50 ไมล์ และทรงสร้างนครใหม่ให้ชื่อว่าทวาราวดีศรีอยุธยา ขึ้นบนเกาะในแม่น้ำเจ้าพระยา ในปี ค.ศ. 1350 พระองค์ทรงทำพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระนามว่ารามาธิบดี และถือกันว่าทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกของสยาม

3 ปีหลังจากที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ก็มีหัวหน้าชาวไทยอีกคนหนึ่ง ชื่อ ฟ้างุ้ม รวบรวมรัฐเล็กรัฐน้อยของลาวทางเหนือในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนเหนือและก่อตั้งอาณาจักรลานช้างขึ้น ซึ่งต่อมาได้ชื่อว่า หลวงพระบาง ได้มีอิทธิพลของกัมพูชาเจือปนอยู่เช่นกัน เพราะพระเจ้าฟ้างุ้มทรงเติบโตขึ้นมาในราชสำนักกัมพูชาและได้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงแห่งกัมพูชา

อาณาจักรใหม่ที่อยุธยาเข้มแข็งมากและมิช้ามินานก็เริ่มแสดงอำนาจของตนโดยการขยายอิทธิพลเข้าไปครอบครองดินแดนทางแถบกลางและใต้ของลุ่มแม่น้ำ

---

[1] แปลจาก ยอร์ช เซเดส์, **Les États hindouisés**, หน้า 368–369, และ **Receuil des inscriptions du Siam**, เล่ม 1 หน้า 107.

[2] **หมายเหตุผู้แปล** ผู้เขียนอาจเข้าใจผิดและรวมเรื่องราวของพระเจ้าลิไทย และพระเจ้าไสลือไทยเข้าเป็นเรื่องเดียวกัน

เจ้าพระยาตลอดถึงส่วนใหญ่ของแหลมมลายู[1] รวมทั้งตะนาวศรีและทวายซึ่งปัจจุบันอยู่ในประเทศพม่า นอกจากนั้นยังมีอำนาจเหนือสุโขทัยอีกด้วย เป็นเรื่องที่น่าสงสัยเป็นอย่างยิ่งว่าถ้าจีนยังมีอำนาจยิ่งใหญ่อยู่จะยินยอมให้อาณาจักรที่เข้มแข็งเช่นนี้ถือกำเนิดขึ้นโดยมิได้ทักท้วงหรือกีดกันเลยหรือไม่ การที่จักรพรรดิกุบไลข่านและกษัตริย์ต่อ ๆ มาได้สนับสนุนให้ไทยทำลายอาณาจักรกัมพูชาก็เพราะเดินตามนโยบายที่ยึดมั่นกันมาของจีนในอันที่จะให้ "พวกอนารยชนทางใต้" แตกแยกรวมกันไม่ติด แต่ความอ่อนแอของราชวงศ์มองโกลกลางคริสต์ศตวรรษที่ 14 นั่นเอง ที่ยังผลให้เกิดอาณาจักรที่เข้มแข็งเช่นอยุธยา ในทันทีที่ราชวงศ์เหม็งเข้ามาแทนที่กษัตริย์มองโกลสถานการณ์ก็เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว กษัตริย์ไทยคงจะทรงตระหนักถึงความจริงข้อนี้ เพราะได้ส่งทูตไปยังนานกิงนครหลวงของราชวงศ์เหม็งหลายครั้งและได้เริ่มสัมพันธไมตรีอันดีกับจีน ในเรื่องของการทูตแล้วยังไม่มีใครเก่งเกินคนไทย

การที่ศูนย์กลางอำนาจของชาวไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาย้ายจากสุโขทัยลงมาทางใต้และมาตั้งอยู่ที่อยุธยานั้น เป็นอันตรายต่ออำนาจของกัมพูชา เพราะราชธานีของกัมพูชาคือเมืองพระนคร อยู่ในรัศมีที่ไทยจะเข้าโจมตีง่าย มิช้ามินานหลังจากที่พระองค์ทรงสร้างราชธานีใหม่ พระรามาธิบดีที่ 1 ก็ทรงเริ่มต้นรวบรวมกำลังโจมตีกัมพูชา ดังที่ทราบกันแล้วเกี่ยวกับการกำหนดศักราชว่าไทยตีได้เมืองพระนครในรัชสมัยของพระรามาธิบดีที่ 1 นั้นมีผู้คัดค้าน คือ ลอร์เรนซ์ ปาล์เมอร์ บริกส์ ผู้ซึ่งเชื่อว่าไม่มีการยึดครองเมืองพระนครจนกระทั่งปี ค.ศ. 1431 แต่ในการจัดลำดับศักราชในประวัติศาสตร์กัมพูชาใหม่ ดร. โอ. ดับเบิลยู. วอลเตอร์ส ยอมรับข้อสันนิษฐานที่ว่าไทยเข้าครอบครองเมืองพระนครในรัชสมัยพระรามาธิบดี แต่เขากำหนดระยะเวลา ค.ศ. 1369 เป็นปีที่พระองค์สวรรคต ไทยยึดครองเมืองพระนครอยู่ 6 ปี จึงถูกขับไล่ออกไปโดยพระเจ้ากัมพัต ความไม่พอใจของชาวกัมพูชาที่มีต่อชาวต่างชาติมาปกครอง น่าจะเป็นสาเหตุใหญ่ที่ทำให้ไทยต้องทิ้งเมืองพระนคร แต่ ดร. วอลเตอร์สเสนอข้อคิดใหม่โดยชี้ให้เห็นว่าพระสวามีของพระนิษฐาพระรามาธิบดีที่ 1 คือ พระบรมราชาผู้ขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ. 1370 ทรงมีความสนพระทัยที่จะรวบรวมอำนาจอยุธยาให้เป็นปึกแผ่นเพื่อให้มีอำนาจครอบคลุมไปยัง

[1] Wood, **History of Siam**, หน้า 64, ที่ว่าพระรามาธิบดีทรงขยายอำนาจไปจนถึงมะละกานั้นจะเชื่อถือตรงตามลายลักษณ์อักษรไม่ได้ เพราะเมืองมะละกาไม่ได้ก่อตั้งขึ้นมาจน ค.ศ. 1043 หรือในเวลาใกล้เคียงนั้น

สุโขทัยและเชียงใหม่มากกว่าที่จะติดตามชิงชัยกับกัมพูชาตามนโยบายเดิมของไทย[1]

กฎหมายที่ประกาศใช้ในรัชสมัยของพระรามาธิบดีที่ 1 เป็นระบบกฎหมายที่เก่าแก่ที่สุดของประเทศไทยซึ่งตกทอดมาจากประเพณีของไทยโบราณสมัยน่านเจ้าเท่าที่ปรากฏเป็นหลักฐานเหลืออยู่ ต่อมากฎหมายของพระรามาธิบดีที่ 1 นี้ได้มีการปรับปรุงโดยรวมกฎหมายของพระมนูเข้าไว้ด้วย และได้เป็นหลักพื้นฐานของกฎหมายไทยต่อมาอีกหลายร้อยปี จนกระทั่งรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และแม้ในประมวลกฎหมายของไทยในปัจจุบันร่องรอยของกฎหมายสมัยพระรามาธิบดีที่ 1 ก็ยังไม่หมดไปเสียทีเดียว อย่างไรก็ดี แม้พระรามาธิบดีที่ 1 จะทรงมีความสำคัญอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์ไทย แต่เรื่องราวส่วนพระองค์ของกษัตริย์พระองค์นี้เกือบจะไม่เป็นที่รู้กันเลย เมื่อพระองค์สวรรคตในปี ค.ศ. 1369 พระราเมศวรราชโอรสผู้ทรงเป็นเจ้าผู้ครองนครอยู่ที่ลพบุรีก็ขึ้นครองราชย์ แต่พระองค์ไม่มีผู้นิยม ต่อมาเมื่อเกิดการจลาจลและพระองค์ไม่ทรงสามารถจะปราบปรามได้จึงทรงสละราชสมบัติในปี ค.ศ. 1370 เพื่อถวายราชสมบัติแด่พระบิตุลาผู้ทรงขึ้นครองราชย์เป็นพระบรมราชาธิราชที่ 1

ในระยะต้นรัชกาลกษัตริย์องค์ใหม่ทรงใส่พระทัยในการสร้างอำนาจของอยุธยาขึ้นใหม่แถบเหนือลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแต่อย่างเดียว สุโขทัยพยายามที่จะรื้อฟื้นความเป็นเอกราชขึ้นมาอีก ในปี ค.ศ. 1371 พระบรมราชาก็ทรงนำทัพไปบุกสุโขทัย และทรงได้รับความสำเร็จโดยยึดครองเมืองได้หลายเมือง การโจมตีครั้งนี้เป็นการเริ่มต้นการเข้าโจมตีอีกทุก ๆ ปี และไปสิ้นสุดลงในปี ค.ศ. 1378 เมื่อพระมหาธรรมราชาที่ 2 แห่งสุโขทัยทรงยอมแพ้และยกดินแดนทางตะวันตกรวมทั้งกำแพงเพชรถวายพระบรมราชา พระมหาธรรมราชาที่ 2 เองนั้นทรงย้ายราชธานีไปตั้งอยู่ที่พิษณุโลกและทรงได้รับอนุญาตให้ครองราชย์ในดินแดนที่เหลืออยู่ ในฐานะเป็นประเทศราชของอยุธยา

การขยายอำนาจของอยุธยาไกลขึ้นไปทางเหนือเช่นนี้นำไปสู่การขัดแย้งกับเชียงใหม่ และก่อนพระบรมราชาสวรรคตนั่นเองการต่อสู้ระหว่างอยุธยากับเชียงใหม่ก็ได้เริ่มขึ้นซึ่งจะดำเนินต่อไปเป็นพัก ๆ อีกหลายศตวรรษ เช่นเดียวกับสงครามชิงอำนาจทั้งหลาย จุดเริ่มของการต่อสู้ระหว่างอยุธยากับเชียงใหม่ก็คือการแย่งชิงสิทธิในราชบัลลังก์ ในปี ค.ศ. 1387 พระเจ้าแสนเมืองมาซึ่งทรงมีพระชนมายุเพียง

[1] 'The Khmer King at Basan', (1371-3) **Asia Major**, เล่ม 12, ตอน 1, หน้า 81.

14 พรรษาได้ขึ้นครองราชย์ที่เชียงใหม่ และพระบิดุลาองค์หนึ่งก็หาทางที่จะแย่งราชสมบัติโดยไปขอความช่วยเหลือจากอยุธยา กองทัพอยุธยาที่ยกขึ้นมาก็ถูกตีพ่ายแพ้ไปที่หมู่บ้านแสนสนุกใกล้เชียงใหม่ สงครามครั้งนี้มีชื่อเสียงอยู่ในประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น เนื่องจากความกล้าหาญของเจ้าหญิงนางเมืองผู้ซึ่งถึงแม้จะทรงครรภ์แก่แล้วก็ยังทำการรบด้วยโดยแต่งพระองค์เป็นชายประทับบนช้างศึก

ในปีต่อมาพระบรมราชาที่ 1 สวรรคตและพระราชโอรสชนมายุ 15 พรรษาได้ขึ้นครองราชย์ แต่ถูกแย่งราชสมบัติทันทีและถูกปลงพระชนม์โดยพระราเมศวรอดีตกษัตริย์ผู้เข้ายึดอำนาจและครองราชย์อยู่จนถึงปี ค.ศ. 1395 พระองค์ทรงรื้อฟื้นนโยบายของพระราชบิดาในอันที่จะขยายอาณาเขตเข้าไปในดินแดนกัมพูชา ในปี ค.ศ. 1389 ตามศักราชที่ ดร. วอลเตอร์ส คำนวณ หลังจากที่ล้อมเมืองอยู่ 7 เดือน เมืองพระนครก็ถูกยึดครองโดยกองทัพไทยเป็นครั้งที่ 2 แต่ครั้งนี้มิช้ามินานก็ถูกขับไล่กลับมา พงศาวดารไทยยกย่องพระราเมศวรว่าทรงตีเชียงใหม่ได้ด้วยและเล่าถึงการที่พระองค์ทรงทำลายกำแพงเมืองโดยลูกปืนใหญ่ ตามความเห็นของวูดเรื่องนี้เป็นเรื่องเล่ากันมาที่ไม่น่าเชื่อถือ เรื่องที่เกิดขึ้นจริง ๆ คือ พระเจ้าเชียงใหม่ยกทัพไปที่สุโขทัยโดยอ้างว่าจะช่วยเหลือสุโขทัยให้กลับมีเอกราชขึ้นมาใหม่ แต่พระมหาธรรมราชาแห่งสุโขทัยทรงตระหนักว่าจุดประสงค์ที่แท้จริงของเชียงใหม่ก็เพื่อจะมาครอบครองอาณาจักรของพระองค์เพื่อใช้เป็นฐานทัพที่จะใช้โจมตีอยุธยา พระองค์จึงทรงต่อต้านและได้ชัยชนะกองทัพลาวจากเชียงใหม่ และขับไล่ออกไปจากราชอาณาเขต คนไทย (อยุธยา) มิได้มีส่วนในการสงครามครั้งนี้เลย

ระยะเวลาระหว่างปี ค.ศ. 1395—ค.ศ. 1408 เป็นระยะที่ประวัติศาสตร์ไทยไม่มีเรื่องราวอะไรปรากฏอยู่เลย มีตำนานกล่าวว่า มีกษัตริย์ คือ พระรามราชาราชโอรสของพระราเมศวรทรงครองราชย์ แต่ก็ไม่มีเรื่องราวในรัชสมัยนี้บันทึกไว้เลย ในปี ค.ศ. 1408 พระองค์ก็ทรงถูกพระราชโอรสของพระบรมราชาที่ 1 แย่งราชสมบัติและขึ้นครองราชย์แทนเป็นพระอินทราชา (ค.ศ. 1408—ค.ศ. 1424) เรื่องราวที่น่าสนใจในรัชกาลนี้ก็มีแต่เรื่องของหัวเมืองเหนือ ซึ่งมีสงครามแย่งชิงราชสมบัติเกิดขึ้นสองครั้ง

สงครามครั้งแรกเกิดที่สุโขทัยซึ่งอยุธยาได้เข้าแทรกแซงและจัดการบ้านเมืองทางสุโขทัยเสียใหม่ในปี ค.ศ. 1410 สงครามแย่งราชสมบัติอีกครั้งหนึ่งเกิดในปีต่อมาที่เชียงใหม่เพราะพระเจ้าแสนเมืองมาทิวงคต ทางอยุธยาส่งทัพไทยซึ่งมีพระ

มหาธรรมราชาที่ 3 แห่งสุโขทัยทรงเป็นแม่ทัพขึ้นไปเพื่อจัดการให้ผู้อ้างสิทธิในราชบัลลังก์องค์หนึ่งขึ้นครองราชย์ แต่แทนที่จะเดินทัพตรงไปยังเชียงใหม่กองทัพนี้แวะไปโจมตีพะเยาซึ่งในครั้งหนึ่งเคยเป็นรัฐไทยอิสระที่ตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือ พงศาวดารเชียงใหม่กล่าวว่าสงครามครั้งนี้ทั้ง 2 ฝ่ายใช้ปืนใหญ่ต่อสู้กัน พะเยาต่อต้านอย่างเข้มแข็งมากจนทัพไทยต้องเลิกถอนการล้อมเมืองและเดินทัพต่อไปยังเชียงรายเพื่อรวบรวมกำลังกลับมาโจมตีเชียงใหม่ แต่ทางเชียงใหม่ต่อต้านมิให้ทัพไทยยึดเมืองได้ ในที่สุดทัพไทยก็ต้องเคลื่อนต่อไปเชียงรายอีกและเข้ายึดครองเชียงรายได้หลังจากมีการต่อต้านบ้างเล็กน้อย หลังจากนี้ได้ส่งเชลยศึกเป็นจำนวนมากลงมาอยุธยา

ในปี ค.ศ. 1424 เมื่อพระอินทราชาสวรรคตนั้นทรงมีราชโอรส 3 องค์ การต่อสู้เพื่อชิงราชบัลลังก์ก็เกิดขึ้นระหว่างโอรสองค์ใหญ่ 2 องค์ ความพยายามที่จะทำการตกลงกันโดยการชนช้างยังผลให้ทั้ง 2 องค์ตกจากหลังช้างสิ้นพระชนม์ โอรสองค์น้อยจึงได้ราชสมบัติเป็นพระบรมราชาที่ 2(ค.ศ.1424—ค.ศ.1448) กษัตริย์ไทยพระองค์นี้เองคือผู้พิชิตเมืองพระนคร ถึงแม้จากสิ่งที่กล่าวมาแล้วในบทก่อนคำว่าผู้พิชิต ในที่นี้จะใช้ได้ก็ในความหมายที่จำกัด เนื่องจากความพยายามของพระองค์ที่จะทรงตั้งกษัตริย์ไทยเป็นกษัตริย์หุ่น เพื่อปกครองกัมพูชาก็ประสบความล้มเหลวในทันที นอกจากนั้นโดยแท้จริงแล้วการทำศึกของพระองค์ก็เป็นแต่การเข้าโจมตีโดยใช้กำลังมากหน่อยเท่านั้น จุดมุ่งหมายในอันที่จะทำให้กัมพูชาเป็นเมืองขึ้นนั้นมิได้เป็นผลสำเร็จขึ้นมาเลย พงศาวดารกัมพูชากล่าวถึงการสู้รบกันต่อไปหลังจากการหยุดพักระยะสั้น ๆ และข้อที่จะต้องสังเกตอยู่ที่ว่าไทยไม่ได้ยึดครองดินแดนใดไว้ได้เลยจากการทำศึกระหว่างปี ค.ศ.1431—ค.ศ.1432 และในการต่อสู้กันในตอนหลังก็มิใช่ว่าไทยจะเป็นฝ่ายเข้าโจมตีเสมอไป

ในปี ค.ศ. 1438 มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเกี่ยวกับการสร้างความเป็นปึกแผ่นของอาณาจักรไทย พระบรมราชาที่ 2 ทรงตั้งราชโอรสองค์ใหญ่ทรงพระนามว่าพระราเมศวรเป็นเจ้าผู้ครองนครพิษณุโลก การกระทำเช่นนี้ก็เท่ากับเป็นการรวบรวมดินแดนที่เคยเป็นอาณาจักรสุโขทัยเดิมเข้าเป็นแคว้นหนึ่งของอาณาจักรไทย ต่อมาในปี ค.ศ. 1442 การต่อสู้เพื่อแย่งชิงราชบัลลังก์กันที่เชียงใหม่ก็เปิดโอกาสให้ไทยเข้าแทรกแซงอีกครั้งหนึ่ง แต่ก็มิได้รับผลสำเร็จเช่นเคย ฝ่ายเชียงใหม่โจมตีทัพไทยแพ้อย่างยับเยิน พระมหากษัตริย์ไทยประชวรระหว่างการรบ และการ

สงครามนี้ต้องล้มเลิกไป ในปี ค.ศ. 1448 พระบรมราชาที่ 2 สวรรคตในระหว่างที่ทรงเข้าโจมตีคู่อริ ซึ่งก็เป็นการโจมตีที่ไม่ได้ผลอีกเช่นเคย

พระราเมศวรเสด็จขึ้นครองราชย์ต่อมาทรงพระนามว่าพระบรมไตรโลกนาถ (ค.ศ. 1448—ค.ศ. 1488) ซึ่งปกติใช้ย่อ ๆ ว่า ไตรโลก[1] กษัตริย์พระองค์นี้ได้ทรงแสดงฝีมือไว้ในประวัติศาสตร์การปกครองของไทย พระองค์ทรงมุ่งหมายที่จะสร้างระบบการปกครองแบบที่รวมอำนาจเข้ามาไว้ที่ส่วนกลาง จนกระทั่งถึงรัชสมัยของพระองค์การปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ยังไม่ขึ้นต่อการบังคับบัญชาของส่วนกลาง หัวเมืองส่วนใหญ่มีการปกครองทำนองเดียวกับเจ้าผู้ครองนครใหญ่ ๆ ในสมัยกลางในฝรั่งเศสและเยอรมัน เพื่อที่จะควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ให้มั่นคง พระองค์จึงได้ทรงจัดระบบการปกครองส่วนกลางเสียใหม่ โดยมีการแบ่งออกเป็นหน่วยราชการต่าง ๆ และยกฐานะข้าราชการที่สำคัญ ๆ ขึ้น มีการแบ่งแยกอย่างเด่นชัดระหว่างหน่วยราชการพลเรือนที่สำคัญ 5 หน่วย[2] กับการบริหารฝ่ายทหาร หน่วยราชการฝ่ายพลเรือนมีกระทรวงมหาดไทยซึ่งหัวหน้างานเป็นสมุหนายก กระทรวงเมืองรับผิดชอบในงานภายในตัวเมืองและอาณาบริเวณอยุธยา กระทรวงคลังมีหน้าที่ควบคุมการค้ากับต่างประเทศด้วย กระทรวงเกษตรรับผิดชอบในการบำรุงที่ดินและการถือกรรมสิทธิ์ในที่ดิน และกระทรวงวังมีหน้าที่รับผิดชอบงานในพระราชวังและการศาล

การบริหารงานฝ่ายการทหารภายใต้สมุหกลาโหม ก็แบ่งออกเป็นหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งหัวหน้าแต่ละหน่วยงานก็มีฐานะเทียบเท่าเสนาบดี โครงสร้างของการปกครองส่วนกลางนี้ใช้กันต่อมาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในการแบ่งสายงานตามหน้าที่ของแต่ละหน่วยงานนี้ก็จัดว่าก้าวหน้ากว่ารัฐบาลทั้งหลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อนบ้านของไทยคือประเทศพม่า เป็นต้น ก็ไม่เคยก้าวไปไกลกว่าระดับการแบ่งงานอย่างไม่มีหลักเกณฑ์ แบ่งหน้าที่กันอย่างคร่าว ๆ ในระดับสูงสุดเท่านั้น คณะมนตรีผู้มีอำนาจสูงสุดซึ่งรวมทั้งลุดดอว์นั้น ในทางทฤษฎีก็มีเพียงมีอำนาจร่วมกันในการบริหารอยู่จนกระทั่งสถาบันกษัตริย์ของพม่าล้มเลิกลงในปี ค.ศ. 1886

งานสำคัญชิ้นหนึ่งในรัชสมัยพระบรมไตรโลกนาถก็คือ การจัดระบบศักดินา ตั้งแต่โบราณกาลมาในสังคมไทยคนทุกคนสามารถมีสิทธิในที่ดินตามฐานะของตน พระบรมไตรโลกนาถทรงปรับปรุงระบบนี้ใหม่โดยวางกฎเกณฑ์ที่แน่นอน

---

[1] **หมายเหตุผู้แปล** ไทยไม่เคยใช้พระนามย่อเช่นนี้

[2] **หมายเหตุผู้แปล** ความจริงมีสี่หน่วย คือ เวียง วัง คลัง นา แต่ผู้เขียนได้นับสมุหนายกว่าเป็นหัวหน้าหน่วยงานอีกหน่วยหนึ่งด้วย

เกี่ยวกับฐานะของบุคคลแต่ละชั้นและจัดแบ่งจำนวนที่ดินให้เป็นชั้นๆ ไป จำนวนที่ดินผิดกันตั้งแต่จำนวนเทียบเท่า 4,000 เอเคอร์[1] สำหรับเจ้าพระยาลงมา จนถึง 10 เอเคอร์สำหรับชนชั้นต่ำที่สุด ระบบศักดินาซึ่งยังคงใช้กันสืบมาจนไม่นานมานี้ ไม่เพียงแต่เป็นการวางรากฐานของโครงสร้างแห่งสังคมเท่านั้น ศักดินายังเป็นเครื่องกำหนดผลประโยชน์ที่จะได้รับ สำหรับข้าราชการก่อนที่จะนำการให้เงินเดือนมาใช้ในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 แต่ละคนได้รับที่ดินจำนวนเท่ากับที่กำหนดไว้ในศักดินา และเป็นที่เข้าใจกันว่าให้ยังชีพอยู่ด้วยผลประโยชน์ที่เก็บได้จากที่ดินนั้น ในศาลการปรับไหมก็ถือเอาตามศักดินาของแต่ละราย ในทำนองเดียวกับเงินชดเชยแก่ทายาทของผู้ถูกฆาตกรรมก็คิดตามศักดินา สำหรับคนชั้นต่ำที่สุดในสังคมนั้น เนื่องจากที่ดินยังมีจำนวนมากมายพอแจกจ่ายกันไปทั่วทุกคน และธรรมชาติในแถบมรสุมของเอเชียเต็มไปด้วยความอุดมสมบูรณ์ ระบบสังคมแบบศักดินามีความหมายว่าจะไม่มีผู้ใดต้องอดตาย

กฎมณเฑียรบาล หรือ "กฎหมายพระราชวัง" ซึ่งออกประกาศในปี ค.ศ. 1450 เป็นกฎหมายที่ยืดยาวและละเอียดลออฉบับหนึ่งของกษัตริย์ไทยพระองค์นี้ ผู้ซึ่งเปรียบได้กับพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ 1 ของอังกฤษ และเช่นเดียวกับผลงานของกษัตริย์นักกฎหมายแห่งอังกฤษ กฎมณเฑียรบาลของพระบรมไตรโลกนาถก็เป็นการนิยามของเก่าให้ชัดเจนมากกว่าเป็นของใหม่ กฎหมายนี้เป็นการนำประเพณีเดิมที่มีอยู่แล้วมาใช้จัดระเบียบเป็นตัวบทและมีการชี้แจงให้ละเอียดแจ่มแจ้งขึ้น กฎหมายฉบับนี้จำแนกจำนวนรัฐที่จะต้องส่งส่วยสาอากรและลักษณะของส่วยสาอาก แบ่งแยกฐานันดรแต่ละชั้นในราชสำนักจากพระราชินีและพระบรมวงศานุวงศ์ลงมาตามลำดับ กำหนดการพิธีต่างๆ แบ่งหน้าที่ของข้าราชการ และกำหนดการลงโทษ ดังนั้นกฎหมายนี้จึงมีรายละเอียดเกี่ยวกับพิธีการที่จะต้องกระทำเมื่อสมาชิกในราชสกุลจะถูกลงโทษถึงตายโดยการทุบด้วยท่อนจันทน์

รัชสมัยของพระบรมไตรโลกนาถเป็นสมัยที่มีสงครามกับเชียงใหม่ไม่ขาดระยะ ครั้งนี้อาณาจักรฝ่ายเหนือเป็นฝ่ายเปิดฉาก สงครามเกิดขึ้นเนื่องจากความไม่พอใจของชาวสุโขทัยที่ต้องเข้ามารวมอยู่ในอาณาจักรอยุธยา ความไม่พอใจที่คุกรุ่นอยู่นี้มาถึงที่สุดในปี ค.ศ. 1451 เมื่อเจ้าผู้ครองสวรรคโลกเสนอขอเป็นเมืองขึ้นของ

[1] **หมายเหตุผู้แปล** 1 เอเคอร์เท่ากับ 2 ไร่ครึ่ง ดังนั้นผู้เขียนจึงคำนวณศักดินาของเจ้าพระยา คือ หนึ่งหมื่นวาเท่ากับ 4,000 เอเคอร์ และศักดินาของคนธรรมดา 25 วาเท่ากับ 10 เอเคอร์

เชียงใหม่เพื่อแลกเปลี่ยนกับความช่วยเหลือจากเชียงใหม่ ในการที่จะแข็งอำนาจต่ออยุธยา กษัตริย์เชียงใหม่ส่งกำลังมาโจมตีสุโขทัยทันที แต่ถูกต่อต้านต้องถอยไป กองทัพที่สองซึ่งส่งไปโจมตีกำแพงเพชรเข้ายึดครองเมืองได้ แต่การที่อาณาเขตเชียงใหม่ถูกกษัตริย์แห่งหลวงพระบางรุกรานทำให้เชียงใหม่ต้องล้มเลิกการสงครามและล่าทัพทั้งหมดกลับไป แม้หลายปีต่อมาก็ไม่มีการเคลื่อนไหวแต่อย่างใด

พระบรมไตรโลกนาถมิทรงอยู่ในฐานะที่จะฉวยโอกาสในระหว่างที่เชียงใหม่ต้องหันไปพะวงกับหลวงพระบางนี้จัดการกับเชียงใหม่ให้เด็ดขาดลงไปได้ เนื่องจากพระองค์ทรงหมกมุ่นอยู่กับการที่จะขยายอำนาจลงไปในแหลมมลายู และพระองค์ยังต้องทรงประสบปัญหาไข้ทรพิษระบาดอย่างน่ากลัวไปทั่วราชอาณาจักรของพระองค์ เราไม่ทราบแน่นอนว่าอะไรเกิดขึ้นในมลายูในระยะนี้ วูดอ้างว่ามะละกาแข็งอำนาจขึ้นและไทยเข้ายึดเมืองได้ในปี ค.ศ. 1455 แต่ไม่สามารถจะควบคุมไว้ได้นาน เห็นได้ว่าการที่มะละกาทวีอำนาจขึ้นได้อย่างรวดเร็วในครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 15 ก็เพราะอาณาจักรชวาต้องต่อต้านการรุกรานเกือบตลอดเวลาจากอาณาจักรไทย ซึ่งฉวยโอกาสที่จะขยายอำนาจลงไปทั่วแหลมมลายูในระยะที่อาณาจักรชวากำลังเสื่อมอำนาจลงอย่างรวดเร็วหลังจากที่พระเจ้า ฮะยัม วูรุกสวรรคต

เรื่องราวที่กรอมเขียนเกี่ยวกับรัชสมัย มุซัฟฟาร์ ชาห์ ทรงเป็นที่รู้จักมากกว่าในนามของรายากาซิม (ค.ศ. 1446—ค.ศ.1459) ก่อให้เกิดความสงสัยในความถูกต้องของหลักฐาน ทางฝ่ายกรอมเขียนไว้ว่า ระยะที่มะละกาขยายอำนาจออกไปอย่างกว้างขวางตรงกับรัชสมัยของกษัตริย์พระองค์นี้ ซึ่งมีชื่อเสียงเพราะมีชัยชนะสามารถขับไล่กองทัพไทยที่เข้ามาโจมตีออกไปได้ ในหนังสือเรื่องประวัติศาสตร์มลายู วินสเตดท์มิได้เอ่ยถึงเรื่องราวที่ไทยยึดครองมะละกา แต่ได้บันทึกเรื่องราวที่รายากาซิมทรงมีชัยต่อกองทัพเรือไทยใกล้ผึง บาตู ปาหัต เรื่องราวที่ไทยโจมตีมะละกาดังมีบันทึกไว้ใน **เซจาราห์มลายู** หรือ "วารสารมลายู" ว่ามี 2 ครั้งในรัชสมัยรายากาซิม ครั้งแรกทางบก ครั้งที่สองทางทะเล ทั้งสองครั้งไทยเป็นฝ่ายแพ้ และเรื่องที่ฝ่ายมลายูเขียนไว้เกี่ยวกับการโจมตีครั้งแรกยืนยันแข็งขันว่ามะละกามิได้ถูกยึดครอง[1] การโจมตีครั้งที่สองก็พ่ายแพ้ไปก่อนที่จะบรรลุจุดประสงค์ หลังจากนั้นตามเรื่องราวใน **เซจาราห์ มลายู** สุลต่าน มุซัฟฟาร์ ชาห์ และกษัตริย์ไทยทรงแลกเปลี่ยนทูตและเครื่องบรรณาการและตกลงทำสัญญาสันติภาพต่อกัน

---

[1] แปลโดย C.C. Brown ใน ***Journal of the Malayan Branch of the R.A.S.***, ฉบับที่ 25 ตอนที่ 2 และ 3 (1952—3) หน้า 66.

โทเม ปีเรส ผู้พำนักอยู่ที่มะละกาหลังจากที่ชาวโปรตุเกสเข้ายึดครองเมื่อปี ค.ศ. 1511 และเป็นผู้บรรยายเรื่องราวของตะวันออกไว้ในหนังสือ **ซูมา ออเรียนตัล** อย่างดีน่าเชื่อถือ ก็กล่าวถึงสัมพันธไมตรีระหว่างมะละกากับไทยในรัชสมัย "โมดา ฟาร์ซา" เขากล่าวว่ากษัตริย์พระองค์นี้ทรงทำสงครามได้ชัยชนะรายาแห่งปาหัง ตรังกานู และปัตตานี นอกจากนี้ยังทรงมีชัยต่อรัฐแคมปาร์กับอินทรคีรีในสุมาตราด้วย และว่าความสำเร็จของพระองค์เนื่องมาจากสัมพันธไมตรีกับชาวชวา จีน ไทย การที่จีนยกย่องรายากาซิมในฐานะ "สุลต่าน" ซึ่งเป็นการรับรองความสำคัญของพระองค์ อาจจะมีอิทธิพลต่อท่าทีของไทย กล่าวคือตามปกติแล้วไทยก็ระวังที่จะคล้อยตามกษัตริย์ราชวงศ์เหม็ง

ในปี ค.ศ. 1460 มีเค้าแห่งความยุ่งยากเข้ามาปกคลุมดินแดนแถบเหนือของแม่น้ำเจ้าพระยาอีก เจ้าเมืองสวรรคโลกหนีขึ้นไปเชียงใหม่และไปยุยงเจ้าเชียงใหม่ให้รุกรานไทยอีกครั้ง ในปีต่อมากองทัพเชียงใหม่ยึดสุโขทัยและล้อมพิษณุโลกไว้ การที่ยูนนานเข้ามารุกรานเขตแดนเชียงใหม่เป็นเหตุให้ทัพเชียงใหม่ต้องล่าถอยไปป้องกันดินแดนของตน และในปี ค.ศ. 1462 กองทัพไทยก็ชิงสุโขทัยคืนมา แต่สวรรคโลกก็ยังตกอยู่ใต้การยึดครองของเชียงใหม่ การรุกรานจากเชียงใหม่ยังผลให้พระบรมไตรโลกนาถทรงย้ายราชสำนักจากอยุธยาไปยังพิษณุโลกในปี ค.ศ. 1463 และเมืองนั้นในทางปฏิบัติก็กลายเป็นราชธานีของพระองค์จนสิ้นรัชกาล ต่อจากนั้นไม่นานเชียงใหม่ยกมาโจมตีสุโขทัยเป็นครั้งที่ 3 ในรัชกาลนี้ ซึ่งก็ถูกต้านทานอย่างแข็งขันและกองทัพไทยก็ขับไล่ข้าศึกไปจนถึงดอยบา ณ ที่นั้นทัพเชียงใหม่หันกลับมาตั้งป้อมสู้ ในการศึกที่รบกันท่ามกลางแสงจันทร์ กองทัพไทยก็ถูกยันไว้และล่าถอยกลับเมือง หลังจากนี้ก็มีความสงบต่อมาหลายปี

ในระหว่างเวลาที่พักจากกรรบนี้ พระบรมไตรโลกนาถก็ผนวชและทรงจำพรรษาอยู่ระยะหนึ่ง หลังจากนั้นพระองค์ก็ทรงหาทางที่จะทอนกำลังเชียงใหม่ลงโดยวิธียอกย้อน ในปี ค.ศ. 1467 พระองค์ทรงส่งพระภิกษุพม่าเข้าไปยุยงให้ราชสำนักเชียงใหม่แตกแยกกัน ในปีต่อมาพระองค์ก็ทรงติดตามผลโดยส่งคณะทูตซึ่งหัวหน้าเป็นพราหมณ์เข้าไปด้วยจุดประสงค์อันเดียวกัน พวกคณะทูตนี้ก่อความยุ่งยากให้แก่เชียงใหม่มากมาย เพราะคำยุยงของพวกนี้ทำให้ราชโอรสองค์ใหญ่ของเจ้าผู้ครองนครและมนตรีผู้ใหญ่ผู้หนึ่งถูกประหารชีวิตเนื่องจากข้อหาเท็จ แต่การกระทำของพราหมณ์ก่อให้เกิดความสงสัย แผนการร้ายจึงเปิดเผยขึ้น ทั้งพราหมณ์

ทั้งภิกษุพม่าจึงถูกจับถ่วงน้ำโดยมีหินผูกคอไว้ สงครามจึงกลับเกิดขึ้นอีกในปี ค.ศ. 1494 และรบกันบ้างหยุดบ้างโดยไม่เกิดผลอันใดต่อมาเป็นเวลาประมาณ 25 ปี

ก่อนที่จะสวรรคตในปี ค.ศ. 1488 พระบรมไตรโลกนาถทรงปฏิบัติภารกิจที่สำคัญประการหนึ่ง คือ ทรงสถาปนาพระราชโอรสคือพระเชษฐา[1] เป็นมหาอุปราช คือพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่สอง เป็นครั้งแรกที่เกิดมีตำแหน่งมหาอุปราชและตำแหน่งนี้คงอยู่จนครึ่งหลังของศตวรรษที่ 19 มหาอุปราชทรงได้รับอภิสิทธิ์เทียบเท่ากษัตริย์อยู่บางประการ และทรงมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเป็น 10 เท่าของขุนนางผู้ใหญ่ที่มีตำแหน่งสูงที่สุด ก่อนที่จะเกิดตำแหน่งมหาอุปราช พระเกียรติยศเช่นนี้มักจะพระราชทานแก่พระราชโอรสองค์ใหญ่ แต่พระไชยเชษฐามิได้ทรงเป็นราชโอรสองค์ใหญ่ จึงมีผู้สันนิษฐานว่านโยบายของพระบรมไตรโลกนาถก็เพื่อแบ่งการปกครองของอาณาจักรในระหว่างราชธานีทั้ง 2 แห่งคือพิษณุโลกและอยุธยา หากพระองค์สวรรคตเสียก่อนที่จะทรงดำเนินการเรื่องนี้ และราชโอรสองค์ใหญ่คือพระบรมราชาที่ 3 (ค.ศ. 1488–ค.ศ. 1491) ก็ได้ครองราชย์สืบต่อมา อยุธยากลับเป็นราชธานีเช่นเดิม และพระไชยเชษฐาก็ทรงอยู่ในตำแหน่งมหาอุปราชและครองเมืองพิษณุโลกในฐานะเจ้าเมือง

เมื่อพระบรมราชาธิราชที่ 3 สวรรคต พระไชยเชษฐาก็ทรงได้ราชสมบัติต่อมาทรงพระนามว่าพระรามาธิบดีที่ 2 (ค.ศ. 1491–ค.ศ. 1529) รัชสมัยของพระองค์ตรงกับระยะที่ในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก้าวเข้าสู่ยุคใหม่ พระองค์ทรงต้อนรับผู้แทนหัวหน้าชาวโปรตุเกสผู้พิชิตมะละกา คือ ด๊วต เฟอร์นานเดซ ผู้ซึ่งมาให้ราชสำนักอยุธยารับรู้ถึงชัยชนะของโปรตุเกส ไทยยังคงประกาศความเป็นเจ้าเหนือแหลมมลายูทั้งหมด แต่นโยบายพระรามาธิบดีที่ 2 นั้นเพ่งเล็งอยู่เฉพาะเรื่องเชียงใหม่ และพระองค์ก็มิทรงอยู่ในฐานะที่จะก่อปัญหาเกี่ยวกับการยึดครองมะละกาของโปรตุเกส พระองค์จึงทรงยินยอมทำสัญญาอนุญาตให้ชาวโปรตุเกสทำการค้าขายที่อยุธยา นครศรีธรรมราช ปัตตานี ตะนาวศรี และมะริด

ความยุ่งยากที่มีกับเชียงใหม่ได้เริ่มขึ้นตั้งแต่ต้นรัชกาล เนื่องจากเจ้าชายไทยพระองค์หนึ่งซึ่งทรงผนวชเป็นภิกษุอยู่ ทรงแอบลักลอบนำพระพุทธรูปทำด้วยแก้วขาวมาอยุธยา พระเจ้าเชียงใหม่จึงทรงเข้าโจมตีดินแดนไทยและพระรามาธิบดี

---

[1] **หมายเหตุผู้แปล** ผู้เขียนใช้พระนามเจ้าชายพระองค์นี้ว่าเชษฐาในตอนต้นนี้ แต่ต่อมาก็ใช้พระนามพระไชยเชษฐา ในพงศาวดารไทยเรียกพระเชษฐา

ต้องส่งพระพุทธรูปคืนไป สงครามครั้งที่ 2 เกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1508 เมื่อเชียงใหม่เข้าโจมตีสุโขทัย ซึ่งยังผลให้ไทยยกทัพไปรุกรานเชียงใหม่ แต่ก็ไม่ได้รับผลสำเร็จ การโจมตีเชียงใหม่ครั้งต่อมาใน ค.ศ. 1510 ก็ไม่ได้ผลเช่นกัน เมื่อดัวต เพ่อร์นาน เดซ เข้ามาถึงอยุธยานั้นสงครามกำลังอยู่ในขั้นแตกหัก ในปี ค.ศ. 1513 กองทัพเชียงใหม่โจมตีสุโขทัยแล้วกลับบ้านเมืองพร้อมกับเชลยศึกและข้าวของที่ยึดได้เป็นจำนวนมาก สองปีต่อมาทัพเชียงใหม่ก็ยึดสุโขทัยและกำแพงเพชร แต่กองทัพใหญ่ของไทยซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงเป็นจอมทัพขับไล่พวกนี้กลับไปยังดินแดนของตน และทรงเป็นฝ่ายมีชัยในการรบครั้งสำคัญบนฝั่งแม่น้ำวังใกล้นครลำปาง

ฝ่ายไทยมิได้สนใจที่จะติดตามไปซ้ำเติมฝ่ายศัตรูหลังจากที่ได้ชัยชนะในครั้งนั้น แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ทรงจัดการระบบการทหารเสียใหม่โดยนำหลักการเกณฑ์ชายฉกรรจ์เป็นทหารมาใช้ ราชอาณาจักรแบ่งออกเป็นมณฑลทหารและแบ่งย่อยลงไป ชายทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 18 ปีขึ้นไปจะต้องมาขึ้นทะเบียนไว้เพื่อจะเรียกมารับราชการทหารได้เมื่อเป็นที่ต้องการ พระบรมราชาที่ 4 (ค.ศ. 1529–ค.ศ. 1534) ทรงทำสัญญาทางไมตรีกับเชียงใหม่ และในระยะสองสามปีต่อมาก็เป็นระยะสงบศึกจากการสงครามที่ยืดเยื้อ

แต่ในปี ค.ศ. 1545 ก็มีปัญหาในเรื่องราชบัลลังก์เกิดขึ้นที่เชียงใหม่อีกและเปิดโอกาสให้ไทยเข้าไปแทรกแซงอีกครั้งหนึ่ง แต่เรื่องนี้จะกล่าวไว้ในอีกบทหนึ่ง เพราะมิใช่เป็นเพียงการปะทะกันระหว่างอยุธยากับเชียงใหม่เท่านั้น อาณาจักรลาวที่ลานช้าง (หลวงพระบาง) ก็มีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ด้วย เช่นเดียวกับอาณาจักรพม่าซึ่งเพิ่งก่อตั้งขึ้นมาได้โดยชัยชนะของพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ และเป็นอาณาจักรใหม่ที่มีความทะเยอทะยานที่จะแผ่อำนาจออกไปเหนือรัฐไทยทั้งมวล

บทที่ 8
อาณาจักรจามปา

การก่อตั้งอาณาจักรและประวัติศาสตร์ตอนต้น ๆ ของอาณาจักรจามปาได้มีกล่าวไว้ในบทก่อนหน้านี้ เรื่องราวในที่นี้จึงจะเริ่มแต่ตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 7 เมื่อการเถลิงอำนาจของราชวงศ์ถังในเมืองจีนทำให้พวกจามหยุดการขยายอำนาจออกไปและสภาพเช่นนั้นดำเนินมาจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 9 ด้วยเหตุผลหลายประการ ในคริสต์ศตวรรษที่ 7 เริ่มมีการพัฒนาทางด้านศิลปะ โดยเฉพาะที่มิเซินและตรา-เกี๋ยว ใกล้อ่มราวดี (กวางหนำ) ซึ่งอยู่ใต้ของตูเรนบีจุบัน และแหลมเมฆโบราณวัตถุบางแห่งที่มิเซินยังคงมีปรากฏอยู่ แต่ที่ตรา-เกี๋ยวเพียงแต่ฐานยังคงเหลืออยู่ ทั้งนี้เพราะเมืองนี้ถูกทำลายลงในเวลาต่อมา สิ่งก่อสร้างส่วนมากสร้างขึ้นในรัชสมัยอันยาวนานและสงบสุขของพระเจ้าประกาศธรรมา ผู้ขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ. 653 และครองราชย์ในพระนามพระเจ้าวิกรันตวรมัน ลักษณะโบราณวัตถุทั้งหลายมีแบบใกล้เคียงกับแบบอินเดีย โบราณวัตถุหลายแห่งสร้างเพื่ออุทิศถวายพระวิษณุ ซึ่งได้มีการนับถือกันเป็นครั้งแรกในจามปาในรัชสมัยของพระองค์ ทั้งพระองค์และกษัตริย์องค์ต่อมาคือวิกรันตวรมันที่ 2 (ค.ศ. 686--ค.ศ. 731) ทรงส่งผู้แทนไปประเทศจีนหลายครั้ง หินที่จารึกในสมัยพระเจ้าประกาศธรรมาซึ่งค้นพบทางเหนือของนาห์ตรัง แสดงว่า อิทธิพลของพระองค์ขยายไกลไปทางใต้ของแคปวาเร็ลลาบีจุบัน

กลางคริสต์ศตวรรษที่ 8 จีนเลิกใช้ชื่อ ลิน-ยี่ ในการกล่าวถึงพวกจาม และใช้นามว่า ฮวน-วัง การเปลี่ยนแปลงนี้มาสอดคล้องกับการโยกย้ายศูนย์กลางของอาณาจักรไปทางใต้จากกวาง-หนำ ไปยัง ปาณฑุรังคะ (พัน-รัง) และ โคธาระ (นาห์ตรัง) ราชวงศ์ใหม่ซึ่งตามการสันนิษฐานของจอร์จ มาสเปอโร เป็นราชวงศ์ที่ 5 มีอำนาจอยู่ ณ ที่นั้นจากปี ค.ศ. 758 ถึงปี ค.ศ. 859 และเริ่มต้นประกาศการใช้ชื่อผู้ที่สิ้นชีพไปแล้วเพื่อชี้ให้เห็นถึงพระเจ้าซึ่งกษัตริย์ผู้สิ้นพระชนม์ไปแล้วทรงมีความสัมพันธ์ด้วย มีการเน้นถึงลัทธิไศวเวทประจำรัฐ และการนับถือศิวลึงค์ก็มีความสำคัญมากกว่าในกัมพูชาเสียอีก ความเชื่อถือนี้ก็ไปรวมกับการนับถือแต่โบราณกาลมา คือ การบูชาหินที่ตั้งตรงไว้เพื่อใช้เป็นเครื่องหมายแทนพระเจ้าแห่งปถพี มีตัวอย่างมากมายของการใช้มุขลึงค์ซึ่งเป็นการนับถือตามแบบอย่างอินเดีย

ที่หินนั้นหุ้มด้วยโลหะซึ่งตกแต่งเป็นรูปหน้าคนหน้าหนึ่งหรือมากกว่านั้น เป็นการยกย่องกษัตริย์ประดุจพระศิวะ ดังเช่นในกรณีเทวราชของเขมร ทั้งนี้จัดเป็นกรณีที่น่าสนใจของการผสมผสานกันอย่างแนบแน่น คือการนำความเชื่อถือที่รับมาจากต่างแดนและความเชื่อถือที่สืบเนื่องกันมา มารวมกันเพื่อพยายามที่จะขยายรากฐานศาสนาประจำชาติ

ระยะครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 8 เป็นระยะที่น่าสังเกตของอาณาจักรจามปาเช่นเดียวกับกัมพูชา อาณาจักรจามปาต้องประสบการรุกรานอย่างหนักจากชวาหลายครั้ง ในการรุกรานครั้งหนึ่งในปี ค.ศ. 774 โบสถ์เก่าแห่งโพนครที่นาห์-ตรังถูกทำลาย 3 ปีต่อมาการรุกรานอีกครั้งก็ทำลายวัดใกล้ราชธานี คือ วีระปุระ ซึ่งเคยตั้งอยู่ในที่ที่ไม่ห่างจากพันรังปีจุบัน แต่อันตรายจากชวาก็ผ่านพ้นไป และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 9 จามปาก็เปลี่ยนเป็นฝ่ายไปรุกรานบ้าง ในรัชกาลพระเจ้าหริวรมันที่ 1 จามปาก็เริ่มโจมตีเขตแดนจีนทางเหนือขึ้นอีกและได้รับชัยชนะหลายครั้ง นอกจากนั้นชาวจามก็ยังไปรุกรานกัมพูชาในสมัยต้นรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ผู้เป็นต้นราชวงศ์เมืองพระนคร เคยเชื่อกันว่าพระเจ้ายโศวรมันผู้ทรงสร้างเมืองพระนครเคยทรงตอบโต้โดยการเข้าโจมตีจามปา แต่พระเจ้าอินทรวรมันที่ 2 แห่งจามปาทรงตีโต้กลับไป แต่ปีจจุบันนี้ก็เป็นที่รู้จักกันว่าเรื่องราวการรุกรานของกัมพูชานั้นเกิดในสมัยหลังมาอีกนาน

ในรัชสมัยพระเจ้าอินทรวรมันที่ 2 (ค.ศ.8 54—ค.ศ. 893) ศูนย์กลางของอาณาจักรย้ายกลับไปทางเหนืออีก พระองค์ทรงสร้างราชธานีใหม่ คือ อินทรปุระในแคว้นกวางหน่ำ พระองค์ทรงสร้างสัมพันธภาพอันดีกับจีน และในรัชกาลของพระองค์นักประวัติศาสตร์จีนก็เริ่มต้นเอ่ยถึงจามปา โดยชื่อใหม่ชื่อที่ 3 คือ ชางเซ็ง หมายถึง นครแห่งชาน หรือในตัวสะกดแบบสันสกฤตก็คือ จามปาปุระ รัชสมัยของพระองค์มีแต่ความสงบสุขและเป็นที่เลื่องลือในการวางรากฐานที่สำคัญของพุทธศาสนา ได้แก่การสร้างสังฆาวาสซึ่งกล่าวกันว่ายังมีซากอยู่ที่ดง–ดวง ทางตะวันออกเฉียงใต้ของมิเซิน ทั้งนี้เป็นพยานหลักฐานอันแรกถึงการประดิษฐานพุทธศาสนามหายานในจามปา

พระเจ้าอินทรวรมันที่ 2 ทรงสถาปนาราชวงศ์ที่ 6 ในประวัติศาสตร์จามปา กษัตริย์ในราชวงศ์ของพระองค์ทรงสนพระทัยมากกว่าบรรพบุรุษในเรื่องที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตในด้านศาสนาของประเทศพระองค์ กษัตริย์เหล่านี้มิแต่เพียงทรงสร้างวัดขึ้นใหม่ แต่ยังทรงบำรุงกันศาสนสถานต่าง ๆ ไว้จากพวกโจรสลัด และทรงปฏิสัง-

พ้อนจาม คริสต์ศตวรรษที่ 7

ขรณ์สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่ถูกทำลาย ทรงสร้างแผ่นจารึกที่เล่าอย่างละเอียดถึงการอุทิศถวายวัดและสังฆาวาส ระหว่างรัชสมัยของกษัตริย์ที่สืบราชสมบัติต่อจากพระเจ้าอินทรวรมัน คือ พระเจ้าชัยสิงหวรมันที่ 1 สัมพันธภาพกับชวาเป็นไปอย่างใกล้ชิดและมีไมตรี พระญาติของพระราชินีของพระองค์เดินทางจาริกแสวงบุญไปยังชวาและกลับมารับตำแหน่งสำคัญต่อมาอีกหลายรัชกาล การติดต่อครั้งนี้ชวนให้คิดถึงที่มาของอิทธิพลศิลปะชวาในศิลปะจาม ซึ่งปรากฏเห็นชัดในคริสต์ศตวรรษที่ 10

ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 10 เหตุการณ์ที่มีความสำคัญยิ่งแก่อนาคตของจามปาเกิดขึ้นเหนือชายแดนทางเหนือ ในปี ค.ศ. 907 ราชวงศ์ถังหมดอำนาจลงในประเทศจีน และพวกญวนถือโอกาสนี้ริเริ่มการต่อสู้เพื่อเอกราชซึ่งสำเร็จผลในการสถาปนาอาณาจักร ไค–โค–เวียด (อันหนำและตังเกี๋ย) ในปี ค.ศ. 939 เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นระหว่างรัชสมัยกษัตริย์จาม คือ พระเจ้าอินทรวรมันที่ 3 (ค.ศ. 918 –ค.ศ. 959) ในชั้นแรกการเปลี่ยนแปลงดูจะมีผลกระทบกระเทือนจามปาน้อยเต็มที นอกไปเสียจากว่าสัมพันธไมตรีที่ทายาทของพระเจ้าอินทรวรมันที่ 3 คือ พระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 1 ทรงสร้างขึ้นกับจักรพรรดิราชวงศ์ซ้องพระองค์แรก จะเป็นสิ่งที่แสดงถึงปัญหาที่อาจเกิดขึ้นระหว่างจามปากับอาณาจักรใหม่

ปัญหายุ่งยากก็เกิดขึ้นจริง ๆ ในรัชสมัยต่อมา คือ สมัยพระเจ้าปรเมศวรวรมัน ในปี ค.ศ. 979 พระองค์ทรงได้รับการชักชวนจากชาวญวนลี้ภัยผู้หนึ่งซึ่งต้องการทวงสิทธิในราชบัลลังก์ และขอให้พระองค์ทรงสนับสนุนโครงการของเขาและส่งกองเรือไปโจมตีฮั้วลู้ราชธานีของราชวงศ์ดินห์ แต่น่าเสียดายที่เรือไปล่มเสียเพราะเกิดมีพายุร้ายแรง ในปีต่อมาเมื่อหลีฮวนยึดราชบัลลังก์จากพวกดินห์ และส่งคณะผู้แทนไปจามปาเพื่อแจ้งข่าวการเปลี่ยนแผ่นดิน พระเจ้าปรเมศวรวรมันก็ทรงคิดตื้นเสียจนไปสั่งจับผู้แทนขังไว้ ผลที่ตามมาก็คือการรุกรานจากญวน ซึ่งทำลายอินทรปุระและปลงพระชนม์กษัตริย์แห่งจาม กษัตริย์ผู้ครองราชย์สืบแทนคือพระเจ้าอินทรวรมันที่ 4 ต้องทรงหนีไปหลบซ่อนอยู่ทางทิศใต้ในระหว่างที่ส่งคำขอร้องไปยังจีนเพื่อให้ช่วยเหลือ แต่ก็ไร้ผล ความวุ่นวายไร้ระเบียบเป็นอยู่เช่นนี้ในภาคเหนือของจามปา จนกระทั่งชาวญวนชื่อ ลู–ไก–ทอง เข้ายึดอำนาจและต้านทานความพยายามของหลีฮวนที่จะขับไล่พระองค์ออกเสียจากราชบัลลังก์ ในปี ค.ศ. 986 เมื่อพระเจ้าอินทรวรมันที่ 4 สิ้นพระชนม์ ลู–ไก–ทอง ถึงกับประกาศตนเป็นกษัตริย์แห่งจามปา และพยายามหาทางให้จีนรับรองตน

ในปี ค.ศ. 988 การเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านของพวกจามก็แข็งขันขึ้นภายใต้ผู้นำพื้นเมือง ผู้ได้รับสถาปนาเป็นกษัตริย์ที่เมืองวิชัย (บินห์–ดินห์) งานของพระองค์ง่ายขึ้นเนื่องมาจากการสิ้นพระชนม์ของ ลู–ไก–ทอง ในปี ค.ศ. 989 แต่พระองค์ก็ต้องทรงต่อต้านการบุกรุกใหม่จากพวกอันหนำที่รวบรวมกันใหม่ในปีต่อมา พระองค์ทรงใช้พระนามว่าพระเจ้าหริวรมันที่ 2 และทรงเริ่มราชวงศ์ที่ 7 ในประวัติศาสตร์ของชาวจาม หลังจากระยะสั้นแห่งสันติภาพ ซึ่งในระยะนั้นพระองค์ทรงได้รับการรับรองจากจีนและทรงย้ายราชธานีไปที่อินทรปุระ พระองค์ก็ทรงเริ่มโต้ตอบอันหนำโดยการเข้าโจมตีหลายครั้ง ดังนั้นการต่อสู้ระยะนานก็เริ่มขึ้นซึ่งในท้ายที่สุดก็จบลงด้วยการล่มจมของอาณาจักรจาม การบีบคั้นจากพวกอันหนำในทางตอนเหนือของแคว้นจามร้ายแรงขึ้นจนกระทั่งในปี ค.ศ. 1000 กษัตริย์องค์ต่อจากพระเจ้าหริวรมันที่ 2 ผู้ซึ่งเป็นที่รู้จักในนามที่ไม่สมบูรณ์ว่า ยัง ปู คูวิชัยศรี ทรงถูกบังคับให้ละทิ้งอินทรปุระและย้ายราชธานีกลับไปที่วิชัยซึ่งอยู่ในชัยภูมิที่ลี้ลับกว่า

คริสต์ศตวรรษที่ 11 เป็นระยะแห่งการแตกทำลาย ในระยะนี้พวกจามสูญเสียแคว้นทางเหนือให้แก่อันหนำ มีการส่งทูตไปเมืองจีนบ่อยขึ้น และในปี ค.ศ. 1030 ก็ทำสัญญาทางไมตรีกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 แห่งเมืองพระนคร แต่ความหวังทั้งมวลจากทางด้านนี้เลื่อนลอย และในปี ค.ศ. 1044 การโจมตีติดต่อกันไปเป็นระยะยาวจากอันหนำก็เป็นผลให้เกิดความเสียหายอย่างร้ายแรงแก่ชาวจาม เมืองหลวงคือวิชัยก็ถูกยึด พระเจ้าชัยสิงหวรมันที่ 2 ก็ถูกปั้นพระเศียร ราชวงศ์ใหม่คือราชวงศ์ที่ 8 ก็ถือกำเนิดขึ้นมาโดยผู้นำในกองทัพซึ่งทรงเป็นสมาชิกในสกุลขุนนางตระกูลหนึ่ง พระองค์ทรงใช้พระนามว่าพระเจ้าชัยปรเมศวรวรมันที่ 1 และทรงเริ่มต้นที่จะปรับปรุงบ้านเมืองใหม่ พระองค์ทรงปราบปรามการจลาจลในรัฐทางใต้ และทรงพยายามทุกทางที่จะสร้างความเข้าใจอันดีทั้งกับอันหนำและจีนโดยการส่งผู้แทนไปบ่อย ๆ

พระเจ้ารุทรวรมันที่ 3 ซึ่งทรงขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ. 1061 ใช้นโยบายที่จะตัดความสงสัยของชาวญวนโดยส่งผู้แทนไปบ่อย ๆ แต่ในขณะเดียวกันก็ทรงดำเนินการเตรียมพร้อมเพื่อจะโจมตีคู่อริเก่า เมื่อพระองค์เข้าโจมตีญวนในปลายปี ค.ศ. 1065 ก็ต้องพ่ายแพ้อย่างยับเยิน การกระทำของพระองค์ก็เท่ากับเป็นการชักนำชาวอันหนำให้เข้ามาแก้ตัวในการถูกรุกรานในปี ค.ศ. 1069 ลี ธันห์ ตง ใช้

เวลารวดเร็วเข้าครอบครองราชธานีและติดตามจับกษัตริย์จามที่หนีเข้าป่าในดินแดนกัมพูชาได้ ผู้ทรงได้ชัยชนะที่สำคัญครั้งนี้ก็ทรงฉลองชัยชนะของพระองค์ด้วยการจัดการเลี้ยงอย่างมโหฬารในพระมหาราชวังและทำลายราชธานีพินาศราบคาบ เชลยผู้น่าสงสารของพระองค์ คือ พระเจ้ารุทรวรมันที่ 3 ถูกส่งไปยังดังเกี๋ยและทรงได้รับอิสรภาพคืนหลังจากทรงยินยอมสละแคว้นทางเหนือในประเทศของพระองค์ 3 แคว้น คือ กวาง–บินห์และกวาง–ตรีบีจุบัน ให้แก่อันหนำอย่างเป็นทางการ อย่างไรก็ตาม ในการกลับมายังประเทศของพระองค์ พระองค์ก็ไม่ทรงสามารถที่จะสร้างพระราชอำนาจของพระองค์คืนมา และหลังจากที่สิ้นพระชนม์ในปี ค.ศ. 1074 ราชวงศ์อันมีระยะสั้นของพระองค์ก็สิ้นสุดลง

เจ้าชายผู้ทรงพระนามว่า ธัง ได้เริ่มราชวงศ์ที่ 9 ทรงใช้พระนามหริวรมันที่ 4 และมินานก็ทรงแสดงกำลังอันแข็งขันในการซ่อมแซมความเสียหาย ซึ่งผู้ที่รุกรานก่อขึ้นและทรงพยายามรื้อฟื้นผลประโยชน์ของประเทศซึ่งอ่อนแอลงไปอย่างมากมายเนื่องมาจากการสูญเสียแคว้นทั้ง 3 ทางเหนือ การฟื้นตัวของจามปาดูจะรวดเร็วเป็นอันมาก เพราะพระเจ้าหริวรมันมิเพียงแต่จะทรงขับไล่กองทัพญวนที่เข้าโจมตีออกไปได้ พระองค์ยังทรงชนะกองทัพกัมพูชาที่เข้ามารุกรานและส่งกองทัพไปบุกกัมพูชา รุกล้ำดินแดนเข้าไปจนถึงสัมภูปุระ (สมโบร์) บนฝั่งแม่น้ำโขง ทำลายวัดวาอารามเสียหมดสิ้น

พระเจ้าหริวรมันที่ 4 ทรงมีนโยบายที่จะสร้างสัมพันธภาพอันดีกับญวน ดังนั้นในปี ค.ศ. 1076 พระองค์จึงไม่ค่อยเต็มพระทัยนักที่จะรับการชักชวนจากจีนให้ร่วมกันโจมตีญวน เมื่อการโจมตีไม่ได้รับผล พระองค์ก็ทรงพยายามที่จะมิให้ชาวญวนขัดเคือง โดยการรีบส่งเครื่องบรรณาการไป และต่อมาก็มีการส่งเครื่องบรรณาการไปยังญวนเป็นประจำจนถึงปลายศตวรรษ แต่ในปี ค.ศ. 1103 ราชโอรสของพระองค์คือพระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 2 ก็ทรงได้รับการชักชวนจากชาวญวนลี้ภัยคนหนึ่งให้พยายามชิงเอาแคว้นทางเหนือทั้ง 3 แคว้นคืนมา แต่ก็ไม่ได้รับผลประการใด แต่ทั้งนี้ความพยายามเรื่องนี้ก็เป็นเพียงฉากผ่านในระยะอันยาวนานที่มีสัมพันธไมตรีกับญวนอย่างสงบและยืดยาวมาจนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 13 ทั้งนี้มิใช่ว่าชาวจามยินดีในการสูญเสียดินแดนที่ถูกแบ่งตลอดไป ตรงกันข้ามกลับถูกบังคับโดยปริยายให้รักษาสันติภาพกับญวนไว้ก็เนื่องจากจะต้องรวมกำลังกันเพื่อป้องกันเอกราชให้พ้นจากการรุกรานของกัมพูชา

การต่อสู้ครั้งใหม่นี้ พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 แห่งเมืองพระนครผู้ทรงนิยมการสงครามทรงเข้ารุกจามปาโดยรวดเร็ว เพราะทรงตั้งพระทัยอย่างแน่วแน่ที่จะเข้าครองจามปา ความทะเยอทะยานของพระองค์ที่จะทรงเป็นผู้พิชิตของโลก ก็ได้รับความสนับสนุนจากสภาพแวดล้อมในรัชสมัยของพระองค์ เนื่องมาจากการแก่งแย่งกันระหว่างพวกซ้องและพวกขิน ทำให้จีนไม่สามารถที่จะบังคับบัญชาพวก "อนารยชนทางใต้" ได้ เหตุที่ลี ธันห์–ตงทรงเป็นผู้เยาว์อยู่เป็นเวลานาน ก็ทำให้ญวนอ่อนแอลงเพราะการแก่งแย่งชิงดีกันในหมู่พวกขุนนางผู้ใหญ่ พวกเขมรตั้งต้นโดยการรุกรานจามปา หลังจากนั้นเมื่อผู้ลี้ภัยหลบหนีไปหาความปลอดภัยโดยข้ามแม่น้ำเข้าไปในเขตแดนญวน พระเจ้าสุริยวรมันก็ทรงรุกเข้าไปในมณฑลแง่–อันและเข้าปล้นทำลายดินแดนชายฝั่งแถบทันหัว ในปี ค.ศ. 1132 พระองค์ก็ทรงชักชวนหรือเรียกได้ว่าบังคับพระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 3 ให้ร่วมกับพระองค์โจมตีอันหนำอีกแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ กษัตริย์จามจึงผูกไมตรีกับญวน และอีกหลายปีต่อมาเมื่อพระเจ้าสุริยวรมันโจมตีญวนอีก พระองค์ก็ทรงปฏิเสธที่จะร่วมมือกับกษัตริย์เขมร

เพื่อเป็นการแก้แค้น ในปี ค.ศ. 1145 พระเจ้าสุริยวรมันทรงรุกรานจามปา ยึดครองนครหลวงคือวิชัย และทรงตั้งพระองค์เองเป็นประมุขของอาณาจักรจามปา พระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 3 ทรงหายไประหว่างการต่อสู้ อะไรเกิดขึ้นกับพระองค์ไม่เป็นที่ประจักษ์ ดินแดนทางภาคเหนือของจามปายังคงตกอยู่ใต้การปกครองของเขมรจนถึงปี ค.ศ. 1149 แต่ในดินแดนทางใต้คือปาณฑุรังคะ กษัตริย์จามองค์ใหม่คือพระเจ้าชัยหริวรมันที่ 1 ทรงมีอำนาจขึ้นในปี ค.ศ. 1147 ในปีต่อมาหลังจากที่ทรงขับไล่กองทหารเขมรที่ยึดครองอยู่ไปแล้ว พระองค์ก็ทรงกลับเป็นฝ่ายโจมตี และในปี ค.ศ. 1149 ก็ทรงยึดวิชัยคืนมารวมอยู่ในอาณาจักรได้ แต่พระองค์ยังไม่ทันจะจัดเรื่องราวภายในประเทศของพระองค์ให้เรียบร้อยลงได้ ก็มีผู้อ้างสิทธิในราชบัลลังก์ คือ วามสรราชซึ่งได้รวบรวมกำลังคนเป็นจำนวนมากจากพวกชาวป่าในแถบภูเขา และเมื่อถูกตีแตกพ่ายก็หลบเข้าไปในเขตญวน ณ ที่นั้นญวนยินยอมให้รวบรวมกำลังเป็นจำนวนมากขึ้นอีก ซึ่งเขาก็ได้ใช้กำลังนี้ยกกลับมารุกรานจามปาแต่ก็พ่ายแพ้อีกในปี ค.ศ. 1150 ตอนปลายปีหรือต้นปี ค.ศ. 1151 ทั้งตัวเองและทั้งแม่ทัพญวนเสียชีวิต

แต่ปัญหาของพระเจ้าชัยหริวรที่มัน 1 ยังมิได้หมดไป ในปี ค.ศ.1155 ได้เกิดกบฏขึ้นในมณฑลปาณฑุรังคะ พระองค์ต้องปราบปรามอยู่จนถึง ค.ศ. 1160

จึงราบคาบ แต่ทั้ง ๆ ที่มีเหตุการณ์ยุ่งยากเหล่านี้ รัชสมัยของพระองค์ก็ยังเป็นระยะการฟื้นตัว พระองค์ทรงบูรณะซ่อมแซมสิ่งที่ถูกทำลายจากสงคราม ทรงอุทิศทรัพย์สินที่ยึดมาได้จากการสงครามส่วนหนึ่งเพื่อบูรณะวัดวาอารามเก่า ๆ และทรงสร้างวัดใหม่ ๆ ขึ้นด้วย พระองค์ทรงส่งคณะทูตไปเมืองจีนหลายครั้ง และทรงเอาใจอันหน่ำด้วยการส่งบรรณาการไปให้สม่ำเสมอ แต่สัมพันธไมตรีกับอันหน่ำเกือบจะแตกร้าวขึ้นครั้งหนึ่งเนื่องจากความประพฤตินอกลู่นอกทางของผู้แทนชาวจาม ที่นำบรรณาการไปถวายพระเจ้าเทียนโท้ เมื่อ ค.ศ. 1166 กองทัพญวนได้ข้ามพรมแดนเข้ามาในปี ค.ศ. 1167 แต่ในขณะนั้นพระจ้าชัยหริวรมันที่ 1 สวรรคตเสียแล้ว และกษัตริย์ผู้สืบราชสมบัติต่อมา คือ พระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 4 ก็ได้ส่งบรรณาการที่มีค่าไปถวายพระเจ้าเทียนโท้ กษัตริย์ญวนจึงเรียกกองทัพกลับ

พระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 4 เป็นนักผจญภัยผู้มีความสามารถและทรงชิงราชบัลลังก์จากโอรสของพระเจ้าชัยหริวรมันที่ 1 ความปรารถนาอันแรงกล้าของพระองค์ก็เพื่อจะล้มอำนาจเขมรเป็นการแก้แค้นการรุกรานจามปาของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 การโจมตีอาณาจักรกัมพูชาครั้งแรกของพระองค์ในปี ค.ศ. 1170 หลังจากทรงแน่พระทัยในความเป็นกลางของญวนแล้วเป็นการเข้าโจมตีทางบกซึ่งล้มเหลวไป แต่ในปี ค.ศ. 1177 พระองค์ทรงส่งกำลังไปทางทะเลจนถึงดินดอนสามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำโขง และจาก ณ ที่นั้นก็ล่องไปตามลำแม่น้ำโขงและเข้ายึดเมืองพระนครอย่างจู่โจม เมืองถูกทำลายและกองทัพจามก็กลับไปพร้อมกับทรัพย์สินที่รวบรวมไปเป็นจำนวนมาก การกระทำอย่างอุกอาจนี้ก่อให้เกิดความเกลียดชังอย่างยิ่งระหว่างจามปากับกัมพูชาเป็นเวลาหลายปีต่อมา

ในปี ค.ศ. 1190 หลังจากเตรียมกำลังเป็นเวลานาน พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้ทรงสร้างเมืองพระนครหลวงก็ส่งกำลังทัพอันยิ่งใหญ่ไปโจมตีจามปาภายใต้การนำของเจ้าชายจาม คือ ศรี วิทยานันทน์ ผู้ซึ่งได้รับการศึกษาที่เมืองพระนคร อาณาจักรของชาวจามก็ตกไปอยู่ใต้อำนาจเขมรอีกครั้ง พระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 4 ก็ถูกจับเป็นเชลยส่งไปเมืองพระนคร และโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงพระนามว่าเจ้าชายอินทรงขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์แทน ณ นครวิชัย ประเทศถูกแบ่งแยกเป็น 2 ส่วนอีกครั้ง เจ้าชายจามคือศรี วิทยานันทน์ ทรงปกครองปาณฑุรังคะในฐานะประเทศราชของกัมพูชาและทรงใช้พระนามว่าสุริยวรมัน

การจลาจลต่อต้านผู้ปกครองคนใหม่เกิดขึ้นทุกแห่งหน เจ้าชายอินถูกขับไล่ไปจากวิชัย ในปี ค.ศ. 1191 โดยผู้นำชาวจามผู้ประกาศตนเป็นกษัตริย์ในพระนามพระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 5 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงส่งพระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 4 ผู้ถูกคุมขังไว้พร้อมด้วยกองทัพมาชิงบัลลังก์คืน พระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 4 ทรงขอความช่วยเหลือจากพระเจ้าสุริยวรมันผู้ทรงปราบปรามการจลาจลทางดินแดนของพระองค์เรียบร้อยแล้ว พระจ้าสุริยวรมันทรงยกทัพไปยังวิชัย เข้ายึดเมืองและปลงพระชนม์พระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 5 แล้วก็ทรงหันมาปะทะกับพระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 4 ผู้โชคร้ายและพ่ายแพ้และถูกปลงพระชนม์ในปี ค.ศ. 1192 หลังจากรวมจามปาเข้าด้วยกันดังเดิมด้วยชัยชนะต่าง ๆ ข้างต้นนี้ พระเจ้าสุริยวรมันประกาศตนเป็นอิสระจากกัมพูชา และตั้งแต่นั้นพระองค์ก็ต้องทรงตั้งรับการโจมตีจากกัมพูชาต่อเนื่องกันไปหลายครั้ง พระองค์ทรงมีชัยอยู่หลายปี พระองค์ก็ทรงส่งราชทูตไปญวนและจีน และในปี ค.ศ. 1199 ก็ทรงได้รับสารตราตั้งอย่างเป็นทางการจากจักรพรรดิ ลอง–คาน

แต่ในปี ค.ศ. 1203 กองทัพเขมรสามารถขับไล่พระองค์ไปได้ ภายหลังที่ทรงหนีเข้าไปในอันหนำทางทะเลเพื่อพยายามหลบซ่อนภัยอยู่ที่นั่น แต่ก็ไม่สำเร็จ ต้องทรงหลบหลีกความพยายามของญวนที่จะจับพระองค์และทรงหนีต่อไปทางทะเล มาสเปอโรเขียนไว้ว่า ประวัติศาสตร์มิได้กล่าวไว้ว่าอะไรเกิดขึ้นกับพระองค์ จามปาตกอยู่ใต้อำนาจเขมร 17 ปี คือ ปี ค.ศ. 1203–ค.ศ. 1220 ต่อจากนั้นโดยเหตุผลบางประการซึ่งมิได้กล่าวไว้ในบันทึก กองทัพเขมรที่ยึดครองอยู่ก็ถอยออกไปจากอาณาจักร เป็นการถอนทหารออกไปเอง และเจ้าชายจามผู้ทรงสืบเชื้อสายจากราชวงศ์ดั้งเดิมทรงเข้ารับบังเหียนการบริหารประเทศอย่างสงบ แต่ต้องทรงรับภาระที่ยากลำบากในการพยายามสร้างบ้านเมืองขึ้นมาใหม่

นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานกันไปต่าง ๆ นานาถึงสาเหตุของการที่เขมรถอนออกไป ข้อสรุปของมาสเปอโรซึ่งเซเดส์ก็รับรองมีความว่า ความกดดันที่จักรวรรดิเขมรรับจากไทยรุนแรงขึ้นทุกทีจนทางเมืองพระนครถูกบังคับให้เลิกล้มความคิดที่จะครอบครองจามปาไว้ในฐานะประเทศราชโดยปริยาย การบาดหมางกับกัมพูชาเป็นเวลาร่วมร้อยปีทำให้จามปาอ่อนแอมาก และต้องใช้วลานานในการฟื้นคืนตัวดังเดิม ตลอดระยะเวลานั้นจามปาก็ต้องเลิกล้มความพยายามที่จะช่วงชิงแคว้นทางเหนือทั้งสามแคว้นคืนมาจากญวน แต่ก็เป็นเพียงการยกเลิกชั่วขณะเท่านั้น จามปา

มีความมุ่งมั่นที่จะไม่ยอมเสียแคว้นทั้งสามนี้ไปให้แก่ญวนโดยเด็ดขาด และเมื่อญวนก็มาดหมายพอ ๆ กันในอันที่จะยึดครองแคว้นทั้งสามไว้ จุดจบจึงอยู่เพียงประการเดียวสำหรับการแข่งอำนาจกันนี้ คือ การที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดจะถูกทำลายลงจนหมดสิ้นไป

การตั้งต้นทำสงครามกันใหม่เริ่มขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าชัยปรเมศวรวรมันที่ 2 กษัตริย์ผู้ขึ้นครองราชย์เมื่อกัมพูชาถอนออกไป เรื่องราวในจดหมายเหตุของอันหนำกล่าวไว้ว่า พวกจามฉวยโอกาสจากความอ่อนแอของราชวงศ์ลี และใช้วิธีการแบบโจรสลัดโจมตีชายฝั่งญวนติดต่อกันหลายครั้งหลายคราว ในปี ค.ศ. 1225 ราชวงศ์ใหม่คือราชวงศ์ตรันเข้ามามีอำนาจแทนราชวงศ์ลี และในเวลาต่อมาผู้แทนญวนก็ถูกส่งมาทวงเครื่องบรรณาการซึ่งชาวจามไม่ส่งตามเวลา พระเจ้าชัยปรเมศวรวรมันที่ 2 ทรงโต้ตอบโดยขอแคว้นที่เสียไปคืนมา ผลก็คือการถูกญวนรุกรานใหม่โดยพระเจ้าตรันไท—ตงทรงนำทัพด้วยพระองค์เอง การต่อต้านของฝ่ายจามเป็นไปอย่างดุเดือด พระเจ้าชัยปรเมศวรวรมันที่ 2 ดูเหมือนจะถูกปลงพระชนม์ระหว่างการรบซึ่งคงจะเป็นในปี ค.ศ. 1252 ผู้สืบราชสมบัติต่อมาคือพระอนุชาพระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 6 ผู้ทรงรักสันติ และถึงแม้ว่าญวนจะมิได้ชัยชนะที่สำคัญแต่อย่างใด ญวนก็มีความพอใจที่จะยุติการรบเพราะญวนเองก็มีภัยคุกคามมาใหม่ทางด้านเหนือ

ชัยชนะของพวกมองโกลในประเทศจีนเป็นสาเหตุของการยุติสงครามระหว่างจามกับญวนอย่างกะทันหัน เพียง 5 ปีต่อมาในปี ค.ศ. 1257 กองทัพมองโกลก็บุกทะลวงฮานอย แต่ก็ต้องถอยกลับไปเมื่อมาปะทะกับการต้านทานอย่างแข็งขันของญวน ในปี ค.ศ. 1260 จักรพรรดิกุบไลข่านได้เป็นผู้นำของชาวมองโกล และระหว่างที่ยังดำเนินการเข้าครอบครองจักรวรรดิซ้อง ก็ตั้งต้นเรียกร้องเครื่องราชบรรณาการจากรัฐที่เคยยินยอมรับความเป็นใหญ่ของจีน ผู้แทนถูกส่งไปยังญวน กัมพูชา และจามปา เพื่อสั่งให้กษัตริย์ของรัฐเหล่านี้ไปยังราชสำนักจีนเพื่อถวายความเคารพด้วยตนเอง กษัตริย์ทุกองค์ทรงมีข้อแก้ตัวและหาทางผ่อนคลายโดยส่งผู้แทนพร้อมทั้งเครื่องบรรณาการไป

ในกรณีที่เกี่ยวกับจามปาเรื่องราวถึงขั้นรุนแรงในปี ค.ศ. 1281 เมื่อความอดทนของกุบไลข่านหมดไป และส่งนายพลโซกะตูไปบังคับให้จามปารับการบริหารประเทศโดยพวกมองโกล การปรากฏตัวของพวกมองโกลก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวของจามปาทั้งประเทศเพื่อประท้วง ในมิช้ามินานโซกะตูก็พบว่าภาระของเขา

หนักเกินกำลังและไม่สามารถที่จะปราบปรามกองทัพจามลงได้อย่างราบคาบ เพราะพระเจ้าอินทรวรมันที่ 5 ทรงถอยทัพไปยึดที่มั่นแถบภูเขา เมื่อกุบไลข่านส่งกำลังทหารมาเพิ่มเติม ญวนก็ไม่ยินยอมให้ผ่านดินแดนของตน ในปี ค.ศ. 1285 โอรสของกุบไลข่านคือโตกันก็ถูกต้านทานจนพ่ายแพ้ในขณะที่พยายามจะใช้กำลังผ่านเข้าไปในตังเกี๋ย และถูกขับไล่กลับเข้าไปในดินแดนจีน ในวาระเดียวกันโซกะตูซึ่งพยายามจะมาช่วยก็พ่ายแพ้ และถูกขับไล่กลับเข้าไปในจามปาและถูกชาวจามฆ่าตาย

พระเจ้าอินทรวรมันที่ 5 หวังที่จะยุติความยุ่งยากเสีย จึงรีบส่งผู้แทนไปเมืองจีนพร้อมด้วยเครื่องบรรณาการซึ่งจีนก็ยอมรับ กุบไลข่านมีปัญหาที่จะต้องแก้ไขอยู่หลายเรื่องแล้ว จึงไม่ประสงค์ที่จะต้องประสบปัญหาในจามปาอีก สามปีต่อมาเมื่อมาร์โค โปโลไปถึงประเทศจามปา กษัตริย์องค์ใหม่คือพระเจ้าชัยสิงหวรมันที่ 3 (ค.ศ. 1288–ค.ศ. 1307) กำลังครองราชย์อยู่อย่างสันติ แต่พระองค์ก็ทรงตั้งมั่นที่จะไม่ยินยอมตกอยู่ใต้อำนาจจีนและทรงคอยระแวดระวังไม่ประมาท เนื่องจากในปี ค.ศ. 1292 เมื่อทัพเรือมองโกลยกผ่านชายฝั่งจามปาเพื่อไปโจมตีชวาในทำนองลงโทษซึ่งเป็นสงครามที่มีชื่อเสียงในประวัติศาสตร์ ทัพเรือจามก็สะกดรอยติดตามไปเพื่อมิให้มาขึ้นฝั่งจามปา

ชัยสิงหวรมันที่ 3 มีนโยบายที่ต้องการเป็นพันธมิตรกับญวน ในปี ค.ศ. 1301 ทรงต้อนรับพระเจ้าตรัน ฮัน ตง ผู้ทรงสละราชสมบัติให้โอรส คือ ตรัน อันห์–ตง และแสดงพระองค์ว่าต้องการจาริกแสวงบุญจากการท่องเที่ยวไปตามปูชนียสถานอันศักดิ์สิทธิ์ของประเทศใกล้เคียง เมื่อจะลาไปกษัตริย์นอกราชบัลลังก์กล่าวว่าทรงพอพระทัยในการต้อนรับของกษัตริย์จามมาก และทรงสัญญาว่าจะยกราชธิดาองค์หนึ่งถวายเพื่อให้อภิเษกสมรสกับกษัตริย์จาม พระเจ้าชัยสิงหวรมันที่ 3 ผู้ทรงพอพระทัยในการอภิเษกสมรสกับชาวต่างประเทศ และทรงมีมเหสีเป็นชาวชวาอยู่แล้วก็ทรงหลงกลอย่างง่ายดาย ในการติดต่อกันจนเป็นที่ตกลงว่าจะอภิเษกสมรสในปี ค.ศ. 1306 พระองค์ก็ต้องถูกเกลี้ยกล่อมให้ยกแคว้นจาม 2 แคว้นทางเหนือของแหลมเมฆ ให้แก่ญวน เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนกับพระขนิษฐาของพระเจ้าตรัน อันห์–ตง

พระองค์สวรรคตในปีต่อมาและโอรส คือ เช ชิ ผู้ทรงครองราชย์สืบแทนพระองค์ในพระนามว่า ชัยสิงหวรมันที่ 4 ก็ต้องทรงรับผลของการกระทำที่โง่เขลา

เหล่านี้ แคว้นที่ต้องตกเป็นของญวนนี้ซึ่งเปลี่ยนชื่อเป็น ธวน–เซา และ อั้ว–เซา ก็ก่อการจลาจลอยู่ตลอดเวลาจนเป็นที่ยุ่งยากใจของผู้ปกครองชาวญวน ญวนก็โทษว่าทางจามปาหนุนหลังการจลาจล ในปี ค.ศ. 1312 ญวนซึ่งหมดความอดทนต่อสภาพการณ์เช่นนั้นอีกต่อไปก็เข้าบุกจามปา ปลดพระเจ้าชัยสิงหวรมันที่ 4 ออกจากราชบัลลังก์ และคุมพระองค์ไปเป็นเชลย โดยยกให้พระอนุชาเชนังขึ้นครองราชย์แทน

จามปาจึงกลายเป็นมณฑลหนึ่งในอาณาจักรญวน และเจ้าผู้ครองนครก็อยู่ในสภาพเจ้าประเทศราชศักดินาชั้น 2 ในปีต่อมาเมื่อกองทัพของกษัตริย์ไทยพระเจ้ารามคำแหงแห่งสุโขทัยข้ามพรมแดนกัมพูชาเข้ามารุกรานจามปา ญวนก็ทำหน้าที่ผู้เป็นใหญ่อย่างเต็มที่ คือ ช่วยขับไล่ทัพไทยไป แต่เชนังเป็นชาวจามผู้รักชาติและไม่เต็มใจที่จะอยู่ใต้การบังคับบัญชาของญวน ในปี ค.ศ. 1314 พระองค์ก็แข็งเมืองและใช้ความพยายามที่จะช่วงชิงแคว้นทั้งสองที่พระราชบิดาทรงยกให้ญวนไปกลับคืน พระองค์ทรงได้รับความสำเร็จในชั้นแรก แต่ในปี ค.ศ. 1318 พระองค์ก็ทรงพ่ายแพ้อย่างยับเยิน จนกระทั่งต้องทรงละทิ้งกองทัพและหนีไปชวาซึ่งเป็นเมืองของพระมารดา

แม่ทัพญวนผู้ได้ชัยชนะต่อกษัตริย์จามปาแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการชื่อ เช อนันขึ้นปกครองจามปา ในปี ค.ศ. 1323 กษัตริย์ใหม่ก็ทรงตัดสัมพันธ์กับญวนอีก และทรงสามารถต้านทานการรุกรานของญวนทุกครั้งในอันที่จะล้มอำนาจของพระองค์ แต่ก็ไม่ทรงพยายามที่จะชิงชัยเอาดินแดนที่เสียไปคืนมา หลังจากปี ค.ศ. 1326 พระองค์ก็ทรงปกครองประเทศอย่างสงบจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ในปี ค.ศ. 1342 พระในนิกายฟรานซิสกัน ชื่อ โอดอริกแห่งพอร์ดีโนเน ผู้ซึ่งท่องเที่ยวไปในแถบนี้ในระหว่างรัชสมัยนี้ บันทึกไว้ว่ากษัตริย์แห่งจามปาทรงมีโอรสธิดาไม่น้อยกว่า 200 องค์ บ้านเมืองก็สวยงาม และตามชายฝั่งก็เป็นแหล่งจับปลาที่ได้ผลดี พระองค์ทรงเป็นผู้เริ่มราชวงศ์ที่ 12 ในประวัติศาสตร์ของชาวจามซึ่งมีอำนาจอยู่จนถึงปี ค.ศ. 1390

ในปี ค.ศ. 1353 พระเจ้าตระอั้วผู้สืบราชสมบัติต่อมาทรงพยายามที่จะชิงเอาดินแดนที่เสียไปคืนมาแต่ก็ไม่สำเร็จ แต่ความพยายามนี้ก็เป็นระยะเริ่มแรกของการฟื้นตัวอย่างน่าอัศจรรย์ของชาวจาม ระยะการฟื้นตัวนี้เริ่มแต่ปี ค.ศ. 1360 เมื่อ เช บง งา ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์ที่มีอำนาจอยู่ในระยะสั้น

มากนั้น พระองค์ทรงเป็นทหารนักเสี่ยงโชคผู้ทรงกล้าที่จะเสี่ยงภัยและมีความสามารถมาก ความสำเร็จของพระองค์มีมากจนมาสเปอโรเรียกรัชสมัยของพระองค์ว่าเป็นระยะสูงสุดแห่งอำนาจของชาวจาม อย่างไรก็ตาม เซเตส์ค้นคำชมเชยนี้และสมัครใจที่จะคิดถึงรัชสมัยนี้ในฐานะแสงลำสุดท้ายแห่งอาทิตย์อัสดง[1] เช บง งาฉวยโอกาสในการสถาปนาราชวงศ์เหม็งในประเทศจีนในอันที่จะโจมตีญวนติดต่อกันด้วยความสำเร็จซึ่งจบลงในที่สุดในปี 1371 ในการเข้ายึดฮานอย เมื่อจักรพรรดิราชวงศ์เหม็งองค์แรกทรงสั่งให้พระองค์หยุดการรุกราน พระองค์ทรงเริ่มโจมตีโจรสลัดทางทะเลและส่งทรัพย์สินที่ชิงมาไปยังราชสำนักจีน อาศัยการกระทำนี้บังหน้าพระองค์ก็ทรงดำเนินสงครามกับญวนต่อไป อาณาจักรญวนตกอยู่ในสภาพที่หวั่นหวาดต่อสงครามอยู่ตลอดมาจนถึงปี ค.ศ. 1390 เมื่อกษัตริย์จามผู้ไม่ทรงยอมแพ้สิ้นพระชนม์ในการรบทางทะเล

กษัตริย์ผู้ครองราชย์สืบต่อจากพระองค์ถูกบังคับให้คืนดินแดนที่ถูกยึดครองไว้ได้ แต่เนื่องจากการปฏิวัติในอาณาจักรญวนซึ่งทำให้ราชวงศ์ตรันเสียอำนาจไปชั่วระยะหนึ่ง การสงครามเพื่อเป็นการแก้แค้นจากทางฝ่ายญวนจึงยังไม่เกิดขึ้นจนกระทั่งปี ค.ศ. 1402 ในการสงครามนี้จามปาสูญเสียแคว้นอินทรปุระ (กวาง–หน่ำ) และอาจจะถูกบังคับให้ยกดินแดนมากกว่านั้นให้ประเทศเพื่อนบ้านทางด้านเหนือถ้าหากจีนมิได้เข้าแทรกแซงในปี ค.ศ. 1407 และขับไล่ทัพเรือญวนซึ่งกำลังโจมตีวิชัยไป

ในระยะต่อมา ญวนต้องประสบเคราะห์กรรมที่ร้ายแรงในวิธีการอันน่าสยดสยอง เพราะจีนรุกล้ำเข้ามายึดครองไว้จนถึงปี ค.ศ. 1428 ส่วนพวกจามก็ชิงดินแดนของตนที่เสียไปในปี ค.ศ. 1402 คืนมา นอกจากนั้นพวกจามก็ยิ่งก้าวร้าวขึ้นขนาดหันไปรุกรานอาณาจักรกัมพูชาที่อ่อนแอจนต้องร้องขอความคุ้มกันจากกษัตริย์ราชวงศ์เหม็ง และในปี ค.ศ. 1428 เมื่อ เล เหล่ย ประมุขของชาวญวนขับไล่จีนไปและได้รับเอกราชคืนมาแล้วทายาทต่อ ๆ มาก็พอใจที่จะรักษาสัมพันธไมตรีอันดีกับจามปา

ในปี ค.ศ. 1441 รัชสมัยอันยาวนานของพระเจ้าชัยสิงหวรมันที่ 5 ก็สุดสิ้นลงและจามปาก็ตกเป็นเหยื่อของสงครามกลางเมือง ชาวญวนก็ได้รับโอกาสที่หามิ

---

[1] Maspero, **Le Royaume de Champa**, หน้า 199–218, และ **Coedès, Les Etats hindouises**, หน้า 395.

ได้อีกแล้วในอันที่จะทำลายอำนาจของประเทศเพื่อนบ้านผู้ก่อความยุ่งยากอยู่เสมอ ในปี ค.ศ. 1446 ญวนเข้ายึดเมืองวิชัย แต่จามก็ชิงคืนไปได้ แต่แล้วในปี ค.ศ. 1471 ชัยชนะครั้งสุดท้ายก็บรรลุผล กล่าวกันว่าจำนวนคนไม่น้อยกว่า 60,000 คน เสียชีวิตลงในการชิงชัยครั้งสุดท้าย ในขณะที่เจ้าในราชวงศ์และเชลยรวม 30,000 คนถูกจับไป

ญวนผนวกดินแดนจามปาทั้งหมดลงไปจนถึง แคป วาเรลลา ไกลไปจากนั้นทางตอนใต้รัฐจามเล็ก ๆ ก็ยังคงดำรงอยู่ต่อมาอีกหลายศตวรรษ และกษัตริย์ที่ครองรัฐนี้ก็ยังเป็นที่รับรองของจีน จนถึงปี ค.ศ. 1543 ราชสำนักจามดำรงอยู่ในแถบนี้จนถึงปี ค.ศ. 1720 เมื่อกษัตริย์องค์สุดท้ายทรงหนีไปพร้อมกับประชาชนส่วนใหญ่ก่อนที่ญวนจะลุกล้ำเข้าไปในแดนกัมพูชา ทายาทองค์สุดท้ายของพระองค์สิ้นพระชนม์ลงในต้นคริสต์ศตวรรษนี้เอง

บทที่ 9
อันหนำ และ ตังเกี๋ย

ชาวเวียดนามในปัจจุบันนี้ เป็นชนที่มีจำนวนมากที่สุดในคาบสมุทรอินโดจีน เข้าครอบครองแถบลุ่มแม่น้ำแดงและแม่น้ำดำในตังเกี๋ย แนวผึ่งทะเลของอันหนำ และแถบดินดอนสามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำโขงในโคจินจีน ในตอนต้นคริสต์กาลชนพวกนี้ครอบครองตังเกี๋ยและอันหนำตอนเหนือเท่านั้น แล้วอพยพลงไปทางใต้โดยเข้าไปแทนที่พวกจาม ซึ่งญวนเข้าครอบครองอาณาจักรจามปาได้ในศตวรรษที่ 15 ภายใต้การนำของเหงียนแห่งเว้ ดินแดนของชาวจามที่ยังคงรักษาอิสรภาพไว้ได้ก็ถูกกลืนหายไปในศตวรรษที่ 17 ในศตวรรษเดียวกันชาวเวียดนามตั้งต้นแผ่ขยายดินแดนเข้าไปในแถบดินดอนสามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำโขง ในเขตแดนซึ่งขณะนั้นยังคงเป็นดินแดนกัมพูชาอยู่ และจากวาระนั้นเป็นต้นมาการแทรกซึมเข้าไปในโคจินจีนก็ดำเนินต่อไปเรื่อย ๆ

กำเนิดดั้งเดิมของชาวอันหนำ (ญวน) ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ มีผู้คิดว่าพวกนี้อาจจะเป็นเลือดผสมระหว่างชาวพื้นเมืองเดิม ที่ตั้งรกรากอยู่ในตังเกี๋ยกับพวกมองโกลพวกหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นกลุ่มชนที่สามที่อพยพเข้ามาในอินโดจีนก่อนสมัยประวัติศาสตร์ คือ พวกที่อพยพผ่านมาทางลุ่มแม่น้ำแยงซี และปัจจุบันนี้เป็นแคว้นซีเกียงของจีน ฟู่เกียน กวางตุ้ง และกวางสี ภาษาของพวกนี้มีอิทธิพลภาษาไทยเข้ามาปะปนมาก แต่ก็มีลักษณะภาษามอญ–เขมรปนอยู่มาก จนกระทั่งมีนักทฤษฎีบางท่านพยายามที่จะจัดเข้าไว้ในกลุ่มภาษามอญ–เขมร

หลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าที่สุด ซึ่งส่วนมากได้จากที่ตั้งของทันห์ หัว และดองซอน ก็แสดงถึงวัฒนธรรมผสมมองโกล–อินโดนีเซียน ซึ่งแสดงอิทธิพลจีนอย่างมากมาย วัฒนธรรมจีนแผ่เข้าไปในแถบซีเกียง ฟู่เกียน กวางตุ้ง และกวางสี ในระยะเวลาระหว่างศตวรรษที่ 9 ถึงศตวรรษที่ 4 ก่อนคริสต์กาล ในระยะศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสต์กาล ก็เริ่มมีอิทธิพลในดินแดนซึ่งปัจจุบันคือตังเกี๋ยและอันหนำตอนเหนือ ในสมัยชิวังตี่ (246–209) จักรพรรดิองค์แรกแห่งราชวงศ์จิ๋น นายพลเชาโถครอบครองแคว้นกวางทั้ง 2 และผนวกเข้าไว้ในจักรวรรดิจีน พลเมืองในยุคนั้นมิใช่ชาวจีนแต่เป็นพวกที่มีเชื้อสายไทยและอันหนำ การที่จีนเข้ายึดครองดินแดนแถบ

นี้เป็นประเทศราช เริ่มตั้งแต่ 214 ปีก่อนคริสต์ศักราช เมื่อมีการสร้างป้อมขึ้น 3 แห่ง เพื่อเป็นศูนย์กลางของการบัญชาการทัพแห่งนานไฮ (กวางตุ้ง) ไกว–ลิน (เซียน–ชู) และเสียง (นาน–นิง) ตั้งเกี่ยและอันหนำปีจจุบันในขณะนั้นยังอยู่นอกจักรวรรดิจีน ดินดอนสามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำแดงในขณะนั้นอยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าชายสกุลโล ทั้งนี้อาณาเขตที่แบ่งแยกออกไปมีการปกครองแบบศักดินาโดยหัวหน้าซึ่งสืบสายโลหิต ปี ค.ศ. 208 ก่อนคริสต์กาล เมื่อราชวงศ์จิ๋นใกล้จะถึงกาลอวสาน เจ้าเมืองยูเอก็ประกาศอิสรภาพ บุตรชายชื่อเชาโถผู้มีอำนาจสืบแทนเขาก็ขยายอำนาจไปทางใต้เหนือดินดอนสามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำแดงและดินแดนใต้ลงไปอีก ซึ่งปัจจุบันนี้รวมเป็นแคว้นทันห์ หัว แง่–อัน และฮา–ตินห์ในเวียดนาม ในปี ค.ศ. 207 เขาก็เรียกชื่ออาณาจักรนี้ว่า นาน–ยุย หรือ นาม–เวียด อาณาจักรของชนชาวใต้ ราชวงศ์ฮั่น (202 ปีก่อน ค.ศ.–ค.ศ. 220) ยอมรับรองเชาโถเมื่อ 196 ปีก่อน ค.ศ. เมื่อเขายินยอมรับความเป็นใหญ่ของจีน ราชวงศ์กวางตุ้งซึ่งพระองค์ทรงสถาปนาขึ้นได้ปกครองกวางตุ้งและกวางสีโดยตรง โดยละแคว้นทางใต้ไว้ภายใต้การปกครองของเจ้าของถิ่น แต่การรวมดินแดนแถบนี้ไว้ในอาณาจักรนาน–ยุยคงจะได้เพิ่มพูนลักษณะยุย (เวียด) มากขึ้นในแถบดินดอนสามเหลี่ยม เซเดส์เขียนไว้ว่า ถ้าผู้ใดรู้แน่ว่าพวกโลรวมอยู่ในกลุ่มเชื้อชาติและภาษากลุ่มใดทำนองเดียวกับที่จะรู้เกี่ยวกับเชื้อชาติ–ภาษาของพวกยุย ปัญหาเรื่องการรวมตัวของประชาชนชาวเวียดนามก็อาจจะสรุปกันได้เสียทีตามเหตุผลต่าง ๆ[1]

เมื่อ 112 ปีก่อนคริสต์ศักราช ราชวงศ์เจาก็เลิกสวามิภักดิ์ต่อจีน แต่ในปีต่อมาจักรพรรดิวู่ตี่ (140–187 ปีก่อน ค.ศ.) ผู้สร้างความยิ่งใหญ่ของชาวจีนในเอเชียก็ผนวกอาณาจักรกวางตุ้งและแบ่งการปกครองเป็น 9 ส่วน 3 ใน 9 นี้คือเซียง ชีห์ชิว เซ็น และเจนานก็คือ ตังเกี่ยปัจจุบัน และอันหนำเหนือไปทางทิศใต้จนกระทั่งถึงแหลมเมฆ นาน–ยุย มิได้ถูกรวมเข้าไว้ในการปกครองแบบจักรวรรดิ ผู้ปกครองศักดินาท้องถิ่นทำหน้าที่ไปโดยอยู่ภายใต้การควบคุมของจีน ซี ควง (ติก กวาง) นายอำเภอแห่งเซียง ชีห์ จาก ค.ศ. 1–25 ก็ดำเนินการปลูกฝังความเป็นจีนยิ่งขึ้น และในระหว่างที่เขาบริหารงานอยู่ ก็มีชาวจีนเป็นจำนวนมากอพยพเข้ามาสู่ตังเกี่ยซึ่งมีขุนนางพร้อมทั้งครอบครัวรวมอยู่ด้วยไม่น้อย รวมทั้งผู้ทรงความรู้ซึ่งลี้ภัยมาจากการปกครองของวังหมิงผู้ซึ่งชีควงไม่ยอมรับรอง การเกณฑ์ทหารตามแบบจีนและการริเริ่มข้าราชการพลเรือนชั้นผู้น้อยที่ยังไม่มีประสบการณ์ กระทบกระเทือน

[1] Les Peuples de la Péninsule Indochinoise, หน้า 45.

โครงสร้างสังคมตามแบบแผนศักดินา และใน ค.ศ. 40 ขุนนางหัวเมืองก็ก่อการจลาจล ผู้นำคือสตรีพี่น้องในสกุลตรัง ซึ่งคนหนึ่งชื่อตรังตรัก ได้รับเลือกตั้งเป็นราชินี แต่ก็ประสบภัยจากกองทัพจีน ผลก็คือการบริหารและสถาบันแบบจีนถูกยัดเยียดเข้ามา ประเทศเปลี่ยนฐานะเป็นแคว้นหนึ่งของจักรวรรดิจีน การอพยพเข้ามาของคนจีนก็เพิ่มมากขึ้น และนโยบายในการดูดซึมก็ถูกนำมาใช้ การศึกษาแบบจีนก็เริ่มจัดขึ้น และนักศึกษาผู้มีความสามารถก็ต้องสอบเพื่อเข้ารับราชการแบบจีน ภาษาจีนกลายเป็นภาษาราชการและภาษาของชาวเวียดนามผู้มีการศึกษา นอกจากนั้นก็มีการปะปนเผ่าพันธุ์ระหว่างชนพื้นเมืองและชาวจีน ดังนั้นผู้ดีผสมก็เกิดมีขึ้น และจากกลุ่มนี้เองที่ต่อมาก็มีผู้นำของชาติ คือ ลี บง และ ลี พัท ตู

ในระยะเวลาที่ล่วงไป ชาวเวียดนามแห่งตังเกี๋ยและอันหนำเหนือก็เพิ่มพูนความสังวรณ์ในความเป็นตัวเอง ซึ่งแสดงออกในท่าทีที่ไม่เป็นมิตรต่อการปกครองของชนต่างชาติ ในคริสต์ศตวรรษที่ 3 ก็เริ่มมีการจลาจลต่อต้านจีนมากขึ้น นอกจากนั้นก็ยังแสดงถึงการเริ่มมีข้อขัดแย้งกับชาวจาม ซึ่งเมื่อนับระยะเวลาที่หยุดเว้นการปะทะกันไปบ้างด้วย ก็มีต่อกันไปจนถึงศตวรรษที่ 15 เรื่องนี้ทำให้เกิดปัญหาในส่วนที่เกี่ยวกับจีน เพราะการช่วยเหลือของจีนในการขับไล่พวกจามก็มีความจำเป็นอยู่ ศตวรรษที่ 6 ก็เป็นอีกระยะหนึ่งในการต่อสู้เพื่อเอกราชของชาวเวียดนาม วาระแรกซึ่งตั้งต้นในปี ค.ศ. 541 เป็นการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านความทารุณของเจ้าเมืองชาวจีนชื่อ เซียว เซว ในตอนต้นก็ดูจะได้ผลดี และในปี ค.ศ. 544 หัวหน้าชื่อ ลี บง ก็ประกาศตนเป็นกษัตริย์แห่งเวียดนาม แต่ในปี ค.ศ. 547 เขาต้องพ่ายแพ้และการเคลื่อนไหวของเขาก็ล้มเหลวไป การเคลื่อนไหวครั้งที่สอง ซึ่งเกิดขึ้นใน ค.ศ. 590 นั้นเป็นความพยายามที่จะฉวยโอกาสขณะที่สภาพการณ์ในประเทศจีนคือสมัยราชวงศ์เซ็งใกล้จะหมดอำนาจ การเคลื่อนไหวครั้งที่ 3 เริ่มต้นในปี ค.ศ. 600 มีผู้นำที่เกิดในสกุลลีอีกคนหนึ่งคือ ลี–พัท–ตู แต่ถูกปราบปรามลงในปี ค.ศ. 602 โดยนายพลเลียวฟาง ผู้ซึ่งยังดำเนินการสืบไปเพื่อลงโทษกษัตริย์จาม คือ สัมภูวรมันในการฝ่าฝืนคำสั่งจากฝ่ายบังคับบัญชา การจลาจลทั้งหลายล้มเหลวไปหมด แต่ก็กลายเป็นพลังกระตุ้นให้ระลึกถึงความเป็นชาติขึ้นมา

ปี ค.ศ. 622 ราชวงศ์ถังวงศ์ใหม่ได้แต่งตั้งนายพลผู้คุมครองแห่งงันนาน หรือภาคใต้ที่สงบ นั่นคือที่มาของชื่อภูมิภาคอันหนำ ที่เต็มไปด้วยภูเขาซึ่งถูกแยกจากแถบที่ลุ่ม และการปกครองเป็นไปตามแบบจักรวรรดิสำหรับดินแดนอันเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มอนารยชน แถบดินดอนสามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำแดงแบ่งออก

เป็น 4 เขา หรือ อำเภอ ซึ่งมีเกียว–เขาเป็นเขาที่สำคัญที่สุด ในเขานี้เป็นที่ตั้งเมืองหลวงของบริเวณแถบนี้คือตองบินห์ การปกครองของราชวงศ์ถังเข้มแข็งและได้ผลดี นำสันติภาพมาสู่ประเทศอันเป็นทางให้มีความอุดมสมบูรณ์ และมีการจลาจลภายในน้อยที่สุด การจลาจลครั้งที่สำคัญตามข้อความในจดหมายเหตุรายปีก็คือ เมื่อจักรพรรดิดำ ไม ตุ๊ก โลน ผู้ซึ่งยึดเมืองหลวงในปี ค.ศ. 722 และตั้งตนเป็นจักรพรรดิ พระองค์ทรงมีไมตรีกับลินยี่ (จาม) และเจนละบก (กัมพูชา) แต่ประสบความล้มเหลวในการปกครอง ซากหลักเมืองยังคงปรากฏอยู่ใกล้กับวัดซึ่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกถึงพระองค์ ในปี ค.ศ. 767 ตังเกี๋ยก็ถูกรุกรานโดยพวกมารอเดอร์ส ซึ่งในจดหมายเหตุเขียนอธิบายไว้ว่ามาจากชวาและเกาะทางใต้ ผู้สำเร็จราชการของจักรพรรดิจีนชื่อ ชาง โป–ยี ขับไล่พวกนี้กลับไปทางทะเล และหลังจากนั้นมาพวกนี้ก็หันความสนใจไปทางแถบชายทะเลจามปาและเจนละ พวกจามเองก็เป็นโจรสลัด ซึ่งแบ่งผลประโยชน์ที่ปล้นมาได้กับกษัตริย์เองทีเดียว แต่ราชวงศ์ถังก็สามารถควบคุมพวกนี้ได้เป็นอย่างดี และในระหว่างเวลาที่เงียดนามมีความอุดมสมบูรณ์นี้ ก็เป็นที่กล่าวกันว่าเขามีส่วนในการค้าทางทะเลระหว่างจีนกับนานยาง ถึงแม้ว่าอาจจะไม่มากมายถึงขนาดที่เล ทันห์ คอย จะชี้ชวนให้เราเชื่อถือเมื่อเขาให้ความเห็นว่า พวกนี้ควบคุมเส้นทางคมนาคมในการค้าเครื่องเทศและไหมระหว่างศตวรรษที่ 7 ถึงที่ 10 เขาดูจะไม่ได้คิดถึงกิจการของพวกมลายูแห่งสุมาตราในแถบฝั่งทะเลที่ได้รับความนิยม

การปฏิวัติของชาวเวียดนามก็เกิดขึ้นต่อไปในปี ค.ศ. 791 เมื่อ ฟุง ฮง ผู้ปกครองแห่งซัน–เตย์เข้ายึดเมืองหลวง เขาสิ้นชีวิตลงในเวลาต่อมาไม่นาน แต่บุตรชายชื่อฟุง อัน ได้เป็นประมุขสืบแทน และปกครองอย่างดีต่อมาอีกระยะหนึ่ง จนกระทั่งถูกบังคับให้ยอมแพ้แก่ผู้คุมครองชาวจีน พวกจามภายใต้การนำของหริวรมันที่ 1 ถือโอกาสที่เกิดการจลาจลครั้งนี้เข้าครอบครองดินแดน 2 แควันที่ชาวจามทวงกรรมสิทธิ์อยู่เสมอมา แต่ในปี ค.ศ. 808 ผู้คุมครองชาง ชู ก็ได้ชัยชนะต่อพวกจาม และขับไล่ไปเสียจากดินแดนที่มีกรณีพิพาท การพ่ายแพ้ครั้งนี้ก็ทำให้ชายแดนแถบนี้อยู่ในความสงบเป็นเวลานาน

กลางศตวรรษที่ 9 การรุกรานที่เกิดขึ้นติดต่อกันไป เกิดขึ้นจากคนละทิศทาง อาณาจักรน่านเจ้าถือกำเนิดขึ้นก่อนหน้านี้ในศตวรรษก่อน โดยตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือของดินแดนแถบที่ต่อมาเป็นที่รู้จักในนามยูนนาน

กลางศตวรรษที่ 9 พวกชาวเขากลุ่มที่มีชื่อว่า โถและแมน ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ระหว่างน่านเจ้ากับลุ่มแม่น้ำแดง ก็ขอความช่วยเหลือจากน่านเจ้า เพื่อต่อต้านการที่จีนใช้อำนาจมากเกินไป ตามคำของ เล ทันห์ คอย พวกน่านเจ้าที่เข้าไปบุกรุกเริ่มกระทำการครั้งแรกในปี ค.ศ. 846[1] และหลังจากเว้นไประยะหนึ่ง ก็กลับมาโจมตีป้อมต่าง ๆ ของชาวเวียดนามในแถบดินดอนสามเหลี่ยมในปี ค.ศ. 858[2] แต่ก็ถูกขับไล่ไป ต่อมาก็มีการโจมตีอีกในปี ค.ศ. 862 แล้วในปีต่อมาพวกนี้ก็เข้าครอบครองทั่วประเทศ และยึดครองเมืองหลวง แม่ทัพของราชวงศ์ถังชื่อเคาเพียน รวบรวมกำลังขึ้นต่อต้านในปี ค.ศ. 864 ด้วยกำลังทัพที่เข้มแข็ง และในระหว่างสองปีต่อมาก็สามารถโจมตีผู้รุกรานพ่ายแพ้ไปอย่างยับเยิน และในที่สุดก็ขับไล่พ้นไปจากเวียดนาม น่านเจ้าถูกยึดครอง และเคาเพียนผู้มีชัยก็ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการของจักรพรรดิ มีการสร้างป้อมค่ายขึ้นตามชายแดน และหลักเมือง ได—ลา—ทันห์ ก็สร้างขึ้นทางตะวันตกเฉียงเหนือของฮานอย ปัจจุบันชื่อนี้ก็มีความสัมพันธ์กับศิลปะในยุคแรกของเวียดนาม[3] ซึ่งปัจจุบันยังคงมีเหลืออยู่ในชั้นส่วนของประติมากรรมทางพุทธศาสนา ศิลปะแบบนี้มีลักษณะที่เด่นในการที่ไม่ซ้ำแบบใด ในสมัยต่อมาศิลปะเวียดนามรับอิทธิพลจีนมากเข้าทุกที

ปลายศตวรรษที่ 6 พุทธศาสนามหายานลัทธิหนึ่ง คือ ธยาน ก็เข้ามาจากจีนสู่ตังเกี๋ย ราชวงศ์ถังรับเป็นผู้อุปถัมภ์ นักจาริกบุญทางพุทธศาสนาที่มีชื่อเสียงหลายคนรวมทั้งอิจิงมีความสนใจในพระสงฆ์เวียดนาม และการศึกษาทางพุทธศาสนาก็เริ่มมีขึ้น และสอนว่าการที่จะเข้าใจถึงความจริงได้นั้นมิใช่ด้วยการเรียนจากพระไตรปิฎก แต่ด้วยการวิปัสสนา ด้วยวิธีการตั้งสมาธิ ผู้ปฏิบัติก็จะประสบความสงบอย่างแท้จริง และในที่สุดก็จะบรรลุโสดาบัน วัฒนธรรมที่ถือกำเนิดขึ้นมาจากความคิดทางพุทธศาสนา กลายมาเป็นความรู้สึกประจำชาติซึ่งเจริญขึ้นตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ซึ่งมีการต่อสู้ให้พ้นจากการครอบงำทางการเมืองของจีน โอกาสที่จะได้รับเอกราชมาถึงเมื่อราชวงศ์ถังหมดอำนาจลงในปี ค.ศ. 907 เพราะความแตกแยกทางการเมืองของจีนในระหว่างเวลาของราชวงศ์ทั้ง 5 ทำให้จีนหมดอำนาจเหนือบรรดาแคว้นทางใต้ ในระหว่างเวลาสั้น ๆ ของราชวงศ์เหลียงในระยะหลัง

---

[1] Le Vietnam, **Histoire et Civilisation**, (Paris, 1955), หน้า 126.

[2] หรือ 860, ตามคำของ Le Thanh Khoi, เรื่องเดียวกัน.

[3] B.P. Groslier, **The Art of Indochina**, (London, 1962), หน้า 149.

(ค.ศ. 907–ค.ศ. 923) มีขุนนางท้องถิ่นชั้นหัวหน้าชื่อ กุก ทัว ดู ก็ได้รับการยกย่องจากจักรพรรดิให้เป็นเจ้าเมืองตังเกี๋ย บุตรชายผู้ได้รับตำแหน่งสืบแทน ก็ส่งบุตรชายไปติดต่อกับประมุขของราชวงศ์ฮั่นทางใต้ผู้ตกลงจะให้เวียดนามอยู่ใต้การบังคับบัญชา แต่ไม่เป็นผล เพราะอดีตแม่ทัพของ กุก ทัว ดู เป็นหัวหน้าของฝ่ายต่อต้าน ซึ่งทำการเป็นผลสำเร็จ และตั้งตนเองเป็นเจ้าเมืองที่ปฏิบัติงานได้ดีของประเทศ ในปี ค.ศ. 937 เขาถูกฆ่าตายโดยนายทหารใต้บังคับบัญชาของเขาเองผู้ซึ่งนิยมจีน แต่การเคลื่อนไหวเพื่อเอกราชก็มิอาจเป็นที่ยับยั้งไว้ได้ ผู้นำคนใหม่ คือ โง เกวี่ยน ก็ทำลายล้างผู้ทรยศเสีย และในปี ค.ศ. 938 ก็ได้ชัยชนะอย่างงดงามต่อจีน ต่อมาในปี ค.ศ. 939 เขาก็ได้รับยกย่องจากเพื่อนร่วมชาติให้เป็นกษัตริย์ของอาณาจักรเอกราชแห่งเวียดนาม และตั้งราชธานีที่โค–ลัวะ ในที่สุดชาวเวียดนามก็ได้รับเอกราชสมประสงค์

นักศึกษาชาวฝรั่งเศสแยกราชวงศ์ต่าง ๆ ได้เป็น 15 ราชวงศ์ ในระยะเวลาทั้งหมดของประวัติศาสตร์เวียดนาม มี 4 ราชวงศ์ที่มีอำนาจอยู่ในระยะเวลาอันสั้นก่อนปี ค.ศ. 939 ในระหว่างเวลาที่จีนเข้ามาครอบครองเป็นระยะ ๆ ราชวงศ์แรก 3 ราชวงศ์หลังปี ค.ศ. 939 ก็มีระยะเวลาสั้นมาก มีกษัตริย์รวมทั้งสิ้น 9 พระองค์ และมีอำนาจอยู่เพียงถึงปี ค.ศ. 1009 ราชวงศ์หลัง ๆ ยกเว้นราชวงศ์เดียว มีระยะเวลานานขึ้น แต่ละราชวงศ์ได้แสดงถึงความเจริญขึ้นตามลำดับของประวัติศาสตร์ของประเทศนี้ ในชั้นแรกอาณาจักรที่เป็นเอกราชก็มีเพียงตังเกี๋ย และแคว้นอันหนำทางเหนือ 3 แคว้น คือ ทันห์ หัว, แง่–อัน และฮา–ตินห์ ทางใต้จากแคว้นเหล่านี้อาณาจักรจามปาก็มีอำนาจอยู่

ราชวงศ์โงไม่อาจจะควบคุมพวกหัวหน้าตามหัวเมืองต่าง ๆ ได้ และไม่ได้รับการยกย่องจากจีน ราชวงศ์ดินห์ (ค.ศ. 968–ค.ศ. 979) ยิ่งตกอยู่ในความยุ่งยากมากกว่า ราชวงศ์เลในระยะแรก (ค.ศ. 979–ค.ศ. 1009) เริ่มต้นด้วยดีกษัตริย์องค์แรกของราชวงศ์นี้ คือ เล ฮวน บุกจามปาในปี ค.ศ. 982 และสามารถปลงพระชนม์กษัตริย์ ทำลายราชธานีอินทรปุระ และกวาดเก็บทรัพย์สมบัติจำนวนมากกลับคืนประเทศ แต่กษัตริย์องค์ต่อมากลับถูกล้มอำนาจในปี ค.ศ. 1009 เพราะราชวงศ์ลีเข้ามามีอำนาจแทนอยู่เป็นเวลานานกว่า 200 ปี ระหว่างปี ค.ศ. 968 และ ค.ศ. 1009 มีการพัฒนาที่สำคัญทางด้านศาสนา เตียน ฮอง แห่งราชวงศ์ดินห์

เริ่มดำเนินงานทางศาสนาอย่างเป็นทางการ โดยมีการร่วมมือกันระหว่างเต๋ากับพุทธศาสนาในวงการปกครอง กษัตริย์องค์ที่สองของราชวงศ์เลได้นำตำราดั้งเดิมในพุทธศาสนามหายานเข้ามาจากจีน และทรงพยายามที่จะชักจูงให้ประชาชนนับถือพุทธศาสนาแทนลัทธิทางไสยศาสตร์ต่าง ๆ และการบูชาบรรพบุรุษ ผลคือพุทธศาสนาจึงผสมผสานไปกับความเชื่อทางไสยศาสตร์และยังคงดำรงอยู่ต่อมาอย่างมั่นคง อย่างไรก็ตาม นักปราชญ์ส่วนมากก็ยังคงเป็นผู้ที่ศึกษาทางศาสนาเต๋าหรือลัทธิขงจื๊อ

ราชวงศ์ลี (ค.ศ. 1009—ค.ศ. 1225) เริ่มต้นการสงครามระยะยาว เพื่อจะชิงแคว้นอันหนำคืนมาจากจามปา ซึ่งในความคิดเกี่ยวกับทางด้านวัฒนธรรมก็จัดเป็นการชิงชัยระหว่างส่วนที่รับอิทธิพลจีนและอิทธิพลอินเดีย ในศตวรรษที่ 11 ความกดดันที่ได้รับจากชาวอันหนำก็บังคับให้พวกจามละทิ้งแคว้นทางเหนือของตน หลังจากที่เล ฮวนทำลายอินทรปุระลงในปี ค.ศ. 982 แล้ว พวกจามก็ย้ายเมืองหลวงลงไปตั้งทางใต้ที่วิชัย (บินห์ ดินห์) แต่ในปี ค.ศ. 1044 เมืองวิชัยเองก็ถูกพวกอันหนำทำลายและกษัตริย์ก็ถูกบั่นพระเศียร เมืองนี้ถูกยึดอีกเป็นครั้งที่สองในปี ค.ศ. 1069 กษัตริย์ได้แก่รุทรวรมันที่ 3 ก็ทรงถูกขับไปในเขตแดนกัมพูชาและถูกจับเป็นเชลย ต่อจากนั้นหลังจากการเลี้ยงใหญ่อย่างมีพิธีรีตอง ซึ่ง ลี ธันห์ ตง จัดขึ้นในนครที่ถูกยึดครอง พระองค์และพระราชวงศ์ก็ทรงถูกเนรเทศไปยังอันหนำ ในปีต่อมาพระองค์ก็ทรงได้อิสรภาพคืนมาด้วยการยินยอมเป็นทางการเพื่อยกแคว้น 3 แคว้นทางเหนือให้แก่อันหนำ

พวกจามใช้ความพยายามอย่างยิ่งยวดในอันที่จะชิงแคว้นที่เสียไปคืนมา แต่ในศตวรรษที่ 12 การถูกโจมตีโดยนักรบผู้ยิ่งใหญ่ของกัมพูชา คือ สุริยวรมันที่ 2 ก็ทำให้ชาวจามหมดอำนาจลงโดยสิ้นเชิง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอันหนำ สงครามกับกัมพูชาซึ่งสิ้นสุดลงในปี ค.ศ. 1220 ก็ทำให้แคว้นทางเหนือทั้ง 3 แคว้นอยู่ในเงื้อมมือกัมพูชาอย่างมั่นคง

ในปี ค.ศ. 1225 ราชวงศ์ตรันเข้ามาแทนที่ราชวงศ์จามปา ซึ่งขณะนั้นเริ่มฟื้นตัวอย่างช้า ๆ หลังจากการปะทะระยะยาวกับกัมพูชา แต่แคว้นที่ถูกช่วงชิงไปก็ยังคงเป็นชิ้นกระดูกที่แย่งกันไม่จบ และกลางศตวรรษที่ 13 การปะทะกันก็เริ่มต้นอีก แต่ในครั้งนี้ยังไม่ทันจะดำเนินไปทั้ง 2 ฝ่ายก็จำเป็นต้องหย่าศึก เนื่องมาจากความหวาดหวั่นในภัยจากชาวมองโกล ในปี ค.ศ.1257 กองทัพมองโกลโจมตีฮานอย แต่ก็ถูกบังคับให้ถอยไปเพราะการต้านทานจากชาวอันหนำรุนแรงขึ้น จักรพรรดิ

กุบไลข่านผู้ซึ่งเป็นจักรพรรดิในปี ค.ศ. 1260 ก็ส่งผู้แทนไปยังรัฐต่างๆ ในคาบสมุทรอินโดจีนเพื่อทวงเครื่องราชบรรณาการ อันตรายทางนี้ยังผลให้จามปาพยายามที่จะญาติดีกับอันนัม แต่ก็ไม่เกิดผลประการใด อย่างไรก็ตามเมื่อกุบไลข่านส่งนายพลโซกะตูไปในปี ค.ศ. 1281 เพื่อบังคับให้จามปาอยู่ใต้อำนาจมองโกล อันหนำก็ตกอยู่ในสภาพที่ต้องต่อสู้ในฐานะพันธมิตรของชาวจาม ทั้งนี้เนื่องมาจากความพยายามของจักรพรรดิกุบไลข่านที่จะปราบปรามการต่อต้านอย่างแข็งขัน ทางฝ่ายจามก็ได้ส่งกองทัพผ่านเขตแดนอันหนำ และชาวอันหนำได้คิดว่าความเป็นเอกราชของตนตกอยู่ในสภาพล่อแหลมต่ออันตรายจึงทำการต่อต้าน ในปี ค.ศ. 1285 กองทัพมองโกลหาทางเข้าไปสู่ฮานอยโดยผ่าน ลัง—ซอน และบัค—นินห์ แต่การต่อต้านของชาวอันหนำก็เข้มแข็งเช่นเดียวกัน จึงต้องล่าถอยไป กองทัพมองโกลอีกกองหนึ่งภายใต้การบัญชาของโอรสกุบไลข่านชื่อ โตกัน ก็พ่ายแพ้ขณะเมื่อกำลังพยายามจะเข้าไปสู่ตังเกี๋ยทางด้านเหนือ และนายพลโซกะตูในระหว่างที่พยายามจะหาทางเข้ามาช่วยเหลือก็พ่ายแพ้และถูกพวกจามฆ่าตาย ในปี ค.ศ. 1287 ฮานอยก็ถูกพวกมองโกลครอบครองเป็นครั้งที่ 3 แต่ก็เช่นเดียวกับครั้งก่อน คือ พวกอันหนำบังคับให้อพยพไปจากอาณาเขต และตรัน ฮันตง (ค.ศ. 1278—ค.ศ. 1293) ก็เสด็จกลับเข้าสู่ราชธานีของพระองค์อย่างมีชัย

จามปาและอันหนำร่วมกันสกัดกั้นความพยายามทุกๆ ครั้งจากทางฝ่ายมองโกลในอันที่จะเข้าครอบครองอาณาจักรทั้งสองได้สำเร็จเป็นอย่างดี เพื่อเป็นการเชื่อมสัมพันธไมตรีซึ่งเกิดขึ้นครั้งนี้กษัตริย์จามปาก็ทรงได้รับการขอร้องให้ขออภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงอันหนำ ในปี ค.ศ. 1306 หลังจากการติดต่อเป็นเวลานาน ตรัน—อันห์ ตง ทรงยินยอมที่จะยกพระขนิษฐาถวายกษัตริย์จาม ทั้งนี้น่าประหลาดใจที่เงื่อนไขจากทางฝ่ายอันหนำเป็นที่ตกลงอย่างง่ายดาย เพราะเงื่อนไขนั้นได้แก่ การที่ฝ่ายจามปาต้องยินยอมยกแคว้นกวางตรีและทัวเทียน (เว้) ให้ แต่พระเจ้าชัยสิงหวรมันสิ้นพระชนม์ในเวลามิช้ามินานหลังจากการอภิเษกสมรส และพวกจามก็เริ่มต้นช่วงชิงแคว้นทั้ง 2 คืนมา หลังจากนั้นในปี ค.ศ. 1312 ตรัน อันห์ ตง บุกจามปาและมีชัยต่อต้านการต้านทาน และนำกษัตริย์ไปเป็นเชลย ณ ตังเกี๋ย จามปาก็ถูกลดฐานะลงเป็นรัฐหนึ่งในอันหนำ

ในปี ค.ศ. 1326 หลังจากการจลาจลหลายครั้งร่วมกับการขอร้องไปยังจีน จามปาจึงได้รับเอกราชคืนมา แต่ทั้งนี้เป็นด้วยการเป็นผู้นำของเช อนัน มิใช่คำสั่งที่สั่งออกไปจากบ๊กกิ่งในปี ค.ศ. 1324 ที่บังคับให้ชาวอันหนำยกย่องจัมปาเลย ซึ่ง

ทำให้อันหนำคายเหยื่อชั้นนี้ ในปี ค.ศ. 1353 พวกจามพยายามที่จะเอาแคว้นเว้คืนมา แต่ก็ไม่สำเร็จ ดังนั้นวีรบุรุษจามเช บง งา (ค.ศ. 1360—ค.ศ. 1390) เริ่มต้นการโจมตีติดต่อกันระยะหนึ่ง จนทำให้อันหนำอยู่ในสภาพที่หวั่นต่อภัยอยู่ตลอดเวลาในรัชสมัยของพระองค์ ในปี ค.ศ. 1371 พระองค์ถึงกับยึดเมืองฮานอย ในปี ค.ศ. 1377 ตรัน ดุย—ตง ก็ทรงโต้ตอบกลับไปบ้าง และสามารถที่จะบุกเข้าไปถึงวิชัย แต่ก็ถูกปลงพระชนม์นอกเมืองและสิ้นพระชนม์ไปพร้อมกองทัพทั้งหมดที่ถูกทำลาย เช บง งากลับเข้าครอบครองดินแดนที่ถูกช่วงชิงไป แต่ทันใดที่พระองค์สิ้นพระชนม์พวกอันหนำก็กลับได้ดินแดนที่เสียไปให้กับพระองค์คืนมาและได้จนถึงเมืองตูราน และในปี ค.ศ. 1398 เพื่อที่จะดำเนินการไปดังความตั้งใจที่จะเข้าครอบครองจามปาทั้งหมด พระองค์จึงได้ย้ายเมืองหลวงไปทางใต้จากฮานอยไปยังทันห์หัว

แต่แล้วก็ต้องชะงักการดำเนินงานอย่างบีจุบันทันด่วน และโดยมิได้คาดคิดมาก่อน ในปี ค.ศ. 1400 แม่ทัพชื่อ เล—ควี—ลี ขับกษัตริย์วงศ์ตรันจากราชบัลลังก์และยกตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์ ผู้จงรักภักดีต่อราชวงศ์ตรันจึงได้ขอร้องให้จีนช่วย ในปี ค.ศ. 1407 จักรพรรดิราชวงศ์เหม็งคือ ยุง—โล ก็ส่งกองทัพไปตังเกี๋ยเพื่อเข้าครอบครองฮานอยและจับผู้ชิงบัลลังก์ จีนเข้ามาตั้งบ้านเมืองทีเดียว และถ้าจีนมิได้ทำผิดพลาดไปในการพยายามกลืนชาติโดยการบังคับให้ประชาชนใช้ภาษาและวัฒนธรรมของตนแล้ว จีนก็อาจจะรวมอันหนำเข้าไว้ในจักรวรรดิจีนในฐานะประเทศราช อย่างไรก็ดีประชาชนที่ไม่พอใจก็ได้ผู้นำหัวหน้าแคว้นทันห์หัวชื่อเล เหล่ย ผู้ซึ่งในปี ค.ศ. 1418 เริ่มต้นการใช้วิธีต่อสู้แบบกองโจรต่อจีนได้สำเร็จเป็นอย่างดี ในปี ค.ศ. 1427 เขาได้รุกพวกจีน (ในเวียดนาม) ไปจนมุมที่ฮานอย จักรพรรดิส่งกองทัพไปเพื่อชิงเมืองคืน แต่เล เหล่ย ได้ชัยชนะต่อกองทัพก่อนที่จะสามารถติดต่อกับฝ่ายที่ตกอยู่ในที่ล้อม และในปี ค.ศ. 1428 เมืองนี้ก็ถูกทำลายลง เล เหล่ยจึงยกตนเป็นกษัตริย์แห่งอันหนำ และเป็นผู้สถาปนาราชวงศ์เลครั้งที่ 2 พระองค์ทรงกันมิให้จักรพรรดิพิโรธ โดยรีบส่งราชทูตพร้อมด้วยสัญลักษณ์ของการยินยอมยกย่องจีนเป็นใหญ่ และทางปักกิ่งก็เห็นว่าเป็นการฉลาดกว่าที่จะปล่อยเรื่องที่ผ่านไปแล้ว และรับรองกษัตริย์ใหม่ของอันหนำเป็นทางการ

พวกจามถือโอกาสในขณะที่อันหนำกำลังตกอยู่ในความวุ่นวาย เข้ายึดครองแคว้นต่าง ๆ ทางเหนือแหลมเมฆที่เสียไป ในระยะแรกราชวงศ์อันหนำราชวงศ์ใหม่ได้รักษาสัมพันธไมตรีอย่างสงบกับประเทศเพื่อนบ้านทางใต้ แต่ใน ค.ศ. 1441 การโจมตีของชาวจามก็เริ่มขึ้น ใน ค.ศ. 1446 ชาวอันหนำได้ฉวยโอกาสเมื่อเกิด

สงครามกลางเมืองในจามปาเข้ายึดครองเมืองวิชัยอีกครั้งหนึ่ง แต่ก็ไม่นานนักเนื่องจากจามปาสามารถตีกลับคืนไปได้ ทิ้งให้ เล ทันห์ ตง (ค.ศ. 1460–ค.ศ. 1497) กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของราชวงศ์เลเข้าจัดการกับอาณาจักรจามปา ใน ค.ศ. 1471 พระองค์สามารถเปลี่ยนให้จามปาอยู่ภายในวงพันธมิตรของพระองค์

เอกราชทางการเมืองที่เล เหล่ย ชิงมาจากราชวงศ์เหม็งกลายมาเป็นจริงแล่ะยืนยาว แต่ขณะที่ปลดแอกทางการเมืองจากจีนได้นี้ ชาวอันหนำก็รักษาวัฒนธรรมซึ่งตนได้ค่อย ๆ รับมาจากจีนในระยะเวลาเป็นร้อย ๆ ปีที่ผ่านมาไว้ เล ทันห์ ตง ทรงแบ่งจักรวรรดิออกเป็น 13 วง และวางระบบการบริหารประเทศที่เข้มแข็งไว้ ซึ่งก็ยังคงใช้กันสืบต่อมาอีกนานหลังสมัยของพระองค์ แต่ผู้สืบราชสมบัติต่อมาล้วนแต่อ่อนแอ ระหว่างปี ค.ศ. 1497–ค.ศ. 1527 มีกษัตริย์ไม่น้อยกว่า 10 พระองค์ซึ่งในจำนวนนี้มี 4 พระองค์เป็นผู้ชิงราชบัลลังก์ขึ้นมา ความไร้สมรรถภาพของกษัตริย์เหล่านี้กระตุ้นความทะเยอทะยานของบรรดาครอบครัวขุนนางผู้ใหญ่ ราชสำนักกลายเป็นศูนย์กลางของความไม่แน่นอน ในขณะที่การควบคุมบรรดาเจ้าผู้ครองนครจากส่วนกลางล้มเหลวไปทีเดียว ในปี ค.ศ. 1527 ขุนนางผู้มักใหญ่ใฝ่สูงคนหนึ่งชื่อ มัค ดัง–ดุง ผู้สนับสนุนและทำลายบรรดากษัตริย์หลายองค์มานับแต่ปี ค.ศ. 1519 ได้บังคับให้กษัตริย์ที่ครองราชย์อยู่คือ เล หวอง–เด ซวน ปลงพระชนม์พระองค์เอง แล้วตนก็ยึดครองราชบัลลังก์ ในปี ค.ศ. 1529 ได้สละราชสมบัติให้แก่โอรสคือ มัค ดัง โดน แต่ยังคงรักษาอำนาจไว้จนสิ้นพระชนม์ในปี ค.ศ. 1541

แต่ในปี ค.ศ. 1533 ราชวงศ์เลก็กลับฟื้นคืนอำนาจขึ้นมาใหม่โดยอาศัยอำนาจอันยิ่งใหญ่ของสกุลเหงียน เหงียน กิม ขับไล่พวกสกุลมัค ไปจากดินแดนอันหนำ แง่–อัน และ ทันห์ หัว แต่เมื่อเขาเตรียมการเข้าครอบครองตังเกี๋ยในปี ค.ศ. 1545 ก็ถูกฆ่าตาย และบุตรชายก็ล้วนแต่ยังอายุน้อยเกินกว่าจะเข้ารับหน้าที่แทนเขา ดังนั้นพวกมัคจึงยังคงมีอำนาจอยู่ในตังเกี๋ย จีนซึ่งได้รับการร้องเรียนจากทั้ง 2 ฝ่าย ก็มีคำสั่งให้ทั้ง 2 ฝ่ายปกครองเฉพาะดินแดนที่ตนตั้งรากฐานอยู่สืบต่อกันมาโดยสวามิภักดิ์ต่ออำนาจจีน ราชวงศ์มัคครอบครองตังเกี๋ยจนถึงปี ค.ศ. 1592 ดินแดนอันหนำแท้ ๆ ที่อยู่ทางใต้ก็ตกอยู่ในการปกครองของราชวงศ์เล แต่ในฐานะที่ทรงเป็นเพียงกษัตริย์แต่ในนาม อำนาจที่แท้จริงจึงตกอยู่ในมือของทายาทของเหงียนกิมซึ่งเป็นสมุหพระราชวัง ทายาทสืบต่อจากเขาเป็นบุตรเขย ชื่อ ตรินห์ เคียม ซึ่งสิ้นชีวิตในปี ค.ศ. 1570

เมื่อบุตรชายทั้ง 2 ของเหงียน คิมเติบโตขึ้น ก็เกิดมีการแข่งขันชิงดีกันอย่างรุนแรงกับพวกตรินห์ ตรินห์ เคียมจัดการฆ่าคนโตได้ แต่คนเล็กคือเหงียน ฮอง หนีจากการถูกฆ่าโดยแสร้งทำเป็นวิกลจริต และตรินห์ เคียมก็ส่งเขาไปปกครองหัวเมืองทางใต้ซึ่งในครั้งหนึ่งเคยเป็นอาณาจักรจาม เขาคาดการณ์ว่าในแถบที่มีอันตรายเช่นนั้น ชายหนุ่มคงจะมีชีวิตรอดไปไม่ได้นาน แต่เขาคาดการณ์ผิดไป เพราะเหงียน ฮอง มิได้เป็นคนวิกลจริตแต่กลับให้ผู้คนทางใต้นิยมรักใคร่เขา และมิช้ามินานก็เริ่มต้นสร้างกำลังทางทหารได้

ในปี ค.ศ. 1570 เมื่อตรินห์ เคียมสิ้นชีวิตลง อาณาเขตอันหนำถูกแบ่งกันระหว่างผู้มีอำนาจ 3 พวก พวกมัคเป็นประมุขแห่งตังเกี๋ยซึ่งมีฮานอยเป็นเมืองหลวง พวกตรินห์ในฐานะสมุหพระราชวังสำหรับกษัตริย์ราชวงศ์เลก็ปกครอง ทันห์ หัว, แง่–อัน และ ฮา–ตินห์ โดยมี ไต–โด (Tay-do) เป็นเมืองหลวง พวกเหงียนซึ่งก็ทำงานแทนราชวงศ์เลก็ปกครองแคว้นทางใต้ มีกวางตรีเป็นศูนย์กลาง ในปี ค.ศ. 1592 ตรินห์–ต๋อง ซึ่งรับหน้าที่ต่อจากตรินห์ เคียมก็ยึดครองฮานอย และได้ครอบครองดินแดนตังเกี๋ยเกือบทั้งหมด พวกมัคหนีไปเคา–บังที่ชายแดนจีน และ ณ ที่นั้นก็สามารถตั้งมั่นอยู่ด้วยความช่วยเหลือของปักกิ่งจนถึงปี ค.ศ. 1677 การที่จีนปฏิเสธอยู่เป็นเวลานานที่จะรับรองอำนาจของราชวงศ์เลในตังเกี๋ย พวกมัคที่เคา–บังถึงแม้ไม่มีอำนาจอันใดนักก็เป็นภัยที่ร้ายแรงต่อราชวงศ์ จนกระทั่งถึงเวลาที่ราชวงศ์แมนจูเข้ามามีอำนาจแทนราชวงศ์เหม็งที่ปักกิ่ง อำนาจของจีนในตังเกี๋ยหมดไปและเปลี่ยนไปอยู่กับราชวงศ์เล อย่างไรก็ดี จากปี ค.ศ. 1592 เป็นต้นไปพวกตรินห์ก็เป็นผู้มีอำนาจอยู่ทางเหนือ และในปี ค.ศ. 1593 เขาก็ย้ายราชธานีรวมทั้งกษัตริย์หุ่นแห่งราชวงศ์เลจาก ไต–โด ไปฮานอย

เหงียน ฮองปรากฏตัวในราชสำนักเป็นครั้งเป็นคราว เขายังคงหวังว่าเขตจะมีโอกาสเช่นเดียวกับบิดาในอันที่จะได้อยู่ในฐานะที่บิดาเขาเคยมีอำนาจอยู่ แต่พอตกมาถึงปลายศตวรรษก็เป็นที่แน่นอนว่า อำนาจของพวกตรินห์มั่นคงเกินกว่าจะสั่นคลอน ดังนั้นในปี ค.ศ. 1600 เมื่อเกิดการจลาจลขึ้นที่นินห์ บินห์และเหงียน ฮองเดินทางไปปราบปรามให้สงบลง เขาก็ขาดสัมพันธภาพกับราชสำนักที่ฮานอยอย่างเด็ดขาด จากวาระนั้นเป็นต้นมาตระกูลที่เป็นอริกันทั้งสอง และต่างฝ่ายต่างก็มีอำนาจสูงสุดในขอบข่ายของตน ก็เริ่มต้นเตรียมการทำสงครามซึ่งปะทุขึ้นในปี ค.ศ. 1620 อย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้

บทที่ 10
อาณาจักรมะละกาและการแพร่หลายของศาสนาอิสลาม

ชาวอาหรับได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ตามสายการค้าระหว่างทะเลแดงกับเมืองจีนเป็นเวลานมนานก่อนสมัยพระมะหะหมัด ศาสนาอิสลามได้เป็นแรงกระตุ้นที่สำคัญในการเดินเรือเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 18 ปรากฏว่ามีชาวอาหรับเป็นจำนวนมากที่เดียวที่อยู่ในจีนตอนใต้ที่เข้าโจมตีเมืองกวางตุ้งใน ค.ศ. 758 ในคริสต์ศตวรรษที่ 9 มีชุมนุมชนพ่อค้าอิสลามขนาดเล็ก ๆ อยู่ตามเมืองท่าต่าง ๆ ตามทางเดินเรือไปเมืองจีน ในคริสต์ศตวรรษที่ 11 ก็ปรากฏว่ามีพวกอาหรับอาศัยอยู่ในอาณาจักรจามปามาเป็นเวลานานแล้ว พวกนี้แต่งงานกับหญิงพื้นเมืองแต่ก็ไม่ปะปนสมาคมกับพวกที่ไม่ใช่อิสลาม ในระยะนี้ยังไม่ปรากฏหลักฐานถึงนิคมอิสลามที่สำคัญเลยในเขตกลุ่มเกาะอินโดนีเซีย เกาะส่วนใหญ่รวมทั้งเกาะชวาและหมู่เกาะเครื่องเทศต่างก็อยู่ห่างไกลจากสายการค้าไปเมืองจีน

รายงานต่าง ๆ ของพวกนักภูมิศาสตร์อาหรับสมัยแรก ๆ ที่เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นไม่ค่อยชัดเจนและเหลือเชื่อมาก เรื่องราวส่วนใหญ่ที่บันทึกไว้ก็เป็นเรื่องที่ฟังเขาเล่ามาอีกต่อหนึ่ง หลักฐานที่เก่าที่สุดแสดงว่าศาสนาอิสลามได้เข้ามาถึงเกาะชวาที่ยอมรับกันนั้นก็คือ หลุมฝังศพของสตรีผู้หนึ่งที่ตำบลเลรานใกล้ ๆ เมืองกรีสิค มีจารึกเป็นภาษาอาหรับเป็นการแสดงว่าศาสนาอิสลามได้เข้ามาถึงเกาะชวาแล้ว ส่วนศักราชของหลุมศพนี้นั้นอาจจะเป็น ค.ศ. 1082 หรือ ค.ศ. 1102 ก็ได้ แต่ก็น่าสงสัยว่าตัวหินที่มีจารึกนั้นอาจจะถูกนำเข้ามาในสมัยหลัง ถึงแม้ว่าศักราชนั้นจะเชื่อได้ก็ตาม จารึกนี้ก็ไม่ได้บอกอะไรนอกจากแสดงว่ามีชาวอาหรับหรือชาวเปอร์เซียในชวาในราว ๆ ค.ศ. 1100 แต่ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีหลักฐานที่แสดงว่าศาสนาอิสลามแพร่หลายเข้ามาถึงแถบนี้จนกระทั่งสมัยหลังต่อมา

ใน ค.ศ. 1292 พี่น้องสกุลโปโลมาแวะที่เกาะสุมาตราตอนเดินทางจากเมืองจีนเพื่อกลับยุโรป เขามาที่เมืองท่าที่ชื่อ "เฟอเลค" ซึ่งคือเมืองเปอลัค มาร์โคโปโลเล่าไว้ว่า เมืองเปอลัคนี้มีพวกพ่อค้าอิสลามมาแวะกันมาก พวกนี้ได้ชักชวนให้ชาว

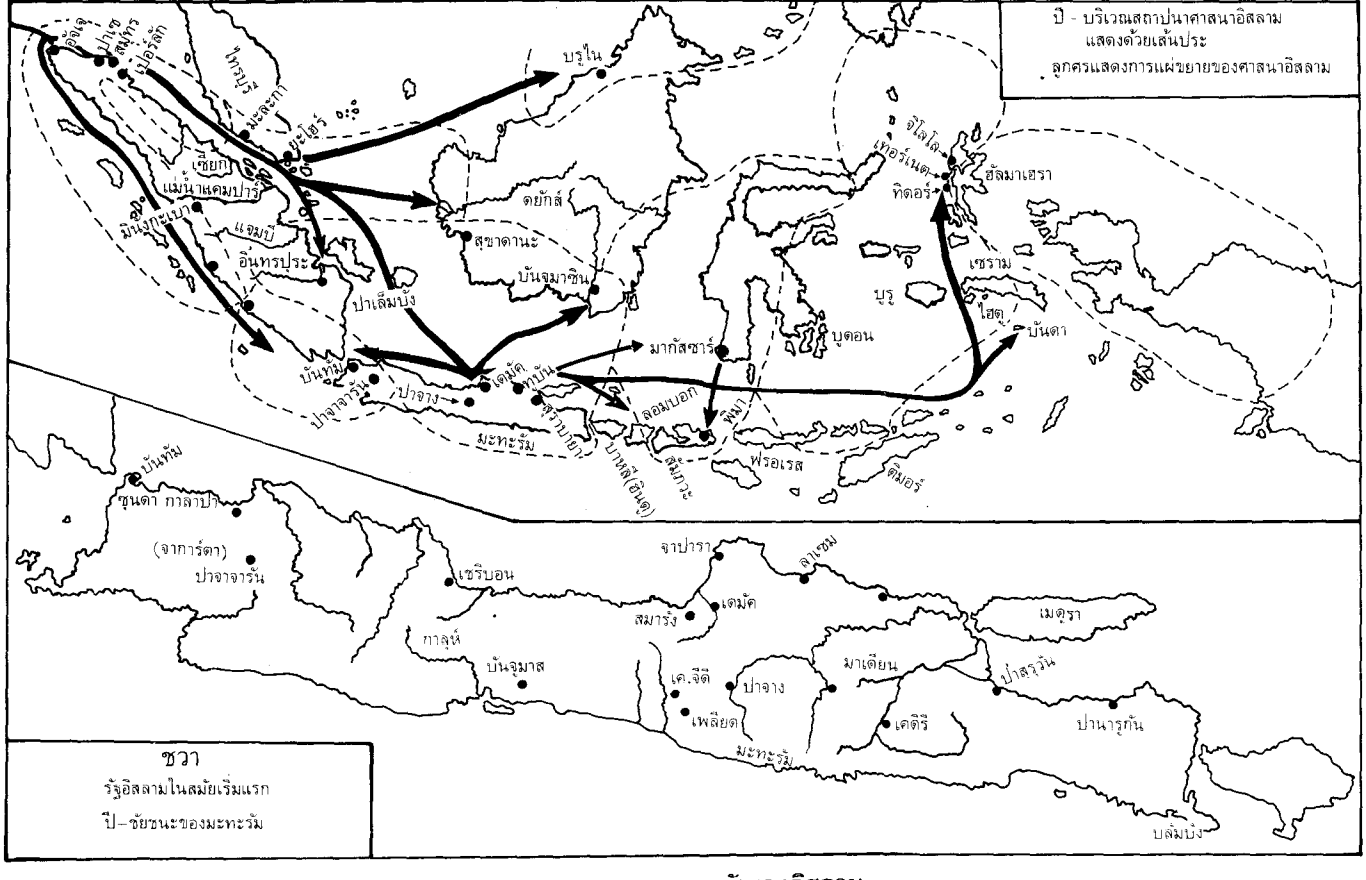

การขยายตัวของอิสลาม

พื้นเมืองเปลี่ยนศาสนาเป็นอิสลาม จากที่เขาเล่าไว้ทำให้เราทราบว่า สุมาตราเพิ่งเริ่มรับศาสนาอิสลามไม่นานนัก รายงานของ มาร์โค โปโล เป็นฉบับแรกที่สุดที่เรามีที่กล่าวถึงกิจกรรมในการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

จากเมืองเปอลัค พี่น้องทั้งสองก็เดินทางต่อไปยังเมืองสมุทร และติดลมมรสุมอยู่ที่เมืองนี้เป็นเวลาถึง 5 เดือน ในที่ใกล้ ๆ เมืองนี้มีผู้พบหลักฐานเก่าที่สุดเกี่ยวกับการรับศาสนาอิสลามของรัฐสมุทร หลักฐานนี้ก็คือหินที่หลุมฝังศพ มาร์โค โปโลเล่าว่า ตอนที่เขาแวะที่เมืองสมุทรเมืองนี้ยังไม่เป็นอิสลาม การเปลี่ยนศาสนาคงเกิดขึ้นทีหลัง เพราะหินที่หลุมฝังศพของสุลต่าน มาลิค อัล ซาเลห์ ประมุขของรัฐองค์แรกที่เป็นอิสลามนั้นมีจารึก ค.ศ. 1297 แต่หินชิ้นนี้เอามาจากเมืองแคมเบย์ในแถบกุจะราท

การที่ศาสนาอิสลามแพร่หลายมาจนถึงฝั่งกุจะราทได้นั้น เป็นผลงานอันหนึ่งของการที่พระมะหะหมัดมีชัยชนะรัฐกอร์ ในอินเดียเหนือ และลุ่มแม่น้ำคงคาเมื่อราว ๆ 100 ปีที่แล้วมา ต่อมาก็มีการต่อสู้เพื่อความเป็นใหญ่ในแถบฝั่งกุจะราท ปรากฏว่าพวกอิสลามได้ชัยชนะ เมืองแคมเบย์อยู่ใต้พวกอิสลามใน ค.ศ. 1298 ถึงแม้ว่าพวกชาวฝั่งกุจะราทส่วนใหญ่จะยังคงนับถือฮินดูอยู่ก็ตาม ราชสำนักและชนชั้นปกครองนั้นนับถืออิสลามกันแล้วในคริสต์ศตวรรษที่ 13 เมืองแคมเบย์นี้มีประวัติมานานแล้วว่าเป็นศูนย์การค้าที่สำคัญยิ่ง พวกพ่อค้าอาหรับและเปอร์เซียมาตั้งถิ่นฐานที่นั่นตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 9 การติดต่อค้าขายระหว่างเมืองแคมเบย์กับอินโดนีเซียก็มีมาเป็นเวลานานแล้ว การมีพ่อค้าพื้นเมืองเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลามกันมากเช่นนี้ ทำให้เพิ่มแรงกระตุ้นในการขยายการค้ากับอินโดนีเซียเพื่อที่จะเผยแพร่ศาสนา ทำให้มีการค้าขายมากขึ้นกับอินโดนีเซีย ดังนั้นจึงไม่ได้เป็นเหตุบังเอิญเลยที่ปรากฏว่ามีพวกอิสลามในเมืองท่าตอนเหนือของสุมาตรา ที่มาจากเมืองแคมเบย์

อิบน์ บาตูตา ก็เคยมาที่เมืองสมุทรสองครั้งในการเดินทางไปและกลับเมืองจีนใน ค.ศ. 1345–ค.ศ. 1346 เขาเล่าว่าสุลต่านแห่งรัฐสมุทรนับถือศาสนาอิสลามลัทธิชาฟีอย่างที่พวกอินโดนีเซียนับถือกันทุกวันนี้ บาตูตาบอกด้วยว่าดินแดนรอบ ๆ ยังได้เป็นอิสลาม บนฝั่งตรงกันข้ามแม่น้ำหน้าเมืองสมุทรมีผู้พบหลุมศพอิสลามมีศักราชบอกว่า ค.ศ. 1321 ที่ตรงนี้เข้าใจว่าคงจะเป็นที่ตั้งเมืองปาเซ ดังที่กล่าวถึงในพงศาวดารมลายูว่า ปาไซ อันเป็นเมืองที่ ไดโอโก โลเปซ เด ซีเกรา

มาแวะใน ค.ศ. 1509 เห็นชัดเจนแล้วว่าที่ตรงนี้เป็นศูนย์เผยแพร่ศาสนาใหม่ที่สำคัญที่สุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เท่าที่เกี่ยวกับแหลมมลายู เอกสารอิสลามที่เก่าที่สุด คือ ศิลาจารึกที่ตรังกานู ที่ศักราชลบไปคงจะราว ๆ ระหว่าง ค.ศ. 1303 ถึง ค.ศ. 1387 แบลกเดนผู้เชี่ยวชาญทางนี้มีความเห็นว่าศักราชแรก คือ ค.ศ. 1303 น่าจะถูกต้องกว่า ศิลาชิ้นนี้อาจจะเป็นเครื่องชี้เขตแบ่งระหว่างเขตอิสลามกับเขต "สงคราม" หรือที่ยังไม่ได้รับศาสนาอิสลาม ข้อความในศิลาจารึกแสดงว่าพวกชาวพื้นเมืองยังไม่ยอมรับอิสลาม หลักฐานที่ค้านเรื่องศักราชตามความเห็นของแบลกเดนได้แก่คำบอกเล่าของอิบน์ บาตูตา ว่าใน ค.ศ. 1345—ค.ศ. 1346 ประมุขของแหลมมลายูยังคงเป็นพวกนอกศาสนาอยู่ บาตูตาจะหมายถึงราชาแห่งรัฐไทรบุรีหรืออย่างไร หนังสือ **"นครเกี่ยรติกม"** ที่เขียนไว้ใน ค.ศ. 1365 อ้างว่าดินแดนแถบนี้เป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรมัชปาหิต ตามความจริงแล้วมีหลักฐานน้อยมากชี้ให้เห็นถึงการแพร่หลายของอิสลามในแหลมมลายูก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 15

ความรุ่งเรืองของอาณาจักรมะละกานั่นเองที่ก่อให้เกิดแรงกระตุ้นในการเปลี่ยนศาสนาอิสลามในแถบแหลมมลายู มีความเห็นแตกแยกกันมากในข้อที่ว่าเมืองมะละกานั้นสร้างขึ้นเมื่อไร คำคัดค้านความเห็นที่ว่าเมืองมะละกาสร้างขึ้นก่อน ค.ศ. 1400 นั้นก็คือ ได้เหตุผลมาจากหนังสือของมาร์โคโปโลที่ไม่ได้กล่าวถึงเมืองนี้เลย เขาผ่านช่องแคบนี้เมื่อ ค.ศ. 1292 หลวงพ่อโอโดริกแห่งฟอร์เดอโนเนผ่านมาทางนี้เมื่อ ค.ศ. 1323 อิบน์ บาตูตาผ่านมาเมื่อ ค.ศ. 1345—ค.ศ. 1364 และประพันสะ ผู้แต่งหนังสือ **"นครเกี่ยรติกม"** ใน ค.ศ. 1365 แต่บุคคลเหล่านี้ไม่ได้กล่าวถึงมะละกาไว้ในหนังสือของเขาเลย

เมื่อ ค.ศ. 1918 เฟอรองด์[1] เสนอความเห็นที่เข้าทีมาก สนับสนุนข้อความของกาสปาร์ คอร์เรีย ที่เขียนไว้ในหนังสือชื่อ **LENDAS DA INDIA**[2] ว่า เมื่อชาวโปรตุเกสเข้ามาถึงเมืองมะละกามีอายุได้ราว ๆ 700 ปีแล้ว เขามีความเห็นว่าเมืองมะละกาก็คือ "มาลายูร์" ของมาร์โคโปโลนั่นเอง คอร์เรียสันนิษฐานว่าเมืองนี้คงจะอยู่ในแหลมมลายู และคือเมือง "มา—ลี—ยู เออล์" ตามเอกสารจีนกล่าวว่าเมืองนี้

[1] "Malacca, le Malayu et Malayur", ใน **JA**, (1918).

[2] แต่งระหว่าง ค.ศ. 1512 และ 1561.

ถูกพวกไทยสุโขทัยโจมตี เมื่อ ค.ศ. 1295 และเมื่อก่อนปี 1295 ใน ค.ศ. 1921 จี.พี. รูฟเฟอร์ ค้นทฤษฎีของเฟรองด์[1] รูฟเฟอร์ค้นว่าชื่อทั้งสองหมายถึง "รัฐมลายู" คือ เมืองแจมบีปัจจุบันในเกาะสุมาตรา เขารวบรวมเอกสารที่หาได้มาสร้างหลักฐานการสร้างเมืองมะละกาโดยเจ้าชายปรเมศวร ความเห็นของเขาเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่ว ๆ ไปจนทุกวันนี้

ผู้สร้างเมืองมะละกานั้นชื่อของพระองค์แปลว่า "เจ้าชายราชสวามี" เป็นพระภัสดาของเจ้าหญิงแห่งมัชปาหิต ตามตำนานของสุมาตรา พระองค์เป็นเจ้าชายราชวงศ์ไศเลนทร์ แห่งรัฐปาเล็มบัง ในระหว่างสงครามกลางเมืองที่เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1401 ระหว่างเจ้าชายวีรภูมิแห่งชวาตะวันออก และพระเจ้าวิกรมวัฒนาแห่งอาณาจักรมัชปาหิต เจ้าชายปรเมศวรลี้ภัยมาอยู่ที่เกาะทูมาสิก ซึ่งในขณะนั้นมีเจ้าผู้ครองเกาะที่ยอมสวามิภักดิ์ต่ออาณาจักรไทย เจ้าชายปรเมศวรฆ่าเจ้าผู้ครองเกาะและเข้ายึดอำนาจได้ แต่ใน ค.ศ. 1402 พระองค์ก็ถูกราชาแห่งรัฐปาหังหรือปัตตานีซึ่งสวามิภักดิ์กับไทยเช่นกันขับไล่ออกไป กล่าวกันว่าราชาผู้นี้เป็นอนุชาของเจ้าผู้ครองเกาะที่ถูกฆ่าตาย หลังจากร่อนเร่ไปพักหนึ่ง เจ้าชายปรเมศวรจึงได้ตั้งหลักลงที่มะละกาซึ่งขณะนั้นเป็นเพียงหมู่บ้านชายทะเลเล็ก ๆ ที่อาศัยของชาวเรือชาวประมง สถานที่ซึ่งมีชื่อเช่นนี้มีกล่าวถึงในหลักฐานของไทยราว ๆ ค.ศ. 1360 โทเม่ ปีเรส ผู้มาอยู่ที่มะละกาใน ค.ศ. 1512—ค.ศ. 1515 เล่าถึงเมืองนี้พร้อมด้วยรายละเอียดอย่างที่ไม่ปรากฏที่อื่นในหนังสือชื่อ **SUMA ORIENTAL** ที่เพิ่งค้นพบเมื่อ ค.ศ. 1937 นี้เอง[2] ปีเรสว่าเจ้าชายปรเมศวรมาถึงมะละกาเมื่อ ค.ศ. 1400 ลูกชายอัลบูร์เคอร์ก ที่เขียนหนังสือ **COMMENTARIES** เมื่อ ค.ศ. 1557 ก็เล่าเรื่องไว้แบบเดียวกัน เดบาร์รอส ในหนังสือ **DECADA II** ก็เช่นกัน แต่เด บาร์รอส ให้ศักราชที่สร้างมะละกาไว้ว่าก่อนพวกโปรตุเกสเข้ามา 250 ปี

เจ้าชายปรเมศวรได้ความช่วยเหลือจากพวกสลัดและพวกชาวมลายูที่ข้ามจากเมืองปาเล็มบังมาร่วมด้วย พระองค์จึงสร้างนิคมขนาดใหญ่ขึ้นได้อย่างรวดเร็ว เริ่มต้นด้วยเป็นตลาดสำหรับสินค้าที่ไม่ได้มีมาค้าสม่ำเสมอ คือ เป็นศูนย์ของพวกสลัด และโดยการบังคับเรือค้าขายต่าง ๆ ที่ผ่านช่องแคบให้มาจอดที่ท่าเรือของ

---

[1] "Was Malaka emporium voor A.D. 1400 genaamd Malajoer ?" ใน BKI, (The Hague' 1921), deel 77, part 1.

[2] ฉบับภาษาอังกฤษแปลโดย Armando Cortesão (พิมพ์โดยสมาคม Hakluyt ในปี 1944).

มะละกา เมืองมะละกาจึงรุ่งเรืองขึ้นจนทำให้เมืองสมุทร และเกาะทูมาสิก (สิงคโปร์) ร่วงโรยไป แต่ทั้งไทยและมัชปาหิตต่างก็อ้างว่าเป็นใหญ่เหนือดินแดนแหลมมลายู แต่ไทยเท่านั้นที่สามารถควบคุมบังคับได้ ดังนั้นเมื่อ ค.ศ. 1403 ทูตจีนคือขันที่ชื่อยิน กิง มาเยี่ยมเมืองมะละกา เจ้าชายปรเมศวรถือโอกาสขอการรับรองอาณาจักรของพระองค์จากจักรพรรดิราชวงศ์เหม็ง และขอความช่วยเหลือจากจีนเพื่อต่อต้านไทย ใน ค.ศ. 1405 เจ้าชายปรเมศวรส่งทูตไปจีนและได้รับการรับรองทันที ราชวงศ์เหม็งมีนโยบายที่จะรื้อฟื้นอำนาจการควบคุมของจีนที่เคยมีเหนือรัฐต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จีนส่งทูตไปตามเมืองท่าต่าง ๆ เพื่อชี้แจงนโยบายของจีน และมีกองทัพเรือติดตามไปด้วยเผื่อว่าเกิดจำเป็นจะต้องใช้กำลัง คณะทูตมาถึงเมืองมะละกาเมื่อ ค.ศ. 1403 ในสมัยของจักรพรรดิเหม็งองค์ที่สามคือ ยุงโล เป็นคณะทูตที่เคยไปชวา และพบว่าที่นั่นมีกษัตริย์สององค์ แล้วก็มีทัพเรือจีนที่ เชงโฮ เป็นผู้บังคับบัญชาตามมา กองทัพเรือของจีนเริ่มการเดินทางเช่นนี้ตั้งแต่ ค.ศ. 1405

เจ้าชายปรเมศวรทรงดำรงรักษาไมตรีกับจีนไว้อย่างใกล้ชิดที่สุด เมื่อ ค.ศ. 1409 เชงโฮ มาถึงเมืองมะละกา และใน ค.ศ. 1411 เจ้าชายปรเมศวรเสด็จนครปักกิ่งด้วยพระองค์เองเพื่อแสดงความคารวะต่อจักรพรรดิจีน ในปีต่อมาพระองค์ส่งหลานชายไปนครปักกิ่งแทน อาร์. เอ. เดอร์น กล่าวว่า เมื่อ ค.ศ. 1414 โอรสของเจ้าชายปรเมศวร ชื่อ โมฮัมเม็ด อีสคานเดอร์ ชาห์ เสด็จไปเมืองจีนเพื่อบอกข่าวสิ้นพระชนม์ของพระบิดา[1] ข้อความอันนี้คงจะผิดพลาด เซอร์ ริชาร์ด วินสเตดท์[2] ชี้แจงว่าคงจะเกิดขึ้นเพราะข้อเท็จจริงที่ว่าฝ่ายจีนไม่ได้ฉุกคิดเลยว่าใน ค.ศ. 1414 นี้เจ้าชายปรเมศวรได้เปลี่ยนศาสนาเป็นอิสลาม และเปลี่ยนพระนามเป็น "เมกัต อีส คานเดอร์ ชาห์" การที่พระองค์เปลี่ยนศาสนาก็คงจะเนื่องมาจากพระองค์อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิง ธิดาของสุลต่านแห่งรัฐปาเซที่เพิ่งเปลี่ยนศาสนาเป็นอิสลามไม่นานนัก เซเดส์มีความเห็นว่า พระองค์เสด็จไปเมืองจีนอีกครั้งหนึ่งเมื่อ ค.ศ. 1419 เพื่อขอความสนับสนุนจากจีนในการต่อสู้กับพวกไทย

---

[1] Stapel, Geschiedenis van Nederlandsch-Indië, 1 หน้า 322.

[2] History of Malaya หน้า 41—3 กล่าวถึงความเห็นของเดอร์นนี้ในหนังสือ The Malays, a Cultural History เซอร์ วินสเตดต์ อ้างถึงรายงานที่นาย บีเรส เล่าถึงตอนที่ เจ้าปรเมศวรเปลี่ยนศาสนาเป็นอิสลาม แล้วเปลี่ยนนาม ดูเรื่องนี้ได้ใน Coedès, Les États hindouises, หน้า 410 f. n. 2

การขยายอำนาจของมะละกาเป็นไปอย่างรวดเร็ว ที่ตั้งเมืองนี้ดียิ่งกว่าที่ตั้งของเมืองปาเล็มบังหรือของเมืองแจมบีในการควบคุมการเดินเรือที่ผ่านช่องแคบนี้ ดังนั้น อาณาจักรมะละกาจึงกลายเป็นทายาทที่สืบอำนาจทางการค้าซึ่งครั้งหนึ่งอาณาจักรศรีวิชัยเคยยึดครองไว้ได้ เมืองมะละกากลายเป็นศูนย์การค้าที่สำคัญ ส่วนเมืองท่าอื่น ๆ ในสุมาตรากลับกลายเป็นแต่เพียงสถานที่ส่งพริกไทยเป็นสินค้าออกเท่านั้น มะละกานำตัวเองให้เข้าไปอยู่ในสายการค้าเครื่องเทศได้สำเร็จ (มีพวก กานพลู จันทน์เทศ และลูกจันทน์เทศ) คือ ในระยะทางจากหมู่เกาะโมลุกกะไปยังอินเดีย แต่ก่อนเส้นทางนี้เคยผ่านหมู่เกาะโมลุกกะไปชวาตะวันออกแล้วจึงเลยไปอินเดีย แต่นี้ไปเรือค้าขายจะออกจากชวาตะวันออกแล้วตรงไปแวะจอดที่เมืองมะละกา แล้วจึงจะเดินทางต่อไปยังอินเดีย อาณาจักรที่กำลังรุ่งเรืองนี้ในระยะแรกยอมส่งบรรณาการให้ไทยเพื่อหลีกเลี่ยงการถูกรุกราน แต่ต่อมาก็เลิกอ่อนน้อมต่อไทย โดยเฉพาะหลังจากที่เชงโฮมอบตราเงิน หมวก และเสื้อยศของจีนให้แก่เจ้าชายปรเมศวร และประกาศแต่งตั้งพระองค์เป็นกษัตริย์[1] เจ้าชายปรเมศวรก็ลืมชีวิตตอนต้นของพระองค์ เริ่มมีคำสั่งให้เมืองปาเล็มบังยอมอ่อนน้อม จักรพรรดิยุงโลของจีนต้องเข้ามาไกล่เกลี่ยเพื่อรักษาสภาวะในแถบนั้นให้คงอยู่ตามเดิม เรื่องนี้เป็นจุดประสงค์ข้อหนึ่งของการเดินทางครั้งที่ 3 ของเชงโฮเมื่อ ค.ศ. 1415

สุลต่าน เมกัต อีสคานเดอร์ ชาห์ ตามที่ โทเม่ ปีเรส เล่าไว้นั้น ยอมรับศาสนาอิสลามเมื่อพระองค์มีพระชนม์ได้ 72 ปี พระองค์สิ้นพระชนม์เมื่อ ค.ศ. 1424 เป็นที่น่าสังเกตว่าโอรสของพระองค์ที่ครองราชย์ต่อมากลับไปใช้พระนามกษัตริย์ตามแบบศรีวิชัยโบราณ คือ "ศรีมหาราชา" พระองค์เสด็จไปเมืองจีนครั้งหนึ่งเพื่อให้จีนรับรองพระองค์และทรงนำโอรสไปด้วย ในเอกสารจีนที่เล่าถึงการเสด็จครานี้เรียกพระองค์ว่า "สีละมะหาละ" ความที่กลัวไทยจะมารุกรานทำให้มะละกาส่งทูตไปเมืองจีนสม่ำเสมอตลอดรัชกาลนี้จนถึง ค.ศ. 1444 เซอร์ ริชาร์ด วินสเตดท์ กล่าวว่า พงศาวดารมลายู เล่าว่า กษัตริย์องค์ที่สองนี้เป็นผู้ที่จัดระเบียบในราชสำนักไว้อย่างถี่ถ้วน และยังคงใช้กันอยู่ในรัฐประจนทุกวันนี้[2] เชงโฮก็มาเยี่ยมพระองค์ด้วยเหมือนกัน

---

[1] Winstedt, History of Malaya, หน้า 41

[2] เรื่องเดียวกัน หน้า 44

โอรสของพระองค์คือ รายา อิบราฮิมซึ่งครองราชย์ต่อมาและใช้พระนามว่า "ศรีปรเมศวรเทวชาห์" เซอร์ ริชาร์ดมีความเห็นว่าการที่พระองค์ใช้พระนามแบบฮินดูปนมุสลิมเช่นนี้ อาจจะแสดงให้เห็นปฏิกิริยาต่อศาสนาใหม่ก็ได้ พระองค์ส่งทูตไปจีนเมื่อ ค.ศ. 1445 แต่ในปีต่อมาพระองค์ถูกถอดจากราชสมบัติและถูกปลงพระชนม์ เนื่องจากพวกชาวทมิฬที่เป็นอิสลามยึดอำนาจโดยมีพี่ชายของพระองค์ชื่อ "รายา กาซิม" เป็นหัวหน้า รายา กาซิมผู้นี้มีมารดาเป็นธิดาของพ่อค้าทมิฬหรือครึ่งทมิฬที่มั่งคั่งจากรัฐปาเซ

รายา กาซิม ใช้ชื่อว่า มุซัฟฟาร์ ชาห์ นักเขียนชาวโปรตุเกสเรียกพระองค์ว่า โมดาไฟชาห์ หรือ มาลาฟาชาห์ พระองค์ครองราชย์อยู่จนกระทั่งถึง ค.ศ. 1459 ในรัชกาลของพระองค์มีบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์มะละกาอยู่ผู้หนึ่งคือ ตุน เประ ผู้เป็นน้องชายของ ตุน กุดู ชายาของสุลต่าน มุซัฟฟาร์ ชาห์ **พงสาวดารมลายู** สรรเสริญตุนเประไว้ว่าเป็นวีรบุรุษผู้นำชัยชนะมาสู่มะละกาในการต่อสู้กับไทย ปาหัง และปาเซ เซอร์ ริชาร์ด วินสเตดท์ เรียกเขาว่าเป็น "มันสมองในการดำเนินนโยบายขยายอำนาจของอาณาจักรมะละกาในแหลมมลายู และในเกาะสุมาตราติดต่อกันมาถึงสามรัชกาล"[1] มีเรื่องเล่าว่า ตุน อาลี ซึ่งเป็นชาวทมิฬและเป็นลุงของสุลต่านเป็นคนสำคัญในการที่ทำให้พระองค์ได้ขึ้นครองราชย์นั้นมีอำนาจมากเหลือเกิน จนอัครมหาเสนาบดีผู้เป็นบิดาของ ตุน เประ และ ตุน กุดู ต้องฆ่าตัวตาย ตุน อาลี ชาวทมิฬจึงได้เป็นอัครมหาเสนาบดีคนต่อมา และเรื่องนี้ก่อให้เกิดความไม่พอใจอย่างรุนแรงระหว่าง ตุน อาลี และ ตุน เประ เพื่อให้การขัดแย้งนั้นยุติลง สุลต่านต้องยอมให้ตุน อาลีเลือกเจ้าสาวได้ตามใจชอบ แต่ตุนอาลีต้องลาออกจากตำแหน่งเป็นการแลกเปลี่ยน เขาได้เลือก ตุน กุดู ไปเป็นภรรยา และพี่ชายคือ ตุน เประก็ต้องยินยอมให้สุลต่านยกน้องสาวของตนให้ ตุน อาลี ตุน เประจึงได้เป็นอัครมหาเสนาบดีคนต่อมา ส่วนตุน กุดู ก็ยินยอมรับการเปลี่ยนสามีแต่โดยดี

ตุน เประ สามารถโจมตีไทยได้เมื่อครั้งที่ไทยเข้าโจมตีมะละกาตามที่บรรยายไว้ในบทที่เจ็ด และเป็นผู้รับผิดชอบในการขยายอำนาจอาณาเขตของอาณาจักรมะละกา โทเม่ ปีเรส เล่าถึงการมีชัยชนะในการสู้รบกับเมืองปาหัง เมืองตรังกานู และเมืองปัตตานี ในแหลมมลายู และรบชนะเมืองแคมปาร์ และเมืองอินทรคิรีในเกาะสุมาตรา ตุน เประเริ่มติดต่อกับเมืองจีนอีกใน ค.ศ. 1456 ความสัมพันธ์นี้

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

ได้หยุดชะงักลงไปพักหนึ่งตอนที่เกิดการยึดอำนาจ และยุคที่พวกทมิฬมีอำนาจอยู่ จักรพรรดิจีนประทานยศสุลต่านให้แก่ มุซัฟฟาร์ ชาห์ และประทาน "หมวกหนัง เสื้อชุด เสื้อใส่ประจำวันทำด้วยผ้าไหมสีแดงยาว ๆ ผ้าคาดเอวประดับด้วยนอแรด และหมวกทำด้วยผ้าบาง ๆ" [1]

มุซัฟฟาร์ ชาห์ สิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1459 โอรส ชื่อ ราชา อับดุลลาห์ ครองราชย์ต่อมาใช้พระนามว่า "มันสุร์ ชาห์" ปีแรกที่ขึ้นครองราชย์พระองค์ส่งทูตไปเมืองจีน เรือที่นำทูตจีนมาตอบแทนนั้นอับปางลง แต่อีกสองปีต่อมา จีนก็ส่งทูตมาอีกคณะหนึ่ง และมาถึงมะละกาอย่างปลอดภัย ในรัชกาลนี้ ตุน เประขยายอำนาจของมะละกาให้กว้างขวางออกไปอีก ด้วยการส่งกองทัพไปตีเมืองปาหังถอดมหาราชา เทวะ สุระ เจ้าประเทศราชของไทย และตั้งเจ้าชายของมะละกาให้เป็นราชาเมืองปาหังแทน ที่ทำเช่นนี้ก็เพื่อเป็นการแก้แค้นที่ไทยไปโจมตีมะละกาในรัชกาลก่อน แต่ต่อมามะละกาก็ตกลงยอมเป็นไมตรีกับไทย ก่อนสิ้นรัชกาลของสุลต่าน มันสุร์ ชาห์ อาณาจักรมะละกาได้รัฐต่าง ๆ ดังนี้ ไทรบุรี ซึ่งมีดีบุกมาก ตรังกานู ปาหัง ยะโฮร์ แจมบี แคมปาร์ อินทรคิรี เบงคาลี หมู่เกาะคาริมอน และเกาะบินตัง เมืองปาเซก็คงจะรวมอยู่ในอาณาจักรนี้ด้วย เพราะตุน เประ นำกองทัพไปเมืองปาเซด้วยตนเองเพื่อปราบกบฏที่นั่นและเพื่อช่วยสุลต่านให้ได้กลับครองราชย์ตามเดิม ดังนั้นเพื่อเป็นการตอบแทนสุลต่านแห่งปาเซซึ่งสัญญาจะยอมอยู่ใต้อำนาจของมะละกา แต่สุลต่านไม่ทำตามสัญญา และเมืองนี้ต่อมาก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอัจเจ"[2]

ขณะนั้นมะละกาเป็นอาณาจักรที่มีอำนาจทางการเมืองอันดับหนึ่ง สามารถต่อต้านการรุกรานของไทยได้ และเป็นศูนย์การค้าที่สำคัญที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และศูนย์เผยแพร่อิสลามด้วย มะละกามีสุลต่านปกครองต่อมาอีกสององค์ก่อนที่อัลบูร์เคอร์กตีได้ใน ค.ศ. 1511 คือ อาลาอุดดิน รายัตชาห์ (ค.ศ. 1477—ค.ศ. 1488) โอรสของสุลต่าน มันสุร์ ชาห์ และ สุลต่านมาหมุด (ค.ศ. 1488—ค.ศ. 1511) อนุชาของสุลต่านอาลาอุดดิน ในรัชกาลของสุลต่านมาหมุด มะละกา รุ่งเรืองมั่งคั่งอย่างสูงสุดพร้อมด้วยเกียรติและชื่อเสียง ตุน เประ อัครมหาเสนาบดี

---

[1] จากจารึกบนหลุมฝังศพของหลานชายพระองค์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

[2] ชื่อภาษาอังกฤษของรัฐนี้ คือ อชิน (Achin) ฮอลันดาเรียกว่า อัตเจ (Atjeh) สาธารณรัฐอินโดนีเซียเรียกตามแบบฮอลันดา และในที่นี้ใช้การสะกดตัวแบบอังกฤษ

ผู้ยิ่งใหญ่มีชื่อคู่เคียงไปกับความยิ่งใหญ่ของมะละกาก็ได้ถึงแก่กรรมในราว ๆ ค.ศ. 1498 และอัครมหาเสนาบดีคนต่อ ๆ มาก็ยังเป็นผู้ที่มีอำนาจในการปกครองที่แท้จริง สุลต่านมาหมุดเองก็เป็นแต่เพียงประมุขเท่านั้น พวกโปรตุเกสเล่าว่าพระองค์ติดฝิ่นด้วย และสนพระทัยมากเรื่องศาสนาและวิชาอาคมลี้ลับ

มะละการบกับไทยอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากไทยอ้างความเป็นใหญ่เหนืออาณาจักรมะละกาและสุลต่านมาหมุดไม่ยอมรับ กลับตอบว่าผู้ที่เป็นใหญ่เหนือมะละกาคือองค์จักรพรรดิแห่งเมืองจีนเท่านั้น กองทัพไทยเป็นฝ่ายถูกตีแตกกลับไป ทัพเรือไทยแพ้ที่เกาะปูโล บีซัง แล้วมะละกาก็เข้าช่วยเมืองปาหังขับไล่กองทัพเมืองนครศรีธรรมราชที่ขึ้นอยู่กับไทย สภาพสงครามนี้มายุติลงตอนที่โปรตุเกสรบชนะมะละกา

มะละกานี้มีผู้อธิบายว่าไม่ใช่เป็นเมืองค้าขายอย่างในความหมายที่ยอมรับกัน แต่เป็นเมืองทำนองที่ตั้งของงานเทศกาลขนาดใหญ่มากกว่า ที่พอถึงฤดูกาลก็มีการแลกเปลี่ยนสินค้าจากเมืองจีนและตะวันออกไกลกับสินค้าที่มาจากเอเชียตะวันตกและจากยุโรป โทเม่ ปีเรส มาถึงเมืองมะละกาในฐานะเลขานุการและผู้ทำบัญชีของร้านค้าโปรตุเกสในปีต่อมาจากที่อัลบูร์เคอร์กตีได้มะละกา ปีเรสเขียนไว้ในหนังสือ **SUMA ORIENTAL** เล่าถึงรายละเอียดของการค้าและการปกครองในสมัยสุลต่านอย่างที่ไม่ปรากฏในหลักฐานอื่น ๆ เลยว่า "ไม่มีใครสามารถตีราคาเมืองมะละกาในแง่ความยิ่งใหญ่และผลกำไรได้เลย" ในขณะที่เมืองท่าอื่น ๆ มีเจ้าหน้าที่ผู้ดูแลการค้าที่เรียกว่า ชาบันดาร์ ดูแลเรือค้าขายทั้งหมดแต่เพียงคนเดียว ที่เมืองมะละกามีไม่น้อยกว่าสิ่คน ชาบันดาร์ที่สำคัญที่สุดคือผู้ที่ดูแลการค้าของบรรดาเรือที่มาจากฝั่งกุจะราท อีกคนหนึ่งดูแลการค้าของพวกพ่อค้าที่มาจากฝั่งโคโรมานเดล เบงกอล อาณาจักรมอญ และจากรัฐปาเซในสุมาตราตอนเหนือ คนที่สามดูแลการค้าของผู้ที่มาจากเมืองปาเล็มบัง ชวา หมู่เกาะโมลุกกะ หมู่เกาะบันดา เกาะบอร์เนียว และหมู่เกาะฟิลิปปีน คนที่สี่ดูแลพวกพ่อค้าจีนและพ่อค้าที่มาจากเมืองท่าทางตะวันออกของแหลมอินโดจีน

ความสำคัญของฝั่งกุจะราทอยู่ที่ว่ามีเมืองท่าใหญ่คือ เมืองแคมเบย์ เป็นแหล่งชุมนุมสำคัญของบรรดาพ่อค้าที่เดินทางมาเมืองมะละกา มีพวกพ่อค้าจากเมืองไคโร เมืองเมกกะ เมืองเอเดน และเมืองท่าต่าง ๆ ในอ่าวเปอร์เซีย ปีเรสเล่าว่าวิธีค้าขายก็คือ เมื่อพ่อค้าขายสินค้าหมดที่ฝั่งกุจะราทแล้ว พวกพ่อค้าก็หาซื้อสินค้าและลงเรือในเดือนมีนาคม แล่นตรงไปยังเมืองมะละกา พวกผ้าชนิดต่าง ๆ เป็น

รายการสินค้าที่สำคัญที่สุดในบรรดาสินค้าที่ขนลงเรือที่ฝั่งกุจะราท บีเรสเล่าต่อไปว่า "สินค้าสำคัญที่พวกพ่อค้าเหล่านี้นำกลับมามี กานพลู ลูกจันทน์เทศ จันทน์เทศ ไม้จันทน์ ไข่มุกแท้ เครื่องกระเบื้องบางอย่าง ชะมด สมุนไพรต่าง ๆ ที่ใช้ในการผสมเครื่องยาเป็นจำนวนมาก และกำยาน ส่วนมากบรรทุกพวกเครื่องเทศ สินค้าอื่นก็บรรทุกไปพอประมาณ" คำว่า "สินค้าอื่น ๆ" นี้ ก็มีพวกทองคำ ดีบุก ผ้าไหมสีขาวเป็นจำนวนมาก และผ้าดามัสค์สีขาว ไหมสีต่าง ๆ และนกจากหมู่เกาะบันดาที่ขนมีราคาแพงมาก สิ่งเหล่านี้เองคือความลับที่ทำให้อาณาจักรมะละกาเจริญขึ้นอย่างรวดเร็วจนมากลายเป็นเมืองท่าสำคัญของโลกในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 ความสำคัญเช่นนี้ไม่ปรากฏอีกเลยหลังจากที่โปรตุเกสตีได้มะละกาใน ค.ศ. 1511 มะละกากลายเป็นจุดรวมของการค้าระหว่างตะวันออกและตะวันตกที่ขยายออกไปเรื่อย ๆ อย่างกว้างขวาง โดยพวกพ่อค้าอิสลามจากเมืองทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย (คือ กุจะราท) มีบทบาทสำคัญมาก บีเรสกล่าวว่า "เมืองมะละกาอยู่โดยไม่มีเมืองแคมเบย์ไม่ได้ และเมืองแคมเบย์ก็อยู่โดยไม่มีเมืองมะละกาไม่ได้ ถ้าทั้งสองเมืองต้องการจะสร้างความมั่งคั่งและรุ่งเรือง" บีเรสมีความเห็นเช่นนี้ เมื่อตอนที่ชาวโปรตุเกสเพื่อนร่วมชาติของเขาได้ตัดเส้นชีวิตของเมืองท่าทั้งสองนี้ และพ่อค้ามุสลิมก็เริ่มย้ายไปค้าขายยังศูนย์การค้าอื่น ๆ ในเกาะสุมาตราและเกาะชวา

อาณาจักรมะละกาได้ก่อให้เกิดแรงผลักดันใหญ่ในการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประมุขที่เป็นมุสลิมองค์แรกของรัฐปาหัง คือ โอรสองค์หนึ่งของสุลต่านแห่งมะละกา เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1475 ที่ฝังศพมีหินสลักเป็นตัวอักษรอาหรับคล้ายกับของสุลต่านองค์แรกแห่งรัฐสมุทร หินทั้งสองชิ้นนี้นำมาจากเมืองแคมเบย์ จำนวนหินฝังศพที่สลักแห่งนี้มีเป็นจำนวนมากมีช่องว่างเว้นไว้สำหรับใส่ชื่อผู้ตาย พ่อค้าชาวกุจะราทเป็นผู้นำหินที่สลักสำเร็จรูปเช่นนี้มาที่มะละกา หินอย่างนี้มีจำนวนมากเสียจนพวกโปรตุเกสนำไปใช้ในการก่อสร้างป้อมแห่งแรกที่เมืองมะละกา ส่วนรัฐตรังกานูรับศาสนาอิสลามอย่างเป็นทางการเมื่อตอนที่ยอมเป็นประเทศราชของมะละกา รัฐปัตตานีก็เปลี่ยนศาสนาเพราะมะละกา รัฐกลันตันนั้นขึ้นอยู่กับปัตตานี มีเจ้าชายอิสลามผู้หนึ่งเป็นกษัตริย์ของรัฐไทรบุรีอยู่ใน ค.ศ. 1474 ส่วนในเกาะสุมาตราที่อยู่ฝั่งตรงกันข้ามนั้น ปรากฏว่ารัฐโรกันรับนับถืออิสลามระหว่างราว ๆ ค.ศ. 1400--ค.ศ. 1450 ต่อไปก็รัฐแคมปาร์ อินทคิรี และรัฐซีแอค รัฐบรูไนก็เป็นรัฐแรกที่รับนับถืออิสลามในเกาะบอร์เนียว

และก็โดยการติดต่อค้าขายกับมะละกา ราชวงศ์มะละกาใช้ศาสนาอิสลามเป็นเครื่องมือทางการเมืองที่มีค่าสูงมาก ในการที่มะละกายอมรับศาสนาอิสลามเป็นทางการเช่นนี้ ทำให้มะละกาเข้ามาอยู่ภายในวง "เอกภพของศาสนาอิสลาม" ตามที่วันเลอร์อธิบายไว้ ซึ่งหมายความว่ามะละกามั่นใจได้ว่าจะมีพันธมิตรที่มีอำนาจและพร้อมที่จะช่วยเหลืออยู่แล้ว ดังนั้น ในขณะที่มะละกาสถาปนาความเป็นใหญ่เพื่อรวมลายูต่าง ๆ ในแหลมมลายูและในฝั่งตะวันออกของเกาะสุมาตรา หรืออีกฟากหนึ่งของช่องแคบมะละกา ศาสนาอิสลามก็แทรกซึมเข้าไปตามดินแดนเหล่านี้ด้วย นับว่าเป็นอาวุธทางการเมืองสำหรับการต่อต้านอาณาจักรไทยที่นับถือพุทธศาสนา ยิ่งไปกว่านั้นศาสนาอิสลามยังช่วยให้อาณาจักรมะละกามีกำลังเป็นปึกแผ่น ซึ่งทำให้สามารถรวมกันอยู่ได้หลังจากที่โปรตุเกสยึดเมืองมะละกาได้แล้ว

เคอร์น เสนอแนวความคิดที่แปลกน่าสนใจว่า "ชวานั้นถูกเปลี่ยนศาสนาในมะละกา"[1] ความคิดนี้ผิดไปจากความเป็นจริงอย่างแน่นอน แต่ก็มีประโยชน์เพราะชี้ให้เห็นถึงวิธีที่อิทธิพลของอิสลามเข้าไปสู่ชวาในระยะแรกเริ่ม กล่าวคือ เข้าไปโดยอาศัยความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างมะละกาและเมืองท่าต่าง ๆ ทางชวาตอนเหนือ โดยเฉพาะเมืองทูบัน และเมืองกรีสิก มะละกาไม่ได้รับซื้อแต่เพียงเครื่องเทศจากเมืองท่าทางตะวันออกของชวาเท่านั้น แต่ได้อาศัยเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของตนด้วย การค้าอยู่ในมือของพ่อค้าชาวชวา และเมื่อถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 11 นั้น ชาวชวาได้กลายเป็นกลุ่มที่สำคัญที่สุดในบรรดาพลเมืองของมะละกา กองทัพของมะละกาประกอบด้วยทหารชาวชวา อู่ต่อเรือเกือบทั้งหมดเป็นของชาวชวา และบรรดาตระกูลขุนนางใหญ่ ๆ ของชวาที่มีกิจการค้าระหว่างอินโดนีเซียตะวันออกและมะละกาล้วนมีตัวแทนอยู่ในมะละกา กล่าวกันว่าพ่อค้าใหญ่ชาวชวาผู้หนึ่งมีแรงงานทาสถึง 6,000 คน อยู่ในมะละกา ด้วยวิธีนี้ศาสนาอิสลามจึงถูกนำเข้าไปเผยแพร่ในมณฑลชายทะเลของชวา ซึ่งในขณะนั้นก็กำลังดิ้นรนจะแยกตัวออกเป็นอิสระจากอาณาจักรมัชปาหิตซึ่งกำลังเสื่อม เพื่อเป็นพลังที่จะใช้ในการต่อสู้กับอำนาจกลางซึ่งนับถือลัทธิ ฮินดู–พุทธ บีเรสบันทึกไว้ว่าพวกพ่อค้าใหญ่ ๆ เหล่านี้ "มิใช่ชาวชวาที่ได้อยู่ในชวามานาน" แต่เป็นลูกหลานของพวกจีน พวกเปอร์เซีย และพวกทมิฬ ซึ่งได้มาตั้งรกรากในแถบนี้เมื่อประมาณเจ็ดสิบปีมาแล้วเท่านั้นเอง[2]

---

[1] In F.W. Stapel (ed.) Geschiedenis van Nederlandsch Indie. เล่ม 1, หน้า 328.

[2] Cortesão. เรื่องเดิม, เล่ม 1, หน้า 182.

ความเชื่อในเรื่องชัยชนะของศาสนาอิสลามในชวาที่กล่าวถึงข้างต้น ได้มาจากนิยายเรื่องหนึ่งใน "**บาบัดทานาชาวี**" ที่เล่าถึงการทำลายราชสำนักของมัชปาหิต โดยโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าวิชัยกษัตริย์องค์สุดท้ายของมัชปาหิต โอรสองค์นั้นได้ถูกพระราชบิดาตัดขาด ตามตำนานนี้เมื่อพ่ายแพ้โอรสแล้ว กษัตริย์องค์สุดท้ายนี้ก็ลอยออกจากหอสูงสำหรับสังเกตการณ์และลอยหายลับขึ้นสวรรค์ไป โอรสทรงนามระเด่นปาตาเป็นผู้สร้างเมืองเดมักขึ้นเป็นศูนย์กลางของศาสนาอิสลาม และเป็นผู้รวบรวมรัฐทางเหนือของชวาที่นับถือศาสนาอิสลามเข้าด้วยกันปราบมัชปาหิตได้ ระเด่นปาตาจึงสถาปนาพระองค์เองเป็นกษัตริย์มุสลิมพระองค์แรกของชวา ความเชื่อในเรื่องนี้มีอิทธิพลต่อแนวความคิดทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับชวามิใช่น้อย เพราะความเชื่อนี้มีความหมายว่าได้มีการขาดตอนอย่างฉับพลันในประวัติศาสตร์ของชวา ซีแบร์กเปรียบว่าการขาดตอนนี้เปรียบเสมือนรอยกะเทาะในประวัติวัฒนธรรมของชวา ซึ่งเกิดขึ้นเพราะการที่วัฒนธรรมอิสลามได้เข้ามาแทนที่วัฒนธรรมฮินดู–ชวา ตามที่กรอมเรียกวัฒนธรรมเดิมของชวา แบร์กอ้างว่าการที่กรอมอ้างหนังสือเรื่อง Hindoe Javaansche Geschiedenis เมื่อมัชปาหิตแตกนั้น กรอมทำให้เกิดความเข้าใจว่า การที่มัชปาหิตพ่ายแพ้ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมถึงขั้นพื้นฐานที่มีความสำคัญมาก

ความเข้าใจเช่นนี้ไม่มีผู้ใดยอมรับเลย พวกนักสังคมวิทยาได้โจมตีความเข้าใจเช่นนี้ เพราะในสายตาของนักสังคมวิทยา ลักษณะวัฒนธรรมชวาทุกวันนี้เป็นผลผลิตของวิวัฒนาการที่ต่อเนื่องกันมายาวนาน แบร์กสรุปความเห็นของกลุ่มนี้ได้ชัดเจนโดยปฏิเสธว่าความจริงชวาไม่เคย "ถูกเปลี่ยน" เป็นอิสลาม สิ่งที่เกิดขึ้นที่แท้จริงนั้นก็คือ แบบแผนวัฒนธรรมของชวาได้รับเอาส่วนประกอบของอิสลามเข้าไปทีละเล็กทีละน้อยเช่นเดียวกับที่ชวาเคยรับเอาส่วนที่เป็นฮินดู–พุทธในสมัยก่อน และต่อมาก็จะรับวัฒนธรรมยุโรป[1] ยิ่งกว่านั้นความเจริญทางการเมืองของอิสลามเป็นไปอย่างช้ามาก เอช. เจ. เดอ กราฟ กล่าวว่า อาณาจักรมัชปาหิตค่อย ๆ สลายตัวลงทีละน้อย โดยการที่เมืองประเทศราชหันมารับศาสนาอิสลาม และประกาศตัวเป็นอิสระ[2] ซีคิดว่า การพ่ายแพ้อย่างเด็ดขาดของมัชปาหิตนั้นเกิดขึ้นโดยการที่ประมุขแห่งรัฐเดมักผู้นำของกลุ่มรัฐอิสลามตามริมทะเลในชวารวมหัวกันเข้ารุกรานมัชปา

---

[1] The Islamization of Java **Studia Islamica** เล่ม 4, (ปารีส: 1955) หน้า 137.

[2] Geschiedenis van Indonesie.

หิตจนมีชัยชนะ ซึ่งคงจะเป็นในปี ค.ศ. 1514[1] แต่ชรีคชี้ให้เห็นว่า เมื่อพวกฮอลันดามาถึงชวาใน ค.ศ. 1597 ส่วนในของเกาะชวายังไม่ได้รับศาสนาอิสลาม ในชวาตะวันออก รัฐฮินดู–พุทธ ที่มีชื่อว่า "ปะนะรุกัน" ยังคงเป็นอิสระอยู่ จน ค.ศ. 1614 ส่วนรัฐบลัมบันกันที่อยู่ปลายตะวันออกสุดของเกาะชวายังคงสามารถต่อต้านการทำสงครามศาสนาของสุลต่านอากุง แห่งรัฐมะตะรัมเมื่อ ค.ศ. 1639 ไว้ได้ และไม่ได้เป็นอิสลามจนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด อาณาจักรปะจาจารันในชวาตะวันตกซึ่งยังเป็นพวก "นอกศาสนา" มีเมืองหลวงอยู่ที่เมือง "ปากวน" ใกล้ ๆ เมืองโบกอร์ปัจจุบัน ก็ยังคงอยู่ต่อไปจน ค.ศ. 1570 กว่า ๆ แม้ว่าจะถูกตัดขาดจากทะเลไปแล้วตั้ง 50 ปี เพราะเมืองท่าซุนดา กาลาปา ได้ถูกรัฐบันทัมซึ่งเป็นรัฐอิสลามยึดไปได้ รัฐปะจาจารันแตกเมื่อสุลต่านองค์ที่สองของรัฐบันทัมที่มีพระนามว่า "ปะเนมบะหัน ยุซุป" เข้ายึดเมืองปากวนได้ ฆ่าพวกเชื้อพระวงศ์หมด และบังคับให้พวกขุนนางเปลี่ยนศาสนาเป็นอิสลาม ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นคือการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเป็นระยะ ๆ ซึ่งกินเวลานานและเช่นที่วัน เลอร์เน้นไว้ สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นก็ยังคงเป็นเรื่องของพวกประมุขและพวกชนชั้นปกครองเท่านั้น[2] การเปลี่ยนศาสนาของราษฎรสามัญคงจะยังไม่เกิดขึ้น เพราะในระยะนี้การเผยแพร่ศาสนายังไม่ได้หันมาเพ่งเล็งถึงระดับประชาชนหรือชนหมู่มาก

ทฤษฎีสำคัญอันหนึ่งของ วัน เลอร์ ก็คือ การเผยแพร่อิสลามในอินโดนีเซียได้รับแรงผลักดันที่สำคัญยิ่งจากการที่พวกโปรตุเกสเข้ามาถึงมหาสมุทรอินเดีย เมื่อ ค.ศ. 1497[3] ความเห็นอันนี้ต่อมาชรีคได้นำมาเสนออีก ในบทความชื่อว่า "การแทรกซึมของอิสลามในกลุ่มเกาะอินโดนีเซีย" ที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์เมื่อเขาถึงแก่กรรมใน ค.ศ. 1954 แต่ต่อมาบทความนี้แปลเป็นภาษาอังกฤษและพิมพ์รวมอยู่ในหนังสือรวมบทนิพนธ์ต่าง ๆ ของเขา[4] ขบวนการที่ชรีคเรียกว่า "การแข่งขันกับศาสนาคริสต์" นี้ที่จริงได้เริ่มมาตั้งแต่ก่อนที่โปรตุเกสจะเข้ามาถึงทางตะวันออก ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของมหาอำนาจอิสลามต่าง ๆ นั้นจะเห็นได้จากการพบ

---

[1] B.Schrieke, Indonesian Sociological Studies ตอนที่ 2 Ruler and Realm in Early Java หน้า 65–69.

[2] Indonesian Trade and Society หน้า 115.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 113.

[4] เรื่องเดิม, หน้า 232–7.

ปะกันประจำปีที่เมืองเมกกะ และโดยการพบปะกันนี้เองที่ข่าวเกี่ยวกับการต่อสู้แข่งขันระหว่างพวกคริสต์กับพวกอิสลามในแหลมไอบีเรียแพร่มาถึงดินแดนอินโดนีเซียก่อนที่พวกโปรตุเกสจะเดินทางมา ดังนั้นเมื่อพวกโปรตุเกสเดินทางมาถึง อำนาจอิสลามได้แผ่ขยายไปกว้างขวางที่สุดที่จะทำได้แล้ว เมื่อเมืองมะละกาตกเป็นของโปรตุเกสใน ค.ศ. 1511 และมากลายเป็นจุดยุทธศาสตร์ในการโจมตีอิสลามและการค้าของพวกอิสลามในหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น เครื่องหมายพระจันทร์ครึ่งซีกของอิสลามได้ก้าวนำหน้าเครื่องหมายกางเขนของพวกคริสต์ก้าวหนึ่งหรือสองก้าวอยู่แล้ว ศาสนาอิสลามไม่เคยได้ยอมให้ศาสนาอื่นวิ่งขึ้นหน้าไปได้เลย พวกพ่อค้ามุสลิมที่ถูกขับไล่ออกจากเมืองมะละกาก็พากันไปตั้งนิคมขึ้นใหม่ในรัฐอัจเจที่กำลังรุ่งเรืองขึ้นในตอนเหนือของเกาะสุมาตรา ต่อมาในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 รัฐนี้ได้กลายเป็นศูนย์การค้าที่สำคัญที่สุดระหว่างพวกอิสลามในอินเดีย และในเอเชียตะวันตกกับพวกหมู่เกาะอินโดนีเซีย แต่ในทำนองเดียวกับเมืองมะละกาและเมืองปาเซที่เคยรุ่งเรืองมาก่อน เมืองอัจเจได้กลายเป็นศูนย์ศึกษาของศาสนาอิสลามด้วย

ดังที่เห็นมาแล้วว่าที่ในเกาะชวานั้น การดำเนินงานของอิสลามเริ่มด้วยการพยายามเปลี่ยนศาสนาในเมืองท่าสำคัญตามฝั่งตอนเหนือก่อน การทำเช่นนั้นก็เท่ากับตัดหนทางไม่ให้พวกโปรตุเกสติดต่อค้าขายกับผู้ที่อาจจะเข้าเป็นพันธมิตร คือพวกรัฐที่ยังคงเป็นฮินดู–พุทธ ที่อยู่ลึกเข้าไป ตัวอย่างเช่นใน ค.ศ. 1522 เรือโปรตุเกสมาแวะที่เมืองซุนดากาลาปา ซึ่งเป็นเมืองท่าของอาณาจักรริมช่องแคบซุนดา คืออาณาจักร "ปะจาจารัน" พวกโปรตุเกสทำสัญญาไมตรีกับผู้สำเร็จราชการของรัฐนี้ได้รับอนุญาตตั้งสถานีค้าขายได้ แต่อีกห้าปีต่อมาเมื่อเรือโปรตุเกสกลับมาที่เมืองท่าแห่งนี้ใหม่เพื่อสร้างสถานีค้าขาย ปรากฏว่ารัฐนี้กลายเป็นอิสลามไปแล้ว เป็นที่น่าสังเกตว่า ศาสนาอิสลามได้แพร่หลายไปจากเมืองท่าทางตอนเหนือของชวา โดยเฉพาะจากเมืองเดมัก ไปยังเกาะบอร์เนียวตอนใต้ และหมู่เกาะโมลุกกะก่อนที่พวกโปรตุเกสจะไปถึงเช่นเดียวกัน การที่ศาสนาอิสลามออกหน้าไปก่อนเช่นนี้ ทำให้ได้ชัยชนะโดยไม่ยากเลยในการแข่งขันกันขยายอิทธิพลทางศาสนาในแถบตะวันออกของกลุ่มเกาะอินโดนีเซีย เป็นการยากที่จะกล่าวว่านโยบายจักรวรรดินิยมทางศาสนาของรัฐอัจเจ รัฐบันทัมและรัฐเดมักนี้ เป็นปฏิกิริยาของพวกอิสลามที่จะตอบโต้การคุกคามของพวกโปรตุเกสเท่านั้นหรือ เป็นที่แน่นอนว่ายังมีแรงผลักดันอื่น ๆ อีก

ที่มีบทบาทในเรื่องนี้ แต่น่าเสียดายที่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ก็มีน้อยเหลือเกิน ภาพโดยทั่ว ๆ ไปของความเจริญของศาสนาอิสลามในอินโดนีเซียทำให้ทฤษฎีการแข่งขันระหว่างสองศาสนาเป็นทฤษฎีที่น่าฟังมากทีเดียว แต่เป็นเรื่องที่จะต้องทำการค้นคว้าให้แน่นอนเสียก่อน

สำหรับกรณีเกาะเซลีเบสนั้นนับว่าเป็นกรณีพิเศษ ถึงแม้ว่าจะมีการติดต่อทางการค้ามาเป็นเวลานานกับพวกเมืองท่ามุสลิมของอินโดนีเซีย ประมุขของเกาะนี้ก็เพิ่งเปลี่ยนเป็นอิสลามเมื่อตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 เมื่ออำนาจโปรตุเกสกำลังเสื่อมลงจนเห็นได้ชัด ข้อเสนอแนะที่น่าสนใจข้อหนึ่งก็คือข้อคิดที่ว่าการที่ศาสนาอิสลามมาถึงเกาะเซลีเบสช้า คงจะเป็นเพราะความสามิภักดิ์อันมั่นคงของชาวเกาะที่มีต่อกฎอาดัต หรือกฎหมายประเพณี[1] รัฐมากัสซาร์รับศาสนาอิสลามเป็นทางการ ใน ค.ศ. 1603นั้น จุดประสงค์ที่สำคัญที่สุดคือการขยายอำนาจทางการเมือง รัฐมากัสซาร์คำนวณแล้วว่าตนจะประสบความสำเร็จในการขยายอำนาจไปยังดินแดนและรัฐใกล้เคียงได้ง่ายกว่าถ้าตนเป็นรัฐมุสลิม เพราะจะได้อาศัยไหลไปกับกระแสคลื่นของอิสลามซึ่งกำลังเอ่อขึ้นอยู่ในขณะนั้น ฉะนั้น การเปลี่ยนศาสนาของประมุขของรัฐจึงเป็นฉากแรกของการเข้าโจมตีพวกรัฐเล็ก ๆ ทางเหนือต่อมาอีกหลายครั้ง รัฐเหล่านี้ถูกบังคับให้รับศาสนาอิสลามพร้อม ๆ กับรับความเป็นใหญ่ของรัฐมากัสซาร์ด้วย พวกเผ่าชาวเขาต่าง ๆ ในเกาะไม่เคยเปลี่ยนศาสนา ในที่อื่น ๆ ก็ปรากฏว่ามีการต่อต้านเหมือนกัน เกาะบาหลีต่อต้านความพยายามที่จะนำศาสนาอิสลามเข้าไปที่เกาะได้สำเร็จ แม้กระทั่งเมื่อสุลต่านอากุงแห่งอาณาจักรมะตะรัมประกาศ "สงครามศักดิ์สิทธิ์" เพื่อปราบพวกเจ้าและพวกชาวเกาะบาหลีในราว ๆ ค.ศ. 1630–ค.ศ. 1640 บาหลียังคงรักษาความสัมพันธ์ใกล้ชิดมากกับบรรดารัฐแบบฮินดู–พุทธ ที่ยังเหลืออยู่ในชวาตะวันออก และเกาะบาหลีกลายเป็นที่อนุรักษ์วรรณคดีภาษาชวาโบราณ หลังจากที่ศาสนาอิสลามแพร่หลายมาถึงจนทำให้ภาษาชวาโบราณต้องสูญหายไปจากเกาะชวาเอง

ถึงแม้ว่าความรู้ของเราเกี่ยวกับการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในฐานะที่เป็นแรงสำคัญทางการเมืองนั้นยังมีน้อยมากก็ตาม แต่ความรู้ของเราเกี่ยวกับความสำเร็จแต่ละขั้นของการสอนศาสนาอิสลามนั้นยิ่งน้อยลงไปอีก พวก

---

[1] J. Noorduyn, "De Islamisering van Makasar" **Bijdragen**, (Deel 112, 1956). หน้า 250.

นักค้นคว้ายอมรับกันว่า พ่อค้าเป็นหมอสอนศาสนาที่สำคัญที่สุดตลอดเขตที่ศาสนาอิสลามแพร่หลายนั้น ประมุขของแต่ละรัฐก็คือพ่อค้าใหญ่ที่สุดของรัฐนั่นเอง พระองค์ควบคุมการค้าภายนอกและพวกพ่อค้าไว้ทั้งหมด เพราะทรงเป็นผู้แนะนำและควบคุมการหาสินค้าสำคัญ ๆ ที่พวกพ่อค้าเหล่านั้นต้องการ เช่น ข้าวจากชวาและจากมากัสซาร์ เพื่อนำไปแลกกับพวกเครื่องเทศที่มาจากหมู่เกาะเครื่องเทศ พริกไทยจากบันทัมและจากเมืองท่าต่าง ๆ ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้และตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะสุมาตรา พริกไทย และโดยเฉพาะทองคำจากรัฐอัจเจ องค์ประมุขมีสิทธิ์ที่จะเลือกสินค้าต่าง ๆ ที่นำเข้ามาในบ้านเมืองก่อนผู้อื่น โดยซื้อสิ่งที่ต้องการในราคาขายส่งตามที่ตนจะตั้งราคาให้ และองค์ประมุขเองก็เป็นผู้ตั้งราคาขายสินค้าเหล่านั้นในท้องตลาด เจ้าหน้าที่สำคัญในการติดต่อกับพวกพ่อค้าต่างประเทศก็คือผู้ดำรงตำแหน่งที่เรียกว่า "ชาบันดาร์" ผู้ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นคนต่างชาติเพื่อจะได้ปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ได้เรียบร้อย

ชรีคตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจไว้ข้อหนึ่งว่า เมื่อการค้ากับพวกเมืองท่าในทะเลแดง โดยผ่านทางเมืองแคมแบย์และเอเดนได้ตกไปอยู่ในมือของพวกพ่อค้าอิสลามแล้วในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 พวกอิสลามที่เป็นคนต่างชาติมักจะได้รับตำแหน่ง "ชาบันดาร์" ตามเมืองท่าต่าง ๆ ในอินเดียและในหมู่เกาะอินโดนีเซีย[1] ชรีคมีข้อคิดอีกว่า โดยผ่านทางพวกชาบันดาร์นี้เองที่อิทธิพลอิสลามขยายไปถึงระดับราชสำนัก เพราะพวกนี้สามารถจะชี้ให้เห็นได้ว่าอะไรเป็นสิ่งที่นิยมปฏิบัติกันตามราชสำนักอิสลามในต่างประเทศ สามารถที่จะเตือนถึงอันตรายของการขยายการค้าของโปรตุเกส และแนะนำให้พวกประมุขรับศาสนาอิสลามเพื่อเป็นหนทางสำหรับขยายอำนาจของพวกประมุขต่าง ๆ เองด้วย พวกนี้เป็นพวกที่นำปราชญ์มุสลิมและนักบุญเข้ามาเพื่อกระตุ้นความเคร่งทางศาสนา และจัดตั้งศูนย์ต่าง ๆ ในบ้านเมืองเพื่อเผยแพร่ศาสนาอิสลาม ราชสำนักจึงกลายเป็นศูนย์ใหญ่หรือเล็กก็แล้วแต่สำหรับการศึกษาเรื่องอิสลาม และผลิตงานวรรณคดีจำนวนไม่น้อยซึ่งยังคงเหลืออยู่จนทุกวันนี้เป็นจำนวนมากพอสมควร ศูนย์ตามท้องถิ่นของพวกนักบุญอิสลาม เกิดมีขึ้นเพื่อต่อต้านอิทธิพลของพวกนักพรตผู้ซึ่งนับหลายร้อยปีมาแล้วได้เป็นครูผู้สอนสามัญชนทั่ว ๆ ไป เป็นการแข่งขันอำนาจทางเวทมนตร์ ในเกาะสุมาตราและเกาะชวา สมาคมของพวกนักพรตแบบซูฟีจากอินเดียซึ่งก่อตั้งขึ้นแบบสมาคมพ่อค้ากลายเป็น

---

[1] เรื่องเดิม, หน้า 238.

ส่วนสำคัญในสังคม เซอร์ ริชาร์ด วินสเตดห์[1] กล่าวไว้ว่า ลัทธิซูฟีมีอำนาจอิทธิพลมากในมะละกาด้วย และหลังจากที่อาณาจักรมะละกาสูญสิ้นไปแล้วเมื่อรัฐอัจเจได้เป็นผู้นำทางศาสนาอิสลามแทนที่มะละกา มีนักบุญที่ศักดิ์สิทธิ์สองท่านของสุมาตราชื่อ แฮมซาห์ แห่งบารุสคนหนึ่ง และ แชมส์ อัลดิน แห่งปาเซอีกคนหนึ่ง ทั้งสองท่านนี้ได้ออกเผยแพร่ลัทธิซูฟี ทำให้อิทธิพลของลัทธิกระจายออกไปทั่วโลกมลายูทั้งหมด ความนิยมชมชื่นในลัทธิซูฟีนี้ก็เนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องความเร้นลับศักดิ์สิทธิ์ที่ผังรากฐานอยู่นมนานแล้วในบรรดาชาวพื้นเมืองมลายูและอินโดนีเซีย อันนับได้ว่ามีรากฐานมาจากลัทธิการนับถือผี วิญญาณ และความเอนเอียงไปในทางคตินิยมพระเจ้าหลายองค์ โดยมี "ความรู้สึกว่าพระผู้เป็นเจ้าอยู่ใกล้ชิดยิ่งกว่าเส้นโลหิตที่คอของตน"[2] ยิ่งกว่านั้น เช่นที่ เซอร์ แฮมิลตัน กิบส์ ชี้แจงไว้ การที่สมาคมศาสนาตามแบบลัทธิซูฟีได้ผลสำเร็จในการเผยแพร่ศาสนาอิสลามก็เพราะว่า ลัทธินี้สามารถยอมประนีประนอมกับความเชื่อบางประการที่หลักปฏิบัติอย่างเคร่งครัดของอิสลามแบบดั้งเดิมไม่ยอมรับ[3] เท่าที่เกี่ยวกับเกาะชวา แบร์กสรุปว่า สิ่งที่เกิดขึ้นในชวาไม่ใช่เป็นการเปลี่ยนศาสนา แต่เป็นการรับอิทธิพลอิสลาม[4] สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คงจะเป็นข้อเท็จจริงที่ว่า กฎหมายอิสลามไม่ได้มีอำนาจเด็ดขาดในมลายูและในอินโดนีเซียอย่างเช่นในประเทศอิสลามอื่น ๆ กฎอาดัตพื้นเมืองยังคงรักษาอิทธิพลไว้ได้

นักปราชญ์อิสลามและนักบุญมีบทบาทสำคัญมากทั้งทางการเมืองและทางด้านศาสนาในราชสำนักต่าง ๆ ที่รับศาสนาอิสลาม สองพวกนี้ให้แรงกระตุ้นในการขยายอำนาจทางการเมือง และพยายามที่จะส่งเสริมการรวมกัน หรือการเป็นเอกภาพของบรรดาชุมนุมชนมุสลิมต่าง ๆ ในแหลมมลายูและในหมู่เกาะอินโดนีเซียเพื่อเป็นการต่อต้านการแผ่อำนาจของพวกโปรตุเกสและฮอลันดาในสมัยต่อมา หนังสือเรื่อง บาบัด ทานาซาวี เอ่ยนามบุคคลสองพวกนี้ไว้หลายนาม และทำให้ได้ภาพที่ชัดเจนของกิจกรรมของคนพวกนี้ ที่มีทั้งเรื่องจริงและเรื่องแต่งเติม ทำให้นึกถึงหนังสือ "ประวัติศาสนาของอังกฤษ" ของหลวงพ่อบิดด์ ชรีคบรรยายถึง

---

[1] **The Malays; a Cultural History**. หน้า 33–34.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

[3] H.A.R. Gibb **Modern Trends in Islam**, (1945), หน้า 25.

[4] เป็นหัวข้อของบทความของแบร์ก ที่เคยกล่าวมาแล้ว

อิทธิพลของอิสลามที่มีต่อราชสำนักของรัฐบันทัมและของรัฐอัจเจ[1] สำหรับรัฐบันทัม ชรีคกล่าวว่า อิทธิพลอิสลามปรากฏในวิธีการลงโทษการใช้ยาสูบและฝิ่นซึ่งเป็นวิธีเดียวกับที่ใช้กันในอินเดียสมัยโมกุลในรัชกาลของพระเจ้าโอรังเซป ปรากฏในการโฆษณาแสดงการรังเกียจกีดกันชาวยุโรปตลอดดินแดนกลุ่มเกาะอินโดนีเซีย ในการกระตุ้นความสนใจต่อเมืองเมกกะและการจาริกบุญ และในการเผยแพร่ความรู้ทางวรรณคดีอิสลาม ซึ่งส่วนมากก็โดยการแปลหนังสือต่าง ๆ ในรัฐอัจเจในคริสต์ศตวรรษที่ 16 และ 17 จำนวนหนังสือเขียนเป็นภาษามลายูที่เกี่ยวกับปรัชญาอิสลามมีเป็นจำนวนมาก ผู้เขียนส่วนมากเป็นนักปราชญ์ต่างชาติ และส่วนใหญ่เป็นสมาชิกของสมาคมศาสนาอันศักดิ์สิทธิ์

ความยิ่งใหญ่ของรัฐอัจเจก็เหมือนกับรัฐอิสลามที่เคยรุ่งเรืองมาก่อนคือ มะละกา และปาเซ คือ เป็นความยิ่งใหญ่ที่ขึ้นอยู่กับการค้าและอำนาจทางทะเล ตลาดก็อยู่ในมือของพวกพ่อค้าจากฝั่งกุจะราทโดยสิ้นเชิงเช่นเดียวกับมะละกาและปาเซ ชั่วระยะเวลาหนึ่งความรุ่งเรืองในการค้าขายนี้เป็นคู่แข่งที่น่ากลัวสำหรับพวกโปรตุเกสที่มะละกา เรือค้าขายของรัฐอัจเจไปถึงอินเดีย ลังกา และทะเลแดง ประมุขของรัฐอัจเจติดต่อกับสุลต่านแห่งตุรกี กับจักรพรรดิโมกุลในอินเดีย และกับประมุขต่าง ๆ ของดินแดนอินเดียตะวันตก ฝั่งโคโรมานเดล เบงกอล และลังกา อำนาจของรัฐอัจเจขยายไปทางรัฐที่อยู่ทางฝั่งตะวันตกของสุมาตรา รัฐบางรัฐที่อยู่ทางฝั่งตะวันออกรวมทั้งรัฐมลายูอื่น ๆ ในแหลมมลายู ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือ อัจเจมีความสำคัญตลอดโลกมลายูในฐานะ "ประตูสำหรับไปสู่ดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์" คือเป็นจุดตั้งต้นสำหรับการเดินทางไปจาริกบุญยังเมืองเมกกะ และมีชื่อว่าเป็นศูนย์ศึกษาอิสลามที่ขึ้นชื่อ มีปราชญ์ชาวอินเดีย อิหร่าน และอาหรับมาอยู่และศึกษาที่รัฐอัจเจ รวมทั้งนักปราชญ์ชาวมลายูและชวาด้วย ที่มาแวะที่นี่ก่อนเดินทางกลับบ้านหลังจากไปจาริกบุญแล้ว เมื่อบรรยายถึงเมืองเมกกะ สนุกค์ เฮอร์กรอนเชกล่าวว่า มีสถานที่ศาสนามากมายที่เดียวสำหรับนักศึกษาที่มาจากหมู่เกาะอินโดนีเซียเมื่อตอนที่เขาไปเมืองเมกกะ และสถานที่ทางศาสนาของพวกอัจเจเป็นที่รู้จักกันดีที่สุด[2]

---

[1] เรื่องเดิม, หน้า 241–267.

[2] **"Mekka in The Latter Part of The Nineteenth Century"**, ฉบับแปลของ Snouck Hurgronje's Mekka โดย J,H, Monahan, เล่ม 2 หน้า 255.

และชรีดให้ความเห็นว่าเขาไม่เห็นมีเหตุใดเลยที่จะอ้างว่าแต่ก่อนหน้านี้ไม่เคยมีศาสนสถานอย่างนี้ เพราะว่าประมุขแห่งรัฐต่าง ๆ มีอัจเจ บันทัม มะทะรัม ปาเล็ม บัง และบันจมาซิน ซึ่งมีหลักฐานปรากฏอยู่ว่าได้รับยศ ธงอันศักดิ์สิทธิ์และเสื้ออันศักดิ์สิทธิ์จากเมืองเมกกะ ต่างก็ส่งค่าบำรุงจำนวนมาก ๆ ไปยังเมกกะ เพื่อใช้ในการประกอบกิจกรรมทางศาสนา

นอกจากนี้แล้ว โดยทางรัฐอัจเจนั่นเองที่อิทธิพลของอินเดียสมัยโมกุลผ่านมายังราชสำนักต่าง ๆ ในมลายู และหมู่เกาะอินโดนีเซีย ประมุขต่าง ๆ ของทางแถบนี้เลียนแบบสถาปัตยกรรมโมกุล สวนแบบโมกุล ตลอดจนเครื่องแต่งกายของราชสำนักและราชพิธีต่าง ๆ และยังรับเอาชื่อยศตำแหน่งแบบโมกุลบางตำแหน่งมาใช้เรียกพวกขุนนางทางฝ่ายบริหารบางตำแหน่งอีกด้วย

บทที่ 11

เศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนที่จะได้รับการกระทบกระเทือนจากยุโรป

ในขณะนี้เรายังไม่สามารถจะวาดภาพการเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 16 ได้โดยสมบูรณ์ คริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นระยะที่พวกนักท่องเที่ยวชาวยุโรปได้เขียนหนังสือหรือเขียนบันทึกที่ให้ความรู้ที่มีค่าเกี่ยวกับแถบนี้ ซึ่งเราจะหาไม่ได้จากเอกสารพื้นเมือง บรรดาพงศาวดารที่เขียนกันไว้มากฉบับนั้นก็มีเรื่องเกี่ยวกับราชวงศ์ต่าง ๆ ส่วนเอกสารจีนก็ให้ประโยชน์มากในเรื่องที่เกี่ยวกับการค้าและผลิตภัณฑ์ที่ค้าขายกัน แต่เอกสารจำพวกนี้ต้องมีผู้ที่เชี่ยวชาญโดยเฉพาะเป็นผู้ตีความหมาย นอกจากนั้นก็มีช่องโหว่ปรากฏอยู่มากทีเดียวในเอกสารจำพวกนี้ อย่างไรก็ตาม หนังสือเล่มสำคัญที่ตีพิมพ์เมื่อเร็ว ๆ นี้ของ ปอล วีทลีย์ และ โอ. ดับบลิว. วอลเตอร์ส แสดงให้เห็นว่าเอกสารจีนเหล่านั้นมีค่ามากเพียงไรในการแก้ปัญหาบางประการที่ยากลำบากซึ่งนักประวัติศาสตร์ผู้สนใจยุคแรก ๆ จะต้องประสบ สำหรับเรื่องเศรษฐกิจภายในและระบบสังคมของสังคมที่ก้าวหน้ามากที่สุดนั้นก็ได้พวกจารึกเป็นหลักในการค้นคว้า แต่ความรู้ความสามารถที่ต้องใช้ในการศึกษาเรื่องนี้ ทั้งในด้านภาษาและด้านอื่น ๆ เป็นเรื่องยากเสียจนหาผู้ที่จะสนใจค้นคว้าในแนววิชานี้ได้น้อยมาก ประโยชน์ของจารึกเหล่านี้สำหรับนักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ แสดงให้เห็นในผลงานของ กอร์ดอน ลูช ในเรื่องของประวัติศาสตร์พม่าสมัยพุกาม และในผลงานของ เอฟ. เอช. ฟัน แนร์สเซน ในเรื่องประวัติศาสตร์ชวาสมัยไศเลนทร์ แต่ก็ยังมีอยู่อีกหลายเรื่องที่ยังจะต้องค้นคว้า ในประการสุดท้ายผลงานค้นคว้าของ หลุยส์ มัลเลอเรต์ เรื่องสมัยฟูนัน และของ เบอร์นาร์ด ฟีลิปส์ โกรสลิเอร์ ที่เกี่ยวกับเขมรยุคเมืองพระนคร ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวิชาโบราณคดีจะช่วยได้มากโดยการให้หลักฐานที่หาไม่ได้จากเอกสารตัวเขียน อย่างไรก็ตาม ภาพที่วาดขึ้นได้อย่างดีที่สุดในขณะนี้ยังต้องเป็นภาพที่ไม่ชัดเจนอยู่ เรื่องราวต่าง ๆ ยังขาดข้อมูลที่แน่นอน โดยเฉพาะหลักฐานทางสถิติ และยังคงมีช่องโหว่ขนาดใหญ่ ๆ อยู่อีกมาก

ลักษณะพื้นฐานของเศรษฐกิจสมัยโบราณยังคงมีเหลืออยู่ในปัจจุบันนี้ ราว 90% ของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังดำรงชีวิตอยู่ในชนบท และวิธีการผลิตอาหารและงานฝีมือก็ยังคงเป็นแบบเก่าแก่ที่ตกทอดกันมา กลุ่มชนที่มีความเจริญล้าหลังซึ่งคงมีกระจัดกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ ยังเป็นมนุษย์ที่อยู่ในวัฒนธรรมขั้นแสวงหาอาหารและไม่รู้จักการเพาะปลูก กลุ่มชนเหล่านี้รวมพวกเงาะเซมัง พวกเซนอยเตเมียร์ ในแหลมมลายู พวกเผ่ากุบุ ในเกาะสุมาตรา เผ่าเตาละ ในเกาะเซลีเบส พวกเผ่าปูนัน ในเกาะบอร์เนียว และพวกเผ่าเล็ก ๆ อีกหลายเผ่าในเกาะนิวกีนี จำนวนรวมทั้งหมดของพวกกลุ่มชนเหล่านี้น้อยมาก อาจจะเพียงไม่กี่แสนคน สันนิษฐานได้ว่าคงจะมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมากในวิธีการอยู่อาศัยและจำนวนคนในเผ่าของชนกลุ่มด้อยความเจริญนี้ ตลอดสมัยประวัติศาสตร์

วิธีเพาะปลูกก็มีสองแบบเช่นเดียวกับทุกวันนี้ คือ แบบไร่เลื่อนลอย ซึ่งลักษณะสำคัญเรียกกันว่า "การถางและเผา" และแบบเพาะปลูกคงที่โดยใช้การทดน้ำแบบแรกนั้นมีชื่อพื้นเมืองแตกต่างกันไปหลายชื่อ และยังคงมีอยู่ไม่เพียงในส่วนลึกที่ที่เป็นที่ราบสูงของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เท่านั้น แต่มีการเพาะปลูกในสภาพคล้ายคลึงกันในเขตอื่น ๆ ที่อยู่ในแถบศูนย์สูตรของโลก วิธีนี้คือการถางป่าส่วนหนึ่งให้โล่งเตียนโดยการโค่นต้นไม้แล้วเผาทิ้ง และปลูกพืชจำพวกที่มีหน่อหรือหัว เช่น เผือก มัน แล้วจึงปลูกข้าวเจ้าชนิดที่ขึ้นตามเขา ข้าวมิลเล็ต หรือข้าวโพด พอเวลาผ่านไปสักสองปีเป็นอย่างมากก็จะเคลื่อนย้ายไปยังที่ใหม่ ทำการถางและเผาวิธีเดียวกันอีก ในกรณีที่มีที่ดินพอเพียงกับจำนวนผู้คนพอที่จะทิ้งที่ที่ทำแล้วให้ว่างไว้ชั่วระยะหนึ่ง แล้วจึงจะย้อนกลับมาตั้งต้นทำใหม่ในที่เดิม ความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินก็จะยังคงรักษาไว้ได้และการเซาะทำลายก็จะไม่เกิดขึ้น แต่สภาพเช่นนี้ยังคงมีอยู่ได้ก็ต่อเมื่อความแน่นหนาของประชากรอยู่ในอัตราต่ำมาก และเนื่องมาจากการเพาะปลูกแบบนี้ กลุ่มชนแต่ละเผ่าก็จำเป็นจะต้องใช้ที่ดินกว้างขวางมาก จึงคงจะต้องมีการโยกย้ายหมู่บ้านกันทั้งหมู่บ้านเป็นครั้งคราวเพื่อไปหาที่ทำมาหากินใหม่ คนทั้งหมู่บ้านอาจจะอาศัยอยู่ในบ้านเดียวกัน และใช้ระบบสังคมแบบสืบตระกูลทางมารดา "บ้านยาว" ของพวกดยักในเกาะบอร์เนียว พวกโตราชาในเกาะเซลีเบส และพวกซาไกในแหลมมลายู ยังใช้ระบบสังคมแบบนี้อยู่จนทุกวันนี้

กลุ่มชนที่ความเจริญสูงกว่า อาศัยอยู่อย่างเป็นหลักแหล่งตามริมน้ำ หรือดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำต่าง ๆ มีการพัฒนาระบบการทดน้ำ เพื่อการกักรักษา

น้ำและการใช้น้ำที่ได้จากฝนในฤดูมรสุม สิ่งเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นและดูแลโดยระบบการควบคุมแรงงานในหมู่บ้านต่าง ๆ หมู่บ้านเหล่านี้ประกอบขึ้นด้วยบ้านเล็ก ๆ ซึ่งแต่ละบ้านเป็นที่อยู่อาศัยของครอบครัวเดียว การกั้นที่ดินเป็นขอบคันนาให้สูงขึ้นก็เพื่อที่จะเก็บรักษาน้ำในนาข้าว และควบคุมการแจกจ่ายน้ำไปตามนาต่าง ๆ แบบนี้นับว่าเป็นการกสิกรรมที่มีการพัฒนาขั้นสูง และจะพบว่าวิธีนี้ใช้กันอยู่แล้วในตอนเริ่มสมัยประวัติศาสตร์ในหมู่ชนชาติต่าง ๆ ที่มีระดับอารยธรรมสูง วิธีนี้เริ่มด้วยงานหนักมาก คือ การถากถางป่าทึบแบบป่าเมืองร้อน ไขน้ำออกจากบึงต้น ๆ และในบางกรณีอาจจะต้องตัดไหล่เขาเป็นชั้น ๆ ผลงานที่น่าดูที่สุดชิ้นหนึ่งก็คือ การเอาวิธีเพาะปลูกแบบนี้มาใช้กับบริเวณที่เป็นเขา ดังเช่นในเกาะบาหลี บางส่วนของเกาะชวา และในดินแดนที่ปัจจุบันนี้เรียกว่า "รัฐไทยใหญ่" ในสหภาพพม่า

ในการแสดงปาฐกถาที่สยามสมาคม กอร์ดอน ลูซ[1] เรียกข้าวผลิตได้จากการทดน้ำนี้ว่าเป็น "วิธีผลิตพืชที่สำคัญยิ่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" และเป็น "การค้นพบที่สำคัญยิ่งทางเศรษฐกิจในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ" ลูซกล่าวว่าการก้าวพ้นจากขั้นการปลูกข้าวโดยวิธีทำไร่เลื่อนลอยมาสู่ขั้นการปลูกข้าวโดยการทดน้ำ เป็นผลงานของชนชาติที่พูดภาษามอญ–เขมร ในแหลมอินโดจีนซึ่งเป็นชนชาติที่เจริญมากแล้ว พวกนี้ทดลองการปลูกข้าวแบบหลังนี้ในแถบดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแดงในตังเกี๋ย ลูซเข้าใจว่า ผลงานนี้ทำให้จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งทำให้ต้องเกิดการอพยพไปยังดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแห่งอื่น ๆ มีการเริ่มตั้งศูนย์กลางของการปลูกข้าวแบบทดน้ำในแหล่งใหม่ ๆ ในบริเวณปากแม่น้ำโขง แม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำอิระวดี

ตามภาพรวมทั้งหมดที่ลูซวาดไว้นั้น ลูซเข้าใจว่าเมื่อตอนที่พวกญวนบุกรุกข้ามาตั้งรกรากในที่ราบตังเกี๋ย พวกกสิกรที่ปลูกข้าวโดยวิธีทดน้ำ ซึ่งยังคงอาศัยอยู่ในบริเวณนี้ส่วนใหญ่อพยพตามลำแม่น้ำแดงขึ้นไปจนถึงยูนนาน จากนั้นพวกนี้คงจะหนีอากาศเย็นและที่ราบสูงในยูนนานตอนกลางไปทางทิศตะวันตก เคลื่อนไปตามลำน้ำแดงจนถึงต้นน้ำที่อยู่ทางใต้ของทะเลสาบตาลี และข้ามตอนเหนือของพม่าไปกาสียังที่ราบตะวันออกของอัสสัม ไปตั้งศูนย์กลางใหม่ที่นั่น แต่พวกนี้ส่วนใหญ่คงจะเลยเข้าไปอยู่ตามที่ราบในลุ่มแม่น้ำคงคา ซึ่งจากที่นี่ก็ถูกพวกชาว

[1] "Rice & Religion: a STUDY OF OLD MON-KHMER EVOLUTION & CULTURE", **Journal f the Siam Society**, (Bangkok), ตอนที่ 2 (July 1965), เล่มที่ 53, หน้า 141.

อารยันที่แทรกซึมเข้ามาขับไล่ ทำให้ต้องไปอาศัยอยู่ตามเขาในอินเดียตอนกลางและทางตะวันออก เรายังจะได้พบลูกหลานของพวกนี้อาศัยอยู่ในบริเวณนี้จนทุกวันนี้ พวกนี้พูดภาษามุนฑะ และมีจำนวนประมาณสี่ล้านคน

พวกมอญเป็นพวกริเริ่มการปลูกข้าวแบบทดน้ำในดินแดนพม่า ก่อนที่พวกพม่าอพยพลงมา และในดินแดนไทยก่อนพวกไทยอพยพลงมา ในเขตกลางอันแห้งแล้งของพม่า พวกมอญได้ทำระบบชลประทานไว้ที่ย่านกยอสี ซึ่งมากลายเป็นสิ่งสำคัญยิ่งทางยุทธศาสตร์สำหรับเมืองหลวงของพม่าต่อมาหลายเมือง คือ พุกาม และอังวะ ในชวากการแพร่หลายของการทดน้ำในที่ราบระหว่างเมืองจาปาระและเมืองกรีสิกนั้นนับว่าเป็นกุญแจสำคัญในวิวัฒนาการอันติดต่อกันมาของอาณาจักรที่ทรงอำนาจ คือ เคดิรี สิงหัดส่าหรี และมัชปาหิต การสร้างและการดูแลรักษาระบบทดน้ำที่ซับซ้อนละเอียดลออ ดังในกรณีอาณาจักรฟูนันและในบริเวณเมืองพระนครของเขมรนั้นเราได้ตั้งข้อสังเกตไว้แล้วในบทก่อน ๆ เมืองพระนครนั้นเหมือนกับเป็นเกาะอยู่กลางที่ราบที่น้ำท่วมนองไปหมด นครหลวงแห่งนี้ดูเหมือนจะเป็นชุมทางของระบบการทดน้ำมากกว่าจะเป็นที่รวมของชุมชน และจุดประสงค์ของระบบการทดน้ำเหล่านี้ก็เพื่อจะแจกจ่ายน้ำออกไปในบริเวณใกล้เคียง อย่างไรก็ตาม ในตอนแรกหมู่บ้านแต่ละแห่งคงจะต้องเป็นตัวตั้งตัวตีในการจัดการทดน้ำ ซึ่งก็คือความพยายามของชุมนุมที่จะร่วมมือกันช่วยตัวเอง เจ้าเมืองหรือประมุขจะเข้ามามีบทบาทด้วย ดังเช่นในกรณีดินแดนชวากลางของราชวงศ์ไศเลนทร์ เมื่อชุมนุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกันมามีส่วนเกี่ยวข้องกันเพราะต้องการใช้น้ำในแม่น้ำใดแม่น้ำหนึ่ง รวมถึงแควน้อยต่าง ๆ ที่เป็นสาขาของแม่น้ำนั้น ๆ โดยเฉพาะ การปกครองโดยใช้อำนาจเด็ดขาดมีส่วนที่ทำให้เกิดระบบทดน้ำที่ซับซ้อนมีประสิทธิภาพเช่นนี้ แต่นอกเหนือไปจากความรับผิดชอบในเรื่องทดน้ำนี้แล้ว การปกครองโดยใช้อำนาจเด็ดขาดนี้มีอำนาจครอบคลุมไปได้มากน้อยเพียงใด ชุมนุมชนแบบหมู่บ้านที่ส่วนใหญ่รู้จักช่วยตัวเองและเลี้ยงดูตัวเองได้เช่นนี้ นับว่าเป็นหน่วยสังคมสามัญของแถบนี้ มีการรู้จักเลี้ยงควายไว้ไถนา ปลูกกอไผ่ และพวกต้นปาล์มชนิดต่าง ๆ ต้นผลไม้ต่าง ๆ และรู้จักหาอาหารเพิ่มเติมโดยการจับปลา วัฒนธรรมที่รู้จักใช้ควาย ปลูกไผ่และใช้เรือนี้มีอยู่แล้วตั้งแต่ก่อนสมัยเริ่มประวัติศาสตร์นมนาน

เมืองหลวงเป็นศูนย์รวมของผลผลิตต่าง ๆ เนื่องจากการเก็บภาษีของหลวงเก็บเป็นผลผลิตทั้งนั้น ดังนั้นเมืองหลวงจึงเป็นศูนย์การค้าด้วยและเป็นสถานที่ที่

ดึงดูดพวกพ่อค้าต่างชาติ ประมุขของประเทศเองก็เป็นพ่อค้าใหญ่ของบ้านเมือง ลักษณะเมืองหลวงในสมัยแรกนั้นมักจะสร้างอยู่ในลุ่มแม่น้ำไกลจากทะเล แต่ก็สะดวกในการที่เรือจะขึ้นล่อง อย่างเช่น เมืองปาเล็มบัง เมืองพระนคร หงสาวดี พุกาม อยุธยา มรหัง นครเหล่านี้มีแนวคลองตัดข้ามประสานกัน พลเมืองส่วนมากอาศัยอยู่ในเรือนแพ การสัญจรไปมาก็อาศัยทางน้ำเป็นทางที่สำคัญ

ในชุมนุมชนรุ่นแรกๆ ซึ่งเรามีหลักฐาน กรรมสิทธิ์ของที่ดินนั้นเป็นของชุมนุมชน ส่วนสิทธิของบุคคลแต่ละคนจะมีที่นาไว้เพาะปลูกเพื่อยังชีพมากน้อยเท่าใดนั้นขึ้นอยู่กับชุมนุมชนที่จะตัดสินว่าจะแบ่งสันที่ดินอย่างไร ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของชุมชนเป็นส่วนรวม เอฟ. เอช. พืน แนร์สเซน ผู้ริเริ่มการศึกษาสภาพสังคมชวาในระยะแรกๆ ได้แสดงให้เห็นว่า ในชวากลางในสมัยไศเลนทร์ ผู้ทำการเพาะปลูกไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดิน แต่เป็นเจ้าของพืชพันธุ์ที่เก็บเกี่ยวได้ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากแรงงานของตนเอง ในเวียดนาม ที่นาที่เป็นสมบัติรวมของชุมชนจะต้องมีการแบ่งสรรกันในหมู่กสิกรเป็นคราวๆ แต่กสิกรแต่ละคนยังมีที่ดินบางแปลงที่เป็นสมบัติของตนเองนอกเหนือไปจากที่ดินที่จัดสรรให้นี้ ในฟิลิปปินส์นั้นไม่มีความเข้าใจเรื่องการเป็นเจ้าของที่ดินเลย จนกระทั่งพวกสเปนนำความคิดนี้มาให้ โดยการรับรองว่าหัวหน้าหรือประมุขเป็นเจ้าของที่ดินของชุมนุมชน และสามารถจะขายที่ดินเหล่านั้นได้ ทุกๆ แห่งประชากรมีน้อยมาก ที่ดินมีมากมายเหลือเฟือ และแรงงานราคาแพงมาก กรณีของชวาในสมัยแรกๆ อาจจะเรียกได้ว่าเป็นกรณีแบบฉบับสิทธิของประมุขของท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งมีดังนี้

ก. มีส่วนได้ในผลเก็บเกี่ยวที่กสิกรแต่ละคนผลิตได้

ข. มีสิทธิที่จะได้รับแรงงานเป็นการตอบแทน ที่ในพม่า เจ้าเมืองยังคงมีสิทธิทำนองเดียวกันนี้อยู่จนถึงสมัยอังกฤษเข้าปกครอง

ถึงแม้ว่าข้าวเจ้าจะเป็นพืชที่สำคัญที่สุด แต่ก็มีพืชพันธุ์อื่นๆ อีก ในเขตที่ค่อนข้างแห้งแล้ง โดยเฉพาะในพม่าตอนกลาง มีการเพาะปลูกพืชที่ไม่ต้องใช้การทดน้ำ เช่น ลูกเดือย (สำหรับให้สัตว์กิน) ฝ้าย ถั่วลิสง ถั่วแขกเมล็ดแดงและเหลือง และงา (สำหรับทำน้ำมัน) พืชส่วนที่สำคัญก็มีต้นไม้จำพวกปาล์มเป็นพืชชั้นนำ น้ำหวานที่ได้จากตาลต่างๆ ใช้ทำน้ำตาลและใช้ทำเหล้า ใบลานใช้มุงหลังคาบ้านซึ่งทำด้วยไม้ไผ่ และใช้สำหรับทำกระดาษเขียนหนังสือ ส่วนมะพร้าวนั้นเป็นส่วนประกอบสำคัญยิ่งของหมู่บ้าน ต้นผลไม้ที่ปลูกไว้และเด่นมากอื่นๆ ก็มี ต้น

กล้วย มะละกอ และมะม่วง สับปะรดนั้นขึ้นเองตามธรรมชาติในป่า กานพลูเป็นต้นไม้พื้นเมืองของหมู่เกาะโมลุกกะ จันทน์เทศของหมู่เกาะบันดา พริกไทยของชวาตะวันตกและสุมาตราตอนใต้ สิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นรายการสินค้าที่สำคัญในการค้าระหว่างประเทศ นอกจากนี้ยังมีพืชผลที่ได้จากป่า เช่น การบูนบารุสจากตอนเหนือของสุมาตรา[1] ซึ่งชาวจีนรู้จักมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 3 สวนยางและยางไม้เบนซอยน์ของสุมาตรา (ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2) อันนำมาใช้แทนกำยานที่มาจากเปอร์เซีย และยางไม้หอม ที่พวกเดินเรืออินโดนีเซียนนำไปขายในเมืองจีน

ส่วนใหญ่แล้วพวกหมู่บ้านต่าง ๆ มักจะเลี้ยงตัวเองได้ การสร้างบ้านก็เป็นงานที่ทุกคนมาช่วยกันทำด้วยฝีมือช่างไม้อย่างง่าย ๆ นอกจากนี้ก็มีการปั่นด้าย ทอผ้า และของใช้พื้น ๆ ซึ่งทำกันภายในครัวเรือน ในชุมนุมชนแบบหมู่บ้านนี้เองก็มีการช่างฝีมือเฉพาะอย่างเกิดขึ้น คือการทำเครื่องปั้นดินเผา การทำร่มและการทำเครื่องมือเครื่องใช้ภายในครัวเรือนและเครื่องมือกสิกรรม นอกจากนี้ยังมีหมู่บ้านของพวกช่างฝีมือหรือพวกที่มีอาชีพเฉพาะอย่าง ช่างร่อนเงิน ร่อนดีบุก ร่อนทอง ช่างโลหะ ช่างทำมีดและอาวุธ ช่างทำเครื่องงา และในประเทศที่นับถือพุทธศาสนาก็มีช่างหล่อและช่างสลักแกะพระพุทธรูป มีหมู่บ้านของพวกที่ขุดเรือขนาดเล็กและต่อเรือขนาดใหญ่ เมืองเยนังยองในพม่าตอนกลางเป็นที่ที่ขุดน้ำมัน ใกล้ ๆ กันก็มีเมืองญอง อู เป็นเมืองที่ทำโอ่งหรือตุ่มขนาดใหญ่สำหรับใส่น้ำมันดิบ และขนลงเรืออีกต่อหนึ่ง

การจำหน่ายสินค้าก็มีตามตลาดที่เปิดเป็นระยะ ๆ ตามท้องที่ต่าง ๆ และตามงานมหรสพที่จัดขึ้นในเทศกาลตามที่สำคัญทางศาสนาต่าง ๆ ในประเทศบนผืนแผ่นดินใหญ่มีการติดตลาดทุก ๆ ห้าวัน เทศกาลศาสนาก็ดึงดูดทั้งผู้ซื้อและผู้ขายมาจากที่ต่าง ๆ มาก รวมทั้งพวกนักแสดงด้วย ทั้งนี้เช่นเดียวกับการติดตลาดตามฤดูกาลในทำนองเดียวกันของทางยุโรป มีการแสดงละคร หุ่นกระบอก ระบำและดนตรี การค้าขายก็ใช้วิธีแลกเปลี่ยนสินค้ากันเป็นส่วนใหญ่ แต่ตามศูนย์การค้าสำคัญ ๆ จะใช้ก้อนโลหะในการซื้อขาย โดยวิธีชั่งตามน้ำหนัก เพราะก้อนโลหะเหล่านี้ยังไม่ได้ทำเป็นเงินตรา และมีเจ้าหน้าที่ควบคุมการซื้อขายอยู่ด้วย ตามศูนย์เหล่านี้จะมีพวกนายหน้า เจ้าหน้าที่ตวงข้าวและเจ้าหน้าที่ชั่งน้ำหนักที่ประมุขแต่งตั้งไว้มาประจำอยู่ ค่าป่วยการของเจ้าหน้าที่เหล่านี้ ต้องเป็นไปตามธรรมเนียมหรือตาม

[1] เหนือขึ้นไป , หน้า 50.

กฎของบ้านเมืองนั้น ๆ ตัวประมุขเองก็เป็นพ่อค้าใหญ่ และมีสิทธิที่จะเลือกซื้อสินค้าที่พวกพ่อค้าต่างประเทศนำเข้ามาก่อนคนอื่น ๆ โดยปกติเมืองท่าและเมืองหลวงต่าง ๆ ก็เป็นศูนย์รวบรวมสรรพสินค้าของท้องถิ่นอยู่แล้ว ดังนั้นจึงเป็นแหล่งที่พวกพ่อค้าต่างชาติชอบเข้ามา สินค้าจำพวกไม้มีค่าต่าง ๆ เครื่องเทศ และพริกไทย ทับทิม และหินมีค่าชนิดต่าง ๆ ทอง งา ปะการัง ยางไม้ ยางไม้หอม และการบูน เหล่านี้เป็นสิ่งที่พวกชาวต่างชาติต้องการมาก และพ่อค้าต่างชาติเหล่านี้ยังสนใจบรรดาเมืองท่าที่มีสำเภาจีนชอบมาค้าขายพร้อมทั้งนำเอาเครื่องลายครามจีนและผ้าไหมเข้ามา ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เองก็ต้องการสินค้าจำพวกผ้าชนิดต่าง ๆ ที่ทำในอินเดีย แต่การค้าผ้าเป็นการค้าที่ต้องการผู้ที่เชี่ยวชาญในเรื่องผ้าจริง ๆ จึงจะทำการค้าได้ผลสำเร็จ เพราะเหตุว่าแต่ละท้องถิ่นมักจะมีความต้องการและความนิยมของตนเป็นพิเศษในเรื่องลวดลายและแบบของผ้า ทั้งจะไม่ยอมซื้อผ้าที่มีลวดลายและแบบที่แตกต่างออกไปจากที่เคยใช้อยู่เป็นประจำ ในการค้าผ้านี้มีลวดลายและแบบอย่างผ้ามากมายหลายชนิดที่เดียว

เมืองท่าใหญ่ ๆ เช่น เมืองออกแก้วของอาณาจักรฟูนัน เมืองปาเล็มบังของอาณาจักรศรีวิชัย เมืองมะละกา เมืองทูบัน ในชวาตะวันออก เมืองท่าเหล่านี้ต่างก็มีการติดต่อค้าขายแตกแยกออกไปกับเมืองอื่น ๆ อย่างกว้างขวาง แหลมมลายูและอินโดนีเซีย ตั้งแต่สมัยโบราณมาแล้ว เป็นแหล่งกลางที่การค้าต้องผ่านไปมาเสมอ และเป็นดินแดนที่พวกพ่อค้ามาพบปะกัน บ้างก็มาจากตะวันออก บ้างก็มาจากตะวันตก ลมมรสุมในมหาสมุทรอินเดียและลมสินค้าในทะเลจีนตอนใต้บังคับให้เรือต้องมาจอดตามเมืองท่าต่าง ๆ เพื่อคอยฤดูลมที่ตนต้องการ จึงทำให้เกิดการค้าขายขึ้น ในตอนเหนือก็มีคอแคบของแหลมมลายู คือ คอคอดกระ ซึ่งใช้เป็นที่ลำเลียงสินค้าข้ามทางบก เพื่อหลีกเลี่ยงช่องแคบทางใต้ที่มีพวกสลัดมาก เลยช่องแคบมะละกาไปตอนใต้ ก็เป็นฝั่งทะเลตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะสุมาตรา โอ. ดับบลิว. วอลเตอร์ส ได้ชี้แจงว่า จากฝั่งทะเลแถบนี้เรือค้าขายของพวกมลายูได้ริเริ่มติดต่อค้าขายโดยตรงกับจีนมาตั้งแต่โบราณแล้ว ก่อนที่จะเริ่มมีอาณาจักรศรีวิชัยนานทีเดียว เอกสารจีนกล่าวถึงเมืองโก-ยิง และเมือง กัน-โต-ลี เมืองท่าทั้งสองนี้คงจะมีก่อนที่จะเกิดเมืองศรีวิชัยขึ้น "ฝั่งทะเลที่ได้รับความนิยม" ตามที่ โอ. ดับบลิว. วอลเตอร์ส ตั้งชื่อไว้นี้มีการติดต่อค้าขายกับอินเดีย ลังกา เช่นเดียวกับที่ติดต่อกับจีน

ต่อมามหาอำนาจทางชวาตะวันออกมีอาณาจักรเคดิริ อาณาจักรสิงหัดส่าหรี และอาณาจักรมัชปาหิต ได้สร้างตนขึ้นมาเป็นมหาอำนาจทางทะเลที่น่าเกรงขาม พวกเมืองท่าทางเหนือของอาณาจักรเหล่านี้พัฒนาการเดินเรือไปได้ก้าวหน้ามากที่เดียวก่อนที่พวกโปรตุเกสจะเข้ามา เมื่ออาณาจักรศรีวิชัยอ่อนกำลังลงหลังจากที่ถูกพวกโจละจากอินเดียเข้ามารุกรานอย่างหนัก ใน ค.ศ. 1025 รัฐเคดิริ ก็ฉวยโอกาสสถาปนาอำนาจทางทะเล และทางการค้าของตนขึ้น จนดูคล้าย ๆ กับว่าเคดิริจะได้ทำการตกลงบางประการกับเมืองปาเล็มบัง เกี่ยวกับการแบ่งเขตการค้าขายกันจักรวรรดิต่าง ๆ ในชวาในคริสต์ศตวรรษที่ 13 และที่ 14 ขยายอำนาจเป็นใหญ่เหนือพวกเมืองท่าต่างๆ ในเกาะสุมาตรา ด้วยเหตุผลที่วิจารณ์ไว้แล้วในบทที่สี่ "จักรวรรดิมัชปาหิตอันยิ่งใหญ่" คงจะมีจริง ๆ แต่เข้าใจว่าคงจะไม่ได้มีขนาดใหญ่โตตามที่กล่าวไว้ในตำนาน ในทำนองเดียวกับศรีวิชัย มัชปาหิตคงเป็นจักรวรรดิที่ประกอบด้วยเมืองท่าริมทะเลต่าง ๆ ซึ่งสามารถควบคุมไว้ได้โดยมีอำนาจทางเรือที่น่าเกรงขาม ถึงแม้ว่าจักรวรรดิมัชปาหิตจะแตกต่างกับศรีวิชัยตรงที่มัชปาหิตมีรากฐานที่มั่นคงทางบกด้วยในดินแดนที่เป็นแหล่งผลิตอาหารที่สำคัญในลุ่มแม่น้ำบรันทัส เมืองทูบัน เป็นเมืองท่าสำคัญสำหรับรับรับพวกบรรณาการต่าง ๆ แสนยานุภาพทางเรือนั้นใช้ในการควบคุมพวกรัฐประเทศราชต่าง ๆ ศรีวิชัยใช้แสนยานุภาพทางเรือในการปราบปรามพวกสลัด เพื่อทำให้น่านน้ำแถบนั้นปลอดภัยแก่พวกพ่อค้าผู้รักสงบ พวกรัฐประเทศราชที่ร่วมมือจะได้รับรางวัลที่มีราคาแพงจากกษัตริย์แห่งศรีวิชัย ถ้าผู้ใดไม่สวามิภักดิ์ก็จะได้รับการลงทัณฑ์อย่างรุนแรง

พวกพ่อค้าต่างชาติอาศัยอยู่ในชุมชนต่างหากในถิ่นค้าขายของเมืองท่า หรือเมืองหลวงที่เขาไปแวะพักเรือ ชุมชนแต่ละแห่งจะมีหัวหน้าที่เป็นตัวแทนของสมาชิกทั้งหมด สำหรับการพิจารณาคดีของถิ่นนั้น และสำหรับการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของบ้านเมือง พวกนี้ปกครองกันตามกฎหมายหรือกฎเกณฑ์ของตนเอง วิธีการปกครองแบบนี้ประมุขหรือเจ้าผู้ครองนครเป็นผู้กำหนดให้เอง คำว่า "สิทธิสภาพนอกอาณาเขต" ที่มีความหมายถึงความไม่เสมอภาคนั้น ยังไม่มีใครคิดขึ้นในสมัยนั้น อย่างไรก็ตามประมุขของถิ่นก็เป็นผู้ที่ถือไพ่เหนือ การค้ามีขึ้นได้เพราะประมุขอนุญาตเท่านั้น ในฐานะพ่อค้าเอกของบ้านเมือง ประมุขมีสิทธิจะเลือกสินค้าที่นำเข้ามาได้ก่อนผู้อื่น การซื้อขายจะเป็นไปได้ก็โดยผ่านเจ้าหน้าที่ของประมุข อาหารและน้ำจืดสำหรับการเดินทางกลับจะหาซื้อได้ก็ต้องได้รับอนุมัติจากพระองค์ เจ้า

หน้าที่ท่าเรือหรือที่เรียกกันทั่ว ๆ ไปว่า "ชาบันดาร์" มีหน้าที่ต่าง ๆ ดังนี้ เป็นผู้ควบคุมการเดินเรือกับต่างประเทศ ควบคุมตลาดที่พวกชาวต่างประเทศใช้ จัดหาโรงโกดังเก็บสินค้าให้ ตรวจการชั่งน้ำหนัก การตวง และเงินตราที่ใช้ในการซื้อขาย ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยการทะเลาะวิวาทที่เกี่ยวกับกัปตันเรือหรือพวกพ่อค้าต่าง ๆ เช่นเดียวกับที่ตามเมืองท่าในประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส และแฟลนเดอรส์ ในยุคกลาง มีกฎเกณฑ์หรือระเบียบเกี่ยวกับการค้าทางทะเลอันเป็นที่รู้จักกันดี และนำมาใช้กันทั่วไปในเมืองท่าต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และภายใต้การดูแลคุ้มครองของมหาอำนาจทางพาณิชย์ การค้าขายดำเนินไปได้โดยสงบสุขและรุ่งเรืองเป็นปกติ

หนังสือของ โทเม่ ปีเรส ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ดีในเรื่องของมะละกาในคริสต์ศตวรรษที่ 15 ทำให้เราเห็นภาพตัวอย่างของศูนย์การค้าระหว่างชาติที่ใหญ่โตในสมัยนั้น ภาพโดยทั่ว ๆ ไปของมะละกา ตามที่นายปีเรสบรรยายไว้อาจจะนำมาใช้ได้กับเมืองศรีวิชัย คือ จะต้องมีการให้ "ของขวัญ" แก่ประมุขและเจ้าหน้าที่อยู่เสมอ ซึ่งในกรณีของมะละกาตกประมาณร้อยละ 1 หรือ 2 ของราคาสินค้าที่นำเข้ามา ราคาสินค้าที่ซื้อขายกันนั้นตกลงกันโดยปรึกษากับผู้ที่จะซื้อเป็นกลุ่ม ๆ ไป วิธีค้าขายก็มีสองแบบ แบบที่หนึ่งคือ เจ้าของสินค้าเช่าระวางส่งของ และเจ้าของสินค้าก็จะเดินทางไปกับสินค้าด้วยจนถึงตลาดปลายทาง หรือไม่ก็ส่งตัวแทนควบคุมสินค้าไป แบบที่สองก็คือตัวนายเรือหรือที่เรียกว่า "นาโกดา" ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของพ่อค้าที่ให้สินค้าและเงินมาให้ค้าขาย ประมุขของรัฐต่าง ๆ ค้าขายโดยวิธีนี้ คือ มีตัวแทนการค้าอยู่ตามเมืองที่ต้องการติดต่อค้าขายด้วย และเราได้ยินว่ามีสมาคมพ่อค้าของอินเดียซึ่งนำเอาพวกผ้าชนิดต่าง ๆ เข้ามาขายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พร้อมทั้งมีสมาคมพ่อค้าของพวกซูฟีที่มีบทบาทในการชักจูงให้ชาวอินโดนีเซียนับถือศาสนาอิสลาม แต่เราทราบเรื่องราวเกี่ยวกับบทบาททางเศรษฐกิจของพวกสมาคมเหล่านี้น้อยมาก เมืองปาเล็มบังในสมัยรุ่งเรือง และเมืองมะละกาในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 ได้จัดความสะดวกเป็นพิเศษสำหรับการขนส่งสินค้าต่าง ๆ เมืองทั้งสองผลัดกันเป็นใหญ่เหนือช่องแคบมะละกา ซึ่งก็เท่ากับได้ควบคุมเรือสินค้าที่ต้องผ่านช่องแคบนี้ แต่ต่างก็ให้บริการที่แท้จริงแก่พวกเรือค้าขายและพวกพ่อค้า

การค้าเครื่องเทศและพริกไทย ทำให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความสำคัญเป็นพิเศษ จนถึงปัจจุบันนี้เรายังมีความรู้น้อยมากเกี่ยวกับระยะต้น ๆ ของการค้าขายที่สำคัญนี้ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างการค้าเครื่องเทศและพริกไทยกับ

ความเจริญทางทะเลของชวา ก่อนที่อาณาจักรมะละกาจะรุ่งเรือง เครื่องเทศและพริกไทย รวมทั้งพวกสมุนไพรจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การบูน ยางสน พวกหินมีค่าและไม้มีค่า ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่จีน ญี่ปุ่นต้องการมากและทางตะวันตกก็ต้องการเช่นกัน ในสมัยที่มะละการุ่งเรือง สินค้าพื้นเมืองเหล่านี้ถูกขนผ่านทางเมืองท่าริมฝั่งกุจะราทไปยังเมืองท่าของทะเลแดงและอ่าวเปอร์เซีย พวกเปอร์เซียและอาหรับมีส่วนสำคัญมากในการค้านี้ ก่อนคริสต์ศตวรรษที่สิบเป็นเวลานาน พวกนี้ได้เคยเดินทางทางทะเลมาเมืองจีนแล้ว ถึงแม้ว่าจะไม่มาโดยเรือลำเดียวตลอดทางก็ตาม สำหรับเรื่องนี้ก็ยังมีปัญหาอีกมาก และยังหาคำตอบได้น้อยอยู่ โดยวิธีการต่าง ๆ กัน มะละกาได้รับสินค้าจากจีน เช่น ไหมดิบ ไหมทอ เป็นจำนวนมาก ผ้าราคาแพง ๆ เช่น ผ้าต่วนลาย ผ้าต่วนเกลี้ยง ผ้าต่วนปักเนื้อไหมในตัว เครื่องลายครามและเครื่องปั้นดินเผาเป็นจำนวนมาก สินค้าของจีนเหล่านี้มะละกาได้รับเป็นสิ่งตอบแทน "บรรณาการ" ที่มะละกาส่งไปให้จีนบ้าง และได้รับจากพวกพ่อค้าจีนที่ลักลอบค้าขายกับต่างประเทศทั้ง ๆ ที่ขัดกับกฎหมายของรัฐบาลจีนสมัยราชวงศ์เหม็งที่ห้ามมิให้ชาวจีนค้าขายเป็นส่วนตัวกับชาวต่างประเทศบ้าง ที่มะละกามีผ้าฝ้ายจากอินเดียเป็นจำนวนมากและหลายชนิดด้วยกัน มาจากฝั่งกุจะราท ฝั่งโคโรมานเดล และฝั่งเบงกอล ฝั่งโคโรมานเดลมีชื่อเสียงมากในการทำผ้าที่เขียนลวดลาย หรือผ้าดอกตามที่เรียกกันเมื่อมีการค้ากับชาวยุโรปในสมัยต่อมา ผ้าฝ้ายขาวจากเบงกอลเป็นสินค้าที่มีผู้ต้องการมาก ดินแดนเบงกอลส่งอาหารต่าง ๆ เป็นจำนวนมากมายไปที่เมืองมะละกา มีข้าว อ้อย เนื้อตากแห้ง เนื้อเค็ม ผักดอง ผลไม้แช่อิ่ม เช่น ขิง ส้มและมะนาว มะละกาต้องพึ่งอาหารจากที่อื่นโดยสิ้นเชิง แหล่งสินค้าจำพวกอาหารอื่น ๆ ก็มีเมืองหงสาวดี ในดินแดนมอญ ซึ่งขณะนั้นเป็นอิสระอยู่ในพม่าตอนล่าง เมืองท่าของมอญเป็นที่ต่อเรือสำเภาที่ทำด้วยไม้สักแล้วส่งไปขายมะละกาพร้อมทั้งบรรทุกข้าว อ้อยและสินค้าอื่น ๆ ไปด้วย โทเม่ ปีเรส เล่าว่าทุก ๆ ปีจะมีเรือสำเภา 3 เสาหรือ 4 เสา ประมาณ 15—16 ลำ ส่งไปขายที่เมืองมะละกาโดยวิธีนี้ และเรือสำเภาท้องตื้นอีกราว ๆ 20—30 ลำ พวกชาวกุจะราทผู้ซึ่งเชี่ยวชาญการเดินเรือในมหาสมุทรอินเดียไม่แพ้ผู้ใด สร้างเรือที่ออกแบบเป็นพิเศษสำหรับการเดินทางแถบนี้ แผ่นไม้ที่ประกอบเป็นเรือผูกกันเข้าโดยเชือกมะพร้าว ไม่ต้องใช้เหล็กเลย เรือชนิดนี้ไม่ได้สร้างสำหรับทนทานในทะเลที่มีคลื่นจัด การเดินเรือแถบนี้ขึ้นอยู่กับฤดูกาลเดินเรือที่ต้องเป็นไปตามลมมรสุม อันตรายสำคัญอยู่ที่

การไม่มีลม ทำให้เรือจอดนิ่งกับที่และพวกลูกเรือออดน้ำ เรือของชาวยุโรปในสมัยต่อมาก็ต้องสังเกตฤดูกาลเช่นเดียวกัน

เมืองมะละกาไม่มีอุตสาหกรรมอื่นๆ เลยนอกจากการต่อเรือ การทำเครื่องไม้ การทำอาวุธ การทำปลาแห้ง ปลาเค็ม การต่อเรือก็เพื่อการรบเท่านั้น เรือรบของมะละกามีขนาดเล็ก เบา แต่แล่นเร็ว ส่วนเรือสำหรับค้าขายนั้นมะละกาซื้อจากโรงต่อเรือในเมืองท่าของชวาตอนเหนือและที่เมืองหงสาวดี กองเรือค้าขายของมะละกาไปถึงฝั่งโคโรมานเดล เกาะลังกา เบงกอล หงสาวดี และเมืองจีนด้วย พวกชวาต่อเรือเก่ง และเมืองท่าของชวามีบทบาทสำคัญสำหรับเศรษฐกิจของมะละกา เรือของชวาไม่ใช่แต่เอาเครื่องเทศจากหมู่เกาะโมลุกกะเท่านั้น ชวายังมีดินแดนที่อยู่ลึกเข้าไปจากฝั่งทะเลซึ่งเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ เมืองเดมัก จาปาระ เตกอล สมารัง และเซริบอน เป็นแหล่งผลิตอาหารที่สำคัญส่งไปขายมะละกา เช่นเดียวกับหงสาวดีและเบงกอล ที่เมืองจาปาระมีการสร้างสำเภาขนาดใหญ่สามารถขนข้าวได้ถึง 400 ตัน โรงงานสร้างเรือของพวกชวาที่อยู่ในเมืองมะละกาเองนั้นก็มีชื่อเสียงมาก จนกระทั่งเมื่ออัลบูร์เคอร์กตีมะละกาได้ ก็ขนเอาพวกชวาที่เชี่ยวชาญทางการต่อเรือไปยังเมืองกัวด้วยถึง 60 คน

บทที่12
สมัยชาวยุโรปเริ่มเข้ามา ยังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ไม่ปรากฏหลักฐานอันใดเลยที่แสดงว่ายุโรปสมัยกลางมีการติดต่อกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จนกระทั่งปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 เมื่อตอนที่สองพี่น้องตระกูลโปโลเดินทางกลับจากราชสำนักของจักรพรรดิกุบไลข่านโดยทางเรือผ่านฝั่งทะเลของจามปา อ้อมแหลมมลายู และไปติดลมมรสุมอยู่ที่ตอนเหนือของเกาะสุมาตรา เป็นเวลาถึงห้าเดือน จึงได้ออกเดินทางข้ามมหาสมุทรอินเดียต่อไป พี่น้องทั้งสองนี้เดินทางบกข้ามทวีปเอเชียโดยทางคาราวานมาเมืองจีน เมื่อ ค.ศ. 1275 จักรพรรดิกุบไลข่านทรงต้อนรับเขาเป็นอย่างดีที่เมืองชางตู ในระหว่าง 17 ปีที่เขาทั้งสองอยู่ในเมืองจีน มาร์โคทำงานเป็นผู้สืบราชการลับของราชสำนักและต้องเดินทางไกล ๆ อยู่เสมอ ในการเดินทางครั้งหนึ่งจากปักกิ่งมาทางตะวันตก ซึ่งกินเวลาถึงสี่เดือน มาร์โคเดินทางผ่านดินแดนของชนเผ่า "ฟันทอง" ซึ่งมีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองยุง–ชาง ระหว่างแม่น้ำโขงกับแม่น้ำสาละวิน เส้นทางเดินของมาร์โคครั้งนี้เราหาร่องรอยไม่ได้ แต่ปรากฏว่าไปถึงเมืองเล็กแห่งหนึ่งในตอนเหนือของพม่า ซึ่งมาร์โคเรียกว่า "เมียน" สิ่งที่ประทับใจมาร์โคมากที่สุดก็คือ หอคอยทำด้วยหินสองหอ สูง 50 ฟุต หอหนึ่งทาด้วยทอง อีกหอหนึ่งทาด้วยเงิน ที่หอทั้งสองมีระฆังห้อยอยู่รอบ ๆ มีเสียงกรุ๋งกริ๋งเวลาลมพัด มาร์โคเคยเดินทางไปพม่าจริงหรือไม่นั้นยังเป็นเรื่องที่น่าสงสัยอยู่ สมมติว่าเรายอมเชื่อว่ามาร์โคได้เคยไปพม่าจริง เขาก็คงจะเดินทางไปถึงเมืองตะโก้ง มาร์โคกล่าวถึง "เมียน" ว่าเป็นเมืองหลวงของพม่า แต่ดูไม่ออกเลยว่าจะหมายถึงเมืองพุกาม และเขาก็ไม่น่าจะเดินทางไปได้ไกลถึงขนาดนั้นภายในระยะเวลาที่เขามีอยู่

สิ่งที่น่าสนใจที่สุดที่มาร์โคเล่าไว้ก็คือ สงครามระหว่างจักรพรรดิกุบไลข่านผู้ยิ่งใหญ่กับกษัตริย์แห่งเมียนและเบงกอล มาร์โคเล่าถึงการรบที่ตำบลงาซองกยานที่ลุ่มน้ำตี เมื่อ ค.ศ. 1277 พวกทหารธนูชาวตาดมีชัยชนะโดยทำให้ทัพช้างของพม่าอลหม่านด้วยความตกใจ รายละเอียดเรื่องนี้ก็คงจะได้จากผู้ที่เห็นเหตุการณ์จริง ๆ

แต่มาร์โคผิดที่กล่าวว่าแม่ทัพของมองโกล คือ "นัส เรดดิน" ผู้ซึ่งเป็นแม่ทัพในการศึกครั้งต่อมาที่สามารถยึดเมืองกองซิน ที่มั่นสำคัญของพม่า อันเป็นจุดป้องกันทางเข้าเมืองพะโม

มาร์โคกล่าวถึงรัฐลาวแห่งหนึ่งอย่างสั้น ๆ แต่พอได้ภาพว่าเป็นรัฐลาวกึ่งอิสระอยู่ที่พรมแดนยูนนาน กษัตริย์ของรัฐนี้มีภรรยา 300 คน รัฐนี้มีทองคำมาก มีช้างและเครื่องเทศนานาชนิด ดื่มเหล้าที่ทำจากข้าว ชาวเมืองทั้งหญิงและชายสักด้วยสีดำตามตัวทั่วไปเป็นภาพสัตว์และนกต่าง ๆ เรื่องที่เล่าไว้นี้จะเป็นเพียงข่าวเล่าฟังกันต่อ ๆ มาขั้นใดนั้นเราไม่มีทางจะสืบทราบได้ รายงานของมาร์โคมีหลายอย่างที่ไม่ถูกต้อง ดังเช่นที่กล่าวว่า "บังคลา" เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรพม่า คำ "บังคลา" นี้จะต้องหมายถึงเบงกอลเท่านั้น มาร์โคเอาปากน้ำคงคาไปปนกับปากแม่น้ำอิระวดี น่าสังเกตว่า แผนที่ของบาทหลวงเมาโร ที่ใช้หลักฐานจากการงานของมาร์โคก็ผิดในเรื่องเหล่านี้เช่นกัน

รายงานของมาร์โค ในตอนเดินทางกลับบ้าน ซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่ปี ค.ศ. 1292 มีข้อความน่าสนใจเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลานชายของจักรพรรดิกุบไลข่าน ชื่อ อาร์ซุน ผู้เป็นกษัตริย์ตาดแห่งเปอร์เซีย ได้ขออภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงมองโกลจากราชสำนักจีน จักรพรรดิกุบไลข่านเลือกเจ้าหญิงคูคาชินเป็นเจ้าสาวและมอบให้สองพี่น้องโปโลเป็นผู้พาไป และเขาทั้งสองก็เลยขออนุญาตลาจักรพรรดิกุบไลข่านกลับบ้านเกิดเมืองนอนของตนด้วย คำอธิบายของมาร์โคที่เกี่ยวกับสำเภาจีนที่เขาใช้เป็นพาหนะเดินทางนั้นก็ตรงกับที่พวกนักเดินทางสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14 เช่น หลวงพ่อโอโดริค อิบน์ บาตูตา และบาทหลวง จอร์ดานุสเล่าไว้ มาร์โคเล่าว่า "จามบา" คือ จามปา เป็นดินแดนที่มั่งคั่งมาก มีกษัตริย์ปกครองจามปาส่งบรรณาการช้างให้จักรพรรดิกุบไลข่านทุก ๆ ปี มาร์โคใช้ถ้อยคำหรูหราเล่าถึง "ชัยชนะ" ของพวกมองโกลในการรบกับจักรพรรดิกุบไลข่านเมื่อ ค.ศ. 1281 แต่ไม่กล่าวเลยถึงเรื่องที่กองทัพของนายพลโซ กะตู ของพวกมองโกลพ่ายแพ้จามปาอย่างย่อยยับในอีกสี่ปีต่อมา

มาร์โคเรียกชวาว่า "เกาะชวาใหญ่" เพื่อให้แตกต่างไปจาก "เกาะชวาเล็ก" อันหมายถึงสุมาตรา เขาเล่าว่าเกาะชวานั้นขึ้นชื่อในหมู่ชาวเดินเรือว่าเป็นเกาะใหญ่ที่สุดในโลก เส้นรอบเกาะยาวกว่า 3 พันไมล์[1] ขนาดที่ใหญ่เกินความจริงดังที่มาร์

[1] ในหนังสือของ Pauthier กล่าวว่า 5000 ไมล์

โคกล่าวไว้นั้น แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกความเข้าใจของบรรดากะลาสีเรืออาหรับในสมัยนั้นที่มีความรู้แค่เพียงเมืองท่าสองสามแห่งที่อยู่บนฝั่งทางเหนือที่เขามาแวะจอดเรือ มาร์โคว่าเกาะชวานี้มีพริกไทยดำ ลูกจันทน์ ชิงป่า กานพลู และเครื่องเทศชนิดอื่น ๆ ตามความเป็นจริงแล้ว เกาะนี้ถึงแม้ว่าจะเป็นตลาดกลางใหญ่สำหรับเครื่องเทศแต่ก็ไม่ได้ปลูกเครื่องเทศเองเลย จึงดูเหมือนว่ามาร์โคเองไม่ได้เคยแวะที่เกาะชวา แต่คงจะได้ฟังจากพวกกะลาสีอีกต่อหนึ่ง ข้อความที่มาร์โคว่าชวาไม่เคยตกอยู่ใต้อำนาจของจักรพรรดิกุบไลข่านนั้นก็น่าประหลาด เมื่อนึกถึงกองทัพเรือมองโกลที่ส่งไปรบกับพระเจ้าเกียรตินครแห่งอาณาจักรสิงหัดส่าหรี หลังจากที่มาร์โคเดินทางออกจากจีนไม่นาน

พวกเกาะต่าง ๆ ซึ่งบางแห่งก็ยากที่จะบ่งได้ว่าเป็นเกาะไหนนั้น มาร์โคเอ่ยถึงเกาะปูลูกองดอร์ ว่าอยู่ตรงกันข้ามกับปากแม่น้ำโขง ที่ตั้งของเกาะนี้เป็นจุดสำคัญมากที่อังกฤษและฝรั่งเศสได้เถียงกันในคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18 เกาะบินตังทางทิศตะวันออกของช่องแคบมะละกา ซึ่งสุลต่านแห่งมะละกามาอาศัยอยู่เมื่ออัลบูเคอร์กยึดมะละกาได้ ใน ค.ศ. 1511 เมืองที่มาร์โคเรียกว่า "มาเลอู" คือเมืองใดนั้น ได้มีการถกเถียงกันมากดังที่กล่าวมาแล้วในบทก่อน มาร์โคอธิบายว่าเมือง "มาเลอู" นี้สวยงาม มีกษัตริย์ปกครอง มีการค้ามาก และมีเครื่องเทศมาก เมือง "มาเลอู" นี้ก็น่าจะเป็นเมืองแจมบี และน่าสังเกตว่ามาร์โคไม่ได้กล่าวถึงการรุกรานและชัยชนะของชวาหรือเอ่ยถึงเมืองมะละกาเลย

ตรงกันข้ามกับการเล่าผิด ๆ ถูก ๆ เกี่ยวกับชวา มาร์โคกลับบรรยายถึงเกาะสุมาตราอย่างได้เรื่องราวที่ดี เขากะดูว่าเกาะสุมาตรายาวโดยรอบราว ๆ สองพันไมล์ ซึ่งก็ไม่ผิดจากความจริงนัก เขาเอ่ยถึงการเปลี่ยนศาสนาเป็นอิสลามของเมือง "เฟอเลด" ก่อนหน้านี้ไม่นาน โดยการชักจูงของพวกพ่อค้าซาราเซ็น ซึ่งเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ที่มีค่ามาก มาร์โคเองเดินทางไปเยี่ยมรัฐต่าง ๆ 6 แห่งในเกาะสุมาตรา หนังสือของเขาดูจะมีเค้าความจริงอยู่มาก แม้ว่าเขาจะบันทึกไว้ว่าในเกาะสุมาตรามีอยู่เพียง 8 รัฐ และในรัฐหนึ่งนั้นมีพลเมืองซึ่งมีหางยาวเท่าฝ่ามือ และใหญ่ขนาดหางสุนัข แต่ไม่มีขน

ในปีก่อนที่สองพี่น้องจะเดินทางออกจากเมืองจีน มีบาทหลวงนิกายฟรันซีสกัน ชื่อ จอห์น แห่งมอนเตคอร์วีโน เดินทางมากรุงปักกิ่งเพราะหวังจะชักชวนให้จักรพรรดิกุบไลข่านรับนับถือศาสนาคริสต์ คณะของเขาเดินทางถึงอินเดียโดย

ผ่านทางเมืองออร์มุซ และอ่าวเปอร์เซีย และหลังจากอยู่ที่ฝั่งโคโรมานเดลราว ๆ หนึ่งปีก็เดินทางต่อไปทางเรือ มาถึงเมืองจีนก่อนจักรพรรดิกุบไลข่านสิ้นพระชนม์ คือ ใน ค.ศ. 1294 นับว่าเป็นการเริ่มการติดต่อระหว่างคณะสอนศาสนาจากอิตาลีกับราชสำนักมองโกลซึ่งจะยืนยาวไปถึงครึ่งศตวรรษ และการที่บาทหลวงสอนศาสนาเดินทางเรือผ่านไปมาเช่นนี้ ทำให้ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับความสนใจมากขึ้นในหนังสือการเดินทางของสมัยนั้น

หนังสือเล่มที่ดีที่สุดและสมควรจะพิจารณาอย่างจริงจัง คือ หนังสือที่พระนิกายฟรันซีสกัน ชื่อ โอโดริคแห่งฟอร์เดโนเน ซึ่งออกจากยุโรปเมื่อ ค.ศ. 1316 และกลับไปในตอนต้น ค.ศ. 1330 เป็นผู้เขียน เขาเดินทางออกจากฝั่งโคโรมาน-เดลแล้วผ่านเกาะสุมาตรา ชวา บอร์เนียว จามบ่า และกวางตุ้ง หนังสือชื่อ "บรรยายเรื่องตะวันออก" ที่เขาเขียนไว้เมื่อกลับบ้านแล้วนั้น เซอร์ เรมอนด์ บีซลีย์ชมว่า "ให้ภาพของเอเชียไว้อย่างน่าสนุก ได้เรื่องราวที่สมบูรณ์ยิ่งกว่านักเดินทางสอนศาสนาอื่น ๆ ในสมัยนั้น"[1] ถึงแม้จะมีข้อผิดพลาดต่าง ๆ ไม่น้อย แต่หนังสือนี้ก็ช่วยให้ภาพของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตามที่มาร์โคบรรยายไว้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ความรู้เกี่ยวกับสุมาตรานั้นเทียบกับของมาร์โคไม่ได้เลย เขาเอ่ยแต่ว่ามีรัฐอยู่สามแห่งเท่านั้นในเกาะสุมาตราและไม่ได้เรียกว่าเกาะสุมาตราเสียด้วยซ้ำ แต่ "ลาโมรี" ของเขาที่ตั้งอยู่ทางปลายทางตะวันตกเฉียงเหนือนั้นก็คงจะเป็นรัฐแลมบรีของมาร์โคอย่างไม่ต้องสงสัย และรัฐสุโมลชราของเขาที่พลเมืองสักหน้าด้วยเหล็กร้อนก็คงได้แก่รัฐสามาราของมาร์โค เมืองนี้คงจะเป็นที่มาของเกาะสุมาตรา เขาตกใจมากที่เห็นธรรมเนียมของเกาะ เช่น การแต่งงานรวม และลัทธิบำเถื่อนกินมนุษย์ เขากล่าวต่อไปอย่างเชื่อมั่นว่า พ่อค้าต่างชาตินำเด็กมาขายเพื่อฆ่ากินเป็นอาหาร

รายงานเกี่ยวกับชวามีละเอียดกว่าของมาร์โค แต่ก็เล่าเรื่องผิดพลาดทำนองเดียวกันหลายตอน มาร์โคไม่กล่าวถึงการปกครองในชวาเลย แต่บาทหลวงโอโดริคเล่าว่ามีกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ครอง มีอำนาจเหนือกษัตริย์อื่น ๆ อีก 7 องค์ และประทับอยู่ในพระราชวังอันใหญ่โต จักรพรรดิกุบไลข่านยกทัพมารบกับกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่องค์นี้หลายครั้งแต่ไม่เคยชนะ เราต้องยกให้ว่าต้องมีการเล่าเกินเหตุไปบ้าง แต่ข้อความอันนี้ก็ไม่ไกลจากความจริงนัก จักรพรรดิกุบไลข่านผู้ยิ่งใหญ่ไม่ได้นำทัพ

[1] Dawn of Modern Geography, iii หน้า 253.

เองในการยกไปตีพระเจ้าเกียรตินคร และทัพจีนไปครั้งเดียวเท่านั้น

เขากล่าวถึงเมืองพาเต็ม หรือทาลามาซิน ซึ่งคงจะเป็นดินแดนในเกาะบอร์เนียว ว่าอยู่ใกล้ชวา และทางทิศใต้ติดต่อกับทะเลที่ตาย คือ น้ำไหลไปทางทิศใต้ด้านเดียว ถ้าใครตกลงไปก็ไหลไปเลยไม่มีทางกลับมาได้อีก โอโดริดพบต้นสาคู และได้ดูการทำสาคู แต่ก็ไม่เข้าใจแจ่มแจ้งนัก

เรื่องที่เกี่ยวกับจามปา[1]ก็เหมือนกับที่มาร์โคเล่าไว้ แต่ไม่ได้กล่าวถึงการรุกรานของพวกมองโกล เขาเล่าว่ากษัตริย์มีชายาได้หลายคน มีโอรส 200 องค์ มีช้างที่หัดเชื่องแล้ว 14,000 เชือก มีฝูงปลาจำนวนมากมายที่ฝั่งของจามตามฤดูกาล และยอมให้จับได้โดยง่าย ตามสำนวนของพวกจามว่า "เป็นการแสดงความสวามิภักดิ์ต่อจักรพรรดิ" โอโดริคกล่าวถึงลัทธิหญิงม่ายเผาตัวตามสามีที่ตาย และอ้างว่าเห็นเตาขนาดใหญ่กว่ายอดโดมของวิหารเซนต์แอนโธนีที่เมืองปาดัว

บทที่กล่าวถึง "นิคุเวรัน" หรือหมู่เกาะนิโคบาร์ นั้นเต็มไปด้วยนิยายที่เชื่อไม่ได้ ซึ่งเป็นของแปลกเพราะเขายืนยันว่าเขาได้ไปแวะที่แถบนี้ด้วยตัวเอง เขาเล่าว่าเกาะ "นิคุเวรัน" นี้ใหญ่มาก ยาวสองพันไมล์โดยรอบ มีชื่อเสียงว่า พลเมืองเป็นมนุษย์กินคน ไม่นุ่งห่มเสื้อผ้า บูชาหัวสุนัข และบูชาโค

บาทหลวงอีก 2 รูปที่เขียนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ บาทหลวงจอร์ดานุส และจอห์น มาริโยลี บาทหลวงจอร์ดานุสเขียนหนังสือชื่อว่า "สิ่งมหัศจรรย์ของตะวันออก" เขาเดินทางไปอินเดียเมื่อ ค.ศ. 1330 และไม่เคยได้ไปไกลกว่านั้น เขาบรรยายถึงการค้าเครื่องเทศใน "ชวา" (คือเกาะสุมาตรา) และในจามปา ทั้งเล่าซ้ำกับที่พวกกะลาสีเรืออาหรับเล่ากันฟังจนเป็นธรรมเนียมไป เขาเล่าอีกว่า "มีเกาะใหญ่อีกแห่งหนึ่งเรียก 'จาอัว' ได้ยินว่าเกาะนี้มีความยาวโดยรอบมากกว่า 7 พันไมล์ บนเกาะนี้มีสิ่งมหัศจรรย์ของโลกหลายอย่าง นอกจากเครื่องเทศที่หอมชนิดดีแล้ว ยังมีพวกคนเตี้ยขนาดเด็กสามหรือสี่ขวบดูรุงรังเหมือนเพะตัวผู้ พวกนี้อาศัยอยู่ในป่าและหาตัวยาก" เขาเล่าต่อไปว่า "ในชวา" ชอบกินมนุษย์อ้วนขาวเมื่อมีโอกาส ซึ่งคงจะหมายถึงพวกพระนิกายฟรันซีสกันนั่นเอง

---

[1] Sir Raymond Beazley ผิดที่ว่า โคจินจีน คือ จามปาที่กล่าวถึงในหนังสือของ Marco Polo และของ Odoric ความจริงคือ อาณาจักรจามปาโบราณ ที่มีเมืองหลวงอยู่ใต้เมืองเว้ปัจจุบัน

บาทหลวงจอห์น มารีโยลีแห่งเมืองฟลอเรนซ์ มาถึงเมืองจีนโดยทางบกใน ค.ศ. 1342 และออกเดินทางกลับบ้านเมืองในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1346 โดยผ่านทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เขาอธิบายถึง "ซาบา" (คือชวาหรือสุมาตรา) ว่าเป็นเกาะที่อยู่ไกลและไม่มีที่ใดเทียบได้เลย ผู้หญิงเป็นใหญ่เหนือทุกอย่าง ราชินีก็สืบเชื้อสายมาจากเซมีรามีส เขาเล่าว่าพระราชินีประทานเลี้ยงและของกำนัล และเขาได้ขี่ช้างของโรงช้างหลวง เป็นไปได้ไหมว่าเขากำลังเล่าถึงถิ่นใดถิ่นหนึ่งของพวกเผ่ามินังคะเบาในเกาะสุมาตรา บนยอดเขาอันศักดิ์สิทธิ์ในเกาะนี้เอง มีผู้บอกบาทหลวงผู้นี้ว่าเป็นที่พวกพระมากีได้มองเห็นดวงดาวซึ่งนำทางเขาไปจนพบพระเยซูที่เมืองเบธเลเฮ็ม รายงานการเดินทางของเขารวมอยู่ใน "พงศาวดารของโบฮีเมีย" ที่เขาเขียนไว้เป็นภาษาละติน เขาเขียนหนังสือเล่มนี้ขึ้นในฐานะที่เขาเป็นบาทหลวงประจำวิหารของจักรพรรดิชาร์ลส์ที่สี่แห่งอาณาจักรโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ เขาเล่าถึงประสบการณ์ส่วนตัวปนไปกับเรื่องที่ได้ยินได้ฟังมาที่เหลือเชื่อต่าง ๆ

นิทานที่พิสดารเหล่านี้มีต้นตอมาจากไหน เซอร์ เฮนรี ยูลส์ เขียนเกี่ยวกับบาทหลวงจอร์ดานุสไว้ว่า[1] "เราสังเกตเห็นได้ชัดเจนว่ามีเรื่องประหลาด ๆ ในหนังสือเล่มนี้หลายเรื่อง รวมทั้งศัพท์หรือลีลาที่ใช้ในการอธิบายซ้ำ ๆ กันกับเรื่องและสำนวนที่ใช้ในหนังสือเล่มอื่น ๆ ที่เขียนโดยนักท่องเที่ยวอื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน โดยเฉพาะหนังสือของมาร์โค ในตอนแรกเราอดนึกไม่ได้ว่าบาทหลวงจอร์ดานุสคงจะใช้หนังสือของมาร์โค แต่อย่างไรก็ตาม เขาไม่ได้ใช้หนังสือของอิบน์ บาตูตาแน่ แต่มีเรื่องที่บังเอิญเหมือนกับในหนังสือของบาตูตาหลายตอน ทำให้น่าฉงนยิ่งขึ้น หรือนักเขียนสมัยก่อนเหล่านี้คงจะมีใครสักคนหนึ่งที่เขาต่างก็ไปคัดลอกประสบการณ์ของคน ๆ นั้นมาเขียนอย่างที่นักท่องเที่ยวปัจจุบันชอบทำกัน ข้าพเจ้าเข้าใจว่าต้นตอคงจะเป็นเรื่องที่พวกกะลาสีเรืออาหรับชอบเล่าต่อ ๆ กันมาจนเป็นประเพณี พวกบาทหลวงก็เคยร่วมเดินทางไปกับกะลาสีพวกนี้ บางทีอาจจะเล่าต่อ ๆ กันมาตั้งแต่สมัยโตเลมี จนกระทั่งถึงสมัยของเราทุกวันนี้ก็ได้"

จากกลางคริสต์ศตวรรษที่ 14 ราชวงศ์มองโกลเสื่อมลง และราชวงศ์เหม็งขึ้นมามีอำนาจแทน การติดต่อกับตะวันตกของจีนก็ยุติลง ชาวยุโรปคนต่อมาที่เดินทางมาทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่ใช่พวกบาทหลวงสอนศาสนา แต่เป็นพวกพ่อค้าชาวเมืองเวนิสมีสกุล ชื่อ นิโคโลดิ คอนติ เขาท่องเที่ยวอยู่ทางตะวันออก

[1] **Cathay and the Way Thither,** คำนำ หน้า 17.

เป็นเวลา 25 ปี กลับมาถึงเวนิสใน ค.ศ. 1444 ขณะที่ยังหนุ่มเขาเคยเป็นพ่อค้าอยู่ที่เมืองดามัสกัส แล้วเขาเดินทางผ่านเปอร์เซียแล่นเรือไปตามฝั่งมะละบาร์แวะเที่ยวตอนในของอินเดีย ลังกา แล้วจึงเดินทางต่อไปยังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เขาไปเกาะสุมาตรา ชวา ตะนาวศรี ยะไข่ และพม่า เข้าใจกันว่านิโคโลคงจะเดินทางเข้าไปยังตอนใต้ของจีนด้วย เขากลับบ้านทางทะเลแดง ไคโร พอถึงเมืองเวนิสเขาก็สารภาพว่า เพื่อให้มีชีวิตรอดมาได้ เขาถูกบังคับให้เปลี่ยนศาสนาจากคริสต์เป็นอิสลาม สันตะปาปาเออเซนิอุสที่ 4 ทรงยกโทษให้เขา โดยมีข้อแม้ว่าเขาจะต้องเล่าเรื่องการผจญภัยต่าง ๆ ของเขาสู่เลขานุการของสันตะปาปา ชื่อ ปอชชีโอบรักชิโอลินี ซึ่งเป็นผู้เขียนเรื่องราวที่ตกมาถึงมือเรานี้

คอนติเรียกเกาะสุมาตราว่า ทาโพรบานา อันเป็นชื่อที่พวกยุโรปเรียกเกาะลังกาในสมัยแรก ๆ ความผิดพลาดที่แปลกประหลาดนี้ปรากฏในแผนที่คะตะแลนที่ทำขึ้นไว้เมื่อ ค.ศ. 1375 และในแผนที่ของบาทหลวงเมาโรที่ทำขึ้นไว้ใน ค.ศ.1458 คอนติเล่าว่าเกาะนี้มีชื่อในหมู่ชาวพื้นเมืองเรียกว่า "เซียมุทารา" เขาอาศัยอยู่ที่นี่เป็นเวลาหนึ่งปี แต่สิ่งที่เขาเล่าไว้นั้นไม่น่าสนใจ ผลผลิตสำคัญของเกาะนี้มีพริกไทย การบูร ทอง แต่พลเมืองดุร้ายมาก และในบางส่วนของเกาะยังมีการกินคนและการล่าหัวมนุษย์อยู่

คอนติเล่าถึงเกาะที่มีชื่อว่า "อันดามาเนีย" ด้วย และว่า "แปลว่าเกาะทอง" เส้นรอบเกาะยาว 800 ไมล์ แต่พลเมืองยังกินคนอยู่ พวกนักท่องเที่ยวจึงพากันหลีกเลี่ยงเกาะนี้ ที่เมืองตะนาวศรีมีช้างมากและมีนกพันธุ์แปลก ๆ ซึ่งรู้สึกว่าคอนติจะหมายถึงนกขุนทอง จากตะนาวศรีเขาเดินทางไปเบงกอล เขาพักอยู่ที่นั่น 2–3 เดือน แล้วเขาลงเรือไปยังแควันยะไข่ เดินทางต่อไปยังเมืองอังวะ เมืองหลวงของพม่าตอนเหนือ แล้วเดินทางข้ามทิวเขายะไข่เพื่อไปยังลุ่มแม่น้ำอิระวดี ซึ่งคอนติคิดว่าใหญ่ยิ่งกว่าแม่น้ำคงคา เมืองอังวะในขณะนั้นกำลังรุ่งเรืองมาก เป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมพม่า คอนติคาดคะเนว่าเมืองอังวะนี้วัดโดยรอบยาว 15 ไมล์ และมีความเห็นว่าเป็นเมืองที่สวยสง่า เขาบรรยายถึงวิธีจับช้างในพม่า และการใช้ช้างในการรบ กษัตริย์ทรงช้างเผือก คอนติบรรยายอย่างใกล้ความจริงมากที่เกี่ยวกับการสักอันเป็นสิ่งที่นิยมกัน เขาเล่าถึง "งูที่น่ากลัว ไม่มีตีน ใหญ่เท่าคน ยาว 6 ฟุต" และถึงความเชื่อที่ว่านอแรดเป็นสิ่งที่แก้ยาพิษได้

คอนติเดินทางไปตามลำน้ำอิระวดีผ่านช่องเขามาถึง เมืองที่มีผู้คนหนาแน่นมาก ชื่อ พันโคเนีย คือ เมืองพะโคหรือหงสาวดี เมืองหลวงของอาณาจักรมอญ ถึงแม้ว่าเขาจะพักอยู่ที่เมืองหงสาวดีถึง 4 เดือนก็ตาม เขาก็เล่าถึงเมืองนี้ไว้น้อยมาก รายงานเกี่ยวกับชวาของเขาก็เป็นที่ผิดหวังเช่นเดียวกัน เขาบรรยายถึงเรื่องการแข่งม้าบ่า และกล่าวว่าการชนไก่เป็นสิ่งที่สนุกที่สุด เขามีความเห็นว่าพลเมืองที่นี่ทารุณผิดมนุษย์ เพราะกินสุนัข แมว หนู และสัตว์สกปรกต่าง ๆ เป็นอาหาร

เมื่อ ค.ศ. 1496 มีพ่อค้าชาวเยนัวอีกผู้หนึ่งชื่อ ฮิเอโรโนโม เด ซานโต สเตฟาโน ข้ามจากฝั่งโคโรมานเดลมายังพม่าและมาถึงเมืองหงสาวดี ซึ่งเขาเรียกชื่อได้ถูกต้อง เขาเป็นพวกสำรวจการค้า เดินทางทั่วไปในตะวันออกจากศูนย์การค้าแห่งหนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่ง เขาค้าขายเท่าที่จะทำได้ตามศูนย์การค้าต่าง ๆ เขาไปเมืองอังวะไม่ได้ เพราะอาณาจักรมอญและพม่ากำลังรบพุ่งกันอยู่ ดังนั้นเขาจึงต้องขายสินค้าที่มีค่าทั้งหมดให้แก่กษัตริย์แห่งหงสาวดี และต้องรอคอยเงินอยู่ถึง 18 เดือน ขณะที่อยู่หงสาวดีเพื่อนของเขาคือ ฮิเอโรโนโม อดอร์โน ถึงแก่กรรม และเขาฝังศพไว้ในที่ซึ่งเขาเข้าใจว่าเป็นโบสถ์ร้างที่ไม่มีใครเหยียบย่างเข้ามาเลย

พอออกจากเมืองหงสาวดี เขาก็แล่นเรือไปเมืองมะละกา แต่ถูกพายุพัดไปที่เกาะสุมาตรา "ที่ซึ่งปลูกพริกไทยเป็นจำนวนมาก มีไหม พริกไทยชนิดยาว กำยาน ไม้จันทน์ขาว และของอื่น ๆ อีก" ที่เกาะสุมาตรานี้เขาถูกประมุขของเมืองท่าที่เป็นอิสลามปล้นเอาทับทิมและของอื่น ๆ ไปหมด แต่จะเป็นเมืองท่าไหนเขาไม่ได้เอ่ยชื่อ สเตฟาโนจึงตัดสินใจว่าที่นี่ "ไม่เหมาะที่จะอาศัยอยู่" เขาจึงลงเรือไปเมืองแคมเบย์ ทางฝั่งตะวันตกของอินเดีย

ชาวยุโรปคนต่อไปที่มาทางตะวันออกเป็นชาวเมืองโบโลญา ชื่อ ลุดโดวิโค ดี วาร์เธมา เขาออกจากยุโรปในตอนปลาย ค.ศ. 1502 เดินข้ามไปอียิปต์ ซีเรีย อาราเบีย เปอร์เซีย อินเดีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ใช้เวลา 5 ปี แล้วจึงกลับมาเมืองลิสบอน เราทราบเรื่องราวของเขาน้อยมาก วาร์เธมามีสัญชาตญาณของนักภูมิศาสตร์ มีความต้องการอย่างยิ่งที่จะไปตามประเทศต่าง ๆ และเรียนรู้เรื่องราวของดินแดนแปลกๆ เขาเป็นชาวยุโรปคนแรกที่มีหลักฐานว่าได้ไปเยี่ยมสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ของอิสลาม เขาทำได้โดยยอมเปลี่ยนศาสนาเป็นอิสลามและเข้าไปอยู่กับพวกมาเมอลุคที่เมืองดามัสกัส

เรื่องเมืองตะนาวศรีที่วาร์เธมาเล่าไว้นับว่าถูกต้องมาก และเป็นครั้งแรกที่ชาวยุโรปเขียนถึงเมืองนี้ ยกเว้นข้อความสั้น ๆ ที่คอนติเขียนไว้ วาร์เธมาเล่าว่าเมืองตะนาวศรีตั้งอยู่ปากแม่น้ำชื่อเดียวกัน มีการสร้างเรือสำเภาขนาดใหญ่แบบสองเสาที่เมืองนี้เพื่อไปค้าขายที่เมืองมะละกา ความสำคัญของเมืองนี้อยู่ที่ว่าส่วนใหญ่ของแหลมมลายูอยู่ใต้อำนาจอยุธยา และเมืองนี้เป็นทางลัดที่ดีที่สุดระหว่างมหาสมุทรอินเดียกับอ่าวไทย

วาร์เธมาบรรยายถึงเมืองหงสาวดีว่าเป็นนครใหญ่ อยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำที่สวยงาม มี "บ้านงาม ๆ และพระราชวังที่สร้างด้วยหินปูน" และมีกำแพงล้อมรอบ เมื่อเขามาถึงเมืองนี้ พระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปรบกับกษัตริย์แห่งเมืองอังวะ พอเสด็จกลับก็ให้เขาเข้าเฝ้า วาร์เธมาตื่นเต้นมากที่เห็นพระเจ้าแผ่นดินแห่งเมืองหงสาวดีประดับทับทิมมากมาย และชอบความเป็นกันเองของพระองค์ เขามีความเห็นว่า "พระองค์มีพระทัยดีและเป็นกันเองมากชนิดที่เด็กก็อาจจะเข้าไปพูดกับพระองค์ได้" เขาขายปะการังให้พระเจ้าแผ่นดินโดยแลกกับทับทิม

วาร์เธมาเป็นคนแรกที่ทำให้ชาวยุโรปรู้จักเมืองมะละกา เขาเล่าว่ามีการค้ามากเหลือเกินที่ในเมืองท่าแห่งนี้ โดยเฉพาะการค้าเครื่องเทศ มีเรือมาค้าขายมากกว่าที่ใด ๆ ทั้งหมดในโลก พลเมืองส่วนใหญ่เป็นพวกเจียวาย คือ ชวา นอกจากนี้มีพวก "ชาวเล" ที่ไม่ไยดีที่จะอาศัยอยู่บนบก และท้าทายอำนาจของบ้านเมืองพวกนี้ คือพวกที่ชาวมลายูเรียกว่า "โอรัง-ลาอุต" หรือที่ปีเรส และเด บารอส เรียกว่า "เซลาเทส" หรือ "คนในช่องแคบ" และครอเฟิร์ดเรียกว่า "ยิปซีทะเล" ศูนย์กลางของพวกนี้อยู่ในช่องแคบรัฐยะโฮร์ พวกนี้ยังชีพอยู่ด้วยการหาของทะเลและการปล้น วาร์เธมาเล่าว่า ชาวพื้นเมืองมะละกาเป็นพวกเชื้อสายไม่ดี เป็นพวกที่เลวที่สุดที่พระเจ้าสร้างขึ้นมา ชาวต่างชาติที่ไปทางแถบนี้ต้องนอนในเรือของตน เพราะกลัวถูกพวกนี้ฆ่า สินค้าที่เด่นที่สุดที่มีก็คือ เครื่องเทศต่าง ๆ และไหม

ที่เกาะสุมาตรา วาร์เธมาไปเยี่ยมเมืองท่าของรัฐเปอดีร์ที่กำลังรุ่งเรืองและอยู่ใกล้เมืองอัจเจ ทุก ๆ ปีจะมีเรือประมาณ 18—20 ลำ บรรทุกพริกไทยไปเมืองจีน ที่เมืองเปอดีร์มีผ้าไหมเป็นจำนวนมาก และกำยาน การค้าขายขยายไปไกลมาก และมีพ่อค้าเป็นจำนวนมากมาชุมนุมกันที่นี่ และในถนนสายเดียวเท่านั้นก็มีผู้หาเงินทางแลกเปลี่ยนเงินตราถึง 500 คน เงินตราที่ใช้กันคือเงินที่ตีตราทำด้วยทอง เงินหรือดีบุก ตราทำเป็นรูปปีศาจด้านหนึ่ง และอีกด้านหนึ่งเป็นรูปคล้าย ๆ รถศึกมี

ช้างลาก วาร์เธมาตื่นเต้นมากที่เห็นว่าการดำเนินการพิจารณาคดีเป็นไปโดยเข้มงวด เรือสำเภาชนิด 3 เสา และมีหางเสือ 2 อัน สร้างขึ้นที่นี่ วาร์เธมาแสดงความเห็นที่น่าสนใจมากว่า ชาวพื้นเมืองมีฝีมือยอดเยี่ยมมากในการทำดอกไม้ไฟ ข้อนี้ตรงกับที่ครอเฟิร์ดเล่าไว้[1] เขาว่าพวกมลายูที่เจริญมากรู้จักใช้ปืนไฟแล้วเมื่อพวกโปรตุเกสเข้ามาถึงหมู่เกาะแห่งนี้

วาร์เธมาไปถึงหมู่เกาะบันดาส์ ที่มีต้นจันทน์ และจันทน์เทศมาก แต่ผู้คนไม่มีความเข้าใจอะไรเลย พลเมืองของเกาะโมลุกกะยิ่งไม่รู้เรื่องอะไรยิ่งไปกว่าที่หมู่เกาะบันดา เขาไปเกาะบอร์เนียว และเกาะชวาที่สวยงาม เกาะนี้แบ่งออกเป็นหลายอาณาจักร แต่ขึ้นกับกษัตริย์นอกศาสนาที่อาศัยอยู่ในส่วนลึกของเกาะ วาร์เธมาได้ยินเรื่องราวที่น่ากลัวเกี่ยวกับการกินคนที่นั่น และเขารีบเดินทางกลับเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ด้วยความกลัวว่าจะถูกจับไปกิน ครอเฟิร์ดมีความเห็นว่าเรื่องที่วาร์เธมาเล่าไว้เกี่ยวกับชวาไม่ถูกต้อง และไม่มีค่าเลย[2] จากชวา วาร์เธมาก็เดินทางกลับเมืองมะละกา และพักอยู่ที่นั่นได้สามวันก็ลงเรือไปยัง "เมืองโคโรมานเดล"[3]

ผลงานของวาร์เธมา ตีพิมพ์ออกมาเป็นครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 1510 ที่กรุงโรม เขาบรรยายถึงผู้คน บ้านเมือง และสิ่งต่าง ๆ ที่เขาได้พบเห็นและสะกิดใจเขา และมีผู้แปลออกเป็นภาษาละติน เยอรมัน สเปน ฝรั่งเศส ฮอลันดา และอังกฤษ ต่อจากนี้เราจะก้าวพ้นจากยุคของนักท่องเที่ยวในสมัยกลางและเข้าสู่ยุคของนักผจญภัยโปรตุเกสต่อไป

---

[1] **Descriptive Dictionary of the Indian Islands** หน้า 23.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 165–6.

[3] ในเรื่อง The Travels of Ludovico Di Varthema (Hak. Soc, 1863) Badger เสนอว่าคือ เนคปตัม

บทที่ 13

ชาวโปรตุเกสและชาวสเปน ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ก. ชาวโปรตุเกส

ในปลายสมัยกลาง ชาวโปรตุเกสพร้อมที่จะเป็นผู้นำชาวยุโรปมาแสวงหาหนทางค้าขายยังแถบมหาสมุทรอินเดีย เนื่องจากประเทศโปรตุเกสตั้งอยู่ริมมหาสมุทรแอตแลนติก ชาวโปรตุเกสจึงเป็นนักเดินเรือที่สามารถ และพร้อมที่จะผจญภัยในทะเล ตั้งแต่สมัยสงครามครูเสด ซึ่งเป็นการสงครามระหว่างชาวยุโรปและพวกมัวร์ คือ พวกมุสลิมในเอเชียภาคกลางเป็นต้นมา โปรตุเกสได้สร้างสรรค์กำลังทัพเรือที่เข้มแข็งขึ้นไว้ ประกอบด้วยนักเดินเรือชาวเยนัวผู้มีประสบการณ์ในการเดินเรือเป็นอย่างดียิ่ง อีกทั้งมีเรือขนาดใหญ่ที่อาจบรรทุกคนเป็นจำนวนมากสำหรับเดินทางไกล ๆ นอกจากนี้โปรตุเกสยังเป็นศูนย์กลางการค้าติดต่อระหว่างประเทศแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน และประเทศแถบภาคเหนือของยุโรป มีเมืองท่าที่สำคัญ เช่น เมืองลิสบอน หรือเมืองโอปอร์โต เป็นต้น เนื่องจากมีความชำนาญในการเดินเรือทะเลมาหลายครั้งหลายหน ผสมกับแรงผลักดันจากลัทธิชาตินิยมอันสืบเนื่องจากความต้องการที่จะทำลายพวกมุสลิมซึ่งเฟื่องฟูอยู่ในภาคตะวันออก เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ วาสโก ดา กามา เดินทางมาถึงมหาสมุทรอินเดีย

พวกโปรตุเกสมีวิธีการรบและการเดินเรือเหนือกว่าพวกแขกมัวร์ในแถบทะเลตะวันออก เรือของพวกพ่อค้าอาหรับนั้นต่อขึ้นสำหรับใช้ในฤดูที่มีลมมรสุมเข้าช่วย ซึ่งเป็นของธรรมดาที่จะสู้เรือของพวกโปรตุเกสไม่ได้ ยิ่งกว่านั้นก่อนที่นักเดินเรือโปรตุเกสจะอ้อมแหลมโบนา เอสเปอรานซา ความรู้สึกของพวกโปรตุเกสที่จะมาทำสงครามศาสนา ก็เปลี่ยนเป็นความต้องการจะแข่งขันทางเศรษฐกิจเข้ามาแทนที่ ดังนั้นอุดมคติแบบสงครามครูเสดในสมัยกลางก็แปรไปเป็นการแสวงหาการค้าและอาณานิคม พวกโปรตุเกสต้องการแย่งการควบคุมการค้าในภาคตะวันออกจากพวกแขกมัวร์ โดยเฉพาะเมื่อได้ทราบว่าพวกอาหรับได้กำไรจากการค้าเครื่องเทศอย่างมหาศาล เพราะมีศูนย์กลางการค้าที่สำคัญอยู่ที่เมืองกาลิกัต ริมฝั่ง

มะละบาร์ นอกจากนั้น โปรตุเกสยังหวังว่าการทำลายการค้าขายของพวกอาหรับในแถบมหาสมุทรอินเดีย เท่ากับโจมตีอาณาจักรออตโตมันไปในตัว เพราะรายได้ส่วนใหญ่ของอาณาจักรออตโตมันได้จากการควบคุมการค้าเครื่องเทศในภาคตะวันออกนี้ หากทำกิจกรรมนี้ได้สำเร็จ ก็เท่ากับได้ประกอบวีรกรรมทางศาสนา และขณะเดียวกันก็นำมาซึ่งความร่ำรวยให้แก่พวกตนด้วย

พวกโปรตุเกสขยายอิทธิพลและอำนาจไปอย่างรวดเร็วแม้ว่าพวกพ่อค้าอาหรับและพ่อค้ามุสลิมอื่น ๆ จะพยายามต่อต้านอย่างเข้มแข็ง ศูนย์กลางการค้าพริกไทยแห่งแรกที่โปรตุเกสปักหลักไว้คือที่เมืองโคจิน และมีอุปราชคนแรกของโปรตุเกสคือ ฟรานซิสโก เดอ อาลเมดา ประจำอยู่ เขามีนโยบายในอันที่จะเข้าควบคุมการค้าริมฝั่งมะละบาร์ทั้งหมด และขณะเดียวกันก็พยายามกีดกันอำนาจโปรตุเกสมิให้ขยายเลยเข้าไปยังแถบทะเลแดงหรือแถบช่องแคบมะละกา ทั้งนี้เพราะเขาเกรงว่าอาจทำให้ฐานะการค้าของโปรตุเกสคลอนแคลน แต่อุปราชคนต่อมา คือ ดอน อัฟฟอง เดอ อัลบูร์เคอร์ก กลับคิดว่าหากจำกัดนโยบายอยู่ในวงแคบอย่างที่แล้วมาก็ยากที่จะบรรลุผลสมความมุ่งหมายได้ เขาต้องการที่จะขยายอำนาจการค้าไปทั่วมหาสมุทรอินเดีย อีกทั้งยังต้องการควบคุมสถานที่สำคัญต่าง ๆ ในอาณาบริเวณดังกล่าว เพื่อขยายการค้าให้กว้างขวางขึ้น อันจะนำมาซึ่งผลิตผลรายได้ที่จะต้องใช้เพื่อต่อสู้ป้องกันศัตรูผู้กีดขวางได้พอเพียง

ในปี ค.ศ. 1510 เขาเข้ายึดเมืองกัวไว้เป็นศูนย์กลางที่จะเข้าควบคุมการค้าแถบอินเดีย แต่เรือค้าขายของพวกมุสลิมก็ยังคงติดต่ออยู่แถบเบงกอล พม่า สุมาตรา หมู่เกาะเครื่องเทศ ไทย และ จีน โดยมีศูนย์กลางการค้าที่มะละกา เขาพยายามเข้าขัดขวางสายการค้าของพวกมุสลิมดังกล่าวข้างต้น ด้วยการเข้ายึดปากทะเลแดงไว้ และวางแผนจะเข้าโจมตีศูนย์กลางการค้าของพวกมุสลิมที่มะละกาต่อไป ยิ่งกว่านั้นมะละกามีเจ้ามุสลิมปกครองอยู่ และขณะนั้นมะละกาก็เท่ากับเป็นศูนย์กลางของพวกอิสลามที่กระจัดกระจายอยู่แถบอินโดนีเซีย การที่จะเข้ายึดมะละกาก็เท่ากับได้สนองพระประสงค์ของพระสันตะปาปาอเล็กซานเดอร์ที่ 6 ที่ได้มอบให้ชาวโปรตุเกสเป็นผู้รับผิดชอบภาระเกี่ยวกับคนนอกศาสนาเหล่านั้น การเข้ายึดมะละกาในปี ค.ศ. 1511 จึงเป็นความสำคัญอย่างยิ่งในแผนการทั้งหมด มิใช่เพียงไปแก้แค้นสุลต่านผู้เคยหักหลังชาวโปรตุเกสคนหนึ่ง คือ ไดโอโก โลเปซ เดอ ซีเกรา ผู้ซึ่งเคยพยายามเข้าไปตั้งโรงเก็บสินค้าที่มะละกาในปี ค.ศ. 1509 พงศาวดารมลายูบันทึกไว้ว่า ซีเกราขัดพระประสงค์สุลต่าน โดยพยายามสร้างป้อมไว้เพื่อ

เข้ายึดเมือง ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าซีเกราถูกส่งไปเพื่อไปจัดการบ้านเมืองให้มีชื่อมีแป

เมื่อยึดมะละกาได้แล้ว อัลบูร์เคอร์ก ส่ง ด๊วต เฟอร์นานเดซ เป็นทูตไปเมืองไทยในสมัยอยุธยา กล่าวกันว่าเป็นชาวยุโรปคนแรกที่ไปถึงอยุธยา ต่อจากนั้นก็ไปพม่า และจากมะละกา อัลบูร์เคอร์กส่งคนไปสำรวจหมู่เกาะโมลุกกะ หัวหน้าคณะสำรวจนี้ คือ แอนโตนีโย อับเบรอ ได้รับคำสั่งให้พยายามผูกมิตรกับชาวเกาะให้มากที่สุด และให้พยายามสังเกตขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวเกาะเทอร์เนต เกาะทิดอร์ และเกาะฮัลมาเฮรา กับหมู่เกาะเล็ก ๆ อีกบางเกาะ เพราะเกาะเหล่านี้มีต้นกานพลูมาก ส่วนลูกจันทน์เทศและดอกจันทน์เทศนั้นมีมากแถบเกาะแอม-บอยนา กับหมู่เกาะบันดา พ่อค้าชวาเป็นผู้ไปรับเครื่องเทศเหล่านี้ตามเกาะต่าง ๆ นำมาส่งยังมะละกาซึ่งเป็นศูนย์กลางซื้อขายเครื่องเทศเหล่านี้ต่อไป สินค้าเหล่านี้มีมากและราคาก็ถูก ถ้าโปรตุเกสจะเป็นผู้ควบคุมให้ราคาสินค้าเหล่านี้สูงคงที่ในยุโรปแล้ว โปรตุเกสจำต้องเข้าควบคุมการขายสินค้าจากแหล่งผลิตนี้แต่ผู้เดียว จำเป็นต้องกำจัดพ่อค้าชวาออกเสียและควบคุมเส้นทางเดินเรือระหว่างอินโดนีเซียและอาระเบียให้ดี ปัญหาสำคัญที่โปรตุเกสพบ คือ ชาวเกาะเหล่านั้นเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามก่อนหน้าชาวโปรตุเกสจะมาถึงไม่นานนัก

แต่ปัญหาที่น่ากลัวนั้น คือ เรื่องเกี่ยวกับกิจกรรมภายในของมะละกาเอง โปรตุเกสต้องตกอยู่ในฐานะเป็นฝ่ายรับที่มะละกา เพราะขณะนั้นปรากฏว่าดินแดนข้างเคียงมิได้อ่อนน้อมต่อมะละกา แม้แต่สุลต่านมุสลิมส่วนมากในหมู่เกาะอินโดนีเซียก็มิสู้ชอบมะละกานัก เมื่อมะละกาตกไปเป็นของโปรตุเกส สุลต่านมามุดของมะละกาก็หนีไปอยู่ ณ เกาะบินตัง ตรงช่องแคบสิงคโปร์ และพยายามขัดขวางมิให้มะละกามีการค้าติดต่อกับหมู่เกาะอื่น ๆ ใน ค.ศ. 1517 สุลต่านมามุดก็เริ่มบุกเข้ามาอยู่แถบลุ่มแม่น้ำมูอา และมาอยู่จนกระทั่ง ค.ศ. 1520 จึงต้องถอยไป แต่ในปีต่อมาก็ได้รับกำลังช่วยเหลือจากสุลต่านแห่งอัจเจ ผู้ซึ่งกำลังขยายอำนาจขึ้นมาแถบสุมาตราภาคเหนือทำให้กลับมามีอำนาจได้อีกครั้งหนึ่ง ชาวโปรตุเกสโจมตีที่มั่นของสุลต่านเป็นเวลา 12 วันติดต่อกัน และใน ค.ศ. 1526 โปรตุเกสก็โจมตียึดเมืองหลวงที่เกาะบินตังได้สำเร็จ แต่ทายาทสุลต่านถอยร่นลงไปอยู่แถบใต้สุดแคว้นยะโฮร์ และโจมตีการเดินทางเรือของโปรตุเกสต่อไป และบรรดาพ่อค้ามุสลิมก็หาได้มาค้าขายที่มะละกาอีกต่อไปไม่ แต่เลี่ยงไปหาศูนย์กลางใหม่ที่บรูไน ริมฝั่งภาคใต้ของบอร์เนียว ซึ่งจะกลายเป็นศูนย์กลางใหม่ในการเผยแพร่ศาสนาอิสลาม

อย่างไรก็ดี หลังจากปี ค.ศ. 1526 แล้ว แคว้นอัจเจตั้งตนเป็นหัวหน้าต่อต้านพวกโปรตุเกส สุลต่านอัจเจมีอำนาจมากขึ้น เพราะขณะนั้นพริกไทยเป็นสินค้าที่คนต้องการมากขึ้น ในระหว่างปี ค.ศ. 1529—ค.ศ. 1587 ชาวอัจเจพยายามเข้ายึดมะละกาหลายครั้ง โดยเฉพาะในปี ค.ศ. 1558 นำกองทัพเรือ 300 ลำ พร้อมด้วยกำลังทหาร 15,000 คน และทหารบีนใหญ่จากตุรกีอีก 400 คน ล้อมมะละกาอยู่ร่วมเดือน ระหว่างปี ค.ศ. 1570—ค.ศ. 1575 เป็นระยะวุ่นวายอย่างยิ่งสำหรับมะละกา เพราะนอกจากชาวอัจเจจะมาบุกถึง 3 ครั้งแล้ว ยังมีกองทัพชวาจากแคว้นจาปาระมาบุกในปี ค.ศ. 1574 อีก เผอิญมีกำลังหนุนซึ่งโปรตุเกสได้รับจากเมืองกัวมาช่วยไว้ทัน ในปี ค.ศ. 1587 เป็นระยะเริ่มความสัมพันธ์ที่ดีขึ้น เนื่องจากสุลต่านอัจเจคนใหม่ คือ อลาอุด—ดิน ริอยัต เกิดมีเรื่องยุ่งยากกับเจ้าผู้ครองแคว้นต่างๆ ในปกครอง จึงหันมาทำไมตรีกับโปรตุเกส แม้ว่าจะมีเรื่องยุ่งยากและอันตรายมากมายก่อนปี ค.ศ. 1587 ชาวโปรตุเกสที่มะละกาก็ยังเจริญรุ่งเรืองและขยายวงการค้าออกไป ทั้งผลกำไรก็ได้มาเป็นจำนวนมาก

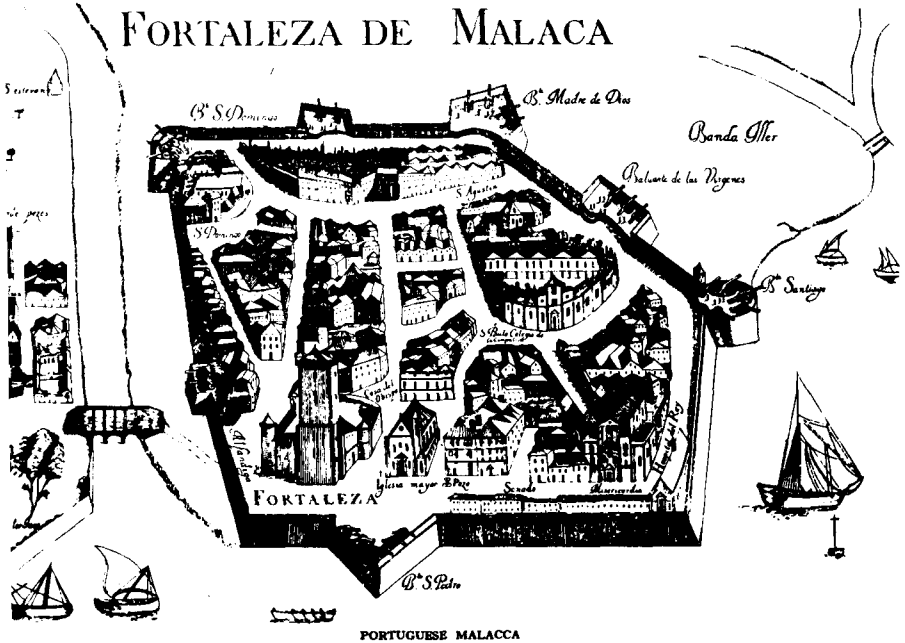

PORTUGUESE MALACCA

มะละกาของโปรตุเกส

กองเรือของอับเบรอที่ออกจากมะละกาไปยังหมู่เกาะเครื่องเทศในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1511 นั้น มิได้ประสบผลสำเร็จมากนัก เรือล่มไป 2 ใน 3 ลำ และแม้ว่าจะได้สินค้าจากชาวเกาะบันดา เช่น กานพลูและลูกจันทน์เทศมาบ้างก็หาได้รับสินค้าอย่างใดจากเกาะเทอร์เนต และเกาะทิดอร์ซึ่งเป็นเกาะที่มีกานพลูมากที่สุดไม่ เมื่อกองเรือของอับเบรอกลับไปยังเกาะเหล่านั้นอีกเป็นครั้งที่ 2 ในปี ค.ศ. 1513 สุลต่านที่เกาะเทอร์เนตและเกาะทิดอร์จึงขายสินค้ากานพลูให้เป็นจำนวนมาก และยังให้สิทธิไปตั้งโรงเก็บสินค้าในเกาะเหล่านั้นอีกด้วย สุลต่านของทั้ง 2 เกาะนี้พยายามจะให้โปรตุเกสช่วยสนับสนุนตนให้เป็นหัวหน้าของสหพันธ์หมู่เกาะทั้งหลาย เหตุการณ์ยิ่งยุ่งยากสับสนขึ้น คือ ในปี ค.ศ. 1521 แมกเจลแลน นำเรือวิกตอเรียของเขาผ่านมาในเที่ยวกลับ การที่ชาวสเปนบุกรุกเข้ามานี้ทำให้โปรตุเกสรีบสร้างฐานะให้มั่นคง ด้วยการทำสนธิสัญญากับเกาะเทอร์เนต และให้โปรตุเกสได้เข้าควบคุมการค้ากานพลูแต่ผู้เดียว

ในขณะเดียวกัน โปรตุเกสก็ประท้วงสเปนเกี่ยวกับกรณีที่เรือสเปนแล่นผ่านมาแถบหมู่เกาะเครื่องเทศว่า เป็นการละเมิดสนธิสัญญา ทอเดซิลลา ซึ่งทำไว้ในปี ค.ศ. 1494 ระหว่างสเปนและโปรตุเกส กล่าวคือ ในปี ค.ศ. 1493 พระสันตะปาปาได้มีพระราชโองการประกาศแยกอาณาบริเวณระหว่างสเปนและโปรตุเกสในการออกแสวงหาดินแดนใหม่ โดยใช้วิธีลากเส้นจากขั้วโลกเหนือมายังขั้วโลกใต้ ให้ห่างจากหมู่เกาะอะซอร์ส และหมู่เกาะเคปเวอร์ด ไปทางตะวันตกและทางใต้ 100 ไมล์ ต่อมาก็ปรับปรุงเส้นแบ่งเขตนั้นใหม่ให้ห่างจากฝั่งตะวันตกของหมู่เกาะเคปเวอร์ด 370 ไมล์ อย่างไรก็ดี ไม่ปรากฏว่าได้มีกำหนดการแบ่งแยกทวีปที่ค้นพบใหม่ในระหว่างทั้ง 2 ประเทศนั้น

ผลของการที่โปรตุเกสประท้วงทำให้มีการประชุมขึ้น ใน ค.ศ. 1524 แต่ก็มิได้ตกลงในเรื่องที่ตั้งของหมู่เกาะโมลุกกะ เพราะต่างฝ่ายต่างมีความเห็นต่างกันในสถานที่ตั้งถึง 46 องศา ดังนั้นสเปนจึงส่งเรือ 7 ลำไปทางช่องแคบแมกเจลแลนเพื่ออ้างสิทธิในหมู่เกาะดังกล่าว เมื่อเรือลำที่หนึ่งมาถึง เกาะทิดอร์ก็ต้อนรับไว้เป็นอย่างดี จึงทำให้ชาวโปรตุเกสซึ่งมีไมตรีอยู่กับเกาะเทอร์เนตเกิดการขัดแย้งกันขึ้นกับชาวสเปนพวกซึ่งมามีไมตรีกับเกาะทิดอร์ แต่โชคยังเข้าข้างโปรตุเกสอยู่ เพราะพวกสเปนต้องขอความช่วยเหลือไปยังสภาปกครองที่เมืองเม็กซิโก แต่ก็ไม่สามารถได้รับความช่วยเหลือได้ทันท่วงทีจึงทำให้สเปนจำต้องยอมตามคำเรียกร้องของฝ่ายตรงข้าม โปรตุเกสพยายามนำเรื่องนี้เข้าเสนอที่ประชุม

ในยุโรปอีก ในค.ศ. 1529 จึงทำสัญญาใหม่อีกฉบับหนึ่ง ซึ่งสเปนยอมตกลงที่จะแสวงหาดินแดนเลยไปทางขวาของหมู่เกาะโมลุกกะไป 17 องศา แต่ถึงกระนั้น ในปลายคริสต์ศตวรรษ สเปนก็สามารถแล่นเรือไปถึงหมู่เกาะฟิลิปปิน และตั้งเมืองมะนิลาขึ้นในปี ค.ศ. 1570

การที่โปรตุเกสเดินทางมาถึงหมู่เกาะเครื่องเทศนี้ทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับชวาขึ้น เส้นทางเดินเรือตามปกตินั้น ออกจากมะละกา เลียบไปตามฝั่งใต้ของเกาะบอร์เนียว ข้ามทะเลชวาไปถึงกรีสิก ใกล้กับสุราบายา และเลยต่อไปทางใต้ของหมู่เกาะเซลีเบส ถึงหมู่เกาะโมลุกกะ พวกมุสลิมชวามักก่อความเดือดร้อน ทำให้การเดินทางสายนี้ไม่ปลอดภัย ดังนั้นนักเดินเรือจึงพยายามแวะตามแคว้นฮินดู อาทิเช่น ในปี ค.ศ. 1522 ก็ส่งเรือไปยังแคว้นซุนดา กาลาปา ซึ่งต่อมาจะเป็นป้อมปัตตาเวียของพวกฮอลันดา ณ ที่นั้นรายาฮินดูก็อนุญาตให้สร้างป้อมขึ้นได้ แต่เมื่อนักเดินเรือโปรตุเกสกลับมายังแคว้นนั้นใหม่ใน ค.ศ. 1527 ปรากฏว่า พวกมุสลิมแห่งแคว้นบันทัมมาตีเมืองนั้นได้เสียแล้ว และเปลี่ยนชื่อเสียใหม่ว่าจากาตรา

การที่ศาสนาอิสลามแพร่หลายไปอย่างรวดเร็วในอาณาบริเวณดังกล่าว ทำให้แผนการของโปรตุเกสชะงักลง ชาวเกาะบันดาและชาวเกาะแอมบอยนา ก็มีไมตรีอย่างใกล้ชิดกับบรรดาสุลต่านในชวา ชาวบันดาปฏิเสธมิให้โปรตุเกสมาสร้างป้อมบนเกาะ และมิให้ผูกขาดการค้าลูกจันทน์เทศด้วย ฝ่ายเกาะแอมบอยนายังส่งสินค้าลูกจันทน์เทศให้อยู่ ซึ่งโปรตุเกสก็ต้องพยายามเอาใจบรรดาเจ้าครองแคว้นต่าง ๆ บนเกาะนั้น ในปี ค.ศ. 1535 ฝั่งทะเลภาคเหนือชวาทั้งแถบเป็นมุสลิมไปหมด นอกจากดินแดนสุดฝั่งตะวันออกซึ่งยังคงนับถือลัทธิฮินดู[1]อยู่ เมื่อมีปรากฏการณ์ดังนี้ โปรตุเกสจึงพยายามเผยแพร่ศาสนาคาทอลิกเข้าไปในหมู่ชนที่มิใช่มุสลิม เพราะในหมู่พวกมุสลิมแล้วการเผยแพร่ศาสนาของพวกโปรตุเกสดูจะไร้ผล

พวกมิชชันนารีเริ่มดำเนินกิจการแถบภาคตะวันออกของชวา ซึ่งยังมิได้รับนับถือศาสนาอิสลาม กระนั้นก็ปรากฏว่ามีดินแดนฝั่งตะวันออกชวาเหลือเพียงส่วนน้อย และผู้คนก็หาได้สนใจกับศาสนาที่พวกโปรตุเกสนำมาเผยแพร่ไม่ อันที่จริงการปกครองของพวกฮินดูเริ่มคลอนแคลน ตั้งแต่ก่อนพวกมุสลิมจะเข้ามา แคว้นแอมบอยนาบางส่วนก็ยังมิได้เข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม พวกมิชชันนารีคาทอลิก

---

[1] คำนี้ใช้อย่างอนุโลม เพราะศาสนาที่จริงขณะนั้นเป็นส่วนผสมของการบูชาบรรพบุรุษและขนบธรรมเนียมพื้นเมืองต่าง ๆ มีลัทธิฮินดูและพุทธศาสนาเป็นส่วนน้ำ

จึงมุ่งไป ณ ที่นั้น และไปยังภาคเหนือเกาะฮัลมาเฮราด้วย สุลต่านที่เกาะเทอร์เนตนั้น แม้ว่าจะเป็นไมตรีกับโปรตุเกส แต่ก็เป็นศัตรูตัวยงของศาสนาคริสเตียน แต่เนื่องจากโปรตุเกสหวังผลในด้านการค้า จึงมิกล้าสนับสนุนพวกมิชชันนารีต่อต้านสุลต่านแต่อย่างใด

นอกเหนือไปจากนั้น พวกโปรตุเกสยังเสียชื่อไปทั่วหมู่เกาะโมลุกกะเกี่ยวกับความโลภของตน มีข้าหลวงโปรตุเกสคนเดียว คือ แอนโตนิโอ กาลหว่า (ค.ศ. 1536—ค.ศ. 1540) ที่พยายามทำตนให้เป็นที่นับถือของชาวพื้นเมือง บาทหลวงเยซูอิตรูปหนึ่งที่รู้จักกันต่อมาว่า นักบุญฟรานซิส ซาเวียร์ ผู้เดินทางมาถึงแอมบอยนาในปี ค.ศ. 1546 เขียนเล่าไว้ว่า พวกโปรตุเกสที่หมู่เกาะโมลุกกะนั้น มีความรู้จำกัดอยู่เพียงผันกริยาเท่านั้น แต่มีความสามารถที่น่าพิศวงที่อาจแต่งคำและแต่งประโยคขึ้นได้ใหม่ ๆ จากกริยานี้ แอมบอยนาและเกาะโดยรอบจะดูเหมาะเป็นสถานที่ควรเผยแพร่ศาสนาคริสเตียน เพราะเป็นอิสระจากทั้งเกาะเทอร์เนตและเกาะทิดอร์ และโปรตุเกสก็ต้องการที่มั่นอีกสักแห่งหนึ่งในหมู่เกาะเครื่องเทศ จึงพยายามมุ่งเผยแพร่ศาสนา ณ ที่นั้น นักบุญฟรานซิสอยู่ที่เกาะโมลุกกะประมาณปีครึ่ง ขนานนามหมู่เกาะนั้นว่า หมู่เกาะแห่งความหวังอมตะ นักบุญฟรานซิสเห็นว่าพวกที่เข้ารับนับถือศาสนาคริสเตียนแถบนั้นออกจะด้อยในความเฉลียวฉลาดและค่อนข้างป่าเถื่อน เมื่อนักบุญฟรานซิสได้สำรวจตูโดยทั่วแล้ว เห็นว่าการเผยแพร่ศาสนาในเมืองจีนอาจได้ผลดีกว่า ในที่สุดนักบุญฟรานซิสก็เดินทางกลับมะละกา

ในด้านปฏิบัตินั้น ความสำเร็จของการเผยแพร่ศาสนาคริสเตียนขึ้นอยู่กับกำลังกองทัพของโปรตุเกส ทั้งนี้เพราะพวกที่กลับใจเข้ารับนับถือศาสนาคริสเตียนมักจะเลิกราไปเมื่อได้รับการขู่หรือการรุกรานจากพวกมุสลิม สุลต่านไฮรูนที่เกาะเทอร์เนตนั้นเป็นศัตรูคนสำคัญของศาสนาคริสเตียน ได้เข้าโจมตีหมู่บ้านคริสเตียนอยู่เนือง ๆ และก่อนปี ค.ศ.1565 ก็แทบจะว่าได้ทำลายการเผยแพร่ศาสนาคริสเตียนเกือบทั้งหมด แม้ว่าจะมีกำลังทหารส่งมาจากกัวเพื่อช่วยกู้สถานการณ์ให้ดีขึ้น เช่น สร้างป้อมที่แอมบอยนา และรื้อฟื้นศาสนาคริสเตียนขึ้นอีก แต่ต่อมามินานพวกโปรตุเกสก็เกิดผิดใจกับสุลต่านไฮรูนเกี่ยวกับเรื่องที่สุลต่านกล่าวหาว่า โปรตุเกสตัดสิทธิส่วนแบ่งผลกำไรจากการค้าเครื่องเทศ และพวกโปรตุเกสก็ทำเรื่องให้ร้ายขึ้นอีก คือ แต่แรกยอมทำตามข้อเสนอที่สุลต่านไฮรูนเรียกร้อง ต่อมาก็หักหลังฆ่าสุลต่านไฮรูนเสียในปี ค.ศ. 1570

ผลก็คือ ชาวเกาะเทอร์เนตโดยการนำของสุลต่านบาบุลลาสุลต่านคนใหม่ก่อการกบฏขึ้น เข้าล้อมป้อมโปรตุเกสบนเกาะนั้นอยู่เกือบ 5 ปี ทั้งกัวและมะละกาก็ไม่สามารถส่งกำลังไปช่วยเหลือได้ ดังนั้น ใน ค.ศ. 1574 ชาวเกาะตีป้อมแตกและชุมชนของพวกคริสเตียนก็ซบเซาไป ข้าหลวงโปรตุเกสขณะนั้น คือ วาสคอน เซลโลส รวบรวมชาวพื้นเมืองคริสเตียนเข้าช่วยสร้างป้อมที่แอมบอยนาขึ้นใหม่ แต่สุลต่านบาบุลลายังคงตามล้างผลาญต่อไปจนโปรตุเกสต้องถอยไปอยู่ที่เกาะทิดอร์ และได้รับอนุญาตให้สร้างป้อมได้ในปี ค.ศ. 1578 ต่อมามินานฟรานซิส เดรก ก็เดินทางมาถึงเกาะเทอร์เนต สุลต่านบาบุลลาต้องการแก้แค้นโปรตุเกสจึงทำสัญญากับฟรานซิส เดรก เกี่ยวกับเรื่องการค้าเครื่องเทศ ฟรานซิส เดรก กลับจากเดินทางรอบโลกระหว่าง ค.ศ. 1577—ค.ศ. 1580 ถึงอังกฤษ เขาสามารถเร้าความสนใจในเส้นทางเดินเรือโดยตรงมายังหมู่เกาะเครื่องเทศ ใน ค.ศ. 1586 คาเวนดิช เดินทางผ่านหมู่เกาะจากเหนือไปใต้ ผ่านช่องแคบมากัสซาร์ และบาหลี

การขยายการค้าของโปรตุเกสในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นไปอย่างกว้างขวางมาก แม้ว่ามีอันตรายอยู่ทั้งที่มะละกาและแถบหมู่เกาะโมลุกกะ หลัง ค.ศ. 1545 แล้ว โปรตุเกสมีหุ้นค้าขายกับแคว้นบันทัม ซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าพริกไทยระหว่างจีนและอินเดีย กะประมาณว่าส่งพริกไทยออกปีละ 3 ล้านปอนด์ครึ่ง และการที่โปรตุเกสเลี่ยงเส้นทางเดินเรือไปหมู่เกาะโมลุกกะ อันจะต้องผ่านชวาตะวันออก โปรตุเกสก็ไปทำสัญญากับสุลต่านแห่งบรูไน ใช้เส้นทางเดินเรือสายเหนือผ่านหมู่เกาะซูลูและทะเลเซลีเบส และเพราะการที่โปรตุเกสผ่านไปมา ดินแดนแถบนั้นจึงได้ชื่อเพี้ยนไปจากเดิมเป็น 'บอร์เนียว' ซึ่งใช้กันอยู่ทั่วไปเวลานี้ เส้นทางเดินเรือทั้ง 2 สายของโปรตุเกสผ่านเกาะเซลีเบส แต่มิได้ทราบว่าเป็นเกาะเดียวกัน มิใช่หมู่เกาะ ดังนั้นโปรตุเกสจึงเรียกดินแดนนั้นว่า 'หมู่เกาะเซลีเบส'

ความสัมพันธ์ของชาวโปรตุเกสกับอาณาจักรต่าง ๆ บนแหลมอินโดจีนที่มีอำนาจมากกว่านั้นชาวโปรตุเกสจำต้องลดบทบาทลงมากกว่าที่มะละกาหรือแถบหมู่เกาะเครื่องเทศ ชาวโปรตุเกสบางพวกรับจ้างเป็นทหารในกองทัพ และมักก่อความวุ่นวายให้บังเกิดแก่นายจ้างเนือง ๆ โปรตุเกสมีสนธิสัญญาค้าขายกับไทยซึ่งอนุญาตให้โปรตุเกสมาค้าได้ ณ เมืองหลวง คือ กรุงศรีอยุธยา และที่เมืองมะริด เมืองตะนาวศรีริมฝั่งอ่าวเบงกอล ที่ปัตตานีและนครศรีธรรมราช ริมฝั่งขวาของแหลมมลายู ทั้งอยุธยาและปัตตานีค้ากับจีนอยู่มาก ดังนั้นโรงเก็บสินค้าของโปรตุเกสในเมือง

ทั้งสองจึงเจริญดี โปรตุเกสได้อาศัยท่าเรือของไทยเป็นที่จอดพักเรือของโปรตุเกสที่จะไปค้ายังเมืองจีนเพื่อหลบลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือที่พัดอยู่ในทะเลจีน การค้าของโปรตุเกสรุ่งเรืองอยู่ที่เมืองไทยตราบจนฮอลันดามาแย่งไปในปี ค.ศ. 1630 นอกจากไทย พ่อค้าและมิชชันนารีโปรตุเกสก็ไปยังเมืองเขมรด้วย เพราะเหตุฉะนั้นบาทหลวงโปรตุเกสที่ไปเขมรในปี ค.ศ.1570 จึงเป็นชาวยุโรปคนแรกที่ได้เห็นทะเลสาบหลวง และซากปรักหักพังของเมืองพระนคร

สำหรับที่พม่าและที่เมืองยะไข่แล้ว มีทหารรับจ้างและนักผจญภัยชาวโปรตุเกสมากกว่าพวกพ่อค้าและมิชชันนารี นายทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสคนหนึ่งชื่อ ดีโอโก โซอาเรส เดอ เมลโล เป็นผู้มีบทบาทในการสงครามในสมัยพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้และบุเรงนอง และได้ช่วยให้บุเรงนองขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินในปี ค.ศ. 1551 แต่สำหรับเมืองไทยโปรตุเกสมิได้คิดจะยึดเอาดินแดนแต่อย่างใด เพราะพระเจ้าแผ่นดินไทยมีอำนาจอยู่มากเช่นเดียวกับในพม่าตราบจนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 แต่ใน ค.ศ. 1599 เจ้าเมืองตองอูและเจ้าเมืองยะไข่เข้ายึดเมืองหงสาวดีหลังจากที่ถูกไทยบุกแล้ว จึงเป็นโอกาสให้ฟีลลิป เดอ บริโต ผู้เป็นหัวหน้าโจรสลัดชาติโปรตุเกส (เฟริงกิ) ในแคว้นยะไข่อยู่ในขณะนั้นเข้ายึดเมืองสิเรียมเพื่อจะได้มีอิทธิพลในพม่าภาคใต้ เขาได้ใช้ชีวิตผจญภัยอยู่ 14 ปีจนเมื่อบุเรงนองมีอำนาจขึ้นจึงสามารถขจัดอิทธิพลของเขาได้

ในระยะเวลาไล่เลี่ยกันนั้น หัวหน้าสลัดเฟริงกิอีกผู้หนึ่ง คือ กอนซาลเวส ติบาว แห่ง ดิอางกา ก็ตั้งตัวเป็นกษัตริย์ขึ้น ณ เกาะแซนด์วิป แถบฝั่งขวาของปากแม่น้ำคงคา และมีอำนาจอยู่ ณ ที่นั้นตั้งแต่ ค.ศ. 1609—ค.ศ. 1617 ต่อมาใน ค.ศ. 1615 เขาได้รับความช่วยเหลือจากกัว เข้าโจมตีเมืองมรหัง เมืองหลวงของแคว้นยะไข่แต่ไม่สำเร็จ ในระยะกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 มีพวกโจรสลัดโปรตุเกสจำนวนมากตั้งถิ่นฐานอยู่แถบเมืองดิอางกา ใกล้เมืองจิตตากอง ซึ่งอยู่ในความดูแลครอบครองของแคว้นยะไข่ ขณะนั้นพวกนี้ยึดอาชีพโจรสลัดบ้าง หรือไม่ก็แล่นเรือไปแถบหมู่เกาะซุนเดอบัน ไปจับทาสจำนวนหลาย ๆ พันมาขายแก่เจ้าเมืองยะไข่ กิจกรรมของพวกโปรตุเกสดำเนินมาจนกระทั่ง ค.ศ. 1666 เมื่อข้าหลวงโมกุลที่แคว้นเบงกอล ชื่อว่า ชายิสตา ข่าน ปราบพวกโจรสลัดเหล่านี้ลงได้ และรวมเมืองจิตตากองเข้ามาไว้ในราชอาณาจักรโมกุลของพระเจ้าโอรังเซบ

อำนาจของโปรตุเกสในภาคตะวันออกเสื่อมลงอย่างรวดเร็ว แม้ว่าโปรตุเกสจะยังคงมีที่มั่นที่มะละกาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ตาม แต่ลางแห่งความเสื่อมของโปรตุเกสเริ่มเห็นชัดแล้วก่อนที่อังกฤษหรือฮอลันดาจะมาแข่งขันในการค้าเครื่องเทศ เซอร์ ฮิวจ์ คลิฟฟอร์ด กล่าวถึงการมุ่งมาเอเชียของพวกโปรตุเกสว่ามีจุดประสงค์ที่จะมาปล้นความร่ำรวยอย่างเต็มที่[1] และยิ่งมีจิตใต้สำนึกที่จะทำสงครามศาสนาต่อต้านพวกมุสลิมด้วยแล้ว ก็ดูเหมือนพวกโปรตุเกสจะมิเคยยับยั้งความประพฤติหยาบช้าทารุณต่าง ๆ แม้แต่นักประวัติศาสตร์โปรตุเกสเองก็ดูจะละอายที่จะกล่าวถึงความเลวร้ายของชาวโปรตุเกสที่แถบหมู่เกาะโมลุกกะ พวกโปรตุเกสใช้เล่ห์เหลี่ยมการค้าที่คดโกงและเอาเปรียบชาวพื้นเมืองเสมอ ๆ อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนพื้นเมืองต่อต้านโปรตุเกสมาก และแม้จะมีบาทหลวงผู้มาเผยแพร่ศาสนาอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ก็มิสู้ได้ผลเท่าที่ควร ทั้งนี้เพราะชาวพื้นเมืองรังเกียจพ่อค้าโปรตุเกสและบรรดาโจรสลัดทั้งหลายเหล่านั้น เรื่องราวเกี่ยวกับกิจกรรมของพวกโปรตุเกสในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 มีบรรยายไว้อย่างละเอียดถูกต้องแท้จริงในหนังสือ *เพอเรกรินาคัม* ที่เมนเดส ปินโต เขียนไว้ นอกจากนั้น รายจ่ายในด้านการทหารและการเผยแพร่ศาสนาก็มากกว่าผลกำไรที่ได้รับจากการค้าขาย

เซอร์ โทมัส โร ทูตอังกฤษผู้ไปยังราชสำนักโมกุลในปี ค.ศ. 1613 เขียนเกี่ยวกับพวกโปรตุเกสไว้ว่า พวกโปรตุเกสนั้นแม้จะมีที่ตั้งหลักแหล่งมั่นคงสวยงามดี แต่หาได้มีรายได้พอที่จะบำรุงกองทหารไม่ และกำลังทหารก็อยู่ในขั้นธรรมดา นโยบายของอัลบูร์เคอร์กในการสร้างป้อมและสร้างอิทธิพลครอบครองเจ้าพื้นเมืองทั้งหลายนั้น ก็เป็นสาเหตุใหญ่อันหนึ่งที่ทำให้อำนาจของโปรตุเกสเสื่อมลง พวกโปรตุเกสทำตนเป็นผู้ชนะเข้าครอบครองมากกว่าจะเป็นเพียงพ่อค้าธรรมดา และเมื่อเกิดความระส่ำระสายภายในก็ขาดกฎเกณฑ์ในการปกครองที่เป็นระเบียบ นับตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 จึงก่อให้เกิดการโกงกินมากขึ้น มีผู้อยากเป็นแบบบริโตและตีบาวมากมาย คือ ผู้ที่หวังจะสร้างความร่ำรวยเพื่อจะได้กลับบ้านเมืองในขณะที่กิจการยังดีอยู่

การรวมตัวของสเปนกับโปรตุเกสนั้นมีผลร้ายแก่โปรตุเกส แม้จะมิใช่สาเหตุใหญ่ที่ทำให้โปรตุเกสเสื่อมลงโดยตรงก็ตาม ยังผลให้ศัตรูของสเปนกลายมาเป็นศัตรูของโปรตุเกสด้วย เมื่อศัตรูเหล่านั้นโจมตีโปรตุเกส บรรดาเจ้าพื้นเมืองทั้ง

---

[1] Further India, (ลอนดอน: 1904,) หน้า 48.

หลายซึ่งเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ขมขื่นต้องการขับไล่โปรตุเกสให้พ้นพื้นดินของตน ก็เข้าช่วยโจมตีด้วย เป็นที่เข้าใจกันว่าทั้งอังกฤษและฮอลันดาได้ปรับปรุงอำนาจทางเรือของตนให้ดีขึ้นมากในระหว่างศตวรรษที่แล้ว ดังนั้นเมื่อเดินทางมายังภาคตะวันออกจึงมีกองทัพเรือที่เข้มแข็งและวิธีการรบทางเรือที่สามารถกว่าคู่แข่ง อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวรวมได้ว่าความเสื่อมของจักรวรรดิโปรตุเกสในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 นั้น คล้ายกับการสวรรคตของพระเจ้าชาร์ลส์ที่ 2 ซึ่งใช้เวลานานพอประมาณ

ข. ชาวสเปนในหมู่เกาะฟิลิปปีน

ในปี ค.ศ. 1529 สเปนและโปรตุเกสทำสนธิสัญญาซารากอสสาระหว่างกัน กำหนดเส้นแบ่งดินแดนที่อยู่ในเขตผลประโยชน์ของตน เส้นแบ่งนั้นห่างไปทางขวาของเกาะโมลุกกะ 17 องศา ดังนั้น จึงทำให้เกาะซาน ลาซาโร ซึ่งแมกเจลแลนเป็นผู้พบในปี ค.ศ. 1521 อยู่ในเขตของโปรตุเกส อย่างไรก็ดี สเปนต้องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการค้าเครื่องเทศ จึงวางแผนส่งคณะสำรวจดินแดนไปทางมหาสมุทรแปซิฟิกภาคตะวันตกในปี ค.ศ. 1542 ในเดือนกุมภาพันธ์ปีนั้น คณะสำรวจมี รูอี โลเปซ เดอ วิลลาโลบอส พร้อมด้วยเรือ 5 ลำ และลูกเรืออีก 350 คน ออกเดินทางเรือไปสำรวจแถบหมู่เกาะ การสำรวจไม่สู้ได้ผลนัก แต่วิลลาโลบอสตั้งชื่อหมู่เกาะนั้นว่า หมู่เกาะฟิลิปปีนเพื่อเป็นเกียรติแก่เจ้าชายฟิลิป โอรสของจักรพรรดิชาร์ลส์ที่ 5 แห่งสเปน เจ้าชายฟิลิปเป็นรัชทายาทของบัลลังก์สเปนอยู่ในขณะนั้น แม้ว่าโปรตุเกสจะคัดค้านการกระทำของสเปน แต่สเปนก็ยังคงยืดมั่นที่จะอ้างสิทธิในหมู่เกาะดังกล่าว อีก 20 ปีต่อมาก็ยังมิได้ไปตั้งถิ่นฐานให้ปรากฏ ตราบจนปี ค.ศ. 1564 มิกูแอล โลเปซ เดอ เลกาสปี พร้อมด้วยกำลังคนจำนวนใกล้เคียงกับวิลลาโลบอสเคยพาไปแล้ว ออกเดินเรือจากเม็กซิโกเพื่อเข้ายึดครองหมู่เกาะเหล่านั้น ในเดือนเมษายนปีต่อมาก็ถึงเกาะเซบู และสเปนก็ตั้งนิคมแห่งแรกบนเกาะนั้น ก่อนที่เขาจะถึงแก่กรรมในปี ค.ศ. 1572 เลกาสปีขยายอิทธิพลสเปนไปยังเกาะเซบู เกาะเลเต เกาะปาเน เกาะมินโดโร และที่ราบอันสมบูรณ์ของเกาะลูซอน ในเดือนพฤษภาคมปี ค.ศ. 1571 เลกาสปีเข้ายึดเมืองมะนิลา ตั้งเป็นเมืองหลวงของอาณานิคมแห่งใหม่นี้ เพื่อถวายพระเจ้าฟิลิปที่ 2 แห่งสเปน

สเปนยึดครองหมู่เกาะฟิลิปปีนได้โดยปราศจากการเลือดตกยางออก ทั้งนี้เพราะพระเจ้าฟิลิปที่ 2 ทรงเล็งเห็นว่า จะมิให้มีการเสียเลือดเนื้อซ้ำรอยในการเข้าครองหมู่เกาะฟิลิปปีน เช่นที่บังเกิดขึ้นในเม็กซิโกและเปรูมาแล้ว อีกประการหนึ่ง

สภาพพื้นเมืองของหมู่เกาะฟิลิปปินก็มิได้มีอำนาจการปกครองส่วนใดจะต่อต้าน เว้นแต่พวกโมโรที่เกาะมินดาเนาแต่แห่งเดียว ชนพื้นเมืองอยู่กันเป็นหมู่ที่เรียกว่า บารังเก ซึ่งเป็นกลุ่มเครือญาติที่เล็กมาก แม้จะต่อต้านก็เป็นการต่อต้านในวงแคบ แต่ที่สำคัญกว่านั้น เมื่อพระเจ้าฟิลิปที่ 2 ส่งเลกาสปีออกมานั้น ก็ส่งผู้บัญชาการร่วมมาด้วยอีกคนหนึ่ง คือ บาทหลวงนิกายออกุสติน ชื่อ อังเดรซ เดอ อูรดาเนตา ผู้ซึ่งเคยคุมเรือไปกับคณะสำรวจของวิลลาโลบอสมาแต่ก่อนบวช บาทหลวงอูรดาเนตาและพวกคณะมิชชันนารีต้องการไปเผยแพร่ศาสนาให้แก่ผู้ที่อยู่ในเขตปกครองของสเปน และเห็นว่าการสอนศาสนาให้คนกลับใจได้นั้นดีกว่าที่จะมาทำสงครามครูเสดต่อต้านคนนอกศาสนา การเอาชนะโดยการให้คนกลับใจเข้านับถือศาสนาคริสเตียนนั้นจะเป็นการชนะที่เหนือกว่าชัยชนะจากกำลังทหาร และจะเป็นการป้องกันมิให้ชาวสเปนมาเอาเปรียบกดขี่ชาวพื้นเมืองได้ด้วย

โชคเข้าข้างคณะมิชชันนารีคาทอลิก เพราะศาสนาอิสลามเพิ่งเข้ามาในแถบหมู่เกาะภาคใต้ฟิลิปปินส์บางแห่งในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 นั้นเอง และยังมิได้ฝังรากลงไปในแถบภาคกลางหรือภาคเหนือเลยเมื่อสเปนมาถึง จึงทำให้พวกมิชชันนารีปฏิบัติการได้ง่ายขึ้น ชาวพื้นเมืองฟิลิปปินส์นับถือวิญญาณและบูชาธรรมชาติ แต่ว่าไม่มีสถานที่บูชาในศาสนาและไม่มีองค์การสงฆ์หรือผู้แทนศาสนาแต่อย่างใด เนื่องจากพวกมิชชันนารีคาทอลิกมีจำนวนน้อย จึงคงพอใจทำแต่เพียงพิธีและลักษณะภายนอก ทำให้การนับถือวิญญาณไม่ได้รับความกระทบกระเทือน และการที่คนพื้นเมืองเข้ารับนับถือคริสต์ศาสนานั้นก็ไม่ได้มีความเชื่อถือมากไปกว่าความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีรับศีลล้างบาปเลย ยิ่งขยายวัดวาอารามไปมากเท่าใดพวกบาทหลวงก็เริ่มเกรงว่าจะหลงเข้าไปในความเชื่อทางไสยศาสตร์ของชาวพื้นเมืองมากขึ้น เมื่อเข้ายึดครองหมู่เกาะฟิลิปปินได้นั้น องค์การทางศาสนาและการเมืองของสเปนต่างพึ่งพากันและกัน รัฐสนับสนุนศาสนา ส่วนฝ่ายสงฆ์ก็ช่วยส่งเสริมการรวมอำนาจทางการเมือง

เมื่อมาครอบครองฟิลิปปินส์ สเปนมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญ 3 ประการ คือ เพื่อจะมามีส่วนในการค้าเครื่องเทศหนึ่ง เพื่อมาติดต่อกับจีนและญี่ปุ่นเพื่อไปเผยแพร่ศาสนาหนึ่ง และจะเผยแพร่ศาสนาในหมู่ชนพื้นเมืองฟิลิปปินส์อีกหนึ่ง สเปนทำได้สำเร็จในข้อสุดท้าย ฟิลิปปินส์เองไม่มีเครื่องเทศ ขณะที่โปรตุเกสคุมการค้าอยู่แถบหมู่เกาะโมลุกกะ สเปนก็ไม่สามารถทำสิ่งใดได้ ตรงกันข้ามโปรตุเกสกลับเป็นฝ่าย

พยายามถึง 2 ครั้ง คือ ครั้งหนึ่งใน ค.ศ. 1568 และอีกครั้งหนึ่งใน ค.ศ. 1570 ที่จะขับไล่เลกาสปีออกจากฟิลิปปินส์ ตราบจนหลัง ค.ศ. 1580 เมื่อสเปนและโปรตุเกสรวมกันอยู่ใต้กษัตริย์องค์เดียวกันแล้ว โปรตุเกสจึงเริ่มมีเรื่องบาดหมางกับสุลต่านที่เกาะเทอร์เนต และเมื่อฟรานซิส เดรก มาถึงแล้ว สเปนจึงเริ่มเข้ามายุ่งเกี่ยวแทรกแซงด้วย ใน ค.ศ. 1582 สเปนส่งกองเรือจากมะนิลาไปปราบสุลต่านหลายครั้ง แต่ไร้ผลเกือบทุกครั้ง เพราะติดโรคระบาด ใน ค.ศ. 1585 สเปนส่งทัพเรือใหญ่ ซึ่งประกอบด้วยเรือประมาณ 24 ลำ มีฮวน โมโรน เป็นผู้นำ ซึ่งการเดินทางครั้งนี้ก็ยังไม่ใกล้ความสำเร็จ แม้จะได้กำลังหนุนของโปรตุเกสจากเกาะทิดอร์ ในปี ค.ศ. 1593 ข้าหลวงดาสมารินา ส่งกองเรือที่มีอานุภาพพร้อมด้วยเรือกว่า 100 ลำ ไปยังเกาะเทอร์เนต แต่กลับไปถูกลูกเรือจีนกบฏขึ้นกลางทางที่เมืองบาทางกา แถบเกาะลูซอนภาคใต้ เลยแหลมซัลเฟอร์ไปเล็กน้อย ใน ค.ศ. 1603 ข้าหลวงโปรตุเกสที่โมลุกกะขอความช่วยเหลือมา เพราะขณะนั้นเรือฮอลันดากำลังมา สเปนจึงส่งฮวน เดอ กาลินาโต ไปช่วยทัพของนายพล ฮูทาโด เดอ เมนโดซา ช่วยต่อต้านเกาะเทอร์เนต พวกฮอลันดาเข้าช่วยชาวเกาะเทอร์เนต ซึ่งทำให้ชาวเมืองสามารถป้องกันเกาะและขับไล่ผู้มารุกรานไปได้ อีก 2 ปีต่อมา สุลต่านเซด แห่งเกาะเทอร์เนต ด้วยความร่วมมือของฮอลันดา ก็สามารถขับไล่พวกโปรตุเกสออกจากป้อมบนเกาะเทอร์เนตและเกาะทิดอร์ได้ เมื่อเรื่องนี้ทราบไปถึงมะนิลา ข้าหลวงอคูนา ก็นำทัพมาเอง มารบได้ชัยชนะต่อสุลต่านเซดและพวกฮอลันดา ครั้นแล้วก็ทิ้งทหารสเปนและทหารฟิลิปปินส์ไว้เป็นจำนวนมากที่เกาะเทอร์เนต แต่ขณะนั้นอิทธิพลฮอลันดากำลังมีมากขึ้น และสัญญาสงบศึกที่ฮอลันดาทำกับสเปนใน ค.ศ. 1609 ก็มิได้ระงับกรณีพิพาทในภาคตะวันออกได้ เพราะฮอลันดาในขณะนี้มิได้พยายามจะเพียงแต่ลดอำนาจโปรตุเกสแถบมาเลเซีย ซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าเครื่องเทศอย่างเดียว แต่ฮอลันดาพยายามจะไปตีหมู่เกาะฟิลิปปินส์ให้ได้ด้วย

การเผยแพร่ศาสนาคริสเตียนในจีนและญี่ปุ่นนั้นก็ดูเลื่อนลอยเหมือนความฝัน ในญี่ปุ่นนั้นพวกมิชชันนารีสเปนไปดำเนินกิจการอยู่พักใหญ่ แต่ต่อมาไปเกิดเรื่องขัดแย้งกับโปรตุเกสโดยเฉพาะเมื่อบาทหลวงสเปนในนิกายฟรันซีสกันพยายามต่อต้านการควบคุมเรื่องศาสนาแต่ผู้เดียวของบาทหลวงโปรตุเกสนิกายเยซูอิต ผลก็คือ ทั้งสเปนและโปรตุเกสถูกขับไล่ออกจากประเทศในระหว่าง ค.ศ. 1614—ค.ศ. 1624 โชกุน อีเอยาสุ ปรารถนาจะให้กรุงเอโดเป็นศูนย์กลางการค้าขาย จึงอนุญาต

ให้สเปนมาค้าได้โดยเสรี นอกจากนั้นยังส่งทูตไปมะนิลาขอผู้เชี่ยวชาญทางทำเหมืองมาช่วย แต่การที่พวกมิชชันนารีคาทอลิกที่ถูกขับไล่ออกนอกประเทศใน ค.ศ. 1624 พยายามขัดขืนคำสั่ง จึงก่อให้เกิดการปราบปรามพวกมิชชันนารีอย่างรุนแรง และใน ค.ศ. 1624 เมื่อมะนิลาส่งคณะทูตไปญี่ปุ่นนั้น โชกุน อีเอมิทสุ (ค.ศ. 1623—ค.ศ. 1651) ก็มิยอมให้คณะทูตเข้าพบ กลับขับไล่พวกสเปนให้พ้นจากประเทศเสียด้วย

เมื่อฟิลิปปินส์ไม่มีทั้งเครื่องเทศ ทอง หรือเงิน การค้าขายกับจีนและญี่ปุ่นจึงจำเป็นต่อการรักษาฟิลิปปินส์ไว้เป็นอาณานิคม การขัดแย้งกับโปรตุเกสกลับรุนแรงขึ้น ทำให้พ่อค้าชาวสเปนถูกขับออกจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลังจากการรวมกันอยู่ในปกครองของกษัตริย์องค์เดียวกัน ในปี ค.ศ. 1580 พวกสเปนที่มะนิลาจึงใช้นโยบายล่อพ่อค้าชาวเอเชียมายังบ้านเมือง และประสบผลสำเร็จปรากฏว่ามีพ่อค้าต่างชาติจากจีน ญี่ปุ่น ไทย กัมพูชา และแถบหมู่เกาะเครื่องเทศมายังมะนิลาเป็นจำนวนมาก ก่อนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 การค้ากับจีนกำลังรุ่งเรืองมาก เรือสำเภาของสเปนซึ่งมาจากเมืองอากาพูลโกที่เม็กซิโกนำเงินและสินค้ามายังมะนิลา เพื่อไว้ซื้อสินค้าจีน เช่น ไหม กำมะหยี่ เครื่องลายคราม โลหะ วัตถุต่าง ๆ และหยก เป็นต้น ทำให้เงินเม็กซิกันไปแพร่หลายอยู่แถบเมืองท่าของจีน เช่น เมืองกวางตุ้ง เมืองเอ้หมึง เมืองนิงโป ทำให้กลายเป็นของกลางสำหรับแลกเปลี่ยนกันระหว่างนานาชาติที่มาค้าในภาคตะวันออกไกล

การค้าสำเภาที่มะนิลาเป็นเสมือนชีวิตทางเศรษฐกิจของฟิลิปปินส์ ประกอบกับมะนิลามีเมืองท่าและอ่าวจอดเรือที่ดี ๆ แถบทุ่งนาภาคกลางเกาะลูซอนอยู่หลายแห่ง จึงเป็นนครศูนย์กลางของหมู่เกาะ นอกจากนั้นยังมีชาวจีนอพยพมาอยู่เป็นจำนวนมาก และมักตั้งหลักแหล่งอยู่ต่างหากในเมืองมะนิลา คนจีนให้ทั้งประโยชน์ด้านเศรษฐกิจแก่ฟิลิปปินส์และขณะเดียวกันก็จะเป็นแพะรับบาปเมื่อเกิดปัญหาทางเศรษฐกิจขึ้นในบางครั้ง ซึ่งก่อความไม่พอใจต่อการปกครองของสเปนมีกบฏต่อต้านชาวจีนหลายครั้ง เช่น ใน ค.ศ. 1603, 1639, 1662 และ 1782 ซึ่งมีการฆ่าหมู่กันทุกครั้ง แสดงให้เห็นถึงความไม่พอใจของพวกพื้นเมืองฟิลิปปินส์และความสัมพันธ์ระหว่างคนจีนและสเปนบนเกาะก็มิสู้ราบรื่นนัก รัฐบาลที่ปกครองอาณานิคมต้องชดเชยเงินรายได้ประจำปีที่ขาดดุลด้วยการไปเอาเงินแท่งมาจากคลังในเม็กซิโก เงินชดเชยประเภทนี้ตกอยู่ในมือคนจีนเกือบทั้งหมด แต่จากการที่ต่าง

ฝ่ายต่างต้องพึ่งพาอาศัยกัน จึงช่วยป้องกันการปะทะกันอย่างนองเลือดไปได้บ้าง หากทำลายล้างคนจีนให้หมดไปแล้วจะมีผลร้ายต่อการค้าของมะนิลาอย่างมหาศาล เพราะการเกษตรของหมู่เกาะคงอยู่ในขั้นปฐม สเปนเองไม่เคยคิดที่จะคิดค้นหาทรัพยากรธรรมชาติของอาณานิคมนี้ ดังนั้นจึงจำต้องพึ่งชาวจีนอยู่มากในเรื่องเกี่ยวกับการค้า และยิ่งเงินท้องพระคลังที่เม็กซิโกลดลงมากเข้า ทั้งสินค้าผ้าจากจีนเริ่มเข้าไปตีตลาดในเม็กซิโกและเปรูแข่งขันกับสินค้าสเปนที่เคยผูกขาดอยู่แต่ฝ่ายเดียว ก่อให้เกิดความหวั่นใจในการขัดผลประโยชน์ทางการค้าในสเปน ถึงกับมีผู้เสนออยู่บ่อยครั้งให้ละทิ้งหมู่เกาะฟิลิปปินส์เสีย แต่พวกมิชชันนารีคัดค้านมาก โดยให้เหตุผลว่า หมู่เกาะนั้นจะกลายเป็นหมู่เกาะของคนนอกศาสนาหากสเปนทิ้งไป หรือมิฉะนั้นพวกฮอลันดาซึ่งนับถือศาสนาโปรเตสแตนท์ก็จะเข้าครอบครองเสีย

เมื่อเข้าครองหมู่เกาะฟิลิปปินส์ไว้ได้ภายในเวลาอันสั้นแล้ว เลกาสปีแบ่งประชาชนออกเป็นชุมชน มีชาวสเปนเป็นผู้ควบคุม วัตถุประสงค์ก็เพื่อจะรักษาผลประโยชน์และสิทธิให้คนพื้นเมือง และขณะเดียวกันก็คำนึงถึงผลกำไรของคนสเปน หรืออีกนัยหนึ่งเพื่อให้มีความเป็นกลางอยู่ ผู้ควบคุมมีสิทธิที่จะเก็บส่วยจากชาวฟิลิปปินส์ประมาณ 500—1,000 คนที่อยู่ในที่ดินของตน ขณะเดียวกันเขาต้องรับผิดชอบปกครองและควบคุมประชาชนในที่ดินของเขา อีกทั้งต้องพยายามให้คนพื้นเมืองกลับใจมานับถือศาสนาคริสเตียน การเก็บส่วยนั้นอาจมาในรูปของการสละแรงงานให้ก็ได้ เมื่อเป็นดังนั้น ก็เริ่มมีการบิดพลิ้วเกิดขึ้น ระบบกสิกรรมแบบพอเลี้ยงตัวได้ของฟิลิปปินส์ไม่เพียงพอสนองความต้องการผู้ปกครองสเปน หัวหน้าคณะมิชชันนารีคือ โดมิงโก เดอ ซาลาซาร์ ผู้เป็นสังฆราชคนแรกในมะนิลาและมีอำนาจเท่าเทียมกับข้าหลวง เริ่มเอะอะเรื่องที่ผู้ควบคุมทั้งหลายพากันเก็บส่วยในวิธีที่ผิดกฎหมาย ใน ค.ศ. 1595 สภาสูงนำเรื่องนี้ไปพิจารณาและออกกฎเกี่ยวกับอัตราการส่งส่วยหรือระบบการเก็บภาษี ต่อมาก็วางแผนที่จะค่อย ๆ ล้มเลิกการแบ่งเป็นชุมชนที่ปกครองส่วนตัวเสีย

เหตุสำคัญที่แสดงถึงการกดขี่ชาวพื้นเมืองก็คือ การที่พวกสเปนพยายามเพิ่มผลผลิตข้าวให้มากขึ้น ทั้งนี้เพราะในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 นั้น พวกฮอลันดากำลังมามีอำนาจแถบแหลมมลายู และขู่ที่จะคุกคามหมู่เกาะฟิลิปปินส์อยู่เสมอ ดังที่เราเห็นกันแล้วว่า ชาวสเปนใช้หมู่เกาะฟิลิปปินส์เป็นสถานที่ต่อต้านหมู่เกาะเครื่อง

เทศที่ฮอลันดามีอำนาจควบคุมอยู่ ดังนั้นฮอลันดาจึงต้องการแย่งหมู่เกาะฟิลิปปินมาจากสเปน ต้องการใช้มะนิลาเป็นศูนย์กลางการค้าเครื่องเทศและผ้าไหม แม้ว่าสเปนแพ้ 'สงครามกานพลู' ไปแล้ว ก็ยังคงยึดเอาหมู่เกาะฟิลิปปินไว้ได้ ตราบจนในปี ค.ศ. 1648 เมื่อทำสนธิสัญญามุนสเตอร์ จึงทำให้สเปนเบาใจเรื่องการที่ฮอลันดาจะเข้ายึดครองฟิลิปปินส์ การต่อสู้ที่เกิดขึ้นระหว่างชาติทั้ง 2 นั้น ทำให้เศรษฐกิจของฟิลิปปินส์เสื่อมลง และพวกกรรมกรเป็นผู้ที่ได้รับความทุกข์ยากมากที่สุด ในระยะที่เกิดสงครามนั้น สเปนมีวิธีการ 2 อย่างในอันที่จะคิดเอารัดเอาเปรียบจากคนพื้นเมือง วิธีการที่ 1 คือ ตั้งระบบโปโลขึ้น กำหนดให้ทุกคนเว้นแต่หัวหน้าเผ่า และลูกชายทั้งหลายต้องสละแรงงานมาทำงานที่กำหนดให้ ซึ่งก็เป็นการทารุณพออยู่แล้ว ยิ่งกว่านั้นค่าจ้างก็ไม่ค่อยให้ เพียงแต่ให้ข้าวสารพอกินรอดชีวิตเป็นรายเดือนเท่านั้น ระบบที่ร้ายกว่านั้น คือ ระบบวันดาลา บังคับให้ขายสินค้าโดยตรงต่อรัฐบาล แต่ผลตอบแทนที่ได้ก็เป็นเพียงบัตรหรือสัญญา ผลก็คือความอดอยากและโรคภัยไข้เจ็บแพร่ขยายไปอย่างรวดเร็ว ผู้คนภายใต้การปกครองของสเปนล้มตายลงเป็นจำนวนมาก ครั้นสงครามสงบลง ความกดขี่เหล่านั้นเริ่มเบาบางลง และสถิติประชากรเริ่มเพิ่มขึ้นไปอีก

เมื่อสเปนเข้าปกครองฟิลิปปินส์นั้น ยังคงระบบการผลิตอาหารเอาไว้ แต่แก้ไขในระบบแรงงานของชาวพื้นเมืองเล็กน้อย จริงอยู่มีความจำเป็นจะเพิ่มจำนวนอาหารให้มากขึ้น แต่ระบบที่จะดำเนินการเพื่อให้ได้มาซึ่งจำนวนข้าวปลาอาหารเหล่านั้นมิได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานอย่างใดแม้จะเป็นการผูกพันให้ชาวฟิลิปปินส์ต้องปลูกพืชผลต่าง ๆ มากขึ้นก็ตาม และหากให้ราคาพืชผลดี ๆ ก็คงจะช่วยแก้ปัญหานี้ได้ อย่างไรก็ดีพวกสเปนได้เปลี่ยนแปลงระบบที่ดินซึ่งช่วยเพิ่มจำนวนเจ้าของที่ดินมากขึ้น อันจะเป็นลักษณะสังคมฟิลิปปินส์ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในประการแรกสเปนแนะนำระบบเจ้าของที่ดินให้มีหัวหน้าเป็นเจ้าของที่ดินส่วนหนึ่งที่เรียกว่า บารางเก และให้คนที่อยู่ในที่ดินเหล่านั้นเป็นผู้เพาะปลูก แต่เดิมทีการเป็นเจ้าของที่ดินมีลักษณะร่วมกัน และใช้ชื่อรวมอยู่ในบารางเก ในประการที่ 2 กฎหมายสเปนกำหนดว่า ที่ดินจะมีเจ้าของร่วมกันหรือเป็นของส่วนบุคคลก็ดี เป็นที่ดินของกษัตริย์ซึ่งจะจ่ายแบ่งให้แก่หัวหน้าพวกฟิลิปปินส์ให้ปลูกที่อยู่อาศัยหรือแสวงหาผลประโยชน์จากที่ดินเหล่านั้น ประวัติเบื้องต้นของการเป็นเจ้าของที่ดินนี้มีหลักฐานน้อยมาก ซึ่งยังรอนักค้นคว้ารุ่นต่อ ๆ ไปให้ช่วยกันหาหลักฐานให้มากขึ้น แต่เท่าที่พอจะรวบรวมเหตุผลได้ มีดังนี้ คือ

(ก) องค์การทางศาสนาซึ่งต้องการที่ดิน ก็ให้ซื้อจากหัวหน้าพื้นเมือง ที่ดินเหล่านั้นเคยเป็นของส่วนรวมมาแล้วครั้งหนึ่ง

(ข) ที่ดินขององค์การทางศาสนานี้เป็นที่ดินจำนวนมากที่สเปนเป็นเจ้าของ บางครั้งเรียกว่า ลาติฟันเดีย แต่ในจำนวนที่ดินทั้งหมดนั้นมีที่ดินใช้เพาะปลูกเพียงเล็กน้อย

(ค) ที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกนั้น ส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในมือพวกฟิลิปปินส์ มีเจ้าของที่ดินชาวสเปนเป็นส่วนน้อย การใช้แรงงานของพวกฟิลิปปินส์โดยทั่วไปก็ให้หัวหน้าเผ่าเป็นผู้บงการ หรือมิฉะนั้นก็ให้พวกบาทหลวงดำเนินการ โดยไม่มีมาตรการป้องกันการกดขี่การใช้แรงงานอย่างมีประสิทธิภาพเลย

สเปนปฏิบัติต่อชาวพื้นเมืองฟิลิปปินส์ดังเช่นเป็นอีกพวกหนึ่งต่างหาก มีกฎหมายและนายทะเบียนของตนเอง นอกเหนือไปจากนั้น เป็นระบบการปกครองของสเปนที่ถ่ายทอดมาจากเม็กซิโก **บารางเก** กลายเป็นที่รวมของการปกครองในแถบชนบท มีหัวหน้าที่เรียกว่า **คาเบซา** มีสิทธิเท่ากับคนชั้นสูงของสเปน ตำแหน่งนี้สืบสกุลกันต่อมากว่า 2 ศตวรรษ ตราบจนมีกฎหมายออกในปี ค.ศ. 1786 บ่งถึงการเลือกตั้งหัวหน้าขึ้น คาเบซามีหน้าที่เก็บภาษี และทำหน้าที่เกี่ยวกับระบบ**โปโล** และระบบ**วันดาลา** ซึ่งเพิ่มอำนาจและจำนวนสินบนให้แก่คาเบซา ขนาดชุมชนใหญ่ขึ้นไปก็คือเมืองต่าง ๆ หรือที่เรียกว่า พูอีโบล ซึ่งประกอบด้วยวัดวาอารามและผู้คนจำนวนมากที่เรียกว่า วิสตา หรือ บาริออส เป็นสถานที่ที่อยู่ใต้การปกครองของโกเบอนาดอร์ซิลโล เมืองพวกนี้มีเนื้อที่กว้าง และตัวผู้ปกครองหรือโกเบอนาดอร์ซิลโลนั้น ตั้งขึ้นใหม่ทุกปีและตั้งขึ้นแบบประชาธิปไตย เพียงแต่มีคนสเปนเป็นผู้ซื้อขาด พวกข้าหลวงย่อย ๆ เหล่านี้มีข้าราชการผู้ช่วยเป็นจำนวนมาก พวกข้าราชการเหล่านี้รวมกับพวกคาเบซาเข้าประกอบเป็นพวกขุนนางบ้านนอกที่มีอำนาจมาก อำนาจที่พวกหัวหน้าเหล่านี้ใช้ในการปกครองส่วนชนบทในระบบที่เรียกว่าคาซิกิซั่มนั้น เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งที่ขัดขวางความเจริญของประชาธิปไตยในสมัยปัจจุบัน ส่วนราชการที่สำคัญอีกส่วนหนึ่ง คือ กองการคลังของฝ่ายท้องที่ที่เรียกว่า คาจา เดอ โคมูนิดา อยู่ภายใต้การดูแลของข้าราชการฝ่ายการคลัง แต่อยู่ใต้กฎหมายของสภาสูง ชาวฟิลิปปินส์ทุกคนเวลาไปส่งส่วยต้องเสียข้าวครึ่งถังให้แก่กองการคลัง เพื่อเก็บไว้ในยามที่เกิดความอดอยากขาดแคลน แต่เวลามี

เทศกาลรื่นเริงครั้งใด ก็มักนำข้าวปลาอาหารเหล่านี้ออกมาเลี้ยงดูกันจนไม่มีเหลือ พอในยามที่เกิดข้าวยากหมากแพงขึ้นมา พูอีโบลหรือเมืองใหญ่ ๆ บางเมืองก็จัดตามแบบเมืองในสเปน หรือเมืองของสเปนในอเมริกาใต้ เมืองเหล่านี้ตั้งขึ้นประมาณ 6 เมืองในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 มีเมืองมะนิลาเป็นหลัก

จังหวัดเป็นส่วนการปกครองภายในที่ใหญ่ที่สุด เริ่มจัดในแถบที่มีความสงบก่อน คือ แถบเกาะลูซอน และค่อย ๆ ขยายตัวไปแถบเกาะวิสายัน และในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 ก็มีถึง 15 จังหวัดด้วยกัน แต่ละจังหวัดอยู่ภายใต้การปกครองของข้าหลวง เลือกตั้งและขึ้นโดยตรงต่อข้าหลวงใหญ่ เงินเดือนของข้าหลวงถูกมาก ดังนั้นจึงมักมีการค้าส่วนตัวซึ่งทำให้เป็นตำแหน่งที่มักมีเรื่องฉ้อราษฎร์บังหลวงอยู่เป็นประจำ ในส่วนอื่น ๆ ของหมู่เกาะที่ยังไม่มีความสงบนั้น แบ่งออกเป็นเขต ๆ เรียกว่า คอริจิเมียนโต มีข้าราชการกึ่งทหารกึ่งพลเรือนปกครอง เรียกว่า คอริจิดอร์

ผู้ที่เป็นหัวหน้ารัฐบาลกลางในฟิลิปปินส์คือ ข้าหลวงใหญ่ และข้าหลวงฝ่ายทหาร กษัตริย์เป็นผู้แต่งตั้งและถอดถอนข้าหลวงเหล่านั้น ข้าหลวงที่กล่าวข้างต้นเป็นตัวแทนของกษัตริย์ มีอำนาจเต็มที่ในด้านการปกครอง การทหาร การศาล และการศาสนา และเนื่องจากสเปนนั้นอยู่ห่างจากฟิลิปปินส์มาก ข้าหลวงจึงเป็นตัวแทนกษัตริย์สเปนติดต่อกับเจ้าพื้นเมืองเอเชียอีกโสดหนึ่งด้วย รวมทั้งมีอำนาจต้อนรับทูต ทำสนธิสัญญาไม่ว่าจะประกาศสงครามหรือทำสัญญาสงบศึกก็ตาม อย่างไรก็ดี มีผู้คอยตรวจตราวิธีดำเนินงานของข้าหลวงอยู่เสมอ กล่าวคือ มีสภาสูงของกษัตริย์ ตั้งขึ้นครั้งแรกใน ค.ศ. 1583 คล้ายกับเป็นอำนาจศาลสูงที่ไม่มีการคัดค้านใด ๆ ทั้งสิ้น หากตำแหน่งข้าหลวงเหล่านี้ว่างลงหรือตายลง สภาสูงจะดำเนินการแทนไปก่อน หน้าที่พิเศษ คือ ต้องพยายามป้องกันชาวพื้นเมืองมิให้ถูกพวกข้าราชการกดขี่ข่มเหง ในประการที่สอง ข้าหลวงทุกคนเมื่อออกจากตำแหน่งต้องมีศาลประจำเมือง ซึ่งประกอบด้วยผู้สืบตำแหน่งแทนเข้าเป็นประธานสอบสวนความประพฤติอีก นอกจากนั้นกษัตริย์อาจแต่งตั้งผู้ตรวจการทั่วไปมาสังเกตการณ์อีกทอดหนึ่งด้วย แต่สำหรับเรื่องภายในแล้ว พวกบาทหลวงเป็นผู้คอยตรวจตราดูแลอำนาจของข้าหลวง ที่สำคัญที่สุดพวกบาทหลวงนั้นรู้ภาษาพื้นเมือง ใกล้ชิดกับคนพื้นเมืองฟิลิปปินส์มากกว่าผู้อื่น และอาจรายงานเรื่องราวร้องทุกข์โดยตรงต่อกษัตริย์ หรือต่อองค์การทางศาสนาที่ตนสังกัดอยู่ก็ได้

ในระบบศาลสถิตยุติธรรมนั้น สเปนก็คำนึงถึงขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นเมืองของพวกฟิลิปปินส์เป็นพื้นฐาน แต่ก็ต้องไม่ขัดต่อศีลธรรมของพวกคาทอลิกในสเปน ในกรณีที่ไม่มีข้อบังคับหรือประเพณีพื้นเมืองใช้ สเปนนำเอากฎหมายแบบโรมันของสเปนมาปรับปรุงใช้ พวกโกเบอนาดอนซิลโลมีอำนาจตัดสินคดีแพ่งที่ไม่สู้สำคัญนัก ส่วนข้าหลวงเป็นผู้รับอุทธรณ์และมีอำนาจตัดสินคดีอาญาและคดีแพ่งทั่วไป ต่อจากนั้นจึงจะฎีกาไปยังสภาสูงอีกทอดหนึ่งตามหลักการ คณะกรรมการภาคตะวันออกในสเปนเป็นศาลสูงที่สุด แต่ก็ไม่ค่อยมีคดีจากฟิลิปปินส์ส่งไป พวกบาทหลวงติเตียนระเบียบกฎหมายของสเปนที่ใช้ในฟิลิปปินส์มาก เนื่องจากเกรงว่าความคิดอันสืบเนื่องจากกฎหมายโรมันอาจทำให้อิทธิพลของตนลดน้อยลงไป

สเปนมาถึงฟิลิปปินส์ได้ทันเวลาที่จะหยุดยั้งการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในภาคกลางและภาคเหนือของหมู่เกาะ ศาสนาอิสลามฝังรกรากมั่นคงที่แถบมินดาเนา ซูลู และเกาะอื่นๆ แถบภาคใต้ และเมื่อสเปนพยายามรบต่อต้านเพื่อศาสนาจึงก่อให้เกิดการต่อต้านอย่างแข็งแรง ทำให้พวกชนเผ่าโมโรไม่เพียงแต่จะคงความดุร้าย เป็นอิสระอยู่ได้เท่านั้น แต่ยังโจมตี โต้ตอบชุมนุมชนคริสเตียนและดินแดนในครอบครองของสเปนจนเกิดการนองเลือดและความเสียหายมาก อันที่จริงการต่อสู้เหล่านั้นมิใช่การต่อสู้เพื่อศาสนาอย่างที่สเปนเห็นอย่างเดียว แต่หมายความถึงการต่อสู้เพื่อเอกราชของคนที่กล้าหาญ และรักการผจญภัยพอๆ กับสเปน คนพวกนี้มีประสบการณ์ในด้านเดินเรือมาแล้วเป็นอย่างดียิ่ง สงครามย่อยๆ นั้นเริ่มตั้งแต่สมัยเลกาสปียังอยู่ ประมาณ ค.ศ. 1578 พวกสเปนบุกเข้าไปยังที่มั่นของพวกโมโรเป็นครั้งแรก เข้ายึดเมืองโจโล[1]บนเกาะซูลูได้ แต่ก็มิสามารถเข้าครองได้ ต้องเผชิญกับผู้คนซึ่งมีความเคียดแค้นมาก ใน ค.ศ. 1596 นายพันเอสเตอมันโรดริเกเดอ พีกเกอโร นำกองทหารไปยังเกาะมินดาเนาเพื่อไปตั้งนิคม ณ ที่นั้น แต่ก็ไร้ผล มิหนำซ้ำยังก่อให้เกิดการอาฆาต ชาวเกาะติดตามมาปล้นเมืองบนเกาะลูซอนและเกาะวิสายัน โดยเฉพาะที่เกาะวิสายันได้รับความเสียหายมาก และที่มั่นของพวกมิชชันนารีคณะเยซูอิตบนเกาะเลเต เกาะซามาร์ เกาะเซบู และเกาะโบโฮล ก็ได้รับความเสียหายมากเช่นเดียวกัน แม้สเปนพยายามจะป้องกันดินแดนแถบภาคใต้โดยมีที่มั่นอยู่ที่เกาะอิโลอิโล และเกาะเซบูก็ดูจะปราศจากผล นอกจากนั้นการปราบ

[1] คำแผลงของสเปนจากคำว่า "Sulu"

ปรามก็ไร้ผลเช่นเดียวกัน และเมื่อพวกฮอลันดามาปรากฏตัว ก็กลับไปเป็นไมตรีกับพวกชนเผ่าโมโร ดังนั้นเมื่อคณะมิชชันนารีเยซูอิตขอร้องสเปนจึงตกลงตั้งฐานทัพแถบริมฝั่งมินดาเนา จากนั้นใน ค.ศ. 1635 ก็ได้เข้ายึดเมืองซัมโบอันกา และบาทหลวงเยซูอิตผู้เป็นวิศวกรที่ลือชื่อคนหนึ่งชื่อ เมลกอ เดอ เวรา แนะนำให้สร้างป้อมขึ้นป้องกันพวกโมโร โดยในเวลาเดียวกันสเปนจะได้ใช้ป้อมนั้นต่อต้านพวกโมโรจากโจโลและจากทะเลสาบลาเนา แถบภาคเหนือเกาะมินดาเนา แต่ก็ยังไม่มีฝ่ายใดได้ชัยชนะอย่างสมบูรณ์ ต่อมาใน ค.ศ. 1661 หัวหน้าชาวจีนคนหนึ่งชื่อโคชิงกา รวบรวมพรรคพวกไล่ฮอลันดาออกจากเกาะได้หวันไปได้ และตามมาคุกคามมะนิลาในปีต่อมา สเปนจึงต้องทิ้งเมืองซัมโบอันกา และละความหวังที่จะเอาชนะพวกโมโรเสียชั่วคราว สำหรับพวกโมโรนั้นก็มิได้ประโยชน์มากมายอะไรจากพวกฮอลันดาหลังจากรบต่อต้านพวกสเปนมาอย่างเหนียวแน่น ดังนั้นในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 สเปนจึงประสบกับสภาวะชะงักงัน

ค. สเปนเข้าแทรกแซงกัมพูชา

ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 กัมพูชาเป็นอาณาจักรที่ไม่สู้มีอำนาจทางการเมืองเท่าใดนัก มิหนำซ้ำยังอยู่ห่างจากเส้นทางเดินเรือ และมิได้มีสินค้าที่น่าสนใจในสายตาของพ่อค้าชาวยุโรป จึงเป็นดินแดนส่วนหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ฝรั่งมิได้สนใจมากนักในระยะที่มาสมัยแรก ๆ บาทหลวงดอมินิกันชาติโปรตุเกสชื่อ กาสปา ดา ครูซ เป็นคนแรกที่เคยไปทำงานในกัมพูชา คืออยู่ที่เมืองละแวกใน ค.ศ. 1555 แต่มิได้อยู่นาน เพราะปรากฏว่าพระสงฆ์ในพุทธศาสนาต่อต้านกีดกันมาก บาทหลวงโปรตุเกสในนิกายดอมินิกันอีก 2 ท่าน คือ โลโป คาร์โดโส และ โฮอาว มาเดรา มาถึงกัมพูชาใน ค.ศ. 1583 และ ค.ศ. 1584[1] ตามลำดับ แต่ก็ได้รับการต้อนรับเช่นเดียวกับบาทหลวงที่เคยมาก่อนหน้านั้น พระเจ้าแผ่นดินกัมพูชาขณะนั้น คือนักพระสัทถา (พระยาละแวก) มีพระประสงค์อันแรงกล้าที่จะติดต่อค้าขายกับมะละกา ดังนั้น พวกโปรตุเกสที่มาใน ค.ศ. 1584 บ้างก็กลับไป บ้างก็อยู่ในความโปรดปรานของพระเจ้าแผ่นดิน บาทหลวงคนหนึ่งในนิกายดอมินิกันชื่อ ซิลเวสเตอ

[1] ปรกติมักจะเห็นว่าเป็น ค.ศ. 1570 สำหรับบันทึกของ C.R. Boxer ที่ไม่อาจยอมรับได้ให้ดูใน Groslier, Angkor et le Cambodge au XVIc, siècle, หน้า 29–30.

ดาเซเวโด ผู้รู้ภาษากัมพูชาดี เป็นผู้ควบคุมชุมนุมคริสเตียนเล็ก ๆ ในหมู่พวกจาม พวกมลายู พวกญี่ปุ่น และพ่อค้าโปรตุเกสทั่วไปที่อาศัยอยู่ในเมืองหลวงของกัมพูชา

ในระยะนั้น มีทหารสเปนและโปรตุเกสที่หวังโชคลาภหลั่งไหลเข้ามาในกัมพูชาเป็นจำนวนไม่น้อย พงศาวดารบันทึกไว้ว่า หัวหน้าโปรตุเกสคนหนึ่ง คือ ดิโอโก เวโลโส เป็นผู้ที่นักพระสัทถาโปรดปรานมากถึงกับชุบเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม ให้เป็นผู้ควบคุมกองทหารรักษาพระองค์ และนักพระสัทถายังมีพระราชสาส์นไปที่อาณาจักรมะละกาขอมิชชันนารีมายังราชอาณาจักร จุดประสงค์ของนักพระสัทถานั้นคือต้องการความช่วยเหลือจากโปรตุเกส ช่วยในการสู้รบกับสมเด็จพระนเรศวร แต่โปรตุเกสก็มิสามารถช่วยได้ เพราะโปรตุเกสเองก็ไร้ทั้งกำลังเงินและกำลังคน ดังนั้น นักพระสัทถาจึงหันไปขอความช่วยเหลือจากฟิลิปปินส์ ซึ่งหลังจากที่บัลลังก์สเปนและโปรตุเกสรวมกันได้ในปี ค.ศ. 1580 แล้ว มะนิลาได้กลายเป็นศูนย์กลางของภาคตะวันออกไกลไป แต่สำหรับในสายตาของชาวสเปนแล้วก็เป็นศูนย์กลางภาคตะวันตกไกลแทนมะละกาซึ่งเคยรุ่งเรืองมาแต่ก่อน

ชาวสเปนนั้นมองหาโอกาสที่จะเข้าเกี่ยวข้องบนผืนแผ่นดินใหญ่อยู่แล้ว ดังนั้น ใน ค.ศ. 1593 นักผจญภัยชาวสเปน 2 คน คือ บลา รูอิซ เดอ เฮอนาน กอน-ซาเลซ และ เกรโกริโอ วากาส มาจูกา ออกเดินทางจากมะนิลามายังกัมพูชา ระหว่างการเดินทางก็มีกิตติศัพท์เรื่องการผจญภัยมากมาย ในที่สุดก็เดินทางมาถึงราชสำนักนักพระสัทถา ก่อนหน้ากองทัพไทยจะมาตีกรุงละแวกเล็กน้อย นักพระสัทถาจึงฝากพระราชสาส์นประทับตราใบไม้ทอง ไปกับเวโลโสและวากาส ให้ข้าหลวงใหญ่ของฟิลปปินส์ขณะนั้นคือ โกเมซ เปเรซ ดาสมารินา ขอกำลังมาช่วยรบต่อต้านไทย และจะตอบแทนรางวัลให้ด้วยการให้เสรีภาพแก่พวกมิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่ศาสนากับสิทธิพิเศษในด้านการค้าต่าง ๆ กรุงมะนิลาส่งคำตอบแบ่งรับแบ่งสู้มากับเวโลโส แต่ครั้นเวโลโสมาถึงกัมพูชาเข้าจริง ๆ ปรากฏว่ากัมพูชาตกเป็นเมืองขึ้นของไทยเสียแล้ว มิหนำซ้ำเวโลโสก็พลอยถูกจับเข้าขบวนกับพวกมิชชันนารีและชาวยุโรปอื่น ๆ ส่งไปยังกรุงศรีอยุธยาด้วย

ณ กรุงศรีอยุธยา เวโลโสพบว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงสนพระทัยจะสมานไมตรีกับสเปน เพราะสถานะของพระองค์อยู่ในความลำบากมีศัตรูขนาบอยู่ คือ พม่าด้านหนึ่งและกัมพูชาอีกด้านหนึ่ง เวโลโสจึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นล่ามนำคณะทูตจากกรุงศรีอยุธยาไปเยือนข้าหลวงใหญ่ของสเปนที่กรุงมะนิลา เขากลับไปถึงกรุง

มะนิลาใน ค.ศ. 1595 และได้พบเพื่อนเก่า คือ วากาส และ บลา รูอิซ อันที่จริง บลา รูอิซ ก็ถูกกองทัพไทยจับไปจากเมืองละแวกเหมือนกัน แต่แอบหลบหนีมาได้กลางทาง โดยการนำเอาลูกเรือไทยไปส่งไว้ริมฝั่งแล้วตนก็นำเรือกลับมายังมะนิลา การกระทำดังกล่าวก็เพื่อมาหากำลังไปช่วยนักพระสัทถา ผู้ซึ่งขณะนั้นหนีไปอยู่ลาว[1] และมิได้ส่งข่าวมาให้มะนิลาได้ทราบเลย ฝ่ายพวกบาทหลวงนั้นสนับสนุนการเข้าแทรกแซงในกิจกรรมของกัมพูชามาก พยายามต่อต้านว่าที่ข้าหลวงใหญ่ในขณะนั้น คือ พณฯ ลูอิซ ดาสมารินา ผู้เป็นบุตรของข้าหลวงคนก่อนคือ ข้าหลวงโกเมซ เปเซร ดาสมารินา ซึ่งถูกฆ่าตายใน ค.ศ. 1595 ขณะนำทัพไปหมู่เกาะโมลุกกะ เวโลโส และวากาสผู้อยู่ในฐานะเป็นทูตของกัมพูชา เซ็นสัญญากับรัฐบาลมะนิลา ให้สเปนเป็นผู้คุ้มครองกัมพูชา และให้กองทหารสเปนไปอยู่ในกัมพูชาด้วย นอกจากนั้นยังให้พระเจ้าแผ่นดินและพระราชินีกัมพูชาเข้ารับนับถือศาสนาคริสเตียนด้วย

ในระยะเวลาดังกล่าวเป็นระยะที่มีกิจกรรมโลดโผนของชนชาติตะวันตกที่อยู่ในภาคตะวันออกหลายเรื่องด้วยกัน เรื่องเกี่ยวกับฝรั่งบางคนตั้งตัวขึ้นเป็นกษัตริย์ เช่น กอนซาลเวส ติบาว ตั้งตัวขึ้นที่เกาะแซนด์วิป และฟิลลิป เดอ บริโต ตั้งตัวขึ้นที่เมืองสิเรียม ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1596 ข้าหลวงฮวน ซัวเรส กาลินาโต ก็นำขบวนทัพออกจากมะนิลาไปกัมพูชา พร้อมด้วยบาทหลวงในนิกายดอมินิกันจำนวนหนึ่ง กำลังทหารอีกประมาณ 120 คน และเรือเล็ก เรือใหญ่อีก 3–4 ลำ ปรากฏว่า ขบวนที่ไปนั้นถูกพายุกลางทาง เหลือเรือลำเดียวที่บลา รูอิซ คุมไปซึ่งถึงกัมพูชาโดยสวัสดิภาพ ส่วนเรืออีกลำที่เวโลโสคุมไปไปเกยตื้นแถบปากแม่น้ำโขง แต่ผู้คนในเรือก็ออกเดินทางบกไปถึงกรุงพนมเปญได้ และเรือของกาลินาโตถูกพายุพัดไปอยู่แถบช่องแคบสิงคโปร์กว่าจะมาถึงกัมพูชาได้ก็ในเดือนพฤษภาคมปีต่อมา

เมื่อ บลา รูอิซ และเวโลโสมาถึงกรุงพนมเปญนั้น ปรากฏว่านักพระสัทถาหมดอำนาจไปเสียแล้ว กองทัพกัมพูชาขับไล่กองทัพไทยออกไปจากเมืองละแวกได้ นักพระรามเชิงไพรเข้ายึดอำนาจในกัมพูชา ตั้งศูนย์กลางอยู่ที่เมืองศรีสอชอ นักพระรามเชิงไพรได้รับความช่วยเหลือจากกองทัพพวกจามและพวกมลายู ซึ่งนักพระสัทถาเคยจะขอมาช่วยต่อต้านไทยแต่ก่อน แต่เผอิญกองทัพนั้นมาถึงเมื่อเมือง

---

[1] ในพงศาวดารไทยกล่าวว่า สมเด็จพระนเรศวรมีรับสั่งให้ประหารชีวิตนักพระสัทถาเมื่อตีเมืองละแวกได้ แต่ปัจจุบัน นักประวัติศาสตร์บางคนมีความเห็นว่า "พิธีบ่ฐมกรรม" นั้นหาได้บ่งว่า หมายถึงการตัดศีรษะไม่ (ผู้แปล)

ละแวกแตกแล้ว นักพระรามเชิงไพรให้พวกสเปนที่ไปถึงอยู่ ณ ส่วนหนึ่งในกรุงพนมเปญ ต่อมาชาวสเปนเกิดเรื่องบาดหมางกับชาวจีนในเมืองนั้น ถึงกับพวกสเปนยกพวกเข้าปล้นท่าเรือของพวกจีน เมื่อวันที่ 12 เมษายน นักพระรามเชิงไพรออกคำสั่งให้ทุกฝ่ายอยู่ในความสงบ แต่ก็ไร้ผลเพราะขณะนั้นนักพระรามเชิงไพรไม่มีกำลังทัพเนื่องจากกองทัพของเขามิได้อยู่ในเมืองหลวง มีการเจรจาอยู่หลายสัปดาห์ครั้นแล้วอย่างฉับพลัน ในคืนวันที่ 11—12 พฤษภาคม หรือหลังจากนั้นอีกคืนหนึ่ง ชาวพื้นเมืองเขมรเข้ากับพวกจีน รวมพวกกันต่อสู้กับพวกสเปน ในการสู้รบต่อมา เวโลโสและบลา รูอิซ เข้าโจมตีพระราชวัง ณ กรุงศรีส่อชอ ฆ่านักพระรามเชิงไพรและโอรสองค์หนึ่งตาย หลังจากนั้นก็ระเบิดคลังกระสุนเผาป้อม และยึดเรือคืนมาได้ ขณะที่เกิดการจลาจลกันอยู่นั้น กาลินาโตก็มาถึงโดยมิได้คาดหมาย ราชสำนักเกิดความวุ่นวายทั่วไป บางกระแสว่ามีผู้ขอร้องให้กาลินาโตเป็นพระเจ้าแผ่นดิน แต่อย่างไรก็ดี เขาตัดสินใจจะละทิ้งแผนการในกัมพูชาทั้งหมด กลับคืนสู่มะนิลา ดังนั้นเขาจึงนำสิ่งของของชาวจีนที่พวกสเปนไปยึดมาได้ คืนเจ้าของทั้งหมด และสัญญาจะชดใช้ค่าเสียหายที่ชาวสเปนก่อขึ้น ณ เมืองศรีส่อชอ ต่อมาในต้นเดือนกรกฎาคมชาวสเปนก็เดินทางกลับไป

แต่เหตุการณ์ทั้งหลายมิได้จบลงเพียงนั้น ในระหว่างการเดินทางกลับ เวโลโสและรูอิซขอร้องให้กาลินาโตส่งเขาขึ้นที่เมืองท่าไฟโฟของเวียดนาม เพื่อที่เขาจะได้เดินทางต่อไปเมืองลาวไปตามหานักพระสัทถา ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1596 เขาเดินทางมาถึงเมืองเวียงจันทน์ และได้ทราบว่าทั้งนักพระสัทถาและลูกชายคือนักองเชษฐาตายเสียแล้ว แต่ลูกชายคนที่ 2 ชื่อเจ้าเพนีย ตัน และพระราชวงศ์ยังคงอยู่ ข่าวที่ผู้ก่อความยุ่งยาก 2 คนนี้มาถึงเวียงจันทน์ ก็แพร่หลายไปถึงเมืองศรีส่อชอ ซึ่งขณะนั้นลูกชายคนหนึ่งของนักพระรามเชิงไพรเป็นกษัตริย์ปกครองต่ออยู่ ปรากฏว่าข่าวนั้นทำความตกอกตกใจให้แก่พระเจ้าแผ่นดินกัมพูชามากถึงกับหนีออกไป ดังนั้น สภากัมพูชาก็กลับมาเชิญเจ้าเพนีย ตัน กลับไปปกครองกัมพูชาใหม่ใน ค.ศ. 1597 เจ้าเพนีย ตัน ก็ออกเดินทางไปกัมพูชาพร้อมด้วยเวโลโส และบลา รูอิซ และได้รับการราชาภิเษกเป็นพระบรมราชาที่ 2 (สุธรรมราชา)

พระเจ้าแผ่นดินกัมพูชาพระองค์ใหม่นี้อยู่ใต้อำนาจของนักผจญภัยชาวสเปนทั้ง 2 ผู้ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากชาวสเปนที่อพยพเข้ามาในกัมพูชาเขมรเพิ่มขึ้นโดยลิ้นเชิง เกิดความวุ่นวายขึ้นในประเทศ พวกมือทิพลก็กบฏขึ้น จึงมีผู้ขอความ

ช่วยเหลือไปทั้งที่มะนิลาและมะละกา และตัวพระเจ้าแผ่นดินเองก็มีผู้แนะนำให้มีพระราชสาสน์ไปยังหัวหน้าฝ่ายศาสนาถึง 3 นิกายที่มะละกา คือ นิกายฟรันซิสกัน นิกายดอมินิกัน นิกายเยซูอิต นอกจากนั้นยังเขียนไปถึงพวกที่เมืองกัวและที่มะนิลาด้วย ใจความในพระราชสาสน์นั้นมีว่า กัมพูชาจะให้เสรีภาพในการสอนศาสนาในพระราชอาณาจักร มีอยู่ระยะหนึ่งที่ เวโลโส และ บลา รูอิซ ปราบปรามบางส่วนให้สงบลงได้ แต่ก่อให้เกิดการต่อต้านอำนาจของตนขึ้นซึ่งนำไปสู่อันตรายในที่สุด ในมะนิลาพวกมิชชันนารีกระตือรือร้นมาก ถึงกับมีผู้เสนอให้ทำสงครามเพื่อศาสนา ขณะนั้นฟิลิปปินส์มีข้าหลวงคนใหม่ คือ ฟรานซิสโก เทลโล เดอ กูซมาน ฝ่ายข้าหลวงคนเก่าคือ ลูอิซ ดาสมารินา นั้นก็จะสนับสนุนกองทัพสเปนที่จะยกไปกัมพูชามากถึงขนาดที่ออกเงินส่วนตัวให้ช่วยเหลือ โดยมีข้อแม้ว่า ถ้าสเปนรวมกัมพูชาเข้ามาในอาณาจักรได้ จะต้องให้ตำแหน่งข้าหลวงใหญ่แก่เขา การกระทำนั้นดูเหมือนคนบ้าเพราะไม่มีทีท่าว่าจะทำได้สำเร็จ อย่างไรก็ดี ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1598 ดาสมารินาก็คุมกองทัพเล็ก ๆ ออกจากมะนิลาไปกัมพูชา พร้อมด้วยขบวนเรือ 3 ลำ ลำหนึ่งถูกพายุสูญหายไป อีกลำหนึ่งพายุพัดกลับมาฟิลิปปินส์ แต่เมื่อได้ซ่อมแล้วก็สามารถเดินทางบรรลุถึงกรุงพนมเปญได้ในเดือนตุลาคม ส่วนเรือลำที่ดาสมารินาไปเองนั้นไปแตกที่ริมฝั่งทะเลจีน ผู้ที่รอดชีวิตมาได้ก็กระเสือกกระสนไปจนถึงที่มั่นของโปรตุเกสในเมืองมาเก๊า

ขณะนั้น บรรดาพระราชวงศ์กัมพูชาและสภาการปกครอง วางแผนที่จะยึดอำนาจจากพระบรมราชาที่ 2 มาให้แก่น้องชายของนักพระสัทถา คือ โสรโยปอร์ นอกจากนั้น โอรสของนักพระรามเชิงไพรก็พยายามรวบรวมกำลังแถบชนบทจะเข้ายึดอำนาจอยู่เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ไทยกำลังจับตาดูการแทรกแซงของสเปนในกัมพูชาอยู่อย่างสนใจ ปรากฏว่ากำลังทัพของเวโลโสและบลา รูอิซ ก็มีเพียงพอที่จะรักษาความมั่นคงให้แก่ราชบัลลังก์กัมพูชา สิ่งสุดท้ายที่สองนักผจญภัยทำคือ พยายามชักชวนพระเจ้าแผ่นดินกัมพูชาให้ยอมรับอารักขาของสเปนเสีย อันจะเป็นหนทางสุดท้ายที่ช่วยปัดเป่าการถูกยึดอำนาจ

มีผู้บัญชาการทหารตำแหน่ง "ลักษมานา" ของชาวมลายูคนหนึ่งพยายามก่อกวนต่อต้านหัวหน้าชาวสเปนขณะนั้น คือ ลูอิซ ออเทซ และเมื่อสเปนไปโจมตีค่ายมลายูตอบแทน พวกมลายูจึงเข้ายึดค่ายของพวกสเปนพร้อมด้วยชาวกัมพูชาที่โกรธแค้น ทำให้ชาวสเปนซึ่งมีจำนวนน้อยถูกฆ่าลงเกือบหมด แม้แต่เวโลโส และ

บลา รูอิซ ซึ่งพอรู้ข่าวก็รีบไปช่วยเพื่อนร่วมชาติก็ถูกฆ่าตายด้วย มีพวกลี้ภัยไม่กี่คนที่หนีไปได้โดยทางเรือ

การฆ่าหมู่ครั้งนั้นเกิดขึ้นเมื่อกลางปี ค.ศ. 1599 ทำให้ลู่ทางที่สเปนจะขยายอิทธิพลในกัมพูชามืดมัวลงด้วย อีก 2–3 เดือนต่อมา ลักษมานาก็ฆ่าพระบรมราชาที่ 2 เสีย สภาการปกครองยกเพนีย อัง น้องสุดท้องของนักพระสัทถาและโสรโยปอร์ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า พระบรมราชาที่ 3 แต่ครองอยู่ไม่กี่เดือน ประมาณ ค.ศ. 1600 ก็ถูกปลงพระชนม์เสีย แต่ถึงกระนั้นก็ยังได้มีโอกาสปราบพวกจาม พวกมลายูที่มีกำลังทหารอยู่ในขณะนั้นลงได้ และพยายามติดต่อกับมะนิลาผ่านทางทหารสเปนที่รอดจากการฆ่าหมู่คราวนั้น ต่อมาลูกชายนักพระสัทถา คือ เจ้าเพนีย หอม ยึดอำนาจและครองได้จนปี ค.ศ. 1603 และต้อนรับมิชชันนารีนิกายดอมินิกันที่กรุงพนมเปญอย่างดียิ่ง และติดต่อไปยังข้าหลวงฟิลิปปีนส์เพื่อขอกำลังสเปนมาช่วย แต่พวกกัมพูชาต่อต้านมากเพราะการที่จะเข้าไปอยู่ในอารักขาของสเปน เพื่อจะแลกกับการเป็นอิสระจากไทยนั้นไม่คุ้มกัน ดังนั้น ใน ค.ศ. 1603 ทั้งพระราชวงศ์และสภาการปกครองกัมพูชาก็สนับสนุนเจ้าชายโสรโยปอร์ ซึ่งได้กำลังทหารช่วยเหลือจากไทย เข้ายึดกรุงพนมเปญและราชาภิเษกเป็นพระบรมราชาที่ 4 นับแต่นั้นมาก็เริ่มยุคใหม่ในประวัติศาสตร์กัมพูชา กล่าวคือ กัมพูชากลายเป็นประเทศราชของไทย

บทที่ 14
อาณาจักรพม่าและอาณาจักรไทย ในคริสต์ศตวรรษที่ 16

ก. ก่อน ค.ศ. 1570

หลังจากตั้งกรุงศรีอยุธยาแล้วสามปี ใน ค.ศ. 1350 มีอาณาจักรของชนชาติไทยอีกอาณาจักรหนึ่ง ซึ่งรู้จักกันต่อมาว่า อาณาจักรลาว หรือหลวงพระบาง ตั้งขึ้นแถบลุ่มแม่น้ำโขงภาคเหนือ อาณาจักรนั้นเกิดจากการรวมอาณาจักรลาวเล็ก ๆ หลาย ๆ อาณาจักรเข้าด้วยกัน มีผู้นำที่สำคัญคือ ฟ้างุ้ม ซึ่งเป็นเจ้าเมืองชวา ฟ้างุ้มนั้นเติบโตมาในราชสำนักกัมพูชา และอภิเษกกับเจ้าหญิงกัมพูชาองค์หนึ่ง ประวัติความเป็นมาของอาณาจักรลาวต่าง ๆ แถบลุ่มแม่น้ำโขงนั้นค่อนข้างลางเลือน และเต็มไปด้วยนิยายตำนานเสียมาก พวกไทยคงตั้งถิ่นฐานอยู่ในแถบนั้นแล้วตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 และคงอยู่ใต้การปกครองของเมืองพระนครก่อน ต่อมาก็อยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรสุโขทัย จึงได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียไว้ ในสมัยฟ้างุ้มปกครอง ชาวไทยพวกนี้นับถือศาสนาพุทธนิกายหินยาน ปรากฏว่าพ่อตาของพระเจ้าฟ้างุ้มส่งคณะสงฆ์ ตำราภาษาบาลี และพระพุทธรูปที่พระเจ้าแผ่นดินลังกาถวาย คือ พระบาง มาถวายพระเจ้าฟ้างุ้ม พระเจ้าฟ้างุ้มโปรดให้ประดิษฐานพระพุทธรูปนั้นที่ลานช้างซึ่งเป็นเมืองหลวง และโปรดให้สร้างโบสถ์วิหารขึ้นภายหลังเมืองนั้นจึงได้ชื่อตามพระพุทธรูปองค์นั้นต่อมา

พระเจ้าฟ้างุ้มมีกำลังทัพที่สามารถมาก ถึงกับได้สมญาว่า ผู้พิชิต อาณาจักรของพระองค์ขยายตั้งแต่ริมเขตสิบสองปันนาไปตามลุ่มแม่น้ำโขง ลงมาจนกระทั่งภาคเหนือของอาณาจักรกัมพูชา ภาคตะวันตกก็ติดกับดินแดนของอาณาจักรไทยที่เชียงใหม่ สุโขทัย และกรุงศรีอยุธยา ภาคตะวันออกติดกับอาณาจักรอันหนำและอาณาจักรจามปา แม้ว่าจะมีจำนวนประชาชนไม่หนาแน่น แต่ก็จัดว่าเป็นอาณาจักรใหญ่อาณาจักรหนึ่งบนแหลมอินโดจีน ในรัชสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มเป็นสมัยที่เต็มไปด้วยสงครามและการรุกรานอยู่เสมอ ทั้งอาณาจักรอันหนำและกรุงศรีอยุธยาได้รับผลกระทบกระเทือนจากภัยสงครามเหล่านั้น ในระยะแรกประชาชนผู้รักความสงบก็มิได้นำพาต่อการปกครองแบบเจ้าขุนมูลนาย แต่การสงครามที่เกิดขึ้นครั้ง

แล้วครั้งเล่าเป็นภาวะที่สุดทนทาน ใน ค.ศ. 1373 พวกเสนาบดีพร้อมใจกันเนรเทศพระเจ้าฟ้างุ้ม และตั้งพระโอรสผู้มีพระชนมายุเพียง 17 ชันษาขึ้นแทนที่ คือ ท้าวอุ่นเรือน ที่รู้จักกันในพงศาวดารต่อมาว่า พญาสามแสนไทย คือตำแหน่งที่ได้นั้นสืบเนื่องมาจากการสำรวจประชากรใน ค.ศ. 1376 ปรากฏว่ามีผู้ชายอยู่จำนวน 3 แสน พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ปกครองคนไทยทั้ง 3 แสน จึงได้ชื่อว่าพญาสามแสนไทย สมัยนี้เป็นสมัยพัฒนาการปกครองให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันดีมาก พญาสามแสนไทยอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงไทยจากกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นในการจัดระบบราชการก็ได้แบบแผนมาจากอยุธยาเป็นส่วนมาก พญาสามแสนไทยสร้างวัดและโรงเรียนสำหรับสอนพุทธศาสนา ในด้านเศรษฐกิจลานช้างก็ตั้งอยู่ในทำเลดีมีการติดต่อใกล้ชิดกันทั้งอาณาจักรอันหนำและไทย ที่สุดก็เป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ มีสินค้าบางประเภท เช่น เครื่องเทศกัมลัค และกำยานซึ่งคนไทยนิยมซื้อมาก

แต่ความอุดมสมบูรณ์ก็ขึ้นอยู่กับสัมพันธภาพกับเพื่อนบ้านที่ทรงอานุภาพทั้งสองนั้น ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 อาณาจักรลานช้างเกือบย่อยยับเพราะกองทัพอันหนำมาบุก ทั้งนี้เนื่องมาจากว่าในสมัยล้าน คำ แดง (ค.ศ. 1416—ค.ศ.1428) ได้ก่อเหตุการณ์ขึ้น คือ ได้ไปอาสาจะช่วยพวกอันหนำต่อต้านพวกจีนเมื่อจีนเข้ามารุกรานในปี ค.ศ. 1421 แต่กองทัพลาวที่ยกไปกลับไปเข้ากับจีนเสีย ในที่สุดกองทัพอันหนำก็ขับไล่กองทัพลาวกลับไปได้ ต่อมาอันหนำไปมีเรื่องต่อสู้กับอาณาจักรจามปาเสีย จนกระทั่งใน ค.ศ. 1471 เล ทัน ตงยึดอาณาจักรจามปาไว้ได้แล้วจึงเริ่มแผนจะมารุกรานอาณาจักรลานช้างต่อไป ใน ค.ศ. 1478 ก็ยกกองทัพเข้าบุกลานช้างและขับไล่พระเจ้าแผ่นดิน คือ พระยาไชยจักรพรรดิออกจากราชสมบัติ แต่ก็ชั่วระยะเวลาอันสั้น เพราะโอรสของพระเจ้าแผ่นดินที่ถูกขับไล่ไปคือ ท้าวแท่นคำรวบรวมกำลังทัพลาวได้และขับไล่พวกอันหนำออกไป เมื่อได้ขึ้นครองราชสมบัติแล้วก็พยายามสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ประเทศ และพยายามสมานไมตรีกับเพื่อนบ้านทางตะวันออกด้วย

หลังจากยุติการต่อสู้กับอาณาจักรอันหนำแล้ว ประเทศก็อยู่ในความสงบสืบมา และเนื่องจากผลของการค้าขายติดต่ออย่างใกล้ชิดกับเมืองท่าต่างๆ ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้ประเทศอุดมสมบูรณ์ขึ้น พระเจ้าโพธิสารผู้สร้างวัดศรีสวรรคเทวโลกทรงเป็นพุทธศาสนิกชนที่เคร่งครัดอย่างยิ่งผู้หนึ่ง พยายามที่จะล้มล้างความเชื่อในจิตวิญญาณในธรรมชาติ ตลอดจนแม่มดหมอผีต่าง ๆ ในหมู่ชนพื้นเมือง แต่ก็ไม่สำเร็จ ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินลาวองค์แรกที่ย้ายเมืองหลวงมาอยู่เวียงจันทน์

ซึ่งอยู่แถบลุ่มแม่น้ำโขงภาคใต้อยู่ทำเลระหว่างกลางที่จะค้าขายได้โดยสะดวกกับไทย และอาณาจักรอันหนำ

ยุคของความสงบสิ้นสุดลงใน ค.ศ. 1545 เมื่อพระเจ้าโพธิสารพยายามเข้าไปเกี่ยวข้องกับการสืบราชสมบัติของอาณาจักรเชียงใหม่ ใน ค.ศ. 1538 พระเมืองเกษเกล้า กษัตริย์องค์ที่ 15 ของอาณาจักรเชียงใหม่ถูกโอรสชื่อ ท้าวซายคำ แย่งราชสมบัติ แต่ท้าวซายคำปกครองด้วยความกดขี่ทารุณ ต่อมาใน ค.ศ. 1543 ก็ถูกลอบปลงพระชนม์ ทำให้เชื้อสายผู้สืบราชสมบัติฝ่ายชายขาดตอนลง พระเจ้าโพธิสารก็เข้าไปอ้างสิทธิในราชบัลลังก์สืบเนื่องทางพระมารดา ซึ่งเป็นเจ้าหญิงเชียงใหม่ ได้ส่งกองทัพที่เข้มแข็งไปรบชนะบรรดาผู้อ้างสิทธิในราชบัลลังก์ทั้งหลาย และให้คณะทูตนำมงกุฎไปถวายพระองค์ ซึ่งพระองค์รับไว้ให้แก่พระโอรส คือ พระไชยเชษฐาธิราช ผู้มีพระชนมายุเพียง 12 ชันษา ขณะที่พระไชยเชษฐายังไม่เสด็จถึงขุนนางผู้ใหญ่ในเมืองก็ตั้งพระนางมหาเทวีจิรประภาเป็นผู้สำเร็จราชการ

การที่พระไชยเชษฐาได้ราชบัลลังก์เชียงใหม่นั้น ทำให้พระเจ้าแผ่นดินอยุธยา คือพระไชยราชาธิราชยกกองทัพมาด้วยพระองค์เอง สาเหตุในการยกทัพมาครั้งนี้ส่วนหนึ่งก็เพื่อแก้แค้นผู้ฆ่าพระเมืองเกษเกล้าตามที่กล่าวมาแล้ว แต่เมื่อมีผู้ลงโทษความผิดดังกล่าวให้แล้วก่อนอยุธยายกกองทัพมา ดังนั้นจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของอยุธยาก็ดูจะเป็นที่รู้จักกันทั่วไป พระนางมหาเทวีผู้มีความสามารถเป็นพิเศษในการดำเนินการปกครองจึงทรงชักชวนพระไชยราชาธิราชให้ยกทัพกลับใน ค.ศ. 1547 พระเจ้าโพธิสารได้สวรรคตด้วยอุบัติเหตุในการออกล่าสัตว์ พระไชยเชษฐาธิราชต้องกลับไปลานช้าง เพราะบรรดาพระอนุชาต่างต่อสู้แบ่งแย่งอาณาจักรกัน ครั้นออกพ้นเชียงใหม่ไปก็เกิดถกเถียงกันถึงปัญหาเกี่ยวกับการสืบราชสมบัติเชียงใหม่กันอีก ทำให้พระไชยราชาธิราชต้องยกทัพขึ้นมาเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง แต่ครั้งนี้พระนางมหาเทวีทรงต่อสู้ กองทัพอยุธยาต้องถอนออกจากกำแพงเมืองเชียงใหม่ ขณะถอยออกนั้น กองทัพอยุธยาก็ถูกทัพเชียงใหม่ติดตามโจมตีหลายครั้ง ในที่สุดก็แตกกลับไป

เรื่องเกี่ยวกับการสงครามครั้งนี้มีฝรั่งผู้ซึ่งอ้างว่าได้ร่วมไปในกองทัพอยุธยาบันทึกเหตุการณ์ไว้คือ เฟอนาว เมนเดส ปินโต เขาเล่าไว้ว่า เมื่อพระไชยราชาธิราชกลับถึงกรุงศรีอยุธยาก็มีพระสนมเอกคนหนึ่งใน 4 คน ชื่อว่า ท้าวศรีสุดาจันทร์ ลอบปลงพระชนม์เสีย เนื่องจากนางนั้นมีชู้และมีครรภ์ขึ้นมาในระหว่างที่พระไชยราชา

เสด็จไปในกองทัพ โอรสของนางองค์หนึ่งซึ่งเกิดกับพระไชยราชาธิราช ขณะนั้นอายุได้ 9 ชันษา ได้สืบราชสมบัติต่อจากพระบิดา แต่ในที่สุดนางก็กำจัดออกจากบัลลังก์เสีย หลังจากปราบปรามผู้คัดค้านอย่างนองเลือดแล้ว นางก็ตั้งชู้ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน แต่สองเดือนต่อมาทั้งสองก็ถูกฆ่าในพระราชพิธีเลี้ยงด้วยกัน

ปีนโตคงมิได้ร่วมไปในกองทัพพระไชยราชาธิราช เพราะเขาแสดงว่าอยู่ในขบวนการรบที่มีชัยชนะต่อต้านกองทัพที่มารุกรานจากเชียงใหม่ ดังนั้น เรื่องราวที่เขาเล่าปะติดปะต่อกันนั้นคงเก็บฟังจากพวกทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสในกองทัพอยุธยานั่นเอง เรื่องเกี่ยวกับท้าวศรีสุดาจันทร์เป็นกบฏแย่งราชสมบัตินั้นใกล้เคียงกว่า แม้ว่าใจความฝ่ายไทยที่วู้ด[1]เขียนขึ้นไว้จะเล่าการฆ่าทั้งนางและทั้งชู้ขณะที่ลงเรือจะไปจับช้างก็ตาม แต่ศักราชของปีนโตที่บ่งไว้ไม่เข้ากับเรื่องที่เกิดขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม เรื่องราวสมัยนี้ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาก็สับสนและลางเลือน ไม่สามารถจะตรวจสอบรายละเอียดได้

คณะผู้ก่อการสำเร็จโทษท้าวศรีสุดาจันทร์ ตั้งพระเธียรราชาธิราชอนุชาของพระไชยราชาธิราชขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนามว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ วู้ดบ่งศักราชของเหตุการณ์นี้ไว้ในปี ค.ศ. 1549[2] แต่ถ้าเป็นปีหนึ่งก่อนหน้านั้นจะเหมาะสมขึ้น เพราะไปตรงกับพงศาวดารพม่า[3] เกี่ยวกับการรุกรานของพระเจ้าดูตะเบ็งชเวตี้มาเมืองไทย ในปลายปีที่พระมหาจักรพรรดิขึ้นครองราชย์ หลักฐานพม่าในเรื่องเวลาเชื่อถือได้มากกว่าหลักฐานไทย

พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ (ค.ศ. 1531–ค.ศ. 1550) แห่งราชวงศ์ตองอู เสด็จเถลิงอำนาจดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้วในบทที่ 6 มุ่งที่จะรวมพม่าให้อยู่ภายใต้ผู้ปกครองคนเดียวกัน งานชิ้นแรกที่ดำเนินรอยตามที่บิดาได้วางแผนไว้ก่อนสวรรคต คือ การไปตีหัวเมืองที่ร่ำรวย เช่น หงสาวดี ซึ่งขณะนั้นหัวเมืองอังวะก็กำลังปั่นป่วนเพราะพวกไทใหญ่มาตีเมืองหลวงใน ค.ศ. 1527 แต่กระนั้นพระองค์ก็เลี่ยงที่จะมุ่งตรงลงไปทางใต้ก่อน การสงครามครั้งแรกใน ค.ศ. 1535 ทำให้ได้ครองลุ่ม

---

1 History of Siam, หน้า 111.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

3 ตามที่ Phayre, ค้นคว้าไว้ในหนังสือที่เขาเขียนคือ **History of Burma**, หน้า 100 และในบันทึกของ Harvey, ใน **History of Burma**, หน้า 343.

แม่น้ำอิระวดีพร้อมด้วยเมืองสำคัญ คือ เมืองพะสิม ส่วนเมืองหงสาวดีนั้นป้องกันตัวอย่างเข้มแข็งอยู่ประมาณ 4 ปี จึงเสียเมืองใน ค.ศ. 1539 พระเจ้าแผ่นดินมอญคือพระเจ้าตากายุทบีหนีไปเมืองแปรในภาคเหนือ เมื่อกองทัพพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ตามขึ้นไปเมืองแปรก็ต้องแตกพ่ายกลับไป เพราะหัวหน้าพวกไทยใหญ่ส่งกำลังมาช่วยจากกรุงอังวะ

เมื่อพระเจ้าตากายุทบีสวรรคต พวกหัวหน้ามอญอื่น ๆ ก็ยอมสวามิภักดิ์กับพระเจ้าแผ่นดินพม่า เพราะเชื่อว่าจะเป็นหัวหน้าปกครองแผ่นดินให้เป็นระเบียบได้ นอกจากนั้นพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ยังแสดงความเฉลียวฉลาดให้ปรากฏ กล่าวคือ ยกย่องขนบธรรมเนียมประเพณีและสถาบันของพวกมอญ และยกย่องมอญเท่าเทียมกับพม่า ใน ค.ศ. 1541 พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ได้นำกองทหารเกณฑ์จากพวกมอญและกองทหารโปรตุเกส ภายใต้การนำของโฮอาว คาเยโยร เข้ายึดเมืองเมาะตะมะซึ่งต่อต้านอย่างเต็มที่ ในที่สุดพม่าก็เข้าปล้นเมืองได้สำเร็จ ครั้งนี้บีนโตก็อ้างว่าได้ไปในกองทัพอีกและเล่าภาพที่ตนได้เห็นด้วยตาไว้ละเอียด เช่น การที่ผู้ชนะฆ่าหมู่ผู้แพ้ เป็นต้น ข้างฝ่ายเมืองเมาะลำเลิง ได้เห็นตัวอย่างของเมืองเมาะตะมะเข้าก็ยอมสวามิภักดิ์แต่โดยดีในที่สุด อาณาจักรมอญทั้งหมดตลอดลงไปถึงเมืองทวายที่อยู่ติดเขตแดนไทยก็ตกอยู่ในเมืองพม่าทั้งสิ้น และเพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งชัยชนะครั้งใหญ่นี้ พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้เสริมสร้างยอดเจดีย์ที่สำคัญของมอญเสียใหม่ เจดีย์ที่มีชื่อที่สุด คือ เจดีย์ชเวดากอง ซึ่งใช้ทองบริสุทธิ์ประมาณ 36 ปอนด์ครึ่ง

ในปีต่อมาก็ได้เมืองแปรไว้ในอำนาจหลังจากล้อมอยู่ 5 เดือน และใช้วิธีทารุณแบบที่ทำกับเมืองเมาะตะมะมาแล้ว การได้เมืองแปรเท่ากับเปิดหนทางไปสู่ภาคกลางของพม่า แต่โดยมิได้ทันป้องกันตัว พวกไทยใหญ่ที่ครองอยู่ ณ กรุงอังวะก็รวบรวมหัวหน้าแคว้นไทยใหญ่ทั้ง 6 มาตีเมืองแปรกลับคืน แต่พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ก็ได้พวกแม่นปืนชาวโปรตุเกสช่วยเอาชัยชนะได้สำเร็จ จึงได้ครองประเทศไกลไปถึงแถบมณฑลมินบูและมยิงยัน และ ณ เมืองพุกาม ก็ได้มีพิธีราชาภิเษกตามขัตติยราชประเพณีโบราณ แต่พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ก็มิได้เลยขึ้นไปตีอังวะ กลับย้อนลงไปภาคใต้ ใน ค.ศ. 1546 ก็ทำพิธีราชาภิเษกครั้งที่สอง ณ กรุงหงสาวดี ไปประเพณีพม่าและมอญผสมกัน

พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้มิได้ใช้เมืองตองอูหรือเมืองพุกามเป็นเมืองหลวง แต่

กลับไปใช้เมืองหงสาวดีที่เป็นแหล่งประวัติศาสตร์เกี่ยวเนื่องกับพวกมอญมาช้านาน อรรถาธิบายที่มักมีผู้ให้ต่อมา สรุปว่าพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้นิยมมอญนั้นมิสู้มีเหตุผลพอเพียงนัก เพราะจริงอยู่พระองค์อาจพยายามทำทุกอย่างเพื่อเอาใจมอญ แม้แต่ทรงผมก็ตามแบบมอญ แต่ผู้นิยมมอญคงจะไม่ทำลายเมืองเมาะตะมะและเมืองแปรลงด้วยความโหดร้ายทารุณดังที่เห็นกันอยู่ เหตุผลคงจะมีอยู่ว่า พระองค์คงจะวางแผนจะโจมตีกรุงศรีอยุธยา และคงต้องการดินแดนมอญเป็นฐานทัพนั่นเอง พระองค์ต้องการเป็นพระจักรวาทิน ผู้ชนะในนิทานชาดกเรื่องช้างเผือกในพุทธศาสนา เมื่อพระเจ้าแผ่นดินไทยมีช้างเผือกอยู่หลายเชือก พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ก็ปรารถนาที่จะได้ไว้เป็นสมบัติ

อันที่จริงแล้ว กิจกรรมรายแรกหลังจากพิธีราชาภิเษก คือ การยกทัพไปตีแคว้นยะไข่ การรบครั้งนี้มิได้มีแผนการที่แน่ชัด อาจเป็นเพราะโอกาสอำนวยมากกว่า เพราะเจ้ายะไข่องค์หนึ่งมาเฝ้าพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ และปวารณาตนขอเป็นเมืองขึ้นหากว่าตนจะได้บัลลังก์ในกรุงมรหัง แต่ป้อมค่ายเมืองนั้นแข็งแรงนัก จึงเป็นโอกาสที่ให้พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้เลี่ยงปฏิเสธออกมาได้ และขณะเดียวกันข้อแก้ตัวก็ดูสมเหตุสมผลขึ้น เมื่อมีข่าวว่ากองทัพกรุงศรีอยุธยายกมารุกรานเมืองทวาย สำหรับเรื่องนี้วู้ดให้เหตุผลว่า การกบฏที่เกิดขึ้นวุ่นวายในกรุงศรีอยุธยาอาจชวนเชื่อได้ว่าเป็นโอกาสเหมาะที่จะเข้ามารุกรานไทยได้แล้ว การตระเตรียมครั้งนี้ยิ่งใหญ่มาก พระองค์นำทัพเข้าไทยในปลายฤดูฝนปี ค.ศ. 1548 แต่ก็ไม่สามารถตีกรุงศรีอยุธยาได้ และมิหนำซ้ำยังถูกกองทหารกรุงศรีอยุธยาโจมตีมาตามรายทางอีกด้วย

เมื่อประสบกับความพ่ายแพ้ถึง 2 ครั้งติดกัน พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้แม้ว่าจะมีพระชันษาเพียง 36 ปี ก็เริ่มเสียกำลังใจ และกลายเป็นนักดื่มตัวยงไป ละทิ้งงานปกครองให้อยู่ในมือของผู้อื่นทั้งสิ้น พวกมอญซึ่งแค้นใจในผลของสงครามที่แล้ว ๆ มาก็ก่อการกบฏขึ้น มีสมิงทอเชื้อสายราชวงศ์เก่าคนหนึ่งเป็นหัวหน้า ขณะที่บุเรงนองพี่เขยของพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ออกไปปราบกบฏมอญอยู่นั้น เชื้อสายเจ้ามอญอีกผู้หนึ่งคือ สมิง สอดวุต ก็ลอบปลงพระชนม์พระเจ้าตะเบ็งชะเวตี้เสีย ใน ค.ศ. 1550 ชาวเมืองหงสาวดีต้อนรับด้วยความยินดีมาก อาณาจักรของพระเจ้าตะเบ็งชะเวตี้บีนบ่วนไปชั่วระยะหนึ่ง มีเจ้ามอญปกครองอยู่ ณ เมืองหงสาวดี มอญอีกพวกหนึ่งก็ตั้งตัวขึ้น ณ เมืองเมาะตะมะ และบรรดาเจ้าครองแคว้นต่าง ๆ ในพม่าก็มิยอมรับรองอำนาจของบุเรงนองผู้พยายามจะสืบราชสมบัติต่อจากพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้

อย่างไรก็ดี สมิงทอรีบยกกำลังไปหงสาวดีเพื่อปราบคู่แข่งคือ สมิง สอดวุต ในขณะนั้น บุเรงนองก็เข้ายึดเมืองตองอูและปราบดาภิเษกตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์ ต่อมาก็พยายามจะรวมพม่าภาคกลางไปจนสุดถึงเมืองพุกามในภาคเหนือ และเตรียมแผนจะไปตีกรุงอังวะด้วย แต่ขั้นแรกต้องปราบพวกมอญลงให้ได้เสียก่อน ใน ค.ศ. 1551 บุเรงนองพร้อมด้วยกำลังชาวพม่าและมอญปนกัน ร่วมกับกองทหารโปรตุเกสภายใต้การนำของ ดิโอโก ซัวเร เดอ เมลโล ก็สามารถเอาชนะสมิงทอในการรบนอกเมืองหงสาวดีได้ กำลังต่อต้านของพวกมอญเริ่มหยุดชะงักลงเกือบทุกแห่ง มีการค้นหาตัวสมิงทอกันทั่วลุ่มแม่น้ำ ปรากฏว่าพยายามลงเรือหนีไปเมาะตะมะ และถูกจับได้แถบภูเขาใกล้ ๆ แม่น้ำสะโตง และถูกฆ่าตายอย่างทารุณ อย่างไรก็ดี ความกล้าหาญของสมิงทอยังคงเป็นที่นิยมบูชาในมโนภาพของคนส่วนมาก และประเพณีพื้นเมืองที่เกี่ยวกับสมิงทอก็ยังคงมีอยู่แม้แต่ในปัจจุบัน

บุเรงนองสวมมงกุฎกษัตริย์ ณ เมืองหงสาวดี ท่ามกลางขัตติยราชประเพณีที่โอ่อ่ามาก พระองค์เริ่มสร้างพระราชวังที่ใหญ่โตและราชสำนักที่หรูหรา แผนการทหารขั้นต่อไปของพระองค์ก็คือ จะไปปราบพม่าภาคเหนือและแคว้นไทยใหญ่ทั้งหลาย ซึ่งเป็นแผนการที่กว้างขวางมาก ขณะนั้นพระองค์รวมอาณาจักรของพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้กลับคืนสภาพเดิมได้แล้ว ใน ค.ศ. 1553 พระองค์ส่งกองทัพไปสังเกตการณ์แถบลุ่มแม่น้ำอิระวดี ซึ่งทำให้หัวหน้าแคว้นไทยใหญ่ทั้งหลายละความขุ่นข้องหมองใจในระหว่างพวกกันเอง หันมาร่วมป้องกันการรุกรานอันอาจบังเกิดขึ้นได้ พระเจ้าบุเรงนองรวบรวมกำลังทัพจำนวนมาก ในปลายปี ค.ศ. 1554 ก็มุ่งตรงไปยังกรุงอังวะโดยผ่านเมืองตองอู และเมืองพุกามตามลำดับ ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1555 กรุงอังวะแตก พระเจ้าบุเรงนองยังขยายอาณาจักรออกไปถึงบางยีในมณฑลมอนยัว และถึงมเยดูในมณฑลชเวโบ ดินแดนซึ่งแม้แต่พระเจ้ากรุงอังวะก็มิเคยครอบครองไปถึงมาก่อน

ต่อมาก็เข้าโจมตีพวกไทยใหญ่ ใน ค.ศ. 1556 ก็ได้เมืองสีป้อและเมืองโมเน ตามเส้นทางจะไปตีเมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงใหม่ในขณะนั้นมีเจ้าไทยชื่อ เจ้าเมกุฏิปกครองอยู่ หลังจากที่พระไชยเชษฐาธิราชไปปกครองหลวงพระบางแล้วก็ไม่กลับมาเชียงใหม่อีก เจ้าเมกุฏิยอมแพ้และยอมสวามิภักดิ์ต่อบุเรงนองอย่างเต็มที่ พร้อมทั้งสัญญาจะส่งบรรณาการให้ทุกปี เครื่องราชบรรณาการนั้นประกอบด้วย ช้าง ม้า ไหม และผลิตผลพื้นเมืองอื่น ๆ การโจมตีครั้งนี้มีผลกระทบกระเทือนบรรดาหัวหน้าพวกไทยใหญ่แถบริมเขตแดนระหว่างพม่ากับจีนเป็นอย่างยิ่ง ต่างพา

กันมาสวามิภักดิ์ต่อผู้พิชิตองค์ใหม่ทั้งสิ้น

เมื่อพม่ายกทัพออกจากเมืองเชียงใหม่ กองทัพหลวงพระบางก็เคลื่อนเข้าแทนที่ ใน ค.ศ. 1558 กองทัพหลวงพระบางรบชนะเจ้าเมกุฏิ แต่เผอิญพระเจ้าบุเรงนองยกกองทัพมาช่วยไว้ทันท่วงที พระเจ้าบุเรงนองประกาศปลดพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชออกจากราชบัลลังก์หลวงพระบาง แต่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชกลับรวบรวมกำลังเป็นพันธมิตรกับไทยใหญ่ตามแคว้นต่าง ๆ มุ่งสู่เชียงแสน แต่เนื่องจากบุเรงนองได้ครองดินแดนของพวกไทยใหญ่ไว้หมดแล้ว จึงบังคับเจ้าไทยใหญ่เหล่านั้นให้สลายตัวลงในปี ค.ศ. 1559

ในปีต่อมา พระเจ้าบุเรงนองกลับไปเมืองหงสาวดี เป็นโอกาสให้พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชมาทำไมตรีกับอยุธยา ใน ค.ศ. 1563 เพื่อมิให้ไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาปรากฏชัดนักและเพื่อเลี่ยงการโจมตีจากพม่า พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชจึงย้ายเมืองหลวงไปเวียงจันทน์และตั้งป้อมค่ายให้เข้มแข็ง และยังสร้างวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตไว้ ณ ที่นั้นด้วย พระแก้วมรกตนั้น พระองค์นำมาจากเชียงใหม่เมื่อทรงกลับคืนมาครองหลวงพระบางหลังจากพระบิดาสวรรคตแล้ว สถาปัตยกรรมที่ขึ้นชื่อมากในเมืองหลวงใหม่ คือ พระธาตุหลวง เป็นตัวอย่างการก่อสร้างที่สวยงามที่สุดของลาว แม้แต่ในสมัยปัจจุบันถึงแม้ว่าจะชำรุดไปบางส่วน เพราะถูกพวกฮ่อจากแคว้นยูนนานเข้าทำลายใน ค.ศ. 1873

การที่พระเจ้าบุเรงนองเข้าครอบครองแคว้นไทยใหญ่ทั้งหลายนั้น ได้เปลี่ยนโฉมหน้าของประวัติศาสตร์พม่าใหม่ เพราะพวกไทยใหญ่เคยพยายามที่จะเข้าครองพม่าเรื่อยมานับแต่อาณาจักรพุกามเสื่อมลงใน ค.ศ.1287 และเป็นส่วนที่ทำให้อาณาจักรอังวะต้องเสื่อมลงด้วย พม่าได้พยายามต่อต้านมาโดยตลอด และเห็นผลสมบูรณ์ในครั้งนี้ นับแต่นี้ไป เท่ากับว่าได้ขจัดปัญหาที่พวกไทยใหญ่เข้าครองพม่าภาคเหนือให้หมดสิ้นไปได้

แต่การที่พม่าได้เข้าครองเชียงใหม่นั้น เป็นเหตุการณ์เฉพาะหน้าที่สำคัญกว่า เพราะจะทำให้การเดินทางมาโจมตีกรุงศรีอยุธยาง่ายเข้า และความทะเยอทะยานที่เด่นที่สุดของบุเรงนองก็คือต้องการที่จะได้อาณาจักรไทยที่ยิ่งใหญ่ที่สุดเข้ามาไว้ในอำนาจ การที่พระไชยเชษฐาธิราชทำไมตรีกับพระมหาจักรพรรดิ และการที่ไทยทะนุบำรุงประเทศได้รวดเร็วหลังจากที่กองทัพพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ไปโจมตีแล้ว ทำให้พระเจ้าบุเรงนองตัดสินพระทัยที่จะยกกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาให้เร็วที่สุด

ที่จะเร็วได้ เมื่อพระมหาจักรพรรดิทรงปฏิเสธให้ช้าง 2 เชือกตามที่บุเรงนองขอมา ซึ่งทั่วไปแล้วเชื่อกันว่าเป็นสาเหตุของสงคราม อันที่จริงก็เป็นเพียงบทบาททางการที่จะนำไปสู่การสงครามเท่านั้น เปรียบเสมือนวิธีท้าทายกันในยุโรปสมัยกลาง

เมื่อสิ้นฤดูฝนใน ค.ศ. 1563 ทัพพม่าก็ออกเดินทางมาตีกรุงศรีอยุธยา ตามเส้นทางดังนี้ คือ ข้ามแม่น้ำสะโตงมายังเชียงใหม่ ผ่านกำแพงเพชร สุโขทัย มุ่งตรงสู่กรุงศรีอยุธยา และตีได้กรุงศรีอยุธยาในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1564 โดยง่ายดาย พม่ากวาดต้อนพระเจ้าแผ่นดินและพระราชวงศ์ไปเป็นตัวจำนำ ณ เมืองพม่า ทิ้งกรุงศรีอยุธยาให้อยู่ในความปกครองของพระโอรสองค์หนึ่งของพระมหาจักรพรรดิในฐานะเจ้าประเทศราช และให้มีกองทัพพม่าคอยควบคุมดูแลอยู่ด้วย เมื่อจัดการเรื่องราวที่กรุงศรีอยุธยาเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระเจ้าบุเรงนองก็มุ่งตรงจะไปปราบเจ้าเมืองเชียงใหม่ เพราะก่อเรื่องกวนใจขณะที่กองทัพพม่าผ่านจะไปตีกรุงศรีอยุธยา ในขณะเดียวกันทรงได้ข่าวว่าพวกมอญกบฏ พระเจ้าบุเรงนองจึงรีบนำทัพกลับไปกรุงหงสาวดี ปล่อยให้พระโอรสผู้เป็นรัชทายาทยกทัพต่อไปยังเมืองเชียงใหม่แต่ผู้เดียว

เมื่อกลับไปถึงเมืองพม่า พระเจ้าบุเรงนองจึงพบว่า พวกกบฏได้รับความช่วยเหลือจากพวกไทยใหญ่และพวกเชลยไทย และซ่องสุมกำลังอยู่ใกล้เคียงนั้นเอง พระเจ้าบุเรงนองจึงมีรับสั่งให้เผาเมืองหงสาวดีรวมทั้งพระราชวังของพระองค์เองด้วย และแม้แต่โบราณสถานบางแห่งที่สร้างตั้งแต่สมัยพระเจ้าธรรมเจดีย์ก็มอดไหม้ลงหมดสิ้น พระเจ้าบุเรงนองพยายามล้อมจับและฆ่าฟันพวกกบฏจำนวนหลายพันด้วยวิธีจับใส่กรงไม้ไผ่เผา การกระทำดังกล่าวทำให้พระสงฆ์ในพุทธศาสนาพยายามคัดค้าน แล้วพระองค์ก็เริ่มแผนสร้างพระราชวังที่ใหญ่โตและงดงามยิ่งไปกว่าวังที่มอดไหม้ไปแล้วนั้น มีชาวยุโรป 2 คนบันทึกความงดงามของพระราชวังนี้ไว้ ทั้งในด้านความโอโถงใหญ่โต และเครื่องประดับที่มีค่าทั้งหลาย แม้แต่หลังคาบางส่วนก็ประดับด้วยทองทั้งแผ่น เป็นต้น ชาวยุโรปที่บันทึกนั้น คนหนึ่งคือชาวเวนิส ชื่อซีซาร์ เฟรเดอริก และอีกคนหนึ่งคือชาวอังกฤษชื่อ ราฟ พิช

กองทัพที่รัชทายาทบุเรงนองยกขึ้นไปเชียงใหม่นั้น ปรากฏว่าชาวพื้นเมืองต่อสู้อย่างเข้มแข็ง เจ้าเมกุฎิหลบหนีไปอยู่เวียงจันทน์ กองทัพพม่าบุกเข้าหลวงพระบางและเตรียมบุกเมืองหลวงของพระไชยเชษฐาธิราช ครั้นเห็นกองทัพเรือมาถึงเวียงจันทน์พระเจ้าแผ่นดินก็หลบหนีไปเสีย พม่าเข้ายึดเมืองได้ จับพระราชินีและพระยุพราช รวมทั้งเจ้าเมกุฎิด้วยกลับไปเมืองพม่าใน ค.ศ. 1565 แม้ว่า

พม่าจะได้พยายามตามหาพระไชยเชษฐาธิราชแล้วแต่ก็มิได้พานพบ เมื่อกลับมาถึงเมืองพม่าก็ให้เจ้าเมกุฏิประทับ ณ เมืองหงสาวดี และกองทัพพม่าตั้งมหาเทวีจิรประภา เป็นผู้สำเร็จราชการเชียงใหม่เป็นครั้งที่ 2

ที่กรุงศรีอยุธยา บุเรงนองตั้งพระมหินทร์เป็นผู้สำเร็จราชการ และให้อยู่ใต้ความดูแลของเจ้าเมืองพิษณุโลกผู้นิยมพม่า การที่พระไชยเชษฐาธิราชต่อต้านพม่าได้สำเร็จ ทำให้พระมหินทร์หันมาขอความช่วยเหลือจากพระไชยเชษฐาธิราชในอันที่จะปลดแอกพม่า ใน ค.ศ. 1566 ทั้ง 2 ยกทัพไปตีพิษณุโลก แต่กองทัพพม่ายกมาช่วยทัน จึงต้องยกทัพกลับ เพื่อป้องกันมิให้เกิดเรื่องวุ่นวายต่อไปอีกในภายหน้า พระเจ้าบุเรงนองก็ประทานพระอนุญาตให้สมเด็จพระมหาจักรพรรดิซึ่งผนวชเป็นพระอยู่ในขณะนั้นธุดงค์มากรุงศรีอยุธยาในปีต่อมา แต่เมื่อมาถึงกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระมหาจักรพรรดิก็ลาผนวช และเข้าร่วมขบวนกับพระมหินทร์ไปโจมตีเมืองพิษณุโลก

ดังนั้น พระเจ้าบุเรงนองจึงเตรียมมาตีเมืองไทยอีกเป็นครั้งที่ 2 ใน ค.ศ. 1568 กองทัพพม่าเดินทางผ่านเมาะตะมะ และมุ่งตรงมายังพิษณุโลก ช่วยกู้เมืองพิษณุโลกไว้ได้ และเดินทางต่อมายังกรุงศรีอยุธยา ครั้งนี้ชาวเมืองเตรียมป้องกันแข็งแรง และยังได้กำลังจากพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชมาช่วย แต่กองทัพพม่าตีแตกพ่ายไปได้ พม่าล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่จนเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1569 ในระหว่างนั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิสิ้นพระชนม์ลง ต่อมาเกิดการทรยศขึ้นในหมู่ข้าราชการไทย ในที่สุดไทยก็เสียเมืองแก่พม่า[1] พระมหินทร์ถูกจับกุมตัวไปหงสาวดี พระมหาธรรมราชาผู้เป็นเจ้าเมืองพิษณุโลก และเป็นผู้นิยมพม่าอยู่ได้รับแต่งตั้งให้ปกครองกรุงศรีอยุธยาต่อไป พระเจ้าบุเรงนองเตรียมทัพจะไปปราบพระเจ้าแผ่นดินเวียงจันทน์ โดยเตรียมเกณฑ์คนไปจากอยุธยา นอกจากนั้น ยังกวาดต้อนพลเมืองจากกรุงศรีอยุธยาไปไว้ยังพม่าภาคใต้เป็นจำนวนมากด้วย

กองทัพพม่าที่ยกไปตีเมืองลาวนั้นไม่ประสบผลสำเร็จเป็นครั้งที่สอง ชาวเวียงจันทน์ต่อต้านไว้ได้อย่างเข้มแข็ง ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1570 เกิดโรคระบาดและขัดสนเสบียงอาหารในกองทัพพม่า จึงรีบถอยทัพกลับก่อนจะถึงฤดูฝน กรุง

---

[1] ข้อความตอนนี้แสดงว่ากรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในระยะนี้ถึง 2 ครั้ง คือ พ.ศ. 2107 และ พ.ศ. 2112 แต่พงศาวดารไทยมิได้กล่าวถึงการที่พม่าตีกรุงศรีอยุธยาได้ใน พ.ศ. 2107 (ผู้แปล)

ศรีอยุธยาตกอยู่ใต้การปกครองของพม่าต่อมาอีก 15 ปี สิ่งที่น่าสนใจในระยะนี้ก็คือ ไทยรับศักราชพม่ามาใช้ เริ่มด้วย ค.ศ. 638 ซึ่งเรียกกันต่อมาว่าจุลศักราช เพื่อให้ผิดกับมหาศักราชที่เริ่มแต่ ค.ศ. 78 และนิยมใช้จุลศักราชแทนที่มหาศักราชกันมาจน ค.ศ. 1887 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนำเอาปฏิทินยุโรปมาใช้ และตามที่วู้ดเขียนไว้ กฎหมายธรรมศาสตร์ของพม่า ซึ่งได้อิทธิพลจากกฎหมายพระมนูก็นำเข้ามาดัดแปลงใช้กับกฎหมายไทยในระยะนี้ด้วย

ข. จาก ค.ศ. 1570 ถึง ค.ศ. 1599

พฤติกรรมของพระเจ้าบุเรงนองเป็นที่กล่าวขวัญกันมากในด้านที่ว่า เป็นความสามารถที่เด่นที่สุดของมนุษย์ที่เคยมีมาในเมืองพม่า ซีซาร์ เฟรเดอริก ชาวเวนิสผู้เคยมาอยู่ที่พม่าใน ค.ศ. 1569 บรรยายเกี่ยวกับพระเจ้าบุเรงนองว่า แม้จะมิได้มีอำนาจทางทะเล แต่ก็มีอำนาจทางบก มีกำลังคน ได้ครอบครองดินแดนอันกว้างใหญ่ มีทรัพย์สมบัติทั้งทองและเงินมหาศาล มีอำนาจเกินพระเจ้าแผ่นดินตุรกีผู้ยิ่งใหญ่ ทั้งในด้านความมั่งคั่งและกำลังอำนาจ เรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ในรัชสมัยนี้พอรวบรวมได้ว่า พระเจ้าบุเรงนองพยายามที่จะเพิ่มพูนพระราชอำนาจทุกหนทุกแห่ง บันทึกในสมัยนั้นจึงเป็นเสมือนบัญชีอันเหยียดยาวของการสงครามทั้งสิ้น

แต่ยังมีอีกด้านหนึ่งของชีวิตพระเจ้าบุเรงนอง แม้ว่าจะมิสู้สำคัญนัก คือ พระเจ้าบุเรงนองพยายามที่จะเป็นแบบฉบับของกษัตริย์ที่นับถือพุทธศาสนา แม้ว่าจะเคยเป็นผู้ที่ก่อให้เกิดการนองเลือดมามากแล้วก็ตาม บุเรงนองโปรดให้สร้างเจดีย์ทุกหนทุกแห่งที่เสด็จไปถึง แจกจ่ายพระธรรมคัมภีร์ภาษาบาลี ถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ และพยายามปรับปรุงรวบรวมกฎหมายพระธรรมศาสตร์ การที่บุเรงนองซ่อมแซมเจดีย์ต่าง ๆ ในกรุงหงสาวดีเมื่อเสด็จกลับจากเวียงจันทน์ใน ค.ศ. 1570 นั้น เป็นเสมือนหนึ่งการกระทำที่พยายามล้างบาปที่ได้ฆ่าคนตายไปหลายพันและพยายามให้อรรถาธิบายการกระทำที่แล้วมา เช่นเดียวกับพระเจ้านองดอคยี (มังลอก) ตอบอังกฤษเมื่ออังกฤษเรียกร้องค่าเสียหายในการฆ่าหมู่ที่เมืองเนเกรซใน ค.ศ. 1759 ว่า ผู้เคราะห์ร้ายเหล่านั้นถูกโชคชะตาลิขิตมาให้ตายในรูปนั้นเอง

หากว่าบุเรงนองมิได้มีความรู้สึกต่อต้านการฆ่าคนอย่างลึกซึ้งจริงแล้ว พระองค์ก็ยังคงมีจิตเวทนาในการฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญ เพราะปรากฏว่าพระองค์ออกคำสั่งห้ามพวกมุสลิมฆ่าแกะในการฉลองบาคอิด หรือการสังเวยสัตว์สีขาวแด่วิญญาณ

มหาคีรีบนเขาโปปา ตลอดจนห้ามการฆ่าทาส และม้า ช้าง ซึ่งฝังไปพร้อมกับศพเจ้าไทยใหญ่นั้นด้วย

และเพื่อให้ชื่อเสียงของพระองค์ในฐานะเป็นองค์พุทธศาสนูปถัมภกแพร่หลายไปทั่วแหลมอินโดจีน พระเจ้าบุเรงนองส่งเครื่องบูชาไปสักการะพระทันตธาตุพระพุทธเจ้าที่เมืองแคนดี บนเกาะลังกาก็หลายครั้งด้วยกัน ทั้งยังโปรดให้มีไฟจุด ณ วิหารนั้นเสมอ ส่งคนไปซ่อมแซมวิหารให้งดงาม และแม้แต่แส้ใช้ปัดทำความสะอาดก็ทำจากผมของพระองค์เองและของพระราชินี ใน ค.ศ. 1560 อุปราชที่กัว คือ ดอม คอนสแตนติโน เดอ บรากานซา ยกทัพไปปราบราชาแห่งจาฟนา ผู้ซึ่งได้สังหารพวกที่หันไปนับถือศาสนาคาทอลิกในสมัยนักบุญฟรานซิส ซาเวียร์ ลงเสียมาก ในการเข้าปล้นครั้งนั้น ปรากฏว่าโปรตุเกสได้พระทันตธาตุพระพุทธเจ้าซึ่งลือกันว่าเป็นองค์ที่เมืองแคนดีกลับไปเมืองกัวด้วย พระเจ้าบุเรงนองโปรดให้ส่งคณะทูตไปขอแลกเปลี่ยนพระทันตธาตุพระพุทธเจ้ากับเงินจำนวนมาก แต่พระสังฆราชในคริสต์ศาสนาประกาศว่าเรื่องทั้งหมดต้องเสนอให้องค์การสอบสวนเรื่องนอกศาสนา ซึ่งตัดสินให้ทำลายสัญลักษณ์ความเชื่อนอกศาสนาที่อันตรายนั้นเสียต่อหน้าประชาชนส่วนมาก และโดยเฉพาะต่อหน้าทูตพม่าคณะนั้นด้วย

หลายปีต่อมา พระเจ้าบุเรงนองไปขอธิดาพระเจ้าธรรมปาละ แห่งกรุงโคลัมโบ มาอุปภิเษกเป็นพระมเหสี เนื่องจากพระเจ้าธรรมปาละไม่มีธิดา แต่ต้องการจะเอาใจพระเจ้าบุเรงนอง ก็เลือกเอาลูกสาวเสนาบดีคนหนึ่งส่งมาถวายในนามพระธิดา และยังส่งพระเขี้ยวแก้วซึ่งอ้างว่าเป็นของแท้มาถวายด้วย โดยรายงานว่าราชาแห่งจาฟนาได้เอาเขี้ยวลิงส่งไปให้ข้าหลวงที่เมืองกัว พม่าจัดพิธีหรูหรารับเจ้าหญิงและพระเขี้ยวแก้ว และบุเรงนองส่งของขวัญไปตอบแทนราชาที่โคลัมโบมากมายเสียจนราชาที่แคนดีพยายามถวายเจ้าหญิงและพระเขี้ยวแก้วอันแท้บ้าง แม้ราชาที่แคนดีจะทูลว่าพระเขี้ยวแก้วอันจริงนั้นอยู่ที่แคนดีตลอดเวลา และจะทูลว่าเจ้าเมืองโคลัมโบไม่มีลูกสาวก็ไร้ผล เพราะบุเรงนองเชื่อโดยปราศจากข้อสงสัย และยังได้บรรจุพระเขี้ยวแก้วที่ได้มาไว้ในกล่องที่ประดับด้วยเพชรพลอยอันมีค่านำไปบรรจุไว้ ณ มหาเจดีย์

ใน ค.ศ. 1571 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช สวรรคต ณ เมืองเวียงจันทน์ พระองค์เป็นกษัตริย์ผู้ซึ่งไม่เคยคุกเข่าให้แก่พระเจ้าบุเรงนอง พม่าจับตัวพระมหาอุปราชเวียงจันทน์ไปตั้งแต่ ค.ศ. 1565 ดังนั้นพระเจ้าบุเรงนองจึงคิดจะส่งกลับไปปก

ครองเวียงจันทน์ในฐานะเป็นเมืองขึ้นของพม่า พระองค์ได้ส่งคณะทูตไปเจรจาที่เวียงจันทน์ แต่เนื่องจากชาวลาวเกลียดพม่าตั้งแต่การบุกรุกครั้งที่แล้วมา จึงจับทูตพม่าฆ่าเสีย บุเรงนองต้องการแก้แค้นการกระทำดังกล่าวนั้น จึงส่งพญาทละ หัวหน้าทหารมอญ พร้อมด้วยกองทัพเกณฑ์จากเชียงใหม่และอยุธยาไปรบเวียงจันทน์ แต่ก็แพ้กลับมา บุเรงนองคงจะฆ่าแม่ทัพเสีย หรือมิฉะนั้นก็ส่งไปไว้ในที่ซึ่งเขาอยู่มามิช้าก็ตายไป ในฤดูร้อน ค.ศ. 1574–ค.ศ. 1575 บุเรงนองก็กรีฑาทัพไปตีเวียงจันทน์เอง ขับไล่พระยาแสนสุรินทร์ผู้สำเร็จราชการออกได้ และตั้งอุปราชขึ้นปกครองแทน

แต่ครั้นกองทัพพม่ายกออกจากเวียงจันทน์ก็เกิดเรื่องยุ่งยากขึ้น ใน ค.ศ. 1579 พระเจ้าบุเรงนองส่งกองทัพมาปราบปรามเรื่องยุ่งยากภายในให้หมดสิ้นไป แต่ครั้นกองทัพที่พม่าส่งมาจัดการเหตุการณ์ให้เรียบร้อยแล้วยกกองทัพกลับไป พระเจ้าแผ่นดินที่บุเรงนองตั้งไว้ก็สิ้นพระชนม์ในขณะที่พยายามหลบหนี ดังนั้นพระเจ้าบุเรงนองจึงพยายามขจัดปัญหาด้วยการตั้งพระยาแสนสุรินทร์ขึ้นครองบัลลังก์ แต่พระยาแสนสุรินทน์ก็ชราเต็มทีแล้ว อยู่ต่อมาอีก 2 ปีก็ถึงพิราลัยไปอีก โอรสได้สืบสมบัติต่อมาคือ พระยานครน้อย แต่ก็ปกครองไม่ได้ เกิดการจลาจลทั่วไป พระเจ้าแผ่นดินถูกปลดออก และแผ่นดินไร้กษัตริย์อยู่ชั่วระยะหนึ่ง เดชะบุญขณะนั้นปราศจากภัยจากพม่า เพราะพระเจ้าบุเรงนองสวรรคตเสียในปี ค.ศ. 1581 พระโอรสคือ พระเจ้านันทบุเรงก็มัวแต่ไปยุ่งกับกิจการอื่นเสีย

ปัญหาเกี่ยวกับเมืองลาวยังมีต่อมาอีกหลายปี พระไชยเชษฐาธิราชนั้นทิ้งพระโอรสไว้องค์หนึ่ง ประสูติเมื่อพระบิดาสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1571 พระเจ้าบุเรงนองได้นำเอาไปไว้เป็นตัวจำนำที่เมืองพม่าตั้งแต่ ค.ศ. 1575 ในที่สุดบรรดาคณะสงฆ์ได้ประชุมปรึกษากันใน ค.ศ. 1591 ตกลงว่าเพื่อแก้ปัญหาความยุ่งยากให้หมดสิ้นไป ก็สมควรที่จะเชิญรัชทายาทที่ถูกต้องกลับมา ขณะนั้นเป็นโอกาสอันดีเพราะพระเจ้านันทบุเรงกำลังยุ่งอยู่กับกำลังของขบวนการกู้เอกราชอันมีพระนเรศวรเป็นหัวหน้าต่อต้านการครอบครองของพม่า จึงอนุญาตให้เจ้าชายลาวกลับไปได้ ใน ค.ศ. 1592 พระหน่อแก้ว ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินหลวงพระบาง และได้ประกาศอิสรภาพจากพม่าเป็นกิจกรรมแรก

ขณะที่พระเจ้าบุเรงนองเตรียมทัพจะไปตีแคว้นยะไข่นั้น ก็เผอิญสวรรคตลงในปี ค.ศ. 1581 พงศาวดารพม่าบันทึกไว้ว่า ก่อนสวรรคตพระเจ้าบุเรงนองส่ง

คณะทูตไปยังราชสำนักโมกุลในสมัยพระเจ้าอักบาร์ เนื่องจากกองทัพโมกุลตีได้แคว้นเบงกอลตั้งแต่ ค.ศ. 1576 และพงศาวดารโมกุลก็มิได้บันทึกไว้ถึงเรื่องคณะทูตพม่าว่ามาที่ฟาเตเปอร์ สิกรี จึงอาจเป็นได้ที่พม่าคงส่งคณะทูตไปยังอุปราชที่เบงกอล ไปหยั่งเสียงดูถึงการที่พม่าจะเข้าโจมตีแคว้นยะไข่ แต่แล้วพม่าก็มิได้เข้าโจมตียะไข่ ตรงกันข้าม ใน ค.ศ. 1596 แคว้นยะไข่กลับเป็นผู้เข้ามารุกรานพม่า เมื่อกองทัพพระเจ้านันทบุเรงถูกตีกลับมาจากไทย และพระนเรศวรก็ยกทัพติดตามมาด้วยถึงพม่า

พระเจ้าบุเรงนองเป็นผู้ก่อเหตุไว้ และพระโอรสเป็นผู้รับผลชั่วร้ายต่าง ๆ ที่ติดตามมา ทั้งนี้มิใช่เพราะพระเจ้านันทบุเรงเป็นผู้ไร้สมรรถภาพ แต่การต่อต้านการกระทำของพระเจ้าบุเรงนองต้องมาถึงไม่ช้าก็เร็ว โดยเฉพาะพวกมอญนั้นได้รับความลำบากเป็นพิเศษ เนื่องจากต้องถูกเกณฑ์ทหาร ไม่มีเวลาจะเพาะปลูก ก่อให้เกิดความอดอยากขึ้นทั่วไป พื้นดินที่เคยเป็นที่อุดมสมบูรณ์มาแต่ก่อนก็กลายเป็นป่า ยากแก่การที่จะบูรณะฟื้นฟูขึ้นมาใหม่

ไทยคงจะประกาศอิสรภาพเร็วขึ้นหากมิได้ติดสงครามกับกัมพูชา ทั้งนี้เนื่องจากพระบรมราชาแห่งกัมพูชาถือโอกาสขณะที่คิดว่าไทยอ่อนแอ ยกกองทัพเข้ามาโจมตีไทยอยู่เสมอ ๆ เช่น ยกกองทัพมาซ้ำเติมไทย 2 ปีหลังจากกรุงศรีอยุธยาแตก และถูกขับไล่ถอยไปได้ ตราบจนภายหลังพระเจ้าบุเรงนองสวรรคต การที่กัมพูชามารุกรานชายแดนอยู่เนือง ๆ ทำให้ไทยต้องสร้างป้อมไว้ป้องกันอย่างเข้มแข็งซึ่งพม่าก็มิได้คัดค้าน ประกอบกับขณะนั้นไทยมีหัวหน้าที่สำคัญคือ พระนเรศวร หรือพระองค์ดำ (ต่อไปจะเป็นสมเด็จพระนเรศวร) พระองค์เป็นพระโอรสองค์ใหญ่ของพระมหาธรรมราชา และตกไปเป็นตัวจำนำอยู่ ณ เมืองพม่าตั้งแต่พม่าตั้งพระมหาธรรมราชาเป็นผู้ปกครองอยุธยาให้ขึ้นโดยตรงต่อพม่า ใน ค.ศ. 1571 ขณะที่พระนเรศวรมีพระชันษาเพียง 16 ก็ได้รับอนุญาตให้กลับมากรุงศรีอยุธยาได้ ทั้งนี้เพราะพระพี่นางองค์หนึ่งได้ไปอภิเษกสมรสกับพระเจ้าบุเรงนอง ความกล้าหาญของพระองค์ในการต่อต้านการรุกรานจากกัมพูชา ทำให้พระองค์เป็นความหวังของผู้รักชาติทั้งหลาย

การที่พระเจ้านันทบุเรงได้ครอบครองราชสมบัติต่อในเมืองพม่านั้น เป็นสัญลักษณ์ชี้ถึงการแตกสลายของอาณาจักรที่รวมอยู่ใต้พระเจ้าบุเรงนอง พระอนุชาของพระเจ้าบุเรงนองชื่อ สะโดมินซอ ผู้ครองอังวะ ได้ชักชวนให้เจ้าเมืองแปร

เจ้าเมืองตองอู ร่วมกันประกาศอิสรภาพและร่วมกันมีพระราชสาสน์ไปถึงพระเจ้านันทบุเรง ข้างฝ่ายพระเจ้านันทบุเรงนั้นทรงสงสัยว่าเสนาบดีบางคนมีส่วนรู้เห็นการกบฏนั้น จึงสั่งจับผู้ที่อยู่ในข่ายสงสัยพร้อมด้วยครอบครัวเผาเสียทั้งเป็น ขณะนั้น มีพ่อค้าเพชรชาวเวนิชผู้หนึ่ง ชื่อ กาสเปโร บาลบี ได้แลเห็นเหตุการณ์ในครั้งนั้นและบันทึกไว้ในรายงานการเดินทางของเขาซึ่งมีผู้แปลออกเป็นภาษาอังกฤษแล้วจัดพิมพ์ขึ้นโดย ริชาร์ด ฮากลุต หนังสือเล่มนั้นชื่อว่า **Principall Voyages** ใน ค.ศ. 1584 พระเจ้านันทบุเรงยกกองทัพไปปราบพระบิตุลาได้สำเร็จ ในการรบครั้งนั้นมีการทำยุทธหัตถีเป็นประเพณีโบราณด้วย

พระนเรศวรได้รับคำสั่งให้นำกองทัพไทยไปช่วยพม่าปราบกบฏอังวะด้วย หนังสือที่วูดเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยกล่าวไว้ว่า พระเจ้านันทบุเรงวางแผนจะปลงพระชนม์พระนเรศวร และพวกหัวหน้ามอญลอบทูลแผนการดังกล่าวให้พระนเรศวรทรงทราบเสียก่อน ดังนั้นแทนที่พระนเรศวรจะยกกองทัพขึ้นไปกรุงอังวะ กลับเตรียมจะโจมตีกรุงหงสาวดี แต่เมื่อได้ทราบข่าวว่าพระเจ้านันทบุเรงรบชนะกรุงอังวะ พระนเรศวรก็ถอยลงมาอยู่ที่เมืองเมาะตะมะ กวาดต้อนเชลยศึกชาวไทยเมื่อครั้งบุเรงนองนำไปไว้ที่พม่าภาคใต้นั้นกลับมาเมืองไทยหมด พระเจ้านันทบุเรงส่งกองทัพตามมา พระนเรศวรจึงย้อนกลับไปรบชนะทัพพม่าแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อจากนั้นอีกไม่นาน กองทัพพม่าอีกกองหนึ่งก็ติดตามพวกเชลยศึกไทยใหญ่ที่หลบหนีมาเมืองพิษณุโลก แต่กองทัพพม่าก็แพ้อีก และถอยกลับไปยังเขตแดนพม่า เป็นโอกาสให้ไทยประกาศอิสรภาพได้ ฝ่ายเจ้าเมืองสวรรคโลกและเจ้าเมืองพิชัยนั้นกลัวพม่าจะมาแก้แค้นก็ก่อกบฏต่อต้านพระนเรศวร แต่พระนเรศวรสามารถปราบลงได้สำเร็จ และสั่งประหารชีวิตเจ้าเมืองทั้งสองนั้นเสีย

ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1584 พระเจ้านันทบุเรงยกกองทัพมารุกรานไทยผ่านทางด่านเจดีย์สามองค์ ซึ่งอยู่ระหว่างเมืองเมาะลำเลิงและเมืองทวาย เพื่อเตรียมไปสมทบกับกองทัพเชียงใหม่ใกล้ ๆ กรุงศรีอยุธยา แต่พระนเรศวรก็ปราบทัพทั้งสองนั้นได้ทันท่วงทีก่อนจะรวมกันได้ ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1586 พม่าระดมกองทัพถึง 3 ทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่เดือนมกราคมถึงเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1587 แต่พม่าหย่อนในด้านการวางแผนการรบชนิดกว้างขวางเช่นนั้น ในที่สุดกองทัพพม่าก็แตกพ่ายไป พม่าคงจะเสียหายยับเยินยิ่งกว่านั้น หากนักพระสัทถาแห่งกัมพูชาจะมิได้ยกกองทัพมาซ้ำเติมไทยขณะถูกพม่าล้อมอยู่ ครั้นพม่ายกทัพกลับ

ไปแล้ว พระนเรศวรต้องรวบรวมกำลังพลขับไล่กัมพูชากลับไปแทนที่จะได้ติดตามไปโจมตีกองทหารของพระเจ้านันทบุเรงที่แตกพ่ายหนี พระนเรศวรยกกองทัพติดตามกัมพูชาไปและเกือบตีกรุงละแวกได้ หากแต่เผอิญขัดสนเสบียงอาหารเสียกลางคัน จึงจำต้องถอยทัพกลับ

นับตั้งแต่นั้นมา ไทยก็เป็นอิสระ แต่พระเจ้าแผ่นดินพม่ายังมีชัตติยมานะที่จะสู้รบต่อไป แทนที่จะละทิ้งเมืองไทยแล้วหันไปรวบรวมพม่าให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พม่าเรียกเกณฑ์ทหารเพื่อจัดกองทัพใหม่ และการเกณฑ์ทหารนั้นก็ไม่พ้นพวกมอญเป็นส่วนใหญ่ พวกมอญนั้นเกลียดชังการกดขี่ของพม่าเป็นเวลาช้านาน มอญบางพวกพยายามหลบหนีโดยการเข้าบวชเป็นพระสงฆ์ในพุทธศาสนาเสียเป็นจำนวนมาก แต่พระเจ้านันทบุเรงก็จับสึกพระออกมา มอญบางพวกก็ละทิ้งหมู่บ้านของตนไปอยู่ในป่า มอญที่พะสิมก่อกบฏขึ้น แต่กลับถูกทรมานจนตาย และมอญบางพวกก็หนีไปอยู่ยะไข่บ้าง หนีมาเมืองไทยบ้าง

ใน ค.ศ. 1587 ชาวอังกฤษผู้ช่างบันทึกเหตุการณ์คนแรกคือ ราฟ ฟิช เดินทางไปพม่า ผ่านจากเบงกอลเข้ามาถึงพะสิม เขาออกเดินทางจากอังกฤษพร้อมด้วยเพื่อนอีก 3 คน ใน ค.ศ. 1583 มุ่งตรงมายังอินเดีย และแยกกับเพื่อนที่อินเดียมุ่งตรงมาทางตะวันออกแต่ลำพัง ในระหว่างการเดินทางผ่านเทือกเขาจากพะสิมมายังกรุงหงสาวดี ฟิช บันทึกไว้ว่า บ้านเรือนผู้คนสร้างบนเสาสูง ๆ เกือบทั้งนั้นเพราะประชาชนคงกลัวเสือ นอกจากนั้นเรื่องที่ฟิชเขียนไว้นักเขียนอื่น ๆ ก็มักเอาไปอ้างอิงต่อมา เช่น ฮากลุต นำไปเขียนไว้ในหนังสือเรื่อง **Principall Navigation** เล่ม 2 ของเขา และเปอรชา ก็รวมพิมพ์ไว้ในหนังสือเรื่อง **Pilgrimes** เช่นเดียวกัน ฟิชยังมิได้เขียนถึงความเสื่อมในพม่าขณะนั้นกี่มากน้อย แต่กลับบรรยายถึงพม่าว่า เป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์ และเขาติดใจความมั่งมีของพระเจ้าแผ่นดินเป็นอย่างมาก แต่เป็นที่น่าเสียดายว่ามิได้มีบันทึกรายวันหรือบันทึกลับทิ้งไว้ เพราะนักเดินทางต่างชาติคงเกรงจะถูกจับกุมในฐานเป็นสายลับให้แก่โปรตุเกส ดังนั้นในการที่ฟิชเขียนเรื่องเกี่ยวกับเมืองพม่าก็ได้นำผลงานที่ โทมัส ฮิกคอก แปลจากเรื่องของซีซาร์ เฟรเดอริก ไปพม่าใน ค.ศ. 1569 ในสมัยที่พระเจ้าบุเรงนองยังมีอำนาจอยู่อย่างสูงส่ง หนังสือเล่มนี้ก็พิมพ์โดยฮากลุตเช่นเดียวกัน

ซีซาร์ เฟรเดอริก เขียนรายงานที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นข้อแนะนำสำหรับพ่อค้าที่ประสงค์จะมาค้าในเมืองพม่าต่อไป มีข้อความที่น่าสนใจเกี่ยวกับการค้า

ทั่ว ๆ ไป เกี่ยวกับสภาพการเดินทาง เกี่ยวกับเงินตราและการแลกเปลี่ยน ราฟ ฟีช นั้นก็เป็นพ่อค้า จึงพยายามแสวงหาความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่จะมีประโยชน์ในด้านการค้า โดยเฉพาะ เขามิได้เปลี่ยนแปลงรายงานของนักเดินทางชาวเวนิสแต่ประการใด เขาเป็นเพียงคนสมถะคนหนึ่ง อีกทั้งมิได้มีวิธีการเขียนที่ผาดโผน แต่หนังสือของเขาก็ได้แทรกความคิดเห็นส่วนตัวที่นอกเหนือไปจากการค้า อาทิเช่น เขาบรรยายเจดีย์ชเวดากอง ไว้ดังต่อไปนี้ :–

"เมื่อเดินทางออกจากกรุงหงสาวดีได้สัก 2 วันก็จะถึงเจดีย์ ซึ่งเป็นสถานที่ที่ชาวหงสาวดีเดินทางไปเคารพสักการะ เจดีย์นั้นเรียกว่า โดกอน เป็นเจดีย์ที่ใหญ่โตอย่างมหัศจรรย์ และแวววับระยิบระยับตั้งแต่ฐานจนถึงยอด ข้าพเจ้าคิดว่าเป็นสถานที่ที่งดงามที่สุดในโลก เจดีย์นี้สูงมาก มีทางขึ้น 4 ทาง ทั้ง 2 ข้างเส้นทางที่ตัดตรงไปสู่เจดีย์นั้นประดับด้วยต้นไม้ผลอันร่มรื่น ซึ่งเป็นความคิดที่ฉลาดอย่างยิ่ง เพราะทำให้คนได้เดินในเส้นทางที่ร่มรื่นกว่า 2 ไมล์"

บันทึกของเขาเกี่ยวกับการเป็นพระในพุทธศาสนาก็แปลกพอกับข้างต้นเช่น

"พระสงฆ์นุ่งห่มแปลก กล่าวคือ ใช้ผ้าบาง ๆ สีน้ำตาลพันไว้รอบกายผืนหนึ่ง และอีกผืนหนึ่งเป็นผ้าสีเหลืองพันไว้รอบบ่าหลาย ๆ รอบ และมีสายหลวม ๆ คาดผ้าทั้ง 2 ผืนนั้นเข้าไว้ด้วยกัน กับยังมีกระติกที่ทำด้วยหนังห้อยคอไว้ นอกจากนั้นยังไปไหนมาไหนทั้ง ๆ ศีรษะโล้น เดินเท้าเปล่า ไม่ใส่รองเท้าแม้แต่รูปเดียว และมักถือร่มด้วยมือขวาไว้ป้องกันแสงแดดในฤดูร้อน ป้องกันฝนในฤดูหนาว พระสงฆ์นับวันที่จะมีพิธีเลี้ยงตามจันทรคติ ในวันที่พระจันทร์เต็มดวงก็มีพิธีเลี้ยงที่เอิกเกริกมาก ประชาชนก็จะนำข้าวและสิ่งของอื่นๆ มาถวายพระที่วัดที่พระเหล่านั้นอยู่ และพระสงฆ์ก็จะไปชุมนุมกันในโบสถ์ ฉันอาหารที่มีผู้คนนำมาถวาย ต่อมาก็มีการสวดมนต์ คนส่วนมากจะนำของไปถวายพระ ณ ที่นั่งสวดมนต์อยู่ และจะมีคนหนึ่งนั่งอยู่ข้าง ๆ พระสงฆ์ผู้แสดงพระธรรมเทศนาคอยรับส่งของที่ผู้คนนำมาถวายให้ และนำสิ่งของนั้นมาแบ่งกัน เท่าที่ข้าพเจ้าได้แลเห็น พระสงฆ์มิได้มีพิธีอื่นนอกจากการสวดมนต์"

ใน ค.ศ. 1590 พระมหาธรรมราชาสวรรคต พระนเรศวรได้สืบราชสมบัติต่อ รู้จักกันในรายพระนามพระเจ้าแผ่นดินไทยว่า สมเด็จพระนเรศวร พระเจ้านันทบุเรงพยายามมาตีเมืองไทยรวม 5 ครั้ง จนกระทั่งถึง ค.ศ. 1593 แต่ก็ยังตีไม่ได้ เมื่อยกกองทัพมาตีไทยครั้งสุดท้ายในปลายปี ค.ศ. 1592 นั้น อุปราชพม่าถูก

ฆ่าตายที่หนองสาหร่ายก่อนถึงกรุงศรีอยุธยา ตามหลักฐานไทยว่ายังคงมีเจดีย์เป็นปูชนียสถานทิ้งไว้ ณ ที่ซึ่งอุปราชพม่าถูกปลงพระชนม์มาจนบัดนี้ การรบครั้งนั้นเป็นการต่อสู้ตัวต่อตัวกันกับพระนเรศวร นับตั้งแต่นั้นมาก็เป็นคราวที่ไทยจะเริ่มบุกพม่าต่อไป

ในขั้นแรกจำเป็นต้องปราบกัมพูชาเสียก่อนเพื่อจะได้ไม่มีอันตรายด้านหลัง หากสมเด็จพระนเรศวรจะดำริไปตีพม่า เมื่อได้ชัยชนะพม่าในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1593 แล้ว สมเด็จพระนเรศวรก็รีบแต่งทัพไปรบกัมพูชา การรบครั้งนั้นใช้เวลานานและค่อนข้างลำบาก ในที่สุดในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1594 ไทยตีได้กรุงละแวกและกษัตริย์กัมพูชาหนีไปหลวงพระบาง พระนเรศวรมิได้มีนโยบายที่จะรวมกัมพูชาไว้ในอาณาจักร คงเพียงต้องการตัดกำลังกัมพูชาก่อนที่พระองค์จะมุ่งไปรบพม่า กลับจากการรบกัมพูชาครั้งนั้น ไทยกวาดต้อนผู้คนกัมพูชามาอยู่แถบภาคเหนือของไทยเป็นจำนวนหลายพันคน และยังได้นำคนไทยที่นักพระสัทถามากวาดต้อนไปแต่ครั้งก่อนกลับมาด้วย

สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นรัฐบุรุษ ทรงคำนึงถึงผลประโยชน์ของประเทศก่อนเรื่องอื่น ดังจะเห็นได้จากการวางแผนโจมตีพม่าในขั้นแรก พระองค์ก็มิได้หวังจะรบให้ชนะในทันทีทันใดเพราะจะก่อให้เกิดความยุ่งยากในการรวบรวมอาณาจักรพม่าที่วุ่นวายอยู่นั้นในภายหลัง ไทยเป็นเมืองค้าขายที่ต้องอาศัยการติดต่อกับท่าเรือต่าง ๆ ในมหาสมุทรอินเดีย และท่าเรือดังกล่าวก็มีอยู่แถบพม่าภาคใต้หลายแห่งด้วยกันที่ติดต่อกับอยุธยาได้สะดวก ดังนั้นสมเด็จพระนเรศวรก็มุ่งตรงไป ณ ที่นั้นก่อน ใน ค.ศ. 1593 ไทยตีได้ทวายและตะนาวศรี ซึ่งประจวบกับข้าหลวงมอญที่เมาะลำเลิงซึ่งเบื่อกับการที่พม่าจับมอญฆ่าหมู่อยู่เสมอก่อการกบฏขึ้น และขอความช่วยเหลือมายังไทย สมเด็จพระนเรศวรจึงส่งกองทัพไปช่วย และกองทัพไทยมิได้เพียงแต่ขึ้นไปขับไล่กองทัพพม่าที่ล้อมเมาะลำเลิงอยู่เท่านั้น ยังปรากฏว่าได้ยึดเมืองเมาะตะมะไว้ได้อีกด้วย

ต่อมาพระเจ้านันทบุเรงต้องเสียเมืองเชียงใหม่ไป เนื่องจากพระมหาเทวีจิรประภาผู้ซึ่งบุเรงนองตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการเป็นครั้งที่ 2 ใน ค.ศ. 1564 นั้น ได้พิราลัยลงใน ค.ศ. 1578 พระเจ้าบุเรงนองมีพระประสงค์จะสร้างฐานะของพระองค์ให้มั่นคงโดยหันหน้าเข้าหาหลวงพระบาง จึงตั้งพระราชโอรสพระองค์หนึ่งพระนาม เจ้าฟ้าสารวดี (แสรกแมง) ขึ้นครองเชียงใหม่ ต่อมาเมื่อเกิดความวุ่นวายขึ้นในสมัยพระเจ้านันทบุเรง โดยเจ้าเมืองหลวงพระบางขณะนั้น คือ พระ

หน่อแก้ว ประกาศสงครามกับเชียงใหม่ และเจ้าฟ้าสารวดี ก็ไม่สามารถขอความช่วยเหลือจากพระเชษฐาของพระองค์ได้ จึงขอความช่วยเหลือมายังสมเด็จพระนเรศวรแทน จึงนับว่าเป็นโชคของสมเด็จพระนเรศวรอย่างยิ่ง ใน ค.ศ. 1595 เพื่อตอบแทนที่ไทยได้ช่วยป้องกันเชียงใหม่ไว้ได้ เจ้าฟ้าสารวดีจึงยอมให้เชียงใหม่อยู่ในอารักขาของไทยสืบต่อมา

ในปีเดียวกันนั้นไทยก็ไปตีกรุงหงสาวดี แต่กองทัพพม่าจากตองอูลงมาช่วยไว้ทัน สมเด็จพระนเรศวรจึงต้องยกทัพกลับ และเสมือนกับมีผู้ลิขิตแช่งไว้ เกิดการทะเลาะเบาะแว้งในพระราชวงศ์พม่าเป็นการใหญ่ กล่าวคือ ทั้งเมืองแปร เมืองตองอู และเมืองอังวะ ต่างก็มีพระอนุชาทั้งหลายของพระเจ้านันทบุเรงครอบครองอยู่ทั้งสิ้น เมื่อเจ้าเมืองตองอูลงไปช่วยหงสาวดีรบต่อต้านพระนเรศวร ปยี[1] มินเจ้าเมืองแปรพระอนุชาก็ถือโอกาสเข้าโจมตีเมืองตองอู พระเจ้านันทบุเรงก็มิอาจแก้ไขสถานการณ์นั้นได้ การจลาจลเกิดขึ้นทั่วไป เจ้าเมืองตองอูไปชักชวนเจ้าเมืองยะไข่ให้มาตีหงสาวดี ใน ค.ศ. 1599 ขบวนเรือของแคว้นยะไข่ก็มายึดได้เมืองสิเรียม ฝ่ายกองทัพบกยะไข่ก็มุ่งไปรวมกับกองทัพตองอู ยกเข้าล้อมเมืองหงสาวดี ขณะนั้นสมเด็จพระนเรศวรก็กำลังจะมาร่วมด้วย แต่ก็สายเกินไปเพราะเมื่อเสด็จมาถึงพม่านั้น พระเจ้านันทบุเรงถูกคุมตัวเป็นนักโทษขณะเดินทัพไปเมืองตองอูเสียแล้ว และเมืองหงสาวดีก็ถูกเผาลงเป็นเถ้าถ่าน เมื่อแบ่งทรัพย์สินที่ยึดได้จากหงสาวดีนั้น เจ้าเมืองตองอูได้เจ้าเมืองหงสาวดีไปพร้อมด้วยพระเขี้ยวแก้ว เจ้าเมืองยะไข่ก็ ได้เจ้าหญิงมอญและช้างเผือกไป ก่อนกลับพวกยะไข่ก็เผาเมืองหงสาวดีเสีย และนำเอาพวกมอญไปด้วยหลายพันครอบครัว พร้อมทั้งทิ้งผู้คุมครองดูแลไว้ที่เมืองสิเรียมด้วย ผู้ที่เจ้าเมืองยะไข่ทิ้งไว้ให้ปกครองเมืองสิเรียมคือ ฟีลลิป เดอ บริโต ทหารรับจ้างชาวโปรตุเกส

ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรนั้น มีพระประสงค์จะตีให้ได้ดินแดนในความครอบครองของพระเจ้านันทบุเรง จึงเคลื่อนทัพต่อไปยังภาคเหนือ เพื่อไปโจมตีเมืองตองอูแต่ถูกตีพ่ายกลับมา จึงจำเป็นต้องเดินทางกลับ ส่วนพระเจ้านันทบุเรงนั้นถูกปลงพระชนม์เมื่อเข้าเมืองตองอูได้ไม่นานนัก และพร้อมกับการที่กรุงหงสาวดีแตก สัญลักษณ์ของการปกครองส่วนกลางก็สลายไปด้วย ไทยยึดได้ดินแดนในพม่าภาคใต้ตั้งแต่เมาะตะมะลงมา ดินแดนที่เหลือนอกนั้นก็แบ่งแยกกันในระหว่างเจ้าเมืองทั้งหลายในพม่า ขณะเดียวกัน ณ เมืองสิเรียม ฟีลลิป เดอ บริโต ก็เริ่มตั้งตัวที่จะเป็นใหญ่ต่อไป

---

[1] ปยี เป็นคำพม่าเรียกแปร

บทที่ 15
อินโดนีเซีย ตั้งแต่สิ้นสมัยมัชปาหิต จนถึงสมัยมะตะรัมเริ่มมีอำนาจ

ก. แคว้นต่าง ๆ ในอินโดนีเซีย

หลังจากอาณาจักรมัชปาหิตที่ได้อิทธิพลของลัทธิฮินดูและพุทธศาสนาหมดอำนาจลงแล้ว อาณาจักรเดมักซึ่งได้รับอิทธิพลอิสลามก็กลายเป็นแคว้นนำในเกาะชวา ทั้งนี้ ชรีค คิดว่าอาณาจักรเดมักเป็นผู้ลบล้างอาณาจักรมัชปาหิตไปในขั้นสุดท้าย เนื่องจากโปรตุเกสที่มะละกากำลังเข้ามาขอติดต่อด้วย อย่างไรก็ดี เชื้อสายพวกราชวงศ์เก่า ๆ ยังคงสืบสกุลกันต่อมาอีกกว่าร้อยปีที่แถบเมือง ปาสูรวน ปะนะรูกัน และบลัมบันกันทางภาคตะวันออกของเกาะ แต่ระเด่น ปาตา ผู้ครองเดมักเป็นผู้ครอบครองเครื่องราชกกุธภัณฑ์ของอาณาจักรมัชปาหิต หลักฐานเกี่ยวกับสมัยนี้ต่อมากล่าวถึงระเด่นปาตาว่ามีเชื้อสายราชวงศ์มัชปาหิต นอกจากนั้น ยังกล่าวถึงเรื่องราวอันจับใจ เกี่ยวกับการที่พระองค์นำกองทัพมุสลิมเข้ายึดครองเมืองเดมัก แต่เรื่องทั้งสองไม่มีหลักฐาน ดร. เดอ กราฟ คิดว่า ระเด่นปาตาคงมีเชื้อจีนอยู่แถบปาเล็มบัง และเสด็จมาเมืองเดมักภายหลัง อาณาจักรของพระองค์มีความสำคัญเนื่องจากปัจจัย 2 ประการ คือ ควบคุมที่ราบที่ใช้ปลูกข้าวในแถบภาคเหนือตั้งแต่จาปาระ จนถึง กรีสิก และควบคุมการค้า ณ เมืองท่าทั้งสองนั้นด้วย ชวาส่งข้าวเป็นสินค้าออกจากเมืองจาปาระไปยังมะละกา และเมืองกรีสิกติดต่อค้าขายเครื่องเทศกับหมู่เกาะเครื่องเทศต่าง ๆ

รัชสมัยของระเด่นปาตาอยู่ระหว่าง ค.ศ. 1500–ค.ศ. 1518 โอรสของพระองค์คือ ปั่นเกรัน สะบรัง ลอ หรือบางครั้งรู้จักกันว่า ปาติ อูนุส ทรงสืบราชสมบัติต่อมา พระองค์เคยยกไปโจมตีพวกโปรตุเกสที่มะละกาใน ค.ศ. 1512 แต่พระองค์ทรงครองราชย์ต่อมาเพียง 3 ปีเท่านั้น พระอนุชาของพระองค์คือตรังกานา ทรงสืบราชสมบัติต่อมาใน ค.ศ. 1521 ได้ทรงทำให้แคว้นเดมักอยู่ในช่วงเวลาที่ร่ำรวยและมีอิทธิพลมากที่สุด จึงได้ตำแหน่งสุลต่าน การที่แคว้นเดมักก้าวขึ้นสู่ความมีอำนาจนี้ก็ด้วยผลงานของนักธรรมสุนัน กูนุง จาติ ผู้เป็นทั้งรัฐบุรุษและทหาร ผู้ซึ่งโปรตุเกสเรียกว่า ฟาลาเตหาน เขาเป็นชาวเมืองปาไซ เคยจาริกแสวงบุญไปเมือง

เมกกะ และสมรสกับพระขนิษฐาของตรังกานา เขาขยายอำนาจของแคว้นเดมักไปทางตะวันตกตามริมฝั่งทะเลของเกาะชวา ในขณะนั้นพวกมุสลิมชวาตั้งนิคมอยู่แถบเมืองท่าเรือเซริบอง และเมืองบันทัม ซึ่งอยู่ในอำนาจของอาณาจักรปะจาจารันของพวกซุนดา ซึ่งเป็นอาณาจักรที่ได้อิทธิพลลัทธิฮินดูและพุทธศาสนา อาณาจักรปะจาจารันนั้นมีศูนย์กลางอยู่แถบเมืองโบกอร์ในปัจจุบัน สุนัน กูนุง จาติ ขยายอิทธิพลไปควบคุมเมืองท่าทั้ง 2 เมืองไว้ในอำนาจได้ และทำให้เป็นแคว้นมุสลิมไปหมด เขาตั้งลูกชายเขา คือ บันเกรัน ปาสาเรียน ไว้ปกครองเมืองเซริบอง และตัวเขาเองอยู่ปกครองเมืองบันทัม ใน ค.ศ. 1552 ลูกชายที่ปกครองเมืองเซริบองตายลง สุนัน กูนุง จาติ จึงย้ายไปปกครองเมืองเซริบองเอง ทิ้งเมืองบันทัมไว้ให้ลูกชายอีกคนหนึ่งคือ หะซัน อูดิน เป็นผู้ดูแล ทำให้บันทัมเป็นเมืองอิสระนับแต่นั้นมา และยังขยายดินแดนเข้าไปภายในซึ่งเคยเป็นอาณาจักรปะจาจารันมาแต่ก่อน นอกจากนั้นยังได้หมู่เกาะลัมปอง และเป็นไมตรีกับแคว้นต่าง ๆ ในแถบภาคใต้สุมาตรา หะซัน อูดิน อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงเมืองอินทรคีรี ทำให้ได้สินสอดติดตัวเจ้าสาวมา คือ เมืองท่าเรือสิเลบาร์ เป็นเมืองท่าค้าพริกไทย

ก่อนหน้านั้น สุนัน กูนุง จาติ ได้ทำให้อาณาจักรปะจาจารันต้องเสียเมืองท่าจอดเรือที่ดีเมืองหนึ่งไปคือ เมืองซุนดา กาลาปา (ปัจจุบันคือเมืองจาการ์ตา) ที่มีความสำคัญต่อเมืองหลวงของอาณาจักร คือ เมืองปากวน เป็นอย่างยิ่ง ถ้าหากทรรศนะของชรีคถูกต้อง เมืองซุนดา กาลาปา นี้ก็คล้ายกับกรณีของอาณาจักรมัชปาหิต กล่าวคือ มีความสำคัญขึ้นมาได้จากการที่โปรตุเกสพยายามผูกมิตรกับอาณาจักรนอกศาสนา ใน ค.ศ. 1522 เรือโปรตุเกสมาถึงเมืองซุนดา กาลาปา และผู้สำเร็จราชการซุนดายอมทำสัญญาให้โปรตุเกสมาตั้งนิคมค้าขายได้แถบแม่น้ำชิลิวุง แต่โปรตุเกสก็มิได้มาจนกระทั่งในปี ค.ศ. 1527 อย่างไรก็ดี เมื่อโปรตุเกสกลับมาอีกครั้ง ก็พบว่าแคว้นบันทัมยึดเมืองซุนดา กาลาปา ไปเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองจาการ์ตาเสียแล้ว และแทนที่จะตั้งโรงเก็บสินค้าที่เมืองนั้นได้ ปรากฏว่าโปรตุเกสต้องซื้อสินค้าพริกไทยเอาตามตลาดนัด บุตรชายของ หะซัน อูดิน คนหนึ่งคือ ปาเนมบะหัน ยุซุบ (ค.ศ. 1570–ค.ศ.1580) ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า[1] ได้ฆ่าพระราชวงศ์ที่เมืองปากวนแคว้นปะจาจารันลงหมด และบังคับให้ชนชั้นสูงของเมืองซุนดาเข้ารีตนับถือศาสนาอิสลามทั้งหมดเป็นเวลานาน ก่อนสิ้นศตวรรษเมืองบันทัมก็กลายเป็น

[1] หน้า 269 (....ของบทที่ 10)

ศูนย์กลางการค้าพริกไทยของอินโดนีเซีย และเป็นเมืองท่าเรือภาคใต้ที่สำคัญในการติดต่อค้าขายกับจีน ดังที่ วัน เลอ ได้กล่าวไว้ ตลาดนัดนอกกำแพงเมืองภาคตะวันออกนั้นเป็นศูนย์กลางการค้าทั้งสำหรับชาวเมืองและสำหรับนานาชาติ เป็นที่ขายปลีกและขายส่ง คล้ายกับที่มะละกาสมัยเมื่อยังมีสุลต่านอยู่ สินค้านั้นมีทุกชนิด ข้าวและเกลือนั้นมาจากนอกประเทศ ส่วนสินค้าอื่น ๆ เช่น หม้อไห กระทะ ถุงพริกไทย เครื่องเทศ สิ่งของสินค้าเหล่านี้พ่อค้าชวาเป็นผู้ควบคุมและแลกเปลี่ยน นอกจากนั้นมีพวกสิ่งของสวยงาม วัตถุหรือภาชนะวาดเป็นลวดลายต่าง ๆ มาจากแคว้นกุจะราท หรือแคว้นเบงกอลก็มี ฝ่ายพวกพ่อค้าอาหรับและพ่อค้าเปอร์เซียก็นำเพชรนิลจินดามาขาย มีร้านชาวจีนตั้งอยู่เป็นแถวยาวเหยียด มีสินค้ามีค่าต่าง ๆ เช่น แพร หรือ ผ้ายกดอก กำมะหยี่ ผ้าซาติน ผ้าไหม ด้ายอย่างดี เสื้อปักทอง เครื่องลายคราม สินค้าไม้ประเภทขัดมันต่าง ๆ เครื่องทองแดง สินค้าที่ทำด้วยไม้ เครื่องยา และสิ่งของอื่น ๆ อีก[1] เมืองบันทัมนี้เป็นเมืองของชนชั้นสูง มีขุนนางร่ำรวยที่พรั่งพร้อมด้วยบริวารติดอาวุธและข้าทาส และยังมีพ่อค้าขายส่งจำนวนมากโดยเฉพาะพ่อค้าจีนซึ่งเป็นพวกที่มีอิทธิพลมากพวกหนึ่ง

กำลังทัพเรือของเมืองเดมักมีส่วนช่วยควบคุมท่าเรือริมฝั่งภาคใต้ของเกาะบอร์เนียว แต่เรื่องนี้ไม่มีหลักฐานแน่ชัดนัก ต่อมาก็ได้เกาะลอมบอกมาอยู่ในอำนาจ และเปลี่ยนเกาะนั้นให้เป็นอิสลาม นอกจากนั้นยังขยายอำนาจไปทางภาคใต้ และตะวันออกเฉียงใต้ เข้าไปในเกาะชวาอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะได้อาณาจักรสุพิต อูราง ซึ่งมีเมืองหลวงอยู่ ณ เมืองมาลัง เป็นอาณาจักรที่ได้อิทธิพลลัทธิฮินดูและพุทธศาสนา ก็ตกอยู่ในอำนาจของอาณาจักรเดมักโดยสิ้นเชิง แต่การขยายอำนาจออกไปทางดินแดนแถบภาคตะวันออกของอาณาจักรมัชปาหิตเดิมนั้นไม่สู้ประสบผลสำเร็จนัก กลับได้รับความเสียหายย่อยยับในที่สุด ใน ค.ศ. 1546 สุลต่านตรังกานาไปโจมตีเมืองปะนะรุกัน แต่พ่ายแพ้และสุลต่านถูกฆ่าตายในสงคราม ทำให้อาณาจักรแตกแยกออกรวดเร็วมากจนโอรสผู้ซึ่งสืบราชสมบัติต่อคือ สุลต่านปราวาตา นั้นมิได้มีอำนาจนอกเหนือไปจากเมืองเดมักเลย

การที่โปรตุเกสได้ครอบครองมะละกานั้น ดูจะเป็นอันตรายต่อแคว้นชวาภาคเหนือที่เป็นแคว้นค้าขายเหล่านั้นอย่างยิ่ง พวกโปรตุเกสสามารถเข้าผูกขาดการค้าเครื่องเทศแถบเกาะเทอร์เนต และเกาะแอมบอยนาไว้ได้ ทำให้ท่าเรือชวาซบ

---

[1] **Indonesian Trade and Society,** หน้า 140.

เชาไป และแม้ว่าแคว้นอัจเจกับพวกชวาซึ่งเป็นพันธมิตรกันพยายามจะตีมะละกามาให้อยู่ในมือของพวกมุสลิม ก็ทำไม่สำเร็จ ถึงแม้บรรดาเจ้าพื้นเมืองทั้งหลายได้รับความช่วยเหลือจากชวาจะล้มล้างอำนาจของโปรตุเกสในแถบหมู่เกาะโมลุกกะก็ไม่สำเร็จอีก จึงทำให้ความมั่งคั่งและกำลังทหารแถบเมืองริมฝั่งทะเลเสื่อมลง ในขณะเดียวกันความสัมพันธ์กับดินแดนภายในเกาะก็เริ่มร้าวฉาน จึงทำให้แคว้นทางภาคใต้ของเกาะชวาภาคกลางแคว้นหนึ่งเริ่มมีอำนาจขึ้นมา อันที่จริงแล้วก่อนหน้าที่อาณาจักรเดมักจะหมดอำนาจลง เราก็เคยได้ยินชื่อแคว้นเล็ก ๆ แคว้นหนึ่ง ชื่อเปงกิง เจ้าผู้ครองแคว้นเปงกิงคือ จาคะ ตริงกีร์ ได้รับการศึกษาจากอาณาจักรเดมัก ต่อมาก็ได้เป็นหัวหน้าทหารรักษาพระองค์ของสุลต่าน ได้อภิเษกสมรสกับพระธิดาสุลต่าน และได้เมืองปาจางมาเมืองหนึ่ง (ปัจจุบันคือเมืองสุระการ์ตา) แล้วก็ได้นามว่า ปันเกรัน อติวิชัย เมื่อเกิดการต่อสู้หลังจากที่สุลต่านตรังกานาสิ้นชีพแล้ว พระองค์ก็สามารถเพิ่มพูนอำนาจได้โดยรวดเร็ว ในปี ค.ศ. 1568 พระองค์ได้เป็นสุลต่านแคว้นปาจาง พวกโปรตุเกสเรียกพระองค์ว่า 'จักรพรรดิ' พงศาวดารเมืองบันจมาซิน เรียกพระองค์ว่า สุลต่าน สุรยะ อลาม หมายความว่า พระอาทิตย์ของโลก ได้เป็นใหญ่ในหมู่เจ้าชวาอยู่หลายปี แต่คงน้อยกว่า 20 ปี ตามที่เดอ กราฟ กล่าวไว้ หลักฐานทางชวายืนยันว่า คู่แข่งที่น่ากลัวในขณะนั้น คอ ปันเกรัน อาเรีย บีนังสัง เจ้าเมืองจิบิง ซึ่งได้อำนาจมาโดยการฆ่าคู่แข่งในชวาทั้งหมด รวมทั้งสุลต่านปราวาตาก็ถูกฆ่าใน ค.ศ. 1550 ด้วย ต่อมาจึงมีการสงครามเกิดขึ้นระหว่างอาเรีย บีนังสัง และ อติวิชัย กล่าวคือ อติวิชัยสัญญาจะยกแคว้นมะตะรัมให้แก่ผู้ที่ฆ่าคู่แข่งของตนได้ จึงมีวีรบุรุษผู้หนึ่งชื่อ กไจ กีดี ปามานาหัง ออกสู้รบตัวต่อตัวกับอาเรีย บีนังสัง และเอาชนะได้ เมื่อได้ดินแดนดังกล่าวมาเป็นรางวัลแล้ว กไจ กีดี ก็สร้างเมืองหลวงขึ้น ณ ที่ปัจจุบันคือเมือง โกตา กีดี และมีผู้คนมาตั้งถิ่นฐานในที่ดินว่างเปล่ามากขึ้น กไจ กีดี สิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1575 โอรสของพระองค์ได้สืบราชสมบัติต่อมา ประวัติศาสตร์เรียกพระนามของพระองค์ว่า เสนาปติ (ขุนพล) ตามตำแหน่งที่สุลต่านอติวิชัยแห่งอาณาจักรปาจางมอบให้

ตามพงศาวดารชวา หรือบางครั้งเรียกกันว่า บาบัด ที่กวีในราชสำนักสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 แต่งขึ้นนั้น กล่าวไว้ว่า ปะเนมบะหัน เสนาปติ อินกาลากะ เป็นผู้ก่อตั้งราชวงศ์มะตะรัม ซึ่งจะมีอำนาจมากที่สุดราชวงศ์หนึ่ง หลังจากสิ้นสมัยมัชปาหิตไปแล้ว สุลต่านผู้มีชื่อเสียงของราชวงศ์นี้ผู้หนึ่ง คือ สุลต่านอากุง (ค.ศ. 1613—ค.ศ. 1645) เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญมากพระองค์หนึ่งในประวัติศาสตร์อินโด-

นีเซีย เป็นที่น่าเสียดายว่า ผลงานของเสนาปติเท่าที่ปรากฏในหลักฐานชวานั้น มักสอดแทรกไว้ด้วยเรื่องนิยายและเรื่องมหัศจรรย์ต่าง ๆ คล้ายเรื่องราวในหนังสือโบราณ 2 เล่ม คือ ปาราราตัน และ นครเกียรติคม ซึ่งมีรายละเอียดพิสดารเสียจนยากที่จะแยกข้อความทางประวัติศาสตร์ออกจากบทสรรเสริญและบทประพันธ์ประกอบนิยายทั้งหลายเหล่านั้นได้ ในเมื่อจากหนังสือเหล่านั้นเป็นหลักฐานเดียวที่ทิ้งไว้ให้นักประวัติศาสตร์ค้นคว้า อย่างไรก็ดี ในหนังสือ Geschiedenis van Indonesie[1] และในงานที่มีรายละเอียดมากของเขาเรื่อง The Reign of Panembahan Senapati Ingalaga[2] นั้น ดร. เดอ กราฟ ได้รวบรวมเรื่องราว เขียนประวัติศาสตร์การเมืองของชวาภาคตะวันออกและชวาภาคกลางในสมัยปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 โดยพยายามรวบรวมเหตุผลที่เขาเห็นว่า เป็นที่ยอมรับเข้าไว้ด้วยกัน

ดร. เดอ กราฟ ไม่เห็นด้วยกับผู้เขียนพงศาวดาร 'บาบัด' ของชวา ในกรณีที่พยายามนำเอาเสนาปติไปเกี่ยวข้องกับราชวงศ์เก่า ๆ ในชวาแต่กาลก่อน อาทิเช่น ในสมัยมัชปาหิต เป็นต้น เขากลับวาดภาพให้เห็นว่าเสนาปตินั้นไร้สกุลรุนชาติมาแต่ก่อน เขาแบ่งรัชสมัยของเสนาปติออกเป็นหลายช่วงด้วยกัน ในช่วงที่หนึ่งกล่าวถึงการที่เสนาปติทำไมตรีกับแคว้นในภาคตะวันตก และดึงเอาแคว้นเหล่านั้นมาจากแคว้นปาจาง ในช่วงที่สองกล่าวถึงสัมพันธภาพที่ตึงเครียดระหว่างเสนาปติกับผู้ครองแคว้นปาจาง จนเกือบถึงจุดระเบิดของสงคราม และการที่เสนาปติสั่งเตรียมพร้อมป้องกันเมืองหลวง เช่น สร้างกำแพงหินและป้อมต่าง ๆ เป็นต้น แต่แคว้นปาจางก็โจมตีไม่สำเร็จ เพราะภูเขาไฟเมราปีเกิดระเบิดขึ้นมา ในช่วงที่สามกล่าวเกี่ยวกับแคว้นเดมัก หลัง ค.ศ. 1586 ที่สุลต่านอติวิชัยแห่งแคว้นปาจางสวรรคตลงแล้ว ทายาทผู้สืบราชบัลลังก์ คือ บุนเกรัน เบนาวะ ได้ไปขอความช่วยเหลือจากเสนาปติมาป้องกันการรุกรานจากเจ้าอทิปาติแห่งแคว้นเดมัก กองทัพเดมักจึงพ่ายแพ้ไป และเบนาวะก็มอบอำนาจให้แก่เสนาปติเป็นผู้ปกครอง หรืออีกนัยหนึ่งคือยอมอยู่ใต้อำนาจของเสนาปติ แต่เสนาปติปฏิเสธ ส่วนช่วงต่อไปคือ ช่วงที่ 4 นั้นเป็นช่วงสุดท้าย ว่าด้วยการที่เสนาปติพยายามขยายอำนาจเข้าไปในแถบตะวันออก เริ่มด้วยเข้าไปในแคว้นสุราบายาซึ่งมีอำนาจทางการค้าทางทะเลอยู่มาก และยังเป็นผู้รับมรดกขนบธรรมเนียมประเพณีจากอาณาจักรมัชปาหิตไว้อีกด้วย แต่

---

[1] 's- Gravenhage, 1949.

[2] Velhanderingen van het Koningklijk Instituut voor Taal-, Land-en Volkenkunde' Deel 13, 's- Gravenhage, (1954).

ก็ไม่สามารถตีแคว้นสุราบายาได้ ณ เมืองจิบัง คือ ที่เมืองโมโจเคอโตในปัจจุบันนี้ แต่คณะทูตแห่งแคว้นคิรีช่วยเจรจาให้แคว้นสุราบายา ยอมอยู่ใต้อำนาจแคว้นมะทะรัมได้ ต่อมาก็ขยายอำนาจจะไปรวมแคว้นมาดิอัน ส่วนแคว้นมาดิอันนั้นเมื่อเห็นว่าแคว้นสุราบายาเสื่อมลง ก็เริ่มไปเป็นไมตรีกับแคว้นพานาระกาเพื่อต่อต้านแคว้นมะทะรัม สำหรับการโจมตีเพื่อขยายอำนาจครั้งที่สามนั้นเขามุ่งไปยังแคว้นปาสุรุวัน ซึ่งเป็นแคว้นที่ได้อิทธิพลทั้งลัทธิฮินดูและพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏว่าอทิปติ คานิเตน ก็พ่ายแพ้ยอมสวามิภักดิ์ด้วย การขยายอำนาจครั้งสุดท้ายก็เพื่อไปช่วยสนับสนุนสิทธิในการสืบราชบัลลังก์ของผู้สำเร็จราชการที่แคว้นเคดิรี ซึ่งแคว้นสุราบายาผู้มีอำนาจเหนืออยู่ในขณะนั้นพยายามคัดค้าน ทำให้แคว้นสุราบายาและพันธมิตรของสุราบายายกกองทัพมาตีแคว้นมะทะรัมผ่านทางแคว้นมาดิอัน ในการรบครั้งนั้น เสนาปติได้ชัยชนะ แต่ต่อมามิช้ามินานก็สวรรคตใน ปี ค.ศ. 1601 ก่อนหน้านั้นพระองค์ขยายอิทธิพลจากเซริบองไปถึงปาสุรุวัน เว้นแต่แคว้นตามริมฝั่งทะเล เช่น แคว้นสุราบายา เป็นต้น ยังคงเป็นอิสระอยู่มิฉะนั้นแล้วคงไม่สามารถจะรวมทัพมาตีแคว้นมะทะรัมในปลายสมัยเสนาปติได้ นอกจากนั้น ดร. เดอกราฟเล่าไว้ว่า ในปลายสมัยเสนาปตินั้น ปรากฏว่ามีพวกฮอลันดามาถึงชวาแล้ว แต่พวกฮอลันดามิได้กล่าวถึงเสนาปติ กลับไปกล่าวถึง 'กษัตริย์' ตามแคว้นริมทะเล เช่น เจ้าผู้ครองแคว้นทูบัน หรือแคว้นสุราบายา เป็นต้น หลักฐานบันทึกในชวาอ้างว่า แม้แต่เจ้าอทิปติแห่งแคว้นปาติก็เคยยกทัพเข้ารุกรานแคว้นมะทะรัม และเลยไปถึงแคว้นปรัมบะนันด้วย แต่กองทหารม้าของเสนาปติสามารถเอาชนะกองทัพข้าศึกได้ ทำให้อำนาจมะทะรัมขยายกว้างขวางออกไปอีก

ดร. เดอ กราฟ วาดภาพเจ้าเสนาปติไว้เป็นทำนองว่าเป็นทรราชมากกว่าเป็นกษัตริย์ เป็นทหารโชคดีผู้สามารถตั้งราชวงศ์ขึ้นมาได้ แต่มิได้กระทำการสิ่งใดใดในทางสร้างสรรค์ โอรสผู้เป็นทายาท คือ ปะเนมบะหัน แครปยัก (ค.ศ. 1601—ค.ศ. 1613) ครองราชสมบัติต่อมาต้องวุ่นวายตลอดรัชสมัยอันสั้นในการปราบกบฏจลาจล และพยายามรวบรวมดินแดนที่สืบมรดกมาเข้าไว้ด้วยกัน ทว่าประสบผลสำเร็จเพียงเล็กน้อย การกบฏที่สำคัญครั้งแรก คือ กบฏที่มีพระเชษฐาผู้เป็นโอรสพระองค์ที่สองของพระเจ้าเสนาปติ คือ ปันเกรัน ปูเกอ ผู้ครองแคว้นเดมักเป็นหัวหน้า ปูเกอได้ความช่วยเหลือจากกองทหารฮอลันดาที่มีจาคอบ วัน ฮีมสเกอร์ก เป็นผู้นำ กองทหารต่างชาตินี้ปูเกอจับมาได้เมื่อไปติดต่อค้าขายกับแคว้น

จาปาระ ปูเกอเอาชนะกองทัพมะทะรัมได้ และใน ค.ศ. 1604 แครปยักก็สามารถเอาชนะพระเชษฐาได้ ต่อมามิช้ามินาน พระอนุชาอีกพระองค์หนึ่ง คือ ปันเกรันจะยาระกา แห่งแคว้นปานาระกา ก็พยายามยึดราชบัลลังก์ หากกบฏครั้งนั้นไม่สู้มีหลักฐานเนื่องจากไม่มีชนต่างชาติเขียนลงไว้ เช่น ครั้งกบฏปูเกอ จึงไม่สามารถเอาเทียบกับบันทึกทางชวาได้ แต่ดูเหมือนว่ากบฏครั้งนั้นจะถูกปราบลงอย่างรวดเร็ว

ในปลายรัชสมัยที่เต็มไปด้วยการต่อต้านสู้รบกับแคว้นสุราบายาซึ่งเป็นแคว้นที่มีอำนาจ เคยเป็นผู้นำในการต่อต้านอาณาจักรมะทะรัมมาตั้งแต่สมัยเจ้าเสนาปติแล้ว ขณะนั้นแคว้นสุราบายาพร้อมที่จะช่วยเหลือศัตรูของแครปยักอยู่ การสงครามครั้งนั้นมีการโจมตีโต้ตอบอย่างยืดเยื้อมาก ชาวฮอลันดาผู้หนึ่ง ชื่อ อาตุสกิจเซล บรรยายตัวเมืองว่าห่างจากกำแพงล้อมรอบอยู่ประมาณ 5 ไมล์ มีป้อมแบบจีนยื่นออกมาจากกำแพงซึ่งมีระยะห่างกันประมาณเท่ากับช่องยิงปืนใหญ่ ยั่วยุการพยายามบุกโจมตี แต่แครปยักก็มิได้ดำเนินการโจมตีแต่อย่างไร ในบันทึกของชวากล่าวถึงเรื่องสงครามครั้งนี้ไว้ไม่ละเอียดเลย ซึ่ง เดอ กราฟ กล่าวว่าเสมือนยิ่งยุให้อยากรู้มากกว่าที่จะระงับความอยากรู้เหล่านั้นเสีย[1]

ในจดหมายลงวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1614 ที่ แจน บีเตอร์ซุน โคเอน[2] เขียนกล่าวถึงการสิ้นพระชนม์ของ ปาเนมบะหัน แครปยัก และโอรสองค์ใหญ่พระนามรังสัง ซึ่งรู้จักกันต่อมาว่า สุลต่านอากุง ได้สืบราชสมบัติต่อมา สุลต่านอากุงนี้เป็นเจ้าชวาคนแรกที่มีชาวยุโรปบันทึกชีวิตส่วนตัวเอาไว้ และหลักฐานเกี่ยวกับรัชสมัยนี้อาจเปรียบเทียบได้ทั้งหลักฐานข้างฝรั่ง และหลักฐานพื้นเมือง รัชสมัยของสุลต่านอากุงนั้นน่าสนใจเป็นอย่างมาก ไม่ใช่เพียงแต่กิจกรรมที่พระองค์ได้ทำขึ้นเท่านั้น แต่เป็นการเผยแพร่ชื่อเสียงประวัติศาสตร์ชวาอีกด้วย สุลต่านอากุงปรารถนาจะเป็นผู้สร้างมหาอาณาจักรที่โอ่อ่า บรรดากวีในราชสำนักก็พยายามช่วยเสริมสร้างความยิ่งใหญ่ทั้งหลายให้ดูยิ่งใหญ่กว่าสมัยมัชปาหิต โดยการแทรกเรื่องราวประเภทนิยายตำนานเข้าไปสนับสนุนความต้องการว่าพระองค์เป็นผู้ที่ทุกคนจงรักภักดี

แบร์ก ผู้เจาะจงศึกษาเรื่องราวของพระเจ้าเสนาปติที่ ดร. เดอ กราฟ เขียน

---

[1] **De Regering van Sultan Agung, Vorst van Mataram (1613—45), en die van zijn Voorganger Panembahan Seda-ing- Krapjak(1601—13)'s-** Gravenhage, 1958, หน้า 22.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

เป็นพิเศษ ได้วิจารณ์งานสร้างมโนภาพของกวีราชสำนักอย่างไม่มีชิ้นดี[1] แบร์กชี้ให้เห็นว่า ตามพงศาวดารบาบัด ทานา ชาวี พระเจ้าเสนาปติทรงประสบผลสำเร็จในการสงครามเช่นเดียวกับพระราชนัดดาของพระองค์ คือ สุลต่านอากุง กล่าวคือ ดินแดนต่าง ๆ ที่เจ้าเสนาปติได้มานั้นอาจสูญเสียไป และสุลต่านอากุงต้องกลับไปกอบกู้ใหม่หมด เรื่องนี้มีส่วนเป็นไปได้ เพราะตามที่ผู้แต่งพงศาวดารบาบัด ทานา ชาวี บรรยายว่า บรรดาผู้ปกครองก่อนหน้าสุลต่านอากุงนั้นล้วนแต่เป็นบุคคลในนิยายเสียเป็นส่วนมาก เพราะเหตุฉะนั้น เสนาปติจึงอาจอยู่ในกรณีเดียวกันก็ได้ และกิจกรรมทั้งหลายของเสนาปตินั้นก็อาจอธิบายได้ว่า เป็นการยกเอาเหตุการณ์การยกทัพจับศึกของสุลต่านอากุง ซึ่งเป็นเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ย้อนกลับไปบรรยายว่าเป็นเรื่องในอดีตที่เก่ากว่านั้น กวีในราชสำนักบรรยายความลำบากในปลายสมัยเสนาปติ ก็เพื่อยกย่องชัยชนะของสุลต่านอากุงให้เด่นชัดยิ่งขึ้น ตามทฤษฎีดังกล่าว สุลต่านอากุง คือ ผู้ก่อตั้งราชวงศ์แทนที่จะเป็นเสนาปติ และตามความคิดแบบชวา อำนาจของสุลต่านอากุงจะมีความชอบธรรมได้ก็โดยการสืบสายราชวงศ์ย้อนไปสู่บรรพบุรุษผู้มีความสามารถในอดีต ที่ไม่อาจกำหนดเวลาได้ มาให้ยอมรับ[2] นอกจากนั้น แบร์กยังชี้ให้เห็นว่า กวีในราชสำนักสุลต่านอากุงคงเคยเห็นว่าวิธีการเขียนดังกล่าวได้เคยมีผู้กระทำมาแล้วในชวาถึงสองครั้งสองหน เช่น ในกรณีโคลงกลอนเกี่ยวกับเจ้าไอร์ลังคะ ที่มปู กานวา แต่งขึ้นรู้จักกันในชื่อว่า อรชุนวิวาหะ[3] และที่ประพันสะ แต่งเรื่อง นครเกียรติคม[4] และความสนใจของกวีในเหตุการณ์ต่าง ๆ ก็เป็นแบบความสนใจของพระ ที่มีต่อขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ มิใช่แบบนักประวัติศาสตร์สนใจในประวัติศาสตร์

แม้ว่าจะมีข้อสงสัยเกี่ยวกับเรื่องราวของเจ้าเสนาปติ แต่เป็นที่เชื่อมั่นได้ว่าก่อนสมัยสุลต่านอากุงนั้น อาณาจักรมะตะรัมเป็นอาณาจักรที่มีอำนาจมากในวงการ

---

[1] โดยเฉพาะใน "Twee Nieuwe Publicaties betreffende de Geschiedenis en de Geschiedschrijving van Mataram", **Indonesie**, เล่ม 8, หน้า 97—128. และดู Javanese Historiography—a Synopsis of Its Evolution, ใน D.G.E. Hall (ed), **Historians of South-East Asia**, (London: 1961), หน้า 13—23.

[2] Indonisia, เล่ม 8, หน้า 111. ฉบับแปลของ Hall

[3] เหนือขึ้นไป, หน้า 87.

[4] เหนือขึ้นไป, หน้า 93.

เมืองชวา ในปลายสมัยสุลต่านอากุงสามารถปราบพันธมิตรต่าง ๆ ของแคว้นสุราบายาลงได้ ใน ค.ศ. 1614 เมื่อชวาตะวันออกถูกบุกรุก แคว้นสุราบายาและพันธมิตรก็ตีโต้ตอบกลับคืน บรรดาพันธมิตรของสุราบายานั้นตามหลักฐานฮอลันดาบันทึกไว้ว่ามีแคว้นทูบัน แคว้นลาเซม แคว้นกรีสิก และแคว้นปาสุรุวัน ซึ่งต่อมาแคว้นเหล่านั้นพ่ายแพ้กองทัพแคว้นมะตะรัมโดยสิ้นเชิงในการรบที่แม่น้ำบรันตัสใกล้เมืองเคดิริ พงศาวดารชวากล่าวว่า ในปีต่อมา สุลต่านอากุงก็ได้ชัยชนะดินแดนแคว้นวีระ–ซาบา ซึ่งกะได้ประมาณจากใกล้ ๆ เมืองโมโจเคอโตถึงริมฝั่งแม่น้ำบรันตัส ดินแดนแถบนี้เป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญยิ่งที่จะคุมเส้นทางเดินทางบกเข้าสู่ปากน้ำบรันตัส และควบคุมเส้นทางคมนาคมระหว่างปากแม่น้ำกับภาคตะวันออกของชวา ชัยชนะครั้งนี้ทำให้แคว้นสุราบายาและพันธมิตรยกทัพมาตีโต้ตอบอีกครั้งหนึ่ง โดยเข้าโจมตีใจกลางแคว้นมะตะรัมทีเดียว แต่ผู้บุกรุกทั้งหลายก็พ่ายแพ้ในสงครามที่รบกันใกล้เมืองสุระการ์ตา (โซโล) อีกไม่กี่เดือนต่อมา สุลต่านอากุงก็ได้แคว้นลาเซมและแคว้นปาสุรุวันไว้ในอำนาจ ต่อมาใน ค.ศ. 1617 ก็ตีได้แคว้นปาจางซึ่งเผอิญก่อการกบฏขึ้น เปิดโอกาสให้สุลต่านอากุงยกทัพไปทำลายเมืองลงได้

ใน ค.ศ. 1619 สุลต่านอากุง ได้เมืองท่าริมฝั่งทะเล คือ เมืองทูบันไว้ในอำนาจ เป็นอันว่าได้ครอบครองดินแดนริมฝั่งทะเลภาคตะวันออกทั้งหมด หลังจากนั้น กองทัพเรือมะตะรัมเริ่มมีความสามารถเข้มแข็งเป็นที่ลือชื่อขึ้นมาก ทำให้สุลต่านอากุง สามารถขู่ที่จะปิดกั้นน้ำเข้าสู่แคว้นสุราบายา จนในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1620 แจน ปีเตอร์ซุน โคเอน เขียนจดหมายถึงข้าหลวงใหญ่ฮอลันดา แสดงความแคลงใจว่าแคว้นสุราบายาจะไม่มีกำลังพอต่อต้านต่อไปได้ แต่ที่จริงสุราบายามีพลังต่อต้านมากกว่าที่โคเอนคาดไว้มาก เพราะปรากฏว่าสู้รบกันอยู่ร่วม 5 ปี ตราบจน ค.ศ. 1625 สุลต่านอากุงจึงเริ่มแลเห็นผลที่ต้องการ เพราะการปิดล้อมเมืองนั้นลำบากมาก เนื่องจากดินแดนโดยรอบก็มักชื้นแฉะซึ่งเป็นอันตรายต่อสุขภาพของคนอย่างยิ่ง และเมืองนั้นก็ตั้งอยู่ในเกาะที่มีป้อมค่ายป้องกันแน่นหนายากแก่การที่ศัตรูจะเข้าโจมตี พวกมะตะรัมใช้วิธีเข้าปล้นล้างผลาญอยู่เป็นส่วนมาก กล่าวคือ ทุกปีหลังจากฤดูเก็บเกี่ยว พวกมะตะรัมก็มักเข้าปล้นรอบ ๆ เมืองเสมอ ๆ ตราบจนกระทั่งสุลต่านอากุงสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำกาลิมัส ทำให้เมืองสุราบายาขาดน้ำจึงต้องยอมจำนน

ในระยะที่แคว้นสุราบายาถูกปิดล้อมอยู่นั้น ใน ค.ศ. 1622 สุลต่านอากุงส่งกำลังทัพไปยังเกาะบอร์เนียว บังคับให้แคว้นบันจมาซิน และแคว้นสุขาดานะ ต้อง

ยอมอยู่ใต้อำนาจด้วย ใน ค.ศ. 1624 ก็ไปตีได้แคว้นมาดูรา ภาคตะวันตกของแคว้นนั้นยอมแพ้แต่โดยดี แต่มีการสู้รบเสียเลือดเนื้อกันมากในแถบภาคตะวันออก สุลต่านอากุงตั้งเจ้าอาทิตติแห่งแคว้นสัมบังขึ้นปกครองหมู่เกาะนั้น และยังยกน้องสาวคนหนึ่งให้เป็นมเหสีด้วย ส่วนแคว้นสุราบายานั้น สุลต่านอากุงก็ยกย่องลูกชายของเจ้าเมืองเก่า ชื่อปันเกอรัน เปกิก ให้เป็นเจ้าประเทศราช และก็ยกน้องสาวให้อภิเษกสมรสกับเจ้าเมืองอีกคนหนึ่งเช่นเดียวกัน

การที่สุลต่านอากุงปราบแคว้นสุราบายาลงได้นั้นจัดว่าเป็นความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่มาก เพราะยังคงเหลือแคว้นอีกไม่กี่แคว้นที่ยังเป็นอิสระอยู่ เช่น แคว้นบลัมบันกัน ในภาคตะวันออกชวา ซึ่งเป็นไมตรีอย่างใกล้ชิดกับเกาะบาหลี และชวาภาคตะวันตกบางส่วนที่อยู่ใต้อำนาจของแคว้นบันทัม เป็นต้น ข้างฝ่ายแคว้นเชริบองนั้น ใน ค.ศ. 1625 ก็มาขอสวามิภักดิ์และยกเจ้าหญิงให้คนหนึ่ง เป็นอันว่าการขยายอำนาจเริ่มแผ่ออกไปทางภาคตะวันตกอีกครั้งหนึ่ง ใน ค.ศ. 1624 สุลต่านอากุงได้สมญาว่า ซูสุฮุหนัน ซึ่งแปลว่า 'พระบาท' (หมายความว่า สำหรับวางไว้บนศีรษะของเจ้าประเทศราชที่เข้ามาถวายคารวะ) แต่พวกฮอลันดาแปลแผลงไปเป็น 'จักรพรรดิ'

ข. การโจมตี "วงล้อม" ของอังกฤษและฮอลันดา

การที่อังกฤษเดินทางมาแถบมหาสมุทรอินเดียล่าช้ากว่าชาติอื่นนั้น มิได้หมายความว่าอังกฤษขาดความสนใจในการค้าภาคตะวันออก ในสมัยพระเจ้าเฮนรี่ที่ 2 เมื่อนายจอห์น แคบอต ออกเดินทางจากเมืองบริสตอล ก็มีจุดมุ่งหมายที่จะมาแสวงหาตลาดผ้าไหมและเครื่องเทศในภาคตะวันออกนั่นเอง และการค้นพบทวีปอเมริกาก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้จุดหมายมาแสวงหาการค้าในภาคตะวันออกต้องล่าช้าไปอีกร่วมศตวรรษ แต่การที่มีการแสวงหาเส้นทางเดินเรือทางสายเหนือจะเป็นโดยการอ้อมอเมริกา หรืออ้อมรุสเซียและไซบีเรีย ก็ยืนยันให้เห็นชัดว่า อังกฤษยังคงมุ่งมั่นในการแสวงหาหนทางมาค้าขายในเอเชียตลอดมา เมื่อบริษัทมัสโควีไม่สามารถเปิดเส้นทางสายตะวันออกเฉียงเหนือได้ ก็ยังผลให้แอนโทนี เจนกินสันแสวงทางเดินบกผ่านรุสเซียมายังภาคตะวันออกไกล แต่ก็ได้ผลแต่เพียงมีการติดต่อค้าขายกับเปอร์เซียชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น และเมื่อบรรดาหมู่พ่อค้าที่กรุงลอนดอนพยายามแสวงหาเส้นทางมาภาคตะวันออกโดยผ่านประเทศซีเรีย ตลอดจนกระทั่งมีการสนับสนุนก่อตั้งศูนย์การค้าที่แสนจะรุ่งเรืองกับแถบเมดิเตอร์เรเนียนตะวัน

ออกแล้วก็ตาม แต่ก็ยังห่างไกลกว่าที่จะเลยมาถึงอินเดียและดินแดนอื่น ๆ บรรดาอิสรชนผู้แสวงหาโชค เช่น จอห์น นิวเบอรี่ หรือราฟ ฟิช ก็พยายามเดินทางมาจนถึงอินเดีย โดยเฉพาะในกรณีของฟิชนั้น เดินทางมาถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยซ้ำไป แต่นิวเบอรี่นั้นสูญหายไปในขากลับ และการเดินทางของฟิชก็ดูไม่สู้จะสะดวกนักสำหรับเส้นทางการค้าขายระยะไกล แต่ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 บรรดาพ่อค้าที่กรุงลอนดอนก็เห็นพ้องต้องกันว่า เส้นทางเดินเรือมาภาคตะวันออกที่เข้าทีที่สุดเห็นจะเป็นเส้นทางที่มาอ้อมแหลมกูดโฮป

หากพิจารณาถึงการที่อังกฤษมาปรากฏตัวในภาคตะวันออก ในฐานะเป็นคู่แข่งขันของฮอลันดาและโปรตุเกสแล้ว ก็ควรรำลึกถึงความยากลำบากและอุปสรรคต่าง ๆ ที่ขัดขวางอังกฤษก่อนที่จะใช้เส้นทางอ้อมแหลมมาควบคู่ไปด้วย ในระยะแรก ๆ ก็ไม่มีหลักฐานว่าอังกฤษพยายามหลีกเลี่ยงดินแดนของโปรตุเกส ที่พระสันตะปาปากำหนดไว้ใน ค.ศ. 1492 แต่อย่างใด ในครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 16 อังกฤษมีความรู้เกี่ยวกับการเดินเรือในมหาสมุทรอินเดียน้อยมาก และโปรตุเกสก็พยายามอย่างยิ่งที่จะปิดบังความลับเกี่ยวกับกิจกรรมของโปรตุเกสในภาคตะวันออก นักเดินเรือโปรตุเกสก็ไม่ไปทำงานในเรืออังกฤษ ยิ่งกว่านั้นโปรตุเกสยังไม่อนุญาตให้คนอังกฤษที่มีความรู้พอจะเรียนรู้ความลับในการเดินเรือของตนได้โดยสารมาในเรือโปรตุเกสที่มุ่งสู่ตะวันออกอีกด้วย

ในปลายศตวรรษนั้น ความรู้เกี่ยวกับเรื่องภูมิศาสตร์ของคนอังกฤษดีขึ้นมาก ทั้งนี้เนื่องจากผลการค้นคว้าของ ดร. จอห์น ดี ริชาร์ด อีเดน และพี่น้อง 2 คนในสกุลฮากลุต แต่ก็ยังคงมีอุปสรรคอื่น ๆ ติดตามมาอีกมาก อังกฤษนั้นมิได้มีสินค้าประเภทใดที่จะเป็นที่นิยมในเมืองร้อน กลับมีความต้องการที่จะขายผ้าขนสัตว์ จึงเห็นได้ว่าการเดินทางไปแถบภาคเหนือนั้นจำเป็น ยิ่งกว่านั้น กว่าพ่อค้าอังกฤษจะลงทุนเอาเรือไปบรรทุกเครื่องเทศมาจากการเดินทางระยะยาวกว่าหมื่นหกพันไมล์ได้ก็ล่วงเข้าปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 กระบวนเรืออังกฤษเริ่มออกเดินทางระยะยาวมากขึ้น แต่มักจะไปทางภาคตะวันตกเพื่อไปหาเรือสเปนที่มีสินค้ามีค่าต่าง ๆ

แต่กระนั้น ก็ยังมีอุปสรรคขัดขวางการออกเดินเรือค้าขายต่อไป ธรรมดาในการเดินเรือนั้นต้องมีลูกเรือจำนวนมาก และถ้าการเดินทางนั้นเป็นการเดินทางระยะยาว ลูกเรือก็ต้องเตรียมเสบียงเครื่องใช้ไปมาก ซึ่งกินที่ที่จะใช้บรรทุกของ

ในเรือเสียเป็นส่วนใหญ่ ทำให้เหลือที่บรรทุกสินค้าน้อยลง พวกโปรตุเกสตัดปัญหาดังกล่าวโดยการสร้างเรือให้ใหญ่ประมาณ1,200—1,500 ตัน ซึ่งใช้ลูกเรือจำนวนน้อยกว่าตามอัตราส่วนเมื่อเทียบกับเรืออังกฤษที่ใช้อยู่ขณะนั้น ซึ่งมีขนาดใหญ่ที่สุดเพียง 200 ตัน ต่อมาเมื่ออังกฤษทำสงครามกับสเปนจึงมีเอกชนลงทุนต่อเรือให้ใหญ่ขึ้น อังกฤษต้องขจัดปัญหาดังกล่าวอยู่ช้านานก่อนที่จะมาแข่งขันกับการค้าของโปรตุเกสในมหาสมุทรอินเดียได้

เมื่อพระเจ้าฟิลิปที่ 2 แห่งสเปนรวมโปรตุเกสเข้ามาไว้ในอำนาจได้ ใน ค.ศ. 1580 นั้น ก็เท่ากับเชื้อเชิญให้บรรดาศัตรูของสเปนโจมตีจักรวรรดิของโปรตุเกสไปด้วย ในปีเดียวกันนั้นเดรกกลับจากการเดินทางรอบโลก นำเอาวัตถุมีค่าต่าง ๆ ที่ปล้นจากพวกสเปนมา และยังนำเอากานพลูมาจากเกาะเทอร์เนตข้ามมหาสมุทรแปซิฟิกมาด้วย เดรกกลับมารายงานว่า เขาได้ทำสัญญาค้าขายกับสุลต่านเทอร์เนตไว้แล้ว สุลต่านมีพระประสงค์จะขอความช่วยเหลือต่อสู้กับโปรตุเกส ข่าวนี้กระตุ้นความสนใจในหมู่เกาะตะวันออกมากขึ้น ดังนั้นอีก 6 ปีต่อมา โทมัส คาเวนดิช ก็ออกเดินทางจากอังกฤษ ผ่านไปทางช่องแคบแมกเจลแลนข้ามมหาสมุทรแปซิฟิกไปถึงหมู่เกาะฟิลิปปีน และเดินทางต่อไปยังภาคตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่เกาะชวา ณ ที่นั้นเขาตระเตรียมซ่อมเรือเพื่อเดินทางกลับ เขารายงานว่าอังกฤษอาจเปิดการค้าขายกับหมู่เกาะโมลุกกะได้อย่างเสรี และเขาได้ทราบข่าวจากชวาว่า หากผู้อ้างสิทธิในราชบัลลังก์โปรตุเกสคือ ดอน แอนโทนิโอ ที่อังกฤษสนับสนุนมายังหมู่เกาะตะวันออกแล้ว ชาวเกาะจะมาสวามิภักดิ์ ในอังกฤษเองก็เกิดมีความคิดแตกแยกเป็น 2 พวก เกี่ยวกับเรื่องจักรวรรดิของโปรตุเกส กล่าวคือ ฝ่ายของเดรกและเดวอนเชื่อว่า แผนการที่ดีที่สุดที่จะช่วยให้อังกฤษค้าขายในมหาสมุทรอินเดียอย่างสะดวกได้ก็คือเข้าช่วยโปรตุเกสกอบกู้อิสรภาพ และโปรตุเกสอาจจะตอบแทนโดยการแบ่งการค้าที่โปรตุเกสผูกขาดอยู่ให้อังกฤษเป็นรางวัล

อย่างไรก็ดี พวกพ่อค้าที่กรุงลอนดอนต้องการจะให้อังกฤษโจมตีโปรตุเกสที่ผูกขาดการค้าภาคตะวันออกอยู่นั้นโดยตรง เมื่อชนะกองทัพเรือโปรตุเกสใน ค.ศ. 1588 แล้ว ก็มีผู้พยายามทูลขอให้พระราชินีสนับสนุนการค้าโดยเส้นทางผ่านแหลมกูดโฮปนั้น ในปี ค.ศ. 1587 เดรกยึดเรือซาน ฟิลลิป ของโปรตุเกสได้ที่ใกล้ๆ เกาะอะซอร์ส เรือนั้นบรรทุกสินค้าเครื่องเทศต่าง ๆ มีมูลค่าถึงหนึ่งแสนแปดพันปอนด์สเตอลิงก์ จึงก่อให้เกิดความคิดต่อไปอีกว่า การปล้นสะดมเรือโปรตุเกสก็อาจเป็น

หนทางซึ่งนำความร่ำรวยมาให้ได้เช่นเดียวกัน นอกจากนั้นอังกฤษควรเปิดการค้ากับดินแดนระหว่างบริเวณภาคใต้ของอินเดียจนถึงแถบหมู่เกาะฟิลิปปีน โดยไม่จำเป็นต้องเข้าไปใกล้ที่มั่นของสเปนหรือโปรตุเกสซึ่งมีอยู่แล้วแต่ประการใด ในการถวายคำร้องเรียนครั้งแรกในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1589 มิได้มีหลักฐานปรากฏอยู่ แต่ในปีต่อมาแผนการดังกล่าวก็มีผู้นำขึ้นมาเสนออีกครั้งหนึ่ง ซึ่งยังผลให้มีการส่งเรือออกเดินทางใน ค.ศ. 1591 กระบวนเรือที่ไปในครั้งนั้นมี 3 ลำด้วยกัน อยู่ในความควบคุมของ ยอร์ช เรมอน และ เจมส์ แลงคาสเตอร์ ออกเดินทางจากเมืองพลีมัทไปยังหมู่เกาะอีสต์อินดีส โดยเส้นทางเดินเรืออ้อมแหลมกูดโฮป เป็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งว่า บุคคลที่พวกพ่อค้าฮอลันดาที่กรุงแอมสเตอร์ดัมให้คุมการเดินทางมาตะวันออกครั้งแรก คือ คอร์เนลิส เดอ ฮูทแมน และแลงคาสเตอร์ที่อังกฤษส่งออกให้นำทางมาภาคตะวันออกครั้งแรกนี้ ล้วนแต่เป็นคนซึ่งเติบโตขึ้น ณ กรุงลิสบอนทั้งสิ้น

การเดินทางครั้งนั้น ควรจะประสบความสำเร็จอย่างดีหากลูกเรือไม่เกิดเจ็บป่วยล้มตายวุ่นวายขึ้น ในระหว่างการเดินทางก่อนจะอ้อมแหลมนั้นเกิดเรื่องยุ่งยากมาก ถึงกับต้องส่งเรือกลับไปจากอ่าวเทเบิลลำหนึ่งพร้อมด้วยลูกเรือที่เจ็บอยู่เป็นจำนวนมาก และเมื่อเลยแหลมเรมอนด์มาเล็กน้อยเรือก็อัปปางไปอีกลำหนึ่ง อย่างไรก็ดี แลงคาสเตอร์ก็มาถึงฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือของเกาะสุมาตราได้ และเดินทางต่อไปจนถึงปีนัง ณ ที่นั้นเขาก็ปล้นสะดมเรือสินค้าโปรตุเกสที่ผ่านไปมาแถบช่องแคบมะละกาอยู่เสมอ แต่ลูกเรือของเขาล้มป่วยตายลงเสียมาก จนไม่สามารถนำเรือกลับบ้านได้ ครั้นพ้นเกาะเซนต์เฮเลนามาเขาก็ต้องนำเรือไปยังหมู่เกาะอินเดียตะวันตกเพื่อหาเสบียงอาหาร ขณะหยุดหาเสบียงที่เกาะโมนานั้น เขาตกค้างอยู่บนเกาะ เพราะเรือพร้อมด้วยลูกเรืออีก 6 คน หนีไปขึ้นที่ซาน โดมิงโก ไปขอสวามิภักดิ์กับสเปน จากนั้นแลงคาสเตอร์และลูกเรืออีก 18 คนก็อาศัยเรือฝรั่งเศสมาขึ้นที่เมืองเดียบ เขากลับมาถึงอังกฤษในวันที่ 24 พฤษภาคม ค.ศ. 1594 การผจญภัยจบลงด้วยความเศร้า แต่การที่เรืออังกฤษเดินทางผ่านมหาสมุทรอินเดียและไปเสียทีการค้าของโปรตุเกส ก่อให้เกิดความกระตือรือร้นที่จะตอบโต้ ในขณะที่แลงคาสเตอร์ไม่อยู่นั้น อังกฤษจับได้เรือบรรทุกสินค้าที่มีราคามากกว่าสมัยที่เดรกจับได้ใน ค.ศ. 1587 เสียอีก

อย่างไรก็ดี คณะพ่อค้าที่กรุงลอนดอนยังลังเลในอันที่จะส่งขบวนเรือไปตามเส้นทางสายตรงนั้น ขณะนั้นการค้าตกต่ำ และพวกพ่อค้าบางพวกที่ค้าอยู่แถบ

โมร็อกโกก็คัดค้าน ใน ค.ศ. 1596 ดัดเลก็ได้รับการสนับสนุนให้เดินทางไปเมืองจีน โดยให้ผ่านทางช่องแคบแมกเจลแลนและส่งกองเรือให้เบนจามิน วูด คุมไปอีกกองหนึ่ง เขาละทิ้งแผนการเดิมเสีย กลับนำเรือ 3 ลำเดินทางอ้อมแหลมกูดโฮปไปมหาสมุทรอินเดีย เมื่อไปถึงแหลมมลายูปรากฏว่ากองเรือสูญหายไปหมดสิ้น เหลือแต่ลูกเรือชาวฝรั่งเศสคนเดียวผู้ซึ่งใน ค.ศ. 1601 เรือฮอลันดาเก็บตกได้จากเกาะมอริเชียส เขายังชีพอยู่แบบ โรบินสัน ครูโซ

ต่อมาข่าวการเดินทางของฮูทแมนไปเกาะบันทัม (ค.ศ. 1595—ค.ศ. 1597) ก่อให้เกิดความนิยมในเส้นทางเดินเรือสายผ่านแหลมกูดโฮปนั้นอีก การค้าของฮอลันดาอาจเป็นภัยต่อการค้ากับพวกเลวอง (โมร็อกโก) ได้ โดยเฉพาะใน ค.ศ. 1599 วัน เนก นำเรือ 4 ลำ กลับมาฮอลแลนด์พร้อมด้วยสินค้าเป็นจำนวนมาก และข้อสำคัญมาในเวลาที่กำหนดไว้ได้ จึงก่อให้เกิดมีการเรี่ยไรขึ้นในตลาดกรุงลอนดอนเพื่อสนับสนุนการเดินทางมาภาคตะวันออกนี้ ใน ค.ศ. 1598 มีผู้แปลหนังสือของลินสโคเตน ชื่อเรื่อง อิทิเนอราริโอ ออกเป็นภาษาอังกฤษ ให้ความรู้เกี่ยวกับการค้าขายและการเดินเรือในมหาสมุทรอินเดียเป็นอย่างมาก ก่อให้เกิดความกระตือรือร้นมากขึ้นผสมกับรายงานความสำเร็จของวัน เนก ทำให้มีผู้คิดว่าควรจะตั้งบริษัทขึ้นติดต่อการค้าขายกับหมู่เกาะอินเดียตะวันออก โดยผ่านตามเส้นทางอ้อมแหลมดังกล่าว

แต่กระนั้น ก็ยังมีอุปสรรคที่ต้องฟันฝ่าอีกจนได้ เพราะขณะนั้น รัฐบาลของสมเด็จพระนางเจ้าอลิซาเบธที่ 1 กำลังมีปัญหาเรื่องการเงินอยู่ กล่าวคือ เกิดการกบฏในไอร์แลนด์และเกิดสงครามกับสเปนขึ้นพร้อมกัน สมเด็จพระราชินีต้องระงับแผนการอันนี้ขณะเจรจาตกลงกับสเปน แต่เมื่อการเจรจาล้มเหลวลงในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1600 คณะองคมนตรีก็ได้ให้ผู้ก่อตั้งบริษัทดำเนินการไปก่อน โดยให้คำมั่นสัญญาว่าจะขอพระบรมราชานุญาตได้สำเร็จในภายหลัง ในวันที่ 31 ธันวาคม ศกนั้น บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษก็ถือกำเนิดขึ้นเป็นทางการ หนังสือของสโตว ชื่อ Chronicle ให้เหตุผลในการก่อตั้งว่าเป็นเพราะการผูกขาดค้าพริกไทยของฮอลันดา และเรื่องนี้มักมีผู้เล่าต่อ ๆ กันมาเสมือนนิยายมากกว่า

เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว บริษัทการค้าซึ่งประกอบด้วยผู้ว่าการผู้หนึ่งและคณะกรรมการอีก 24 คน ก็ได้รับแต่งตั้งให้เตรียมการเดินเรือไปค้ากับหมู่เกาะอินเดียตะวันออก ให้มีสิทธิควบคุมการค้าได้ในบริเวณตั้งแต่แหลมกูดโฮป

จนถึงช่องแคบแมกเจลแลนเป็นเวลา 15 ปี การเดินทางครั้งแรกลงทุนไป 68,000 ปอนด์ ลงทุนซื้อเรือ 4 ลำ ในราคา 41,000 ปอนด์ ลงทุนซื้อสินค้าไปขายอีกประมาณ 6,860 ปอนด์ และนำเงินเหรียญไปประมาณ 21,742 ปอนด์เพื่อไว้สำหรับซื้อสินค้ากลับ การเดินทางครั้งนี้ให้แลงคาสเตอร์เป็นผู้คุม ให้จอห์นเดวีเป็นนายท้ายเรือ นายเดวีผู้นี้เคยทำหน้าที่นี้มาแล้วในการเดินทางครั้งที่ 2 ของคอเนลิส เดอ ฮูทแมน ในระหว่าง ค.ศ. 1598—ค.ศ. 1600

แลงคาสเตอร์นำกองเรือออกเดินทางในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1601 เรือเข้าเทียบท่าเรือเกาะอัจเจในวันที่ 5 มิถุนายน ค.ศ. 1602 และเดินทางต่อไปยังเกาะบันทัม ณ ที่นั้นได้รับอนุญาตให้ตั้งโรงเก็บสินค้าได้ ขากลับก็นำสินค้าเครื่องเทศมาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะพริกไทยนั้นมีมากจนล้นตลาด และทำให้ผู้ถือหุ้นต้องรับส่วนแบ่งเป็นพริกไทยเป็นส่วนผลตอบแทนหุ้นที่ลงไป ครั้งนั้นพวกฮอลันดามิได้ขัดขวางการค้าของแลงคาสเตอร์แต่อย่างใด ทั้ง ๆ ที่ฮอลันดาก็มีการค้าที่ถาวรอยู่แถบหมู่เกาะอินเดียตะวันออกแล้ว และยิ่งกว่านั้นแลงคาสเตอร์ยังได้รับความช่วยเหลือจากสุลต่านแคว้นอัจเจ ช่วยบีดข่าวมิให้มะละกาและดินแดนใกล้เคียงได้ล่วงรู้ถึงการเดินทางครั้งนั้นแต่ประการใด โรงเก็บสินค้าโรงแรกที่อังกฤษตั้งขึ้นที่บันทัมนั้นเป็นที่เหมาะมาก เพราะนอกจากจะเป็นศูนย์กลางการค้าพื้นเมืองแล้วยังเป็นเมืองท่าที่เรือสินค้าจีนมารับพริกไทยที่นั่นด้วย และศูนย์กลางการค้าที่บันทัมได้เป็นที่มั่นของอังกฤษในแถบหมู่เกาะนั้นตราบจน ค.ศ. 1682

เมื่อแลงคาสเตอร์ตั้งโรงเก็บสินค้าของอังกฤษโรงแรกที่หมู่เกาะอินเดียตะวันออกนั้น ปรากฏว่าฮอลันดาได้พยายามมา 4 ปีล่วงหน้าแล้วที่จะยึดตลาดการค้าของโปรตุเกสในแถบนั้น ก่อนปลายปี ค.ศ. 1601 ฮอลันดาส่งกองเรือมาในภาคตะวันออกรวม 15 กอง รวมเรือทั้งหมดประมาณ 65 ลำ แล่นผ่านช่องแคบแมกเจลแลนหรือมิฉะนั้นก็อ้อมแหลมกูดโฮปมายังมหาสมุทรอินเดีย เนื่องจากพระเจ้าฟีลลิปที่ 2 ออกประกาศใน ค.ศ. 1594 ปิดท่าเรือลิสบอนมิให้พ่อค้าฮอลันดาหรืออังกฤษมาติดต่อค้าขาย จึงเท่ากับเป็นเหตุที่ทำให้ "วงล้อม" ของโปรตุเกสถูกโจมตีในครั้งนี้โดยตรง อย่างไรก็ดีเมื่อไม่นานมานี้นักวิชาการฮอลันดาจะดูเหมือนสนับสนุนเหตุผลดังกล่าวข้างต้นไว้แล้วนั้นน้อยลงไป โดยพยายามชี้ให้เห็นว่า ก่อนหน้า ค.ศ. 1594 นั้น พวกฮอลันดาไม่พอใจกับการที่ต้องเป็นตัวกลางระหว่างลิสบอนและเมืองอื่น ๆ ในยุโรปมานานแล้ว และพยายามแสวงหาเส้นทางเดินเรือมาโดยตรง

สู่ภาคตะวันออกเพื่อหาผลประโยชน์ให้ตนเอง พระราชบัญญัติของพระเจ้าฟีลลิปที่ 2 จึงเท่ากับช่วยกระตุ้นความต้องการของฮอลันดาให้รีบหาทางเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายให้เร็วขึ้น แต่มิได้เป็นสาเหตุดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

การที่พวกฮอลันดามาค้าเครื่องเทศแข่งขันกับโปรตุเกสนั้น พวกฮอลันดาได้เปรียบชาวอังกฤษหรือชนชาติอื่น ๆ ซึ่งมาแข่งขันอยู่ในระยะนั้นมาก ฮอลันดาเป็นชาติที่มีการค้าด้านการประมงอย่างกว้างขวางมาแต่ก่อน ซึ่งเป็นส่วนสนับสนุนให้มีนักเดินเรือทะเลดี ๆ เป็นจำนวนมาก พวกฮอลันดาเป็นคนกลางรับส่งสินค้าติดต่อกับต่างประเทศต่าง ๆ ในยุโรป แข่งขันกับพวกพ่อค้าตามเมืองท่าริมฝั่งทะเลเยอรมัน จึงจัดได้ว่าพวกฮอลันดาประสบความสำเร็จในการเป็นพ่อค้าคนกลางไม่มีใครเทียบได้ ยิ่งกว่านั้นระบบการคลังของฮอลันดายังจัดว่าทันสมัยมากที่สุดในยุโรป และมีเงินลงทุนในระยะแรกดีกว่าบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษเป็นอย่างมาก เหตุผลส่วนใหญ่ที่ทำให้ฮอลันดารีรอที่จะเดินทางมาภาคตะวันออกโดยผ่านแหลมกูดโฮปนั้น ประการหนึ่งก็เนื่องจากขาดความรู้และความสามารถในการเดินทางในมหาสมุทรอินเดีย และอีกประการหนึ่งคือมัวแต่ไปพะวงจะแสวงหาเส้นทางเดินเรือทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

อย่างไรก็ดี ใน ค.ศ. 1592 แจน ฮูยีเจน วัน ลินสโคเตน แห่งฮาเลม ผู้เคยอยู่ในโปรตุเกสมา 4 ปี และเคยเป็นเลขานุการให้สังฆราชที่เมืองกัวอีก 5 ปี ได้กลับมายังบ้านเกิดเมืองนอน เป็นผู้มีความรู้เกี่ยวกับการค้าและการเดินเรือในมหาสมุทรอินเดียดียิ่งผู้หนึ่ง เขาได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้านักภูมิศาสตร์และนักเขียนแผนที่ทั้งหลาย เขาเขียนหนังสือชื่อ "**Reysgeschrift van de Navigatiën der Portugaloysers in Orienten**" ซึ่งพิมพ์ขึ้นใน ค.ศ. 1595 และในปีต่อมาก็เขียนหนังสืออีกเล่มหนึ่ง ชื่อ "**Itinerario, Voyagie ofte Schipvaert van Jan Huygen van Linschoten naar Oost-ofte Portugaels Indien**" หนังสือทั้ง 2 เล่มนี้บรรจุข้อความซึ่งมีประโยชน์ในทางปฏิบัติอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน และที่สำคัญกว่านั้น เขาแถลงว่า อำนาจของโปรตุเกสในภาคตะวันออกเริ่มเสื่อมลง และความสัมพันธ์ระหว่างโปรตุเกสกับชาวพื้นเมืองก็ไม่ดีนัก ซึ่งเป็นโอกาสวิเศษที่พ่อค้าต่างชาติอื่น ๆ จะเข้าไปแข่งขันค้าขายด้วย เขายังชี้ให้เห็นอีกด้วยว่า ชวาจะเป็นศูนย์กลางการค้าที่เหมาะที่จะตั้งแหล่งค้าขาย เพราะโปรตุเกสมิได้ไปยุ่งเกี่ยวในแถบนั้นมากนัก

ใน ค.ศ. 1595 ขบวนเรือฮอลันดากองแรกก็ออกเดินทางไปยังภาคตะวันออก โดยเส้นทางอ้อมแหลมกูดโฮปนั้น การเดินทางครั้งนี้ได้รับความช่วยเหลือทางการเงินจากพวกที่ร่วมกันตั้งบริษัท วัน แวร์ ขึ้น แต่เดิมบริษัทนี้ตั้งขึ้นเพื่อแสวงหาทางไปทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และไม่ประสบผลสำเร็จ ผู้นำกองเรือที่ออกเดินทางนั้น คือ คอเนลิส เดอ ฮูทแมน ผู้เคยเป็นพ่อค้าอยู่เมืองลิสบอนมาหลายปี ฮูทแมนจะเคยได้ความรู้จากลินสโคเตนสักเพียงใดก็ไม่มีใครทราบในการเตรียมตัวเดินทาง แต่ที่สำคัญก็คือ เพื่อนร่วมงานผู้หนึ่งของลินสโคเตน คือ นักเขียนแผนที่ชื่อ แพลนซิอัส เป็นผู้วางแผนการเดินเรือให้ และเขาใช้หนังสือ **"Reysgeschrift"** เป็นคู่มือ แต่ฮูทแมนเป็นผู้นำที่ไม่ดี เป็นนักเลงหัวไม้ ขี้โม้ และประพฤติผิดปกติวิสัยอยู่เสมอ จนเกือบทำให้การเดินทางนั้นล้มเหลว ในการเดินทางขาไปนั้น อาจประมวลเหตุผลได้ว่า การที่ลูกเรือจำนวน 145 จากจำนวนลูกเรือทั้งหมด 249 ต้องล้มตายลงนั้น ก็เนื่องจากเขาเป็นผู้นำที่หย่อนความสามารถ แต่ถ้าพิจารณาจากการเดินทางครั้งแรกของแลงคาสเตอร์ซึ่งลูกเรือก็ล้มตายลงไปมาก อาจพูดให้ความยุติธรรมได้มากกว่านั้นว่าเป็นเพราะขาดประสบการณ์นั่นเอง

ฮูทแมนนำกองเรือ 4 ลำมาถึงเมืองบันทัมในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1596 ได้รับการต้อนรับอย่างดี แต่เนื่องจากความประพฤติกักขพะของเขา ๆ จึงถูกจับพร้อมด้วยลูกเรือไปขังคุก เรือฮอลันดาจึงยิงโจมตีเมือง อีกเดือนหนึ่งต่อมาฮูทแมนจึงได้รับไถ่ประกันตัวออกมา และเริ่มเดินทางต่อมายังภาคตะวันออกถึงเมืองจาการ์ตาและเมืองท่าชวาอื่น ๆ แถบภาคเหนือและเลยไปจนถึงเกาะบาหลี บรรดาลูกน้องของเดอ ฮูทแมน บังคับให้เขาเดินทางกลับบ้าน แม้ว่าจะหาสินค้าใส่เรือกลับได้ยังไม่เต็มที่ และทั้ง ๆ ที่เดอ ฮูทแมน ก็อยากเดินทางต่อไปยังหมู่เกาะโมลุกกะก็ตาม ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1597 เขาก็กลับมาถึงเทกเซล พร้อมด้วยเรือ 3 ลำจากที่นำไป 4 ลำ และลูกเรืออีก 89 คน แม้ว่าเขาจะได้สินค้ากลับมาน้อย แต่ก็มีการแสดงความยินดีต้อนรับการกลับของเขาอย่างเอิกเกริกมาก ผลการเดินทางของเขาแสดงให้เห็นว่า หากมีผู้นำและการวางแผนดี ๆ ก็อาจค้ากับหมู่เกาะอินดิสได้สำเร็จ จึงก่อให้เกิดมีการตระเตรียมการเดินทางสำหรับครั้งต่อ ๆ ไป

ในขณะที่ชาวฮอลันดาตื่นเต้นยินดีกับการเดินทางไปสำรวจของ เดอ ฮูทแมนมากนั้น พวกโปรตุเกสก็กำลังหัวเสียเกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่เช่นเดียวกัน อุปราชที่เมืองกัวพยายามจัดกองเรือไว้ป้องกันการเดินทางของฮอลันดาในครั้งต่อ ๆ ไป และ

ยังสั่งห้ามไปยังสุลต่านที่เมืองบันทัมว่า มิให้ต้อนรับพ่อค้าชาวยุโรปอื่นอีก และจะลงโทษหากมีการส่งของให้พ่อค้าเหล่านั้นด้วย แต่พวกชวาต่อต้านคำสั่งดังกล่าวจนกระทั่งกองเรือโปรตุเกสต้องถอยไปอยู่ที่มะละกา

ใน ค.ศ. 1598 มีการส่งกองเรืออีกกว่า 5 ครั้ง รวมเรือทั้งหมดประมาณ 22 ลำ ออกจากท่าเรือฮอลแลนด์ไปยังหมู่เกาะอินเดียตะวันออก ในบรรดาเรือทั้งหมดนี้ประมาณ 13 ลำ แล่นอ้อมแหลมไป และอีกประมาณ 9 ลำผ่านช่องแคบแมกเจลลาแลน เรือลำหนึ่งในการนำของโอลิเวอ วัน นูต ออกเดินทางไปทางภาคตะวันตกและเดินทางอ้อมแหลมกลับมา เป็นผู้นำเรือฮอลันดาคนแรกที่เดินทางรอบโลกได้สำเร็จ ขบวนเรือที่ใหญ่ที่สุดที่บริษัทที่วัน แวรส่งออกจากกรุงแอมสเตอร์ดัมนั้น มี จาคอบ วัน เนก และวัน วอวิก กับวัน ฮีมสเกิก เป็นผู้นำ ในการเดินทางขาไป วัน วอวิก เป็นผู้ไปพบหมู่เกาะมอริเชียส ซึ่งเขาให้ชื่อตามชื่อของมอรีสแห่งนาซอ ฝ่ายวันเนกเดินทางถึงเมืองบันทัมภายใน 6 เดือนหลังจากออกเดินทาง เนื่องจากพวกชาวพื้นเมืองบันทัมพยายามขับไล่โปรตุเกสไป จึงยินดีค้าขายกับฮอลันดามาก เรือฮอลันดา 4 ลำล้วนแต่บรรทุกพริกไทยเต็มเรือ ออกเดินทางกลับบ้าน รวมการเดินทางไปกลับครั้งนั้นแล้วก็ไม่เกิน 14 เดือน วัน เนกติดต่อกับชาวพื้นเมืองดีมาก และยังสามารถนำเอาถ้วยทองคำของขวัญจากสุลต่านองค์หนึ่งมาถวายเจ้าชายมอรีสได้ และเสนาบดีก็ยังส่งสาสน์มาถวายอีกฉบับหนึ่ง ส่วนเรืออีก 4 ลำในกองเรือวัน เนกก็แล่นไปตามฝั่งทะเลภาคเหนือของเกาะชวา และตามเมืองต่าง ๆ เช่น จาการ์ตา ทูบัน และกรีสิก เป็นต้น ฝ่ายวัน ฮีมสเกิก และวัน วอวิกนั้น เดินทางต่อไปถึงเกาะแอมบอยนา แต่วัน ฮีมสเกิกเลยไปถึงหมู่เกาะบันดา ไปตั้งโรงเก็บสินค้าที่เมืองลอนตอร์ และเดินทางกลับฮอลแลนด์ใน ค.ศ. 1599 ส่วนวัน วอวิก เดินทางเลยไปถึงเกาะเทอร์เนต และเดินทางกลับฮอลแลนด์ในปลาย ค.ศ. 1600 สินค้าที่วัน เนกนำกลับมาได้กำไรถึง 1 เท่าตัว และเมื่อเรือลำอื่น ๆ กลับมาหมดแล้ว มีการรวบรวมผลกำไรออกแสดง ปรากฏว่าสินค้าทั้งหมดในการเดินเรือครั้งนั้นกลับมาได้กำไรถึง 4 เท่าตัว

ใน ค.ศ. 1598 มีเรือในกองเรือนี้ไปเกาะสุมาตรา เกาะบอร์เนียว ไทย มะนิลา กวางตุ้ง และญี่ปุ่น แต่กองเรือขบวนอื่น ๆ ไม่มีครั้งใดได้กำไรเหมือนครั้งที่วัน เนก ไปมา มิหนำซ้ำกองเรือ 2 ขบวนที่เดินทางผ่านช่องแคบแมกเจลแลนก็สูญเสียเงินทองไปมากกว่าครึ่งล้านเหรียญกิลเดอร์ และกองเรืออีกขบวนที่เดินทาง

ผ่านทางอ้อมแหลมก็เสียหายไปเหมือนกัน ที่น่าสนใจก็คือ ในระยะดังกล่าว ฮอลันดากำลังต่อสู้เพื่ออิสรภาพจากสเปน การที่ต้องสูญเงินทองจำนวนมากไปในการเดินทางเรือนั้น หากเป็นที่กรุงลอนดอนก็คงเกิดความยุ่งยากขึ้นแล้ว แต่สำหรับฮอลันดานั้นมิได้ทำให้ความพยายามลดน้อยลงไปเลย มีผู้ก่อตั้งบริษัทขึ้นอีกหลายบริษัท และเพิ่มจำนวนเรือเพื่อออกเดินทางไปในภาคตะวันออกขึ้นอีกมาก บริษัทเหล่านั้นต่างแข่งขันซึ่งกันและกันในการส่งเรือไปตะวันออก จนสมัยก่อนหน้าที่บริษัทยูไนเตดอีสต์อินเดียจะตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1602 นั้น ได้ชื่อว่าเป็นสมัยของการเดินทางที่ดูเสมือนไร้เหตุผลและปราศจากแบบแผนซึ่งเรียกกันว่า "วิล วาต" เกือบจะไม่มีเมืองท่าสำคัญ ๆ ต่าง ๆ ริมฝั่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แห่งใดเลยที่เรือฮอลันดาไม่ได้แวะ ทั้งยังได้รับการต้อนรับอย่างเป็นมิตรจากทุกแห่งที่ผ่านไป บางแห่งก็ขอความช่วยเหลือเพื่อต่อต้านโปรตุเกส นอกจากในกรณีที่คอเนลิส เดอ ฮูทแมน ถูกฆ่าตายใน ค.ศ. 1599 ที่แคว้นอัจเจ และ ณ ที่นั้นน้องชายของเขาคนที่ชื่อ เฟรเดอริก ก็ถูกจำคุกอยู่ถึง 2 ปี ในเวลาที่อยู่ในคุกนั้นเขาได้แต่งปทานุกรมมลายู–ดัทช์ฉบับเริ่มแรกขึ้น และยังแปลบทสวดในศาสนาคริสเตียนออกเป็นภาษามลายูอีกด้วย

ใน ค.ศ. 1600 สตีเวน วัน เดอ ฮาเกน ทำสัญญาที่สำคัญฉบับแรกกับหัวหน้าชาวพื้นเมือง คือ หัวหน้าเกาะแอมบอยนา สัญญานั้นนอกจากจะให้ฮอลันดาตั้งบริษัทคาสตีล วัน แวรขึ้นในดินแดนของตนแล้ว ยังสัญญาจะส่งสินค้าพื้นเมือง เช่น กานพลูให้ฮอลันดาทั้งหมด สัญญานี้เป็นข้อตกลงขั้นแรกของการตกลงขั้นต่อ ๆ ไป อันแสดงให้เห็นว่า ฮอลันดามิได้ต้องการที่จะมาขับไล่โปรตุเกสจากภาคตะวันออกเท่านั้น แต่ยังต้องการเข้าผูกขาดการค้าไว้กีดกันชาติยุโรปอื่น ๆ ซึ่งอาจตามมาอีกด้วย อันที่จริงแล้วก่อนหน้าที่ฮอลันดาจะเพิ่มจำนวนเรือส่งมายังภาคตะวันออกมากขึ้นกว่าเดิม โปรตุเกสก็เสียเปรียบอยู่นักหนาแล้ว กล่าวคือ กรุงลิสบอนก็ไม่สามารถส่งความช่วยเหลือมาให้ได้ และการที่พระเจ้าฟิลิปที่ 3 ใช้เมืองท่าโปรตุเกสเป็นที่ตระเตรียมกองทัพเรือเพื่อรบกับอังกฤษและเนเธอร์แลนด์ใน ค.ศ. 1599 นั้น ทำให้อังกฤษเข้ามาบีดน่านน้ำกีดกันเสีย ยิ่งกว่านั้น ความพุ่มเพือยและไร้สมรรถภาพในการวางแผนของสเปน ทำให้กองทัพเรือที่ตั้งขึ้นเปรียบเสมือนเงาของความยิ่งใหญ่แต่ครั้งโบราณเท่านั้น แม้แต่ที่กัวก็ต้องตระเตรียมกำลังทัพเรือไว้ป้องกันน่านน้ำภาคตะวันออก ในค.ศ. 1601 เฟอร์ตาโด เดอ เมนโดซา นำกองทัพเรือประมาณ 30 ลำออกมาจากมะละกาไปโจมตีเมืองบันทัม และโวลเพิต ฮาเมนซ แห่งบริษัทวัน แวรก็นำกองเรือประมาณ 5 ลำขับไล่เรือโปรตุเกสไปได้ ขณะนั้นเรือฮอลันดากระจัด

กระจายอยู่หลายแห่งเพื่อแสวงหาและรวบรวมเครื่องเทศจากเกาะต่าง ๆ ในหมู่เกาะโมลุกกะ โปรตุเกสจึงมีโอกาสเข้ายึดเกาะแอมบอยนาไว้ได้ และเลยไปโจมตีเกาะเทอร์เนต ขณะนั้นสเปนก็ส่งทัพจากมะนิลามาช่วย แต่ก็ตีไม่ได้ ต้องยกทัพกลับไปมะละกา นอกจากนั้นโปรตุเกสยังแพ้เรือฮอลันดาที่บุกไปโจมตีศัตรูเก่าคนหนึ่ง คือ สุลต่านแคว้นยะโฮร์ด้วย

การที่โปรตุเกสมิสามารถขจัดฮอลันดาออกไปจากแถบหมู่เกาะได้ เปิดโอกาสอันดียิ่งให้ฮอลันดารวบรวมกำลังตอบโต้ได้ทัน แต่เนื่องจากขณะนั้นเรือฮอลันดาอยู่ในฐานะที่มาค้าขายมิใช่มายึดครอง จึงดูจำเป็นที่จะต้องล้มระบบการเดินเรือแบบเก่าเสีย ในเวลาดังกล่าวราคาสินค้าพื้นเมืองสูงขึ้นมาก ทั้งนี้เนื่องจากมีพ่อค้าจากหลายบริษัทมาแย่งกันแสวงหาสินค้าพื้นเมือง และบางกรณีถึงกับเกิดการทะเลาะเบาะแว้งกันขึ้น จึงก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวในอันที่จะรวมตัวกันเอง ใน ค.ศ. 1600 อังกฤษตั้งบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษขึ้น ทำให้ฮอลันดาเชื่อว่า การที่จะรักษาผลประโยชน์อันเนื่องจากความสนใจในภาคตะวันออกไว้ ฮอลันดาจำเป็นต้องรวมกันให้ได้ และนี่คือเหตุผลที่ก่อให้เกิดการตั้งบริษัทอีสต์อินเดียของฮอลันดา หรือจะเรียกต่อไปว่า บริษัท วี. โอ. ซี. (V.O.C.) ซึ่งย่อมาจาก Vereenigde Oostindische Compagnie

บริษัทนี้ก่อตั้งขึ้นในวันที่ 20 มีนาคม ค.ศ. 1602 พร้อมกับมีกฎบัตรของบริษัทซึ่งคณะกรรมการรัฐสภาได้ร่างออกมาให้ฮอลันดามีสิทธิผูกขาดการค้าในอาณาบริเวณระหว่างแหลมกูดโฮปและช่องแคบแมกเจลแลน ในระยะเวลา 21 ปี และให้บริษัทมีอำนาจทำสนธิสัญญา สร้างป้อมสะสมกำลังอาวุธ และตั้งคณะกรรมการยุติธรรมขึ้นเองด้วย ในเมืองต่าง ๆ ที่บริษัทรวมกันได้ เช่น แอมสเตอร์ดัม มิดเดิลเบอร์ก เดฟ รอตเตอแดม ฮอน และเองกุยเซน ก็ให้มีสภาการค้า วี. โอ. ซี. อยู่ โดยให้ผู้ว่าการของบริษัทต่าง ๆ เหล่านั้นจำนวน 76 คน เป็นคณะกรรมการบริหาร โดยมีข้อแม้ว่า มิให้มีการซ่อมจำนวนสมาชิกที่ขาด จนกว่าจำนวนสมาชิกจะลดลงเหลือเพียง 60 ส่วนในเรื่องที่เป็นกิจกรรมประจำวันนั้นอยู่ในความรับผิดชอบของกรรมการอีกหมู่หนึ่งมีจำนวน 17 คน ซึ่งมักเรียกกันว่า 'พวกฮีเรน 17' หรือบางครั้งก็เรียกดิเรกเตอเรน หรือบางครั้งเรียกว่า "เมเจอร์" ในคณะกรรมการชุดนี้สภาการค้าที่เมืองแอมสเตอร์ดัมมีสิทธิได้ที่นั่ง 8 ที่ เงินลงทุนในระยะแรกมีประมาณ 6 ล้านกิลเดอร์ครึ่ง ซึ่งเป็นหุ้นที่มาจากกรุงแอมสเตอร์ดัมเสีย 3,675,000

กิลเดอร์ สภาการค้าของแต่ละเมืองจะจัดเรือส่งออกไปอย่างอิสระ แต่ผลกำไรและขาดทุนจะมาแบ่งทั่วกัน ในที่สุดบริษัทก็เข้าควบคุมโรงเก็บสินค้าที่ตั้งขึ้นในภาคตะวันออกในระยะที่แล้วมา เช่น ที่เกาะเทอร์เนตในหมู่เกาะโมลุกกะ บันดา บันทัม และกรีสิกริมฝั่งชวาเหนือ บัตตานี และยะโฮร์บนแหลมมลายู และอัจเจในภาคตะวันตกเฉียงเหนือของสุมาตรา เป็นการรวมตัวกันที่ดีเด่นมาก รวมความสนใจและการดำเนินการเข้ามาด้วยกันได้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงความพยายามของคนทั้งชาติ และเป็นที่น่าสังเกตว่า เงินลงทุนในระยะแรกของบริษัท วี. โอ. ซี. นั้น มากกว่าเงินลงทุนของบริษัทอังกฤษถึง 10 เท่าตัว

วายแบรน วัน วอวิก นำขบวนเรือรุ่นแรกจำนวน 15 ลำ ที่บริษัทส่งออกเดินทางไปภาคตะวันออก และภายในเวลา 3 ปีก็ส่งออกไปมากกว่า 38 ลำ เรือทั้งหมดนั้นได้รับการตกแต่งอย่างดี พร้อมด้วยอาวุธยุทธภัณฑ์ครบบริบูรณ์ เตรียมพร้อมที่จะโจมตีโปรตุเกสได้และขณะนั้นฮอลันดาตั้งโรงเก็บสินค้าใหม่ ๆ บนริมฝั่งเกาะชวา เซลีเบส (ที่มากัสซาร์) และที่ในอินเดีย (ที่สุราท มสุลีปตัม และเปตาโปลิ) เป็นต้น และยังมีไมตรีกับลังกาด้วย ในขณะที่โปรตุเกสยังคงควบคุมการค้าเครื่องเทศ เช่น อบเชย และเตรียมการที่จะค้าโดยตรงกับจีนและญี่ปุ่น

การโจมตีโปรตุเกสได้ผลทั้งดีและร้าย เพราะโปรตุเกสสู้อย่างจนตรอกจึงตั้งตัวต่อต้านได้อย่างเข้มแข็งโดยมิได้คาดฝันมาก่อน อีกทั้งยังได้ความช่วยเหลือจากสเปนที่มะนิลาอีกด้วย แต่ใน ค.ศ. 1603 กองเรือโปรตุเกสพ่ายแพ้ที่ใกล้แคว้นยะโฮร์ อีกสองปีต่อมา ฮอลันดาจึงได้ชัยชนะอย่างงดงามที่แถบหมู่เกาะเครื่องเทศ ยึดได้ป้อมต่าง ๆ ของโปรตุเกสบนเกาะแอมบอยนา และได้หมู่เกาะโมลุกกะเข้าไว้ในครอบครองของฮอลันดา ใน ค.ศ. 1606 ฮอลันดาเข้าโจมตีมะละกา แต่ไม่สำเร็จ เพราะเผอิญกองเรือสเปนจากฟีลิปปีนส์มายึดหมู่เกาะโมลุกกะกลับคืนไปได้ โดยเฉพาะตามแหล่งที่มีศูนย์กลางค้าขายอยู่ และแม้ว่าใน ค.ศ. 1607 ฮอลันดาจะตีเกาะเทอร์เนตภาคตะวันออกคืนมาจากสเปนได้ แต่ในปีต่อมาเมื่อฮอลันดาไปโจมตีเมืองโมซัมบิกและเมืองกัวก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ยิ่งกว่านั้นฮอลันดายังสูญเสียทรัพย์สินเนื่องในความพยายามที่จะยึดครองมะนิลาอย่างไร้ผล

ใน ค.ศ. 1609 สถานการณ์คลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น เพราะการที่ฮอลันดาเข้าครองเกาะบันดา–ไนรา และสร้างป้อมนัสซอขึ้น ก็เท่ากับได้เปรียบในการเข้าคุมหมู่เกาะเครื่องเทศ ประกอบกับการทำสนธิสัญญาสงบศึก 12 ปี ระหว่างฮอลันดา

และสเปนที่เมืองแอนทเวอร์ป ทำให้ว่างสงครามในยุโรปที่ต้องสู้รบมาช้านาน และยังได้สิทธิเข้าครองดินแดนที่ยึดได้มาจากสเปนและโปรตุเกส ในปีนั้น ฮอลันดาก็เริ่มวางแผนในอันที่จะสถาปนาอำนาจของตนในภาคตะวันออกให้มั่นคงขึ้น โดยการตั้งนายไปเตอร์ โบท มาเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำหมู่เกาะภาคตะวันออก ให้อำนาจการปกครองบ๊อมต่าง ๆ ดินแดน โรงเก็บสินค้าต่าง ๆ บุคคล และธุรกิจของบริษัทฮอลันดา นอกจากตั้งข้าหลวงแล้ว ยังตั้งสภาแห่งอินเดีย ประกอบด้วยสมาชิก 4 นาย ข้าหลวงได้รับหมายคำสั่งลงมาว่า การที่บริษัทได้หมู่เกาะเครื่องเทศไว้ในครอบครองได้นี้เป็นความสำคัญอย่างยิ่ง ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะกีดกันผู้ที่อาจจะเข้ามาแข่งขันในดินแดนเหล่านั้น ก่อนที่จะมีคำสั่งนี้ออกมาก็ปรากฏว่า ฮอลันดามีเรื่องยุ่งยากกับอังกฤษทั้งที่หมู่เกาะโมลุกกะและหมู่เกาะบันดา และเรื่องยุ่งยากเหล่านั้นจะกลายเป็นความบาดหมางที่รุนแรงขึ้นในระยะต่อไป

ค. การต่อสู้แย่งชิงการค้าเครื่องเทศระหว่างอังกฤษและฮอลันดา

"ตั้งแต่ต้นศตวรรษเรื่อยมา แม้ว่าอังกฤษจะมีกำลังหย่อนกว่าฮอลันดามาก แต่ก็ออกติดตามฮอลันดามาแถบหมู่เกาะเหมือนผู่งเหลือบ" คำกล่าวข้างต้นนั้นเป็นข้อเขียนของ เจ. เอส. เฟอนิวาล[1] และเบอรนาร์ด เวล์ก ก็เขียนทำนองเดียวกันว่าพ่อค้าที่กรุงลอนดอนนั้นติดตามเพื่อนบ้านผู้ทรงอำนาจไปทุกหนทุกแห่ง โดยหวังจะเก็บเกี่ยวกำไรจากผลงานที่ผู้อื่นได้ริเริ่มไว้ ผลของสงครามกับสเปนทำให้ฮอลันดาต้องรับผิดชอบกับรายจ่ายจำนวนมาก การค้าแถบหมู่เกาะอินโดนีเซียช่วยทำให้ภาระการเงินของฮอลันดาปลอดภัยขึ้น และ ณ ที่ใดก็ตามที่บริษัทฮอลันดาก่อตั้งศูนย์การค้า พวกอังกฤษก็คอยจะติดตามอยู่เสมอ เช่น ที่บัตตานี ที่แจมบี ที่จาการ์ตา และตามที่อื่น ๆ อีกมาก[2] และนายเวล์กก็ยังอ้างคำพูดของ เฟอนิวาลสนับสนุนคำกล่าวอ้างของเขาอยู่เสมอ

คำกล่าวอ้างของทั้งสองท่านข้างต้นนั้น มิได้เป็นผลจากการค้นคว้าอย่างละเอียด แม้จะเป็นคำกล่าวที่พอมีเหตุผลอยู่บ้างก็ตาม ทั้งนี้เพราะงานที่น่าเชื่อถือ

---

[1] **Netherlands India**, Cambridge, 1939 และ 1944 หน้า 26—7.

[2] **Nusantara, A History of The East Indian Archipelago**, (Harvard Univ, Press Cambridge, Mass.,) 1945 หน้า 111.

เกี่ยวกับยุคนี้ เช่น งานของ เซอร์ วิลเลียม ฟอสเตอร์[1] และงานของ ดับบลิว. เอช. มอร์แลนด์[2] เกี่ยวกับกิจกรรมของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษด้านหนึ่ง และงานของ เอช. ที. โคเลนแบรนเดอร์[3] และ เอฟ. ดับบลิว. สเตเปิล[4] เกี่ยวกับบริษัท วี.โอ.ซี. ของฮอลันดา อีกด้านหนึ่งนั้นต่างเป็นการศึกษาจากเอกสารขั้นต้นแต่งาน 2 เรื่องหลังนั้นเขียนไว้เป็นภาษาฮอลันดา ดังนั้นเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษตามมาค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงเป็นที่ยอมรับกันแพร่หลาย อันที่จริงก็เป็นการยากที่ชาวฮอลันดาจะเขียนเกี่ยวกับสมัยนั้นอย่างปราศจากอคติ ด้วยเหตุที่ว่าการ

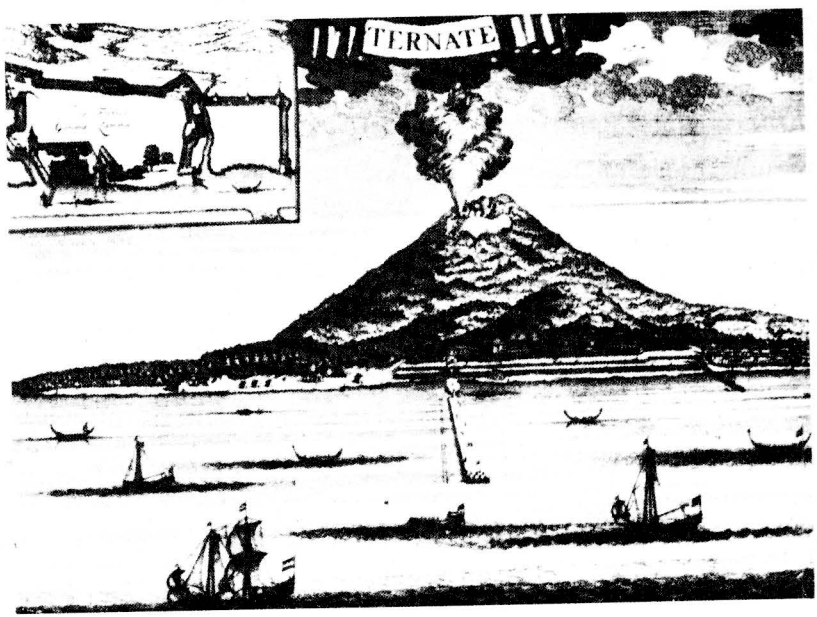

เทอร์เนตในคริสต์ศตวรรษที่ 17

[1] ให้อ่านหนังสือ **England's Quest of Eastern Trade,** (1933), หนังสือ **The Voyages of Sir James Lancaster,** (1940), **The Voyage of Sir Henry Middleton** to the **Moluccas,** (1943) และ **The Journal of John Jourdain,** (1905). ประกอบ

[2] Peter Floris, **His Voyage to the East Indies in the Globe,** (1931), **The Relations of Golconda,** (1931).

[3] Koloniale Geschiedenis (3 vols, 1925), and his monumental **Jan Pieterszoon Coen** (5 vols, 1919),

[4] Geschiedenis van Nederlandsch Indië, Vol. iii.

ขยายอำนาจของฮอลันดามาในภาคตะวันออกนั้น มีส่วนสำคัญในขณะต้องต่อสู้เพื่ออิสรภาพเป็นเวลาถึงแปดสิบปี และการขยายอำนาจครั้งนั้นก็เพื่อเหตุผลทางการเมืองทางยุทธศาสตร์และทางเศรษฐกิจ บริษัทอีสต์อินเดียของฮอลันดาก็ดำเนินการเพื่อป้องกันผลประโยชน์ของชาติต่อต้านโปรตุเกสและสเปน ยิ่งกว่านั้นฮอลันดายังพยายามกีดกันอังกฤษมิให้มีส่วนในการค้าเครื่องเทศ เนื่องจากอังกฤษลดความเกลียดชังสเปน ดังเช่นเคยเป็นในสมัยพระนางเจ้าอลิซาเบธลงไปเสียมาก และยังทำทีท่าเสมือนจะเป็นไมตรีกับโปรตุเกส เพื่อจะมีส่วนมาร่วมในภาคตะวันออก

ยิ่งกว่านั้น ในฐานะที่ฮอลันดาเคยเป็นคนกลางในการค้าขายมาก่อน ฮอลันดาย่อมตระหนักดีกว่าอังกฤษในข้อที่ตลาดค้าเครื่องเทศในยุโรปนั้นมีจำกัด การแข่งขันโดยการเพิ่มราคาซื้อสินค้าในภาคตะวันออก และนำสินค้าไปท่วมตลาดในยุโรปจะเป็นอันตรายต่อการค้า และจะทำให้ผลกำไรอันพึงได้จากการค้าขายลดน้อยลงไป ฮอลันดาจึงมุ่งจะผูกขาดการค้านั้นเสียแต่ผู้เดียว และพยายามตระเตรียมจะกีดกันคู่แข่งขันต่าง ๆ ออกด้วยวิธีการต่าง ๆ กัน แม้แต่ชนชาติอังกฤษซึ่งเคยเห็นอกเห็นใจ และช่วยเหลือฮอลันดาในการต่อสู้กับพระเจ้าฟิลิปที่ 2 แห่งสเปนมาแล้ว ฮอลันดาก็มิได้ยกเว้น ซึ่งครั้งแรกก่อให้เกิดความประหลาดใจ และในที่สุดก็ทำให้ชาวอังกฤษเกิดความขุ่นแค้นที่ได้รับการปฏิบัติจากผู้ที่อังกฤษถือว่าเป็นพันธมิตรของตนในยุโรป

เรื่องยุ่งยากเกิดขึ้นในระหว่างการเดินทางเที่ยวที่ 2 ของบริษัทการค้าของอังกฤษมาภาคตะวันออก เพื่อประสงค์จะเปิดการติดต่อโดยตรงกับแอมบอยนาและหมู่เกาะบันดา เฮนรี่ มิดเดิลตัน ผู้คุมกองเรืออังกฤษมาถึงเมืองบันทัม ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1604 พบว่าณ ที่นั้นมีกองเรือฮอลันดาภายใต้การควบคุมของ สตีเวน วัน เดอ ฮาเกน ซึ่งมุ่งมาโจมตีโปรตุเกสจอดอยู่แล้ว ฮอลันดาแสดงตัวเป็นมิตรที่ดี และได้ทราบจากพวกอังกฤษที่หลงเหลืออยู่หลังจากการเดินทางครั้งที่ 1 ว่า เมื่อแลงคาสเตอร์กลับไปแล้ว ชาวพื้นเมืองทำความลำบากให้มาก ดีแต่ว่าได้พวกฮอลันดาช่วยไว้ มิฉะนั้นโรงเก็บสินค้าของอังกฤษอาจถูกทำลายไปแล้ว มิดเดิลตันมาถึงแอมบอยนาก่อนฮอลันดา และพยายามติดต่อกับโปรตุเกสขอมีส่วนในการค้าขาย แต่กองเรือฮอลันดาที่ตามมาบังคับให้โปรตุเกสต้องยอมจำนน และกีดกันอังกฤษจากการค้าขาย มิดเดิลตันเดินทางเลยไปถึงเกาะทิดอร์ และได้มีโอกาสช่วยเหลือสุลต่านแห่งเทอร์เนต และพ่อค้าฮอลันดาอีก 3 คนให้หนีจากที่นั้น กองเรือฮอลันดา

ตามมายึดเกาะทิดอร์ได้ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1605 อย่างไรก็ตาม มิดเดิลตันรวบรวมกำลังพลได้ประมาณหนึ่งลำเรือจากเกาะเทอร์เนต และได้ดอกจันทน์เทศและลูกจันทน์เทศอีกลำเรือหนึ่งจากเกาะบันดา แต่การที่ฮอลันดาพยายามต่อต้านทำให้มิดเดิลตันต้องกลับไปยังบันทัมโดยมิได้ตั้งโรงเก็บสินค้า ณ ที่ใดเลย

ผู้นำในการเดินทางครั้งที่ 3 ของอังกฤษไปยังหมู่เกาะเครื่องเทศ คือ เดวิด มิดเดิลตัน ซึ่งเป็นน้องชายของผู้นำกองเรือครั้งก่อน เดวิดได้รับประสบการณ์ที่คล้ายคลึงกับเหตุการณ์คราวที่แล้ว กล่าวคือ เขาเดินทางมาถึงหมู่เกาะโมลุกกะในเดือนมกราคม ค.ศ. 1608 พบว่า กำลังมีการต่อสู้ระหว่างฮอลันดาและสเปน ผู้มาช่วยโปรตุเกสอยู่ ณ ที่นั้น ซึ่งก่อให้เกิดความลำบากแก่พวกฮอลันดา และมิตรของฮอลันดา เช่น สุลต่านแห่งเทอร์เนต เป็นต้น เดวิด มิดเดิลตัน ปฏิเสธไม่ยอมร่วมโจมตีพวกฮอลันดา จึงมิได้รับอนุญาตให้ทำการค้าขาย ในเดือนกุมภาพันธ์ของปีต่อมา วิลเลียม คีลลิง เดินทางมาถึงเกาะบันดา มาพบพวกฮอลันดายังคงเป็นไมตรีอยู่ และเขานำเครื่องเทศกลับไปได้ แต่ในเดือนต่อมา นายพลเรือเวอฮอฟเดินทางพร้อมด้วยกองทัพเรือที่ทรงอานุภาพ พร้อมคำสั่งให้มาบังคับผูกขาดการค้าขายเข้าไว้ในอำนาจฮอลันดาแต่ผู้เดียว เมื่อฮอลันดาได้ชัยชนะสามารถบังคับให้หัวหน้าแว่นแคว้นทั้งหลายยอมทำสัญญา ให้ฮอลันดาเป็นผู้ผูกขาดการค้าเครื่องเทศได้ และมีคำสั่งไล่คีลลิงออกจากที่นั้น ต่อมาใน ค.ศ. 1610 เดวิด มิดเดิลตัน ก็นำกองเรือของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษเดินทางครั้งที่ 5 มาถึง ณ เกาะบันดาไนรา ก็ถูกข้าหลวงใหญ่ฮอลันดาไล่ออกไป เมื่อเดวิด มิดเดิลตัน พยายามคัดค้านโดยอ้างว่าอังกฤษมีสิทธิจะค้าขาย ณ ที่นั้น เพราะอังกฤษเป็นมิตรกับฮอลันดาในยุโรป ฮอลันดาก็ใช้กำลังเข้าขู่ อังกฤษขู่ตอบและถอยไปถึงเกาะไว ซึ่งมิได้อยู่ใต้ความควบคุมของฮอลันดา ณ เกาะนั้นเขารวบรวมสินค้ากลับไป และทิ้งเจ้าหน้าที่โรงเก็บสินค้าไว้รวบรวมต่ออีก 2 คน

เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า พ่อค้าอังกฤษจึงเข้าใจว่าตนต้องเผชิญหน้ากับการที่ฮอลันดาพยายามผูกขาดการค้าในแถบหมู่เกาะ บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ จึงตัดสินใจที่จะเรียกร้องให้รัฐบาลอังกฤษช่วยเหลือ ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1611 บริษัทได้ส่งสาสน์ไปถึงเสนาบดีกระทรวงการคลัง ซอลส-เบอรี ร้องทุกข์เกี่ยวกับการปฏิบัติอันไร้มนุษยธรรมของฮอลันดาต่อชาวอังกฤษ และเรียกร้องให้ท่านยื่นเรื่องราวเสนอคณะเสนาบดีฮอลันดา ทูตอังกฤษที่กรุงเฮก ผู้ซึ่ง

รัฐบาลอังกฤษตั้งให้เจรจาเรื่องข้างต้นกับรัฐบาลฮอลันดา ได้เตือนลอร์ด ซอลสเบอรี ว่า บริษัท วี. โอ. ซี. นั้นมีอำนาจมาก และอาจเพิกเฉยคำขอร้องของคณะเสนาบดีฮอลันดาได้ หากว่าการเรียกร้องเหล่านั้นไปขัดกับความประสงค์หรือผลประโยชน์ของบริษัทเข้า และผลที่ติดตามมาจากการเข้าแทรกแซงนี้ก็คือ ฮอลันดาจะรวมข้อกล่าวหาตอบโต้อังกฤษ เขาจึงแนะนำว่า ทางที่ดีควรให้รัฐบาลทั้งสองพยายามบังคับให้บริษัทของตนพยายามทำสัญญาค้าขายร่วมกัน

แต่ทั้งสองฝ่ายต่างก็มิยินยอมในอันที่จะทำสัญญาดังกล่าวแล้ว แม้รัฐบาลทั้งสองประเทศพยายามบีบบังคับให้มีการประชุมขึ้นสองครั้ง ครั้งหนึ่งที่กรุงลอนดอนใน ค.ศ. 1613 และอีกครั้งหนึ่งที่กรุงเฮกใน ค.ศ. 1615 แต่การประชุมทั้งสองครั้งนั้นก็ไร้ผล ฝ่ายฮอลันดาถือสนธิสัญญาที่ได้ทำไว้กับบรรดาพวกเจ้าพื้นเมืองทั้งหลายเป็นประโยชน์ในการเจรจา แม้บางฉบับฮอลันดาไม่อาจจะยอมให้ตรวจสอบถึงการได้สัญญานั้น ๆ มาก็ตาม อีกทั้งยังกล่าวหาว่าอังกฤษต้องการมามีส่วนในการค้าขายโดยมิต้องลงทุนแต่อย่างใด ในขณะที่ฮอลันดาต้องลงทุนเป็นจำนวนมากต่อสู้แย่งมาจากสเปนและโปรตุเกส ฝ่ายข้างอังกฤษก็โต้แย้งว่า ตนเคยค้ากับหมู่เกาะโมลุกกะมาก่อนที่ฮอลันดาจะมาปรากฏตัว และในฐานะที่เป็นพันธมิตรกันอังกฤษก็มิควรที่จะถูกกีดกันจากการค้าในแถบนั้น โดยใช้ข้อแก้ตัวว่าฮอลันดาเป็นศัตรูกับชาติอื่น อังกฤษปฏิเสธมิยอมช่วยออกค่าใช้จ่ายที่ฮอลันดาต้องสู้รบกับทั้งสเปนและโปรตุเกส และยังปฏิเสธจะไม่เข้าร่วมในสงครามครั้งต่อ ๆ ไปอันอาจเกิดขึ้นด้วย ในข้อเสนอดังกล่าวได้รับการสนับสนุนจากพระเจ้าเจมส์ที่ 1 มาก ทั้งนี้เพราะพระองค์กำลังดำเนินนโยบายเป็นไมตรีกับพระเจ้าฟีลิปที่ 3

ในขณะนั้น อังกฤษกำลังสนใจที่จะขยายการค้าของตนอยู่ อังกฤษพบว่าทางที่ดีที่สุดที่จะไปแสวงหาสินค้าเครื่องเทศ คือ การไปรับเอาฝ้ายและผืนจากอินเดียไปขายตามท่าเรือแถบหมู่เกาะที่มีเครื่องเทศที่ตนต้องการ เป็นผลให้อังกฤษพยายามผูกไมตรีกับพระเจ้าจาหันกี จักรพรรดิในราชวงศ์โมกุล ในปี ค.ศ. 1609 และในขณะเดียวกันก็พยายามเข้าไปแย่งการค้าฝ้ายของโปรตุเกส ในภาคตะวันตกของอินเดีย นอกจากนั้น ใน ค.ศ. 1611 อังกฤษยังส่งเรือชื่อ "โกลบ" ไปติดต่อทำการค้าขายแถบบริเวณอ่าวเบงกอลและอ่าวไทย อันที่จริงแล้ว ฮอลันดาประสบความสำเร็จในการค้าสินค้าประเภทผ้าและฝ้าย ระหว่างชายฝั่งโคโรมานเดล กับประเทศต่าง ๆ ตรงข้ามชายฝั่งนั้นอยู่แล้ว แต่ใน ค.ศ. 1610 บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ

ก็เตรียมขบวนเดินเรือครั้งที่ 7 ครั้งนี้ได้รับชาวฮอลันดา 2 คนเข้าประจำการ คือ บีเตอร์ วิลเลียมซุน ฟลอริส และลูคัส แอนเตอนิสซุน (บันทึกของอังกฤษมักเรียกคนทั้ง 2 นี้ว่า บีเตอร์ ฟลอริส และลูคัส แอนเทอูนิส) ทั้งสองคนที่กล่าวนามมาแล้วเป็นผู้มีประสบการณ์ในโรงเก็บสินค้าของฮอลันดาริมฝั่งโคโรมานเดล โดยเป็นผู้มีหน้าที่ในกิจการนั้น

การออกเดินทางของเรือโกลบ ครั้งนั้นเป็นการเริ่มบทใหม่ของประวัติศาสตร์บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ เพราะบริษัทไม่เพียงจะตั้งโรงเก็บสินค้าที่มสุลีปตัมบนฝั่งโคโรมานเดลเท่านั้น แต่ยังได้เปิดความสัมพันธ์ทางการค้าขายกับไทยและพม่าอีกด้วย ที่เมืองไทยอังกฤษตั้งโรงเก็บสินค้าที่เมืองปัตตานี ในแคว้นมลายูที่อยู่ใต้อารักขาของไทยและที่กรุงศรีอยุธยาเมืองหลวงของไทย ทั้งที่ปัตตานีและกรุงศรีอยุธยาเป็นแหล่งสำคัญที่มีการค้าขายติดต่อกับจีน มีสินค้าจีน เช่น ไหม และเครื่องลายครามมาก นอกจากนั้นก็มีการค้าขายกับญี่ปุ่นด้วย ทั้งพ่อค้าจีนและญี่ปุ่นเดินทางมากรุงศรีอยุธยาเพื่อซื้อสินค้าประเภททำด้วยหนัง และหนังสัตว์ต่าง ๆ และมาที่ปัตตานี เพื่อซื้อสินค้าเครื่องเทศที่นำมาจากแถบหมู่เกาะ สินค้าต่าง ๆ เช่น ไม้ประเภทที่ใช้ย้อมสีที่ฝรั่งเรียกว่า บราซิล ไม้กฤษณา กำยาน และดีบุก เป็นสินค้าที่มีอยู่มากตามท้องตลาด ชาวฮอลันดาได้มาตั้งกิจการอยู่แล้วทั้งสองแห่ง และผู้ปกครองกรุงศรีอยุธยาและปัตตานีก็เปิดโอกาสให้มีการแข่งขันกันในบรรดาชาวยุโรป อังกฤษยังส่งพ่อค้าสองคนจากอยุธยาขึ้นไปติดต่อขอค้าขายกับเชียงใหม่และดินแดนลาวอื่น ๆ ในขณะที่พ่อค้าอังกฤษอยู่ ณ ที่นั้น พระเจ้าอนอคะเปตลุนพระเจ้าแผ่นดินพม่ามายึดเมืองพอดี พ่อค้าคนหนึ่งหนีไปได้ แต่พ่อค้าอีกคนหนึ่ง คือ โทมัส แซมมวล ถูกจับนำไปยังกรุงหงสาวดี พร้อมด้วยสินค้าที่ยังมิได้ขายเป็นจำนวนมาก และไปสิ้นชีวิตที่พม่า แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทการค้าของอังกฤษในอินเดียและพม่าก็เริ่มขึ้นเมื่อโรงเก็บสินค้าที่มสุลีปตัมส่งคนสองคนไปยังกรุงหงสาวดีเพื่อเรียกสินค้าของแซมมวลกลับคืนมา

ขณะที่กิจกรรมเหล่านี้ดำเนินไป ก็มีความเคลื่อนไหวในแถบเกาะสุมาตรา ชวา บอร์เนียว และเซลีเบส หลังจากที่กัปตันโทมัส เบสท์ ได้เปิดการค้าของอังกฤษ ณ เมืองสุราทในปี ค.ศ. 1612 (ท่ามกลางความไม่พอใจของโปรตุเกส) แล้ว ก็เดินทางต่อไปยังเมืองอัจเจเพื่อติดต่อการค้าเครื่องเทศในเดือนเมษายน ค.ศ. 1613 อีกสองปีต่อมา แม้ว่าฮอลันดาจะพยายามกีดกัน อังกฤษก็ตั้งโรงเก็บสินค้าขึ้นได้หลาย

แห่ง เช่น ที่อัจเจ ปรีอามาน และแจมบี ใน ค.ศ. 1617 ชาวอังกฤษที่เมืองบันทัมตั้งโรงเก็บสินค้าขึ้นที่จาการ์ตาและจาปาระ บนฝั่งเหนือของเกาะชวา แม้ว่าฮอลันดาจะทำลายโรงเก็บสินค้าที่เมืองจาปาระลงเสีย เนื่องจากทำสงครามกับมะทะรัม แต่อังกฤษก็ตั้งขึ้นใหม่ ใน ค.ศ. 1619 และ ใน ค.ศ. 1611 หรือ ค.ศ. 1612 พ่อค้าที่บันทัมตั้งโรงเก็บสินค้าขึ้นที่สุขาดานะ บนฝั่งตะวันตกเฉียงใต้ของบอร์เนียวอีกแห่งหนึ่ง เนื่องจากได้ข่าวว่า พ่อค้าฮอลันดาพบทองและเพชรพลอยที่นั่น แต่ฮอลันดาพยายามกีดกันมิให้อังกฤษดำเนินการต่อไป จึงใน ค.ศ. 1622 กองทัพชวาเข้าโจมตีเมืองนั้น ก่อให้เกิดความเสียหายอย่างมากแก่กองทัพฮอลันดาและอังกฤษทั้งสองจึงถอนตัวออกไป

โรงเก็บสินค้าที่เมืองมากัสซาร์ บนเกาะเซลีเบส ตั้งขึ้นด้วยความสามารถของจอห์น จูรแดง ใน ค.ศ. 1613 เขาผู้นี้เป็นนักเดินเรือที่ชำนาญจากเมืองเดวอน และเป็นคนที่ แจน บีเตอร์ซุน โคเอน ปรักปรำว่าเป็นผู้ชั่วช้าที่สุดในบรรดาชาวอังกฤษที่เป็นคู่อาฆาตของเขา[1] จูรแดงได้กลายเป็นผู้นำในการต่อสู้แข่งขันกับฮอลันดา เขาได้รับแต่งตั้งจากเซอร์ เฮนรี่ มิดเดิลตัน ให้เป็นผู้ไปตั้งโรงเก็บสินค้าที่หมู่เกาะโมลุกกะ เขาเดินทางไปยังเมืองไฮตู บนฝั่งเหนือของเกาะแอมบอยนา ณ ที่นั้น ฮอลันดาไม่ยอมให้เขาซื้อสินค้ากานพลู เขาจึงเดินทางต่อไปข้ามไปยังเมืองลูฮูบนฝั่งตะวันตกของเกาะเซราม ซึ่งคนพื้นเมืองรังเกียจพวกฮอลันดามาก เพราะฮอลันดาพยายามลดราคากานพลูลงเกือบครึ่ง ชาวพื้นเมืองบอกกับจูรแดงว่า หากไม่เกรงฮอลันดาแล้ว ชาวพื้นเมืองยินดีจัดหากานพลูให้ เขาจึงเดินทางไปเจรจาตักเตือนพวกฮอลันดา และเขาได้เผชิญหน้ากับชายหนุ่มผู้หนึ่ง ซึ่งจะเป็นข้าหลวงใหญ่ฮอลันดาต่อไปในอนาคต

ในการพบปะคราวนั้น แทบจะเกิดการดวลกันขึ้น โคเอนแจ้งว่าหากจูรแดงมาซื้อกานพลูโดยที่ฮอลันดามิยินยอมแล้ว ก็เท่ากับเป็นการขโมยไป ฮอลันดาจึงจำเป็นต้องป้องกันทุกวิถีทางเท่าที่สามารถจะป้องกันได้ จูรแดงแก้ว่า บ้านเมืองนั้นเป็นอิสระสำหรับอังกฤษมาค้าได้เช่นเดียวกับฮอลันดา แต่โคเอนยังคงยืนกรานปฏิเสธ และไม่ยอมให้นำเรื่องเข้าที่ประชุมหัวหน้าพื้นเมือง จูรแดงยังยืนยันในวัตถุประสงค์เดิมและนำเรื่องไปแจ้งให้ที่ประชุมหัวหน้าพื้นเมืองรับทราบเรื่องระหว่างตนและโคเอน พวกชาวพื้นเมืองเรียกร้องให้ฮอลันดาเข้าประชุมด้วย และแจ้งความ

---

[1] H. Terpstra, **De Factorij der Oostindische Compagnie te Patani,** หน้า 216.

จำนงของตนให้ทราบว่า ชาวพื้นเมืองยินดีจะค้าขายกับชาวอังกฤษ แต่ก็มิได้บังเกิดผลแต่ประการใด เพราะนอกจากจูรแดงจะถูกฮอลันดาขู่จะใช้กำลังรบแล้ว เขายังมิได้ชักชวนชาวพื้นเมืองให้ต่อต้านพวกฮอลันดา และในที่สุดก็เดินทางต่อไปยังเมืองกัมเบลูแถบฝั่งตรงกันข้ามกับเกาะเซราม เนื่องจากได้ข่าวว่าเขาอาจซื้อกานพลูจำนวนมากได้จากที่นั่น แต่เมื่อไปถึง เขาได้สินค้าไปเพียงเล็กน้อย เพราะหัวหน้าชาวพื้นเมืองกลัวพวกฮอลันดา จึงมิยินยอมให้ตั้งโรงเก็บสินค้าที่เมืองของตน

ดังนั้น จูรแดงจึงเดินทางกลับบันทัมพร้อมด้วยคณะที่ปราศจากผลสำเร็จ ระหว่างทางเขาแวะที่เมืองมากัสซาร์ ที่เมืองนั้นแม้จะมีพวกฮอลันดาอยู่มาก แต่ก็มิสู้ชอบพอกับกษัตริย์เมืองนั้นเท่าใดนัก ชาวพื้นเมืองยินดีจะให้จูรแดงตั้งโรงเก็บสินค้าที่เมืองของตน เมื่อพิจารณาแล้วก็มีความสำคัญมาก เพราะเมืองมากัสซาร์ เป็นกึ่งทางระหว่างเกาะชวาและหมู่เกาะเครื่องเทศทั้งหลาย การติดต่อกับหมู่เกาะเครื่องเทศมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะอังกฤษสามารถนำทองและข้าวไปแลกเปลี่ยนเอาสินค้าเครื่องเทศมาได้ ดินแดนส่วนนั้นคงอิสรภาพอยู่สืบมาอีกหลายปี เป็นเสมือนหนามแหลมของพวกฮอลันดา ตราบจนฮอลันดาเข้ายึดครองได้ใน ค.ศ. 1667

อังกฤษพยายามดำเนินการติดต่อค้าขายกับหมู่เกาะโมลุกกะต่อไป แม้ว่าฮอลันดาจะพยายามขัดขวาง ราคาสินค้าประเภทกานพลูสูงกว่าพริกไทยถึงสามเท่าในตลาดกรุงลอนดอน และแม้แต่ในแถบเอเชียทั่ว ๆ ไปก็ต้องการสินค้าเครื่องเทศชั้นดีเป็นจำนวนมาก การค้าดังกล่าวเจริญรุ่งเรืองมากในภาคตะวันออก ดังที่ฟอสเตอร์เขียนไว้ว่า "พ่อค้าของเราไม่ควรได้รับคำตำหนิเลยในการต่อสู้อย่างยากลำบากกับความพยายามที่จะขจัดฮอลันดาออกจากวงการค้านั้น"[1] แม้ว่าอังกฤษจะมิสู้เข้มแข็งนักในขณะนั้น แต่ก็พยายามสนับสนุนให้ชาวพื้นเมืองเลิกสัญญาผูกมัดกับฮอลันดา ด้วยความหวังที่จะได้อังกฤษสนับสนุน แต่เมื่อเผชิญหน้ากับฮอลันดาอังกฤษก็ละทิ้งความพยายามไปสิ้น ดังเช่นในกรณีที่เรือคอนคอร์ด และเรือโทมาซิน พยายามจะมาค้ากับเมืองเซราม ใน ค.ศ. 1615 ชาวพื้นเมืองจึงถูกทิ้งให้เป็นผู้ที่ได้รับกรรมภายหลังจากนั้นแล้ว

การต่อสู้ที่แท้จริงเกิดขึ้น ณ หมู่เกาะบันดา และทำให้เรื่องมีความสำคัญขึ้นมา ใน ค.ศ. 1615 ยอร์ช บอล และ ยอร์ช โคเคน นำขบวนเรือคอนคอร์ดและ

---

[1] **England's Quest of Eastern Trade,** หน้า 261.

เรือสปีดเวลมายังหมู่เกาะดังกล่าวแล้วในเดือนมีนาคม ขบวนเรือดังกล่าวเดินทางมาถึงเมืองไนรา ณ เมืองนั้น มีกองเรือฮอลันดาภายใต้การนำของข้าหลวงใหญ่เกอราด เรยิน (ค.ศ. 1614—1615) จอดอยู่ ทั้งนี้เนื่องจากว่าพวกฮอลันดาเล็งเห็นว่าการที่จะค้ากับหมู่เกาะและผูกขาดการค้าในแถบนั้นได้ ในขณะที่อังกฤษก็พยายามเข้ามาค้าขายด้วย จำเป็นต้องได้ชัยชนะโดยเด็ดขาด ดังนั้น ข้าหลวงใหญ่เรยินจึงมิได้แต่เพียงห้ามอังกฤษไม่ให้มาค้าเท่านั้น แต่ยังส่งกองเรือมาคุ้มกันหากจะมีการขัดขืนคำสั่งเกิดขึ้น แม้ว่าฮอลันดาจะพยายามกีดกันถึงขนาดนั้น บอลก็ยังสามารถซื้อสินค้าเครื่องเทศเป็นจำนวนมากได้จากเกาะไว ซึ่งทำให้ฮอลันดาต้องยกกองเรือไปขึ้นที่เกาะนั้น แต่ชาวพื้นเมืองสนับสนุนอังกฤษช่วยรบขับไล่ฮอลันดาออกไป และเสียหายเป็นอันมาก ผลที่ตามมาก็คือ พ่อค้าอังกฤษสองคนถูกทิ้งไว้บนเกาะ และผู้แทนของหัวหน้าคนพื้นเมืองไปยังเมืองบันทัม ซึ่ง ณ ที่นั้นมีจูรแดงเป็นหัวหน้าอยู่ ผู้แทนของคนพื้นเมืองมาขอความช่วยเหลือไปต่อต้านฮอลันดา แต่จูรแดงก็หาได้มีกำลังพอที่จะส่งไปช่วยเหลือสู้รบปรปมือกับฮอลันดาได้ไม่ และอีกประการหนึ่ง เขาก็ทราบอยู่ว่า ขณะนั้นกำลังมีการเจรจาตกลงกันอยู่ในยุโรป แต่อย่างไรก็ตาม เขาก็พยายามจะแก้ปัญหาอย่างดีที่สุด เพราะเขารู้อยู่ว่าฮอลันดามิได้มีสิทธิในเกาะไว เนื่องจากมิได้เคยทำสัญญากับชาวพื้นเมืองแต่ประการใด[1] ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1616 เขาให้แซมมวล คาสเซิลตัน คุมกองเรือ 5 ลำ ไปยังเกาะบันดา

เมื่อพวกฮอลันดาที่ไนราทราบข่าวว่าคาสเซิลตันคุมกองเรือมาที่เกาะไว ก็รีบส่งกองเรือจะไปขับไล่กองเรืออังกฤษ เนื่องจากฮอลันดามีกำลังคนมากกว่า คาสเซิลตันจึงจำต้องยอมรับข้อเสนอของหัวหน้าทหารฮอลันดา คือ แจน เดิคซุน แลม กล่าวคือ ต้องยืนยันว่าอังกฤษจะไม่ให้ความช่วยเหลือต่อชาวพื้นเมืองบนเกาะไว และเป็นที่เข้าใจกันว่า หากฮอลันดามาบุกเกาะนั้นก็จะไม่ทำร้ายคนอังกฤษซึ่งอยู่ ณ ที่นั้น แต่ถ้าฮอลันดายึดเกาะนั้นได้คนอังกฤษจะต้องอพยพออกจากเกาะนั้น อันที่จริงหากจะลุกขึ้นรวบรวมกำลังต่อสู้ก็ดูเสมือนเป็นคนเสียสติ แต่เซอร์ วิลเลียม ฟอสเตอร์ กล่าวอ้างอย่างชอบธรรมว่า คาสเซิลตันควรจะถอนตัวออกเป็นการตัดต้นปล่อยให้ฮอลันดาขายหน้าจากการที่ต้องหมกมุ่นอยู่กับโรงเก็บสินค้าอังกฤษบนเกาะที่มีอายุเพียงหนึ่งปี ซึ่งฮอลันดาเองก็หาได้มีสิทธิอันใดที่จะเข้าอ้างไม่[2] กอง

---

[1] เกี่ยวกับเรื่องนี้ให้อ่านหนังสือประกอบ คือ **Corpus Diplomaticum** ของ **Heeres** หน้า 35.

[2] เรื่องเดิม, หน้า 264.

เรือของคาสเซิลตันทิ้งความยุ่งยากไว้เบื้องหลังเพราะหากมีเหตุร้ายเกิดขึ้น โรงเก็บสินค้าก็ต้องหาทางย้ายโรงของตนเอง ส่วนคาสเซิลตันเดินทางไปหาเครื่องเทศต่อไปยังหมู่เกาะโมลุกกะ แต่ที่ใดก็ตามที่พวกฮอลันดาเข้าควบคุมอยู่ก็ห้ามคนพื้นเมืองมิให้ค้ากับผู้อื่น มีแต่ที่เกาะทิดอร์แห่งเดียวที่สเปนยังคงมีป้อมอยู่ และอนุญาตให้นำข้าวมาแลกกับเครื่องเทศได้

ขณะนั้น ริชาร์ด ฮันท์ หัวหน้าเจ้าหน้าที่โรงเก็บสินค้าอังกฤษที่เกาะไวก็ตั้งใจว่าจะไม่ปล่อยชาวพื้นเมืองไว้ในสภาพที่คาราคาซังดังกล่าว เขาจึงชักชวนชาวพื้นเมืองเกาะนั้นและเกาะใกล้เคียง เช่น ที่เกาะรัน ให้ยอมยกเกาะของตนให้แก่บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษอย่างเป็นทางการ และให้ชักธงอังกฤษขึ้นเป็นเครื่องป้องกัน โดยหวังว่า การกระทำดังกล่าวจะทำให้ฮอลันดาไม่กล้ามาโจมตี แต่ก็ผิดคาด เพราะฮอลันดารีบโจมตียึดได้เกาะไว และชาวพื้นเมืองต้องรีบหนีไปเกาะรัน ตัวฮันท์เองก็ต้องหนีฮอลันดาไปยังเกาะมากัสซาร์ และเดินทางต่อไปยังบันทัม ทิ้งเกาะรันไว้ตามลำพังชั่วคราว ครั้นจูรแดงได้ยินเรื่องราวที่เกิดขึ้นก็ส่งให้นาทาเนียล คอร์ตโฮปมาช่วยชาวพื้นเมืองป้องกันเกาะนั้น โดยได้รับมอบหมายมาให้อังกฤษช่วยคุ้มครองเกาะลอนตอร์ และเกาะโรเซนจินด้วย

คอร์ตโฮปนำเรือ 2 ลำ ชื่อ เรือสวอน และเรือดีเฟนซ์ มายังเกาะรันในค.ศ. 1616 แม้ว่าเกาะไวจะอยู่ในความปกครองของฮอลันดา แต่การเข้าครองเกาะทั้งสองนั้นจะต้องมีการลงนามในสัญญาเป็นตัวบทกฎหมาย หากได้รับการยืนยันอย่างแน่นอนจากหัวหน้าพื้นเมืองว่ามิได้เคยทำสัญญากับฮอลันดาแต่ประการใด พวกอังกฤษจึงขนอาวุธปืนและไปตระเตรียมการไว้ป้องกันตัว นอกจากนั้นยังทำสัญญากับเกาะโรเซนจิน และเมืองบนเกาะลอนตอร์ให้ยอมยกดินแดนให้กับอังกฤษอย่างไรก็ดี ฮอลันดาก็มีความตั้งใจเช่นเดียวกับคอร์ตโฮป จึงเข้าโจมตีเรือสวอนและฆ่านายทหารชั้นผู้ใหญ่ของอังกฤษเสียชีวิตไปคนหนึ่ง คอร์ตโฮปเตรียมการต่อสู้ป้องกันตัว เขาเข้ายึดเกาะไนละกา เกาะเล็กๆ เกาะหนึ่งตรงข้ามกับที่เรือเขาทอดสมออยู่ และเตรียมจะนำเรือดีเฟนซ์เข้าจอดไว้ในฝั่งที่ปลอดภัย แต่ขณะที่กำลังชุลมุนกันอยู่นั้น เรือดีเฟนซ์หลุดลอยไป และลูกเรือพวกหนึ่งเป็นกบฏขึ้น นำเรือไปมอบให้แก่ฮอลันดา

ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ ข้าหลวงใหญ่ของฮอลันดา คือ ลอเรน เรียเอล ก็เดินทางมาถึงเกาะไนรา เขาหยั่งรู้สถานการณ์ที่ค่อนข้างร้ายแรงอยู่ในขณะนั้น

เขาจึงพยายามจะเจรจาประนีประนอมก่อนจะดำเนินงานขั้นร้ายแรงลงไป เขายื่นข้อเสนอผิดไปจากที่คาสเซิลตันต้องยอมรับที่เกาะไว กล่าวคือ เขาเสนอว่า หากอังกฤษจะปล่อยให้ฮอลันดาติดต่อกับชาวเกาะตามลำพังแล้ว อังกฤษจะได้เรือกลับคืนไป และอาจจะนำเอาสินค้าเครื่องเทศที่สะสมไว้แล้วไปขายอีกด้วย แต่คอร์ตโฮปตอบว่า เขามิอาจเป็นกบฏต่อพระเจ้าแผ่นดินและต่อประเทศชาติได้ เช่นเดียวกับเขามิอาจหักหลังคนพื้นเมืองได้ แต่เขาให้ข้อเสนอกลับไปว่า หากข้าหลวงเรียเอลจะนำข้อขัดแย้งเกี่ยวกับดินแดนไปตกลงกันที่บันทัมหรือที่ในยุโรป เขาจะตกลงยกกองเรือกลับไป แต่ข้าหลวงใหญ่ปฏิเสธ จึงเป็นอันว่าการเจรจาต้องเลิกล้มไป อย่างไรก็ตาม ข้าหลวงเรียเอลจะรอกำลังมาเพิ่มสมทบก่อนจะเข้าโจมตีเกาะรัน ฝ่ายคอร์ตโฮปก็รอดูอยู่ที่เกาะไนละกา และขณะเดียวกันก็ติดต่อขอความช่วยเหลือไปยังบันทัม แต่จูรแดงก็หาได้อยู่ ณ ที่นั้นไม่ เพราะปรากฏว่า เขากลับบ้านไปแล้ว จึงไม่มีอะไรช่วยให้สถานการณ์ดีขึ้น ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1617 ข้าหลวงเรียเอลเขียนจดหมายไปถึงหัวหน้าอังกฤษที่กรุงบันทัม บังคับให้อังกฤษถอนเรือและขนย้ายผู้คนสิ่งของออกจากเกาะรัน และขู่ต่อไปว่า หากฮอลันดาพบเรืออังกฤษในแถบหมู่เกาะโมลุกกะก็เชื่อแน่ว่าจะต้องทำลายลงเสีย ฝ่ายอังกฤษได้ตอบมาว่าอังกฤษจะป้องกันเกาะนั้นจนวาระสุดท้าย และจะรับผิดชอบต่อการนองเลือดที่อาจจะเกิดขึ้น

ในปี ค.ศ. 1618 ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและฮอลันดาเลวลงเป็นลำดับ ฮอลันดาก็วิตกเกี่ยวกับสถานการณ์แถบหมู่เกาะเครื่องเทศอยู่มิใช่น้อย โดยเกรงว่าอังกฤษอาจหนุนหลังชาวพื้นเมืองโจมตีกำลังฮอลันดาที่มีอยู่น้อยนั้นให้แตกพ่ายไปได้ เพราะในระยะเวลาดังกล่าว ฮอลันดาต้องกระจายกำลังของตนอยู่ทั่วไปจนดูเสมือนถูกโจมตีให้แตกกระจายไปได้ ในเดือนมิถุนายนปีเดียวกันนั้น แจน ปีเตอร์ซุน โคเอน เป็นข้าหลวงใหญ่ของหมู่เกาะเนเธอร์แลนด์ อินดิส และพยายามจัดการปกครองระบบใหม่ให้เข้มแข็งขึ้น ตั้งแต่ต้นปี ค.ศ. 1614 มาแล้ว เขาเคยเสนอนโยบายไปยังคณะผู้ว่าการบริษัท[1] คือเสนอแผนการขยายดินแดน และยึดเอาอาณานิคมอันเป็นผลงานที่สเปนและโปรตุเกสเคยริเริ่มไว้ และต้องการทำลายล้างคู่แข่งขันชาวยุโรปอื่น ๆ ให้หมดสิ้นไป โดยเฉพาะการแข่งขันของอังกฤษจัดว่าน่ากลัวอันตรายมาก เพราะมาทำลายการค้าของฮอลันดาในแถบหมู่เกาะโมลุกกะ และยังแย่งเอาสินค้าเครื่องเทศไปเป็นจำนวนมาก และสำหรับหมู่เกาะบันดานั้นก็ควรนำ

[1] Discoers aen de E. Heeren Benwinthebberen, touscherende den Nederlantsche Indischen Staet.

เอาพลเมืองจากเมืองขึ้นอื่น ๆ มาไว้ หรือมิฉะนั้นก็รบให้ชนะนำเข้ามาไว้ในอำนาจเสียเลย ยิ่งกว่านั้น เพื่อให้แผนการนั้นดำเนินไปได้ผลสมความมุ่งหมาย จำเป็นต้องมีการนัดหมายในหมู่พวกฮอลันดา เขาได้รับคำสั่ง ซึ่งมีคณะกรรมการ ฮีเรน 17 ลงนามรับและพระเจ้ามอริสทรงรับรอง เขาได้สิทธิในอันที่จะขับไล่พวกต่างชาติทุกชาติออกไป หากจำเป็นก็ให้ใช้กำลังทัพเข้าช่วย ให้เข้ายึดเรือต่างชาติ หากพบเครื่องเทศก็ให้ยึดเสีย

ในเดือนพฤศจิกายนปีต่อมา จอห์น จูรแดง มาเป็นหัวหน้าชาวอังกฤษที่เมืองบันทัมอีก การที่เขาได้รับแต่งตั้งมาก็หมายถึงว่าบริษัทการค้าของอังกฤษจะดำเนินนโยบายที่รุนแรงกว่าเก่า เมื่อเขากลับไปอังกฤษเขาได้พยายามขอกำลังทหารเพิ่มมาไม่แต่เพียงเฉพาะรักษาเมืองบันทัมเท่านั้น แต่พอที่จะคุ้มครองการค้าแถบหมู่เกาะโมลุกกะและหมู่เกาะบันดาด้วย เขาคาดคะเนว่าการต่อต้านการผูกขาดการค้าเครื่องเทศของฮอลันดาคงจะไม่นำไปสู่การสงครามเป็นแน่แท้ เพราะฮอลันดาคงจะลังเลใจอันที่จะดำเนินกิจการไปไกลแค่นั้น แต่จูรแดงคาดคะเน แจน ปีเตอร์ซุน โคเอนผิดถนัด

เมื่อจูรแดงเดินทางมานั้น ได้รับอนุมัติให้นำกองเรือ 6 ลำภายใต้การควบคุมของเซอร์ ทอมัส เดล และได้รับสิทธิให้คุมโรงเก็บสินค้าต่าง ๆ ของบริษัทการค้าของอังกฤษทั้งหมด นอกจากที่สุราทและอาณาบริเวณใกล้เคียง เมื่อเดินทางเลยสุมาตรามาได้เล็กน้อย เรือของกองเรือชื่อว่า เดอะ ซัน จมลงเสีย เมื่อเดินทางมาถึงบันทัมก็ได้รับข่าวร้ายว่าเรือ 2 ลำ ที่อังกฤษส่งไปช่วยคอร์ตโฮปที่เกาะรันถูกฮอลันดาจับไปได้ และที่เมืองบันทัม คนอังกฤษก็ถูกทำร้ายร่างกายตามถนน แต่สถานการณ์ของฮอลันดาในชวาก็ไม่ดีขึ้น ความสัมพันธ์ของฮอลันดากับอัครเสนาบดีแห่งแคว้นบันทัมชื่อระนะมงคล[1] ก็ตึงเครียด จนโคเอนคิดจะถอนโรงเก็บสินค้าที่นั้นสียแล้ว เขายังได้เลยไปจาการ์ตาด้วยความหวังว่าจะไปเปิดโรงเก็บสินค้า ณ ที่นั้น เพื่อเป็นที่นัดหมาย แต่ชาวพื้นเมืองคัดค้าน เมื่อเขายังขืนไปสร้างป้อม ก็ดูทีท่าว่าสงครามจะเกิดขึ้น ในระยะเดียวกันโรงเก็บสินค้าของฮอลันดาที่จาปาระก็ถูกยึดไป กล่าวคือ สุนัน อากุง แห่งแคว้นมะทะรัม มีความปรารถนาที่จะรื้อฟื้นอาณาจักรมัชปาหิตขึ้นอีก และหวังจะรวมแคว้นต่าง ๆ ในชวาต่อต้านฮอลันดา จึง

---

[1] ระนะมงคล เป็นอัครมหาเสนาบดีของแคว้นบันทัม ขณะนั้นสุลต่านยังเยาว์พระชันษาอยู่ อัครมหาเสนาบดีจึงเท่ากับเป็นหัวหน้าที่ปกครองแคว้นขณะนั้น

ได้ไปยึดโรงงานดังกล่าว และส่งเรือส่วนใหญ่ออกไปคุ้มกันแถบหมู่เกาะเครื่องเทศ หากจะมีเรืออังกฤษโจมตีเป็นการแก้แค้นเรืออังกฤษ 2 ลำที่ถูกยึดไปที่เกาะรัน ขณะนั้นเดลก็เดินทางมาถึงพร้อมด้วยกองเรืออังกฤษที่มาร์ติน ปริง ควบคุมมาเดินทางเลยเมืองบันทัมมาเล็กน้อย ทำให้โคเอนเสียเปรียบอำนาจทางทะเลอยู่มาก

เรื่องยุ่งยากเกิดขึ้นเมื่อวันที่ 14 ธันวาคม ค.ศ. 1618 เมื่อเรือซวาท ลีว เดินทางมาจากบัตตานีมาถึงบันทัม ถูกเดลยึดเอาไว้เป็นประกันต่อต้านฮอลันดา แต่โชคไม่ดี เรือนั้นเผอิญถูกไฟไหม้จมหายไป และโคเอนก็ตอบแทนโดยการโจมตีโรงเก็บสินค้าอังกฤษที่จาการ์ตา เดลแล่นเรือต่อไปจาการ์ตา และ ณ ที่นั้นกองเรือสองชาติก็พบกันโดยไม่ตั้งใจนัก อย่างไรก็ดี โคเอนก็รวมกองเรือหลีกทางไปยังแอมบอยนา และไปสะสมกำลังเพิ่มเติมอีก เขาเตรียมละทิ้งป้อมที่จาการ์ตาเพื่อช่วยเรืออีกหลายลำของเขา และแม้จุดประสงค์ของเดลในการเดินทางครั้งนั้นก็คือมาป้องกันการค้าในแถบหมู่เกาะเครื่องเทศ แต่ก็ตัดสินใจไม่ตามโคเอนไป หรือกลับไปช่วยคอร์ตโฮป เขากลับพักอยู่ ณ จาการ์ตา ช่วยพวกพื้นเมืองต่อต้านฮอลันดา ซึ่งเป็นการคาดคะเนที่ผิดพลาดมาก เพราะเมื่อสภาฮอลันดาตกลงจะยอมแพ้ โดยให้คนงานฮอลันดาลงเรืออังกฤษไปขึ้นที่ฝั่งโคโรมานเดล ระนะมงคลแห่งบันทัมก็เดินทางมาถึงจาการ์ตาพร้อมด้วยกองทัพทันที และเรียกร้องให้คืนป้อมและนักโทษทั้งหลายให้แก่ตน กล่าวโดยสรุป เดลยังไม่ปรารถนาจะเดินทางกลับตามที่สัญญาไว้กับฮอลันดา กลับเดินทางไปบันทัม กองทัพบันทัมพยายามขับไล่กองทัพของบันเกรันที่ล้อมอยู่ แต่ไม่สามารถยึดป้อมได้จนกระทั่งเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1619 เมื่อโคเอนรวบรวมกองทัพกลับมาจากแอมบอยนามาช่วยทัน

การที่โคเอนกล้าเสี่ยงได้ผลดีเกินความคาดหมาย เพราะกลับมาครั้งนี้สถานการณ์ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และกลับดูจะเป็นผลดีแก่ฮอลันดาโดยตรง กล่าวคือ อังกฤษเกิดวิวาทกับระนะมงคลเป็นการใหญ่ ถึงขนาดที่อังกฤษตัดสินใจจะออกจากบันทัมเสียชั่วคราว ส่วนเดลและปริงนั้น ก็กลับไปฝั่งโคโรมานเดลเสียแล้ว เพราะเรือชำรุดมาก ต้องกลับไปซ่อมแซมแก้ไขและหากำลังเพิ่มเติมเพื่อมารบโคเอนใหม่ ส่วนจูรแดงก็นำกองเรือ 2 ลำไปแสวงหาความช่วยเหลือจากโรงเก็บสินค้าที่แจมบี ที่บัตตานี ที่กรุงศรีอยุธยา และที่อื่นๆ อีก โคเอนทราบเรื่องต่างๆ นี้เข้าก็เพราะเหตุว่าโคเอนนั้นปรารถนาจะตั้งเมืองบัตตาเวียขึ้นใหม่บนฐานเมืองจาการ์ตาเดิม ด้วยประสงค์จะให้เมืองบัตตาเวียนั้นเป็นเมืองหลวงของจักรวรรดิ

ฮอลันดาในภาคตะวันออก ดังนั้นเขาจึงต้องเดินทางไปบันทัมเพื่อแข่งขันกับจูรแดงและเดล จึงได้ทราบเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับอังกฤษเมื่อถึงเมืองบันทัมแล้ว โคเอนส่งเรือ 3 ลำออกติดตามจูรแดง ไปพบเรือจูรแดงจอดทอดสมออยู่ ณ เมืองปัตตานี ในเดือนกรกฎาคม จึงเข้าโจมตี จูรแดงคุมกองทัพต่อสู้แม้จะติดกับจึงเสียหายเป็นอย่างมากและถูกบังคับให้ยอมแพ้ ขณะที่มีการเจรจาเพื่อสงบศึกกันอยู่นั้น เขาขึ้นไปปรากฏตัวบนดาดฟ้าเรือและถูกยิงตายจากกระสุนปืนจากเรือฮอลันดาลำหนึ่ง ฝ่ายฮอลันดากล่าวว่า การสิ้นชีวิตของจูรแดงเป็นการบังเอิญ แต่หลักฐานทางอังกฤษกล่าวหาว่าพวกเฟลมมิงลอบหักหลังยิงด้วยปืนคาบศิลา แม้แต่หลักฐานการค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ปัจจุบันของพวกฮอลันดาจะสนับสนุนความคิดเห็นของอังกฤษ ดังเช่น เทรพสตรา ผู้เขียนประวัติของโรงเก็บสินค้าฮอลันดาที่ปัตตานี กล่าวว่า หลังจากได้รวบรวมหลักฐานต่าง ๆ แล้ว เขาเชื่อว่าความเห็นฝ่ายอังกฤษสมเหตุสมผลมากกว่าความเห็นฝ่ายฮอลันดา[1]

การสูญเสียครั้งนี้มิใช่เป็นครั้งเดียวที่อังกฤษได้รับ เพราะในเดือนต่อมาฮอลันดายึดเรือชื่อ 'สตาร์' ของอังกฤษได้ที่ช่องแคบซุนดา และภายใน 4 สัปดาห์ต่อมาก็ก่อความประหลาดใจโดยสามารถยึดเรืออังกฤษได้ไม่น้อยกว่า 4 ลำที่ท่าเรือรับส่งพริกไทยของเมืองติกูบนฝั่งตะวันตกของสุมาตรา เดลสิ้นชีวิตลงที่เมืองมสุลีปตัม ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1619 จนกระทั่งเดือนธันวาคมปีนั้น ปริงจึงได้คุมเรือกลับมายังกลุ่มเกาะนี้อีก ในเดือนมีนาคม ก็มีเรือมาจากสุราทอีก 3 ลำมาสมทบที่ติกูและต่อมากองเรือเหล่านั้นก็รวมกันแล่นผ่านช่องแคบซุนดาจะไปยังเมืองบันทัม ในวันที่ 8 เมษายน ก็พบเรือลำหนึ่งมาจากอังกฤษ แจ้งข่าวว่าสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษกับฮอลันดาได้ลงนามกันเรียบร้อยแล้ว ตกลงให้สองบริษัทร่วมกันค้าในแถบกลุ่มเกาะและร่วมกันป้องกันการค้านั้น เมื่อกองเรืออังกฤษมาถึงเมืองบันทัมอีก 4 วันต่อมาก็ทราบว่าโคเอนได้รับหมายแจ้งจากการตกลงดังกล่าวจากฮอลแลนด์เรียบร้อยแล้ว ดังนั้นแทนที่จะพบกันอย่างศัตรูก็กลับพบกันใหม่อย่างพันธมิตร

ความพยายามที่จะยุติการแข่งขันที่กำลังจะกลายเป็นสงครามที่ไม่ได้ประกาศอย่างบ่ายเฉื่อนนั้นดูไม่น่าจะเป็นความจริงตั้งแต่เริ่มแรกแล้ว และหาได้มีผลอยู่นานเท่าที่ควรไม่ ฮอลันดาเป็นฝ่ายริเริ่มในปลายปี ค.ศ. 1618 เนื่องจากในขณะที่จะ

---

[1] เรื่องเดิม, หน้า 215.

ตกลงทำสันธิสัญญาแอนทเวอร์ป คณะผู้บริหารบริษัท วี. โอ. ซี. ก็เห็นว่ามีความจำเป็นที่จะต้องทำสัญญาสงบศึกกับอังกฤษ บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษนั้นก็มีทีท่าออกจะเป็นศัตรูอยู่ การทำสัญญาคราวนั้นเริ่มตั้งแต่เดือนธันวาคม ค.ศ. 1618 เกือบจะเลิกล้มไปก็หลายครั้งหลายคราวกว่าจะเสร็จสิ้นลง ในวันที่ 17 เดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1619 เรื่องเกี่ยวกับการทำสัญญานี้ ฟอสเตอร์เขียนไว้ว่า ทำสำเร็จลงได้ด้วยการบีบบังคับจากพระเจ้าเจมส์ที่ 1[1] แต่สตาเปล[2] กล่าวว่า พระเจ้าเจมส์ที่ 1 ทรงมีทรรศนะที่สงวนท่าทีมาก อย่างไรก็ตาม สัญญาฉบับนั้นมีใจความโดยย่อ คือ

(ก) ให้ทั้งสองชาติเลิกความขุ่นข้องหมองใจกันเสีย ให้ยกโทษให้แก่กัน และจะลืมเรื่องบาดหมางทั้งหลายเสีย ให้ปลดปล่อยนักโทษและเรือทั้งหมดที่ต่างฝ่ายต่างจับและยึดเอาไว้เสียให้หมด

(ข) ให้แต่ละบริษัทซื้อพริกไทยได้ครึ่งหนึ่งของจำนวนที่มีทั้งหมด และให้อังกฤษมีส่วนหนึ่งในสามของกิจการค้าเครื่องเทศแถบหมู่เกาะโมลุกกะ แอมบอยนา และหมู่เกาะบันดา

(ค) ให้ตั้งสภาป้องกันขึ้น ประกอบด้วยสมาชิกจากชาติละ 4 ท่าน และให้มีกองเรือป้องกันร่วมกัน ประกอบด้วยเรือจากชาติทั้ง 2 ชาติละ 10 ลำ

(ง) ให้แต่ละฝ่ายยังคงรักษาป้อมและสิ่งก่อสร้างของตนไว้ ในระยะ 2–3 ปีแรกนี้ยังไม่อนุญาตให้ชาติใดสร้างสิ่งก่อสร้างขึ้นใหม่ และ

(จ) ให้เมืองหลวงของทั้ง 2 ฝ่ายแยกอยู่จากกันแต่ละฝ่าย แต่ให้มีทะเบียนบันทึกบัญชีของตนเอง

วิธีที่โคเอนรับทราบสัญญานั้น แสดงออกซึ่งลักษณะนิสัยของโคเอนอย่างแท้จริง เขาเขียนตอบกลับไปถามคณะผู้บริหารว่า เขาสงสัยในการที่ยอมทำสัญญาดังกล่าวกับอังกฤษ เพราะฮอลันดาเสียผลประโยชน์หลายอย่างที่เคยมีสิทธิอยู่แล้ว และโคเอนยังกล่าวเปรียบเทียบว่าเสมือนเลี้ยงงูไว้นอก และสิ่งที่โคเอนไม่เข้าใจอย่างยิ่งก็คือ ไฉนจึงจะต้องแบ่งกานพลู ลูกจันทน์เทศ และดอกจันทน์เทศจำนวนหนึ่งในสามไปให้อังกฤษ ในเมื่ออังกฤษหาได้มีส่วนได้เสียในแถบหมู่เกาะโมลุกกะ แอมบอยนา หรือหมู่เกาะบันดาไม่ อันที่จริงข้อความในสัญญานั้นบางข้ออาจจะ

---

[1] เรื่องเดิม, หน้า 276.

[2] **Geschiedenis van Nederlandsch-Indië III,** หน้า 142.

ยากแก่การปฏิบัติ ซึ่งโคเอนจะเป็นผู้ทำลายลงอย่างสิ้นเชิง ใน ค.ศ. 1608 คณะกรรมการฮีเรน 17 เขียนไว้ว่า 'หมู่เกาะบันดาและหมู่เกาะโมลุกกะเป็นเป้าหมายที่เราใช้ยิง แต่ได้กลายมาเป็นแหล่งที่อังกฤษและฮอลันดามีส่วนร่วมกันอย่างไม่มั่นคงในครั้งนั้น'

โรเบิร์ต เฮย์ หัวหน้าชาวอังกฤษที่ไนละกา ได้ทราบเรื่องสัญญานั้นในปลายเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1620 ก่อนหน้านั้นเดือนหนึ่ง นาทาเนียล คอร์ตโฮปถูกฮอลันดาฆ่าตายขณะกลับมาจากเกาะลอนตอร์ เมื่อสนธิสัญญาดังกล่าวรู้กันแพร่หลายแล้ว ก็เท่ากับทำให้ความตึงเครียดจบสิ้นลง แต่มิได้ทำให้สถานการณ์เปลี่ยนแปลงไป ขณะนั้น ที่เมืองบีตตาเวีย โคเอนและคณะกรรมการปกครองตกลงใจที่จะยึดหมู่เกาะบันดา ซึ่งคาราคาซังมาตั้งแต่การเข้ายึดเกาะไว้ในปี ค.ศ. 1616 โคเอนให้เหตุผลในการเข้ายึดกับคณะผู้บริหารบริษัทว่า เพราะชาวพื้นเมืองที่หมู่เกาะบันดาส่งสินค้าผลิตผลให้แก่พวกสเปนที่เกาะทิดอร์ บันทึกของฮอลันดากล่าวว่าโคเอนชวนให้อังกฤษร่วมมือด้วย แต่อังกฤษปฏิเสธโดยอ้างว่าไม่มีเรือเพียงพอ

ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1621 โคเอนคุมกองเรือ 12 ลำไป จุดแรกที่เขามุ่งไปยึด คือ เกาะลอนตอร์ เมื่อตระเตรียมการพร้อมจะเข้ายึดเกาะนั้น โคเอนเสนอวิธีการอย่างสันติแก่ชาวพื้นเมือง โดยให้ชาวพื้นเมืองยอมมอบลูกจันทน์เทศและดอกจันทน์เทศทั้งหมดแก่ฮอลันดาตามสัญญาที่ได้ทำไว้แต่กาลก่อน ในการกระทำดังกล่าวนั้น โคเอนก็แจ้งให้โรเบิร์ต เฮย์ ทราบแล้ว และเฮย์ขอให้รอเรืออังกฤษมาก่อนเพื่อเข้าร่วมด้วย โคเอนปฏิเสธ ชาวพื้นเมืองเตรียมการต่อต้านเท่าที่สามารถจะทำได้ แต่ในที่สุดก็ถูกบังคับให้ยอมแพ้ในวันที่ 11 มีนาคม ค.ศ. 1621 ต่อมาอีกมินาน ชาวพื้นเมืองเกาะรัน เกรงฮอลันดามาโจมตี จึงมายอมอ่อนน้อมต่อฮอลันดา ฮอลันดาจึงเข้าครอบครองหมู่เกาะ และบังคับให้ชาวอังกฤษบนเกาะถอนตัวไป ยังคงเหลือที่มั่นอังกฤษ ณ ที่ไนละกาเพียงแห่งเดียว อีกไม่กี่วันต่อมาเรืออังกฤษมีฮัมฟรีย์ พีซเฮอเบิร์ต เป็นกัปตันก็เดินทางมาถึงหมู่เกาะนั้น และในวันที่ 19 มีนาคม ก็ออกพระราชบัญญัติประกาศสนธิสัญญาอังกฤษและฮอลันดา อย่างไรก็ดี พวกฮอลันดาพยายามยึดหาทำเลใหม่ ๆ และสร้างป้อมใหม่ ๆ ขึ้น แม้แต่สร้างปราสาทฮอลแลนเดียบนเกาะลอนตอร์

ผลของการกระทำดังกล่าวทำให้ชาวพื้นเมืองบันดาเชื่อว่าชาวอังกฤษหักหลังพวกเขาเสียแล้ว จึงมีการกบฏเกิดขึ้น ณ เกาะลอนตอร์ มีชาวพื้นเมืองใกล้เคียง

มาช่วยด้วยเป็นจำนวนมาก โคเอนจึงดำเนินแผนของเขาคือต้องการจะกำจัดชาวพื้นเมืองนั้น และนำพวกอื่นมาตั้งถิ่นฐานบนเกาะที่มีกบฏนี้แทน การกระทำดังกล่าวน่าเกรงกลัวเป็นอย่างยิ่ง ชนพื้นเมืองจำนวนหลายร้อยบนเกาะลอนตอร์ถูกจับไปเป็นทาสที่เกาะชวา ทำลายบ้านเรือนและพาหนะ เช่น เรือของเขาหมด นอกจากนั้นชนชั้นสูงที่ถูกจับไว้เป็นตัวจำนำ 47 คนก็ถูกฆ่าตายเสียเกือบหมด เนื่องจากพวกกบฏที่หนีไปอยู่ในภูเขาต่อต้านพวกฮอลันดา พวกพื้นเมืองหลายพันตายเพราะอดอาหาร แทนที่จะยอมแพ้ และประมาณ 300 คนหลบหนีไปยังเกาะเซรามภาคใต้ พวกชาวเมืองรัน เมื่อได้ยินกิตติศัพท์ความโหดร้ายทารุณที่เกาะลอนตอร์ต่างพากันหลบหนีไปเป็นจำนวนมาก แต่ก็ถูกจับกลับมาได้ และพวกผู้ใหญ่ถูกฆ่าเสียประมาณ 160 คน ดินแดนที่จะใช้เพาะปลูกบนเกาะเหล่านั้นจึงตกอยู่ในมือของบริษัท ซึ่งจะเกณฑ์แรงงานทาสมาใช้เพาะปลูก โคเลนแบรนเดอ[1] เขียนไว้ว่า 'โคเอนเป็นผู้จัดการกิจกรรมเหล่านี้ ซึ่งจะเป็นรอยจารึกในความทรงจำของเขา ด้วยการกระทำอันปราศจากมนุษยธรรม' ดังกล่าวแล้วซึ่งแม้แต่คนในบริษัทเองยังตกใจการกระทำดังกล่าว ผู้ร่วมงานอีกคนหนึ่งคือ เอิท จีเซล ได้ทราบเรื่องเข้า เขียนว่า 'เราต้องตระหนักว่า เขาเหล่านั้นต่อสู้เพื่ออิสรภาพของดินแดนของเขา เท่ากับเราได้เคยสละชีวิตเลือดเนื้อมาช้านาน เพื่อป้องกันสิทธิของเรา' และคณะผู้บริหารบริษัทก็ยังเขียนไปเตือนโคเอนให้ทำการใด ๆ ให้นุ่มนวลกว่าแต่ก่อน[2]

เมื่อได้จัดการกับเป้าหมายที่เลือกไว้ตามต้องการแล้ว เป้าหมายต่อไปของโคเอน ก็คือ แอมบอยนา และหมู่เกาะโมลุกกะ เขาบังคับให้บรรดาหัวหน้าในเกาะแอมบอยนาทำสัญญายอมรับอำนาจของฮอลันดา พวกหัวหน้าที่เกาะเซรามแสดงอาการลังเลอยู่ ฮอลันดาจึงขู่ว่าจะใช้วิธีเดียวกับที่เกาะบันดา และยิ่งสำหรับหมู่เกาะโมลุกกะแล้วปัญหายิ่งยากขึ้น เพราะพวกสเปนยังคงยึดเกาะทิดอร์ไว้ และโคเอนก็อาจแบ่งกำลังไปช่วยรบได้ และยิ่งกว่านั้น เขาจำเป็นต้องเดินทางกลับบัตตาเวียก่อนที่จะจัดการเหตุการณ์ให้เสร็จสิ้นลงไป

ในระยะดังกล่าว ความร่วมมือกันระหว่างอังกฤษและฮอลันดาในด้านอื่น ๆ ก็ล้มเหลวลงโดยสิ้นเชิง แม้จะมีการจัดตั้งสภาป้องกันร่วมกันตามสัญญาขึ้นที่เมืองบัตตาเวีย แต่เมื่อพวกฮอลันดาวิวาทกับระนะมงคลที่เมืองบันทัมก็ไม่ช่วยให้สิ่ง

---

[1] **Koloniale Geschiedenis**, ii, หน้า 117.

[2] Stapel, เรื่องเดิม, III, หน้า 151.

ใดดีขึ้น ยิ่งกว่านั้น การกระทำของพวกฮอลันดาดังกล่าวทำให้ชาวพื้นเมืองกีดกันการค้าซึ่งพลอยทำให้อังกฤษไม่มีโอกาสค้าไปด้วย จำต้องย้ายมา ณ เมืองบัตตาเวีย และ ณ ที่นั้นอังกฤษก็ทนสถานการณ์ต่าง ๆ ไม่ได้ เพราะฮอลันดาถือว่าตนเป็นผู้ชนะมีสิทธิเป็นใหญ่ ณ ที่นั้น ทำให้ชาวอังกฤษดูเหมือนผู้อาศัย เมื่อสัญญาสงบศึกแอนทเวอร์ปหมดอายุลงในปี ค.ศ. 1621 โคเอนก็เตรียมตัวเดินทางไปมะนิลาและไปยังท่าเรือของโปรตุเกสที่อินเดียและโมซัมบิก โคเอนพยายามดึงอังกฤษเข้าร่วมด้วย แต่อังกฤษก็ไม่มีเงินและไม่มีเรือพอ ความร่วมมือกันจึงล้มเหลวไป ครั้นเมื่อถึงเวลาที่โคเอนจะเดินทางกลับเมื่อสิ้นสมัยข้าหลวงใหญ่ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1623 นั้น ได้มีคำสั่งให้ทิ้งบัตตาเวีย และถอนกำลังเจ้าหน้าที่จากนิคมของฮอลันดาในที่ต่าง ๆ ให้หมด แต่ก่อนจะได้กระทำการดังกล่าว ก็มีเหตุการณ์เกิดขึ้นซึ่งจะก่อให้เกิดรอยประทับบนความสัมพันธ์ระหว่างชน 2 ชาติมากกว่าเหตุการณ์อื่นใดที่เกิดขึ้นในยุคแห่งความเหนื่อยยากดังกล่าว เหตุการณ์ครั้งนั้นรู้จักกันต่อมาว่า 'การฆ่าหมู่ที่เกาะแอมบอยนา'

เมื่อโคเอนกลับจากแอมบอยนาเพื่อมาบัตตาเวีย ใน ค.ศ. 1622 นั้น โคเอนเตือนข้าหลวงเฮอร์แมน วัน สปีลท์ ว่าให้พยายามอย่าให้อังกฤษลดอำนาจฮอลันดาลงได้ ฝ่ายอังกฤษค้าขายที่นั้นตามสนธิสัญญาปี ค.ศ. 1619 และได้รับความคุ้มกันจากป้อมวิกตอเรียของฮอลันดา ความสัมพันธ์ดีอยู่เรื่อยมาจนกระทั่งในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1623 มีพวกอังกฤษประมาณ 18 ญี่ปุ่น 11 และโปรตุเกส 1 คน ถูกฮอลันดาจับไปด้วยข้อกล่าวหาที่ว่าพยายามจะวางแผนยึดป้อม ผู้กล่าวหาถูกทรมานจนจำต้องสารภาพ และหลังจากสอบสวนแล้วก็ฆ่าชาวอังกฤษ 10 คน รวมทั้งหัวหน้า คือ เกเบรียล เทาเวอซัน ด้วย พร้อมทั้งฆ่าชาวญี่ปุ่นอีก 10 คน และโปรตุเกสด้วย สเตเปลกล่าวว่า แม้การลงโทษจะดูรุนแรง แต่ปรากฏว่ามีการวางแผนเหล่านั้นจริง[1] แต่ในเมื่อหลักฐานทั้งหมดได้จากการทรมาน ความจริงเหล่านั้นก็ดูไร้ค่า จึงอาจสรุปได้ว่า ฮอลันดาคงทำลงไปด้วยความกลัวคล้ายกับกรณีของการฆาตกรรมปีเตอร์ เอเบอเฟล ที่เมืองบัตตาเวียในปี ค.ศ. 1721 ซึ่งสเตเปิลเองก็ตำหนิ[2] หรือมิฉะนั้นก็เพื่อจะบังคับให้อังกฤษถอยออกจากหมู่เกาะเครื่องเทศไปให้หมดสิ้น เพราะการตัดสินขบวนความที่เป็นไปอย่างรีบเร่งก่อนจะตัดสินประหาร

---

[1] เรื่องเดิม, iii, หน้า 161.

[2] **Geschiedenis van Nederlandsch-Indië**, (1930), หน้า 133.

ชีวิตก็มิได้แจ้งเรื่องไปยังบัตตาเวีย จึงก่อให้เกิดความสงสัยเป็นอย่างยิ่ง

มีความพยายามจะขจัดปัญหาอันสืบเนื่องจากสนธิสัญญานั้นที่ประเทศอังกฤษ ซึ่งมีข้อตกลงกันได้ใหม่ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1623 แต่เรื่องอันรุนแรงที่เกิดขึ้นที่เกาะแอมบอยนานั้นดูจะขจัดความหวังในการร่วมมือกันต่อไปเสียสิ้นเชิง อังกฤษถอนโรงเก็บสินค้าจากบัตตาเวียในต้นปี ค.ศ. 1624 และพยายามไปตั้งนิคมใหม่บนเกาะแถบช่องแคบซุนดา แต่ดินแดนนั้นไม่เหมาะที่จะอยู่มาก ทำให้อ่อนแอจนไม่อาจป้องกันโจรปล้นที่มาจากสุมาตราได้ ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1625 อังกฤษจึงขอความช่วยเหลือจากฮอลันดา ขอกลับไปบัตตาเวียอีก ผู้สืบตำแหน่งต่อจากโคเอนคือ เดอ คาร์เปนติเออ ก็ให้อาศัยอยู่ในโรงเรียนเก่า ๆ แห่งหนึ่ง ใน ค.ศ. 1627 เมื่อโคเอนเดินทางกลับมาชวา อังกฤษก็ตัดสินใจย้ายไปอยู่บันทัม สุลต่านแห่งบันทัมมิสู้ชอบฮอลันดานัก ก็ยินดีรับอังกฤษไว้ใต้ความคุ้มครอง และอังกฤษอยู่ ณ ที่นั้นมาตราบจนฮอลันดายึดดินแดนแถบนั้นได้ใน ค.ศ. 1682 ตามสัญญาที่ตกลงกันในปี ค.ศ. 1623 นั้น อังกฤษได้ พูโล รัน ไว้เป็นสมบัติ แต่ฮอลันดายังคงยึดมั่นอยู่ ณ ที่นั้น และบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษก็ไม่สามารถจะไปเปิดโรงเก็บสินค้าที่นั่นได้ เมื่อสิ้นสงครามฮอลันดาครั้งที่ 1 ในปี ค.ศ. 1654 ฮอลันดาสัญญาจะยกเกาะ พูโล รัน และใช้เงินอีก 85,000 ปอนด์เป็นค่าเสียหายให้แก่บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ ถึงกระนั้นบริษัทของอังกฤษก็ไม่สามารถยึดเกาะนั้นไว้ได้ จนพระเจ้าชาร์ลส์ที่ 2 นำเรื่องนี้ขึ้นพิจารณาใน ค.ศ. 1662 ซึ่งฮอลันดาก็ยังคงตกลงจะมอบให้ ในปี ค.ศ. 1665 บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษได้เข้ายึดครอง แต่ก็ต้องเสียเกาะนั้นไปภายในไม่กี่เดือนต่อมา เนื่องจากสงครามฮอลันดาครั้งที่ 2 เกิดขึ้น และในที่สุดตามสัญญาสงบศึก คือ สนธิสัญญาเบรดา ในปี ค.ศ. 1667 นั้น อังกฤษต้องยกเกาะดังกล่าวให้แก่ฮอลันดาไป

ในระหว่างปีที่อังกฤษแข่งขันกับฮอลันดาเกี่ยวกับการค้าในหมู่เกาะเครื่องเทศนั้น มีเรื่องน่าสนใจที่ควรบันทึกเรื่องหนึ่ง คือ ปรากฏว่าบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษสามารถจ่ายเงินปันผลได้สูงกว่าบริษัท วี. โอ. ซี. ทั้งนี้เพราะฮอลันดาต้องเอาเงินกำไรจำนวนมากไปใช้ในการสร้างป้อม ตระเตรียมกำลังทหาร และเตรียมเรือไว้สู้รบจำนวนมาก เพราะฮอลันดาเชื่อมั่นว่า การควบคุมสินค้าเครื่องเทศเป็นเรื่องสำคัญยิ่งสำหรับชาติ ดังเช่นมีนักวิจารณ์สำคัญคนหนึ่ง[1] กล่าวไว้ว่า "ฮอลันดาได้

---

[1] L.A. Williamson, **The Ocean in British History**, หน้า 103.

ใช้ความพยายามสร้างมหาจักรวรรดิเพียงเพื่อวัตถุประสงค์ ซึ่งมีค่าอยู่ชั่วคราวเท่านั้น" เพราะเมื่อโลกการค้าขยายตัวมากออกไป การค้าเครื่องเทศก็มีความสำคัญน้อยเข้าทุกที และการที่ฮอลันดาไปทุ่มเทกับดินแดนในภาคตะวันออกมากนั้น ทำให้อำนาจของชาติตนเสื่อมลงในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17

แต่หากจะมองในแง่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การที่ฮอลันดาชนะอังกฤษได้นั้น เป็นก้าวแรกที่จะนำไปสู่การตั้งอาณาจักรใหม่ อาณาจักรที่เป็นศูนย์กลางการค้าเช่น อาณาจักรศรีวิชัย หรืออาณาจักรมะละกา แต่ต่อมาก็จะกลายเป็นอาณาจักรที่เข้าครองดินแดนเหล่านั้น โดยมิได้มีการสืบช่วงอำนาจจากอาณาจักรใดก่อนหน้า ทั้งนี้เนื่องจากศูนย์กลางของการปกครองอยู่ห่างไกลจากดินแดนเหล่านี้หลายพันไมล์

บทที่ 16
อาณาจักรมะทะรัมและการขยายกิจกรรมของบริษัท วี. โอ. ซี. ค.ศ. 1623—ค.ศ. 1684

แจน บีเตอร์ซูน โคเอน เป็นผู้ก่อตั้งอาณาจักรฮอลันดาในหมู่เกาะอินเดียตะวันออก แต่หลังจากเขาสิ้นชีวิตแล้ว บริษัทนั้นก็หาได้ดำเนินตามวิถีทางที่เขาได้วางให้ไว้ไม่ ตามแผนการที่เขาได้วางไว้นั้น บัตตาเวียจะเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรค้าขายที่ยิ่งใหญ่ คุมอำนาจทางทะเลไว้โดยตลอด เขาหาได้หวังที่จะขยายดินแดน หรือเข้าไปข้องเกี่ยวกับอำนาจทางการเมืองภายในของชวาแต่อย่างใดไม่ ในความคิดเห็นของโคเอน เขตแดนที่บริษัท วี. โอ. ซี. ควรเข้าไปครอบครอง ก็คือหมู่เกาะต่าง ๆ เช่น แอมบอยนา และบันดา เป็นต้น ในอาณาจักรส่วนอื่นควรประกอบด้วยสถานที่ที่ได้จัดการป้องกันไว้ดีแล้วตามริมฝั่งทะเลบางแห่ง ซึ่งจะใช้อำนาจทางเรือปกป้องได้

ทั้งนี้มิได้หมายความว่าดินแดนเหล่านั้น จะต้องรวมกันอยู่ในอินโดนีเซียป้อมต่าง ๆ และศูนย์การค้าทั้งหลายควรกระจายอยู่ทั่วไปในภาคตะวันออก นอกจากนั้น เขายังกระตือรือร้นอยากได้ทั้งมะนิลาและหมาเก๊าไว้ในอำนาจ เพื่อจะขจัดอำนาจสเปน และโปรตุเกสออกไปจากหมู่เกาะฟิลลิปปีน และริมฝั่งทะเลจีนตามลำดับ เขายังต้องการให้ชาวฮอลันดามาตั้งถิ่นฐานเป็นจำนวนมาก เพื่อจะได้ช่วยคุมแรงงานทาสในการเพาะปลูกแถบหมู่เกาะเครื่องเทศและที่อื่นทั่วไป นอกจากนั้นก็เพื่อจะให้มาช่วยป้องกันดินแดนที่ได้มาใหม่ ๆ อีกทั้งมาประกอบการค้าขายทั่ว ๆ ดินแดนต่าง ๆ ในเอเชีย ซึ่งการค้าระหว่างประเทศเอเชียดังกล่าว เขาเชื่อว่าจะได้กำไรมากกว่าการค้าระหว่างเอเชียกับยุโรป เนื่องจากมีสินค้าที่ต่างคนต่างต้องการอยู่ในประเภทและจำนวนจำกัด ความคิดของเขาออกจะลางเลือนและเพ้อฝันมากกว่าที่จะทำให้เป็นจริงได้ ในสมัยที่เขาเป็นหัวหน้าใหญ่ทั่วไปฝ่ายการค้าที่บัตตาเวีย แผนการเกี่ยวกับหมู่เกาะเครื่องเทศของเขาก็ออกจะเป็นที่พิศวงแก่ข้าหลวงใหญ่ทั่วไปคนก่อนตัวเขา เช่น ลอเรน รีเอล ผู้คิดว่าการดำเนินการอาจก่อให้เกิดความเกลียดชังในบรรดาชาวพื้นเมือง และอาจทำให้บริษัท วี.โอ.ซี. ได้รับผลเสียไปด้วย

การใช้มาตรการที่มีลักษณะต้องการทำสงครามของเขา ช่วยเพิ่มรายจ่ายของบริษัทให้มีมากขึ้น แต่เนื่องด้วยวิธีทำบัญชีไม่สู้เป็นระเบียบบ้าง สมุดบัญชีหายบ้าง ทำให้รายการกำไรและขาดทุนในสมัยแรก ๆ ไม่มีหลักฐาน เขากะคร่าว ๆ เองในระยะปี ค.ศ. 1613—ค.ศ. 1620 ขาดทุนไปประมาณ 8,000 เหรียญกิลเดอร์ และบางครั้งบางคราวคณะกรรมการผู้จัดการก็ขอยืมเงินเอาไปเฉลี่ยปันผลประมาณร้อยละ 10 อย่างไรก็ดี เขาเชื่อว่าหากนโยบายการค้าได้ดำเนินไปตามระบบที่เขาได้แนะนำไว้แล้วจะได้กำไรเป็นจำนวนมาก จึงจำเป็นต้องเอาเงินทุนมาจากฮอลแลนด์อีก และหลังจากเขาสิ้นชีวิตไปแล้ว วิวัฒนาการของการค้าสายเอเชียทั่วไป ซึ่งโคเอนเชื่อว่าจะได้ผลกำไรมาก ก็ได้ผลดีจริง ๆ แม้ว่าทางคณะกรรมการผู้จัดการจะไม่ยอมรับแผนการแสวงหาอาณานิคม ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ในข้อเสนอของเขา

โคเอนกลับมาเป็นข้าหลวงใหญ่สมัยที่สองระหว่างปี ค.ศ. 1627—ค.ศ. 1629 ได้รับบทเรียนว่า อาณาจักรการค้าที่มิได้มีอำนาจในดินแดนเหล่านั้นอยู่ด้วยนั้นมีอันตราย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า สุนัน อากุง แห่งอาณาจักรมะตะรัมพยายามจะรื้อฟื้นอำนาจของอาณาจักรมัชปาหิต ในบรรดาอำนาจในชวาทั้งหมดยังคงมีแต่แคว้นบลัมบันกันในแถบหมู่เกาะภาคตะวันออก และสุลต่านบันทัมผู้มีอำนาจมากในภาคตะวันตกของเกาะเท่านั้นที่ยังมิได้ยอมสวามิภักดิ์ต่อแคว้นมะตะรัม เมื่ออากุงตีได้แคว้นสุราบายาแล้ว ก็คิดจะยึดเอาแคว้นบันทัมเป็นเป้าหมายต่อไป เขาขยายอิทธิพลไปทางตะวันตกไปแถบบริเวณภาคใต้บัตตาเวีย ซึ่งกลายเป็นดินแดนรกร้างปราศจากผู้อยู่อาศัยนับตั้งแต่อาณาจักรปะจาจารันถูกทำลายไปแล้ว การขยายอำนาจทางทะเลก็ถูกฮอลันดากีดกัน นับแต่ ค.ศ. 1622 บัตตาเวียเริ่มส่งคณะทูตพร้อมด้วยของกำนัลมายังอากุง แต่ฮอลันดาก็ไม่ยอมช่วยรบต่อต้านสุราบายา ใน ค.ศ. 1626 เขาจึงปฏิเสธไม่ยอมรับทูตฮอลันดา และเตรียมการจะโจมตีบัตตาเวีย

ในระยะแห่งความวุ่นวายดังกล่าว โคเอนก็กลับมาพอดี บัตตาเวียยังคงกีดกันการค้าที่บันทัม ซึ่งทำมาก่อนแล้วตั้งแต่สมัยข้าหลวงใหญ่คนเดิม และเนื่องจากมีกองโจรจากเพื่อนบ้านใกล้เคียงมารุกรานเนือง ๆ เขาจึงจำเป็นต้องเพิ่มการป้องกันเมืองให้เข้มแข็งขึ้น เมื่อวันคริสต์มาส ค.ศ. 1627 กำลังทัพจากแคว้นบันทัมก็เข้าไปโจมตีภายในป้อมโดยมิได้คาดหมาย แต่ถูกขับไล่ออกมาได้ อีกแปดเดือนต่อมา กองเรือมะตะรัมก็เข้ามาโจมตีอีกโดยมิได้คาดหมายมาล่วงหน้าเช่นกัน แต่ฮอลันดาก็พอต่อสู้ป้องกันตนไว้ได้ และขับไล่ศัตรูออกไป ใน ค.ศ. 1629 สุลต่าน

อากุงรวบรวมกำลังพลและกองทัพใหญ่โตเท่าที่หาได้ไปล้อมเมือง แต่กองทหารใหญ่ ๆ เช่นนั้นก็ยากแก่การหาเสบียงอาหารมาเลี้ยงโดยการขนส่งทางบก เนื่องจากฮอลันดาตัดกำลังเรือเสบียงขนส่งเสียหมดสิ้น ภายใน 5 สัปดาห์ กองทัพอันยิ่งใหญ่ก็ต้องถอยพ่ายไป ทิ้งซากคนและสัตว์ที่ล้มตายลงเนื่องจากความอดอยากและความเหนื่อยยาก ในระหว่างที่เมืองบัตตาเวียถูกล้อมอยู่นั้น โคเอนติดเชื้ออหิวาตกโรคและสิ้นชีวิตลงภายในเวลาไม่กี่ชั่วโมง การที่กองทัพมะทะรัมมาโจมตีบัตตาเวียเป็นครั้งที่ 2 นี้ ทำให้สุลต่านที่บันทัมเกรงกลัวมาก เพราะหากว่าเมืองนั้นแตกก็จะเป็นอันตรายแก่ตนเป็นแน่แท้ ดังนั้น สุลต่านจึงทำสัญญาสงบศึกกับโคเอนและเลิกโครงการกีดกันสินค้าที่ทำมาเป็นสิบ ๆ ปีนั้นเสีย

การที่ฮอลันดาโจมตีกองทัพ สุนัน อากุง แตกยับเยินเช่นนั้น มิได้ทำให้ความสัมพันธ์ดีขึ้นแต่อย่างไร ข้าหลวงใหญ่คนใหม่ที่มาปกครองในปี ค.ศ. 1632 คือ เฮนดริก บราวเวอ พยายามจะทำความเข้าใจกับอากุง แต่ยังคงมีสงครามย่อย ๆ อยู่สืบไป อากุงไปมุ่งสนใจในดินแดนภาคตะวันออกแต่อย่างเดียว เขาเป็นมุสลิมที่เคร่งมาก และความปรารถนาอันหนึ่งของเขาคือต้องการจะเพิ่มพูนสัมพันธภาพกับชาติมุสลิมต่าง ๆ ในแถบอาระเบีย จึงก่อให้เกิดกิจกรรมเกี่ยวกับการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในอินโดนีเซียขึ้นมาก นักแสวงบุญมุสลิมจำนวนมากจากเมืองเมกกะพยายามมาเพิ่มความเชื่อให้แก่ชาวพื้นเมือง ผู้ถึงแม้ว่าจะเป็นมุสลิมแล้ว แต่ก็ยังคงผูกพันกับขนบธรรมเนียมประเพณีอยู่เป็นส่วนมาก อากุงประกาศสงครามศาสนาต่อดินแดน 2 แห่ง คือ แถบบลัมบันกันและเกาะบาหลี ซึ่งตราบจนบัดนั้น ยังมิได้เข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม ใน ค.ศ. 1639 เขารบชนะแคว้นบลัมบันกัน และเนรเทศพลเมืองออกไปเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ดี บาหลีต่อต้านการรุกรานด้วยความกล้าหาญอย่างน่ายกย่อง และยังคงเอกราชไว้ได้

ฝ่ายฮอลันดานั้น เมื่อปลอดภัยจากมะทะรัมแล้ว ก็วางแผนที่จะขยายอำนาจต่อไป แอนโทนี วันดีเมน (ค.ศ. 1636 – ค.ศ. 1645) เป็นผู้ซึ่งโคเอนเลือกไว้เป็นผู้สืบแทนตัวตั้งแต่ ค.ศ. 1629 แต่สภาการปกครองกลับไปเลือกเอาจาคสเปก มาเป็นข้าหลวงใหญ่แทนชั่วคราว และต่อมาก็พิจารณาเลือก เฮนดริก บราวเวอ มาเป็นข้าหลวงแทนอีกก่อนมาถึง วันดีเมน ดังกล่าวแล้ว เมื่อเปรียบเทียบระหว่างโคเอน และ วันดีเมน แล้ว ทำให้ทั้งสเปกและบราวเวอดูเป็นผู้ไร้สมรรถภาพไป แต่สเตเปลบรรยายว่าสมัยนั้นเป็นสมัยหนึ่งที่แทบไม่มีการขยายอาณาเขต

ไปในดินแดนอื่นเอาเสียเลย[1] เขาเพ่งเล็งไปในดินแดนแถบหมู่เกาะมากเกินไป เพราะในระยะประมาณ ค.ศ. 1630 นั้น มีการขยายอำนาจไปในแถบแหลมอินโดจีน เช่น ในยะไข่ พม่า ตะนาวศรี กรุงศรีอยุธยา และโคจินจีน อันที่จริงก็เป็นแผนขั้นหนึ่งของโดเอนที่จะกีดกันคนพื้นเมืองและชนชาติยุโรปอื่น ๆ ไม่ให้พยพมาแถบหมู่เกาะอินเดียตะวันออก โรงงานของฮอลันดาแถบฝั่งโคโรมานเดล ซึ่งเป็นแขนซ้ายของดินแดนแถบหมู่เกาะโมลุกกะ พยายามจะยึดสินค้าพวกผ้าและฝ้ายจากพ่อค้าอินเดียและพ่อค้าอาหรับ เพื่อจะให้กิจกรรมดังกล่าวประสบผลสำเร็จก็จำเป็นต้องตั้งโรงงานตามที่ต่าง ๆ นอกอินเดีย ซึ่งเป็นสถานที่ที่รับซื้อสินค้าเหล่านั้น

ดังนั้น ใน ค.ศ. 1634 เนื่องจากฮอลันดาพยายามที่จะเข้าควบคุมการค้าแถบอ่าวเบงกอลอย่างสมบูรณ์ จึงกลับไปเปิดโรงเก็บสินค้าที่ยะไข่และเปิดโรงเก็บสินค้าโรงแรกในพม่าอีกโรงหนึ่ง กับส่งคนไปสำรวจลู่ทางที่ตะนาวศรีที่ขณะนั้นอยู่ในอำนาจของกรุงศรีอยุธยา การกลับไปเปิดโรงเก็บสินค้าที่ยะไข่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการกีดกันสินค้าและการค้าที่มะละกา ซึ่งเริ่มตั้งแต่ ค.ศ. 1633 จนถึง ค.ศ. 1641 ที่ฮอลันดาต้องเสียเมืองมะละกาไป ยะไข่นั้นส่งข้าวเป็นสินค้าออกฝ่ายข้างปัตตาเวียนั้นก็เกรงอำนาจ สุนัน อากุง และการที่สุลต่านห้ามมิให้ฮอลันดาซื้อข้าวจากอาณาจักรของพระองค์ ทำให้ฮอลันดาต้องพยายามหาจากที่อื่นมาทดแทน การค้าส่วนใหญ่ของโรงเก็บสินค้านั้นติดต่อโดยตรงกับปัตตาเวียมาตลอด[2]

การขยายการค้าไปยังพม่าและตะนาวศรีทำผ่านปูลิคัต ซึ่งทั้ง 3 แหล่งที่กล่าวนั้น ฮอลันดาต้องทำการค้าแข่งขันกับพ่อค้าอินเดีย และประสบผลสำเร็จต่อมาอีกประมาณครึ่งศตวรรษ แต่กระนั้นก็ไม่สามารถขับไล่พ่อค้าอินเดียไปได้ ตามที่ที่มีการแข่งขันกันได้อย่างยุติธรรม บรรดาพ่อค้าเอเชีย อาทิ พ่อค้าอาหรับ พ่อค้าเปอร์เซีย พ่อค้าอินเดีย หรือจีนก็สามารถดำเนินการอยู่ได้ เฉพาะในดินแดนบางแห่ง เช่น หมู่เกาะเครื่องเทศที่ฮอลันดาสามารถใช้กำลังขู่ จึงได้เปรียบพ่อค้าเอเชียอื่น ๆ ถึงกระนั้นก็ไม่สามารถขับไล่พ่อค้าอื่น ๆ ออกไปจากที่นั้นได้ แต่กลับต้องยอมประนีประนอมกัน ส่วนดินแดนบนพื้นดินใหญ่ก็มีกษัตริย์ตั้งราชวงศ์ที่เข้มแข็งปกครองอยู่ พวกฮอลันดาจึงไม่อยู่ในฐานะที่จะไปบังคับได้ ยิ่งกว่านั้นพวก

---

[1] **Geschiedenis van Nederlandsch-Indie**, (พิมพ์ครั้งที่ 2, 1943), หน้า 85.

[2] D.G.E. Hall, **'Studies in Dutch Relations With Arakan J.B.R.S.. xxvi** ตอนที่หนึ่ง หน้า 1–31.

พ่อค้าเอเชียก็ตั้งหลักแหล่งมั่นคงเกินกว่าจะไปขับไล่เขาได้

ในระยะต้นปี ค.ศ. 1630 ฮอลันดาเริ่มพัฒนาความสัมพันธ์กับไทยและอันหนำ ฮอลันดายังส่งเรือไปช่วยพระเจ้าปราสาททองรบเขมรและโปรตุเกสด้านหนึ่ง และช่วยปราบกบฏปัตตานีอีกด้านหนึ่ง ฝ่ายเจ้าชายเฟรเดอริก เฮนรี แห่งราชวงศ์โอเรนจ์ ยังทรงส่งสาสน์มาถึงพระเจ้าแผ่นดินไทยใน ปีค.ศ. 1632 และต่อมาใน ค.ศ. 1634 วันว ลิต ก็มาเป็นกงสุลฮอลันดาตั้งศูนย์กลางอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยา สมัยนั้นเป็นสมัยเริ่มความเจริญทางการค้าของฮอลันดากับกรุงศรีอยุธยา ฮอลันดาสนใจไทยทำนองเดียวกับยะไข่ เพราะมีความสำคัญในเรื่องเสบียงอาหาร ดังเช่น จูสท ชูเตน เขียนหนังสือ ชื่อ "บรรยายเรื่องเมืองสยาม" ในปี ค.ศ. 1636 ได้กล่าวไว้ว่า เมืองไทยนั้นส่งเสบียงอาหารให้ปัตตาเวียเป็นจำนวนมาก เลยจากกรุงศรีอยุธยาไป ฮอลันดาไปเปิดโรงเก็บสินค้าที่กัมพูชาในปี ค.ศ. 1637 และใน ค.ศ. 1641 วัน วุสทอฟ เดินทางจากเขมรไปตามลุ่มแม่น้ำโขงไปเปิดสัมพันธไมตรีกับอาณาจักรลาวที่เวียงจันทน์ และต่อมาใน ค.ศ. 1633 ก็เปิดสัมพันธ์ทางการค้ากับอาณาจักรอันหนำ และเปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นที่เมืองกีหนำ ต่อมาอีก 4 ปีเมื่อมาเปิดโรงเก็บสินค้าที่ตังเกี๋ย กลับไม่อำนวยผลแต่อย่างใด ในที่สุดก็เลิกล้มไป ทั้งพวกสกุลตรินห์ที่ฮานอย และพวกสกุลเหงียนที่เว้ ต่างต้อนรับพ่อค้ายุโรปทุกชาติ แต่เนื่องจากทั้งสองทำสงครามกลางเมืองสู้รบกันอยู่ จึงไม่สามารถติดต่อค้าขายกับพวกทั้งสองสกุลได้สะดวก

ดังจะเห็นแล้วว่า ในสมัยที่สเปกและบราวเวอคุมอำนาจอยู่ แม้จะมิได้มีนโยบายแบบก้าวหน้าอย่างออกหน้าออกตาเช่นสมัยโคเอนหรือแวน ดีเมน แต่ทั้งสองคนแรกก็มีจุดสนใจของตนเอง นักประวัติศาสตร์ฮอลันดามิใคร่สนใจกล่าวถึง เพราะเหตุว่าความสำเร็จของทั้งสองที่กล่าวแล้วนั้นมีน้อยกว่ามาก โรงเก็บสินค้าที่เมืองมรหังในแคว้นยะไข่ก็ตั้งอยู่ชั่วระยะหนึ่ง และในที่สุดก็รื้อถอนไปในปลายศตวรรษ ส่วนในพม่าหลังจากจะรื้อถอนไปหลายครั้งหลายหนด้วยกัน ใน ค.ศ. 1679 โรงงานที่นั้นก็เลิกล้มไป และในไทยนั้น ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 สมเด็จพระนารายณ์มหาราชพยายามเลี่ยงการติดต่อกับฮอลันดา โดยการเพิ่มสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสอย่างใกล้ชิด และแม้ว่าพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 จะพยายามให้ฝรั่งเศสมีอิทธิพลในเมืองไทย แต่โครงการนั้นก็ล้มเหลวไป เมื่อคอนสแตน ฟอลคอน หมดอำนาจลงใน ค.ศ. 1688 และฮอลันดาก็ไม่สามารถจะกลับไปมีอำนาจเช่นเดิมได้

ส่วนโรงเก็บสินค้าในตังเกี๋ยซึ่งอยู่มาจน ค.ศ. 1700 ก็ไม่ประสบความสำเร็จแต่อย่างใด

วัน ดีเมน ได้รับสมญาว่าเป็นทั้งรัฐบุรุษ ทหารบก ทหารเรือ และพ่อค้าในคนคนเดียวกัน ในฐานะเป็นผู้ก่อตั้งอาณาจักรฮอลันดาในภาคตะวันออก เขาจะเป็นรองจากโคเอน ในสายตาของพวกฮอลันดาด้วยกัน อันที่จริงเขาก็เป็นหนี้โคเอนอยู่มาก เพราะเมื่อเดินทางมาบีตตาเวียครั้งแรกนั้นเขาก็ถูกเรียกตัวกลับด้วยข้อกล่าวหาว่าฉ้อราษฎร์บังหลวง และมิหนำซ้ำยังปลอมแปลงชื่อเพื่อเข้ามาอยู่ในบริษัทอีกด้วย แต่โคเอนหาได้นำพาต่อคำสั่งนั้นไม่ กลับช่วยเลื่อนฐานะวัน ดีเมนให้อย่างรวดเร็ว เมื่อเขาเริ่มมีอำนาจในประมาณ ค.ศ. 1636 ปัญหาแรกที่เขาต้องเผชิญคือปัญหาเกี่ยวกับการค้าเครื่องเทศ การที่ฮอลันดาพยายามควบคุมการค้าเครื่องเทศแต่ผู้เดียวในแถบหมู่เกาะนั้น กระทบกระเทือนชาวหมู่เกาะแอมบอยนาและหมู่เกาะโมลุกกะมาก นอกจากนั้นยังมีความไม่สงบและการลักลอบซื้อขายสินค้าอยู่เนือง ๆ สุลต่านฮัมจาแห่งแคว้นเทอร์เนตเป็นมิตรกับบริษัท วี.โอ.ซี. แต่ผู้ปกครองรองจากเขา (คิมิละหะ) ที่เกาะเซรามภาคใต้ ชอบพอกับสุลต่านแห่งมากัสซาร์และร่วมมือกันค้าขาย มีศูนย์กลางค้าที่มากัสซาร์ใน ค.ศ. 1635 ฮอลันดาพยายามจะเข้าบุกภาคใต้เกาะเซราม แต่ไม่สำเร็จและก่อให้เกิดความปั่นป่วนทั่วไปจนกระทั่งในปี ค.ศ. 1635 วัน ดีเมน ต้องคุมกองเรือถึง 17 ลำไปปราบสถานการณ์ เขาปราบกบฏพื้นเมืองลงหมด ทำให้เกาะเซรามมีความสงบได้ แต่ครั้นเมื่อเขาถอนกองเรือกลับไป ความยุ่งยากแบบเก่าก็เกิดขึ้นใหม่อีก

ดังนั้นในปี ค.ศ. 1638 เขาจึงกลับมายังเกาะแอมบอยนาและทำสัญญาใหม่กับสุลต่านฮัมจา ผู้ยินดีต้อนรับเขาด้วยตนเอง ขากลับเขาแวะเยี่ยมมากัสซาร์ช่วยทำให้สงครามกลางเมืองซึ่งยืดเยื้อมาช้านานสงบลง สงครามนั้นเป็นสงครามระหว่างบริษัท วี. โอ. ซี. และคนพื้นเมือง เรื้อรังมาตั้งแต่ ค.ศ. 1616 ในที่สุดทำสัญญาตกลงกันได้ คือ หัวหน้าพื้นเมืองยอมรับสิทธิของฮอลันดาในหมู่เกาะเครื่องเทศ และยอมสละสิทธิที่จะจับและทำลายเรือของแคว้นมากัสซาร์ที่พบในบริเวณใกล้เคียง เขาไม่กล้าทำการรุนแรงลงไป เพราะเขายังต้องการใช้กำลังเรือและกำลังทหารในที่อื่นอีก เมื่อเขากลับมาแอมบอยนาครั้งที่ 2 ในค.ศ. 1638 เขาส่งกำลังไปยังเมืองบูตอนทางฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะเซลีเบส ณ ที่นั้นกำลังมีการลักลอบซื้อขายเครื่องเทศกันอยู่มาก การกระทำต่าง ๆ นั้นช่วยให้สถานการณ์ดีขึ้นชั่วคราว เพราะ

ไม่มีหนทางแก้ปัญหาให้ตกได้ ขณะที่เมืองมากัสซาร์ยังคงไม่ยอมขึ้นด้วย และยังเป็นศูนย์กลางการค้าของอังกฤษ ฝรั่งเศส โปรตุเกส และพ่อค้าเครื่องเทศ เดนมาร์ก ก็มาค้าขายอยู่แถบนั้นตามลำพังโดยมิได้คาดฝัน แต่วัน ดีเมนก็มีงานเต็มมืออยู่ที่แถบลังกา และบริเวณมะละกา นอกจากนั้น สุลต่านแคว้นมะทะรัม คือ อากุง ก็กำลังก่อความยุ่งยากให้แก่ฮอลันดาอีก กล่าวคือ ห้ามมิให้ขายข้าวให้ฮอลันดา และยังพยายามกีดกันการค้าแถบริมฝั่งภาคเหนือของชวาด้วย

ทั้งลังกาและมะละกายังคงเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของโปรตุเกส ที่ลังกากษัตริย์แคว้นแคนดี คือ พระเจ้าราชสิงห์ ปรารถนาที่จะได้ความช่วยเหลือจากฮอลันดามาป้องกันที่มั่นตามป้อมต่าง ๆ ของตน จึงขอความช่วยเหลือมายังฮอลันดาใน ค.ศ. 1636 ข้าหลวงใหญ่ฮอลันดาคือวัน ดีเมน ผู้คุมโรงเก็บสินค้าต่าง ๆ ริมฝั่งโคโรมานเดลพยายามกีดกันการค้ากับกัว ใน ค.ศ. 1638 กองเรือฮอลันดาภายใต้การนำของอาดาม เวสเตอร์วูลท์ มาช่วยพระเจ้าราชสิงห์ ซึ่งกำลังสู้รบกับโปรตุเกสอยู่อย่างเปิดเผย และไปยึดได้ป้อมบาตติคาโลของโปรตุเกสด้วย และเพื่อตอบแทนความมีน้ำใจของฮอลันดา พระเจ้าราชสิงห์ทำสัญญาอนุญาตให้ฮอลันดาควบคุมค้าขายอบเชยแต่คนเดียว อีก 2—3 ปีต่อมาฮอลันดายึดได้ที่มั่นของโปรตุเกสเพิ่มขึ้น และเพิ่มกองทหารรักษาการณ์ไว้อย่างแข็งขันที่เกลและนึกอมโบ ขณะที่ฮอลันดากำลังจะเข้าครองเกือบทั้งเกาะก็พอดีกับที่โปรตุเกสทำสนธิสัญญาสงบศึกกับฮอลันดาเป็นเวลา 10 ปี อันเนื่องมาจากการที่โปรตุเกสแยกตัวจากการปกครองสเปนใน ค.ศ. 1640 ดังนั้น โคลัมโบจึงยังคงอยู่ในมือโปรตุเกส

ก่อนที่สนธิสัญญาฉบับใหม่จะมีผลในภาคตะวันออกนั้น โปรตุเกสก็เสียเมืองมะละกาไปในปี ค.ศ. 1641 หลังจากที่ได้มีการต่อสู้ป้องกันมาช้านาน ดังเช่น แมทตาลิฟพยายามยึดใน ค.ศ. 1606 และวัน เดอ เฮเกน ในปี ค.ศ. 1615 และหลายครั้งที่ฮอลันดาย่างกรายไปใกล้แคว้นอัจเจ ซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของโปรตุเกสมาเป็นเวลาช้านาน แต่ก็ยังไม่มีอะไรเกิดขึ้น มะละกายังคงเป็นหนามยอกอกของฮอลันดาอยู่เรื่อยมา ยิ่งกว่านั้น ยังสนับสนุนแคว้นมะทะรัมและแคว้นมากัสซาร์ต่อต้านฮอลันดาอีกด้วย จากปี ค.ศ. 1633 เรื่อยมาเขาพยายามกีดกันสินค้าตามท่าเรือ ซึ่งทำให้การค้าและผลิตผลได้รับความกระทบกระเทือนเป็นอย่างยิ่ง ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1640 ด้วยความช่วยเหลือจากสุลต่านแห่งยะโฮร์ ซึ่งเป็นผู้สืบสายของสุลต่านแห่งมะละกาที่อัลบูร์เคอร์กขับไล่ออกไป ฮอลันดาก็ได้เข้าล้อม

เมืองมะละกา แต่ชาวพื้นเมืองต่อต้านอย่างเข้มแข็งจนกระทั่งกลางเดือนมกราคม ค.ศ. 1641 เมื่อฮอลันดาเข้าไปทำลายซากสิ่งของโบราณหมดและการต่อต้านก็สิ้นสุดลง การเสียเมืองมะละกาเป็นการเปลี่ยนสถานการณ์ในกลุ่มเกาะนั้นโดยสิ้นเชิง เพราะมะละกาสูญความสำคัญไปเกือบหมด บรรดาครอบครัวโปรตุเกสต่างอพยพไปอยู่บีตตาเวียเป็นจำนวนมาก และทำให้แคว้นมะทะรัมเสียลูกค้าข้าวรายใหญ่ไปแห่งหนึ่ง พวกพ่อค้าชวาก็ย้ายสถานที่ค้าขายไปยังบีตตาเวีย แม้แต่สุลต่านอากุงก็ต้องเลิกคำสั่งห้ามขายข้าวให้แก่ฮอลันดา แม้จะยังเป็นศัตรูกับฮอลันดาอยู่ก็ตามที ขณะนั้น ฮอลันดาจึงเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในแถบกลุ่มเกาะอย่างไม่ต้องสงสัย และความพยายามของฮอลันดาในอันที่จะผูกขาดการค้าเครื่องเทศแต่เพียงผู้เดียวก็ยังมีอยู่ต่อไป วัน ดีเมน ปรารถนาจะตกลงเรื่องต่าง ๆ กับสุลต่านอากุงผู้เปลี่ยนไปเป็นมิตรภาพกับอังกฤษ และลอบฆ่าตัวจำนำฮอลันดาเสียหลายคน ทั้งต่อมาก็พยายามจะเข้ายึดป้อมที่บีตตาเวีย แต่คณะกรรมการบริหารบริษัทคัดค้านการกระทำที่รุนแรงต่าง ๆ ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองก็ขมขื่นและปราศจากการตัดสินใจใด ๆ เรื่อยมา ตราบจนทั้งวัน ดีเมน และสุลต่านอากุงหมดบทบาทไปด้วยกันทั้งคู่ใน ค.ศ. 1645

สมัยที่วัน ดีเมนมีอำนาจอยู่ ได้มีประวัติเกี่ยวกับวิวัฒนาการของผลประโยชน์ฮอลันดาในภาคตะวันออก เกี่ยวกับดินแดนนอกเหนือไปจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ใน ค.ศ. 1641 เมื่อญี่ปุ่นขับไล่ชนชาติตะวันตกทั้งหลายออกจากประเทศนั้นฮอลันดาเป็นชนชาติเดียวที่ได้รับอนุญาตให้ดำเนินการค้าขายต่อไปได้ แม้ว่าจะต้องขนย้ายออกจากเกาะใหญ่มาอยู่บนเกาะเล็กๆ เช่น เกาะเดชิมา เลยฝั่งนางาซากิมาเล็กน้อย ณ ที่นั้น ฮอลันดาต้องมีชีวิตและทำงานในสถานการณ์อันตึงเครียดและมีการควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิด วัน ดีเมนพยายามมุ่งแสวงหาทางมาค้าขายกับจีนเป็นการทดแทนการค้าที่ญี่ปุ่น ใน ค.ศ. 1642 ฮอลันดารบชนะยึดได้ป้อมเกอลางของสเปนซึ่งทำให้ฮอลันดาได้เกาะไต้หวันทั้งหมด เกาะไต้หวันนั้นเป็นศูนย์กลางการค้าน้ำตาลจากจีนที่สำคัญแห่งหนึ่ง ดังนั้นในไม่ช้า ฮอลันดาก็มีกิจการค้าที่เจริญมั่งคั่งในแถบนั้น แต่เมื่อพวกแมนจูล้มราชวงศ์เหม็งลงได้ พวกเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ในราชวงศ์เหม็งต่างก็หลบหนีภัยไปในดินแดนต่าง ๆ กัน มีชาวจีนคนหนึ่งชื่อโค้ว ซิง เย หรือเรียกว่า "โคซิงกา" ตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้น ณ เกาะไต้หวันใน ค.ศ. 1661 และในไม่ช้าก็มีอำนาจถึงกับบังคับให้ฮอลันดาถอนโรงเก็บสินค้าไปจากเกาะได้

นอกจากนั้น วัน ดีเมนยังมีชื่อข้องเกี่ยวกับการค้นพบดินแดนที่สำคัญอีกหลายแห่ง เขาส่งกองสำรวจไปสำรวจเกาะที่ลือลั่นในเทพนิยายชื่อ เกาะริกา โดโร ที่เชื่อกันว่าอยู่ทางภาคตะวันออกของเกาะญี่ปุ่น และเขาส่งกองสำรวจอีก 2 พวก พวกหนึ่งมีแมทธิอิส เฮนดริก เป็นผู้นำ ออกเดินทางใน ค.ศ. 1639 มีกาซและเอเบล แจนซูน แทสมันร่วมไปในขบวนด้วย อีกพวกหนึ่งออกเดินทางใน ค.ศ. 1643 มีมาร์เตน เกอริทซ เดอวรี เป็นผู้นำไป ได้พบหมู่เกาะคูริลและฝั่งตะวันออกของเกาะแซคาลิน แต่ไม่พบเกาะทองที่คาดไว้ แทสมันทิ้งความรู้ทางภูมิศาสตร์ที่มีคุณค่าไว้อีกแง่หนึ่งต่างหาก

ในขณะที่ฮอลันดาหมกมุ่นกับเรื่องการค้าเครื่องเทศมาแต่แรกเริ่มนั้น ก็ได้พบว่ามีหนทางมาติดต่อกับหมู่เกาะนี้ที่สะดวกกว่าเส้นทางที่โปรตุเกสเคยใช้ โปรตุเกสนั้นเรียนรู้การเดินเรือตามลมมรสุมจากพวกอาหรับ จึงมักแล่นเรือเลียบชายฝั่งตะวันออกของแอฟริกาขึ้นไปจนถึงแถบบริเวณลมมรสุม และเดินทางข้ามมหาสมุทรอินเดียเหนือเส้นศูนย์สูตร ผ่านเข้าช่องแคบมะละกาเพื่อเดินทางต่อมายังหมู่เกาะเครื่องเทศ ในเส้นทางดังกล่าวนั้นมีจุดสำคัญอยู่ที่ทางฝั่งตะวันตกของอินเดีย อย่างไรก็ดี ฮอลันดาไม่สนใจเส้นทางนั้น กล่าวคือ เมื่ออ้อมแหลมกูดโฮปแล้วก็ใช้ลมตะวันตกในดินแดนแถบใต้เข้าช่วย ซึ่งทำให้ข้ามมหาสมุทรอินเดียได้เร็วขึ้น และผ่านทางช่องแคบเกาะซุนดาเข้าไปในอาณาบริเวณแถบกลุ่มเกาะ เรือที่แล่นไกลเลยไปทางแถบภาคใต้ ก็จะเลยไปพบชายฝั่งเกาะที่รู้จักในปัจจุบันว่า ออสเตรเลีย และมีเรือเป็นจำนวนมากที่ล่มลงเนื่องจากชายฝั่งตะวันตกไม่อำนวยให้กับการเดินเรือ

ใน ค.ศ. 1642 และ ค.ศ. 1644 วัน ดีเมน ส่งแทสมัน และฟรัง เจคอบ ออกไปอีกสองครั้ง ส่วนวิซเชก็พยายามนำเรื่องของนักภูมิศาสตร์เกี่ยวกับดินแดนออสเตรเลียที่ยังไม่ปรากฏชื่อนั้นมาดูความเกี่ยวพันกัน ในการเดินทางเที่ยวแรกเมื่อถึงเกาะมอริเชียสแล้ว ก็ผ่านอ้อมไปทางตะวันตกของออสเตรเลีย และไปขึ้นบกเอาที่เกาะซึ่งแทสมันให้ชื่อว่า วัน ดีเมน แต่ต่อมาอังกฤษเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น แทสเมเนีย และเดินทางต่อไปจนพบเกาะนิวซีแลนด์ ซึ่งเขาคิดว่าเป็นส่วนของดินแดนแถบภาคใต้ของทวีป และเดินทางกลับมาบีตตาเวียทางเหนือเกาะนิวกีนี ในการเดินทางครั้งที่ 2 ก็เพื่อจะไปสำรวจว่ามีช่องแคบระหว่างเกาะนิวกีนีและออสเตรเลียหรือเปล่า และจะสำรวจว่าอ่าวคาเปนตาเรียเป็นช่องแคบเปิดทางไปยังออสเตรเลียหรือไม่ แม้ว่าเขาจะไม่พบช่องแคบที่ชาวสเปนชื่อ ทอร์เรส และปราโด เคยเดินเรือมา

ใน ค.ศ. 1607[1] ก็ตาม แต่เขาก็ได้เขียนแผนที่แสดงบริเวณอ่าวคาเปนตาเรียได้ถูกต้อง และการเดินทางของเขาจัดว่าเป็นความพยายามครั้งสุดท้ายของฮอลันดาที่จะแสวงหาดินแดนใหม่

ผลของความพยายามดังกล่าวไม่ช่วยให้วัน ดีเมน มีโอกาสหาดินแดนค้าขายใหม่ ๆ ได้ อีกทั้งผู้คนที่นักสำรวจพบแถบดินแดนภาคเหนือของออสเตรเลียก็มิได้มีข้าวหรือผลไม้ที่น่าสนใจแต่อย่างใดเลย ส่วนมากยากจนและธรรมชาตินิสัยไม่ดีอีกด้วย เมื่อดีเมนสิ้นชีวิตใน ค.ศ. 1645 บริษัท วี. โอ. ซี. ก็เลิกสนใจกับการแสวงหาดินแดนใหม่ และเลิกสนใจแม้แต่ดินแดนที่นักเดินเรือเคยเขียนใส่ไว้ในแผนที่แล้วด้วย

หากจะจัดให้โคเอนเป็นผู้ก่อตั้งอาณาจักรบัตตาเวีย วัน ดีเมน ก็สมควรได้รับการยกย่องเป็นผู้สร้างเมืองซึ่งจะเป็นเมืองราชินีในภาคตะวันออก เขาสร้างปราสาท หอประชุม และโรงเรียนสอนภาษาลาติน และขยายตกแต่งนิคมเดิมให้สวยงามขึ้นอีกมาก นอกจากนั้นเขายังสนับสนุนการเพาะปลูกและการอุตสาหกรรมในอาณาบริเวณโดยรอบโดยเฉพาะในหมู่พวกชาวจีนที่โคเอนเคยนำเข้ามาเป็นจำนวนมาก มีการสร้างวัดใหม่ สร้างบ้านเรือนแบบฮอลันดาตามริมผังลำคลองต่าง ๆ ทำให้สถานที่นั้นดูละม้ายคล้ายกับจำลองภาพฮอลแลนด์ในยุโรปมาวางไว้ ต่อมามีชาวฮอลันดามาอยู่ มาตายในเมืองนั้นเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก เนื่องจากไม่สู้สะอาดนัก และผลงานที่น่าชื่นชมของวัน ดีเมน อีกชั้นหนึ่ง คือ การก่อตั้งสถานที่รับเด็กกำพร้าใน ค.ศ. 1639

ผู้สืบตำแหน่งจากวัน ดีเมน คนต่อมาคือ คอร์เนลิส วัน เดอ ลิน (ค.ศ.1645—ค.ศ. 1650) และ คาเรล เรจเนิซ (ค.ศ. 1650—ค.ศ. 1653) มิได้ประกอบกิจกรรมสิ่งใดอันเป็นประโยชน์ต่อวิวัฒนาการของจักรวรรดิฮอลันดา แต่ก็มิได้หมายความว่าสมัยนั้นมีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้น ดังจะเห็นว่าผู้สืบสมบัติต่อจากสุลต่านอากุงคือลูกชายเขา ชื่อว่า อามังกุราช ที่ 1 (ค.ศ. 1645—ค.ศ. 1677) ทำสัญญาสงบศึกกับวัน เดอลิน และให้บริษัท วี. โอ. ซี. มีสิทธิค้าขายได้โดยอิสระในอาณาจักรของพระองค์ ดังนั้นบริษัทจึงส่งทูตไปอาณาจักรมะทะรัมทุกปี เพื่อไปขอร้องต่อเจ้ามะทะรัมให้อนุญาตให้ชาวชวาไปค้าขายได้ทุกแห่ง เว้นแต่หมู่เกาะโมลุกกะ มีการทำสัญญาฉบับ

[1] ทั้ง 2 ท่านเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับการค้นพบดินแดนดังกล่าว แต่มิได้พิมพ์ออกเป็นเล่ม บันทึกเดินทางที่ (ทอร์เรส) เขียนไว้เพิ่งปรากฏเป็นที่รู้กันในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18

ใหม่กับพระเจ้าราชสิงห์ในเมืองลังกา และกับดินแดนที่ผลิตดีบุกมากแถบแหลมมลายู ซึ่งเพิ่มอำนาจให้แก่ฮอลันดาในสถานที่ทั้ง 2 แห่ง ในค.ศ. 1650 คณะกรรมการบริษัทออกกฎข้อบังคับฉบับใหม่เกี่ยวกับการปกครองในแถบหมู่เกาะอินเดียตะวันออก เน้นให้เห็นฐานะของบริษัทในรูปขององค์การค้า ซึ่งจะต้องดำเนินงานด้วยหลักการที่สำคัญ 2 อย่าง คือ ต้องพยายามกีดกันคู่แข่งขันในการค้า และต้องพยายาม "ซื้อถูกขายแพง" และเพื่อที่จะให้การค้าเครื่องเทศมาอยู่ในความควบคุมฮอลันดาอย่างสมบูรณ์ ก็ได้ออกกฎเกี่ยวกับสินค้า เช่น กานพลู ก็ให้ผลิตอยู่แถบเกาะแอมบอยนาและเกาะต่าง ๆ ใกล้เคียง ส่วนดอกจันทน์เทศและลูกจันทน์เทศให้ผลิตแถบหมู่เกาะบันดา และเพื่อมิให้มีสินค้าเกินต้องการหรือมีการลักลอบซื้อขายเกิดขึ้น จึงจำเป็นต้องทำลายต้นไม้ที่อื่น ๆ ให้หมด ในปีเดียวกันนั้นเหตุผลทางยุทธศาสตร์ทำให้ฮอลันดาตัดสินใจเข้ายึดแหลมกูดโฮปเป็นอาณานิคม และใน ค.ศ. 1652 แจน วัน รีบีก ตั้งอาณานิคมขึ้น ณ ที่นั้น ซึ่งเป็นอาณานิคมแห่งเดียวที่บริษัท วี. โอ. ซี. ได้ครอบครองอย่างสมบูรณ์จริง ๆ

อาโนล เดอ แฟลมมิง วัน อูดชอน ได้นำนโยบายที่จะกำจัดการมีผลิตผลมากเกินต้องการและก่อให้เกิดการลักลอบซื้อขายสินค้านั้นมาปฏิบัติ ใน ค.ศ. 1649 เมื่อเขาเริ่มกิจการที่รู้จักกันว่า "หองกีทอช" กล่าวคือ ให้ตัดต้นไม้ในแถบเกาะเซรามภาคตะวันตก ซึ่ง ณ ที่นั้นมีการลักลอบค้าขายกับเกาะมากัสซาร์เกิดขึ้นเนือง ๆ "หองกี" เป็นกองเรือลำเล็ก ๆ ใช้ผีพายแจว วิธีการเข้าคุมการผูกขาดสินค้าเครื่องเทศแต่ลำพังผู้เดียวนี้ ดำเนินไปจนทำให้ผลิตผลกานพลูหมดไปจากแถบหมู่เกาะโมลุกกะ ใน ค.ศ. 1650 ชาวพื้นเมืองก่อกบฏขึ้นหลายแห่งและปราบลงได้ไม่หมดตราบจน ค.ศ. 1656 พวกฮอลันดาจับสุลต่านแห่งเทอร์เนตชื่อ มันดา ชาร์ ส่งไปบัตตาเวีย และเมื่อสุลต่านยอมทำสัญญาอนุญาตให้ฮอลันดาตัดต้นกานพลูในที่ที่ฮอลันดาประสงค์จะตัดในดินแดนของสุลต่านแล้ว สุลต่านจึงได้ยศฐาบรรดาศักดิ์กลับคืนทั้งยังได้เงินก้อนประจำปีเป็นการตอบแทนอีกด้วย มีการบังคับให้พลเมืองปลูกข้าวและสาคูแทนต้นกานพลู เนื่องจากเกาะต่าง ๆ ไม่อาจผลิตอาหารให้พอเพียงได้ จึงจำเป็นต้องซื้อข้าวในราคาสูงกว่าที่ตนจะมีเงินซื้อได้จากฮอลันดา ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ดินแดนซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นที่อุดมสมบูรณ์เป็นอย่างยิ่ง และทำให้มีโจรสลัดก่อตัวขึ้นเป็นจำนวนมากอีกด้วย

โยฮัน เมทซุยอิเกอ มาเป็นข้าหลวงใหญ่ตั้งแต่ ค.ศ. 1653—ค.ศ. 1678 เขาเป็นผู้มีความสามารถผู้หนึ่งเทียบได้กับโคเอนและวัน ดีเมน สมัยของเขาเป็นสมัย

หนึ่ง ซึ่งกิจกรรมของบริษัท วี. โอ.ซี. ก้าวหน้ามาก เมื่อสมัยที่วัน ดีเมน เป็นที่ปรึกษาทางกฎหมายของสภาหมู่เกาะอินเดียตะวันออก เขาเป็นผู้ร่างพระราชบัญญัติบีตตาเวีย ทำให้อาณาจักรฮอลันดามีประมวลกฎหมายฉบับแรก และเป็นหลักฐานทางกฎหมายสืบต่อมาจนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต่อมาเมื่อเขาเป็นข้าหลวงใหญ่ที่ลังกา เขาก็มีไมตรีใกล้ชิดกับพระเจ้าราชสิงห์ และร่วมมือกันขจัดอำนาจโปรตุเกสออกจากที่นั้น ซึ่งจัดเป็นความสำเร็จชิ้นโบว์แดง ในขณะที่เขาเป็นข้าหลวงใหญ่อยู่นั้นฮอลันดายึดได้เมืองโคลัมโบ ใน ค.ศ. 1656 ตั้งศูนย์กลางฮอลันดาขึ้น ณ ที่นั้น แต่ต่อมาใน ค.ศ. 1657 วัน โคเอนมายังลังกาเพื่อจะขับไล่โปรตุเกสออกจากแถบลังกา และผังโคโรมานเดลกับผังมะละบาร์ของอินเดีย ก็ได้รับผลสำเร็จดีมาก เมื่อมีการประชุมสันติภาพในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1661 ระหว่างฮอลันดาและโปรตุเกสก็ทำให้ฮอลันดาเป็นฝ่ายมีชัยอย่างสมบูรณ์ในต้นปี ค.ศ. 1663 เพราะโปรตุเกสต้องเสียดินแดนที่เคยยึดครองไว้แถบเกาะลังกาหมด คงเหลือที่มั่นอยู่ที่เมืองกัวและดุยในอินเดียเท่านั้น ในปีเดียวกันพวกสเปนก็ถอนทหารออกจากเกาะทิดอร์ เปิดโอกาสให้ฮอลันดาเป็นเจ้าผู้ครองหมู่เกาะโมลุกกะแต่ผู้เดียว

สมัยที่เมทซุยอิเกอมีอำนาจอยู่นั้น ฮอลันดาได้ควบคุมท่าเรือซื้อขายพริกไทยแถบเกาะสุมาตราหมด ใน ค.ศ. 1658 สุลต่านแห่งปาเล็มบังมาลอบหักหลังโจมตีโรงเก็บสินค้าของฮอลันดา ฆ่าเจ้าหน้าที่และลูกเรือ 2 ลำที่จอดทอดสมออยู่ ฝ่ายฮอลันดาจึงต้องจัดการอย่างรุนแรง และยังบังคับให้สุลต่านยอมให้ฮอลันดาสร้างป้อมที่ใกล้ ๆ กับดินแดนของตน และต้องยอมให้ฮอลันดามีสิทธิซื้อพริกไทยได้ นอกจากนั้นฮอลันดายังยื่นมือเข้าไปจัดการกับแคว้นอัจเจซึ่งเสื่อมโทรมลงมากหลังจากอิสกานเดอ มูดา สิ้นชีพลงใน ค.ศ. 1636 ตามสัญญาไปนาน ที่ทำขึ้นใน ค.ศ. 1662 บรรดาพวกหัวหน้ามินังคะเบาต่าง ๆ ซึ่งกบฏต่อต้านการปกครองของแคว้นอัจเจ ต่างยอมเข้าสวามิภักดิ์ต่อบริษัท วี. โอ. ซี. หมด อีก 4 ปีต่อมา พวกชาวอัจเจพยายามก่อเรื่องยุ่งยากต่อต้านฮอลันดาตามริมฝั่งตะวันตก ฮอลันดาจึงจัดให้อับบราฮัม เวอสปรีท คุมกองเรือไปจัดการปราบปรามอิทธิพลของพวกอัจเจตลอดจนอาณาบริเวณดังกล่าวแล้ว

ใน ค.ศ. 1656 เมื่อปราบความวุ่นวายแถบหมู่เกาะโมลุกกะลงได้หมดแล้ว ฮอลันดาดำริจะปราบอำนาจแคว้นมากัสซาร์ให้หมดสิ้นไป แต่ หะซัน อูดิน ป้องกันบ้านเมืองไว้อย่างเข้มแข็งมาก และได้รับอาวุธช่วยเหลือจากพวกฝรั่งที่มาค้าขาย

อยู่แถบนั้น ยิ่งกว่านั้น เมทซุยอิเกอ ก็ใช้จ่ายเงินในหน้าที่จำนวนมากเหลือเกิน ซึ่งอาจก่อให้เกิดข้อครหาจากคณะกรรมการบริหารของบริษัทได้ การรบกับพวกโปรตุเกสที่ลังกาและภาคใต้อินเดียดำเนินอยู่หลายปี ทำให้เขาต้องยับยั้งที่จะยกกองทัพไปปราบหะซัน อูดิน เสียชั่วคราว ต่อมาใน ค.ศ. 1660 โยฮัน วัน แดม จึงคุมกำลังไปยึดได้ป้อมของแคว้นมากัสซาร์หลายป้อมด้วยกัน อันยังผลให้สุลต่านต้องยอมรับข้อเสนอว่าจะเลิกเดินเรือไปยังหมู่เกาะเครื่องเทศ และจะไม่ยุ่งเกี่ยวกับพันธมิตรของบริษัท เช่น แคว้นบูตอนและเมนาโด เป็นต้น และต้องยอมรับจะขับไล่โปรตุเกสไปจากดินแดนด้วย แต่ในที่สุดสุลต่านก็ได้ละเมิดข้อเสนอตกลงที่ได้ยอมรับไว้ ดังนั้น ใน ค.ศ. 1666 เมทซุยอิเกอก็มอบให้คอร์เนลิส แจนซุน สปีลแมน เป็นผู้จัดการให้สุลต่านยอมตามข้อตกลง สปีลแมนไปขอความช่วยเหลือได้จาก อุรุ ปาลักกะ หัวหน้าพวกบูกิส แห่งโบนี ซึ่งสกุลของเขาถูก หะซัน อูดิน ประหารชีวิตเสียทั้งพวก กองทัพพันธมิตรเริ่มต้นการบุกด้วยการทำลายกองทหารมากัสซาร์ซึ่งเตรียมไว้ต่อต้านบูตอน ต่อมาสปีลแมนแล่นเรือไปยังเกาะโมลุกกะไปบังคับให้หัวหน้าเกาะทิดอร์ยอมรับรองอำนาจของฮอลันดา และให้เลิกความบาดหมางที่มีกับเกาะเทอร์เนตมาช้านานนั้นเสีย แต่เมื่อได้รับการยืนยันว่าเกาะเทอร์เนตจะร่วมมือด้วย เขาก็กลับไปยังเกาะเซลีเบสและเตรียมแผนการปราบแคว้นมากัสซาร์ลง ฮอลันดาต้องรบอยู่กว่า 4 เดือนจึงเอาชนะ หะซัน อูดินได้ ในวันที่ 18 พฤศจิกายน ค.ศ. 1667 อูดินก็ยอมลงนามในสนธิสัญญาบอนกายา ยอมสวามิภักดิ์ต่อฮอลันดา ยอมรื้อป้อมต่าง ๆ ยอมให้ฮอลันดาผูกขาดการค้าขาย และยังยอมขับไล่ชนชาติตะวันตกอื่น ๆ ซึ่งมิใช่ชาวฮอลันดาออกไปด้วย และยังต้องยอมเสียค่าปรับและชดใช้ค่าเสียหายจำนวนมาก กับต้องยอมให้พวกฮอลันดาเข้าครอบครองป้อมต่าง ๆ ที่สำคัญของตนหมด ซึ่งฮอลันดาให้นามป้อมหนึ่งเสียใหม่ว่า ป้อมรอทเตอแดม เป็นอนุสรณ์แก่สถานที่เกิดของสปีลแมน อีก 4 เดือนต่อมา หะซัน อูดิน พยายามจะละเมิดข้อตกลงสงบศึกที่ทำไว้ ครั้งนี้ฮอลันดาเข้ายึดเมืองอย่างเด็ดขาด ปลดให้เขารับบำนาญไป และส่งข้าหลวงฮอลันดาไปควบคุมเกาะเซลีเบสภาคใต้ ให้ฮอลันดามีศูนย์กลางที่ป้อมรอทเตอแดม ดังนั้น อิสรภาพของชนชาติอินโดนีเซียแถบหมู่เกาะในภาคตะวันออกจึงหมดสิ้นลง

นโยบายของโคเอนเกี่ยวกับการจำกัดการขยายอาณาจักรฮอลันดาด้วยการสร้างป้อมและสถานีการค้าตามที่ต่าง ๆ โดยพยายามหลีกเลี่ยงการเข้ายึดดินแดนไว้ในครอบครอง เว้นแต่กรณีของเกาะเล็ก ๆ เช่น เกาะแอมบอยนาและเกาะบันดา

เป็นต้น หาได้เปลี่ยนแปลงไปไม่ตราบจนสมัยของเมทซุยาอิเกอ แม้ว่าคนในสมัยเดียวกันนั้นมิสู้จะตระหนักใจก็ตาม ในขั้นแรกบริษัท วี. โอ. ซี. มามีอำนาจที่ลังกาก่อน แม้ว่าเจ้าแห่งแคว้นแคนดีจะยังคงมีอำนาจในการปกครอง แต่เกาะลังกาก็แทบจะอยู่ในความคุ้มครองของฮอลันดาอย่างเต็มที่ ก่อนหน้าที่นายเมทซุยอิเกอจะสิ้นชีวิตเล็กน้อย มีเรื่องเกิดขึ้นที่อาณาจักรมะทะรัม ซึ่งทำให้ฮอลันดาต้องยื่นมือเข้าไปเกี่ยวข้อง และจากนั้นก็ดำเนินแผนเกี่ยวเนื่องกันเป็นลูกโซ่ตราบจนกระทั่งมีอำนาจเหนือเกาะทั้งหมดในที่สุด แต่กระนั้นก็ยังหาได้มีการเปลี่ยนแปลงโครงการไม่ บรรดากรรมการบริหารของบริษัทยังไม่มีความทะเยอทะยานที่จะเปลี่ยนอาณาจักรการค้าไปเป็นการยึดครอบครองดินแดน แต่กระนั้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวข้างต้นก็เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่นเดียวกับกรณีของชาวอังกฤษในอินเดียในระยะต่อมา เพราะความจำเป็นที่จะต้องรักษาอำนาจที่ตนได้มาแล้วเนื่องจากมีการแข่งขันกับชนชาติตะวันตกด้วยกัน และแทบจะไม่มีหนทางเลือกทางอื่น ดังนั้น แม้ว่าฮอลันดาจะมิประสงค์จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการขัดแย้งระหว่างหัวหน้าแว่นแคว้นต่าง ๆ ในพวกอินโดนีเซีย และแม้บัตตาเวียยอมรับการปกครองของพวกหัวหน้าแคว้นที่มีข้อผูกมัดกับบริษัท วี. โอ. ซี. อยู่แล้ว สภาพการณ์ที่เป็นพื้นฐานของนโยบายนี้เองกลับบีบบังคับให้ต้องเลิกล้มนโยบายนั้นไปในเวลามิช้ามินานนัก

ใน ค.ศ. 1674 มีเรื่องยุ่งยากเกิดขึ้นที่รัฐมะทะรัม อันมีส่วนทำให้ฮอลันดาต้องเข้าแทรกแซง กล่าวคือ เจ้าชายตรูโนโจโย ชาวมาดูรา ผู้อ้างสิทธิในการสืบเชื้อสายจากราชวงศ์ดั้งเดิมของอาณาจักรมัชปาหิต ก่อการกบฏต่อต้านผู้สืบเชื้อสายของอากุง คือ อามังกุราชที่ 1 ซึ่งฮอลันดาเป็นไมตรีด้วยตามสัญญาปี ค.ศ. 1646 อามังกุราชที่ 1 หรือสุนัน เตกาลวันจิ ซึ่งเป็นชื่อที่รู้จักกันทั่วไป เป็นผู้ที่มีความทารุณโหดร้ายอย่างมากมายจนแทบไม่น่าเชื่อ ในการจัดการปกครองอาณาจักรของพระองค์นั้น พระองค์พยายามที่จะปราบพวกเจ้าอิสระให้หมด จึงก่อให้เกิดความไม่พอใจทั่วไป เรื่องยุ่งยากมีมากขึ้น เมื่อมีผู้คนอพยพมาจากมากัสซาร์มาอยู่แถบภาคตะวันออกของเกาะชวาและมาเป็นโจรสลัดก็เป็นจำนวนมาก เจ้าชายตรูโนโจโยได้พวกอพยพเท่านั้นเป็นกำลังพร้อมด้วยบริวารชาวมาดูรา ผู้ซึ่งไม่พอใจที่พวกชวาบุกเกาะตนอยู่แล้ว จึงรวมกำลังเข้าบุกภาคตะวันออกและภาคกลางของชวา มาตั้งตนที่แคว้นเคดิรี ซึ่งทำให้เจ้าเมืองมะทะรัมผู้ไม่สามารถปราบกบฏลงไปได้ ร้องขอความช่วยเหลือจากฮอลันดา

แต่ตามสัญญาที่ทำไว้ในปี ค.ศ. 1646 เมทซุยอิเกอ ไม่ต้องผูกพันให้ความช่วยเหลือทางทหารแก่มะทะรัม นอกจากศัตรูของมะทะรัมเหล่านั้นจะเป็นศัตรูของฮอลันดาด้วย อย่างไรก็ดี เขาทราบดีว่าพวกกบฏต่อต้านพวกฮอลันดาอยู่มาก และยิ่งกว่านั้นสุลต่านแห่งบันทัมก็หวังจะแสวงหาประโยชน์จากความยุ่งยากที่เกิดขึ้นในมะทะรัม ด้วยปรารถนาจะเข้ายึดดินแดนแถบริมฝั่งตะวันตก เพื่อจะล้อมเมืองบัตตาเวีย ดังนั้น เขาจึงตัดสินใจส่งความช่วยเหลือไปให้ แต่พยายามให้มีการแทรกแซงจากฮอลันดาให้น้อยที่สุด ใน ค.ศ. 1676 สบีลแมนคุมกองทัพเรือไปช่วยปราบโจรสลัดจากเกาะมากัสซาร์ที่มาช่วยเจ้าชายตรูโนโจโย แต่สบีลแมนกลับมีความคิดต่างออกไป เขามุ่งสร้างนโยบายที่จะช่วยกู้อำนาจของอามังกุราชให้เข้มแข็งดังเช่นแต่ก่อน และให้ขึ้นต่อฮอลันดาโดยตรง เพื่อจะได้ร่วมกันกำจัดแผนของ อาบุลฟาตา อากุง แห่งแคว้นบันทัมลงไปได้ ขณะที่ฮอลันดาลังเลอยู่ เจ้าชายตรูโนโจโยถือโอกาสเข้าโจมตีปล้นเมืองมะทะรัม อามังกุราชหนีไปขออาศัยอยู่ใต้ความคุ้มครองของฮอลันดา และไปสิ้นชีวิต ณ เมืองเตกาลวังจิ ผู้สืบสมบัติต่อมาคือ อทิปาติ อานอม ก็สวามิภักดิ์ต่อฮอลันดาอย่างเต็มที่ ด้วยหวังว่าฮอลันดาจะช่วยให้ตนตั้งตัวขึ้นได้ใหม่ ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1677 เพื่อตอบแทนการที่ฮอลันดายอมรับตนเป็นผู้สืบสมบัติที่ถูกต้อง อานอมก็ยกสิทธิในการค้าและดินแดนภาคใต้บัตตาเวีย ตลอดจนป้อมแถบแคว้นสมารังให้แก่ฮอลันดา และยังสัญญาจะจ่ายค่าใช้จ่ายในการสงครามให้อีกด้วย พร้อมกันนั้นก็ยกดินแดนตามริมฝั่งทะเลให้เป็นการประกัน

เมทซุยอิเกอ หาได้ยินดีกับสนธิสัญญาที่สบีลแมนไปตกลงไว้แล้วนั้นไม่ แต่ต่อมาอีกไม่นาน เขาก็สิ้นชีวิตลง ผู้สืบตำแหน่งหน้าที่ต่อจากเขา คือ ริจ คลอฟ วัน โกเอน ผู้มีท่าทีว่า นิยมการสงครามอยู่ไม่น้อย และตั้งให้สบีลแมนเป็นคนสำคัญคนหนึ่งในสภาปกครองหมู่เกาะอินเดียตะวันออก ซึ่งทันทีที่เข้ามารับตำแหน่งเขาก็เริ่มดำเนินนโยบายรุนแรงทันที แอนโทนี เฮิด คุมกองทหารฮอลันดาไปยึดเมืองเคดิรีได้ และสถาปนาอทิปาติ อานอม ขึ้นเป็นพระเจ้าอามังกุราชที่ 2 สวมมงกุฎของอาณาจักรมัชปาหิตแต่ดั้งเดิม ซึ่งผู้บัญชาการทหารฮอลันดาเป็นผู้นำมาให้ ฝ่ายเจ้าชายตรูโนโจโยหลบหนีไปมีกองทหารพื้นเมืองติดตามไป 2 กอง คือ กองทหารจากแคว้นบูกิสและเกาะแอมบอยนาซึ่งอยู่ในความดูแลของฮอลันดา และไปถูกจับตัวได้บนภูเขาที่มีต้นไม้ปกคลุมอยู่หนาทึบแถบชวาตะวันออก กองทหารแอมบอยนาได้ส่งตัวให้แก่พระเจ้าอามังกุราชที่ 2 ที่เมืองหลวงใหม่ คือ เมือง

คาร์ตะสุระ ต่อมาอีก 2–3 วันพระเจ้าอามังกุราชที่ 2 ก็ฆ่าเจ้าชายตรูโนโจโยเสียด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง ต่อมาฮอลันดาได้รับความร่วมมือจากกองทัพมะทะรัมปราบพวกกบฏอื่น ๆ ลงหมด ในที่สุดในปี ค.ศ. 1682 จึงกลับสู่ภาวะสันติอีกครั้งนั้นเจ้าหน้าที่ที่ฮอลันดาแต่งตั้งโดยมีทหารฮอลันดาเป็นผู้คุ้มกัน จึงเป็น "ผู้ที่ทุกคนเคารพยำเกรง"

ความยุ่งยากที่เกิดขึ้นในแคว้นมะทะรัมนั้นเสริมด้วยความยุ่งยากที่เมืองบันทัม ก่อให้เกิดเป็นปัญหาแก่เมืองบัตตาเวียอย่างยิ่ง ใน ค.ศ. 1651 อาบูลฟาตาขึ้นครองบัลลังก์ในนามของสุลต่านอากุง ปรารถนาจะฟื้นฟูอาณาจักรให้กลับคืนสู่ฐานะเดิมโดยเฉพาะให้มีความเจริญรุ่งเรืองในด้านการค้าใหม่ ใน ค.ศ. 1656 เขาก็เริ่มเป็นศัตรูกับฮอลันดาอย่างเปิดเผย แต่ถูกฮอลันดากีดกันการค้า ทำให้ต้องยอมทำสัญญาสงบศึกใน ค.ศ. 1659 เมื่อฮอลันดาเลิกกีดกันสินค้า เขาก็พยายามจะฟื้นฟูความเจริญทางการค้าใหม่ เนื่องจากที่กรุงบันทัมมีทั้งโรงเก็บสินค้าอังกฤษและฝรั่งเศสตั้งอยู่แล้ว จึงทำให้เป็นคู่แข่งขันที่น่ากลัวของบัตตาเวียอย่างยิ่ง สนธิสัญญาที่ทำขึ้นใน ค.ศ. 1677 ระหว่างบัตตาเวียและแคว้นมะทะรัม ทำให้สุลต่านอากุงพยายามจะขัดขวางความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าอามังกุราชที่ 2 กับฮอลันดาไม่ให้ดำเนินไปอย่างใกล้ชิด และยังไปอ้างสิทธิเข้าคุ้มครองแคว้นเซริบองที่ตั้งอยู่ทางตะวันออกของเมืองบัตตาเวีย และยังขู่จะทำสงครามกับฮอลันดา หากฮอลันดายื่นมือเข้ามายุ่งเกี่ยว

แต่ข้อพิพาทในครอบครัวที่เกิดขึ้นทำให้ฮอลันดาต้องยื่นมือเข้ามา ใน ค.ศ. 1676 บุตรชายคนโตของสุลต่านอากุงกลับมาจากการจาริกแสวงบุญที่เมืองเมกกะ ต่อมาเขาได้ตำแหน่งเป็นสุลต่านฮัดจี ในระยะที่เขาไม่อยู่ปรากฏว่าน้องชายคนรองแต่งงานกับบุตรสาวของอัครมหาเสนาบดีและจะได้รับการสนับสนุนให้เป็นรัชทายาท เหตุการณ์ดังกล่าวผลักดันให้สุลต่านฮัดจีไปทำสัญญาลับๆ กับฮอลันดาในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1680 ขณะที่อากุงเตรียมทัพไปอ้างสิทธิในแคว้นเซริบองก็เกิดการจลาจลในราชสำนัก และสุลต่านอากุงถูกบังคับให้สละราชสมบัติให้แก่สุลต่านฮัดจี สุลต่านองค์ใหม่ไปทำสัญญามิตรภาพกับบัตตาเวีย ก่อให้เกิดความไม่พอใจในการกระทำดังกล่าวจากสุลต่านในดินแดนบางแห่ง ต่อมาสุลต่านอากุงได้พยายามยึดอำนาจคืน และสงครามกลางเมืองก็เกิดขึ้นระหว่างบิดาและบตร ใน ค.ศ. 1683

สุลต่านฮัตจีจับบิดาได้ส่งต่อไปให้ฮอลันดา ฮอลันดาเก็บตัวสุลต่านไว้ในฐานะนักโทษตราบจนสิ้นชีวิตลงใน ค.ศ. 1692

สุลต่านฮัตจีได้ชัยชนะครั้งนั้นก็เนื่องจากได้ความช่วยเหลือจากกองทหารฮอลันดา และต้องต่อสู้มาด้วยความยากลำบาก ดังนั้น ใน ค.ศ. 1684 เขาจึงต้องทำสัญญาอีกฉบับหนึ่งมอบเอกราชของแคว้นตนให้แก่ฮอลันดา และประกาศสละสิทธิในเกาะเซริบอง กับยอมเสียค่าใช้จ่ายในการสงครามทั้งหมดรวมประมาณ 6 แสนเหรียญดอลลาร์ ยิ่งกว่านั้นยังต้องยกสิทธิให้ฮอลันดานำสินค้าเข้าและสินค้าออกมาขายในอาณาจักรของตน และต้องสัญญาจะขับไล่ชนชาติตะวันตกอื่น ๆ ซึ่งมิใช่ฮอลันดาออกจากดินแดนของตน ต่อมาฮอลันดาก็ยกหนี้ค่าเสียหายในสงครามให้สุลต่าน เนื่องจากสุลต่านยอมรับให้ฮอลันดาผูกขาดการค้าแต่ผู้เดียว และฮอลันดาก็ตอบแทนความสวามิภักดิ์ครั้งนี้ด้วยการสร้างป้อมให้ที่เมืองบันทัม ฝ่ายพ่อค้าอังกฤษซึ่งเสียแหล่งค้าขายที่มากัสซาร์ไปแล้ว ยังถูกบังคับให้ออกจากเมืองบันทัมมาอยู่ที่เมืองเบ็นคูเล็น ริมฝั่งตะวันตกของเกาะสุมาตรา และตั้งถิ่นฐาน ณ ที่นั้นสืบต่อมาตราบจน ค.ศ. 1824

บัดนี้ฮอลันดาก็ได้เป็นใหญ่ในแถบกลุ่มเกาะเหล่านั้นอย่างสมบูรณ์ แต่ก่อนหน้าจะประสบชัยชนะดังกล่าว ฮอลันดาก็ต้องลงทุนใช้จ่ายไปมาก และขณะนั้นฮอลันดากำลังติดพันกับสงครามในยุโรป คือ สงครามกับพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 และพระเจ้าชาร์ลส์ที่ 2 อยู่ ข้างฝ่ายการค้าก็หยุดชะงักลง และบ่อยครั้งในสมัยที่เมทซุยอิเกอเป็นข้าหลวงใหญ่บริษัท วี. โอ. ซี. ไม่มีเงินพอจะจ่ายปันผลประจำปีได้ อย่างไรก็ดี บริษัทยังสามารถแสดงผลกำไรงาม ๆ และสามารถจัดหาเครื่องเทศส่งไปยุโรปได้ปีละหลายลำเรือ แต่บัดนี้ฮอลันดาเปลี่ยนจาการมีอำนาจทางค้าขายมามีอาณานิคมแทน และเวลาดังกล่าวก็ย่างเข้ามาถึง คือโอกาสที่รายจ่ายในการปกครองจะลดรายได้จากการค้าให้น้อยลง และเมื่อนั้นความเสื่อมก็เริ่มแลเห็นราง ๆ แล้ว

บทที่ 17
ความเจริญขั้นสูงสุดและความเสื่อมของบริษัท วี. โอ. ซี. ค.ศ.1684—1799

ใน ค.ศ. 1684 ข้าหลวงใหญ่สปีลแมนสิ้นชีวิตลง ข้าหลวงคนต่อมา คือ โยฮันเนส แคมพี ค.ศ. 1684—ค.ศ. 1691 เ บ็นผู้ที่ไม่ใจในการศึกษา และมิสู้สนใจในการรบราฆ่าฟันเท่าใดนัก ขณะนั้นบริษัทการค้าของฮอลันดาได้แปรสภาพเป็นองค์การทางการเมืองที่มีอำนาจสูงสุดในชวา กองทหารของบริษัทเข้าร่วมมือช่วยเหลือสุลต่านของแคว้นที่สำคัญที่สุด คือ แคว้นมะตะรัมและแคว้นบันทัม ให้ได้ครองราชย์ในแคว้นดังกล่าวแล้ว ยิ่งกว่านั้น สุลต่านทั้งสองยังติดหนี้สินต่อบริษัทอันสืบเนื่องจากรายจ่ายในสงครามชิงราชสมบัติอีกเป็นจำนวนมาก ฮอลันดาทำสัญญากับสุลต่านทั้งสองในใจความว่า หากสุลต่านทั้งสองท่านยอมตกลงตามข้อเสนอเกี่ยวกับการค้าขายของฮอลันดา ปัญหาเรื่องหนี้สินจะเป็นอันเลิกล้มไป นอกเหนือไปจากวิธีการปกครองทางอ้อมที่ฮอลันดาปฏิบัติอยู่แล้ว ฮอลันดายังได้ดินแดนพื้นเมืองไว้ในครอบครองเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่ตรงข้ามเกาะจากผึ่งบ๊ตตาเวีย เรื่อยลงไปทางใต้จนถึงผึ่งตรงข้าม จึงเท่ากับแบ่งแยกดินแดนพื้นเมืองออกเป็น 2 ค่าย

ทรรศนะของทุกฝ่ายเห็นตรงกันว่า ไม่มีฝ่ายใดพอใจกับสภาพดังกล่าว แต่กระนั้นผู้บริหารชั้นสูงของฮอลันดาก็ดูเหมือนจะเข้าใจปัญหาช้ามาก เพราะนโยบายฮอลันดาสมัยหนึ่งนั้นมิได้มีจุดมุ่งหมายหรือแผนการจะขยายอำนาจ นอกจากรอเหตุการณ์อันอาจเกิดขึ้น หรือเหตุการณ์แวดล้อมบังคับให้เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ปัญหาของฮอลันดาในยุโรปที่ถูกพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 คุกคามบ้านเมืองตนอยู่ ทำให้ฮอลันดารีรอที่จะใช้กำลังทหารหรือขยายดินแดนเพิ่มเติมนอกประเทศ เพราะการกระทำดังกล่าวย่อมเป็นการสิ้นเปลืองเงินและค่าใช้จ่ายจำนวนมาก แต่หาได้มีรายได้เพิ่มขึ้นเพื่อทดแทนรายจ่ายดังกล่าวไม่

อย่างไรก็ดี การขยายอำนาจของบริษัทและวิธีการที่ใช้ในการผูกขาดการค้าก่อให้เกิดสถานการณ์ที่ทำให้ต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวในชวาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบทั้งในฮอลแลนด์และในดินแดนที่เกี่ยวข้อง จะพยายามอย่าง

หนักที่จะจำกัดข้อผูกพันของตนก็ตาม การที่ชาวฮอลันดาซึ่งจัดได้ว่าเป็นคนนอกศาสนา ปฏิบัติต่อแคว้นมะทะรัมและแคว้นบันทัมนั้น เป็นเหตุที่ทำให้พวกมุสลิมอื่น ๆ ต้องจับอาวุธรวมกันต่อสู้เพื่อศาสนา และกองโจรสลัดของพวกมาเลย์ที่สุมาตรา ภายใต้การนำของอิบน์ อิสกานเดอร์ (แปลว่า ลูกของอเล็กซานเดอร์มหาราช) มาสร้างความหวาดกลัวอยู่ในทะเลชวาอยู่ระยะหนึ่งตราบจน ค.ศ. 1686 กองทัพเรือฮอลันดาภายใต้การนำของกริน เดอ รองเดอ จึงตีแตกทำลายไปได้

ขบวนการต่อต้านของพวกมุสลิมก่อความหนักใจในพวกฮอลันดาเป็นอย่างยิ่ง และต่อมาเมื่อพวกหัวหน้าต่าง ๆ ในแคว้นบันทัมเข้าร่วมมือด้วย แม้แต่พระเจ้าอามังกุราชที่ 2 แห่งแคว้นมะทะรัมก็พลอยเข้าไปร่วมในแผนการดังกล่าวนั้นด้วย ในขณะเดียวกันก็มีเรื่องยุ่งยากเกิดขึ้นแถบที่ราบภาคใต้ของเมืองบัตตาเวียและแถบเทือกเขาปริอังกัน ในบริเวณดังกล่าวนั้น ฮอลันดารีรอที่จะพยายามเข้าไปคุ้มครองดินแดนที่แคว้นมะทะรัมยกให้ ในสัญญาที่สบีลแมนทำไว้ในปี ค.ศ. 1678 อาณาบริเวณเหล่านั้นกลายเป็นดินแดนที่โจรผู้ร้ายมาซ่องสุมกันมากเป็นพิเศษ และบุคคลสำคัญคนหนึ่ง คือ สุระปาติ ผู้ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นทาสชาวบาหลีอยู่ที่บัตตาเวียตั้งตนเป็นหัวหน้าโจร ณ ที่นั้น เมื่อบัตตาเวียต่อสู้กับแคว้นบันทัม เขาก็คุมพรรคพวกช่วยอยู่ฝ่ายฮอลันดา แต่ต่อมาถูกทหารชาวฮอลันดาสบประมาท สุระปาติจึงคุมสมัครพรรคพวกหนีไปอยู่แถบเทือกเขากาลุนกุง และ ณ ที่นั้นก็มีพวกอันธพาลอีกหลายร้อยคนมาร่วมด้วย ขณะนั้นฮอลันดากำลังวุ่นวายอยู่กับอิบน์ อิสกานเดอร์ เปิดโอกาสให้สุระปาติและผู้รักชาติทั้งหลายก่อความวุ่นวายตามดินแดนแถบภาคใต้บัตตาเวีย ฮอลันดาส่งทหารไปตามล่าแต่เขาก็หนีต่อไปถึงคาร์ตะสุระและได้รับการต้อนรับที่ดียิ่ง

แคมพีส่งทูตไปเจรจาให้สุระปาติยอมจำนน หัวหน้าทูตคือ นายพันตรี แทค แทคนั้นเคยมีชื่อในการรบต่อต้านทรูนาดชัย สุลต่านแห่งแคว้นบันทัม และทำให้คนชวาทึ่งในการที่เขาสามารถเข้ายึดแคว้นเคดิรีได้ใน ค.ศ. 1678 ทรูนาดชัยเคยพยายามลองสวมมงกุฎของอาณาจักรมัชปาหิตก่อนที่จะยกให้พระเจ้าอามังกุราชที่ 2 เมื่อแทคมาถึงแคว้นคาร์ตะสุระ เขาก็เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องยุ่งยากระหว่างพวกชวาและพวกบาหลีของสุระปาติ และในที่สุดเขาก็ถูกฆ่าพร้อมกับผู้ติดตามเป็นจำนวนมาก แม้ว่าบัตตาเวียจะรู้ว่าเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นเพราะต้องการจะกำจัดพวกฮอลันดา แต่แคมพีก็ยั้งมือไว้ ทั้งนี้แคมพีทราบว่า แม้ในหมู่กองทหารพื้น

เมืองก็ขาดความภักดีอันแท้จริงต่อฮอลันดา เจ้าเมืองเองก็เห็นว่ากองทหารบาหลีนั้นมาเป็นภาระให้กังวลใจอยู่มากเช่นเดียวกัน ส่วนตัวสุระปาตินั้นหลบหนีไปยังแคว้นปาสูรวนในแถบชวาภาคตะวันออก พยายามตั้งอาณาจักรสำหรับตนเองและพยายามบุกรุกเข้าไปในดินแดนต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่กับอาณาจักรมะทะรัม แต่ทั้ง แคมพ์ และผู้สืบอำนาจต่อจากเขาคือ วิลเลม วัน อูทอน (ค.ศ. 1691 — ค.ศ. 1704) ก็หาได้ให้ความช่วยเหลือตามที่พระเจ้าอามังกุราชที่ 2 ขอมาไม่

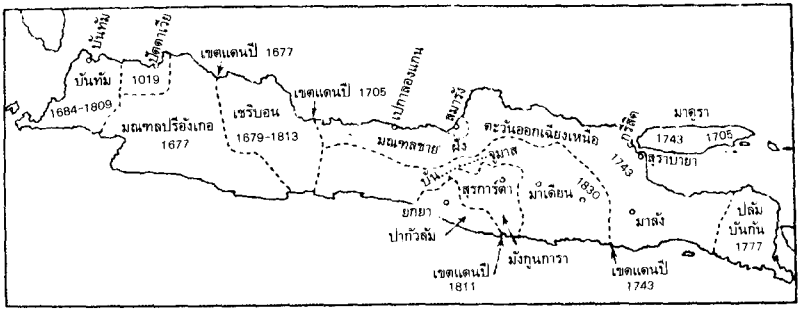

การขยายตัวของฮอลันดา

ขณะที่เหตุการณ์ต่าง ๆ ในภาคกลางและภาคตะวันออกของชวากำลังสับสนวุ่นวายกันอยู่นั้น พระเจ้าอามังกุราชที่ 2 ก็สิ้นพระชนม์ลงในปี ค.ศ. 1703 โอรสองค์หนึ่งได้ครองราชย์ต่อ ทรงพระนามว่า พระเจ้าอามังกุราชที่ 3 หรือที่พวกฮอลันดาเรียกกันว่า สุนัน มาส พระองค์เป็นทรราชผู้กระหายเลือด เริ่มด้วยมีข้อพิพาทกับพระเจ้าลุง คือ บันเกรัน ปูเกอ ทำให้บันเกรัน ปูเกอต้องหนีไปขอความคุ้มครองจากฮอลันดา ขณะนั้นฝ่ายฮอลันดามีนายโจน วัน ฮูน ปกครองสืบต่อจากพ่อตาของเขา คือ วัน อูทอน วัน ฮูนเป็นข้าหลวงใหญ่ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1704 ได้ทราบพฤติการณ์ของสุนัน มาส ว่ากำลังรวมพวกกับสุระปาติต่อต้านบริษัทการค้าของฮอลันดาและหัวหน้าแว่นแคว้นในมะทะรัมเป็นจำนวนมาก ก็ปรารถนาจะยกบันเกรัน ปูเกอ

ขึ้นเป็นกษัตริย์ ดังนั้น เขาจึงเข้าสนับสนุนปูเกอให้เป็นเจ้าเมืองพร้อมกับให้กองทัพฮอลันดาเข้าช่วยเหลือ

ดังนั้นสงครามที่นักประวัติศาสตร์ฮอลันดาเรียกว่า สงครามสืบราชสมบัติชวาครั้งที่ 1 ก็เริ่มขึ้น ปูเกอได้รับความช่วยเหลือจากกองทัพฮอลันดาเข้ายึดเมืองคาร์ตะสุระไว้ได้ และได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระเจ้าปากูบูโวโนที่ 1 อย่างไรก็ดีพระองค์ต้องทรงตอบแทนความช่วยเหลือของฮอลันดาอย่างมาก เช่น ในปี ค.ศ. 1705 พระองค์ทรงทำสัญญายอมยกดินแดนตั้งแต่อาณาจักรของพระองค์ขึ้นไปทางเหนือถึงแม่น้ำโลสารี และลงไปทางใต้ถึงแม่น้ำโดนานให้แก่ฮอลันดา ยิ่งกว่านั้นพระองค์ยังต้องทรงสละสิทธิที่เคยมีอยู่ในเกาะเซริบอง และแถบเทือกเขาปริอังกัน รวมทั้งครึ่งตะวันออกของเกาะมาดูรา นอกเหนือไปจากนั้น พระองค์ต้องทรงยินยอมให้บริษัทฮอลันดาควบคุมการค้าในอาณาจักรของพระองค์ และยอมให้กองทหารฮอลันดาเข้ามาควบคุมเมืองหลวงคาร์ตะสุระของพระองค์ด้วย

ขณะนั้นฮอลันดาขับไล่สุนัน มาสออกไปจากอาณาจักรแล้ว สุนัน มาสไปอาศัยอยู่ในราชสำนักของสุระปาติ ใน ค.ศ. 1706 กองทัพฮอลันดายกไปขึ้นบกที่แคว้นสุราบายา และยึดได้ป้อมบานกิล ชายเขตแดนของสุระปาติ ตัวสุระปาติได้รับบาดเจ็บและเสียชีวิตไปในการป้องกันป้อมนั้น ในปีต่อมาฮอลันดาต้องต่อสู้อย่างหนักกับสุนัน มาส และบรรดาโอรสของสุระปาติ ที่สุดก็ได้ชัยชนะอย่างเด็ดขาด สุนัน มาสยอมจำนน และตัวพระองค์กับพระบรมวงศานุวงศ์ก็ถูกเนรเทศไปอยู่ลังกา

ครั้งนั้น บริษัทการค้าของฮอลันดาก็ได้เป็นใหญ่ในเกาะชวา แต่ก็ยังมีศัตรูจะต้องปราบต่อไปอีก ในปี ค.ศ. 1712 บรรดาบริวารของสุระปาติก็ก่อความวุ่นวายต่อไป และไม่อาจปราบลงได้จนกระทั่งปี ค.ศ. 1719 ในปีเดียวกันนั้น พระเจ้าปากูบูโวโนที่ 1 แห่งอาณาจักรมะทะรัมผู้เคยสวามิภักดิ์ต่อบริษัทฮอลันดาก็สิ้นพระชนม์ลง ก่อให้เกิดสงครามสืบราชสมบัติชวาครั้งที่ 2 เพราะโอรสของพระเจ้าปากูบูโวโนองค์หนึ่งขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าอามังกุราชที่ 4 แต่บรรดาเจ้านายพี่น้องคัดค้านในการสืบราชสมบัติคราวนั้นร่วมกันก่อการกบฏขึ้น ฮอลันดาต้องปราบกบฏนั้นอยู่ร่วม 4 ปีจึงสามารถเนรเทศพวกกบฏออกนอกเขตแดนได้ เช่น เนรเทศไปเกาะลังกาบ้าง ที่เหลือก็ส่งไปยังแถบแหลมกูดโฮป อาณาจักรมะทะรัมก็เช่นเดียวกับอาณาจักรมัชปาหิต แตกแยกลงเพราะความเสื่อมจากภายในแทนที่จะมาจากการบีบ

บังคับจากภายนอก ซึ่งเป็นการตรงกันข้ามกับข้อกล่าวหาแบบนโยบายของมาคิอาเวลลี ซึ่งนักวิจารณ์ตั้งแต่แรฟเฟิลเรื่อยมาได้ตั้งข้อสังเกตไว้ ฮอลันดาเข้าไปยุ่งเกี่ยวในกรณีแคว้นมะทะรัมโดยมิได้ตั้งใจ อีกทั้งสงครามกลางเมืองซึ่งเกิดขึ้นมิได้หยุดหย่อน กระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ทางการค้าโดยตรง และอาจมีผลรุนแรงต่อกิจการบ้านเมืองต่อไปได้หากฮอลันดาไม่จัดการให้เด็ดขาดลงไป ซึ่งจะเห็นว่าการขยายอำนาจไปครอบครองทั้งหมู่เกาะจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และผลที่ติดตามมาก็ทำให้ฮอลันดามีบทบาทในฐานะผู้มีอำนาจในดินแดน ต่อมาอีกศตวรรษหนึ่ง อังกฤษก็จะพบว่าตนเองต้องตกอยู่ในฐานะเช่นเดียวกันในกรณีเกี่ยวกับเรื่องเมืองอินเดีย

ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 บริษัท วี. โอ. ซี. มีอำนาจสูงสุด คนภายนอกมักจะมองดูว่า บริษัทนี้แสนจะร่ำรวยและมีอำนาจ ปี ๆ หนึ่งจะมีกองเรือฮอลันดาบรรทุกสินค้ากลับไปยุโรป และเงินปันผลประจำปีก็อยู่ระหว่างร้อยละ 20—40 อันที่จริงแล้วสถานะการเงินมิสู้มั่งคั่งนัก สงครามที่ยืดเยื้อนั้นต้องใช้เงินเป็นจำนวนมาก และดินแดนที่ได้เพิ่มขึ้นมาก็ต้องเพิ่มจำนวนข้าราชการตามไปด้วย ล้วนแล้วแต่เป็นรายจ่ายจำนวนมากทั้งสิ้น ประกอบกับการค้าก็กำลังตกต่ำได้รายได้น้อยลงในขณะนั้น

นโยบายเกี่ยวกับการ "ซื้อถูกขายแพง" นั้น ก่อให้เกิดผลกรรมตามสนอง เพราะการกระทำดังกล่าวทำให้ชาวชวาทั้งหลายตกอยู่ในฐานะอันอดอยากยากจนเหลือจะพรรณนา จนไม่อาจซื้อสินค้ายุโรปต่าง ๆ หรือแม้แต่ผ้าฝ้ายอินเดียที่พวกฮอลันดานำเอามาขายได้ ดังนั้น ชาวพื้นเมืองจึงบำบัดความต้องการทางเครื่องใช้ของตนเองด้วยการปลูกฝ้ายเอง และทอผ้าตามแบบโบราณที่ได้เคยใช้กันมาแล้ว หรือมิฉะนั้นก็แอบลักลอบซื้อขายสินค้ากับพ่อค้าโปรตุเกสหรือพ่อค้าอังกฤษ ซึ่งให้ราคาสินค้าดีกว่าพวกฮอลันดา ปรากฏหลักฐานว่าข้าหลวงใหญ่ วัน ฮูน (ค.ศ. 1704—ค.ศ. 1709) รายงานไปยังฮอลแลนด์หลายวาระด้วยกันว่า สินค้าที่ส่งไปขายแถบชวามักขาดทุนเสมอ

คณะผู้บริหารบริษัทที่ฮอลแลนด์หาได้เฉลียวใจถึงความบกพร่องในนโยบายของฮอลันดาไม่ กลับไปโทษว่าความเสียหายของการค้านั้นเกิดจากสาเหตุที่มีการลักลอบค้าขาย และการค้าส่วนตัวต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั่วไปในบรรดาเจ้าหน้าที่ของบริษัท เพราะเหตุว่า เจ้าหน้าที่เหล่านั้นมีเงินเดือนต่ำกว่าระดับเงินเดือนของชาวยุโรปในภาคตะวันออก และแม้ว่าจะคาดโทษอันรุนแรงต่อการปฏิบัติดังกล่าว ก็หาได้มีผล

อันใดเกิดขึ้นไม่ ในค.ศ. 1722 ข้าหลวงใหญ่ ซวาเดกกรูน สั่งประหารเจ้าหน้าที่ของบริษัทเสียประมาณ 26 คนภายในวันเดียวในข้อหาเกี่ยวกับการขโมยลักลอบขายสินค้า อีก 9 ปีต่อมา ข้าหลวงใหญ่ เดอเวน ผู้อำนวยการบริษัท ฮาสเซอลา และสมาชิกสองท่านในสภาอินเดีย ต้องถูกปลดเนื่องจากไม่สามารถปราบการฉ้อราษฎร์บังหลวงได้ แต่การปฏิบัติดังกล่าวก็คงยังดำเนินอยู่ต่อไป

ยิ่งมีเงินขาดจำนวนมากขึ้นเท่าไร คณะผู้บริหารก็ยิ่งดำเนินนโยบายเก็บรายรับรายจ่ายต่าง ๆ ของบริษัทไว้เป็นความลับมากขึ้น แต่เพื่อให้บริษัทยังคงมีเครดิตอยู่ในตลาดค้า บริษัทยังคงจ่ายเงินปันผลให้ตั้งแต่ร้อยละ 20—40 แม้ว่าเงินปันผลดังกล่าว ต้องไปกู้ยืมมา ภายในปี ค.ศ. 1700 บริษัทมีหนี้สินถึงประมาณ 12 ล้านเหรียญกิลเดอร์ และเพื่อจะต้องเอาไปใช้จ่ายในการรบ จำต้องขอความช่วยเหลือจากรัฐบาล ในรูปของเรือหรือจำนวนเงิน ดังนั้นอำนาจและความมั่งมีที่ฉาบอยู่ภายนอกมีความเสื่อมและการโกงกินต่าง ๆ แอบแฝงอยู่ เหตุที่น่ากลัวอันตรายอันหนึ่งคือความเสื่อมทางการค้าที่ปรากฏอยู่หนาตานั้น เป็นระยะเดียวกับการขยายดินแดนซึ่งมีความจำเป็นที่ต้องเพิ่มจำนวนเจ้าหน้าที่เข้าไปด้วย

บรรดาเจ้าหน้าที่ในบัตตาเวียพยายามเสนอวิธีการแก้ไขความเสื่อมทางการค้าที่มีอยู่ โดยการรื้อฟื้นข้อเสนอของโคเอน ในอันที่จะเปิดการค้าในแถบหมู่เกาะอินเดียตะวันออกให้แก่เอกชน และให้ลดการเดินเรือของบริษัทลงให้เหลือแต่ในเส้นทางระหว่างยุโรปและภาคตะวันออกเท่านั้น แต่คณะผู้บริหารบริษัทปฏิเสธที่จะเลิกระบบการผูกขาดการค้าอย่างเด็ดขาด และออกคำสั่งให้นำเอาระบบ การเกณฑ์และการบังคับให้ส่งสินค้ามาเสริม ระบบนี้มีลักษณะเป็นการส่งบรรณาการประเภทสินค้าที่กำหนดต่อดินแดนที่อยู่ใต้ความควบคุมของบริษัทโดยตรงส่วนหนึ่ง และบังคับให้ส่งสินค้าประเภทที่บังคับให้คนพื้นเมืองเพาะปลูกและนำมาขายตามราคาที่กำหนดไว้ให้ตายตัว โดยให้ผู้ซื้อได้ผลประโยชน์มากที่สุดที่จะมากได้ คณะผู้บริหารหาได้สนใจต่อความจริงที่ว่าระบบดังกล่าวอาจทำให้ประชาชนพื้นเมืองยากจนยิ่งขึ้น และจะเป็นชนวนโดยตรงที่จะก่อให้เกิดการลักลอบค้าขายสินค้า

ข้าหลวงใหญ่ ซวาเดกกรูน พยายามแก้ไขสถานการณ์ด้วยการนำผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ มายังซวา เขาใช้วิธีเตรียมส่งคราวไปขายยังตลาดในยุโรปแบบที่ดีกว่า ซึ่งจะช่วยให้เพิ่มผลผลิตขึ้น และเขายังพยายามจะปรับปรุงการปลูกฝ้าย และสนับสนุนการปลูกไม้ฝาง ซึ่งใช้ทำสีแดงสำหรับย้อมผ้าได้ดีมาก แต่วิวัฒนาการที่สำคัญ

ในระยะนี้คือการนำเอากาแฟเข้ามาปลูก ซึ่งประสบความสำเร็จอย่างรวดเร็ว และทำให้ฮอลันดาเป็นอิสระจากการค้ากาแฟสมัยที่พวกเตอร์กก่อปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับการส่งกาแฟเป็นสินค้าออก อาณาบริเวณเพาะปลูกแห่งแรกคือแถบบีตตาเวียและแถบเซริบอง และซวาเดกกรูนทำสัญญารับส่งกาแฟในราคาประมาณปอนด์ละ 5 เพนนี ซึ่งทำให้ชาวชวาขยายบริเวณเพาะปลูกพืชผลออกไปจนแทบจะทำให้จำนวนสินค้าเกินความต้องการ ดังนั้น แม้ว่าข้าหลวงใหญ่จะแนะนำแล้ว คณะผู้บริหารก็ยังยืนยันจะลดราคาลงอีกร้อยละ 75 ทำให้พวกเพาะปลูกทั้งหลายหมดหวังและตัดต้นไม้ลงเสียเป็นจำนวนมาก ต่อมารัฐบาลก็ใช้นโยบายบังคับให้นำสินค้ามาส่งตามชุมนุมแต่ละแห่ง และเพิ่มราคาขึ้นเล็กน้อย

ผลของการที่บริษัทเปลี่ยนแปลงการค้ากาแฟในระยะคริสต์ศตวรรษที่ 18 นั้นเป็นเรื่องน่าสังเวช เพียงเพื่อประกันราคาให้สูงในตลาดยุโรป และทำให้ชาวพื้นเมืองผู้ผลิตยากจนลง เพราะต้องขึ้นอยู่กับความปรานีของรัฐบาล ซึ่งนิยมเปลี่ยนนโยบายตามอำเภอใจตลอดเวลา อันทำให้ชาวพื้นเมืองไม่สามารถเพาะปลูกในแนวเศรษฐกิจได้ ยิ่งกว่านั้นพวกฮอลันดาใช้วิธีดำเนินการผ่านพวกหัวหน้าพื้นเมือง ซึ่งมีวิธีการทำตามอำเภอใจไม่ต่างจากพวกฮอลันดา เพราะกำหนดส่วนได้ของตนเข้าไว้เสร็จ ทำให้ชาวไร่มีฐานะเลวยิ่งกว่าทาส เฟอนิวาล สรุปฐานะดังกล่าวว่า "ผลที่แท้จริง คือ จำนวนสินค้าที่ส่งออกทุก 126 ปอนด์ ชาวไร่ต้องส่งมาให้ประมาณ 240-270 ปอนด์ และได้รับเงินตอบแทนไปเท่ากับจำนวน 14 ปอนด์"[1]

ในระหว่าง ค.ศ. 1730—ค.ศ. 1740 การปกครองของฮอลันดาในชวาต้องเผชิญกับปัญหายุ่งยากมาก ก่อนสงครามสืบราชสมบัติชวาครั้งที่ 2 จะสิ้นสุดลง ก็มีเรื่องที่น่าสมเพชเรื่องหนึ่ง คือ เรื่องเกี่ยวกับแผนก่อการร้ายของบีเตอร์ เออร์เบอร์เฟลด์ เออร์เบอร์เฟลด์นั้นประพฤติตนเป็นโจรมีหลักแหล่งมั่นคงอยู่ในกรุงบีตตาเวีย และเขามีเรื่องข้องใจต่อรัฐบาลเกี่ยวเนื่องด้วยเรื่องที่ดินที่เขาได้รับมรดกจากบิดาในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1721 เขาถูกกล่าวหาว่าร่วมมือกับพวกของสุระปาติ และบรรดาหัวหน้าพื้นเมืองทั้งหลายที่ไม่พอใจพวกฮอลันดาพยายามจะก่อการกบฏขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์จะฆ่าชาวยุโรปในเมืองนั้นให้หมดสิ้นไป หลักฐานดังกล่าวได้รับมาเนื่องจากการทรมานอย่างหนักหน่วง และการทำให้ประสาทเสีย จนทำให้เขาและพรรคพวกที่คำสารภาพพาดพิงไปถึงอยู่ในข่ายต้องถูกประหาร เจ้าหน้าที่ฮอลันดา

---

[1] L.S. Furnivall, **Netherlands India**, หน้า 40.

ขณะนั้นยังถึงกับติดตามไปรื้อบ้านเขา นำเอาศีรษะปักเสียบประจานไว้บนซากสิ่งปรักหักพังทั้งหลาย และยังจารึกไว้บนแผ่นหินว่าให้สถานที่นั้นกลายเป็นที่รกร้างว่างเปล่า นักประวัติศาสตร์มีความเห็นร่วมกันอยู่อย่างหนึ่งว่า หลักฐานที่เป็นสาเหตุให้เขาถูกประหารนั้นแสนจะไม่มีมูล และฝ่ายฮอลันดาดูเหมือนจะเป็นผู้วางแผนครั้งนี้มากกว่าผู้ถูกกล่าวหา[1]

อีก 2–3 ปีต่อมา ความรู้สึกบีบคั้นในบรรดาคนส่วนมาก นำไปสู่อาชญากรรมที่รุนแรงยิ่งขึ้น อันจะก่อให้เกิดผลร้ายติดตามมาในภายหลัง กล่าวคือ มีชาวจีนมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในอินโดนีเซียก่อนหน้าโปรตุเกสจะมาเป็นเวลาช้านาน แจน บีเตอร์ซูน โคเอน นั้นนิยมความขยันขันแข็ง และวิธีการทำมาหากินของชาวจีน ได้สนับสนุนให้มาตั้งถิ่นฐานในบัตตาเวียเป็นจำนวนมาก ในประมาณปี ค.ศ. 1700 มีคนจีนร่วมหมื่นอาศัยอยู่ในเมืองและตามบริเวณรอบเมือง ส่วนมากประกอบอาชีพเป็นช่างฝีมือ พ่อค้าใบชา และชาวไร่อ้อยทั่วไป ชาวจีนมีประโยชน์แก่ฮอลันดามากในฐานะเป็นตัวกลางในการค้าระหว่างพวกชาวพื้นเมืองชวา แต่ก็ยังเป็นตัวการสำคัญในการลักลอบค้าขาย จนบางคนเริ่มมีอำนาจและร่ำรวยถึงขนาดที่อาจจะเป็นอันตรายแก่การปกครองของฮอลันดาได้ แต่ปัญหาอันแท้จริงที่เกิดขึ้นในระยะแรก ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่ 18 คือ การที่เรือบรรทุกใบชาจากจีนมาเป็นปกตินั้น นำเอาชาวจีนที่ไร้งานทำเป็นจำนวนมากมาเร่ร่อนเป็นขอทานคอยประพฤติผิดกฎหมายอยู่เนือง ๆ

ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1706 เป็นต้นมา ฮอลันดาออกกฎหมายอย่างเคร่งครัดในอันที่พยายามจะป้องกันการเข้าเมืองของบุคคลที่ไม่พึงปรารถนาเหล่านั้น แต่ก็ไร้ผล บรรดาผู้นำในบัตตาเวียจึงพยายามรวบรวมเก็บขอทานทั้งหลาย นำใส่เรือไปปล่อยไว้แถบเกาะลังกา หมู่เกาะบันดาและแถบแหลมกูดโฮป บรรดาผู้ที่มีใบอนุญาตจากรัฐบาลจึงได้รับอนุญาตให้อยู่ต่อได้ในชวา แต่การกระทำดังกล่าวก็ไม่ได้ผลเท่าที่ควร พวกโจรผู้ร้ายก่อการวุ่นวายขึ้นทั่วไปและบ่อยครั้งเข้า และบรรดาข้าราชการผู้มีหน้าที่เกี่ยวกับการออกใบอนุญาตก็มักกินสินบนอยู่เนือง ๆ สถานการณ์เลวร้ายลงจนถึงขีดสุด คือ ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1740 ข้าหลวงใหญ่ฟอเคนเนียและพวกสมาชิกในสภาการปกครองหมู่เกาะอินเดียตะวันออกตกลงใจจะใช้วิธีรุนแรงกว่า

---

[1] De Haan, **Priangan**, i, หน้า 210.

เดิม คือ ชาวจีนที่ไม่สามารถพิสูจน์ว่าตนมีงานทำในบีตตาเวีย จะถูกจับส่งไปทำงานในสวนอบเชยที่เกาะลังกา กฎหมายนี้นำมาใช้อย่างไร้ความยุติธรรม พวกข้าราชการที่ละโมบโลภมากจับคนจีนที่อยู่ในชวามานาน เพื่อรีดไถเงินจากคนจีนด้วยการขู่ว่าจะขับไล่ไปลังกาดังกล่าวแล้ว และมีข่าวลือต่อมาว่า พวกที่ถูกรวบรวมใส่เรือไปลังกาถูกจับโยนทะเล เมื่อเรือออกพ้นเกาะชวาไปเล็กน้อยเท่านั้น พวกจีนจำนวนมากก็หนีจากบีตตาเวียและไปรวบรวมกำลังอาวุธต่อต้าน

พวกฮอลันดาทราบมาว่า พวกจีนที่ยังคงอยู่ในเมืองนั้นไปเข้าด้วยกับพวกกบฏจีน และเตรียมป้องกันตนอยู่เป็นนิจ เผอิญเกิดไฟไหม้ในบ้านคนจีนหลังหนึ่ง ทำให้ฮอลันดาอ้างว่า เป็นสัญลักษณ์แสดงว่าพวกจีนในและนอกเมืองจะร่วมกันเปิดการโจมตี ดังนั้น พวกพลเมืองก็โกรธแค้นชาวจีนอย่างยิ่ง รวมกำลังทหาร ชาวเรือ พวกทาส และชาวชวาเข้ารุมคนจีนภายใน 1 สัปดาห์ เข้าฆ่าฟัน ปล้นสะดมคนจีน โดยไม่มีผู้ใดคัดค้านเลย ข้าหลวงใหญ่ฟอเคนเนียก็พลอยขาดสติออกคำสั่งให้ฆ่าหมู่นักโทษชาวจีนทั้งหมด และมิได้ห้ามกองทหารของบริษัทที่เข้าฆ่าฟันชาวจีนแต่อย่างใด

เมื่อขบวนการแก้แค้นจบสิ้นลงและกลับคืนสู่สภาวะปกติ รัฐบาลประกาศอภัยโทษแก่ชาวจีนที่ยอมแพ้มามอบอาวุธภายในเวลา 1 เดือน พวกที่ยอมทำตามคำขอร้องก็จัดให้อยู่ในที่อาศัยซึ่งปลูกสร้างขึ้นนอกเมือง อย่างไรก็ดี ยังมีชาวจีนจำนวนมากที่ลอบหนีไป และไปรวบรวมกำลังพลเตรียมแก้แค้นการกระทำของพวกยุโรปอยู่ที่แถบแรมบาง โจนนา และที่อื่น ๆ อีก และต่อมาก็เข้าล้อมเมืองสมารังสถานการณ์ดูน่ากลัวมากขึ้นสำหรับพวกฮอลันดาเมื่อพระเจ้าปากูบูโวโนที่ 2 ประกาศเข้าข้างฝ่ายกบฏ เข้ายึดกองทหารฮอลันดาที่เมืองคาร์ตะสุระและฆ่านายทหารตายเสียหลายคน อย่างไรก็ดี เมืองสมารังก็ปลอดภัยเพราะกองทัพฮอลันดามาช่วยไว้ทัน และพวกชาวเกาะ 'มาดรา' นั้นก็ได้รับความยากลำบากจากพวกมะทะรัมมามาก ก็ประกาศเข้าร่วมช่วยเหลือทางฝ่ายฮอลันดาด้วย

เมื่อพระเจ้าปากูบูโวโนที่ 2 เริ่มรู้สึกว่าพระองค์สนับสนุนข้างผิด ก็หันมาทำไมตรีกับฮอลันดา การกระทำของพระองค์เกือบทำให้เสียราชบัลลังก์ไป เพราะเหตุว่าบรรดาหัวหน้าพื้นเมืองทั้งหลายนั้นเกลียดชังฮอลันดามาก ร่วมมือกับชาวจีนขับไล่พระองค์ออกจากเมืองหลวง และไปยกเอาหลานชายของสุนันมาสนอกราชสมบัติมาเป็นผู้ปกครองแทน แต่เผอิญพวกชวากับชาวจีนที่เป็นพันธมิตรเกิดทะเลาะ

กันขึ้น ทำให้พระองค์รอดพ้นอันตรายไปได้ ฮอลันดาเข้ายึดเมืองคาร์ตะสุระ และตั้งพระองค์เป็นผู้ปกครองแคว้นมะทะรัมต่อไป

แต่แคว้นมะทะรัมที่พระองค์ได้รับอนุญาตเข้าปกครองนั้น ก็หามีสิ่งหลงเหลืออยู่ไม่ ตามสนธิสัญญาใหม่ซึ่งพระองค์ถูกบังคับให้ทำกับกรุงบัตตาเวียใน ค.ศ. 1743 นั้น พระองค์ต้องยอมเสียดินแดนชายฝั่งทะเลภาคเหนือชวาทั้งหมด พร้อมด้วยสิทธิในเกาะมาดูราให้แก่ฮอลันดาไป และยิ่งกว่านั้น ยังต้องทิ้งเมืองหลวงคาร์ตะสุระ และสร้างเมืองใหม่ขึ้นแถบมณฑลโซโล ซึ่งให้ชื่อเมืองว่า สุระการ์ตา ฝ่ายฮอลันดาก็ตั้งมณฑลภาคเหนือฝั่งทะเลใหม่ มีเมืองหลวงที่เมืองสมารัง ส่วนชาวเมืองมาดูรานั้นต่อมาพยายามต่อสู้เรียกร้องอิสรภาพคืน เพราะปฏิเสธไม่ยอมตกลงตามข้อเสนอ ฮอลันดาต้องใช้กำลังต่อสู้อยู่นานจึงยอมตกลงได้

ข้าหลวงใหญ่ฟอเคนเนียพยายามขจัดปัญหาเรื่องคนจีนให้หมดสิ้นไป แต่พวกสภาการปกครองหมู่เกาะอินเดียตะวันออกพยายามคัดค้าน โดยเฉพาะประธานสภา คือ วัน อิมฮอฟนั้นคัดค้านมาก หลังจากถกเถียงกันชั่วระยะหนึ่ง ฟอเคนเนียก็จับตัวพวกฝ่ายค้านส่งกลับเมืองฮอลแลนด์หมด ส่วนตัวเองกลับถูกคณะผู้บริหารบริษัทสั่งให้สอบสวนที่กรุงบัตตาเวีย ทำให้วัน อิมฮอฟ ได้เป็นข้าหลวงใหญ่แทน

บุรุษผู้เข้มแข็งและสามารถผู้นี้เห็นว่า ควรจะหามาตรการพิเศษฟื้นฟูเศรษฐกิจที่ตกต่ำของบริษัทให้ดีขึ้น เขาพยายามเกลี้ยกล่อมคณะผู้บริหารให้เปิดการค้ากับดินแดนบนบก ตลอดจนการค้าทางเรือระหว่างอินโดนีเซียและอินเดีย โดยเปิดโอกาสให้นักเดินเรือและชาวพื้นเมืองขึ้นอยู่กับข้อบังคับบางอย่าง เช่น ให้บัตตาเวียเป็นที่ตั้งต้นและเป็นจุดหมายปลายทางของการเดินเรือทุกเที่ยว ให้ห้ามการค้าขายติดต่อระหว่างท่าเรือต่าง ๆ แต่กฎข้อบังคับดังกล่าวทำให้แผนการของเขาล้มเหลวไป และอีกประการหนึ่ง เรื่องเหล่านี้ก็มาซ้ำไปถึงศตวรรษ เพราะการค้าขายส่วนตัวของบรรดาเอกชน และการลักลอบค้าขายสินค้าต้องห้ามนั้นมีอยู่ทั่วไปเกินกำลังที่ฮอลันดาจะควบคุมได้ทั่วถึง ใน ค.ศ. 1745 วัน อิมฮอฟตั้งสมาคมฝิ่นขึ้นเพื่อป้องกันการลักลอบซื้อขายฝิ่น สมาคมฝิ่นนั้นผูกขาดการค้าฝิ่นในจักรวรรดิฮอลันดา แต่การตั้งสมาคมดังกล่าวก็ได้ผลน้อยมาก

ความสำเร็จที่ขึ้นหน้าขึ้นตาของเขาเห็นจะเป็นความพยายามที่จะขยายที่ดินเพื่อการเพาะปลูกเข้าไปในดินแดนที่เลยบัตตาเวียเข้าไป โดยเฉพาะตามแถบที่ดิน

ที่ชาวจีนก่อให้เกิดความเสียหายทิ้งไว้ มีการขายที่ดินให้แก่ชาวนาอิสระ ผู้จะมีสิทธิเป็นเจ้าของเหนือพวกชาวพื้นเมืองที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ ชาวนาเหล่านั้นจะต้องขายผลิตผลให้แก่รัฐบาลในราคาตายตัว วัน อิมฮอฟนั้นซื้อที่ดินแถบบริเวณโบกอร์แปลงหนึ่ง ที่ดินแปลงนั้นงดงามมาก เขาสร้างคฤหาสน์ส่วนตัวขึ้นหลังหนึ่งให้ชื่อว่า บุยเตนซอก ซึ่งแปลว่า 'ไร้กังวล' เมื่อเขาตายไปแล้ว คฤหาสน์นั้นก็เป็นที่อยู่ของผู้สืบตำแหน่งต่อจากวัน อิมฮอฟเรื่อยมา จนในที่สุดก็ตกเป็นบ้านพักในชนบทของข้าหลวงใหญ่ วัน อิมฮอฟเป็นผู้หนึ่งที่สนับสนุนให้ครอบครัวชาวนาฮอลันดาอพยพจากบ้านมาอยู่ชวา มาจับจองที่ดินในชวาเป็นจำนวนมาก และเขาก็ปรับปรุงฐานะของชาวไร่พื้นเมืองด้วยการกำหนดจำนวนกาแฟที่จะต้องส่งให้บริษัทเป็นรายปี เพื่อป้องกันมิให้เกิดการทำลายต้นกาแฟเมื่อมีผลิตผลเกินความต้องการ เขาเริ่มกิจการปรับปรุงนี้หลังจากได้เดินทางไปสำรวจตามบริเวณต่าง ๆ ทั่วเกาะชวา ในระหว่างเดินทางเขาพบกับพวกผู้ดูแลและข้าราชการตามชนบท และรับฟังข้อเสนอมาปรับปรุงช่วยเหลือชาวชนบทจากการถูกกดขี่จากพวกนายของตน เขาเขียนรายงานเกี่ยวกับการเดินทางอันจัดได้ว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะเต็มไปด้วยเรื่องที่น่าสนใจต่าง ๆ เกี่ยวกับสถานที่และผู้คน แต่มิได้จัดพิมพ์ขึ้นเนื่องจากเป็นนโยบายที่คณะผู้บริหารบริษัทต้องการเก็บไว้เป็นความลับ

วัน อิมฮอฟ เป็นผู้ดำริโครงการปรับปรุงหลายโครงการสืบเนื่องติดต่อกันอย่างรวดเร็ว จนดูเหมือนความพยายามของเขาจะดูมากเกินไป และเขาริเริ่มทำจริง ๆ แต่เพียงส่วนน้อย แผนการทั่วไปที่เขาปรารถนาจะให้ประสบผลก็คือพยายามจะลดข้อผูกมัดของบริษัทกับสถานีการค้าต่าง ๆ นอกอินโดนีเซียและลังกา และพยายามจะเน้นในเรื่องความรับผิดชอบในฐานะที่เป็นผู้ครอบครองดินแดน นอกจากนั้น เขายังพยายามจะเปิดการค้าติดต่อโดยตรงกับเม็กซิโกเพื่อจะไปนำเงินมาทำเหรียญ ความดำริดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าความคิดคำนึงของเขานั้นมองข้ามความจริงไปหลายอย่าง เช่น สนธิสัญญาที่มีอยู่ร่วมกันห้ามการกระทำดังกล่าว

ความผิดพลาดอันยิ่งใหญ่ของเขาคือ การขาดคุณลักษณะของรัฐบุรุษในอันที่จะติดต่อกับพวกหัวหน้าชาวพื้นเมืองทั้งหลาย เมื่อเขาไปเยี่ยมพระเจ้าปากูบูโวโนที่ 2 ที่กรุงสุระการ์ตา เขาก็เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับข้อพิพาทระหว่างพระเจ้าแผ่นดินและพระอนุชาชื่อ มังกู ภูมี จนกระทั่งทำให้มังกู ภูมีก่อการกบฏขึ้น และก่อให้เกิดสงครามเรื้อรังต่อมา ที่รู้จักกันว่า สงครามสืบราชสมบัติชวาครั้งที่ 3 (ค.ศ. 1749 –

ค.ศ. 1757) ซึ่งทำให้บริษัทต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยว เสียเงินทองไปในการรบเป็นอันมาก หลังจากพระเจ้าปากูบูโวโนสวรรคตลงไปแล้วไม่กี่ปี การรบดังกล่าวก็ดูจะเปลี่ยนลักษณะไปเป็นการรบต่อต้านการปกครองของฮอลันดา เพราะเหตุว่า เมื่อก่อนที่พระเจ้าปากูบูโวโนที่ 2 จะสวรรคตนั้น ได้ตกลงกับวัน โฮเฮนดอร์ฟ ผู้เป็นผู้ว่าราชการมณฑลริมฝั่งทะเลภาคเหนือว่า จะยกอาณาจักรของพระองค์ให้แก่ฮอลันดา แต่พระเจ้าปากูบูโวโนที่ 3 ผู้สืบราชสมบัติต่อรับมงกุฎจากบริษัท หาได้เป็นผู้มีสิทธิโดยกำเนิด จึงก่อให้เกิดความไม่พอใจในบรรดาพวกเจ้ามะทะรัมต่าง ๆ จึงร่วมมือกับมังกู ภูมี ผู้อ้างสิทธิในราชบัลลังก์ ดังนั้น ฮอลันดาจึงต้องเข้าร่วมรบในสงครามที่ร้ายแรงกว่าสงครามใด ๆ ที่เคยมีมาแต่ก่อน เพื่อจะให้บุคคลซึ่งฮอลันดาได้เลือกแล้วได้อยู่บนบัลลังก์ และขณะที่ฮอลันดาวุ่นวายอยู่กับสงครามที่มะทะรัมนั้น ก็เกิดกบฏที่ร้ายแรงขึ้นในแคว้นบันทัม ซึ่งฮอลันดาต้องเอากองทหารเข้าไปช่วย เสียรี้พลเงินทองไปมาก กว่าจะเอาชนะได้

การต่อสู้ที่อาณาจักรมะทะรัมนั้นดำเนินสืบต่อมาอีกกว่า 2 ปี มังกู ภูมีได้ชัยชนะและฆ่าแม่ทัพฮอลันดาชื่อ เดอ เคลอร์ก ตายในสงครามที่ริมแม่น้ำโปโกวอนโต ในปี ค.ศ. 1751 และเข้ายึดดินแดนแถบมณฑลริมทะเลภาคเหนือไว้ได้เป็นจำนวนมาก จากที่นั้น เขาก็บุกเข้ายึดดินแดนของบริษัทต่อไป อย่างไรก็ดี บริษัทต้องใช้ความพยายามอย่างมากกว่าจะไล่ออกจากดินแดนของบริษัทได้ และเผอิญโชคดีที่บริษัทสืบรู้ว่ามังกู ภูมีกำลังแย่งชิงความเป็นใหญ่อยู่กับหลานชายของพระองค์ ชื่อมาส เซด ซึ่งทำให้พระองค์สู้รบฮอลันดาไม่ได้เต็มที่เท่าที่ควร ใน ค.ศ. 1750 วัน อิมฮอฟ ก็สิ้นชีวิตลง และผู้สืบอำนาจต่อจากเขาคือ เจคอบ โมสเซล ตั้งใจจะแบ่งอาณาจักรมะทะรัมออก ใน ค.ศ. 1755 ฮอลันดาก็ทำสัญญากับมังกู ภูมีฉบับหนึ่ง ซึ่งให้มังกู ภูมียอมรับว่า พระเจ้าปากูบูโวโนที่ 3 เป็นผู้ปกครองอาณาจักรซีกตะวันออก และมังกู ภูมีได้ครองฝั่งตะวันตกของอาณาจักร มีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองยกยา และได้ชื่อว่าสุลต่านอามังกู บูโวโน การรบเพื่อปราบมาส เซดลงกินเวลาประมาณ 2 ปี จึงทำสัญญาสงบศึกซาลาติกา ใน ค.ศ. 1757 ยอมรับการปกครองของฮอลันดา และได้รับดินแดนตอบแทนมาส่วนหนึ่งของอาณาจักรมะทะรัม คือ ดินแดนที่รู้จักต่อมาว่า มังกู นิโกโรส

ความยุ่งยากที่เกิดขึ้นในบันทัมสืบเนื่องจากกรณีพิพาทในพระราชวงศ์กันเอง และครั้งนี้ก็อีกครั้งหนึ่งที่วัน อิมฮอฟ เข้าไปยุ่งผิดข้าง และได้รับผลร้ายติดตามมา

สุลต่านคนก่อนนั้นครองราชย์มาตั้งแต่ ค.ศ. 1733 และเป็นผู้ที่ตกอยู่ใต้อิทธิพลของมเหสีคนหนึ่งชื่อระตู ฟาติมา นางมีเชื้อสายอาหรับ และพยายามทูลยุยงให้สุลต่านสถาปนาหลานชายคนหนึ่ง ซึ่งเผอิญเป็นลูกเขยของนางให้เป็นรัชทายาทแทนรัชทายาทที่แท้จริง คือ บันเกรัน กุสติ วัน อิมฮอฟก็เข้าไปสนับสนุนในแผนการนี้ ในปี ค.ศ. 1748 สุลต่านทำท่าเหมือนกับเสียพระจริต ระตู ฟาติมาจึงปลดพระองค์ออกจากราชสมบัติ และตั้งบุตรเขยเป็นรัชทายาท พร้อมกับตัวนางเองเป็นผู้สำเร็จราชการ เมื่อบันเกรัน กุสติพยายามเรียกร้องสิทธิในราชบัลลังก์ พวกฮอลันดาก็ส่งตัวเข้าไปยังลังกา และส่งตัวสุลต่านไปไว้ที่เกาะแอมบอยนา ซึ่งต่อมามิช้าก็สิ้นชีวิตลง ในทันทีก็มีพระรูปหนึ่งชื่อ กาฮี ทาปา และระตูบากูส เจ้าเมืองคนหนึ่งร่วมกันก่อการกบฏขึ้น แต่กองทัพฮอลันดาซึ่งส่งไปช่วยระตู ฟาติมากลับต้องพ่ายแพ้ พวกกบฏได้ไปขอความช่วยเหลือจากอังกฤษ ณ เมืองเบ็นคูเล็น

เหตุการณ์วุ่นวายดังกล่าวกำลังดำเนินอยู่เมื่อวัน อิมฮอฟสิ้นชีวิตลงใน ค.ศ. 1750 ผู้สืบช่วงอำนาจต่อมาคือเจคอบ โมสเซล ก็เริ่มเปลี่ยนนโยบายใหม่ เขาได้รับความร่วมมือจากหัวหน้าพื้นเมืองที่อาณาจักรบันทัม ด้วยการขับไล่ระตู ฟาติมาและบุตรเขยออกจากราชสมบัติ และตั้งน้องชายคนหนึ่งของสุลต่านขึ้นแทนที่บนบัลลังก์ และนำบันเกรัน กุสติมาจากลังกา กลับมาตั้งเป็นรัชทายาทใหม่ สุลต่านองค์ใหม่ทำสนธิสัญญาใน ค.ศ. 1752 กับบริษัท มีข้อความโดยย่อว่า พระองค์ยอมรับการปกครองของบริษัทและยอมสละอำนาจที่แคว้นลัมปอง อย่างไรก็ดี การกบฏยังคงดำเนินต่อไป ระตู บากูสได้เป็นสุลต่านต่อ ขณะที่กาฮี ทาปาถือโอกาสที่ฮอลันดากำลังวุ่นวายกับสงครามมะทะรัม เข้าปล้นดินแดนของฮอลันดา และเลยไปโจมตีถึงบ๊ตตาเวีย ชั่วระยะหนึ่งกองทหารฮอลันดาถูกพวกกบฏล้อมให้อยู่แต่ในเมืองบันทัม รบกันอยู่ช้านานกว่าหัวหน้ากบฏทั้งสองคนจะยุติการต่อสู้ ใน ค.ศ. 1753 สุลต่านคนใหม่สละราชสมบัติให้แก่บันเกรัน กุสติ ผู้ซึ่งทำสัญญากับบริษัทและทำให้มีความสงบสืบต่อมา ทำให้ฮอลันดาได้เป็นผู้ปกครองชวาทั้งเกาะ นอกจากแถบภาคตะวันออกสุดของเกาะ ซึ่ง ณ แถบนั้นมีพวกบาหลีที่สนับสนุนสุระปาติยังคงก่อกวนอยู่ กว่าฮอลันดาจะปราบความยุ่งยากทั้งหลายลงได้ก็ใน ค.ศ. 1772

ครั้งนั้นฮอลันดามีอำนาจเต็มที่ในแถบหมู่เกาะชวา และได้มีอำนาจเหนือหมู่เกาะนั้นมาช้านานแล้ว ในบรรดาหมู่เกาะใหญ่ ๆ ก็มีบาหลีและลอมบอก ยังคงเป็นอิสระจากอิทธิพลฮอลันดา และผลิตผลของแถบนั้นก็ไม่มีความสำคัญในด้าน

เศรษฐกิจมากนัก ชาวพื้นเมืองแถบนั้นก็มักทำสงครามอยู่เสมอและเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่า ชาวพื้นเมืองพยายามต่อต้านอิทธิพลต่างชาติเรื่อยมา ซึ่งเป็นอุปสรรคอย่างร้ายแรงต่อฮอลันดาเช่นกัน ความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ คือ ชาวบาหลียังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อถือโบราณ ที่เกี่ยวกับลัทธิฮินดูไว้ได้อย่างดี ในขณะที่อำนาจใหญ่ ๆ ในหมู่เกาะทั้งหลายต่างก็เข้ารับนับถือศาสนาอิสลามและต่างก็มีวิถีชีวิตที่ต่างกันไป

ในสุมาตรา ฮอลันดาได้ล้มอำนาจการควบคุมการค้าพริกไทยของชาวอัจเจเสียตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ซึ่งอาจเป็นผลให้แคว้นอัจเจยังคงเป็นอิสระอย่างแข็งแรงมั่นคงอยู่เพียงแคว้นเดียว แว่นแคว้นต่าง ๆ ตามริมฝั่งทะเลตกเป็นเมืองขึ้นของปัตตาเวียหมด แต่ฮอลันดามิได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวในวิถีชีวิตของคนพื้นเมืองแต่อย่างใด เพราะแต่แรก ฮอลันดามิได้ประสงค์จะขยายอำนาจเข้าไปในดินแดนบนบกแต่อย่างใด และยิ่งกว่านั้น อำนาจของสุลต่านตามริมฝั่งทะเลก็มิได้ก้าวก่ายเข้าไปภายใน การผูกขาดการค้าพริกไทยก็ทำได้ด้วยความยากลำบาก เนื่องจากสภาพทางภูมิศาสตร์หลายประการกีดกัน และเพราะอังกฤษมาตั้งโรงเก็บสินค้าที่เบ็นคูเล็น หลังจากถูกขับไล่ออกมาจากบันทัมแล้ว ยิ่งในดินแดนที่ล้าหลัง เช่น บอร์เนียว ฮอลันดาก็มีความสัมพันธ์กับสุลต่านแห่งบันจมาซิน เป็นส่วนใหญ่ ณ ที่นั้นเป็นสถานที่ที่ขึ้นชื่อในเรื่องการค้าของเถื่อน หลังจากที่ฮอลันดาได้เกาะมากัสซาร์ใน ค.ศ. 1667 แล้ว ก็ต้องการให้เหตุการณ์นี้สิ้นสุดลง ปัตตาเวียจึงส่งทูตพิเศษไปใน ค.ศ. 1756 เพื่อทำสัญญายอมมอบอำนาจทางการค้าให้อยู่ในมือฮอลันดา ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ชาวจีนจำนวนมากมาทำเหมืองทองของสุลต่านที่เกาะซัมบา พวกชาวจีนเหล่านั้นอพยพมาอยู่ร่วมกันในนิคมที่เรียกว่า คองซิส ซึ่งกลายเป็นชุมนุมชนที่มีสภาพกึ่งอิสระ

แม้ว่าฮอลันดาจะมิได้มีอิทธิพลต่อชีวิตของชาวสุมาตราและชาวบอร์เนียวมากเท่าใดนัก แต่กฎเกณฑ์อันเนื่องจากการค้าและการผลิตเครื่องเทศในแถบหมู่เกาะภาคตะวันออก ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ความอุดมสมบูรณ์ และแก่ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมของท้องถิ่น ผลิตผลบางอย่าง เช่น กานพลู และลูกจันทน์เทศก็มีอยู่มากในแถบหมู่เกาะบันดาและเกาะแอมบอยนา หากที่อื่นใดปลูกต้นเครื่องเทศโดยมิได้รับอนุญาต ข้าราชการฮอลันดาก็จะคุมกองเรือใหญ่เดินทางมาตรวจประจำปี (ตามระบบการบังคับปลูกพืชที่เรียกว่า หองกีทอช) ตามบริเวณที่

อยู่ในข่ายสงสัย เกาะเทอร์เนตและเกาะทิดอร์นั้น ครั้งหนึ่งเคยเป็นที่อุดมสมบูรณ์ที่ผลิตกานพลูและเป็นศูนย์กลางการค้า แต่กลับกลายมาเป็นดินแดนที่ล้าหลังและยากจน พวกตระกูลที่ปกครองสืบต่อมาก็ได้เงินบำนาญทดแทน และสภาพการในแถบอาณาบริเวณที่มี 'อภิสิทธิ์' ก็ยิ่งร้ายไปกว่าดินแดนที่ถูกห้ามมิให้ปลูกเครื่องเทศ ชาวพื้นเมืองทำงานได้ค่าจ้างเพียงเล็กน้อยถูกบังคับให้ซื้ออาหารจากพวกฮอลันดาในราคาแพง และยิ่งกว่านั้น ต้องตัดต้นเครื่องเทศต่าง ๆ ลงเมื่อใดก็ตามที่บริษัทต้องการจำกัดจำนวนผลิตผลให้น้อยลง ยิ่งร้ายไปกว่านั้น นโยบายการผูกขาดและจำกัดสินค้าก็ให้ผลตอบสนองเห็นกับตา คือ ทำให้พวกอังกฤษและฝรั่งเศสต้องเริ่มพยายามทดลองปลูกกานพลูและลูกจันทน์เทศในดินแดนตามบริเวณอาณานิคมของตนเอง และได้ผลดีพอที่จะคุมราคาให้อยู่ในระดับปานกลางได้ เมื่อสินค้าดังกล่าวเป็นที่ต้องการของชนชาติยุโรปมากขึ้นในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18

ผลร้ายที่เกิดจากนโยบายอันรุนแรงของฮอลันดาที่พยายามจะผูกขาดการค้า คือ ทำให้มีโจรสลัดก่อตัวขึ้นมากผิดปกติ อาชีพโจรสลัดนั้น ชาวมลายูถือว่าเป็นอาชีพที่มีเกียรติมาแล้วหลายศตวรรษ ในขณะที่พวกอินโดนีเซียถือว่าในความเชื่อของพวกมุสลิม การทำสงครามต่อต้านคนนอกศาสนานั้นเป็นหน้าที่ของพวกมุสลิม การทำลายการค้าขายทางเรือของชนพื้นเมืองและความยากจนที่เกิดขึ้นมากทำให้ดินแดนตามแถบริมฝั่งทะเลของชนพื้นเมืองหรือ 'นุสันตรา' ลดน้อยลง และทำให้ผู้คนจำนวนมากนำขบวนเรือสลัดมายังทะเลแถบหมู่เกาะนั้นอีกเป็นจำนวนมาก การที่อาณาจักรมากัสซาร์เสียอำนาจทางทะเลไปทำให้พวกบูกิสที่แคว้นโบนีมีอำนาจขึ้น มีนักฉวยโอกาสเริ่มมาแสวงหาเหยื่อแถบริมฝั่งทะเล ชวา สุมาตรา และแถบแหลมมลายูมากขึ้นตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 เรื่อยมา ตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 18 พวกเหล่านี้เป็นศัตรูที่สำคัญของบริษัทการค้าของฮอลันดา เพราะบรรดาพวกโจรสลัดและผู้คนดังกล่าวมักเข้าร่วมมือกับสุลต่านแถบริมฝั่งตะวันตกของเกาะบอร์เนียว เข้าโจมตีสุลต่านที่แคว้นยะโฮร์และสำทับจะรุกรานมะละกา และหลังจากที่อำนาจควบคุมทางทะเลของฮอลันดาลดน้อยลงในปลายศตวรรษ ทำให้กองเรือสลัดจำนวนมากเดินทางมาทุกปีจากดินแดนแถบหมู่เกาะต่าง ๆ เช่น จากโตเบโล ทางฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือของฮัลมาเฮรา จากเกาะริมฝั่งนิวกีนี และแถบหมู่เกาะซูลูเป็นต้น โดยเฉพาะพวกอิลลานอสจากแถบหมู่เกาะซูลูนั้นน่ากลัวที่สุด มีเรือลำใหญ่ ๆ ประกอบด้วยอาวุธพร้อม ซึ่งอาจโจมตีเรือของบริษัทได้ทุกโอกาส ขณะที่

ในปลายศตวรรษ พวกเหล่านี้มาตั้งที่มั่นถาวรแถบภาคใต้สุดของเกาะสุมาตรา และแสวงหาเหยื่อตามแถบช่องแคบซุนดา และนำเอาพวกทาสไปขายไกล ๆ

หลังจากสงครามสืบราชสมบัติชวาครั้งที่ 3 และหลังกบฏบันทัมแล้ว ชวาก็กลับคืนสู่ความสงบอีก และมีเวลาปรับปรุงบ้านเมืองขึ้นบ้าง บริษัทนั้นประสบความยากลำบากในอันที่จะดำรงไมตรีกับสุลต่านที่สุระการ์ตาและยกยาที่ขึ้นอยู่กับตน ต้องปฏิเสธการเข้าไปร่วมในข้อพิพาทเรื่องเขตแดนระหว่างแคว้นทั้งสอง บริษัทสนับสนุนให้ปลูกกาแฟและอ้อย และเริ่มสร้างถนนเพื่อการคมนาคมในดินแดนดังกล่าว และยังมีการขึ้นเงินเดือนข้าราชการเพื่อแก้ปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวงให้น้อยลง รวมทั้งมีการพยายามปรับปรุงกองทัพและกำลังทหารให้ดีขึ้น แต่การเงินของบริษัทเลวลงและการค้าก็ขาดทุน งบบัญชีดังกล่าวกีดกันมิให้การปรับปรุงทั้งหลายดำเนินไปได้โดยสะดวก

ความเสื่อมของฮอลันดานอกเกาะชวาแลเห็นได้ชัด อังกฤษมีอำนาจมากขึ้นในอินเดียหลังจากสมัยไคลฟมาแล้ว ทำให้เป็นอันตรายต่อฐานะของฮอลันดาเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะที่เบงกอลนั้น บัตตาเวียสั่งซื้อสินค้าผ้าฝ้ายดิบ และฝิ่น อันมีลักษณะเป็นการผูกขาดสินค้าที่ยังผลกำไรมหาศาลให้แก่เจ้าหน้าที่ของบริษัท และการที่พวกเจ้าหน้าที่เหล่านั้นไปใช้อาวุธเข้าแทรกแซงต่อต้านไคลฟใน ค.ศ.1759 และพ่ายแพ้ก่อให้เกิดความเสียหายและขายหน้าเป็นอย่างยิ่ง อันยังผลให้การค้าแถบเบงกอลตกไปอยู่ใต้ความดูแลของอังกฤษ[1] ส่วนในลังกาฮอลันดาก็ไปวิวาทกับกษัตริย์แคว้นแคนดี เกี่ยวกับเรื่องการค้าอบเชย ทำให้เกิดสงครามขึ้น อย่างไรก็ดี ในปี ค.ศ. 1766 ก็ทำสัญญาเพื่อสันติภาพอันมีผลดีแก่ฮอลันดาพอควร ส่วนดินแดนอื่น ๆ เช่น ในสุมาตรา บอร์เนียว และหมู่เกาะเครื่องเทศ การค้ายังคงตัวหรือมิฉะนั้นก็เสื่อมลง ยิ่งร้ายไปกว่านั้น ในขณะที่กำลังอันยิ่งใหญ่ของฮอลแลนด์อาจช่วยบริษัทได้ ก็เผอิญให้เกิดเรื่องใน ค.ศ. 1780 ระหว่างพวกคณะรักชาติและพวกเจ้าในฮอลแลนด์ขึ้นมาขัดขวางการจัดการอย่างหนึ่งอย่างใดของฮอลันดา

ในปีเดียวกันนั้นเกิด "สงครามอังกฤษครั้งที่ 4" ขึ้น สงครามนั้นได้ชื่อจากนักประวัติศาสตร์ฮอลันดา และตามที่เขาเหล่านั้นบันทึกไว้ด้วยความขมขื่นว่า ทำให้ฮอลันดาหมดอำนาจลง เรื่องมีอยู่ว่า รัฐบาลฮอลันดาชื่นชมกับชาวนิวอิงแลนด์

---

[1] **Cambridge History of India,** เล่ม 5, หน้า 153–155.

ผู้หนึ่งชื่อ จอห์น อาดัม และยอมรับความเป็นอิสรภาพของอเมริกา ทำให้รัฐบาลอังกฤษซึ่งมีลอร์ดนอร์ทเป็นนายกรัฐมนตรี เลิกสนธิสัญญาที่เคยทำกันมาแต่ก่อน และประกาศสงครามกับฮอลแลนด์ อาณานิคมทั้งในภาคตะวันออก และในแถบหมู่เกาะอินเดียตะวันตกก็ไม่มีหนทางป้องกันตนเอง ฮอลันดาต้องสูญเสียพ่อค้าไปเป็นจำนวนมาก สถานีการค้าเช่น เมืองเนคปตัมและที่อื่น ๆ ในอินเดียก็ตกอยู่ในมือของอังกฤษหมด แม้แต่สถานีการค้าของฮอลันดาแถบชายฝั่งภาคตะวันตกของเกาะสุมาตราก็สูญเสียไปด้วย แต่ฮอลันดาได้ความช่วยเหลือจากกองเรือฝรั่งเศสภายใต้การนำของซัฟเฟรน จึงสามารถป้องกันเกาะลังกาและแหลมกูดโฮปมิให้ตกไปอยู่กับอังกฤษได้ ฮอลันดาต้องเสียเรือเดินทางติดต่อกับประเทศของตนไปเกือบหมดในแถบภาคตะวันออก จนกระทั่งเรือค้าขายไม่กล้าเสี่ยงจะเดินทางออกจากท่าเรือฮอลันดาในยุโรป การค้าจึงชะงักงัน ที่เมืองบีตตาเวียเต็มไปด้วยสินค้าที่ไม่อาจส่งออกนอกประเทศได้ ซึ่งฮอลันดายินดีขายสินค้าเหล่านั้นแก่ฝ่ายเป็นกลางในราคาที่ขาดทุน

การลงนามในสนธิสัญญาสงบศึกกรุงปารีสในปี ค.ศ. 1784 ได้ทำลายการผูกขาดการค้าของฮอลันดาลง ภายใต้ข้อตกลงของสนธิสัญญานั้น อังกฤษมีสิทธิจะค้าขายอย่างเสรีตลอดทั่วทะเลอินเดีย ทำให้อังกฤษมีโอกาสที่จะท้าทายศักดานุภาพของฮอลันดาในการค้าแถบหมู่เกาะอินโดนีเซีย เพียงสองปีต่อมาเท่านั้น อังกฤษก็เริ่มแผนการสำคัญตามแนวทางข้างต้นด้วยการที่ ฟรานซิส ไลท์ ไปตั้งนิคมที่เมืองปีนังริมฝั่งทะเลเมืองไทรบุรี

การที่ฮอลันดาเสียอิทธิพลในแถบภาคตะวันออกไป ในระหว่างสงครามปี ค.ศ. 1780—ค.ศ. 1784 มีผลต่อมา กล่าว คือ พวกบูกิสถือโอกาสขู่จะยึดมะละกา แต่เผอิญกองเรือฮอลันดาภายใต้การนำของวัน บราม มาช่วยไว้ทัน จึงปลอดภัยไปได้ ต่อมาใน ค.ศ. 1783 ฮอลันดาขับไล่พวกนี้ออกจากแคว้นยะโฮร์ และพวกนี้ก็นำความยุ่งยากมาให้ฮอลันดาอีกทางแถบฝั่งทะเลตะวันตกของเกาะบอร์เนียว และแถบบันจมาซิน ในภาคใต้ของหมู่เกาะ การกระทำดังกล่าวพร้อมด้วยการก่อตั้งเมืองปีนังทำให้ฮอลันดาต้องพยายามเพิ่มอำนาจตนเองในแถบนั้น ในปี ค.ศ. 1787 แต่ก็ทำได้ชั่วระยะหนึ่ง ต่อมามิช้ามินานก็เกิดเรื่องยุ่งยากในแถบภาคกลางชวาระหว่างสุลต่านสุระการ์ตาและเมืองยกยา ขณะนั้นสภาวะอำนาจของฮอลันดาที่เริ่มเสื่อมลงอาจทำให้เกิดผลที่เลวร้าย แต่น่ายินดีที่ใน ค.ศ. 1790 ฮอลันดาก็สามารถ

ใช้อำนาจบังคับให้สุลต่านยอมตกลงได้

การที่ วัน บราม ฟื้นฟูกองเรือฮอลันดาขึ้นชั่วคราวนั้น เพราะรัฐบาลฮอลันดายื่นมือเข้ามายุ่งเกี่ยวกับกิจการของบริษัท เมื่อคณะกรรมการออกสำรวจกิจกรรมของบริษัทในภาคตะวันออกพบว่าสถานการณ์น่าตกใจยิ่ง และยิ่งน่าตกใจมากขึ้นก็เมื่อพบว่าบัญชีก็ไม่ได้รับการตรวจและจำนวนเงินขาดทุนก็มีมากมาย ในปี ค.ศ. 1789 มีจำนวนถึง 74 ล้านเหรียญกิลเดอร์ อีก 2 ปีต่อมาก็เพิ่มขึ้นเป็น 96 ล้านเหรียญกิลเดอร์ บริษัทเสียเครดิตเกือบหมดถึงขั้นไม่อาจกู้ยืมจากตลาดค้าเสรีได้ รัฐบาลจึงจำเป็นต้องยื่นมือเข้ามา ปัญหาใหญ่ก็คือว่า จะปรับปรุงบริษัทให้ดีขึ้นหรือรัฐบาลจะเลิกบริษัทและเข้าคุมความรับผิดชอบต่าง ๆ นั้นเสียเอง

พระเจ้าวิลเลี่ยมที่ 5 ได้รับสถาปนาให้เป็นกษัตริย์จากผลของการปฏิวัติซ้อนใน ปี ค.ศ. 1787 ทรงพระประสงค์อย่างยิ่งที่จะช่วยเหลือบริษัทให้ดีขึ้น แม้ว่าคณะกรรมการที่พยายามปรับปรุงครั้งที่แล้วจะมิประสบผลสำเร็จก็ตาม ทรงแต่งตั้งคณะกรรมการอีกคณะหนึ่งใน ค.ศ. 1791 ประกอบด้วยทนายความของบริษัท คือ เนเดอเบิร์ก และนายทหารผู้ดูแลท่าเรือชื่อ ฟริจเคนนิอัส ให้เดินทางมายังหมู่เกาะอินเดียตะวันออกมาร่วมงานกับข้าหลวงใหญ่อัลติง และวัน สตอกกัมผู้ว่าการการค้าที่บัตตาเวีย ใน ค.ศ. 1793 เนเดอเบิร์กและฟริจเคนนิอัสเดินทางมาถึงบัตตาเวีย ณ ที่นั้นเขาร่วมมือกับพวกผู้ปกครองเริ่มแผนการปรับปรุงชั่วระยะหนึ่ง

เมื่อต้นปี ค.ศ. 1795 กองทหารของนายพลปิเชกรูเข้าบุกฮอลแลนด์ล้มราชวงศ์สแตดฮูเดอ และตั้งสาธารณรัฐบัตตาเวียนภายใต้อารักขาของฝรั่งเศสขึ้นแทนที่พระเจ้าวิลเลี่ยมที่ 5 หนีไปอังกฤษ และออก 'จดหมายคิว' สั่งให้เจ้าหน้าที่ของบริษัทการค้าฮอลันดามอบทรัพย์สมบัติของบริษัททั้งหมดให้อยู่ในความดูแลของอังกฤษเพื่อป้องกันภัยจากฝรั่งเศส โดยให้อรรถาธิบายว่า อังกฤษจะคืนทรัพย์สินเหล่านั้นให้ฮอลันดาเมื่อสงครามสงบลงแล้ว ดังนั้นใน ค.ศ. 1796 อังกฤษจึงเข้าคุมแหลมกูดโฮปและลังกาตลอดจนสถานีการค้าต่าง ๆ ของฮอลันดาในอินเดีย และในแถบฝั่งตะวันตกของสุมาตรา แม้แต่มะละกา ส่วนในแถบหมู่เกาะโมลุกกะนั้นก็เข้ายึดเกาะแอมบอยนา หมู่เกาะบันดา แต่มิได้เกาะเทอร์เนต

รัฐบาลบัตตาเวียได้อิทธิพลจากเนเดอเบิร์ก คัดค้านนโยบายที่ปรากฏอยู่ในจดหมายคิว และคัดค้านนโยบายที่จะมีรัฐบาลที่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ซึ่งบรรดา

อิสรชนและคนงานของบริษัทเรียกร้องให้มีขึ้นในชวา แต่เนเดอเบิร์กและข้าหลวงใหญ่วัน โอเวอสแตรเตน พยายามปราบพวกขบวนการเสรีนิยมลงและเตรียมการจะต่อต้านการเข้ายึดครองเกาะของอังกฤษ แต่ก็มิได้จัดการลงไปแม้ว่าสนธิสัญญาไมตรีระหว่างสาธารณรัฐบัตตาเวียนและคณะปฏิวัติฝรั่งเศส จะก่อให้เกิดสงครามระหว่างอังกฤษและฮอลันดา และในช่วงเวลานั้น อังกฤษก็มีภารกิจที่อื่นเต็มมือ

การเปลี่ยนรัฐบาลที่กรุงเฮกนั้นก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในนโยบายเกี่ยวกับจักรวรรดิภาคตะวันออก ได้ล้มเลิกคณะกรรมการบริหารของบริษัทและจัดตั้งคณะกรรมการเกี่ยวกับกิจกรรมการค้าและการตั้งนิคมแถบหมู่เกาะอินเดียตะวันออกขึ้นแทนที่ โดยให้รัฐบาลควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิด ใน ค.ศ. 1798 ก็มีการดำริจะเลิกกิจกรรมของบริษัทเสีย ให้โอนหนี้สินและทรัพย์สินต่าง ๆ ไปขึ้นกับรัฐบาลหมด ข้อตกลงดังกล่าวได้รับอนุมัติในวันที่ 31 ธันวาคม ค.ศ. 1799 เพราะปรากฏว่ากฎบัตรของบริษัทหมดอายุลงและไม่ได้รับการต่ออายุออกไปอีก ขณะนั้นบริษัทมีหนี้อยู่ถึง 134 ล้านเหรียญกิลเดอร์

บทที่ 18

อำนาจของแว่นแคว้นต่าง ๆ ในแหลมมลายูหลังจากสิ้นสมัยอาณาจักรมะละกา (ค.ศ. 1511) จนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18

โทเม บีเรส เดินทางมาถึงมะละกา ภายหลังจากที่อัลบูร์เคอร์กตีได้มะละกาแล้วประมาณปีเศษ เขาเขียนหนังสือเป็นชุดรวม ชื่อ สุมา ออเรียนตาล ในหนังสือเล่มที่หกของหนังสือชุดดังกล่าว เขาบรรยายสภาพการณ์ในมะละกาและในดินแดนตลอดแหลมมลายู เขาบรรยายไว้ว่า ตั้งแต่มะละกาตลอดขึ้นไปจนถึงแคว้นไทรบุรี เป็นดินแดนที่มีดีบุกมาก ต่างก็อยู่ในอำนาจของสุลต่านผู้ปกครองดินแดนเหล่านั้นอยู่ทั้งสิ้น เขากล่าวถึงแคว้นต่าง ๆ เช่น สุไหง จูกรา สลังงอ คลัง เบอรนัม มิมจัม บรูอา และเมืองเประ เป็นต้น ทางภาคใต้ก็มีแคว้นมูอาร์ และสิงคโปร์ อันดินแดนที่เรียกว่าสิงคโปร์ขณะนั้นประกอบด้วยเมืองเล็ก ๆ และไม่สู้มีอะไรมากนัก ทางริมฝั่งตะวันออกก็มีแคว้นปาหัง และแคว้นตรังกานู ซึ่งเป็นแคว้นในอารักขาของไทย แต่ปาหังนั้นขึ้นอยู่กับอาณาจักรมะละกา และมักทำสงครามกับไทยอยู่เนือง ๆ

เมื่อสุลต่านมามุดเสียเมืองมะละกาไปแล้ว ก็พาลูกชายข้ามไปอยู่แคว้นปาหัง ต่อมาก็ส่งคณะทูตไปขอความช่วยเหลือจากจีนมาต่อต้านโปรตุเกส อย่างไรก็ดี จักรพรรดิจีนในสมัยราชวงศ์เหม็งกำลังติดพันสงครามกับพวกตาร์ตาร์ จึงไม่อยู่ในฐานะจะช่วยรบโปรตุเกสได้ ดังนั้น สุลต่านมามุดจึงจำต้องเลือกสถานที่ที่จะตั้งเมืองหลวงใหม่ เมืองหลวงที่อาจคุมอำนาจบนแหลมมลายูได้ และขณะเดียวกันก็ปลอดภัยจากโปรตุเกส เมืองแรกที่ตั้งขึ้นคือที่เมืองสายง บีนัง บนสาขาของแม่น้ำยะโฮร์ แต่เมืองนั้นไกลจากทะเลมากเกินไป จึงใน ค.ศ. 1521 เขาก็ย้ายมาบนเกาะบินตัง ซึ่งอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของสิงคโปร์ แต่ก็ถูกพวกโปรตุเกสมาโจมตีอยู่เนือง ๆ ใน ค.ศ. 1523 และ ค.ศ. 1524 จึงสามารถตีโปรตุเกสให้พ่ายแพ้ไปได้ และยังส่งกองทัพไปล้อมเมืองมะละกาไว้อีกด้วย

แต่ใน ค.ศ. 1526 พวกโปรตุเกสก็กลับมาแก้แค้น ทำลายเมืองหลวงลงและยกเกาะนั้นให้กับราชาแห่งลิงกา ตัวสุลต่านมามุดเองหนีไปยังเมืองแคมปาร์ บน

เกาะสุมาตรา และไปถึงแก่กรรม ณ เกาะนั้น ใน ค.ศ. 1528 โอรสคนรองของพระองค์ชื่อ อาลา อุดดิน ได้สืบเป็นสุลต่านต่อ ตั้งเมืองหลวงบนลุ่มแม่น้ำยะโฮร์ และเป็นศัตรูที่สำคัญของโปรตุเกสอยู่ระยะหนึ่ง จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1536 ดอม เอสตาวาโอ ดา กามา ยกกำลังไปบังคับให้พระองค์ทำสัญญาสงบศึกด้วย และยึดเอาวัง ณ เมืองมูอาร์ไปครอง

ในขณะนั้น พระเชษฐาพระองค์หนึ่ง คือ มุซาฟฟา ชาห์ เดินทางไปแคว้นเประ และไปตั้งราชวงศ์ปกครองแคว้นเประซึ่งยังคงปกครองอยู่จนทุกวันนี้ แคว้นเประ ยะโฮร์ และปาหัง ต้องยอมเป็นไมตรีกับโปรตุเกสชั่วระยะเวลาหนึ่ง เพราะแคว้นเหล่านั้น เฝ้ามองด้วยความตื่นตระหนกที่แคว้นอัจเจมีอำนาจเพิ่มขึ้นรวดเร็วมาก แคว้นอัจเจนั้นอยู่บนฝั่งจุดยอดทางตะวันตกเฉียงเหนือของเกาะสุมาตรา มีผู้ปกครอง คือ สุลต่านอาลี มุกกายัท ชาห์ มีอิทธิพลควบคุมท่าเรือพริกไทยที่สำคัญ เช่น เมืองเปอดีร์ และเมืองปาไซ เป็นต้น และยังควบคุมการค้าติดต่อกับเมืองกุจะราทและเมืองจีน ผู้ปกครองแคว้นอัจเจคนต่อมา คือ อาลา อุดดิน รายัต ชาห์ (ค.ศ. 1530—ค.ศ. 1568) ผู้เป็นโอรสของสุลต่านองค์แรกที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แคว้นอัจเจเจริญขึ้นอีก และกลายเป็นคู่แข่งที่สำคัญของพวกโปรตุเกสที่มะละกา และยังพยายามไปยึดมะละกาอยู่หลายปี นโยบายของสุลต่านรายัตมิได้มีมะละกาเท่านั้นที่เกรงขาม แต่ยังแผ่อำนาจให้เป็นที่เกรงขามแก่แคว้นพวกมลายู ทั้งบนเกาะสุมาตราและบนแหลมมลายู ใน ค.ศ. 1537 พวกโปรตุเกสถูกโจมตีโดยไม่รู้ตัว แต่สามารถต่อต้านไว้ได้ อีก 2 ปีต่อมากองเรืออัจเจก็ยึดเมืองเดลีในสุมาตราไว้ได้ การเตรียมตัวป้องกันระหว่างแคว้นเกิดขึ้น เช่น แคว้นยะโฮร์ แคว้นเประ และแคว้นเซียกบนเกาะสุมาตรา พยายามรวมตัวกันต่อต้านอำนาจของแคว้นอัจเจ

ชาวอัจเจสงบไประยะหนึ่ง แต่ใน ค.ศ. 1547 ก็พร้อมที่จะโจมตีมะละกา การโจมตีนั้นเกือบได้ชัยชนะ และบรรดาแคว้นมลายูคู่แข่งขันทั้งหลายก็เตรียมที่จะประลองฝีมืออยู่ กองทัพเรือของแคว้นยะโฮร์ เประ และปาหัง แล่นมาจอดอยู่แถบปากลุ่มแม่น้ำมูอาร์ และรอดูผลการต่อสู้ของแคว้นอัจเจ เมื่อกองทัพโปรตุเกสสามารถขับไล่ศัตรูออกไปได้ กองเรือมลายูก็ถอยกลับไป ใน ค.ศ. 1551 กองเรือนั้นกลับมาล้อมมะละกาอยู่ถึง 3 เดือน แต่โปรตุเกสก็สามารถบังคับให้กองเรือที่ล้อมอยู่นั้นถอยไปได้ ด้วยการส่งกองเรือไปโจมตีท่าเรือของแคว้นเหล่านั้น

ความประสงค์ของแคว้นอัจเจที่พยายามจะคุมดินแดนมลายูทั้งหมด ประ-

สบผลสำเร็จ ก่อนที่สุลต่านผู้ยิ่งใหญ่องค์ที่ 2 คือ อาลา อุดดิน รายัต ชาห์ จะสิ้นชีวิตลงใน ค.ศ. 1568 เขาได้ก่อตั้งสมาพันธรัฐต่อต้านโปรตุเกสได้สำเร็จ และยังได้รับทหารแม่นปืน อาวุธปืน และกระสุนปืนนานาชนิดจากตุรกี และเพิ่มขบวนการรบให้มากกว่าเดิม ก่อนจะไปโจมตีมะละกา เขาก็โจมตีแคว้นยะโฮร์คู่อริที่สำคัญเสียก่อน

ใน ค.ศ. 1564 กองทัพเรืออัจเจไปโจมตีแคว้นยะโฮร์ ลามะและนำเอาสุลต่านอัลลา อุดดินไปคุมขังไว้ยังสุมาตรา การต่อสู้ระหว่างแคว้นยะโฮร์และแคว้นอัจเจดำเนินต่อไปอีกหลายปี จนกระทั่งแคว้นยะโฮร์ไปเข้ากับโปรตุเกส ใน ค.ศ. 1568 กองทัพอัจเจไปโจมตีมะละกา และโปรตุเกสต้องขอความช่วยเหลือไปยังแคว้นยะโฮร์ แคว้นยะโฮร์ส่งกองทัพเรือประมาณ 60 ลำมาช่วย เมื่อมาถึงนั้นกองทัพโปรตุเกสขับไล่กองทัพแคว้นอัจเจกลับไปแล้ว กองทัพอัจเจแล่นขึ้นไปบนแม่น้ำยะโฮร์และเผาหมู่บ้านเสียหลายแห่งด้วยต้องการจะแก้แค้น

การต่อสู้ระหว่างแคว้นอัจเจและมะละกาดำเนินต่อไปจนกระทั่ง ค.ศ. 1575 กองทัพอัจเจยกขึ้นไปทางเหนือเข้ายึดได้แคว้นเประ ฆ่าสุลต่านผู้เป็นญาติกับสุลต่านแห่งแคว้นยะโฮร์ และนำเอาครอบครัวสุลต่านกลับไปยังแคว้นอัจเจ การกระทำดังกล่าวไม่มีผู้ใดสามารถอธิบายเหตุผลได้ ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสถานการณ์บนแหลมมลายูโดยทั่วไป ปรากฏว่าเจ้าชายเประที่ถูกจับมากักขังไว้ ณ แคว้นอัจเจแต่งงานกับเจ้าหญิงแห่งแคว้นอัจเจ และต่อมาใน ค.ศ 1579 ได้สืบสมบัติต่อจากพ่อตา กลายเป็นสุลต่านอาลา อุดดิน มันซู ชาห์ และสุลต่านยังให้พระธิดาไปแต่งงานกับสุลต่านอาลี จลัลา อับดุล–จาลิล รายัต ชาห์ แห่งแคว้นยะโฮร์ และต่อมาก็ส่งน้องชายสุดท้องกลับไปครองแคว้นเประในฐานะเป็นเจ้าประเทศราช

อย่างไรก็ดี การแต่งงานกับเจ้าแคว้นยะโฮร์ มิได้ช่วยให้สัมพันธภาพระหว่างสองแคว้นดีขึ้นแต่อย่างใด ใน ค.ศ. 1582 โปรตุเกสช่วยสุลต่านแคว้นยะโฮร์เข้าโจมตีต่อต้านพวกอัจเจที่มาบุกรุก ใน ค.ศ. 1585 มันซู ชาห์ เผอิญถูกนายพลจากกองเรือนั้นลอบประหารชีวิต อีก 4 ปีต่อมา สุลต่านอาลา อุดดิน รายัต ชาห์ (ค.ศ. 1589–ค.ศ.1604) ก็ถูกปลงพระชนม์ ในสมัยดังกล่าวเป็นสมัยที่ฮอลันดา ฝรั่งเศส และอังกฤษเริ่มมาถึงแคว้นอัจเจ ในระยะดังกล่าวมีการพิพาทระหว่างแคว้นอัจเจและแคว้นยะโฮร์เกิดขึ้น ใน ค.ศ. 1584 โปรตุเกสเกิดวิวาทกับพันธมิตรว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับการควบคุมการค้า ผลก็คือใน ค.ศ. 1586 และ ค.ศ. 1587 ยะโฮร์เข้ายึดมะละกาและกีดกันการค้าทั้งทางบกและทางเรือ นอกจากนั้นยังผูกไมตรีกับแคว้น

อัจเจแต่ก็เป็นระยะเวลาอันสั้น เพราะเมื่อโปรตุเกสหันกลับมารบใหม่ โดยส่งกองเรือมาขึ้นที่แม่น้ำยะโฮร์ ทำลายยะโฮร์ ลามะ และนำกองเรือกลับไปมาก แคว้นอัจเจก็แสดงความยินดีเป็นทางการไปยังมะละกา

ดังนั้น การรบ 3 ด้านคงดำเนินต่อไป ความโกรธเคืองกันในระหว่างรัฐมลายูทั้ง 2 ก็ดำเนินไปอย่างรุนแรง และดูเป็นเรื่องใหญ่เสียกว่าความต้องการที่จะไล่โปรตุเกสออกจากเมืองในปลายศตวรรษ แคว้นยะโฮร์ฟื้นฟูอำนาจตนเองขึ้นพอที่จะเป็นที่เกรงกลัวของแคว้นอัจเจได้ ถึงกับอาลา อุดดิน รายัต ชาห์ ส่งคณะทูตไปมะละกา เพื่อขอความช่วยเหลือ ส่วนพวกโปรตุเกสนั้นก็กำลังมีปัญหาเกี่ยวกับฮอลันดาและอังกฤษมาบุกรุกในดินแดนที่หวงห้ามของตน จึงคิดว่าหนทางที่ดีที่สุดควรจะลืมความขุ่นหมางใจกับสุลต่านเสียก่อน ด้วยหวังว่าสุลต่านจะได้ช่วยทำลายโจรสลัดฮอลันดาและคืนป้อมให้แก่ตน แต่วิถีการสงครามเปลี่ยนแปลงไปดังเช่นเคยเปลี่ยนมาแล้ว และไมตรีก็มิได้เริ่มขึ้น ดังนั้น หลังจากฆ่าคอร์เนลิส เดอ ฮูทแมนเสียในปี ค.ศ. 1599 แล้ว และกักน้องชายเขา คือ เฟรเดอริก เดอ ฮูทแมน ไว้เป็นนักโทษ สุลต่านก็เกิดความเกรงกลัวขึ้นมาและเพราะตนไม่มีพวก ยิ่งกว่านั้นยังกลัวโปรตุเกสจะไปเป็นไมตรีกับแคว้นยะโฮร์มากกว่ากลัวว่าฮอลันดาจะกลับมาแก้แค้น จึงพยายามจะทำให้ฮอลันดาไปอาฆาตพวกโปรตุเกส และตนเองก็จะได้ประโยชน์ด้วย ดังนั้น สุลต่านจึงส่งนักโทษฮอลันดากลับคืนไปยังฮอลแลนด์ และยังส่งกองทหารไปยึดเมืองหลวงใหม่ของแคว้นยะโฮร์ คือ เมืองบาตูซาวา แต่ไม่สำเร็จ

การที่ฮอลันดาและอังกฤษมาในภาคตะวันออกนั้น ทำให้ทั้งแคว้นยะโฮร์และแคว้นอัจเจมีโอกาสขึ้นมาใหม่ แคว้นยะโฮร์หวังจะได้ฮอลันดาไว้เป็นพันธมิตรใหม่ต่อต้านศัตรูเก่าคือโปรตุเกส และยอมรับข้อเสนอของฮอลันดาให้ร่วมกันโจมตีมะละกา โดยมิได้ฉงนเลยว่า อันที่จริงแล้วฮอลันดามิได้มีความตั้งใจที่จะคืนอาณาจักรนั้นให้แก่พวกมลายูปกครองตนเอง ใน ค.ศ. 1606 ก็ร่วมเข้าโจมตีมะละกาแต่ไม่สำเร็จ และชั่วระยะหนึ่ง สุลต่านเกิดคลางแคลงใจพวกฮอลันดาจึงถอนตนเองออกเสีย

ในปีต่อมา สุลต่านคนใหม่ คือ อีสคานเดอร์ ชาห์ ยึดอำนาจแคว้นอัจเจได้ และดำเนินนโยบายขยายอำนาจอย่างทรหด โดยถือโอกาสขณะที่โปรตุเกสกำลังเสื่อมอำนาจลง เขาขยายอำนาจไปไกลถึงริมฝั่งทะเลสุมาตรา และเลยเข้าไปควบคุมถึง

แคว้นปาหัง (ค.ศ. 1618) แคว้นไทรบุรี (ค.ศ. 1619) และที่สำคัญที่สุดคือเลยไปควบคุมแคว้นเประใน ค.ศ. 1620 เนื่องจากมีดีบุกมาก ใน ค.ศ. 1613 และ 1615 ชาวอัจเจเข้าบุกแคว้นยะโฮร์เพราะสุลต่านไปทำไมตรีกับมะละกา ดังนั้น ใน ค.ศ. 1616 สุลต่านแห่งยะโฮร์ก็ร่วมมือกับอีสคานเดอร์ ชาห์ ไปโจมตีมะละกา แต่ก็ไม่สำเร็จอีก โปรตุเกสเมื่อจนตรอกก็ยังคงแสดงความเป็นนักรบที่สามารถ จึงป้องกันดินแดนศูนย์กลางการค้าของตนเอาไว้ได้

อย่างไรก็ดี การขยายอำนาจของแคว้นอัจเจนั้นดูน่าตื่นเต้นอย่างยิ่ง อีสคานเดอร์ชาห์ เขียนสาสน์ไปทูลพระเจ้าเจมส์ที่ 1 แห่งกรุงอังกฤษ โดยอ้างสิทธิเหนือแคว้นยะโฮร์เอง การอ้างดังกล่าวเป็นเสมือนความเพ้อฝัน แต่การขยายอำนาจเข้าไปคุมทั้งสองฟากของช่องแคบมะละกานั้นได้ผลดีมาก จนดูเสมือนจะมีอำนาจเหนือแคว้นพื้นเมืองบนแหลมมลายูทั้งหมด และแถบภาคตะวันตกเฉียงเหนือของหมู่เกาะด้วย แต่การที่สุลต่านขับไล่ผู้คนหลายพันจากดินแดนที่ยึดมาได้ ทำให้คนพื้นเมืองเกลียดชังชาวอัจเจ และทำให้เกิดขบวนการปลดแอกขึ้น ใน ค.ศ. 1629 กองทัพมะละกา ยะโฮร์ และปัตตานี ก็ร่วมกันไปปราบกองทัพเรืออัจเจได้ใกล้เมืองมะละกา หลังจากนั้นแคว้นอัจเจก็เริ่มเสื่อมลงอย่างรวดเร็วเช่นเดียวกับที่ได้มีอำนาจขึ้น อีสคานเดอร์สิ้นชีวิตลงใน ค.ศ. 1636 ผู้สืบสมบัติต่อจากพระองค์คือโอรสบุญธรรมเป็นสุลต่านอีสคานเดอร์ที่ 2 ต่อมาก็สิ้นชีวิตใน ค.ศ. 1641 ในปีที่ฮอลันดายึดมะละกาได้ หลังจากนั้นแคว้นอัจเจมีราชินีปกครองอยู่ต่อมาอีกร่วม 69 ปี และอิทธิพลของฮอลันดาที่สนับสนุนแคว้นยะโฮร์ช่วยกดดันให้แคว้นอัจเจต้องเสียดินแดนบนแหลมมลายูไปหมด ยกเว้นแคว้นเประแต่แคว้นเดียว

แต่แคว้นยะโฮร์มีความหวังอันยิ่งใหญ่ที่จะยึดมะละกาคืน ด้วยการเป็นพันธมิตรกับฮอลันดา สุลต่านตั้งตนเป็นกษัตริย์แห่งยะโฮร์และมะละกา อย่างไรก็ดี ฮอลันดามิยอมรับรู้ในการอ้างเอาสิทธิดังกล่าว แต่เนื่องจากความเกลียดชังโปรตุเกสมีอยู่มากเหลือเกิน จนอับดุลจาลิลยอมทำสนธิสัญญากับฮอลันดาใน ค.ศ. 1637 ร่วมมือเข้าโจมตีมะละกา ในการต่อสู้ครั้งสุดท้ายใน ค.ศ. 1640—ค.ศ. 1641 ถึงกับส่งกองเรือไปช่วยเกือบ 40 ลำ เมื่อแคว้นอัจเจหมดอำนาจไป พระองค์ก็รวมเอาแคว้นปาหังเข้ามาไว้ในอาณาจักรด้วย และต่อมาเมื่อปลอดภัยจากอำนาจโปรตุเกสและอำนาจของอัจเจแล้ว สุลต่านก็ไปสร้างเมืองหลวงใหม่ที่มาคัม ทอฮิด ใกล้เมืองโกตา ทิงกิในปัจจุบัน และสุลต่านยังคงมีตำแหน่งเป็นประมุขแต่ในนามของอาณา

จักรอันยิ่งใหญ่ ซึ่งรวมแคว้นส่วนใหญ่ในแหลมมลายูเข้าไว้ พร้อมด้วยหมู่เกาะริออและเบงกาลิส แคมปาร์ และเซียก ในสุมาตรา แต่สุลต่านก็เฉลียวใจช้าเกินไปว่า ณ ที่ใดที่โปรตุเกสใช้แส้ปราบปราม ฮอลันดาจะใช้แมงป่องแทนที่

เมื่อฮอลันดาเข้ายึดมะละกาได้ไม่นาน ก็เริ่มแสวงหาหนทางเข้าครอบครองแคว้นต่าง ๆ ที่มีดีบุกอยู่ทั่วไปบนแหลม เพราะมีความสำคัญต่อตนในการติดต่อค้าขายกับอินเดียและจีน ใน ค.ศ. 1639 ฮอลันดาทำสัญญากับแคว้นอัจเจ อนุญาตให้ซื้อดีบุกในแคว้นเประได้ ใน ค.ศ. 1641 ข้าหลวงใหญ่ฮอลันดาที่มะละกาคนแรกยื่นคำขาดต่อสุลต่านเประให้หยุดติดต่อค้าขายกับชนต่างชาติอื่น ๆ และให้ขายดีบุกให้แก่บริษัท วี. โอ.ซี. แต่ผู้เดียว เมื่อสุลต่านเประไม่ทำตาม ฮอลันดาก็นำเรือไปกีดกันทางเข้าปากแม่น้ำเประ แต่ถึงกระนั้นก็ยังพยายามขัดขวางการควบคุมสินค้าของฮอลันดาได้อยู่เนือง ๆ จนในปี ค.ศ. 1650 ฮอลันดาไปทำสัญญากับราชินีแคว้นอัจเจให้บริษัทมีส่วนร่วมในการค้าดีบุกในแคว้นเประครึ่งหนึ่ง และให้กีดกันชนต่างชาติและพ่อค้าอื่น ๆ ไปให้หมด

ประวัติการติดต่อของฮอลันดากับแคว้นเประเกี่ยวกับเรื่องดีบุก ควรกล่าวอ้างไว้ ณ ที่นี้โดยย่อ ไม่มีฝ่ายใดพอใจสัญญาปี ค.ศ. 1650 เลย เนื่องจากสัญญานั้นก่อให้เกิดความเสียหายกับการค้าทั่วไประหว่างแคว้นอัจเจกับแคว้นสุราท ซึ่งเป็นที่ส่งสินค้าจำพวกฝ้ายจากอินเดียมายังสุมาตราและแถบแหลมมลายู ผลก็คือ โรงเก็บสินค้าฮอลันดาที่สุราทถูกโจมตีและถูกปล้นบ่อยขึ้น ยิ่งกว่านั้นในปี ค.ศ.1651 ด้วยความยินยอมพร้อมใจของแคว้นอัจเจ โรงเก็บสินค้าฮอลันดาที่เประก็ถูกโจมตี ถูกปล้น และเจ้าหน้าที่ถูกฆ่าตายถึง 9 คน แต่ฮอลันดาก็กำลังติดธุระที่อื่นมิได้ส่งกำลังมาช่วย ในปี ค.ศ. 1653 สุลต่านมุสตาฟาแห่งเประประสงค์จะรื้อฟื้นสัญญาที่ทำไว้ตั้งแต่ ค.ศ. 1650 จะชดใช้ค่าเสียหายให้กับโรงเก็บสินค้าฮอลันดา และจะฆ่าหัวหน้าที่เกี่ยวข้องกับการฆาตกรรมให้ แต่พระองค์มิได้ทรงเริ่มกระทำการดังกล่าวแต่ประการใด

ในปี ค.ศ. 1655 ฮอลันดามาติดต่อกับสุลต่านผ่านทางแคว้นอัจเจ และต่อหน้าทูตแคว้นอัจเจ สุลต่านได้ลงพระนามในสัญญาให้ผลเช่นเดิม อย่างไรก็ตาม สุลต่านก็มิได้ทำตามสัญญาอีก และเมื่อชาวอัจเจก่อความยุ่งยากให้แก่พวกฮอลันดา จึงเห็นได้ชัดว่า ในฐานะที่สุลต่านเป็นคู่แข่งทางการค้าที่แคว้นเประ สุลต่านได้หักหลังฮอลันดา ทำให้ฮอลันดาต้องกีดกันการค้าทั้งแถบท่าเรือแคว้นเประ และแคว้น

อัจเจ ใน ค.ศ. 1657 ชาวอัจเจโจมตีโรงเก็บสินค้าฮอลันดาที่ท่าเรือเมืองเพรียมาน เมืองติกู เมืองซาลิโด ในเกาะสุมาตรา ปัตตาเวียจึงต้องส่งกองทัพเรือมาโจมตีท่าเรือเหล่านี้ และเพิ่มการกีดกันการค้าที่แคว้นเประและแคว้นอัจเจให้มากขึ้น ซึ่งทำให้แคว้นอัจเจสงบไปพักหนึ่ง ใน ค.ศ. 1659 ทูตแคว้นอัจเจไปพบข้าหลวงใหญ่โจนเมทซุยอีเกอร์ ณ เมืองปัตตาเวีย ทำสัญญาร่วมกันฉบับหนึ่ง ยอมชดใช้ค่าเสียหายด้วยการลดราคาดีบุกให้แก่ฮอลันดาที่มาซื้อที่แคว้นเประ และร่วมในการค้าซึ่งชาวอัจเจจะมีส่วนประมาณหนึ่งในสาม และบริษัท วี. โอ. ซี. มีส่วนสองในสามของการส่งดีบุกออกทั้งหมด[1]

อย่างไรก็ดี สนธิสัญญานี้ก็มิได้มีค่าไปกว่าสัญญาที่เคยทำกันมาแล้ว เพราะในขณะนั้น สตรีผู้คุมอำนาจของสุลต่านอยู่ที่แคว้นอัจเจเป็นเพียงหัวหน้าของสหพันธรัฐ ซึ่งฮอลันดาเพิ่งมาพบในภายหลังว่า นางแทบไม่มีอำนาจในการปกครองหรือมีอำนาจน้อยมาก ดังที่เราได้เห็นแล้วว่า แคว้นยะโฮร์และแคว้นปาหัง ประกาศตนเป็นอิสระจากแคว้นอัจเจได้ และขณะนี้แคว้นเประก็ไม่พอใจแคว้นอัจเจที่ทำสัญญาเหล่านั้นลงไป พยายามจะไปสวามิภักดิ์ต่อแคว้นยะโฮร์ เรื่องกลับกลายเป็นว่า การค้าดีบุกของฮอลันดากับแคว้นเประได้ผลดีมากขึ้น เพราะแคว้นอัจเจเสื่อมอำนาจลงจนเห็นชัด จนกระทั่งบรรดาเจ้าเมืองขึ้นทั้งหลายหาได้ไปยังท่าเรืออัจเจดังเช่นเคยไม่

การติดต่อของฮอลันดากับแคว้นอื่น ๆ ที่มีดีบุกนั้น ก็ได้ความสำเร็จพอประมาณ ใน ค.ศ. 1642 ฮอลันดาไปทำสัญญากับแคว้นไทรบุรีเพื่อจะขอรับสินค้าครึ่งหนึ่ง ใน ค.ศ. 1643 ทำสัญญากับภูเก็ต และใน ค.ศ. 1645 กับเบงเกรีซึ่งสัญญาจะส่งผลิตผลทั้งหมดให้ฮอลันดา อย่างไรก็ดี แคว้นไทรบุรีจะละเมิดสัญญา ทำให้ฮอลันดาตอบโต้โดยการกีดกันสินค้าอีก ชาวมลายูนั้นรู้สึกว่าคาญที่สัญญาควรจะเป็นเพียงการแสดงไมตรีทางการทูตเท่านั้น เมื่อฮอลันดาเห็นว่าตนไม่สามารถกีดกันทางการค้าได้เนื่องจากแคว้นไทรบุรีอยู่ไกลจากมะละกามาก และเนื่องจากมีการติดต่อดินแดนแถบริมฝั่งโคโรมานเดลได้ง่าย จึงพยายามติดต่อขอความช่วยเหลือจากไทย ใน ค.ศ. 1664 ฮอลันดาทำสัญญากับไทยให้สิทธิในการค้าเสรีกับดินแดนในแหลมมลายู

---

[1] Winstedt, **History of Malaya**, หน้า 132. กล่าวว่าให้แบ่งดีบุกเท่ากันระหว่างบริษัท วี.โอ.ซี. และแคว้นอัจเจ แต่ที่ Stapel กล่าวไว้ใน **Geschiedenis van Nederlandsch Indië** ,iii, หน้า 358. เป็นที่ยอมรับกันมากกว่า.

ใต้อารักขาของตน แต่สิทธิเหนือแคว้นไทรบุรีนั้นแทบจะไม่มีเลยในทางปฏิบัติ และฮอลันดาก็ไม่ประสบความสำเร็จในการติดต่อกับแคว้นเล็ก ๆ นั้น ส่วนแคว้นอื่น ๆ ที่อยู่ใต้การปกครองของไทย เช่น นครศรีธรรมราช และสลังงอ เป็นต้น กลับได้ผลสำเร็จดีกว่า และต่อมาก็เข้าทำสัญญาผูกขาดการค้าในดินแดนเหล่านั้น

ความเสื่อมของแคว้นอัจเจทำให้อำนาจการปกครองแคว้นต่าง ๆ บนแหลมมลายู ตลอดจนแถบท่าเรือขายพริกไทยของพวกมินังคะเบา แถบฝั่งตะวันตกของสุมาตราหมดลงไปด้วย ฮอลันดาปรารถนาจะทำไมตรีกับแต่ละแว่นแคว้นเหล่านั้น ให้เลิกสัญญากับแคว้นอัจเจ และมาอยู่ใต้การปกครองของบริษัท ใน ค.ศ. 1663 ฮอลันดาได้รับผลสำเร็จในสนธิสัญญาที่รู้จักกันว่าสนธิสัญญาไปนาน ซึ่งพวกสุลต่านต่าง ๆ แถบฝั่งทะเลภาคตะวันตกร่วมกันลงนามอนุญาตให้บริษัท วี.โอ.ซี. มีสิทธิในการควบคุมการค้าเครื่องเทศอย่างสมบูรณ์ โดยไม่ต้องเสียค่าผ่านดินแดนแต่อย่างใด เพื่อแลกเปลี่ยนกับความคุ้มครองของฮอลันดา แต่กระนั้นก็มีการสู้รบเกิดขึ้นเนือง ๆ และทำให้ฮอลันดาถอนโรงงานเก็บสินค้าจากแคว้นอัจเจและแคว้นเประ แต่ก็ทำให้ฮอลันดาได้ดินแดนแถบฝั่งตะวันตกของสุมาตรามาอยู่ใต้การครอบครองของตน

การที่ฮอลันดาได้ชัยชนะเหนือมะละกานั้น และการที่แคว้นอัจเจเสื่อมอำนาจลง ทำให้สุลต่านอับดุล จาลิล มีโอกาสจะรื้อฟื้นอำนาจของแคว้นยะโฮร์ ใน ค.ศ. 1644 อนุชาคนรองของสุลต่านแต่งงานกับพระราชินีบีตตานี และไปผูกไมตรีกับแคว้นแจมบี และแคว้นอัจเจ ด้วยความเกรงกลัวฮอลันดา และเผอิญแคว้นอัจเจก็อ่อนอำนาจลง ทำให้อับดุล จาลิล ขยายอำนาจไปเหนือเซียก และอินทรคีรีบนฝั่งตะวันออกของเกาะสุมาตรา เมืองหลวงของพระองค์เป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญอยู่ระยะหนึ่ง และสุลต่านก็กลายเป็นเศรษฐีขึ้นมา แต่ใน ค.ศ. 1666 กำหนดการแต่งงานระหว่างรัชทายาทของสุลต่านและพระธิดาของสุลต่านแห่งแคว้นแจมบีเกิดล้มเหลวลง เนื่องจาก 'ลักษมณ' แห่งแคว้นยะโฮร์ผู้ทะเยอทะยานวางแผนขัดขวางกิจการดังกล่าว โดยให้ลูกสาวของเขาแต่งงานไปเสียกับเจ้าชายรัชทายาทแห่งแคว้นยะโฮร์ ทำให้เกิดสงครามระหว่างแคว้นแจมบีกับแคว้นยะโฮร์สืบต่อมา ใน ค.ศ. 1673 แคว้นแจมบีมาปล้นบาตู ซาวา เมืองหลวงของสุลต่านอับดุล จาลิล ทำให้สุลต่านต้องหนีไปอยู่แคว้นปาหัง และสิ้นพระชนม์อีก 3 ปีต่อมา เมื่ออายุได้ 90 ปี

ผู้สืบราชสมบัติต่อจากนั้นเป็นนัดดาชื่อ อิบราฮิม ครองราชย์ต่อมา ณ เมืองริออ และเปิดฉากการต่อสู้ต่อไป แต่อาณาจักรยะโฮร์เสื่อมสลายลงไปแล้ว เมื่อไม่อาจรบชนะได้ ก็ขอความช่วยเหลือไปยังทหารจ้างบูกิส มีเดียงมางกิกาเป็นหัวหน้า ใน ค.ศ. 1679 กองทหารดังกล่าวเข้าปล้นแคว้นแจมบีเพื่อตอบแทนการที่ได้กระทำต่อยะโฮร์เมื่อ 6 ปีที่แล้วมา สงครามดำเนินยืดเยื้อต่อมา ใน ค.ศ. 1682 อิบราฮิมเขียนหนังสือไปถึงข้าหลวงใหญ่คอร์เนลิส สปีลแมน เสนอให้มีการรื้อฟื้นสัมพันธภาพดังเดิม ที่เคยมีสัญญากันไว้ตั้งแต่ ปี ค.ศ. 1603 ตามที่เคยส่งคณะทูตไปเฝ้าเจ้าชายมอริส ที่กรุงเฮก สปีลแมนตอบมาพร้อมกับเสนอขอให้ฮอลันดาได้เข้าผูกขาดการค้าแคว้นยะโฮร์และแคว้นปาหัง

ก่อนที่จะมีการตกลงใดๆ อิบราฮิมก็สิ้นชีวิตลงในปี ค.ศ. 1683 ทิ้งราชสมบัติไว้ให้แก่โอรสคือมามุดซึ่งเยาว์อยู่ให้ปกครองต่อ โดยมีพระชนนีเป็นผู้สำเร็จราชการแทนร่วมกับปาดูกะ ราชา หรือ 'ลักษมณ' ผู้เคยก่อให้เกิดสงครามกับแคว้นแจมบี ข้าหลวงใหญ่มะละกาจึงส่งทูตมาเจรจาเกี่ยวกับแคว้นเซียก ซึ่งเพิ่งค้นพบดีบุกขึ้นใหม่ ฝ่ายผู้สำเร็จราชการไม่สามารถควบคุมเขตของพวกมินังคะเบาในแถบบริเวณนั้นได้ ก็เซ็นสัญญายินยอมให้ โดยมีข้อแลกเปลี่ยนให้ฮอลันดามาเป็นคนกลางไกล่เกลี่ยระหว่างแคว้นยะโฮร์และแคว้นแจมบี สัญญาดังกล่าวได้ผลดีมาก ต่อมาใน ค.ศ. 1688 ปาดูกะ ราชา ก็ถูกปลด และตั้งอัครมหาเสนาบดีคนใหม่ขึ้นแทน อัครมหาเสนาบดีคนใหม่นำสุลต่านองค์น้อยจากเมืองริออไปยังเมืองโกตา ทิงกิ บนดินแดนใหญ่ และใน ค.ศ. 1689 ก็ทำสัญญาใหม่อีกฉบับหนึ่ง ยืนยันจุดมุ่งหมายในสัญญาฉบับก่อน คือ ให้สิทธิฮอลันดามาค้าโดยอิสระในแคว้นยะโฮร์จนกว่าสุลต่านจะบรรลุนิติภาวะ และแทรกข้อห้ามมิให้พ่อค้าชาวอินเดียมาค้าขาย หรือตั้งนิคมในแถบบริเวณของยะโฮร์ วินสเตด กล่าวว่า สนธิสัญญานี้ได้ผลดีมาก[1] เจ. เอฟ. สเตเปิล บรรยายเป็นอย่างอื่นว่า ได้กำไรมากก็จริงอยู่ แต่ยังช่วยยกฐานะฮอลันดาในแคว้นเซียกในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น[2]

สุลต่านมามุดกลายเป็นคนวิกลจริต และกอปรด้วยความโหดร้ายเป็นพิเศษ จนทำให้ถูกปลงพระชนม์ ใน ค.ศ. 1699 พระองค์เป็นเชื้อสายราชวงศ์ที่ปกครองมะละกาและยะโฮร์เป็นคนสุดท้าย ดังนั้น อัครมหาเสนาบดีจึงได้สืบอำนาจต่อมา

---

[1] เรื่องเดิม, หน้า 146.

[2] เรื่องเดิม, iii, หน้า 460.

เขามีชื่อว่าเบนดาฮารา ศรีมหาราชา ตุน ฮาบิบ อับดุล จาลิล แต่ต่อมามีข้อพิพาทในครอบครัว ซึ่งทำให้เขาต้องละกิจการของรัฐให้อยู่ในมือของน้องชายคือ ราชา มูดา ผู้มีความโหดร้ายเป็นอย่างยิ่ง ก่อให้เกิดความวุ่นวายทั่วไป จนใน ค.ศ.1717 ผู้ปกครองมินังคะเบาที่แคว้นเซียกคือ ราชา เคซิล เข้ายึดอำนาจจากยะโฮร์ลามะได้ อับดุล จาลิล ถูกลดฐานะลงเหลือเป็นเพียงอัครเสนาบดี ในพงศาวดารมลายู ผู้ปกครองคนใหม่รู้จักกันทั่วไปในนามของ อับดุล จาลิล รามัท ชาห์

ราชา เคซิลปกครองแคว้นยะโฮร์อยู่ที่เมืองริออ ใน ค.ศ. 1718 สุลต่านที่เสียอำนาจได้ไปร่วมมือกับเดียง ปารานี หัวหน้าพวกบูกิส ซึ่งเคยช่วยราชาเคซิลในสุมาตรา และผิดหวังที่เขามิได้รับตำแหน่งเสนาบดีในแคว้นยะโฮร์ แผนการนั้นไม่สำเร็จ และอับดุล จาลิล ถูกปลงพระชนม์ขณะที่พยายามหนีต่อไปยังแคว้นปาหัง ใน ค.ศ. 1722 เดียง ปารานี และพวกบูกิสผู้ติดตามปลดราชาเคซิลออกและตั้งลูกชายของอับดุล จาลิล ขึ้นบัลลังก์แทน สุลต่านคนใหม่นี้ ถูกบังคับให้ตั้งพี่ชายของเดียง ปารานีคือยาม–ทวน มูดา หรืออุปราชแห่งแคว้นริออเป็นกษัตริย์แบบหุ่นเชิดของพวกบูกิส ตั้งแต่นั้นมาพวกบูกิสก็เป็นผู้ปกครองที่แท้จริงของแคว้นยะโฮร์สืบต่อมา

ประวัติศาสตร์มลายูตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นเรื่องของการมีอำนาจของพวกบูกิส พวกบูกิสนั้นเป็นชาวเมืองส่วนใหญ่ของเกาะเซลีเบส ในคริสต์-ศตวรรษที่ 17 มามีชื่อในประวัติศาสตร์ครั้งแรกก็ในฐานะเป็นทหารจ้างให้แก่พวกฮอลันดา ใน ค.ศ. 1666–ค.ศ. 1667 อารู ปาลักกะ แห่งแคว้นโบนินำอาสาสมัครบูกิสช่วยสบีลแมนรบต่อต้านแคว้นมากัสซาร์ และพวกบูกิสก็ช่วยฮอลันดาให้รบชนะแคว้นมะทะรัมได้ รกรากที่แท้จริงของพวกบูกิสอยู่แถบภาคตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่เกาะ ณ ที่นั้นพวกเขาตั้งรัฐเล็ก ๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก และบางครั้งก็ตั้งขึ้นเป็นสหพันธรัฐ พวกบูกิสเป็นนักเดินเรือที่สามารถและจัดเป็นพวกเจริญมากที่สุดในอินโดนีเซีย ตามสนธิสัญญาบอนเกส ใน ค.ศ. 1667 ทำให้มากัสซาร์หมดอิสรภาพและหมู่เกาะโมลุกกะแตกแยก ทำให้พวกบูกิสต้องเดินทางเร่ร่อนไปตามที่ต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นโจรสลัดไปทั่วน่านน้ำแถบหมู่เกาะนั้น และก่อนสิ้นศตวรรษ ก็เริ่มเข้าโจมตีริมฝั่งเกาะชวา สุมาตรา และบนแหลมมลายู ก่อนหน้า ค.ศ. 1681 มีพวกบูกิสจำนวนมากตั้งถิ่นฐานอยู่แถบคลังและแคว้นสลังงอ

เดียง ปารานีช่วยให้พวกบูกิสมีอำนาจขึ้นในแคว้นยะโฮร์ใน ค.ศ. 1722 เขา

มีพี่น้องอยู่ 5 คน และตัวเขานั้นออกจากเกาะเซลีเบสมาแสวงหาโชคแถบเกาะบอร์เนียว หมู่เกาะริออและแถบแหลมมลายู จึงทำให้เกาะริออเป็นศูนย์กลางอิทธิพลของพวกบูกิส จากที่นั้นก็ขยายอำนาจไปตามแคว้นที่อุดมด้วยดีบุก เช่น แคว้นไทรบุรี และแคว้นเประ ต่อมาเมื่อมีข้อพิพาทในราชวงศ์แคว้นไทรบุรี พวกบูกิสก็เข้าไปช่วยสุลต่านองค์ใหม่ต่อต้านพี่น้องที่เป็นกบฏขึ้น เพื่อตอบแทนในการกระทำดังกล่าว พวกบูกิสได้รับเงินตอบแทนเป็นจำนวนมาก และเดียง ปารานีได้แต่งงานกับน้องสาวสุลต่าน ต่อมาใน ค.ศ. 1724 ราชา เคซิล แห่งแคว้นเซียก ซึ่งเป็นศัตรูเก่าที่เขาเคยไล่ออกจากเกาะริออ ยกกองทัพมายังไทรบุรีเพื่อต่อต้านเขา ก่อให้เกิดการรบระหว่างพวกมินังคะเบาและพวกบูกิสสืบต่อมาอีก 2 ปี เพื่อแย่งดินแดนกัน สงครามนั้นยังผลเสียหายให้แก่การค้าของไทรบุรีเป็นอย่างมาก และเดียง ปารานี ถูกฆ่าตาย และต่อมาพวกบูกิสก็ขับไล่ราชา เคซิลกลับไปยังแคว้นเซียก

ต่อมาการต่อสู้ก็ขยายตัวไปยังแคว้นเประและแคว้นสลังงอ น้องชายของเดียง ปารานี คือ เดียง เมเรอวา อุปราชแห่งริออยกทัพมาบุกแคว้นเประ ซึ่งพวกทหารมินังคะเบาและพวกหัวหน้าแคว้นไทรบุรีกำลังต่อสู้เพื่อชิงอำนาจในประเทศกันอยู่ และพวกบูกิสได้ชัยชนะปกครองแคว้นที่สามได้ ต่อมาลูกชายราชา เคซิล และหัวหน้าพวกบูกิสมาปล้นเมืองสลังงอ ทำให้น้องชายอีกคนหนึ่ง คือ เดียง เซอลัก ผู้เป็นอุปราชแห่งริออต่อจากเดียง เมเรอวา ต้องมาปราบสถานการณ์ดังกล่าว เดียง เซอลัก และสุลต่านสุไลมานขับไล่พวกปล้นออกไปได้ ลูกชายของเขาราชา ลูมา ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นสุลต่านแห่งสลังงอเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ อีก 2 ปีต่อมาใน ค.ศ. 1742 เขายกทัพเข้าไปจัดการให้พวกบูกิส ได้ครองแคว้นเประ ต่อต้านการแทรกแซงของพวกมินังคะเบาได้สำเร็จ

การที่พวกบูกิสมีอำนาจและเข้าแทรกแซงในกิจการต่าง ๆ อยู่นี้ ก่อให้เกิดความเกรงกลัวในหมู่พวกฮอลันดาด้วยกัน ความปรารถนาที่มีมาช้านานของฮอลันดาในอันที่จะได้ครอบครองสินค้าดีบุกในมลายู ขณะนี้ต้องเผชิญภัยจากการแข่งขันของพวกพ่อค้าบูกิส ภายใต้การคุ้มกันของกองเรือของเกาะริออ ใน ค.ศ. 1745 ฮอลันดาจึงสร้างป้อมขึ้นที่เมืองดินดิง ในขณะนั้น ก็ปรากฏว่าพวกมลายูเองก็พยายามแสวงหาความช่วยเหลือจะปลดแอกจากพวกบูกิส สุลต่านสุไลมานทำสัญญากับวัน อิมฮอฟ ขอความช่วยเหลือจากฮอลันดาโดยจะยกแคว้นเซียก และการควบคุมสินค้าดีบุกในอาณาบริเวณให้แก่ฮอลันดาเป็นการตอบแทน พวกมลายูต่อ

ต้านพวกบูกิสที่เกาะริออมากเหลือเกิน จนเดียง เคมโบจา ซึ่งมีอำนาจหลังบัลลังก์ริอออยู่ขณะนั้น ย้ายศูนย์กลางไปยังเมืองลิงกิเพื่อความปลอดภัย

ฮอลันดามิได้พยายามเข้ายึดแคว้นเซียกอยู่นาน อย่างไรก็ดี ใน ค.ศ. 1753 เกิดกบฏในราชสำนัก มีการตั้งสุลต่านขึ้นปกครองใหม่ เป็นผู้ซึ่งพยายามจะทำสงครามทางการค้าต่อต้านฮอลันดา ดังนั้น ใน ค.ศ. 1755 ฮอลันดาจึงปลดสุลต่านองค์ใหม่ออก และทำไมตรีกับสุลต่านสุไลมาน โดยสัญญาว่าจะช่วยเหลือให้ได้ดินแดนที่เสียไปแก่พวกบูกิสกลับคืน และยังตั้งผู้สำเร็จราชการไว้ดูแลผลประโยชน์ของฮอลันดาในแคว้นเซียกอีกด้วย บริษัทได้เข้าควบคุมสินค้าดีบุกในแคว้นสลังงอ คลัง และลิงกิ เรือฮอลันดาก็มีสิทธิไปมาค้าขายโดยอิสระตลอดทั่วอาณาจักรของพระองค์ได้

ขณะนั้น มีสงครามระหว่างฮอลันดาและพวกบูกิสเกิดขึ้น ใน ค.ศ. 1756 พวกบูกิสเข้าโจมตีมะละกา เพื่อตอบแทนการกระทำดังกล่าว ฮอลันดาได้ให้ความช่วยเหลือแก่กองทัพตรังกานู เข้าโจมตีที่มั่นของพวกบูกิสที่ลิงกิ การสู้รบดำเนินไปด้วยความดุเดือดและกินเวลานาน แต่ในที่สุดพวกบูกิสก็พ่ายแพ้ สุลต่านสุไลมานจึงยกเมืองรัมบอและลิงกิให้แก่ฮอลันดา และในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1758 หัวหน้าพวกบูกิสสามคน คือ เดียง เคมโบจาแห่งลิงกิ ราชาตัวแห่งคลัง และราชาอาดิลแห่งรัมบอ ยอมเซ็นสัญญาสงบศึกกับฮอลันดา และยอมยกสิทธิในการผูกขาดการค้าดีบุกให้แก่ฮอลันดา

ครั้งนั้น อาณาจักรยะโฮร์จึงเป็นเพียงสัญลักษณ์ของอดีต แคว้นสลังงอเป็นแคว้นอิสระใต้การปกครองของสุลต่านชาวบูกิส ส่วนแคว้นเล็ก ๆ ภายในแหลมมลายูอยู่ใต้พวกมินังคะเบาหรือพวกบูกิสเกือบทั้งหมด แคว้นปาหังก็อยู่ใต้หัวหน้าพวกมินังคะเบา ในแคว้นยะโฮร์เองก็หาความสงบสุขไม่ได้ แทบจะเป็นแคว้นทรราชไป ส่วนแคว้นเซียกก็กำลังจะสลายตัวไป ใน ค.ศ. 1759 ก่อนสุลต่านโมฮัมเม็ดจะสิ้นชีวิตลง สุลต่านผู้นี้ได้จับกองทหารฮอลันดาบนเกาะกันตุงฆ่าเสียทั้งหมู่ ดังนั้น ใน ค.ศ. 1761 ฮอลันดาจึงส่งกองทหารมาจัดการ และตั้งสุลต่านขึ้นเสียเอง เพื่อให้เรื่องราวสมบูรณ์ขึ้น ใน ค.ศ. 1759 ก่อนที่สุลต่านสุไลมานจะสิ้นชีวิตลงเล็กน้อย หัวหน้าพวกบูกิส คือ ราชา ฮัดจี หลานชายของเดียง เคมโบจา ก่อการปฏิวัติที่แคว้นริออ และตั้งลุงเขาขึ้นเป็นอุปราชในอาณาบริเวณยะโฮร์ ในปีต่อมาเมื่อสุลต่านสุไลมานสิ้นชีวิตลง พวกบูกิสก็ฆ่ารัชทายาทลงเสีย เดียง เคมโบจาซึ่งเป็นผู้ดูแลหลานชายซึ่งเกิดใหม่ในปีนั้น จึงเท่ากับเป็นสุลต่านผู้ปกครองแคว้นนั้นโดย

สมบูรณ์นั่นเอง

สมัยที่เดียง เคมโบจา ปกครองอยู่นั้น แคว้นยะโฮร์ฟื้นตัวขึ้นมาขณะหนึ่ง เนื่องจากกำลังทหารของราชา ฮัดจี และส่วนหนึ่งก็เนื่องจากความสามารถของพระองค์ที่ดำเนินทางไมตรีอันดีไว้กับพวกฮอลันดา ราชา ฮัดจีบังคับให้ผู้ปกครองแคว้นแจมบีและแคว้นอินทรคิรีให้มาสวามิภักดิ์ต่อแคว้นยะโฮร์ ดังนั้น จึงเพิ่มอิทธิพลของตนเองในแคว้นสุมาตรา ต่อมาก็เดินเรือไปทางเหนือไปจัดการกับแคว้นเประและแคว้นไทรบุรี สุลต่านแห่งเประยอมรับการกระทำดังกล่าว แต่สุลต่านแห่งไทรบุรีไม่ยินยอม ดังนั้น ฮอลันดาจึงปลดและขับไล่ออกจากราชสมบัติ

ใน ค.ศ. 1771 ฟรานซิส ไลท์ ซึ่งต่อมาเป็นผู้ก่อตั้งเมืองปีนังได้ไปขอร้องให้ผู้มีอำนาจที่เมืองมัทราส ให้ประกันเอกราชของสุลต่าน และให้ยอมรับหัวเมืองชายทะเลเป็นการตอบแทน แต่เมื่อบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษทราบว่า สุลต่านต้องการกำลังทหารไปช่วยป้องกันพวกบูกิส เช่น สุลต่านแห่งสลังงอ อนุชาของราชา ฮัดจี เป็นต้น ก็ทำให้การตกลงเลิกล้มไปด้วยมีข้ออ้างว่า การกระทำดังกล่าวอาจทำให้เกิดข้อพิพาทกับฮอลันดาได้ เรื่องนี้ดูไม่สู้สมเหตุสมผลนัก เพราะการที่ฮอลันดาเสื่อมอำนาจลง เป็นเหตุให้พวกบูกิสพยายามมายึดเอกราชจากบรรดาสุลต่านทั้งหลาย ดังนั้น จึงเปิดโอกาสให้ราชา ฮัดจี และอนุชาที่แคว้นสลังงอขยายอำนาจมายึดได้แคว้นไทรบุรี และได้ส่วนแบ่งจำนวนมากจากภาษีที่สุลต่านเก็บมาได้จากการค้าติดต่อกับแคว้นเบงกอล สุราท และสุมาตรา

ใน ค.ศ. 1777 เมื่อเดียง เคมโบจาสิ้นชีวิตลง ราชาฮัดจีจึงไปยังเกาะริออและยึดอำนาจจากโอรสของเดียง เคมโบจา ซึ่งเท่ากับเป็นลูกพี่ลูกน้องของพระองค์เอง แม้ว่าโอรสของเดียง เคมโบจา จะได้รับการรับรองจากฮอลันดาว่า เป็นรัชทายาทที่ถูกต้องก็ตาม ราชา ฮัดจีผูกไมตรีกับพวกฮอลันดาอยู่ชั่วระยะหนึ่ง แต่ใน ค.ศ. 1782 ก็เกิดข้อวิวาทกันขึ้น ทำให้พวกบูกิสพยายามทำลายอำนาจของฮอลันดาแถบช่องแคบมะละกา ใน ค.ศ. 1783 ฮอลันดาพยายามจะไปยึดเกาะริออ แต่ไม่ประสบผลสำเร็จเพราะวางแผนไม่ดี ดังนั้น ราชา ฮัดจีจึงรวมสมัครพรรคพวกเท่าที่มีอยู่เข้ายึดได้มะละกา ขณะนั้นฮอลันดาก็กำลังติดพันและได้รับความเสียหายมากจาก 'สงครามอังกฤษครั้งที่ 4' (ค.ศ. 1780- ค.ศ. 1184) และไม่อาจแบ่งกำลังทัพเรือมาป้องกันจักรวรรดิในภาคตะวันออกได้ แต่ถึงกระนั้น มะละกาก็ยังคงมีอำนาจอยู่ ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1784 วัน บราม พร้อมด้วยกองเรือ 6 ลำ ออกมาจากฮอลแลนด์

ปรารถนาจะช่วยสถานการณ์ให้กลับคืนสู่ฐานะเดิม ได้เข้าโจมตีทำลายกองทหารที่ล้อมอยู่ลงหมดโดยสิ้นเชิง ในการรบครั้งนั้น ราชา ฮัดจีถูกฆ่าตาย

ในเดือนสิงหาคม วัน บราม ได้ชัยชนะอย่างงดงาม และเลยไปขับไล่สุลต่านที่เป็นพวกบูกิสออกจากแคว้นสลังงอได้ ต่อมาในเดือนตุลาคมก็ขับไล่พวกบูกิสออกจากเกาะริออ และทำสัญญาให้สุลต่าน อัครเสนาบดีและเจ้าเมือง ให้ยอมยกท่าเรือและอาณาจักรให้เป็นสมบัติของฮอลันดา และให้การเลี้ยงดูที่ปรึกษาชาวฮอลันดาและกองทหารเหล่านั้นด้วย ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1785 ที่ปรึกษาคนแรกก็เข้ารับตำแหน่ง

สงครามคราวนั้นจบเพียงฉากที่หนึ่งลงไปเท่านั้น ในปีนั้นเอง สุลต่านพวกบูกิสที่แคว้นสลังงอ คือ อิบราฮิม กลับมาอีก ฝ่ายข้างกองทหารฮอลันดาไม่อาจต่อสู้ป้องกันการโจมตีได้ ก็ทิ้งป้อมและหนีไปยังมะละกา แต่กองเรือฮอลันดาก็ยังตามไปกีดกันบีดเมืองท่าอีก จะขอความช่วยเหลือจากอังกฤษก็ไม่ได้ ดังนั้น จึงหยุดการรบชั่วคราว และในที่สุดต้องยอมรับอำนาจปกครองของฮอลันดา

พวกฮอลันดาไปปกครองอยู่ที่ริออ ทำให้ต้องต่อต้านต่อไป สุลต่านมามุดไปแสวงหาความช่วยเหลือจากพวกอิลานันแห่งบอร์เนียว ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1787 พวกอิลานัน ยกทัพมาขับไล่ไม่แต่ฮอลันดาเท่านั้นยังขับไล่สุลต่านกับหัวหน้าพวกมลายูทั้งหลายไปเสียด้วย สุลต่านหนีไปขอความช่วยเหลือจากฮอลันดาก่อน และต่อมาก็ไปขอความช่วยเหลือจากกัปตัน ฟรานซิส ไลท์ ผู้ยึดเมืองปีนังให้แก่บริษัทการค้าของอังกฤษในอินเดียได้สำเร็จในปีก่อน แต่ก็ไม่อาจขอความช่วยเหลือได้ ดังนั้น เขาจึงรวมแคว้นต่างๆ เช่น ตรังกานู ไทรบุรี เรมบอ เซียก โสลอก ลิงกา อินทรคิรี เซียนตัน และยะโฮร์ ซึ่งมีความปรารถนาร่วมกันในอันที่จะขับไล่ฮอลันดาและอังกฤษออกไปจากน่านน้ำมลายู แต่เมื่อไปโจมตีฮอลันดาที่ป้อมดินดิงริมฝั่งปีนังก็ไม่สำเร็จ และการรวมตัวระหว่างแว่นแคว้นก็สลายไป ฮอลันดาหันกลับมายึดได้เมืองริออ พวกอิลานันก็กลับบ้าน พวกบูกิสก็อพยพไปสลังงอ เซียนตันและบอร์เนียว พวกมลายูทั้งหลายภายใต้การนำของมามุดหันมายึดอาชีพโจรสลัดเป็นส่วนมาก

เหตุการณ์เป็นอยู่เช่นนั้นตราบจน ค.ศ. 1795 กองทัพของพวกปฏิวัติฝรั่งเศสเข้าบุกฮอลแลนด์ จากผลของจดหมายคิว ซึ่งรัฐบาลฮอลันดานอกประเทศประกาศออกมา ทำให้อังกฤษได้ครอบครองดินแดนของฮอลันดาในภาคตะวันออก เมื่อเรื่องนี้เกิดขึ้น ฮอลันดาเพิ่งทำสัญญาที่จะช่วยเหลือสุลต่านที่หลงหนีไปนั้นเสร็จ

ใหม่ ๆ ดังนั้นอังกฤษจึงเป็นผู้ตั้งมามุดให้กลับคืนตำแหน่ง และโดยเผอิญขับไล่กองทหารฮอลันดาออกจากเกาะริออ ในการกระทำดังกล่าวเท่ากับช่วยให้พวกบูกิสมามีอำนาจขึ้นใหม่

การเปลี่ยนแปลงในเกาะริออครั้งนี้มีผลที่น่าสนใจอยู่ไม่น้อย เพราะหัวหน้าพวกบูกิส คือ ราชา อาลี เมื่อขับไล่อุปราชมลายูชื่อ เองกู มูดา ออกไปแล้ว ก็มีเรื่องพิพาท ซึ่งไม่เพียงแต่ก่อความยุ่งยากให้แก่ดินแดนในมลายูสืบต่อมาอีกหลายปีเท่านั้น แต่ยังเปิดโอกาสให้แรฟเฟิลซื้อเกาะสิงคโปร์จากสุลต่าน ใน ค.ศ. 1819 ส่วนราชา อาลีนั้นพยายามขัดขวางความพยายามของมามุดที่จะไล่ตนออกจากเกาะริออยู่ จนใน ค.ศ. 1803 สุลต่านก็ตั้งราชา อาลีเป็นอุปราชให้ควบคุมดูแลลูกชายคนหนึ่งชื่อ เตงกู อับดุล รามาน ต่อมาอีก 3 ปี เมื่อไม่อาจชักชวนเองกู มูดา มารับตำแหน่งได้ สุลต่านก็มอบตำแหน่งเสนาบดี (ตะมะหงง) ให้แก่หลานชายของหัวหน้าชาวมลายู ในขณะเดียวกันเขาก็ตั้งให้เองกู มูดา เป็นผู้เลี้ยงดูบุตรชายคนโตของเขาคือ เตงกู ฮุสเซน และให้แต่งงานกับลูกสาวเขาอีกด้วย ใน ค.ศ. 1819 ตะมะหงงคนใหม่ก็คือผู้จะเปิดการตกลงกับแรฟเฟิล ขณะที่เตงกู ฮุสเซน ถูกอุปราชราชา อาลีโกงเอาสิทธิในราชบัลลังก์ของบิดาตนไปได้ จึงทำให้แรฟเฟิลต้องยื่นมือเข้ามาตั้งสุลต่านให้ถูกต้องตามกฎหมาย

ข้อพิพาทระหว่างราชา อาลีและเองกู มูดา มีผลสะท้อนไปถึงแคว้นมลายูอื่น ๆ ด้วย ใน ค.ศ. 1800 สุลต่านพวกบูกิส คือ สุลต่านอิบราฮิม แห่งแคว้นสลังงอเข้าไปยุ่งเกี่ยวสนับสนุนญาติของตน ต่อมาพวกหัวหน้าในแคว้นเประ ไปทาบทามสุลต่านมามุดมาครองราชสมบัติ โดยมิได้เฉลียวใจว่า พวกบูกิสมีอำนาจอยู่เหนือกว่าที่เกาะริออ ทำให้สุไลมานโกรธแค้นมากยกกองทัพมาปราบลงทันที ใน ค.ศ. 1804 ก็ตีได้เประ ขับไล่สุลต่านซึ่งกำลังปกครองอยู่นั้นไปเสีย และยึดครองแคว้นนั้นอยู่กว่า 2 ปี ใน ค.ศ. 1806 สุลต่านในราชวงศ์เก่ากลับมามีอำนาจใหม่ และเมื่อสุไลมานยกทัพไปโจมตีครั้งหลังนี้ ก็มีการต่อสู้ป้องกันอย่างแข็งแรงจนมิอาจเข้ายึดได้ อย่างไรก็ตาม เขาพยายามต่อมาอีกหลายปี ดังที่วินสเตด กล่าวว่า จะไปตกปลาในแม่น้ำเประ ท่ามกลางความยุ่งยากทั้งหลาย[1]

ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 อำนาจของพวกบูกิส เว้นแต่ในแคว้นสลังงอกำลังจะถูกปราบเกือบหมด ด้วยมีอิทธิพลจากภายนอกเข้ามาแทรกแซง อีกเรื่อง

[1] **History of Malaya**, หน้า 163.

หนึ่งที่น่าบันทึกลงไว้ก็คือ ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 เรื่อยมา พวกมลายูจากเขตมินังคะเบาแถบเกาะสุมาตราข้ามมาตั้งถิ่นฐานอยู่หลังแคว้นมะละกาเป็นจำนวนมาก เมื่อพวกฮอลันดายึดครองมะละกาได้ ใน ค.ศ. 1641 มีอาณานิคมพวกมินังคะเบาที่นานนิง เรมบอ ซันไก อูจอง และคลัง ในปลายศตวรรษนั้น ฮอลันดามีเรื่องยุ่งยากกับพวกที่กล่าวแล้ว ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 พวกบูกิสกลายเป็นพวกมีอำนาจแถบมะละกา และคอยสอดส่องดูแลอำนาจพวกมินังคะเบาอยู่เสมอ เมื่อวัน บราม เข้ายึดครองแคว้นสลังงอได้ และขับไล่พวกบูกิสออกไปจากริออ การกระทำของฮอลันดาเปิดโอกาสให้แว่นแคว้นของพวกมินังคะเบาทั้งหลายรวมตัวเข้าได้ มีราชวงศ์ปกครองเป็นส่วนสูงสุด ผู้ก่อตั้งการรวมตัวครั้งนั้น คือ ราชา เมเลวา (ค.ศ. 1773–ค.ศ. 1795) อ้างสิทธิการสืบสมบัติมาจากพวกราชวงศ์มินังคะเบาที่สุมาตรา ซึ่งก็อ้างสิทธิการสืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์ไศเลนทร์ จากอาณาจักรศรีวิชัยที่มีชื่อเสียงนั่นเอง ข้าหลวงใหญ่ฮอลันดาที่มะละกายอมรับการอ้างสิทธิดังกล่าวและช่วยก่อตั้งการรวมตัวของพวกมินังคะเบาทั้งหลาย เมื่อราชา เมเลวา สิ้นพระชนม์ลงในปี ค.ศ. 1795 คือปีที่อังกฤษเข้ายึดครองมะละกา และให้พวกบูกิสกลับมามีอำนาจที่เมืองริออใหม่ แคว้นซึ่งเรียกกันว่า เนกรี เซมบิลัน ในปัจจุบันได้กลายเป็นรัฐอิสระแต่นั้นมา

เมื่อย่างเข้าคริสต์ศตวรรษที่ 19 มลายูกำลังอยู่บนหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนเข้าสู่สมัยใหม่ พวกบูกิสถูกทำลายลงหมดแล้ว ฝ่ายฮอลันดาก็มิได้ยิ่งใหญ่เช่นกาลก่อน เพราะขณะนั้นนโปเลียนปกครองยุโรปอยู่ ส่วนแคว้นยะโฮร์ของพวกมลายูนั้นเล่าก็กำลังสิ้นหวังเช่นเดียวกัน ขณะนั้นไทยกำลังก่อร่างสร้างตัวขึ้น หลังจากแพ้สงครามพม่าอย่างยับเยินในปี ค.ศ. 1767 ราชวงศ์ใหม่ที่ขึ้นปกครองประเทศคือ ราชวงศ์จักรีนั้น อ้างสิทธิปกครองแคว้นต่าง ๆ ในแหลมมลายูแต่โบราณกาล ในที่สุด หลังจากที่อังกฤษเข้ายึดครองปีนังใน ค.ศ. 1786 และเข้ายึดมะละกาตั้งแต่ ค.ศ. 1795 แล้ว ก็สู้รบขับเคี่ยวกับฝรั่งเศสตลอดมา และที่สุดก็ตั้งใจจะกีดกันฝรั่งเศสจากผลประโยชน์ในมหาสมุทรอินเดีย โดยการเข้ายึดครองหมู่เกาะอินเดียตะวันออกเสียเอง ยิ่งกว่านั้นใน ค.ศ. 1805 สุภาพบุรุษหนุ่มผู้หนึ่งคือ สแตมฟอร์ด แรฟเฟิล ก็มายังเกาะปีนัง และแม้ว่าในอีก 10 ปีต่อมาเขาจะหมดหวังที่จะขยายอิทธิพลอังกฤษไปแทนที่ฮอลันดาในแถบกลุ่มเกาะอินโดนีเซีย แต่เขาก็ได้ปฏิบัติการอันมีความสำคัญยิ่งต่ออนาคตของมลายู โดยการเข้าครอบครองมลายูไว้ได้

บทที่ 19
ไทยกับมหาอำนาจชาติยุโรป ในคริสต์ศตวรรษที่ 17

สมเด็จพระนเรศวร หรือ 'พระองค์ดำ' แห่งกรุงศรีอยุธยาเป็นผู้กอบกู้เอกราชจากพม่าได้สำเร็จ จึงเป็นกษัตริย์ที่ได้รับการยกย่องมากที่สุดองค์หนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย ใน ค.ศ. 1600 พระองค์ยกกองทัพไปตีตองอู แต่ไม่สำเร็จ จึงหันมามุ่งสนใจดินแดนแถบมณฑลไทยใหญ่ที่เป็นอิสระอยู่หลังจากที่พระเจ้านันทบุเรงพ่ายแพ้สงครามไปใน ค.ศ. 1599 แต่ดังที่เราได้เห็นแล้วว่า เจ้าชายนยองยานตั้งตัวขึ้นได้อยู่ที่เมืองอังวะ พยายามรวมกำลังมาปราบแคว้นไทยใหญ่คืน และขณะที่ทัพไทยยกไปต่อสู้กับพม่านั้น สมเด็จพระนเรศวรก็ประชวรพระยอดสวรรคต

พระอนุชาของพระนเรศวร หรือ 'พระองค์ขาว' สืบราชสมบัติต่อได้พระนามว่า 'สมเด็จพระเอกาทศรถ' พระองค์ไม่นิยมในการสงครามเท่าที่ควร ดังนั้น จึงล้มเลิกแผนการปราบแคว้นไทยใหญ่ ปล่อยให้พม่ามาตีกลับคืนไปได้ สมเด็จพระเอกาทศรถทรงสนพระทัยในการปรับปรุงการคลังและการค้าขายในระยะที่ทรงครองราชย์อยู่ 5 ปี ฮอลันดาได้มาติดต่อค้าขายกับไทย เช่น ใน ค.ศ. 1602 ฮอลันดามาเปิดโรงเก็บสินค้าที่ปัตตานี และใน ค.ศ. 1608 มาเปิดโรงเก็บสินค้าที่กรุงศรีอยุธยา ทั้งสองแห่งที่กล่าวแล้วต่างเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญทั้งจีนและญี่ปุ่นมาค้าขาย ญี่ปุ่นเป็นพ่อค้าต่างชาติชาติแรกที่มาตั้งถิ่นฐานในเมืองไทยหลังจากที่สมเด็จพระนเรศวรได้ชัยชนะต่อพม่าแล้ว ทำให้การค้ากลับคืนเข้าสู่สภาพเดิม พ่อค้าญี่ปุ่นที่มากรุงศรีอยุธยานั้นบ้างก็เป็นพวกเข้ารีตนับถือศาสนาคริสตังที่พวกมิชชันนารีคณะเยซูอิตนำไปเผยแพร่ในญี่ปุ่น นโยบายกีดกันศาสนาต่างชาติของโชกุน อิเยยาสุทำให้พวกคริสตังญี่ปุ่นต้องหลบมาอาศัยอยู่นอกประเทศ เมื่อมายังกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเอกาทศรถก็พระราชทานที่อยู่อาศัยให้ และใช้กำลังทหารญี่ปุ่นซึ่งอยู่ในการนำของยามาดา เป็นทหารรักษาพระองค์ แต่ไทยก็ยังคงมีการแลกเปลี่ยนการทูตกับโชกุนในเมืองญี่ปุ่นอยู่

เมื่อฮอลันดามาค้าที่กรุงศรีอยุธยาและที่ปัตตานี ก็ต้องเผชิญกับการกีดกัน

ของพวกโปรตุเกสและพวกญี่ปุ่น แต่ว่าผู้ปกครองดินแดนทั้งสองต่างก็ต้อนรับขับสู้พ่อค้าฮอลันดาเป็นอย่างดี ใน ค.ศ. 1609 ทูตไทยจากกรุงศรีอยุธยาไปเฝ้าเจ้าชายมอริสแห่งนัสซอที่กรุงเฮก นับเป็นครั้งแรกที่มีบันทึกว่าทูตไทยเดินทางไปยุโรป ใน ค.ศ. 1610 พระอินทรราชา โอรสของสมเด็จพระเอกาทศรถได้ครองราชสมบัติต่อทรงพระนามว่า พระเจ้าทรงธรรม สมัยนี้เป็นสมัยที่ญี่ปุ่นมีอำนาจมากขึ้นระยะหนึ่ง ถึงขนาดอาจก่ออันตรายแก่บ้านเมืองได้ ญี่ปุ่นก่อความวุ่นวายขึ้น เนื่องจากเสนาบดีผู้เคยอุปการะญี่ปุ่นมาก่อนถูกประหารชีวิต โดยสาเหตุมีส่วนสมรู้ร่วมคิดกับพวกวางแผนฆ่าพระมหาอุปราชในรัชกาลที่แล้ว พวกญี่ปุ่นเข้าปล้นกรุงศรีอยุธยาแล้วหนีไปถึงเมืองเพชรบุรี ไปตั้งป้อมป้องกันตัวอยู่ ณ ที่นั้น ในระยะเดียวกันนั้น เจ้าเมืองหลวงพระบางก็ยกทัพมาบุกรุกเมืองไทย โดยอ้างว่าจะมาช่วยขับไล่พวกญี่ปุ่น แต่พระเจ้าทรงธรรมก็รับสถานการณ์ไว้ได้ ปราบพวกกบฏที่เพชรบุรีลงได้ราบคาบ และหันไปปราบกองทัพลาวลงได้ด้วย ดูเหมือนว่าญี่ปุ่นคงจะตกลงกับพระเจ้าแผ่นดินได้ เพราะปรากฏว่าโปรดให้เข้าเป็นกองทหารรักษาพระองค์อีก และยามาดาก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ของไทยด้วย

ใน ค.ศ. 1612 บ้านเมืองก็กลับสู่สภาพปกติ ในปีนั้นเรือโกล๊บ ก็แล่นมายังท่าเรือกรุงศรีอยุธยา และนำเอาพระราชสาส์นจากพระเจ้าเจมส์ที่ 1 แห่งอังกฤษมาถวายพระเจ้าแผ่นดินไทย แม้ว่าพวกฮอลันดาจะคัดค้าน แต่พระเจ้าทรงธรรมก็อนุญาตให้บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษมาตั้งโรงเก็บสินค้าที่เมืองหลวงได้ ในปีต่อมาพระเจ้าอนอคะเปตลุน* พระเจ้าแผ่นดินเมืองพม่ามายึดได้เมืองสิเรียม และกำจัดฟีลลิป เดอ บริโต ลงเสียได้ ครั้นแล้วยกกองทัพเลยมาในเขตไทยโดยหวังจะยึดดินแดนซึ่งพระเจ้าบุเรงนองเคยตีได้ไว้กลับคืน ซึ่งดินแดนเหล่านั้นไทยครอบครองอยู่ พญาทละยอมสวามิภักดิ์มอบเมืองเมาะตะมะให้แก่พม่า แต่ใน ค.ศ. 1614 ยังคงมีการรบอยู่ในแถบภาคใต้ ดังจะเห็นว่า พม่าสามารถยึดเมืองเมาะลำเลิงและเมืองทวายคืนได้ และไม่อาจตีเมืองตะนาวศรีคืน เพราะพวกโปรตุเกสที่รับจ้างอยู่กับไทยช่วยป้องกันไว้ได้

ในปีต่อมา สงครามเปลี่ยนแนวไปอยู่แถบเชียงใหม่ ซึ่งพม่าตีได้ หลังจากต่อสู้กันมากว่า 3 ปี ไทยก็ไม่อาจยึดเมืองนั้นคืนได้ ใน ค.ศ. 1618 จึงต้องทำสัญญาสงบศึกกัน ทำให้พม่าได้เข้าครองดินแดนดังกล่าว การยุติสงคราม อาจเนื่องจากมี

---

* พงศาวดารไทยเรียกว่า พระมหาธรรมราชา (ผู้แปล)

เหตุการณ์เกิดขึ้นในกัมพูชาในปีนั้น เพราะกัมพูชาถือโอกาสจากการที่ไทยติดพันการรบที่เชียงใหม่ประกาศอิสรภาพ และขับไล่กองทหารไทยออกจากกัมพูชา กองทหารไทยนั้นสมเด็จพระนเรศวรนำมารักษาเมืองกัมพูชาไว้ตั้งแต่ ค.ศ. 1594 ใน ค.ศ. 1622 ไทยพยายามกู้อำนาจในเมืองละแวกคืนแต่ไม่สำเร็จ ตลอดสมัยพระเจ้าทรงธรรม ทรงพยายามแสวงหาความช่วยเหลือจากฮอลันดาและอังกฤษมาสู้รบกัมพูชา แต่ทั้งสองชาติก็มิอาจนำตนเข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้นได้ กัมพูชาจึงยังคงเป็นอิสระสืบต่อมา แม้ว่าพระเจ้าทรงธรรมจะดูเป็นกษัตริย์ที่เข้มแข็งเช่นปราบกบฏญี่ปุ่นลงได้ หรือขับไล่กองทัพหลวงพระบางแตกไปเช่นกันก็ตาม แต่พระเจ้าทรงธรรมไม่ทรงนิยมการสงคราม เพราะปรากฏว่าพระองค์ผนวชเป็นพระอยู่ขณะที่มีผู้ไปอัญเชิญมาครองราชย์ และทรงฝักใฝ่ใจในการศึกษา กับทรงเลื่อมใสในพระศาสนาอย่างเคร่งครัด

ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและฮอลันดาในไทยเลวลงตามลำดับ ใน ค.ศ. 1619 เกิดการรบทางเรือที่ปัตตานี ซึ่งทำให้จอห์น จูรแดง เสียชีวิตไป ดังที่ได้บันทึกไว้แล้ว ที่กรุงศรีอยุธยา ฮอลันดาได้เปรียบอังกฤษ เพราะมีสัญญาที่ทำไว้กับพระเจ้าทรงธรรม ในปี ค.ศ. 1617 เกี่ยวกับการซื้อสินค้าหนัง ใน ค.ศ. 1622 อังกฤษต้องปิดโรงเก็บสินค้าทั้งที่ปัตตานีและกรุงศรีอยุธยา และอังกฤษก็มิได้มีการค้าติดต่อกับไทยอีกเป็นเวลาถึง 37 ปี ต่อมาฮอลันดาก็ปิดโรงงานเก็บสินค้าที่ปัตตานี เพราะการค้า ณ ที่นั้นไม่ได้ผลตามความคาดหมายของทั้งสองบริษัทที่มาตั้งแต่แรก แต่สำหรับที่กรุงศรีอยุธยา เมื่ออังกฤษถอนออกไปแล้ว ฮอลันดากลับมีอำนาจมากกว่าแต่ก่อน

เมื่อพระเจ้าทรงธรรมสิ้นพระชนม์ลงใน ค.ศ. 1628 นั้น ยังมิทรงพระชราเท่าใดนัก พระโอรส คือ พระเชษฐาได้ครองราชสมบัติต่อมาซึ่งก็เป็นเพียงหุ่นเชิดให้แก่พระยาศรีวรวงศ์ ผู้เป็นพระญาติของพระเจ้าทรงธรรม ต่อมาเขาก็ยึดอำนาจด้วยความช่วยเหลือของกองทหารญี่ปุ่น มียามาดาเป็นหัวหน้าสำคัญ ใน ค.ศ. 1630 เขาก็ตั้งตัวขึ้นเป็นกษัตริย์มีนามว่า พระเจ้าปราสาททอง ชาวพื้นเมืองเรียกว่า แมง มุมรูปขวด เมื่อยึดอำนาจได้ ยามาดาก็พยายามอ้างสิทธิและบุญคุณที่ช่วยให้ได้ราชสมบัติมา พระเจ้าปราสาททอง จึงให้ลอบวางยาพิษยามาดาเสีย ใน ค.ศ. 1632 ก็มีการฆ่าฟันพวกญี่ปุ่นล้มตายลงเป็นจำนวนมากในกรุงศรีอยุธยา และพวกที่เหลือก็ถูกเนรเทศไปจากเมืองไทยทั้งสิ้น เรื่องยุ่งยากที่ไทยมีกับญี่ปุ่น ทำให้ฮอลันดายื่น

มือเข้ามาเป็นไมตรีกับพระเจ้าปราสาททอง และสัญญาจะช่วยเหลือต่อต้านญี่ปุ่น ใน ค.ศ. 1632 เจ้าชายเฟรเดอริก เฮนรี่ แห่งเนเธอร์แลนด์ ส่งจดหมายมาอวยพรในการเสวยราชย์ของพระเจ้าปราสาททอง ใน ค.ศ. 1634 ฮอลันดาได้รับอนุญาตให้สร้างที่อยู่อย่างแข็งแรงด้วยหิน ประกอบด้วยโกดังเก็บของ บ้านคนงาน และที่จอดเรือที่เหมาะสมริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา[1]

ใน ค.ศ. 1636 จูสท ชูเตน ผู้เป็นตัวแทนการค้าของฮอลันดา ขณะที่พระเจ้าปราสาททองยึดราชสมบัติได้นั้น บรรยายไว้ว่า พระองค์ทรงปกครองแผ่นดินอย่างสมพระเกียรติ และมีชื่อเสียงยิ่ง แต่เจเรเมีย วัน วลิต วาดภาพอีกอย่างหนึ่ง[2] คือ อธิบายว่า ความสัมพันธ์ระหว่างฮอลันดาและพระเจ้าปราสาททองเริ่มมีข้อขัดแย้งกัน เนื่องจากไทยเห็นฮอลันดาเริ่มมีอำนาจมากขึ้น หลังจากที่ได้ปราบคู่แข่งขันลงไปแล้ว ยิ่งกว่านั้น สมัยพระเจ้าปราสาททองยังเต็มไปด้วยการฆาตกรรม การกบฏ และพระเจ้าแผ่นดินก็วิวาทกับฮอลันดาหลายครั้ง เนื่องจากฮอลันดามิได้ช่วยเหลือพระองค์ตามที่ได้สัญญาไว้ ก่อนหน้านั้น รานีแห่งปัตตานีไม่ยอมรับการที่พระเจ้าปราสาททองยึดอำนาจได้ และกล่าวถึงพระองค์ว่าเป็นผู้ทรยศ ฆาตกร และคนเลว ใน ค.ศ. 1632 และอีกครั้งใน ค.ศ. 1634 กองทัพไทยยกไปตีปัตตานี แต่ไม่สำเร็จ ครั้งแรกนั้นฮอลันดาก็มิได้ส่งกำลังไปช่วย ครั้งที่สองก็ส่งกำลังมาช้าไป แม้จะมิใช่ความผิดของฮอลันดาก็ตาม ใน ค.ศ. 1636 มีการเตรียมการรบอีก ฮอลันดาก็ทำตนเป็นกลาง แต่ในปีนั้นก็มีเรื่องวิวาทเกิดขึ้นเกี่ยวกับการส่งข้าวและชาวฮอลันดา 2 คนที่กรุงศรีอยุธยาถูกจับและตัดสินให้ช้างเหยียบจนตาย อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าทั้งสองรอดชีวิตมาได้ด้วยการให้สินบนอย่างงามแก่พระเจ้าแผ่นดิน และอัครเสนาบดีทั้งหลาย

หลังจากเหตุการณ์นั้นแล้ว ความสัมพันธ์ก็ดำเนินต่อมาด้วยดี ระหว่างพระเจ้าแผ่นดินไทยกับพวกฮอลันดาที่ปัตตาเวียและที่กรุงเฮก อำนาจของปัตตาเวียมีมากขึ้น ถึงกับใน ค.ศ. 1641 เข้ายึดมะละกาได้ ทำให้ฮอลันดาเริ่มคิดจะแสดง

---

[1] Joost Schouten, **A True Description of the Mighty Kingdoms of Japan and Siam,** Roger Manley's translation, (London: 1663), หน้า 151–2.

[2] Jeremias van Vliet, **Révolutions arrivées au Siam en 1647,** (Paris; 1663) and **Description of the Kingdom of Siam,** van Ravenswaay's translation in **Journal of the Siam Society** เล่ม 7, ตอนที่ 1.

อำนาจกับพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาบ้าง ดังนั้น ใน ค.ศ. 1649 เมื่อราชสำนักอยุธยาไม่ยอมรับข้อเสนอบางประการของฮอลันดา จึงทำให้ วัน วลิต ขู่จะนำกองเรือมาโจมตีกรุงศรีอยุธยา ซึ่งทำให้เกิดข้อขัดแย้งอย่างรุนแรง โรงเก็บสินค้าจึงถูกยึด ตัวประกันถูกจับขังเป็นจำนวนมาก และถูกขู่ว่าจะมีโทษถึงประหาร อีก 5 ปีต่อมา เมื่อมีเรื่องขัดใจกันอีกเกี่ยวด้วยการที่ฮอลันดาปฏิเสธไม่ยอมช่วยพระเจ้าปราสาททองไปปราบกบฏที่เมืองสงขลา ทำให้เวสเตอรโวลท ผู้สืบต่อจาก วัน วลิต ขู่จะปิดโรงเก็บสินค้า และออกจากประเทศไป ในครั้งนี้ฮอลันดานำกองเรือมาโฉบอยู่แถบอ่าวไทย ทำให้พระเจ้าปราสาททองค่อยสงบลงไป และจากนั้นก็มิได้มีความยุ่งยากใดเกิดขึ้นอีก

ใน ค.ศ. 1656 พระเจ้าปราสาททองสวรรคตลง มีเหตุการณ์ยุ่งยากเกิดขึ้น 2–3 เดือนแรก ในระยะนี้มีกษัตริย์สองพระองค์ขึ้นครองราชย์และถูกปลงพระชนม์ลงเสีย ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ผู้เป็นโอรสพระองค์เล็กของพระเจ้าปราสาททองได้ครองราชย์สืบต่อมาอีก 31 ปี (ค.ศ. 1657–ค.ศ. 1688) รัชสมัยนี้มีเหตุการณ์ที่น่าสนใจเป็นพิเศษเกี่ยวกับการแข่งขันของชนชาติยุโรปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สมัยนี้มีกรณีพิพาทกับพม่าเกี่ยวด้วยเรื่องเมืองเชียงใหม่อยู่ระยะหนึ่ง โดยทั่วไปแล้วนโยบายของพระนารายณ์นั้น ต้องการจะปลดแอกจากการถูกครอบงำทางเศรษฐกิจของฮอลันดา ซึ่งมามีอิทธิพลอยู่มากในสมัยสมเด็จพระบิดา ดังนั้นพระองค์จึงไปทูลเชิญพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศสมาช่วยเหลือ ทำให้ประเทศมีความสำคัญขึ้นมาในสายตาของชาวยุโรป และก่อให้เกิดเรื่องตื่นเต้นเร้าใจไม่แพ้กรณีปากน้ำในปี ค.ศ. 1893

การสงครามที่เกิดขึ้นกับเชียงใหม่ สืบเนื่องมาจากความยุ่งยากในพม่าและมณฑลไทยใหญ่ทั้งหลาย เนื่องจากจักรพรรดิองค์สุดท้ายในราชวงศ์เหม็ง คือ จักรพรรดิยุงหลี หนีภัยจากมณฑลยูนนานมายังเมืองพะโมในค.ศ. 1658[1] ฝ่ายเชียงใหม่ก็กลัวจีนจะมาโจมตี พยายามมาขอความช่วยเหลือจากกรุงศรีอยุธยา ใน ค.ศ. 1660 สมเด็จพระนารายณ์ยกกองทัพขึ้นไปยังเมืองเชียงใหม่ แต่พระเจ้าเชียงใหม่ได้ยินว่ากรุงอังวะจะมาช่วยก็เปลี่ยนใจ จึงถูกบังคับให้สละราชสมบัติ ในค.ศ.1661 พวกมอญกบฏขึ้นที่เมืองเมาะตะมะ พม่าลงมาปราบได้สำเร็จ และเลยเข้ามาในไทยทางแม่น้ำอัตรันและทางด่านพระเจดีย์สามองค์ เข้ามาทางเมืองกาญจนบุรี และ

[1] ใต้ลงไป, หน้า 463–466.

ขณะนั้นจีนว่างเว้นจากการยกเข้ามารุกรานพม่า กล่าวคือ กองทัพแมนจูติดการปราบปรามแคว้นยูนนานอยู่ ทำให้ดูเสมือนว่าสงครามระหว่างสองชาติจะเกิดขึ้นอีกเช่นในปลายศตวรรษที่แล้วมา แต่ไทยสามารถขับไล่กองทัพพม่าออกไปได้ และยังยกทัพติดตามไปบุกเมืองพม่า ใน ค.ศ. 1662 แต่ความสนใจที่แท้จริงก็อยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ในต้นปีนั้นไทยก็เข้ายึดเมืองเชียงใหม่ได้ และพระเจ้าปเย* แห่งกรุงอังวะก็ถูกพวกแมนจูคุกคามจึงไม่มีกำลังเข้ามายุ่งเกี่ยวมากนัก แต่ไทยก็ยึดเชียงใหม่ไว้ได้ไม่นาน ใน ค.ศ. 1664 ชาวเชียงใหม่ก็ก่อการกบฏขับไล่กองทัพไทยแตกพ่ายไป และเจ้าชายพม่าได้ครองเมืองเชียงใหม่แทนอีก เชียงใหม่ตกเป็นประเทศราชของพม่า และอยู่ใต้การปกครองของพม่ามาตราบจนปี ค.ศ. 1727

ใน ค.ศ. 1659 พ่อค้าอังกฤษสองคนของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ ซึ่งไปเปิดโรงเก็บสินค้าที่เมืองละแวก ในกัมพูชาตั้งแต่ ค.ศ. 1654 ถูกกองทัพอันหนำที่มาบุกกัมพูชาบังคับให้ต้องหนีร่นมาอาศัยอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา ได้รับการต้อนรับจากสมเด็จพระนารายณ์เป็นอย่างดี ใน ค.ศ. 1661 บริษัทการค้าของอังกฤษมาเปิดโรงเก็บสินค้าที่กรุงศรีอยุธยา ในเดือนเมษายนปีต่อมา บาทหลวงแลมเบิทเดอ ลามอท แห่งสมาคมเพื่อเผยแพร่ศาสนาในต่างประเทศของฝรั่งเศส มาขึ้นที่เมืองมะริด จะเดินทางต่อไปยังอันหนำ สมาคมเพื่อเผยแพร่ศาสนาในต่างประเทศของฝรั่งเศสตั้งขึ้นที่กรุงปารีสในปี ค.ศ. 1659 ด้วยจุดประสงค์ที่จะส่งเสริมการเผยแพร่ศาสนาที่เป็นอิสระจากพวกนิกายเยซูอิตไปยังประเทศต่าง ๆ เช่น จีน อันหนำและตังเกี๋ย พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ทรงสนับสนุนในโครงการดังกล่าวนี้มาก แต่พวกเยซูอิตต่อต้านโครงการนี้เพราะเคยผูกพันกับกิจกรรมดังกล่าวมาตั้งแต่สมัยบุกเบิกระยะแรกอันมีนักบุญฟรานซิสซาเวียร์ เป็นผู้นำในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ส่วนสเปนและโปรตุเกสก็ขัดขวางเช่นกัน[1] เพราะเข้าใจว่านโยบายดังกล่าวเป็นหนทางที่ฝรั่งเศสจะขยายอำนาจและอิทธิพลเข้าไปในภาคตะวันออกเป็นส่วนใหญ่ ข้างฝ่ายองค์สันตะปาปาก็พยายาม

---

* คือพระเจ้าแปรซึ่งได้ครองราชสมบัติในกรุงอังวะ ทรงพระนามว่า พระเจ้ามหาสีหสุธรรมราชา (ผู้แปล)

[1] พวกโปรตุเกสยังคงยึดมั่นในสิทธิที่สันตะปาปายกให้ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 กล่าวคือ พวกมิชชันนารีจะเดินทางไปภาคตะวันออกจะต้องมาลงเรือที่กรุงลิสบอน ต้องได้รับอนุญาตจากพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสเสียก่อน เมื่อมาอยู่ในภาคตะวันออก ก็ให้มาอยู่ใต้อำนาจสังฆราชที่เกาะกัว

บรรเทาการต่อต้านของสังฆราชที่เมืองกัว เพราะสังฆราชที่กัวถือว่าตนมีอำนาจเหนือพวกมิชชันนารีในภาคตะวันออกทั้งหมด สันตะปาปาจึงแต่งตั้งให้สังฆราชที่ออกไปรุ่นใหม่นี้มีลักษณะเช่นสังฆราชสมัยก่อน พร้อมกับมีตำแหน่งเป็นสังฆราชซึ่งเคยมีอยู่แถบเอเชียไมเนอร์ก่อนพวกอิสลามเข้าปกครอง เช่น แลมเบิท เดอ ลามอท นั้นเป็นสังฆราชแห่งเบริตัส

ความมุ่งหมายขั้นแรกนั้น ก็คือจะมุ่งตรงไปยังภาคตะวันตกของจีน โดยผ่านลุ่มแม่น้ำอิระวดี และเดินทางบกจากเมืองพะโม แต่เนื่องจากได้ยินว่าจีนยกทัพมารุกรานพม่า ข่าวนี้สังฆราชได้ยินที่มสุลีปตัมก่อนเดินทางข้ามอ่าวเบงกอล เขาก็เลยไปยังกรุงศรีอยุธยา โดยหวังว่าจะหาหนทางผ่านไปทางแคว้นอันหนำ เมื่อออกจากอยุธยาไปได้เล็กน้อยเกิดเรือล่มและทำให้เขาต้องกลับมายังอยุธยาอีก ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1664 ก็มีบาทหลวงรุ่นที่ 2 มาสมทบ เช่น ปาลลู สังฆราชแห่งเฮลิโอ โปลิส และบาทหลวงอีก 4 รูป ข่าวที่ว่ามีการกำจัดพวกบาทหลวงคริสตังในแคว้นอันหนำทำให้สังฆราชทั้งสองอยู่ในเมืองไทยต่อไป นอกจากนั้นเมื่อพบว่า พระเจ้าแผ่นดินไทยให้เสรีภาพในการถือศาสนา ดังนั้น สังฆราชจึงยึดกรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางของการเผยแพร่ศาสนา ได้รับอนุญาตให้สร้างวัดและบ่าช้าในกรุงศรีอยุธยา ต่อมาอีกไม่นานก็มีบาทหลวงทยอยเข้ามาอยู่ทั่วประเทศไทย

การที่สมเด็จพระนารายณ์ ทรงแสดงความโปรดปรานต่อพวกอังกฤษและพวกฝรั่งเศส ก่อให้เกิดความไม่พอใจในบรรดาพวกฮอลันดา ดังนั้น ฮอลันดาจึงมาเรียกร้องสิทธิพิเศษในด้านการค้าเพิ่มขึ้น เมื่อไม่สำเร็จพวกฮอลันดาจึงนำกองเรือมาปิดปากแม่น้ำ ฝ่ายสมเด็จพระนารายณ์ไม่อาจขัดขวางการกระทำดังกล่าวได้จึงต้องยินยอม ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1664 พระองค์ลงพระนามในสัญญาให้ฮอลันดาได้ผูกขาดการค้าเครื่องหนังแต่เพียงผู้เดียว และผูกขาดการค้าทางทะเลระหว่างกรุงศรีอยุธยาและเมืองจีนด้วย นอกจากนั้น ยังให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตในทางศาลแก่ฮอลันดาอีกด้วย เป็นอันว่าฮอลันดาได้ชัยชนะในรอบแรก แต่ก็ยิ่งทำให้พระเจ้าแผ่นดินปรารถนาจะขจัดอิทธิพลฮอลันดาออกเสียโดยเด็ดขาด อันที่จริง พระองค์ทรงมีพระประสงค์จะขอความช่วยเหลือจากบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ โรงเก็บสินค้าอังกฤษที่เมืองบันทัมก็เขียนจดหมายไปยังกรุงลอนดอน แนะนำให้ดำเนินการในเรื่องนี้ แต่โรงเก็บสินค้าที่กรุงศรีอยุธยานั้น อยู่ใต้การควบคุมของป้อมเซนต์ยอร์ช บนฝั่งโคโรมานเดล ซึ่งไม่ปรารถนาจะเข้ามายุ่งเกี่ยวกับเหตุการณ์ใน

กรุงศรีอยุธยาเลย ยิ่งกว่านั้น เมื่อ เซอร์ เอดวาร์ด วินเตอร์ ควบคุมอยู่ที่บ้อม เซนต์ยอร์ช นั้น การค้าของบริษัทอังกฤษกับไทยเลวลงมากจนในที่สุดอังกฤษต้องถอนบริษัทไป และการค้าของอังกฤษในกรุงศรีอยุธยาก็ตกอยู่ในมือของพวกที่เข้ามาหาประโยชน์ให้แก่ตนเอง

ขณะนั้นพวกบาทหลวงฝรั่งเศสที่กรุงศรีอยุธยา ได้ส่งรายงานค่อนข้างเกินความจริงไปยังฝรั่งเศส บรรยายเกี่ยวกับความสำเร็จของพวกตนในกรุงศรีอยุธยา ทำให้ราชสำนักแวร์ซายส์มีความหวังที่จะเห็นไทยเข้ารีตนับถือศาสนาคริสตังในอนาคตอันใกล้ ใน ค.ศ. 1673 สังฆราชปาลลูผู้เพิ่งกลับมาจากยุโรป นำพระราชสาสน์ส่วนพระองค์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 มายังพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา พระราชสาสน์นั้น ได้รับการต้อนรับอย่างหรูหราสมพระเกียรติมาก ถึงกับสังฆราชปาลลูและลอมแบต์พยายามทูลชักชวนให้สมเด็จพระนารายณ์ส่งทูตไปยังแวร์ซายส์บ้าง อันที่จริงก่อนหน้านั้น สมเด็จพระนารายณ์ยังมิได้มีพระประสงค์จะยึดฝรั่งเศสไว้เป็นพันธมิตรต่อต้านฮอลันดาจริงจังนัก แต่พระราชสาสน์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 เปลี่ยนพระทัยให้เป็นไปในทำนองดังกล่าวแล้ว ขณะนั้นฝรั่งเศสและฮอลแลนด์ทำสงครามกันอยู่ในยุโรป ทำให้แผนการดังกล่าวชะงักไป แต่ก็ยังอยู่ในความคิดของพวกบาทหลวงฝรั่งเศส ในระยะดังกล่าวก็มีตัวละครใหม่ก้าวเข้ามาในฉาก ซึ่งจะช่วยผลักดันให้พระเจ้าแผ่นดินโน้มเอียงไปทางฝรั่งเศสมากขึ้น

ใน ค.ศ. 1674 อังกฤษมาเปิดโรงเก็บสินค้าใหม่ด้วยความริเริ่มของพวกอังกฤษที่เมืองบันทัม ซึ่งมีความสนใจในกรุงศรีอยุธยาเสมอมา ตั้งแต่แรกโรงเก็บสินค้าก็มีปัญหาไม่ได้ผล ในปี ค.ศ. 1678 ริชาร์ด เบอร์นาบี ได้รับแต่งตั้งจากสภาเมืองบันทัมให้มาสำรวจสาเหตุของความยุ่งยากนั้น เบอร์นาบีเดินทางมาพร้อมกับชาวกรีกคนหนึ่งชื่อว่า คอนสแตนติน ฟอลคอน ผู้ซึ่งรับราชการอยู่กับบริษัทการค้าของอังกฤษที่บันทัม และเคยได้รับรางวัลจากการทำหนังสือพิมพ์ ณ ที่นั้น ต่อมาฟอลคอนลาออกเพื่อมาเสี่ยงโชคในไทย ฟอลคอนเป็นบุตรของคนดูแลโรงแรมบนเกาะเซฟาโลเนีย เขาหนีออกจากบ้านไปเป็นพนักงานบนเรืออังกฤษ เขามีชื่อจริง ๆ ว่า คอนสแตนติน ฮิเอราคี แต่ยอร์ช ไวท์ ผู้เคยร่วมทางไปอินเดีย ใน ค.ศ. 1670 แนะนำให้เขาเปลี่ยนเป็นแบบฝรั่งเศส ซึ่งเป็นชื่อที่คนทั้งหลายรู้จักเขาในประวัติศาสตร์ต่อมา ไวท์เลยมายังกรุงศรีอยุธยา และมารับจ้างนำร่องอยู่แถบแม่น้ำเจ้าพระยา ใน ค.ศ. 1675 น้องชายของเขาชื่อ แซมมวล ตาม

มายังกรุงศรีอยุธยา และต่อมาได้เป็นกัปตันเรือไทยที่เดินทางไปค้าระหว่างมะริดและมสุลีปตัม เมื่อเบอร์นาบีมาถึงอยุธยา ก็ไปชักชวนยอร์ช ไวท์ ให้เข้าร่วมในบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ ทั้งสองจ้างฟอลคอนไว้ค้าขายติดต่อส่วนตัวระยะหนึ่ง ใน ค.ศ. 1680 ทั้งสองก็คิดแผนการจะผลักฟอลคอนเข้ารับราชการในกรุงศรีอยุธยา เพื่อจะได้ใช้อิทธิพลเป็นประโยชน์แก่การค้าของบริษัทอังกฤษต่อต้านฮอลันดา พระยาโกษาธิบดีเสนาบดีคลังของไทยก็รับฟอลคอนเข้าไว้เป็นล่าม ฟอลคอนแสดงความสามารถให้ปรากฏอย่างเด่นชัดในเวลาอันรวดเร็ว จนได้เลื่อนฐานะเป็นผู้ควบคุมดูแลการค้าต่างประเทศ

แต่แผนการหลักที่วางกันไว้หาได้บรรลุผลไม่ ปรากฏว่า เบอร์นาบีทะเลาะเบาะแว้งกับผู้ร่วมงาน เช่น พอท ผู้ซึ่งรังเกียจฟอลคอนเป็นอย่างยิ่ง ใน ค.ศ. 1682 เบอร์นาบีถูกเรียกตัวกลับไปบันทัม และยอร์ช ไวท์ก็ลาออกจากบริษัทและเดินทางกลับบ้านเกิดที่กรุงลอนดอน ไปประกอบธุรกิจส่วนตัวที่นั่น ฝ่ายพอทได้อยู่ดูแลโรงเก็บสินค้าแทน ก็เกิดพิพาทอย่างรุนแรงกับฟอลคอนเกี่ยวกับหนี้สินที่เขาติดบริษัทอยู่ ฟอลคอนเห็นว่าจะติดต่อเป็นไมตรีกับบริษัทการค้าของอังกฤษต่อไปเห็นจะยาก ก็ไปผูกสมานไมตรีกับหนุ่มฝรั่งเศสผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นเอเยนต์การค้าขายชื่อ บูโร เดลองเด ซึ่งมาถึงอยุธยาใน ค.ศ. 1682 โดยได้รับคำแนะนำพิเศษมาจากพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ผ่านทางสังฆราชปาลลูเมื่อเข้าเฝ้าพระนารายณ์ หนุ่มฝรั่งเศสผู้นั้นเป็นบุตรเขยของฟรังซัว มาร์ติน ผู้ก่อตั้งเมืองปอนดิเชอรี ใน ค.ศ. 1674 ได้เจรจาหว่านล้อมให้ฟอลคอนเอียงมาข้างฝรั่งเศสได้สำเร็จ เผอิญเรื่องที่เกิดขึ้นในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1682 ก็มีส่วนช่วยอยู่มากด้วย คือ โรงเก็บสินค้าอังกฤษถูกไฟไหม้ และพอทกล่าวหาว่าฟอลคอนเป็นผู้วางแผนลอบวางเพลิงขึ้น แต่ถึงกระนั้น ฟอลคอนก็ยังมิได้เอนเอียงไปอย่างเต็มที่ และเห็นได้ชัดทีเดียวว่าหากอังกฤษจะมาเป็นมิตรดีด้วยแล้ว ฟอลคอนย่อมต้องเลือกเอาอังกฤษมากกว่าฝรั่งเศส[1] แต่ผู้ใกล้ชิดเขาที่สุดคือเบอร์นาบีซึ่งถูกบริษัทอังกฤษปลด และเดินทางมาค้าขายเป็นส่วนตัวอยู่ที่อยุธยาพร้อมด้วยแซมมวล ไวท์ ใน ค.ศ. 1683 บริษัทการค้าของอังกฤษที่เมืองสุราท[2] ส่งวิลเลียม สเตรนจ มายังอยุธยา เพื่อตัดสินว่าควรปิดโรงเก็บสินค้าหรือไม่

[1] เรื่องนี้มีผู้วิจารณ์ไว้ คือ E.W. Hutchinson ใน **Adventurers in Siam in the Seventeenth Century,** หน้า 68–91.

[2] โรงเก็บสินค้าที่บันทัม ปิดในปี ค.ศ. 1682 เพราะผลของการกระทำของฮอลันดาต่อต้านสุลต่าน

เขาก็ไม่ยอมฟังเสียงฟอลคอนหรือไวท์ และไม่ยอมรับข้อเสนอใดๆ เกี่ยวกับโรงเก็บสินค้าอังกฤษ ดังนั้นในเดือนมกราคม 1684 โรงงานอังกฤษก็ปิด และคนงานก็อพยพไปอยู่เมืองสุราทหมด

ในระยะดังกล่าวนี้ อิทธิพลของฟอลคอนในราชสำนักได้เพิ่มพูนขึ้นอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งได้เป็นผู้ควบคุมนโยบายต่างประเทศ สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีพระประสงค์จะนำชาติอื่นเข้ามาถ่วงดุลกับฮอลันดา เพราะอังกฤษก็ดูเหมือนจะรับบทนั้นให้ดีไม่ได้ และความจริงก็มีอยู่ว่า กษัตริย์อังกฤษไม่เหมือนกับพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 หาได้สนพระทัยในกิจการภาคตะวันออกไม่ หรือหาได้สนใจในตัวสมเด็จพระนารายณ์แม้แต่น้อยไม่ แม้จะมิอยากเข้าเป็นข้างฝรั่งเศสอย่างเต็มที่ แต่ก็ดูจะไม่มีทางเลือก ใน ค.ศ.1680 สมเด็จพระนารายณ์จึงส่งคณะทูตไปแวร์ซายส์คณะหนึ่ง แต่เรือฝรั่งเศสที่นำไปไปล่มลงริมฝั่งมาดากัสการ์ ข่าวนี้มาถึงกรุงศรีอยุธยาในเดือนกันยายน ค.ศ. 1683 สมเด็จพระนารายณ์จึงส่งข้าราชการผู้น้อยสองคนไปฝรั่งเศสใหม่ พร้อมกับขอร้องให้ส่งทูตฝรั่งเศสมาอยุธยาอีก และทูตคณะนี้ควรมีอำนาจทำสนธิสัญญาได้ อย่างไรก็ตามมีข้อเท็จจริงที่สำคัญบางประการ กล่าวคือ ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1684 เรือฝรั่งเศสที่นำคณะทูตไปนั้นตรงไปอังกฤษก่อน โดยนำข่าวจากฟอลคอลไปถึงยอร์ช ไวท์และบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ พร้อมของขวัญที่จะแจกจ่ายไปทั่วกัน ขณะที่คณะทูตไทยพักอยู่ในอังกฤษชั่วคราวก่อนเดินทางต่อไปยังฝรั่งเศสพร้อมกับบาทหลวงวาเชทก็ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าชาร์ลส์ที่ 2 ด้วย แต่บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษต่อต้านฟอลคอนมาก เพราะถือว่าเป็นต้นเหตุที่ทำให้โรงเก็บสินค้าอังกฤษที่อยุธยาต้องล่มจมไป แม้ว่าไวท์พยายามจะแก้ตัวให้ฟอลคอน แต่ก็ไม่มีผล ยิ่งกว่านั้น คณะทูตได้รับแต่งตั้งให้ไปยังราชสำนักแวร์ซายส์เท่านั้น บาทหลวงวาเชทจึงรีบนำคณะทูตข้ามช่องแคบโดเวอร์มายังฝรั่งเศส

คณะราชทูตไทยได้รับการต้อนรับอย่างดีในฝรั่งเศส แม้ว่าเบื้องหลังบาทหลวงวาเชทจะได้พบกับเหตุการณ์ในราชสำนักซึ่งมิได้คาดหมายมาแต่ก่อน กล่าวคือ พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 นั้นตกอยู่ใต้อิทธิพลของมาดาม เดอ แมงเตอนอง และคณะบาทหลวงเยซูอิต และสมาคมเพื่อเผยแพร่ศาสนาในต่างประเทศก็มิได้เป็นที่โปรดปรานเช่นแต่ก่อน ยิ่งกว่านั้น ตามที่บาทหลวงปาลลูเคยกราบทูลพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 เกี่ยวกับความพยายามจะทูลเชิญพระนารายณ์ให้เข้ารีตนับถือศาสนาคาทอลิกนั้น ก็

ดูลางเลือนเต็มที อย่างไรก็ดี บาทหลวงวาเซทได้มีโอกาสบอกกับบาทหลวงเดอ ลา แชส ซึ่งเป็นบาทหลวงเยซูอิตซึ่งเป็นผู้รับแก้บาปของพระเจ้าแผ่นดินอยู่ว่า ฟอลคอนนั้นได้กลับใจเข้ารับนับถือศาสนาคาทอลิกโดยอิทธิพลของบาทหลวงเยซู-อิต และความจริงอันนี้เป็นเหตุผลสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้ฟอลคอนลงเลในอันที่จะผลักตนเองเข้าไปข้างฝรั่งเศสทั้งหมด ตัวฟอลคอนนั้นเป็นผู้อุปถัมภ์พวกเยซูอิต และไม่พอใจที่จะเห็นพวกสมาคมเผยแพร่ศาสนาในต่างแดนของฝรั่งเศสมีอิทธิ-พลเหนือจิตใจพระเจ้าแผ่นดิน บาทหลวงวาเซทพยายามอธิบายคุณลักษณะของฟอลคอนว่าเป็นผู้มีอิทธิพลเหนือรัฐบาลไทย และเป็นมิตรสนิทกับเยซูอิต ทำให้บาทหลวง เดอ ลาแชส รู้สึกซาบซึ้งมาก ดังนั้น ต่อมาพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 จึงส่งเชวาเลีย เดอ โชมอง เป็นราชทูตมายังราชสำนักอยุธยา ติดตามมาด้วยขบวนบาทหลวงและพวกเยซูอิต โดยมุ่งหวังจะมาทูลเชิญพระนารายณ์ให้เข้ารีต

คณะทูตเดินทางมากับเรือรบ 2 ลำ มาถึงอยุธยาในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1685 พระมหากษัตริย์ไทยทรงให้การต้อนรับอย่างดียิ่ง ตัวเดอ โชมอง นั้นนับถือศาสนาฮิวเกอโน กลับใจมาถือศาสนาโรมันคาทอลิก และกลายเป็นผู้คลั่งศาสนาคนหนึ่ง ปรารถนาจะให้พระนารายณ์ทางเข้ารีต โดยมิได้มีความประสงค์จะดำเนินการติดต่อเกี่ยวกับการค้าขายแต่อย่างใด ในส่วนพระนารายณ์และฟอลคอนนั้นเล่าก็ปรารถนาความสัมพันธ์ทางการเมืองไว้ต่อต้านฮอลันดา ในฐานะที่ฟอลคอนเป็นล่ามในราชสำนัก ฟอลคอนก็พยายามหลบหลีกการกราบทูลพระนารายณ์เกี่ยวกับการชักชวนให้เข้ารีต แต่ลับหลังคณะทูตฟอลคอนก็ทำสัญญากับบาทหลวงตาชาดบาทหลวงเยซูอิตให้นำแผนการที่จะกลับใจชาวไทยทั้งหมดให้เข้ารีตไปกราบทูลพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 โดยให้พวกเยซูอิตเป็นผู้ดำเนินการ ภายใต้แผนการนั้น ให้ส่งบาทหลวงจำนวนมากมาเมืองไทย ให้แต่งตัวเป็นคนธรรมดา และให้เข้ามารับราชการเป็นผู้ว่าราชการตามหัวเมืองทั้งหลาย ตลอดจนตามป้อมต่างๆ และเพื่อให้แผนดังกล่าวสำเร็จ ก็จำเป็นจะต้องมีกองทหารฝรั่งเศสสัก 2 กองในเมืองไทย ฟอลคอนยังสามารถทำให้ เดอ โชมอง ประกาศอย่างเป็นทางการรับรองความเป็นพันธมิตรกับฝรั่งเศส และเพื่อเป็นการตอบแทน ฟอลคอนตกลงทำสัญญาเกี่ยวกับข้อตกลงทางการค้า สิทธิพิเศษเกี่ยวกับพวกบาทหลวง และยังสัญญาจะยกเมืองสงขลาใกล้ปัตตานีทางฝั่งตะวันออกของแหลมมลายู ให้เป็นที่มั่นของกองทัพฝรั่งเศส ด้วยจุดประสงค์จะยับยั้งฮอลันดาจากการรุกรานไทย ในเดือนธันวาคม

ค.ศ. 1685 เดอ โชมอง กลับไปฝรั่งเศสพร้อมกับโกษาปาน ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในราชสำนักอยุธยา เป็นราชทูตไปยังราชสำนักแวร์ซายส์ ไปตกลงเรื่องเกี่ยวกับกองทหารฝรั่งเศสที่จะส่งมาไว้ที่สงขลา

ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1686 เดอ โชมอง พร้อมด้วยโกษาปานและบาทหลวงตาชาดเดินทางมาถึงฝรั่งเศส และมีการเจรจาตกลงเป็น 2 พวกด้วยกัน โกษาปานนั้นมิรู้ถึงแผนการที่บาทหลวงตาชาดวางไว้ลับหลังเขา แต่ผู้ถวายคำแนะนำแก่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 มีความเห็นว่า สงขลานั้นมีชัยภูมิไกลจากเมืองหลวงมากเกินไป จึงพยายามเพิ่มราคาความช่วยเหลือของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ต่อแผนของฟอลคอนให้สูงที่สุดเท่าที่จะทำได้ บุตรชายของโคลแบร์ คือ เดอ ซิงเนเล กล่าวซักถามโกษาปานถึงการที่จะให้ฝรั่งเศสได้เมืองมะริดไว้เป็นศูนย์กลางการต่อเรือและซ่อมเรือ แต่คำโต้ตอบของโกษาปานต่อข้อเสนอเหล่านั้นรุนแรงเกินไป จนที่สุดก็ไม่มีใครกล่าวถึงเรื่องนี้กับเขาอีก และเขาไม่ได้รับรู้เกี่ยวกับจุดหมายที่ฝรั่งเศสจะส่งทหารไปยังเมืองไทยตามที่เขาได้รับมอบหมายมาให้ดำเนินงานนั้นเลย หากโกษาปานได้รู้ว่าข้อตกลงที่บาทหลวงตาชาดรับไว้คือให้ฝรั่งเศสเข้ายึดกรุงเทพฯ อันเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อทำลายอิสรภาพของไทย เขาคงจะเลิกการติดต่อเสียทันทีทันใดนั่นเอง สิ่งสำคัญที่สุด คือ ในวันที่ 1 มีนาคม 1687 กองเรือฝรั่งเศสพร้อมด้วยเรือรบ 6 ลำก็ออกเดินทางจากเมืองเบรสมายังเมืองไทย พร้อมด้วยทหาร 636 คนภายใต้การนำของนายพลเดฟาจ โกษาปานเดินทางกลับพร้อมทูตฝรั่งเศสผู้มีอำนาจเต็มที่อีก 2 คน คือ คลอด เซเบเร เดอ บูลเล ผู้อำนวยการบริษัทอินเดียและซิโมนเดอ ลา ลูแบร์[1] พร้อมด้วยบาทหลวงตาชาดและบาทหลวงเยซูอิตเป็นจำนวนมาก บาทหลวงตาชาดได้รับมอบหมายให้ชักชวนฟอลคอนให้ตกลงตั้งศูนย์กลางทางทหารไว้ที่กรุงเทพฯ แทนที่สงขลา และจะต้องจัดการให้ข้าหลวงฝรั่งเศสและกองทหารฝรั่งเศสประจำการ ณ เมืองมะริด ซึ่งเขาได้ทราบว่าจำเป็นอย่างยิ่งแก่การค้าของฝรั่งเศสกับริมฝั่งโคโรมานเดลโดยเฉพาะกับอินเดียโดยทั่วไป เพราะกรุงเทพ ฯ เป็นที่ควบคุมการค้าตลอดอ่าวไทย และริมฝั่งทะเลจีน หากฟอลคอนดำเนินกิจการนั้นได้สำเร็จ ฟอลคอนก็จะได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนนางฝรั่งเศส และเป็นอัศวินรับเหรียญตรา เซนต์ไมเคิล หากมีการขัดขืนเกิดขึ้น นายพลเดฟาจได้

[1] เรื่อง **Du Royaume de Siam,** (2 เล่มของเขา พิมพ์ที่ปารีส) นับว่ากล่าวถึงเรื่องราวในไทยขณะนั้นดีที่สุด

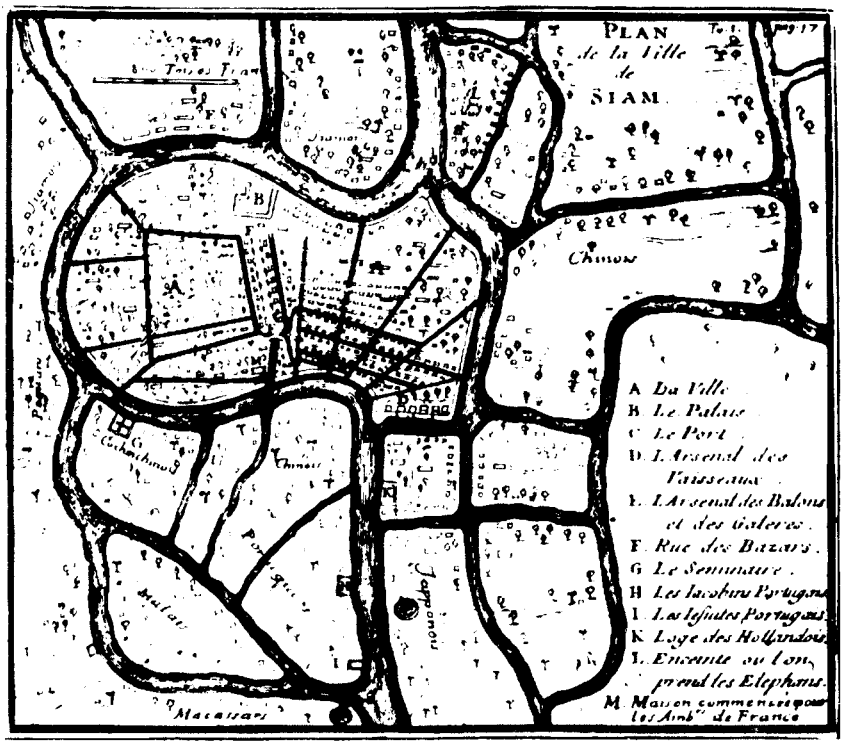

กรุงศรีอยุธยาในคริสต์ศตวรรษที่ 17

รับคำสั่งให้เข้ายึดกรุงเทพฯทันที

เมื่อคณะทูตเดินทางมาถึงกรุงศรีอยุธยาเมืองไทย ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1687 ทำให้ฟอลคอนอยู่ในฐานะลำบาก เพราะกองทหารฝรั่งเศสที่กรุงเทพ ฯ และที่มะริดคงจะไม่เป็นที่พอใจของชาวไทยส่วนใหญ่เป็นแน่แท้ และอาจเป็นอันตรายต่อฐานะส่วนตัวของตนที่เกี่ยวข้องอยู่กับพระนารายณ์ได้ ครั้นจะปฏิเสธก็จะเสียไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ผู้ซึ่งเขาหวังพึ่งตามแผนการดึงคนไทยให้เข้ารีต เขาจึงปล่อยตัวเองเข้าไปผูกพันกับแผนการฝรั่งเศส แต่เพื่อป้องกันข้อสงสัยของพระเจ้าแผ่นดิน เขาได้แนะนำให้กองทหารฝรั่งเศสในบังคับบัญชาของนายพลเดฟาจมาเป็นทหารรับจ้างของไทย โดยเขาจะเป็นผู้ควบคุมเอง และต้องถือน้ำพิพัฒสัตยาสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าแผ่นดิน ในระหว่างนั้นกองทหารของนายพลเดฟาจก็เข้าตั้งอยู่ที่กรุงเทพ ฯ ซึ่งได้จัดการสร้างป้อมป้องกันเมืองนั้นอย่างแข็งแรง และส่งดูบรองไปเป็นข้าหลวงที่เมืองมะริดพร้อมด้วยกองทหาร 120 คน และก็ในระยะ

นั้น ทูตผู้มีอำนาจทั้งสองทำสนธิสัญญาให้ฝรั่งเศสมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตด้านการศาลสำหรับชาวฝรั่งเศสทั้งหมดในไทย ให้ฝรั่งเศสได้รับอนุญาตสร้างสถานีการค้าที่เหมาะสม และที่สำคัญก็คือ ยอมยกเกาะต่าง ๆ ภายในระยะ 10 ไมล์จากเมืองมะริดให้ฝรั่งเศสด้วย

ก่อนที่จะติดตามเรื่องราวอันพิสดารของการแสวงหาผลประโยชน์ของฝรั่งเศสต่อไป จำเป็นจะต้องหันกลับมาดูเหตุการณ์ฝ่ายอังกฤษเสียบ้าง การที่ไทยได้ครอบครองเมืองมะริดนั้น ทำให้การค้าติดต่อกับริมฝั่งโคโรมานเดลได้ผลดีมาก ก่อนหน้าที่ฟอลคอนจะมีอำนาจ การค้าเหล่านั้นตกอยู่ในมือของพวกนักเดินเรือมุสลิมแห่งอาณาจักรกอลคอนดา ฟอลคอนมีนโยบายที่จะปรับปรุงการค้าโดยใช้เรือสินค้าติดธงไทย และใช้กัปตันอังกฤษเป็นผู้นำเรือ เรือเหล่านั้นต่อขึ้นที่เมืองมะริด และดินแดนแถบนั้นต่อมาก็เป็นสถานที่ชุมนุมนักเดินเรืออังกฤษที่ฟอลคอนใช้สอยอยู่ เป็นของธรรมดาที่นักเดินเรืออินเดียจะขัดขวางการบุกรุกเข้าไปในเขตอิทธิพลของตน และพวกอังกฤษก็ได้รับการต้อนรับที่ไม่สู้ดีแถบเมืองท่ากอลคอนดา ในปี ค.ศ. 1681 เรือของแซมมวล ไวท์ ไปจมลงเนื่องจากนายท่าเรือที่มสุลีปตัมไม่ยอมให้เชือกโยงช่วย ใน ปี ค.ศ. 1683 ฟอลคอนตั้งเบอร์นาบีเป็นข้าหลวงเมืองมะริด และให้ไวท์ไปเป็นรองข้าหลวงมีหน้าที่คุมการก่อสร้างและควบคุมเรือต่าง ๆ ทำให้เป็นท่าเรือที่จอแจพอประมาณ ดังนั้น ไวท์ก็มีโอกาสจะแก้แค้นอาณาจักรกอลคอนดา ซึ่งทำให้เขาร่ำรวยขึ้นอย่างรวดเร็วและนำโชคลาภกลับบ้านไป ในปี ค.ศ. 1684 เขาเริ่มสงครามต่อต้านการขนส่งสินค้าอินเดียในแถบอ่าวเบงกอล ต่อมาไม่นานการกระทำดังกล่าวก็มีผลกระทบกระเทือนไปถึงโรงเก็บสินค้าอังกฤษที่ป้อมเซนต์ยอร์ช ณ กรุงมัทราส และเป็นการแน่นอนที่ฟอลคอนย่อมได้รับการตำหนิมากเกี่ยวกับเรื่องการกระทำแบบโจรสลัดที่เมืองมะริด จากนั้นมัทราสก็เริ่มเพ่งเล็งต่อต้านเมืองไทย

ข้อพิพาทที่เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1685 ทำให้การแตกร้าวมีมากขึ้น คือ ฟอลคอนกับเอลิฮู เยล มีเรื่องทะเลาะอันเกี่ยวด้วยเครื่องเพชรพลอยที่ส่งมาถวายพระนารายณ์จาก ทอมัส อิวัท ซึ่งเป็นเอเยนต์ของไทยที่กรุงมัทราส แต่เยลส่งบิลเป็นจำนวนเงินมากมายไปเก็บ ซึ่งฟอลคอนปฏิเสธที่จะจ่าย น้องชายของเยล คือ ทอมัส และพ่อค้าอีกสองคนนำเพชรพลอยมากรุงศรีอยุธยา โดยหวังว่าจะเปิดโรงเก็บสินค้าอังกฤษ ณ ที่นั้น พวกอังกฤษมาถึงเวลาเดียวกับที่มีการเลี้ยงต้อนรับคณะราชทูต

เดอ โชมอง ต่อมาฟอลคอนสั่งให้พ่อค้าอังกฤษนำเพชรพลอยกลับไปมัทราส ทำให้เกิดการขัดแย้งขึ้นอีก สะสมกับเรื่องขัดแย้งที่มีมาแล้วแต่ก่อน และยิ่งกว่านั้น พวกโจรสลัดที่มะริดยังให้ผลกระทบกระเทือนต่อการค้าที่มัทราสโดยตรง เยลจึงถอนตัวกลับไป ส่วนแซมมวล ไวท์และพรรคพวกก็ถือโอกาสเดินทางกลับไปด้วย ทำให้สงครามระหว่างบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษและไทยหลีกเลี่ยงไม่ได้

พระเจ้าเจมส์ที่ 2 ขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ. 1685 มอบให้ ยอร์ช ไวท์อันเชิญพระราชสาสน์ไปขอบใจฟอลคอนที่ส่งของขวัญมาถวาย ใน ค.ศ. 1684 ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1686 ก่อนที่พระราชสาสน์จะมาถึงกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าเจมส์ก็เรียกประชุมสภาที่พระราชวังวินเซอร์ ตกลงออกประกาศพระบรมราชโองการห้ามชาวอังกฤษรับจ้างเดินเรือต่างชาติในภาคตะวันออก ขณะนั้น เจ้าหน้าที่ที่ป้อมเซนต์ยอร์ชได้เริ่มสงครามต่อต้านโจรสลัดที่เมืองมะริด และมองหาสถานที่บนฝั่งทะเลตะวันออกริมอ่าวเบงกอลเพื่อดำเนินการดังกล่าว งานขั้นแรกก็คือจะยึดเกาะเนเกรส ตรงทางเข้าแถบตะวันตกของลุ่มแม่น้ำอิระวดี แต่การดำเนินแผนหาได้ผลสำเร็จไม่ ขบวนเรือออกเดินทางจากเมืองมัทราสในเดือนตุลาคมหลังจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้เริ่มเปลี่ยนเป็นลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ แต่เกิดมีลมอื่นบังคับให้ต้องวกกลับมา อีกไม่กี่สัปดาห์ต่อมา ในต้น ค.ศ. 1687 ก็มีข่าวเกี่ยวกับประกาศพระบรมราชโองการของพระเจ้าเจมส์ที่ 2 จึงตัดสินใจส่งเรือรบ 2 ลำ ชื่อ เรือเคอตานา และเรือเจมส์ไปยังเมืองมะริด เพื่อสั่งให้ชาวอังกฤษออกจากที่นั้น และให้ยึดเรือสินค้าที่นั้น พร้อมทั้งยังอ้างเรียกร้องค่าเสียหายประมาณ 6 หมื่น 5 พันปอนด์จากสมเด็จพระนารายณ์ ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1686 ฟอลคอนเริ่มระแวงความประพฤติของไวท์ที่เมืองมะริด จึงได้เขียนจดหมายไปถึงบาทหลวง เดอ ลา แชส จะยกเมืองมะริดให้ฝรั่งเศส เขามิได้เฉลียวใจว่า ฝรั่งเศสเองก็มองหาท่าเรือในภาคตะวันออกมานานแล้วเช่นเดียวกัน

เรืออังกฤษ 2 ลำนั้นนำคำประกาศพระบรมราชโองการของพระเจ้าเจมส์ที่ 2 มาถึงเมืองมะริดในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1687 ขณะที่ไวท์กำลังเกรงกลัวอังกฤษจะมาโจมตี และเตรียมตัวจะหลบหนีกลับบ้านโดยเรือเรโซลูชัน เมื่อไวท์รู้ว่าตนถูกล้อมเสียแล้ว ก็เห็นว่ามีวิธีเดียวจะเอาตัวรอด คือ ทำตามคำสั่งที่มาจากมัทราส ดังนั้น ไวท์และชาวอังกฤษทั้งหลายก็ยอมลาออกจากการทำงานกับไทย แอนโทนี เวลเดน ผู้กองเรือ ได้รับคำสั่งมาให้ปิดท่าเรือเมืองมะริดจนปลายเดือนตุลาคมเมื่อ

ลมมรสุมจะช่วยให้กลับมัทราสได้ เขายอมรับการจำนนของไวท์ และร่วมกับชาวอังกฤษในเมืองมะริดเลี้ยงดูปูเสื่อกันสนุกสนานมาก โดยมิได้ระแวงว่าไทยอาจยกทัพมาตีได้ ซึ่งก็เผอิญในคืนวันที่ 14 กองทัพไทยได้มายิงเรืออังกฤษคือเรือเจมส์ล่มลง และกองทัพบกก็ฆ่าฟันผู้คนล้มตายไปมาก แต่ไวท์และเวลเดนเป็นผู้รอดชีวิตสองคนที่หนีไปได้พร้อมด้วยเรือ 2 ลำ คือ เรือเรโซลูชันและเรือเคอตานา เขาหนีไปอาศัยอยู่แถบหมู่เกาะภาคใต้ รอการเปลี่ยนฤดูลมมรสุมอยู่ ณ ที่นั้น ในที่สุดไวท์ก็ขอแล่นเรือเรโซลูชันกลับอังกฤษในขณะที่เวลเดนกลับไปยังเมืองมัทราส

ขณะที่เรื่องเหล่านี้ดำเนินไป กองเรือฝรั่งเศสภายใต้การนำของนายพลเดฟาจก็กำลังเดินทางมายังเมืองไทย เมื่อบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษได้ยินว่ากองเรือฝรั่งเศสออกจากเมืองเบรสก็รีบส่งรายงานไปทูลพระเจ้าเจมส์ที่ 2 ว่า ฐานะการเดินเรือของอังกฤษในอ่าวเบงกอลอาจเป็นอันตรายอย่างยิ่ง หากว่าเมืองมะริดตกไปอยู่ในมือของฝรั่งเศส เพราะจะทำให้ฝรั่งเศสมีดินแดนทางฝั่งตะวันออกของอ่าวเบงกอล นอกเหนือไปจากแถบเมืองปอนดิเชอรีทางริมฝั่งตะวันตกแล้ว พระเจ้าเจมส์ส่งคำสั่งลับ ๆ มายังข้าหลวง อิลีฮู เยล ที่เมืองมัทราส ให้เข้ายึดเมืองมะริดเสียก่อนที่จะตกเป็นของฝรั่งเศส คำสั่งนี้ตกมาถึงในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1687 เยลคิดว่าขณะนั้นเวลเดนยังคงคุมกองเรือ 2 ลำบีดเมืองอยู่ ก็รีบส่งกำลังไปช่วยเหลือทันทีด้วยหวังว่าจะบังคับให้ยอมแพ้ได้ เมื่อเรือนั้นเดินทางมาถึงอ่าวจอดเรือในวันที่ 22 กันยายน เพื่อติดตามเรือสินค้าไทยที่มีกัปตันอังกฤษ ก็พบว่าตนเองถูกล้อม เพราะขณะนั้นดูบรองได้อำนาจแถบนั้นไว้แล้ว เรืออังกฤษจึงต้องยอมแพ้

ขณะนั้น ไทยเริ่มทำสงครามกับบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษแล้ว โดยได้ประกาศสงครามในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1687 อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการกระทำของเวลเดนที่เมืองมะริดตั้งแต่เดือนมิถุนายนและกรกฎาคมปีก่อนนั้นเอง และการสงครามครั้งนั้นก็มิได้มีผลรุนแรงประการใด เพราะเมื่อฟอลคอนยกกรุงเทพฯ และเมืองมะริดให้ฝรั่งเศสแล้วก็ทำให้ฐานะเขาในวงการรัฐบาลไม่มั่นคงดังแต่ก่อน ยิ่งกว่านั้น บริษัทอังกฤษตั้งแต่มีเรื่องเมืองมะริดแล้วก็มิได้รุกรานอีก เพียงแต่รอคอยเวลาอยู่ ซึ่งฮอลันดาก็ใช้นโยบายเดียวกันตลอดสมัยที่พระนารายณ์นิยมชมชอบกับฝรั่งเศส และยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักแวร์ซายส์กับฟอลคอนยิ่งดำเนินไปด้วยดีเท่าใด ฟอลคอนก็ดูจะเพิกเฉยกับกิจการค้าของฮอลันดา จนในที่สุดใน ค.ศ. 1686 โรงเก็บสินค้าของฮอลันดาเกิดมีปัญหายุ่งยากจนต้องจำเป็น

ต้องปิดลง ฟอลคอนก็ต้องติดต่อกับปัตตาเวียโดยตรง เมื่อนายพลเดฟาจนำกองเรือมาถึง ในปี ค.ศ. 1687 ก็มีข่าวลือว่าฮอลันดาจะประกาศสงครามกับไทย แต่ก็มิได้มีอะไรเกิดขึ้น พวกฮอลันดารอโอกาสอันควรต่อไปอันอาจเกิดจากความรู้สึกของคนไทยต่อการที่มีกองทัพต่างชาติมาตั้งอยู่ใกล้ ๆ เมืองหลวง

อย่างไรก็ตาม กองทัพของนายพลเดฟาจนั้นเป็นกองทัพเล็ก ๆ และอยู่กันอย่างกระจัดกระจายไม่อาจนำความยุ่งยากสิ่งใดมาให้ได้ ต่อมาเรื่องเกิดร้ายขึ้น เพราะฟอลคอนไปสนับสนุนพวกบาทหลวงเยซูอิตที่มีเรื่องวิวาทกันขึ้นกับสังฆราชลาโน เจ้าคณะผู้ประกาศศาสนาต่างชาติในอยุธยา ทำให้เกิดความแตกแยกอย่างชัดเจนในบรรดาพวกฝรั่งเศส ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1688 สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระประชวรหนักที่ลพบุรี ไม่อาจเสด็จออกว่าราชการได้ตามปกติ เปิดโอกาสให้ชนกลุ่มหนึ่งที่รังเกียจการที่ชนต่างชาติเข้ามาสร้างแผนการร้ายในเมืองไทยคิดวางแผนขึ้น มีหัวหน้าที่สำคัญ คือ พระเพทราชาผู้เป็นผู้บังคับการกองช้างหลวงมาแต่เดิม เริ่มได้อำนาจในราชสำนักขึ้น ฟอลคอนเรียกกองทหารของนายพลเดฟาจมาช่วย แต่ไม่ทันการ ชาวไทยหลายพันต่างถืออาวุธเข้าฆ่าฟันตัวการใหญ่ ๆ ลงหมดแล้วตั้งพระเพทราชาเป็นมหาอุปราช ในกลางเดือนพฤษภาคมก็จับฟอลคอนได้ พวกฝรั่งเศสนั้นมีกำลังน้อยกว่าไทย ก็ได้แต่ป้องกันตัวเองมิอาจช่วยคู่พันธมิตรของตนได้ ในวันที่ 5 เดือนกรกฎาคม ฟอลคอนถูกประหารชีวิตในที่ท่ามกลางสาธารณชน อีกเดือนหนึ่งต่อมา สมเด็จพระนารายณ์ก็เสด็จสวรรคต และพระเพทราชาได้ครองราชสมบัติสืบต่อมา

ฝ่ายนายพลเดฟาจนั้นก็มีหนทางเดียวคือ ต้องพยายามหาทางนำกองทหารพร้อมด้วยชาวฝรั่งเศสทั้งหลายในเมืองไทยออกนอกประเทศ ป้อมฝรั่งเศสที่กรุงเทพ ฯ ก็ถูกล้อมด้วยกำลังคนและอาวุธที่อาจทำลายป้อมลงเสียเมื่อใดก็ได้ แต่ฝ่ายไทยก็ยังคงเกรงฝรั่งเศสจะต่อต้านไว้ได้ จึงยินดีทำสัญญาด้วย ในเดือนกันยายนก็ตกลงทำสัญญากันให้กองทัพฝรั่งเศสถอนตัวไปอยู่ที่ปอนดิเชอรีหมด ส่วนพวกบาทหลวงและพ่อค้านั้นให้คงมีสิทธิ์อยู่ได้ตามเดิม กองทัพฝรั่งเศสออกจากกรุงเทพฯในปลายเดือนพฤศจิกายน ทิ้งบุตรชายนายพลเดฟาจสองคนกับบาทหลวงคาทอลิกไว้เป็นตัวประกัน ข้างฝ่ายดูบรูอังที่เมืองมะริดพยายามใช้กำลังต่อสู้หนีกลับไปปอนดิเชอรีได้ แต่แม้ว่าจะสัญญาไมตรีกับนายพลเดฟาจแล้วก็ตาม พวก

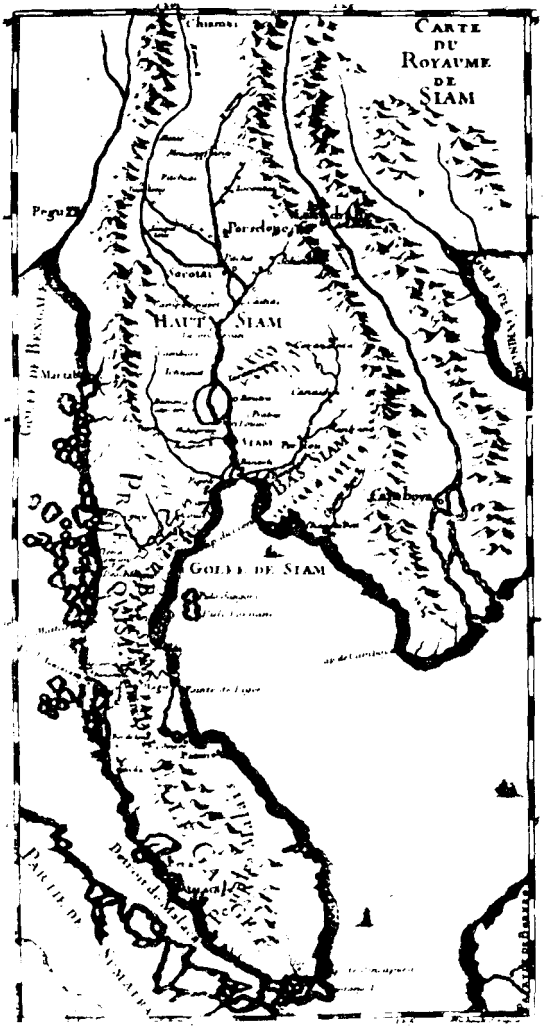

แผนที่ประเทศไทยของลาลูแบร์ ค.ศ. 1691

บาทหลวงและชาวฝรั่งเศสในไทยก็ยังได้รับความกดขี่ทารุณอยู่มาก และต้องเสียชีวิตไปก็มีหลายราย

ปลายปี ค.ศ. 1689 นายพลเดฟาจพยายามจะกู้อำนาจฝรั่งเศสในเมืองไทยให้กลับคืนมา โดยการกลับไปยึดเกาะภูเก็ต ซึ่งรู้จักกันว่า Junk Ceylon เป็นคำฝรั่งแผลงมาจากคำภาษามลายูว่า Ujung Selang การกระทำดังกล่าว ทำให้คนฝรั่งเศสที่อยุธยาต้องพลอยรับเคราะห์กรรมไปด้วย ปรากฏว่าได้ถูกฆ่าตายลงไปจำนวนมาก รวมทั้งสังฆราชด้วย ทำให้บาทหลวงตาชาดต้องเดินทางไปอยุธยา เพื่อขอให้ระงับการฆ่าฟันคนฝรั่งเศสเสีย และไปทำสัญญาในนามของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ฝ่ายนายพลเดฟาจก็เดินทางกลับไปยังเมืองปอนดิเชอรี และในไม่ช้าก็เดินเรือกลับบ้านไป บาทหลวงตาชาดไม่ประสบความสำเร็จในอันที่จะตกลงกับไทยแต่อย่างใด จึงใน ค.ศ. 1690 เขาก็เดินทางกลับไปยังเมืองปอนดิเชอรี แต่ไทยก็เลิกฆ่าฟันพวกฝรั่งเศส พวกบาทหลวงได้รับอนุญาตให้ดำเนินกิจกรรมต่อไป แต่เนื่องจากขณะนั้นฝรั่งเศสกำลังพัวพันกับสงครามในยุโรป จึงทำให้พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ต้องระงับแผนการกลับใจชาวไทยไปชั่วระยะหนึ่ง

แต่หลังจากสนธิสัญญารายสวิกแล้ว พวกฝรั่งเศสพยายามจะมาทำสัญญาติดต่อไทยอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งในครั้งนี้บาทหลวงตาชาดก็มาอยุธยาอีก แต่มิได้บังเกิดผลแต่ประการใด เพราะมีผู้ต่อต้านนโยบายของสมเด็จพระนารายณ์และฟอลคอนอยู่มากอันก่อให้เกิดความรู้สึกเกลียดชังชนต่างชาติเรื่อยมาตราบจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ไทยจึงเริ่มให้สิทธิพิเศษแก่ชนชาติยุโรปใหม่ อย่างไรก็ตาม ไทยทำสัญญากับฮอลันดาอีกในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1688 ให้ฮอลันดาได้รับสิทธิในการค้าขายเช่นเดิม โดยเฉพาะเกี่ยวกับการซื้อขายหนังและดีบุก ถึงกระนั้น ฮอลันดาก็ตกอันดับจากการเป็นชาติผู้นำไป นับแต่สมเด็จพระนารายณ์ไปเป็นไมตรีกับฝรั่งเศสเรื่อยมา

ส่วนสงครามกับบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษนั้นสลายตัวไปเอง หาได้มีสนธิสัญญาสงบศึกแต่ประการใดไม่ ทั้งนี้เพราะบริษัทยังคงไม่ยินยอมสละสิทธิในเงินจำนวน 6 หมื่น 5 พันปอนด์ที่เวลเดนนำไปมอบให้แก่ผู้มีอำนาจในเมืองมะริด แต่อย่างไรก็ตาม ไม่มีหมายกำหนดการจะมาเปิดบริษัทที่อยุธยาอีก อันที่จริง ฝรั่งเศสเคยมีความปรารถนาจะมายึดเมืองมะริดมากกว่าจะมากลับใจชาวไทย

ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 มีการเจรจาเกี่ยวกับลู่ทางที่จะมาตั้งอู่ซ่อมเรือที่มะริด แต่ไทยไม่ยินยอมตกลงด้วย ดังนั้น อังกฤษจึงเปลี่ยนแผนไปตั้งท่าเรือที่เมืองสิเรียมในพม่าแทน และยังผลให้ฝรั่งเศสติดตามอังกฤษไป ณ ที่นั้นด้วย[1]

[1] D.G.E. Hall, From Mergui to Singapore 1686—1819 ใน JSS, xli, ตอน 1, กรกฎาคม 1953, หน้า 1—18.

บทที่ 20
พม่าสมัยราชวงศ์ตองอูกลับรุ่งโรจน์ขึ้นใหม่
ค.ศ. 1600 — ค.ศ. 1752

เมื่อสหราชอาณาจักรพม่าแตกแยกกันใน ค.ศ. 1599 นั้น อาณาจักรมอญหงสาวดีอันเก่าแก่ตกอยู่ในสภาพเลวร้ายมาก นอกจากราชธานีจะย่อยยับปรักหักพังแล้ว หัวเมืองต่าง ๆ ยังพินาศจนกลายเป็นเมืองร้าง เพราะกองทัพยะไข่ ตองอู และไทย เข้าบุกรุกย่ำยี เมืองสิเรียมตกอยู่ในปกครองของยะไข่ และที่เมืองนี้เองชาวโปรตุเกสผู้หนึ่ง ชื่อ ฟีลลิป เดอ บริโต นิโคต ซึ่งรับราชการอยู่กับพระเจ้ามินราซาคยีแห่งยะไข่ ได้มาเป็นผู้จัดการโรงภาษีศุลกากรและควบคุมชาวโปรตุเกสซึ่งอยู่ที่นั่น โดยใช้กฎหมายของพวกเขาปกครองกันเอง มีบาทหลวงนิกายเยซูอิต 2 คน ชื่อ บีเมนตา กับ โบเวส อยู่ด้วย บาทหลวงทั้งสองนี้เขียนรายงานเล่าเรื่องที่ได้ประสบพบเห็นไว้ เรื่องที่เล่านี้ได้มีผู้แปลออกมา และ แซมมวล ปูรชาส ได้นำลงพิมพ์ในหนังสือของเขา[1] ชื่อเรื่อง "พิลกริมส์" โบเวสเขียนเล่าไว้ว่า "ข้าพเจ้าไปเมืองพม่ากับฟีลลิป เดอ บริโตด้วย เดินทาง 15 วันจึงถึงเมืองสิเรียมซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญในแคว้นหงสาวดี ภาพที่เห็นตามริมแม่น้ำซึ่งมีต้นไม้ออกผลห้อยระย้าทั้งสองฝั่งนั้นเป็นภาพที่น่าสังเวชมาก วัดวาอารามและรั้ววังล้วนแต่ปรักหักพัง ถนนหนทางและทุ่งนาเต็มไปด้วยหัวกะโหลกและกระดูกของพวกมอญผู้มีกรรม ถูกฆ่าตายบ้าง อดอาหารตายบ้าง และที่ถูกโยนลงแม่น้ำไปก็มี ซากศพเหล่านี้มีจำนวนมากมายจนทับถมกันกลายเป็นเครื่องกีดขวางการจราจรทางเรือ"[2]

เดอ บริโต คิดการใหญ่ เขาต้องการจะควบคุมและยึดเมืองสิเรียมไว้ให้อยู่ในอำนาจปกครองของอุปราชโปรตุเกสที่เมืองกัว เขากับข้าราชการโปรตุเกสคนหนึ่งชื่อ ซัลวาดอร์ ริเบโร จึงสร้างป้อมขึ้น แล้วขับไล่ผู้ว่าราชการชาวยะไข่ออกไปจากเมือง ครั้นแล้วเขาก็ทิ้งให้ริเบโรครองเมืองนั้นไว้ ตัวเขาเองเดินทางไปเมืองกัวเพื่อไปขอให้โปรตุเกสรับรองการกระทำของเขาเป็นทางการ และจะขอความช่วยเหลือ

---

[1] ทั้งสองเรื่องอยู่ในเล่ม 2 ฉบับที่พิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1625.

[2] เรื่องเดิม, หน้า 1748.

ด้วย เขาได้ไปแต่งงานกับบุตรสาวของอุปราชเมืองกัว แล้วกลับมาสิเรียมในฐานะแม่ทัพ มีเรือมาด้วย 6 ลำพร้อมทั้งทหารและอาวุธยุทโธปกรณ์ ในระหว่างที่เขาอยู่ที่เมืองกัวนั้น ซัลวาดอร์ ริเบโรได้ต่อต้านกองทัพยะไข่และพม่าซึ่งยกมาโจมตีสิเรียมนั้นไว้ได้หลายครั้งหลายหน ทั้งยังได้สร้างสัมพันธไมตรีเป็นอันดีกับพวกมอญชั้นหัวหน้า จนกระทั่งมอญเสนอว่าจะยกย่องเดอ บริโตเป็นกษัตริย์ พอเดอ บริโตมาถึง เขาก็รับข้อเสนอนั้นทันทีในพระนามของพระมหากษัตริย์โปรตุเกส ริเบโรจึงหลีกทางให้โดยดี และไม่ช้าก็ออกจากประเทศนั้นไป ความเฉลียวฉลาดของเขาที่รู้จักแก้ไขสถานการณ์อันยากลำบากได้ดีในระหว่างที่เดอ บริโต ไม่อยู่นั้น ทำให้น่าคิดว่า ถ้าหากว่าเขายังควบคุมกิจการต่างๆ อยู่ เขาอาจจะทำให้เกิดผลสำเร็จได้มากกว่าเดอ บริโต เพราะเดอ บริโตเป็นคนใจเร็วหุนหันพลันแล่นและมักใหญ่ใฝ่สูงจนเกินไป จริงอยู่ในตอนแรกนั้นเดอ บริโตทำงานได้ผลดีหลายครั้งติดๆ กัน เป็นต้นว่า กองทัพเรือขนาดใหญ่ซึ่งมหาอุปราชยะไข่ยกมาโจมตีต้องแพ้ไป เจ้ามหาอุปราชเองถูกเดอ บริโตจับได้และคุมตัวไว้เรียกเอาค่าไถ่ และต่อมา เมื่อยะไข่ร่วมมือกับพระเจ้าตองอูยกมาโจมตีอีก ก็แตกพ่ายไปอีก พอถึงปี ค.ศ. 1604 ทั้งพระเจ้ายะไข่กับพระเจ้าตองอูจึงต้องยอมเจรจาปรองดองกับเดอ บริโต

หัวหน้าชาวมอญที่เข้มแข็งที่สุดคือ พญาทละ ซึ่งครองเมืองเมาะตะมะในฐานะเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา พญาทละผู้นี้เป็นมิตรไมตรีกับเดอ บริโต ถึงกับยกบุตรสาวให้แต่งงานกับบุตรชายของเดอ บริโตซึ่งเกิดกับภรรยาคนแรก เดอ บริโตจึงเป็นใหญ่อยู่ในเมืองมอญอยู่หลายปีโดยไม่มีใครขัดขวาง แม้ว่าเมืองพะสิมและหัวเมืองภาคตะวันตกของดินแดนแถวปากแม่น้ำยังคงเป็นอิสระอยู่ พม่าเองก็ยังไม่ลงมือโจมตีอย่างเต็มภาคภูมิ แต่ก็แน่ใจได้ว่าเมื่อใดพม่าได้ผู้นำที่สามารถจะรวบรวมประเทศให้เป็นปึกแผ่นได้ เมื่อนั้นแล้วก็คงจะมาโจมตีสิเรียมอย่างแน่นอน แต่เจ้านยองยาน อนุชาของพระเจ้านันทบุเรง ซึ่งครองอังวะอยู่ในขณะที่พม่าแตกแยกกัน และได้กู้อำนาจของพระราชวงศ์ขึ้นได้นั้น สิ้นพระชนม์เสียในปี ค.ศ. 1605 ขณะที่กำลังปราบปรามพวกไทยใหญ่ทางภาคเหนือและตะวันออกของพม่า หลังจากนั้น พระโอรสคือ พระเจ้ามหาธรรมราชา ซึ่งในภายหลังขนานพระนามกันใหม่ว่า อนอคะเปตลุน นั้น ก็ยังมีภารกิจอยู่ทางเหนือมากจนไม่อาจสนพระทัยกับทางใต้ได้อยู่อีกหลายปี เดอ บริโตน่าจะมุ่งเอาใจมอญและรวบรวมมอญให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ตรงข้าม เขากลับทำให้มอญหมางใจโดยเข้าปล้นพระเจดีย์และบีบบังคับให้ประชาชนซึ่งถือศาสนาพุทธให้เข้ารีตถือศาสนาคริสต์ ทำให้ประชาชนไม่

พอใจเป็นอันมาก ในปี ค.ศ. 1608 พระเจ้าอนอคะเปตลุนจัดการปกครองหัวเมืองภาคเหนือได้ราบคาบเรียบร้อยแล้ว จึงยกลงมายึดเมืองแปร อีกสองปีต่อมาก็บังคับพระเจ้าตองอูซึ่งเป็นพระญาติให้ยอมขึ้นต่อพระองค์ เดอ บริโตถือว่าการกระทำของพระเจ้าตองอูที่ไปขึ้นกับพระเจ้าอนอคะเปตลุนนี้เป็นการผิดสัญญาที่ทำไว้กับเขา จึงคบคิดกับพญาทละเจ้าเมืองเมาะตะมะยกไปตีเมืองตองอู จับพระเจ้าตองอูได้ เข้าปล้นและเผาวังเสีย แล้วก็ยกทัพกลับ ด้วยเหตุนี้ เมื่อพระเจ้าอนอคะเปตลุนตระเตรียมการอย่างรอบคอบพร้อมแล้ว จึงจัดทัพลงมาล้อมเมืองสิเรียมในต้นปี ค.ศ. 1613 เดอ บริโตถูกโจมตีโดยไม่ทันเตรียมตัว แต่พระเจ้าแผ่นดินพม่าก็ไม่มีปืนใหญ่ขนาดหนักพอที่จะทำลายป้อมได้ จึงต้องล้อมเมืองป้อมนั้นไว้ถึงเดือนเศษ หัวหน้าชาวมอญผู้หนึ่งซึ่งทำงานอยู่กับเดอ บริโตเปิดประตูเมืองรับ พม่าจึงเข้าไปยึดเมืองได้ เดอ บริโตถูกประหารชีวิตและถูกเสียบประจานไว้บนเชิงเทิน นายทหารของเขาถูกประหารชีวิตเป็นส่วนมาก ส่วนพวกโปรตุเกสซึ่งเป็นบริวารนั้นถูกส่งขึ้นไปทางเหนือ ให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นหมู่เป็นนิคมหลายแห่ง อยู่ทางแถบแม่น้ำชินด์วินและแม่น้ำมู ลูกหลานก็อยู่ที่นั่นสืบต่อมาอีกหลายร้อยปี เป็นสังคมคาทอลิกซึ่งมีพระของตนเอง คนพวกนี้ต่อมาก็สมัครเป็นทหารหลวงรักษาพระองค์ เป็นกองอาสาปืนไฟ และทหารปืนใหญ่ของพระเจ้าแผ่นดินพม่า

ต่อจากนั้น พระเจ้าอนอคะเปตลุนก็หันไปสนพระทัยหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งเคยเป็นของพระอัยกา แต่ไทยยึดครองไว้ สมเด็จพระนเรศวรสวรรคตแล้วเมื่อ ค.ศ. 1605 พระอนุชาซึ่งไม่โปรดการสงครามคือสมเด็จพระเอกาทศรถเสวยราชสมบัติต่อมา และสวรรคตเสียในปี ค.ศ. 1610 พระโอรสของพระองค์ทรงพระนามว่าพระอินทราชา (ค.ศ. 1610—ค.ศ. 1628) ส่งกองทัพไปต้านทานกองทัพพม่าที่ยกมารุกรานตะนาวศรี และสามารถหยุดยั้งกองทัพพม่าไว้ได้ แต่เมืองเมาะตะมะและเมืองเย้นั้นยอมขึ้นกับพม่าไปแล้วโดยไม่ได้สู้รบปรบมือเลย ในปี ค.ศ. 1615 พระเจ้าอนอคะเปตลุนก็หันไปทางตะวันออก เข้าตีเชียงใหม่และยึดเชียงใหม่ได้ แล้วการรบกับไทยก็ยุติลงเพียงแค่นั้น พระองค์ทรงตั้งพระโอรสองค์หนึ่งขึ้นครองราชอาณาจักรเชียงใหม่ ให้ปกครองโดยถือว่าเป็นแคว้นหนึ่งของพม่า แล้วก็เสด็จกลับ พระเจ้าอนอคะเปตลุนนี้มีพระปรีชาญาณที่จะระงับพระทัย ไม่พยายามรื้อฟื้นสิทธิเหนือหลวงพระบาง แต่เมื่อเสด็จกลับจากเชียงใหม่แล้ว การที่พระองค์ทรงถือเมืองหงสาวดีเป็นศูนย์กลางการปกครองและเป็นราชธานีของจักรวรรดิพม่า แสดง

ให้เห็นว่าทรงคิดหาโอกาสจะทำสงครามกับไทยอีก เพราะถือว่าไทยทำให้พระราชวงศ์ของพระองค์เสียพระเกียรติยศได้รับความอัปยศอดสูมาก ความเคียดแค้นเกลียดชังกันนี้ทำให้มีเรื่องกระทบกระเทือนกันอยู่อีกหลายปี แต่ส่วนมากเกี่ยวกับปัญหาเรื่องเมืองเชียงใหม่ จากหลักฐานของไทยแสดงว่าทั้งพม่าและไทยต่างพยายามจะให้โปรตุเกสที่เมืองกัวช่วยเหลือ แต่ไม่สำเร็จ พระเจ้าอนอคะเปตลุนส่งทูตไปเมืองกัวจริง แต่ความประสงค์นั้นดูเหมือนจะไปแก้ตัวเรื่องที่เมืองสิเรียมมากกว่า และยังเสนอด้วยว่าจะให้ความช่วยเหลือแก่โปรตุเกส ถ้าหากว่าโปรตุเกสจะไปตียะไข่ เพราะโปรตุเกสเคยส่งกองทัพเรือจากเมืองกัวไปตียะไข่มาแล้วเมื่อปี ค.ศ. 1615 แต่ตีไม่สำเร็จ แต่ครั้นทูตโปรตุเกสจากเมืองกัวตามทูตพม่าเข้ามาถึงหงสาวดี พระเจ้าแผ่นดินกลับไม่ยอมให้เข้าเฝ้าเสียเฉยๆ โดยไม่มีเหตุผล แต่ใครๆ ก็พอจะเข้าใจกันได้ว่า ที่พระเจ้าแผ่นดินพม่าเปลี่ยนนโยบายรวดเร็วเช่นนี้เพราะทรงทราบเสียแล้วว่า โปรตุเกสไม่อยู่ในฐานะที่จะแก้แค้นแทนเดอ บริโตได้เสียแล้ว

ในบรรดาพวกเชลย์ที่พม่าจับมาจากเมืองเชียงใหม่นั้น มี โทมัส แชมมวล เจ้าหน้าที่บริษัทอีสต์อินเดีย ซึ่งตั้งสำนักงานใหญ่อยู่ที่อยุธยาด้วยผู้หนึ่ง เขาถูกพาไปหงสาวดีและไปถึงแก่กรรมที่นั่น ข่าวนี้รู้ไปถึง ลูคัส แอนเธอนิส ที่เมืองมสุลีปตัม เมื่อ ค.ศ. 1617 เพราะพวกพ่อค้าอินเดียซึ่งค้าขายติดต่อกับพม่านำข่าวไปบอก เขาจึงส่งผู้ช่วยสองคน ชื่อ เฮนรี่ ฟอร์เรสต์ กับ จอห์น สเตฟลีย์ ให้ลงเรือของชาวอินเดียไปอ้างสิทธิและขอสินค้าของบริษัทอีสต์อินเดีย ซึ่งอยู่ในครอบครองของแชมมวลขณะที่เขาถึงแก่กรรมนั้นคืน พระเจ้าอนอคะเปตลุนทรงสัญญาว่าจะส่งสินค้าเหล่านั้นคืนให้บริษัท แต่บริษัทจะต้องเปิดการค้ากับประเทศของพระองค์ ครั้นทรงทราบว่าบริษัทไม่มีเจตนาจะทำการค้ากับพม่า พระองค์ก็ให้ยึดชายหนุ่มทั้งสองนั้นไว้เป็นตัวจำนำอยู่ที่หงสาวดี แต่หลังจากโอ้เอ้กันอยู่นาน พระองค์ก็คืนสินค้าและส่งพ่อค้าทั้งสองนั้นกลับไปยังมสุลีปตัม พร้อมด้วยของพระราชทานเล็กน้อย ทั้งยังมีหนังสือเชิญชวนให้บริษัทมาค้าขายในพม่า แต่ไม่บังเกิดผล เพราะบริษัทอังกฤษยังมีภาระอื่นๆ มากมาย ซึ่งจะต้องปฏิบัติตามสนธิสัญญาซึ่งอังกฤษทำกับฮอลันดาเมื่อปี ค.ศ. 1619 จนไม่อาจจะมาเปิดโรงเก็บสินค้าใหม่ในประเทศซึ่งไม่แน่ใจว่าจะได้กำไรคุ้มหรือไม่ และเมื่อต่อสู้แข่งขันกับ แจน บีเตอร์สัน โคเอน ไม่สำเร็จแล้ว ไม่ช้าบริษัทอังกฤษก็เริ่มถอนตัว และปิดโรงเก็บสินค้าเสีย

เป็นจำนวนมาก ยิ่งกว่านั้น ฟอร์เรสต์กับสเตฟลีย์ยังได้รายงานถึงสภาพของการค้าที่หงสาวดี ว่าเลวร้ายจนกระทั่งสาขาของบริษัทมสุลีปตัมขัดขวางไม่ให้บริษัทไปเปิดโรงเก็บสินค้าที่ในพม่าอยู่หลายปี จนกระทั่งเมื่ออังกฤษไปสร้างป้อมเซนต์ยอร์ชขึ้นที่เมืองมัทราส ในปี ค.ศ. 1639 แล้วบริษัทอังกฤษจึงได้พิจารณากันอย่างถี่ถ้วนใหม่ แล้วลงความเห็นกันว่าประเทศพม่านั้นสมควรจะเป็นสนามสำหรับทดลองเสี่ยงโชคในทางการค้าของอังกฤษ

พระเจ้าอนอคะเปตลุนทรงย้ายราชธานีจากกรุงอังวะมาอยู่ที่หงสาวดีสำเร็จเรียบร้อย เมื่อปี ค.ศ. 1628 แล้วจึงเริ่มวางแผนจะโจมตีกรุงศรีอยุธยา ในปีต่อมา พระองค์ถูกลอบปลงพระชนม์ แล้วพระอนุชาทรงนามพระเจ้าสะลุน*จึงเสวยราชสมบัติ พระองค์ทรงเปลี่ยนแปลงนโยบายของพระเจ้าอนอคะเปตลุนโดยสิ้นเชิง แผนการที่จะยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาก็เลิกล้มหมด และในปี ค.ศ. 1635 ก็ทรงย้ายราชธานีจากหงสาวดีกลับขึ้นไปอังวะอีก ในทันทีที่พระเจ้าสะลุนขึ้นครองราชย์นั้น พวกมอญก็ก่อการจลาจลครั้งใหญ่ขึ้นอีก และพอถูกปราบก็พากันอพยพหนีเข้ามาในเขตไทยเป็นจำนวนมาก พม่าดูจะเลิกความคิดที่จะรวมอาณาจักรมอญเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพม่า อย่างที่พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้และพระเจ้าบุเรงนองปรารถนานั้นเสียแล้ว และจัดการปกครองมอญอย่างถือว่าเป็นข้าของพม่ามากกว่า และด้วยเหตุที่หงสาวดีก็ไม่เหมาะสมที่จะเป็นเมืองท่าอีกต่อไปเพราะตะกอนดินทำให้แม่น้ำตื้นเขิน เมืองสิเรียมหรือเมืองอังวะจึงน่าจะเป็นเมืองหลวงได้ดีกว่าหงสาวดี เมื่อคิดดูทางด้านเศรษฐกิจแล้ว สิเรียมควรจะเป็นเมืองหลวงได้ดีกว่าอังวะ และถ้าย้ายไปตั้งราชธานีที่เมืองสิเรียม รัฐบาลพม่าจะยังคงได้ติดต่อกับโลกภายนอก แต่ไม่มีกษัตริย์พม่าองค์ใดหลังพระเจ้าอนอคะเปตลุน ที่เล็งเห็นคุณค่าของการติดต่อกับประเทศอื่นที่อยู่ข้ามน้ำข้ามทะเล พม่าตอนบนเท่านั้นที่เป็นบ้านเกิดเมืองนอนที่แท้จริงของพม่า ดังนั้นพระมหากษัตริย์ราชวงศ์นี้จึงยอมรับประเพณีดั้งเดิม เลือกเมืองอังวะเป็นราชธานี แล้วแยกตัวเองอยู่อย่างโดดเดี่ยว ความแข็งกระด้างถือทิฐิและความระแวงหวั่นเกรงชาวต่างประเทศนั้นเพิ่มพูนขึ้นทุกที จนทำให้การค้าของชาวตะวันตกไม่อยู่ในระดับที่น่าพอใจ และแม้แต่สัมพันธไมตรีทางการทูตอย่างธรรมดาก็ไม่มีทางที่จะทำได้

พระเจ้าสะลุนทรงถือนโยบายรักสงบ และยึดธรรมเนียมโบราณ ไม่ยอม

---

* ไทยเรียกว่า พระเจ้าสุทโธธรรมราชา (—หมายเหตุผู้แปล)

เปลี่ยนแปลง พระองค์มุ่งแต่จะปรับปรุงความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมืองและจัดวางแบบแผนของสังคม รัชกาลของพระองค์จึงเป็นสมัยที่น่าสนใจในทางด้านงานบริหาร เสนาบดีของพระองค์คนหนึ่ง ชื่อ แกงซา ได้เรียบเรียงตำราพระราชกำหนดกฎหมายอันมีชื่อว่า *มนูสาระชเวมิน* ซึ่งนับว่าเป็นกฎหมายฉบับแรกที่เขียนเป็นภาษาพม่า พระเจ้าสะลุนทรงจัดระบบการปกครองดินแดนที่มีระบบการชลประทานที่ดีในมณฑลกยอสีเสียใหม่ และจัดให้กรรมสิทธิ์ที่ดินในแถบนี้เป็นของกองทหารต่าง ๆ ในกองทัพหลวง การสำรวจภาษีสรรพากรที่ทำขึ้นทั่วประเทศเมื่อปี ค.ศ. 1638 นั้น นับเป็นความสำเร็จอันใหญ่หลวงของพระองค์ เพราะมีการวางเงื่อนไขในการสำรวจที่ดินและภาษีอากรทั่วทั้งประเทศ ซึ่งถ้าหากเอกสารเหล่านี้ยังตกมาถึงปัจจุบันนี้ก็จะเป็นเอกสารที่มีคุณค่าอย่างใหญ่หลวง แต่โชคร้าย ไม่มีอะไรหลงเหลืออยู่เลย เช่นเดียวกับหนังสือใบลานและจดหมายเหตุอื่น ๆ ไม่เฉพาะแต่เอกสารของราชวงศ์นี้เท่านั้น แม้แต่ของราชวงศ์ต่อ ๆ มาก็ไม่มีอะไรเหลือ เรื่องราวต่าง ๆ เท่าที่ทราบกันในภายหลังเพียงเล็กน้อย ก็ได้มาจากหลักฐานที่กล่าวอ้างอิงอยู่ในหนังสืออันมีลักษณะคล้ายคลึงกันนี้ ซึ่งเขียนขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าโพธิพญา (ปะดุง) ในระหว่าง ค.ศ. 1799 ถึง ค.ศ. 1802 นี้เอง

ในรัชกาลพระเจ้าสะลุน ฮอลันดาได้มาตั้งโรงเก็บสินค้าแห่งแรกของตนขึ้นในพม่าที่เมืองสิเรียมเมื่อ ค.ศ. 1635 แต่พ่อค้าฮอลันดา ชื่อ เดอร์ค สเตอร์ และเวียต แจนสัน ปอปตา ต้องติดตามราชสำนักขึ้นไปถึงกรุงอังวะ ในเดือนมิถุนายนปีนั้น พระเจ้าแผ่นดินพม่าจึงโปรดฯให้เข้าเฝ้าและเชื้อเชิญให้ชม "การเล่นเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ มีฟ้อนรำ กระโดดโลดเต้นและการต่อสู้" การค้าของฮอลันดาที่ในเมืองพม่านั้น ทางการที่เมืองปูลิคัตควบคุมดูแลโดยตลอด และมีความมุ่งหมายที่จะให้พ่อค้าฮอลันดาผลักดันกีดกันพ่อค้าอินเดียและโปรตุเกสซึ่งควบคุมการค้าขายต่างประเทศของพม่าอยู่ไปให้พ้นทาง ได้เคยมีพ่อค้ามอญส่งเรือบรรทุกสินค้าสำคัญ ๆ ไปยังเมืองท่าต่างประเทศอยู่เสมอ จดหมายเหตุของแลงคาสเตอร์ เมื่อเดินทางเป็นครั้งแรกไปทำหน้าที่แทนบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษนั้นก็มีบันทึกย่อ ๆ เกี่ยวกับคำศัพท์ภาษามอญ ซึ่งเข้าใจว่าเขาคงจะเก็บมาจากเมืองอัจเจ แต่งานที่เกี่ยวกับการค้าขายกับชาวต่างประเทศนี้แทบจะไม่มีชาวพม่าทำเลย ปล่อยให้อยู่ในมือของชาวต่างชาติทั้งสิ้น และไม่มีหลักฐานว่ามอญดำเนินการค้านี้จริงจังเพียงไร เมื่อฮอลันดาพยายามจะหาวิธีผูกขาดสินค้าอย่างที่ตนเคยทำได้ผลดีในเมืองอื่น พระ

เจ้าสะลุนก็ทรงช่วยป้องกันพ่อค้าอินเดียไม่ให้ต้องแข่งขันกับฮอลันดาอย่างไร้ความยุติธรรม พระองค์ถึงกับมีสาสน์ไปถึงผู้สำเร็จราชการฮอลันดาที่ปูลิคัตว่า ขอให้ละเว้นการกระทำอันเป็นปฏิปักษ์ต่อโปรตุเกส พระองค์ทรงปรารภไปว่า โปรตุเกสถูกกีดกันไม่ให้ค้าขายกับพม่าอย่างเคยเสียแล้ว ผลของการค้าขายทำให้ฮอลันดาผิดหวังมากจนคิดจะปิดโรงเก็บสินค้าเลิกค้าขายกับพม่าเสียเมื่อ ค.ศ. 1645 แต่ก็เกรงว่าอังกฤษจะเข้ามาสวมรอยแทน จึงยังคงเปิดกิจการต่อไป

แต่ฝ่ายอังกฤษนั้นกลับเข้าไปสร้างโรงเก็บสินค้าของตนบ้างเป็นแห่งแรกในพม่าเมื่อ ค.ศ. 1647 สาเหตุหนึ่งที่ทำให้อังกฤษตัดสินใจเช่นนั้น ก็เพราะได้ทราบข่าวลือว่าฮอลันดาค้าขายได้กำไรมากมายจนแทบไม่น่าเชื่อ แต่ยังไม่ทันที่พ่อค้าอังกฤษจะไปถึงกรุงอังวะ พระเจ้าสะลุนก็สิ้นพระชนม์ (ค.ศ. 1648) พระโอรส คือ พระเจ้าปีนดาเล* (ค.ศ. 1648–ค ศ. 1661) รับราชสมบัติสืบต่อมา พ่อค้าอังกฤษเข้าไปพบว่าพ่อค้าฮอลันดาตั้งหลักฐานมั่นคงดีอยู่แล้ว อังกฤษมีหวังน้อยที่จะทำงานให้เป็นผลสำเร็จ พอดีเกิดสงครามระหว่างอังกฤษกับฮอลันดาขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 1652 ฮอลันดาขับไล่เรืออังกฤษออกจากอ่าวเบงกอลจนหมดสิ้น โรงเก็บสินค้าของอังกฤษที่ในพม่าจึงต้องล้มเลิก พ่อค้าอังกฤษออกจากประเทศพม่าไป เมื่อ ค.ศ. 1657[1]

พระเจ้าปีนดาเลเป็นกษัตริย์ที่อ่อนแอ แล้วยังต้องประสบกับเหตุการณ์ร้ายแรงชนิดที่ไม่เคยมีมาแต่ก่อน คือ เหตุร้ายที่สืบเนื่องมาจากสงครามในประเทศจีน เมื่อพวกแมนจูเข้ามารุกรานจีน แล้วไล่ติดตามกษัตริย์จีนราชวงศ์เหม็งพระองค์สุดท้าย คือ พระเจ้ายุงหลี มาจนถึงแคว้นยูนนานเมื่อ ค.ศ. 1644 พระเจ้ายุงหลีตั้งมั่นคอยต้านทานพวกแมนจูอยู่ที่ยูนนานเป็นเวลานาน ในระหว่างนั้นก็บังคับให้เมืองแสนหวีและเมืองมอส่งกำลังทหารและเสบียงอาหารไปช่วยพระองค์อย่างมากมาย พระเจ้าปีนดาเลจึงต้องส่งกองทัพขึ้นไปช่วยหัวเมืองไทยใหญ่เหล่านั้นและได้ผลสำเร็จบ้างเป็นครั้งคราว ใน ค.ศ. 1650 พ่อค้าอังกฤษในพม่าได้ส่งรายงานไปยังบริษัทที่มัทราสว่า พม่าได้ชัยชนะ "เพื่อนบ้านที่เข้ามาปล้นสะดมและประเทศ

---

* ปีนดาเล ไทยเรียกว่า สิรินันทสุธรรมราชา (หมายเหตุผู้แปล)

[1] รายละเอียดเรื่องนี้มีอยู่ในหนังสือของ D.G.E, Hall. **Early English Intercourse with Burma,** หน้า 47–84.

พม่าก็มีทีท่าว่าจะสงบราบคาบ"[1] แต่ในปี ค.ศ. 1658 พระเจ้ายุงหลีพ่ายแพ้ถูกไล่ต้องหนีออกจากยูนนานมาตามถนนสายพม่าเก่าแก่เข้ามายังเมืองพะโมพร้อมด้วยบริวาร 700 คน พม่าก็ปลดอาวุธพวกจีนเหล่านั้นแล้วยอมอนุญาตให้ไปอยู่ที่เมืองสะแคง เรื่องนี้เป็นเหตุให้เกิดการปลันสะดมขึ้นมากมาย เพราะพวกจีนซึ่งจงรักภักดีต่อกษัตริย์จีนราชวงศ์เหม็งพยายามจะเข้ามาช่วยเหลือเจ้านายของตน กองทหารพม่าที่ออกปะทะกับกองโจรจีนก็แตกพ่ายที่เมืองเว็ตวิน พม่าตอนเหนือถูกจีนรุกรานอยู่ถึงสามปี จีนเคยบุกลงมาจนถึงกำแพงเมืองอังวะ และที่ลงมาทางใต้ถึงพุกามก็มี ในปี ค.ศ. 1661 พ่อค้าฮอลันดาที่ในกรุงอังวะได้เขียนรายงานเล่าว่า เกิดการจลาจลอลหม่านมากขึ้นทุกที จนการค้าต้องหยุดชะงักลง[2]

เรื่องร้ายแรงยิ่งกว่านี้ยังตามมาอีก คือ พวกมอญที่ถูกพม่าเกณฑ์ให้ไปช่วยป้องกันกรุงอังวะนั้นพากันหลบหนี และเกิดกบฏขึ้นที่เมืองเมาะตะมะด้วย[3] ครั้นแล้วพวกมอญก็กลับกลัวว่าพม่าจะแก้แค้นจึงพากันหนีเข้าเมืองไทย กองทัพพม่าที่ติดตามมอญเข้าไปในเมืองไทยก็พ่ายแพ้กองทหารไทยที่กาญจนบุรี เลยด่านเจดีย์สามองค์เข้าไป ไทยได้ชัยชนะก็เลยติดตามพม่ากลับเข้าไปในเขตแดนพม่าทางตอนใต้ ชาวฮอลันดาที่เมืองสิเรียมเขียนรายงานไว้ว่า พวกเขาได้ทำการอย่างรอบคอบเป็นพิเศษเพื่อจะป้องกันโรงเก็บสินค้าที่เมืองนั้น เห็นได้ว่าพระเจ้าปีนดาเลไม่สามารถจะแก้ไขสถานการณ์ได้ ดังนั้น ในปี ค.ศ. 1661 พระองค์จึงถูกขับออกจากราชสมบัติ พระอนุชาทรงพระนามว่าพระเจ้าปเยมัน ขึ้นเสวยราชย์แทน ความไม่สงบค่อย ๆ บรรเทาเบาบางลง แต่มิใช่เพราะพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ได้ทรงทำอะไรที่เด็ดขาดลงไป กรุงศรีอยุธยาหันกลับไปสนใจทางด้านเชียงใหม่ แล้วก็ได้เชียงใหม่กลับคืนไปสมประสงค์ และพระเจ้าปเยมันก็อ่อนแอเกินไปไม่สามารถจะกู้อำนาจของพม่าที่เชียงใหม่กลับคืนได้ แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ช้าชาวเชียงใหม่ก็ขับไล่ทหาร

---

[1] **Foster, English Factories in India,** (1650—4), หน้า 19.

[2] D.G.E. Hall, "The Daghregister of Batavia and Dutch Relations with Burma" **JBRS.**, XXIX, ตอนที่ 2, หน้า 149. ดู Pieter Van Dam ด้วย.

[3] **Phayre,** เรื่องเดิม, หน้า 139, **Wood,** เรื่องเดิม, หน้า 193. กล่าวว่า เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 1662 หลังจากพระเจ้าแปรขึ้นครองกรุงอังวะ แต่ฮาร์วีว่าเป็นปี พ.ศ. 1661 ก่อนพระเจ้าปีนดาเลจะออกจากราชสมบัติ ในจดหมายของพ่อค้าฮอลันดาที่สิเรียมก็จะดูเหมือนว่าเป็นปีนี้ (Hall เรื่องเดิม, หน้า 150.)

กรุงศรีอยุธยาออกไปได้เอง แล้วพม่าจึงกลับเข้าไปอีก ส่วนพวกแมนจูซึ่งได้ครอบครองประเทศจีนนั้น สามารถยึดแคว้นยูนนานไว้ในอำนาจได้ พวกโจรจีนซึ่งจงรักภักดีต่อกษัตริย์จีนราชวงศ์เหม็งไม่สามารถใช้ยูนนานเป็นฐานทัพได้อีก จึงแตกกระจัดพลัดพรายไป ใน ค.ศ. 1662 อุปราชชาวแมนจูซึ่งมาครองแคว้นยูนนานจึงยกทัพเข้ามาในดินแดนของพม่า เรียกร้องให้พม่าส่งพระเจ้ายุงหลีให้พวกแมนจู พระเจ้าปเยมันไม่มีทางเลือก จึงต้องส่งราชอาคันตุกะซึ่งทำให้เดือดร้อนนี้ให้พวกแมนจูไป พระเจ้ายุงหลีถูกนำไปยังเมืองยูนนานฟู่ และถูกรัดพระศอด้วยสายธนูสิ้นพระชนม์อยู่กลางตลาด

ตอนนี้พม่าเข้าสู่ยุคล้าเรื่อยเฉื่อยชา พระเจ้าปเยมันสิ้นพระชนม์เมื่อ ค.ศ. 1672 พระโอรสทรงนาม นรวาระ* รับราชสมบัติ แล้วก็สิ้นพระชนม์ภายในหนึ่งปี ผู้ที่มีอำนาจและอิทธิพลคณะหนึ่งก็เข้ายึดพระราชวัง แล้วสถาปนาโอรสองค์เล็กของพระเจ้าแปรขึ้นเป็นกษัตริย์ พระราชวงศ์องค์ใดขัดขวางก็ปราบปรามประหัตประหารเสียอย่างลับ ๆ หลายครั้งหลายคราว พระเจ้ามังเรกยอดินหรือ ศรีปวรมหาธรรมราชา กษัตริย์ใหม่องค์นี้ ครองราชย์อยู่นานเกือบ 26 ปี (ค.ศ. 1673–ค.ศ. 1698) พระองค์ทรงอยู่ในฐานะดีกว่าเจ็ดเพียงเล็กน้อย เพราะอำนาจที่แท้จริงอยู่ในมือของมหาเสนาบดีเพียงไม่กี่คน พม่ายังรักษาความสงบทั้งภายนอกภายในไว้ได้ แต่เมื่อไม่มีผู้นำที่แท้จริงเช่นนี้ ความเข้มแข็งกระปรี้กระเปร่าก็ไม่มี เมื่อมีศัตรูมารุกรานก็ต้องเสียหัวเมืองรอบนอกไปบ้าง เพราะไม่มีใครสามารถจะขับไล่อริราชศัตรู เป็นต้นว่า หุบเขากาบอก็ถูกราชาแห่งมณีปุระมายึดเอาไป

นโยบายยึดมั่นในขนบธรรมเนียมอันเก่าแก่และคับแคบนี้ มีผลร้ายกระทบกระเทือนถึงการค้าต่างประเทศ ในที่สุดชาวฮอลันดาก็หมดความอดทนเลิกล้มกิจการไปในปี ค.ศ. 1679 ความจริงชาวฮอลันดาเคยกระตือรือร้นอยู่พักหนึ่ง อยากจะเปิดกิจการขึ้นที่เมืองพะโม เพราะตอนนั้นแคว้นยูนนานมีการปกครองที่มั่นคงอย่างเดิมแล้ว เมืองพะโมในพม่าจึงเริ่มเป็นจุดดึงดูดพ่อค้าจีนซึ่งเดินทางมาเป็นกองเกวียนกองใหญ่ ๆ ฮอลันดาจึงสนใจคิดจะเปิดการค้ากับเมืองจีนภาคตะวันตกโดยใช้พม่าเป็นทางผ่าน แต่เมื่อทางราชการกรุงอังวะสั่งห้ามโครงการนี้เสียเฉย ๆ ฮอลันดาจึงตัดสินใจว่าการค้ากับพม่าแห่งเดียวนี้ไม่คุ้มกับความลำบาก จึงเลิกกิจการ เมื่อ

---

* ไทยเรียก พระเจ้าสีหสุรสุธรรมราชา (หมายเหตุผู้แปล)

ฮอลันดาถอนตัวออกไปแล้วเช่นนี้ บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษจึงอยากจะเข้าไปค้าขายกับพม่าอีก ขณะนั้นโรงเก็บสินค้าที่มัทราสและเมืองอื่น ๆ ริมฝั่งโคโรมานเดลกำลังหวาดหวั่นว่า สิวาจิกับพวกมาราธาอาจจะยกทัพมาจู่โจมเมื่อไรก็ได้ จึงต้องการจะเตรียมตัวสะสมอาวุธยุทธภัณฑ์ และต้องการดินประสิวและตะกั่วซึ่งพม่าเป็นผู้ผลิตสำหรับไปใช้ทำกระสุนดินดำ ดังนั้น เซอร์ สตรีนแชม มาสเตอร์ ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการป้อมเซนต์ยอร์ช จึงส่งคณะทูตไปกรุงอังวะ เมื่อปี ค.ศ. 1680

มีเหตุสำคัญอีกอย่างหนึ่งซึ่งทำให้อังกฤษต้องเดินแต้มเช่นนี้ เหตุนั้นก็คือว่า ฝรั่งเศสได้เปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นแล้วที่ในกรุงศรีอยุธยา เมื่อ ค.ศ. 1680 นั้นเอง และยังผูกไมตรีกับนักเผชิญโชคชาวกรีกผู้หนึ่ง ชื่อ คอนสแตน ฟอลคอน ซึ่งเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่กำลังมีอิทธิพลมากของสมเด็จพระนารายณ์ได้อย่างสนิทสนม แม้ว่าบริษัทอังกฤษจะเห็นว่าเมืองไทยมีท่าทีที่เกี่ยวกับการค้าต่างประเทศในทางที่เป็นมิตรดีกว่าพม่า แต่ผู้แทนของบริษัทที่อยุธยาก็ไม่ถูกกับฟอลคอน และกับพวกพ่อค้าอังกฤษที่หาประโยชน์ส่วนตัว ซึ่งขณะนั้นเที่ยวจุ่นวายอยู่มากมายที่เมืองมะริด บริษัทอังกฤษจึงรู้สึกอึดอัดหนักใจอยู่มาก และคิดจะลองเสี่ยงโชคในพม่าดูอีกครั้งหนึ่ง เจ้าฟ้าชายเจมส์ ดยุคแห่งยอร์ค เป็นผู้สนับสนุนเรื่องนี้ เพราะมีชาวฮอลันดาผู้หนึ่งชื่อ สปาร์ เคยเป็นผู้จัดการโรงเก็บสินค้าของฮอลันดาที่กรุงอังวะมาก่อน ได้ทูลให้ทรงทราบว่า ถ้าลองพยายามแสวงหาหนทางค้าขายกับจีนภาคตะวันตกโดยใช้เส้นทางทางบกดูอีกที ก็คงจะได้ผลคุ้มกับความเหนื่อยยาก แต่บรรดากรรมการของบริษัทอังกฤษก็ยังลังเลใจไม่กล้าใช้แผนการนี้ พอเสนาบดีพม่าตอบบ่ายเบี่ยงไม่ยอมรับข้อเสนอ ก็เลยพากันโล่งใจ การเจรจาครั้งนี้จึงไม่เกิดผล เพราะพม่าไม่ยอมให้นำดินประสิวและตะกั่วออกนอกประเทศไม่ว่าในกรณีใด ๆ ครั้นแล้วป้อมเซนต์ยอร์ชก็ได้ทราบว่า อาจจะได้ผลิตผลอื่น ๆ ของพม่าที่บริษัทต้องการจากพวกพ่อค้าอินเดีย พ่อค้าอาร์มีเนียและพ่อค้าเอกชนที่ค้าขายกันเป็นส่วนตัว ซึ่งเป็นพวกที่อยู่ใต้บังคับกฎหมายของอังกฤษที่เมืองมัทราส

ในระหว่างนั้น แผนการของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ที่เกี่ยวกับเมืองไทยก็ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี และการกระทำของพวกพ่อค้าอังกฤษที่ปลีกตัวออกจากบริษัทไปหากินเป็นส่วนตัวอยู่ที่เมืองมะริด ซึ่งบริษัทถือว่าเป็นการกระทำแบบโจรสลัด ไม่เพียงแต่ทำให้สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับอังกฤษขาดลงเท่านั้น แต่ยังได้ทำให้ถึงกับเกิดการรบพุ่งกันหลายครั้ง ในตอนปลาย ๆ ปี ค.ศ. 1686 สภาที่ป้อมเซนต์ยอร์ช

พยายามจะยึดเกาะเนเกรส ซึ่งอยู่ที่ปากแควตะวันตกของแม่น้ำอิระวดี เพื่อใช้เป็นฐานทัพเรือสำหรับคุกคามเมืองมะริด[1] แต่ก็ทำไม่สำเร็จ ในปีต่อมา ระหว่างที่กำลังพากเพียรจะยึดเมืองมะริดนั้น กัปตัน แอนโทนี เวลเดน ได้ไปที่เกาะนั้น แต่บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษไปมีเรื่องบาดหมางกับเจ้าโอรังเซบ จึงไม่สามารถแบ่งกำลังจากอินเดียมาตั้งนิคมใหม่บนเกาะนี้ได้ และแม้ว่าฝรั่งเศสจะยึดเมืองมะริดไว้ในอำนาจได้แต่ก็เป็นการชั่วคราว เพราะการเสี่ยงโชคของฝรั่งเศสในเมืองไทยนั้นพินาศล้มเหลวไปหมดในปี ค.ศ. 1688 ดังนั้นบริษัทอังกฤษจึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องใช้กำลังรบทางฝั่งตะวันออกของอ่าวเบงกอลอีกต่อไป

ด้วยเหตุนี้เจ้าหน้าที่ที่ป้อมเซนต์ยอร์ชจึงหันไปสนใจเมืองสิเรียมแทน เพราะมีสินค้าไม้สักอันมีค่าออกจากเมืองท่าแห่งนั้นมาสู่มัทราสอยู่เสมอ การที่ฝรั่งเศสพยายามสร้างอำนาจทางทะเลในทะเลตะวันออกและยึดเมืองมะริดอยู่พักหนึ่งนั้นเป็นบทเรียนที่ทำให้อังกฤษแลเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีสถานีไว้ที่ใดสักแห่งทางฟากตะวันออกของอ่าวเบงกอล เพื่อเอาไว้เป็นอู่ซ่อมเรือ ฝั่งโคโรมานเดลของอินเดียไม่มีท่าเรือที่ดีที่จะให้เรือแวะเข้าไปซ่อมเรือได้อย่างปลอดภัย โดยเฉพาะในระยะเวลาตั้งแต่เดือนตุลาคม ซึ่งเป็นเวลาที่ดินฟ้าอากาศเปลี่ยนจากฤดูมรสุมตะวันตกเฉียงใต้เป็นฤดูมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ จะอย่างไรก็ตาม การที่จะให้มีกองทัพเรือคอยตระเวนอยู่นอกฝั่งโคโรมานเดลในฤดูพายุใหญ่ในเดือนตุลาคมและพฤศจิกายนเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ เพราะฉะนั้น ในระยะเวลาที่ไม่มีกองเรือคุ้มครองนี้ โรงเก็บสินค้าและเรือสินค้าที่อยู่ในอ่าวเบงกอลก็จะตกอยู่ในอันตรายไม่มีทางต่อสู้เลย ถ้ามีกองทัพเรือข้าศึกเข้ามาโจมตี ด้วยเหตุนี้ ถ้าอังกฤษมีสถานีซ่อมเรืออยู่ทางฝั่งตรงข้ามของอ่าวเบงกอลก็จะมีประโยชน์อย่างยิ่ง แม้ว่าในขณะนั้นจะยังไม่มีผู้ใดเห็นความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ และเพิ่งจะมามองเห็นปัญหาด้านนี้เมื่อเกิดต่อสู้กับฝรั่งเศสเพื่อแย่งกันเป็นเจ้าของมหาสมุทรอินเดียในระหว่างสงครามสืบราชสมบัติออสเตรีย (ค.ศ. 1740–ค.ศ. 1748) ก็ตาม แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่ออังกฤษยึดเมืองมะริดไม่สำเร็จเมื่อปี ค.ศ. 1687 แล้ว หลังจากนั้นไม่นาน เจ้าหน้าที่ทางป้อมเซนต์ยอร์ชก็ได้เริ่มคิดจะตั้งอู่ซ่อมเรือที่เมืองสิเรียม และในปี ค.ศ. 1689 เรือฟริเกต ชื่อ "ไดมอนด์" ก็ได้เข้าไปซ่อมแซมที่เมืองนั้น

---

[1] Hall, **Early English Intercourse**, หน้า 129–137.

การริเริ่มสร้างอู่ซ่อมเรือนี้ไม่เกิดผลทันตาเห็น ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะบรรดากรรมการของบริษัทที่อังกฤษตั้งหน้าตั้งตาจะขัดขวางแผนการที่จะกลับตั้งโรงเก็บสินค้าที่ในพม่าขึ้นใหม่ก็อาจจะเป็นได้ แต่ในปี ค.ศ. 1692 เจ้าหน้าที่พม่าที่เมืองเมาะตะมะยึดเรือสินค้าขนาดเล็กของอาร์มีเนียซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ที่เมืองมัทราส แล้วจับลูกเรือขังคุกไว้ และด้วยเหตุที่ว่าเรือลำนี้มีสินค้าของ นาธาเนียล ฮิกกินสัน ผู้ว่าการป้อมเซนต์ยอร์ชบรรทุกมาด้วย ฮิกกินสันจึงตัดสินใจส่งผู้แทนไปกรุงอังวะเพื่อเจรจาขอร้องให้ปล่อยพ่อค้าและลูกเรือที่พม่าจับไว้ และให้คืนทรัพย์สมบัติที่ยึดไว้นั้นด้วย ฮิกกินสันคาดคะเนว่า ถ้าเขาสามารถให้สัญญากับพม่าว่าจะจัดการให้บริษัทอังกฤษเปิดการค้าขายกับพม่าได้ เรื่องราวต่าง ๆ ก็คงจะสะดวกมาก แต่เขาก็ไม่อยู่ในฐานะที่แม้แต่เพียงจะจัดส่งลูกจ้างของบริษัทไปเมืองพม่าได้ แต่ยิ่งกว่านั้นเขายังไม่อยู่ในฐานะที่จะเสนอสิ่งใดซึ่งจะมีผลผูกพันถึงบริษัท ผู้แทนของเขา คือ เอ็ดเวิร์ด ฟลีตวูด ซึ่งเดินทางไปกรุงอังวะในปี ค.ศ. 1695 ก็เป็นแต่พ่อค้าเอกชนอยู่ที่มัทราส ค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปพม่าครั้งนี้ ฮิกกินสันก็ต้องจ่ายด้วยเงินส่วนตัว แต่เขาก็พยายามอย่างดีที่สุด คือ แสร้งทำเป็นว่า การเดินทางของฟลีตวูดครั้งนี้เป็นเรื่องราชการและสอนให้ฟลีตวูดไปขอ "เสรีภาพในการที่จะเข้าไปซ่อมเรือและต่อเรือ" ที่เมืองสิเรียม การก็เป็นไปอย่างที่เขาคาดคะเน คือ เสนาบดีพม่าแจ้งให้ฟลีตวูดทราบอย่างแจ่มแจ้งว่า ถ้าหากบริษัทจะเปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นที่สิเรียมอีก คำขอร้องของฟลีตวูดก็จะเป็นผลสำเร็จ ถ้าไม่เปิด ก็ไม่มีประโยชน์ที่จะเจรจากัน

ในที่สุดก็ตกลงกันได้เป็นที่พอใจ ป้อมเซนต์ยอร์ชจะต้องตั้งหัวหน้าคนหนึ่งมาจัดการควบคุมอู่เรือของอังกฤษที่เมืองสิเรียม และหัวหน้าผู้นี้จะต้องรับผิดชอบดูแลชาวอังกฤษที่จะมาค้าขายติดต่อกับพม่าด้วย อย่างไรก็ตาม ป้อมเซนต์ยอร์ชไม่สามารถจะชักชวนให้บริษัทอีสต์อินเดียเข้ามาร่วมงานด้วยเป็นทางการได้ ฮิกกินสันจึงพยายามจะจัดตั้งบริษัทเอกชนขึ้น แต่ก็ทำไม่สำเร็จ จึงต้องตั้ง โทมัส บาวเยียร์ ซึ่งเป็น "คหบดี" อยู่ที่มัทราส ให้ไปอยู่ที่อู่เรือของอังกฤษที่สิเรียมให้ควบคุมดูแลกิจการที่นั่น แล้วก็สั่งให้ชาวอังกฤษที่ไปค้าขายกับพม่า "ให้เคารพเชื่อฟังคำสั่งของเขา" ที่จริงแล้ว หัวหน้าชาวอังกฤษผู้นี้ไม่ได้อยู่ในพม่าเป็นประจำ แต่ออกไปกับเรือของพ่อค้าชาวมัทราสในเดือนกันยายนทุกปี แล้วก็กลับมาในเดือนมีนาคม งานการของเขาที่อู่เรือจึงได้ผลไม่เป็นที่พอใจ บริษัทอีสต์อินเดียก็ไม่มีส่วนควบคุม

หัวหน้าผู้นี้ แล้วหัวหน้าก็ควบคุมพวกพ่อค้าไม่ได้ ถูกพวกพ่อค้าหัวเราะเยาะเย้ยหยัน ในปี ค.ศ. 1720 กัปตันและผู้ช่วยเรือสินค้าอังกฤษซึ่งเข้าไปซ่อมเรือที่เมืองสิเรียม ไม่ยอมรับฟังคำสั่งของหัวหน้าชาวอังกฤษในเวลานั้น ชื่อ กัปตันยอร์ช เฮรอน ผลก็คือว่า เกิดการวิวาทกัน และลูกเรือเสียชีวิตไปสองคน

ดังนั้น มัทราสจึงส่งผู้ว่าราชการมาทำงานแทนตำแหน่งหัวหน้า ผู้ว่าราชการผู้นี้ต้องจ่ายเงินเป็นก้อนใหญ่ให้กับสภาที่มัทราสเป็นค่าประกัน แลกกับสัญญาว่าจ้างให้ต่อและซ่อมเรือในนามของบริษัทอีสต์อินเดียที่สิเรียมนี้เป็นประจำ แต่การทดลองแบบนี้ก็ห่างไกลความสำเร็จมาก เพราะผู้ว่าราชการบางคนไม่มีความสามารถเพียงพอ มีคนหนึ่งพาเช็คเงินหลบหนีไปเลย ทั้งยังมีเสียงบ่นกันว่าช่างที่อู่เมืองสิเรียมนี้ฝีมือไม่ดี ค่าจ้างต่อเรือก็แพง ในปี ค.ศ. 1741 สภาที่ป้อมเซนต์ยอร์ชจึงตัดสินใจว่า ต่อไปนี้จะออกคำสั่งให้ไปต่อเรือที่อู่ปาร์ซีที่เมืองบอมเบย์ แต่อู่เรือที่สิเรียมก็ยังเป็นสถานีซ่อมเรืออยู่ต่อไป จนกระทั่งถูกทำลายเมื่อตอนที่มอญก่อจลาจลในปี ค.ศ. 1743

ในระหว่างนั้น ฝรั่งเศสเห็นอังกฤษเปิดอู่ซ่อมเรือที่สิเรียม ก็คิดจะเอาอย่าง หลังจากที่ดูเปลซ์มาถึงเมืองปอนดิเชอรี ในปี ค.ศ. 1720 ได้ไม่นาน เขาก็เล็งเห็นความสำคัญของท่าเรือในเมืองพม่าว่าเป็นจุดยุทธศาสตร์อย่างดีในอ่าวเบงกอล ใน ค.ศ. 1727 เขาจึงแนะให้สร้างอู่ต่อเรือขึ้นที่สิเรียมบ้าง สองปีต่อมาอู่นี้ก็เปิดดำเนินกิจการและจัดการได้เรียบร้อยเป็นผลดี ช่างต่อเรือก็มีความชำนิชำนาญ อู่เรือแห่งนี้จึงเป็นอู่ที่มีประสิทธิภาพสร้างเรือไม้สักได้อย่างดีเยี่ยม จนมีแผนการว่าจะขยายกิจการออกไปอีกมาก แต่พอดีเกิดกบฏมอญเสียในปี ค.ศ. 1740 จึงจำเป็นต้องเลิกล้มกิจการ

พระเจ้ามังเรกยอดินสิ้นพระชนม์เมื่อ ค.ศ. 1698 มีกษัตริย์สืบพระราชวงศ์ต่อ ๆ กันมาอีก 3 องค์ คือ พระเจ้าเสน่ห์* (ค.ศ. 1698—ค.ศ. 1741) พระเจ้าทนินกันเว**(ค.ศ. 1714—ค.ศ. 1733) และพระมหาธรรมราชาธิบดี (ค.ศ. 1733—ค.ศ.1752) ทุกพระองค์ก็เหมือนพระเจ้ามังเรกยอดินคือไม่มีบุคลิก ไม่เข้มแข็ง เด็ดขาด และแทบจะไม่ได้ออกจากพระนครเลย ทรงปฏิบัติพระองค์เหมือนถูก

---

* ไทยเรียก พระเจ้าศิริมหาสีหสุธรรมราชา. (หมายเหตุผู้แปล)

** ไทยเรียก พระเจ้าศิริปวรมหาธรรมราชาธิบดี. (หมายเหตุผู้แปล)

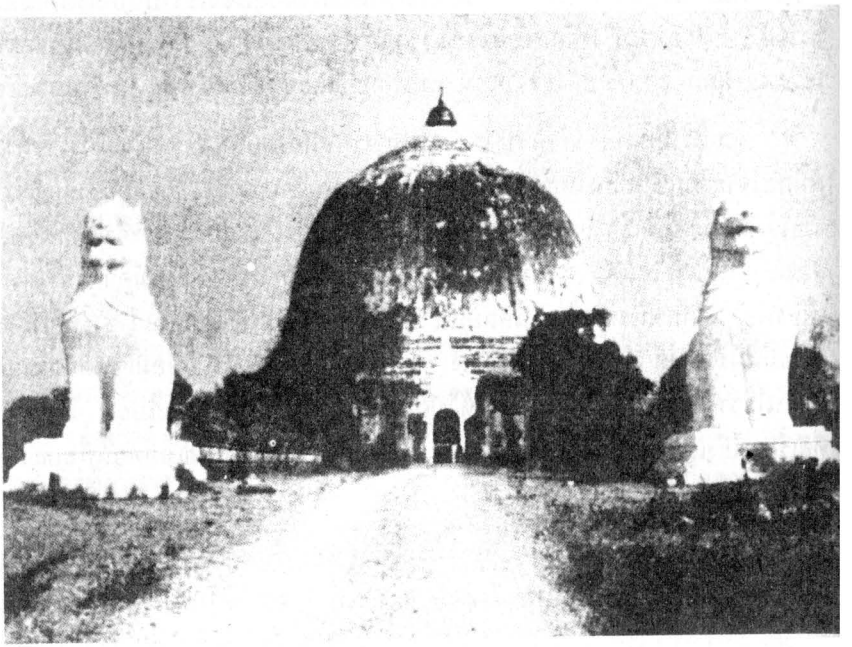

พระเจดีย์ควงมุดอใกล้สะแคง

คุมขังอยู่แต่ในพระราชวัง ถึงแม้จะเป็นความจริงที่ว่าพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์นี้ดำเนินนโยบายรักสงบแต่ก็ไม่เป็นพระเกียรติยศอันใด เพราะนโยบายสันตินี้เป็นผลมาจากความอ่อนแอของบ้านเมืองเท่านั้นเอง พระมหากษัตริย์ที่อังวะนี้มีพระราชอำนาจควบคุมหัวเมืองประเทศราชได้มากน้อยเพียงไรนั้นยากที่จะกล่าวได้ แต่คงจะปกครองพม่าภาคใต้ลงมาได้ไม่เกินลุ่มน้ำอิระวดี หงสาวดี และสิเรียม

ดินแดนแถบปากแม่น้ำไม่ได้ฟื้นจากความยับเยินอันเกิดขึ้นเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ได้เลย แต่มอญก็ไม่ละความพยายามที่จะกอบกู้เอกราชของตน และคิดหวังว่าวันหนึ่งถ้ามีโอกาสก็จะต้องสร้างราชอาณาจักรหงสาวดีขึ้นมาใหม่ให้จงได้ ในไม่ช้าโอกาสนั้นก็มาถึง คือเมื่อมณีปุระซึ่งเป็นรัฐเล็ก ๆ บนภูเขายกลงมาจู่โจมรุกรานพม่าตอนบนหลายครั้ง พระมหากษัตริย์พม่าก็อ่อนแอไม่สามารถ

จะยับยั้งการรุกรานของมณีปุระได้ เมื่อครั้งคริสต์ศตวรรษที่ 16 นั้น พระเจ้าบุเรงนองเคยบังคับให้มณีปุระเป็นเมืองขึ้นของพม่า แต่ต่อมามณีปุระก็ตั้งตัวเป็นเอกราช และดังที่เราได้เห็นแล้ว เมื่อแผ่นดินของพระเจ้ามังเรกยอดินนั้น มณีปุระสามารถยกล่วงล้ำเข้ามาได้จนถึงตำบลกะบอ รุกลงมาตามลำน้ำชินด์วินตอนบน กาหริบเนวาซ (ค.ศ. 1714—ค.ศ. 1754) ซึ่งเป็นราชาแห่งมณีปุระนำกองทหารม้าซึ่งมีความสามารถพิเศษในการรบ เข้ามาทำความหวาดหวั่นให้แก่พม่าทางตอนบน เพราะเที่ยวทำลายล้างหมู่บ้านวัดวาอาราม ปล้นสะดมกวาดทรัพย์สมบัติแล้วหนีกลับไปได้ก่อนที่กองทัพพม่าจะยกขึ้นไปขัดขวางได้ทัน ทหารพม่าซึ่งถูกส่งขึ้นไปรักษาชายเขตแดนก็พ่ายแพ้พวกมณีปุระหลายครั้ง พวกมณีปุระนี้เพิ่งเปลี่ยนไปนับถือศาสนาฮินดู พวกพราหมณ์ก็ยุยงส่งเสริมให้กำลังใจว่า ถ้าหากได้ไปลงอาบน้ำในแม่น้ำอิระวดีที่เมืองสะแคงได้แล้ว จะเกิดสวัสดิมงคลเป็นอย่างยิ่ง ในปี ค.ศ. 1738 พวกมณีปุระก็ได้ไปตั้งค่ายอยู่ใกล้ ๆ เมืองสะแคง แล้วเข้าโจมตีค่ายพม่าซึ่งสร้างขึ้นไว้เพื่อป้องกันรักษาพระเจดีย์ "ควงมุดอ" ซึ่งพระเจ้าสะลุนทรงสร้างไว้ เมื่อได้ฆ่าทหารประจำป้อมค่ายหมดแล้ว พวกมณีปุระก็เข้าเผาผลาญบ้านเรือนราษฎรทุกหลังคาเรือน รวมทั้งวัดวาอารามเรื่อยลงมาจนถึงกำแพงเมืองอังวะ พวกมณีปุระมีความประสงค์เพียงแต่จะปล้นสะดมกวาดทรัพย์สิน มิได้ต้องการชัยชนะอย่างใด แต่พม่าไม่มีผู้นำที่เข้มแข็งพอจะรับสถานการณ์นี้ไว้ได้

พระมหากษัตริย์พม่าเสื่อมเดชานุภาพจนทำให้ราชอาณาจักรแตกแยกกันอีก เริ่มตั้งแต่ ค.ศ. 1740 เมื่อไทยใหญ่เผ่ากเว พวกหนึ่งที่เมืองออกโปซึ่งอยู่ใกล้ ๆ เมืองมัธยาในพม่าตอนบน เกิดความไม่พอใจที่ถูกเก็บภาษีต้นหมากรุนแรงเกินไป และก่อกบฏขึ้น มีหัวหน้าชื่อ กอนนา-เอน ไทยใหญ่พวกนี้เข้าสมทบกับพวกมอญพวกหนึ่งซึ่งถูกเนรเทศ ช่วยกันขับไล่พวกพม่าออกจากดินแดนแถบนั้น ในเวลาใกล้ ๆ กันนั้นเอง ทางดินแดนแถบพม่าตอนล่างเกิดการจลาจลขึ้น เพราะเหตุว่าอุปราชชาวพม่าที่มาครองมณฑลหงสาวดีอยู่นั้นคิดจะล้มล้างรัฐบาลพม่า จึงยกทัพไปเมืองสิเรียม แต่พวกทหารของเขาเองก่อกบฏขึ้นแล้วประหารเขาเสีย เมื่อพระมหากษัตริย์พม่าส่งกำลังลงไปเพื่อจะจัดการบ้านเมืองให้สงบเรียบร้อย พวกมอญเป็นจำนวนมากก็ลุกฮือขึ้นพร้อมกัน เข้าโจมตีพม่าจนได้ชัยชนะ เข้ายึดเมืองสิเรียมและเมาะตะมะไว้ได้ แล้วประหัตประหารชาวพม่าทุกคนที่ได้พบเห็น ครั้นแล้วมอญก็คิดการสถาปนากษัตริย์ของตนเอง คือ สมิงทอพุทธิเกศ ขึ้นที่เมืองหงสาวดี

สมิงทอผู้นี้เป็นบุตรของอุปราชเมืองพุกาม ผู้ซึ่งเคยพยายามจะยึดกรุงอังวะเมื่อ ค.ศ. 1714 แต่ไม่สำเร็จ จึงหนีไปอยู่ตามป่าตามเขาทางตะวันออกของหงสาวดี เมื่อมีผู้ไปเชิญให้เป็นกษัตริย์นั้น สมิงทอยังบวชเป็นภิกษุอยู่ พระองค์เป็นผู้นำที่ไม่สามารถ หากแต่ว่าพม่าเวลานั้นอ่อนแอเสียเหลือเกิน จนกองทัพของสมิงทอสามารถยึดดินแดนพม่าตอนล่างได้เรื่อยไปจนถึงเมืองแปรและตองอู แล้วจู่โจมรุกรานเรื่อยขึ้นไปตามลำแม่น้ำอิระวดี จนกระทั่งไปคุกคามอยู่ที่หน้าราชธานีของพม่า

พม่าจะต่อต้านการรุกรานของมอญก็ทำไม่ได้ถนัด เพราะพวกมณีปุระจู่โจมลงมาอีกหลายครั้งหลายหน เป็นเช่นนี้จนกระทั่ง ค.ศ. 1749 พม่าเกือบจะไม่ได้เป็นฝ่ายรุกเลย เพราะไม่อาจทิ้งบ้านเกิดเมืองนอนไว้โดยไม่มีกำลังป้องกันเพื่อที่จะลงไปปราบมอญทางปากแม่น้ำ ตราบใดที่ยังไม่มีวิธีจะป้องกันบ้านเมืองให้พ้นภัยจากพวกมณีปุระ พม่าก็จัดการกับมอญไม่ได้ ต่อเมื่อมีผู้นำที่สามารถจะมาขบปัญหาเรื่องชาวมณีปุระนี้ได้แล้ว จึงจะทุ่มเทกำลังลงไปปราบมอญได้ แต่กว่าจะถึงเวลานั้นกรุงอังวะก็แตกเสียแล้ว เรื่องมีอยู่ว่า เมื่อ ค.ศ. 1743 เจ้าเมืองแปรเป็นผู้นำกองทัพออกรบกับมอญ แล้วยึดครองเมืองสิเรียมไว้ได้ชั่วคราว แต่พรรคพวกบริวารเสพสุรากันเมามาย จนมอญหวนกลับมาตีเอาเมืองสิเรียมกลับคืนไปได้ แล้วขับไล่พม่าออกไปจนหมด ต่อจากนั้นก็ขับเคี่ยวกันต่อไป มอญได้ชัยชนะยึดได้เมืองแปร ตั้งแต่นั้นมามอญก็เป็นฝ่ายรุก ในระหว่างที่พม่ายังยึดเมืองสิเรียมอยู่นั้น พม่าได้เผาโบสถ์ของพวกอาร์มีเนีย ฝรั่งเศส และโปรตุเกส แล้วยังได้ทำลายโรงเก็บสินค้าของชาวต่างประเทศทุกชาติ เว้นแต่ของอังกฤษ เพราะมีทหารซีปอยกองเล็ก ๆ ซึ่งอังกฤษส่งมาจากเมืองมัทราสมาช่วยป้องกันโรงเก็บสินค้าไว้ได้ เมื่อมอญได้ชัยชนะแล้ว มอญก็ยังขุ่นเคืองผู้ว่าการโรงเก็บสินค้าของอังกฤษ ชื่อ โจนาธาน สมาร์ต ซึ่งถือความเป็นกลางอย่างเคร่งครัดไม่ยอมให้ความช่วยเหลือแก่มอญทั้ง ๆ ที่มอญไปขอความช่วยเหลือเป็นหลายครั้งหลายหน ดังนั้นเมื่อมอญได้ชัยชนะแล้ว จึงบังคับให้สมาร์ตยอมแพ้ แล้วเผาโรงเก็บสินค้าอังกฤษเสียจนสิ้น แต่อนุญาตให้สมาร์ตกับพรรคพวกกลับไปเมืองมัทราสได้

ในปีนั้นเอง บาทหลวงกัลลีเซียซึ่งสันตะปาปาแต่งตั้งให้มาเป็นพระสังฆราชแห่งพม่าเป็นองค์แรก ก็มาถึงเมืองสิเรียมพร้อมด้วยคณะนักบวชซึ่งเป็นผู้ช่วยอีกไม่กี่คน คณะบาทหลวงตั้งใจจะไปกรุงอังวะ แต่เมื่อไม่สามารถจะไปให้ถึงที่หมาย

ได้ก็หันไปยังหงสาวดี มอญก็อนุญาตให้อยู่ที่กรุงหงสาวดีนั้น ต่อมาไม่ช้า มีเรือของบริษัทออสเตนด์มาถึงท่าเรือเมืองสิเรียม 6 ลำ พาเจ้าหน้าที่และสิ่งของจากโรงเก็บสินค้าเดิมที่แบงกีบาซาร์ในเมืองเบงกอลมาด้วย เพราะถูกไล่มาจากที่นั่น รัฐบาลมอญที่หงสาวดีจึงส่งสังฆราชกัลลีเซียให้ไปช่วยเจรจาสอบถามให้ทราบแน่ว่ามีความประสงค์อย่างไร เมื่อสังฆราชทราบว่าหัวหน้าคณะ คือ เดอ โซนามิลล์ ตั้งใจจะมาขออนุญาตเปิดโรงเก็บสินค้าที่สิเรียม จึงเกลี้ยกล่อมให้ไปหงสาวดีเพื่อจะได้ไปถวายฎีกาต่อพระเจ้าแผ่นดินมอญ เดอ โซนามิลล์แสดงความโง่เขลาอย่างมากที่พาเอาบริวารมีอาวุธครบมือไปด้วย ทำให้มอญระแวงสงสัยเป็นอันมาก ถึงขนาดที่คิดวางแผนจะฆ่าเสียให้หมดทั้งคณะ สังฆราชกัลลีเซียทราบเรื่องก็เตือน เดอ โซนามิลล์ และเขาพยายามอย่างสุดฤทธิ์ที่จะหนี แต่ทั้งตัวเขาและบริวารรวมทั้งท่านสังฆราชกับบาทหลวงอีก 2 รูป ถูกล้อมและถูกฆ่าตาย มีเหลือรอดชีวิตหนีลงเรือออกจากสิเรียมไปได้เพียง 4 คน

ประชาชนชาวมอญนิยมชมชื่นสมิงทอพุทธิเกศมาก เพราะซาบซึ้งในน้ำพระทัยอันเมตตากรุณาของพระองค์ แต่ขุนนางผู้ใหญ่ชักจะอิดหนาระอาใจ เพราะเห็นว่าไม่มีความสามารถเพียงพอแก่ฐานะที่จะเป็นผู้นำประเทศ เรื่องจึงมาถึงขั้นวิกฤติในปี ค.ศ. 1747 เมื่อตอนมอญยกขึ้นไปทางเหนือ ๆ ของแม่น้ำอิระวดี มุ่งจะไปกรุงอังวะ แต่ถูกพม่าต้านทานและมอญได้รับความเสียหายมาก ดังนั้นกษัตริย์มอญจึงต้องทิ้งหงสาวดีไปตั้งมั่นอยู่ที่เมืองสะโตง หลังจากได้ปรึกษาหารือกันอย่างสุขุมแล้ว พระองค์ก็ประกาศความตั้งพระทัยว่าจะสละราชสมบัติเพราะไม่มีความเหมาะสม ครั้นแล้วพระองค์พร้อมด้วยทหารคนสนิทกลุ่มหนึ่งก็หนีไปเชียงใหม่ อัครมหาเสนาบดี คือ พญาทละได้รับแต่งตั้งเป็นกษัตริย์แทน พญาทละประกาศว่ามีเจตนาจะรื้อฟื้นจักรวรรดิของพระเจ้าบุเรงนองขึ้นใหม่ แต่เขาก็ไม่มีลู่ทางหรือความสามารถที่จะทำให้โครงการนี้สำเร็จ แม้ว่าจะได้แต่งตั้งตะละปันให้เป็นผู้สำเร็จราชการฝ่ายทหาร และตะละปันผู้นี้มีชื่อเสียงว่าเป็นผู้มีฝีมือแกล้วกล้าสามารถมากในบรรดาพวกมอญด้วยกัน แต่ผลก็มีเพียงอย่างเดียว คือ มอญมีความรู้สึกอันแรงกล้ายิ่งขึ้นในการที่จะรุกรบต่อไป ซึ่งก็เป็นสิ่งที่มอญได้ทำอยู่แล้วอย่างไม่หยุดหย่อนนับตั้งแต่ได้เอกราชมา ส่วนพม่านั้นไม่สามารถจะต่อต้านมอญให้ได้ผล ในไม่ช้ามอญก็รุกขึ้นไปทางเหนือจนเลยกรุงอังวะขึ้นไปอีก เห็นได้ชัดว่าตั้งใจจะไปเชื่อมโยงผนึกกำลังกับไทยใหญ่ทางแม่น้ำอิระวดีตอนบน ๆ ในที่สุดในปี ค.ศ. 1751 เมื่อมอญรวบรวมกำลังกองทัพอันมีอาวุธซึ่งได้มาจากพ่อค้ายุโรปที่เมืองสิเรียมได้

มากพอและพรั่งพร้อมแล้ว ตะละบันก็ยกทัพขึ้นไปรุกรานพม่าตอนบนเป็นศึกใหญ่ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1752 ก็ยึดได้เมืองอังวะ และถอดกษัตริย์พม่าองค์สุดท้ายของราชวงศ์ตองอูออกจากราชสมบัติ

การรบครั้งนี้สำเร็จลงได้อย่างง่ายดายจนพวกมอญหลงคิดไปว่า การที่ตีได้ราชธานีของพม่านี้หมายความว่ามอญได้ชัยชนะแก่พม่าทั้งประเทศแล้ว ดังนั้นแทนที่มอญจะมุ่งมั่นทำลายล้างศูนย์กลางการต่อต้านของพม่าเสียให้หมดทุกแห่งอุปราชของพญาทละซึ่งไปกับตะละบันในการรบครั้งนี้กลับยกทัพกลับกรุงหงสาวดีเสีย ปล่อยให้ตะละบันซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการฝ่ายทหารอยู่ที่อังวะ คอยเรียกร้องบังคับเจ้าเมืองทั้งหลายในอาณาจักรพม่าให้มาถวายความสวามิภักดิ์ ทั้ง ๆ ที่ตะละบันมีกำลังทหารไม่เพียงพอที่จะใช้ได้ในเมื่อเกิดความจำเป็น ก่อนที่อุปราชจะยกทัพกลับไปนั้นก็ได้ยินข่าวที่ไม่ค่อยดีอยู่บ้างแล้วว่า กองทัพย่อย ๆ ของมอญที่ส่งออกไปเรียกร้องความสวามิภักดิ์ที่เมืองมอกโซบอมโย "เมืองของหัวหน้าพราน" ซึ่งอยู่ห่างจากกรุงอังวะขึ้นไปทางเหนือ 60 ไมล์นั้น ถูกชาวบ้านแถบนั้นโจมตีแตกยับเยินมา แต่ขณะนั้นเจ้าอุปราชสำคัญผิด คิดว่าความยุ่งยากทั้งหลายจะมาจากเมืองไทย เพราะไทยได้แลกเปลี่ยนทำสัญญาเป็นไมตรีกับกษัตริย์พม่าซึ่งถูกถอดไปเมื่อไม่ช้าไม่นานมานี้เอง ดังนั้นเจ้าอุปราชจึงมองไปว่าเหตุการณ์ที่มอกโซบอมโยเป็นเรื่องเล็กน้อย และยังยึดมั่นในความคิดที่จะยกทัพกลับไปหงสาวดี และสั่งเสียตะละบันไว้ว่าให้ลงโทษปราบปรามเมืองนั้นให้เข็ดหลาบเพื่อมิให้เป็นเยี่ยงอย่าง อุปราชไม่เฉลียวใจเลยว่า เหตุการณ์ที่มอกโซบอมโยจะเป็นการเริ่มต้นโหมโรงของการที่ชนชาติพม่าจะลุกขึ้นยืนหยัดขับไล่มอญออกจากพม่าตอนบน และทำลายล้างราชอาณาจักรมอญจนสูญสิ้นไป

บทที่ 21
ความเจริญและความเสื่อมของราชอาณาจักรมรหังแห่งยะไข่

อาณาจักรยะไข่มีเนื้อที่ยาวประมาณ 350 ไมล์ เลียบไปตามฝั่งตะวันออกของอ่าวเบงกอล ขึ้นไปจดภาคใต้ของจิตตะกองซึ่งอยู่ในแคว้นเบงกอลตะวันออก มีทิวเขาอารกันโยมาอันยาวเหยียดคั่นอยู่ระหว่างยะไข่กับพม่า มีช่องทางผ่านไปมาถึงกันได้สะดวกอยู่เพียง 2 แห่ง คือ ช่องเขาแอน เชื่อมถึงเมืองมินบูของพม่าบนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำอิระวดี และช่องเขาตองยับเชื่อมกับเมืองแปร ชาวยะไข่เรียกตนเองว่า ระเขียง และเรียกประเทศของตนว่า ระเขียงปะยี เซอร์อาร์เธอร์ แฟร์[1] กล่าวว่า คำๆ นี้เพี้ยนมาจากภาษาบาลี "รกฺขโส" (สันสกฤตว่า รากษส) แปลว่ายักษ์ (พม่าว่า บิลู) หรือผู้เฝ้าวิมานของพระอินทร์บนเขาพระสุเมรุ เซอร์เฮนรี ยูล[2] เชื่อว่า เมืองอาร์กีเร หรือแผ่นดินเงินของโตเลมีนั้น คือ เมืองยะไข่นี่เอง แต่ยะไข่ไม่มีแร่เงิน และความคิดเห็นของโตเลมีเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ของแหลมอินโดจีนเท่าที่เคยเชื่อกันมาแต่ก่อนนั้น กลายมาเป็นปัญหาที่ต้องถกเถียงกันอยู่อีกมาก[3]

ชาวยะไข่ปัจจุบันนี้ก็คือชาวพม่า แต่มีเชื้อสายอินเดียปะปนอยู่ด้วยอย่างแน่นอนไม่มีข้อสงสัย ประชาชนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา แต่ได้รับอิทธิพลจากพวกมุสลิมในอินเดีย เพราะติดต่อกันมาหลายร้อยปี ภาษาที่ใช้คือภาษาพม่า แต่เพี้ยนไปและออกเสียงอย่างพม่าโบราณ ที่สังเกตได้ชัดเป็นพิเศษคือการที่ยังสงวนตัว "ร" ไว้ได้ ส่วนพม่านั้นออกเสียงเพี้ยนไปเป็นตัว "ย" ไปเสียแล้ว ชาวเบงกอลเรียกพวกยะไข่ว่า มัฆ นักเขียนชาวยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เขียนว่า

---

1 **History of Burma**, (1883), หน้า 41.

2 เดิมอยู่ในข้อเขียนของเขา ใน **Proceedings of the Royal Geographical Society** (พฤศจิกายน, 1882).

3 สำหรับทรรศนะทั้งหลาย ดู G.E. Gerini, **Researches on Ptolemy's Geography of Eastern Asia**, หน้า 37-40.

มักก์ คำๆ นี้ยังคงใช้เรียกชนพวกหนึ่งในจิตตะกองทุกวันนี้ ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา พูดภาษาเบงกาลี แต่ไม่ใช่ชนเผ่ามองโกล มีผู้เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับนิรุกติศาสตร์ของภาษายะไข่แปลกๆ ไว้มาก[1] แต่ก็เป็นปัญหาที่ยังพิสูจน์ไม่ได้

เข้าใจว่าพระพุทธศาสนาคงจะแผ่มาถึงยะไข่ก่อนพม่านานทีเดียว พระพุทธรูปมหามุนี (มหามัยมุนี) ซึ่งพม่าเอาไปจากยะไข่เมื่อ ค.ศ. 1785 และปัจจุบันนี้ยังประดิษฐานอยู่ในพระเจดีย์อารคันที่เมืองมันฑะเลนั้น เข้าใจว่าสร้างตั้งแต่ตอนต้นๆ คริสต์ศักราช มีจารึกโบราณหลายแห่งกล่าวถึงราชวงศ์กษัตริย์จันทรวงศ์ ซึ่งอาจจะตั้งราชวงศ์นี้ขึ้นเมื่อราวๆ กลางคริสต์ศตวรรษที่ 4[2] ราชธานีมีชื่อเป็นภาษาอินเดียว่า ไวศาลี กล่าวว่ามีกษัตริย์ราชวงศ์นี้ 13 พระองค์ครองราชย์อยู่ที่เมืองไวศาลีเป็นเวลา 230 ปี พงศาวดารของยะไข่อ้างว่า ราชอาณาจักรนี้ตั้งขึ้นเมื่อ 2666 ปีก่อนคริสต์กาล และมีรายพระนามกษัตริย์ตั้งต้นตั้งแต่ปีนั้น[3]

เชื่อว่าชนชาติพม่าจะยังไม่ได้เข้ามาอยู่ในยะไข่จนกระทั่งอาจจะเป็นราวๆ คริสต์ศตวรรษที่ 10 กษัตริย์ราชวงศ์ก่อนๆ นั้นน่าจะเป็นชาวอินเดีย เข้ามาปกครองประชาชนซึ่งคล้ายคลึงกับชนเผ่าที่อยู่ในเบงกอล บรรดาราชธานีที่มีชื่อปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์นั้นล้วนแต่อยู่ทางเหนือใกล้ๆ กับมณฑลอัคยับในปัจจุบันนี้ ดินแดนแถบนี้เป็นบริเวณที่ถูกพวกชาวเขาเผ่าต่างๆ เป็นต้นว่าไทยใหญ่ พม่าและเบงกาลีรุกรานอยู่เสมอ มีอยู่ระยะหนึ่งซึ่งเป็นเวลานานมากที่ยะไข่ตั้งตัวแทบจะไม่ติด แต่ชาวยะไข่เป็นชาติที่รักอิสระเสรีภาพอย่างแรงกล้าอยู่เสมอ ในเรื่องการรบพุ่งนั้นยะไข่ก็เป็นฝ่ายรุกรานผู้อื่นบ่อยเท่าๆ กับที่ตนถูกรุกรานเหมือนกัน กิจกรรมสำคัญคือไปรุกรานเบงกอลทางทะเล จนมีความชำนิชำนาญในการรบทางทะเลและแม่น้ำ

---

1 ดูบันทึกของ Phayre's ในเรื่องเดิม, หน้า 47—48. และดูบทความเกี่ยวกับ Mugg ใน Hobson-Jobson.

2 E.H. Johnson, "Some Sanskrit Inscriptions of Arakan, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, XI, 2, หน้า 357—385.

3 Phayre, เรื่องเดิม, หน้า 293—304. ให้รายพระนามกษัตริย์ทั้งหมด Harvey, History of Burma, หน้า 369—372 ให้รายพระนามตั้งแต่ ค.ศ. 146 ลงมา สำหรับตำนานเกี่ยวกับการสร้างเมืองยะไข่ ดู Phayre, เรื่องเดิม, หน้า 42—4. Phayre เคยรับราชการอยู่ที่ยะไข่ในตำแหน่งผู้ช่วยข้าหลวง ตั้งแต่ ค.ศ. 1837—1846 .และในระหว่างนั้นได้จัดพิมพ์ข้อเขียนที่มีคุณค่าหลายเรื่องเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์สมัยแรกๆ ของยะไข่

ยิ่งขึ้นทุกที เมื่อราวกลาง ๆ คริสต์ศตวรรษที่ 16 ก็ได้ไปทำให้ประชาชนทางแถบปากแม่น้ำคงคาอกสั่นขวัญแขวนไปตาม ๆ กัน

ยะไข่ทางเหนือถูกพระเจ้าอโนรธา แห่งพุกาม (ค.ศ. 1044–ค.ศ. 1077) ปราบได้ แต่ไม่ได้ผนวกไว้ในอาณาจักรของพระองค์ ยังปล่อยให้เป็นรัฐกึ่งอิสระมีกษัตริย์ของตนเองปกครองและสืบสันตติวงศ์กันต่อมา ครั้นอาณาจักรพุกามล่มจมเมื่อ ค.ศ. 1287 ยะไข่ก็เป็นเอกราชในรัชกาลของพระเจ้ามินถี พงศาวดารกล่าวว่ารัชกาลของพระเจ้ามินถีนี้ยืนยาวถึง 95 ปี (ค.ศ. 1279–ค.ศ. 1374) ซึ่งเป็นเรื่องเหลือเชื่อ แต่รัชกาลของพระองค์ก็มีเหตุการณ์สำคัญ คือ ยะไข่ได้ชัยชนะอย่างใหญ่หลวง เมื่อพวกเบงกาลีมารุกราน พอสิ้นรัชกาลนี้แล้ว ยะไข่ก็กลายเป็นเวทีสงครามระหว่างอังวะกับหงสาวดีอยู่ช้านาน ทั้งสองฝ่ายต่างพยายามจะเข้าไปมีอำนาจควบคุมยะไข่ ทีแรกพม่า ต่อมาก็มอญ สถาปนาผู้ซึ่งฝ่ายตนสนับสนุนขึ้นเป็นกษัตริย์ยะไข่

ใน ค.ศ. 1404 พม่ากลับมีอำนาจเหนือยะไข่อีก พระเจ้านรเมขลา[1] แห่งยะไข่จึงหนีไปเบงกอล พระเจ้าอาหเม็ด ชาห์ ผู้ครองอาณาจักรโกร์ ต้อนรับเป็นอย่างดี ระหว่างที่อยู่นอกประเทศของพระองค์นั้น พระเจ้านรเมขลาก็ได้สร้างเกียรติคุณโดยช่วยเจ้าของบ้านขับไล่ศัตรูซึ่งมารุกราน ใน ค.ศ. 1426 พระเจ้าอาหเม็ด ชาห์ สิ้นพระชนม์ลง เจ้านาซีร์ ชาห์ กษัตริย์องค์ใหม่ได้จัดกองทัพให้พระเจ้านรเมขลามากู้เอกราชและชิงราชสมบัติกลับคืน ทรงมอบอำนาจให้แม่ทัพซึ่งพงศาวดารของยะไข่บันทึกว่า ชื่อ วาลี ชาห์ ให้เป็นผู้บังคับกองทัพนั้น แต่แม่ทัพผู้นี้กลับคิดร้ายไปสมรู้ร่วมคิดกับหัวหน้ากบฏชาวยะไข่ผู้หนึ่ง จับพระเจ้านรเมขลาขังไว้ แต่พระเจ้านรเมขลาหนีไปได้ ใน ค.ศ. 1430 พระองค์ก็ได้ราชสมบัติคืน เพราะได้รับการช่วยเหลือจากกองทัพซึ่งพระเจ้านาซีร์ ชาห์ ส่งมาช่วยอีกเป็นครั้งที่สอง

พระเจ้านรเมขลาทรงสร้างราชธานีขึ้นใหม่ มีชื่อเป็นภาษายะไข่ว่า มะรวก-อู แต่คนทั่ว ๆ ไปนิยมเรียกตามพม่าว่า มรหัง บีที่ตั้งเมืองหลวงใหม่นี้กล่าวไว้ว่าเป็นปี ค.ศ .1433 พระเจ้านรเมขลาถือว่าอาณาจักรของพระองค์เป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรโกร์ พระองค์กับรัชทายาทจึงใช้สร้อยพระนามตามแบบมุสลิมต่อท้ายพระนามภาษายะไข่ เพื่อเป็นเครื่องหมายว่าเป็นเจ้าประเทศราชของโกร์ ทั้ง ๆ ที่

[1] Phayre, เรื่องเดิม, เรียกกษัตริย์พระองค์นี้ว่า แมง ซัวมุน และว่าเรื่องนี้เกิดขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1406.

ทรงนับถือพระพุทธศาสนา และยังได้สร้างเหรียญมีรูปกาลิมะซึ่งเป็นเครื่องหมายแสดงว่านับถือศาสนาอิสลามด้วย

ใน ค.ศ. 1434 อนุชาของพระเจ้านรเมขลาได้ราชสมบัติสืบต่อมา ทรงนามพระเจ้ามินการี เรียกกันอีกพระนามหนึ่งว่า อาลีข่าน พระองค์ประกาศเอกราชไม่ยอมขึ้นกับโกร์ พระโอรสทรงนามพระเจ้าบาซอปยูซึ่งได้ราชสมบัติเมื่อ ค.ศ. 1459 ฉวยโอกาสขณะที่พระเจ้าบาร์เบค ชาห์แห่งโกร์อ่อนแอเข้ายึดเมืองจิตตะกอง พระองค์เองและรัชทายาทซึ่งสืบราชสมบัติยังคงใช้พระนามแบบมุสลิม แต่คราวนี้ไม่ใช่เป็นเครื่องหมายของการเป็นเมืองขึ้น แต่กลับเป็นเครื่องแสดงว่ามีอำนาจเหนือเมืองจิตตะกอง ซึ่งถือว่าเป็นเมืองที่อยู่นอกเขตแดนของยะไข่ตามแนวภูมิศาสตร์ จิตตะกองนี้เป็นดินแดนซึ่งถูกยะไข่กับเบงกอลแย่งยื้อกลับไปกลับมา ต้องเปลี่ยนเจ้าของอยู่บ่อยๆ มาเป็นเวลาร้อย ๆ ปีแล้ว จากนี้ไปจิตตะกองตกไปอยู่ในปกครองของยะไข่จนกระทั่งถึงปี ค.ศ. 1666 พวกโมกุลจึงยึดได้ และตกเป็นของอินเดียตลอดมา

พระเจ้าบาซอปยูถูกลอบปลงพระชนม์เมื่อ ค.ศ. 1482 และอาณาจักรยะไข่ก็ตกอยู่ในสภาพอันไร้ความสงบมาราว ๆ ครึ่งศตวรรษ พระราชวงศ์ก็เสื่อมอำนาจ มีกษัตริย์ขึ้นครองราชย์ไม่น้อยกว่า 8 องค์ ส่วนมากถูกลอบปลงพระชนม์ จนกระทั่งปี ค.ศ. 1531 กษัตริย์หนุ่มผู้สามารถทรงนาม มีนบิน ได้ขึ้นครองราชสมบัติ ประเทศยะไข่จึงเข้าสู่ยุคใหม่ ในรัชกาลนี้มีเรือของชาวยุโรปเข้ามาในน่านน้ำยะไข่เป็นครั้งแรก แต่เข้ามาปล้น แล้วพวกโจรสลัดชาวโปรตุเกส (เฟริงกี) ก็เริ่มเข้าไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่จิตตะกอง รัชกาลของพระเจ้ามีนบินนี้ตรงกับสมัยที่พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้เริ่มฟื้นฟูอำนาจของพม่าขึ้นได้ใหม่ เมื่อพม่าปราบอาณาจักรมอญหงสาวดีได้แล้ว ก็มีท่าที่คุกคามเอกราชของยะไข่ พระเจ้ามีนบินทรงเห็นการณ์ไกลจึงเสริมกำลังป้องกันราชธานีของพระองค์ โปรดให้สร้างกำแพงเมืองใหญ่มหึมาและขุดคูลึกชักน้ำในแม่น้ำเข้ามาในคูนั้น ดังนั้น เมื่อพม่าโจมตียะไข่ ในปี ค.ศ. 1544 แม้ว่าพระเจ้ามีนบินจะเอาชนะผู้ที่มารุกรานไม่ได้ แต่แนวป้องกันของกรุงมรหัง ก็เป็นเครื่องกีดขวางกองทัพพม่าได้เป็นอย่างดี แม้เมื่อพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ผู้ทรงเดชานุภาพเสด็จมาเองถึงกำแพงเมือง เมื่อ ค.ศ. 1546 ก็ไม่สามารถจะเอาชัยชนะแก่ยะไข่ได้ ขณะที่ยะไข่ถูกพม่าล้อมเมืองอยู่นี้ ราชาแห่งทิปเปอระเกณฑ์ทัพคนบ้านป่าเมืองเถื่อนมาปล้นเมืองจิตตะกองและรามุ แต่ยะไข่ก็เป็นฝ่ายชนะอีก

เมื่อพระเจ้ามีนบินสิ้นพระชนม์ลงใน ค.ศ. 1553 นั้น พระองค์มีทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสรับราชการอยู่ด้วยกองหนึ่ง พระองค์มีอานุภาพทางทะเลเพราะมีฐานทัพอยู่ที่จิตตะกอง จนทำให้เป็นที่ครั่นคร้ามแก่ประชาชนแถบแม่น้ำคงคา ในรัชกาลนี้ยะไข่กำลังจะก้าวเข้าสู่ยุคที่รุ่งเรืองที่สุดในประวัติศาสตร์ของยะไข่ แต่อาจจะกล่าวได้ว่า ความรุ่งโรจน์อันผาดโผนนี้มิได้อาศัยพระปรีชาสามารถของกษัตริย์ยะไข่เท่าใดนัก แต่เป็นเพราะบังเอิญไปตรงเข้ากับเวลาที่เบงกอลกำลังเสื่อมโทรมเนื่องจากรัฐพื้นเมืองต่าง ๆ ในดินแดนแถบนี้กำลังสั่นคลอน เพราะการเริ่มขยายอำนาจของอาณาจักรโมกุลออกมาทางตะวันออก การที่ยะไข่ได้ครอบครองจิตตะกองนั้น นับเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดสำหรับประวัติศาสตร์ของยะไข่ในระยะนี้ เพราะพระเจ้ามีนบินทรงอนุญาตให้พวกเฟริงกีซึ่งรับราชการอยู่กับพระองค์เช่าเมืองดิอางกา ซึ่งเป็นเมืองท่าอยู่ริมทะเลทางทิศใต้ของปากแม่น้ำกูรนาฟูลี ห่างจากเมืองจิตตะกองปัจจุบันนี้ลงไปทางใต้ราว 20 ไมล์ ไม่ช้าชาวยุโรปและพวกลูกครึ่งยูเรเชียนจำนวนมากก็สนใจท่าเรือแห่งนี้ เพราะใช้เป็นที่ค้าขายติดต่อกับท่าเรืออื่น ๆ ของเบงกอลได้สะดวก แต่กิจกรรมหลักของพวกเฟริงกีก็คือการเป็นโจรสลัดเที่ยวปล้นสะดมจับคนไปขายเป็นทาส พวกเฟริงกีนี้ชุกชุมกันจนมีจำนวนมากขึ้นทุกที ไม่ช้าก็ทำให้พระเจ้ายะไข่และอุปราชโปรตุเกสที่เมืองกัวเดือดร้อนรำคาญเป็นอันมาก

ความเดือดร้อนมาถึงขีดสุดในรัชกาลของพระเจ้ามินราชากรี (ค.ศ. 1593–ค.ศ. 1612) พระองค์เป็นกษัตริย์ยะไข่องค์ที่จ้างฟีลิป เดอบริโตไว้เมื่อครั้งไปโจมตีพระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรง จึงเป็นโอกาสดีให้หัวหน้าพวกเฟริงกีผู้นี้คิดตั้งตัวเป็นใหญ่อยู่ในเมืองสิเรียม เมื่อเดอ บริโตได้ชัยชนะแก่กองทัพเรือยะไข่ที่ไปขับไล่เขาออกจากเมืองท่านั้นของมอญ และจับมหาอุปราชยะไข่ไว้ได้ พระเจ้ามินราชากรีจึงตัดสินพระทัยว่า จะต้องทำลายล้างอำนาจของโปรตุเกสที่เมืองดิอางกาเสียให้หมดสิ้น ท่าเรือแห่งนี้ ฟีลิป เดอ บริโต ต้องการมาก เพราะกะแผนการไว้ว่าจะใช้เป็นฐานทัพเพื่อไปโจมตียะไข่ ดังนั้น ใน ค.ศ. 1607 พระเจ้ายะไข่ก็ส่งกองทัพไปโจมตีเมืองดิอางกาทางบก แล้วประหัตประหารชาวเมืองอย่างไม่ปรานี กล่าวกันว่าพวกโปรตุเกสถูกฆ่าตายครั้งนี้ 600 คน[1]

---

[1] จำนวนนี้เป็นจำนวนตามจดหมายที่พระเจ้ายะไข่เขียนถึงพวกฮอลันดาที่เมืองมสุลีปตัมในปี ค.ศ. 1608 De Jonge, **Opkomst van het Nederlandsch Gezag in Oost-Indie** (1595–1610), iii, หน้า 291.

ในบรรดาผู้ที่หลบหนีไปได้มี ซีบาสเตียน กอนซาเลส ตีบาว อยู่ด้วยผู้หนึ่ง เขาเป็นพ่อค้าขายเกลือ ในตอนนั้นมีผู้ลี้ภัยไปกับเขาหลายคน ซึ่งพากันหันไปยึดอาชีพเป็นโจรสลัด ใน ค.ศ. 1609 เขาตั้งตนเป็น "ราชา" แห่งเกาะแซนด์วิป โดยกำจัดพวกโจรสลัดชาวอาฟกัน ซึ่งซ่องสุมผู้คนอยู่บนเกาะนั้นจนหมดสิ้น ที่เกาะแห่งนี้เขาได้ต้อนรับเจ้ายะไข่ไว้องค์หนึ่งเป็นอนุชาของพระเจ้ามินราชากรี และเป็นเจ้าเมืองจิตตะกอง แต่วิวาทกับพระเชษฐาจึงต้องหนีมา ตีบาวได้สมรสกับพระขนิษฐาของเจ้ายะไข่องค์นั้น และเมื่อเจ้าชายองค์นั้นสิ้นพระชนม์ลงอย่างกะทันหัน เข้าใจว่าถูกยาพิษ ตีบาวก็ยึดทรัพย์สมบัติของเจ้าชายองค์นั้นเสีย ต่อมาไม่ช้าผู้สำเร็จราชการเมืองเบงกอลซึ่งเป็นพวกโมกุลก็เริ่มลงมือโจมตีตำบลโนกาลี ซึ่งอยู่ทางตะวันออกของปากแม่น้ำคงคา ตำบลนี้เคยยอมขึ้นกับยะไข่ เมื่อเกิดเรื่องขึ้นเช่นนี้ ตีบาวกับพระเจ้ายะไข่ก็ต้องหันเข้าหากัน แต่ขณะที่ยะไข่ซึ่งเป็นพันธมิตรกำลังรบอยู่ทางบกแต่ไม่สู้จะได้ผลดีนัก ตีบาวก็ทำกลอุบายเชิญแม่ทัพนายกองของกองทัพเรือยะไข่ไปประชุมปรึกษาหารือกัน แล้วฆ่าเสียทั้งหมด ยึดเอากองทัพเรือของยะไข่ไว้ แล้วก็เที่ยวปล้นสะดมขึ้นไปตามแม่น้ำเลมโร ไปจนกระทั่งถึงกำแพงกรุงมรหัง แล้วยึดเรือพระที่นั่งของพระเจ้ายะไข่ไปเป็นที่ระลึกในชัยชนะ

ในปี ค.ศ. 1612 พระเจ้ามินราชากรีสิ้นพระชนม์ รัชทายาททรงนามมินขาเมือง (ค.ศ. 1612–ค.ศ. 1622) ตั้งพระทัยว่าจะต้องทำลายล้างอำนาจของตีบาวกับพรรคพวกวายร้ายของเขานั้นให้หมดสิ้นให้จงได้ ความพยายามครั้งแรกไม่ได้ผล เพราะราชาแห่งทิปเปอระจู่โจมเข้ามารบกวนยะไข่ในระยะสำคัญนี้ พระองค์จึงต้องถอนกำลังไปต้านทาน ตีบาวรู้ตัวว่าอยู่ในอันตราย เพราะมีเบงกอลเป็นศัตรูอยู่ด้านหนึ่งแล้วยังมียะไข่ซึ่งเคยดแค้นอาฆาตอยู่อีกด้านหนึ่ง จึงร้องทุกข์ไปยังเมืองกัว ยุยงให้อุปราชที่เมืองกัวแก้แค้นยะไข่ซึ่งประหัตประหารชาวโปรตุเกสที่เมืองดิอางกา เขาแนะนำว่าควรจะรวมกำลังกันไปโจมตียะไข่เสียที และเสนอว่าเขาจะส่งบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงโปรตุเกสทุกปี ในฐานะที่เป็นราชาแห่ง "ราชอาณาจักรเกาะ" อุปราชที่เมืองกัวก็ส่งกองทัพเรือมีเรือกำปั่นใบ 14 ลำมาถึงน่านน้ำยะไข่ในตอนปลาย ๆ ฤดูมรสุมปี ค.ศ. 1615 ซึ่งปีนั้นฝนชุกมาก มรหังก็ถูกโจมตี แต่โปรตุเกสขึ้นบกไม่ได้ ต้องถอยเรือกลับไปเพราะกะเวลาที่จะประสานงานรวมกำลังกับตีบาวไว้ผิดพลาด และเรือฮอลันดาลำหนึ่งซึ่งจอดอยู่ในอ่าวก็เข้าช่วยยะไข่สู้รบป้องกันเมือง อีกสองปีต่อมา พระเจ้ามินขาเมืองก็ยึดได้เกาะแซนด์วิป ทำลาย

ล้างนิคมของพวกเฟริงกีจนหมดสิ้น และทำลายป้อมค่ายที่บนเกาะนั้นด้วย กล่าวกันว่าตีบาวหนีรอดไปได้ แต่ไม่มีใครได้ยินข่าวคราวของเขาอีกเลย

พวกเฟริงกีตอนนี้ก็หมดฤทธิ์ ความคึกคะนองของฟิลลิป เดอ บริโตที่เมืองสิเรียม ก็ถึงจุดจบอันน่าเศร้าไปแล้ว เมื่อปี ค.ศ. 1613 พวกเฟริงกีขอปรองดองกับพระเจ้ายะไข่ และหันกลับช่วยพระเจ้ายะไข่ทำสงครามแผ่อำนาจไปควบคุมเบงกอลแถบตะวันออกเฉียงใต้อย่างจริงจังอีกครั้งหนึ่ง พงศาวดารของยะไข่กล่าวถึงการรบครั้งนี้อย่างภาคภูมิว่า "ชัยชนะแห่งมัชฌิมประเทศ" ซึ่งที่จริงแล้วไม่ใช่ชัยชนะจริงจังอะไร แม้ว่ายะไข่จะยึดตำบลโนกาลีและบักกะคูนจิ และดินแดนแถบปากแม่น้ำซันเดอร์บันด์สเป็นบางส่วนไว้ได้ชั่วคราว เรื่องสำคัญที่เกิดขึ้นตอนนี้ก็คือการล่าคนเอาไปขายเป็นทาส ซึ่งลุกลามใหญ่ยิ่งขึ้นทุกที จนกระทั่งเมืองดัคคาก็อยู่ในอันตราย และในปี ค.ศ. 1625 เมืองนี้ก็ถูกพวกโจรยึดไว้ได้พักหนึ่ง เหตุการณ์เช่นนี้คงจะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าหากว่าไม่มีเรื่องร้ายแรงในจักรวรรดิโมกุล อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ชาห์เจฮันเป็นกบฏต่อพระบิดา คือ พระเจ้าเจฮันกีร์ เมื่อ ค.ศ. 1612 ปีแล้วปีเล่ากองเรือของพวกโจรเฟริงกีจะไปที่เมืองดิอางกา จับเอาทาสชาวเบงกาลีไปขายเป็นจำนวนนับพัน ไม่ช้าบ้านเรือนทั้งสองฝั่งแม่น้ำทุก ๆ สายระหว่างเมืองจิตตะกองจนถึงเมืองดัคคาก็ไม่มีผู้คนเหลืออยู่เลย

เมื่อพระเจ้ามินราชากรีคิดกำจัดพวกโปรตุเกสนั้น เป็นเวลาที่ชาวฮอลันดาเดินทางมาค้าขายถึงเมืองยะไข่เป็นครั้งแรกพอดี เมื่อ ค.ศ. 1605 ชาวฮอลันดาได้ไปตั้งโรงเก็บสินค้าอยู่ที่เมืองมสุลีปตัมและที่ปีตาโปลีบนฝั่งโคโรมานเดล แล้วฮอลันดาก็เดินทางออกจากศูนย์กลางทั้งสองแห่งนั้น ไปเที่ยวสำรวจหาลู่ทางที่จะค้าขายกับเบงกอลและยะไข่ พระเจ้ามินราชากรีเชิญชวนพ่อค้าฮอลันดาให้เข้าไปค้าขายในเมืองยะไข่ จึงมีการส่งพ่อค้า 2 คน คือ ปีเตอร์ วิลเลียมส์[1] และ แจน เกอริตซ์ ไปยังกรุงมรหังเมื่อ ค.ศ. 1607 คือ ปีที่มีการสังหารหมู่ที่เมืองดิอางกานั้น

---

[1] ต่อมาเขาลาออกจากบริษัทฮอลันดาไปทำงานกับบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ และกลับไปยังภาคตะวันออกอีกในปี ค.ศ. 1611 ในฐานะหัวหน้าคนหนึ่งของ "การเดินทางครั้งที่เจ็ด" พวกอังกฤษเรียกเขาว่า ปีเตอร์ ฟลอริส เขาได้เขียนบันทึกไว้ในปี ค.ศ. 1613 และบางส่วนของบันทึกนี้ได้แปลออกเป็นภาษาอังกฤษ และแซมมวล ปูรชาส ได้นำลงพิมพ์ไว้ในหนังสือเรื่อง **Pilgrims** สมาคม Hakluyt ได้จัดพิมพ์บันทึกทั้งหมดออกเมื่อ ค.ศ. 1934.

เอง พระเจ้ายะไข่ก็คล้าย ๆ กับกษัตริย์อื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกหลายพระองค์ ที่ต้อนรับพ่อค้าฮอลันดาด้วยความยินดี และประทานอนุญาตให้ส่งสินค้าเข้ามาในราชอาณาจักรของพระองค์ได้โดยไม่ต้องเสียภาษี ทั้งยังแสดงความหวังว่าฮอลันดาคงจะต้องช่วยพระองค์ "ขับไล่พวกโปรตุเกสออกไป"

พระองค์ทรงขอร้องเป็นพิเศษให้ช่วยปราบ ฟีลลิป เดอ บริโต แห่งสิเรียม บีเตอร์ วิลเลียมส์ บันทึกไว้ในรายงานของเขาว่า "แล้วพระองค์จะยกปราสาทในพะโคที่กล่าวถึงมาแล้ว กับทั้งเกาะสันทิวาและจิตตะกอง ดิอางกาหรือเมืองอื่น ๆ อีกที่ในเบงกอล ซึ่งเป็นที่พระองค์เคยยกให้แก่พวกโปรตุเกสมาแล้วนั้นให้แก่เรา"[1] และเขายังได้แสดงความคิดเห็นต่อไปอีกว่า ถ้าไม่รีบฉวยโอกาสไว้ พวกโปรตุเกสก็จะ "เข้าจัดการเสียเอง ซึ่งจะเป็นผลเสียหายแก่บริษัท" แต่ฮอลันดาต้องการจะค้าขายอย่างเดียว ไม่อยากทำสงครามแม้แต่กับพวกโปรตุเกสในแถบนี้ เพราะเพียงแต่ควบคุมบริเวณที่ค้าเครื่องเทศก็เป็นภาระที่หนักเต็มมืออยู่แล้ว ฮอลันดาจึงไม่เต็มใจที่จะส่งทหารไปตีเมืองสิเรียม

คณะทูตฮอลันดานี้กลับมายังมสุลีปตัมในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1608 พอถึงเดือนกันยายน ปี ค.ศ. 1610 วัน เวสิค หัวหน้าโรงเก็บสินค้าฮอลันดาที่โคโรมานเดลก็ตัดสินใจว่า จะต้องพยายามไปตั้งโรงเก็บสินค้าขึ้นที่มรหัง เจคอบ เดิร์คซูน คอร์เตนฮูฟ เป็นผู้ไปจัดการเรื่องนี้ อย่างไรก็ตาม พระเจ้ายะไข่นั้นต้องประสงค์ความช่วยเหลือทางการทหารมากกว่าการค้าขาย จึงรบเร้าแต่เรื่องนี้ พระองค์ต้องการให้ฮอลันดาไปสร้างป้อมที่เมืองดิอางกา และดังที่เราทราบกันมาแล้ว เมื่อ ค.ศ. 1615 นั้น ฮอลันดาได้แสดงบทบาทสำคัญในการที่เข้าช่วยสู้รบ เมื่อกองทัพเรือโปรตุเกสจู่โจมมาคุกคามกรุงมรหัง[2] ฮอลันดาไม่ปรารถนาจะยุ่งเกี่ยวกับการสงครามของพระเจ้ามินขาเมือง โดยเฉพาะไม่อยากเกี่ยวข้องกับแผนการที่ยะไข่จะไปโจมตีตีบาว เพราะฮอลันดาเห็นว่า "ทำไปก็ได้กำไรน้อย ก่อนอื่นบริษัทจะต้องลงทุนอย่างมากมายเพื่อจะช่วยค้ำจุนพระเจ้าแผ่นดินยะไข่องค์นี้ไว้บนบัลลังก์ เพราะ

---

[1] De Jonge, เรื่องเดิม, iii, หน้า 287—291. "ปราสาทในพะโค" นี้ก็คือเมืองสิเรียม หรือซานเยโก ตามที่ชาวโปรตุเกสเรียก เกาะสันทิวา ก็คือ เกาะแซนด์วิป

[2] ศาสตราจารย์เกล (Gehl) กล่าวว่า การที่โปรตุเกสเข้าโจมตีมรหังเมื่อ ค.ศ. 1615 ก็เพราะต้องการขับไล่พวกฮอลันดาออกไป (Camb. Hist. India, V. 34)

ตอนนั้นพระองค์ก็เดือดร้อนเต็มทีแล้ว"[1] ดังนั้น โรงเก็บสินค้าฮอลันดาก็เลิกล้มกิจการไปเมื่อ ค.ศ. 1617

แต่ยะไข่ก็ยังอยู่ในแผนการของฮอลันดา ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1623 เป็นต้นมา มีเรือฮอลันดาไปซื้อทาสชาวเบงกาลีซึ่งพวกโจรเฟริงกีจับมาขายที่ในยะไข่ และซื้อข้าวที่ยะไข่ผลิตขึ้นจนเหลือเฟือ เพราะมีทาสไว้ใช้ทำไร่ไถนามาก[2] เมื่อตอนต้น ๆปี ค.ศ. 1625 ฮอลันดากลับไปเปิดโรงเก็บสินค้าที่ในกรุงมรหังอีก มี เพาลุส เครเมอร์ เฮย์น เป็นหัวหน้า การที่ตั้งโรงเก็บสินค้าขึ้นอีกนี้ก็สืบเนื่องมาจากการที่ปีตตาเวียส่งแอนโทนี เคน ไปโจมตีเรือโปรตุเกสเมื่อเดือนกันยายนปีก่อน[3] เคนได้รับคำสั่งว่าให้ไปที่กรุงมรหังด้วย เพื่อทูลปรึกษาหารือพระเจ้าสิริสุทธรรม (ค.ศ. 1622–1638) ว่าจะร่วมมือกันอย่างไรในการที่จะต่อต้าน "ศัตรูของเราทั้งสอง" และให้ทำสัญญาเรื่องส่งข้าวและทาสเป็นสินค้าขาออก การเจรจาครั้งนี้ได้ผลน้อย แม้ว่าพระเจ้ายะไข่จะส่งทูตไปปีตตาเวียเมื่อ ค.ศ. 1627 และด้วยเหตุที่การซื้อขายทาสไม่ได้ผล แจน ปีเตอร์ซูน โคเอน จึงออกคำสั่งให้ปิดโรงเก็บสินค้าเสียอีกเป็นครั้งที่สอง

อย่างไรก็ตาม การค้ายังดำเนินต่อไป พ่อค้าที่อยู่ในฐานะ "ชาวเมืองเสรี" แห่งปีตตาเวียได้รับอนุญาตให้มีหุ้นส่วนในการค้า และมีการส่งทูตไปมาระหว่างปีตตาเวียและมรหังอยู่บ่อย ๆ เมื่อฮอลันดาขับไล่ชาวพื้นเมืองออกจากหมู่เกาะบันดาหมดแล้ว ก็จัดสรรที่ดินบนเกาะนั้นให้กับลูกจ้างของบริษัททำการเพาะปลูกโดยใช้ทาสเป็นแรงงาน ฮอลันดาจึงกระตือรือร้นที่จะซื้อทาสที่พวกเฟริงกีไปล่ามาได้เท่าที่ยะไข่จะมีขายให้ได้ ดังนั้นไม่ช้าฮอลันดาก็เปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นอีก แต่อยู่ได้ไม่นาน เพราะใน ค.ศ. 1631 คอร์เนลิส วัน ฮูเดน หัวหน้าโรงเก็บสินค้ารายงานไปยังปีตตาเวียว่าการค้าต้องหยุดชะงักเพราะเกิดทุพภิกขภัย ผู้คนอดอยาก และเกิดโรคระบาด เขาจึงถูกเรียกตัวกลับไป ปล่อยให้พ่อค้าเอกชนค้าขายกันตามลำพังต่อไป

---

[1] J.E. Heeres, **Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum**, i, หน้า 412.

[2] F.W. Stapel, **Geschiedenis van Nederlandsch-Indië**. iii, p. 213.

[3] Stapel, loc. cit., กล่าวว่าเหตุการณ์นี้เกิดในปี ค.ศ. 1625 และข้อความใน Daghregister แสดงว่า เคนออกจากปีตตาเวียเมื่อวันที่ 3 กันยายน ค.ศ. 1624 D.G.E. Hall, 'Ducth Relations with King Thirithudamma of Arakan,' **JBRS**, xxvi (1931), pt. I, p. 3.

ระหว่างนั้นเมืองดิอางกาและพวกเฟริงกีก็ก่อเรื่องขึ้นอีก ใน ค.ศ. 1630 พระเจ้าสิริสุทธรรมตั้งอุปราชคนใหม่ไปครองเมืองจิตตะกอง อุปราชจงเกลียดจงชังพวกเฟริงกีมาก จึงส่งใบบอกที่น่าตระหนกเข้ามายังกรุงมรหัง กล่าวหาว่าชาวโปรตุเกสวางแผนจะรับกองทัพของอุปราชของโมกุลที่เมืองดัคคาเข้ามาในจิตตะกอง เขาตั้งใจจะยุให้พระเจ้าสิริสุทธรรมวางยาพิษขนานที่เคยให้แก่เมืองดิอางกาเมื่อปี ค.ศ. 1607 นั้นอีกครั้งหนึ่ง ขณะนั้นกองทัพเรือของพวกเฟริงกีไม่อยู่ ออกไปเสาะหาทาสอย่างที่เคยทำมาทุก ๆ ปี ผู้ที่อาศัยอยู่ในเมืองดิอางกาซึ่งได้ทราบแว่ว ๆ ถึงแผนการนี้จึงจัดส่งผู้แทนให้เป็นทูตเข้ามายังราชธานี เพื่อทูลให้พระเจ้ายะไข่ทรงทราบว่าข่าวนี้ไม่มีมูลแห่งความจริง ทูตนั้นเป็นกัปตันเฟริงกี ชื่อ กอนซาเลส ตีบาว เป็นญาติของตีบาวราชาแห่งเกาะแซนด์วิปคนหนึ่ง กับบาทหลวงอีกคนหนึ่งชื่อบาทหลวง ฟรา ซีบาสเตียว แมนริค เป็นนักบวชนิกายออกัสตีเนียนแห่งออปอร์โต ซึ่งเพิ่งมาอยู่ที่เมืองดิอางกาใหม่ ๆ ในฐานะเจ้าคณะจังหวัดอยู่ในบังคับบัญชาของมหาสังฆราชแห่งกัว หลายปีต่อมาเมื่อท่านแมนริคผู้นี้กลับไปประเทศโปรตุเกสแล้ว ท่านได้เขียนบันทึกความทรงจำเรื่องการเดินทางของท่านอย่างละเอียดพิสดาร ซึ่งเป็นบันทึกที่น่าสนใจและมีคุณค่ามาก[1]

งานทูตครั้งนี้เป็นผลสำเร็จอย่างดียิ่ง พระเจ้ายะไข่สั่งระงับกองทัพใหญ่ซึ่งเตรียมจะไปลงโทษเมืองดิอางกา ซ้ำยังประทานอนุญาตให้สร้างโบสถ์คาทอลิกที่ชานเมืองเดียงกรี-เพ็ต ซึ่งอยู่ทางฟากตะวันตกของราชธานี อันเป็นตำบลที่ทหารอาสาโปรตุเกสอาศัยอยู่ บาทหลวงแมนริคเป็นคนพูดตรงโผงผาง กล้าที่จะทูลพระเจ้ายะไข่อย่างไม่เกรงพระทัยว่าควรจะเลิกนับถือศาสนาผิด ๆ นี้เสีย แล้วหันมานับถือศาสนาคริสต์ แต่พระเจ้ายะไข่ก็ยังยกย่องเป็นอันดีในฐานะอาคันตุกะผู้มีเกียรติ ทรงอนุญาตให้ได้ชมสิ่งของซึ่งริบมาจากหงสาวดี เมื่อ ค.ศ. 1599 บาทหลวงแมนริคติดอกต้องใจช้างเผือกเป็นอันมาก พระราชธิดาของพระเจ้านันทบุเรงซึ่งถูกพามายังกรุงมรหัง และเป็นบาทบริจาริกาของพระเจ้ามินราชากรีนั้น ได้ทรงต้อนรับบาทหลวงผู้นี้ และยังได้เล่าเรื่องราวความทุกข์ยากให้ฟังด้วยอารมณ์เศร้า

---

[1] ดูเรื่อง **Travels of Fray Sebastien Manrique,** (1629-1643). ซึ่ง Lt. Col. C.E. Luard เป็นบรรณาธิการ จัดพิมพ์โดยสมาคม *Hakluyt* ออกเป็น 2 เล่ม เมื่อ ค.ศ. 1927 การผจญภัยของแมนริคที่ดิอางกาและมรหัง เป็นเรื่องที่ Maurice Collis นำเอาไปประพันธ์เป็นเรื่อง **Land of the Great Image.**

หมอง เมื่อบาทหลวงแมนริคอยู่ในนครหลวงของยะไข่ได้หกเดือนแล้ว ก็กลับไปเมืองดิอางกาเมื่อต้นปี ค.ศ. 1631

ปีต่อมา เมื่อพระเจ้าชาห์เจฮันได้เป็นมหาราชแห่งจักรวรรดิโมกุลแล้ว ก็ทรงตั้งพระทัยว่าจะต้องกวาดล้างนิคมโปรตุเกสที่เมืองฮุกลีให้หมดสิ้น เพราะทรงสงสัยว่าพวกโปรตุเกสจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับการที่พวกโจรเฟริงกีที่เมืองดิอางกาเที่ยวรุกรานจับผู้คนไปขายเป็นทาสอย่างทารุณ ทั้งยังมีเรื่องสะเทือนพระทัยด้วยเหตุที่ทรงมีศรัทธาอย่างแรงกล้าในศาสนาอิสลาม พระองค์จึงกริ้วโกรธนัก เมื่อทรงทราบว่ามีเฟริงกีผู้หนึ่งลักพาเอาภรรยาของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ใกล้ ๆ เมืองดัคคาไปเมื่อ ค.ศ. 1629 แล้วต่อมาไม่ช้าหญิงนั้นได้หันไปเข้ารีตถือศาสนาคริสต์ มีบาทหลวงแมนริคเป็นผู้ทำพิธีให้ กองทัพโมกุลจึงเข้าโจมตีเมืองฮุกลี เมืองนั้นต่อต้านอย่างสุดฤทธิ์ แต่ไม่ได้รับการช่วยเหลือทันท่วงทีจึงต้านทานกองทัพโมกุลไม่ได้ ผู้ที่ต่อสู้ป้องกันเมืองบางคนเล็ดลอดหนีออกจากเมืองได้ แล้วลงเรือหนีไปขึ้นเกาะโซการ์ ซึ่งอยู่เลยปากแม่น้ำออกไปไม่ไกลนัก และไปตั้งมั่นอยู่บนเกาะนั้น ในขณะเดียวกันนั้นเองก็ส่งบาทหลวงนิกายเยซูอิต ชื่อ หลวงพ่อคาบรัล ให้ไปขอความช่วยเหลือจากพระเจ้าสิริสุทธรรม แต่พระองค์ทรงทราบเรื่องเมืองฮุกลีถูกล้อมนี้ก่อนที่บาทหลวงจะมาถึง จึงได้สั่งให้กองเรือรบของพวกเฟริงกีที่ดิอางกาไปโจมตีกองทัพเรือของโมกุลในแม่น้ำฮุกลีอย่าให้ทันรู้ตัว กองทัพเรือขนาดใหญ่ของดิอางกานี้บังเอิญถูกพายุเสียเวลาไปแต่ในที่สุดก็แล่นใบไปจนถึง หากแต่ช้าเกินไปไม่ทันจะป้องกันรักษาเมืองฮุกลีไว้ได้ กระนั้นก็ยังได้ติดตามไปทำลายกองทัพเรือโมกุลเสียได้ แล้วจึงถอยกลับมายังเกาะโซการ์ เพื่อคอยกำลังที่จะยกมาเพิ่มเติม

การโจมตีกองทัพโมกุลครั้งนี้ ดูเหมือนว่าพระเจ้ายะไข่จะมีความประสงค์ถึงสองอย่าง อย่างหนึ่งคือ จะป้องกันไม่ให้พวกโมกุลมายึดเมืองจิตตะกอง เพราะเป็นธรรมดาที่พระองค์จะต้องคิดว่า เมื่อโมกุลได้เมืองฮุกลีแล้วก็จะต้องอยากได้เมืองจิตตะกองต่อไป อีกอย่างหนึ่งนั้นพระองค์หวังว่า เมื่อได้ชัยชนะกองทัพเรือโมกุลอย่างเด็ดขาดแล้ว พระองค์ก็คงจะสามารถเกลี้ยกล่อมอุปราชแห่งกัวให้ช่วยกันรุกรานเบงกอลต่อไป อุปราชแห่งกัวก็เต็มใจจะปรึกษาหารือกันถึงเรื่องนี้ จึงส่งกาสปาร์ เดอ เมสกีตา ไปกรุงมรหังเมื่อปี ค.ศ. 1633 มีบาทหลวงแมนริคเป็นที่ปรึกษาไปด้วย แต่การเจรจาไม่ได้ผล แผนการอันมโหฬารของพระเจ้ายะไข่ที่

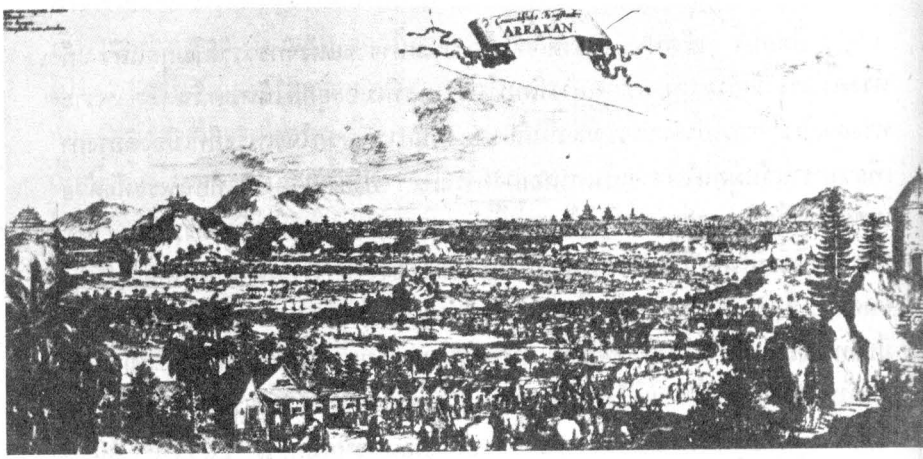

มรหังในคริสต์ศตวรรษที่ 17

หวังว่าจะได้ชัยชนะเหนือเบงกอลจึงต้องเลิกล้มไป

ทูตจากเมืองกัวลงเรือกลับไป แต่บาทหลวงแมนริคยังต้องอยู่ก่อน เพราะพระเจ้ายะไข่โปรดปราน และยิ่งกว่านั้นบาทหลวงผู้นี้ยังรู้เรื่องราวลึกล้ำของรัฐบาลยะไข่มากเกินไป จึงจะยอมให้กลับเมืองดิอางกาในทันทีทันใดนั้นไม่ได้ อีกสองปีต่อมา คือ ค.ศ. 1635 จึงได้รับพระราชานุญาตให้กลับได้ บาทหลวงแมนริคเล่าเรื่องการผจญภัยแปลก ๆ ขณะที่อยู่ในกรุงมรหังไว้ในหนังสือของท่าน ท่านบรรยายอย่างแจ่มแจ้งเรื่องงานราชาภิเษกของพระเจ้าสิริสุทธรรม พระเจ้ายะไข่องค์นี้ครองราชย์มานานแล้ว แต่ยังไม่ได้ทำพิธีเฉลิมฉลองจนกระทั่ง ค.ศ. 1635 เพราะโหรทำนายว่าพระองค์จะสิ้นพระชนมายุภายในหนึ่งปีหลังจากงานราชาภิเษก ก่อนที่จะทำพิธีราชาภิเษกก็มีการเซ่นสรวงบูชายัญอย่างบ่าเถื่อน เป็นการสะเดาะพระเคราะห์ แต่สามปีต่อมา พระอัครมเหสีก็จัดการลอบสังหารพระองค์เสีย แล้วยกชู้รักขึ้นเป็นกษัตริย์ใช้นามว่า พระเจ้านรบดีคยี (ค.ศ. 1638—ค.ศ. 1645)

บาทหลวงแมนริคไม่ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าสิริสุทธรรมกับฮอลันดา แต่เมื่อ ค.ศ. 1633 นั้นพระองค์ส่งทูตสองคนไปปัตตาเวีย เชื้อเชิญ

ฮอลันดาให้มาเปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นใหม่ ฮอลันดายังติดธุระสำคัญ คือ การปิดล้อมเมืองมะละกาและต้องการเสบียงอาหารซึ่งไม่สามารถจะหาได้ในประเทศยะไข่ แต่ฮอลันดาก็จัดเรือสองลำพร้อมด้วยสินค้าซึ่งจะเอาไปขายที่ยะไข่ให้ติดตามคุ้มกันคณะทูตกลับมาส่ง ใน ค.ศ. 1635 อาดัม วัน เดอ แมนเดียร์ ก็เปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นใหม่ ในตอนแรก ๆ กิจการดำเนินไปด้วยดี แต่ไม่ช้าความยุ่งยากก็เกิดขึ้น เพราะพระเจ้ายะไข่ต้องการแต่ความสัมพันธ์ทางการทหาร เมื่อทรงทราบว่าทูตโมกุลไปบัตตาเวียและฮอลันดาต้อนรับเป็นอย่างดี พระองค์ก็ส่งสาสน์แสดงความโกรธเคืองไปต่อว่าข้าหลวงใหญ่ฮอลันดาที่บัตตาเวีย ว่าพวกโมกุลเป็นศัตรูของพระองค์ ยิ่งกว่านั้น ความสัมพันธ์ระหว่าง วัน เดอ แมนเดียร์ กับพระเจ้ายะไข่ก็เลวลงด้วย เพราะพระเจ้ายะไข่ผูกขาดสินค้าข้าวไว้เป็นของหลวง เมื่อวัน เดอ แมนเดียร์ทักท้วงว่าราคาแพงเกินไป และพยายามหาซื้อสินค้าจากตลาดเอาเอง ก็เกิดเป็นเรื่องเดือดร้อนมากมาย

ความประพฤติของวัน เดอ แมนเดียร์นั้น ข้าหลวงใหญ่ แอนโทนี วัน ดีเมน แห่งบัตตาเวียถือว่าไม่สมเกียรติ บัญชีก็ทำไม่เรียบร้อย ต่อมาเขาจึงถูกย้ายไปอยู่ที่อื่น ข้าหลวงใหญ่วัน ดีเมนซ์แจงไว้ว่า ต่อไปภายหน้าถ้าจะแต่งตั้งใครไปประจำอยู่ที่กรุงมรหังแล้ว ก็ควรจะเลือกเอาแต่ "คนที่มีกิริยาท่าทางดี ไม่ใช่คนสกปรกเลอะเทอะ" หัวหน้าโรงเก็บสินค้าคนต่อมาได้แก่ อาเรนต์ แจนเสน วัน เดน เฮล์ม เขาผู้นี้เป็นผู้ที่พระเจ้านรบดีกษัตริย์ใหม่ผู้แย่งราชสมบัตินั้นโปรดปรานมาก เพราะเขาถวายของที่ถูกพระทัย คือ เหล้าองุ่นและสุราชนิดอื่น ๆ อย่างไม่อั้น[1] แต่ใน ค.ศ. 1643 พระอนามัยทรุดโทรมลง และพระราชอำนาจก็เสื่อมลงไม่สามารถควบคุมกิจการบ้านเมืองได้ ประกอบกับมีเรื่องเกิดขึ้นจนทำให้ฮอลันดาต้องปิดโรงเก็บสินค้าอีกครั้งหนึ่ง คือ เรือกำปั่นใบของพ่อค้าชาวฮอลันดาคนหนึ่งบรรทุกสินค้าผ้าเป็นพับ ๆ ล้วนแต่มีราคาแพงจะไปยังเมืองจิตตะกอง แต่ถูกล่อลวงให้แวะไปจอดที่ท่าเรือเมืองมรหัง แล้วสินค้านั้นก็ถูกริบเอาไป นายเรือกับลูกเรือถูกจับขังคุก เมื่อฮอลันดาพยายามขอร้องให้ทางการยะไข่ปลดปล่อยไม่สำเร็จ และชาวฮอลันดาตายในคุกหลายคน ฮอลันดาจึงตัดสัมพันธไมตรีกับยะไข่ โรงเก็บสินค้าว่างเปล่าอยู่ถึง 8 ปี และฮอลันดาก็ดักจับเรือของยะไข่เป็นการแก้แค้นอย่างรุนแรง

[1] A firman granted to van den Helm by 'Narabidrij' in August 1643 is printed in Heeres Corpus i, p. 414.

ภาคิไนยของพระเจ้านรบดีคยีทรงนามพระเจ้าสะโตะ สืบราชสมบัติต่อมาใน ค.ศ. 1645 พระองค์ครองราชย์อยู่เพียง 7 ปีและไม่มีเกียรติคุณชื่อเสียงใด ๆ แต่พระโอรสทรงพระนามสันตสุธรรม ซึ่งขึ้นเสวยราชย์เมื่อ ค.ศ. 1652 และครองราชย์อยู่ 32 ปีนั้น มีพระนามโด่งดังว่าทรงเป็นกษัตริย์ยะไข่ที่ดีที่สุดพระองค์หนึ่ง แม้จะยังมีพระชนมายุน้อยมากเมื่อขึ้นเสวยราชย์[1] แต่ไม่ช้าปัตตาเวียก็ได้ทราบว่าพระองค์ทรงสนพระทัยในเรื่องการค้ากับต่างประเทศมากกว่ากษัตริย์องค์ก่อน ๆ เมื่อบรรดาผู้จัดการบริษัทอีสต์อินเดียของฮอลันดารบเร้าให้ปัตตาเวียเปิดการค้ากับยะไข่อีก ทูตฮอลันดา ชื่อ โจน เกิสเซน ก็ออกเดินทางไปยะไข่เมื่อเดือนตุลาคม ค.ศ. 1652 พร้อมด้วยรายการยาวเหยียดเกี่ยวกับเงื่อนไขต่าง ๆ ที่จะต้องเจรจากับกษัตริย์องค์ใหม่ของยะไข่ การเจรจาครั้งนี้รู้สึกว่าทำความเข้าใจกันได้ง่าย แล้วข้อตกลงต่าง ๆก็ทำขึ้นเป็นรูปสนธิสัญญา ทั้งสองฝ่ายยอมรับข้อตกลงนี้ เมื่อ ค.ศ. 1653[2] สาระสำคัญนั้นมีว่า ฮอลันดามีสิทธิที่จะค้าขายโดยไม่ต้องเสียภาษีโดยพระบรมราชานุญาตจากพระเจ้ายะไข่ และได้รับการยกเว้นไม่ต้องซื้อขายโดยผ่านคนกลาง ซึ่งเป็นผู้แทนของพระเจ้ายะไข่ด้วย เกิสเซนรู้สึกประทับใจมากเมื่อได้เห็นความมั่งคั่งโอ่อ่าของราชสำนัก ราชอาณาจักรยะไข่ในสมัยนั้นคงจะรุ่งเรืองมากไม่ต้องสงสัย

ด้วยเหตุนี้ฮอลันดาจึงเปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นใหม่อีก เมื่อ ค.ศ. 1653 และดำเนินกิจการไปได้ดีจนกระทั่ง ค.ศ. 1665 จึงต้องปิดอีก ครั้งนี้เพราะเหตุผลทางการเมือง ชาห์สุชาซึ่งเป็นพระโอรสองค์ที่สองของชาห์เจฮัน จักรพรรดิโมกุลผู้ยิ่งใหญ่ได้รับแต่งตั้งให้มาเป็นอุปราชครองแคว้นเบงกอลเมื่อ ค.ศ. 1639 ครั้นถึงปี ค.ศ. 1657 จักรพรรดิชาห์เจฮันประชวรหนัก มีข่าวเล่าลือว่าจะสิ้นพระชนม์ บรรดาพระราชโอรสจึงแย่งชิงอำนาจกัน เจ้าโอรังเซบได้ชัยชนะ จึงถอดพระราชบิดาออกเสียจากราชสมบัติเมื่อ ค.ศ. 1658 แล้วตั้งตนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเสียเอง ชาห์สุชาไม่ยอมรับโอรังเซบเป็นกษัตริย์ แต่ก็พ่ายแพ้แก่แม่ทัพของพระเจ้าโอรังเซบที่ชื่อมีร์จุมลา และเมื่อรักษาแคว้นเบงกอลไว้ไม่ได้ ชาห์สุชาก็ต้องหนีออกจากเมืองดัคคาไปยังเมืองจิตตะกอง พร้อมด้วยโอรสธิดาและทหารคนสนิทประมาณ 500 คน

---

[1] ที่นักเขียนชาวฮอลันดาเขียนไว้ใน Daghregister ว่าทรงมีพระชนมายุเพียง 13 หรือ 14 พรรษา เมื่อขึ้นเสวยราชย์นั้นคงจะไม่ถูกต้อง วอลเตอร์ ชูเตน ซึ่งได้เฝ้าพระองค์เมื่อ ค.ศ. 1661 มีความเห็นว่า มีพระชันษาประมาณ 28 พรรษา

[2] รายละเอียดของการเจรจาครั้งนี้อยู่ในหนังสือ Daghregister ปี 1653 หน้า 98—103. Valentijn พิมพ์เงื่อนไขของสัญญาไว้ในเรื่อง Oud en Nieuw Oost---Indiën , v, i. หน้า 140—146.

ซึ่งล้วนแต่เป็นบริวารที่จงรักภักดี พระเจ้าสันตสุธรรมกษัตริย์ยะไข่ก็ยอมอนุญาตให้เดินทางต่อมาจนถึงกรุงมรหัง โดยมีเงื่อนไขว่าบริวารของชาห์สุชาจะต้องยอมปลดอาวุธเสียก่อน ชาห์สุชามาถึงเมืองมรหัง เมื่อวันที่ 26 สิงหาคม ค.ศ. 1660 พระเจ้ายะไข่ก็ต้อนรับเป็นอันดี จัดให้พักใกล้ ๆ เมืองหลวงบนฝั่งขวาของลำห้วยวาสีที่เชิงเขาบาห์บูดวง ชาห์สุชาขอเรือที่จะพาพระองค์กับบริวารไปยังเมืองเมกกะ พระเจ้ายะไข่ก็รับว่าจะจัดหาให้

แต่พระเจ้ายะไข่ไม่ได้ปฏิบัติตามสัญญานี้ ไม่ช้าชาห์สุชาก็เริ่มรู้สึกว่าพระองค์อยู่ในอันตรายร้ายแรงมาก เพราะนายพลมีร์ จุมลาเรียกร้องเร่งรัดครั้งแล้วครั้งเล่าให้พระเจ้าสันตสุธรรมส่งชาห์สุชาให้แก่กองทัพโมกุล พระเจ้าสันตสุธรรมคาดว่าจะต้องเกิดเรื่องเดือดร้อนแน่ จึงจัดกองทัพเรือประจำอยู่ที่นอกฝั่งเมืองดิอางกา และส่งกำลังไปเพิ่มเติมอีก ทำให้เรื่องน่าตื่นเต้นมากขึ้นทุกที แล้วก็มีข่าวเล่าลือกันมาว่า มีร์จุมลายึดเมืองดิอางกาได้แล้ว ยิ่งกว่านั้น พระเจ้ายะไข่ยังขอพระธิดาองค์หนึ่งของชาห์สุชาจะมาอภิเษกเป็นมเหสี ชาห์สุชาไม่ยกให้ และแสดงความขัดเคือง ความสัมพันธ์จึงเลวร้ายลง เซอร์อาร์เธอร์ แฟร์ กล่าวว่า การที่พระเจ้าสันตสุธรรมสู่ขอพระธิดาของชาห์สุชานี้ก็เพื่อจะได้อ้างเป็นสาเหตุที่จะแตกร้าวกัน เพราะพระองค์แค้นเคืองอยู่เสมอว่าพวกโมกุลนั้นหยิ่งยโสและดูหมิ่นเหยียดหยามพระองค์ ทั้งพระองค์ก็ละโมบอยากจะได้ทรัพย์สมบัติอันมหาศาลที่ชาห์สุชานำมานั้นด้วย

ชาห์สุชามองเห็นอันตรายจึงพยายามอย่างสุดฤทธิ์ที่จะหนีออกจากยะไข่ แต่แผนการผิดพลาด เมื่อราชฎรลุกขึ้นโจมตีบริวารของพระองค์นั้น บริวารของพระองค์กลับอาละวาดเอาไฟจุดเผาบ้านเรือนราษฎรเสียเป็นอันมากกว่าจะถูกพวกยะไข่ล้อมจับและสังหารหมู่ เรื่องนี้เกิดขึ้นเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. 1660 รัฐบาลยะไข่ออกข่าวว่าชาห์สุชาพยายามจะเข้ายึดพระราชวัง เล่ากันว่าพระราชชนนีของพระเจ้ายะไข่เกลี้ยกล่อมวิงวอนไม่ให้พระเจ้ายะไข่ประหารชีวิตชาห์สุชา โดยอ้างว่าการประหารชีวิตพวกเจ้าด้วยกันเองนั้นเป็นเรื่องที่มีอันตราย เพราะประชาชนอาจจะโจมเยี่ยงอย่าง แต่ในวันที่ 7 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1661 ที่พักอาศัยของชาห์สุชาก็ถูกโจมตีและมีการสังหารหมู่อีกครั้งหนึ่ง และหลังจากนั้นก็ไม่มีผู้ใดได้พบเห็นชาห์สุชาอีกเลย ลือกันว่าพระองค์หนีไปอยู่ในป่าเขากับพระโอรสอีกหลายองค์แล้วถูกจับและถูกฆ่าตายทั้งหมด หลายเดือนต่อมา เกอร์ริต วัน วูรเบอร์ก หัวหน้าโรงเก็บ

สินค้าฮอลันดาจึงได้ทราบเรื่องราวว่าเป็นมาอย่างไร เขาเขียนรายงานย่อ ๆ ลงไว้ในหนังสือ **Daghregister** ว่าดังนี้

"เจ้าชายชาห์สุชา ซึ่งในหนังสือรายงานของยะไข่ฉบับก่อน ลงวันที่ 22 กุมภาพันธ์ เรียกว่าผู้ลี้ภัย และไม่มีใครพบว่าเป็นหรือตายนั้น บัดนี้เชื่อกันแม้จะยังไม่มีหลักฐานแน่นอนนัก ว่าสิ้นพระชนม์เสียตั้งแต่ในตอนแรก ๆ ที่เกิดเหตุร้ายนี้ ว่ากันว่าพระศพนั้นพวกขุนนางผู้ใหญ่ทำลายเสียไม่ให้ใครจำได้ เพื่อว่าพวกตนจะได้ใช้เครื่องประดับเพชรพลอยราคาแพงซึ่งพระองค์เคยประดับ ส่วนโอรสสามองค์กับพระชายาหม่อมห้ามและพระธิดานั้นถูกจับ พระชายาหม่อมห้ามและพระธิดาถูกนำไปไว้ในพระราชวัง ส่วนพระโอรสนั้นถูกคุมขังอยู่พักหนึ่งแล้วก็ถูกปล่อยออกไปและได้รับอนุญาตให้อยู่ในบ้านหลังเล็ก ๆ หลังหนึ่ง ทองคำและเงิน ซึ่งพวกยะไข่ยึดเอาไปนั้นก็ถูกนำเข้าสู่ท้องพระคลังทุกวันเพื่อหลอมเสียใหม่"[1]

ในทันทีที่อุปราชเบงกอลได้ทราบข่าวจากโรงเก็บสินค้าฮอลันดาที่เมืองดัคคาว่าชาห์สุชาถูกฆาตกรรมเสียแล้ว ก็ยึดเอาเรือฮอลันดาลำหนึ่งบังคับให้พาทูตไปยังกรุงมรหัง พร้อมด้วยคำสั่งเด็ดขาดว่าให้มอบโอรสของชาห์สุชาคืนมา แต่พระเจ้ายะไข่ไม่ปฏิบัติตามคำเรียกร้อง แล้วยังต่อว่าบิตตาเวียเรื่องที่ยอมให้ทูตโมกุลใช้เรือของฮอลันดา ยิ่งวันที่มีท่าทีมากขึ้นทุกทีว่าสงครามคงจะต้องเกิดขึ้น ฮอลันดาซึ่งเป็นกลางก็ยิ่งรู้สึกอึดอัดลำบากใจ ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1663 มีการพยายามที่จะช่วยเจ้าชายทั้งสามพระองค์ที่ถูกขังอยู่ แต่ทำไม่สำเร็จ พระเจ้ายะไข่จึงหุนหันไม่คิดหน้าคิดหลัง ตัดสินพระทัยเด็ดขาดสั่งให้ตัดศีรษะเจ้าชายทั้งสามองค์และให้ประหารชาวเบงกอลและผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามเป็นจำนวนมากในนครหลวงของพระองค์ ต้นปีต่อมากองเรือรบของพวกเพ่ริงกีก็แล่นใบขึ้นไปตามลำแม่น้ำมุ่งตรงไปยังเมืองดัคคา ขับไล่กองทัพเรือของพวกโมกุล 260 ลำแตกหนีไปทั้งยังติดตามไปทำลายกองทัพเรือนั้นเสียหายมากกว่าครึ่ง แล้วจับคนหลายร้อยคนมาขายเป็นทาส

เมื่อถึงตอนนี้การที่จะปล่อยให้เหตุการณ์ล่วงเลยไปโดยไม่มีการแก้แค้นลงโทษกันบ้างนั้นไม่ได้ ชายิสตาข่าน พระมาตุลาของพระเจ้าโอรังเซบเพิ่งได้รับแต่งตั้งมาเป็นอุปราชเบงกอลใหม่ ๆ และตั้งใจว่าจะต้องเผาผลาญแหล่งโจรสลัดที่เมือง

---

[1] Hall, "Studies in Dutch Relations with Arakan" เล่ม 3, **JBRS**, xxvi (1936), ตอนที่ 1 หน้า 24.

ดิอางกาให้หมดสิ้นไปให้จงได้ จึงขอร้องให้ฮอลันดาช่วยทั้งยังขู่ว่า ถ้าไม่ช่วยจะขับไล่โรงเก็บสินค้าของฮอลันดาทุก ๆ แห่งในเบงกอลออกไป ในเวลาเดียวกันพระเจ้ายะไข่ก็เตรียมกองทัพใหญ่จะยกไปโจมตีเบงกอล และออกคำสั่งขอยืมเรือฮอลันดามาใช้ในกองทัพของพระองค์ เคราะห์ดีของพวกฮอลันดาที่บังเอิญเกิดพายุใหญ่มาพัด กองทัพเรือของพระเจ้ายะไข่กระจัดกระจายไปตั้งแต่ยังไม่ทันจะออกเดินทาง ขณะที่เรือของยะไข่จอดพักซ่อมแซมสิ่งที่เสียหาย เรือฮอลันดาก็ลอบหนีไป ในที่สุดกองทัพเรือยะไข่ก็ออกเดินทางไปโจมตีเบงกอลจนได้ และได้ทำลายล้างผลาญเบงกอลเสียจนเสียหายยับเยินยิ่งกว่าครั้งก่อน ๆ

เมื่อเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1665 สภาแห่งหมู่เกาะอินดิสที่บีตตาเวียเรียกประชุมกันเป็นพิเศษ แล้วออกคำสั่งลับให้ละทิ้งโรงเก็บสินค้าที่กรุงมรหัง พระเจ้ายะไข่ถูกลวงอย่างแยบคาย คือ ในคืนเดือนมืดในเดือนพฤศจิกายน พ่อค้าฮอลันดารีบบรรทุกเข้าของทุกสิ่งที่พอจะขนเอาไปได้ลงเรือสี่ลำแล้วลอบหนีไป พอถึงปากน้ำก็มีม้าใช้พิเศษตามมาทัน อัญเชิญสาสน์ของพระเจ้ายะไข่ที่มีไปถึงข้าหลวงใหญ่ฮอลันดามามอบให้ สาสน์นั้นมีข้อความสำคัญว่า เหตุใดพวกฮอลันดาจึงกลัวเกรงอุปราชเบงกอลนัก ถ้าอุปราชเบงกอลจะสร้างหอสูงให้ขึ้นไปถึงเมืองสวรรค์เช่นหอบาเบลก็คงจะทำได้ง่ายกว่าที่จะเอาชนะยะไข่

แต่กองทัพเรือของพวกเฟริงกีไม่มีโอกาสไปโจมตีปล้นเบงกอลได้อีก ชายิสตาข่านซึ่งได้สร้างกองทัพเรือขึ้นใหม่ มีอาวุธยุทธภัณฑ์พร้อมเพรียง ได้ไปยึดเกาะแซนด์วิปไว้เพื่อจะใช้เป็นฐานทัพที่จะยกไปตีเมืองดิอางกา ถ้าหากว่าพวกเฟริงกีคิดจะไปปล้นเบงกอลจริง ๆ แล้ว จะเกิดอะไรขึ้นก็ยากที่จะกล่าวได้ เพราะกองทัพของพวกเฟริงกีนั้นมีกำลังความสามารถเหนือกว่ากองทัพเบงกอลมาก แต่เมื่อถึงเวลาอันสำคัญเข้า พวกเฟริงกีเกิดวิวาทกับพวกยะไข่ และเมื่อชายิสตาข่านฉวยโอกาสนี้เชิญชวนให้พวกเฟริงกีเปลี่ยนใจมาเข้าเป็นฝ่ายตน เฟริงกีส่วนมากก็เปลี่ยนใจเข้าข้างฝ่ายโมกุลตามคำเชิญ ต่อมาในตอนต้น ๆ ปี ค.ศ. 1666 ชายิสตาข่านก็เข้าโจมตีเมืองดิอางกาทั้งทางบกและทางเรือ ในเดือนมกราคมก็ได้ชัยชนะกองทัพเรือของยะไข่ในการรบที่ดุเดือด เมืองดิอางกายอมแพ้ และดินแดนบริเวณเมืองจิตตะกองทั้งหมดตลอดลงไปจนถึงแม่น้ำแนฟ ก็ถูกรวมเข้าอยู่ในจักรวรรดิโมกุล

ยะไข่หมดอานุภาพทางทะเลลงเมื่อ ค.ศ. 1666 หลังจากนั้นราชอาณาจักร

ยะไข่ก็เสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว อีก 2–3 ปีต่อมาฮอลันดาก็กลับมาเปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นใหม่อีก แต่เราไม่ทราบเรื่องราวอะไรเกี่ยวกับเรื่องนี้มากนัก หนังสือ **Daghregister** ประจำปี ค.ศ. 1682 ลงศุภอักษรของผู้สำเร็จราชการฮอลันดา ชื่อ คอรเนลีส สบีลแมน ที่มีไปถวายพระเจ้าสันตสุธรรมแห่งยะไข่ว่า ด้วยเหตุที่ไม่มีสินค้าจะค้าขายโรงเก็บสินค้าก็จำเป็นจะต้อง "ตัดทอน" ลง เจ้าหน้าที่โรงเก็บสินค้าซึ่งเคยอยู่ประจำก็จะไม่อยู่ต่อไป เมื่อเก็บหนี้สินรายใหญ่ ๆ เสร็จแล้วจะกลับ แต่สบีลแมนกล่าวต่อไปว่า เขาหวังว่าจะยังคงส่งเรือมายะไข่ปีละลำหรือสองลำเพื่อมาซื้อข้าว[1]

เมื่อพระเจ้าสันตสุธรรมสิ้นพระชนม์ลงในปี ค.ศ. 1684 ประเทศยะไข่ก็เกิดจลาจล ในเรื่องนี้ ฮาร์วีย์กล่าวไว้ว่า "ผลกำไรในการเป็นโจรสลัดหมดลงแล้ว แต่สัญชาตญาณของการเป็นโจรสลัดยังคงมีอยู่ จึงทำให้ปกครองบ้านเมืองให้เรียบร้อยไม่ได้"[2] บริวารของชาห์สุชาหลายคนถูกเกณฑ์ให้เข้ารับราชการเป็นทหารธนูรักษาพระองค์ และทหารกองนี้ก็มีครบตามจำนวนอยู่เสมอเพราะเกณฑ์คนจากอินเดียภาคเหนือมาเพิ่มอยู่เรื่อย ๆ ในปี ค.ศ. 1685 ทหารกองนี้ก็ฆ่าพระเจ้าสิริสุริยะ โอรสของพระเจ้าสันตสุธรรมเสีย เข้าปล้นท้องพระคลังแล้วตั้งอนุชาของพระเจ้าสิริสุริยะขึ้นเป็นกษัตริย์ ทรงนามพระเจ้าวรธรรมราชา เมื่อพระเจ้ายะไข่องค์ใหม่นี้ไม่สามารถจะประทานบำเหน็จรางวัลให้ได้ตามสัญญา ทหารธนูกองนี้ก็เผาพระราชวังแล้วเที่ยวรังควานไปทั่วทั้งเมือง นึกจะทำอะไรก็ทำตามอำเภอใจ หลังจากนั้นก็ตกลงปรองดองกับพระเจ้ายะไข่ได้ พระเจ้ายะไข่วรธรรมราชาก็กลับเข้าพระนคร แต่ในปี ค.ศ. 1692 ทหารพวกนี้ก็ปลดพระองค์ออกจากราชสมบัติ แล้วสถาปนาพระอนุชาขึ้นเป็นพระเจ้ามุนีสุธรรมราชา ต่อมาอีกสองปีก็ปลงพระชนม์เสีย แล้วตั้งพระอนุชาอีกองค์หนึ่งขึ้นเป็นกษัตริย์แทน

เหตุการณ์เป็นไปอย่างนี้จนกระทั่งถึงปี ค.ศ. 1710 ในปีนั้นหัวหน้าของชาวยะไข่กลุ่มหนึ่ง ชื่อ มหาทันทะโบ ซึ่งมีคนจงรักภักดีด้วยมาก สามารถปราบทหารธนูรักษาพระองค์กองนี้ได้ แล้วเนรเทศไปไว้ที่เกาะรัมรี ทุกวันนี้ก็ยังมีผู้สืบสาย

---

[1] เล่ม 2 ปี 1682, หน้า 1127–8 *Pieter van Dam* ไม่กล่าวถึงยะไข่อีกเลยที่ในหนังสือ **Beschryvinge van de Oostindische Compagnie** ของเขาต่อจากเรื่องของชาห์สุชาแล้ว

[2] เรื่องเดิม, หน้า 148.

โลหิตของทหารธนูกองนี้อยู่ที่เกาะนั้น ยังคงพูดภาษายะไข่และยังนับถือศาสนาอิสลาม มหาทันทะโบตั้งตัวเป็นพระเจ้าสันทวิชัยครองราชสมบัติมาจนกระทั่งปี ค.ศ. 1731 แต่พระองค์ก็ทรงใช้เวลาสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ น้อย ส่วนใหญ่แล้วทรงใช้เวลาไปเที่ยวปล้นบ้านใกล้เมืองเคียง พระองค์ทำสงครามกับราชาแห่งทิปเปอระเพื่อยึดทรัพย์จับเชลย พระองค์ฉวยโอกาสตอนที่ราชวงศ์ตองอูซึ่งปกครองภาคกลางของพม่าเสื่อมอานุภาพ ยกพลข้ามภูเขาเข้าไปปล้นเมืองแปรและเมืองมาลุน การเสื่อมอำนาจของจักรวรรดิโมกุลหลังจากที่พระเจ้าโอรังเซบสิ้นพระชนม์เมื่อ ค.ศ. 1707 นั้น ยั่วยุให้พระเจ้ายะไข่สันทวิชัยองค์นี้ แผ่อำนาจของพระองค์ไปทางเหนือและปล้นเกาะแซนด์วิป แต่ก็ไม่ได้รับประโยชน์อะไรจากการกระทำเหล่านี้ และเมื่อพระองค์ถูกลอบปลงพระชนม์เมื่อ ค.ศ. 1731 ประเทศยะไข่ก็ยิ่งทรุดหนักลงกลับไปสู่ความยุ่งเหยิงปั่นป่วนอีก

มีกษัตริย์อีก 14 พระองค์ขึ้นครองราชสมบัติต่อ ๆ กันมา ก่อนที่กองทัพของพระเจ้าปดุงจะเข้าไปในราชอาณาจักรนี้และปลดกษัตริย์ยะไข่องค์สุดท้าย คือ พระเจ้าธรรมาดาออกจากราชสมบัติเมื่อ ค.ศ. 1785 ก่อนที่จะเกิดเรื่องนี้เป็นเวลานาน หัวหน้าชาวยะไข่หลายคนหนีไปยังราชสำนักกรุงอังวะ ขอร้องให้พม่าเข้าช่วยแทรกแซง ในที่สุดเมื่อพม่าแทรกแซงเข้าจริง ผลอันเลวร้ายก็เกิดขึ้นจนกระทั่งประชาชนชาวยะไข่ต้องอพยพหนีเข้าไปอยู่ในจิตตะกองราวครึ่งหนึ่งของจำนวนพลเมือง จึงเป็นเรื่องที่ชวนให้คิดว่าเบงกอลน่าจะไม่ปลอดภัยเสียอีกแล้ว ความวิตกครั้งนี้มีผลใหญ่หลวงมาก เพราะเป็นสาเหตุสำคัญข้อหนึ่งซึ่งทำให้เกิดสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าเมื่อ ค.ศ. 1824—ค.ศ. 1826

บทที่ 22
สมัยต้น ๆ ของราชวงศ์อลองพญา* ในพม่า
ค.ศ. 1752—ค.ศ. 1782

เมื่ออุปราชมอญเลิกทัพกลับไปหงสาวดีนั้น ได้ปล่อยให้ตะละบีนกับกองทัพซึ่งมีกำลังไม่เพียงพออยู่ปราบปรามพวกพม่า ดังนั้นหัวหน้าหมู่บ้านมุตโชโบมโย จึงซ่องสุมผู้คนขึ้นต่อต้านกองทหารมอญและได้ชัยชนะอย่างรวดเร็วแทบไม่น่าเชื่อ หัวหน้าหมู่บ้านผู้นี้เรียกตัวเองว่า อองเซยา** แปลว่า "ผู้มีชัย" ตามที่พงศาวดารพม่ามันยันยศวินกล่าวว่า "เป็นผู้ที่เทพยดาผู้รักษาพระศาสนาดลใจ" เพราะอองเซยารู้สึกตนว่าตนจะต้องเป็นผู้นำในการกู้ชาติ ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1752 ตะละบีนคุมกองทัพมาระดมตีที่มั่นของเขา อองเซยาก็ตีแตกกลับไป เดือนต่อมาเขากลับเป็นฝ่ายรุก ยกไปตีค่ายของมอญซึ่งตั้งขึ้นสกัดกั้นไม่ให้พวกพม่าออกไปกวาดหาเสบียงอาหาร กองทหารมอญแตกหนีทิ้งค่ายไปอย่างอลหม่าน ทิ้งอาวุธยุทธภัณฑ์ไว้ ตอนนี้อองเซยาจึงกลายเป็นมินหลวง คือผู้จะได้ครองราชสมบัติ เขาเรียกตนเองว่า อลองพญา แปลว่า "พระโพธิสัตว์" และหาทางทำให้คนเชื่อว่า เขาเป็นเชื้อสายของพระเจ้าโมนยินสะโตะ ผู้ครองอังวะเมื่อ ค.ศ. 1427 ถึง 1440 เมื่ออลองพญายกทัพผ่านบ้านใดเมืองใดก็บังคับให้เจ้าบ้านผ่านเมืองนั้น ๆ ออกมากระทำสัตย์สาบานเป็นพันธไมตรี "มุตโชโบมโย" ซึ่งแปลว่า "เมืองของหัวหน้าพราน" ก็เปลี่ยนชื่อเป็นเมืองชเวโบ "เมืองของผู้นำทอง" แล้วอลองพญาก็สร้างวังขึ้นที่นั่นตามแบบตามธรรมเนียมที่นิยมกัน

แต่อลองพญาขับไล่มอญออกจากพม่าภาคเหนือไม่ได้ง่าย ๆ และมอญยังมีไทยใหญ่เผ่ากเวแห่งมัธยาออกโปมาสมทบด้วย การต่อสู้เป็นสงครามป้อมค่ายประชิด พวกพม่ากู้ชาติปราชัยต้องล่าถอยมาหลายครั้งหลายหน ต่อมาถึงเดือนธันวาคม ค.ศ. 1753 อลองพญาจึงสามารถไปล้อมเมืองอังวะ ถึงตอนนี้เขาสร้างกองทัพเรือลำเล็ก ๆ ขึ้นได้แล้ว มีเรือมากมายหลายลำ ส่วนมากยึดได้จากมอญ ส่วน

---

* หรือ ราชวงศ์คอนบวง.—(หมายเหตุผู้แปล)

** ไทยเรียก มังอองไจยะ.—(หมายเหตุผู้แปล)

มอญนั้นเมื่อตีค่ายใหญ่ของอลองพญาไม่แตกก็เสียกำลังใจ และเมื่อไม่มีวี่แววว่าจะได้รับกำลังเพิ่มเติมมาจากหงสาวดี ทั้งยังเกรงว่าพม่ากับไทยใหญ่ที่อยู่ในเมืองอังวะจะร่วมมือกับพวกพม่าที่มาล้อมอยู่ข้างนอก มอญจึงลอบหนีออกจากกรุงอังวะในตอนกลางคืนอย่างเงียบกริบ ล่องตามลำแม่น้ำลงมาโดยที่พม่าไม่ทันรู้ตัว

อลองพญาไม่กล้าติดตามมอญลงมาโจมตีหัวเมืองมอญทางฝ่ายใต้ เขาจะต้องแน่ใจเสียก่อนว่า พวกเจ้าฟ้าไทยใหญ่ทางเหนือนั้นจะเป็นไมตรีกับพม่า ขณะที่พยายามเกลี้ยกล่อมเจ้าไทยใหญ่อยู่นี้ พญาทละแห่งหงสาวดีก็เข้าโจมตีเขตแดนอังวะด้วยกำลังอันมหาศาล ถ้าหากว่าพญาทละเข้าโจมตีเสียก่อนหน้านี้ คือ ในขณะที่มอญยังยึดครองกรุงอังวะอยู่ ก็คงจะทำให้อลองพญาเสียเปรียบได้อย่างง่ายดาย แต่อุปราชมอญเป็นแม่ทัพที่ไม่สามารถ แม้ว่าจะได้ชัยชนะแก่กองทัพพม่าที่ตำบลตาลอกมโย และทำลายล้างบ้านเมืองแถบนั้นไปได้ไกลจนถึงตำบลกยอมยองใกล้ ๆ เมืองชเวโบ แต่ก็ถูกกองทัพที่อลองพญาส่งมาจากชเวโบเข้าโจมตี และกองทหารพม่าที่ถูกล้อมอยู่ในเมืองอังวะก็จู่โจมออกมา ทำให้มอญเสียหายมาก เมื่อเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1754 กองทัพมอญต้องถอยกลับอย่างรีบเร่งไม่ได้หยุดพักเลยจนกระทั่งถึงเมืองแปร ในระหว่างนั้นมีเรื่องเดือดร้อนขึ้นที่ในอาณาจักรมอญ มีผู้ไม่พอใจถึงกับวางแผนจะสถาปนาพระเจ้ามหาธรรมราชากษัตริย์พม่า ซึ่งมอญจับมาคุมขังไว้ที่หงสาวดีนั้นให้กลับขึ้นครองราชย์ เมื่อเรื่องนี้ล่วงรู้กันไป มอญก็ประหารกษัตริย์พม่ากับพระราชโอรสอีกสามองค์ พร้อมทั้งคนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย พวกพม่าที่อยู่ตามบริเวณใกล้ปากแม่น้ำก่อการจลาจลขึ้น เข้ารบพุ่งตีเมืองแปรแล้วยึดเมืองนั้น แม้ว่าพวกมอญที่ถอยกลับมาจากอังวะจะมาล้อมเมืองแปรนั้นไว้

แต่การล้อมเมืองแปรนี้ไม่หนักหนาแข็งแรงอะไรนัก ตอนต้น ๆ ปี ค.ศ. 1755 อลองพญารวบรวมกำลังได้มากมายเตรียมจะมาโจมตีอาณาจักรหงสาวดีให้ราบคาบ ก็ยกมาช่วยพม่าที่ถูกล้อมอยู่ในเมืองแปรได้อย่างสะดวก แต่มอญได้สร้างปราการอย่างแข็งแรงขึ้นไว้ทางใต้ของตัวเมือง จึงต้องรบพุ่งกันอย่างหนักกว่าพม่าจะรุกเข้าได้ถึงตัวเมืองและตีเมืองแตก ความสำเร็จครั้งนี้ทำให้อลองพญาเรียกร้องความจงรักภักดีจากพม่าภาคกลางได้ง่าย พระองค์ประทับอยู่ที่เมืองแปรหลายสัปดาห์เพื่อสร้างความสงบราบคาบ แล้วจึงยกทัพลงมาทางภาคใต้และปะทะกับกองทัพมอญที่ตำบลลุนเสในเมืองเฮนซาดา ชัยชนะเด็ดขาดของพระองค์ครั้งนี้

ทำให้พระองค์เปลี่ยนชื่อตำบลนี้เสียใหม่ว่า มยานอง แปลว่า "ชัยชนะอันรวดเร็ว" ณ ที่นี้ขณะที่มีการฉลองอย่างเอิกเกริกมโหฬาร เมืองตองอู เมืองเฮนซาดา มยอง-มยา เมืองพะสิม และแม้แต่เมืองซันโดเวย์ของยะไข่ก็มาอ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์ ในที่สุดเมื่อออลองพญายกทัพผ่านตำบลดานุบยูมาแล้ว พระองค์ก็ขับไล่มอญออกจากตำบลดากองเมื่อตอนต้น ๆ เดือนพฤษภาคม แล้วฉลองชัยชนะที่พระเจดีย์ชเวดากอง อลองพญากะแผนการว่าจะสร้างดากองนี้ให้เป็นเมืองท่าสำคัญของราชอาณาจักรพม่า จึงเริ่มวางรากสร้างเมืองใหม่ แล้วประทานนามด้วยความเบิกบานพระทัยว่า "ย่างกุ้ง" แปลว่า "สิ้นความยุ่งยาก"

อย่างไรก็ตาม ความยุ่งยากยังไม่มีทางจะสิ้นสุด เมืองหลวงของมอญ คือ หงสาวดียังคงเป็นอิสระอยู่ และเมืองสิเรียมอันเป็นเมืองท่าของหงสาวดีก็เป็นศูนย์กลางการค้าของชาวยุโรป กองทัพใหญ่ของมอญก็ตั้งอยู่ที่นั่นใกล้ ๆ กับย่างกุ้ง ทั้งยังเป็นเมืองที่มีการป้องกันรักษาอย่างแข็งแรงเกินกว่าที่อลองพญาจะเสี่ยงเข้าไปโจมตี ยิ่งกว่านั้นมอญยังมีชาวฝรั่งเศสผู้เฉียบแหลมคนหนึ่งเป็นที่ปรึกษา คือ ซีเยอร์ เดอ บรูโน ซึ่งดูเปลซ์ส่งมาอยู่ประจำที่หงสาวดี 2—3 ปีมาแล้ว

ในตอนปลาย ๆ ของสงครามสืบราชสมบัติออสเตรีย ขณะที่ดูเปลซ์เป็นผู้ว่าราชการเมืองปอนดิเชอรีอยู่นั้น เขาขวนขวายที่จะแผ่อิทธิพลฝรั่งเศสและจะทำให้อังกฤษซึ่งเป็นคู่แข่งขันเสียประโยชน์ รัฐบาลมอญที่หงสาวดีกำลังต้องการพันธมิตรยุโรปซึ่งอาจจะให้อาวุธยุทธภัณฑ์พอที่จะทำให้มอญมีกำลังเหนือพม่า เมื่อระยะแรก ๆ ของการสงครามกู้เอกราชนี้ มอญได้ปิดอู่ต่อเรือของชาวยุโรปที่เมืองสิเรียม เสียหลังจากนั้นก็มีชาวอังกฤษซึ่งเป็นพ่อค้าเอกชนเหลืออยู่ไม่กี่คนล้วนแต่ไม่มีความสำคัญใด ๆ ส่วนฝรั่งเศสนั้นได้มอบกิจการผลประโยชน์ของบริษัทให้บาทหลวงชาวอิตาเลียนผู้หนึ่งช่วยดูแลไว้ก่อน บาทหลวงผู้นี้เป็นผู้ที่มอญชอบพอ ชื่อหลวงพ่อวตโตนี เมื่อบาทหลวงผู้นี้แนะนำให้มอญติดต่อฝรั่งเศส มอญก็ส่งคณะทูตไปหยั่งเสียงดูเปลซ์เมื่อ ค.ศ. 1750 ว่าจะช่วยเหลือมอญได้สักเพียงใด ดังนั้น เมื่อดูเปลซ์ส่งผู้แทนคนหนึ่งชื่อบุสซีออกจากเมืองปอนดิเชอรีไปได้ราว 2—3 สัปดาห์เพื่อให้ไปสร้างอิทธิพลฝรั่งเศสขึ้นที่ในแถบเดคคัน เขาก็ส่งอีกคนหนึ่งชื่อบรูโน ให้เดินทางมาเมืองมอญเพื่อทำงานอย่างเดียวกัน บรูโนมาถึงหงสาวดีเมื่อเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1751 และไม่มีความยากลำบากเลยที่จะเจรจาขอทำสนธิสัญญากับมอญ มอญรับว่าจะให้สัมปทานการค้าแก่ฝรั่งเศส แต่ฝรั่งเศสจะต้องให้ความช่วยเหลือแก่มอญอย่าง

เป็นล่าเป็นสันเป็นการแลกเปลี่ยนกัน พอบรูโนกลับไปถึงปอนดิเชอรี เขาก็พูดให้ดูเปลซ์เชื่อว่า มีโอกาสอันงามรอฝรั่งเศสอยู่แล้วที่ในเมืองมอญ—พม่า ดูเปลซ์ควรจะเตรียมใช้กำลังทหารเข้าแทรกแซงในการสงครามระหว่างมอญกับพม่านี้ บรูโนบอกว่า ถ้ามีทหารฝรั่งเศสสัก 500—600 คน มีอาวุธครบครัน ก็จะครอบครองอาณาจักรมอญได้โดยง่าย ดูเปลซ์จึงรีบเขียนรายงานส่งไปยังประเทศฝรั่งเศสทันที เสนอแผนการนี้และขอกำลังหนุนมาปฏิบัติการตามแผนที่วางไว้

ระหว่างนั้น อังกฤษที่เมืองมัทราสก็สงสัยฝรั่งเศสน่าจะต้องมีแผนการอย่างใดอย่างหนึ่งในเมืองมอญและพม่า ก่อนที่คณะทูตบรูโนจะไปหงสาวดี โทมัส ซอนเดอรส์ ผู้ว่าการป้อมเซนต์ยอร์ชก็ได้รายงานไปยังประเทศอังกฤษแล้วว่า มีข่าวลือว่าฝรั่งเศสคิดจะไปยึดเกาะเนเกรส[1] เขาจึงอยากให้บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษรีบตัดหน้าฝรั่งเศสไปตั้งนิคมที่บนเกาะนั้นเสียก่อน คณะกรรมการอำนวยการของบริษัทอังกฤษก็เห็นดีเห็นชอบด้วยทั้งๆ ที่ยังไม่ทราบเลยว่าบรูโนไปหงสาวดี คณะกรรมการจึงส่งคำตอบอนุมัติให้ปฏิบัติการตามแผนนั้นเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. 1751 แต่ก่อนที่ซอนเดอรส์จะได้รับคำตอบจากคณะกรรมการอำนวยการของบริษัท ก็ได้ทราบข่าวจากพ่อค้าอังกฤษที่เมืองสิเรียมว่าบรูโนไปทำสนธิสัญญากับรัฐบาลมอญแล้ว เขาจึงรีบลงมือดำเนินการทันทีเท่าที่อำนาจของเขาพอจะทำได้ คือ ส่งกำลังทหารกองเล็กๆ มี โทมัส เทย์เลอร์ เป็นหัวหน้าคณะไปสำรวจเกาะนั้น และสั่งให้รอเบิร์ต เวสต์การ์ธ พ่อค้าที่เมืองสิเรียมให้ไปติดต่อเจรจากับรัฐบาลมอญของเกาะนั้นให้บริษัทอังกฤษ

เทย์เลอร์รู้สึกว่าข้าราชการชาวพื้นเมืองที่เกาะเนเกรสนั้นเกลียดชังพวกตน จึงรีบสำรวจเกาะอย่างคร่าวๆ แล้วเดินทางไปหงสาวดีเพื่อสมทบกับเวสต์การ์ธ ทั้งสองคนได้ทราบว่ารัฐบาลมอญจะไม่ยอมให้ตั้งนิคมใดๆ ที่บนเกาะนั้นอย่างแน่นอน ขณะที่เขาทั้งสองยังอยู่ในกรุงหงสาวดี บรูโนก็เดินทางกลับไปที่นั่นอีกครั้งในฐานะผู้แทนประจำของดูเปลซ์เมื่อเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1752 เมื่อได้รู้เห็นกันอย่างชัดเจนแล้วว่าอิทธิพลของบรูโนที่มีอยู่ในเมืองมอญนั้นสูงนัก การเจรจาของอังกฤษก็ต้องเลิกล้มไป เทย์เลอร์กลับไปมัทราส แต่เมื่อตอนที่เขาออกจากเกาะเนเกรสจะไปหงสาวดีนั้น เขาได้ส่งรายงานไปว่าเกาะนี้ไม่ดีเป็นอย่างยิ่ง ซอนเดอร์สจึงลังเลใจ ทั้งๆ ที่ได้รับจดหมายของคณะกรรมการอำนวยการของบริษัทยอมอนุญาตให้

[1] D.G.E. Hall. "The Tragedy of Negrais", **JBRS**, xxi (1931), ตอนที่ 3, หน้า 63.

ยึดเกาะนั้นด้วยความเต็มอกเต็มใจ ซอนเดอรส์ชักลังเลว่าทำไปตามแผนที่วางไว้จะเป็นการถูกต้องเหมาะสมแน่แล้วหรือ แต่พอเทย์เลอร์กลับมาถึงมัทราสมาเล่าว่าบรูโนมีอำนาจวาสนามากเพียงไรที่ในหงสาวดี ซอนเดอร์สก็สลัดความลังเลใจทันที รีบส่งกำลังทหารอันเข้มแข็งไปยึดเกาะนั้นไว้เมื่อวันที่ 26 เมษายน ค.ศ. 1753 ถ้าหากว่าเขาทราบความจริงว่า คณะกรรมการบริษัทฝรั่งเศสไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอของดูเปลซ์แล้ว ซอนเดอร์สก็อาจจะไม่ทำเช่นนี้ เพราะจดหมายของคณะกรรมการบริษัทฝรั่งเศสลงวันที่ 2 มกราคม ค.ศ. 1753 นั้น แนะนำดูเปลซ์ว่าการที่มอญให้สัมปทานให้ฝรั่งเศสสร้างอู่ต่อเรือสิเรียมได้ตามสนธิสัญญา ค.ศ. 1751 นั้นก็เป็นการดีพออยู่แล้ว ไม่จำเป็นจะต้องผูกมัดตนเองเข้าไปเกี่ยวข้องพัวพันกับเรื่องทางการทหาร เพราะจะเป็นการยั่วยุให้ต้องรบพุ่งกับอังกฤษอีก

เทย์เลอร์เคยรายงานว่า เกาะเนเกรสนี้ไม่เหมาะแก่สุขภาพเป็นอย่างยิ่งและจะใช้เป็นสถานีการค้าก็จะไม่เกิดประโยชน์ การคาดคะเนของเขานี้เป็นความจริงที่สุด เกาะนี้ในฤดูฝนน้ำท่วมและมีไข้มาลาเรียชุกชุม อังกฤษไม่ได้พยายามปรับปรุงให้เป็นท่าเรือที่ดีเลย แต่แม้ว่าโรคภัยไข้เจ็บจะผลาญชีวิตเจ้าหน้าที่ทั้งชาวยุโรปและเอเชียเสียเป็นอันมาก และเสบียงอาหารก็ต้องขนข้ามทะเลมาจากมัทราส ก็ไม่มีใครคิดที่จะละทิ้งนิคมบนเกาะนี้ไปในขณะที่บรูโนยังคงอยู่ในหงสาวดี

ความรุ่งโรจน์ของอลองพญาเป็นเหตุที่ทำให้ทั้งดูเปลซ์และมอญต้องคิดทบทวนอีกครั้งเกี่ยวกับเรื่องสัมพันธไมตรี ดูเปลซ์ส่งอาวุธไปกำนัลอลองพญา มอญก็ขอความช่วยเหลือจากบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษและยังรับว่าจะยกเกาะเนเกรสให้อังกฤษด้วย เรื่องเหล่านี้เป็นเล่ห์กลของการเมือง แต่มอญนั้นมีความจำเป็นจริงๆ จึงต้องการความช่วยเหลือมากเกินกว่าที่ฝรั่งเศสที่ปอนดิเชอรีจะหาให้ได้ และเมื่อตอนปลายปี ค.ศ. 1754 ดูเปลซ์ก็ถูกเรียกตัวกลับประเทศฝรั่งเศส ความหวังที่มอญจะได้รับความช่วยเหลือจริงจังจากฝรั่งเศสจึงเป็นอันละลายหายไป แม้ว่าบรูโนจะยังคงอยู่ในหงสาวดี เกือบจะเป็นเวลาเดียวกันนั้นเองโทมัส เทย์เลอร์ก็ออกจากเกาะเนเกรสกลับไปมัทราส เขาแน่ใจว่าอลองพญาจะต้องได้ชัยชนะในขั้นสุดท้าย ดังนั้น จึงมีความเห็นว่าบริษัทอังกฤษควรจะสร้างสัมพันธไมตรีกับอลองพญา อีก 2–3 เดือนต่อมาเมื่ออลองพญายกทัพลงมาตามลำแม่น้ำอิระวดีอย่างรีบเร่ง พระองค์ได้ส่งทูตไปเกาะเนเกรสขออาวุธปืน เฮนรี บรุ๊ก ผู้แทนของบริษัทอังกฤษซึ่งอยู่ที่นั่นก็มีหนังสือไปยังป้อมเซนต์ยอร์ช เร่งเร้าว่าควรจะให้ความช่วยเหลืออลองพญา

ทุกสิ่งทุกอย่าง แต่มัทราสก็ไม่สามารถจะเจียดปืนมาให้พอแก่ความต้องการของอลองพญาได้ เช่นเดียวกับที่ปอนดิเชอรีไม่สามารถจะช่วยมอญ ทั้งนี้ก็เพราะว่าอังกฤษกับฝรั่งเศสในอินเดียกำลังจะต้องรบกันเองอยู่แล้ว

อย่างไรก็ดี เมื่ออลองพญายกทัพมาหยุดอยู่ที่ดากองก่อนจะถึงฤดูฝน ค.ศ. 1755 นั้น ก็ยังไม่แน่ว่าพม่าจะต้องได้ชัยชนะในบั้นปลาย อลองพญามีอาวุธยุทธภัณฑ์สำหรับโจมตีเมืองอันมีป้อมปราการแข็งแรงอย่างเมืองสิเรียมและหงสาวดีไม่เพียงพอ ซ้ำยังเกิดเรื่องยุ่งยากขึ้นทางภาคเหนือ คือ พวกมณีปุระยกลงมาโจมตีอีกพวกไทยใหญ่ก็วุ่นวาย ทั้งพม่ายังเกิดความหวาดระแวงว่า เชื้อพระวงศ์กษัตริย์ราชวงศ์ตองอูซึ่งอพยพเข้าไปอยู่ในเมืองไทยนั้น กำลังวางแผนจะกลับมาแย่งราชสมบัติของบรรพบุรุษ อลองพญาจึงต้องรีบกลับขึ้นไปจัดการเรื่องสำคัญ ๆ เหล่านี้เสียก่อน ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่เต็มพระทัยว่าพอหันหลังกลับ กองทัพมอญที่เมืองสิเรียมก็จะต้องเข้าโจมตีที่มั่นของพระองค์ที่ย่างกุ้งทันที

แล้วก็เป็นจริงดังคาด แต่มอญไม่ได้รบอย่างมีจิตใจแน่วแน่จริงจังอะไรนัก จึงพ่ายแพ้อย่างน่าอนาถ ทั้ง ๆ ที่รัชทายาทของมอญกับบรูโนซึ่งเป็นผู้บัญชาการทัพได้รับความช่วยเหลือจากเรือของพ่อค้าอังกฤษซึ่งมาจอดอยู่ที่เมืองสิเรียมหลายลำ แม้จะเป็นการช่วยอย่างไม่สู้เต็มใจนักก็ตาม เผอิญเรือลำหนึ่งเป็นเรือของบริษัทอีสต์อินเดีย ชื่อ เรืออาร์คอต ได้ทำการช่วยเหลือมอญไปโดยพลการ เรื่องนี้ทำให้เจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ที่ป้อมเซนต์ยอร์ชกลุ้มใจเป็นอันมาก เพราะเมื่ออลองพญาทราบเรื่องก็ทรงสงสัยทันทีว่า โรงเก็บสินค้าที่เกาะเนเกรสซึ่งมาทาบทามขอทำสัมพันธไมตรีกับพระองค์นั้นจะเล่นไม่ซื่อ[1] ดังนั้น เมื่อกัปตัน ยอร์ช เบเคอร์ ซึ่งเฮนรี บรุ๊กส่งไปเจรจาร่างข้อตกลงทำสัญญาทางไมตรีกับพม่าไปถึงเมืองชเวโบ ก็ได้พบว่าพระเจ้าแผ่นดินพม่าไม่มีพระอารมณ์ดีพอที่จะเจรจาด้วย แต่ว่าของบรรณาการอันสวยงามคือปืนใหญ่ซึ่งเบเคอร์นำไปถวาย พร้อมทั้งคำมั่นสัญญาว่าจะหาอาวุธยุทโธปกรณ์เท่าที่มีอยู่ในนิคมเนเกรสมาถวายให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้นั้น ก็ดูเหมือนว่าจะทำให้พระเจ้าแผ่นดินพม่าคลายพิโรธลง แต่สิ่งซึ่งพระองค์ประทานให้อย่างมากที่สุดนั้นก็คือว่า จะเจรจากันใหม่เมื่อตอนที่เสด็จมาถึงย่างกุ้งเพื่อโจมตีเมืองสิเรียม

---

[1] "Account of the English Proceedings at Dagoon, 1775", ใน **Dalrymple's Oriental Repertory**, เล่ม 1, หน้า 177—200.

อลองพญาทรงจัดการแก้ปัญหาเดือดร้อน ซึ่งทำให้พระองค์ต้องรีบเสด็จขึ้นไปยังเมืองหลวงได้อย่างรวดเร็วและเด็ดขาดตามลักษณะนิสัยของพระองค์ แรกทีเดียวนั้นก็ยกทัพไปปราบมณีปุระจนพินาศย่อยยับอย่างน่าสยดสยอง และส่งกองทัพอีกกองหนึ่งไปไทยใหญ่ ไทยใหญ่ก็อ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์ อุปราชจีนประจำมณฑลยูนนานก็รับรองการเป็นกษัตริย์ของอลองพญาเป็นทางการ ครั้นแล้วอลองพญาก็รวบรวมกำลังอันมหาศาล รวมทั้งผู้คนที่เกณฑ์มาจากไทยใหญ่และฉีนยกกลับมายังเมืองมอญ เมื่อถึงย่างกุ้งแล้ว นายธง จอห์น ไดเยอร์ กับ ดร. วิลเลียม แอนเดอร์สัน ก็เข้าเฝ้าและขอทำข้อตกลงเป็นพันธไมตรีต่อกัน ซึ่งพม่ารับว่าจะรับรองฐานะของนิคมเนเกรสและอนุญาตให้อังกฤษตั้งโรงเก็บสินค้าที่เมืองพะสิม เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนกับอาวุธยุทธภัณฑ์ ข้อตกลงนี้ได้จารลงในแผ่นทองเป็นรูปพระราชสาสน์ซึ่งมีไปถวายพระเจ้ากรุงอังกฤษ เพราะอลองพญาถือว่าการที่จะติดต่อเกี่ยวข้องกับผู้สำเร็จราชการที่เมืองมัทราส ซึ่งเป็นแต่เพียงตัวแทนของบริษัทการค้าเท่านั้นเป็นการไม่สมพระเกียรติยศ พระราชสาสน์นั้นถูกส่งไปยังรัฐมนตรีพิตต์ รัฐมนตรีกระทรวงกลาโหมของอังกฤษเมื่อต้นปี ค.ศ. 1758 แต่เมื่อถึงตอนนั้นบริษัทอีสต์อินเดียก็รู้สึกเสียใจอย่างมากแล้วที่ใจเร็วด่วนไปยึดเกาะเนเกรส และได้ออกคำสั่งไปแล้วว่าให้ถอนตัวออกจากพม่าให้หมด

ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1756 พม่าเริ่มล้อมเมืองสิเรียมอย่างแน่นหนา ในตอนนี้ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับเรื่องที่ว่า ปอนดิเชอรีจะส่งกำลังมาช่วยมอญตามคำขอร้องอันเร่งด่วนซึ่งบรูโนส่งไปนั้นหรือไม่ ในที่สุดปอนดิเชอรีก็จะมาจริง ๆ ซึ่งถ้าหากว่ามาถึงทันเวลาก็คงจะช่วยรักษาเมืองสิเรียมไว้ได้ แต่เรือสองลำมาถึงช้าไป 2 วัน อลองพญายึดเมืองสิเรียมได้เสียแล้ว เพราะจู่โจมเข้าตีเมืองอย่างรวดเร็วโดยไม่มีใครคาดฝัน เรือลำที่สามที่ส่งมาจากปอนดิเชอรีนั้นตามมาทีหลังเพราะติดพายุ พอมาถึงปากน้ำก็พอมีเวลารู้ว่าเมืองแตกเสียแล้ว จึงรีบกลับไปทัน ส่วนเรือสองลำที่ล่วงหน้ามาก่อนนั้นไม่ทันรู้ตัวจึงถูกหลอกให้แล่นเข้ามาลำแม่น้ำ เพราะได้รับข่าวลวงจากบรูโนผู้ซึ่งอลองพญาจับได้แล้วบังคับให้เขียนหนังสือลวงนี้ขึ้นก่อนแล้วจึงเอาตัวไปประหารชีวิต เรือสองลำจึงมาเกยตื้นอยู่กลางแม่น้ำเพราะผู้นำร่องชาวพม่าล่อเข้ามา แล้วก็ถูกบังคับให้ยอมแพ้ ต้องมอบเรือและปืนคาบศิลาพร้อมทั้งกระสุนดินดำซึ่งฝรั่งเศสนำมาให้มอญนั้นให้พม่า สิ่งเหล่านี้จึงเหมือนกับว่าเป็นของที่เทวดาประทานมาให้แก่อลองพญา และที่มีค่ายิ่งกว่านั้นก็คือทหารของฝรั่งเศส 200 คน ที่ถูกบังคับให้รับราชการอยู่กับพระเจ้าแผ่นดินพม่า

ถึงตอนนี้อลองพญาก็สามารถจะขับเคี่ยวโจมตีหงสาวดีได้ อย่างไรก็ดี มอญก็ต่อต้านอย่างทรหด อลองพญาตีหงสาวดีไม่แตกจนกระทั่งเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1757 ในระหว่างที่ยังล้อมเมืองอยู่เป็นเวลานานนั้น อลองพญาเรียกอาวุธกระสุนดินดำจากเกาะเนเกรสอยู่เรื่อย ๆ อังกฤษส่งมาถวายเท่าไรก็ไม่พอ อลองพญายังขู่อีกด้วยว่าถ้าไม่ส่งมาให้ดังประสงค์ก็จะทำกับนิคมเนเกรสเหมือนอย่างที่ทำกับสิเรียม แต่เมื่ออิทธิพลของฝรั่งเศสที่ในเมืองพม่าลดน้อยลงไปแล้วอย่างนี้ อังกฤษก็ไม่จำเป็นจะต้องมีนิคมเนเกรส และเมื่อเกิดสงครามเจ็ดปีขึ้น อังกฤษก็จำเป็นต้องเพ่งความสนใจอยู่แต่เรื่องการคุกคามของฝรั่งเศสที่ในอินเดีย ตอนต้น ๆ ปี ค.ศ. 1757 ราว ๆ เดือนมีนาคม คณะกรรมการอำนวยการของบริษัทอีสต์อินเดียมีคำสั่งมาว่าให้เลิกการเสี่ยงโชคเสี่ยงภัยในพม่า แต่ก็กินเวลาตั้ง 2–3 เดือนกว่ามัทราสจะได้รับทราบคำสั่งนี้ และเมื่อคำสั่งนี้มาถึงบ๊อมเซนต์ยอร์ชไม่สามารถจะปฏิบัติตามคำสั่งได้เสียแล้ว เพราะลัลลีพากองทหารฝรั่งเศสมาโจมตีอังกฤษในแถบคาร์เนติคทำให้ไม่มีเวลาสนใจในเรื่องอื่น ใน ค.ศ. 1758 อังกฤษตกเป็นฝ่ายรับและฝรั่งเศสเป็นฝ่ายรุกอยู่ตลอดทั้งปีในบริเวณนั้น และตั้งแต่เดือนธันวาคมปีนั้น เมืองมัทราสก็ถูกฝรั่งเศสล้อมไว้จนกระทั่งถึงเดือนกุมภาพันธ์ปีต่อไป

ในระหว่างนี้อลองพญาปราบมอญได้ราบคาบแล้ว จึงส่งคำสั่งเด็ดขาดไปยังหัวหน้านิคมเนเกรสให้มาเฝ้าที่เมืองแปรขณะที่พระองค์จะยกทัพกลับเมืองหลวง ราปตันโทมัส นิวตัน คิดเฉลียวใจว่าไม่น่าจะไปเอง จึงส่งนายธง ธอมัส เลสเตอร์ไปแทน เลสเตอร์ได้เขียนบันทึกไว้อย่างละเอียดว่าได้ไปเจรจากับพระเจ้าแผ่นดินพม่ามาว่าอย่างไรบ้าง จดหมายเหตุของเขาเป็นเอกสารที่น่าสนใจที่สุดในบรรดาหลักฐานที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับพม่าในสมัยนั้น[1] เลสเตอร์ทราบว่าอลองพญาขุ่นเคืองที่พระเจ้ายอร์ชที่ 2 ไม่ตอบพระราชสาส์นซึ่งจารลงในแผ่นสุพรรณบัฏและส่งไปเมื่อปีก่อน แต่ชัยชนะทำให้มีพระอารมณ์รื่นเริงดีมาก จึงทรงยินยอมทำ "สนธิสัญญา" รับรองฐานะของอังกฤษที่เกาะเนเกรสและเมืองพะสิม เพื่อแลกเปลี่ยนกับอาวุธและกระสุนดินดำซึ่งเนเกรสจะส่งไปถวายทุกปี กับคำมั่นสัญญาว่าจะช่วยพม่าต่อต้านศัตรู แต่ "สนธิสัญญา" ฉบับนี้ไม่มีคุณค่าอะไร เพราะพระเจ้าแผ่นดินพม่าไม่ยอมผูกมัดพระองค์ว่าจะทำตามสัญญา พระองค์ก็เป็นแต่ออกคำสั่งให้ทำสัญญาเท่านั้น และสัญญานี้ก็ไม่ผูกพันไปถึงกษัตริย์องค์ต่อไปด้วย น่าสังเกต

[1] Dalrymple, เรื่องเดิม, เล่ม 1, หน้า 201–222.

ที่ว่า แอชิสันละเว้นเสียเฉย ๆ ไม่เอาสนธิสัญญาฉบับนี้ไปรวมไว้ในหนังสือสนธิสัญญา และข้อผูกพันต่าง ๆ ของบริษัทอีสต์อินเดีย[1] ซึ่งเขารวบรวมขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม ในข้อที่สองของสนธิสัญญาฉบับนี้มีความว่า พม่ายกที่ดิน "บนฝั่งแม่น้ำเปอร์เสียม ตรงข้ามกับเขาพระเจดีย์และเมืองเปอร์เสียมเก่า" ให้อังกฤษ ดังนั้นอังกฤษจึงสร้างโรงเก็บสินค้าขึ้นที่เมืองพะสิมเมื่อ ค.ศ. 1757 ต่อมาก็กลายเป็นบริษัทรับซื้อไม้สัก

เมื่อมัทราสไม่สามารถปฏิบัติตามคำสั่งของคณะกรรมการของบริษัทอีสต์อินเดีย ที่สั่งให้อพยพโยกย้ายผู้คนออกจากเกาะเนเกรสให้หมด ผู้ว่าการป้อมวิลเลียมในกัลกัตตาก็ต้องรับภาระอันหนักนี้ กัปตันโทมัส นิวตันกับทหารทั้งค่ายที่ในเนเกรสอพยพออกจากเกาะเมื่อเดือนเมษายน ค.ศ. 1759 แต่ทั้งที่เนเกรสและที่พะสิมมีซุงไม้สักและสินค้าข้าวของอื่น ๆ มากเกินกว่าที่เรือจะขนได้หมด จึงต้องทิ้งร้อยตรีโฮปกับทหารจำนวนหนึ่งไว้ดูแลรักษา ในฤดูหนาวปี ค.ศ. 1758—ค.ศ. 1759 อลองพญาไม่อยู่ ไปทำสงครามกับมณีปุระ เป็นที่รู้กันดีอยู่ว่า เมื่ออลองพญาไม่อยู่ มอญก็จะต้องคิดปลดแอกพม่าอย่างไม่คิดชีวิต มอญประหัตประหารชาวพม่าเสียมากมายหลายตำบล และได้ชัยชนะจนไล่ติดตามมหาอุปราชาพม่าเข้าไปในเมืองเฮนซาดา อลองพญาจึงต้องละทิ้งการรบพุ่งทางภาคเหนือรีบกลับมาย่างกุ้ง แต่เมื่อพระองค์กลับมาถึงนั้น กองทหารพม่าที่ย่างกุ้งปราบมอญได้สำเร็จราบคาบแล้ว ตอนนี้มีชาวอาร์มีเนียนคนหนึ่งซึ่งรับราชการอยู่กับอลองพญากระซิบทูลว่ามีข่าวลือว่าหัวหน้านิคมเนเกรสให้ความช่วยเหลือแก่พวกมอญ ต่อมาอีก 2—3 เดือนกองทัพพม่าก็จู่โจมเข้าตีนิคมนั้นโดยไม่มีใครรู้ตัว พม่าประหารเจ้าหน้าที่ของบริษัทและทำลายอาคารบ้านเรือนจนหมดสิ้น

สาเหตุของการคิดร้ายครั้งนี้ ในขณะนั้นเชื่อกันว่า คงจะเป็นเพราะอลองพญากริ้วเพราะเข้าพระทัยว่าอังกฤษคิดคดเป็นครั้งที่สอง แต่เมื่อพระองค์รับสั่งกับชาวอังกฤษผู้หนึ่งซึ่งรอดชีวิตจากการประหัตประหารครั้งนั้น พระองค์มิได้อ้างเหตุผลอย่างที่เข้าใจกัน พระองค์รับสั่งว่า ที่ต้องทำไปเช่นนั้นก็เพราะพระเจ้ากรุงอังกฤษไม่ตอบพระราชสาส์นของพระองค์ พระองค์ก็เลยลงความเห็นว่า "คนอังกฤษและ

---

[1] Aitchison ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับ "สนธิสัญญา" ฉบับนี้ไว้ในหนังสือของเขา เล่ม 1 หน้า 325.

บริษัทอังกฤษเห็นพระองค์กับพลกนิกรของพระองค์เป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา"[1] ผู้อ่านน่าจะสังเกตว่า อลองพญาควรจะทราบข่าวลือนั้นก่อนเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1759 จะช้ากว่านั้นไม่ได้ แต่การประหัตประหารที่เนเกรสก็ยังไม่เกิดขึ้นจนกระทั่งถึงเดือนตุลาคม และน่าสังเกตอยู่ไม่น้อยว่าโรงสินค้าที่เมืองพะสิมไม่เป็นอันตรายเลย เรื่องร้ายนี้เกิดขึ้นเพราะชาวอาร์มีเนียนแกล้งปั้นน้ำเป็นตัว ในตอนนี้เขาหาโอกาสที่จะใส่ร้ายชาวอังกฤษทุกวิถีทาง เพราะความอิจฉาริษยาที่อังกฤษไปมีอิทธิพลมากขึ้นทุกทีในอินเดียและที่อื่น ๆ ในภาคตะวันออก มีเหตุหลายอย่างที่แสดงให้เห็นว่า อลองพญาตั้งพระทัยจะขับไล่อังกฤษออกจากเกาะเนเกรสอยู่เสมอ พระองค์ต้องการจะเอาคนพวกนี้ไว้ใกล้ ๆ เพื่อจะได้ควบคุมง่าย การประหัตประหารผู้คนบนเกาะนี้ไม่ใช่เจตนาที่แท้จริงของพระองค์ แต่เป็นเพราะนายทหารฝรั่งเศสซึ่งเป็นคนพาทหารไปยึดนิคมนี้ได้กระทำรุนแรงไปโดยพลการ เพราะอยากแก้แค้นอังกฤษเนื่องจากฝรั่งเศสรบแพ้อังกฤษมาหลายครั้งหลายหน[2]

เมื่อครั้งที่อลองพญายกทัพขึ้นไปตีเมืองมณีปุระ แต่ต้องรีบกลับมาก่อน เพราะมอญก่อจลาจลนั้น เป็นครั้งที่มณีปุระได้รับความเสียหายอย่างร้ายแรงที่สุดในประวัติศาสตร์ของมณีปุระ ประชาชนนับพันถูกกวาดต้อนมาอยู่ที่เมืองสะแคงและอมรปุระในพม่าตอนบน ตั้งแต่นั้นมาบรรดาโหรในราชสำนักกรุงอังวะก็ล้วนแต่เป็นพราหมณ์ชาวมณีปุระ และชาวมณีปุระยังได้รับราชการเป็นทหารม้ากองหนึ่งในกองทัพพม่า

งานสำคัญชิ้นสุดท้ายในพระชนม์ชีพซึ่งเต็มไปด้วยความวุ่นวายของอลองพญา คือ การรุกรานเมืองไทย การที่พม่าทำลายล้างราชอาณาจักรมอญทำให้มอญต้องอพยพเข้าไปอยู่ในเมืองไทยอีกมาก และหัวเมืองชายเขตแดนก็บีบบ่วนไม่มีความสงบเรื่อยมา การที่คิดทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยาเหมือนเมื่อสมัยก่อนอีกนั้น อลองพญาก็มีความมุ่งหมายอย่างเดียวกับที่บุเรงนองเคยใฝ่ฝันมาแล้วเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 16 คือหวังว่าจะได้ครองเชียงใหม่อีก เป็นที่เข้าใจกันว่า พระองค์กะแผนการว่าจะกวาดต้อนผู้คนจากเมืองไทยเอาไปเป็นพลเมืองพม่าทางแถวดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำให้ได้มากที่สุดที่จะทำได้

---

[1] Hall, เรื่องเดิม, หน้า 116.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

ไทยคาดคะเนอยู่แล้วว่าพม่าจะมารุกราน จึงเตรียมกำลังไว้ป้องกันบ้านเมืองทางด้านตะวันตกเพื่อกันไม่ให้พม่ารุกเข้ายังเมืองหลวง แต่พม่าโจมตีเข้าไปทางทิศใต้โดยไทยไม่รู้ตัว กองทัพของอลองพญายกไปทางเมืองทวายและตะนาวศรี ข้ามเข้าไปถึงอ่าวไทยแล้วยกขึ้นไปทางเหนือตรงไปยังพระนครศรีอยุธยา เข้าล้อมเมืองไว้เมื่อเดือนเมษายน ค.ศ. 1760 เดือนต่อมาอลองพญาได้รับบาดเจ็บสาหัส เพราะปืนใหญ่เกิดระเบิดขึ้นขณะที่พระองค์กำลังบัญชาการให้ยิงปืนนั้น การล้อมเมืองจึงต้องเลิก พม่าถอยทัพกลับทันที อลองพญาสิ้นพระชนม์ที่ตำบลเตกกาลา ก่อนจะถึงแม่น้ำสาละวิน ต้องเชิญพระศพกลับไปยังเมืองชเวโบและฝังพระศพไว้ที่นั้นต่อหน้าประชาชนซึ่งโศกเศร้าอาลัย พระองค์เป็นพระประมุขผู้ยิ่งใหญ่ซึ่งกู้เกียรติศักดิ์พม่าไว้ หลังจากได้รับความพินาศอันเกิดจากน้ำมือของพวกมณีปุระ ไทยใหญ่ และมอญ พระองค์ได้ทำให้พม่าปลื้มปีติที่ได้เห็นความรุ่งโรจน์ของพม่าในการสงคราม ซึ่งทำให้ประเทศใกล้เคียงต้องสยดสยองมาเป็นเวลากว่าครึ่งศตวรรษ

รัชกาลของพระเจ้านองดาวกยี (มังลอก) โอรสของอลองพญานั้นสั้นและมีเรื่องยุ่งยากมาก เพราะมีกบฏที่จะต้องปราบปรามมากมาย ที่ร้ายแรงที่สุดก็คือครั้งที่หัวหน้ากบฏชื่อมินก่องนรธา ซึ่งเคยเป็นแม่ทัพคนหนึ่งของพระราชบิดา เข้ายึดเมืองอังวะและวางแผนจะรื้อฟื้นพระราชวงศ์ตองอูขึ้นใหม่ ขณะที่กำลังล้อมเมืองอยู่นั้น กัปตันวอลเตอร์ แอลเวส จากอินเดียก็มาถึงเพื่อจะมาขออนุญาตรัฐบาลพม่าขนย้ายทรัพย์สมบัติของบริษัทอีสต์อินเดียที่เมืองพะสิม และขอให้ปล่อยชาวอังกฤษซึ่งพม่าคุมขังไว้ด้วย กษัตริย์พม่าพระองค์ใหม่นี้สนพระทัยอยากจะให้บริษัทอังกฤษมาค้าขายในประเทศของพระองค์อีก จึงส่งกัปตันแอลเวสไปกลักตัดตาสั่งให้ไปแจ้งแก่เจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ที่ป้อมวิลเลียมว่าให้คิดดูเสียให้ดีก่อนที่จะถอนตัวไปจากพม่า แต่ก็ไม่เกิดผลอะไร เพราะผู้สำเร็จราชการแห่งเบงกอลได้รับคำสั่งเด็ดขาดจากรัฐบาลอังกฤษแล้วว่าให้เลิกเสี่ยงภัยในพม่า พอแอลเวสกลับไปยังเมืองพม่าในปีต่อมา พม่าก็ยอมอนุญาตให้ตามที่ขอร้องไว้ เมื่อเขากลับไปแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทอังกฤษกับรัฐบาลพม่าที่กรุงอังวะก็ขาดตอนกันไปเป็นเวลาหลายปี

พระอนุชาของพระเจ้านองดาวกยีได้รับราชสมบัติสืบต่อมา คือ พระเจ้าฉินบูฉิ่น (มังระ) (ค.ศ. 1763–ค.ศ. 1776) พระองค์ทรงย้ายราชธานีจากชเวโบ

ไปยังกรุงอังวะ ความยุ่งยากในรัชกาลก่อนทำให้พระองค์ทรงทราบว่าราชธานีของพม่าทางภาคเหนือควรจะต้องอยู่ใกล้ ๆ กับตำบลกยอสี และแม้ว่าพระองค์คิดจะรื้อฟื้นโครงการของพระราชบิดาในการที่จะเอาชนะเมืองไทยให้ได้ แต่หงสาวดีหรือย่างกุ้งซึ่งอยู่ในเขตแดนมอญซึ่งไว้ใจไม่ได้ก็ไม่เหมาะที่จะเป็นเมืองหลวง แผนการของพระองค์นั้นก็คือว่า พระองค์ต้องการจะรุกลงมาจากภาคเหนือลงมายังกรุงศรีอยุธยา จึงต้องปราบพวกลาวลงเสียก่อน แล้วใช้ดินแดนลาวเป็นฐานทัพ ดังนั้นในปี ค.ศ. 1764 สงครามก็เริ่มขึ้น ผลก็คือว่า พม่าตีได้เชียงใหม่และเวียงจันทน์ เมื่อต้นปี ค.ศ. 1766 กองทัพพม่าก็ลงมาล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้ ไทยต่อต้านอย่างทรหดอยู่นาน และในที่สุดเมื่อกรุงแตกเมื่อเดือนมีนาคม ค.ศ. 1767 พม่าก็ทำลายกรุงศรีอยุธยาลงจนกลายเป็นกองอิฐหักกากปูน จดหมายเหตุทางราชการก็ถูกเผาผลาญจนหมด พม่ากวาดต้อนผู้คนไปนับพัน และปล้นเอาสิ่งของที่พอจะเอาไปได้กลับไป เมืองพม่าผู้บันทึกพงศาวดารของไทยเขียนไว้ว่า "พระเจ้าหงสาวดี (บุเรงนอง) ทำสงครามอย่างกษัตริย์ แต่พระเจ้าอังวะทำสงครามอย่างโจร"

แต่พม่าก็ไม่สามารถจะยึดเมืองไทยไว้เป็นเมืองขึ้นได้นาน การที่พม่ารุกรานเข้าไปในเขตแดนลาว ทำให้เกิดความปั่นป่วนโกลาหลขึ้นในบรรดารัฐเล็ก ๆ ที่อยู่ติดต่อกับเขตแดนยูนนานจนทำให้จีนต้องเข้าแทรกแซง ระหว่าง ค.ศ. 1766–ค.ศ. 1769 พม่าต้องป้องกันตนเองให้พ้นจากการรุกรานของจีนหลายครั้งหลายหน เมื่อเป็นเช่นนี้กำลังของพม่าที่ยึดครองเมืองไทยอยู่ก็อ่อนไป เปิดโอกาสให้ไทยซึ่งมีพระยาตากสินเป็นผู้นำ (พงศาวดารของพม่าเรียกว่าพญาตาก) ฟื้นตัวขึ้นได้อย่างรวดเร็ว ขณะที่พม่ากำลังหมกมุ่นเคร่งเครียดอยู่กับการที่จะขับไล่กองทหารจีนออกไป พระยาตากสินก็ลงมือกวาดล้างค่ายพม่าเป็นขั้น ๆ ไป พอถึงปลายปี ค.ศ. 1768 ก็ได้อยุธยากลับคืน

ก่อน ค.ศ. 1764 นั้น รัฐไทยใหญ่มีเรื่องยุ่งยากอยู่หลายปี พวกไทยใหญ่เผ่ากเวแห่งมัธยาออกโปซึ่งเป็นตัวตั้งตัวตีขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1740 จนทำให้ราชวงศ์ต้องอูต้องล่มจมไปนั้น ได้ทำเรื่องยุ่งยากขึ้นอีก โดยเที่ยวปล้นสะดมโจมตีรัฐต่าง ๆ ทางภาคเหนือ อลองพญาต้องส่งกองทัพขึ้นปราบให้เข็ดหลาบเมื่อปี ค.ศ. 1758 – ค.ศ. 1759 พวกที่แตกหนีเอาตัวรอดไปได้ก็ไปตั้งซ่องสุมผู้คนอยู่ที่เมืองมีด เมืองแสนหวี และเมืองเหลียน ซึ่งเป็นรัฐที่อยู่อีกฟากหนึ่งของแม่น้ำสาละวิน แล้วก็ออกโจมตีเมืองต่าง ๆ ข้ามเข้าไปในเขตแดนจีน จีนสงสัยว่าพม่า

หนุนหลังพวกไทยใหญ่เหล่านี้อยู่ โดยเฉพาะเมื่อตอนที่กองทัพพม่ายกไปตีเมืองลาวเมื่อ ค.ศ. 1764 นั้น พม่าเดินทัพผ่านเมืองเชียงตุงซึ่งเป็นไม้เบื่อไม้เมากับเมืองเชียงรุ้ง เมืองเชียงรุ้งนี้เป็นเมืองขึ้นของจีน การที่พม่ายกไปตีเชียงใหม่และเวียงจันทน์ เมื่อ ค.ศ. 1765 ทำให้เกิดความรู้สึกระส่ำระสายขึ้น เมื่อพม่าส่งแม่ทัพคนหนึ่งไปเรียกเก็บส่วยจากรัฐเล็ก ๆ ทางแถบแม่น้ำสาละวิน รัฐเหล่านี้จึงร้องทุกข์ไปยังเมืองจีน อันที่จริงเรื่องพม่าเรียกเก็บส่วยนี้ก็ไม่ใช่ของแปลก เพราะรัฐเล็ก ๆ เหล่านี้แม้จะอยู่ในความคุ้มครองของจีน แต่ก็ได้ส่งบรรณาการไปยังประเทศใกล้เคียงซึ่งมีอำนาจมากกว่าตนอยู่เสมอมาเป็นเวลาหลายร้อยปีแล้ว แต่นโยบายที่แสดงความทะเยอทะยานของพระเจ้ามังระ ทำให้เมืองต่าง ๆ เหล่านี้ตกใจ

สงครามระหว่างพม่ากับจีนเริ่มต้นในปี ค.ศ. 1766 เมื่ออุปราชแห่งแคว้นยูนนานยกกองทัพมาปราบปรามลงโทษเมืองเชียงตุง ซึ่งเป็นรัฐที่อยู่ไกลสุดในบรรดาไทยใหญ่ที่ขึ้นกับพม่า แต่พม่าก็ช่วยเจ้าฟ้าเชียงตุงขับไล่กองทหารจีนออกไป ความพ่ายแพ้ครั้งนี้ทำให้อุปราชยูนนานอับอายจนต้องฆ่าตัวตาย ดังนั้นพระเจ้ากรุงจีนจึงทรงคิดว่าจะต้องทำให้พม่าเข็ดหลาบ ตอนปลายปีนั้นเอง อุปราชแห่งแคว้นยูนนานคนใหม่ ชื่อ ยางยิง-ชู ก็ปฏิบัติการตามคำสั่งที่ได้รับจากรัฐบาลที่บักกิ่ง นำกองทัพเข้ามาตามเส้นทางการค้าซึ่งเคยใช้กันมานานผ่านเมืองพะโม แล้วก็มาชะงักหยุดอยู่ เพราะปะทะเข้ากับกองทหารชายแดนของพม่าที่ตำบลกวงตันบนฝั่งแม่น้ำอิระวดีทางทิศใต้ของเมืองพะโม พอพม่าได้กำลังหนุนมาจากอังวะก็เข้าช่วยป้องกันเมืองพะโมไว้ แล้วเลยกลายเป็นฝ่ายรุก ขับไล่กองทัพจีนออกนอกเขตแดนไป กองทัพพม่าอีกกองหนึ่งเดินทัพผ่านเมืองโมนยินและโมกวง ตรงไปยังเมืองเวียงมอทางทิศใต้ของมยิตขึ่น แล้วยกต่อไปยังลำห้วยนามมะยิน ได้รบชนะกองทหารกองย่อยๆ ของจีน ณ ที่นั้น แล้วกองทัพพม่าทั้งสองกองก็รุกเข้าไปในเขตแดนจีน

ความล้มเหลวครั้งนี้ทำให้จีนอัปยศอดสูมาก จึงต้องเปลี่ยนตัวอุปราชแห่งยูนนานใหม่ ครั้งนี้ มิงจุย พระราชบุตรเขยของพระเจ้ากรุงจีนได้รับตำแหน่งแทนยางยิง-ชู แผนการของมิงจุยก็คือว่า จะยกกองทัพตีกระหนาบพม่าในตอนสิ้นฤดูฝนปี ค.ศ. 1767 ทัพที่หนึ่งจะหักเข้าทางเมืองพะโม ส่วนกองทัพใหญ่ซึ่งมีมิงจุยเป็นแม่ทัพเองจะยกโอบลงมาทางใต้ผ่านเมืองแสนหวีและสีบ่อ ทางสายนี้กองทัพแมนจูเคยใช้มาแล้วเมื่อศตวรรษก่อน ตอนที่ไล่ติดตามจักรพรรดิยุงหลึกษัตริย์จีนองค์สุดท้ายของราชวงศ์เหม็ง การรุกรานครั้งนี้เกือบจะเป็นผลสำเร็จ มิงจุยรบชนะกองทัพ

พม่าสองทัพแล้ว จึงยกมาถึงเมืองสินกอง ยังอีกเพียง 30 ไมล์ก็จะถึงกรุงอังวะ สถานการณ์จึงอยู่ในขั้นวิกฤต (กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1768) แม้ว่ากองทัพใหญ่ของพม่าจะยังต้องตรึงอยู่ในไทย แต่กองทัพที่สามก็สามารถเข้าขัดขวางไม่ให้กองทัพของมิงจุยติดต่อไปยังไทยใหญ่ได้ และเมื่อมิงจุยหันมาสู้รบกับกองทัพพม่ากองนี้ก็ได้รับความลำบาก เสียกำลังรี้พลเป็นอันมากเมื่อพยายามจะแหวกวงล้อมซึ่งพม่าโอบเข้ามา กองทัพจีนอีกทัพหนึ่งซึ่งควรจะมาช่วยก็ไปมัวเสียเวลาอันมีค่า พยายามจะบังคับให้ค่ายพม่าที่กวงตันอ่อนน้อมยอมแพ้ ซึ่งในที่สุดก็ต้องเลิกล้มความตั้งใจและถอยกลับไปเมืองจีนเสียเฉย ๆ มิงจุยได้กระทำตัวอย่างอันน่าหวาดเสียวในฐานะที่เป็นแม่ทัพแล้วทำงานล้มเหลวลง มิงจุยควรจะหนีเอาตัวรอดไปได้ แต่ไม่อยากจะเข้าไปเฝ้าให้พระเจ้ากรุงจีนเห็นหน้าตนอีก จึงตัดผมเปียของตนส่งไปถวายแล้วฆ่าตัวตาย

ใน ค.ศ. 1769 จีนพยายามเป็นครั้งสุดท้ายที่จะลบล้างความอัปยศอดสูอย่างใหญ่หลวงนี้ ครั้งนี้กองทัพจีนพยายามเป็นครั้งที่สามที่จะเข้ามาให้ถึงกรุงอังวะทางถนนสายที่มาจากเมืองพะโม แต่ก็ถูกทหารพม่าที่ค่ายเมืองกวงตันสกัดกั้นไว้อีก เมื่อจีนไม่สามารถจะยึดค่ายนั้น จีนก็สร้างค่ายมีการป้องกันอันแข็งแรงขึ้นที่เมืองชเวนยองบิน เมื่อพม่าโจมตีค่ายนี้และขับไล่ทหารจีนออกไป จีนก็ขอเจรจาปรองดอง แล้วก็มีการทำสัญญาสันติภาพ ณ ที่นั้นเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. 1769 ตามเงื่อนไขของสัญญานี้จีนจะต้องถอยทัพกลับไป การค้าขายก็จะเริ่มขึ้นใหม่ และจะมีการส่งทูตไปมาแลกเปลี่ยนกันทุกสิบปีต่อครั้ง สนธิสัญญาฉบับนี้พระเจ้ามังระไม่ยอมประทานสัตยาบันสัญญาเลย พระองค์กริ้วมากเมื่อทรงทราบว่าจะต้องปล่อยพวกทหารจีนกลับไป แม่ทัพนายกองของพม่าซึ่งมีชัยชนะก็ไม่กล้ากลับเข้ามาเฝ้าเพราะเกรงพระอาญา จึงพากันยกทัพไปตีเมืองมณีปุระต่อไปเพื่อให้คลายพิโรธ และก็ได้ชัยชนะอย่างเด็ดขาดจนทำให้ราชาแห่งมณีปุระต้องหนีไปอยู่แคว้นอัสสัม เมื่อแม่ทัพพม่าได้แต่งตั้งผู้ที่พม่าสนับสนุนขึ้นเป็นราชาแห่งมณีปุระแล้ว ก็กวาดต้อนผู้คนชาวมณีปุระหลายพันคนเข้ามาไว้ในประเทศพม่า

สนธิสัญญาเมืองกวงตันนั้นทำกันอย่างฉลาดสุขุม ดังนั้นไม่ช้ากองเกวียนขบวนใหญ่ ๆ มีเกวียนบรรทุกสินค้าหลาย ๆ ร้อยเล่มเกวียนและสัตว์พาหนะมากมายก็เดินทางไปมาตาม "ถนนสายพม่าเก่า" นี้อีก ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับพม่าก็สนิทสนมเป็นไมตรีอันดีต่อกันและยืดยาวถาวรมาจนสิ้นพระราชวงศ์และต่อไปอีก

นาน พม่าภาคภูมิใจอย่างใหญ่หลวงในชัยชนะครั้งนี้ จนกระทั่งทำให้ฮึกเหิมอย่างแรงกล้าจนถึงระดับที่เป็นอันตราย รัชกาลของพระเจ้ามังระในระยะหลัง ๆ นั้นมีความเจริญรุ่งโรจน์น้อยลง เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าน่าจะต้องเปลี่ยนนโยบายเสียใหม่ การทำสงครามกับไทยซึ่งยุติลงได้ก็เพราะการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้ามังระเมื่อ ค.ศ. 1776 นั้น พม่าไม่ได้รับผลอะไรเลยนอกจากความเสียหาย พระเจ้าตากสินขับไล่พม่าออกจากลาว แล้วฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ขึ้นและรวมเข้าไว้กับเมืองไทย ในค.ศ. 1773 มอญก่อการจลาจลขึ้นอีกอย่างไม่ทันรู้ตัว ทำให้เห็นว่าการยึดครองของพม่าทางภาคใต้ของประเทศนั้นไม่เข้มแข็งมั่นคงพอ และหมิ่นเหม่ต่ออันตราย เมืองย่างกุ้งถูกมอญเผารวมทั้งเรือซึ่งพม่าใช้ช่างฝรั่งเศสสร้างขึ้นที่เมืองนั้นเป็นจำนวนมาก พม่ารวบรวมกำลังได้และปราบมอญราบคาบลง มอญนับพันก็หนีเข้าไปอยู่ในเมืองไทยอีกและได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี กองทัพพม่าซึ่งติดตามมอญเข้าไปทางด่านพระเจดีย์สามองค์ถูกไทยล้อมจับได้ ปีต่อมาพระเจ้ามังระยกพยุหยาตราลงมาตามลำแม่น้ำอิระวดีมายังเมืองย่างกุ้ง แล้วโปรดให้ประหารชีวิตพญาทละกษัตริย์มอญ ซึ่งจับขังไว้เมื่อตอนที่พม่าตีหงสาวดีแตกในปี ค.ศ. 1757

เมื่อพระเจ้ามังระสิ้นพระชนม์ลงในปี ค.ศ. 1776 นั้น แม่ทัพใหญ่ของพระองค์ คือ มหาสีหสุระ ก็เพิ่งได้รับความเสียหายพ่ายแพ้กลับไปจากเมืองไทยพอดี พระราชโอรสทรงนามสิงคุ*ได้รับราชสมบัติ พระองค์ตัดสินพระทัยให้ยุติการสงครามสั่งให้กองทัพพม่าออกจากดินแดนของไทย พระองค์เป็นชายหนุ่มที่ไม่มีความสามารถ ทรงเบื่อหน่ายพระราชกิจประจำวันในพระราชวัง โปรดท่องเที่ยวไปนมัสการพระเจดีย์ตามที่ต่าง ๆ ใน ค.ศ. 1782 ขณะที่เสด็จประพาสไปยังที่ต่าง ๆ ก็เกิดกบฏขึ้นในพระราชวัง ทำให้พระอนุชาของพระเจ้ามังระ ทรงพระนามว่าพระเจ้าปดุง หรือที่เรียกกันว่า โพธิพญา ได้ขึ้นครองราชสมบัติ พระนามโพธิพญานี้แปลว่าพระบรมราชไปยกา เป็นพระนามที่ใช้ในพงศาวดาร "คอนบวงเซต" ซึ่งเรียบเรียงกันขึ้นในรัชกาลของพระเจ้ามินดง ซึ่งเป็นพระราชปนัดดา (หลานทวด)

---

* ไทยเรียก พระเจ้าจิงกูจา. (หมายเหตุผู้แปล)

บทที่ 23

อันหนำและตังเกี๋ย ค.ศ. 1620—ค.ศ. 1820

ก. การต่อสู้ระหว่างตระกูลตรินห์และตระกูลเหงียน ค.ศ. 1620—ค.ศ. 1777

การแก่งแย่งแข่งขันกันระหว่างตระกูลตรินห์และตระกูลเหงียนในคริสต-ศตวรรษที่ 17 ทำให้ญวนต้องรบกันเองเป็นเวลานานกว่าครึ่งศตวรรษ การต่อสู้ที่ไม่รู้ว่าใครแพ้ใครชนะนี้เริ่มขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 1620 มาจนถึง ค.ศ. 1674 จึงสงบลงได้ ถ้าดูตามหลักฐานบนแผ่นกระดาษแล้ว พวกตรินห์น่าจะได้ชัยชนะอย่างสะดวกสบาย เพราะรายงานที่พวกบาทหลวงบันทึกไว้นั้นมีปรากฏอยู่ว่า พวกตรินห์สามารถเกณฑ์พลได้ถึงแสนคน ช้าง 500 เชือก และเรือใบรบขนาดใหญ่ 500 ลำ ตัวเลขเหล่านี้เข้าใจว่าไม่เกินความจริง การสงครามเป็นงานอย่างเดียวของพวกขุนนาง และระบอบสังคมของญวนก็จัดตั้งขึ้นโดยยึดถือหลักในการทหารเป็นสำคัญ กองทัพของพวกเหงียนนั้นแม้จะมีกำลังทหารน้อยกว่า แต่มีอาวุธยุทธภัณฑ์ดีกว่าของพวกตรินห์เพราะได้มาจากพวกโปรตุเกส พวกเหงียนตกเป็นฝ่ายรับอยู่เสมอและได้อาศัยความจงรักภักดีของประชาชนเป็นกำลัง ทั้งยังได้สร้างกำแพงใหญ่ขึ้นสองกำแพง อยู่เหนือเมืองเว้ขึ้นไป เพื่อสกัดกั้นพวกตรินห์ซึ่งรุกลงมาจากทางเหนือ กำแพงทั้งสองนี้เป็นเครื่องกีดขวางพวกตรินห์ได้เป็นอย่างดีอยู่เป็นเวลานาน นอกจากนี้แล้ว ก็ยังมีพวกมัค ซึ่งตั้งตัวอยู่เป็นเอกเทศอยู่ทางเหนือสุด แม้จะเล็กและไม่เข้มแข็งแต่ก็ทำให้พวกตรินห์ที่ตังเกี๋ยต้องระมัดระวังตัวอยู่เสมอ

สงครามระหว่างตระกูลทั้งสองเกิดขึ้นด้วยเหตุที่ว่า เหงียนฟุคเหงียน (ค.ศ. 1613—ค.ศ. 1635) ซึ่งนักเขียนชาวยุโรปชอบเรียกว่า ไซวุง ไม่ยอมส่งภาษีเมืองทันหัวและเมืองกวางหนำไปเมืองหลวง จึงเกิดรบพุ่งกันขึ้น ไซวุงตกเป็นฝ่ายรับอยู่นาน ในค.ศ. 1630 ก็กลับเป็นฝ่ายรุกและยึดได้ดินแดนตอนใต้ของโบชินห์ ซึ่งปัจจุบันนี้เรียกว่าเมืองฮาเตียน เมืองนี้เป็นเสมือนอาหารอันโอชะซึ่งทั้งสองฝ่ายยื้อแย่งกันกลับไปมาอยู่เป็นเวลานาน พวกตังเกี๋ยได้เมืองนี้ไปจากคองธุงวุง (ค.ศ. 1635—ค.ศ. 1648) ซึ่งเป็นทายาทของไซวุง แต่ยึดไว้ได้พักเดียวก็ต้องเสียให้แก่

พวกเหงียนอีกเมื่อ ค.ศ. 1648 ตอนที่พวกตังเกี๋ยพ่ายแพ้พวกเหงียนอย่างยับเยินที่กำแพงตรุงดึก อันเป็นกำแพงหนึ่งในสองซึ่งอยู่เลยลงมาทางใต้ใกล้เมืองเว้ ครั้งถึงปี ค.ศ. 1655 พวกตังเกี๋ยพยายามจะยึดกลับคืนอีก แต่พวกเหงียนโต้ตอบอย่างรุนแรงจนกระทั่งพวกตรินห์ตกอยู่ในฐานะที่ลำบากมากในปีต่อมา แต่พวกเหงียนก็ไม่สามารถจะเอาชนะขั้นเด็ดขาดได้ การสู้รบยังคงดำเนินต่อมาปีแล้วปีเล่า โดยไม่เกิดประโยชน์แก่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด

ในปี ค.ศ. 1659 ตรินห์ตัคซึ่งครองอำนาจในตังเกี๋ยต่อจากตรินห์ตรังเมื่อสองปีก่อนได้ชัยชนะพวกเหงียนซ้ำถึงสองหน แต่ไม่สามารถติดตามชัยชนะนั้นไปทำให้พ่ายแพ้อย่างราบคาบได้ ในค.ศ. 1661 ขณะที่พยายามจะเอาชัยชนะขั้นเด็ดขาดก็ถูกกองทัพพวกเหงียนตรึงไว้ที่กำแพงดงหรี และต้องพ่ายแพ้อย่างยับเยิน เรื่องนี้ทำให้สงครามสงบไปได้หลายปี เพราะพวกเหงียนก็ไม่สามารถจะยกขึ้นไปแก้แค้นได้ ใน ค.ศ. 1672 ตรินห์แคนยกทัพลงมาเป็นฝ่ายรุกและมีการรบพุ่งกันอย่างหนักตามแนวกำแพงใหญ่ทั้งสอง ในปีต่อมา เมื่อตรินห์แคนเห็นว่าจะเอาชนะพวกเหงียนไม่ได้แน่แล้วก็เรียกกองทัพกลับ การรบพุ่งอันไร้สาระก็สิ้นสุดลง ตั้งแต่นั้นอันหนำทั้งภาคเหนือและภาคใต้ก็อยู่ในความสงบมากว่าร้อยปี พวกตรินห์ตั้งหน้าพัฒนาปรับปรุงอำนาจการบริหารที่ในตังเกี๋ย ส่วนพวกเหงียนก็สนใจแต่จะแผ่อาณาเขตและอิทธิพลเข้าไปในดินแดนของจามและเขมร

พวกโปรตุเกสเข้าไปติดต่อค้าขายกับอันหนำและตังเกี๋ยอยู่เสมอแล้วตั้งแต่ก่อนปลาย ๆ คริสต์ศตวรรษที่ 16 แต่มิได้ตั้งโรงเก็บสินค้าในเมืองอันหนำ ยังคงใช้นิคมที่เมืองหมาเก๊าในประเทศจีนเป็นสถานีกลาง เดินทางไปซื้อไหมดิบจากตังเกี๋ยไปขายในตลาดญี่ปุ่นเพราะญี่ปุ่นต้องการมากจนไหมดิบกลายเป็นสินค้าสำคัญในภาคตะวันออกไกลนี้ เมืองไฟโฟซึ่งอยู่ใกล้ ๆ เมืองกวางหนำ เป็นท่าเรืออันสำคัญยิ่งในอาณาจักรของพวกเหงียน แต่เป็นตลาดมากกว่าเมือง เมื่อชาวโปรตุเกสเริ่มเข้าไปค้าขายที่เมืองนั้น พวกจีนและญี่ปุ่นซึ่งค้าขายอยู่ที่นั่นมาก่อนจนกลายเป็นพลเมืองส่วนใหญ่ของเมืองนั้น ก็เลยตั้งเป็นพวกแยกกันอยู่เป็นหมู่บ้านจีนหมู่บ้านญี่ปุ่น มีหัวหน้าของตนปกครองกันเอง การค้าขายกับต่างประเทศของอันหนำและตังเกี๋ยนี้อยู่ในมือของชาวต่างชาติเกือบทั้งหมด ชาวต่างชาติเหล่านี้เข้ามาอยู่ในเมืองญวนได้เพราะผู้ใหญ่ในบ้านเมืองอนุญาตเป็นครั้งคราวแล้วแต่กรณี ชาวพื้นเมืองนั้นค้าขายอยู่แต่ตามชายฝั่งทะเล

ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 บาทหลวงนิกายดอมินิกันพยายามเผยแพร่ศาสนาอย่างเข้มแข็งในประเทศกัมพูชาแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ จึงเข้าไปในอันหนำ ไปปรากฏตัวอยู่ประปรายที่นั่นบ้างที่นี่บ้าง แต่ทำงานไม่ได้ผล ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 พวกเยซูอิตถูกขับไล่ออกจากประเทศญี่ปุ่น พวกนี้ก็หมายมั่นปั้นมือว่าอินโดจีนเป็นแหล่งที่จะเผยแพร่ศาสนาได้ผลดี พวกเยซูอิตที่เมืองกัวและมะละกานั้นมักจะถูกส่งมารับการฝึกฝนอบรมที่วิทยาลัยของสมาคมสงฆ์ที่เมืองหมาเก๊า เพื่อจะให้ไปทำงานเผยแพร่ศาสนาในญี่ปุ่น แต่ใน ค.ศ. 1614 ญี่ปุ่นเปลี่ยนนโยบายไม่ยอมให้ฝรั่งเข้าไปสอนศาสนา พวกเยซูอิตหลายคนจึงมีความเห็นว่าการที่ตนอยู่ในเมืองหมาเก๊านี้ก็ไปไหนทำอะไรไม่ได้ ดังนั้น จึงยินดีรับข้อเสนอแนะของพ่อค้าโปรตุเกสผู้หนึ่งซึ่งมาจากเมืองไฟโฟ ซึ่งแนะว่าควรจะไปอันหนำแทนเมืองญี่ปุ่น ตอนต้น ๆ ปีต่อมาพวกเยซูอิตจึงเริ่มลงมือดำเนินการ มีฟรานเซสโค โบซูมิ ชาวเมืองเนเปิลเป็นหัวหน้าคณะ เขาผู้นี้เข้าไปอยู่ในอันหนำจนกระทั่งถึง ค.ศ. 1639 เพราะพระเจ้าไชวุงซึ่งเป็นผู้มีขันติธรรมในศาสนาเป็นผู้อุปถัมภ์

เมื่อราว ๆ ค.ศ. 1625 นักสอนศาสนาซึ่งเดินทางไปโคจินจีน (โคจินจีนเป็นชื่อที่ชาวโปรตุเกสเรียกดินแดนอันหนำเขตที่เป็นของพวกเหงียน) ทำงานได้ผลดีมากจนคิดว่าจะตั้งศูนย์กลางเผยแพร่ศาสนาอีกแห่งหนึ่งในตังเกี๋ย งานชิ้นนี้เป็นงานของอเล็กซานเดอร์แห่งโรดส์ ผู้มีชื่อเสียง เขาเดินทางไปตังเกี๋ยเมื่อ ค.ศ. 1627 พอเริ่มทำงานก็รู้สึกว่าน่าจะได้ผลดี แต่ถูกตรินห์ตรังขับไล่ออกจากประเทศเมื่อ ค.ศ. 1630

พวกเยซูอิตทำงานเผยแพร่ศาสนาอยู่ในดินแดนอันหนำมาจนกระทั่งคณะสงฆ์นิกายเยซูอิตในยุโรปถูกยุบเลิกไป พวกเยซูอิตในอันหนำนี้ทำงานอย่างทรหดอดทนอยู่เป็นเวลาราว ๆ 200 ปี ทั้ง ๆ ที่ถูกพวกอันหนำประหัตประหารรังแกให้ได้รับความทุกข์ร้อนขมขื่นอยู่เรื่อยมา ก็ยังทำงานกันอย่างลับ ๆ และพวกเยซูอิตที่เมืองหมาเก๊าก็ปลอมตัวเป็นพ่อค้าติดมากับเรือสินค้าของพวกโปรตุเกสอยู่เสมอ พวกตรินห์เป็นศัตรูกับพวกที่มาสอนศาสนานี้อย่างเปิดเผย แต่พวกเหงียนยังอยากได้ความช่วยเหลือจากคนพวกนี้เพื่อไปต่อสู้กับพวกตรินห์ จึงไม่ค่อยแสดงความรังเกียจรุนแรงนักทั้ง ๆ ที่ใจจริงนั้นเกลียดชังศาสนาคริสต์เป็นอันมาก แต่ครั้งหนึ่งเหียนวุงขุ่นเคืองว่าชาวยุโรปไม่ยอมให้ความช่วยเหลือพวกเหงียนตอนที่สู้รบกับพวกตรินห์เมื่อ ค.ศ. 1655—ค.ศ. 1661 จึงสั่งห้ามไม่ให้สอนศาสนา และให้ฆ่า

ชาวพื้นเมืองที่เข้ารีตเสียหลายคน ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ก็มีการสังหารหมู่ชาวพื้นเมืองที่เข้ารีต เผาโบสถ์ และจับพวกบาทหลวงขังคุกหลายครั้ง

คณะนักสอนศาสนารุ่นแรก ๆ ได้คิดอักษร "ก๊กก๊อ" ขึ้นใช้ คือ เอาตัวอักษรโรมันมาเขียนภาษาอันหนำ ปัจจุบันนี้ก็ใช้กันอยู่โดยทั่วไป ภาษาโปรตุเกสนั้นเป็นภาษาที่ใช้ในการค้าขาย พ่อค้าชาวยุโรปทุกชาติอาศัยใช้ภาษาโปรตุเกสเมื่อติดต่อค้าขายกับชาวอันหนำ ภาษานี้ทำให้ใช้อักษรก๊กก๊อได้สะดวกง่ายดาย หนังสือชุดแรกที่สุดที่ใช้อักษรก๊กก๊อคือหนังสือคำสอนศาสนาภาษาอันหนำของอเล็กซานเดอร์แห่งโรดส์ ซึ่งส่งไปตีพิมพ์ที่กรุงโรมเมื่อตอนกลาง ๆ คริสต์ศตวรรษที่ 17

เพราะอเล็กซานเดอร์แห่งโรดส์ผู้นี้ ฝรั่งเศสจึงได้เข้าไปสอนศาสนาในอินโดจีน อเล็กซานเดอร์แห่งโรดส์ได้พยายามเกลี้ยกล่อมให้สันตะปาปาอนุญาตให้ "คณะสงฆ์คริสเตียนตะวันออกไกล" เป็นองค์การอิสระ แต่พวกโปรตุเกสขัดแย้งอย่างหนัก เขาจึงหันไปหาฝรั่งเศสให้ฝรั่งเศสช่วยสนับสนุน เขาทำให้พวกฝรั่งเศสพากันกระตือรือร้น จนคิดตั้ง "สมาคมเผยแพร่ศาสนาในต่างประเทศ" ขึ้น อย่างที่เราอ่านพบแล้วในบทก่อน ๆ[1] และใน ค.ศ. 1662 ฝรั่งเศสก็ได้ตั้งศูนย์ดำเนินการเผยแพร่ศาสนาขึ้นที่กรุงศรีอยุธยา แล้วส่งบาทหลวงจากที่นั่นไปยังกัมพูชา อันหนำ และตังเกี๋ย โดยไม่คำนึงว่าพวกเยซูอิตและพวกโปรตุเกสจะขัดขวาง พวกฝรั่งเศสตั้งหน้าทำงาน โดยมี ลอมแบรต์ เดอ ลา มอตต์ กับ บีลลู อยู่อำนวยการ พวกบาทหลวงฝรั่งเศสนี้ทำงานเผยแพร่ศาสนาแต่ต้องปลอมตัวเป็นพ่อค้าทำงานให้บริษัทอีสต์อินเดียของฝรั่งเศส ครั้นถึง ค.ศ. 1682 ฮอลันดาบังคับให้ชาวยุโรปซึ่งไปค้าขายแข่งขันกับฮอลันดาในแถบหมู่เกาะอินเดียตะวันออกออกจากเมืองบันทัมให้หมด และหลังจากนั้นไม่ช้าทางกรุงโรมก็มีคำสั่งห้ามไม่ให้นักบวชผู้สอนศาสนาเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการค้าขาย นับว่าเป็นการกระทบกระเทือนต่อการแผ่อิทธิพลของฝรั่งเศสที่ในอันหนำเป็นอันมาก ความล้มเหลวของฝรั่งเศสในเรื่องที่เข้าแทรกแซงอยู่ในเมืองไทย (สมัยสมเด็จพระนารายณ์) ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ทำให้อิทธิพลของฝรั่งเศสเสื่อมลง ใน ค.ศ. 1693 ตำแหน่งเจ้าคณะสงฆ์ของภาคตะวันออกไกลซึ่งควรจะได้แก่บาทหลวงชาวฝรั่งเศส ก็กลับไปได้แก่บาทหลวงชาวสเปนนิกายดอมินิกันที่เมืองมะนิลา

ถึงกระนั้นสมาคมเผยแพร่ศาสนาของฝรั่งเศสก็ยังทำงานในตะวันออกไกลนี้ต่อไป ยิ่งในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ยิ่งได้รับความลำบากเป็นอันมาก เพราะขาด

[1] เหนือขึ้นไป, หน้า 442–443.

กำลังคนและปัจจัย พวกที่มาเผยแพร่ศาสนาต่างคณะต่างนิกายมีเรื่องขัดแย้งทะเลาะวิวาทกันอย่างรุนแรงหนักขึ้นทุกที จนกระทั่งสันตะปาปาเคลมองต์ที่ 12 ต้องส่งคณะกรรมการมาสอบสวนเมื่อ ค.ศ. 1738 ผลก็คือว่า ตัดสินให้แบ่งเขตกันทำงานแพร่ศาสนา พวกเยซูอิตนั้นให้รับงานที่ในตังเกี๋ยและมณฑลฝ่ายเหนือของอันหนำ ส่วนสมาคมเผยแพร่ศาสนาของฝรั่งเศสให้รับงานในเขตแดนตั้งแต่เมืองเว้ลงมาทางใต้ แต่ผู้เป็นใหญ่เจ้าของประเทศก็โจมตีพวกสอนศาสนาเหล่านี้อีก พวกตรินห์ออกประกาศให้ประหารชีวิตพวกอันหนำเข้ารีตอยู่เป็นระยะ ๆ บาทหลวงผู้สอนศาสนาเสียชีวิตหลายคน ส่วนพวกเหงียนนั้นไม่รุนแรงเท่า แต่ในปี ค.ศ. 1750 ก็ให้ล้อมจับพวกบาทหลวงแล้วเนรเทศไป เหลือไว้เพียง 2–3 คน เฉพาะแต่ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญทางวิชาคำนวณและวิทยาศาสตร์ คนพวกนี้พวกเหงียนรับเอาไว้ทำราชการ

การค้าของโปรตุเกสระหว่างเมืองหมาเก๊ากับอันหนำ ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 นั้นมีฮอลันดามาเป็นคู่แข่ง เมื่อฮอลันดาเข้าไปอยู่ที่เมืองบัตตานีและนครศรีธรรมราชได้แล้ว พวกเหงียนซึ่งคอยจ้องหาโอกาสจะขอความช่วยเหลือจากชาวต่างประเทศอยู่เสมอ ก็เชื้อเชิญให้เข้าไปค้าขายในเวียดนาม แต่ในตอนแรก ๆ นั้นฮอลันดามุ่งแต่จะค้าขายกับจีนและญี่ปุ่นโดยตรงเท่านั้น ในตะวันออกไกลฮอลันดาตั้งโรงเก็บสินค้าแห่งแรกทางภาคใต้ของเวียดนามที่เมืองกีนัมเมื่อ ค.ศ. 1636 ปีต่อมาก็ไปตั้งอีกแห่งหนึ่งในตังเกี๋ยที่เมืองเหียนนัม ต่อมาไปตั้งอีกเป็นแห่งที่สามที่เมืองเกโช การที่ฮอลันดาไปติดต่อเกี่ยวข้องกับตังเกี๋ยทำให้พวกเหงียนระแวงว่า ฮอลันดาจะไปฟังเสียงตรินห์ซึ่งคงจะขอร้องให้ช่วย ดังนั้นพวกเหงียนจึงไม่พอใจและแกล้งให้ฮอลันดาได้รับความลำบาก ในปี ค.ศ. 1641 เรือฮอลันดาสองลำมาอับปางลงใกล้ ๆ หมู่เกาะปูโลจาม พวกเหงียนก็รังแกพวกลูกเรือเหล่านั้นอย่างรุนแรง ฮอลันดาจึงต้องทิ้งโรงเก็บสินค้าแล้วทำสงครามแก้แค้นอยู่ 2–3 ปี ครั้นเมื่อเหียนวุงรับราชสมบัติต่อจากพระบิดาใน ค.ศ. 1648 แล้ว จึงมีการพยายามที่จะเจรจาปรองดองกันแล้วจึงมีการลงนามในสนธิสัญญาเมื่อปี ค.ศ. 1651 ฮอลันดาจึงไปเปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นใหม่ที่เมืองไฟโฟ ต่อมาเกิดเรื่องวิวาทกันอีก จึงปิดโรงเก็บสินค้าอีกเมื่อ ค.ศ. 1654 ครั้งนี้ปิดตายเป็นครั้งสุดท้าย

อังกฤษพยายามจะเปิดการค้าขายขึ้นในดินแดนของพวกเหงียนใน ค.ศ. 1613 แต่ก็ต้องประสบเคราะห์กรรมอย่างร้ายแรง ริชาร์ด คอกซ์ หัวหน้าใหญ่ของโรงเก็บ

สินค้าที่เมืองฮิเรโดในประเทศญี่ปุ่น ซึ่งจอห์น ซารีส ไปสร้างขึ้นไว้นั้นส่งเรือสำเภาไปยังเมืองไฟโฟพร้อมด้วยพระราชสาสน์และสิ่งของเครื่องเจริญทางพระราชไมตรีของพระเจ้าเจมส์ที่หนึ่งจะส่งไปถวายเจ้าผู้ครองเมืองเว้ แต่พอทูต คือ วอลเตอร์ คาร์วอร์เดนกับล่ามขึ้นบก ก็ถูกพวกญวนไล่ฆ่าตาย อีก 2—3 ปีต่อมา โรงเก็บสินค้าที่เมืองฮิเรโดยังส่งสินค้ามาขายที่ตังเกี๋ย แต่ไม่เป็นผลสำเร็จอีก ฮอลันดาซึ่งเป็นศัตรูและเกลียดชังอังกฤษคอยกีดขวางไม่ให้อังกฤษมาเปิดการค้าขึ้นได้ เป็นเช่นนี้อยู่หลายปี จนถึงปี ค.ศ.1672 อังกฤษที่เมืองบันทัมก็เริ่มดำเนินการส่งวิลเลียม กิฟฟอร์ด มาเปิดโรงเก็บสินค้าที่ตังเกี๋ย กิฟฟอร์ดได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากเลเกียตัน และได้รับอนุญาตให้เข้ามาอยู่ที่เมืองเหียนนัม แต่โรงเก็บสินค้านั้นก็ทำงานไม่ได้ผล ต้องย้ายไปยังเมืองเกโช แล้วย้ายต่อไปอีก ไปอยู่ที่ฮานอย และในที่สุดก็ต้องปิดลงเมื่อ ค.ศ. 1697 มีจดหมายที่พ่อค้าอังกฤษเขียนไว้เมื่อ ค.ศ. 1680 บ่นถึงหนี้สินจำนวนมากที่เก็บไม่ได้ พวกขุนนางก็หยิบฉวยสิ่งของต่าง ๆ ไปตามอำเภอใจและไม่ยอมเสียเงิน พ่อค้าก็ไม่มีทางที่จะติดต่อฟ้องร้องให้ถึงองค์พระเจ้าแผ่นดินได้ นอกจากนั้นยังมีเรื่องยุ่งยากซึ่งเกิดขึ้นเพราะพวกฮอลันดาคอยขัดขวาง และพวกโปรตุเกสใช้กลอุบายเล่ห์เหลี่ยมคอยแกล้งอยู่อย่างที่เคยทำมาในที่อื่น ๆ เข้าใจว่าบรรดาพวกหัวหน้าโรงเก็บสินค้าอังกฤษเองก็ไม่มีความสามารถเพียงพอ ทั้งยังแตกสามัคคีกันด้วย การที่พวกอังกฤษถูกฮอลันดาขับไล่ออกจากเมืองบันทัมเมื่อ ค.ศ. 1682 ก็นับว่าเป็นการกระทบกระเทือนอย่างรุนแรง ซึ่งทำให้โรงเก็บสินค้าของอังกฤษไม่มีทางที่จะฟื้นตัว แต่สาเหตุสำคัญที่ทำให้การค้าล้มเหลวนั้นอยู่ที่ท่าทีของชนชั้นที่ปกครองของประเทศที่อังกฤษเข้าไปค้าขายนั้นมากกว่า และเป็นที่น่าสังเกตว่า ฮอลันดาเองก็ไม่สามารถทำให้โรงเก็บสินค้าของตนมีผลกำไรได้เพราะสาเหตุเช่นเดียวกับอังกฤษ และฮอลันดาก็ต้องละทิ้งโรงสินค้าของตนไปเมื่อ ค.ศ. 1700

ใน ค.ศ. 1695 นาธาเนียล ฮิกกินสัน ผู้สำเร็จราชการเมืองมัทราส ส่ง ธอมัส บาวเยียร์ ไปเมืองไฟโฟไปทำงานซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นการไปชิมลางดูก่อน บาวเยียร์ เป็นพ่อค้าเอกชนเดียวกับเอ็ดเวิร์ด ฟลีตวูด ซึ่งถูกส่งไปกรุงอังวะในปีเดียวกันนั้นเอง จึงไม่มีอำนาจที่จะไปตกลงแทนบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษได้ ข้อเสนอต่าง ๆ ที่บาวเยียร์เสนอขึ้นไปให้รัฐบาลญวนพิจารณา รัฐบาลญวนก็ระแวงสงสัย เช่นเดียวกับรัฐบาลพม่าที่สงสัยฟลีตวูด รัฐบาลญวนจึงบอกบาวเยียร์ว่าให้บริษัทอังกฤษมาจัดตั้งโรงเก็บสินค้าเสียก่อน แล้วจึงค่อยเจรจากันด้วยเรื่อง

เงื่อนไขอันเหมาะสม แล้วก็มอบสาสน์ของพระเจ้ามินวุงให้บาวเยียร์นำไปให้แก่ผู้สำเร็จราชการฮิกกินสันที่มัทราส มีข้อความคล้ายคลึงกับที่บอกบาวเยียร์นี้ การทูตของบาวเยียร์ครั้งนี้ไม่เกิดผลอะไรเลย เมื่อกลับไปถึงมัทราสแล้วเขาได้รับคำสั่งให้ไปควบคุมอู่ต่อเรือที่เมืองสิเรียม ซึ่งเปิดขึ้นได้เพราะผลจากการทูตของฟลีตวูด

ในศตวรรษแห่งความสงบซึ่งเกิดขึ้นเพราะพวกตังเกี๋ยพ่ายแพ้พวกญวนใต้หรืออันหนำเมื่อ ค.ศ. 1673 ตระกูลใหญ่ทั้งสองซึ่งครองประเทศอยู่ต่างก็ยึดครองดินแดนของตนโดยไม่มีเรื่องวิวาทกัน ทางเหนือพวกตรินห์ยังคงตั้งกษัตริย์ถอดกษัตริย์ได้ตามใจชอบอย่างเคย การปกครองก็มั่นคงและมีความสงบราบคาบทุกหนทุกแห่ง พวกตรินห์ได้รับทอดระบอบการปกครองประเทศซึ่งมีหลักมั่นคงและก้าวหน้าดีกว่าระบอบการปกครองของชนชาติอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และยังได้คิดปรับปรุงให้ดีขึ้นอีกเป็นอันมาก ตรินห์คุง (ค.ศ. 1709–ค.ศ. 1729) เริ่มงานสำรวจและรังวัดที่ดิน และให้จดทะเบียนประเมินภาษีอากรใหม่ แล้วแก้ไขวิธีเก็บภาษีอากรจากผลิตผลที่เกิดจากที่ดินและเหมืองแร่ ทั้งยังลดอำนาจพวกขุนนางโดยห้ามไม่ให้สร้างหมู่บ้าน ซึ่งจะต้องอยู่ใต้อำนาจตุลาการของพวกขุนนางตามระบอบการปกครองแบบศักดินาสวามิภักดิ์ของญวน ตรินห์คุงคิดดัดแปลงขบวนการพิจารณาความในศาลยุติธรรม และลดความทารุณในการลงโทษตามกฎหมายอาญา ทายาทของตรินห์คุงคือตรินห์เกียง (ค.ศ. 1729–ค.ศ. 1740) ดำเนินการปฏิรูปการคลังโดยวางกฎเกณฑ์เกี่ยวกับสินค้าเกลือและกิจการเหมืองแร่ เขาหาทางลดอิทธิพลของจีน โดยเก็บภาษีพวกจีนที่เข้ามาตั้งหลักฐานทำมาหากินในเมืองญวนให้แพงกว่าพวกญวนและห้ามจำหน่ายหนังสือจีน ทั้งยังสั่งให้จัดพิมพ์หนังสือประเภทคัมภีร์วรรณคดีและจดหมายเหตุภาษาญวนขึ้นเป็นอันมาก

ส่วนทางใต้นั้นมีปัญหาไม่เหมือนกับทางเหนือ พวกเหงียนจำเป็นต้องสร้างระบอบการปกครองขึ้นใหม่ เพื่อรวบรวมดินแดนซึ่งมีความแตกต่างกันมากเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และก็เป็นดังที่เราคาดหมาย คือการปกครองของพวกเหงียนนี้ก็คล้ายกับระบอบที่ใช้อยู่ในสมัยที่กษัตริย์ราชวงศ์เลยังเรืองอำนาจอยู่นั่นเอง การสำรวจสำมะโนครัวและวิธีประเมินภาษีที่ดิน ซึ่งพระเจ้าไซวุงจัดขึ้นนั้นก็เลียนแบบวิธีประเมินภาษีอากรซึ่งพระเจ้าเลทันห์ตงทรงคิดขึ้นใช้ตั้งแต่เมื่อ ค.ศ 1465 การกำหนดภาษีที่ดินก็ให้คิดตามเนื้อที่ซึ่งต้องมีการรังวัดเป็นทางการ ซึ่งคำนึงถึงธรรมชาติของพืชและคุณค่าของที่ดินด้วย พระเจ้าเหียนวุง (ค.ศ. 1648–ค.ศ 1687) จัด

ตั้งกรมเกษตรขึ้นให้มีหน้าที่จำแนกที่ดินที่ทำการเพาะปลูกออกเป็นลำดับชั้น และส่งเสริมการเพาะปลูกในที่ดินที่ยังไม่เคยมีการเพาะปลูกเลย วิธีสำรวจสำมะโนครัวของพระเจ้าไซวุงนั้นจำแนกประชาชนออกไปเป็นแปดอันดับ และภาษีส่วนบุคคลก็กำหนดตามอันดับที่แบ่งแยกไว้นี้ ผู้ที่ถูกจัดให้อยู่ในสองอันดับแรกจะต้องรับราชการทหาร รัฐบาลให้ความสนใจในเรื่องสร้างกองทัพเป็นอันมาก กองทัพนั้นจัดเป็นกรมเป็นกองและหมวดหมู่ตามหลักของการจัดสรรที่ดิน อันดับต้นก็คือ"รูเยน" คือ ทหารหมวดหนึ่งมีพลทหาร 30 ถึง 50 คน เกณฑ์มาจากหมู่บ้านเดียวกันหรือหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียงกัน 2 ถึง 5 เธวียน (หมวด) รวมกันเป็น "ดอย" (คือกองร้อย) หลาย ๆ "ดอย" รวมกันเป็น "โค" (คือกรม) แต่ "โค" หรือกรมนี้อาจจะมีทหารตั้งแต่ 6 ถึง 10 เธวียน (หมวด) โดยไม่ต้องแบ่งเป็น "ดอย" (กองร้อย) ก็ได้ หน่วยที่ใหญ่ที่สุดได้แก่ "ดินห์" คือ กองทหารประจำมณฑล

กลางๆ คริสต์ศตวรรษที่ 18 หลังจากที่พวกเหงียนได้แผ่อำนาจการปกครองลงไปทางใต้จนถึงดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงแล้ว พวกเหงียนก็จัดแบ่งดินแดนของตนออกเป็น 12 มณฑล (ดินห์) มีข้าหลวงประจำมณฑล (ตรันธู) มีคลังมณฑล (ไคโบ) และมีผู้พิพากษาประจำมณฑล (คีลุก) เป็นหัวหน้าหน่วยราชการประจำอยู่ทุก ๆ มณฑล ตั้งแต่ราว ๆ ค.ศ. 1632 เป็นต้นมา ขุนนางฝ่ายปกครองส่วนภูมิภาคเหล่านี้ ก่อนจะได้รับการบรรจุแต่งตั้งจะต้องผ่านการสอบคัดเลือก ซึ่งใช้หลักการสอบไล่คัดเลือกข้าราชการตามแบบอย่างของจีน แต่ใน ค.ศ. 1675 พระเจ้าเหียนวุงทรงพยายามแก้ไขวิธีการสอบคัดเลือกให้เหมาะสมยิ่งขึ้น โดยให้ออกข้อสอบตามสภาพเหตุการณ์ที่เป็นอยู่ในเวลานั้น

พวกเหงียนพยายามอยู่เสมอที่จะขอให้จีนรับรองว่าตระกูลเหงียนเป็นราชตระกูลซึ่งครอบครองประเทศเอกราช แต่พระเจ้ากรุงจีนตอบมาว่าไม่สามารถจะรับบรรณาการหรือส่งตราตั้งมาพระราชทานได้ เพราะราชวงศ์เลอันเป็นราชวงศ์ญวนที่ถูกต้องตามกฎหมายนั้นยังมีอยู่

หลังจากที่พวกจามพ่ายแพ้แก่พระเจ้าเลทันห์ตงในตอนครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 15 แล้วนั้น ดินแดนของจามอีก 2–3 หัวเมืองยังรักษาเอกราชของตนไว้ได้ ดังที่เราทราบกันมาแล้ว หัวเมืองเหล่านี้พวกเหงียนค่อย ๆ กลืนเข้าไปในอาณาจักรของตนทีละน้อย ๆ ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 แล้วก็จัดแบ่งดินแดนของจามนี้ออกเป็นสองมณฑลของญวน คือ ตรันเบียน และ ไทกวาง แต่กษัตริย์จามนั้น

ยังมีอยู่ ในปี ค.ศ. 1692 กษัตริย์จามทรงนามว่า บาตรันห์ ได้ใช้กำลังต่อต้านพวกอันหนำ เข้าใจว่าเป็นการคัดค้านการที่อันหนำแผ่อิทธิพลลงมาทางใต้ แต่ก็พ่ายแพ้ พวกอันหนำจับได้ให้ปลงพระชนม์เสียพร้อมด้วยเสนาบดีของพระองค์ทุกคน ดินแดนที่พระองค์เคยปกครองก็กลายเป็นมณฑลของอันหนำ คือ ตวนธาน ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น บินห์ตวน อันหนำตั้งเจ้าจามองค์หนึ่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองนี้ อิทธิพลของอันหนำก็เพิ่มพูนมากขึ้นทุกทีและพวกจามก็ถูกกดขี่บีบคั้นเป็นอันมาก

การขยายอาณาเขตของอันหนำเข้าไปในดินแดนกัมพูชานั้นก็เป็นไปตามแบบที่อันหนำเคยทำกับจาม ชาวอันหนำที่ถูกเนรเทศ อันหนำที่ละทิ้งถิ่นฐานที่ทำมาหากินและอันหนำที่เป็นคนจรจัด ได้แทรกซึมเข้าไปอยู่ในกัมพูชา นานๆเข้าเมื่อมีจำนวนมากขึ้นก็ตั้งเป็นนิคมอันหนำขึ้นหลายแห่ง เป็นการเริ่มผนวกดินแดนกัมพูชาเข้าในอาณาจักรอันหนำซึ่งกัมพูชาก็แก้ไขป้องกันอะไรไม่ได้ ในค.ศ.1658 ผู้ว่าราชการเมืองตรันเบียนเข้ายึดนิคมมอยสุยในเขตแดนกัมพูชา ซึ่งพวกอันหนำอาศัยอยู่ โดยกล่าวหาว่ากษัตริย์กัมพูชารุกล้ำชายเขตแดนอันหนำ พระเจ้ากัมพูชา (องจันทร์) ใช้กำลังเข้าต่อต้านก็พ่ายแพ้ถูกอันหนำจับใส่กรงส่งไปเมืองเว้ พอไปถึงองจันทน์ก็อ่อนน้อมยอมเป็นเมืองขึ้น อันหนำจึงปล่อยตัวกลับ แต่มีทหารอันหนำคุมมาส่งจนถึงเมืองหลวงของพระองค์ อนุชาสององค์ขององจันทร์ไม่ยอมรับสถานการณ์เช่นนี้ จึงขับไล่อันหนำออกจากดินแดนที่มีข้อพิพาท แล้วตั้งตนเป็นกษัตริย์ร่วมกัน ครั้นถึง ค.ศ. 1673 ก็เกิดปัญหาเรื่องการสืบราชสมบัติ จนกลายเป็นเรื่องวิวาทซึ่งทำให้อันหนำมีโอกาสเข้าแทรกแซงได้สำเร็จ อันหนำจัดตั้งกษัตริย์สององค์ให้แยกกันครองดินแดนกัมพูชาเป็นสองสาขา องค์หนึ่งให้ครองอยู่ที่เมืองอุดง อีกองค์หนึ่งเป็นกษัตริย์องค์ที่สองให้ครองอยู่ที่เมืองไซง่อน

เขตไซ่ง่อนหรือเจนละน้ำของอาณาจักรกัมพูชาแต่โบราณกาลนั้น เป็นแหล่งที่ยั่วยุให้เวียดนามอยากจะขยายอาณาเขตเข้าไปปกครอง ที่นั่นมีพลเมืองเพียง 4 หมื่นครอบครัว ดังนั้นจึงมีที่รกร้างว่างเปล่ามาก องโนนกษัตริย์เขมรซึ่งครองอยู่ที่ไซ่ง่อนพยายามจะแย่งราชสมบัติจากกษัตริย์เขมรที่เมืองอุดง เมื่อ ค.ศ. 1679 แต่องโสร์เรียกร้องให้ไทยช่วยและรบพุ่งได้ชัยชนะองโนน ขณะนั้นพอดีมีเรือสำเภาจีนจำนวนมากบรรทุกทหารจีน 3,000 คนลี้ภัยมาถึงเมืองตูราน จีนพวกนี้เป็นผู้ที่จงรักภักดีต่อกษัตริย์จีนราชวงศ์เหม็งซึ่งพ่ายแพ้เสียเมืองแก่พวกแมนจูไปแล้ว กองทัพเรือของพวกจีนซึ่งมาถึงเมืองตูรานนี้มีผู้บังคับบัญชามาสองคน คือ นายพล

ยางและนายพลเชน นายพลทั้งสองขออนุญาตตั้งถิ่นฐานในดินแดนอันหนำ และยอมอยู่ใต้อำนาจบังคับบัญชาของรัฐบาลอันหนำ พระเจ้าเหียนวุงร้อนพระทัยอยากจะให้พวกจีนเหล่านี้ไปอยู่ให้ไกลที่สุดที่จะไกลได้ จึงบัดให้เป็นภาระขององโนน องโนนก็พาพวกจีนเหล่านี้เข้าไปอยู่ในเขตแดนของพระองค์ นายพลเชนกับพรรคพวกตั้งตัวอยู่ที่เมืองเบียนหัว และทำการเพาะปลูกจนเมืองนั้นกลายเป็นศูนย์กลางเกษตรกรรมที่เจริญรุ่งเรือง ส่วนนายพลยางไปอยู่ที่เมืองมิถ่อ ริมแควสายตะวันออกสายหนึ่งซึ่งเป็นสาขาของแม่น้ำโขง พรรคพวกของนายพลยางประพฤติเป็นโจรสลัดเที่ยวปล้นสะดมตามลำแม่น้ำ องโนนได้กำลังพวกจีนพวกนี้ช่วยเหลือจึงคิดแย่งราชสมบัติเมื่อ ค.ศ. 1682 แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ ในตอนแรก ๆ นั้นทำการพอจะได้ผลดีบ้าง แต่ต่อมา 2–3 ปี ก็ประสบปัญหาที่ว่าไม่สามารถจะควบคุมพวกจีนเหล่านี้ได้ จึงต้องขอความช่วยเหลือจากอันหนำ ทหารญวนรบชนะโจรสลัดจีนและฆ่านายพลยางตาย แล้วอันหนำก็จัดการให้จีนพวกนี้ไปอยู่ใต้อำนาจบังคับบัญชาของหัวหน้าจีนอีกคนหนึ่งที่เมืองเบียนหัว คือ นายพลเชน ครั้นแล้วอันหนำก็บังคับกษัตริย์เขมรอีกองค์หนึ่ง คือ องโสร์ให้รับว่าตระกูลเหงียนเป็นเจ้าเป็นใหญ่เหนือเขมร หลังจากที่พวกเหงียนไปปราบปรามโจรจีนให้องโนนครั้งนี้แล้ว เจนละน้ำก็ตกอยู่ในอำนาจของพวกเหงียน เมื่อองโนนตายลง โอรสชื่อองอิมก็จำต้องยอมให้ผู้ว่าราชการเข้าไปอยู่ประจำในดินแดนนี้ แล้วอาณาจักรขององอิมก็ถูกอันหนำแบ่งออกเป็นสองมณฑล (ดินฑ์) ของอันหนำ

การขยายดินแดนเข้าไปในกัมพูชายังไม่จบเพียงเท่านี้ หัวหน้าพวกจีนลี้ภัยคนที่สามชื่อมัคคู มาตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณซึ่งปัจจุบันนี้เรียกว่า เมืองฮาเตียน ซึ่งอยู่ริมอ่าวไทย ผู้คนที่อพยพมาตั้งนิคมก็พากันมาชุมนุมกันมากมายในแถบนี้ และสร้างหมู่บ้านที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นหลายหมู่บ้าน ที่สำคัญคือกัมปอต เมื่อ ค.ศ. 1714 เจ้าเขมรวิวาทแย่งชิงราชสมบัติกันอีกที่เมืองละแวก ทางไทยจึงฉวยโอกาสเข้าคุ้มครอง นิคมจีนที่ฮาเตียนก็ถูกกองทัพไทยโจมตี มัคคูหนีไปเมืองเว้ แล้วพระเจ้ามินห์วุงก็แต่งตั้งให้มัคคูมาเป็นผู้ว่าราชการเมืองฮาเตียน และให้ยกทัพเข้ารุกรานกัมพูชาอีก ทำให้พวกเหงียนได้หัวเมืองใหม่อีก 2 หัวเมือง คือ ดินห์ตุง และ ลองโห ครั้นมัคคูตายเมื่อ ค.ศ. 1735 บุตรชายชื่อมัคเธียนตู ก็ได้รับคำสั่งจากเว้ให้ดำรงตำแหน่งแทนบิดาต่อไป มัคเธียนตูปกครองบ้านเมืองด้วยความปรีชาสามารถ จึงทำให้เมืองฮาเตียนเจริญรุ่งเรืองมาก ใน ค.ศ. 1739 กัมพูชาพยายามจะแย่งเมืองนี้คืน

เพราะเคยเป็นของกัมพูชามาแต่เดิม แต่มัคเธียนตูขับไล่กองทัพกัมพูชาออกไป เรื่องนี้ทำให้อันหนำมีสาเหตุที่จะเข้าไปแทรกแซงในกัมพูชาได้อีก และใน ค.ศ. 1749 เขมรก็ต้องซื้อสันติภาพด้วยการเสียสละดินแดนทางใต้ของเกียดินท์ขึ้นมาตามแควสายหนึ่งของแม่น้ำโขงซึ่งผ่านเมืองมิถ่อ

ในเวลานั้นพม่าสมัยอลองพญาคุกคามเมืองไทยอยู่ (ค.ศ. 1752–ค.ศ. 1760) จึงทำให้พวกเหงียนมีหนทางที่จะผนวกดินแดนของกัมพูชาเข้ากับอาณาจักรอันหนำได้อย่างสะดวก เมืองจัมปาศักดิ์และพระปะตะนีก็ตกเป็นของเวียดนามไป แต่การขยายดินแดนของอันหนำนั้นไปไกลถึงที่สุดเพียงเท่านี้ อยุธยาถูกพม่าทำลายลงเมื่อ ค.ศ. 1767 แต่ทันทีหลังจากนั้นพม่าก็ถูกจีนรุกรานไม่หยุดหย่อน ทำให้ต้องคลายกำลังที่ยึดครองไทยอยู่ ขณะนั้นไทยก็ได้ผู้นำคือพระเจ้าตากสิน จึงฟื้นตัวมีกำลังขึ้นอย่างรวดเร็วใน ค.ศ. 1769 มัคเธียนตูคิดผิดที่ไปช่วยสนับสนุนผู้ที่คิดจะครองราชสมบัติในไทยผู้หนึ่ง จึงทำให้พระเจ้าตากสินติดตามเข้าไปในอาณาจักรอันหนำ และไม่ช้าพระเจ้าตากสินก็โจมตีเมืองฮาเตียนแตกยับเยิน แล้วสถาปนากษัตริย์เขมรองค์หนึ่งขึ้นที่พนมเปญ ต่อมาอันหนำรุกเข้าไปในกัมพูชาอีก ได้ชัยชนะแก่พวกไทย แล้วตั้งนักองตนซึ่งสวามิภักดิ์ต่อตระกูลเหงียนขึ้นเป็นกษัตริย์เขมร แต่นักองตนไม่สามารถจะรักษาตำแหน่งของตนไว้ได้ ต้องสละราชสมบัติให้นักองโนนซึ่งไทยสนับสนุนเมื่อปี ค.ศ. 1773 ส่วนมัคเธียนตูก็ขอปรองดองกับพระเจ้าตากสิน พระเจ้าตากสินจึงเลิกทัพกลับไปจากฮาเตียน เหตุการณ์ทั้งหลายทำให้เข้าใจว่าไทยกับตระกูลเหงียนจะต้องพยายามใช้กำลังแข่งขันกันเข้าควบคุมประเทศกัมพูชา นักองโนนนั้นก็เตรียมตัวแล้วว่าจะต้องได้ผจญกับการรุกรานของเวียดนามอย่างแน่นอน แต่ความพินาศมาถึงอาณาจักรของเหงียนอย่างกะทันหัน และเป็นเวลาอีกนานหลายปีกว่าอันหนำจะมีฐานะดีพอจะแข่งขันกับไทยได้ใหม่ ในเรื่องที่จะแผ่อิทธิพลเข้าครอบครองกัมพูชา

เมื่อ ค.ศ. 1765 นั้น พระเจ้าโววุงสิ้นพระชนม์ลง ในราชสำนักก็มีผู้ใช้กลอุบายเล่ห์เหลี่ยมกันต่าง ๆ นานา เพราะรัชทายาทมีชนมายุเพียง 12 ปี และเป็นบุตรของนางสนมด้วย เสนาบดีคนหนึ่งมีความโลภจึงยึดอำนาจ เขาผู้นี้ชื่อ ตรุงฟุคโลน เขาตั้งตัวเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน แต่ทำตัวให้เห็นว่าไม่มีความสามารถสมกับตำแหน่ง ในปี ค.ศ. 1773 จึงเกิดจลาจลขึ้นทางภาคใต้ของประเทศที่ตำบลเตซอน (ไกเซิน) หัวหน้ากบฏเป็นพี่น้องกันชื่อ เหงียนวันญัค เหงียนวันลู และเหงียนวันเว้ เขาซ่องสุมผู้คนไว้ได้มากและรวดเร็วอย่างไม่น่าเชื่อ หัวหน้ากบฏทั้ง

สามนี้แม้จะใช้ชื่อแซ่ว่าเหงียน แต่มิได้เกี่ยวข้องกับราชวงศ์เหงียนซึ่งครองประเทศอยู่เลย เขาทั้งสามยึดได้เมืองกีนน และได้ชัยชนะกองทัพของรัฐบาลที่ส่งไปปราบ

ปีต่อมาสถานการณ์ยิ่งเลวร้ายหนักขึ้น เพราะตังเกี๋ยซึ่งพวกตรินห์ครอบครองอยู่นั้นยกทัพลงมา เมื่อต้นปี ค.ศ 1775 ขณะที่กองทัพของราชวงศ์เหงียนกำลังรบพุ่งติดพันอยู่กับพวกกบฏไกเซิน พวกตังเกี๋ยก็เข้ายึดเมืองเว้ ตรินห์ซัมซึ่งนำกองทัพลงมานั้นประกาศว่าตั้งใจจะมาช่วยพวกเหงียน แต่นอกจากยึดเมืองเว้และเมืองกวางหนำซึ่งแต่เดิมเคยเป็นของพวกจามมาก่อนแล้ว ตรินห์ซัมก็ไม่สามารถจะรุกเลยลงมาไกลกว่านั้นได้ เขาต้องกลายเป็นฝ่ายรับ เพราะวันงัคหัวหน้ากบฏไกเซินชนะกองทัพของพวกเหงียนอีกครั้งหนึ่ง จึงมุ่งจะไปยึดเมืองเว้ให้ได้ แต่ทำไม่สำเร็จ เขาจึงหันกลับมาสนใจหัวเมืองภาคใต้ ซึ่งน้องชายคือวันลูกำลังรบพุ่งอย่างทรหดเพื่อจะยึดเอาเมืองไซ่ง่อน เมื่อต้นปี ค.ศ. 1776 วันลูได้เมืองไซ่ง่อน แต่ถูกมัคเธียนตูแห่งฮาเตียนมาขับไล่ออกไปในทันทีนั้นเอง มัคเธียนตูจึงกลายเป็นคนสำคัญของฝ่ายเหงียน และมีสมาชิกในตระกูลเหงียนที่ยังมีชีวิตเหลืออยู่ไม่กี่องค์มาสมทบด้วย ในปี ค.ศ. 1777 พวกกบฏไกเซินยึดเมืองไซ่ง่อนได้อีก แล้วเที่ยวล่าจับพวกตระกูลเหงียนไปประหารชีวิตเสียอีก 3 องค์ มีเหลืออยู่อีกองค์เดียว คือ เหงียนฟุคอานห์ซึ่งเรียกกันทั่ว ๆ ไปว่า เหงียนอานห์* ซึ่งยังเป็นเด็กอายุเพียง 15 ปี หนีรอดไปได้จนถึงเกาะปูโลปีนจัง เพราะบาทหลวงคาทอลิกชาวฝรั่งเศสชื่อบาทหลวงปีญโญ เดอเบแอนช่วยเหลือ บาทหลวงผู้นี้ในภายหลังได้ทำงานสำคัญช่วยกู้ราชสมบัติให้เหงียนอานห์ แต่ในตอนนี้พวกราชวงศ์เหงียนดูเหมือนจะทำงานล้มเหลวหมดไม่มีทางจะฟื้นตัว พวกกบฏไกเซินเข้าครอบครองทุกหนทุกแห่งยกเว้นแต่เขตเมืองเว้ และวันงัคถึงกับประกาศตนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

เรื่องการต่อสู้ของเหงียนอานห์ในการที่จะยื้อแย่งสิทธิของตนกลับคืน และความสัมพันธ์กับบาทหลวงปีญโญ เดอเบแอนนั้น จะได้บรรยายในบทต่อไป บทนี้จะกล่าวย่อ ๆ ถึงเรื่องความพยายามของประเทศมหาอำนาจในยุโรปซึ่งคิดจะรื้อฟื้นสัมพันธไมตรีทางการค้ากับอันหนำในคริสต์ศตวรรษที่ 18 อังกฤษนั้นออกจากตังเกี๋ยไปเมื่อ ค.ศ. 1697 และฮอลันดาออกไปเมื่อ ค.ศ. 1700 ส่วนฝรั่งเศสยังมีบาทหลวงปลอมตัวเป็นพ่อค้าเข้ามาสอนศาสนาอยู่ ในโคจินจีนนั้นไม่มีโรงเก็บสินค้าของชาวยุโรปเลย แต่โปรตุเกสที่เมืองหมาเก๊ายังคงส่งสินค้ามีเครื่องถ้วยชามใบชาและทองขาวมาแลกกับน้ำตาล ไหมดิบและเนื้อไม้กฤษณาของอันหนำ พวกเยซูอิต

* ซึ่งไทยเรียกว่าองเชียงสือ– (หมายเหตุผู้แปล)

ก็ยังทำหน้าที่ของตนอย่างแข็งขันปะปนไปกับการค้า ในระหว่างที่สองตระกูลใหญ่ คือ ตรินห์และเหงียนยังรักษาความสงบไม่รบพุ่งกัน พวกเจ้าอันหนำก็ไม่ต้องการความช่วยเหลือจากชาวยุโรป จึงไม่คิดจะชักชวนให้พ่อค้าชาวยุโรปเข้ามาในประเทศ

อังกฤษมุ่งหาทางที่จะซื้อสินค้าจีนอยู่เรื่อยมา จึงไปตั้งนิคมขึ้นที่บนเกาะปูลูกองดอร์เมื่อ ค.ศ. 1702 เกาะนี้อยู่เลยปากแม่น้ำโขงออกไปทางตะวันตก เมื่อ ค.ศ. 1686 นั้น บริษัทอีสต์อินเดียของฝรั่งเศสให้ผู้แทนของตนที่อยู่ในเมืองไทยไปแสวงหาที่ทางที่จะตั้งโรงเก็บสินค้าของตนตามแนวทางที่จะไปยังเมืองจีน ผู้แทนส่งรายงานไปว่า การเดินทางไปประเทศจีน ตังเกี๋ย หมาเก๊า มะนิลา และโคจินจีนนั้น ต้องผ่านเกาะปูลูกองดอร์ไปใกล้ ๆ เกาะนี้จึงมีประโยชน์เท่า ๆ กับช่องแคบมะละกาและช่องแคบซุนดารวมกัน การที่อังกฤษแย่งไปตั้งโรงเก็บสินค้าอยู่บนเกาะนั้นเสียก่อนก็นับว่าเป็นการตัดหน้าฝรั่งเศสไป แต่สามปีต่อมาโรงเก็บสินค้าของอังกฤษก็ต้องเลิกล้มไปอย่างกะทันหัน เพราะกองทหารมากัสซาร์ประจำป้อมที่บนเกาะนั้น เกิดเบื่อหน่ายกลัดกลุ้มที่ต้องอยู่ที่นั่นนานเกินกว่าที่อังกฤษให้สัญญาไว้ จึงก่อการจลาจลขึ้น ฆ่าชาวยุโรปตายเกือบหมด มีสองคนเท่านั้นที่หนีลงเรือรอดชีวิตไปได้จนถึงเมืองยะโฮร์ ใน ค.ศ. 1723 บริษัทอีสต์อินเดียของฝรั่งเศสส่งผู้แทนไปสำรวจเกาะนั้นอีก แต่ผู้แทนรายงานไปว่าเกาะนั้นไม่ดีดังที่คิด และเมื่อทราบกันแล้วว่าแม้แต่อังกฤษเองก็ไม่คิดจะกลับมาอีก บริษัทฝรั่งเศสจึงละทิ้งแผนการที่จะยึดเกาะนั้นเสีย

แต่ถึงอย่างนั้นฝรั่งเศสก็อยากจะตั้งนิคมขึ้นสักแห่งหนึ่งที่ในทะเลจีน ด้วยเหตุว่าพวกพ่อค้าในเมืองกวางตุ้งรู้ตัวดีว่าคงจะทนอยู่ที่นั่นต่อไปอีกไม่ไหว ใน ค.ศ. 1744 ฟรีเอล ซึ่งเป็นหลานของดูเปลซ์ และเป็นพ่อค้าอยู่ที่กวางตุ้ง ก็ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าโววุงที่กรุงเว้ พระเจ้าโววุงทรงสนับสนุนให้มาเปิดการค้าขึ้นที่นั่น ฟรีเอลจึงเดินทางไปยังเมืองปอนดิเชอรีเพื่อขอความช่วยเหลือสนับสนุนจากดูเปลซ์ แต่ขณะนั้นฝรั่งเศสกำลังรบพุ่งอยู่กับบริษัทอังกฤษ เพราะประเทศอังกฤษเข้าร่วมทำสงครามสืบราชสมบัติออสเตรียแล้ว ดังนั้นแผนการของฟรีเอลจึงต้องระงับไป ในปี ค.ศ. 1748 ดูเปลซ์ส่งผู้แทนไปโคจินจีน เกือบจะเป็นเวลาเดียวกันนั้นเอง บีแอร์ บัวเวรอ ก็ได้นำแผนการคล้ายคลึงกันนี้ขึ้นปรึกษาเสนาบดีกระทรวงทหารเรือของฝรั่งเศสที่ปารีส แล้วเลยถูกส่งตัวให้มาทำงานตามแผนของเขา เขามาถึงเมืองตูรานเมื่อ ค.ศ. 1749 แล้วเดินทางต่อไปจนถึงเมืองเว้ พระเจ้าโววุงทรงต้อนรับเป็นอันดี

แต่สินค้าที่เขานำมาด้วยนั้นสูญเสียไปเกือบหมดเพราะถูกขโมยบ้าง มีผู้ซื้อแต่ไม่จ่ายเงินบ้าง รายงานของเขาทำให้บริษัทอีสต์อินเดียของฝรั่งเศสเลิกล้มความคิดที่จะมาค้าขายในดินแดนของพวกเหงียน แต่ดูเปลซ์ยังคงนิยมชมชื่นในแผนการนี้อยู่ แม้ว่าผู้แทนของเขาซึ่งเป็นผู้สอนศาสนาคนหนึ่งขององค์การเผยแพร่ศาสนาในต่างประเทศและเขาส่งไปที่นั่นเมื่อ ค.ศ. 1752 นั้นจะถูกพระเจ้าโววุงสังจับและเนรเทศออกมาแล้วก็ตาม ดูเปลซ์ก็ยังส่งผู้แทนอีกคนหนึ่งตามไปอีก แต่ไม่ได้ผลอย่างใด พอดีตัวเขาเองก็ถูกเรียกตัวกลับประเทศฝรั่งเศสและเกิดสงครามเจ็ดปีขึ้น แผนการของเขานี้จึงถูกเก็บแช่เย็นไว้อีก

พอเสร็จสงครามแล้ว ชัวเซิลก็พยายามจะรื้อฟื้นความสนใจในเรื่องนี้อีก "เพื่อชดเชยสิ่งที่สูญเสีย" อย่างที่เมย์บองว่าไว้[1] แต่ไม่มีใครสนับสนุน ใน ค.ศ. 1774 แวร์แจนส์ซึ่งเป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ เมื่อตอนที่พระเจ้าหลุยส์ที่ 16 ขึ้นครองราชย์นั้น ก็หันมาสนใจแผนการนี้อีกเพราะกล่าวกันว่าเป็นวิธีที่จะป้องกันไม่ให้อังกฤษมีอำนาจเหนือกว่าฝรั่งเศส ถ้าหากจะทำสงครามแย่งอาณานิคมกัน เพราะฝรั่งเศสจะสามารถขัดขวางไม่ให้อังกฤษค้าขายกับจีนได้ในเวลาที่มีสงคราม ด้วยเหตุนี้ ในปี ค.ศ. 1778 ฝรั่งเศสจึงส่งเรือลำหนึ่งจากเมืองจันทรนครให้ไปสำรวจสถานการณ์ในเวียดนาม รายงานที่ผู้บังคับการเรือเสนอต่อเชวาลิเอร์ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาที่เข้มแข็งอยู่ที่เมืองจันทรนครนั้น ทำให้เชวาลิเอร์ต้องเขียนรายงานส่งไปยังประเทศฝรั่งเศสว่า สถานการณ์ในโคจินจีนนั้นเปิดโอกาสให้แก่ชนชาติฝรั่งเศสแล้ว ถ้าหากว่าฝรั่งเศสเข้าไปแทรกแซงช่วยเหลือเจ้าเหงียนอานห์ ซึ่งเป็นรัชทายาทอันชอบธรรมของอันหนำ ฝรั่งเศสก็จะได้ประโยชน์อย่างใหญ่หลวง เชวาลิเอร์แนะไปด้วยว่า นโยบายแบบนี้ดูเปลซ์เคยใช้ได้ผลดีมาแล้วในอินเดีย ฉะนั้นจึงควรนำมาใช้ในโคจินจีนด้วย

เกือบจะเป็นเวลาเดียวกันนั้นเอง วอร์เรน เฮสติงส์ซึ่งอยู่ที่กัลกัตตาก็กลุ้มใจเป็นอันมาก เพราะมีผู้ยุให้ดำเนินนโยบายเช่นเดียวกันนี้ เมื่อตอนปลายปี ค.ศ. 1777 เรืออังกฤษลำหนึ่ง ชื่อ รัมโบลด์ ออกเดินทางจากเมืองจีนจะไปอินเดีย แต่มาแวะจอดที่อ่าวหน้าเมืองตูรานก่อน มีสมาชิกในตระกูลเหงียนสององค์ขอโดยสารเรือเพราะอยากจะไปสมทบกับเจ้าเหงียนอานห์ที่เมืองไซ่ง่อน แต่เรือลำนี้ไม่สามารถจะ

---

[1] Ch. Maybon, **Histoire d'Annam moderne**, หน้า 170.

เข้าไปในลำแม่น้ำไซ่ง่อนได้ นายเรือจึงพาผู้โดยสารทั้งสองไปด้วยจนถึงเมืองกัล-กัตตา วอร์เรน เฮสติงส์ก็ต้อนรับเป็นอันดี แล้วจัดการให้เดินทางกลับเมืองอันหนำ โดยมีผู้แทนของเขาผู้หนึ่ง ชื่อ ชาร์ลส์ แชปแมน ตามมาด้วยเพื่อจะมาสำรวจลู่ทางที่จะเปิดการค้าขายขึ้นในเวียดนาม แชปแมนต้องผจญภัยอย่างใหญ่หลวงในการเดินทางเที่ยวนี้ เขามาพบว่าเวียดนามตกอยู่ในมือของกบฏไกเซินเสียเกือบหมดแล้ว เขาได้พบปะพูดจากับวันงัคซึ่งสนใจอยากจะได้เรือทั้งสองลำของเขาไว้รบพุ่งกับเจ้าเหงียนอานห์ แชปแมนต้องใช้ความพยายามอย่างยากลำบากแสนสาหัส กว่าจะได้เรือลำหนึ่งกลับไป เขาไปถึงกัลกัตตาเมื่อ ค.ศ. 1779 และเสนอรายงานเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ในด้านดี เขาแนะว่าอังกฤษควรจะเข้าแทรกแซงในเรื่องที่เหงียนอานห์จะกู้ราชสมบัติ และเน้นว่า ถ้าหากอังกฤษจำเป็นจะต้องทิ้งเมืองกวางตุ้งและมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องหาแหล่งที่จะซื้อสินค้าจีนที่โคจินจีนนี้ อังกฤษอาจจะซื้อสินค้าจีนได้ในราคาถูกกว่าที่จะซื้อในเมืองกวางตุ้งเสียอีก เขาชี้แจงถึงคุณค่าทางยุทธศาสตร์ของอ่าวตูรานว่าเหมาะเป็นอย่างยิ่งสำหรับใช้เป็นที่จอดเรือ และจะเป็นฐานทัพที่ดีมีประโยชน์สำหรับอังกฤษจะโจมตีศัตรู และในที่สุดนั้นเขาเตือนเฮสติงส์ว่า ฝรั่งเศสก็มีเจตนาที่จะเข้าไปมีอิทธิพลในดินแดนของญวนอยู่แล้ว

แต่บริษัทอีสต์อินเดียทั้งของฝรั่งเศสและของอังกฤษไม่อาจจะทำตามข้อเสนอแนะเหล่านี้ได้ เพราะในระยะนั้นมีงานอื่นติดพันอยู่อย่างหนักหน่วงในที่ต่างๆ แต่เรื่องนี้ก็มิได้ยุติลงเพียงเท่านี้ดังที่เราทราบกันมาแล้ว บาทหลวงปีญโญ เดอ เบแอนได้ช่วยเหลือเจ้าเหงียนอานห์ผู้ลี้ภัย เพราะหลังจากที่ได้พบปะกันโดยบังเอิญแล้วก็มีไมตรีจิตต่อกันเรื่อยมา ซึ่งจะเกิดผลอันใหญ่หลวงไม่เฉพาะกับเจ้าญวนองค์นั้น แต่กับฝรั่งเศสในภายหลังต่อมาอีกเป็นเวลาช้านานด้วย

ข. การสถาปนาจักรวรรดิเหงียนที่ในโคจินจีน อันหนำ และตังเกี๋ย ค.ศ. 1777—ค.ศ. 1820

บาทหลวงชาวฝรั่งเศสชื่อ ยอร์ช ปีญโญ ซึ่งช่วยเหงียนอานห์ให้หนีรอดไปได้จนถึงเกาะปูโลบันจัง หลังจากที่พวกกบฏไกเซินยึดเมืองไซ่ง่อนได้เป็นครั้งที่สองเมื่อ ค.ศ. 1777 นั้น เกิดเมื่อ ค.ศ. 1741 ที่หมู่บ้านเบแอน ในตำบลออริญญี อัง เตียราจ ซึ่งภายหลังเป็นจังหวัดหนึ่งในมณฑลแอนน์ เขาได้รับการอบรมที่วิทยาลัยขององค์การเผยแพร่ศาสนาในต่างประเทศ เพื่อให้มาเป็นผู้เผยแพร่ศาสนา

เขาออกเดินทางจากประเทศฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. 1765 เพื่อมาปฏิบัติหน้าที่ในโคจินจีน เขามาสมทบทำงานอยู่กับคนอื่น ๆ ที่โรงเรียนที่ฮอนดัตในฮาเตียน โรงเรียนแห่งนี้บาทหลวงที่มาจากเมืองไทยเมื่อตอนที่พม่ารุกรานกรุงศรีอยุธยานั้นมาสร้างขึ้นไว้เป็นกระท่อมไม้ไผ่เล็กโกโรโกโสไม่กี่หลัง มีนักเรียนราว 40 คน เป็นญวนบ้าง จีนและไทยบ้าง โรงเรียนตั้งอยู่อย่างสงบได้ไม่นาน ใน ค.ศ. 1768 พระเจ้าตากสินบอกกล่าวมายังมัคเธียนตูผู้เป็นบุตรของมัคคูผู้สร้างเมืองฮาเตียนว่า โรงเรียนแห่งนี้รับเอาเจ้าไทยองค์หนึ่งที่หนีมาจากไทยไว้ พวกบาทหลวงจึงถูกจับไปขังคุกไว้ถึงสามเดือน

ในปีรุ่งขึ้น โจรสลัดจีนและเขมรเข้าโจมตีหมู่บ้านนี้ ฆ่านักเรียนตายเกือบหมดและเผาโรงเรียนเสียด้วย บาทหลวงปีญโญกับนักเรียน 2–3 คนหนีรอดไปได้ และหาทางไปเมืองปอนดิเชอรี โดยผ่านทางมะละกา ใน ค.ศ. 1770 บาทหลวงปีญโญตั้งโรงเรียนขึ้นแห่งหนึ่งที่วิรามบัตนัมใกล้ ๆ เมืองปอนดิเชอรี ขณะที่อยู่ที่นั่นก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสังฆราชแห่งอาดรัง อีกสี่ปีต่อมาก็ได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าคณะสงฆ์แห่งโคจินจีน เขาจึงเดินทางไปยังหมาเก๊า เพื่อไปหาบาทหลวงมาทำงานในคณะสงฆ์ที่เมืองฮาเตียนซึ่งเขาเสนอให้ตั้งขึ้นใหม่

เขามาถึงเมืองฮาเตียนเมื่อ ค.ศ. 1775 มัคเธียนตูต้อนรับเป็นอย่างดี และอนุญาตให้เปิดสำนักสอนศาสนาขึ้นได้ใหม่ เขาพบเหงียนอานห์ได้อย่างไรไม่มีปรากฏในหลักฐานของญวน และนักเขียนชาวยุโรปหลายคนก็เล่าเรื่องไม่ตรงกัน ดูเหมือนว่าเจ้าชายรุ่นหนุ่มผู้นี้จะซ่อนตัวอยู่ในบ่าใกล้ๆ กับสำนักของสังฆราชปีญโญที่ตำบลคานเคา ในระหว่างเดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคม ค.ศ. 1777 ก่อนที่จะเดินทางไปเกาะปูโลบันจัง ในขณะนั้นมัคเธียนตูแม่ทัพคนสำคัญของฝ่ายเหงียนมีความเห็นว่าฝ่ายตนจะต้องพ่ายแพ้แน่นอนแล้ว จึงหนีออกจากเมืองฮาเตียน ครั้นพระเจ้าตากสินชักชวนก็เลยหาทางเล็ดลอดเข้าไปยังราชสำนักไทยที่กรุงธนบุรี

ในขณะที่เหงียนอานห์ทอดอาลัยว่าหมดหวังที่จะได้ชัยชนะแล้ว ก็พอดีได้ทราบว่ากองทหารส่วนใหญ่ของพวกกบฏไกเซินได้ยกออกจากเขตไซ่ง่อนไป เหงียนอานห์จึงเล็ดลอดข้ามน้ำกลับเข้ามายังผืนแผ่นดินใหญ่ของเวียดนาม แล้วไปสมทบกับสมัครพรรคพวกเข้ายึดเอาเมืองไซ่ง่อนได้ ความสำเร็จครั้งนี้เกิดขึ้นเพราะผู้ที่จงรักภักดีคนหนึ่ง ชื่อ โดทันนน เขาได้พยายามซ่องสุมผู้คนตั้งขึ้นเป็นกองทัพเพื่อราชวงศ์เหงียน หลังจากที่ได้เห็นความพินาศย่อยยับที่ไซ่ง่อนมาแล้ว ในปี

ค.ศ. 1778 โดทันนนก็ได้แสดงความสามารถอีก โดยขับไล่กองทหารของพวกกบฏออกจากเมืองเยียดินห์ และทำลายกองทัพเรือเสียด้วย สถานการณ์เริ่มจะดีมีความหวัง จนเหงียนอานห์ถึงกับส่งทูตไปเมืองไทยเพื่อขอเจรจาทำสัญญาพระราชไมตรี

เหตุการณ์ในกัมพูชาทำให้การก้าวหน้าครั้งนี้ชะงักไปโดยมิได้คาดหมาย ใน ค.ศ. 1779 ขุนนางเขมรซึ่งมีผู้ว่าราชการเมืองจำปาศักดิ์ ชื่อ มู* เป็นหัวหน้า คิดกบฏต่อนักองโนนกษัตริย์หุ่นซึ่งไทยเชิดอยู่ แล้วขอร้องให้เหงียนอานห์ช่วย เหงียนอานห์จึงส่งโดทันนนไปช่วยตามคำขอร้องนั้น **เขาไปช่วยฟ้าทะละหะ (มู) จนได้ชัยชนะเด็ดขาด ผลก็คือว่า นักองโนนถูกประหารชีวิต** และนักองเองบุตรของนักองตนซึ่งเป็นปรปักษ์ของนักองโนนก็ได้รับสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์ มีฟ้าทะละหะ (มู) เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน โดทันนนก็กลับไซ่ง่อนพร้อมด้วยชื่อเสียงเกียรติยศ แล้วเขาก็เริ่มปรับปรุงกองทัพเรือของราชวงศ์เหงียนอย่างสุดความสามารถ

เป็นธรรมดาอยู่เองที่ไทยจะยอมให้อันหนำมาถอดกษัตริย์และตั้งกษัตริย์ในกรุงพนมเปญไม่ได้ ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1780 ไทยส่งกองทัพ 3 กองทัพไปโจมตีกัมพูชาในเดือนเมษายน ค.ศ. 1781 เมื่อไทยได้ชัยชนะ 2–3 ครั้งแล้ว และกำลังจะปะทะกับกองทัพอันหนำที่เหงียนอานห์ส่งไป ก็พอดีมีข่าวว่าพระเจ้าตากสินเสียพระจริต การรบพุ่งในกัมพูชาจึงต้องระงับไว้ก่อน

ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ เหงียนอานห์กลับทำลายโอกาสของตนเสีย ทำให้ความสำเร็จต้องล่าช้าเนิ่นนานออกไปอีกหลายปี เพราะสั่งให้ลอบฆ่าโดทันนนเสีย สาเหตุของการฆาตกรรมอย่างไร้สตินี้ไม่ปรากฏชัด แต่ที่กล่าวกันมากและพอจะเชื่อได้นั้นก็คือว่า แม่ทัพผู้นี้มีความสามารถเด่นเป็นพิเศษจนบดบังรัศมีเจ้านายของเขามากเกินไป การกระทำรุนแรงครั้งนี้เป็นการกระทำที่เขลาขาดความสุขุมรอบคอบ เพราะโดทันนนเป็นแม่ทัพฝ่ายเหงียนซึ่งพวกพี่น้องไกเซินเกรงกลัวอยู่เพียงคนเดียว กล่าวกันว่า เมื่อได้ทราบข่าวนี้ วันงัคพี่ชายใหญ่นั้น "กระโดดด้วยความดีใจ" พรรคพวกของโดทันนนก็คิดกบฏต่อเหงียนอานห์ ฝ่ายเหงียนจึงอ่อนกำลังลงอย่างมากมาย จนกระทั่งอีก 2–3 เดือนต่อมาพี่น้องไกเซินก็ยึดเมืองไซ่ง่อนกลับคืนไปอีก สังฆราชปีญโญ เดอ เบแอนหนีเข้าไปอยู่ในกัมพูชา เหงียนอานห์นั้นรบพลางหนีพลางมาจนถึงเมืองฮาเตียน แล้วจึงไปอาศัยอยู่บนเกาะฟูคอด ส่วนสมัครพรรคพวกก็ยังคงรบพุ่งแบบกองโจรต่อสู้พวกไกเซินอยู่ต่อไป

---

*ไทยเรียกฟ้าทะละหะ (มู) (หมายเหตุผู้แปล)

ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1782 โชคชะตาของพวกเหงียนเปลี่ยนไปอีก อนุชาของเหงียนอานห์ ชื่อ เหงียนมาน นำกองทัพไปขับไล่พวกกบฏออกจากไซ่ง่อนได้สำเร็จ เหงียนอานห์กลับเข้ามายังเมืองนั้น สังฆราชปีญโญก็ตามไปด้วย แต่สถานการณ์ล่อแหลมต่ออันตรายมาก ทั้งเหงียนอานห์และปีญโญแน่ใจว่าพวกกบฏไกเซินจะต้องย้อนกลับมาโจมตีอีก และพวกตนคงไม่สามารถจะยึดเมืองนั้นไว้ได้

เรื่องนี้ก็เกิดขึ้นจริงดังคาด เมื่อตอนปี ค.ศ. 1783 กองทัพฝ่ายเหงียนพ่ายแพ้ยับเยินอย่างน่าตกใจ เจ้าเหงียนมานก็เสียชีวิต เหงียนอานห์จึงหนีไปเกาะฟูคอคอีก แต่ที่ซ่อนเดิมนั้นพวกกบฏทราบเสียแล้ว พระองค์จึงพยายามหนีต่อไปอีก พวกกบฏไกเซินก็ไล่ตามมาติด ๆ จึงไปอาศัยอยู่ที่เกาะรองในอ่าวหน้าเมืองกัมพงโสม พวกไกเซินก็ตามไปพบที่ซ่อนของพระองค์อีก แต่เคราะห์ยังดี พอพวกไกเซินล้อมเกาะไว้ ก็เกิดพายุใต้ผุ่น ในความมืดและชุลมุนนั้น พระองค์ก็หนีไปเกาะอื่นได้

สังฆราชปีญโญหนีไปก่อนคนอื่น ๆ เขาตรงไปยังสำนักสงฆ์ของเขา แต่พวกไกเซินตามมาอย่างกระชั้นชิดจึงต้องหนีเข้าในเมืองไทย เขาไปถึงเมืองจันทบุรีเมื่อเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1783 หลังจากนั้นเกือบจะทันทีเหงียนอานห์ก็เชิญให้ไปร่วมงานกันอีก จดหมายเหตุของอันหนำกล่าวว่า ทั้งสองได้ไปพบปะพูดจากัน เจ้าชายขอร้องให้สังฆราชไปขอความช่วยเหลือจากฝรั่งเศสมาช่วยพระองค์ปราบกบฏไกเซิน สังฆราชขอประทานคำมั่นสัญญาและสิ่งค้ำประกัน เจ้าชายก็มอบโอรสอายุ 4 ปี ชื่อ เหงียนคานห์ ให้สังฆราชไป อย่างไรก็ดี เรื่องจริงนั้นไม่ง่ายดายอย่างที่เล่านี้และรายละเอียดต่าง ๆ ก็ยากที่จะจับมาปะติดปะต่อให้ได้ความจริง สังฆราชปีญโญนั้นต้องใช้ความระมัดระวังอย่างที่สุด เพราะในฐานะที่เป็นบาทหลวงผู้สอนศาสนา เขาจำเป็นจะต้องหลีกเลี่ยงไม่เข้าไปเกี่ยวข้องแทรกแซงในเรื่องการเมืองของประเทศที่เขาเข้าไปปฏิบัติหน้าที่ประจำอยู่ และมีผู้ไม่พอใจในการกระทำของเขาอยู่มากแล้วด้วย ยิ่งกว่านั้น ก่อนที่เขาจะตัดสินใจว่าจะทำอย่างไร เหงียนอานห์ก็ไปเมืองไทยเพื่อขอความช่วยเหลือเมื่อต้นปี ค.ศ. 1784 ไทยก็ยินดี และเหงียนอานห์กลับมาพร้อมกับกองทัพเพื่อต่อสู้กับพวกกบฏ แต่การรบพุ่งครั้งนั้นไม่ได้ผล เหงียนอานห์จึงหันกลับมาขอให้ฝรั่งเศสช่วยอีก ผลก็คือว่า ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1784 สังฆราชปีญโญกับเจ้าเหงียนคานห์ก็ออกจากกองบัญชาการของพวกเหงียนบนเกาะปูโลปีนจัง เพื่อจะเดินทางไปยังราชสำนักแวร์ซายส์ในฝรั่งเศส หลังจาก

นั้นไม่ช้า เหงียนอานห์กับบริวารก็ออกจากเกาะปูโลบันจัง ลงเรือสำเภา 5 ลำเดินทางไปเมืองไทย เข้าใจว่าคงจะตั้งใจว่าจะไปคอยอยู่ที่นั่นจนกว่าจะได้ทราบผลจากสังฆราชปีญโญ

สังฆราชกับเจ้าชายน้อยไปถึงเมืองปอนดิเชอรีเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1785 และได้ไปพบกับ คูตองโซ เดส์ อัลแกรงส์ ซึ่งทำงานแทนผู้ว่าการเมืองปอนดิเชอรีอยู่ในขณะนั้น เขาผู้นี้ไม่เห็นด้วยกับนโยบายที่จะเข้าแทรกแซงในโคจินจีน จึงกล่าวว่า "ทำไมท่านจึงคิดจะทำการที่ขัดต่อผลประโยชน์ของชาติเช่นนี้ นโยบายอย่างนี้ไม่ถูกทำนองคลองธรรม ทำได้ยาก และไร้ประโยชน์" อย่างไรก็ตาม ปอนดิเชอรีก็ทำอะไรไม่ได้ถ้าไม่มีคำสั่งมาจากรัฐบาลฝรั่งเศส สังฆราชปีญโญจึงขอร้องให้ส่งตนไปประเทศฝรั่งเศส หลังจากโอ้เอ้กันอยู่นาน ผู้ว่าราชการเดอ คอสชิญญีก็ช่วยเหลือตามที่ขอร้อง ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ 1786 สังฆราชปีญโญกับเจ้าเหงียนคานห์ก็ออกเดินทางจากเมืองปอนดิเชอรี โดยสารเรือสินค้าชื่อเรือมาลาบาร์ ไปประเทศฝรั่งเศส

พอไปถึงประเทศฝรั่งเศสเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1787 สังคมชั้นสูงในกรุงปารีสและแวร์ซายส์ก็ตื่นเต้นเกรียวกราวกันไม่น้อย บุคคลสำคัญ ๆ ในสมัยนั้นพากันเอ็นดูสงสารเจ้าชายน้อยองค์นั้นเป็นอันมาก สังฆราชปีญโญได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ 16 และได้เสนอโครงการต่อคณะเสนาบดี ขอกองทัพไปช่วยกู้ราชบัลลังก์ให้เจ้าเหงียนอานห์ แต่คณะเสนาบดีไม่เห็นด้วย สาเหตุสำคัญก็คือปัญหาเรื่องค่าใช้จ่าย เพราะขณะนั้นประเทศฝรั่งเศสกำลังมีฐานะทางการเงินอ่อนแอ่นเกือบจะล้มละลายอยู่แล้ว และก็เรื่องการเงินนี้เองที่เป็นเหตุให้เกิดปฏิวัติครั้งใหญ่ขึ้นในภายหลัง แต่มีบุคคลสำคัญ ๆ หลายคนเห็นด้วยกับแผนการของสังฆราชปีญโญ คนสำคัญของบุคคลคณะนี้ คือ ปีแอร์ ปั๋วเวรอ ผู้ซึ่งเคยมาเมืองเว้เมื่อ ค.ศ. 1749 และเคยเกี่ยวข้องกับกิจการในภาคตะวันออกไกลมานาน แต่แม้ว่าเขาจะสนับสนุนอย่างเข้มแข็งกระตือรือร้นเพียงไร สังฆราชปีญโญก็ไม่ได้อะไรมากไปกว่าคำสัญญาบนแผ่นกระดาษ ในวันที่ 28 พฤศจิกายน ค.ศ. 1787 สังฆราชปีญโญได้ทำสัญญาพันธไมตรีระหว่างฝรั่งเศสกับโคจินจีนในนามของเหงียนอานห์ ฝรั่งเศสสัญญาว่าจะให้เรือ ทหาร และอาวุธ และเวียดนามก็จะให้เกาะปูลูกองดอร์และดินแดนรอบอ่าวตูรานเป็นสิ่งตอบแทน ถ้าการช่วยเหลือที่ฝรั่งเศสจะให้นี้เป็นสิ่งที่สำคัญอย่างใหญ่หลวงสำหรับเหงียนอานห์ พระองค์ก็มีความหวังอยู่เพียงนิด

เดียว คือ ฝรั่งเศสได้แต่งตั้งสังฆราชปิญโญมาเป็นข้าหลวงฝรั่งเศสประจำอินโดจีน

ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1787 สังฆราชปิญโญกับเจ้าชายน้อยซึ่งอยู่ในความดูแลของเขาก็ออกเดินทางกลับมายังปอนดิเชอรี มาถึงที่นั่นในเดือนพฤษภาคมปีต่อมา มีการหน่วงเหนี่ยวโอ้เอ้ไม่ยอมให้ความสะดวกอยู่นานอีกเช่นเคย เดอ คอนเวย์ ผู้ว่าราชการเมืองปอนดิเชอรีไม่พยายามช่วยเหลือเลย มิหนำซ้ำยังสร้างอุปสรรคและคอยขัดขวางกีดกันไม่ให้สังฆราชใจทรหดผู้นี้รวบรวมกระสุนดินปืนและทหารอาสาสมัครไปทำงานในเมืองอันหนำ แต่สังฆราชมีเงินซึ่งเรี่ยไรมาได้จากประเทศฝรั่งเศสหลายทางด้วยกัน และได้รับความช่วยเหลือจากผู้คนในเมืองปอนดิเชอรีบ้าง จึงสามารถส่งเรือ 4 ลำบรรทุกยุทธสัมภาระและทหารอาสาสมัครหลายร้อยคน เรือทั้งสี่ลำนี้มาถึงเวียดนามในเดือนกันยายน ค.ศ. 1788 ซึ่งเป็นเวลาพอเหมาะเพราะเหงียนอานห์ยึดเมืองไซ่ง่อนไว้ได้อีกแล้ว และกำลังต้องการกำลังมาเสริมเพื่อจะทำให้ฐานะของพระองค์มั่นคงขึ้น การช่วยเหลือที่สังฆราชจัดส่งมานี้ทำให้พระองค์ได้ประโยชน์เป็นอย่างยิ่ง

หลังจากที่เหงียนอานห์ไปเมืองไทยเมื่อเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1785 มีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างเกิดขึ้นที่ในเวียดนาม พี่น้องไกเซินนั้นเมื่อได้เป็นเจ้าเป็นใหญ่เหนือโคจินจีนแล้ว ก็หันไปสนใจเมืองเว้ ซึ่งอยู่ในเงื้อมมือของชาวตังเกี๋ยมานานหลายปี ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1786 พวกไกเซินก็ยึดเมืองเว้ได้ ความสำเร็จครั้งนี้ทำให้ฮึกเหิมจึงยกทัพขึ้นไปทางเหนือ ไปโจมตีถึงเขตตังเกี๋ย ซึ่งพวกตรินห์ยังคงมีอำนาจและควบคุมพระจักรพรรดิหุ่นราชวงศ์เลอยู่ กบฏไกเซินยึดเมืองกวางตรีและกวางบินห์ได้รวดเร็วอย่างไม่น่าเชื่อ และยังได้ชัยชนะแก่กองทัพที่ตรินห์ไกส่งลงมาต้านทาน ครั้นแล้วก็ไปยึดฮานอย หลังจากนั้นพี่น้องไกเซินก็ลงมือแบ่งจักรวรรดิอันหนำออกเป็นภาค ๆ ให้วันเว้ครองตังเกี๋ยและอันหนำเหนือ วันงัคครองอันหนำกลางมีกรุงเว้เป็นราชธานี ส่วนวันลูครองโคจินจีน ที่จริงพวกตรินห์ยังไม่ได้ถูกกำจัดไปหมดสิ้น จึงต้องทำสงครามกันต่อไปอีกจนกระทั่งถึงปลายปีค.ศ. 1788 พวกไกเซินจึงได้ปราบปรามการต่อต้านทั้งหลายได้ราบคาบ วันเว้ตั้งตนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิอยู่ที่ฮานอย ส่วนจักรพรรดิหุ่น คือ พระเจ้าเลมันหวังเต๊ กษัตริย์ราชวงศ์เลองค์สุดท้ายนั้นหนีไปอยู่ในประเทศจีน

เหงียนอานห์พำนักอยู่ในเมืองไทยจนกระทั่งถึงเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1787 พระองค์มีกองทหารอันหนำอยู่ด้วย จึงอาสาเข้าทำสงครามช่วยไทยรบกองทัพพระ

เจ้าปดุงแห่งพม่าจนมีชื่อเสียง พอพี่น้องไกเซินไปโจมตีตังเกี๋ย ค่ายทหารที่โคจินจีนก็อ่อนกำลังลง เพราะพวกไกเซินถอนทหารไปจากเยียดินห์มาก สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงรับว่าจะพระราชทานความช่วยเหลือแก่เหงียนอานห์เพื่อให้ไปยึดเมืองเยียดินห์คืน ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1787 เหงียนอานห์ลอบหนีออกจากเมืองไทยไปโคจินจีน ในตอนแรก ๆ เหงียนอานห์คิดว่าจะเกลี้ยกล่อมผู้ว่าราชการเมืองเยียดินห์ให้เอาใจออกหากจากพวกไกเซินได้ แต่แผนการนั้นล้มเหลว จึงต้องไปยึดเมืองมิถ่อ แล้วใช้เมืองนั้นเป็นฐานทัพในการสงครามครั้งนี้ แล้วก็เริ่มสร้างสมกำลังเพื่อจะเอาชัยชนะให้ได้ราชสมบัติคืนให้จงได้ ตอนแรก ๆ นั้นมุ่งจะไปตีเมืองไซ่ง่อน และต้องรบอย่างทรหดก่อนที่จะได้เมืองนั้นเมื่อวันที่ 7 กันยายน ค.ศ. 1788 ความช่วยเหลือที่สังฆราชปีญโญส่งมาจากเมืองปอนดิเชอรีมาถึงทันเวลาพอดี จึงเข้าช่วยอย่างจริงจัง ทำให้ปราบโคจินจีนได้ราบคาบ พอสังฆราชปีญโญเดินทางมาถึงเมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม ค.ศ. 1789 การรบพุ่งเพิ่งจะสำเร็จเรียบร้อยพอดี

ความช่วยเหลือของกองทหารอาสาสมัครชาวฝรั่งเศสนี้มีค่าอย่างมหาศาลแก่ฝ่ายเหงียน ทหารอาสาสมัครบางคนช่วยฝึกหัดทหารและจัดตั้งกองทัพบกและเรือให้แก่เจ้าเหงียนอานห์ เป็นต้นว่า จอง มารี ดาโยต์ ทำหน้าที่เป็นผู้บัญชาการกองทัพเรือ และทำให้กองทัพเรือนั้นเป็นกำลังรบอันเข้มแข็ง ซึ่งได้แสดงความสามารถออกโจมตีกองทัพเรือของพวกไกเซินแตกพินาศที่กิยอง เมื่อ ค.ศ. 1792 ออลิวิเยร์ ดู ปุยมาเนล ก็รับหน้าที่ฝึกหัดทหารเกณฑ์ใหม่ในกองทัพบก ช่วยคิดแบบแผนและสร้างป้อมค่าย ส่วน "นายใหญ่" เองก็กลายเป็นอัครมหาเสนาบดีของเหงียน และจัดการเรื่องการติดต่อกับต่างประเทศ

อย่างไรก็ตาม ชัยชนะขั้นสุดท้ายนั้นยังคงก้ำกึ่งกันอยู่อีกนานหลายปี จนกระทั่งถึง ค.ศ. 1792 เหงียนอานห์จึงเข้มแข็งพอจะยกไปโจมตีภาคเหนือได้ ในปีนั้นเองวันเว้ซึ่งพระเจ้าจักรพรรดิจีนรับรองแล้วว่าเป็นจักรพรรดิอันหนำ ก็สิ้นพระชนม์ลง บุตรชายชื่อกวางโทนได้รับราชสมบัติ เครื่องกีดขวางสำคัญที่สกัดกั้นกองทัพของเหงียนอานห์ซึ่งจะไปตีตังเกี๋ย ก็คือป้อมที่เมืองกิยอง ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นป้อมที่ไม่มีใครจะสามารถตีแตกได้ แต่ในค.ศ.1799 ป้อมนั้นก็ยอมแพ้แก่กองทัพของเจ้าเหงียนอานห์ หลังจากนั้นไม่ช้าสังฆราชปีญโญก็ถึงมรณภาพด้วยโรคบิดเมื่อมีอายุได้ 58 ปี ตอนนี้แน่ใจกันได้แล้วว่าฝ่ายใดจะได้ชัยชนะ แม้ว่ายังมีการรบอย่างหนักต่อไปอีกเพราะพวกไกเซินยึดเมืองกิยองนั้นกลับคืนได้อีก และเมืองนี้ยังไม่ตกเป็นของ

พวกเหงียนจนกระทั่ง ค.ศ. 1801 เมื่อกองทัพใหญ่ของพวกไกเซินแตกพ่ายลงที่เมืองนั้น

หลังจากนั้นเหตุการณ์ก็ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว ในเดือนมิถุนายนปีนั้นเมืองเว้ก็แตก เหงียนอานห์จึงทำพิธีราชาภิเษกเป็นกษัตริย์แห่งอันหนำที่เมืองนั้น แล้วเริ่มโจมตีตังเกี๋ย ในวันที่ 22 กรกฎาคม ค.ศ. 1802 ก็ยึดได้เมืองฮานอย งานปราบกบฏไกเซินก็สำเร็จ แต่ก่อนที่จะได้ชัยชนะครั้งสุดท้ายนั้น เหงียนอานห์ประกาศตั้งตนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแห่งเวียดนามแล้วที่เมืองเว้ เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน ค.ศ. 1802 ใช้พระนามาภิไธยว่า "เยียลอง"* แล้วจึงจัดส่งคณะทูตไปเมืองจีนเพื่อขอคำรับรองเป็นทางการ พระจักรพรรดิเกียเข่งพระเจ้าแผ่นดินจีนก็ทรงรับรองเมื่อ ค.ศ. 1803 โดยมีเงื่อนไขว่าให้ส่งบรรณาการไปเมืองจีนสองปีต่อครั้ง และให้ถวายความสวามิภักดิ์ทุกๆ 4 ปี เงื่อนไขเหล่านี้พระเจ้าเวียดนามยาลองปฏิบัติตามอย่างสุจริตจนตลอดรัชกาล

เหงียนอานห์ได้ทำสงครามเกือบไม่ได้หยุดหย่อนเลยมาเป็นเวลาถึง 25 ปี การรบของพระองค์นี้เป็นเครื่องเชิดชูพระเกียรติยศของพระราชวงศ์ญวนอย่างที่ไม่เคยมีผู้ใดทำได้สูงส่งถึงเพียงนี้มาก่อน เพราะเมื่อตีได้ตังเกี๋ย "พระองค์ก็ได้ขอบขัณฑสีมาของจักรพรรดิรวมไว้ในราชอาณาจักร และทำให้โครงการซึ่งบรรพบุรุษของพระองค์ไม่เคยกล้าคิดจะทำเลยนั้น กลายเป็นความจริงขึ้นมาได้"[1] เมื่อมีพระราชพิธีที่กรุงเว้เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน ค.ศ. 1802 นั้น พระองค์ประดิษฐานพระราชวงศ์ซึ่งสืบสันตติวงศ์ต่อกันมาจนถึงบัดนี้

เวียดนามมีฐานะใหม่ กลายเป็นประเทศที่ประกอบด้วยมณฑลสามมณฑลด้วยกัน แต่ละมณฑลมีศูนย์กลางการบริหารของตนเอง ดินแดนซึ่งเคยเป็นสมบัติดั้งเดิมของราชวงศ์เหงียนนั้นอยู่ตอนกลางของจักรวรรดิใหม่นี้ แบ่งเป็นหัวเมืองใหญ่ 9 หัวเมือง อยู่ในเขตอำนาจการปกครองโดยตรงของพระเจ้าจักรพรรดิ 5 หัวเมือง กรุงเว้ซึ่งเป็นศูนย์ของการบริหารของมณฑลนี้เป็นราชธานีของจักรวรรดิเวียดนามด้วย มณฑลตังเกี๋ยมีศูนย์กลางการบริหารและมีอุปราชประจำอยู่ที่เมืองบัคทันห์ มณฑลตังเกี๋ยนี้มีหัวเมืองใหญ่ 13 หัวเมือง ตามหัวเมืองที่อยู่ตอนปากแม่น้ำยังมี

---

* ไทยเรียกว่า พระเจ้าเวียดนามยาลอง — (หมายเหตุผู้แปล)

[1] Maybon, เรื่องเดิม, หน้า 349—350.

ข้าราชการเก่า ๆ ของกษัตริย์ราชวงศ์เลยังคงรับราชการอยู่ด้วย ส่วนทางภาคใต้สุด เมืองเยียดินห์เป็นศูนย์กลางการบริหารของหัวเมืองใหญ่ทั้งสี่ของโคจินจีน และเป็นที่ตั้งทำเนียบของอุปราชตองตรันประจำภาคใต้ด้วย

ภายใต้การปกครองของพระเจ้าจักรพรรดิ อำนาจบริหารส่วนกลางแบ่งออกเป็น 6 กระทรวง มีกระทรวงมหาดไทย กระทรวงการคลัง กระทรวงพิธีการ กระทรวงกลาโหม กระทรวงยุติธรรม และกระทรวงโยธาธิการ ทุกกระทรวงมีเสนาบดีคนหนึ่ง มีปลัดกระทรวงสองคน และมีที่ปรึกษาอีกกระทรวงละ 2 คนบ้าง 3 คนบ้าง บรรดาหัวหน้าฝ่ายบริหารนี้รวมกันเป็นคณะเรียกว่า "นอย คัค" หรือสภาสูงสุดแห่งชาติ อุปราชซึ่งปกครองเมืองต่าง ๆ ในมณฑลของตนนั้นมีอธิบดีกรมคลังและอธิบดีศาลสถิตยุติธรรมเป็นผู้ช่วยหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วทั้งจักรวรรดินั้นถูกแบ่งออกเป็น "ตรัน" คือ หัวเมืองชั้นเอก และ "ดินห์" คือ หัวเมืองชั้นโท หัวเมืองเหล่านี้ยังแบ่งออกเป็น "ฟู" (อำเภอ) มี "ตรีฟู" (นายอำเภอ) อยู่ประจำ "ฟู" หรืออำเภอนี้ยังแบ่งย่อยออกไปเป็น "เหวียน" และ "เซา" ซึ่งนักบริหารชาวฝรั่งเศสอธิบายว่าเทียบได้กับ arrondissement และ commune (คือตำบลและหมู่บ้าน) ของฝรั่งเศส

งานปรับปรุงแก้ไขการปกครองประเทศ หลังจากมีสงครามกลางเมืองที่รบกันอยู่เป็นเวลานานเช่นนี้ต้องนับว่าเป็นงานที่ใหญ่มาก พระเจ้ายาลองก็เหมือนกับพระเจ้าเฮนรี่ที่ 7 ของอังกฤษ ซึ่งไม่นิยมเปลี่ยนแปลงของเก่าให้เป็นของใหม่ทั้งหมด พระองค์ยังคงใช้ระบอบการปกครองตามเค้าโครงเดิมและวิธีเดิมซึ่งเคยใช้กันมาจนกลายเป็นแบบแผนประเพณีไปแล้ว สังคมเช่นนี้ถ้าได้กำจัดความยุ่งเหยิงให้หมดสิ้นไปแล้ว เป็นสังคมที่สามารถที่จะปรับตนเองให้เข้ากับสภาพการณ์ใหม่ได้เป็นอย่างดี แต่ผู้มีอำนาจสูงสุดจะต้องคอยจับตาอยู่เสมอว่าได้เลือกบุคคลที่เหมาะสมกับตำแหน่งหรือไม่ และเขาผู้นั้นกระทำหน้าที่ของเขาถูกต้องเหมาะสมหรือไม่ ขณะนั้นความซูลมุนวุ่นวายยังมีอยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง เมย์บองได้อธิบายไว้อย่างแจ่มชัดว่า"วงล้อของการบริหารประเทศนั้นบิดเบี้ยวคดงอเสียหมดแล้ว หรืออาจจะไม่มีเหลือเลยก็ว่าได้ หลักปฏิบัติของข้าราชการก็ไม่มีเหลือ ยศฐาบรรดาศักดิ์ก็หมดไปแล้ว ภาษีอากรไม่มีคนเก็บ บัญชีทรัพย์สินที่เป็นสาธารณประโยชน์สูญหาย หลักฐานของทรัพย์สินและโฉนดที่ดินไม่มีหลงเหลือ ไร่นาถูกทอดทิ้ง ถนน สะพาน และฉางข้าวของหลวงไม่มีใครดูแลบำรุงรักษา งานเหมืองต้องหยุดกิจการทางด้านตุลาการก็หยุดชะงักไป ประชาชนทุกหัวเมืองเป็นเหยื่อของโจร

ผู้ร้าย ผู้ที่กระทำผิดกฎหมายก็รอดพ้นจากการลงอาญาไปได้อย่างสบาย แม้แต่กฎหมายก็กลายเป็นสิ่งที่ไม่มีความแน่นอน"[1]

เมื่อมีงานมากมายที่จะต้องแก้ไขปรับปรุงเช่นนี้ จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่พระเจ้ายาลองจะต้องหาทางผูกมิตรกับเพื่อนบ้าน เพื่อว่าจะได้อยู่อย่างสงบ เข้าใจว่าปัญหาภายนอกที่ใหญ่ที่สุดคือเรื่องกัมพูชา หัวเมืองเก่าๆ ของกัมพูชานั้นเมื่อญวนรบชนะก็แย่งเอาไปปรับปรุงให้กลายเป็นหัวเมืองญวน ซึ่งชาวยุโรปรู้จักกันในนามว่าโคจินจีน กัมพูชาเหลือแต่เงาลาง ๆ ของราชอาณาจักรกัมพูชาสมัยก่อน ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา กัมพูชาต้องยอมเป็นเมืองขึ้นของกษัตริย์อันหนำราชวงศ์เหงียนที่กรุงเว้ ตอนต้นศตวรรษที่ 18 ไทยเริ่มเข้ามาแข่งขันกับอันหนำในการที่จะควบคุมกัมพูชา ทั้งสองฝ่ายคอยจ้องหาโอกาสที่จะเชือดเฉือนดินแดนกัมพูชาอยู่เรื่อยมา จริงอยู่ความปรารถนาของไทยที่จะแผ่อิทธิพลมาทางตะวันออกนั้นต้องหยุดชะงักไปพักหนึ่ง เพราะพม่ามาทำลายล้างกรุงศรีอยุธยาเมื่อ ค.ศ. 1767 แต่การที่ไทยฟื้นตัวได้เร็วเพราะพระเจ้าตากสินนั้น ทำให้ไทยกลับเข้าไปมีอำนาจในกัมพูชาได้อีก ในตอนที่อิทธิพลของราชวงศ์เหงียนกำลังกะปลกกะเปลี้ยเพราะกบฏไกเซิน

เมื่อตอนที่อำนาจของราชวงศ์เหงียนซบเซาหมดรัศมีไป ไทยก็ดูเหมือนจะมีโอกาสดียิ่งที่จะดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายในกัมพูชา แต่ทุกอย่างไม่เป็นไปตามที่ไทยคาดหมาย เพราะเหงียนอานห์กลับมีอำนาจขึ้นมาใหม่ และการที่เหงียนอานห์ยึดไซ่ง่อนได้ใหม่อีกเพียงชั่วคราวเมื่อ ค.ศ. 1777 นั้น ก็ทำให้ฟ้าทะละหะ (มู) แห่งจัมปาศักดิ์ได้ยกนักองเองขึ้นเป็นกษัตริย์แทนนักองโนน ซึ่งเป็นหุ่นให้ไทยเชิดอยู่ พระเจ้าตากสินพยายามจะเข้าจัดการปราบปรามฟ้าทะละหะ (มู) ก็พอดีเกิดการปฏิวัติในกรุงธนบุรีและพระองค์ก็สวรรคต เจ้าพระยาจักรีได้เสวยราชสมบัติ แต่เกือบจะเป็นเวลาเดียวกับที่เหงียนอานห์เสียเมืองไซ่ง่อนนั้นเอง ผู้ที่สนับสนุนนักองเองก็เสียอำนาจไปไม่สามารถจะควบคุมสถานการณ์ไว้ได้ จึงเกิดการจลาจลขึ้นในกัมพูชา ขณะนั้นพระเจ้าปดุงพยายามจะมารุกรานไทย ทำให้ไทยไม่สามารถจะเข้าไปเกี่ยวข้องแทรกแซงในกัมพูชาได้ พวกกบฏไกเซินจึงฉวยโอกาสรุกรานกัมพูชาและยึดดินแดนบางส่วนของประเทศกัมพูชาซึ่งเป็นประเทศที่ต้องรับเคราะห์กรรมอยู่เสมอ

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 350.

การเปลี่ยนแปลงครั้งหลังนี้เป็นประโยชน์แก่ไทยอย่างยิ่ง นักองเองซึ่งพวกขุนนางเขมรฝ่ายนิยมญวนพากันสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์นั้น ต้องเข้าไปอยู่ในกรุงเทพฯ เพื่อความปลอดภัยและโตเป็นหนุ่มขึ้นที่ในราชสำนักกรุงสยาม ในปี ค.ศ. 1794 ได้รับการอภิเษกที่กรุงเทพ ฯ และถูกส่งกลับประเทศของพระองค์ โดยมีกองทัพไทยในบังคับบัญชาของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) คอยช่วยเหลือ เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ผู้นี้ เป็นผู้ว่าราชการเมืองพระตะบองซึ่งแต่ก่อนเคยเป็นหัวเมืองกัมพูชา แต่หลังจากนี้ต้องตกเข้ามาภายใต้ในปกครองของไทย รวมทั้งหัวเมืองใกล้เคียงคือเสียมราฐ ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นหัวใจของจักรวรรดิแห่งเมืองพระนคร

ในปี ค.ศ. 1796 นักองเองทิวงคต ทิ้งโอรสชื่อนักองจันทร์ซึ่งประสูติเมื่อ ค.ศ. 1791 ไว้ นักองจันทร์ผู้นี้ไม่ได้รับการแต่งตั้งสถาปนาให้เป็นกษัตริย์จนกระทั่ง ค.ศ. 1802 ซึ่งเป็นปีที่พระเจ้ายาลองรวบรวมอาณาจักรเวียดนามได้สำเร็จ เจ้าชายอายุ 11 ขวบนี้จึงได้รับการแต่งตั้งจากไทยเป็นทางการ สันนิษฐานว่าเป็นการตัดหน้าเว้ที่จะเข้ามาแทรกแซงในกัมพูชา

ฐานะใหม่ของจักรวรรดิเวียดนามนี้มีผลกระทบกระเทือนถึงกัมพูชาเป็นแน่นอน และเป็นธรรมดาอยู่เองที่บรรดาที่ปรึกษาของกษัตริย์ผู้เยาว์ของกัมพูชาจะต้องร้อนใจอยากจะป้องกันประเทศของตนไว้ ไม่ให้กลายเป็นสนามรบระหว่างไทยกับเวียดนามอีก ดังนั้นจึงพยายามอย่างที่สุดที่จะผูกไมตรีกับทั้งสองฝ่าย โดยปฏิบัติตามประเพณีซึ่งประเทศเล็ก ๆ ในแถบนี้ใช้อยู่เป็นนิจ คือ ถวายบรรณาการและแสดงความจงรักภักดีต่อประเทศใหญ่ทั้งสองประเทศ ในปี ค.ศ. 1803 พระเจ้ายาลองจึงได้ต้อนรับคณะทูตของกัมพูชาที่เมืองฮานอย และได้ส่งของพระราชทานไปตอบแทน สองปีต่อมานักองจันทร์ก็ขออนุญาตถวายความสวามิภักดิ์ทุก ๆ ปี จักรพรรดิเวียดนามก็ประทานอนุญาตตามคำขอร้อง

ในปี ค.ศ. 1806 นักองจันทร์ไปกรุงเทพฯเพื่อรับการอภิเษก และเรื่องนี้ก็ไม่ขัดขวางการที่พระองค์ส่งทูตไปกรุงเว้ในปีต่อมา คณะทูตกัมพูชาเชิญเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้ายาลองและทูลขอร้องให้รับกัมพูชาไว้เป็นเมืองประเทศราช จักรพรรดิเวียดนามก็ส่งทูตมาทันทีพร้อมทั้งพระราชสาส์นและตราตั้ง เป็นตราทำด้วยเงินมีรูปสิงโต เมื่อเป็นเช่นนี้กัมพูชาก็ต้องส่งทูตไปเมืองเวียดนามอีกเมื่อ ค.ศ. 1808 เพื่อแสดงความเคารพและสำนึกในพระมหากรุณาที่พระราชทานตราตั้งมา ต่อจากนั้นก็มีการส่งทูตไปมาระหว่างกันไม่เว้นแต่ละปี ทุกอย่างน่าจะดำเนินไป

ด้วยดี แต่ก็มาเกิดเรื่องวิวาทระหว่างเจ้านายในราชวงศ์เขมร ทำให้ไทยซึ่งคอยจ้องหาโอกาสอยู่นานแล้วเข้าแทรกแซงทันที

อนุชาของนักองจันทร์ชื่อนักองสงวนอยากจะได้ตำแหน่งมหาอุปราชและครอบครองอาณาจักรกึ่งหนึ่ง เมื่อไม่ได้ดังใจก็คิดกบฏขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1812 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้า ฯ ส่งกองทัพไปช่วยนักองสงวน นักองจันทร์จึงหนีไปไซ่ง่อน ปีต่อมาพระเจ้าเวียดนามยาลองก็ส่งกองทัพใหญ่มาช่วยให้นักองจันทร์ได้กลับขึ้นครองราชย์ดังเดิม กองทัพไทยก็ถอยออกไปและพานักองสงวนกลับไปด้วย นักองสงวนไปตั้งหลักฐานอยู่ในเมืองไทยและถึงแก่กรรมที่นั่นเมื่อ ค.ศ. 1822 เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความยุ่งยากอีกต่อไป เวียดนามจึงส่งทหารไปประจำอยู่ที่ป้อมที่เมืองพนมเปญ

ทั้งไทยและเวียดนามไม่ยอมให้มีเหตุการณ์มากระทบกระเทือนสัมพันธไมตรีระหว่างกันเป็นทางการ เมื่อตอนที่พระเจ้ายาลองได้ตังเกี๋ยก็ได้ส่งคณะทูตไปกรุงเทพ ฯ เมื่อ ค.ศ. 1802 เพื่อทูลข่าวดีให้ทรงทราบ พระมหากษัตริย์ไทยก็ส่งทูตมาแสดงความยินดี หลังจากนั้นก็แลกเปลี่ยนทูตกันอยู่เสมอมาจนตลอดรัชกาลของพระเจ้ายาลอง แต่สัมพันธไมตรีนี้ไม่เคยจริงใจ เพราะไทยไม่เคยเลิกคิดที่จะกลับมาควบคุมกัมพูชาอีก แต่ยังไม่กล้าเสี่ยงที่จะมากระทบกระทั่งกับกษัตริย์กัมพูชา ซึ่งได้แสดงความสามารถในการทำศึกสงครามให้เห็นปรากฏมาแล้ว

ในบรรดาชาวฝรั่งเศสซึ่งอาสามาช่วยเหงียนอานห์ในการสงครามอันยืดยาวช้านานนั้น มีอยู่ 4 คนที่ยังรับราชการอยู่กับเหงียนอานห์ภายหลังชัยชนะเมื่อ ค.ศ. 1802 นั้นแล้ว คือ ฟีลิป แวนนิเอร์ จอง แบบติสต์ เชญโญ เดอ ฟอร์ซังส์ และนายแพทย์เดส์ปีโย ทุกคนได้รับตำแหน่งยศฐาบรรดาศักดิ์เป็นขุนนางผู้ใหญ่และได้รับสิทธิพิเศษหลายประการ สนธิสัญญาแห่งเมียงส์ก็ได้มีการลงนามกันในปีที่เหงียนอานห์ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิยาลองนั้นเอง และชาร์ปองติเอร์ เดอ คอสชิญญี ซึ่งตอนนี้ชราแล้ว ก็ได้ยุให้นโปเลียนโบนาปาร์ตรื้อฟื้นสัมพันธไมตรีทางการทูตกับโคจินจีนอีก ชาร์ปองติเอร์ เดอ คอสชิญญี ผู้นี้เคยเป็นผู้บัญชาการอยู่ที่เมืองปอนดิเชอรีมาก่อน เรื่องนี้เริ่มจัดทำไปได้เพียงเล็กน้อยก็พอดีเกิดสงครามในยุโรปขึ้น และกองทัพเรือของอังกฤษนั้นเข้มแข็งมาก คอยระวังไม่ให้ฝรั่งเศสปฏิบัติการใด ๆ ให้ได้ผลอันห่างไกลนี้

เมื่อพระเจ้านโปเลียนหมดอำนาจไปแล้ว เสนาบดีของพระเจ้าหลุยส์ที่ 18 คือดุค เดอ ริเชอลิเออ ก็สนใจอยากจะรื้อฟื้นการค้าของฝรั่งเศสที่ในแถบทะเลจีนอีก และใน ค.ศ. 1817 เรือสินค้าของฝรั่งเศสซึ่งมีสถานีต้นทางที่เมืองบอร์โดซ์นั้นก็เริ่มมาติดต่อค้าขายกับเมืองท่าของเวียดนาม พ่อค้าคนหนึ่งชื่อเชญโญ เมื่อเดินทางกลับไปถึงประเทศฝรั่งเศสแล้วก็ได้ปรึกษาหารือกับดุค เดอ ริเชอลิเออ เสนอแนะให้เปิดสัมพันธไมตรีกับเวียดนามเป็นทางราชการ ดุค เดอ ริเชอลิเออ จึงแต่งตั้งให้เขาเป็นกงสุล และมอบอำนาจให้มาเจรจาขอทำสัญญาการพาณิชย์ พอเข้ามาถึงกรุงเว้ก็ได้ทราบข่าวว่าพระเจ้ายาลองสิ้นพระชนม์เสียแล้วเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1820 โอรสทรงนามพระเจ้ามินมางมีความคิดเห็นผิดแผกแตกต่างกับพระราชบิดาเป็นอันมากในเรื่องที่เกี่ยวกับชาวยุโรป ดังนั้น สนธิสัญญาที่หมายมั่นมาว่าจะทำ ก็ทำไม่ได้ ในปี ค.ศ. 1825 เชญโญ กับ แวนนิเอร์ ซึ่งเป็นอาสาสมัครคนสุดท้ายของสังฆราชปีญโญ เดอ เบแอนก็เดินทางออกจากเวียดนาม เพื่อไปใช้ชีวิตในบั้นปลายในประเทศฝรั่งเศส

บทที่ 24
การยื้อแย่งกัมพูชา

หลังจากมีเรื่องร้ายแรงหลายครั้งหลายหน เป็นต้นว่าไทยเข้ายึดเมืองละแวก และสเปนที่ฟิลิปปินส์เข้ามาวุ่นวาย ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 กัมพูชาซึ่งอ่อนแออยู่มากแล้ว ซ้ำยังต้องได้รับความเดือดร้อนยิ่งขึ้นอีกจากเรื่องเจ้านายในพระราชวงศ์แย่งชิงราชสมบัติกันจึงทำให้บ้านเมืองอ่อนกำลังลงทุกที ไทยช่วยพระศรีสุริโยพันธุ์ให้ได้เป็นกษัตริย์เมื่อ ค.ศ. 1603 ไทยจึงได้เป็นใหญ่เหนือกัมพูชา พระศรีสุริโยพันธุ์ประกาศว่ากัมพูชาเป็นประเทศราชของไทยและใช้ขนบประเพณีในราชสำนักตามแบบอย่างของไทย เป็นของแน่นอนที่ชาวเขมรจะไม่พอใจ จึงมีปฏิกิริยา และในปี ค.ศ. 1618 ก็บังคับให้พระศรีสุริโยพันธุ์สละราชสมบัติให้พระโอรส คือ พระไชยเชษฐาที่ 2 พระเจ้ากัมพูชาองค์ใหม่นี้ประกาศเอกราชไม่ยอมขึ้นกับไทยและรื้อฟื้นขนบประเพณีตลอดจนการแต่งกายแบบเขมรขึ้นมาใช้ใหม่ และเพื่อจะเน้นให้เห็นความสำคัญของนโยบายใหม่ของพระองค์นี้ จึงให้สร้างราชธานีขึ้นใหม่ คือ เมืองอุดง อยู่ทางใต้ของเมืองละแวก ไทยพยายามจะฟื้นอิทธิพลจึงส่งกองทัพบกมาโจมตีกัมพูชา 2 ทัพ เมื่อปี ค.ศ. 1623 แต่ได้รับความเสียหายทั้งสองทัพ พระไชยเชษฐารบชนะกองทัพไทยที่มุ่งจะไปทางทะเลสาบเขมร ส่วนพระอนุชา ชื่อ องอุไทย ชนะกองทัพไทยอีกทัพหนึ่งที่เมืองบันทายมาศ ปีต่อมาไทยส่งกองทัพเรือมาโจมตีอีก แต่ก็ไม่ได้ผลอีกเช่นเดียวกับครั้งก่อน

ด้วยเหตุที่ไทยคุกคามอยู่เช่นนี้ พระไชยเชษฐาที่ 2 จึงต้องหันไปพึ่งรัฐบาลเวียดนามที่กรุงเว้ ขอให้เวียดนามช่วย เจ้าตระกูลเหงียน "เจ้าฝ่ายใต้" นั้นถึงแม้ว่ายังขึ้นอยู่กับพระจักรพรรดิราชวงศ์เลที่เมืองฮานอยในนาม แต่ที่จริงแล้วเป็นอิสระและต้องการจะขยายอาณาเขตลงไปทางใต้อยู่เสมอ แต่ในระหว่าง ค.ศ.1620--ค.ศ. 1674 ยังมีอุปสรรคขัดข้องขยายดินแดนลงไปไม่ได้ เพราะยังต้องรบพุ่งกับพวกตระกูลตรินห์ "เจ้าฝ่ายเหนือ" เพราะฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่าพระไชยเชษฐาที่ 2 นี้ได้เริ่มสร้างความยุ่งยากไว้ให้ชนรุ่นหลัง โดยการอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงเวียดนามและผูกไมตรีกับเวียดนามที่เมืองเว้เพื่อต่อสู้ไทย เวียดนามรับว่าจะช่วยเหลือ แต่ขอสิทธิที่จะสร้างนิคมให้ชาวเวียดนามอยู่อาศัยในจังหวัดไพรกอร์ของกัมพูชา ซึ่ง

ปัจจุบันนี้เป็นเมืองไซ่ง่อน เมื่อกัมพูชายินยอมอนุญาต รัฐบาลญวนก็สนับสนุนให้ประชาชนชาวเวียดนามเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในกัมพูชา มีแม่ทัพเวียดนามมาคอยควบคุมดูแลอยู่ด้วย พระไชยเชษฐาที่ 2 ทิวงคตเมื่อปี ค.ศ. 1628 โอรสองค์ใหญ่มีพระนามว่าพันหัวโท ยังเยาว์อยู่ไม่สามารถจะปกครองบ้านเมืองได้ พระปีตุลาคือนักองอุไทยจึงเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน พระเจ้ากัมพูชาองค์ใหม่นี้เพิ่งลาผนวชมาใหม่ ๆ ไม่มีความรู้ความชำนาญในกิจการบ้านเมือง พระองค์พยายามจะตีเอาเมืองโคราชซึ่งเคยเป็นของกัมพูชาไปจากไทย แต่ไม่สำเร็จ ร้ายยิ่งกว่านั้นระหว่างที่เสด็จไปนครวัด พระองค์ไปมีเรื่องชู้สาวกับหม่อมห้ามคนหนึ่งของพระปีตุลา หญิงผู้นี้เคยมั่นหมายอยู่กับพระองค์เมื่อครั้งยังเยาว์อยู่ด้วยกัน พระองค์ชักชวนเธอเข้าไปอยู่ในพระราชวัง พระปีตุลาคือองอุไทยจึงยุให้ประชาชนก่อการจลาจล เข้าประหัตประหารกองทหารจีนซึ่งเป็นกองทหารรักษาพระองค์ เมื่อคู่พิศวาสทั้งสองพยายามจะหนีก็ถูกจับและถูกยิงตาย

อนุชาของพระเจ้ากัมพูชาพันหัวโท ชื่อนักองหนู (ค.ศ. 1630) ได้เป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติอยู่ 10 ปี มีนักองอุไทยเป็นผู้ควบคุมดูแล พอทิวงคตลงเมื่อปี ค.ศ. 1640 องอุไทยก็ตั้งบุตรของตนเอง ชื่อนักองโนน ขึ้นเป็นกษัตริย์ แต่โอรสองค์ที่ 3 ของพระไชยเชษฐาที่ 2 ชื่อนักองจันทร์เข้ายึดพระราชวังเมื่อ ค.ศ. 1642 เพราะมีทหารรับจ้างชาวจามและมลายูเป็นกำลัง พระองค์ทำทารุณกรรมอย่างดุเดือด นักองอุไทยกับพระราชวงศ์อีกหลายองค์รวมทั้งเสนาบดีซึ่งองอุไทยแต่งตั้งขึ้นถูกประหารชีวิตอย่างน่าสยดสยอง พระเจ้ากัมพูชานักองโนนนั้นหนีไปแต่ถูกจับได้และถูกตัดพระเศียร นักองจันทร์ทำพิธีราชาภิเษกตั้งตนเป็นกษัตริย์ รัชกาลนี้มีเหตุการณ์สำคัญคือ ทหารกัมพูชาเข้าโจมตีโรงเก็บสินค้าและบริษัทขนส่งทางเรือของฮอลันดาที่เมืองพนมเปญ เรื่องมีอยู่ว่า เมื่อ ค.ศ. 1623 นั้นฮอลันดามาเปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นที่เมืองกัมปงหลวงใกล้ ๆ เมืองอุดง ความประสงค์อันสำคัญก็คืออยากจะขัดขวางไม่ให้ชาวโปรตุเกสซึ่งเป็นคู่แข่งได้ค้าขายกับกัมพูชา ฮอลันดากับโปรตุเกสมีเรื่องวิวาทเพราะยึดเรือสินค้าของกันและกันมาหลายครั้งแล้ว ครั้งนั้นนักองอุไทยโปรดปรานพวกฮอลันดาและค้าขายติดต่อกับฮอลันดา ครั้นนักองอุไทยถูกประหารชีวิตแล้ว พระเจ้ากัมพูชานักองจันทร์ก็มีสาสน์ไปถึงผู้สำเร็จราชการฮอลันดาที่เมืองบัตตาเวียว่า มีพระบรมราชประสงค์จะเป็นไมตรีกับบริษัทฮอลันดาต่อไป ผู้สำเร็จราชการฮอลันดาก็ถึงกับแสดงความยินดีที่พระองค์มีชัยชนะต่อศัตรูของราช

บัลลังก์ แต่พระเจ้ากัมพูชาองจันทร์นี้มีมเหสีเป็นชาวมลายู และพระองค์ต้องการให้พวกจามซึ่งเป็นมุสลิม และพวกมลายูซึ่งเคยช่วยเหลือให้พระองค์ได้ราชสมบัตินั้นยังคงสนับสนุนพระองค์อยู่อย่างเดิม พระองค์จึงรับนับถือศาสนาอิสลาม และเปลี่ยนพระนามใหม่เป็น อิบราฮิม พ่อค้ามุสลิมในกัมพูชาก็ทูลยุยงให้ตัดไมตรีกับฮอลันดา ดังนั้น ใน ค.ศ. 1643 กัมพูชาจึงกลุ้มรุมประหัตประหารชาวฮอลันดาและทำลายเรือฮอลันดาเสียด้วย บัตตาเวียจึงส่งทัพเรือมีเรือมา 5 ลำมาปิดล้อมเมืองพนมเปญเป็นการแก้แค้น และเรียกร้องให้กัมพูชาใช้ค่าเสียหาย กัมพูชาต่อสู้อย่างทรหด ในที่สุดฮอลันดาก็ขอสงบศึก

ในบั้นปลาย ความทารุณโหดร้ายที่นักองจันทร์ได้ทำไว้เมื่อตอนชิงราชสมบัติก็ได้รับผลตอบสนอง คือ โอรสสององค์ของนักองอุไทยซึ่งหนีรอดไปได้เมื่อครั้งที่มีการล้างผลาญกันอย่างใหญ่หลวงนั้น คิดอ่านแก้แค้นเมื่อ ค.ศ. 1658 ครั้นไม่สำเร็จก็หนีไปเมืองเว้ ไปขอความช่วยเหลือจากเจ้าหญิงญวนซึ่งเป็นมเหสีหม้ายของพระไชยเชษฐาที่ 2 ด้วยความช่วยเหลือของเจ้าหญิงญวนองค์นี้ พระเจ้าเหียนวุงจึงให้กำลังทหารเวียดนามมาช่วยรบจนได้ชัยชนะ จับนักองจันทร์ได้เมื่อ ค.ศ. 1658 แล้วเนรเทศไปไว้ที่เมืองกวางดินห์ ซึ่งอยู่ทางเหนือสุดของอาณาจักรญวนเขตที่เป็นของพวกเหงียน ไม่ช้านักองจันทร์ก็ถึงแก่ความตาย โอรสของนักองอุไทยที่ชื่อนักองโส ครอบครองราชสมบัติกัมพูชา ทรงใช้พระนามว่า พระบรมราชา เวียดนามเรียกร้องค่าตอบแทนที่ส่งทหารมาช่วย คือ ขอให้พระบรมราชาสัญญาว่า จะส่งบรรณาการและยอมให้ชาวเวียดนามอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในอาณาจักรกัมพูชา และพวกเวียดนามที่อพยพมานี้จะต้องมีสิทธิครอบครองที่ดินและมีสิทธิต่าง ๆ เท่าเทียมกับชาวกัมพูชาทุกประการ

พอพระบรมราชาขึ้นครองราชย์เมื่อ ค.ศ. 1660 พวกจามกับมลายูก็ก่อการจลาจลทันที เพราะไม่ได้รับสิทธิพิเศษอย่างที่เคยได้ในสมัยของนักองจันทร์ พระบรมราชาปราบได้สำเร็จ คนพวกนี้กับโอรสของนักองจันทร์พร้อมด้วยขุนนางกัมพูชา ซึ่งเป็นบริวารก็หนีเข้าไปอยู่ในเมืองไทยใน ค.ศ. 1672 พระบรมราชาถูกลอบปลงพระชนม์ เพราะภาคีในยองค์หนึ่งคิดร้าย เข้ายึดราชสมบัติแล้วแต่งตั้งพระมเหสีของพระบรมราชาเป็นอัครมเหสีของพระองค์ พระอัครมเหสีองค์นี้จึงยุชาวมลายูซึ่งเคยเป็นพรรคพวกของนักองจันทร์ให้มาปลงพระชนม์กษัตริย์องค์ใหม่นั้นเสีย นักองไชยโอรสของพระบรมราชาจึงเสวยราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. 1673 แต่เสียชีวิต

เพราะสู้รบกับอนุชาที่ชื่อ นักองตัน นักองตันผู้นี้ได้กำลังทหารเวียดนามมาช่วยจึงคิดเสี่ยงโชคแล้วจึงได้เป็นกษัตริย์ แต่ประชวรสิ้นพระชนม์เสียในตอนที่เพิ่งจะได้ชัยชนะนั้นเอง นักองโนนซึ่งเป็นผู้บัญชาการกองทหารเวียดนามของนักองตันจึงเข้าครองพระนคร แต่ไม่นานนัก เพียง 2—3 เดือน อนุชาอีกองค์หนึ่งของนักองไชยชื่อนักองโสร์ ก็นำกองทัพกัมพูชามาถึงเข้าสู้รบกองทหารเวียดนามจนได้ชัยชนะขับไล่นักองโนนออกไปได้ แล้วทำพิธีราชาภิเษกเป็นพระไชยเชษฐา (ที่ 4)

พระไชยเชษฐาที่ 4 องค์นี้มีพระชนมายุเพียง 19 ปี เมื่อขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 1674 พระองค์ต้องต่อสู้กับพระญาติคือนักองโนน ซึ่งพยายามจะแย่งราชสมบัติเป็นหลายครั้งหลายหน พระองค์ถูกเวียดนามบังคับให้รับชาวญวนเข้ามาตั้งบ้านเรือนทำมาหากินในดินแดนกัมพูชา เมืองบารายและโดงเนของกัมพูชาก็มีกัมพูชาเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่มากมายแล้ว ต่อมาใน ค.ศ. 1680 มีจีนซึ่งภักดีต่อกษัตริย์ราชวงศ์เหม็ง 3000 คน กับเรือสำเภา 50 ลำ ซึ่งเหลือมาจากกองทัพเรือของจีน 200 ลำ ถูกพายุยับเยินมาถึงเมืองตูรานของเวียดนามและขอที่พำนักพักพิง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว (หน้า 421) รัฐบาลเวียดนามก็อนุญาตให้ไปตั้งบ้านอยู่ที่เมืองบารายและโดงเน ซึ่งอยู่ในความปกครองของนักองโนน พวกจีนเหล่านี้ไม่พอใจที่ดินที่จัดสรรให้ หัวหน้าชาวจีนคนหนึ่งชื่อ ยางเยนตี จึงพาพวกพ้องไปอยู่ที่เมืองมิถ่อ ส่วนคนอื่นๆ ตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างสงบที่เมืองเบียนหัว เมืองนี้จึงกลายเป็นเมืองเกษตรกรรมที่เจริญรุ่งเรือง ส่วนทหารของนักองจันทร์ที่ยังเหลืออยู่นั้นอลหม่านวุ่นวายกันมาก นักองโนนจึงชักชวนไว้เป็นสมัครพรรคพวก แล้วในปี ค.ศ. 1682 ก็พยายามมาแย่งราชสมบัติอีก กองทัพของพระเจ้ากัมพูชาแตกหนีไป ทั้งเมืองซึ่งภายหลังเวียดนามเรียกว่าเมืองจำปาศักดิ์และเมืองตราวิญไว้ แต่เมืองอุดงยังไม่แตก ไทยส่งกองทัพมาช่วย และใน ค.ศ. 1684 พระไชยเชษฐาที่ 4 (องโสร์) ก็สามารถเป็นฝ่ายรุกและขับไล่ผู้รุกรานออกไป นักองโนนกลับเป็นฝ่ายแพ้ จึงไปตั้งมั่นอยู่ที่เมืองศรีสันธร กองทัพไทยนั้นเองช่วยทำให้นักองโนนตั้งตัวอยู่ที่นั่นได้ แอดเฮมาร์ เลอแคลร์เขียนไว้ว่า "นโยบายของไทยนั้นก็คือว่า ต้องการจะทำให้สงครามกลางเมืองนี้ยืดเยื้อต่อไป ไม่ได้คิดจะช่วยให้กัมพูชาตั้งตัวได้"[1] นักองโนนนั้นยกทัพออกจากฐานทัพที่ศรีสันธรอีกเพื่อจะมายึดเมืองพนมเปญ แต่ทำไม่สำเร็จ

หลักฐานของกัมพูชาเล่าไว้ว่า เมื่อ ค.ศ. 1688 นั้น หัวหน้าพวกจีนคนหนึ่ง

---

[1] **Histoire du Cambodge**, หน้า 357.

คือ นายพลยาง ถูกทหารของตนชื่อฮ่องสินฆ่าเสีย แล้วฮ่องสินผู้นี้ก็สร้างป้อมค่ายขึ้นและไม่ยอมอยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของกัมพูชา ทั้งยังดักปล้นพ่อค้าเรียกเอาค่าไถ่ นักองโนนเป็นผู้ให้ยืมกำลังไปก่อการร้ายครั้งนี้ เมื่อพระไชยเชษฐาที่ 4 (องโสร์) ส่งกำลังไปปราบได้ชัยชนะแล้ว พระองค์ก็เลยไม่ยอมส่งบรรณาการไปเมืองเว้อีกต่อไป เจอหงายซึ่งได้รับราชสมบัติเมื่อ ค.ศ. 1687 และใช้พระนามว่าพระเจ้าฟุคตรันก็ส่งกองทัพเวียดนามมีกำลังพลถึงสองหมื่นคนมาปราบ แรกทีเดียวนั้นมาปราบโจรจีนก่อนและฆ่าฮ่องสินตาย แล้วจึงยกทัพเลยมายึดเมืองอุดง แต่ต้องล่าถอยไป เพราะกองทหารของนักองโนนซึ่งร่วมมือกับเวียดนามนั้นพ่ายแพ้ไปเสียก่อน ปีต่อมานักองโนนได้กำลังกองทัพเวียดนามมาช่วยอีก และได้กำลังกองทหารจีนรับจ้างช่วยด้วย จึงพยายามชิงราชสมบัติอีกครั้งหนึ่ง ครั้งนี้นักองโนนยึดได้เมืองพนมเปญ แต่ไม่ได้ชัยชนะขั้นเด็ดขาด พระไชยเชษฐา ทำให้การรบพุ่งยุติลงเสียก่อนโดยทำสัญญากับเวียดนาม ยอมรับว่าเวียดนามเป็นเจ้าเป็นใหญ่และยอมให้นักองโนนอยู่ที่เมืองศรีสันธรได้อย่างเสรี พอนักองโนนถึงแก่กรรมเมื่อ ค.ศ. 1691 บุตรของนักองโนน ชื่อ นักองอิม ก็ต้องยอมให้ผู้ว่าราชการเวียดนามเข้ามาอยู่ในเมืองนั้น ใน ค.ศ. 1698 เวียดนามตั้งข้าหลวงผู้สำเร็จราชการมาประจำหัวเมืองเขมรภาคใต้ แล้วสร้างเมืองขึ้นสองเมือง คือ เมืองเบียนหัวและเยียดินห์ เวียดนามทำงานอย่างมีแผนการแน่นอน จัดส่งประชาชนชาวเวียดนามให้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในดินแดนกัมพูชานี้โดยวิธีจับฉลากแล้วสร้างหมู่บ้านขึ้น ให้จดทะเบียนสำมะโนครัวและจดทะเบียนไร่นาที่เพาะปลูกข้าว

ระยะนี้พระไชยเชษฐาหันไปสนพระทัยในเรื่องการปฏิรูปกฎหมาย เมื่อตอนที่ไทยตีเมืองละแวกเมื่อ ค.ศ. 1594 นั้น เอกสารและจดหมายเหตุต่าง ๆ ถูกทำลายเสียหายหมด ต่อมาจึงต้องค้นหาตามวัดวาอาราม และได้พบกฎหมายเก่า ๆ หลายฉบับ พระไชยเชษฐาจึงตั้งคณะกรรมการประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิ 6 คนให้ช่วยกันตรวจทานและแก้ไขปรับปรุง ผลก็คือว่าได้ประกาศพระราชกำหนดกฎหมายออกใช้เป็นกฎหมาย 12 เล่ม เล่มหนึ่งชื่อ กฎหมาย "กรมโจร" เป็นกฎหมายลักษณะโจร อีกเล่มหนึ่งชื่อ "กรมสุภาธิปไตย" ว่าด้วยอำนาจตุลาการ การปรับปรุงแก้ไขกฎหมายครั้งนี้ แอดเฮมาร์ เลอแคลร์[1] กล่าวว่า มีการให้เลิกการลงอาญาขั้นประหารชีวิต และลดความทารุณในการลงโทษทางอาญาโดยทั่ว ๆ ไป ใน ค.ศ.

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 363—4.

1695 พระไชยเชษฐาสละราชสมบัติและตั้งภาคิไนยองค์หนึ่งชื่อพระอุไทยเป็นกษัตริย์ พระอุไทยครองราชย์อยู่ 6 เดือนก็ทิวงคต พระไชยเชษฐากลับขึ้นครองราชย์ใหม่ ครั้งที่สองนี้ครองอยู่ไม่นานพระองค์ก็สละราชย์อีกเมื่อ ค.ศ.1699 เพราะเวียดนามกดดันรุกล้ำอธิปไตยเข้ามาทางใต้อย่างไม่เกรงใจจึงทำให้กลัดกลุ้มพระทัยมาก ในระหว่างที่ครองราชย์อยู่ในครั้งแรกนั้นญวนหลั่งไหลเข้ามาในหัวเมืองจามใต้ของแหลมวาเรลลา ซึ่งยังเป็นอิสระอยู่ ใน ค.ศ. 1692 พระราชวงศ์จามกับพวกจามอีก 5,000 คน พากันลี้ภัยเข้ามาถึงชายเขตแดนของกัมพูชาและขอความอารักขากัมพูชายอมให้มาอยู่ใกล้ ๆ เมืองละแวกอาณาจักรจามปาก็ถูกกลืนเข้าไปไว้ในอาณาจักรของเวียดนามจนหมดสิ้น ใน ค.ศ. 1699 ขุนนางเขมรผู้หนึ่งชื่อ อิม ได้กำลังทหารของญวนมาช่วยเป็นอันมาก จึงยกกำลังรุกรานขึ้นมาตามลำแม่น้ำโขงมาจนถึงเมืองกำปงฉนัง กองทัพของพระไชยเชษฐา (ที่ 4) ซึ่งมีเจ้าสององค์เป็นแม่ทัพ คือ โอรสของพระธรรมราชาองค์หนึ่งกับนักองอิม โอรสของนักองโนน ซึ่งเคยคิดแย่งราชสมบัติองค์หนึ่ง มาสกัดกั้นไว้ ทหารญวนแตกกระจัดกระจายเข้าไปในเมืองไพรกอร์ (ไซ่ง่อน) เมืองกัมพายศรีกะเตรย คือ เมืองเบียนหัว และเมืองบาราย ซึ่งขุนนางกัมพูชาหัวหน้ากบฏคราวนี้สัญญาไว้ว่าจะยกให้แก่เวียดนามเป็นค่าตอบแทนที่ได้ช่วยเหลือ สถานการณ์เช่นนี้ทำให้พระไชยเชษฐาสละราชย์เป็นครั้งที่สอง มอบราชสมบัติให้นักองอิมซึ่งทำชื่อเสียงเกียรติคุณไว้ในการรบครั้งนี้ กล่าวกันว่าต่อมานักองอิมแสดงพระองค์ให้เห็นว่าไม่มีความสามารถพอ จึงถูกถอดออกจากราชสมบัติเมื่อ ค.ศ. 1701 พระไชยเชษฐากลับขึ้นครองราชย์เป็นครั้งที่สาม ครั้งนี้เกิดกบฏขึ้นอีกและเวียดนามหนุนหลังพวกกบฏตามเคย พระไชยเชษฐากับข้าราชบริพารต้องหนีออกจากเมืองหลวงไปอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์ แล้วรวบรวมผู้คนจัดเป็นกองทัพใหญ่ยกมาปราบพวกกบฏจนสำเร็จเรียบร้อย พระองค์จึงสละราชย์อีกครั้งหนึ่งเมื่อ ค.ศ. 1702 และสถาปนาพระโอรสของพระองค์ซึ่งมีชันษาเพียง 12 ปี ขึ้นครองราชสมบัติ (พระธรรมราชาที่ 2) ส่วนพระองค์เองเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน สองปีต่อมาก็ถอดพระโอรสจากราชสมบัติ พระองค์เองกลับขึ้นเป็นกษัตริย์ การครองราชย์ครั้งที่สี่นี้ยืนยาวมาได้ถึงปี ค.ศ. 1706 เท่านั้น พระองค์ก็สละราชย์อีกครั้งเป็นครั้งสุดท้าย การที่สละราชย์แล้วกลับขึ้นครองราชย์สลับกันไปมาอยู่บ่อย ๆ เช่นนี้ ทำให้เป็นผลเสียแก่พระเกียรติยศและพระราชอำนาจของกษัตริย์เป็นอย่างมาก เจ้าชายองค์ที่เคยได้รับสถาปนาเป็นกษัตริย์แล้วถูกถอดนั้นต่างก็เป็นศัตรูกันและกัน ต่างองค์ต่างพยายามจะฉวยอำนาจ จึงทำให้บ้านเมือง

อ่อนกำลังลงและเป็นเหตุให้ต่างชาติเข้าแทรกแซง กษัตริย์องค์ที่ถูกถอดองค์หนึ่งคือนักองอิมนั้น ก็เป็นบุตรของนักองโนนซึ่งเคยแย่งชิงราชสมบัติ จึงมีความมักใหญ่ใฝ่สูงเช่นเดียวกับบิดา และจงเกลียดจงชังพระราชวงศ์ซึ่งครองราชย์อยู่ที่เมืองอุดงนัก ดังนั้น เมื่อพระธรรมราชาที่ 2 โอรสของพระไชยเชษฐาที่ได้เป็นกษัตริย์แล้วถูกถอดนั้นกลับได้เป็นกษัตริย์อีกครั้งหนึ่งนักองอิมก็หาเรื่องจะกบฏ พอดีได้โอกาสเหมาะเพราะเจ้าในราชวงศ์ลาวซึ่งถูกเนรเทศมา และพระไชยเชษฐาอนุญาตให้พำนักอยู่ที่เมืองบาตีนั้น เกิดไม่พอใจในการกระทำของข้าราชการส่วนภูมิภาคของกัมพูชา จึงก่อการจลาจลขึ้นแล้วขอร้องให้นักองอิมช่วย นักองอิมเกณฑ์ชาวบ้านป่าหลายพวกในเขตเมืองพระนครและกำปงธม และยังได้กองทหารเวียดนามมาช่วยด้วย จึงมาปิดล้อมเมืองหลวงไว้ พระธรรมราชาที่ 2 กับนักองทองซึ่งเป็นอนุชาต่อต้านอยู่ถึง 3 เดือน จึงหนีฝ่าแนวล้อมของข้าศึกเข้าไปอยู่ในเมืองไทย นักองอิมก็ได้เป็นกษัตริย์อีกเป็นครั้งที่สอง (ค.ศ. 1710)

ถึงตอนนี้ไทยก็เข้าแทรกแซงอีก ทหารไทยเป็นจำนวนมากถูกส่งมายังกัมพูชาเพื่อสนับสนุนข้อเรียกร้องให้นักองอิมสละราชสมบัติ แต่นักองอิมมีทหารเวียดนามหนุนหลังจึงไม่เกรงกลัวไทย ใน ค.ศ. 1714 และ 1722 ไทยส่งกองทัพมาอีกด้วยมีความประสงค์จะช่วยให้พระธรรมราชาได้กลับขึ้นครองราชย์ แต่นักองอิมก็ยังตั้งมั่นอยู่ได้ไม่ล่าถอย เวียดนามเห็นสถานการณ์เป็นเช่นนี้ก็ฉวยโอกาสขยายอำนาจเข้ามาปกครองดินแดนของกัมพูชาที่อยู่ริมทะเลอ่าวไทย เราเคยอ่านพบมาแล้วข้างต้น[1] ว่าหลายปีก่อนหน้านี้ พวกจีนที่ภักดีต่อกษัตริย์จีนราชวงศ์เหม็งลี้ภัยมา หัวหน้าคนหนึ่งชื่อมัคคู พาสมัครพรรคพวกมาตั้งถิ่นฐานบ้านช่องอยู่ที่เมืองเบียม ต่อมาเรียกว่าเมืองฮาเตียน เมื่อไทยยกกองทัพไปตีกัมพูชาใน ค.ศ. 1714 มัคคูต้องหนีไปเมืองเว้และกษัตริย์เวียดนามราชวงศ์เหงียนก็เลยแต่งตั้งมอบหมายให้มีอำนาจมาปกครองดินแดนของกัมพูชาริมอ่าวไทย ทั้งๆ ที่กัมพูชา ซึ่งเป็นเจ้าของโดยชอบธรรมมิได้ยินยอมเป็นทางการ เมื่อมัคคูกลับมาก็ได้รบพุ่งทำลายล้างกองทัพไทยที่รุกเข้าไปเหนือนั้น ไทยส่งกองทัพเข้าไปเมื่อ ค.ศ. 1722 และได้ชัยชนะกองทัพเวียดนามที่ช่วยเหลือนักองอิม แล้วก็ไปคุกคามเมืองอุดง นักองอิมหาทางเอาตัวรอดจึงถวายบรรณาการต่อพระมหากษัตริย์ไทย ไทยก็ยอมรับบรรณาการแล้วกองทัพไทยก็ยกกลับ พาเอาพระเจ้ากัมพูชาองค์เก่าคือ พระธรรมราชาที่ 2 กับอนุชา

---

[1] บทที่ 23, หน้า 519.

คือ นักองตนกลับไปเมืองไทยด้วย การที่นักองอิ่มแปรพักตร์เช่นนี้ทำให้เป็นที่ดูหมิ่นเหยียดหยามจนได้รับสมญาว่า "กษัตริย์ไทย" พระองค์จึงรู้สึกว่าควรจะสละราชย์เสียดีกว่า จึงสละราชสมบัติให้โอรส ชื่อ นักองไชย นักองไชยนี้เมื่อเสวยราชย์แล้วใช้พระนามว่า พระสัตถาที่ 2

กัมพูชาตอนนี้บีบบั่วนอลเวงมาก เพราะมีกษัตริย์ครองเมืองอยู่องค์หนึ่งและมีกษัตริย์เก่านอกราชบัลลังก์อีก 3 องค์ (คือพระไชยเชษฐาที่ 4 ซึ่งมีชีวิตอยู่จนถึง ค.ศ. 1725 พระธรรมราชาที่ 2 และนักองอิ่ม) ต่างองค์ต่างขอความช่วยเหลือสนับสนุนจากไทยบ้าง เวียดนามบ้าง ใน ค.ศ. 1731 ประชาชนชาวเขมรในแคว้นพนมเกิดความรู้สึกเคียดแค้นเวียดนามอย่างรุนแรง จึงพากันจู่โจมเข้าไปประหัตประหารพวกเวียดนามในแถบนั้นตายเสียเป็นอันมาก รัฐบาลเวียดนามที่เมืองเว้จึงส่งกองทัพเข้ามาโดยอ้างว่าจะมารักษาความสงบ เขมรต่อต้านอย่างทรหด แต่ในที่สุดพระสัตถาซึ่งหนีออกจากเมืองหลวงไปแล้วนั้นก็ยอมแพ้ ยกเมืองแม่สา หรือมีถ่อกับเมืองลงห่อหรือวินห์ลองให้แก่เวียดนาม เพื่อเป็นการยืนยันว่าเสร็จสิ้นเรื่องกันไปแล้ว แล้วพระองค์ก็ย้ายราชธานีไปอยู่ที่เมืองละแวก เพราะเมืองอุดงนั้นอยู่ในทำเลที่ศัตรูจะจู่โจมจากทิศใต้เข้ามาถึงได้ง่าย

ถึง ค.ศ. 1738 พระสัตถาเสียราชสมบัติ เพราะเหตุว่าทรงระแวงสงสัยว่ามีผู้คิดจะก่อการร้าย และคิดว่าพระอัครมเหสีกับพระราชวงศ์บางองค์สมรู้ร่วมคิดด้วย จึงเตรียมจะจับผู้ที่ต้องสงสัย คนพวกนี้จึงชิงลงมือเสียก่อน คิดกบฏขึ้นแล้วเรียกให้ไทยช่วย และเชิญพระธรรมราชาที่ 2 กลับมา พวกนี้ถือหลักที่ว่าชาวเขมรเห็นว่าไทยยังร้ายกาจน้อยกว่าญวน กองทัพไทยยกจากโคราชเข้ากัมพูชาทางเหนือและส่งกองทัพเรือขนาดเล็กให้ไปส่งพลขึ้นบกที่เมืองกัมปอต การรบครั้งนี้ไทยได้รับผลสำเร็จ พระสัตถาหนีไปเวียดนาม พระธรรมราชาจึงกลับขึ้นครองราชสมบัติแล้วก็เริ่มดำเนินการเป็นผู้นำในการที่จะขับไล่ญวนออกไปจากกัมพูชา ขณะนั้นมีญวนเป็นจำนวนมากอาศัยอยู่บนเกาะห้องเบียมมิสาในแม่น้ำโขง และรัฐบาลเวียดนามก็แผ่อำนาจเข้าไปปกครอง เมื่อถูกบีบอยู่เช่นนี้พระธรรมราชาจึงมุ่งจะไปตีเขตแดนของมัคคู มัคคูนั้นตายเสียแล้วตั้งแต่ ค.ศ. 1735 บุตรชายชื่อมัคเธียนตู ได้รับแต่งตั้งและได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลเวียดนามที่เมืองเว้ให้ทำหน้าที่แทนบิดาต่อไป พระธรรมราชายกทัพไปตีไม่สำเร็จ

พระธรรมราชาทิวงคตเมื่อ ค.ศ. 1747 โอรสองค์ใหญ่ได้รับราชสมบัติ (พระธรรมราชาที่ 3) แต่พระอนุชาผู้มักใหญ่ใฝ่สูงปลงพระชนม์พระเชษฐาเสีย

ทันที พวกเสนาบดีไม่ยอมรับฆาตกรผู้นี้เป็นกษัตริย์ กลับสถาปนาอนุชาอีกองค์หนึ่งขึ้นเสวยราชย์ ไม่ช้ามีเจ้านายเขมรที่ลี้ภัยไปอยู่ทางโคจินจีนยกสมัครพรรคพวกเข้ามาโจมตี มีพระสัตถากษัตริย์เก่าเป็นผู้นำทัพมา พระเจ้ากัมพูชานักองตนกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ก็หนีเข้าไปอยู่ในเมืองไทย พวกเจ้าเขมรที่มารุกรานก็มาตั้งตนเป็นใหญ่อยู่ที่เมืองอุดง ส่วนพวกญวนที่เป็นสมัครพรรคพวกก็ประพฤติราวกับว่าอาณาจักรกัมพูชานั้นถูกรวมอยู่ในอาณาจักรเวียดนามแล้ว แม่ทัพนายกองของเวียดนามเข้ายึดอำนาจบริหาร เก็บภาษีอากร และปลดผู้ว่าราชการตามหัวเมืองออก นำเอาวิธีการปกครองแบบญวนเข้ามาใช้ เมื่อชาวเขมรถูกกดดันถึงที่สุดเช่นนี้แล้วจึงพากันยืนหยัดขึ้นต่อสู้ญวนด้วยความพร้อมใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และขับไล่ญวนออกไปได้ พระยากลาโหม (โอด) เสนาบดีกระทรวงการขนส่งเป็นผู้นำในการต่อต้านญวนครั้งนี้ และเป็นหัวหน้าในการจัดการบ้านเมืองหลังจากที่ขับไล่ญวนออกไปแล้วด้วย เขาเลือกโอรสของพระธรรมราชาที่ 3 ซึ่งถูกลอบปลงพระชนม์ไปแล้วนั้นขึ้นเป็นกษัตริย์ ทรงนามพระไชยเชษฐา (ที่ 5) โดยไม่คิดจะเชิญองตนซึ่งเคยเป็นกษัตริย์อยู่ก่อนแต่ลี้ภัยไปแล้วนั้นกลับมา พระไชยเชษฐาที่ 5 ปกครองบ้านเมืองมาด้วยความยากลำบากได้ 6 ปีก็ทิวงคต นักองตนจึงได้กลับมาเป็นกษัตริย์ต่อไป รัชกาลของพระองค์นั้นสั้นและเดือดร้อนมาก เพราะมีการวิวาทบาดหมางและแก้แค้นกันอย่างโหดเหี้ยมในพระราชวัง พระเจ้ากัมพูชานักองตนไม่สามารถจะแก้ไขอะไรได้ในเมื่อมีเวียดนามคุกคามอยู่เช่นนี้ หัวเมืองต่าง ๆ ของกัมพูชาก็ตกไปเป็นของเวียดนามอีกหลายหัวเมือง เป็นต้นว่า เมืองตรัง เมืองบันทายมาศ เมืองบาตี และไพรกระบาส ใน ค.ศ. 1757 พระเจ้ากัมพูชานักองตนก็ต้องยกเมืองปซาร์ (สะเดก) และเมืองมอดจรูก (คือเมืองโจดก) ให้เวียดนามเป็นทางการ ใน ค.ศ. 1758 หลานปู่ของพระองค์ ชื่อ พระอุไทยขับไล่พระองค์ออกจากราชสมบัติ พระอุไทยองค์นี้ค่อย ๆ กำจัดศัตรูคู่แข่งขันไปทีละองค์สององค์โดยให้ลอบฆ่าเสียในพระราชวัง แล้วพระอุไทยก็หาทางจะให้เวียดนามรับรองฐานะของพระองค์จึงต้องเสียสิ่งตอบแทน คือ ยอมยกหัวเมืองกัมพูชาให้เวียดนามอีกสองเมือง คือ สรกตรังกับเมืองพระตระพัง ญวนเรียกว่าเมืองตราวินห์ ดินแดนทั้งหมดซึ่งภายหลังกลายเป็นอาณานิคมโคจินจีนของฝรั่งเศสนั้น เป็นดินแดนที่กัมพูชาสูญเสียให้แก่เวียดนามไป

เรื่องร้ายแรงเช่นนี้ยังคงมีอยู่ต่อไป จนกระทั่งฝรั่งเศสเข้ามาอารักขาประเทศกัมพูชาเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 18 ซึ่งจะบรรยายไว้ในบทที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์ของ

เวียดนามและไทย ความรู้ของเราเกี่ยวกับกัมพูชานี้ได้หลักฐานมาจากจดหมายเหตุของกัมพูชาเอง และจดหมายเหตุของญวนและไทย เรื่องราวทั้งหมดล้วนเป็นเรื่องของพระราชวงศ์ เรื่องราวของประชาชนนั้นไม่มีกล่าวถึง อาณาจักรที่กระหนาบกัมพูชาอยู่ทั้งสองข้าง คือ เวียดนามและไทยนั้น ต่างก็คอยจะฉกฉวยดินแดนของกัมพูชา ทั้งสองอาณาจักรต่างก็แข่งขันกันหาทางจะเข้าครอบครองดินแดนที่ยังเหลืออยู่ ความพยายามของไทยมีอุปสรรคมาขัดขวางเสีย เพราะพม่ายกมาตีกรุงศรีอยุธยาแตกทำลายเมื่อ ค.ศ. 1767 แล้วต่อมาไทยก็ต้องมัวแต่ขวนขวายที่จะรวบรวมกันให้เป็นปึกแผ่นและต้องคอยรับทัพพม่าที่จะไหลบ่าเข้ามาอีก ส่วนราชวงศ์เหงียนที่กรุงเว้นั้นก็หมดอำนาจไปเพราะกบฏไกเซินเมื่อ ค.ศ. 1773 และชาวตังเกี๋ยมายึดครองเมืองเว้เมื่อ ค.ศ. 1775 เป็นเวลาถึงหนึ่งเสี้ยวของศตวรรษที่เจ้าในราชวงศ์เหงียนต้องบากบั่นต่อสู้เพื่อให้ได้สิ่งซึ่งเป็นมรดกตกทอดของตระกูลกลับคืนมา ครั้นได้ดินแดนซึ่งเป็นสมบัติเดิมของตระกูลแล้วก็ขยายอำนาจขึ้นไปปกครองดินแดนซึ่งเป็นหัวใจของเวียดนามทางภาคเหนือ เมื่อเหงียนอานห์ (องเซียงสือ) ได้ชัยชนะขั้นเด็ดขาดเมื่อ ค.ศ. 1802 และประกาศตนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิยาลองแล้ว ก็รวบรวมดินแดนเวียดนามทั้งหมดเข้าด้วยกัน ซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ เวียดนามก็กลายเป็นคู่แข่งขันของไทยซึ่งเข้มแข็งยิ่งกว่าเดิม ทั้งสองฝ่ายต่างคิดจะเข้าควบคุมดินแดนของกัมพูชาที่ยังเหลืออยู่ ไทยในความปกครองของพระราชวงศ์จักรีนั้นฟื้นตัวขึ้นได้แล้ว ทั้งยังมีอำนาจจนเป็นที่นับถือ ดังนั้นเมื่อประเทศทั้งสองแข่งขันกัน จนกระทั่งต้องใช้กำลังปะทะกันในรัชสมัยของพระเจ้ามินมางแห่งเว้นั้น เหตุการณ์ก็ร้ายแรงยิ่งกว่าแต่ก่อน เวียดนามมีกำลังทางการทหารเข้มแข็งกว่าไทย แต่เขมรเกลียดชังญวนยิ่งนัก ดังนั้นทั้งๆ ที่ไม่ได้รักไทยเลยเขมรก็จำต้องร่วมมือกับไทยรบพุ่งต่อต้านพวกญวนซึ่งเป็นศัตรูของเขมรและไทยร่วมกัน ใน ค.ศ. 1845 การรบพุ่งเฉื่อยชากันไป ในที่สุดก็เจรจาปรองดองกันได้ ตกลงกันให้กัมพูชาอยู่ในคุ้มครองอารักขาของคู่แข่งทั้งสองร่วมกัน เขมรจึงรอดพ้นจากการถูกกลืนชาติ อาจจะนับได้ว่าฝรั่งเศสได้เข้ามาช่วยแก้สถานการณ์ไว้ โดยทำให้กัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสไปเสีย เขมรจึงรักษาความเป็นเขมรของตนไว้ได้ ประวัติศาสตร์นั้นน้อยนักที่จะสอนบทเรียนได้แจ่มแจ้งได้ ดังเช่นกรณีของกัมพูชาตั้งแต่ ค.ศ. 1600 มานี้ สังเกตเห็นได้ชัดว่า นับตั้งแต่กัมพูชาได้เอกราชมาเมื่อ ค.ศ. 1954 เป็นต้นมา บทเรียนที่ได้รับจากประวัติศาสตร์นั้นมีอิทธิพลเหนือนโยบายของกัมพูชาเป็นอันมาก

บทที่ 25
ราชอาณาจักรลาว
ค.ศ. 1591—ค.ศ. 1863

ขณะที่จักรวรรดิซึ่งพระเจ้าบุเรงนองใช้พระเดชานุภาพสร้างไว้นั้นกำลังจะแตกแยก และพระโอรสของพระองค์ คือ พระเจ้านันทบุเรงกำลังทำสงครามติดพันอยู่กับสมเด็จพระนเรศวรแห่งอยุธยา[1] ราชอาณาจักรลาวซึ่งอยู่ทางตอนต้น ๆ ของแม่น้ำโขงก็ได้ประกาศเอกราช พระหน่อแก้วกุมารขึ้นเสวยราชสมบัติที่เวียงจันทน์เมื่อปี ค.ศ. 1591 และในปีรุ่งขึ้นก็ส่งกองทัพไปปราบปรามหลวงพระบาง แล้วรวมแคว้นหลวงพระบางไว้ในอาณาจักรของพระองค์ ส่วนเมืองตรันนินห์ซึ่งเป็นแคว้นเล็ก ๆ มีเมืองหลวงชื่อเมืองเชียงขวางอยู่ใกล้ ๆ ทุ่งไหหินนั้น เมื่อเห็นว่าราชอาณาจักรลาวกลับมีกำลังเข้มแข็งขึ้นอีกก็จัดเครื่องราชบรรณาการมาถวายตามประเพณี อันที่จริงนั้นเมืองตรันนินห์ซึ่งถูกขนาบอยู่ระหว่างประเทศลาวและเวียดนาม ซึ่งมีอำนาจมากกว่าได้ส่งบรรณาการไปถวายทั้งกษัตริย์ลาวและกษัตริย์ญวน แต่มีข้อน่าสังเกตอยู่ว่า ขณะที่ตรันนินห์รับรองความเป็นเจ้าเป็นใหญ่ของเวียงจันทน์และถวายบรรณาการทุก ๆ 3 ปี แต่ที่เวียดนามนั้นตรันนินห์ส่งบรรณาการไปทุกปี

พระหน่อแก้วกุมารเสวยราชย์อยู่เพียง 5 ปีก็สิ้นพระชนม์ ผู้สืบราชสมบัติองค์ต่อไป คือ พระวงศา ซึ่งเป็นพระญาติเกี่ยวดองกันทางการสมรส พระวงศาครองราชย์อยู่จนถึงปี ค.ศ. 1622 ทรงใช้พระนามว่า พญาธรรมิกราช รัชกาลของพระองค์นี้จบลงอย่างสลดใจ เรื่องมีอยู่ว่า พระโอรส คือ เจ้าอุปยุวราช เป็นผู้ที่มีคนนิยมเลื่อมใสมาก และทรงควบคุมกิจการบ้านเมืองอย่างมากมาย พระบิดาริษยาจึงทำให้เจ้าชายคิดกบฏ พวกทหารเข้าสวามิภักดิ์ต่อเจ้าชาย เจ้าชายได้ชัยชนะแล้วปลงพระชนม์พระบิดาเสีย อีกปีหนึ่งต่อมาพระองค์เองก็หายสาบสูญไป บ้านเมืองจึงระส่ำระสาย บรรดาพระญาติพระวงศ์ต่างแย่งชิงราชสมบัติกันเรื่อยมาจนกระทั่ง ค.ศ. 1637 ในระยะนี้มีกษัตริย์ขึ้นครองราชย์ถึง 5 องค์ แต่พระราชพงศาวดารของลาวไม่แจ่มชัด จึงหาความจริงได้น้อย

---

[1] เหนือขึ้นไป, บทที่ 15 ข.

การต่อสู้แย่งชิงราชสมบัติกันนี้รุนแรงถึงจุดสูงสุดในปี ค.ศ. 1637 ในปีนั้นเจ้าสุริยวงศา เจ้าองค์หนึ่งในจำนวนห้าองค์ซึ่งอ้างสิทธิในการสืบราชสมบัติ ได้ปราบปรามคู่แข่งขันแล้วยึดอำนาจ พระองค์เป็นผู้ที่เข้มแข็งสมกับเป็นผู้ที่ประเทศลาวซึ่งแตกแยกกันเป็นก๊กเป็นเหล่ากำลังต้องการ รัชกาลของพระเจ้าสุริยวงศานี้ยืนนานถึง 55 ปี พระองค์ทรงสร้างความสงบราบคาบภายในบ้านเมืองกลับเป็นปกติสุข แล้วยังสร้างสัมพันธไมตรีอันดียิ่งกับประเทศใกล้เคียง การปกครองอันเด็ดขาดและยุติธรรมของพระองค์ ทำให้เลื่องลือกันไปว่าราชอาณาจักรลาวนี้มีกำลังเข้มแข็ง จึงไม่มีใครคิดจะรุกราน ดังนั้นพระองค์จึงสามารถเจรจาตกลงกับประเทศเพื่อนบ้านจนได้ปักปันอาณาเขตกันได้อย่างเรียบร้อย

ชาวฮอลันดาชื่อ วัน วิสธอฟ ได้เขียนรายงานเกี่ยวกับการไปเยือนเมืองเวียงจันทน์ในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวงศาไว้อย่างแจ่มแจ้ง เขาผู้นี้ออกเดินทางจากบริษัทฮอลันดาที่พนมเปญไปเวียงจันทน์ พร้อมด้วยผู้ช่วยอีกสองคนเมื่อปี ค.ศ. 1641 เพราะผู้สำเร็จราชการ วัน ดีเมน ที่บีตตาเวียมีความสนใจใคร่จะกอบโกยทรัพยากรไปจากดินแดน "แห่งครั่งและกำยาน" นี้ การเดินทางของวัน วิสธอฟครั้งนี้ลำบากและเสี่ยงภัยอันตรายมาก ต้องล่องเรือขึ้นไปตามลำแม่น้ำโขงตั้งแต่วันที่ 20 กรกฎาคมจนถึงวันที่ 3 พฤศจิกายนจึงได้ถึงเมืองเวียงจันทน์ พระมหากษัตริย์ลาวทรงต้อนรับพ่อค้าเหล่านี้เป็นอย่างดีที่วัดพระธาตุหลวง มีมหรสพอย่างมโหฬารให้ชม มีการฟ้อนรำ ตีกระบี่กระบอง และแข่งเรือ ทำให้วัน วิสธอฟกับพรรคพวกพอใจมาก รัฐบาลลาวสัญญาว่าจะส่งกำยานและครั่งไปให้เป็นจำนวนมาก วัน วิสธอฟจึงปลาบปลื้มปีติยินดีเป็นอย่างยิ่งแล้วเดินทางกลับไปเมื่อวันที่ 24 ธันวาคม ทิ้งผู้ช่วยทั้งสองไว้ให้ตามไปภายหลัง พร้อมกับทูตลาวซึ่งจะนำสิ่งของไปให้วัน ดีเมนเป็นของกำนัล

ด้วยเหตุที่วัน วิสธอฟ อยู่ที่เวียงจันทน์เพียงไม่กี่วัน จึงเป็นการยากที่จะทราบว่ารายงานเกี่ยวกับประเทศลาวที่เขาเขียนขึ้นนั้นถูกต้องมากน้อยเพียงไร โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวกับการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าสุริยวงศานั้น ผิดแผกแตกต่างกับเรื่องราวที่มีอยู่ในจดหมายเหตุของลาวโดยตลอด ส่วนเรื่องการปกครองประเทศนั้นเขาเขียนไว้ว่า มีอัครมหาเสนาบดี 3 คนช่วยกันทำหน้าที่สูงสุดร่วมกับพระเจ้าแผ่นดิน คนแรกนั้นเป็นผู้สำเร็จราชการฝ่ายทหาร และเป็นผู้ว่าราชการนครเวียงจันทน์ด้วย วัน วิสธอฟเรียกบุคคลผู้นี้ว่า เตวีเนีย แอสเซน เข้าใจว่าจะหมาย

ถึงเตียนทะละ บุตรเขยของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นอัครมหาเสนาบดีอยู่ คนที่สองคือเจ้าเมืองนาคร และเป็นอุปราชมณฑลภาคใต้ของลาวที่ติดต่อกับดินแดนกัมพูชา คนที่สามเป็นเสนาบดีวัง มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับทูตต่างประเทศด้วย นอกจากนี้ก็มีศาลสูงสถิตยุติธรรม ซึ่งมีพระราชวงศ์ 5 องค์ทำหน้าที่เกี่ยวกับการพิจารณาคดีแพ่งและคดีอาญา

วัน วิสธอฟเป็นชาวยุโรปคนแรกซึ่งเคยไปถึงเวียงจันทน์ ความคิดเห็นของเขาในเรื่องภูมิศาสตร์ของราชอาณาจักรนี้จึงคลาดเคลื่อนไม่ถูกต้อง และเขาไม่มีพื้นความรู้ทางด้านพุทธศาสนาเลย แต่รู้สึกว่าเขาได้วาดภาพความเจริญรุ่งเรืองของราชอาณาจักรนี้ไว้อย่างซื่อตรง เขาได้กล่าวถึงความงดงามและจำนวนของวัดวาอารามว่ามีมากมาย ทำให้รู้สึกว่าลาวเป็นแดนสุขาวดีของศาสนาพุทธ เป็นแหล่งที่ดึงดูดความสนใจของชาวพุทธ แม้ผู้ที่อยู่ห่างไกล ให้เดินทางไปแสวงบุญกิริยาในประเทศนั้น

ชาวยุโรปอีกคนหนึ่งเป็นนักบวชนิกายเยซูอิตชาวเมืองบีดมองต์ ชื่อ บาทหลวงจีโอวันนี มาเรีย เลเรีย ซึ่งเดินทางไปเวียงจันทน์ภายหลังวัน วิสธอฟหนึ่งปี เขาพยายามขออนุญาตทำการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในประเทศลาวแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ คณะสงฆ์ศาสนาพุทธขัดขวางอย่างเข้มแข็ง แต่เขาก็ยังคงอยู่ในประเทศลาวได้ถึง 5 ปี เขาได้บันทึกความทรงจำของเขาไว้ แล้วบาทหลวงนิกายเยซูอิตอีกรูปหนึ่ง ชื่อบาทหลวงเมอรินี ได้ใช้บันทึกเล่มนี้เป็นหลักฐานอ้างอิงในการแต่งหนังสือชื่อ "ความสัมพันธ์ใหม่และแปลกของราชอาณาจักรตังเกี๋ยและลาว" ซึ่งพิมพ์ที่กรุงปารีสเมื่อปี ค.ศ. 1666 หลังจากที่ชาวยุโรปได้เข้าไปยังดินแดนอันลี้ลับไม่มีใครรู้จักทางตอนต้นของแม่น้ำโขงนี้แล้วก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้นอีก เพราะแม่น้ำโขงมีเกาะแก่งขวางการเดินเรือ มีร่องน้ำที่แคบ และสันทรายใต้ท้องน้ำก็ยักย้ายเปลี่ยนที่ทางอยู่เรื่อย ๆ เป็นอุปสรรคต่อการที่ชาวยุโรปจะไปติดต่อค้าขายกับลาว ทั้งศาสนาพุทธก็สกัดกั้นมิให้นักสอนศาสนาคริสต์แทรกเข้าไปได้ จนกระทั่งต่อมาราว ๆ ปี ค.ศ. 1861 จึงได้มีนักสำรวจชาวยุโรปอีกคนหนึ่ง ชื่อ อังรี มูโอต์ ได้ก้าวเข้าไปในอาณาจักรอันลี้ลับนี้ เขาใช้เกวียนเป็นพาหนะเดินทางไปเมืองหลวงพระบาง

ในช่วงเวลาแห่งความสงบสุขอันแท้จริง ซึ่งพระเจ้าสุริยวงศาสามารถรักษาไว้ได้ด้วยการปกครองที่เข้มแข็งนี้ มีการสงครามเกิดขึ้นเพียงครั้งเดียว สาเหตุมีอยู่ว่า พระเจ้าสุริยวงศาทรงสู่ขอนางแก่นจันทน์ราชธิดาเจ้าเมืองตรันนินห์ (เมือง

พวน) เป็นหลายครั้งแต่เจ้าเมืองตรันนินห์ไม่ยอมถวาย ใน ค.ศ. 1651 พระเจ้าสุริยวงศาก็ส่งทูตไปสู่ขออีกและให้กองทัพติดตามคณะทูตไปด้วย ตรันนินห์ต่อสู้ต้านทานไว้ได้ ในปี ค.ศ. 1652 พระเจ้าสุริยวงศาจึงส่งกองทัพใหญ่ไปอีก ครั้งนี้ยึดได้เมืองหลวงของตรันนินห์ คือ เชียงขวาง แล้วบังคับให้เจ้าเมืองยอมอ่อนน้อม เหตุการณ์อันน่าเศร้านี้ทำให้รัฐทั้งสองบาดหมางกันอย่างร้ายแรงมาเป็นเวลานานจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 นอกจากสงครามครั้งนี้แล้ว รัชสมัยของพระเจ้าสุริยวงศากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดของลาวนี้ ก็ปรากฏว่ามีแต่ความดีเด่นในทางวัฒนธรรมอันถ่ายทอดสืบต่อกันมา ดุริยางคศิลป์ สถาปัตยกรรม งานแกะสลัก งานวาดเขียน การทำเครื่องทองเครื่องเงิน การจักสาน และการทอ ล้วนแต่เจริญรุ่งเรืองทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม แม้แต่พระมหากษัตริย์ผู้ปรีชาสามารถเช่นพระเจ้าสุริยวงศาก็ไม่สามารถจะทำให้ประเทศเจริญมั่นคงอยู่ได้ยืดยาวถาวร พระโอรสองค์เดียวของพระองค์ซึ่งเป็นรัชทายาทนั้นได้ลอบรักกับภรรยาของจางวางมหาดเล็ก ซึ่งเป็นการกระทำผิดทางอาญาขั้นอุกฤษฏ์ คณะผู้พิพากษาตัดสินให้ประหารชีวิตเจ้าชายหนุ่มองค์นี้ และพระราชบิดาก็ไม่ยอมลบล้างกฎหมาย ผลก็คือเมื่อพระเจ้าแผ่นดินสิ้นพระชนม์ลงใน ค.ศ. 1694 ราชอาณาจักรลาวไม่มีพระโอรสจะสืบสันตติวงศ์ มีแต่พระนัดดา คือ เจ้าชายกิ่งกิศราช กับเจ้าอินทโสม ซึ่งยังเยาว์ไม่สามารถจะปกครองบ้านเมืองได้ อัครมหาเสนาบดีผู้ชรา คือ พระยาเมืองจันทร์จึงแย่งราชสมบัติ อีก 6 ปีต่อมา คือ ค.ศ. 1700 เจ้านันทราชเจ้าเมืองนาคร ก็ถอดพระยาเมืองจันทร์ออกจากราชสมบัติและสังหารเสีย แล้วเจ้านันทราชก็ตั้งตนเป็นกษัตริย์

ข่าวการแย่งราชสมบัตินี้เลื่องลือไปถึงเจ้าชายในราชวงศ์น้องค์หนึ่ง ชื่อ เจ้าชัยองค์เว้ ซึ่งเป็นโอรสของพระเชษฐาองค์ใหญ่ของพระเจ้าสุริยวงศา ชื่อ เจ้าชมภู เจ้าชมภูองค์นี้เคยแย่งราชสมบัติกับพระเจ้าสุริยวงศาเมื่อ ค.ศ. 1637 เมื่อเจ้าชมภูพ่ายแพ้ โอรสคือเจ้าชัยองค์เว้จึงต้องหลบหนีและใช้ชีวิตอยู่ในเมืองเว้ นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1696 เป็นต้นมา เจ้าชัยองค์เว้ได้พยายามขอความช่วยเหลือจากเวียดนามเพื่อจะเข้ามายึดอาณาจักรลาว ในปี ค.ศ. 1700 เจ้าชัยองค์เว้จึงได้กองทัพญวนมาสมทบกับกองทหารซึ่งพระองค์ซ่องสุมรวบรวมได้ที่เมืองตรันนินห์ ยกมาจู่โจมตีเมืองเวียงจันทน์ ยึดเวียงจันทน์ได้ ปลงพระชนม์เจ้านันทราชแล้วเจ้าชัยองค์เว้ก็ตั้งตนเป็นกษัตริย์

เมื่อตอนที่พระยาเมืองจันทร์ถูกถอดออกจากราชสมบัติเมื่อปี ค.ศ. 1700

นั้น นัดดาของพระเจ้าสุริยวงศา 2 องค์ คือเจ้ากิ่งกิศราชและเจ้าอินทโสมหนีไปอยู่เมืองหลวงพระบาง ครั้นเจ้าชัยองค์เว้แย่งราชสมบัติได้จากเจ้านันทราชแล้ว เจ้าชัยองค์เว้ก็ส่งน้องชายต่างบิดา ชื่อท้าวนองให้ไปยึดเมืองหลวงพระบาง เจ้ากิ่งกิศราชกับเจ้าอินทโสมยังเยาว์อยู่ไม่สามารถจะต่อต้านได้ ก็หนีไปอาศัยอยู่กับพระญาติองค์หนึ่งซึ่งเป็นเจ้าเมืองสิบสองปันนาชื่อเจ้ากระหม่อมน้อย เจ้ากระหม่อมน้อยก็ต้อนรับเป็นอย่างดี ในปี ค.ศ. 1707 เจ้ากระหม่อมน้อยเกณฑ์กองทัพให้เจ้ากิ่งกิศราชและเจ้าอินทโสม ได้ทหารถึง 6 พันคน ยกมาขับไล่ท้าวนองออกไปจากเมืองหลวงพระบาง แล้วเจ้ากิ่งกิศราชก็ประกาศตนเป็นกษัตริย์ที่หลวงพระบาง และยื่นคำขาดไปยังเจ้าชัยองค์เว้ว่า ต่อนี้ไปหัวเมืองต่าง ๆ ของลาวซึ่งอยู่เหนือเมืองเชียงคานขึ้นไปจะแยกออกเป็นอาณาจักรเอกราชอีกอาณาจักรหนึ่ง ขณะนั้นเจ้าชัยองค์เว้กำลังมีกังวลห่วงใยอยู่กับการที่จะปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ให้เรียบร้อย จึงไม่อยู่ในฐานะที่จะโต้แย้งขัดขวางการแบ่งแยกดินแดนครั้งนี้ได้

ราชอาณาจักรของพระเจ้าสุริยวงศาซึ่งเคยเรืองอำนาจอยู่พักหนึ่งก็สิ้นสูญไป นับตั้งแต่ ค.ศ. 1707 เป็นต้นมา หลวงพระบางกับเวียงจันทน์ต่างแยกกันเป็นสองอาณาจักร ต่างฝ่ายต่างเป็นศัตรูกัน และต่างฝ่ายต่างก็อ่อนแอลง เพราะคอยจ้องหาโอกาสจะยึดดินแดนของอีกฝ่ายหนึ่งให้มารวมเป็นอาณาจักรเดียวกันอย่างเดิม เมื่อมีเจตจำนงเช่นนี้ ต่างฝ่ายต่างก็แสวงหาความช่วยเหลือจากประเทศเพื่อนบ้าน เป็นต้นว่า พม่า ไทย และเวียดนาม ชาติเหล่านี้ทุกชาติต่างก็มีนโยบายที่จะขยายอาณาเขตอยู่เสมอในศตวรรษต่อไป

เวียงจันทน์ในรัชสมัยของเจ้าชัยองค์เว้ (ค.ศ. 1707–ค.ศ. 1735)นั้น มีความลำบากยุ่งยากมาตั้งแต่ต้น ตรันนินห์ไม่ยอมถวายบรรณาการ เจ้าชัยองค์เว้จึงต้องส่งกองทัพไปยึดเมืองเชียงขวาง เจ้าเมืองตรันนินห์หนีไป อนุชาจึงได้รับสถาปนาให้ขึ้นครองเมืองแทน แต่พอกองทัพเวียงจันทน์ยกกลับ เจ้าเมืองคนที่ถูกถอดออกจากราชสมบัติแล้วนั้นก็กลับมาครองราชย์ใหม่ แต่แล้วก็กลับดำเนินนโยบายการเมืองยอมอ่อนน้อมสวามิภักดิ์ต่อเจ้าชัยองค์เว้ ส่วนเมืองจำปาศักดิ์และหัวเมืองทางใต้สุดของลาวนั้น เจ้าชัยองค์เว้จัดการอะไรไม่ได้มาก เพราะเจ้าสร้อยศรีสมุทรซึ่งปกครองหัวเมืองแถบนั้นมาตั้งแต่ ค.ศ. 1713 ถึง 1747 มีไมตรีใกล้ชิดกับไทยและกัมพูชา เจ้าชัยองค์เว้เองก็สนพระทัยแต่เรื่องวิวาทแย่งราชสมบัติของเจ้านายในหลวงพระบาง จึงปล่อยให้เจ้าสร้อยศรีสมุทรเป็นอิสระอย่างแท้จริง

ครั้นถึงปี ค.ศ. 1735 โอรสของเจ้าชัยองค์เว้ ชื่อ เจ้าองค์ลอง ก็ได้รับราชสมบัติสืบจากพระบิดาอย่างสงบเรียบร้อย รัชกาลของเจ้าองค์ลองยืนยาวมาเป็นเวลา 25 ปี จนได้เห็นความโกลาหลอย่างใหญ่หลวงในพม่า ไทยและหลวงพระบาง แต่พระองค์ก็ดำเนินนโยบาย "รู้รักษาตัวรอด" จนได้รับผลสำเร็จ เมื่ออลองพญาผู้พิชิตของพม่า ได้ทำลายเอกราชของราชอาณาจักรมอญหงสาวดีเสร็จสิ้นลงแล้ว ก็บุกบั่นมาทางด้านตะวันออก ด้วยมีความประสงค์จะรื้อฟื้นนโยบายของพระเจ้าบุเรงนอง เจ้าองค์ลองก็รักษาราชอาณาจักรเวียงจันทน์ไว้ให้พ้นภัยจากพม่า โดยเข้าช่วยพม่ารบหลวงพระบาง จนหลวงพระบางพ่ายแพ้ต้องอ่อนน้อมต่อพม่า

เจ้าองค์ลองมีเรื่องยุ่งยากกับตรันนินห์ตามแบบเดิมอีก คือ ตรันนินห์ไม่ยอมถวายบรรณาการ เจ้าองค์ลองจึงต้องส่งกองทัพเวียงจันทน์ไปรุกราน แต่คราวนี้เวียดนามเข้าแทรกแซงและสั่งให้คู่วิวาททั้งสองฝ่ายเลิกรบกัน ดังนั้นเจ้าองค์ลองจึงต้องสั่งให้ถอยทัพกลับแล้วจึงเชิญเจ้าชมภูผู้ครองตรันนินห์ให้มาเจรจาตกลงกัน เจ้าชมภูสงสัยว่าจะเป็นกลอุบายจึงรออยู่ถึงสามปีจึงได้ไปเฝ้าเจ้าองค์ลองซึ่งเป็นเจ้านายของตน พอเดินทางไปก็ถูกเจ้าองค์ลองจับตัวไปยึดไว้เป็นเชลยอยู่ที่เวียงจันทน์ ใน ค.ศ. 1760 ญวนก็เข้าแทรกแซงอีกครั้งหนึ่ง สั่งให้เจ้าองค์ลองปล่อยเจ้าชมภูซึ่งเป็นเชลยเสีย เจ้าองค์ลองก็ต้องปฏิบัติตามคำสั่ง เจ้าชมภูก็ถวายบรรณาการแด่เจ้าองค์ลองเป็นประจำเรื่อยมาจนตลอดชีวิต และยังได้ไปเฝ้าถวายบรรณาการด้วยตนเองทุก ๆ สามปีเพื่อแสดงความภักดี

เจ้าองค์ลองสิ้นพระชนม์ก่อนที่พม่าจะเลิกทัพกลับไปจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อครั้งที่อลองพญาได้รับบาดเจ็บสาหัสนั้น โอรสของเจ้าองค์ลอง ชื่อเจ้าองค์บุญ (สิริบุญสาร) ดำเนินนโยบายตามแนวของพระบิดา คือ เข้าข้างพม่า ตอนแรก ๆ ทุก ๆ อย่างก็ดำเนินไปด้วยดี พระเจ้าฉินบูชิน (มังระ) ทำลายความพยายามของอาณาจักรหลวงพระบางที่คิดจะขัดขวางอำนาจพม่า และในปี ค.ศ. 1767 ก็ตีกรุงศรีอยุธยาแตก แต่ราชอาณาจักรของพระองค์ก็ถูกจีนรุกราน และไม่ใช่แต่เมืองไทยเท่านั้นที่หลุดมือไป เชียงใหม่และหลวงพระบางก็หลุดพ้นไปจากอำนาจพม่าด้วย อาณาจักรเวียงจันทน์จึงตกอยู่ในอันตรายอย่างร้ายแรง ในปี ค.ศ. 1771 ก็ถูกหลวงพระบางโจมตี แต่เคราะห์ยังดีที่ตอนนี้พระเจ้ามังระหาทางทำไมตรีกับจีนได้ จนได้ทำสนธิสัญญาสันติภาพกันที่เมืองกวางตุ้งเมื่อ ค.ศ. 1770 จึงสามารถส่งกองทัพอันเข้มแข็งมาตีกองทัพหลวงพระบางแตกพ่ายไป

แต่การเคลื่อนไหวของพระเจ้ากรุงธนบุรีในการที่จะรื้อฟื้นอำนาจของไทยและขับไล่พม่าออกจากดินแดนลาวนั้น มีผลสำเร็จมากขึ้นทุกทีทั้ง ๆ ที่พระเจ้ามังระพยายามจะยึดดินแดนที่เสียไปเมื่อตอนที่มีเรื่องยุ่งยากกับจีนนั้นกลับคืน ในปี ค.ศ. 1774 เจ้าอินทโสมแห่งหลวงพระบางทำไมตรีกับพระเจ้ากรุงธนบุรี ในสภาพการณ์เช่นนี้วิธีที่จะทำให้เวียงจันทน์ปลอดภัยได้ก็มีอยู่วิธีเดียว คือ เลิกเป็นไมตรีกับพม่าแล้วหันมาทำไมตรีกับไทย แต่เจ้าองค์บุญเลือกเสี่ยงภัยอย่างโง่เขลา คือ ยังคงท้าทายอำนาจของไทยต่อไป ผลก็คือการสูญเสียทุกสิ่งทุกอย่าง ในปี ค.ศ. 1778 ไทยหาเหตุยกทัพเข้าไปตีอาณาจักรเวียงจันทน์ เมื่อล้อมเวียงจันทน์อยู่ 2–3 เดือนแล้ว แม่ทัพไทยคือ เจ้าพระยาจักรี ก็ยึดได้เมืองหลวง แล้วให้กองทัพไทยเข้าไปตั้งยึดครองราชอาณาจักรอยู่ เจ้าองค์บุญหนีรอดไปได้ และเที่ยวร่อนเร่พเนจรอยู่นอกประเทศ

ในบรรดาของมีค่าที่ไทยยึดมาจากเวียงจันทน์นั้น มีพระแก้วมรกตด้วยองค์หนึ่งซึ่งมีประวัติอันมหัศจรรย์. เป็นพระพุทธรูปสลักด้วยหยกสีเขียว ทุกวันนี้ก็ยังเป็นสิ่งสำคัญที่ควรชมของกรุงเทพ ฯ กล่าวกันว่า พระพุทธรูปองค์นี้เดิมพบที่เชียงรายเมื่อปี ค.ศ. 1436 ได้เคยประดิษฐานอยู่ที่เชียงใหม่ แล้วย้ายไปหลวงพระบาง จากนั้นจึงถูกอัญเชิญไปเวียงจันทน์เมื่อ ค.ศ. 1564 ในปี ค.ศ. 1779 ได้มาเป็นสิ่งเชิดชูพระบารมีอันรุ่งโรจน์อยู่ที่ธนบุรี ต่อมาเมื่อสร้างกรุงเทพ ฯ ขึ้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ ทรงสร้างวัดขึ้นในเขตพระราชวังเพื่อจะประดิษฐานพระแก้วมรกตพระองค์นี้ ไทยไม่เพียงแต่ยึดพระแก้วมรกตมาจากเมืองที่ถูกทำลายเท่านั้น วู้ดกล่าวว่า[1] ในโอกาสนี้ ไทยก็ไม่แพ้พม่าในเรื่อง "การทำให้คนกลัว"

ใน ค.ศ. 1782 เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีหมดบุญบารมีไปแล้ว เจ้าพระยาจักรีได้เสวยราชสมบัติในเมืองไทย เจ้าองค์บุญผู้ลี้ภัยไปก็เข้ามาสวามิภักดิ์ยอมอ่อนน้อมเป็นทางการ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ พระราชทานอนุญาตให้กลับเวียงจันทน์ได้ แล้วทรงแต่งตั้งโอรสองค์ใหญ่ของเจ้าองค์บุญ ชื่อ เจ้านันทเสน ให้ขึ้นอาณาจักรเวียงจันทน์ในฐานะเป็นเจ้าประเทศราชของไทย ใน ค.ศ. 1791 เจ้าในราชวงศ์หลวงพระบางเกิดวิวาทแย่งราชสมบัติกันเป็นการยั่วยุให้เจ้านันทเสนกษัตริย์หนุ่มแห่งเวียงจันทน์นี้เข้าแทรกแซง และได้ชัยชนะยึดเมืองหลวงและผนวกเมืองหัวพันเข้ากับอาณาจักรเวียงจันทน์ แต่พระมหากษัตริย์ผู้เป็นเจ้านายของเจ้านันทเสน

---

[1] History of Siam หน้า 268.

คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ ไม่พอพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง พอเจ้านันทเสนยกทัพกลับจากหลวงพระบาง ก็ถูกถอดออกจากราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ ทรงแต่งตั้งอนุชาของเจ้านันทเสน ชื่อ เจ้าอิน ขึ้นเป็นกษัตริย์ครองเวียงจันทน์แทนเจ้านันทเสน (ค.ศ. 1792—ค.ศ. 1805)

เจ้าอิน (อินทวงศ์) เป็นเจ้าประเทศราชที่จงรักภักดีมาตลอดรัชกาล เคยช่วยไทยขับไล่พม่าออกจากเชียงใหม่ อนุชาซึ่งเป็นอุปราชชื่อ เจ้าอนุ ก็ทำชื่อเสียงมากในการรบพุ่ง เมื่อเข้าไปเฝ้าที่กรุงเทพ ฯ ก็ได้รับการต้อนรับด้วยความชื่นชมยินดี ดังนั้น เมื่อเจ้าอินถึงแก่พิราลัยเมื่อ ค.ศ. 1805 ไทยก็สถาปนาเจ้าอนุขึ้นเป็นกษัตริย์ทันที

เจ้าอนุเป็นผู้ที่มีความสามารถมากเป็นพิเศษ แต่ความมักใหญ่ใฝ่สูงของพระองค์ทำให้ประเทศต้องประสบกับภัยพิบัติอันร้ายแรงที่สุดในประวัติศาสตร์ของเวียงจันทน์ ความองอาจกล้าหาญของเจ้าอนุที่แสดงไว้ในสงครามที่เมืองเชียงแสนนั้นทำให้คนไทยนิยมชมชอบมาก แต่เจ้าอนุมีความประสงค์อันยิ่งใหญ่ที่จะปลดปล่อยประเทศให้พ้นจากฐานะเมืองขึ้น เจ้าอนุปกปิดความคิดนี้ไว้อย่างสุขุมอยู่หลายปี ในระหว่างนี้ก็เสริมสร้างกำลังและฐานะของพระองค์ ตกแต่งราชธานีให้งดงามและแข็งแรงมั่นคง ในปี ค.ศ. 1819 พระองค์ปราบกบฏพวกข่าในจำปาศักดิ์ได้ราบคาบ ทำให้โอรสชื่อ เจ้าโง้*ได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ เจ้าอนุจึงสั่งให้เจ้าโง้เสริมกำลังที่เมืองอุบล โดยอ้างว่าเพื่อเป็นการป้องกันตัวของไทย เจ้าอนุส่งบรรณาการไปถวายจักรพรรดิยาลองแห่งเวียดนาม และใน ค.ศ. 1820 ก็เสนอข้อสัญญาเป็นไมตรีลับๆ กับหลวงพระบาง ชักชวนให้หลวงพระบางเป็นพันธมิตรเพื่อต่อสู้กับเมืองไทย แล้วยังได้นัดประชุมใหญ่บรรดาพวกเมืองขึ้นของเวียงจันทน์ปีละ 2 ครั้ง ให้มาถวายคำสัตย์แสดงความจงรักภักดีต่อพระองค์ที่วัดอันงดงามซึ่งพระองค์สร้างขึ้นใหม่เมื่อ ค.ศ. 1824 ชื่อ วัดศรีษะเกษ

ใน ค.ศ. 1825 เจ้าอนุเดินทางมากรุงเทพฯ เนื่องในงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า ฯ แล้วทูลขอครัวลาวที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่ในเมืองไทยตั้งแต่ครั้งที่มีเรื่องยุ่งยากเมื่อศตวรรษก่อน เป็นของแน่นอนที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ จะต้องปฏิเสธคำขอร้องอันไม่สมเหตุสมผลนี้ การที่ขอครัวลาวนั้นเป็น

---

* ไทยเรียก เจ้าโย่. — (หมายเหตุผู้แปล)

วิธีการของเจ้าอนุที่จะหาข้ออ้าง ซึ่งจะยกเป็นข้อแก้ตัวในการที่จะตัดไมตรีกับเจ้านายของตน ซึ่งเป็นการเสี่ยงภัยอย่างใหญ่หลวง บีต่อมากัปตันเบอร์นีมากรุงเทพ ฯ เพื่อเจรจาขอทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรี ขณะที่เบอร์นียังอยู่ในกรุงเทพ ฯ นั้น มีข่าวลืออันไม่มีมูลความจริงเลยแพร่สะพัดไปถึงเวียงจันทน์ว่าการเจรจานั้นไม่เป็นผลสำเร็จ และอังกฤษกำลังส่งกองทัพเรือมาคุกคามกรุงเทพ ฯ เจ้าอนุจึงตัดสินใจทันทีว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องรวบรัดเอาเอกราชคืนมาจากไทยโดยใช้กำลังทหาร

เจ้าอนุลงมือจู่โจมโดยที่ไทยไม่ทันรู้ตัว กองทัพลาวสามกองทัพแยกกันยกลงมาเป็นสามทางพร้อมกัน มุ่งตรงมากรุงเทพ ฯ ทัพที่หนึ่งเจ้าโง้ยกมาจากอุบล ทัพที่สองเจ้าอุปราชติสสะยกมาจากร้อยเอ็ด และทัพที่สามเจ้าอนุเป็นแม่ทัพยกมาจากเวียงจันทน์ ทัพของเจ้าอนุนี้เดินทางมาได้สะดวกจนถึงโคราช เพราะใช้กลอุบายง่าย ๆ คือ ประกาศให้ประชาชนทราบว่า จะยกทัพลงไปช่วยพระมหากษัตริย์ไทยต่อต้านการรุกรานของอังกฤษ กองทัพหน้าของพระองค์ยกลงมาประชิดเมืองสระบุรี เป็นระยะทางอีกเพียงสามวันก็จะถึงกรุงเทพ ฯ

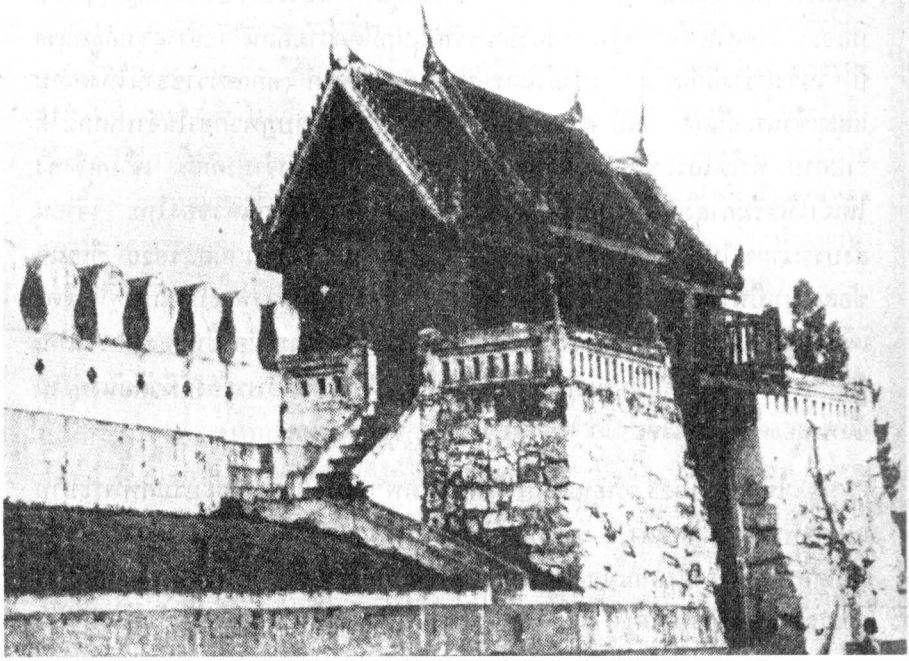

ทางเข้าและกำแพงเมืองโบราณ โคราช

แต่ไทยก็ออกปะทะต้านทานไว้ได้ไม่ช้ากองทัพเวียงจันทน์ก็ต้องหยุดชะงักการจู่โจมอย่างโลดโผนก็ยุติลง กองทัพหน้าของลาวถูกตีโต้ต้องร่นถอยไปโคราช ไทยใช้เวลาในตอนนี้เร่งรีบระดมกำลังเป็นกองทัพใหญ่ มีเจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นแม่ทัพ แต่พอยกตามไปถึงโคราชก็ไม่ได้พบการต่อต้านใด ๆ เลย เจ้าอนุหนีกลับขึ้นไปทางเหนือเสียแล้ว การตัดสินใจของพระองค์ครั้งนี้ดูเหมือนจะเกิดขึ้นเพราะเกิดเหตุที่ไม่ได้คาดคิด คือ กองลำเลียงของพระองค์ที่ออกไปปล้นสะดมหาเสบียงอาหารถูกโจมตียับเยินเพราะกำลังกองเล็ก ๆ ของไทยที่ทุ่งสำริด

ถึงตอนนี้เจ้าพระยาบดินทร์กลับกลายเป็นฝ่ายรุก จึงดำเนินการตามแผนยุทธศาสตร์ที่วางไว้ คือ เข้าโจมตีเมืองอุบลก่อน จับเจ้าโง้วได้ แล้วในที่สุดก็มีการรบขั้นเด็ดขาดที่หนองบัวลำภูใน ค.ศ. 1827 ลาวรบอย่างสุดฤทธิ์อยู่ 7 วันก็ถูกไทยไล่ข้ามแม่น้ำโขงไป การรบพุ่งก็ยุติลง เจ้าอนุหนีเข้าไปในป่าทึบ แล้วส่งคนไปขอความช่วยเหลือจากเชียงใหม่ หลวงพระบาง และเชียงขวาง แต่ไม่ได้ผล ไทยเผาเมืองเวียงจันทน์เสียอย่างสิ้นเชิง และใช้วิธีทำลายล้างอาณาจักรเวียงจันทน์ให้สูญไปด้วยการกวาดต้อนผู้คนเข้ามาอยู่เสียที่ในเขตแดนไทย เช่นเดียวกับที่พม่าเคยทำกับไทยมาก่อน

ราชอาณาจักรเวียงจันทน์ก็ถึงที่สิ้นสุด ในปี ค.ศ. 1828 เจ้าอนุถูกไทยไล่ติดตามข้ามทิวเขาเวียดนามไป แล้วไปปรากฏตัวอยู่ในเมืองเว้ พระเจ้ามินมางประทานสัญญาว่าจะช่วยให้ได้ราชสมบัติกลับคืน แต่ทหารของเจ้าอนุส่วนมากละทิ้งหน้าที่หนีไปเสียในระหว่างทางที่ยกกลับมา และพอมาถึงเมืองเวียงจันทน์ที่ถูกเผาแล้วนั้น กองทัพไทยที่นั่นก็ออกมาโจมตี ทำให้เจ้าอนุต้องหนีต่อไป ครั้งนี้หนีเข้าไปในเขตแดนตรันนินห์ เจ้าน้อยเจ้าเมืองตรันนินห์จึงต้องตัดสินใจเลือกว่าจะทำให้ไทยหรือเวียดนามขุ่นเคือง ด้วยเหตุที่กองทัพไทยกำลังคุกคามอยู่ใกล้ ๆ และเจ้าน้อยก็เกลียดชังเจ้าผู้ครองเวียงจันทน์เช่นเดียวกับบรรพบุรุษอยู่แล้ว ดังนั้นเจ้าน้อยจึงจับเจ้าอนุผู้ลี้ภัยส่งให้ไทย

เจ้าอนุถึงแก่กรรมที่กรุงเทพฯ เมื่อค.ศ. 1835 ภายหลังจากที่ถูกจองจำอยู่ 4 ปี *สังฆราชปัลเลอกัวซ์เขียนเล่าไว้ว่า เจ้าอนุถูกขังอยู่ในกรงเหล็กตั้งประจานไว้และตายเพราะได้รับทารุณกรรม แต่มีหลักฐานที่ขัดแย้งกับข้อกล่าวหาของสังฆราชผู้นี้อยู่อีกมาก เรื่องนี้จึงยังเป็นเรื่องที่หาข้อพิสูจน์มายืนยันไม่ได้ว่าเท็จจริงเพียงไร แต่ส่วนเจ้าน้อยแห่งเชียงขวางนั้น เวียดนามได้แสดงความพยาบาททันทีโดยไม่มีการ

*หลักฐานของไทยกล่าวว่าเจ้าอนุถึงแก่พิราลัยหลังถูกจองจำเพียง 7 วัน (ผู้แปล)

ยับยั้ง มีคำสั่งเรียกตัวให้ไปรายงานการกระทำของตนที่เมืองเว้ เจ้าน้อยก็หาวิธีที่จะทำให้พระเจ้ามินมางคลายพิโรธ จึงจัดทูตให้นำเครื่องราชบรรณาการอันมีค่าไปถวาย แต่ไม่บังเกิดผล กองทัพเวียดนามจับเจ้าน้อยส่งไปเมืองเว้แล้วประหารชีวิตเสียท่ามกลางชุมนุมชน อาณาจักรตรันนินห์ก็กลายเป็นมณฑลหนึ่งของญวนไป

ส่วนเรื่องราวของอาณาจักรหลวงพระบางตั้งแต่ ค.ศ. 1707 ลงมานั้น บรรยายได้อย่างย่อ ๆ กว่าเรื่องราวของเวียงจันทน์ ในตอนแรก ๆ หลวงพระบางเดือดร้อนเพราะเจ้านายในราชวงศ์วิวาทกัน แรกทีเดียวเจ้าอินทโสมพยายามแย่งราชสมบัติจากพระเชษฐา คือ เจ้ากิ่งกิศราช (ค.ศ. 1707—ค.ศ. 1726) แต่ไม่สำเร็จ ต่อมาก็ต้องการจะกำจัดเจ้ากระหม่อมน้อยหรือพระบรมขัตติยวงศา (ค.ศ. 1726—ค.ศ.1727)ซึ่งเป็นพระญาติ เจ้ากระหม่อมน้อยผู้นี้มีอุปนิสัยบุคลิกลักษณะที่น่าสนใจมาก การระเหเร่ร่อนผจญภัยของพระองค์มีเรื่องแปลก ๆ ที่คนยังเล่าขานกันมาจนทุกวันนี้ พระองค์โปรดการล่าสัตว์จนครั้งหนึ่งเสด็จออกล่าสัตว์แล้วประมาท ปล่อยให้เจ้าอินทโสม ซึ่งเคยคิดแย่งราชสมบัติมาครั้งหนึ่งแล้วนั้นอยู่ในเมืองหลวงอย่างอิสระ เจ้าอินทโสมจึงกบฏ ตั้งตนเป็นกษัตริย์ เมื่อเจ้ากระหม่อมน้อยทราบเรื่องก็ออกเดินทางไปแสวงหาโชคลาภที่เชียงใหม่ ขณะนั้นเชียงใหม่แข็งตัวเป็นกบฏไม่ยอมขึ้นกับพม่ามาได้สิบปีแล้ว เมื่อเจ้ากระหม่อมน้อยไปถึงเชียงใหม่ก็ได้ปกครองอาณาจักรนั้นและขับไล่กองทัพพม่าซึ่งมาโจมตีเมื่อ ค.ศ. 1728 แล้วพระองค์ก็ได้ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์แห่งอาณาจักรเชียงใหม่

เจ้าอินทโสมครองหลวงพระบางอยู่จนกระทั่งปี ค.ศ. 1776 เหตุการณ์ภายในนั้นสงบราบคาบดี แต่ภายนอกนั้นหลวงพระบางต้องผจญกับภัยอันตรายอย่างใหญ่หลวง การที่ปลีกตัวอยู่โดดเดี่ยวไม่เข้ากับใครทำให้ต้องติดต่อทางการทูตกับจีน จดหมายเหตุในรัชกาลของพระองค์มีเน้นความสำคัญของการส่งคณะทูตไปปักกิ่งถึงสองครั้ง คือ เมื่อ ค.ศ. 1729 กับเมื่อ ค.ศ. 1734 ไว้เป็นอย่างมาก ครั้นถึงปี ค.ศ. 1750 เวียดนามทวงบรรณาการ และเมื่อเจ้าอินทโสมไม่ยอมส่งให้เวียดนามก็ส่งกองทัพมาทวง แต่หลวงพระบางขับไล่กองทัพเวียดนามไปได้ และเรื่องราวก็ยุติลง เชื่อกันว่าการที่เวียดนามแสดงความอ่อนแอเช่นนี้ก็เพราะเกิดจลาจลขึ้นในเวียดนามเนื่องจากกษัตริย์ราชวงศ์เลหมดอำนาจ ไม่สามารถควบคุมกิจการของประเทศด้วยพระองค์เอง

แต่อันตรายอย่างใหญ่หลวงที่สุดของหลวงพระบางนั้นมาจากพม่า ซึ่งเรือง

อำนาจขึ้นเพราะอลองพญา (ค.ศ. 1752–ค.ศ. 1760) กับทายาทของอลองพญาองค์ต่อๆ มา หลวงพระบางนั้น ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น จำต้องยอมอ่อนน้อมต่อพม่า เมื่อ ค.ศ. 1753 และต้องส่งเจ้าหลวงพระบางหลายองค์รวมทั้งโอรสของเจ้าอินทโสมที่ชื่อ สุริยวงศ์ ไปเป็นตัวจำนำอยู่ในเมืองพม่าด้วย ครั้นพระเจ้าอลองพญาสิ้นพระชนม์ เจ้าอินทโสมก็พยายามจะกู้เอกราช แต่ไม่สำเร็จ พอจีนมารุกรานพม่าและพระเจ้าตากได้ชัยชนะแก่พม่าที่ในเมืองไทย สถานการณ์ของหลวงพระบางก็ดีขึ้น เจ้าอินทโสมจึงเลิกอ่อนน้อมต่อพม่า แล้วยังกล้าหาญชาญชัยยกไปตีเวียงจันทน์ซึ่งเป็นพันธมิตรของพม่าใน ค.ศ. 1771 กองทัพพม่าจึงยกมาตีกองทัพหลวงพระบางที่เมืองกาสีแตกพ่ายไป แล้วไปช่วยเวียงจันทน์ซึ่งถูกกองทัพหลวงพระบางล้อมอยู่ แต่แล้วกองทัพพม่าก็ยกทัพกลับไปโดยมิได้ทำอะไร เพื่อจะรื้อฟื้นอำนาจของพม่าที่เคยมีอยู่นอกเหนืออาณาจักรหลวงพระบางอีกเลย

ดังนั้นเจ้าอินทโสมจึงอาจหาญเสี่ยงโชคเข้าข้างฝ่ายพระเจ้าตาก และในปี ค.ศ. 1774 ก็เข้าเป็นพันธมิตรช่วยไทยรบพม่า พระองค์มิได้เฉลียวพระทัยว่าการกระทำเช่นนี้ เป็นก้าวที่ยาวเกินไปจนถลำลึกไปมาก เพราะใน ค.ศ. 1778 เมื่อไทยยึดเวียงจันทน์และทำลายเอกราชของเวียงจันทน์ได้แล้ว ไทยก็เรียกร้องให้เจ้าอินทโสมส่งโอรสชื่อเจ้าโชติกะกุมาร (ค.ศ. 1776–ค.ศ. 1781) ไปเป็นตัวจำนำ อันเป็นการแสดงว่า ไทยได้ลดอำนาจหลวงพระบางลงเป็นเมืองขึ้นเสียแล้วเช่นกัน

ใน ค.ศ. 1781 อนุชาของเจ้าโชติกะกุมาร คือ เจ้าเทียววงศ์ บังคับให้พระเชษฐาสละราชสมบัติให้พระองค์ หลังจากนั้นเพียง 6 ปี กษัตริย์องค์ใหม่นี้ก็พิราลัยตั้งแต่ยังหนุ่มโดยไม่มีโอรส หลวงพระบางจึงมีเรื่องวุ่นวายอยู่ถึง 4 ปี เพราะบรรดาอนุชาต่างก็แย่งชิงราชสมบัติกัน ดังที่กล่าวมาแล้วแต่ตอนก่อน เรื่องนี้ยั่วยุให้เจ้านันทเสนแห่งอาณาจักรเวียงจันทน์เข้าแทรกแซง อนุชาองค์หนึ่งซึ่งมีนิสัยชอบวิวาทชื่อว่า เจ้าอนุรุทธ์ เป็นโอรสองค์ที่สองของเจ้าอินทโสม รวบรวมไพร่พลออกต่อต้านเจ้านันทเสนซึ่งมารุกราน แต่ก็ไม่สามารถจะรักษาเมืองไว้ได้ พอเมืองหลวงแตกก็หนีมากรุงเทพ ฯ และมาอยู่อย่างเป็นเชลยบรรดาศักดิ์อยู่ถึง 2 ปี (ค.ศ. 1791–ค.ศ. 1793)

ระหว่างนั้นเจ้านันทเสนก็ประหัตประหารผู้คนในหลวงพระบางเสียเป็นอันมากแล้วกวาดต้อนผู้คนที่เหลืออยู่กลับไป พระองค์ต้องการจะทำการใหญ่ยิ่งกว่านั้น แต่ยังเกรงว่าพระมหากษัตริย์ไทยซึ่งเป็นเจ้านายของพระองค์จะกริ้ว เพียงการโจมตี

หลวงพระบางครั้งนี้ เจ้านันทเสนก็ทำการเกินตัวไปแล้ว ผลจึงกลายเป็นว่า ต้องถูกถอดออกจากราชสมบัติ และได้รับคำสั่งให้เข้ามาอยู่เสียในกรุงเทพ ฯ พอเข้ามาถึงได้ไม่ช้า เจ้าอนุรุทธ์ซึ่งลี้ภัยเข้ามาอยู่ก่อนก็ได้รับอนุญาตให้กลับไปโดยคำขอร้องจากพระเจ้ากรุงจีน เจ้าอนุรุทธ์จึงได้กลับไปครองหลวงพระบาง พระองค์ทรงพากเพียรซ่อมแซมราชธานีที่ย่อยยับและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ในปี ค.ศ. 1817 พระองค์สละราชสมบัติให้พระโอรส คือ เจ้ามังธาตุราช

กษัตริย์องค์ใหม่นี้ไม่ใช่คนหนุ่มแล้ว เพราะประสูติเมื่อ ค.ศ. 1775 พระองค์พอพระทัยที่จะดำเนินรอยตามพระบิดาและปกครองบ้านเมืองอย่างสงบ ทรงระมัดระวังพระองค์เป็นอันมาก ไม่ยอมให้เจ้าอนุดึงไปเป็นพันธมิตรต่อต้านอำนาจของไทย แต่เมื่อไทยปราบเจ้าอนุและอาณาจักรเวียงจันทน์ล่มจมไปแล้ว เจ้ามังธาตุราชจึงเห็นความจำเป็นที่จะวางนโยบายใหม่ ใน ค.ศ. 1831 และ ค.ศ. 1833 พระองค์ส่งคณะทูตไปยังเมืองเว้ ขออ่อนน้อมยอมถวายต้นไม้เงินทอง ซึ่งพระอัยกาของพระองค์ดึงดันไม่ยอมถวายเมื่อ ค.ศ. 1750

แต่นโยบายใหม่นี้ก็ไม่บังเกิดผล หลวงพระบางยังปลดแอกอำนาจของไทยลงจากบ่าไม่ได้ ส่วนพระเจ้ามีนมางนั้นทรงเก็บราชสาสน์ซึ่งราชทูตลาวเชิญมาถวายนั้นเสียด้วยความสุขุมรอบคอบ ต่อมาอีกหลายปี ราชสาสน์นั้นก็ได้กลายเป็นลาภอันประเสริฐราวกับเทวดาประทานลงมาให้แก่ฝรั่งเศส เมื่อฝรั่งเศสหาข้ออ้างที่จะขยายอำนาจออกจากเวียดนามข้ามแม่น้ำโขงเข้าไปในลาว

เมื่อเจ้ามังธาตุราชพิราลัยใน ค.ศ. 1836 ขุนนางผู้ใหญ่ของไทยก็ไปในงานพระศพ และประกาศเปิดเผยว่าไทยมีสิทธิเหนือหลวงพระบาง โอรสของเจ้ามังธาตุราชที่ชื่อเจ้าสุขเสริม* ซึ่งเป็นผู้ที่ควรจะได้ราชสมบัติก็ยังเป็นตัวจำนำอยู่ในกรุงเทพ ฯ เจ้าสุขเสริมคอยอยู่ถึง 3 ปี พระมหากษัตริย์ไทยจึงทรงแต่งตั้งเป็นทางการ และพระราชทานอนุญาตให้กลับไปหลวงพระบางได้

---

* ไทยเรียก เจ้าสุทธิราช.—(หมายเหตุผู้แปล)

บทที่ 26
ราชอาณาจักรไทย
ค.ศ. 1688—ค.ศ.1851

สมเด็จพระเพทราชา ผู้ซึ่งแย่งราชสมบัติและป้องกันประเทศให้พ้นจากอำนาจของฝรั่งเศสนั้น ได้รับความลำบากยุ่งยากมาตลอดรัชกาลเป็นเวลาถึง 15 ปี[1] เพราะเกิดความไม่สงบภายในประเทศไม่หยุดหย่อน หัวเมืองหลายแห่งแข็งเมืองเป็นกบฏ เหตุการณ์ร้ายแรงเรื่องแรกเกิดขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1690 เมื่อมีผู้อ้างตนว่าเป็นพระอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์ นำสมัครพรรคพวกจะเข้ายึดพระนครศรีอยุธยาราษฎรในเมืองนครนายก ลพบุรี และสระบุรี เข้าสวามิภักดิ์ด้วยเป็นอันมาก ในระหว่างที่เข้าโจมตีพระนครนั้น ช้างของหัวหน้ากบฏถูกยิง ตนเองก็ได้รับบาดเจ็บและถูกจับตัวได้ สมัครพรรคพวกก็แตกกระจัดกระจายไป การพ่ายแพ้ครั้งนี้ทำให้ประชาชนในเมืองที่เกิดกบฏพากันตื่นตระหนก ถึงกับอพยพเข้าไปอยู่ในเขตแดนพม่าก็มี ปีต่อมา เจ้าเมืองสองคนแข็งเมืองขึ้น คือ เจ้าเมืองโคราชกับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชทางแหลมมลายู กบฏที่โคราชถูกปราบก่อน กองทัพกรุงต้องรบพุ่งอย่างหนักจึงปราบเมืองโคราชได้ โดยใช้วิธีเล่นว่าวแบบใหม่ เอาคบเพลิงผูกติดว่าวแล้วชักให้ไปติดหลังคาบ้านเรือนราษฎร พระยาโคราชหนีไปอยู่กับพรรคพวกที่นครศรีธรรมราช เมื่อ ค.ศ. 1692 กรุงศรีอยุธยาส่งกองทัพไปปราบด้วยความยากลำบากเช่นเดียวกัน กว่าเมืองนคร ฯ จะยอมแพ้ พระยาโคราชเสียชีวิตในระยะแรก ๆ ของการรบ ส่วนพระยานคร ฯ นั้นเป็นชาวมลายูและเคยเป็นเพื่อนกับแม่ทัพเรือซึ่งทางกรุงศรีอยุธยาส่งลงไป เมื่อพระยานคร ฯ เห็นว่าจะต้านทานต่อไปไม่สำเร็จ จึงฆ่าบุตรภรรยาของตน แล้วหนีลงเรือพร้อมด้วยบริวาร 50 คน แม่ทัพเรือซึ่งเป็นเพื่อนเก่าแสร้งทำไม่รู้ไม่เห็นปล่อยให้พระยานครหนีรอดไปได้ ตนเองจึงต้องเสียชีวิตแทน ศีรษะถูกเสียบประจานไว้ที่ประตูเมือง

เกิดกบฏขึ้นอีกครั้งหนึ่งที่โคราชเมื่อปี ค.ศ. 1699 ครั้งนี้หัวหน้ากบฏเป็นผีบุญผู้วิเศษ ตอนแรกก็มีบริวารเพียง 28 คนเท่านั้น แต่ทำให้เจ้าเมืองและประชาชน

---

[1] มีความเห็นขัดแย้งกันเรื่องปีที่สวรรคต พระราชพงศาวดารว่า ค.ศ. 1697 ดู Wood: **History of Siam**, หน้า 223.

หวาดหวั่นด้วยเกรงอำนาจเวทมนตร์คาถาอาคม หลังจากนั้นไม่ช้า ก็มีผู้ยุยงหัวหน้ากบฏผู้นั้นให้ย้ายมาตั้งมั่นอยู่ที่ลพบุรี เขาจึงยกพลมีกำลังประมาณสามพันมาอยู่ที่ลพบุรี ครั้นกองทัพกรุงยกขึ้นไปปราบปราม ไพร่พลก็ยอมแพ้ ส่งตัวผู้นำกับบริวารดั้งเดิม 28 คนนั้นให้แก่กองทัพกรุง การจลาจลก็สิ้นสุดลง

ในปี ค.ศ. 1700 เกิดการแย่งราชสมบัติกันในราชอาณาจักรลาว ทำให้ลาวแตกแยกกันเป็นสองอาณาจักร มีกษัตริย์ปกครองเวียงจันทน์องค์หนึ่ง ที่หลวงพระบางอีกองค์หนึ่ง กษัตริย์ญวนราชวงศ์เหงียนที่เมืองเว้สนับสนุนเจ้าลาวองค์หนึ่งให้ได้ราชสมบัติ โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องรับนับถือความเป็นเจ้าเป็นใหญ่ของเวียดนาม หลักฐานทางฝ่ายไทยอ้างว่าไทยก็ได้ส่งกำลังไปช่วยเหลือด้วยเหมือนกัน กษัตริย์ลาวจึงได้ส่งพระราชธิดามาถวายและได้เป็นชายาของพระมหาอุปราช[1] ตั้งแต่นั้นเวียดนามและไทยก็เป็นคู่แข่งกันเรื่อยมาในการที่จะมีอำนาจเหนือประเทศลาว

พระมหาอุปราชเสวยราชสมบัติต่อจากพระบิดาเมื่อปี ค.ศ. 1703 พงศาวดารไทยถวายพระนามว่า "พระเจ้าเสือ" พระองค์ดุร้าย ข่มเหงราษฎร จนมีเรื่องราวโจษขานกันต่อ ๆ มามากต่อมาก รัชกาลของพระองค์ไม่มีเหตุการณ์สำคัญที่ควรจะกล่าวถึง

รัชกาลต่อไปคือรัชกาลของพระเจ้าท้ายสระ (ค.ศ. 1709–ค.ศ. 1733) ซึ่งเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระพุทธเจ้าเสือ รัชกาลนี้มีความสำคัญด้วยเรื่องที่ทรงพยายามจะกำจัดอิทธิพลเวียดนามในกัมพูชา ซึ่งเพิ่มพูนขึ้นเรื่อย ๆ ในปี ค.ศ. 1714 พระศรี โธเมีย ไทยเรียกว่า พระศรีธรรมราชา ถูกเจ้าอาคือพระแก้วฟ้าขับไล่ออกจากราชธานี พระแก้วฟ้ามีกองทัพเวียดนามและลาวหนุนหลัง พระศรีธรรมราชากษัตริย์กัมพูชากับอนุชาจึงหนีมายังกรุงศรีอยุธยา ไทยส่งกองทัพไปโจมตีกัมพูชาถึงสองครั้งเมื่อปี ค.ศ. 1715 กับเมื่อปี ค.ศ. 1716 เพื่อจะแย่งราชสมบัติคืนให้แก่พระศรีธรรมราชา แต่พ่ายแพ้กลับมา ในปี ค.ศ. 1717 กองทัพใหญ่ของไทยสองทัพยกไปโจมตีกัมพูชาอีก ทัพหนึ่งมีกองทัพเรือขนาดใหญ่ไปเป็นกำลังหนุนคอยโจมตีหัวเมืองชายทะเล อีกทัพหนึ่งเดินทัพทางบกไปตีเมืองอุดงอันเป็นราชธานีของพระแก้วฟ้า กองทัพทางใต้พินาศย่อยยับ วู้ดกล่าวว่า[2]เป็นการพินาศอย่างใหญ่หลวงที่สุดในประวัติศาสตร์ไทย เขาโทษว่า เป็นเพราะแม่ทัพไทยไร้ความสามารถและ

[1] เปรียบเทียบ **Histoire du Laos Francais** ของ **Le Boulanger**, หน้า 130–135. กับของ Wood. หน้า 222–223.

[2] Wood, หน้า 228.

ขลาด วู้ดกล่าวว่ากองทัพเรือตื่นตระหนกตกใจเพราะเสียเรือไปเพียง 2–3 ลำ จึงแล่นออกทะเลกลับมาเสีย ปล่อยให้กัมพูชากวาดล้างกองทัพบกจนย่อยยับ อย่างไรก็ดีหลักฐานข้างฝ่ายเวียดนามกล่าวว่า กองทัพเรือของไทยนี้ยึดได้เมืองฮาเตียนแล้วก็ถูกพายุทำลาย[1] ส่วนกองทัพด้านเหนือนั้น เข้าตีกองทัพกัมพูชาแตกพ่ายหลายครั้งหลายหน แล้วเข้าประชิดเมืองหลวง เมื่อเป็นเช่นนี้ พระแก้วฟ้าจึงยอมอ่อนน้อมสวามิภักดิ์ ไทยก็ปล่อยให้กัมพูชาปกครองอาณาจักรของตนต่อไป เห็นได้ชัดว่า พระแก้วฟ้าทำเช่นนี้เพราะหวังจะได้กำลังของไทยไว้ต้านทานอำนาจของเวียดนาม เพราะเวียดนามมีนโยบายขยายอาณาจักร ต้องการจะเอากัมพูชาเป็นเมืองขึ้น แต่ดูเหมือนไทยก็ไม่ตั้งใจจะช่วยจริงจังนัก เวียดนามจึงขยับเข้ามาในดินแดนกัมพูชามากขึ้น

เมื่อพระเจ้าท้ายสระสวรรคตลงในปี ค.ศ. 1733 พระอนุชา คือ พระมหาอุปราช กับพระราชโอรสองค์ที่ 2 ทรงพระนามเจ้าฟ้าอภัย ต่อสู้แย่งชิงราชสมบัติกัน พระมหาอุปราชได้ชัยชนะ ขึ้นเสวยราชย์ทรงพระนาม พระมหาธรรมราชาที่ 2 แต่โดยปกติขนานพระนามกันว่า พระเจ้าบรมโกศ พระองค์แก้แค้นฝ่ายตรงกันข้ามอย่างรุนแรง แต่ภายหลังก็ทรงปกครองบ้านเมืองให้ได้รับความสงบสุข จนประวัติศาสตร์ไทยถือว่า รัชกาลของพระองค์ซึ่งสิ้นสุดลงในปี ค.ศ. 1758 นั้น เป็นยุคทองระยะเวลาที่พระองค์เสวยราชย์อยู่นั้น ตรงกับเวลาที่กำลังมีเหตุการณ์ที่น่าตื่นเต้นเกิดขึ้นในประเทศพม่า คือพวกมอญก่อการจลาจลขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1740 ทำให้พม่าเจ้าเมืองเมาะตะมะและเจ้าเมืองทวายหนีเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ผลก็คือว่าเกิดมีสัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับพม่าขึ้นในปี ค.ศ. 1744 พม่าส่งทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีเป็นครั้งแรกในระยะกว่าร้อยปีมานี้ พระเจ้าบรมโกศทรงปฏิเสธไม่ยอมพระราชทานพระราชธิดาให้แก่กษัตริย์มอญ คือ สมิงถ่อ หรือ สมิงทอในภาษาไทย พม่าก็หวังจะให้ไทยช่วยปราบมอญ ถึงแม้ว่าไทยจะได้ส่งทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีตอบกรุงอังวะในปี ค.ศ. 1746 แต่พระเจ้าบรมโกศก็ยังทรงรักษาความเป็นกลางอย่างเคร่งครัด ปีต่อมาสมิงทอเสียราชสมบัติแล้วหนีไปเชียงใหม่ วู้ด[2]กล่าวว่าสมิงทอไปซ่องสุมผู้คนอยู่ที่นั่น แล้วพยายามกลับไปกู้ราชสมบัติแต่ไม่สำเร็จ ในปี ค.ศ. 1750 สมิงทอหาทางเล็ดลอดมาถึงกรุงศรีอยุธยา แต่พระเจ้าบรมโกศไม่ทรง

---

[1] Maybon, หน้า 124.

[2] Wood, หน้า 235.

ช่วยเหลือ และในขั้นสุดท้ายก็ได้ส่งตัวลงสำเภาเนรเทศไปเมืองจีน แต่สมิงทอไปขึ้นบกที่เวียดนาม แล้วหาทางกลับไปเชียงใหม่ได้อีก เมื่อปี ค.ศ. 1756 สมิงทอพร้อมด้วยทหารกองหนึ่งไปอาสาสมัครรับราชการอยู่กับพระเจ้าอลองพญา แต่อลองพญาควบคุมตัวไว้ จนกระทั่งสมิงทอถึงแก่กรรมในสองปีต่อมา

พระเจ้าบรมโกศเป็นกษัตริย์ที่รักความสงบ และเป็นพุทธศาสนูปถัมภก เมื่อปี ค.ศ. 1753 กษัตริย์แห่งแคนดี[1] (ลังกา) ทูลขอคณะสงฆ์ไทยให้ไปช่วยให้อุปสมบทพระภิกษุลังกา พระเจ้าบรมโกศทรงจัดสมณทูต 15 รูป มีพระภิกษุชื่อพระอุบาลีเป็นประธานให้เดินทางไปลังกา คณะสมณทูตชุดนี้ทำความสำเร็จอย่างใหญ่หลวง มีข้อพิสูจน์ให้เห็นได้ คือ นิกายใหม่ที่เรียกกันว่าอุบาลีวงศ์ หรือสยามวงศ์นั้น เป็นนิกายที่ใหญ่ที่สุดในลังกา

ก่อนสวรรคตในปี ค.ศ. 1758 พระเจ้าบรมโกศทรงสถาปนาพระราชโอรสองค์ที่ 2 คือ เจ้าฟ้าอุทุมพรขึ้นเป็นมหาอุปราช แทนที่จะสถาปนาพระราชโอรสองค์ใหญ่ พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่จึงทรงเดือดร้อนอึดอัดพระทัย ต้องสละราชสมบัติออกทรงผนวชเสียเป็นการหลีกทาง พระเชษฐาจึงเสวยราชสมบัติแทน เป็นพระบรมราชา (ค.ศ. 1758–ค.ศ. 1767)* พระองค์เป็นมหากษัตริย์องค์สุดท้ายที่ได้ครองกรุงศรีอยุธยา พอขึ้นครองราชสมบัติได้ปีหนึ่ง พระเจ้าอลองพญาก็เข้ามารุกรานเมืองไทย และเข้าล้อมพระนครโดยอ้างเหตุผลในการเข้าโจมตีนี้ว่า ไทยไม่ยอมส่งพวกกบฏมอญซึ่งหนีเข้ามาพึ่งพระบารมีอยู่ในเมืองไทยกลับไป แต่ความจริงนั้นอลองพญามุ่งหวังจะทำให้พม่ารุ่งโรจน์เหมือนสมัยบุเรงนอง คนไทยยืนยันว่า ถึงแม้ว่าอลองพญากษัตริย์พม่าจะไม่ได้รับบาดแผลสาหัส พระองค์ก็จำเป็นจะต้องเลิกทัพกลับไป เพราะไม่ได้เตรียมที่จะทำสงครามระยะยาว เพราะฉะนั้นจึงต้องตัดสินพระทัยเสด็จกลับก่อนฤดูฝน ปี ค.ศ. 1760 แต่การสิ้นพระชนม์ของอลองพญานี้ก็ช่วยได้แต่เพียงยืดเวลาที่พม่าจะรุกรานไทยครั้งต่อไปให้เนิ่นนานออกไปอีก 2–3 ปีเท่านั้น

---

[1] พระเจ้าเกียรติสิริแห่งลังกาเป็นชาวอินเดีย แต่ทรงสนับสนุนกิจการศาสนาในราชอาณาจักรของพระองค์เป็นอย่างดี เมื่อทรงเห็นว่าคณะสงฆ์ของพุทธศาสนาเสื่อมโทรม ก็ทรงส่งทูตไปถึงทั้งที่พม่าและไทย เพื่อขอพระสงฆ์ให้ไปช่วยฟื้นฟูศาสนาพุทธในลังกา

* ไทยเรียก พระเจ้าเอกทัศน์.

ดังที่ทราบมาแล้วจากบทก่อน[1] ว่า พอพระเจ้ามังระรับราชสมบัติต่อจากพระเจ้ามังลอกในปี ค.ศ. 1763 พระองค์ก็เริ่มเตรียมการโจมตีอยุธยาอีก แต่ก่อนที่จะส่งกองทัพใหญ่มาทางด้านเชียงใหม่ พระองค์ส่งกองทัพอีกกองทัพหนึ่งไปยึดมะริดและตะนาวศรี กองทัพด้านนี้รุกเข้ามาได้สะดวกจนยึดหัวเมืองตามแหลมมลายูได้หลายเมือง แต่มาถูกสกัดกั้นที่เพชรบุรีเพราะพระยาตากสิน[2] แม่ทัพไทยท่านผู้นี้ภายหลังจะทำการใหญ่สำเร็จจนได้ชื่อว่าเป็นผู้กู้ชาติของไทย การรบอย่างหนักเริ่มขึ้นในตอนปลายๆ ปี ค.ศ. 1765 ไทยถูกรุกรานสามด้าน ด้านหนึ่งนั้นกองทัพพม่ายกลงมาจากเชียงใหม่ อีกด้านหนึ่งมาทางด่านเจดีย์สามองค์ อีกด้านหนึ่งมาจากทางภาคใต้ ทัพพม่าทั้งสามทัพเคลื่อนเข้าใกล้ราชธานีเข้ามาทุกที แล้วก็เริ่มล้อมพระนครศรีอยุธยาเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1766 จนถึงฤดูฝนก็ไม่มีการลดหย่อนผ่อนคลายเพราะพม่าตระเตรียมกำลังมาพร้อม มีเรือซึ่งจะทำการรบได้ในบริเวณที่น้ำท่วม พอตกปลายฤดูฝนพม่าก็ส่งกำลังหนุนมาเพิ่มอีก พม่าไม่ยอมเจรจาสงบศึกในทำนองที่จะไว้หน้าคนไทยบ้างเลย ไทยจึงต่อต้านไปจนสุดฤทธิ์ก่อนจะถึงที่สุดเมื่อเดือนเมษายน ค.ศ. 1767 พระเจ้าตากสินผู้ซึ่งไม่พอใจในการกระทำของพระเจ้าแผ่นดินผู้ไร้ความสามารถ ก็ได้เล็ดลอดออกจากพระนครศรีอยุธยาพร้อมด้วยทหาร 500 คน หนีไปยังเมืองระยองริมอ่าวไทย แล้วเริ่มต้นสร้างกองทัพใหม่ขึ้น ณ ที่นี้ ส่วนพม่านั้นได้ทำลายทุกสิ่งทุกอย่างที่ได้พบเห็น ยกเว้นแต่ของที่พอจะขนไปเมืองพม่าได้ก็เข้าปล้นขนเอาไป พระราชวังและอาคารสถานที่สำคัญๆ ถูกเผาผลาญ รวมทั้งบ้านเรือนราษฎรนับพัน กรุงศรีอยุธยาที่พินาศย่อยยับนั้นไม่ได้บูรณะซ่อมแซมขึ้นอีก เมื่อไทยฟื้นตัวขึ้นแล้วก็มาสร้างราชธานีขึ้นใหม่ที่กรุงเทพฯ

เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกแล้ว พม่าก็มีเรื่องยุ่งยากขึ้นกับจีนอย่างรุนแรง เมื่อตอนต้นๆ ปี ค.ศ. 1768 มิงจุยยกทัพมาคุกคามอังวะ สถานการณ์อยู่ในขั้นอันตราย ดังนั้นถ้าหากว่าไทยมีผู้เหมาะสมก็จะมีโอกาสดีอย่างใหญ่หลวง ในระหว่างที่ถูกพม่าโจมตีครั้งสุดท้ายนั้น พระเจ้าเอกทัศน์ก็หายสาบสูญ ไม่ได้ยินข่าวคราวอีกต่อไป

บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ที่รอดชีวิตอยู่ภายหลังกรุงแตกนั้นก็ยังมีอยู่บ้าง แต่ไม่มีคนอย่างพระนเรศวรในบรรดาเจ้านายเหล่านี้ พระยาตากสินซึ่งเป็นลูกครึ่ง

---

[1] บทที่ 22.

[2] พม่าเรียกว่า พญาตาก.

จีนจึงกลายเป็นผู้นำในการต่อต้านพม่า ทันทีที่กรุงแตกพระยาตากสินก็แผ่อำนาจออกยึดครองหัวเมืองต่าง ๆ ใกล้ ๆ ระยอง ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1767 ยึดได้เมืองจันทบุรี ความสำเร็จครั้งนี้ทำให้มีคนมาสมัครเป็นพรรคพวกนับพัน ในเดือนตุลาคมก็ยกทัพเรือเข้ามาทางปากน้ำเจ้าพระยา ยึดเมืองธนบุรี ประหารชีวิตเจ้าเมืองธนบุรีซึ่งพม่าแต่งตั้งไว้ แล้วในที่สุดก็อุกอาจเข้าโจมตีค่ายใหญ่ของพม่าซึ่งมาตั้งยึดครองอยู่ที่ตำบลโพธิ์สามต้นใกล้ ๆ กรุงศรีอยุธยา และได้ชัยชนะอย่างเด็ดขาด

ความสำเร็จครั้งนี้ทำให้พระยาตากสินคิดตั้งตนเป็นกษัตริย์ ในตอนแรกก็คิดว่าจะใช้อยุธยาเป็นราชธานีอีก แต่ก็จะต้องสิ้นเปลืองเงินทองผู้คนมากมายเกินกำลังที่จะทำได้ในขณะนั้น ดังนั้นจึงจัดงานราชาภิเษกขึ้นที่ธนบุรี อย่างไรก็ตามคนไทยยังคงแตกแยกกันอยู่เป็นก๊กเป็นเหล่า หัวเมืองทางแหลมมลายูอยู่ในอำนาจของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งประกาศเป็นเอกราชและตั้งตนเป็นพระเจ้ามุสิกะเมืองโคราชและหัวเมืองภาคตะวันออกอยู่ในปกครองของโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าบรมโกศ ซึ่งสถาปนาพระองค์เองขึ้นเป็นกษัตริย์ เจ้าเมืองพิษณุโลกก็ทำเช่นเดียวกัน ขนานนามตนเองว่าพระร่วง ส่วนทางเหนือสุดของพิษณุโลกนั้น พระภิกษุองค์หนึ่งชื่อเรือน ได้ตั้งอาณาจักรซึ่งมีพระภิกษุเป็นประมุขขึ้น เรียกว่าอาณาจักรเจ้าพระฝาง นอกจากนี้พม่ายังมีกองทัพใหญ่และกองทัพเรือตั้งมั่นอยู่ที่เมืองราชบุรีบนฝั่งแม่น้ำแม่กลอง

เมื่อจีนถอยไปจากอังวะในปี ค.ศ. 1768 พระเจ้ามังระก็มีรับสั่งให้พม่าเจ้าเมืองทวายร่วมมือกับกองทัพพม่าที่ราชบุรีเข้าโจมตีกรุงธนบุรี แผนการนี้ล้มเหลวโดยสิ้นเชิง เพราะพระเจ้ากรุงธนบุรีขับไล่กองทัพเจ้าเมืองทวายออกไปและยึดราชบุรีไว้ได้ กองทัพเรือของพม่าที่อยู่ ณ ที่นั้นก็ตกอยู่ในอำนาจของพระเจ้ากรุงธนบุรีทั้งหมด เมื่อได้ชัยชนะพม่าที่ราชบุรีแล้วก็เสด็จไปโจมตีพิษณุโลกทันที คือในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1768 แต่ไม่สำเร็จ เจ้าพระยาพิษณุโลกจึงทำพิธีราชาภิเษกประกาศตนเป็นพระเจ้าแผ่นดินไทย แต่หลังจากนั้นไม่ช้าก็ถึงแก่กรรม เจ้าพระฝางก็เข้ายึดเอาดินแดนของเจ้าพระยาพิษณุโลก

พอใกล้จะสิ้นฤดูฝน พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ยกทัพไปยังเขตโคราชของกรมหมื่นเทพพิพิธซึ่งได้รับกำลังช่วยเหลือจากพม่า ณ ที่นี้พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ชัยชนะอย่างเด็ดขาด แม่ทัพพม่าตายในที่รบ กรมหมื่นเทพพิพิธจะหนีไปเวียงจันทน์ แต่ถูกจับได้กลางทางจึงถูกประหารชีวิต

พระพุทธรูปมงคลบพิตรที่อยุธยา (ก่อนมีการซ่อมและสร้างโบสถ์ใหม่)

ยังมีเรื่องที่พระเจ้ากรุงธนบุรีจะต้องทรงปฏิวัติอีกมากมาย ก่อนที่จะรวบรวมเมืองไทยได้เป็นปึกแผ่น ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนี้มีเหตุการณ์ในกัมพูชาที่ต้องรีบจัดการเสียก่อน คือ พระรามาธิบดี กษัตริย์กัมพูชาซึ่งรู้จักกันดีในนามว่า องโนน ถูกพระเชษฐา คือ องตนขับไล่ องตนมีกองทัพโคจินจีน (ญวนใต้) ช่วยเหลือ องโนนจึงลี้ภัยมายังกรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีทวงบรรณาการจากองตนผู้แย่งราชสมบัติ องตนไม่ยอมถวายบรรณาการ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงส่งกองทัพจากโคราชไปยึดเมืองเสียมราฐและพระตะบอง นับว่าเป็นก้าวแรกที่ไทยขยับเข้าไปช่วยกษัตริย์กัมพูชาที่ลี้ภัยมา ในขณะนั้นพระเจ้ากรุงธนบุรียังทรงติดงานที่เตรียมจะไปปราบพระเจ้ามุสิกะแห่งนครศรีธรรมราช จึงทรงละทิ้งเหตุการณ์ทางด้านกัมพูชาไปจัดการทางปักษ์ใต้เสียชั่วคราว การโจมตีนครศรีธรรมราชนั้นได้รับผลสำเร็จอย่างรวดเร็ว แต่พอพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จมาถึงราชธานีในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1769 กองทัพไทยที่ไปกัมพูชาก็พ่ายแพ้ถอยกลับมา

ไม่มีประโยชน์ที่จะพยายามแสดงสิทธิความเป็นเจ้าเป็นใหญ่เหนือกัมพูชาในทันที เพราะพม่ามาคุกคามอยู่ทางด้านเชียงใหม่ และพระองค์ก็ยังจะต้องจัดการปราบเจ้าพระฝางด้วย ดังนั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงตัดสินพระทัยยกทัพไปตีพม่าทางด้านเชียงใหม่ก่อน แต่แผนการนี้ล้มเหลวเพราะขณะที่เสด็จอยู่ทางภาคเหนือนั้น มักเธียนตู เข้าโจมตีเมืองจันทบุรีและตราดเมื่อเดือนกันยายน ค.ศ.1769 แต่เผอิญเกิดกาฬโรคขึ้นในกองทัพเวียดนามที่ยกมารุกรานไทย ทำให้สถานการณ์ของฝ่ายไทยดีขึ้น และช่วยให้พระเจ้ากรุงธนบุรีกลับกลายเป็นฝ่ายรุกแทนที่จะเป็นฝ่ายรับ พระองค์เองทรงนำกองทัพใหญ่เข้าโจมตีฝ่ายที่เข้ามารุกราน และในขณะเดียวกันก็ส่งกองทัพขึ้นไปปราบปรามอาณาจักรของเจ้าพระฝาง เข้าโจมตีพิษณุโลก ยึดได้เมืองพิษณุโลกอย่างง่ายดาย พอราชธานีอันมีป้อมปราการแข็งแรงของเจ้าพระฝางที่ชื่อว่า สวางคบุรี ถูกโจมตี เจ้าพระฝางก็หนีออกจากเมืองไปทางเหนือ แล้วหายสาบสูญไม่มีใครได้ข่าวคราวอีกต่อไป ส่วนกองทัพของพระเจ้ากรุงธนบุรีที่มุ่งไปตีฮาเตียนก็ตีได้เมืองนั้น แล้วก็ขึ้นไปยังพนมเปญ ขับไล่นักองตนออกจากราชสมบัติ แล้วตั้งนักองโนนขึ้นเป็นกษัตริย์ตามเดิม ครั้นถึงปี ค.ศ.1772 นักองตนได้รับความช่วยเหลือจากเวียดนาม ยกมาตีกองทัพไทยแตก เข้ายึดเมืองหลวงของกัมพูชา แต่ก็เป็นไปอย่างที่ทราบมาแล้วจากข้างต้น[1] ว่านักองตนไม่สามารถจะยึดครองราชธานี

[1] หน้า 519.

ของพระองค์ไว้ได้ นักองโนนผู้ซึ่งไทยสนับสนุนก็ได้กลับเป็นกษัตริย์ตามเดิมอีก ใน ค.ศ. 1773 แต่ยังไม่ทันที่ตระกูลเหงียนจะสามารถกลับเข้าไปควบคุมอาณาจักรกัมพูชาที่วุ่นวายนี้อีก เวียดนามก็มีเรื่องเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมืองของตน ในระยะนี้ไทยก็กลับมีกำลังฟื้นตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว และเป็นฝ่ายที่ควบคุมกัมพูชา

เมื่อพระเจ้ามังระทำความตกลงปรองดองกับจีนได้ใน ค.ศ. 1770 พระองค์ก็เริ่มเตรียมการรุกรานประเทศเพื่อนบ้านทางด้านตะวันออกอีกทันที ใน ค.ศ. 1771 อาณาจักรเวียงจันทน์ถูกกองทัพของอาณาจักรหลวงพระบางล้อมเมืองไว้ จึงขอความช่วยเหลือจากพระเจ้ามังระ พอกองทัพพม่ายกมาใกล้จะถึง กองทัพหลวงพระบางก็ถอยจากเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้พม่าเข้ามายุ่งเกี่ยวกับดินแดนทางภาคเหนือของไทย ใน ค.ศ. 1772 และ 1773 พม่าพยายามจะเข้ายึดเมืองพิชัย แต่ไทยต่อต้านจนต้องถอยกลับไปทั้งสองครั้ง ใน ค.ศ. 1773 มอญกบฏขึ้นทำให้แผนการที่พม่าจะมารุกรานไทยอย่างเต็มที่นั้นต้องหยุดชะงักไปชั่วคราว พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงใช้เวลาว่างเพียงเล็กน้อยนั้นยกพลขึ้นไปทางเหนือเพื่อขับไล่พม่าออกจากฐานทัพที่เชียงใหม่ ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1775 พระองค์ยึดได้เมืองเชียงใหม่ แล้วรีบเสด็จกลับลงมาทางใต้เพื่อเตรียมป้องกันราชธานีของพระองค์ เพราะพม่ายกทัพข้ามเขตแดนเข้ามาหลายต่อหลายครั้ง ติดตามพวกมอญซึ่งลี้ภัยเข้ามาอยู่ในไทยเพราะถูกพม่าปราบปรามเมื่อ ค.ศ. 1774 ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1775 กองทัพพม่าก็โจมตีกองทัพไทยที่ชายแดนเมืองกาญจนบุรี แล้วรุกเข้ามาตั้งมั่นที่ราชบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปถึงที่นั่นไม่ช้าก็แก้ไขสถานการณ์ได้สำเร็จ ในเดือนเมษายนพระองค์ยึดได้เมืองราชบุรี และได้เชลยมาเป็นจำนวนมาก ในระหว่างนี้พม่าก็ยกเข้าโจมตีทางภาคเหนืออีกทัพหนึ่ง แต่แตกพ่ายถอยกลับไป ในปลายปีนั้นเองพม่าซึ่งไปตั้งฐานทัพอยู่ที่เชียงแสนหลังจากที่เสียเชียงใหม่แล้วนั้น ก็พยายามจะมาตีเชียงใหม่คืน แต่กองทัพไทยซึ่งขึ้นไปช่วยสามารถขับไล่พม่าออกไปได้

ในปลายปีนั้นเอง การรุกรานครั้งใหญ่ซึ่งพม่าตระเตรียมไว้นานก็ได้เริ่มขึ้น ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1776 กองทัพของมหาสีหสุระ (อะแซหวุ่นกี้) ตีกองทัพใหญ่ของไทยแตกใกล้ ๆ เมืองสุโขทัย แล้วยึดเมืองนั้นไว้ได้ เสร็จแล้วก็ไปล้อมเมืองพิษณุโลก และตีกองทัพของพระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งยกขึ้นไปช่วยแตกพ่ายไปก่อนที่เมืองพิษณุโลกจะแตก พวกไทยก็หาทางหนีออกจากเมืองไปได้ก่อน ต่อ

มาพม่าขาดแคลนเสบียงอาหารก็เลยกลายเป็นฝ่ายรับ และจำเป็นต้องทิ้งเมืองพิษณุโลกถอยกลับไป แล้วยังถูกไทยติดตามคอยโจมตีซ้ำแล้วซ้ำอีกจนพม่าเสียทีหลายครั้งหลายหน กองทัพพม่าที่ยังเหลืออยู่ข้ามเขตแดนกลับไปได้ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1776 ในเดือนมิถุนายนก่อนหน้านั้น พระเจ้ามังระสิ้นพระชนม์ พระโอรสทรงนามสิงคุ (หรือ จิงกูจา) ได้รับราชสมบัติ ตามที่เราได้เห็นแล้วกษัตริย์พระองค์ใหม่ของพม่านี้ไม่ทรงเห็นด้วยกับนโยบายที่จะเสี่ยงโชคในเมืองไทยอีกต่อไป แต่ก่อนที่จะเรียกกองทัพกลับ พระองค์ก็ยังพยายามจะยึดเชียงใหม่กลับคืน การนี้เกือบจะทำได้สำเร็จ แต่ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1776 ไทยขับไล่กองทัพพม่าที่มาล้อมเมืองเชียงใหม่ไปหมด ในขณะนั้นเชียงใหม่อดอยากยากแค้นมาก เจ้าเมืองและราษฎรส่วนมากพากันละทิ้งบ้านเมืองอพยพไปอยู่ที่ลำปาง เชียงใหม่จึงเป็นเมืองร้างอยู่ประมาณ 20 ปี

ถึงตอนนี้ พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงรวบรวมเมืองไทยได้เป็นปึกแผ่นและขับไล่พม่าออกไปได้หมดแล้ว แต่รัชกาลของพระองค์มีศึกสงครามมิได้หยุดหย่อน ความเคร่งเครียดปรากฏชัดในพระองค์ และทรงเริ่มแสดงอาการพระจริตไม่ปกติ การรบพุ่งที่เชียงใหม่และในการต่อสู้กับมหาสีหสุระนั้นส่วนมากก็ได้ชัยชนะเพราะเจ้าพระยาจักรี นับวันอาการเสียพระจริตรุนแรงมากขึ้น เจ้าพระยาจักรีก็ต้องรับผิดชอบในราชการบ้านเมืองมากขึ้นทุกที ในปี ค.ศ. 1778 ไทยมีโอกาสที่จะขยายอำนาจออกไปเหนืออาณาจักรลาวทั้งสอง คือ หลวงพระบางและเวียงจันทน์ เวียงจันทน์ยกทัพบุกรุกเข้ามาในดินแดนไทย เปิดโอกาสให้ไทยยกกลับไปโจมตีจนได้ชัยชนะเหนืออาณาจักรนั้น ในขณะเดียวกันกษัตริย์หลวงพระบางก็จำต้องยอมรับความเป็นเจ้าเป็นใหญ่ของไทย

หลังจากนั้นไม่ช้า แผนการซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีเตรียมมาตั้งแต่ต้นๆ รัชกาล คือ การที่จะจัดตั้งรัฐบาลให้เขมรนั้นก็ต้องล้มเหลวลง โคจินจีนพยายามจะเข้ามามีอำนาจควบคุมกัมพูชาอีก โดยตั้งโอรสผู้เยาว์ของนักองตนซึ่งถูกขับออกจากราชสมบัติไปแล้วนั้นขึ้นเป็นกษัตริย์กัมพูชา ใน ค.ศ. 1781 กองทัพไทยซึ่งมีเจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพก็ยกไปกัมพูชาเพื่อจะกู้อำนาจของไทยกลับคืน และจะยกเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ขึ้นเป็นกษัตริย์กัมพูชา แต่ก่อนที่งานนี้จะสำเร็จ เจ้าพระยาจักรีก็ต้องรีบกลับกรุงธนบุรี เพราะพวกกบฏก่อการจลาจลขึ้นที่อยุธยา ประกาศความตั้งใจว่าจะประหารพระเจ้าแผ่นดินผู้มีพระสติวิปลาสนี้เสีย และจะยกย่อง

เจ้าพระยาจักรีขึ้นเป็นกษัตริย์ ข้าราชการผู้มักใหญ่ใฝ่สูงผู้หนึ่งชื่อพระยาสรรคบุรี ถือโอกาสสวมรอยตั้งตัวเป็นหัวหน้าพวกกบฏ แล้วพาสมัครพรรคพวกเข้าไปยังกรุงธนบุรี จับพระเจ้ากรุงธนบุรีบังคับให้ทรงผนวชเสีย จุดประสงค์ของพระยาสรรคก็คือว่า จะฉวยโอกาสขณะที่เจ้าพระยาจักรีไม่อยู่นี้ตั้งตนเองเป็นกษัตริย์เสียเอง

เจ้าพระยาจักรีได้ทราบข่าวนี้จากพระยาสุริยอภัยเจ้าเมืองโคราช จึงสั่งให้พระยาสุริยอภัยล่วงหน้าเข้ามายังกรุงธนบุรีก่อน ให้จัดการแก้ไขสถานการณ์ให้เรียบร้อย เจ้าพระยาจักรีเองเข้ามาถึงกรุงในเดือนเมษายน ค.ศ. 1782 และได้พบว่าพวกกบฏถูกปราบปรามราบคาบแล้ว ผู้ที่คิดตั้งตัวเป็นกษัตริย์ก็ตกอยู่ในมือของพระยาสุริยอภัย เจ้าพระยาจักรีได้รับการต้อนรับอย่างปรีดาปราโมทย์ เพราะประชาชนมีความนิยมยินดีต้องการจะให้ปกครองบ้านเมือง ความลำบากอันสำคัญยิ่งนั้นอยู่ที่ว่า พระเจ้ากรุงธนบุรียังมีพระชนม์อยู่ พระเจ้าแผ่นดินผู้เสียพระสตินี้มีพระชนม์เพียง 48 พรรษา รัชกาลของพระองค์ก็รุ่งโรจน์มาแล้วเช่นนี้ หากทรงพระชนม์อยู่ต่อไปอาจจะเป็นเหตุให้เกิดจลาจลอย่างร้ายแรงขึ้นอีกได้ ภายในประเทศ ดังนั้น เมื่อมีการกวาดล้างหัวหน้าพวกกบฏครั้งใหญ่ พระองค์ผู้ซึ่งได้กู้เอกราชของไทยก็ต้องถูกกำจัดไปด้วย เจ้าพระยาจักรีได้รับสถาปนาขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ ทรงพระนาม พระรามาธิบดี*

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก หรือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (ค.ศ. 1782—ค.ศ. 1809) ทรงเป็นผู้ประดิษฐานพระราชวงศ์ปัจจุบันนี้ขึ้นที่กรุงเทพ ฯ รัชกาลพระองค์ต้องทำศึกกับพม่าอย่างใหญ่หลวงอีกครั้งหนึ่ง ก่อนที่พระองค์จะเสด็จขึ้นครองราชย์หนึ่งเดือน ที่กรุงอังวะเกิดการปฏิวัติ ทำให้โพธิพญา (พระเจ้าปดุง) ซึ่งเป็นพระโอรสองค์ที่สามารถที่สุดของพระเจ้าอลองพญาได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ พระเจ้าปดุงนี้เป็นผู้ที่ปรารถนาอำนาจไม่มีที่สิ้นสุด พระองค์ต้องการจะบังคับให้ประเทศใกล้เคียงอยู่ในพระราชอำนาจให้หมดสิ้น ในปี ค.ศ.1785 สงครามอันน่าอิดหนาระอาใจระหว่างพม่ากับไทยก็เกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง และกินเวลาหลายปี แต่ไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ มิได้อยู่ในฐานะประเทศที่ถูกกองทัพของพระเจ้ามังระทำลายไว้ย่อยยับนั้นอีกแล้ว แต่เป็นประเทศที่มีชัยชนะในการสงคราม และมีผู้นำที่ชำนิชำนาญงานมาแล้ว กองทัพพม่าจึงได้รับความเสียหายอย่างย่อยยับ จนทำให้การรบคลายความรุนแรงลงไปทุกทีจนกลายเป็นแต่เพียงการปะทะกันตามชายเขตแดนประปรายเรื่อย ๆ ไป พระมหากษัตริย์

*ไทยไม่เรียกพระนามนี้ (ผู้แปล)

พระองค์ใหม่ของไทยนี้มีพระสติปัญญาเฉลียวฉลาดและสุขุมรอบคอบมาก จึงไม่คิดจะรุกรบเข้าไปในเขตแดนพม่าเพื่อแก้แค้นการรุกรานอันรุนแรงของพระเจ้าปดุง เมื่อปี ค.ศ. 1785 นั้น พระองค์ตั้งพระทัยแต่จะทำให้ราชอาณาจักรเป็นปึกแผ่นมั่นคง และปรับปรุงกิจการทางด้านการบริหารประเทศ ถึงแม้ว่าพระองค์จะได้ทรงหาทางตีเอาเมืองมะริดตะนาวศรีและทวายกลับคืนมาได้ เพราะสามเมืองนี้เป็นสิทธิอันชอบธรรมของไทย แต่เมื่อได้เมืองทั้งสามนี้มาแล้วในไม่ช้าพระองค์ต้องปล่อยปละละทิ้งให้พม่าไปเมื่อปี ค.ศ. 1792 และแม้ว่าเชียงใหม่และเชียงตุงทางภาคเหนือ และเกาะภูเก็ตทางภาคใต้ จะยังเป็นอาหารอันโอชะที่ไทยและพม่ายังคงยื้อแย่งกันอยู่ แต่การสู้รบส่วนมากก็เป็นเรื่องการปะทะกันระหว่างพวกเจ้าเมืองทางชายแดนเหล่านั้นเท่านั้นเอง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเป็นผู้สร้างกรุงเทพมหานครราชธานีของพระเจ้าตากนั้นอยู่ที่ธนบุรี ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา สมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ ทรงสร้างพระบรมมหาราชวังขึ้นทางอีกฟากหนึ่งของแม่น้ำที่ตำบลบางกอกจริง ๆ มีกำแพงป้อมแวดล้อมสองชั้น และภายในเขตกำแพงด้านนอกกับกำแพงด้านในนั้นกลายเป็นบ้านเมืองขึ้นมา นอกจากจะได้ทรงจัดการปกครองในส่วนภูมิภาคแล้ว พระองค์ยังได้ทรงปรับปรุงรัฐบาลกลางตามขนบประเพณีดั้งเดิม ก่อนจะเสด็จสวรรคตเป็นเวลานาน ราชอาณาจักรของพระองค์ก็ฟื้นตัวขึ้นจากความพินาศอันเกิดจากการรุกรานของพม่า และการต่อสู้เพื่อจะรวบรวมอำนาจของพระเจ้ากรุงธนบุรีในตอนต้น ๆ คริสต์ศตวรรษที่ 19 ไทยก็มีอำนาจยิ่งกว่าสมัยใด ๆ ที่แล้ว ๆ มา และไม่ช้าก็จะถึงเวลาที่ไทยจะได้ใช้นโยบายขยายอำนาจ แผ่ออกไปควบคุมราชอาณาจักรลาว หลวงพระบางและเวียงจันทน์ทางเหนือ อาณาจักรกัมพูชาอันเก่าแก่ และรัฐต่าง ๆ ในแหลมมลายูทางภาคใต้

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ ทรงได้โอกาสดีที่จะเพิ่มอิทธิพลของไทยที่ในกัมพูชา เพราะกบฏไกเซินทำให้อำนาจของราชวงศ์เหงียนซบเซาลงไปเป็นเวลานาน ความพยายามตอนแรก ๆ ของพระองค์นั้นมีอุปสรรคเพราะพระเจ้าปดุงยกทัพมาโจมตีประเทศไทย แต่นักองเองกษัตริย์ผู้เยาว์ของเขมรซึ่งเป็นผู้นิยมญวนต้องหนีภัยเข้ามาพึ่งพระบารมีอยู่ที่กรุงเทพ ฯ ครั้นถึงปี ค.ศ.1794 พระองค์พระราชทานอภิเษกนักองเองที่กรุงเทพ ฯ และในปีรุ่งขึ้นก็พระราชทานอนุญาตให้กลับไปเมืองอุดงราชธานีของกัมพูชา พร้อมกับกองทัพไทยในบังคับบัญชาของเจ้าพระยายมราช

(แบน) เจ้าพระยายมราชผู้นี้เป็นเจ้าเมืองพระตะบองและเสียมราฐ(เมืองพระนคร) ซึ่งเป็นเมืองด่าน และเป็นผู้ฝักใฝ่นิยมไทย ไทยมีอำนาจเด็ดขาดเหนือกัมพูชาอยู่หลายปีโดยไม่มีใครขัดขวาง และในขณะที่เป็นใหญ่อยู่นี้ ก็ฉวยโอกาสเข้าครอบครองจังหวัดทั้งสามของกัมพูชา คือ มงคลบุรี ศรีโสภณ และโคราช ซึ่งอยู่ทางเหนือของพระตะบอง เลอแคลร์เขียนไว้ว่า[1] เมืองไทยผนวกดินแดนเหล่านี้เข้ากับดินแดนของตน "อย่างเงียบ ๆ" ในปี ค.ศ. 1795 และในปีเดียวกันนั้น พระตะบองและเสียมราฐซึ่งอยู่ในปกครองของเจ้าพระยายมราช (แบน) อย่างกึ่งอิสระก็ถูกโอนจากกัมพูชาไปเป็นของไทย เข้าใจว่าคงจะถือเป็นค่าชดเชยในการที่นักองเองได้กลับขึ้นครองราชสมบัติ

เมื่อจักรพรรดิยาลองตั้งจักรวรรดิเวียดนามขึ้นในปี ค.ศ. 1802 ไทยกับเวียดนามก็กลับเป็นคู่แข่งกันอีกในการที่จะเข้าไปมีอำนาจควบคุมกัมพูชา บรรดาเสนาบดีกัมพูชานั้นปักใจไม่ยอมให้เวียดนามหาข้อแก้ตัวถือโอกาสที่จะทำให้ประเทศกัมพูชากลายเป็นสนามรบอีก จึงส่งบรรณาการไปถวายทั้งที่กรุงเทพ ฯ และกรุงเว้ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ ก็ทรงพระปรีชาพอที่จะทรงอดออมยอมลดหย่อนพระราชอำนาจในกัมพูชาลงเช่นนี้

สถานการณ์อันหมิ่นเหม่ต่ออันตรายในกัมพูชานี้ยังดำเนินต่อไปจนกระทั่งปี ค.ศ. 1812 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ค.ศ. 1809–ค.ศ. 1824) จึงทรงเข้าแทรกแซง คือ สนับสนุนอนุชาของนักองจันทร์กษัตริย์กัมพูชาซึ่งเป็นกบฏต่อพี่ นักองจันทร์หนีไปใช่ง่อนแล้วกองทัพอันเข้มแข็งของเวียดนามก็ช่วยเหลือให้นักองจันทร์กลับได้ราชสมบัติตามเดิมในปีต่อมา ไทยก็ฉลาดพอที่ถอยกลับจากกัมพูชาพร้อมด้วยเจ้าเขมรผู้ซึ่งไทยสนับสนุน เจ้ากัมพูชาผู้นี้เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ จนตลอดชีวิต ทหารเวียดนามเข้ายึดป้อมค่ายในพนมเปญ อิทธิพลไทยก็ซบเซาไปพักหนึ่ง แต่รัฐบาลที่กรุงเทพ ฯ ก็ยังเปิดหูตากว้างอยู่ คอยโอกาสที่จะได้มีอำนาจเข้าควบคุมกัมพูชาอีก และในระหว่างนั้นก็หาทางอื่นชดเชย คือ ในปี ค.ศ. 1814 ไทยส่งกองทัพไปโคราช ซึ่งเป็นต้นทางที่จะรุกต่อไปเพื่อยึดดินแดนที่อยู่ระหว่างชายแดนของเมืองพรหมเทพกับทิวเขาดงเร็ก แล้วผนวกเมืองมลูเปรย์ กับตองเลรีปู ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองอุดงมากจนเกินกำลังของรัฐบาลกัมพูชาจะควบคุมไปถึง เมื่อไม่มีการต่อต้านกองทัพไทยก็เดินทางต่อไป ข้ามแม่น้ำโขงไปยึดได้เมืองสตรึงเตรง ใน

[1] **Histoire du Cambodge**, หน้า 402.

การเดินทัพครั้งนี้ไทยได้ดินแดนผืนใหญ่ทางภาคเหนือของกัมพูชา เป็นผืนแผ่นดินรูปลิ่มที่แทรกอยู่ระหว่างอาณาจักรกัมพูชาและอาณาจักรเวียงจันทน์ ซึ่งอีกไม่กี่ปีข้างหน้า (ค.ศ. 1828) อาณาจักรเวียงจันทน์นี้ก็จะถูกกลืนเช่นเดียวกัน

ในรัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า ฯ นั้น นอกจากเรื่องที่เกี่ยวกับกัมพูชาแล้วไทยก็ไม่มีเรื่องเดือดร้อนอะไรอื่น สงครามกับพม่ายังดำเนินต่อไป แต่ส่วนใหญ่เป็นการปะทะกันตามชายแดน และมีผลกระทบกระเทือนแต่ในแหลมมลายูเท่านั้น ในปี ค.ศ. 1810 พม่ายึดได้เกาะภูเก็ตและล้อมเมืองชุมพร แต่ไทยก็ขับไล่ออกไปได้โดยไม่ยาก คาดกันว่าพม่าจะยกมาโจมตีอีกใน ค.ศ.1819 แต่ก็ไม่ปรากฏว่าเป็นจริงตามที่คาดคะเน พม่ากำลังทุ่มเทความสนใจไปจดจ่ออยู่กับการที่จะได้ปกครองแคว้นอัสสัม ไทยจึงไม่มีอะไรที่จะต้องหวาดวิตกอีก

การหวั่นเกรงว่าพม่าจะยกมารุกรานไทยอีกเช่นนี้ ทำให้ไทยต้องถอดสุลต่านแห่งไทรบุรีออกจากตำแหน่ง เพราะได้ทราบว่าสุลต่านติดต่อเกี่ยวข้องกับพม่า ไทยไม่ยอมอภัยให้สุลต่านแห่งไทรบุรีเลยที่ไปยอมยกปีนังให้อังกฤษเมื่อปี ค.ศ. 1786 และยกดินแดนมณฑลเวลสลีย์ (สมารัง ไพร) ให้อีกเมื่อปี ค.ศ. 1800 ดังนั้นในปี ค.ศ. 1821 กองทัพไทยก็เข้ารุกรานรัฐไทรบุรี สุลต่านหนีไปปีนัง นี่เป็นการเริ่มต้นยุคแห่งการบีบรัด ซึ่งไทยจงใจจะทำต่อรัฐต่าง ๆ ในมลายู ซึ่งทำให้อังกฤษตกใจมาก ผลก็คือว่า ต่างฝ่ายต่างเตรียมตัวกันอย่างขะมักเขม้น เรื่องนี้ควรจะอ่านในตอนที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์ของมลายู[1]

นับตั้งแต่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 พยายามจะมาควบคุมอาณาจักรอยุธยาอันเก่าแก่แล้วล้มเหลวไปเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 17 นั้น ไทยก็เลยกลับระแวงสงสัยไม่ไว้ใจชาวยุโรปจนเกินควร และได้วางกฎเกณฑ์อย่างเข้มงวดกวดขันเกี่ยวกับการค้าของฝรั่ง ในระยะครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ไทยก็ยังรักษาที่ท่าเช่นนั้นมั่นคงอยู่ แต่พอจะคาดคะเนได้ว่า เริ่มจะมีการเปลี่ยนแปลงบ้างแล้วในรัชกาลของสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ เพราะในปี ค.ศ. 1818 นั้น พระองค์ทรงรับทูตโปรตุเกสชื่อ คาร์ลอส แมนูแอล ซิลเวรา และทรงยอมทำข้อตกลงเกี่ยวกับการค้า โดยให้ซิลเวราเป็นผู้ดูแลการค้าของโปรตุเกสในเมืองไทย วู้ดบรรยายว่า ซิลเวรามีฐานะเป็นกงสุลโปรตุเกส[2] แต่ว่าที่จริงแล้ว ยังไม่มีตำแหน่งกงสุลที่แท้จริงในเมืองไทยจนกระทั่งถึงรัช

---

[1] ดูบทที่ 29 ก.

[2] **History of Siam**, หน้า 276.

กาลของสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ (ค.ศ. 1851—ค.ศ. 1868) ไทยจึงได้ยอมให้ประเทศมหาอำนาจแต่งตั้งกงสุลได้ ที่วู้ดกล่าวเช่นนี้จึงคลาดเคลื่อนจากความจริง ยิ่งกว่านั้นซิลเวรายังได้รับบรรดาศักดิ์ของไทยเป็น "หลวง" และดูเหมือนว่าเขาทำงานอยู่ใต้บังคับบัญชาข้าราชการไทยอย่างแท้จริง บริษัทอีสต์อินเดียในขณะนั้นก็พยายามหาทางจะปลดเปลื้องข้อบังคับต่าง ๆ เกี่ยวกับการค้าของคนในบังคับอังกฤษซึ่งอยู่ในเมืองไทย ในปี ค.ศ. 1818 และ 1819 รัฐบาลอินเดียส่งสาสน์มาเกลี้ยกล่อมและส่งสิ่งของมากมายเข้ามาถวายที่กรุงเทพ ฯ แต่ก็ไม่ได้ผล ดังนั้น ในปี ค.ศ. 1821 ฟิลลิปส์ ผู้ว่าราชการเมืองปีนัง จึงสั่งให้พ่อค้าที่สิงคโปร์คนหนึ่ง ชื่อ มอร์แกน เดินทางมากรุงเทพ ฯ เป็นการส่วนตัว มีความมุ่งหมายว่าให้ไปรวบรวมข่าวสารต่าง ๆ และหยั่งเสียงเสนาบดีไทยเกี่ยวกับเรื่องที่ว่าจะลดหย่อนผ่อนผันเงื่อนไขต่าง ๆ เกี่ยวกับการค้าลงได้บ้างหรือไม่ แต่รัฐบาลที่อินเดียเองก็ตัดสินใจว่าจะเข้าจัดการเรื่องนี้อยู่เหมือนกัน ในปีนั้นเอง จอห์น ครอว์เฟิร์ด ก็พยายามมาติดต่อแต่ไม่สำเร็จผล พอที่จะทำให้หนทางปลอดโปร่งไปได้ งานของเขานั้นจะได้บรรยายไว้ในบทต่อไป[1] แต่ถึงกระนั้นการค้าของอังกฤษก็เริ่มจะขยายออก คนไทยก็เช่นเดียวกับพม่า คือในตอนแรก ๆ ก็ไม่เต็มใจจะทำข้อตกลงเป็นลายลักษณ์อักษรให้เป็นการผูกมัดตนเอง แต่ก็เต็มใจที่จะอนุญาตให้เอกชนมาตั้งหลักฐานทำการค้าขายอยู่ในประเทศได้ กล่าวกันว่า จอห์น ฮันเตอร์ ซึ่งเข้ามาอยู่ในเมืองไทยในตอนนี้ เป็นพ่อค้าอังกฤษคนแรกที่มาอยู่ในเมืองไทย

สมเด็จพระพุทธเลิศหล้า ฯ เสด็จสวรรคตเมื่อเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1824 หลังจากเกิดสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งแรกเพียงเล็กน้อย เจ้าฟ้ามหามงกุฎ* พระราชโอรสองค์ใหญ่ซึ่งมีพระมารดาเป็นเจ้า ควรจะได้รับราชสมบัติ พระองค์ทรงผนวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาอยู่ในเวลาที่สมเด็จพระชนกนาถสวรรคต อย่างไรก็ตาม บรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ซึ่งมีอำนาจเข้มแข็งได้สถาปนาพระราชโอรสองค์ใหญ่แต่พระมารดามิได้เป็นเจ้า ขึ้นเสวยราชสมบัติ เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้ามหามงกุฎนั้นจะได้รับราชสมบัติสืบต่อไปในปี ค.ศ. 1851 พระองค์เป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเป็นเยี่ยมยอดในบรรดาพระมหากษัตริย์ซึ่งได้ประทับบนราชบัลลังก์ของไทย

---

[1] บทที่ 29 ข.

* ไทยเรียกพระนามว่า เจ้าฟ้ามงกุฎ—(หมายเหตุผู้แปล)

รัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ นี้ กล่าวกันว่า "ไม่ค่อยก้าวหน้า"[1] พระองค์เป็นแบบฉบับของผู้ที่ถือขนบธรรมเนียมอย่างเคร่งครัด ซึ่งเป็นการล้าสมัยอย่างน่ากลัวอันตราย ในชั้นแรกอังกฤษก็หวังว่าไทยจะช่วยอังกฤษรบพม่า แต่รัฐบาลของสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ยังทำเฉยเมยเพราะไม่ไว้วางใจและยังคิดห่วงใยผลประโยชน์ของไทยที่ขัดกันกับอังกฤษที่ในมลายู เรื่องนี้ปรากฏชัดแจ้งในตอนที่ไทยต้อนรับร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี ทูตคนที่สองซึ่งบริษัทอีสต์อินเดียส่งมากรุงเทพ ฯ อย่างไรก็ตาม ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นีก็ได้จัดทำสนธิสัญญาได้เมื่อปี ค.ศ. 1826 ซึ่งจะยกมากล่าวในตอนที่กล่าวถึงมลายูในบทต่อไป[2] อังกฤษมีความคิดว่า จะเสนอยกเมืองตะนาวศรีของพม่าซึ่งอังกฤษยึดไว้ได้นั้นให้ไทย แต่ท่าทีของไทยเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ดูแข็งกร้าวมาก อังกฤษจึงไม่ได้นำเรื่องที่คิดไว้นี้เข้าสู่การเจรจา เมื่อตอนที่ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นีจะมาเมืองไทยนั้น รัฐบาลที่อินเดียกำลังพิจารณาปัญหาที่ว่า ควรจะรื้อฟื้นราชอาณาจักรมอญอันเก่าแก่แห่งหงสาวดีในพม่าตอนล่างขึ้นใหม่ดีหรือไม่ ตามที่ทราบกันอยู่แล้วว่า มีพวกมอญหลายพันคนอพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทย รัฐบาลอินเดียจึงสั่งให้เบอร์นีเที่ยวเสาะหาเชื้อพระวงศ์กษัตริย์มอญ ว่าจะมีหลงเหลืออยู่ในบรรดาครัวมอญอพยพนี้บ้างหรือไม่ หรือว่าในบรรดาพวกมอญที่มารับตำแหน่งราชการชั้นสูง ๆ ในสยามนั้นอาจจะมีผู้ที่เหมาะสมสักคนหนึ่ง อังกฤษจะได้สถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์มอญ รายงานของเฮนรี เบอร์นี เกี่ยวกับเรื่องนี้เป็นเรื่องที่น่าสนใจ แต่เขาก็ไม่สามารถจะหาร่องรอยเจ้านายในราชวงศ์มอญหรือผู้เหมาะสมคนอื่นได้

ในปี ค.ศ. 1833 สหรัฐอเมริกาส่งทูตมากรุงเทพ ฯ เพื่อจะมาจัดการทำสนธิสัญญาเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อชนชาติอเมริกันซึ่งอาจจะมาเยี่ยมเยือนเมืองไทย ทั้งเบอร์นีและโรเบิร์ตส์ ทูตอเมริกัน ได้ใช้ความพยายามอย่างใหญ่หลวงเพื่อจะเกลี้ยกล่อมให้พระเจ้าแผ่นดินไทยทรงยินยอมให้ตั้งกงสุล แต่ก็ไม่สำเร็จ

ในรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ นี้เอง ราชอาณาจักรลาวเวียงจันทน์ต้องล่มจมสูญหายไป ราชธานีก็ถูกทำลาย[3] เรื่องนี้เกิดขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1828 เมื่อไทยปราบลาวสำเร็จลงแล้ว สมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ก็ทรงพยายามจะทำให้ไทยกลับมี

---

[1] Wood, หน้า 277.

[2] บทที่ 29 ข.

[3] เรื่องนี้กล่าวไว้ในบทที่ 25.

อำนาจเข้าไปควบคุมอาณาจักรกัมพูชาอีก ดังนั้นในปี ค.ศ. 1831 จึงโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชาผู้พิชิตเวียงจันทน์ยกทัพเข้าไปตีกัมพูชาโดยไม่มีการบอกกล่าว ตอนแรก ๆ เจ้าพระยาบดินทร์ ฯ ทำการได้ผลดี กองทัพกัมพูชาแตกพ่ายที่กำปงชนัง นักองจันทร์หนีไปเมืองวินห์ลอง กองทัพไทยก็เข้ายึดเมืองพนมเปญ เมืองอุดงและเมืองโชดกต่อ ๆ กันไปอย่างรวดเร็ว แต่แล้วเหตุการณ์ก็เริ่มกลับกลายไป เพราะหัวเมืองตะวันออกของกัมพูชากลับจับอาวุธหันเข้าต่อสู้อย่างรวดเร็ว มีกองทหารย่อย ๆ ออกคอยดักโจมตีและขัดขวางการติดต่อของกองทหารไทย ซึ่งเจ้าพระยาบดินทร์ ฯ ส่งออกไปเกลี้ยกล่อมชาวเขมรให้มาสวามิภักดิ์ เมื่อเจ้าพระยาบดินทร์ ฯ พยายามจะเข้ายึดเมืองวินห์ลองนั้น ก็เสียกองทัพเรือทั้งกองทัพ จักรพรรดิมินมางส่งกองทัพเวียดนามจำนวน 15,000 คนมาขับไล่กองทัพไทยซึ่งกำลังสับสนอลหม่านนี้ แล้วก็ตั้งนักองจันทร์ขึ้นครองราชสมบัติอีก ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1834 นักองจันทร์ทิวงคตอย่างกะทันหันด้วยโรคบิด ผู้ว่าราชการเวียดนามคือ องคำมาง ได้รับคำสั่งจากจักรพรรดิมินมาง ให้เรียกบุคคลสำคัญ ๆ ของกัมพูชามาเลือกผู้ที่สมควรจะได้รับราชสมบัติ เพราะโอรสองค์เดียวของนักองจันทน์นั้นสิ้นชีพเมื่อมีอายุเพียงไม่กี่ชั่วโมง แล้วองคำมางก็บงการให้เลือกเจ้าหญิงรุ่นสาวองค์หนึ่ง ชื่อองเมย์ขึ้นเป็นกษัตริย์ โดยไม่บอกกล่าวให้ทางฝ่ายไทยทราบเลย เห็นได้ชัดว่าจักรพรรดิมินมางตั้งพระทัยจะกลืนกัมพูชาที่ยังเหลืออยู่นี้เข้าในจักรวรรดิของพระองค์แล้วเวียดนามก็จัดการปรับปรุงการปกครองของกัมพูชาทั้งหมด ให้แบ่งอาณาจักรกัมพูชาออกเป็น 34 จังหวัด ทุกจังหวัดมีชื่อใหม่ล้วนแต่ผูกพันกับโคจินจีนทั้งสิ้น เลอแคลร์กล่าวว่า จักรพรรดิมินมางมีความมุ่งหมายที่จะ "ทำลายความเป็นเขมรของกัมพูชา"[1]

กัมพูชาไม่พอใจนโยบายแบบนี้ของเวียดนาม จึงทำให้ไทยได้โอกาสอย่างงดงามเพราะหลังจากที่กัมพูชาได้รับความลำบากเดือดร้อนอยู่ 7 ปี กัมพูชาก็กบฏต่อเวียดนามเที่ยวประหัตประหารเวียดนามทุกคนที่พบเห็น ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกัมพูชาก็ประชุมกันลับๆ จัดตั้งคณะกรรมการขึ้นบริหารประเทศของตนชั่วคราว แล้วร้องทุกข์มายังเมืองไทยขอความช่วยเหลือ และเสนอว่าจะถวายราชสมบัติแก่นักองด้วงซึ่งขณะนั้นอยู่ในความปกป้องของไทย ดังนั้น เจ้าพระยาบดินทร์เดชาผู้ชราก็ต้องกลับไปกัมพูชาอีกเป็นครั้งที่ 2 เมื่อ ค.ศ. 1841 เพื่อไปก่อตั้งอิทธิพลของไทยขึ้นใหม่

---

[1] **Histoire du Cambodge,** หน้า 422.

การที่จะตั้งนักองด้วงขึ้นเป็นกษัตริย์เขมรนั้นเป็นของง่าย แต่ว่าเวียดนามยังเป็นศัตรูที่เข้มแข็ง จึงมีการรบกันอย่างหนักหน่วงถึง 4 ปีก่อนที่จะตกลงปรองดองกันได้ เวียดนามสร้างป้อมขึ้นมากกว่า 50 ป้อม เพื่อจะควบคุมกัมพูชา ป้อมเหล่านี้พวกชาวบ้านกัมพูชายึดได้หมด แต่นักองด้วงกับที่ปรึกษาคือเจ้าพระยาบดินทร์ฯ ก็ยังขับไล่กองทัพเวียดนามออกไปไม่ได้ ในปี ค.ศ. 1845 มีการตกลงประนีประนอมกันว่า กัมพูชาจะต้องอยู่ในความคุ้มครองของไทยและเวียดนามร่วมกัน อีก 2 ปีต่อมานักองด้วงก็ได้รับสถาปนาเป็นกษัตริย์ ได้รับเครื่องราชูปโภคและเครื่องราชกกุธภัณฑ์จากเวียดนามและไทยตามประเพณี มีคณะทูตจากประเทศทั้งสองมาร่วมในงานอภิเษก การแก้ปัญหายุ่งยากของกัมพูชาครั้งนี้จะได้ผลดีหรือไม่ก็ต้องขึ้นอยู่กับความสามารถของกษัตริย์กัมพูชา เพราะทั้งไทยและเวียดนามไม่ยอมละทิ้งเจตนาเดิมที่มีต่อกัมพูชา เคราะห์ดีที่นักองด้วงเป็นคนมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีศีลธรรมอันดีงาม จึงตั้งพระทัยจะไม่ให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดฉวยโอกาสใช้ประเทศอันยากจนและไร้ความสุขของพระองค์นั้นเป็นเครื่องแสวงหาประโยชน์ พระองค์ไม่ไว้ใจไทยและถือว่าไทยเป็นศัตรู แต่พระองค์ก็เกลียดชังเวียดนาม ดังนั้นพระองค์จึงส่งโอรสองค์ใหญ่ คือ องวัตถาไปกรุงเทพฯ เพื่อการศึกษา องวัตถาผู้นี้ต่อไปจะเป็นกษัตริย์ทรงนามพระเจ้านโรดม (ค.ศ. 1860—ค.ศ. 1904)

ก่อนที่สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จะสวรรคตเพียงเล็กน้อย อังกฤษและสหรัฐอเมริกาพยายามจะเจรจาเพื่อขอเงื่อนไขที่เหมาะสมบางประการ เพื่อประโยชน์ของพ่อค้าของเขาอีกครั้งหนึ่ง อังกฤษไม่พอใจสนธิสัญญาที่เบอร์นีทำไว้ในเรื่องที่ว่าพระมหากษัตริย์ไทยทรงผูกขาดสินค้า โดยเฉพาะน้ำตาล และห้ามซื้อขายไม้สักเซอร์ เจมส์ บรุ๊ก แห่งซาราวักเป็นทูตอังกฤษได้รับอำนาจเต็ม มาถึงกรุงเทพฯ ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1850 สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ร้อนพระทัยใคร่จะมีสัมพันธไมตรีอันดีกับอังกฤษ แต่ประชวรจนไม่สามารถจะมีส่วนในการเจรจานั้น ความพยายามของบรุ๊กที่จะเจรจาทำสนธิสัญญาที่ทั้งสองฝ่ายพอใจไม่เป็นผลสำเร็จ สาเหตุที่ทำไม่สำเร็จนั้น ฟังดูไม่น่าจะทำให้เป็นเรื่องใหญ่ได้ คือ เมื่อตอนที่เขาล่องเรือขึ้นมาตามลำน้ำเจ้าพระยานั้น เรือลำหนึ่งเกยตื้นติดสันดอนอยู่ที่ปากน้ำ ทำให้เขาจำเป็นต้องออกปากขอความช่วยเหลือจากไทย ให้ช่วยทำให้เรือแล่นผ่านสันดอนมาได้ นอกจากนั้นยังมีข่าวลือว่า เมื่อเขาอยู่ในบอร์เนียวนั้นเขาไม่เคยทำการสิ่งใดสำเร็จ ข้อสำคัญที่สุดก็คือว่า พระราชสาสน์ที่เขาเชิญมานั้นเก่าไปถึง 2 ปีแล้ว และมีแต่ลายเซ็นของลอร์ดพาล์มเมอร์สตันเท่านั้น ไม่มีพระนามาภิไธยของพระนางเจ้า

วิคตอเรีย เรื่องเช่นนี้ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญมากในการติดต่อเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ของไทยในสมัยนั้น

ต่อจากบรุ๊กก็มี บัลเลสเตียร์ ชาวอเมริกัน ตามเข้ามา เขามาด้วยเรือใบรบขนาดเล็กของสหรัฐ รัฐบาลของเขาสั่งให้เขาเสนอข้อเดือดร้อนที่พลเมืองอเมริกันร้องเรียนไป และขอให้ทำสนธิสัญญาเสียใหม่ให้เหมาะสมกว่าที่เป็นอยู่ บัลเลสเตียร์ทำงานนี้ไม่สำเร็จ ต้องล้มเหลวลงอย่างน่าสังเวชยิ่งกว่าบรุ๊ก ไทยไม่ยอมให้เขาเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน เขาจึงต้องเดินทางกลับทั้ง ๆ ที่ยังไม่ได้ถวายสาสน์ของประธานาธิบดี เขาเป็นพ่อค้าซึ่งบาวริงกล่าวถึงไว้ว่า "ทำการค้าที่สิงคโปร์ก็ไม่มีโชค"[1] และท่านเสนาบดีในกรุงเทพ ฯ เห็นว่าเขาต่ำต้อยเกินไป จะติดต่อด้วยก็ไม่สมเกียรติ ทั้งบรุ๊กและบัลเลสเตียร์เสนอความเห็นแนะนำรัฐบาลของตนว่า เขาเห็นว่าการแสดงแสนยานุภาพให้ไทยเห็นเท่านั้นจึงจะทำให้คนไทยเปลี่ยนใจได้ แต่สมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ เสด็จสวรรคตในเดือนเมษายน ค.ศ. 1851 และประเทศไทยก็ก้าวเข้าสู่ยุคใหม่

---

[1] Sir John Bowring, **The Kingdom and People of Siam**, เล่ม 2 หน้า 211.

บทที่ 27

อินโดนีเซีย—นับตั้งแต่บริษัท วี.โอ.ซี. ถูกยุบเลิกจนถึงปีที่แรฟเฟิลพ้นจากตำแหน่ง ค.ศ. 1799—ค.ศ. 1816

การยุบเลิก "บริษัท" ยังผลให้การบริการกิจการในอินโดนีเซียเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยในระยะแรก ถึงแม้ว่าสาธารณรัฐบัตตาเวียจะเห็นด้วยอย่างเต็มที่กับหลักการปฏิวัติของฝรั่งเศสที่ว่า เสรีภาพและความเสมอภาคเป็นสิทธิโดยชอบธรรมของมนุษย์ แต่ก็ไม่พร้อมที่จะดำเนินนโยบายอย่างใดที่อาจทำลายคุณค่าของจักรวรรดิอินดิสตะวันออกที่มีต่อเมืองแม่ได้ เป็นที่เชื่อกันอย่างแน่นแฟ้นว่า ความมั่นคงของจักรวรรดินั้นขึ้นอยู่กับการปกครองชาวพื้นเมืองให้อยู่ในอำนาจอย่างเข้มงวด เพราะฉะนั้น ในขณะที่ เดิร์ก วัน โฮเก็นดอร์ป ข้าหลวงคนก่อนของมณฑลทางชายฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือของชวา และคู่ต่อสู้ที่เด็ดเดี่ยวของนีเดอร์เบอร์กพยายามเรียกร้องให้แยกการค้าจากการปกครองของรัฐบาล และยกเลิกระบบการส่งของบังคับและการเป็นทาสทางเศรษฐกิจ ซึ่งในครั้งนั้นเป็นที่รู้จักในนามว่า "hieren-diensten" ปรากฏว่าทฤษฎีของนีเดอร์เบอร์กได้รับความสนับสนุนมากยิ่งขึ้น ทฤษฎีนี้ถือหลักว่าชาวพื้นเมืองมีนิสัยเกียจคร้านโดยธรรมชาติ ดังนั้น แรงงานบังคับจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับความผาสุกของประชาชนชาวพื้นเมืองเอง เท่า ๆ กับนำผลกำไรทางการค้าให้แก่ฮอลันดา

อย่างไรก็ดี รัฐบาลพยายามแก้ไขปัญหาโดยแต่งตั้งคณะกรรมาธิการขึ้นอีกชุดหนึ่ง ซึ่งบุคคลทั้งสองได้รับการแต่งตั้งอยู่ในคณะกรรมาธิการนี้ด้วย คณะกรรมาธิการเริ่มประชุมในปี 1802 และได้รับมอบหมายให้ดำเนินการร่าง "กฎบัตรของการตั้งหลักแหล่งในเอเชีย" อันจะนำมาซึ่ง "ความผาสุกของประชาชนในหมู่เกาะอินดิสมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ผลประโยชน์ทางการค้าของฮอลันดามากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ และผลกำไรมากที่สุดแก่การคลังของรัฐบาลฮอลันดาเท่าที่จะเป็นได้" เมื่อพิจารณาจากข้อเท็จจริงจะเห็นว่า ลักษณะสำคัญของกฎบัตรซึ่งเป็นที่ยอม

รับของคณะกรรมาธิการนั้น ส่วนใหญ่ร่างขึ้นโดยนีเดอร์เบอร์ก แต่ก็ยังมิได้นำไปปฏิบัติ เพราะสงครามนโปเลียนซึ่งหยุดชะงักลงชั่วคราวตามสนธิสัญญาอาเมียงส์ ค.ศ. 1802 ได้เริ่มขึ้นอีกในปี ค.ศ. 1803 ยังผลให้การค้าทั้งหมดระหว่างสาธารณรัฐบัตตาเวียและอาณานิคมทั้งหลายสิ้นสุดลง ถึงแม้ว่าจะออกพระราชบัญญัติการปกครอง ค.ศ. 1806 ซึ่งให้สิทธิเสรีภาพมากขึ้นมาแทนที่กฎบัตรปี ค.ศ. 1804 แต่การที่หลุยส์ โบนาปาร์ตเข้าปกครองประเทศโดยตั้งเป็นราชอาณาจักรฮอลันดา แทนที่จะเป็นสาธารณรัฐบัตตาเวียดังแต่ก่อน ก็ยังผลให้กฎบัตรนั้นมิได้ถูกนำไปปฏิบัติเช่นกัน จุดประสงค์ประการหนึ่งของหลุยส์ โบนาปาร์ต คือ เพิ่มกำลังป้องกันชวาให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น เพื่อต่อต้านการรุกรานของอังกฤษตามคำแนะนำของจักรพรรดินโปเลียน หลุยส์ โบนาปาร์ตได้ทรงแต่งตั้งจอมพล เฮอร์มัน วิลเล็น เดนเดลส์ ให้ดำเนินงานนี้ พร้อมทั้งมอบอำนาจเด็ดขาดให้อย่างเต็มที่ด้วย

ในระยะนั้น เหตุการณ์คับขันในอินโดนีเซียได้ผ่านพ้นไปแล้ว วัน โอเวอร์สตราเต็น ซึ่งยังคงดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่หลังการยุบเลิกบริษัทแล้ว สนใจเป็นพิเศษที่จะป้องกันชวาให้พ้นจากการรุกรานของอังกฤษ ในปี ค.ศ. 1800 กองเรืออังกฤษได้เข้าปิดล้อมบัตตาเวีย แต่ไม่สามารถยกพลขึ้นบกได้ การที่อังกฤษต้องพะวงกับการรบของนโปเลียนที่ประเทศอียิปต์ในระยะแรก และต่อมาก็ต้องหันไปรับมือสถานการณ์ภายในของอินเดีย ทำให้อังกฤษไม่อาจรวบรวมกำลังที่เข้มแข็งพอที่จะเข้ายึดชวาได้ อย่างไรก็ตาม เรือรบของฮอลันดาที่ประจำอยู่ที่บัตตาเวียก็ถูกอังกฤษทำลายลงโดยสิ้นเชิง

สัญญาสันติภาพแห่งอาเมียงส์ในปี ค.ศ. 1802 ทำให้สถานการณ์ค่อยดีขึ้น ฮอลันดาได้ดินแดนทั้งหมดที่ถูกอังกฤษยึดไปก่อนหน้านี้กลับคืนมาเป็นของตนดังเดิม ยกเว้นลังกาและบริเวณแหลมกูดโฮป อันที่จริงสถานการณ์ในตอนนี้ดีกว่าที่คาดคิดไว้มาก ทั้งนี้เพราะเมื่อพ้นจากข้อบังคับอันเข้มงวดของสภาบริหารเจ้าหน้าที่บัตตาเวียก็สามารถจำหน่ายผลิตผลในตลาดทั่วไปได้ด้วยราคาสูงอย่างเสรี การกบฏของพวกทาสที่เกาะไฮติ ยังผลให้การผลิตกาแฟของหมู่เกาะอินดิสตะวันตกถูกทำลายลง บริษัทเดินเรือของชาติที่เป็นกลาง โดยเฉพาะอเมริกาและเดนมาร์กจึงมุ่งไปยังบัตตาเวียแทน ความต้องการกาแฟในระยะนั้นมีมาก จนชวาไม่สามารถผลิตออกจำหน่ายได้เพียงพอ นอกจากนี้ความสัมพันธ์กับเจ้าชาวพื้นเมืองก็ดำเนินไปด้วยดี สุลต่านแห่งบันทัมสนับสนุนฮอลันดาที่บัตตาเวีย เมื่ออังกฤษเข้าโจมตีใน ค.ศ. 1800

สุระการ์ตา และจอกจาการ์ตา ยังคงมีความสัมพันธ์อันดีกับฮอลันดา ได้เกิดเรื่องยุ่งยากที่ร้ายแรงในเซริบอน เนื่องจากโอรสที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมายของสุลต่านได้ขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระราชบิดาซึ่งสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1797 เหตุการณ์นี้มิได้มีผลกระทบกระเทือนอำนาจฮอลันดาแต่อย่างใด เพราะความเกลียดชังของประชาชนส่วนใหญ่มุ่งไปยังชาวจีนคนกลางซึ่งทำงานให้กับสุลต่าน ในที่สุดข้าหลวงฮอลันดาแห่งมณฑลชายฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือ ได้เข้าจัดการระงับความยุ่งยากด้วยการแต่งตั้งผู้มีสิทธิในการสืบราชสมบัติที่ถูกต้องขึ้นเป็นสุลต่านแทน

ทันทีที่สงครามในยุโรปเริ่มขึ้นใหม่ใน ค.ศ. 1803 อังกฤษก็เข้ายึดครองดินแดนของฮอลันดาเกือบจะทั้งหมดที่ตนเคยคืนให้แก่ฮอลันดาระหว่างการพักรบชั่วคราว ฮาร์ตซิงค์ได้คุมกองเรือรบฮอลันดาไปยังเกาะชวา แต่กองเรืออยู่ในสภาพที่ไม่ดีและมีจำนวนพลไม่พอเพียง ใน ค.ศ. 1806 กองเรือนี้จึงถูกกองทัพเรืออังกฤษที่มีกำลังเข้มแข็งของพลเรือเอกเปลลิวทำลายลง ขณะที่จอดทอดสมอใกล้ผึ่งเมืองบัตตาเวีย แต่อังกฤษก็ไม่ได้แสดงท่าทีจะเข้ายึดครองเกาะชวาแต่อย่างใด ความมุ่งหมายที่สำคัญข้อหนึ่งของเจ้าหน้าที่ฮอลันดาที่บัตตาเวียก็คือ หลีกเลี่ยงการให้ความสนับสนุนใด ๆ แก่ชาวฝรั่งเศส อันจะผลักดันให้อังกฤษมาตีชวา การที่หลุยส์ โบนาปาร์ตขึ้นครองราชบัลลังก์ฮอลันดาทำให้เจ้าหน้าที่ที่บัตตาเวียรู้สึกผิดหวังมาก เพราะไม่ปรารถนาให้มีการเปลี่ยนแปลงฐานะความเป็นกึ่งอิสระซึ่งนำความมั่งคั่งให้บัตตาเวียอย่างมาก นอกจากนั้นเดนเดลส์ยังได้รับแต่งตั้งให้จัดระเบียบการปกครอง และเสริมสร้างการป้องกันทางทหารในชวาเพื่อผลประโยชน์ของฝรั่งเศสอีกด้วย

ข้าหลวงใหญ่คนใหม่เริ่มอาชีพทนายความที่เมืองฮัตตัม และที่เมืองนั้นเขาได้เป็นผู้นำผู้รักชาติทั้งหลายดำเนินการต่อต้านพรรคการเมืองที่สนับสนุนราชวงศ์ เมื่อระบบการปกครองแบบ Stadhousedership กลับฟื้นฟูขึ้นใหม่ เขาได้หลบหนีไปประเทศฝรั่งเศส และเข้ารับราชการในกองทัพฝรั่งเศส ใน ค.ศ. 1793 ดูมูริเยมอบหมายให้เขาเป็นผู้บังคับการกองทหารบัตตาเวียเข้าโจมตีสาธารณรัฐ แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ เขาเดินทางกลับพร้อมด้วยกองทหารฝรั่งเศส ใน ค.ศ. 1795 ความสามารถในการรบของเขาปรากฏว่าเป็นกำลังสำคัญของกองทัพฝรั่งเศส นโปเลียนจึงพระราชทานตำแหน่งจอมพลให้ เดนเดลส์เป็นผู้นิยมเลื่อมใสนโปเลียนอย่างยิ่ง และด้วยอิทธิพลของนโปเลียนเขาได้เลิกจากการเป็นผู้นำในการปฏิวัติแบบใช้

คำพูดโจมตีมาเป็นผู้สนับสนุนการใช้กำลังทหารแบบเผด็จการในการดำเนินนโยบาย หลังการเดินทางอันยาวนานและเต็มไปด้วยภยันตรายผ่านทางกรุงลิสบอนและโมร็อกโก เดนเดลส์มาถึงเกาะชวาเมื่อวันที่ 1 มกราคม 1808

เดนเดลส์ได้รับมอบอำนาจพิเศษที่ทำให้เขาเป็นใหญ่เหนือสภาแห่งอินดิส และได้ถือโอกาสในระยะที่การคมนาคมติดต่อกับเมืองแม่ถูกตัดขาดลงดำเนินการอย่างอิสระเต็มที่ เขาทุ่มเทกำลังความสามารถเพื่อเสริมสร้างกำลังป้องกันชวา เพิ่มจำนวนทหารในกองทัพและปรับปรุงกองทัพให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เนื่องจากเดนเดลส์ไม่อาจหวังที่จะได้กำลังสนับสนุนเพิ่มเติมจากยุโรป จึงต้องเกณฑ์ชาวพื้นเมืองเข้ารับการฝึกหัดเป็นทหารด้วย กองทัพต้องปฏิบัติตามระเบียบวินัยอย่างเคร่งครัด พร้อมกันนั้นความเป็นอยู่ของทหารก็ได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้นกว่าที่เคยเป็น เมื่ออยู่ในปกครองของบริษัท ได้มีการสร้างโรงทหารและโรงพยาบาลขึ้นหลายแห่ง ได้เปิดโรงหล่อปืนที่สมารัง และโรงผลิตอาวุธที่สุราบายา เมืองสุราบายาก็ได้เสริมกำลังป้องกันให้เข้มแข็งขึ้น พร้อมทั้งได้สร้างป้อมใหม่ที่ชวาที่เมืองเวล-เตพรีเดน และที่มีสเตอร์ คอร์เนลิส เพื่อปรับปรุงการคมนาคมขนส่งทางทหารให้ดีขึ้น ได้มีการสร้างถนนสายใหญ่จากเมืองอันเจอร์ไปยังเมืองปานารูกัน เป็นระยะทางถึง 1,000 กิโลเมตร การเดินทางบกจากฝั่งตะวันออกไปยังตะวันตกใช้เวลาลดลงจาก 40 วันเป็นเพียง 6 วันครึ่ง แต่การสร้างถนนสายนี้ก็ต้องใช้แรงงานบังคับและสูญเสียชีวิตผู้คนเป็นจำนวนมาก เนื่องจากกองเรือของฮาร์ตซิงค์ถูกทำลายลงเมื่อ ค.ศ. 1806 เดนเดลส์จึงไม่มีเรือรบในการป้องกันชวาเลย เขาได้สร้างกองทัพเรือขึ้นใหม่ประกอบด้วยเรือเล็ก ๆ ที่วิ่งเร็วหลายลำ ประจำอยู่ฐานทัพที่มีเว็นบาย และเมรัคบาย ในช่องแคบซุนดา และทางตะวันออกของสุราบายา ฐานทัพทางตะวันออกนี้ได้รับการเสริมสร้างให้แข็งแรงยิ่งขึ้น ด้วยการสร้างป้อมที่สอง คือ ป้อมโลดวิค บนเกาะแห่งหนึ่งบริเวณช่องแคบมาดูรา

นับตั้งแต่เริ่มแรก เดนเดลส์ได้พยายามปฏิรูปการปกครองชวาโดยสิ้นเชิง จุดมุ่งหมายที่สำคัญก็คือ เริ่มการปกครองระบบโยงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางที่สมบูรณ์ที่สุดและเข้มงวดที่สุด และเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายดังกล่าว เขามิได้ลังเลใจแต่อย่างใดที่จะดำเนินการอย่างหักหาญเพื่อขจัดสิ่งที่ขวางทางเขา เดนเดลส์ยกเลิกตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ในมณฑลชายฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือและได้แบ่งที่ดินออกเป็น 5 ส่วนและ 38 แคว้น ซึ่งดินแดนทั้งหมดนี้อยู่ในความปกครองโดยตรงของบัตตา-

เวีย เกาะชวาแบ่งออกเป็น 9 ส่วน ภายใต้นายอำเภอซึ่งอยู่ในความปกครองโดยตรงของรัฐบาลกลาง หัวหน้าชาวพื้นเมืองซึ่งแต่เดิมเป็นผู้ปกครองกึ่งอิสระ ได้รับการแต่งตั้งเป็นข้าราชการของรัฐบาลฮอลันดา ในตำแหน่งเจ้านคร และยังได้รับตำแหน่งทางทหาร และได้รับเงินเดือนประจำอีกด้วย การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวซึ่งมีแผนการที่จะป้องกันความปลอดภัยในความสัมพันธ์ของชาวพื้นเมืองกับข้าราชการชาวยุโรป ยังผลให้รายได้ของหัวหน้าชาวพื้นเมืองและฐานะของเขาในสายตาประชาชนตกต่ำลงไปด้วย พวกผู้ปกครองรัฐในอารักขาในรัฐพื้นเมืองเหล่านี้ซึ่งแต่ก่อนขึ้นกับข้าหลวงมณฑลชายฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือ กลับมาอยู่ในการปกครองโดยตรงของบัตตาเวีย ตำแหน่งนี้ได้เปลี่ยนจากเดิมเป็นมนตรี

นอกไปจากภารกิจทางด้านการทหารแล้ว เดนเดลส์ยังได้รับมอบหมายให้พิจารณาหาทางยกเลิกการบังคับการเพาะปลูกกาแฟ และการบังคับส่งของ ตลอดจนปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชาวพื้นเมืองให้ดีขึ้น เดนเดลส์จะตั้งใจดำเนินการนี้อย่างจริงจังเพียงใดยังเป็นที่สงสัยอยู่ เพราะดูเหมือนเขาจะปักใจเชื่อในความเห็นของพวกหุ้นส่วนบริษัทฮอลันดาที่ว่า ชาวชวาเป็นคนเกียจคร้าน ดังนั้น แทนที่จะยกเลิกการบังคับการปลูกกาแฟ เดนเดลส์กลับเพิ่มการปลูกขึ้นจากเดิม จำนวนต้นกาแฟเพิ่มจาก 27 ล้าน เป็น 72 ล้านต้น ในขณะที่ราคาสิ่งของที่ประชาชนถูกบังคับส่งให้แก่รัฐบาลถูกกดให้ต่ำลง อย่างไรก็ตามเขาได้พยายามอย่างเต็มที่ที่จะปราบปรามการหาเงินที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย และตรวจตราดูว่าเงินที่รัฐบาลจ่ายค่าพืชผลนั้นได้ตกถึงมือผู้เพาะปลูกอย่างครบถ้วน มีการแต่งตั้งผู้ตรวจตราขึ้นเพื่อควบคุมมิให้เจ้าหน้าที่ใช้อำนาจเกินขอบเขตในทางที่ผิด และผู้เพาะปลูกกาแฟจะต้องได้รับการยกเว้นจากเสียภาษีในรูปอื่น ๆ เดนเดลส์ได้ปรับปรุงความเป็นอยู่ของชาวไร่พื้นเมืองให้ดีขึ้น โดยจัดให้มีข้าวและเกลือบริโภค เพราะแต่เดิมการเกณฑ์แรงงานเพื่อทำป่าไม้สักทำให้ชาวพื้นเมืองมีสภาพที่ไม่ต่างไปกว่าทาส เขาเชื่อว่าวิธีที่ดีที่สุดในการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชาวชวาให้ดีขึ้น คือ ต้องมีมาตรการปราบปรามการฉ้อราษฎร์บังหลวงที่รุนแรงเพียงพอ

ได้มีการแก้ไขปรับปรุงระบบการศาลของบัตตาเวีย ซึ่งควรจะได้รับการเหลียวแลมานานแล้ว โดยการประกาศในกฎบัตรปี 1804 ระบบการศาลที่ยุติธรรมซึ่งคำนึงถึงประเพณีนิยมของชาวพื้นเมืองมิได้อยู่ในความสนใจของบริษัทมาก่อนเลย เดนเดลส์จึงพยายามหาทางล้มเลิกสภาพการณ์ที่น่าอับอายนี้ด้วยการตั้งศาล

ชั้นต่าง ๆ ในทุกแคว้นและทุกเขต เพื่อให้เกิดความยุติธรรมตามครรลองจารีตประเพณีของชาวพื้นเมือง ศาลเหล่านี้แยกออกเป็นอิสระจากสภาแห่งความยุติธรรมที่บีตตาเวีย สมารัง และสุราบายา ซึ่งดำเนินงานเกี่ยวกับคดีของชาวต่างประเทศ เช่น ชาวยุโรป ชาวจีน ชาวอาหรับ และชนชาติอื่น ๆ ซึ่งมิใช่ชาวพื้นเมืองของชวา ในศาลนี้ความยุติธรรมขึ้นกับกฎหมายของฮอลันดา--อินเดีย ในศาลแขวงของชาวพื้นเมืองจะมีทั้งข้าราชการชาวพื้นเมืองและพระในศาสนาอิสลามขึ้นนั่งบนบัลลังก์ด้วย ในศาลประจำเขตนั้น ประธานคือนายอำเภอ มีข้าราชการชาวฮอลันดาทำหน้าที่เป็นเลขานุการและมีผู้ช่วยชาวพื้นเมืองอีกจำนวนหนึ่งด้วย ระเบียบการอุทธรณ์จากศาลชั้นต้นมายังสภาแห่งความยุติธรรมได้มีการกำหนดขึ้นเป็นกิจลักษณะ การแบ่งแยกอำนาจศาลยุติธรรมของเดนเดลส์กลายเป็นรากฐานสำคัญ ซึ่งผู้ที่ดำรงตำแหน่งสืบต่อมาได้นำไปปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ระยะเวลาที่เดนเดลส์อยู่ในตำแหน่งสั้นเกินไป เขาจึงไม่สามารถทำอะไรได้มากไปกว่าการวางรากฐานในเรื่องนี้ ในทางปฏิบัติ เขาไม่ค่อยจะเลื่อมใสการดำเนินงานตามกระบวนการกฎหมายเท่าไรนัก และมักจะปฏิบัติงานตามกฎอัยการศึกมากกว่า

ทั้งในขณะที่เดนเดลส์มีชีวิตอยู่ และในระยะหลังจากนั้นมา ได้มีความคิดเห็นแตกต่างกันอย่างมากเกี่ยวกับคุณค่าผลงานของเดนเดลส์ในชวา ข้อกล่าวหาเดนเดลส์ออกจะรุนแรงมาก จนเขาต้องจัดพิมพ์คำชี้แจงขึ้นใน ค.ศ. 1814 ชื่อว่า Staat der Nederlandsche Oostindische bezittingen onderhet bestuur van den G.G. H.W. Daendels พร้อมด้วยเอกสารประกอบ 2 เล่มใหญ่ อันที่จริงมิได้เป็นความผิดของเดนเดลส์เลยที่อังกฤษได้เข้าล้อมปิดอ่าวในระยะที่เขาพยายามสนับสนุนการผลิตกาแฟเพิ่มขึ้น การล้อมปิดอ่าวชวาทำให้เดนเดลส์ไม่อาจส่งสินค้าไปยังตลาดภายนอกได้ เขาจึงมีสินค้าที่ค้างจำหน่ายอยู่ในมือเป็นมูลค่าหลายล้านเหรียญฮอลันดา ยิ่งไปกว่านั้นการปกครองของเขาต้องใช้เงินในการบริหารมากยิ่งกว่าในสมัยก่อน ๆ เพียงแต่ค่าใช้จ่ายในการเตรียมกำลังทางบกและทางเรือก็เป็นจำนวนมากมายแล้ว และเขายังได้เพิ่มเงินเดือนให้ข้าราชการของรัฐบาล เพื่อจะลดการฉ้อราษฎร์บังหลวงด้วย การออกธนบัตรครั้งแรกไม่ได้ผลเพราะรัฐบาลไม่มีหลักประกันสนับสนุนเพียงพอ ดังนั้น เขาจึงหันไปใช้วิธีการที่สะดวกและรวดเร็วด้วยการขายที่ดินให้เอกชน โดยข้ออ้างที่ว่าที่ดินทั้งหมดซึ่งมิได้อยู่ในครอบครองของบรรดาเจ้าชาวพื้นเมืองนั้นเป็นที่ดินของรัฐบาล เดนเดลส์มิได้ขายเพียงที่ดิน

แปลงใหญ่ ๆ เท่านั้น แต่ยังขายสัมปทานการเพาะปลูกซึ่งแต่เดิมเป็นสิทธิของรัฐบาลด้วย

การดำเนินงานที่กลายเป็นเรื่องเกรียวกราวที่สุดของเขา ก็คือ การขายที่ดินในปราพลิงค์ ด้วยราคาล้านเหรียญรีกซ์ (=2 $\frac{1}{2}$ ล้านกิลเดอร์) ให้แก่ชาวจีนชื่อ ฮันติ โก โดยมีข้อตกลงว่าผู้ซื้อจะจ่ายเงินผ่อนเป็นงวด ๆ ไป แต่ความต้องการเงินจำนวนมากอย่างรีบด่วนทำให้เดนเดลส์ออกธนบัตรล่วงหน้าออกมาคราวหนึ่ง ๆ มากเกินไป โดยถือเอาราคาที่ดินแปลงนี้เป็นหลัก จนไม่นานราคาที่ดินก็ตกลงจนมีค่าเพียงส่วนหนึ่งของราคาเดิม และคนเป็นจำนวนมากไม่ยอมใช้ธนบัตรชุดนั้น เพื่อหารายได้ให้พอกับรายจ่าย เดนเดลส์ได้ใช้วิธีการกู้ยืมเงินด้วยการบังคับตั้งโรงสูบฝิ่นและเริ่มผูกขาดการค้าข้าวเป็นของรัฐ ข้าวทั้งหมดจะต้องส่งให้รัฐบาลเป็นผู้จำหน่ายแก่ประชาชนเพื่อหาผลกำไรอีกต่อหนึ่ง นอกจากนี้เขายังบังคับธนาคารต่าง ๆ ให้ส่งเงินเหรียญไปยังกองคลังเพื่อแลกเปลี่ยนเป็นธนบัตรด้วย

จุดอ่อนที่ร้ายแรงที่สุดของเดนเดลส์เห็นได้จากวิธีติดต่อคบหากับเจ้าชาวพื้นเมือง วิธีการแบบเผด็จการและขาดชั้นเชิงของเขาทำให้บรรดาเจ้าชาวพื้นเมือง ตีตนออกห่างเสียจนเมื่ออังกฤษเข้าโจมตีชวา บรรดาเจ้าดังกล่าว "จึงชวนกันเอาใจออกหาก" จากอำนาจของฮอลันดา การบังคับใช้แรงงานของเขาทำให้เกิดการต่อสู้กับสุลต่านแห่งบันทัม เมื่อทหารยามชาวฮอลันดาประจำองค์สุลต่านแห่งบันทัมถูกฆ่าพร้อมกับผู้บังคับการ เดนเดลส์จึงถือเป็นสาเหตุนำกองทัพด้วยตนเองเข้าโจมตีและปล้นสะดมเมืองอย่างรุนแรง เดนเดลส์ถึงกับยิงอัครเสนาบดีและเนรเทศสุลต่านไปยังเมืองแอมบอยนา ประกาศยึดดินแดนของสุลต่านเป็นเขตแดนของพระเจ้าแผ่นดินฮอลันดา เขาได้ประกาศข้อบังคับใหม่ ๆ ที่เกี่ยวกับ "พิธีการและมารยาทที่ควรประพฤติ" เช่น ข้าราชการฮอลันดาไม่ต้องแสดงความเคารพเจ้าผู้ครองตามประเพณีเดิม และให้เจ้าหน้าที่ดังกล่าวสวมหมวกได้เมื่อเข้าพบเจ้าผู้ครองพื้นเมืองด้วย การปฏิบัติดังกล่าวนี้ได้ทำลายความจงรักภักดีของเจ้าชาวพื้นเมืองต่อฮอลันดาเสียยิ่งกว่าเรื่องใด ๆ ทั้งสิ้น นอกจากนั้น การปฏิบัติที่รุนแรงต่อ มังกู บูโวโนที่ 2 หรือสุลต่านแห่งจอกจาการ์ตาก็ทำให้สุลต่านหันไปพึ่งอังกฤษ การทะเลาะวิวาทระหว่างสุลต่าน และสุสุฮุนัน แห่งสุระการ์ตา เป็นเหตุให้สุลต่านถือโอกาสเพิ่มกำลังกองทัพของตนเกินกว่าที่เดนเดลส์เห็นว่าเป็นการสมควร ดังนั้น เดนเดลส์จึงหาเหตุรุกรานอาณาจักรของสุลต่าน และปลดสุลต่านออกจากตำแหน่ง เพื่อมอบ

ตำแหน่งนี้ให้แก่รัชทายาทซึ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าชายผู้สำเร็จราชการ แต่สุลต่านซึ่งถูกปลดจากตำแหน่งก็ได้รับการสนับสนุนอย่างลับ ๆ ดังนั้น ในทันทีที่เดนเดลส์ถูกเรียกตัวกลับยุโรป สุลต่านพระองค์นั้นก็ได้กลับไปครองตำแหน่งเช่นเดิม และหันไปติดต่อกับอังกฤษ

เดนเดลส์เสียสละทุกอย่างเพื่อป้องกันชวา ที่ตั้งของฮอลันดาในภาคอื่นของกลุ่มเกาะซึ่งยากในการป้องกันหรือไม่เกิดผลประโยชน์อย่างใด เช่น บันจมาซินในบอร์เนียวได้ถูกละทิ้ง ที่ตั้งอื่น ๆ เช่น ปาเล็มบังในสุมาตรา และมากัสซาร์ในเกาะเซลีเบส ได้ลดจำนวนกองทหารลงเหลือเพียงเล็กน้อย ส่วนโมลุกกะแหล่งเครื่องเทศที่สำคัญ เขาได้เพิ่มความสนใจมากขึ้น และได้ส่งพันเอก ฟีลซ์ นายทหารฝรั่งเศสและทหารอีก 1,500 คน ไปเสริมกำลังเพิ่มเติมที่เกาะแอมบอยนา แต่กองทหารประจำป้อมขาดเงินและเสบียงอาหาร เมื่ออังกฤษเข้าโจมตีใน ค.ศ. 1810 ทหารพื้นเมืองจึงเอาใจออกหาก ฟีลซ์ต้องยอมจำนน เขาได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างดีที่สุดในสถานการณ์ที่ไม่มีทางจะดีไปกว่านั้นได้ แต่เมื่อเขาเดินทางกลับไปบัตตาเวียจอมพลเดนเดลส์ ผู้เด็ดขาดได้นำเขาขึ้นศาลทหาร และถูกตัดสินประหารชีวิต การกบฏของกองทหารชาวพื้นเมืองก็เป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกาะเทอร์เนตตกเป็นของอังกฤษ และไม่นานนักอังกฤษได้ยึดครองที่ตั้งทั้งหมดของฮอลันดาที่ยังคงเหลืออยู่นอกเกาะชวาด้วย

หลังจากนั้น จึงถึงคราวของเกาะชวา แต่ก่อนที่กองเรือของลอร์ด มินโตจะไปถึงชายฝั่งเมืองบัตตาเวีย ใน ค.ศ. 1811 เดนเดลส์หรือ "ตูวัน เบสาร์ กุนตูร์" (ผู้มีอำนาจเหมือนฟ้าผ่า) ตามที่ชาวชวาตั้งสมญาให้เขาก็ถูกเรียกตัวกลับ ข้าราชการผู้ใหญ่ได้ยื่นคำร้องทุกข์ไม่พอใจการกระทำของเขาไปยังพระเจ้าหลุยส์มากมายด้วยกัน พระองค์จึงทรงแต่งตั้ง นายพล ยัน วิลเล็ม ยันเส็น ไปดำรงตำแหน่งแทน[1] ยันเส็นเคยเป็นข้าหลวงที่เคปโคโลนีเมื่อตกเป็นของอังกฤษครั้งที่สอง และในครั้งนี้เขาก็ต้องเผชิญกับงานที่หาทางสำเร็จได้ยากอีกเป็นครั้งที่สอง

---

[1] เมื่อเดนเดลส์เดินทางกลับยุโรป เขาได้ร่วมไปทำสงครามกับรุสเซียเมื่อนโปเลียนบุกรุสเซียใน ค.ศ. 1812 ภายหลังที่นโปเลียนสิ้นอำนาจลง เดนเดลส์รับราชการอยู่กับพระเจ้าวิลเลียมที่ 1 แห่งเนเธอร์แลนด์ ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ว่าการดินแดนที่ชาวฮอลันดาอพยพไปตั้งหลักแหล่งทางฝั่งตะวันออกของแอฟริกา และถึงแก่กรรมที่นั่นเมื่อ ค.ศ. 1818

ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1810 สภาควบคุมของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ ได้ออกคำสั่งให้ ลอร์ด มินโต ข้าหลวงใหญ่ที่อินเดียขับไล่ศัตรูจากเกาะชวา อังกฤษมิได้มีความคิดที่จะเข้ายึดครองจักรวรรดิฮอลันดาเป็นการถาวร จุดประสงค์ที่สำคัญประการเดียวก็คือ เพื่อต่อต้านแผนการของนโปเลียนที่จะล้อมกรอบอินเดีย งานของเดนเดลส์ที่ชวาเป็นสาเหตุโดยตรงจากการส่งกำลังทางเรือไปโจมตีเกาะชวา ในปี ค.ศ. 1811 นักเขียนประวัติศาสตร์ชาวฮอลันดา[1] ได้ชี้ให้เห็นว่า การปฏิบัติการในขั้นนี้เป็นผลจากคำชักชวนของ โทมัส สแตมฟอร์ด แรฟเฟิล เจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อยของบริษัทที่ปีนัง ลอร์ด มินโต ได้มอบหมายให้แรฟเฟิลเตรียมงานล่วงหน้าโดยการสร้างสัมพันธไมตรีอันดีกับเจ้าผู้ครองชาวพื้นเมืองที่ไม่พอใจเดนเดลส์ตลอดทั่วกลุ่มเกาะ ก่อนการยกกำลังเข้าโจมตี

ในปีที่อังกฤษยกกำลังเข้าโจมตีเกาะชวานั้น แรฟเฟิล มีอายุสามสิบปี เขาเข้าทำงานเป็นเสมียนในบริษัทอีสต์อินเดียเมื่ออายุเพียง 14 ปี ความมานะอุตสาหะอย่างยิ่งยวดทำให้เขาได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้นเป็นลำดับโดยรวดเร็ว ในปี ค.ศ. 1805 เขาถูกส่งไปปีนังทำหน้าที่ผู้ช่วยเลขานุการได้รับเงินเดือนปีละ 1,500 ปอนด์ ตอนนั้นปีนังเพิ่งได้เลื่อนฐานะเป็นเขตการปกครอง มีข้าหลวงและสภาปกครอง และเป็นที่คาดหวังกันว่าปีนังจะเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของหมู่เกาะอินดิสตะวันออก ระหว่างเดินทางแรฟเฟิลได้ศึกษาภาษามลายูอย่างจริงจัง เมื่อมาถึงเกาะปีนัง ความชำนิชำนาญในภาษามลายูของเขาเป็นที่ประจักษ์แก่ทุกคนที่พบปะ อาศัยการติดต่อคุ้นเคยเป็นการส่วนตัวกับชาวมลายู การศึกษาวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์อย่างจริงจัง ต่อมาแรฟเฟิลก็กลายเป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องราวของมลายู ซึ่งในตอนนั้นความรู้เกี่ยวกับตะวันออกของชาวอังกฤษยังมีน้อยมาก

ดร. จอห์น เลเด็น ชาวอังกฤษ ซึ่งศึกษาภาษามลายูอย่างเชี่ยวชาญเป็นผู้แนะนำให้ ลอร์ด มินโต สนใจแรฟเฟิล ในปี ค.ศ. 1810 เมื่อแรฟเฟิล หยุดพักงานที่ปีนัง เขาได้เดินทางไปกัลกัตตา ได้พบข้าหลวงใหญ่เป็นการส่วนตัว และออกความเห็นเรื่องสถานการณ์ในคาบสมุทรมลายู ลอร์ด มินโต เลื่อมใสในความรู้และ

---

[1] ดู F.W. Stapel : **Geschiedenis van Nederlandsch Indië**, 1930, หน้า 221 แต่การตีความหมายของ Vlekke จากหนังสือ **Nusantara**, หน้า 238–9. เกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่นำไปสู่การยึดครองชวามีเหตุผลที่น่ารับฟังมากกว่า ดู Coupland : **Raffles of Singapore**, หน้า 26.

ความกระตือรือร้นของเขามาก ก่อนสิ้นปีนั้นเองแรฟเฟิลได้รับแต่งตั้งเป็น "ตัวแทนของข้าหลวงใหญ่ในรัฐมลายู" และที่สำนักงานใหญ่ที่มะละกานี่เอง แรฟเฟิลได้เริ่มดำเนินงานที่จะผนวกชวาเข้ากับจักรวรรดิทางตะวันออกของบริษัทอีสต์อินเดีย

มินโตมีจุดประสงค์ที่จะลดอิทธิพลฝรั่งเศสในภาคตะวันออก มิใช่ขยายจักรวรรดิอังกฤษ และมีโครงการในอนาคตที่จะเข้าปกครองชวาด้วยความร่วมมือของฮอลันดาเท่าที่จะทำได้ อย่างไรก็ตาม ทั้งเลเด็นและแรฟเฟิลก็มีความเชื่ออย่างเดียวกันว่า การปกครองภาคตะวันออกของฮอลันดาร้ายกาจมาก จึงจำเป็นที่จะต้องนำ "ความยุติธรรม มนุษยธรรม และการเดินสายกลาง" ของอังกฤษมาปฏิบัติเพื่อปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชาวพื้นเมืองซึ่งถูกบีบคั้นมาช้านานให้ดีขึ้น ความคิดเริ่มแรกของแรฟเฟิลก็คือ พยายามชักชวนให้เจ้าพื้นเมืองอินโดนีเซียเต็มใจยอมรับการดูแลของรัฐบาลที่อินเดีย ซึ่งจะใช้อำนาจการควบคุมในแบบรัฐอารักขา อันมีลักษณะคล้ายคลึงกับรูปการปกครองของอังกฤษในมลายูในระยะต่อมา ด้วยเจตนารมณ์นี้ แรฟเฟิลจึงเริ่มปลูกฝังความคิดนี้แก่เจ้าผู้ครองรัฐพื้นเมืองแห่งจักรวรรดิฮอลันดา

เมื่อยันเส็นเข้ารับภาระปกครองชวา เขาก็ตระหนักดีว่าอังกฤษกำลังเตรียมการรุกราน ประชาชนในชวาอยู่ในสภาพที่เดือดร้อนและไม่พอใจอย่างยิ่ง การปฏิบัติของเดนเดลส์ทำให้เจ้าผู้ครองขมขื่นมาก จนยันเส็นไม่อาจพึ่งความสนับสนุนจากบรรดาเจ้าผู้ครองเหล่านี้ ภาวะทางด้านการคลังที่บีตตาเวียคับขันมาก จนเขาไม่อาจหาเงินได้เพียงพอ แม้แต่สำหรับการใช้จ่ายตามปกติของรัฐบาล โดยที่ยังไม่ต้องพิจารณาถึงการเตรียมกำลังป้องกันในขั้นต่อไป ร้ายยิ่งไปกว่านั้น คือ จูเม็ล ผู้บังคับการกองทหารฝรั่งเศสที่ยังอยู่ปฏิบัติการที่เกาะชวาร่วมกับยันเส็นก็ไม่เหมาะสมกับตำแหน่งนี้ด้วยประการทั้งปวง

ต้นเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1811 กองเรืออังกฤษประมาณ 100 ลำ พร้อมด้วยกำลังพลประมาณ 12,000 คน ได้ไปถึงบีตตาเวีย และเข้ายึดเมืองได้โดยปราศจากการสูญเสีย เพราะจูเม็ลผู้ไร้ความสามารถไปเตรียมกำลังป้องกันไว้ที่มิสเตอร์คอร์-เนลิส ยันเส็นจึงเข้าบังคับบัญชากองทัพเอง และปฏิเสธข้อเรียกร้องของมินโตที่ให้ยอมจำนน และได้ยืนหยัดต่อสู้อย่างทรหดเป็นเวลาถึง 16 วัน ก่อนที่จำต้องล่าถอยไปทางเมืองบุยเตนซอก อย่างไรก็ตาม การล่าถอยก็เปลี่ยนสภาพเป็นแตกระส่ำระสายไม่เป็นกระบวน และเมื่อเห็นว่าการต่อสู้ทางตะวันตกไม่เป็นผล ยันเส็น

จึงรีบเคลื่อนกำลังไปทางตะวันออก เพื่อรวบรวมกำลังป้องกันชวาตอนกลางในขั้นต่อไป

ยันเส็นมาถึงสมารัง เมื่อวันที่ 1 กันยายน ได้ที่มั่นที่ดีบนภูเขาทางทิศใต้ของเมือง และเผ้าคอยกำลังหนุนเพิ่มเติมจากผู้ปกครองชาวชวา แต่เขาต้องประสบความผิดหวัง การดำเนินงานในขั้นแรกของแรฟเฟิลได้ผลดียิ่งเพราะสามารถทำลายความจงรักภักดีของบรรดาเจ้าชาวพื้นเมืองที่มีต่อฮอลันดาหมดลงอย่างสิ้นเชิง ดังนั้นเมื่ออังกฤษขึ้นมาที่สมารัง ยันเส็นจึงตกอยู่ในสถานการณ์ที่ลำบากมาก กองทัพของเขาตระหนกตกใจซ้ำยังฆ่านายทหารฮอลันดาตายลงเป็นจำนวนมาก ตัวเขาเองพร้อมด้วยกำลังทหารเพียงเล็กน้อยได้หลบหนีไปที่เมืองตันตัว ซึ่ง ณ ที่นั้นเขาถูกบังคับให้ยอมสงบศึกตามสัญญาที่เมืองสมารัง ในวันที่ 17 กันยายน ยันเส็นตกลงยอมยกชวาและที่ตั้งอื่น ๆ ที่ขึ้นอยู่ด้วย รวมทั้งปาเล็มบัง ติมอร์ และมากัสซาร์ ให้แก่อังกฤษ ต่อมาได้มีการกำหนดเงื่อนไขเพิ่มเติม คือ ข้าราชการทั้งหมดที่เต็มใจทำงานให้แก่อังกฤษ ยังคงมีสิทธิดำรงตำแหน่งเดิมต่อไป

ในระยะเดียวกัน ลอร์ด มินโต ได้ประกาศหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ที่รัฐบาลใหม่ต้องยึดเป็นแนวทาง ในด้านการปกครองให้ใช้ระบบเบงกอล ส่วนกฎหมายของฮอลันดายังคงใช้ปฏิบัติต่อไปแต่ให้ยกเลิกการทรมานด้วยวิธีต่าง ๆ ทั้งหมด มินโตยังคงยอมรับธนบัตรที่ออกใช้ในสมัยที่ฮอลันดาปกครองอยู่ แต่ไม่ยอมรับธนบัตรที่เดนเดลส์ประกาศใช้ ภายหลังที่ฝรั่งเศสรวมอาณาจักรเนเธอร์แลนด์เป็นของตน ชาวพื้นเมืองได้รับคำมั่นสัญญาว่า สภาพความเป็นอยู่ของตนจะได้รับความช่วยเหลือปรับปรุงให้ดีขึ้น โดยเฉพาะการยกเลิกใช้แรงงานบังคับและการส่งพืชผลบังคับ

แรฟเฟิลซึ่งร่วมมาในกองทัพด้วย ได้รับการแต่งตั้งเป็นรองข้าหลวงใหญ่ประจำชวา รวมทั้งดินแดนที่ขึ้นอยู่ด้วย คือ มาดูรา ปาเล็มบัง บันจมาซิน และมากัสซาร์ สภาที่ปรึกษาซึ่งประกอบด้วย กิลเลสปี ผู้บัญชาการกองทัพ และชาวฮอลันดาอีก 2 คน คือ ครันซ์เซ็น และ มุนทิงห์ ทำหน้าที่ช่วยเหลือแรฟเฟิลในการปกครอง มุนทิงห์เคยทำงานกับเดนเดลส์มาก่อน และมีผลงานที่เด่นมากจึงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในสภาที่ปรึกษานี้ แรฟเฟิลได้ใช้ประโยชน์ความสามารถและความรู้อันกว้างขวางเกี่ยวกับหมู่เกาะอินดิสของมุนทิงห์อย่างเต็มที่ ในไม่ช้าแรฟเฟิลก็สนิทสนมและทำงานร่วมกับเพื่อนร่วมงานชาวฮอลันดาได้เป็นอย่างดี กิลเลสปีซึ่งไม่พอใจที่ต้องทำงานอยู่ใต้บังคับบัญชาเจ้าหน้าที่ที่ยังหนุ่มของบริษัท จึงขุ่นเคือง

และวางตนเป็นปรปักษ์กับแรฟเฟิล ลอร์ด มินโต เดินทางกลับเบงกอลในวันที่ 19 ตุลาคม เขาได้กล่าวกับแรฟเฟิลว่า "ขณะที่เราอยู่ในชวา ขอให้พยายามทำความดีให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้" ในประวัติศาสตร์ของบริษัทอินเดียน้อยครั้งนักที่คนวัยเดียวกับแรฟเฟิลจะได้รับมอบหมายให้ดำรงตำแหน่งที่มีภาระรับผิดชอบมากเท่านี้ เนื่องจากระยะทางจากเกาะชวาไกลจากเบงกอลมาก ตำแหน่งหน้าที่ของเขาจึงเกือบจะเป็นอิสระโดยแท้จริง

ความพยายามในขั้นแรกของรองข้าหลวงใหญ่คนใหม่คือ การสร้างสัมพันธภาพอันดีกับบรรดาเจ้าชาวพื้นเมือง เดิมทีตัวแทนของแรฟเฟิลได้สนับสนุนหัวหน้ากบฏ ปันเจรัน อาเหม็ด ให้ต่อต้านสุลต่านมะโฮเหม็ด หุ่นเชิดของเดนเดลส์ เมื่อเข้าโจมตีเมืองบันทัม มาในตอนนี้แรฟเฟิลกลับหันไปสนับสนุนมะโฮเหม็ด จึงเข้าจับกุมอาเหม็ด และเนรเทศไปเมืองบันดา อย่างไรก็ตาม พลเมืองส่วนใหญ่ก็ถือว่ามะโฮเหม็ดเป็นสุลต่านที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย มะโฮเหม็ดจึงไม่สามารถปราบปรามความระส่ำระสายในเขตแดนของตน ดังนั้น ในปี 1813 มะโฮเหม็ดจึงยอมยกอำนาจการปกครองให้บัตตาเวียโดยแลกเปลี่ยนกับเงินอุดหนุนประจำปีก้อนงาม และยังคงรักษาตำแหน่งสุลต่านอันมีเกียรติไว้เช่นเดิม อาณาจักรบันทัมจึงสิ้นสุดลง สุลต่านแห่งเซริบอนได้รับการปฏิบัติทำนองเดียวกัน การปกครองที่ผิดพลาดของสุลต่านได้ก่อความเดือดร้อนอย่างร้ายแรงแก่ฮอลันดา เดนเดลส์จึงลดฐานะสุลต่านลงเป็นเพียงเจ้านคร อย่างไรก็ตาม อาณาจักรบันทัมก็ยังคงอยู่ในสภาพยุ่งยากเช่นเดิม ดังนั้น การดำเนินงานของแรฟเฟิลจึงเป็นการแก้ปัญหาที่มีเหตุผลสมควรเพียงทางเดียวเท่านั้น

ที่ยกยา สุลต่านเซปูห์ซึ่งถูกปลดจากบัลลังก์ ได้กลับมาครองราชย์แทนเจ้าชายผู้สำเร็จราชการโอรสของพระองค์ ทันทีที่อังกฤษมาถึง ยอห์น ครอเฟิร์ด ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้านคร ที่ราชสำนักยกยาได้รายงานว่า ทั้งสุลต่านเซปูห์ และสุสุฮุนันแห่งสุระการ์ตา มิได้ซื่อสัตย์ต่ออังกฤษ ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1811 แรฟเฟิลเดินทางไปยังสมารัง เพื่อดำเนินการกับรัฐทั้งสอง และได้พบกับอัครเสนาบดีของสุสุฮุนันที่นั่น เซปูห์เพียงแต่ส่งจดหมายฉบับหนึ่ง ซึ่งมีถ้อยคำชวนให้เกิดความสงสัยในเจตนาของสุลต่าน แรฟเฟิลได้เดินทางไปสุระการ์ตาด้วยตนเองเพื่อตกลงเจรจากับสุสุฮุนัน ส่วนกิจการต่าง ๆ ในยกยาเขามอบให้มุนทิงห์ ผู้สามารถ เป็นผู้ดูแลรับผิดชอบ แรฟเฟิลได้ทำความตกลงกับสุสุฮุนันว่า สุสุฮุนันจะได้รับดิน

แดนที่ถูกเดนเดลส์ยึดครองกลับคืนมา แต่จะต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขข้อตกลงบางประการ กล่าวคือ ต้องยอมรับความเป็นใหญ่ของอังกฤษตามเงื่อนไขเช่นเดียวกับที่สุสุฮุนันเคยทำกับฮอลันดามาก่อน และยอมรับอำนาจของรัฐบาลกลางในการตัดสินคดีของพลเมืองทั้งหมดที่ไม่ใช่ชาวชวาในอาณาจักรของพระองค์ ตลอดจนยอมรับการควบคุมในการติดต่อกับบ้านเมืองอื่น ๆ

มุนทิงห์ได้ทำความตกลงกับสุลต่านเซปูห์ในแบบเดียวกัน เงื่อนไขต่าง ๆ ของความตกลงนับว่าดีกว่าที่เซปูห์คาดหวังไว้ ถ้าจะพิจารณาถึงท่าทีที่ยโสของพระองค์ เซปูห์เขลาถึงขนาดคิดไปว่าการปฏิบัติที่ไม่รุนแรงของอังกฤษ คือ เครื่องหมายของความอ่อนแอ จึงเพิ่มกำลังทางทหารและจัดการเสริมกำลังป้องกันเมืองหลวง แรฟเฟิลจึงต้องใช้มาตรการรุนแรงเข้าปราบปราม กิลเลสบีได้นำกองทหารประมาณ 1,200 คน เข้ายึดยกยา ปลดเซปูห์จากตำแหน่งและเนรเทศจากเมือง และแต่งตั้งเจ้าชายผู้สำเร็จราชการคนเดิมขึ้นครองราชย์ เป็น อมังกู บูโวโนที่ 3 ทรัพย์สมบัติของเซปูห์ ซึ่งมีเงินเหรียญสเปนมูลค่าถึง 2 ล้านกิลเดอร์ ถูกยึดเป็นค่าปรับสงครามสำหรับกองทัพ

ในหมู่บ้านที่ยึดได้ แรฟเฟิลได้ค้นพบหลักฐานการวางแผนร่วมกับสุสุฮุนันเพื่อต่อต้านการปกครองของอังกฤษ เขาจึงเดินทางต่อไปยังสุระการ์ตา บังคับเจ้าผู้ครองให้ทำความตกลงใหม่ซึ่งพระองค์ต้องเสียดินแดนที่เพิ่งได้ไป และต้องลดกำลังกองทัพให้มีจำนวนเพียงแค่กองทหารรักษาพระองค์เท่านั้น นอกจากนี้พระองค์ยังต้องมอบอำนาจการแต่งตั้งและปลดอัครเสนาบดีออกจากตำแหน่งให้เป็นหน้าที่ของรัฐบาลกลาง ต้องยกเลิกการใช้แรงงานบังคับและการส่งพืชผลบังคับในรัฐพื้นเมืองทุกรัฐ รัฐบาลจะเข้าควบคุมการเก็บภาษีผ่านด่าน และการผูกขาดเก็บภาษีฝิ่นโดยจ่ายเงินสดให้เป็นการตอบแทน

ในการยืนยันอำนาจเด็ดขาดเหนือรัฐที่เป็นเมืองขึ้น เช่น ปาเล็มบัง มาดูรา บาหลี บันจมาซิน และบอร์เนียวตะวันตก ซึ่งแรฟเฟิลได้คบคิดวางแผนร่วมกันกำจัดฮอลันดาก่อนเข้ายึดครองชวานั้น ทำให้เขาต้องเข้าจัดการกับเหตุการณ์ที่ร้ายแรงซึ่งฮอลันดาทิ้งความรับผิดชอบไว้ให้เขา กล่าวคือ เมื่อได้ข่าวอังกฤษยกพลขึ้นบกที่บีตาเวีย สุลต่านแห่งปาเล็มบังได้เข้าโจมตีกองทหารฮอลันดาที่ป้อมเมืองปาเล็มบังอย่างกะทันหัน และฆ่าทหารฮอลันดาตลอดจนผู้หญิงและเด็กลงหมดสิ้นในปีก่อนหน้านั้น แรฟเฟิลได้เขียนจดหมายติดต่อให้สุลต่าน "ขับไล่และทำลาย

ล้างชาวฮอลันดาทั้งหมด" ดังนั้น เมื่อคณะกรรมาธิการของแรฟเฟิลซึ่งไม่ล่วงรู้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เดินทางไปถึงและเรียกร้องให้กองทหารฮอลันดาประจำป้อมที่ปาเล็มบังยอมจำนน สุลต่านจึงประกาศอย่างเยาะเย้ยว่าพระองค์ได้ขับไล่ฮอลันดาออกไปก่อนที่ยันเส็นจะยอมแพ้ ดังนั้น ปาเล็มบังจึงเป็นอิสระ สุลต่านไม่ยอมทำสัญญายอมรับความเป็นใหญ่ของอังกฤษ แรฟเฟิลจึงประกาศความตั้งใจของเขาอย่างเปิดเผยที่จะลงโทษสุลต่านในการฆาตกรรมครั้งใหญ่นี้ ในเดือนเมษายน1812 กิลเลสปี ผู้บังคับบัญชากองทัพเข้ายึดเมืองปาเล็มบัง สุลต่านหลบหนีไปได้ น้องชายของพระองค์ คือ อาเหม็ดนายัม ได้ขึ้นเป็นสุลต่านแทน สุลต่านองค์ใหม่ต้องยอมยกเกาะบังกา และบิลลิตัน แหล่งดีบุกใหญ่ให้อังกฤษเป็นการชดเชยค่าเสียหายในการฆ่าผู้คนเป็นจำนวนมาก โดยได้รับเงินเป็นการตอบแทน

เมื่ออังกฤษเข้าปกครองอย่างมั่นคงแล้ว แรฟเฟิลจึงมีเวลาหันมาดำเนินงานปรับปรุงการปกครองได้ เมื่อศึกษาวิธีดำเนินงานโดยใกล้ชิดแล้วจะเห็นว่าการปรับปรุงของแรฟเฟิลเป็นการผสมผสานวิธีการปกครองของอังกฤษในอินเดียกับข้อเสนอของ เดิร์ก วัน โฮเก็นดอร์ปตามระบบเบงกอล แรฟเฟิลแบ่งชวาเป็น16 อำเภอ มีฐานะเป็นรัฐในอารักขา ซึ่งสุระการ์ตาและยกยาร์วมอยู่ด้วย ผู้ปกครองรัฐในอารักขาปฏิบัติหน้าที่ทั้งด้านปกครองและตุลาการ พร้อมทั้งทำหน้าที่เก็บภาษีรายได้ให้แก่รัฐบาลด้วย

การเปลี่ยนแปลงใหม่ที่สำคัญที่สุด คือ การเก็บภาษีที่ดินซึ่งแรฟเฟิลมุ่งหมายที่จะให้แทนที่การใช้แรงงานบังคับ การใช้กองทหาร และการส่งผลิตผลบังคับ เขาประกาศยึดที่ดินทั้งหมดเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐบาลแต่ผู้เดียว ดังนั้น ชาวพื้นเมืองชวาจึงเป็นผู้เช่าที่ดินจากรัฐบาล และเสียค่าเช่าที่ดินตามที่ทำการเพาะปลูก ค่าเช่ามิได้เก็บเป็นรายบุคคล แต่เก็บจากหมู่บ้าน และประเมินราคาค่าเช่าตามผลิตผลที่ได้จากที่ดินนั้น ที่ดินที่อุดมสมบูรณ์จะต้องเสียผลิตผลได้ครึ่งหนึ่ง และที่ดินที่ขาดแคลนจะเสียเพียงหนึ่งในสี่ ส่วนที่ดินปานกลางประมาณสองในห้า ผู้ทำการเพาะปลูกมีสิทธิในการจำหน่ายผลิตผลที่เหลืออยู่ได้ตามใจชอบ ซึ่งส่วนมากมักจะเป็นข้าว และอาจจะเสียค่าธรรมเนียมเป็นข้าวหรือตัวเงินก็ได้ ถ้าเสียเป็นเงิน ผู้เพาะปลูกอาจมอบเงินให้หัวหน้าหมู่บ้าน ซึ่งจะนำเงินนั้นไปมอบให้ที่ทำการรัฐบาลแต่ละเขตอีกต่อหนึ่ง ถ้าหากจะเสียเป็นข้าว จะต้องนำข้าวนั้นไปมอบให้ศูนย์กลางของรัฐในอารักขาด้วยตนเอง ดังนั้น โอกาสที่หัวหน้าชาวพื้นเมือง

จะกินสินบนจึงลดลง เนื่องจากไม่มีส่วนได้เสียในผลิตผลนั้นโดยตรง และสูญเสียอำนาจในการควบคุมใช้แรงงานบังคับที่เคยมีอยู่ก่อน ในฐานะข้าราชการของรัฐบาล หัวหน้าชาวพื้นเมืองเหล่านี้จะได้รับเงินเดือนประจำแทนที่

อย่างไรก็ตาม การปฏิวัติความเป็นอยู่ของชนจำนวนมากไม่อาจดำเนินไปได้ด้วยการลากปากกาเพียงอย่างเดียวเท่านั้น จนถึงปี ค.ศ. 1813 การเตรียมงานดังกล่าวจึงพร้อมที่จะนำไปปฏิบัติได้ และปรากฏผลว่าเป็นเรื่องยุ่งยาก ไม่สะดวกที่จะใช้บังคับในแหล่งเพาะปลูกกาแฟที่สำคัญแถวปีอังงันซึ่งมีระบบการเพาะปลูกและการส่งผลิตผลแบบบังคับฝังรากอย่างมั่นคงแล้ว ในขณะที่นโปเลียนยืนหยัดต่อสู้การรบขั้นสุดท้ายในยุโรปนั้น เป็นที่คาดคะเนกันว่าเมื่อสงครามยุติลงราคากาแฟจะสูงขึ้นเต็มที่ ความหวังที่จะได้ผลกำไรอย่างมหาศาลจากการจำหน่ายกาแฟในระยะที่ขาดแคลนเงินอย่างมากจึงเป็นปัจจัยสำคัญยิ่ง เนื่องจากชวาไม่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ แรฟเฟิลเองทราบดีว่าในกรณีที่เขาไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าชวาเป็นประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจแล้วก็ไม่อาจหวังให้รัฐบาลอังกฤษยึดครองเกาะนี้ต่อไปได้ ในบริเวณเขตป่าไม้สักก็ปรากฏว่ายังคงใช้แรงงานบังคับเช่นเดิมเหมือนกัน

ไม่นานนัก แรฟเฟิลก็ตระหนักว่า วิธีปฏิบัติแบบใหม่มิได้เพิ่มรายได้หรือปรับปรุงฐานะความเป็นอยู่ผู้ทำการเพาะปลูกให้ดีขึ้นดังที่คาดหวังไว้ การประเมินภาษีโดยใช้หมู่บ้านกำหนดนั้นทำให้หัวหน้าหมู่บ้านยังคงมีอำนาจมากเช่นเดิมในการแบ่งที่ดินให้แก่ประชาชน ความสัมพันธ์ภายในแต่ละหมู่บ้านสลับซับซ้อนมาก ถ้ามิได้ทำการรังวัดที่ดินอย่างถี่ถ้วนเพื่อออกโฉนดแล้ว การประเมินราคาค่าเช่าเป็นรายบุคคลอย่างยุติธรรมก็เกือบจะทำไม่ได้เลย ความพยายามของแรฟเฟิลที่จะทำการสำรวจนี้ไม่เป็นผลสำเร็จ เนื่องจากไม่มีเวลาและผู้ร่วมงานที่เหมาะสมมีจำนวนไม่เพียงพอ ตัวอย่างเช่น ที่สุราบายาสามารถสำรวจได้เพียง 50 ตำบลจากทั้งหมด 2,700 ตำบลด้วยกัน ดังนั้น ส่วนใหญ่การกำหนดรายได้ของรัฐบาลจึงขึ้นอยู่กับการประมาณอย่างคร่าว ๆ ของผู้ปกครองรัฐในอารักขา นอกจากนี้ในทางปฏิบัติ การยกเลิกใช้แรงงานบังคับก็ทำไม่ได้ ข้อตกลงเดิมที่ให้ประชาชนบำรุงรักษาถนนและสะพานจึงยังคงถือปฏิบัติต่อไป

ในปัญหาที่เกี่ยวกับระบบทาส แรฟเฟิลในฐานะศิษย์ย่อมเห็นด้วยกับความคิดของวิลเบอร์ฟอซ และพยายามดำเนินการอย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตาม ระบบทาส

ได้ตั้งมั่นคงเกินกว่าแรฟเฟิลจะยกเลิกได้โดยสิ้นเชิง ดังนั้น เขาจึงดำเนินการอย่างจริงจังเท่าที่สามารถจะทำได้ เพื่อช่วยให้สภาพความเป็นอยู่ของทาสดีขึ้น และหาทางให้มีโอกาสได้เป็นอิสระมากขึ้น แรฟเฟิลเริ่มเก็บภาษีการมีทาสในปี ค.ศ. 1812 และออกประกาศห้ามการส่งทาสเข้ามาใหม่ในชวา รวมทั้งเมืองอื่น ๆ ที่ขึ้นกับชวาด้วย เริ่มตั้งแต่ต้นเดือนมกราคม ค.ศ. 1813 เป็นต้นไป หลังจากนั้นไม่นานนัก ได้ออกข้อบังคับห้ามการค้าทาสทั่วกลุ่มเกาะ ในปี ค.ศ. 1815 เขาตัดสิทธิการให้อำนาจตำรวจจับกุมทาสที่ไม่สมัครใจตามคำร้องขอของเจ้าของทาส นอกจากนี้ แรฟเฟิลยังได้ยกเลิกระบบ pandelingschap อันเลวร้ายของชาวพื้นเมือง ระบบนี้หมายถึงการที่เจ้าหนี้มีสิทธิจับกุมตัวลูกหนี้พร้อมด้วยภรรยาและบุตรที่ไม่มีเงินชำระหนี้ไปทำงานชดใช้ให้โดยไม่จ่ายค่าแรงงานตอบแทน ขั้นสุดท้ายในปีที่แรฟเฟิลถูกเรียกตัวกลับนั้น เขาได้จัดตั้งสถาบันสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์แห่งชวา เพื่อดำเนินงานล้มเลิกระบบทาส ผลสำเร็จของการต่อต้านครั้งนี้ คือ จำนวนทาสได้ลดลงอย่างมาก ถึงแม้ว่าระบบทาสจะยังคงมีอยู่ต่อไปก็ตาม

ในการพยายามปรับปรุงระบบการบริหารที่เป็นอยู่ใหม่ทั้งหมดอย่างเต็มที่นั้น แรฟเฟิลได้เสนอรายงานว่า การจัดระเบียบการศาลของเดนเดลส์ "ยุ่งยากและสับสน" และส่วนใหญ่ยังมิได้นำไปปฏิบัติ เพื่อให้ระเบียบตุลาการสะดวกขึ้น เขายกเลิกศาลสูงสุดและศาลผู้อาวุโส และจัดตั้งศาลยุติธรรม ศาลอุทธรณ์ และศาลตำรวจขึ้นที่เมืองท่าใหญ่ 3 แห่ง คือ ที่บีตาเวีย สมารังและสุราบายา ศาลเหล่านี้ใช้กฎหมายอาณานิคมของฮอลันดาในคดีแพ่ง และใช้ระเบียบการศาลอังกฤษพร้อมด้วยคณะลูกขุนในคดีอาญา ขบวนการพิจารณาคดีต่าง ๆ ให้ยกเลิกวิธีการทรมานทั้งหมด ส่วนระบบตุลาการที่เกี่ยวกับชาวพื้นเมืองนั้น ได้ยกเลิกศาลต่าง ๆ ที่เดนเดลส์ตั้งขึ้น และจัดตั้งศาลที่ดินขึ้น 16 แห่ง แทนที่ศาลเดิม ในแต่ละรัฐในอารักขาจะมีศาลหนึ่งศาล ส่วนคดีอาญาที่เกี่ยวกับการลงโทษประหารชีวิต แรฟเฟิลได้ตั้งศาลพิเศษเปิดการพิจารณาคดี ณ สถานที่ที่เกิดเหตุแต่ละครั้ง ๆ ไป โดยส่งผู้พิพากษาเดินทางไปพิจารณาคดีนั้น ๆ

การเงินนับเป็นข้อบกพร่องที่สำคัญที่สุดข้อหนึ่งในการบริหารงานของเดนเดลส์ แรฟเฟิลเองก็ถูกตั้งข้อหาว่า ไม่มีความสามารถทางด้านการเงิน คณะผู้อำนวยการบริหารของบริษัทอีสต์อินเดีย กล่าวโทษการยึดครองชวาของแรฟเฟิลว่า "เป็นต้นเหตุความยุ่งยากทางด้านการเงินของรัฐบาลอังกฤษ" เขาคิดว่าระบบการ

ให้เช่าที่ดินจะทำให้มีเงินเหลือพอเพียงกับรายจ่าย อันที่จริงรายได้เพิ่มขึ้นจากเดิมมาก แต่ค่าใช้จ่ายก็เพิ่มตามขึ้นด้วย ดังนั้น รายได้จึงน้อยกว่ารายจ่ายทุกปี แรฟเฟิลเริ่มดำเนินงานด้วยข้อเสียเปรียบประการหนึ่ง กล่าวคือ เขาต้องปฏิบัติตามคำสัญญาของลอร์ด มินโต ที่จะไถ่ถอนธนบัตรซึ่งยังคงหมุนเวียนใช้อยู่ตั้งแต่สมัยที่ฮอลันดาปกครอง โดยคิดส่วนลดร้อยละ 20 เปอร์เซ็นต์ ภาระหนักทางการคลังนี้ทำให้แรฟเฟิลไม่สามารถยกเลิกข้อเสนอการเก็บภาษีผ่านด่านที่บีบบังคับ และไม่อาจเปิดโอกาสให้การค้าขายในประเทศเป็นไปอย่างเสรีได้ อย่างไรก็ดี การผูกขาดการค้าเกลือเป็นของรัฐ ตลอดจนการเก็บภาษีสินค้าขาเข้าทั้งหมดของชวา ร้อยละ 10 ก็ยังไม่พอกับรายจ่ายที่สูงกว่ารายรับ แรฟเฟิลจึงต้องหันไปใช้วิธีการเฉพาะหน้าของเดนเดลส์ด้วยการจำหน่ายที่ดินของรัฐบาลให้เอกชน วิธีดังกล่าวนี้ให้ผลกำไรเพียงเล็กน้อยเท่านั้น สาเหตุข้อหนึ่งก็คือการจัดจำหน่ายที่ดินแปลงใหญ่มากนั้นทำให้ผู้ซื้อไม่มีเงินทุนจำนวนมากพอที่จะจ่ายได้ทันที ยิ่งไปกว่านั้น บรรดาเจ้าของที่ดินเกิดความไม่พอใจเกี่ยวกับการจำหน่ายที่ดินของเดนเดลส์อย่างรุนแรง จนกระทั่งแรฟเฟิลต้องไถ่ถอนที่ดินจำนวนมากคืนจากเจ้าของที่ดินเหล่านั้น อย่างไรก็ตาม การจำหน่ายที่ดินก็เป็นการแก้ไขปัญหารีบด่วนเฉพาะหน้าเท่านั้น เราควรจะพิจารณาผลของระบบการเก็บภาษีที่ดินของแรฟเฟิลในระยะเวลาอันยาวนาน เมื่อชวากลับเป็นของฮอลันดาดังเดิม ฮอลันดายังคงยึดระบบนี้ไว้ปฏิบัติสืบต่อมา และในที่สุดก็เป็นผลดีสมดังความคาดคิดของแรฟเฟิล เฟอร์นิวัล ผู้เชี่ยวชาญทางด้านการเก็บภาษีที่ดินกล่าวว่า การคาดคะเนของแรฟเฟิลมิได้ผิดพลาด เพียงแต่เขามองดูการณ์ภายหน้าในทางที่ดีมากเกินไปเท่านั้น[1]

วงงานของแรฟเฟิลมีมากมายหลายแขนงด้วยกัน จนไม่อาจกล่าวอย่างทั่วถึงได้ในที่นี้ บัญชีรายชื่อหนังสือที่รวบรวมผลงานของเขาทั้งภาษาฮอลันดาและอังกฤษ มีอยู่เป็นจำนวนมาก[2] ซึ่งผู้อ่านจะทราบรายละเอียดเพิ่มขึ้นจากที่กล่าวโดย

---

[1] Netherlands India, หน้า 77.

[2] ดูจาก Lady Raffles, **Memoir of the Life and Public Services of Sir Thomas Stamford Raffles** (1930); T.S. Raffles, **Substance of a Minute recorded on 11 February 1814 and other documents** (1814) Biographies by Demetrius Charles Boulger (1897) H.E. Egerton (1900) J.A. Bethune Cook (1918) and Sir Reginald Coupland (1926) F.W. Stapel, Het Engelsche Tusschenbestuur (ในเล่มที่ 5 ของเขา) Geschiedenis van Nederlandsch Indië (1940); M.L. Van Deventer, Het Nederlandsch gezag over Java en onderhoorigheden sedert 1811 (1891) H.D. Levyssohn Norman, De Britische heerschappij over Java en Onderhoorigheden 1811—1816 (1857)

ย่อในบทนี้ นายพลกิลเลสบีซึ่งไม่เคยเห็นพ้องกับแรฟเฟิลเลย ได้เดินทางไปเบงกอลในปลายปี ค.ศ. 1813 และหลังจากนั้นไม่นานนักก็เริ่มโจมตีแรฟเฟิลหลายเรื่องด้วยกัน เป็นเหตุให้คณะผู้อำนวยการบริหารของบริษัทอีสต์อินเดียต้องตั้งคณะกรรมการสอบสวน ถึงแม้ว่าเขาจะพ้นข้อหาทุกข้อ แต่คณะผู้อำนวยการบริหารและลอร์ด มัวรา ซึ่งดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่แห่งอินเดียต่อจากลอร์ด มินโต ก็ไม่พอใจในการดำเนินงานของเขา ดังนั้น ในต้นปี ค.ศ. 1816 แรฟเฟิลจึงถูกย้ายจากหน้าที่เดิมและเดินทางกลับประเทศอังกฤษ

แรฟเฟิลใฝ่ฝันที่จะสถาปนาบัตตาเวียให้เป็นศูนย์กลางจักรวรรดิกลุ่มเกาะอันใหม่ของอังกฤษ แต่หลังจากที่เขาประกาศใช้ระบบการให้เช่าที่ดินได้ไม่นานนักนโปเลียนก็หมดอำนาจลง ฮอลันดาจึงกลับเป็นอิสระอีก แม้แต่ก่อนที่จะมีการประชุมคองเกรสแห่งเวียนนา ลอร์ด คาสเติลเรห์ ก็ได้มีจุดประสงค์ที่จะสนับสนุนราชอาณาจักรเนเธอร์แลนด์ให้เข้มแข็ง ทั้งนี้นับเป็นส่วนหนึ่งของโครงการที่คาสเติลเรห์ต้องการป้องกันมิให้ฝรั่งเศสก่อสงครามในยุโรปขึ้นได้อีก ดังนั้น เขาจึงไม่รับฟังข้อเสนอแนะให้อังกฤษยึดครองจักรวรรดิตะวันออกของฮอลันดาต่อไป ตามอนุสัญญาลอนดอน ลงนามเมื่อเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1814 อังกฤษได้ให้คำมั่นสัญญาว่าจะคืนดินแดนที่ยึดไว้ให้แก่ฮอลันดา ความหวังของฮอลันดาที่จะได้ดินแดนกลับคืนมาชะงักลงชั่วคราวเมื่อนโปเลียนหลบหนีจากเกาะเอลบา แรฟเฟิลได้ฉวยโอกาสในระยะนี้เสนอรายงานอย่างละเอียดถึงความสำคัญของเกาะชวาต่ออังกฤษไปยังรัฐบาลที่กรุงลอนดอน อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงที่ว่าแรฟเฟิลไม่อาจหารายได้ให้คุ้มกับรายจ่ายที่เกาะชวาได้ ทำให้คณะผู้อำนวยการบริหารของบริษัทไม่พร้อมที่จะคัดค้านการตัดสินใจของคาสเติลเรห์ ภายหลังการพ่ายแพ้ครั้งสุดท้ายของนโปเลียนที่วอเตอร์ลู ได้มีการตกลงที่จะคืนดินแดนทั้งหมดของฮอลันดาในหมู่เกาะอินดิสให้ดังเดิม ก่อนที่จะมีการมอบคืนดินแดนเป็นทางการ แรฟเฟิลได้เดินทางออกจากชวาในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1816 จึงตกเป็นหน้าที่ของ ยอห์น เฟนดัล ผู้ดำรงตำแหน่งต่อจากเขาที่จะดำเนินการตามคำสัญญาที่อังกฤษให้ไว้เมื่อสองปีก่อน

คุณค่าความสำคัญของผลงานของแรฟเฟิล จะเห็นได้จากการที่ฮอลันดาเมื่อกลับเข้าปกครองดินแดนเช่นเดิมแล้ว ยังคงรับการปรับปรุงด้านบริหารและด้านตุลาการเกือบจะทั้งหมดที่แรฟเฟิลวางรากฐานไว้ปฏิบัติสืบต่อไป แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงบางประการ อย่างไรก็ตามผลดีในระยะเวลาอันยาวนานก็คือ ความตั้ง

ใจอันแน่วแน่ของแรฟเฟิลที่จะปฏิรูปเกาะชวาซึ่งเป็นที่ประทับใจชาวฮอลันดาที่มีใจคอกว้างขวาง และเป็นแรงบันดาลใจให้มีการดำเนินงานเพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ แรฟเฟิลถือหลักว่า ความผาสุกของประชาชนชาวพื้นเมือง คือจุดมุ่งหมายที่สูงสุดของการปกครอง นอกจากนั้น ถึงแม้ว่าเขาจะอยู่ที่เกาะชวาไม่ถึงห้าปีเต็ม แต่แรฟเฟิลก็ได้รวบรวมความรู้เกี่ยวกับผู้คน ภาษา สถาบันต่าง ๆ และประวัติศาสตร์ซึ่งมีคุณค่าอย่างหาที่เปรียบไม่ได้ โดยเฉพาะเมื่อเราพิจารณาถึงความจริงที่ว่า ในระยะนั้นฮอลันดามิได้เอาใจใส่ในเรื่องราวเหล่านี้เลย แรฟเฟิลเป็นคนแรกที่ได้ออกคำสั่งให้มีการสำรวจโบราณสถานบุโรพุทโธเป็นครั้งแรก และหันมาสนใจอย่างจริงจังในงานบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถานตามที่ต่าง ๆ ซึ่งเขาชื่นชมมากเมื่อเดินทางไปทั่วเกาะนั้น แรฟเฟิลเป็นประธานของสมาคมศิลปะและวิทยาศาสตร์ของบัตตาเวียที่เข้มแข็งมาก และยังให้ความสนับสนุนอย่างเต็มที่ในการค้นคว้าของนักศึกษา เช่น โทมัส ฮอร์ฟิลด์ นักธรรมชาติวิทยาชาวอเมริกัน จอห์น ครอเฟิร์ด นักเขียนที่มีชื่อเกี่ยวกับความรู้เรื่องทางตะวันออก[1] และ คอลิน แมคเคนซี ซึ่งได้รวบรวมเรื่องราวทางวิทยาศาสตร์ และศึกษาโบราณวัตถุของชวาขณะที่เขาทำการสำรวจกรรมสิทธิ์ในการเป็นเจ้าของที่ดิน "ประวัติศาสตร์ชวา" ที่แรฟเฟิลเขียนและพิมพ์จำหน่ายเป็นครั้งแรกใน ปี ค.ศ. 1817 นับเป็นผลงานการค้นคว้าอย่างกว้างขวางเล่มแรกเกี่ยวกับชวา เอฟ. ดับบลิว. สเตเปล กล่าวว่า "ในเรื่องความเฉียบแหลมทางด้านวิทยาการแล้ว แรฟเฟิลอยู่ในฐานะเหนือกว่านักปกครองฮอลันดาคนก่อน ๆ อย่างไม่มีทางเทียบได้"[2]

(อ่านต่อเล่ม 2)

---

[1] งานของครอเฟิร์ด "ประวัติศาสตร์ของกลุ่มเกาะอินเดีย" (History of the Indian Archipelago) พิมพ์จำหน่ายใน ค.ศ. 1820 ถัดมาใน ค.ศ. 1856 เขาได้ขยายเป็นหนังสือ "Descriptive Dictionary of the Indian Archipelago and Adiacent Countries".

[2] Geschiedenis van Nederlandsch Indie, (ฉบับพิมพ์ ค.ศ. 1930), หน้า 232.

ISBN 974-07-5286-1

พิมพ์ที่บริษัทโรงพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด ๘๙๑ ถนนพระราม ๑ กรุงเทพมหานคร
นางบุญพริ้ง ต. สุวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๒๖